

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

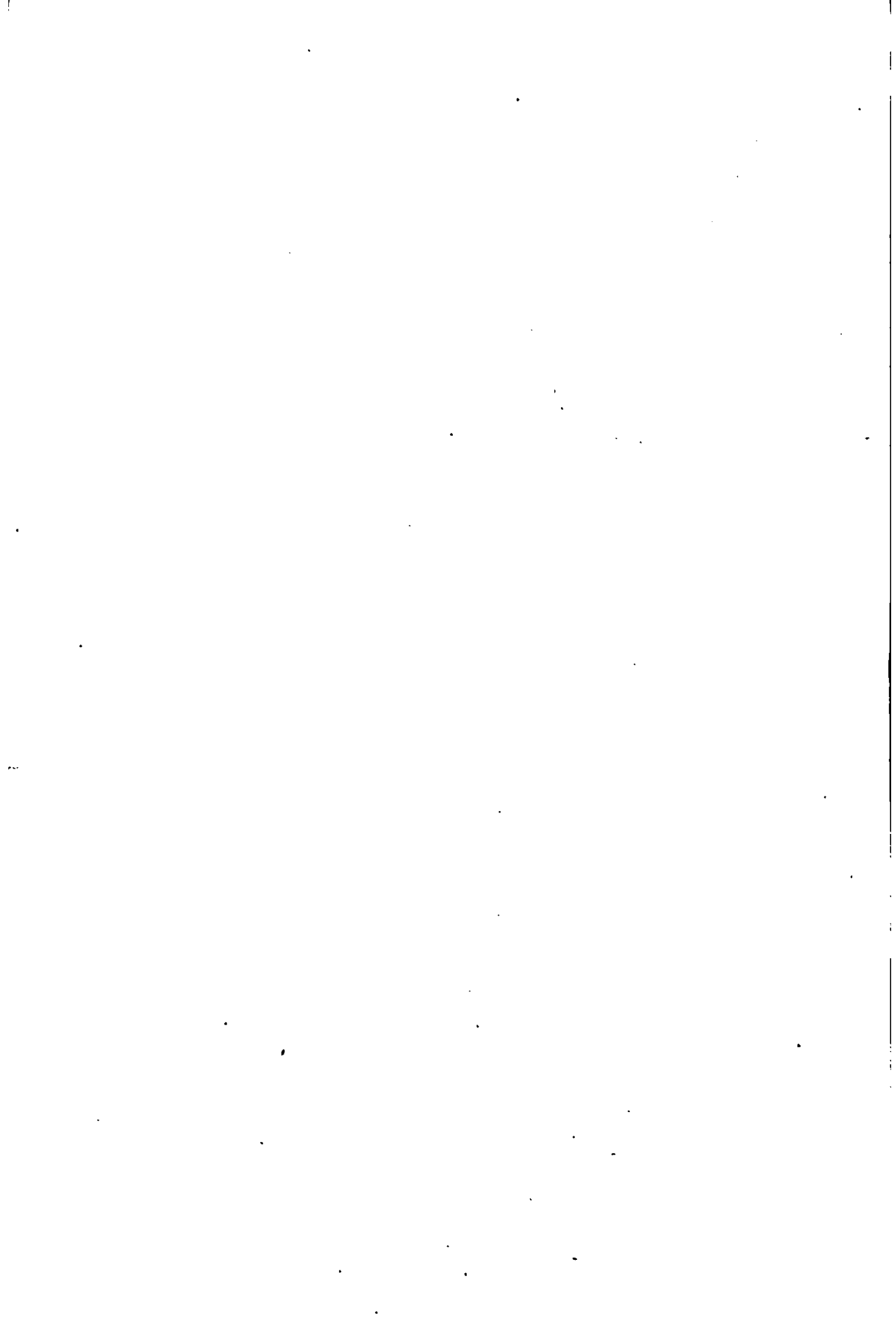
Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

A MAGYAR NYELV

S Z Ó T Á R A.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA MEGBÍZÁSÁBÓL

KÉSZÍTETTÉK

CZUCZOR, GERGELY és FOGARASI JÁNOS,

M. TUDOM. AKAD. RENDES TAGOK.

ELSŐ KÖTET.

PEST,
EMICH GUSZTAV MAGYAR AKADEMIAI NYOMDÁSNÁL.
1882.

RÖVIDÍTÉSEK.

= olvasd : annyi mint

am. = annyi mint

áth. = átható ige

átv. = átvitt

átv. ért. = átvitt értelemben

belsz. = belszenvető ige

elv. = elvontan, elvont értelemben

fér. kn. = férfi keresztnév

fn. = főnév

fő- és m. n. = fő és melléknév

gyak. = gyakori

h. = helyett

helyn. = helynév

helyr. = helyragok v. helyraggal

hín. = határtalan mód

ih. = igehatározó

igek. = igeképző

isz. = indulatszó

k. = középigé

kics. = kicsinyező

km. = közmondás

ksz. = köztűz

külsz. = külszenvető ige

l. = lásd

m. = múlt idő

magash. = magashangon

mélyh. = mélyhangon

mivelt. = miveltető

mn. = melléknév

mezős. = mezőváros

névk. = névképző

női kn. = női keresztnév

nm. = névmás

nér. = névrag

önh. = önható ige

ösz. = ösztetett

p. pl. = például

par. = parancsoló mód

tö. = többes szám

t. i. = tudniillik

tt. = tárgyeset

v. = vagy

v. ö. = vesd össze.

AZ ELŐBESZÉD TARTALMA.

Berezetés	lap. 1
---------------------	-----------

Első rész.

Akadémiai utasítások.

Első utasítás	2
Pótlékutasítások, illetőleg jóváhagyások	12

Második rész.

Részleteső igazolása azon elveknek, illetőleg eljárási módoknak, melyeket a szerzők a munka folytatában az általános utasítások nyomán is követtek.

I.	Szakasz. A szók értelmezése	13
II.	„ Ugyanazon szónak többféle érteménye	14
III.	„ Szócsaládosítás	15
IV.	„ Táj- és elavult szók	17
V.	„ Szóelemzés	18
VI.	„ Külhasonlítás	20
VII.	„ A szóhasonlítás elvei és szabályai	23
VIII.	„ Ezen osztályzat értéke a magyar szóhasonlításra nézve	24
IX.	„ A magyar szók öszvehasonlítása az altáji nevezetesen a finn családdal	28
X.	„ A képzők és ragok öszvehasonlítása	31

Harmadik rész.

A magyar szók alkatrészeinek rendszere.

I. Szakasz. A magyar bötük, illetőleg szóhangok fejtegetése.

A bötük száma és felosztása	34
A rövid önhangzók viszonyai egymáshoz	37
A hosszú önhangzók és viszonyaik egymáshoz	42
A rövid és hosszú önhangzók részletes párhuzamban	45
Az i, u, ü és í, ú, ő mértékéről	47

Az önhangzók működési rendszere nyelvünkben.

I.	Az önhangzók rendszeressége a gyökökben	49
II.	Az önhangzók rendszeres viszonyai illetőleg hangrende a képzőkben és viszonyító ragokban	49
A.	Kétágú képzők és ragok	49
B.	Háromágú képzők és ragok	51
C.	Hatágú képzők és ragok	52
	A többesszám ragozásának szabályai I. Mássalhangzóval végződő gyökszóokban. II. Önhangzóval végződő főnevek után. III. Mássalhangzóval végződő származékfőnevek után. IV. Mássalhangzóval végződő mellékevekben. V. Önhangzóval végződő mellékevek után	54
III.	Az önhangzók rendszeressége érteményi tekintetben	57
	A mássalhangzókról	59
	Elötétes mássalhangzók	62
	Közbevetett mássalhangzók	62

Hátratett mássalhangzók	lap.
Áttételes mássalhangzók	62
	62

II. Szakasz. A gyökökről.

A gyökök fogalma	63
Elvont vagy elavult törzsek	63
A gyökök nemződése nyelvünkben	64
A gyökök módosulatai	65
As egyenlőhangú (homonym) gyökökről	65
Önhangzóval kezdődő gyökök és gyökelemek	69
Mássalhangzóval kezdődő gyökök és gyökelemek	77

III. Szakasz. A szóképzésről.

A képző fogalma és különbözése a ragtól	119
A szóképzés nemei	120
As önhangzók mint szóképzők	121
A mássalhangzós szóképzők	123
Csonkított szóból vagy elvont gyökökből álló képzők	126
Kisarjadzás által alakult képzők	140
Némely kétes származású képzők	145
Szóalkotás öszvetétel által	146
Ikerzók	147

IV. Szakasz. A névviszonyító ragokról.

Névviszonyító ragok	148
Helyviszonyítók általán véve	149
A helynevek ragozásáról	150
Helyviszonyító névutók	151
A személyragokról mint a személynévmások módosított alakjairól	151
A személynévmások többes száma	155
Mutatványok a tárgyaltalan vagyis tárgyra nem mutató igék személyragozásából	156
Mutatványok a tárgymutató igealak személyragozásából	158
Mutatványok az ik-es igék személyragozásából	160
A névszók birtokragozásáról	160
Birtokos <i>é, éi és ék</i>	162
A személynévmások birtokragozása	162
A személynévmások tárgyeseti és tulajdonító ragozása	162
A névmódosítók és névutók személyragozása	163

ELŐBESZÉD.

Ezen szótár keletkezése; akadémiai utasítás és a szerzők vezérelvei annak készítésében.

Még 1839-ben tett az Akadémia készüléteket egy nagy szótár létrehozására, e célból utasítást dolgoztatván. Az utasítás a tagok számára 1840-ben kinyomatott és a tagok az Akadémia zsebszótára fonálán munkálataikat osztályonként meg is kezdték.

Egykét évi tapasztalás az időnként befolyt mutatóványok és előadások nyomán azon meggyőződést kelté, miszerént minden egyes tag saját nyelvtudományi elveiből és készülségéből indulván ki, az egyes cikkek sokszor a legkülönbözőbb és eltérőbb nézeteket tünteték elő. Mely eljárás ha folytattaték, a szótár csupa vegyes nyelvnézeti elemeket tartalmazandó vala.

Elhatározatott tehát 1844-ben, hogy más útra térve, az Akadémia kiválóan két szakfért bizon meg az egésznek elkészítésével. S e nagyszerű bizodalommal legkisebb igényünk és befolyásunk nélkül mi tisztelteténk meg. Mi érezve e megbizatas véghetetlen fontosságát s hiányos ismereteinket, aggodalommal, de az ügy létesülendése végett, hogy az egyszer általunk bemutatott munkát aztán az egész nemzet vihesse a tökély lehető fokára, minden tőlünk kitelhető áldozatra is készen állva, a választásnak, jobban parancsolatnak hódoltunk. Es miután egyszer magunkat elhatároztuk, teljes erőnkét és tehetségünket annak végrehajtására fordítottk, az általános utasításon kívül különösen még azon meghagyást is nyervén, hogy kettőnk közötti vélemény különbség esetében, az egyes tárgyat eldöntés végett a nyelvtudományi osztály elébe terjeszszük. De amire szükség egyszer sem vala. S hogy az Akadémia sőt az egész olvasó közönség a munka belső minőségéről is tudomást szerezhessen, magunktól is számos mutatóványokat közlöttünk és független előadásokat tartottunk, mintegy kikémlendők illetékes férfiak nézeteit; és amik nagyobb részben mind az Akadémia mind a közönség helyeslését megnyerték vala, azokat követtük a további munkálatokban. De maga az Akadémia is azon kívül, hogy évenkinti bizottságok útján tudomást kívánt szerezni a munkálatok előhaladásáról, több ízben különösen az iránt is küldött ki kebeléből szakférfiakat, — mint alább elő fog adatni — hogy a dolgozatokat belső tartalmukban és minőségökben is megvizsgálva, illetőleg vitatva ez iránt is tegyenek jelentést az Akadémiának.

Igy készült el 1844-től kezdve és csupán a politikai zavarok évei alatt megszakadva, 1861-dik évnék mintegy közepéig az egész szótár, s tett jelentésünkre a nyomtatás azonnal megkezdetett.

Ennyi év lefolyta alatt kétségen kívül változhatának egyben-másban nemcsak a mi nézeteink, de a tudományok némely egyes szakmái, tételei is, melyekre vonatkozás fordulhat elő munkálatunkban, módosulatokon mehetének által.

Es noha nyomdába adás előtt még egyszer keresztülfutjuk az egyes cikkeket s hirtelenében kiigazítjuk és pótoljuk a nézetünk változtával vagy tágasbultával kiigazítandókat és pótolandókat; de annyira még sem dolgozhatjuk újra, mint nagyobb tökély elérhetése végett kívánatos volna; különben még egyszer 15 év kívánatnék átdolgozásához, s ekkor alkalmasint újból kellene ez eljárást ismételnünk. Aztán nem is tudhatunk mindent, mert, miként az irás mondja: bennünk is csak rész szerént vagy az ismeret.

Adjuk tehát dolgozatainkat úgy, mint a mondott körülmények között adhatjuk, legfőbb igyekezetünket arra fordítván, hogy azok mi hamarabb világot lássanak. Az Akadémia sőt az egész nemzet dolga aztán — amire nézve már is hol gáncsolólag, hol méltánylólag nagy

részvét és így minden tekintetben örvendetes jelenségek mutatkoznak — azokba bele tekinteni, a hiányokat annak helyén és idején kipótoltatni, a hibákat kiigazíttatni s ekképen — talán egy pótlékkötetben — azokra a koronát is föltétetni.

Azonban, hogy akár eljárásunk kellőleg méltányoltathassék, akár a hiányok és hibák alaposabban eltávolíttathassanak, szükséges itt egy előbeszéd alakjában elterjesztetünk :

I. Az eredeti utasítást, későbbi elterjesztések és vizsgálatokra következett jóváhagyásokkal vagy útbizágazításokkal együtt ;

II. Részletesb igazolását azon elveknek, illetőleg eljárási módoknak, melyeket a munkálatok folytán az általános utasítások nyomán szem előtt tartánk ;

III. Dolgozatunk rendszerét egy egészben, mely a szótár egyes cikkeinek készítésénél vezérfonalul szolgál vala.

ELSŐ RÉSZ.

A nagy magyar szótár belső elrendelésének s miképeni kidolgoztatásának terve. Utasításul a magyar Tudóstársaság tagjainak. 1840.

Előszó. E terv első része, gróf Teleki József akadémiai elnöknek, alapul elfogadott, koszorús munkája (*Egy tökéletes magyar szótár elrendelítése, készítése módja. Pest, 1821.*) után készítve, előleges tudomásul a tagok számára, 1834. kinyomatott.

Azóta annyira haladván az előkészületek, hogy maga a kidolgozás is már munkába vétethetnék ; e terv, 1839-dik évben, a kis gyűlésekben még egyszer átnézetett, nagyobb világosság okáért helyenként példákkal toldatott meg, itt-ott a kifejezések határozottabban ejtettek ; a VII-d. nagy gyűlés határozata a szótár miképeni dolgoztatásáról, valamint a Vörösmarty Mihály nyelvtudományosztályi megbízott rendes tag példány-cikkelyei, miképen azok, a kis gyűlésekbeni szoros vizsgálat után, el lönek fogadva, hozzá kapcsolattak : s mind ezek együtt, utasításul a tagok számára, a X-d. nagy gyűlés rendeléséből, ezennel kibocsáttatnak. *Pesten, a kis gyűlésebből június 30. 1840.* D. SCHEDEL FERENCZ titoknok.

I. A nagy magyar szótár belső elrendeléséről.

I. szakasz. A szótár képzete.

Tökéletes nagy szótárnak a nyelv gyermekkora, előmenetele, virágzása s megromlásának philosophiai történeteit kell magában foglalnia ; ebből következik, hogy ily nemű szótárakban pusztá előadással megelégedni nem lehet, hanem megkívántatik, hogy minden szónak eredete lehetőleg kimutattassék, változásának, vagy talán hanyatlásának kora és okai kifejtessenek. E szerint a szótárdolgozó a nyelvbéli szónak történetirója, s mint ilyennek soha okosdásból történeti adatokat merítenie, sem valamely szónak jelen divatját elmagyarázni s megváltoztatnia nem szabad ; jövendőre pedig másíthatatlan törvények színe alatt javaslatokat adni épen veszedelmes. Az ily önkény szerint dolgozott szótár csak akadályára lehetne a nyelv haladásának s kifejtődésének.

A magyar szótár alkotásának, nyelvünk természete szerint, némely főbb szabályokat kivéve, *különbözőnek kell lenni minden egyéb nyelvek szótárainak alkatától*, valamint az eddig készült magyar szókönyveketől is. Végre mivel e szótárban idegen nyelv nem vétethetik segédül, minden egyes szóról el kell mondani mind azt, mit róla nyelvtudósnak tudnia lehet, és kell a kívánt felvilágosítás csak ott maradhatván el, hol azt a dolog természete, vagy nyelvünk háttározatlan állapotja nem engedé.

A szótár léteszei következők :

a) A nyelvbéli egyes szók.

- b) Azoknak grammaticai tulajdonságaik.
- c) Értelmök tökéletes meghatározása.
- d) Származásuk.

II. szakasz. A szótárba tartozó egyes szókról

Tulajdonképen tökéletes magyar szótárban minden magyar szónak fel kellene találatnia; de e szerint igen sok haszontalan, roszul alkotott szóval terhelnék szótárunkat, s másfelül minden magyar szónak kikutatása nem is oly könnyű mint első tekintetre vélnék. Azonban a helyesen alkotott szók felvételére sem szoríthatjuk magunkat; mert igen sok helytelenül alkotott szó divatozik közönségesen, melyet kihagyni nem szabad. De az írás- s beszédbeli köz szokást sem lehet venni kizárólag útmutatóul: mert igen sok jó szavaink a kor viszontagságai vagy szeszélyei miatt elavultak, ellenben írók által is sok helytelen szó használtatik. Azonban a szótár dolgozásában mind ezen pontokat folyvást sem előtt kell tartani, s minden egyes szót különös vizsgálat alá venni.

Bizonyosabb szabályul lehet tenni a következőt: *Mind azon szók, melyek classicus írónknál és pedig akár régiebbeknél, u. m. Pázmán, Gyöngyösi stb, akár újabbaknál, u. m. Faludi, Berzsengi stb. előfordulnak, valamint azok is, melyeket a köz szokás kelendőkké tett, a szótárba felvétessenek.* A szótárban mindazáltal az egyes szóknál megjegyztessék, melyik új, régi vagy avult szó, melyek helyes, vagy helytelen alkotásuak, vidékiek vagy közszokásbeliek s országosak; továbbá mely új, vidéki vagy elavult szók érdemlik a megtartást s felélesztést.

Mi a classicus írókat illeti, azoknak használása által az új szó bizonyos polgári just nyer, azért is efféle szókat a szótárból ki nem szabad hagyni; de köz szokásnak különösen az idegen szókra nézve nem kell fölötte nagy kiterjedést adni, ha azt nem akarjuk, hogy szótárunk minden nyelvek zürzavarával megterheltesse. Az idegen szók közül tehát csak azokat kell felvennünk, melyek nyelvünkben régen meggyökerezve, s átalakítva vannak, s minden köz embertől érthetők, mint: *pintér, templom, kápolna, apostol stb.*; vagy amelyekre okvetetlen, ha tán csak ideiglen is, szükségünk vagyon, mint: *philosophia, passio, character stb.*, megjegyzevén, hogy némelyek ezek közül csak kénytelenségből vétettek fel, mihelyt helyökbe jó magyar szó alkotatik, kiirtandók.

A műszók közül (akár tudomány-, akár művészet-, vagy kézműbeliek) fölvétessenek mind azok, melyek vagy eredetiek s köz nyelven forognak, vagy ha kölcsönözöttek is, nyelvünk hangjejtése szerint módosultak; p. *állomány, rendszer, mód, rím, vers, stb.*

Családok, nemzetek, országok, tartományok, városok, hegyek, vizek, helységek stb. tulajdonneveik, mivel a szöfejtegetésben felvilágosítást adhatnak, szinte felveendőek, mint: *magyar, cseh, Órs, Sajó, Pécs stb.*

Az új szók közül felvétessenek mind azok, ha helytelen alkotásuak is, melyek classicus írók által használtattak, vagy köz divatba jöttek, mint péld. *rény, modor, lég,* s több-efféle; a helyes alkotásuak, ha szinte roszt írók által használtatnak is, mint péld. *lény, lényeg;* a helytelen alkotásuak ellenben, s a haszontalanok, melyek sem divatba nem jöttek, sem jobb írók munkáiban elő nem fordulnak, általánosán ki legyenek zárva, ilyen péld. *püspökségedelem* (Barczafalvi-Szabótól).

Egyébiránt a szótárdolgozóknak, mint a nyelvelvi szók történetíróinak új szókat alkotni, s beigtatni nem szabad, néhol azonban ajánlólag, s nem a többi szók sorában, hanem ezeknek magyarzatiban új szókat javaslatul felhozni megengedtetik.

Az elavult s vidéki szóknál azoknak haszonvetőségére kell figyelemmel lennünk s felvennünk mind azokat, melyek nyelvünk belső történetire nézve nevezeteseek, vagy természetének kifejtésére szolgálhatnak, mint péld. *pest, tereny* (tenyér érte). stb.

Szóképzőinket s szóragainkat, ha azok szinte egy betűből állnának is p. o. *ó, ad-ó,* a szótárból kihagyni nem lehet, mert ezek azon kívül, hogy nagy részint önállóak, nyelvünk grammaticai alkotásának s a szóeredetnek kimutatására okvetetlen szükségeseek.

Mejegyztetik, hogy ahol a szóeredet kétes, olyannak jelentessék ki a szótárban is; péld. *tövis,* mely tőből, de tőlből is eredhetett, hihetőleg emeből, mert a tő inkább tompa, a tő hegyes.

Hátra van meghatározni, micsoda alakban vétessenek fel egyes szavaink a szótárba. Erre nézve nyelvünknek a nyugotiakétól különböző természete azt hozza magával, hogy minden szó tisztá törzökében, azaz ragatlan állapotjában vétessék fel, és ugyan a név a nevező esetben

(nominativus), p. o. *vas, fűz*; az ige a jelentő mód jelen idejének egyes számu harmadik személyében (cselekvő igéknél a határozatlan formában) p. o. *lát, örül*. A megjegyzett személyben állítassanak elő azon igék is, melyekben a tiszta törzsök *ik* szótaggal van megtoldva, p. o. *fáz-ik, nyíl-ik*.

A *szók sorozatában* a származati betűrend tartassék meg; a gyökerek után tudniillik a származékok következzenek magyarázataikkal; magyarázatlanul azonban s hivatkozálag a magyarázott helyekre, minden szó előforduljon szoros betűrendben is. *)

III. Szakasz. A szók grammaticai természetének kifejtése.

Hogy szavainkkal helyesen élhessünk, szükséges azoknak grammaticai tulajdonságait ismernünk, s noha ezeknek általánosabb szabályai inkább grammaticába tartoznának, nyelvünk sajátsága mindazáltal a közönségesebb grammaticai törvények felvételét is néha megszenvedí; nygvan is a főlebb mondottak szerint szótárunkban nem csak az úgy nevezett beszéd-részek foglalandanak helyett, hanem a *ragok és szóképzők is mindennemű változásaikkal együtt*, a mi által nem csak nyelvünk belső alkotásaival ismerkedünk meg, hanem annak minden elemeit, a törzsszókat épen úgy, mint a származtatási vagy ragozási szótagokat, *összegyűjtve leljük szótárunkban*.

Egyes szóknál, milyen közönséges grammatikai szabályok s mint adassanak elő: a szótár dolgozását eszközölő társaságnak elvaitól függ, s azt, minthogy nagy grammatikánk még nincs, itt előre meghatározni nem lehet. A szótárírók azonban itt se felejtsek, hogy a nyelvnek és szavainak nem alkotói, csak történetírói; különben pedig a jót javallni, a roszt kárhozatni lehet is, kell is.

A szók különösebb *grammatikai tulajdonainak* meghatározása már szorosabban kívántatik. Meg kell tádniillik határozni, melyik szó miféle beszéd-rész, név-e, ige-e? s továbbá fő- vagy mellék-név-e? cselekvő vagy szenvedő ige-e stb. Mert ettől függ mind a nevek, mind az igék ragozása.

Nyelvünkben a ragozás igen egy- és szabályszerű; vannak mindazáltal eltérések, melyeket szabály alá vonni lehetetlen; ezeket tehát minden szónál följegyezni szükséges, és ugyan a) a főneveknél 1) a szenvedés ragát mindenkor ki kell tenni ekképen: *fa, fát, vár, at; hab, ot; üst, -öt; szék, -et* stb. 2) Ki kell tenni a többes szám ragát is, valahányszor a többes hangzóval, a szenvedő pedig a nélkül formáltatik, p. o. *bárány*, szenvedő: *bárány-t*, többes: *bárányok*.

b) Az igéknél szükséges följegyezni 1) a jelentő mód jelen idejének első személyét akkor, midőn az igetörzsök vég szótagában *i* hangzó vagyon, p. o. *sír-ok, csíp-ek* stb. **) 2) A jelentő mód mult idejének harmadik, néha midőn eltérnek, első személyei ragát p. o. *ad-ott, -tam*. 3) A parancsoló mód egyes számu második személyét, p. o. *ad, -j; vet, vess; vdl, -s*. 4) Az

*) Ezen pont a kivitelben egy részről véghetetlen sok nehézséggel járt volna; mert a legtöbb szó, t. i. a származottak (és alábbi példák szerint az összetettek is) kétszer fordulnak vala elé, egyszer a gyökök illetőleg törzsek után, másodsor a szoros betűrendben. Mi által nemcsak hogy az olvasóra nézve a kikeresgetés, még pedig csaknem minden egyes származékra és összetételre nézve, sok idővesztéssel járna, de a szótár is terjedelmében s kiállításai költségeiben czéltalanul tetemesen nagyobbodnék; mert merjük állítani, hogy ha például a mostani elrendezés szerént százezer szó vagyis cikk van e szótárban, a főntebbi szabály megtartása mellett közel két anyyra növekedett volna; hisz tudjuk, hogy a származott és összetett szók tesszik a nagy többséget. A tulajdonnevek pedig (városok, faluk, hegyek, vizek stb. nevei) minthogy jelentését csak kevésnek tudjuk, nagy részben bizonytalan és önkényes származtatásra adnak vala alkalmat.

Más részről a mi eljárásunk tökéletesen pótolja a szabályt az által, hogy az Akadémia jóváhagyásával, — mint alább eljőn — a szóelemzést egész terjedelemben, s minden egyes szónál annyiban, a mennyiben magyar elemek léteznek benne, fölvevők munkálatunkba s minden egyes származék és összetétel mellett föl vannak jegyezve zárjel között azok elemei tehát gyöke vagy törzsöke is, a kétségesebbeknél a cikk folytatn vagy végén még némi fejtegetés kíséretében is.

A kétes származattú szók, mint mindjárt a munka elején: *ablak, abrak*, stb. ha szinte meg is kísértjük a közös forrás megjelölését, annál inkább a kétségtelen idegen nyelvből kölcsönözöttek, elemzés nélkül állanak, s ezzel is mutattuk ki kételyünket.

**) Ez, eljárásunk nyomán a mult idő ragjában eléggé kifejezve levén: *sír-tam, csíp-tem*, vagyis *t* mennyiben kifejezve van (mit sokszor a példák is kitétetnek), új alak fölvétele nem látszék szükségesnek.

őhajtó mód félmulti s a határtalan mód a *na* vagy *ne*, és *ni* ragok elé néha hangzót vesznek, az ilyeket is föl kell jegyezni p. o. *mond-ana*; *mond-ani*. Azonban itt elég kettő közül csak egyet jegyezni meg, minthogy egy szabályt követnek.

A névmások ragozásai szinte helyet foglalandanak a szótárban. A melléknév hasonlításai ellenben csak ott tétetnek ki, hol a szabálytól eltérnek; mint: *szép, szebb*; *nagy, nagy-obb*.

A mi a rendhagyó szókat illeti, azoknak eltérései elmaradhatatlanul följegyeztessenek.

A *szószervezet* általánosabb szabályai szótárban nem adathatnak elő; vannak mindszámtal e részben is oly észrevételek, melyeket egyes szóknál megtenni szükséges p. o. *ki* személyt, *mely* tárgyat jelent; továbbá, *mely* ige mi ragu nevet vagy névhatározót kíván maga mellé, p. o. tartani valami-től, élni a magáé-ból, isten-t félni, haza *felé* menni. Az efféléket tanácsos lesz, rövid példák által felvilágosítani.

A nyelv s egyes szavai grammatikai tulajdonainak fejtésében ügyelettel kell lenni a nyelv régiségeire, s a nevezetesebb változásokat röviden megemlíteni, vagy csak érinteni a kevesbbé nevezetést.

A *szók helyesírása* a társaság nyelvszabályai szerint tartassék. *) Ezenkívül vannak némely főbb szabályok melyeket szinte szem előtt kell tartani, p. o. hol a származás világos, ott nem szabad annak ellenére a szokáshoz állani, p. o. *némi nemű* jobb, mint *némű nemű*; hol nem világos a származás, ott a szokás szab törvényt, p. o. *édes* jobb, mint *ídes*. A hol sem egyik sem másik nem utasít, ott a széphang határoz. Szükség azonban a különböző leírást, p. o. *ismer, esmer, ösmer*, megemlíteni s az elfogadottnak röviden okát adni.

A *szók kimondásának* különösebb meghatározása s a poetai mérték följegyzése, magyar szótárban nem szükségesek; mert szavaink kimondását tulajdon betűink legjobban meghatározzák, minél többet világoszerre elfogadott betűik nem létében kívánni nem lehet; a magyar mértéknek szabályai oly egyszerűk s oly kevesek, hogy azt minden szónál különösen följegyezni nem érdemes, miután a magyar szók mértéke főképp az accentusok helyes fölrakásától függ, mire szótárfőnök ügyelni különben is kötelessége.

A mondottak szerint szótárunkban egy oly teljes és tökéletes grammatikát fogunk bírni, melyet semmi egyes grammatikai könyv ki nem pótolhat.

IV. szakasz. A szók értelmének meghatározása.

A szók valódi értelmét s erejét a nagy szótárnak kell legfontosabban el- s meghatároznia. A magyar szók értelme ne idegen megfelelő (a legszükségesebb helyeket kivéve) hanem magyar szók által határozassék meg; idegen megfelelő szók által azért ne, 1) mert ritkán felel meg egyik nyelvbéli szó tökéletesen a másik nyelvbelinek; 2) mert a megfelelő idegen szók értelmére s definitiójára ügyelés a magyar értelme meghatározásban könnyen félre vezetheti a szótárfőnököt; 3) mivel kisebb német-, deák-, francia-magyar, vagy viszont, szótárak különben is fognak készülni a magyar nagy szótárból.

*) A helyesírásra nézve természet szerént az Akademia legutolsó megállapodása határoz. Az egyetlen a betűre és elemre nézve találhatni *aki, ami, amely, amennyi* stb szókban némi eltérést, ha ugyan eltérésnek lehet tekinteni az olyast, mire nézve eddigi szabályaink nem szólanak; de ami előttünk oly világosnak látszott, miszerént nem hihetők, hogy felakadásokra adjon alkalmat. Mi jelennen is, minél többet gondolkodunk e tárgyról s mennél jobban vizsgáljuk nyelvünk természetét, annál inkább meggyőződünk írásmódunk helyességéről. Alig tagadhatja valaki, hogy *amely, ami, aki* szókban ugyanazon mutató (*a*) elem vagy, mely *ahol* (eléj jön mint tudjuk *ihol* is), *ahonnan, avagy* s másokba, melyek régiesen szintén irattak s kisérétében is: *azhol, azvagy*, mégis nem levén nevek, senki sem tekinti azon a vagy az elemet névelőnek — artikulusnak. S azoknak egy szóba összevonása és írása már csak azért is célszerűnek mutatkoz, hogy megkülönböztethessük a névelős névmásoktól pl. *ne nézd a kít* hanem *a mit*, minthogy az első esetben akár *kít, mit*, akár *akit, amit* írjunk és olvassunk, tárgyi ragozásnak nincs helye, mint van egyebeknél péld. *az olyan, az ilyen* névmásoknál is, melyek tárgyesete *az* nélkül határozatlan igeragozással jár: *az olyan embert szeretem* és: *olyan embert szeretek*. S ha *akit, amit* mellett több ezer példa között egy tárgyi ragozást találunk (mi mai napon is megtörténik azokon, kiknek nincs teljes hatalmukban a nyelvézés), ez az általános szabályt semmiképp meg nem gyöngíti. A hangsúly is az általános népnyelvben az a tagon fekszik. A francia nyelvből felhozott példa pedig *lequel, laquelle* szókban épen mellettünk harczol, mert épen ezek is együvé szoktak iratni. Nem tartozik ide: *a szerént*, mert itt az a névmás.

Szükséges tehát, hogy a magyar szók értelme magából a nyelvből fejtsék ki, annak elemeiből állítások elő, és pedig vagy szoros definitio által, a hol az lehetséges, vagy körülírások, magyarázatok, a szavak tulajdonainak kijelentései által; az efféle pusztá magyarázatok gyakran a szó teljes értelmét kifejezik. Egyébiránt a nagy szótár magyarok számára lévén írva, minden olvasónál feltehetni a szók némi nemű értését, melyet a nagy szótár egy kis utasítás által is tökéletessé tehet.

A mely azónak többféle értelme divatozik, annál meg kell jegyezni, melyik a saját s legelső értelem, s amennyire lehet, magyarázattal kísélni s fejtegetni, mint s miért vitethetett a többi értelmekre át. Hol az ilyen értelem-átvitelben oly nagy ugrás van, hogy azt a képzetek rokonságából semmiképp kimagyarázni nem lehet, a két vagy több értelmű szót, több külön szónak kell tekinteni. Ilyen szó: *szeg*, 1) secat; 2) valamit beszeg, limbo circumdat; 3) szeg, angulus; 4) szeg, clavus. Ilyen: *ásó*, 1) aki ás, 2) vas eszköz az ásáshoz.

Van szó, mely értelmét csak összeköttetésben változtatja, az ilyet mind előhordani lehetetlen, a nevezetes- és divatosakat azonban, valamint a példabeszédeket, és saját szólásokat is a magok helyén elő kell adni, p. o. *végén csattan az ostor*, azaz, a dolgot vége határozza.

Az úgynevezett synonymák ritkán egy értelműek, legalább nem használatnak egyaránt, p. o. *oon* és *kúz* csaknem egy, s még sem mondatik: *megponták a haját*, hanem: *meghúzták*. Az ily hason értelmű szók bármi kis különbözőségének kijelölése egyenesen a nagy szótárt illeti, minthogy azt valami közönséges szabályok által meghatározi épen nem lehet.

A szók értelme meghatározásában sokszor minden körülírásnál többet ér a jól választott példa, kivált ha az valamely jó íróból vétetik. Ajánlatik tehát, hogy a szótárírók a szók értelmét minél sürűbben példák által is felvilágosítani ügyekezzenek.

Ide tartozik az is, hogy jegyeztessék meg, melyik szó minemű előadáshoz tartozik. Vannak tudniillik aljas tréfás kifejezések, melyekkel p. o. a költés főbb nemeiben élni nem szabad, és viszont; így péld. *arcz* helyett *pofo* csak aljas nyelvben használható.

V. szakasz. A szószármaztatásról.

A szószármaztatás könnyen tévedésre s képtelenségekre visz, sz. Agoston szerint: a szók eredetét kiki, mint az álmodat, jó szánta szerint magyarázván. A kimondás által a betűk gyakran elcseréltetvén, csaknem lehetetlen a szók való eredetéig feljutni, erőtetéssel pedig csaknem minden szót ki lehet a legidegenebb nyelvből is magyarázni. *Etimológiát mindazáltal szótárírónak elhaggni nem szabad*; az által világosodik fel nyelvünk története, szavaink értelme, s új szók alkotására csak a szószármaztatás törvényeiből lehet szabályokat venni. Azonban a szók eredetének kinyomozásában a *könnyenhiűség és túlságos kétkedés közt közép utat kell tartani*, s inkább tudatlanságunkat megvallanunk, mint hibát tanítani.

A szók vagy gyökök, mint péld. *rom*, vagy származékok, mint *romladék*, vagy összetételek, mint *vár-rom*, *lo-ron*.

Gyökszónak hivatik az, mely nincsen szóképző által alkotva. Az ily gyökszók vagy eredetiek vagy kölcsönzöttek. Ezek eredetéről, a természeti hang után képzeteket kivéve, alig mondhatni valamit, mert az ős régiség homályában vész el. Már az ily gyökszókról, akár azok a finn, zsidó, arab, akár a perzsa, mongol, török, tatár, akár tót, német, deák, görög nyelvvel legyenek közösek, legtanácsosabb ezen szabályt követni, hogy: *hol a kölcsönzés akár nyelvünkbe, akár nyelvünkől világos, ott az kijelentessék; hol pedig eléggé ki nem mutatható, ott kétesnek maradjon a szótárban is, egyszerűen az jegyeztetvén meg, hogy ez vagy amaz magyar gyökszó, az vagy amaz idegen nyelvvel közös.*

A még divatos idegen szókat is, mint péld. *status*, *philosophia* stb. fel kell venni s megmagyarázni, ami alkalomul szolgálhat arra, hogy idővel helyettök magyar szó alkottassék. — Néha az idegen szó nem azon nyelvből jön át, melynek tulajdona, p. o. *piacz*, az olasz *piazza*-ból van véve, noha eredetie a német *Platz*. Tévedés elhárítására a nagy szótárban ennek is föl kell jegyeztetnie.

A származék és összetett szóknál ki kell jelezni azon elemeket, melyekből összeállottak, hacsak a származás és összetétel könnyen-érthetősége azt szükségtelenné nem teszi, p. o. *nappilág*, *híres* stb. *)

*) E szakasz az, melytől a kivitelben némi határozatlansága miatt is eltérve, noha különösen kiküldetésünkönk főleg csak az értelmezésre valánk utalva, az elemzésekbe és hasonlításokba is mélyebben szedünk. De tettük ezt számos előadások és mutatónyok alapján is az Akadémia világos helyeslése

VI. szakasz. A szótári rövidségről.

Hogy szótárunk megszerezhető, olvasható, szóval, haszonvehető legyen, szükséges a rövidsége ügyelni.

A rövidség háromképen eszközölhető: 1) ha előadásunkat a lehetőségig összevonva szerkesztjük, 2) ha a mondottakat nem ismétljük, 3) a többször előforduló szavakat rövidítve nyomatjuk.

Az előadás rövidsége abban áll, ha benne semmi fölösleges nincs. Erre nézve azonban inkább csak útmutatást mint szabályokat adhatni, és ugyan

1) Amely szót helyesen meghatározni nem lehet, ne törekedjünk azt hosszas körülírással elérni, mert ez többnyire nevetséges, sokszor lehetlen. *A tudományok s mesterségek szavainál néha elég csak azon tudományt vagy mesterséget említeni, melyhez a szó tartozik, vagy főbb tulajdonságait; az efféle szók egyébiránt is egy különös szótárba tartozván.*

2) A szók grammatikai tulajdonainak, vagy különböző értelmeinek felvilágosítására a lehetőségig rövid példákkal éljünk, szükségtelenekkel pedig a szótárt ne terheljük.

3) Hosszas grammatikai vitatkozásokba ne avatkozzunk.

4) A szók meghatározására szükséges tárgyak rendéhez felettebb szorosan ne ragaszkodjunk, hanem tartuk magunkat ahhoz, melyet az egyes szók mineműsége megkíván.

Vannak oly tulajdonok, melyek több szavakkal néha azoknak egész osztályával közösek; ezeket elég egy helyen elmondani s az olvasót oda utasítani, valamint a szók különösebb és csak némely szókkal közös tulajdonit is elégséges egy szónál előadni, s a többieknél arra hivatkozni. A szükségtelen ismétlés a többiek közt mellőztetik az által is, ha a ragozatoknál a törzsököt kihagyvan, csak a ragokat teszszük ki, péld. *hit-et*, e helyett: *hit, hitet*. Hol mindazáltal a törzsökben, ragozáskor, akár egy vagy több betűben akár a mértékben változás történik, a törzsök egészen kiteendő, péld. *hid, hid-at; ló, lovat; hó, havat; vő, veje; derék, derekak; vet, vess; bocsát, bocsáss.*

Igen sok hely kiméltetik meg az által, ha a grammatikai műszók s egyéb gyakran előforduló szók rövidítve nyomatnak, melyekre nézve megkívántatik, hogy az ily összehuzott szók egymástól különbözzenek, s hogy lajstromuk a magyarázattal együtt a szótár elébe függesztessék.

II. A nagy magyar szótár miképeni dolgoztatásáról.

Előre bocsátván, hogy a nagy szótár írása két külön munkálatból, úgymint a szók teljes összegyűjtéséből, továbbá az egyes szók kidolgozásából áll: a társaság nem tartotta szükségesnek ez utóbbit az elsőtől felfüggeszteni; ugyanis a szók magyarázatához előre hozzá lehet fogni, és pedig ilyenképen:

mellett. E szakasz elején t. i. az mondatik: „A szók eredetének kinyomozásában a könnyenhiwőség s túlságos kétkedés közt közép útát kell tartani s inkább tudatlanságunkat megvallanunk, mint hibát tanítani.” Továbbá „Ezek (a gyökszók) eredetéről, a természeti hang után képzeteket kivéve alig mondhatni valamit.” Végül „A származék és összetett szóknál ki kell jelezni azon elemeket, melyekből összeállottak, ha csak a származás és összetétel könnyenérthetősége azt szükségtelenné nem teszi.”

Már ha egy részről a gyökszók eredetéről nagy részben alig mondhatunk valamit, más részről a származás és összetétel könnyen érthetősége az elemek kijelölését szükségtelenné teszi: akkor alig maradna, mit elemezzünk. Pedig ennek az értelem meghatározására is végtelen befolyása van. Ez okból határoztuk el magunkat az általános, de inductiok és abstractiók utján nyert elveken alapuló s némileg a hasonlítás szabályaival is egybekötött elemzésnek magyar származatú szókban az egész szótáron keresztül vitelére, mit számos mutatóványokban az Akadémia előbe is terjesztettünk, s ez által helyeslést és az e szerénti munkálkodásra megbízatást nyertünk, mint alább eléjön. De eléjön igazolása is részünkről azon eljárásnak, melyet e tekintetben követünk vala.

1. Vétessék vezérkönyvül a m. tud. társaság által kiadott Zsebszótár; menjenek ennek minden cikkelyén végig az osztályok, mindenik kiírván belőle azon szókat, melyek vagy kizárólag hozzátartozók, vagy módosított, átvitt, alkalmaztatott értelemben jönnek benne elő. Ki lévén így minden osztály jutványa írva, osztassék fel az, az értelem-magyarázat kidolgozása végett, az illető osztály tagjai között, kik mind azon cikkelyeket, melyek másokkal családi rokonságban állanak, egyetértőleg, tudományos megkülönböztetéssel fogják kidolgozni; ily egy-másra ügyelő figyelmet fognak például kivánni ezek: inger, báj, kellem, kecs, kedvesség; vagy: ijed, rémül, retten, borzad stb.; vagy: elme, ész, értelem, okosság; indulat és szenvedély; öröm, kél, gyönyör, elragadtatás, és száz efféle. Az ily felosztás után fenmaradó szók osztassanak fel azután osztálybeli különbség nélkül a rendes, és netalán vállalkozó tiszteleti és levelező tagok közt.

2. Aki osztályrészéből bizonyos számú szót kidolgozott, azt azonnal felolvashatja vizsgálat végett a kis gyűlésben a nélkül, hogy betűrendet tartson, vagy arra várakozzék; tekintettel azonban azon szókra, melyeknek értelme, mint fenebb említetett, egyebekkel összetettevé határozathatnak csak el lehető legpontosabban.

3. Az így felolvasott s helybenhagyott munka, egy különösen e végre készült jegyzőkönyvbe úgy irassék, hogy a magyarított szók mindenkor kitétezőleg vagy feltű magánosan álljanak. Munka-egyszerítés végett e jegyzőkönyvnek csak egyik lapja irassék be, hogy betűrendezéskor azokat elszelni, és így könnyebben sorozni lehessen.

4. Ami az így összeszedendő szók szerkesztését illeti, minthogy az még talán csak huzamosb idő lefolyta után kezdethek meg, e kérdésbe a nagy gyűlés nem ereszkedvén, a jelen pontbeli határozat szerint intézendő munkálkodásnak minél előbbi megindítását a kis gyűlésekre bízta.

III. Dolgozat-példányok. *)

A, hangzó s egyszersmind legelső betű az *Abc*-ben, mely a nyelvünkben uralkodó hangosztály szerint a mélyekhez vagyis vastagokhoz tartozik.

A szokás két egymástól alaposan különböző a betűt ismer: zárt és nyíltat. A zárt, valamint a nyílt, ismét vagy rövid, vagy hosszú. Zárt rövid *a* van ezekben: *harang, akarat*; zárt hosszú ezekben: *aara, amaara*, a mi csak némely vidékek sajtája. A felső vármegyék, Hont, Bars, Nógrád stb. a zárt rövid *a* helyett nyílt röviddel élnek, s a *magam* náluk *mügám, harag* hárág. Nyílt hosszú *á* van ezekben: *kár, vár, tár*; mely mindenkor vonással jegyeztetik. Az írói nyelv s miveltebb beszéd mind ezekből csak a zárt rövid *a*-t, s a nyílt hosszú *á*-t fogadta el, vonással emezt, amazt vonás nélkül.

A vont *á* hosszú tagot tesz a versemértékben: *ád, ár*; a vonatlan magában mindig rövidet: *hamar, magyar*; de hosszút, ha utána ugyanazon szóban két mássalhangzó következik: *adna, vannak*. Ugyan ez törvénye minden hangzónak. A *cz, cs, gy, ly, ny, ty, sz, zs*, nem tesznek két mássalhangzót.

A zárt rövid *a* igen rokon a rövid *o* hangzóval. A régiéknél *Arad*=Orod; *Tihany*=Tichon; *Bihar*=Bihor. Dunántúl: *háza, látna* helyett hallani: *házo, látno*. A mai írónyelvben is vannak példái az ily felcseréléseknek: *álmadat, álmidot*; *lakadalom, lakodalom*.

*) E dolgozatpéldányok összeköttetésben különben is a fentebbi utasítással legjobban megfelelnek azon mindennemű követelésekre, melyek újabb időben, midőn már magának a szótárnak egyes füzetei sajtó alól kikerülni kezdettek, erre néve tétetének.

Mi az utasításhoz s a példányokhoz tartottuk magunkat. S hogy minden most feltűnedező követeléseknek megfeleljünk, ezekre kettőnknek egész életünk sem lett volna elegendő.

Az Akadémia sokkal gyakorlatibb volt utasításaiban, mint sem két embertől erejük fölötti dolgot kívánjon. A munka megjelentével pedig bizonyosan könnyebb lesz annak tökéletesbítése és hálás köszönettel veendi az Akadémia az alapos pótlásokat, tehát mindenkinek alkalma fog nylni, hogy nyelvészeti terjedelmeseb ömereteivel az ügynek és hazának szolgálhasson. Mi megtörtük az útát, igyekezünk rajta tovább haladni.

A, a betű jelenti 1) a hirtelen zaj által meglepettnék, vagy valamely váratlan esetre föleszmélőnek figyelmét vagy figyelmeztetését, s ilyenkor mint felkiáltó vagy figyelmeztető hang mind elül, mind utól tétethetik. A! harangoznak; amott a! ahon a! Hihetőleg ezen rövid a kapcsolatot eleinte mutatoul s határozoul a nevek elejéhez is: a vár, a ház; amint ezeket némely vidékek maig is röviden ejtik. l. *Az, a*.

2) Jelent mindenféle indulatot és szenvedélyt, u. m. haragot, boszankodást, fájdalmat, csodálkozást, s ilyenkor hangja az indulathoz képest változó; de többnyire hosszú, vagy a *h* betűnek gyenge leheletét is felveszi: ah! ah! hah! stb.

3), Jelenti az egyes 3-dik személyt az igéknél, vagy annak birtokát a vastag hangú neveknél (l. *Ó.*), de ezt nem mint eredeti, hanem az *ü*-ből hangrendesen elváltozott rag: ad-a, adt-a, adni-a; s a neveknél: kalpag-a, tor-a, vár-a. Az ily ragozatokban: ad-j-a, hi-v-a, ro-v-a, kalap-j-a, munká-j-a, ha-v-a, sa-v-a, a *j* és *v* segédbetűk.

Néha pedig, szükségtelenül, hihetőleg a késedelmes nyelv hibájából, a szók végéhez ragasztatik: máj-a, zúz-a, tors-a, *máj, zúz, tors* helyett. Ilyenkor, minthogy értelmet nem változtat, el is hagyathatik.

Vég, fn. -et; jelent 1) határt időben és térben: világ vége, bot vége, vége az életnek. 2) Jelenti Magyarország határvidékét s a határőrzőket egyszersmind:

Vitézek! mi lehet

A kerek föld felett

Szebb dolog a végeknél. (B a l a s s a.)

3) Rőfös portékákban valamely egészet, mint: vég vászon, vég gyolcs, vég posztó.

Származékai: véges, végetlen, végső, végez, végezet, véghetetlen stb. (Ezek külön ismét, mint a *czikkaszó, kidolgozandók.*)

Összetételei: Végbél, l. Bél.

Véghely, l. Hely.

Végző, l. Szó.

Faluvég, hidvég (itt kidolgozandók).

Bátor, -ort vagy *bát-r-at*; t. *bát-r-ak*, hasonl. -orabb vagy *bát-rabb*. Jelent 1) maga erejében, tehetségében bizót, merészet, harcban s veszélyekben. Ily értelemben lett tiszteletneve Opusnak, ki Salamon s László királyok alatt híres bajnok volt. 2) Veszedelemtől mentet, s rokon értelmű a *ment, mentes, biztos* szavakkal; de ekkor inkább a *bátorságos* használtatik.

3) *Bátor*, kötszó gyanánt használtatik ezek helyett: *noha, bár, ámbár, jóllehet*. Szokásban van leginkább a régiéknél, s ráhagyást, megengedést, s megnyugvást jelent; mondatik *ám*-mal is: *ámbátor*. A híres Bátoriak nemzetsége s több helységek emlékeztetnek ezen szó régiségére.

Származékai: bátran, bátrúl, bátorít, bátorítás, bátorság, bátorságos, bátoratlan, bátoralanság, stb.

Én, személyes nm. szenvedő eset: éngem, éngemet, mely Dunán túl s Erdélyben divatozik; helyette *engem, engemet* van szokásban, mi talán az *én-em-et*-ből változott el, hol az *én* egyszer enye, utóbb elváltozott alakban (em) s szenvedő raggal (et) toldva jelenik meg; a *g* betűt az erősebb kiejtés adhatta hozzá. (L. Beh; beg édes, beh édes helyett). E névmás hiányos, több esetei nincsenek; de elváltozott alakban: em (öm, am, om) a név- és igeragozásban többször megjelenik. l. Em. Hibázó eseteit a ragoktól kölcsönözi, holott elváltozott alakban végül jelenik meg, nek-em, töl-em, vel-em, ról-am stb. Mondatik: én-nek-em, én-töl-em stb. mi nyomosításul használtatik. Többsét l. Mi, mink.

Nyelvtudományilag jelenti az egyes első személyt, különben pedig mindenki magát, saját személyét nevezi *én*-nek, melyhez teste, lelke érzékei s tehetségeinek munkálatai tartoznak közvetlenül, ellentétben a tárgyakkal, melyek az érzéket s tehetséget mozgásba hozzák. Kant az eszmélet (öntudat) eszméletének nevezte az ént; Fichte ellenben az eszméletet az én eredményének tartá s így az én-t valami felsőbbnek: alanynak, mely mindennek alapja s kútfeje; s a nem-én maga (a mi másoknál tárgy) nem egyéb szerinte, mint az énnel ellentéte, s az én munkásságának eredménye.

A keleti nyelvekben ugyanazt jelentik a rokon hangu *ani* (zsidó), *ana* (arab), az *aram esó* és *ana* szavak s a finn *én*, mely az egyes első személyeiben fordul elő.

Származékai: enyém, enyéim.

Nek, névrag, birtokító és tulajdonító jelentéssel bír.

1) Mint birtokító megfelel a deák genitivusnak, s ekkor a *nek*-kel ragasztatott szó oly viszonyban áll egy másikkal, mint birtokkal, s a birtokszó rendesen közvetlenül a *nek* ragu szót kíséri vagy előzi; de változatosság kedvéért, kivált költői nyelvben több szók, sőt egész

mondás is, jöhetnek közbe : A jó fiú *atyjának haragját* nem ingerli; vagy a jó fiú *atyjának* nem ingerli *haragját*; a jó fiú *atyjának*, ha oka volna is az ellenmondásra, nem ingerli *haragját*.

A birtokító *nek*, ki is hagyathatik : *haragnak lába*, vagy *harang lába*; hiányjellel némelyeknél, másoknál a nélkül. Kivételt tesznek az érintett közbenvetések : a hazának minden hazafi kívánja virágzását, nem mondhatók : a haza minden hazafi kívánja virágzását. Az illető melléknevek közbejövetele nem gátolja a *nek* kihagyását : a hazának minden fiai, vagy a haza minden fiai.

A birtokszó *nek* után a harmadik személynek birtokragait veszi fel, és ugyan amint egy vagy több a birtokos, úgy a ragoknak is vagy egy vagy több birtokragoknak kell lenni : *embernek élete*, *embereknek életök*; mely törvénytől azonban a nyelvünkben uralkodó gazdalkodás, a szebb hangzás, de a köz szokás is eltérni szabadságot adván, így mondhatni : *embereknek élete*, v. *emberek élete*.

A független névhatározók is : előtt, mellett, megett, alatt, felé, hozzá stb. felveszik a birtokító *nek* után a birtokragot, de mihelyt a *nek* elhagyatott, ezek is elvesztik ragaikat : *a háznak előtte*, a ház előtt.

A birtokszó, elébe is tétethetik a *nek* ragos szónak; de ily esetben a *nek*-et nem lehet kihagyni : nem mondhatni tehát : *gyümölcsze kertem*, *kertemnek helyett*.

2) Mint tulajdonító megfelel a *nek* a deák dativusnak, s felvevén a birtokragokat, az egyes és többes szám mind a három személyeinek tulajdonító esetévé válik :

nek-em	nek-ünk
nek-ed	nektek
nek-i(ie)	nek-ik(iök)

Mondatik nyujtva is : *nekem* stb. Nyomosítóul felveszi a személyes névmásokat elül is : *én-nekem*, *te-neked* stb.

A *nek* hajdan nem változva állott a vastag hangúak után is : *pokol-nek*, *halál-nek*, *Tuhutum-nek*; de a szokás *nak*-ra változtatta : *pokolnak*, *halálnak*, *Tuhutumnak*.

Től, névrag, fölveszi az egy birtokú személyragokat.

től-em	től-ünk
től-ed	től-etek
től-e	től-ök

A mélyhangúak után *től*-ra változik : *kár-től*. A rövid hangzó (az i, u, ü-t kivéve) előtte hosszúvá lesz : *eke*, *ekétől*.

A szót, melyhez ragasztatik, az eredés tövévé, vagy a megindulás, eltávozás pontjává teszi, vagyis oly határvonalá, honnan valaminek eredése, távozása vagy távolsága méretik, pl. mindnyájan Ádámtól eredünk. Buda Pesttől 200 ölnyire van. Ily értelemben módosítja továbbá mind azon szók jelentését, honnan jónak vagy rosznak eredését várjuk vagy rettegjük; pl. Istentől jót várni. Félni a haláltól. — Használtatik a *miatt* helyett is! pl. nem alhatik a fájdalomtól = fájdalom miatt : nem lát a szemétől = szeme miatt; sok fától (fa miatt) az erdőt.

Rokon értelmű a *dől* és *ról* ragokkal, *tőlök* annyiban elhajló, hogy amaz a kútfő, emez az alap eszméjét kapcsolja a nevek értelméhez, a *től* pedig inkább az általános és kül vonaloknál marad.

Összetettnek látszik a *ta* (honnan to-va s tá-vol erednek) vagy *tő*, és *el* rézecskekéből, mely szinte távozást jelent : *ta-el* = *től*, mintha mondanók : *tova-el*.

Mér, cs. mér-sz. — mér-t. Jelenti 1) meghatározását a távolságnak és aránynak térben, 2) időben : ahhoz méri az időt; 3) meghatározását a mennyiségnek s ekkor *vel* ragot kíván, pl. itczével mérni a bort, sert stb.; 4) a súlynak : mérni valamely testet, hány font, mázsa stb.; 5) árnak, bizonyos mennyiség vagy súly szerint valamit árulni, pl. sert, bort mérni; 6)-hoz mérni, jelent : valamely személyt vagy tárgyat máshoz hasonlítani vagy szabni.

Származékai : mérleg, mérnök, mérsék, mérsékel, mérséklet, mérték, mértéklet, mértékletes, mértékletlen, mértéktelen.

Összetételei : *bemér*, *felmér*, *kimér*, *megmér*, *összemér* (vel) stb.

Fut, k. fut-sz. fut-ott; *futtam* tájdivat a szokottabb *futottam* helyett. Jelenti 1) embernek vagy állatnak a rendes lépésnél gyorsabb, erőszakosabb haladását; gyorsabb s nem oly általános mint a járás, kevesb a rohanásnál, egy értelműnek vehetni a szaladással; 2) hig testnek mederből, de sajátabbul, edényből kiömlését, pl. fut a leves stb.

Használtatik cselekvőleg is : versenyt fut = versenyez, pályát fut = pályáz, s mind két esetben *vel* ragu szót kíván.

Származékai : futamik, futamat, futamatnyi; futamodás; futás; futó, futós; futtat, futtatás stb.

Öszvetételei : elmfuttatás; kengyelfutó; lófuttatás; befut; elfut, kifut, megfut, k. és cs; megfutamodik.

Romlik, *romol*, k. romlom, romlol, romlunk, romlotok, romlanak; vagy : romolok, (szokatlan), romolsz, romolunk, romoltok, romolnak; mult 3-d személy : romlott, vagy romolt.

Jelenti 1) valamely testnek bontakozását, pusztulását, aljasodását : 2) jelent szellemi, vagy erkölcsi megfogyatkozást, aljasodást : romlik a nép, a szív.

Ered e szóból : *rom*; hozzá járul az *el* szóképző, s lesz hangváltozással *rom-ol*; ehez járulván az *ik*, lesz öszvehuzva *romlik*.

Származékai : romladék, romladékony; romladozik; romlékony; romlott, romlottság.

Öszvetételei : elromlik, leromlik, megromlik, öszveronlik.

Vesz, hiányos és rendhagyó cs. valamely dolognak elfoglalását, vagy általvive, áron szerzését jelenti. Csak jelentőmód jelen ideje van : *veszek*, *veszesz* stb; egyéb módjait s időit a *vű* gyökből veszi *v* közbevetésével vagy a nélkül, *ve-v-ém*, *ve-end* stb.

2) A parancsoló mód 2-dik sz. *végy*, mely vonatlanul szokottabb a többi személyekben stb. stb.

Nagygyűlési határozat

1844. dec. 16-án.

(M. Akad. Értes. 1844. 223—225. 1.).

A nagy szótár hirtelen el nem készülhetvén, miután a legnehezebb részek még hátra vannak, úgy mint a származtató, hasonlító és nyelvtörténeti, mint a melyekhez még a szükséges előkészületek nincsenek együtt, az Akademia által egy oly, *csupán értelmező szótár* fog kiadatni, mely a *m. nyelvnek egyetemes szókincsét* magában foglalja, nem zárván ki abból semmit, *mi nyelvtanilag helyesen készült a bár mely ágán az életnek és tudománynak él és használtatik.* Még a *nem helyesen képzett*, de az életben vagy egy és más tudomány körben felkapott szók is felveendők, nem különben, a nyelvfejlődése folytával *értelműket, változtatott* szóknak régiebb értelmök, sőt egyes írónak bár nem helyeslendő, *de jeles művekben előforduló* kifejezései is, megjegyezvén azonban az ilyeneknél mindig, akár a képzési, akár az értelmezési hibásságot, mi által e szótár gyakorlati használhatósága nevedkedtével egyszersmind a nyelvtisztítására is üdvös hatást fog gyakorolni. Felveendők ezeken kívül az újra *felélesztett régi szók* is, valamint a *tájszók* közül mind azok, mik bármely tekintetben magokat ajánlják. Végre felveendők egész kiterjedésükben a *ragok és képzők* minden lehető viszonyaikban.

Mi az *értelmezést* illeti, az magyar nyelven készitendő, és deák, német, vagy más nyelvű szó csak akkor és ott feljegyzendő, hol az a magyarázandó szó értelmileg bővebb felvilágosítására élesebb és szabatosabb meglátározására szolgál. Minthogy pedig számos szóknak, főkép pedig az igéknek értelme különböző mondatokban sokféleképp módosul, és saját árnyéklatokat veszen fel; de különben is az értelmezés a maga általánosságában nem lévén mindenkor képes elég élesen festeni a szó lényegét : a szükséghez képest *példák* is fognak az értelmezéshez adni, *szokott mondatok és szólásformák*, sőt *példabeszédek* is : mikhez Kresznerics és Dugonics munkáiban bő anyagot találhatni.

A *nyelvtani részt* illetőleg feljegyzendő minden szónak, mely beszédrészhez tartozása, kivéven öszvetételeket, megemlítendő továbbá a szóknak mind azon *sajátságai*, mik az általános poradigmáktól eltérnek, végre a *szóköltési* tulajdonságok is, mik ismét példák által legjobban kitűntethetők.

Ezek szerint e szótár a nyelvet annak *nyelvtani és lexicographiui jelen állapota szerint* adván vissza, mellőzni fogja annak belső történetét, a szószármaztatást és nyelvhasználtást és a dolog természeténél fogva csak egy részből fog állani.

Magát a *készítésmódját* illetőleg, ide fordítandók a nagy szótár részére készült és készitendő értelmezési dolgozatok; a szóanyag pedig a Társaság zseb-, táj- és műszótárain kívül tekintélyes szó- és tankönyveinkből lesz öszveszedendő. E munkával a Társaság által a maga kebeléből választandó *szerkesztő* fog megbízatni. A szerkesztő köteles dolgozását időnként egy szinte a Társaság által választandó *vizsgálóval* közölni. A szerkesztő s vizsgáló lesznek kezesek a Tár-

saság előtt, a munkának az utasítás szellemében és formái szerint szorgalmatos és lelkiismeretes elkészüléseért. Osztályok és kisgyűlés mindenben tartoznak a szerkesztő és ellenőrző vizsgálónak segédelmére lenni, nevezetesen a műszók értelmezése és minden új képzésű szó az illető osztálylyal helybenhagyás végett közöltetik; ha pedig valamely tárgyra nézve a szerkesztő s vizsgáló meg nem egyezhetnének, a fenforgó kérdés eldöntése a kisgyűlést illeti. Hogy a Társaságnak nyelvtani kifejezett elvei mindkettősökre nézve kötelezők, a mondottakból magában következik. A Társaság ilyenmü szellemi, organicus és anyagi hozzájárulta mellett, e munkát magáénak fogja vallhatni, s ez leend az *első valóban akadémiai magyar szótár*, s egyszersmind részét teendi a majdan elkészülendő Nagy Szótárnak.

Az első dolgozatok felolvasása az 1846. évi osztályülésekben történt, az osztálynak teljes helybenhagyásával.

Ugyanez évben a XVII. nagygyűlés a kis gyűlés javaslatára a csupán szoros-tudománybeli használatban levő műszókat a nagy szótárból kirekesztetni határozta.

Pótlék-utasítások, illetőleg jóváhagyások.

I. Kivonat az 1847-diki Értesítőből. Kisgyűlés febr. 8. (A nyelvtudományi osztály részére), 24. lapon : „Czuczor G. és Fogarasi J., amaz mint a nagy szótár szerkesztője, ez mint annak ellenőrző vizsgálója bejelentették, hogy ők túl menvén az utasításon, mely a szók kimerítő értelmezését, úgy a nyelvtani és szókötési viszonyok előadását kívánja csak, az *etymológiát* is fel kezdék venni a munkába, s ennek felderítésére, hol szükségesnek látszik a szók más nyelvekkel *egybehasonlításba* is bocsátkoztak; mely kibővítése a tervnek, miután több rendbeli, ekkép dolgozott szócikk felolvasatott, köz helyeslést nyervén, kinyilatkoztatá a két megbízott tag, hogy e szerént közös munkával az eddig már elvégzett betűket kipótolandják, s az egészet így folytatandják, miáltal a nagy szótár nemcsak értelmező, hanem szónyomozó és összehasonlító is leszen. Az ülés kedvesen revén a szerkesztők e dicséretes buzgóságát, melynél fogva feladásuknál teljeseb és tökéletesb munkát adni vállalkoznak, azt, méltánylata mellett, a nagy gyűlésnek is bejelentetni rendelte.“

II. Kivonat az 1851. Értesítőből. Kisgyűlés nov. 8. (A nyelv- és széptud. osztálya számára), 298. lapon : „Olvastatott a nagy szótári munkálatok mibenléte iránt kiküldött választmány (Hunfalvy Pál, Mátray Gábor, Toldy Ferencz) tudósítása az osztályhoz, melyből kitűnt, hogy az utolsó tudósítás óta a szótár a *Hézag* szótól a *Ka*-ig haladt elő, mely rész mintegy 8000 cikket foglal magában; hogy azokban már nemcsak az értelmező, hanem az utóbb bővített terv szerint a szófajtó és nyelvhasonlító elem is jóformán szerepel; sőt hogy ott, hol a szók rokonsága más, az elébbi betűk sorában álló szókra vezetett vissza, ezek is bővebb kifejtést nyertek. Továbbá, hogy az idők, s a megbízott férfiak közbejött viszonyai által többször megszakadt munkálat sept. 1-től ismét rendszeren, sőt kettőzött élénkséggel foly. Mi az etymologiai és nyelvhasonlító fejtegetéseknek netán szabandó határokat illeti: hosszas tanácskozás után úgy nyilatkozott a választmány, miszerént leginkább a *tudva, s a kétesen idegen szók*, melyek több-kevesebb nyelvések által s nem minden ok nélkül, idegeneknek tartatnak, *ovatosan tárgyalassanak és hűdítassanak a magyar nyelv eredeti birtokául*; a nyelvhasonlítás pedig a *rokon hangú és értelmű szók egymásmellett elsorolására szorítottassék*: kivévén, hol az egyik vagy másik nyelvből vétel nagyobb-kisebb bizonyossággal állíthatatik. E javaslatban az osztály megnyugodván, az a két szerkesztőnek figyelmébe ajánlatott.“

III. Kivonat az 1853-diki Értesítőből. Öszves kis gyűlés január 31-dikén 10. lapon : „Olvastatott b. Eötvös József, Balogh Pál és Toldy Ferencz bizottmányi jelentések a nagyszótári munkálatok mibenlétéről, melyszerént a munka 1851. nov. 4-től e hó végeig a *Kancsal* cikktől *Meggörbeszt* cikkkig haladt, e részben 10,724 kisebb-nagyobb cikket foglal s a szerző jelenleg az egésznek ötödik hetedében munkálkodik; hogy továbbá e rész is *minőségileg azon gonddal, alaposággal, beható és kiterjedt nyelviismerettel készült*, melyet a társaság szerző előadásából már ismer.“

IV. Kivonat az 1854-diki Értesítőből. Kis gyűlés febr. 6. (A nyelvtudományi osztály részére), 35. lapon : „Olvastatott b. Eötvös József, Balogh Pál és Toldy Ferencz megbízott t. és r. t. jelentése a nagy szótár mibenlétéről, melyszerint az a múlt évi vizsgálat, vagyis 1853-diki febr. 1-től f. évi január végéig a „Meggörbeszt“ szótól az „Öröm“ cikkszoig haladott elő, e rész 6400 cikkből állván, s így kevesebből ugyan egy negyeddél a múlt évi dolgozatnál : de ami részint azon három havi betegeskedésnek tulajdonítandó, mely a folytonos munkálkodás következtében is fogta el a múlt évben a szorgalmas szerzőt, részint azon, a szótárírással szoros kapcsolatban lévő nyelvnyomozó munkásságnak, melynek gyümölcseit az osztály több kis gyűlési előadásokban vette, a miknek tárgyalása a szótárra magára csak a legnagyobb hasznú lehet. Különben több újabb cikkek figyelmes átnézése meggyőzte a bizottmányt a felől, hogy szerző ernyedetlen gondnal és lelkesedéssel folytatja művét. — Ezekhez Fogarasi János rt., mint megbízott munkatársa a szótárszerkesztőnek, jelentette, hogy harmadszor ment ez évben keresztül a munkán a H betűig, miután az akadémiai nyelvtudományi mozgalmak szükségkép hatottak a dolgozókra, úgy hogy míg egyfelül a hasonlító résznek nagyobb kiterjedés és beljebbható munkásság, úgy másfelül nagyobb ovatosság is jutott; reményli egyébiránt, hogy miután a később fölvetett szónyomozó elem a most átvizsgálás alatt lévő részekben bőven van tárgyalva, a munka az ő részéről is ezentúl gyorsabban haladand. Az osztály e jelentések után az úgy mibenlétére nézve teljesen megnyugodott.“

Ezeken kívül évenként küldött ki az Akadémia bizottságot, mely a munkálat előhaladásáról vala jelentést teendő.

MÁSODIK RÉSZ.

Részletesb igazolása azon elveknek, illetőleg eljárás módoknak, melyeket a munka folytatában az általános utasítások nyomán is követtünk.

I. Szakasz. A szók értelmezése.

Az „értelmező szótár“ fogalmához tartozik, hogy a szók értelményét minél szabatosabban körülírva meghatározza. E végre mindenek előtt a nyelv belső forrásait, nevezetesen a szók mind mai, mind ószerű vagy elavult, mind országos és tájbeli, mind népies és irodalmi divatát szemügyre kell vennie s fölhasználnia, különös figyelemmel levén a közmondatokra, példabeszédekre, népdalokra, népmesékre, dajkanyelvre, melyekben bizonyos kifejezések és formák mintegy megcsontosulva változatlanul szállnak szájról szájra, korról korra által. Midőn tehát valamely szónak — legyen az sajátunk, közös, vagy kölcsönözött — egyedül elnevezési tárgya van kérdésben, azt közvetlenül és határozottan a belső nyelv szokás mondja meg, s tisztában lehetünk vele a nélkül, hogy akár rokonnal, akár idegennel hasonlitanók össze. Ez a szónak egyéni önálló mivoltát illeti, s nem terjeszkedik tovább, mint azon eszme képre, melyet elménkben eléidéz, pl. a fej, mint az állati testnek köz ismeretű alkatrésze, minden magyar ember előtt világos fogalomkép tűnik fel, ha nem gondol is rá, hogy mily magyar szókkal áll családi rokonságban, sőt az idegen fölütőkömet is legott érti a nélkül, hogy tudná, vagy csak gyanítaná is, hogy a német *frühstück*-ből származott, ellenben az *éjomet*, tősgyökeres magyar léte, már csak bizonyos vidéken ismeretes. Továbbá, midőn a szó bizonyos érzék által felfogható tapasztalati tárgyat jelent, melynek az állati, növényi, ásványi testek, vagy különféle eszközök, művek nevei, vagy egyszerű cselekvést, állapotot jelentő igék stb. az értelmezés szabatos és világos lehet, ha az illető tárgynak sajátosságait úgy leírja, hogy azt minden egyébtől meg lehessen különböztetni. Az ily szókat más nyelveken is tökéletes szabatosággal vissza lehet adni, pl.

kéz, hell. *χείρ*, lat. *manus*, ném. *hand*, szláv. *ruka* ;

vas, hell. *σίδηρος*, latin *ferrum*, ném. *eisen*, szláv. *zelezo* ;

kő, hell. *λίθος*, lat. *lapis*, ném. *stein*, szláv. *kamen* stb.

Az ily határozott tárgyakra vonatkozó szók tulajdon értelme minden nyelvben egyezik, tehát értelmezések is ugyanazon körülírás által eszközölhető, vagyis amely meghatározás illik rájuk az

egyik nyelvben, ugyanaz illik a másikban is. Ilyenekre nézve az „értelmező“ az idegen szótárokban foglalt érteményezéseket átveheti a magáéba.

De vannak minden nyelvben oly sajátmű szók, kivált származékok, melyeknek más nyelvben ugyanannyit mondó másuk nincsen, hanem vagy szélesebb vagy szűkebb jelentésű, vagy egészen másnemű szóval adhatók csak vissza. Ilyenek :

a) azon szók, melyek valamely népek saját ismerettárgyait jelentik, melyek pl. csak azon nép körében létező, vagy eredetileg ott támadt állapotok, foglalkozások, hivatalok, szokások, szertartások, viseletek, ételek, italok, nyavalyák, játékok, mulatságok, eszközök, szerszámok stb. nevei, melyek érteményei bizonyos idegenekéihez némileg hasonlóak ugyan, de nem azonosak, pl. *főbíró, dülő, huszár, csikós, gulyás, csírás, pákász, csákö, gucsma, gatyá, topán, tarhonya, gáncza, laska, tyúkverő, hercuze, ördöylomba* stb., melyeket úgy kell értelmezni, hogy az idegen is világos fogalmat nyerjen abból. Ebben áll előnye az értelmező szótárnak a közönséges szótárak fölött, melyek midőn szót szóval törekednek visszaadni, a valódi érteményt nem képesek szabatos világossággal meghatározni.

b) oly származékok, melyek képzőiknél fogva több fogalmat rejtenek magukban, s idegen nyelvre csak körülírva fordíthatók, melynek nyelvünkben a *tehető, műveltető, gyakorlatos, visszaható, balsezvedő* igealakok, pl. üldögelhet, iratgathat, gondolkodik, kezeskedik, kanyarodik, hánykolódik, csendül, kondul, zörren, durran; általán a származékiek finom árnyalatai, melyekben nyelvünk páratlanul, szintén bujálkodásig gazdag, és pazar.

c) a hasonneműek (synonymák), melyeket a hanyagabb nyelvszokás egymással fölcserélve használ, holott gyökeikre nézve árnyalatilag különböznek pl. *ballag* = kényelmesen, lassú léptekkel, mintegy *billelve* megy, járdogál; *baktat* = bukdosva *bukdácsolva* megy, mint a nyúl; *kullog* = magát *megkunva*, mintegy leve, alattomosan lépdédel, mint a zsákmány után szimatoló farkas; *kammog* = tunyán, magát elhagyva, mintegy *kamós*, azaz görbült testtel mendegél, mint a kamasz vagy a melázó komondor; *sunnyog* = magát megsúnyva, testét összehúzza, óvatosan, lassudan mozog. Így különböznek gyökre nézve egymástól ezen hasonló neműek : *barangol, csatangol, csautolál, csavarog, tekereg, kóborog, kóvályog, koslat, kóstermydl, kószál, kóriczál, kalézol, kelekolál, kurittol, csámolyog, saírat, sertepertél, zulánbol* stb.

II. Szakasz. Ugyanazon szónak többféle érteménye.

Az emberi észjárás valamint a fogalmakat, úgy azok hangképeit is rokonítani szokta, vagyis, amelyek bizonyos közjegyben egyeznek, s ennél fogva egynemű fogalom alá vonhatók, ugyanazon szóval fejezi ki. Ez esetben az értelmezés föladata a rokonértemények éastani összeffüggését, illetőleg származási egymásutánját és rendét előadni. Első helyen áll a *tulajdon* értemény, azután következnek az *átvittek*, a *képesek*. Előbbi eredetű az *anyagi*, *érzéki*, mint a *szellemi*, *erkölcsi*, előbbi az *összerű* (concret) mint az *elvon*t, a *természeti* mint a *mesterségi*, pl. *sip* a) természeti hang, melyből lett *sipít*, *sipog*; b) sipító panaszos, kesergő, esengő hangú érzelmnyilvánítás, honnan a *sípánkodik* vagy *sopánkodik*; c) ily hangot adó csöves hangszer, honnan *sipol*, *sípos*; d) csőalakú nyílás, kóros lik a testen, a *sipoly* származékban. Hasonlóan a *szúr* főnév a) = *szőr*, b) szőrből vagy szőrnemű durva gyapjuból kallott posztókelme, c) ily kelméből varrott ruha. A tulajdon értemény azon középpont, mely körül a többi forog, melyre bizonyos közjegynél fogva mindnyája visszavihető; de minthogy valamely tárgynak más más jegei szolgálhatnak hasonlítási alapul, gyakran történik, hogy az átvitt értemények egymással nem, csak a középpontival állanak viszonyban, s ezek a *másod-* vagy *mellékértemények*, pl. *fej* vagy *fő*, tulajd. ért. *caput animalis* : *emberfej*, *lófej*, *borjúfej*, *disznófej*, *verébfej*, *varjúfej* stb., melynek

I. egyik jege a *magas helyzet*, *tetőzet*, honnan átv. ért. jelenti a) a kéznek, lábnek felső lapját : *lábfej*, *kézfej*, s innen ismét átv. ért. *csizmafej*, mely a lábfejet takarja, különböztetésül a *talpat*, *sarkat*, *lábzár*t földő csizmatalpától, csizmasarktól, csizmaszárától, b) valamely kézműnek, állványos készítménynek tetejét, pl. *oszlófej*, *nyeregfej*, c) vizek, erek, folyók eredeti helyét, mennyiben ezek fölülről alá folynak : *Pinkafej*, *Szalafej*, *kútfej*, *Tapolcafej*, *Balatonfej*, ellentéte az alattiságot jelentő *tő*, mely a fejhez képest legalantabb fekszik, pl. *Marczaltő*, *Zsitvált*; innen átv. szélesb ért. kiindulási pont, pl. *pályafő*, honnan a versenyfutás kezdődik, *hídfej*, a híd eleje. Mint mértani magasságot jelentővel családi viszonyban állanak : *fel*, *fén*, *fed* vagy *födél*, s ellentétesei, *le*, *len*, *lent*, *al*, *alant*, *láb*.

Átv. képes ért. társadalmilag vagy erkölcsileg mások fölött, mintegy legmagasabb polczon álló személy : *ház feje*, *család feje* „a nemzetnek teste a nép, feje annak a király“ (Kisf. S.), *főúr*, *főnemes*, *főpap*. Ellentéte : *alattvaló*.

II. Második szembeötlő jegye a deréktól különváló, buczkós, csomós, tömör, zömök, gombnemű, hengerded stb. alak, honnan átv. ért. *botfej*, „minden botnak végén a feje“, *szőlőfej*, *hagymafej*, *kukoriczafej*, *káposztafej*, *mákfej*, *gabnafej*, *szegfej* stb.

III. Mint a léleknek, szellemi működések szerveinek székhelye, s mintegy tartalma-
zoja átv. ért. : elme, ész, akarat, pl. *okos vildgón fej*; *jó, rossz fej*; *kemény, makacs fej*, *rávetni va-
lamire a fejét* = akaratát rászánni. Tartalmazó a tartalom helyett. Innen a) mint lényeges, legne-
mesebb rész, az egész emberi lényeg, azaz személy, egyéniség helyett: *szegény fejem!* me mise-
rum! *fejedre szóltál*, tenmagad ellen; *fejnként*, egyenként, személyenként; b) helyettes valami,
mely mintegy képvisel, személyesít valamit: *kölcsön fejében adni*, *adótság fejében fizetni*; *aján-
dik, bardtság, ingyen fejében*, *szégyen fejében*, vagyis szégyen megváltására, kikerülésére, *falu
fejében* = helyett, „falu fejében nem mindig tanácsos kardot rántani“, (köz.) c) mint az élet-
szervek központja, jelenti magát az életet: *fejét kockáztatja*, *fejére halált mondottak*, *fejemet
nemém rávetni*, *fejemre fogadok*, *nem félti a fejét*, *fejét vették*.

Íme így folynak egymásból, és függenek össze a szók értelményei! Különösen ama
vizlatos értelményezésből kitetszik, hogy a *fejnek* a) magas helyzete b) alakja, c) belső lényege,
szervezete szolgál értelményezési alapul, melyekből a többi átv. és képes értelmények szétágazva
származtak, s azokat végelemzésben az illető testrésznek mint szemmel látható tárgynak tulajdon
értelmére lehet és kell visszavinni.

Ezen alapon értelmezendők a *fej* származékai is :

fejes, a) aminek tulajdon ért. állati feje van, b) aminek, átv. ért. fejhez hasonló bucz-
kója, alakja van : *fejes bot*, *fejes szeg*, *fejes káposzta*, *saláta*, c) a fejben'székülő léleknek, illetőleg
kedélynek makacs, magát megkötő tulajdonságával bíró : *fejes gyermek*, *fejeskedik*, *makacskodik*,
fejesség, *makacsság*. Ellentéte *fejetlen* a) aminek állati feje akármily okból hiányzik b) buczkót-
lan, csomótlan, *fejetlen gabonaszár*, *szőlővessző*, *fejetlen káposztatorzsa*, *fejetlen bot*, *szeg*, c) erköl-
csi, társadalmi fej nélkül való : *fejetlen nép*, *ország*;

fejedelem, átv. legfelsőbb hatalmat gyakorló személy valamely nép, ország fölött; ro-
konai : *felség*, *felsőség*, *fenség*, *fensőség*;

fejel, átv. a lábbelinek azon részét csinálja, mely a lábfejet takarja; s mennyiben a *fej*
régiesen *fe*, innen *fék* = lófejkötő, *capistrum*;

fejez, a) tulajd. vagy átv. értelmű fejet levág, lemetsz; *embert fejezni*, *mákat*, *gabonát
fejezni*; b) *befejez* = valamely műnek, munkának mintegy fejtét, födelét, fölét elkészíti s bevégezi.
Ettől különbözik a *kifejez*, melynek gyöke nem a *caput*, *fej*, hanem azon *fej*, melyből *fejlík*, *fejt*,
fejteget származnak, s rokona a *fes* *feslík*, mert *kifejezni magát* vagy *valamit* = gondolatát vagy
valamely eszmét világosan, mintegy burkából kifejtetni, latinul *explicare*, *exprimere*, németül *aus-
drücken*, azaz átv. ért. mintegy héjából kifejtetni, kinyomni, kiválasztani, tehát az elválasztásra vo-
natkozó *fél*, *vel*, *vél* családhoz tartozik, valamint a *fejsze*, mint vágó, hasító eszköz, (*securis* a
secundo), és a *fej* ige, mely a tejet kifejti, kiválasztja a tögyből.

III. Szakasz. Szócsaládosítás.

Az értelmezés egyik fő segédeszköze, sőt kelléke a szócsaládosítás. Alig van szó,
melynek a maga nyelvében családtársa nem volna. A családi szók *egyenes* vagy *oldalágon* roko-
nok; amazok bizonyos változatlan gyökből vagy törzsből folynak ki, pl. a *rom* gyök *) száрма-
rékai : *romb*, *romos*, *romtalan*, *romol*, *romlík* *romt* (*ront*), *romgál* (*rongál*), *romcs* (*roncs*), *romgy*
(*rongy*), melyekből ismét főokszarjak fakadnak : *rombol*, *romboldás*, *rombolgat*, *romboló*, *rontás*, *ron-
tó*, *rontogat*, *rongdlás*, *roncsol*, *roncsos*, *rongyos*, *rongyosodik*, *rongyolódik*, *rongyódsz* stb.

*) Gyök tulajdonképen a szónak azon egytagú elemi része volna, melynek nincs többé önálló-
sága, köz használatu értelme, milyen pl. *dar* darab, darabol stb. szókban. Azonban részint mivel az ily szó-
tak ismét lehet társa, mely önálló szó pl. *dar*-nak *tör*, részint mivel gyakran számos egytagu szó vagy szó-
részek egymással ismét megegyeznek valamely közös elemben pl. *roz* (rozsan gyöke), *roh* (rohad gyöke),
roa, (mely ma ugyan önálló szó, de régebben szintén csak elemezett szóréssz vala), *rogy*-(ik), *ross* (önálló)
stb. beszédrészeknek közös eleme : *ro*, mely mint látjuk, már részint sajátlagos (nem önálló) gyökökből,
részint pedig önálló szókból vonatott el, csak gyökelemnek nevezhető. Innen a 'gyök' nevezet alatt a magyar
nyelvtudományban ennek két fajtát értjük, mely is : *önálló* (vagy élő) *gyök*; és *elvon* (régiesen *holt*) *gyök*.
Amaz másképen *gyökszó*, pl. *az*, *es*, *el*, *hal*, *ross*, *tör* stb. emez csak egyszerűen *gyök* pl. *am em* (amaz, emez

Az oldalágu rokonok némi saját jeggyel bírnak, de gyökeik vagy törzseik mind bizonyos alaphangban, mind alapfogalomban egyeznek, pl.

kar, karika, karima, karám, karing;

ker, kerek, kerül, kerít, kereng, kerget;

kor, korong, korez, korlát;

kör, körös, köröz, körny, környez, körül;

kur, kurittól (csavarog, tekereg), kurtula; melyekben a kerekesség nemét jelentő alaphangok a *k—r*, a fajt különböztetők, *a, e, o, ő, u*. Az ily rokon szócsaládok egy szónemzetséget képeznek.

A szónemzetségek ismét rokoníthatók, mennyiben alaphangra és érteményre hasonlók, péld. a fentebbiekkel azon *g—r, gy—r* gyök hanguak, melyek a kerekdedhez hasonló görbe alakra vagy mozgásra vonatkoznak:

gör, görbe, görcs, gördül, görnyed, görhes;

gur, gurba, gurul, gurít, guriga;

gyűr, gyűrű, gyürke, gyüremlik;

továbbá a *h—r* alaphanguak, mint:

hór, horog, horgaa, horgad, horpaszt; a *k—l* gyökhanguak, melyek a keményebb *r* helyett lágyabb *l-t* vesznek föl:

kal, kaland, kalandoz (ide-oda jár, csavarog), kalézol, kalimpáz, kalisztál, kalinkó, kalantyú, kalincs;

kel, kelekóla, kelekolál, kelentyű; és a még lágyabb *k—j* alaphanguak:

kuj, kajcs, kajla, kajmó, kajsza, stb. Tudnivaló, hogy némely családok szaporábbak, s többfelé elágazók, mások kevesebb fajzatúak.

Az idegen nyelvekből kölcsön vett szók egyenes ágon szintén eresztenek családi rajokat, magyaros képzők által, pl. *czégér* (zeiger), *czégéres*, *czégértelen*, *czégérti*, *czégérez*, *czégérezés*; *iskola*, iskolai, iskolás, iskoláztat, iskolátlan; *patak*, pataki, patakú, patakos, pataktalan, patakzik; de ezek idegen eredete már onnan is gyanítható, hogy oldalágu rokonaik nincsenek, mennyiben gyökeik alapérteményre nézve más magyar szókkal nem családósíthatók, pl. a *hóstat*, *palajbász*, *formondor*, *igrecz*, ámbár mind elő- mind utótagjokra nézve több magyar gyökhöz, illetőleg képzőkhöz hasonlók, de minthogy azokkal érteményi rokonságban nincsenek, idegen eredetüket legott elárulják, ha nem tudók is, hogy a *hóstat* = *vorstadt*, a *palajbász* = *bleiweisz*, a *formondor* = *vormund* (er), az *igrecz* = szláv *igracz*, azaz, játszó, különösen hangszeren játszó, mert *igrati* = játszani.

Ha az anyaszó önálló, világot vet s mintegy saját bélyegét üti leányaira, pl. *tör*, törés, törött, töretlen, tördel, törtet, töredék, töredékeny; ha pedig önállással nem bír, vagy elavult, akkor érteményét a rokon érteményű származékok öszvegéből vonjuk el, pl.

gom, gomb, gombóc, gomboly, gombolyag, gombolyít, gombolyodik, gomoly, gomolyít, gomolyodik;

göm, gömb, gömböly, gömbölyű, gömböcz, gömbölyeg, gömbölyít, gömbölyödik;

gum, gumó, gumós, gumósodik;

güm, gümö, gümös, gümösödik;

kom, komp, kompia, kompol, kompoty;

hom, homp, hompol, homolít, homolka, homorú, homorodik;

hém, hén, henger, hengeredik, hengerít, hengerget, henter, henteredik, henterget;

höm, höm, hömböly, hömbölyög, hömp, hömpölyög, hömpölyget;

csom, csomb, csombor, csombók, csoma;

csöm, csömb, csömböly, csömbölék, csömek, csömör;

dom, domb, dombor, domborodik, domborit;

döm, döme, dömöczkös, döm bicz, dömsödi;

szókban), *hal* (halad, halaszt' szókban), *ros*, *dar* stb. S ha a két rendbeliek némelyikének találjuk még egy közös elemét, melyet a magyar nyelvérzés még mindig ért vagy érteni látszik, pl. fentebb *ro*, ennek gyök-elem, némelyek szerint *csira* (szócsira) a neve. Továbbá azon szó vagy szórész, mely már mint gyök módosulaton ment által és szinte mind önálló szó mind csak elvont szórész lehet, pl. *romol* (önálló) és *roml* (mint *romlik* alapja), továbbá *romlad* (mint *romladék* alapja), *rombol* (önálló, honnan *rombolok*, *rombolás*, *romboló* stb.), *törse*-nek vagy különösen ragozásnál *törsö*-nak neveztetik. Révaynál még mind a törzs, mind a gyök *radix*.

*tom, tomb, tombác, tomp, tompor ;
zsom, zsomb, zsombék, zsomboly.*

A részletek ilyenén összeállításából kitűnik az alapértemény, mely valamennyinek közös jegye, mint a fölhozott családokban a gömbölyű, dudorú, kerek alak. Innen sarjadjanak ki a fajok, alfajok, és fajták, melyek öszvesen egy nemet képeznek, s a megállapított belső nyelvszókáshól ismerhetők meg, péld. hogy a maga nemében más a *gomb*, mint a *gümb*, más a *gombóc*, mint a *gümböcz*, más a *gombolyag*, mint a *gümbölyeg*, valamint a növényismében különböznek fajra nézve ezen egyneműek : tök, uborba, dinnye ; makk, mogoró, dió stb.

Ebben áll a szók belhasonlítása, mely szerint a rokonhangu és érteményű szókat bizonyos gyökre visszük vissza, mi annál világosabbá teszi az egyes fajok jelentését, minél népesebb a család, melynek tagjai közé számítvák ; s ez esetekben külhasonlítás és rokonítás nélkül is tisztában lehetünk velök, mint a fentebbi példák mutatják.

Különösen az úgynevezett belső hajlítás, belalakulás igen terjedelmes szereppel bír a szóképzéseknél a magyar nyelvben. Ezen belső hajlítás alatt különösen azt értjük, midőn legkisebb hangbővülés nélkül, sokszor pedig e mellett is a gyökben vagy törzsben leginkább csak az önhangzó módosulata (mélyebbre vagy magasbra változása) által állanak elé új vagy módosított fogalmakra új szók, még pedig gyakran igékből nevek és viszont. Ilyenek *ér* (valet) és *ár* (valor, pretium), *csap* és *csép*, *láb* és *lép*, *vál* és *fél* (honnan *válaszol* és *felesel* is), *leng* és *láng*, *vág* és *vég* stb. Különösen ezek összeállításában kitűnő munkásságot fejtett ki Lugossy József társunk. „Hangrendi párhuzam ezer példában“ című munkájában, ki általán nagy mestere a családositásnak. Vele csaknem egy időben értekezett e tárgyban egy másik jeles nyelvészünk Ballagi Mórész is.

Mi kezdettől fogva ezen szellemben munkálkodánk.

IV. Szakasz. Táj- és elavult szók.

A hasonlításnak különös segédforrásai a *táj- és elavult szók*. Amazok csak bizonyos tájakon divatoznak s a deréknyelvben szokatlanok, és pedig 1) melyek tudunkra bizonyos tájnak saját képezményei, mennyiben egyes vidéknek különös tapasztalati, gyakorlati, életnemi stb. ismeretei levén, azok elnevezésére külön szókat szükséggel, pl. a hegyes tartományban lakó székely a nagy ereszkedőkön válszabásu fatalpat tesz a kerék alá, s azt az *al* gyöktől vagy *alap* törzstől *alabor*-nak nevezi, mire a síkföldi magyarnak szüksége nem levén azt nem ismeri ; ellenben a Tisza, Duna melléki hajósok *alattsga*, hosszú vontatókötele, mely nagyjában a víz alatt nyúlik el, a hegyes vidéki magyarság előtt ismeretlen szó, valamint általán a hajósok és halászok számos műszavai. Így az *ergetyűt* csak a hegyi, péld. tornai, gömöri magyarok használják, kik a levágott fákat a hegyről leeregetik, lecsúsztatják rajta, vagyis *ergetyű* = eregető, faeregetésre való hegyoldali öblös lejtő. A *csalamádé* szót azon vidék lakosai képezték, hol a málét, azaz kukoriczát takarmányul sűrűen természetik, s eredetileg *csadaj-málé*, azaz, csadajos, csadés, sásos málétermény. Mindezek gyökei vagy egyes részei a deréknyelvben közismeretűek, csak mint származékok vagy öszvetételek egyes tájak sajátai, s mint ilyenek viszonyosan fölvilágosítják egymást.

2) Némely tájakon a nemi (genericum) szókat a fajiaktól (specificum) szabatosabban megkülönböztetik, s e végre saját szókkal élnek, pl. a *tüvis* vagy *tüvis* a köznyelven jelent tüfele hegyes szurós kinövéstü terményt, cserjét : *tüvisbökör* ; különösen annak bököczéjét is : *tüvis ment a lábába* ; holott a *tüvis* eredetileg melléknév = *tüv*, *tüves*, t. i. növénynem, melynek második értékenyét szabatosabban adja a balatonmelléki *akics* vagy *ákics*, melynek gyöke *ak* megvan a *tüs akács*, *mátyusföldiesen akacs*, *agacs* nevekben, és az *akad*, *akaszt* igékben, minthogy az akicsnak tulajdonsága, hogy a vele érintkező testekbe akad, honnan átv. ért. *akácsizós* ember a székelyeknél, aki másokba beleakadni, belekütni szeret, és *aklálni*, *öszveaklálni* valamit = imigyamúgy öszveakgatni. Rokon vele az éles szélű, illetőleg hegyesen végződő, s hasításra, szúrásra alkalmas *ák*, valamint a hellen *ákj* hegyél, *ákασθα* akics, *აკაჯ* hegyesitem, a latin *acus* tű, *aciés*, *acutus*, *acinaces*.

3) Néha a tájnyelv másmás gyökből képezi saját szavait, pl. a közösebb divatú *töppörtő* v. *töppörtü*, *töppik* *töppörődik* igéktől vette nevét, mennyiben az = tűzön megtöpött, töppörödött, vagy is higabb részeitől elpárlás által megfosztott szeletes, koczkás szalonna, háj stb. rostja, tömöttebb, szilárdabb alkatrésze ; ellenben a szűkebb divatú *pörcz* egy gyökről származik a *pörgöl*, *pörczöl*, *pörnye* szókkal, mert a *pörcz* = tűzön pörgölt szalonnaszelet v. koczka, a kecskeméttájéki *kürczina* pedig vékonyhangon ejtve *kürczine*, változattal *görczine*, az égetésre, sütésre vonatkozó

görjed, görhön, s a fordított *rög, rögtön* (hevenyében), *rekkenő, rögvöl, regvel* szókkal egy eredetű. Tehát a töpörtü elnevezésének alapját az *okozat*, az *eredmény* t. i. a *tűpés, megaszás teszi*, a *pörcc* és *kurczina*-ét pedig az *okozó ok* t. i. a *tűz, égés, pörgölés, görjesztés*, honnan szabatosan véve ennek felel meg a latin *cremium* (a *cremo*), melyből a német *Krammel*, továbbá a tót *skwarek* pörcc, *skwarit* pörkölni,

4) Néha valamely szűk zugban rejlő tájszó világot vet oly közös szóra, melyről azt véljük, hogy csupán csak valamely idegen rokon nyelvből fejthetni meg, pl. *iker*, *gemini*, azaz *kettős* rokona a *kettőt* jelentő török *iki*, melyről eddig azt tartottuk, hogy nyelvünkben nincsen családtársa, holott van, és pedig olyan, mely az *iker* jelentését kézzelfoghatólag fölvilágosítja t. i. az *iker* régiesen hangváltozattal: *ükör, úker*; úgyde a vasvármegyei Óráségben él a népnyelven *üklü* v. *üklély*, mely jelent két ág által képzett közt, pl. szekérrúd *üklüje*, mely a tengely alatt két-felé ágazik, ágas *üklüje* mely az ágas végén V alakban ketté válik, tehát elemezve = *üklő*, az elavult *üklük* (*geminatur*) igétől.

5) Némely szók és kivált ragok eredeti alakjokat a tájnyelvben tartják meg, míg a deréknyelven elváltoztatják pl. a *vel*, *nál* a palócászó-járásokban nem alkalmazkodnak a hangrendhez, mint: *kapóvel*, *villável*, *nappel*, *herczegnál*, *püspöknál*; így *verénk* (verünk), *kerténk* (kertünk); hogy pedig ezen alakok eredetiebbek, onnan tűnik ki, mert a deréknyelvben is amazok személyragozva *vel-em*, *nál-am* nem *nél-em*, s ezekben az *en em* első személynévmás rejlik: *ver-en-k*, *kert-em-k*. Ellenben a tájejtés a szókat gyakran kivetkőzteti eredeti alakjaikból, s valóban elrontja, illetőleg elkoptatja, pl. *hőblygő* = *hóbolygó*, *kütttyü* váson = *kittől* v. (*kettől*) váson, kivált a ragokban és képzőkben pl. *magdó*, *hatómas*, = *magdával*, *hatalmas*. Ily tájszók korcs volta abból látszik ki, hogy magukkal nem következetesek, mert aki így beszél: *magdó*, *hatómas*, nem mondja: *vóm*, v. *vém*, hanem, *velem*, nem mondja: *hatóm*, hanem, *hatalom*. Ezen tájbeli szórontást azért is szemmel kell tartania az értelmezőnek, mert helyelyelközzel a deréknyelvben is előfordul pl. *gyűszü*, = *tűszü, tűző*; *bódál*, *bódi* = *boldul*, *boldi*.

Az elavult szók többfélék a) számos gyökök, és törzsek; melyek hogy hajdan önállóan is divatoztak, származékaikból kitűnik, mint: az *üdvös, üdvöz, üdvözöl* törzse: *üdv*, s ennek gyöke *üd*; az *olvad* törzse: *olv, olu*, s ennek gyöke: *ol*. Ezek közül némelyek csak a derék- vagy irodalmi nyelvből veszték ki, de még itt-ott él velők a tájszókás, pl. *sü* v. *süv* a székeleyknél = *sógor*, *es* régente = *jusjurandum*, melyből a mai *eskü* származott, de Csalóközben még hallani: *sok esre*, *hitre adják*, azaz esküvel erősített ígéretre, hitelre; b) képzett és öszvetett szók, pl. *hiedelmez* = *hivesít*, a *hi* v. *hü* gyöktől, melyből *hives* v. *hüvés* származott; *folnagy* = *majorsgazda* (*villicus, villae praefectus*), *folnagyság*, *folnagyodik*, mint: *hadnagy*, *várnagy*, *násznagy*, melyből értelmezhető a *folu* v. *falu*, azaz, több folból (*majorból*), *mezei*, *gazdasági lakból* álló helység. c) melyek eredeti értelménye átv. értelemben elváltozott, pl. *apol*, régen = *csókol*, még *Molnár A-nél* is, holott ma megnyújtva *ápol* = *gyöngéd bánásmódozó gondját viseli* pl. a gyermekeknek, *betegnek*, *szegénynek*; t. i. *gyöngéd*, *szeretetteljes gondoskodásnak*, *bánásnak* természetes módja, szokása az *ölelgetés*, *csókolgatás*, s jelentése helyett ma már csak amaz divatozik. Ezen értelményben egyezik vele a Szeged tájéknál szokásos *ajnároz* = *ápolgat*, s e két szó öszhasonlításából okaszertőleg állíthatni, hogy mindkettő a *szájnyilást*, *szájkarimát*, *szájgyűrűt* jelentő *aj*-(*ajak*)-ból származott, t. i. *ajol* = *szájjal érint*, mint, *ölel*, *karol*, *markol*, *körmöl*, *vállal*, *nyelvel*, = ezen testrészekkel illet, érint, fog valakit v. valamit, melyből a *j*-nek szervrokon *v*-re változtával lett *av*-ol, s ebből *ap*-ol. Hasonló észjárás szerint azonosítvák a *száj* és *csók* a hellen *στούα* és *στούάτιον*, a latin *os* és *osculum*, a szláv *huba* és *hubicska* szókban. Valamint más részről nyílásra vonatkoznak a magyar *aj* és *ajt*, *ajtó*, a latin *os* és *ostium*.

V. Szakasz. Szóelemzés.

Az eddig előadottakból következik, hogy a szók helyes értelményezésére szükséges a szóelemzés is, t. i. azon elemek fejtegetése, melyekből a szók alkotvák. Ezek között főhelyen áll a *tőelem*, vagyis a *gyök*, melyben az alapértemény rejlik, azután a *képzők*, melyek a gyökhöz új-új eszméket kötvén azzal egy szervezetes egészet alkotnak. A gyökök és származékok legszorosab belviszonyban állanak egymással, melyet a közös alapérteményből lehet megismerni, t. i. amely származékok ebben egyeznek, azokról észszerűleg állíthatjuk, hogy ugyanazon gyöknek kisarjadzásai, ellenkező esetben a gyökök csak hangra nézve azonosak vagy hasonlók (*homonyma*) de értelményre egészen másneműek, pl. a *pörcc*, *pörkök*, *pörzöl*, *pörnye*, *pörs*, *pörson*, *pörsédék* (*pustula* = *ustula*, *ab uro*) szókban a *pör* tűzre, égésre, gyuladásra, tüzazínre vo-

natkozik, s oldalrokonai azon *par, pör, pir, por, vér, vir, vör*, melyekből *parázs, pereg*, (elégett vas salakja), *pergő, égető* napos szabad égaly (apricum), *pirít, piros, porgol, porít, verő* (fény) égető sütő nap, *verő-malacz* = sütnivaló, *veres, virad, vörös* eredtek, különböznek tőle a másnemű *par, pör, por, pör*, mint körös alakot vagy keringő mozgást jelentő származékok gyökei, melyenek : *pörög, pördül, pörge, pereszlen, parittyá, paracska* vadat körülfutkosva fityésző ebfaj, *portyáz*, melyekhez oldalágon rokonok a *fér, for, főr, fur, ver, vir*, mint körös mozgásra vonatkozó származékok gyökei; melyenek : *férég, fergéteg, fergetyű, forog, fordul, förgetyű, furó, fűrög, fúrge, verőcze, virgoncz*, és a körülakarást jelentő *bérhe, bőr, borít, burok, burkol* töelemei : *bér, bőr, bor, bur*.

Ezen alapon nyugszik a szófajok, szónemek, és szóseregek meghatározása, valamint több hasonszók (synonyma) elemzése is, melyek gyakran hangra nézve más-más töelemből erednek, de ugyanazon vagy rokon alapnézetből indulnak ki pl. *kukacz, féreg, hernyó, pörge, pondró, giliszta*, mely állatkáknak közös tulajdonságuk, hogy gerincztelen gyűrűs testeiket összegöngyölgetik, zsugorgatják, hogy forgékonyak, tekerődzők, miszerint, *kukacz* = kis kukorodó, gugorodó, a forgó, tekeredő kukorához v. gugorához hasonló állatka, *féreg* = testét fergeti, forgató; *hernyó* = gernyó, gornnyadó, magát görnyeszteni szokó, horgadó, s rokona a *hervad, hervatag*, a minek bőre, vagy levele, szirma, héja összezsugorodik; *pörge* (szalonnaféreg) pergő, perdüllő; *pondró* = bondorodó, pendergő, penderedő; *giliszta* = golószta, golyósodó, golyóként összevetekeredő.

De vannak oly azonos értelmű szók is, melyek bizonyos határozott dolgot jelentenek, de más-más körülményről véve pl. *málé* (zea mays) Maldivae vagy Male Dive szigetektől, mint ősi hazájától, máskép : *törökbuza*, mennyiben közvetlenül a törökök hozták be; *tengeri*, mert csakugyan tengeri szigetéről származik, különben is a távolfekvő tengeri vidékekről ide származott állatokat és növényeket így szokta jellemezni a magyar : *tengeri nyúl* (cuniculus), *tengeri barack* (malum armeniacum), *tengeri köles* (milium solis), *tengeri szőlő* (ribes) stb.; végre *kukoricza* = kis kukorához azaz hengerkéhez hasonló terménye a máléféle növénynek.

A szók értelményének helyes meghatározására nem kevésbé szükséges a képzők jelentésének tudása, melyet csak úgy érhetünk el, ha inductio útján az egy képzőjű szókat összevisszasonlítjuk, s belőlök, ami közös, elvonjuk, pl. az *atag, eteg*-féle melléknevek *ad ed* képzőjű önható törzsigéből fejlődtek ki, s jelentenek *hajlamot, képességet, tehetéket* (anlage), *könnyűséget, készséget* azon állapot vagy cselekvés gyakorlására, melyet a törzsiage fejez ki, pl. *lankatag, hervatag, olvatag, ingatag, viszketeg, reszketeg, csörgeteg, förgeteg*, = ami lankadni, hervadni, olvadni, ingadni, viszkedni, reszkedni, csörgedni, förgedni természeténél fogva hajlandó, kész, képea, vagy szokott.

Az induction alapuló elemzés által vagyunk képesek azon finom árnyalatokat meghatározni, melyek ugyanazon gyökszó körül vagy háttérében mintegy szétsugárzanak, pl.

for, forog, forgat, fordul, fordít; csör, csörög, csörget, csördül, csördít, csörren, csörrent, csörtől, csörtölődik;

köt, köthet, köttet, kötöz, kötözhet, kötöztet, kötöget, kötögethet, kötögettet, kötözködik, kötölődik, kötölődhetik, kötölődzik; melyekkel szoros viszonyban állanak a belőlök származott nevek : *kötés, kötet, kötözés, kötögetés, kötözködés, kötölődés, kötény, kötel, kötő, kötelék, átv. ért. kötekedik, kötelez, kötelez, kötelezés, kötvény, kötelezvény* stb.

Ugyanazon úton jövnék rá, hogy az *ít* öszvetett képzőjű áthatók jelentése : *olyanná tesz, amelyet a törzsszó jelent : sárgút sárgává, feketit feketévé* tesz, s párhuzamos társa az önhatókat képző, *ül, áll, az az, olyanra tesz, amelyet a törzs jelent : sárgút sárgává, feketit feketévé* tesz. És így az elsőnemű képzőben az *olyanná tevés*, a másodikban az *olyanná levés* fogalma rejlik.

Mennyiben valamely gyökből több származék képződik, a legközelebbi nemet (genus proximum) az illető gyök vagy törzs, a határozott fajt (differentia ultima) a közvetlen képző teszi pl. ezekben : *törés, törtet, törött, törtetlen, törtet, tördel, töredék* legközelebbi vagy köznem a *tör*, melynek fajai az *és, et, öt, etlen, tet, del, edék* által határozódnak meg. Ez a családi belviszonyra vonatkozik, melyben a fajok újabb alfajokat eresztenek : *töréses, törtetű, törötten, törtetlenül, törtetés, tördelés, töredékes, töredékeny, töredékenység*.

De a képzős szó a családi belviszonyon kívül egy más viszonyban is tekinthető, t. i. mint magában önálló egyed, mennyiben azon nyelvbéli minden más szótól különbözik, melynek gyöke, illetőleg törzse úgy viszonylik a képzővel, mint az öszvetett szó fő részei egymással, melyekről világos, hogy az előrész, mint faj, szűkebb, az utórész, mint nem, tágabb fogalmu, vagyis amaz határozó, emez határozandó valami pl. *szürdomány*, nem posztból, nem selyem-

ből, nem vászonból stb. hanem szürkelméből való dolmány, itt a *szür* jelenti a kelmfajt, a *dolmány* a ruhanemet; ellenkezőleg: *dolmányyszür* = nem köpönyeg-, nem subaszabásu, hanem dolmányforma szűrruha, hol a *dolmány*-szabás faji, a *szür* öltönytomi elnevezés. Hasonlóan a képzős szóban, (mely végelemzésben szintén öszvetett), a gyök vagy törzs jelenti az egyedi fajt, mely által az minden más szótól különbözik, a képző pedig a nemet, mely alá az illető gyök vagy törzs tartozik, különböztetésül más nemekből, pl. *hegy-ség*, *hegy-i*, *hegy-es*, *hegy-ellen*, itt a *hegy* (mons) önálló fogalmu valami, mely minden egyébtől különbözik, a *ség*, *i*, *es*, *ellen* pedig oly képzőnemek, melyekhez a képzős szók több másokkal együtt tartoznak; t. i. a *hegység* azon neműekhez, melyek képzője *ség ság* bizonyos nemű terjedelmet, sokaságot jelent, mint, *erdőség*, *mezőség*, *síkság*, *pusztaság*, *réttség*, *rónaság*, stb. a *hegyi* az i képzőjűekhez: *erdei*, *mezei*, *síki*, *pusztai*, *rónai*; a *hegyes* az es képzőjűekhez: *erdős*, *mezős*, *síkos*, *pusztás*, *rétés*, *rónás*; a *hegyetlen* a hasonneműekhez: *erdőtlen*, *mezőtlen*, *síktalan*, *pusztátlan*, *réttelen*, *rónátlan*; tehát az értelmezésben az illető képző jelentését, mint állítmányt kell körülírva előadni, s a gyökre vagy törzshez viszonyítani pl. *hegység* = egymással öszveköttetésben álló, egy folytonos terjedelmű egészet képező hegyek sokasága, öszvege. Tudnivaló, ily értelmezésben fölteszszük, hogy a határozó faj ismeretes, különben ráútalunk, pl. vesd öszve: *Hegy*.

Midőn egy a képző, ez a határozandó legközelebbi nem, pl. *köt-és* = *ismételve, folytonosan, gyakran, vagy több valamit köt*, mennyiben ezen képzőnek és több rokonmáseinak egyik jelentése: ismétlés, folytatás, gyakorlás; ha pedig több a képző, akkor a nemet az utolsó mutatja a többi pedig a gyökkel együtt egy törzset képezve, jelenti a határozó fajt, pl. *kötés-és* = cselekvés, mely által vagy midőn valamit kötözünk; *kötözget-és* = cselekvés, mely által vagy, midőn valamit kötözgetünk; *kötelez-vény*, oklevél, okmány, melyben valaki bizonyos szóadás, ígéret, fogadás teljesítésére kötelezi magát.

Ha valahol, a képzők értelmezése körül van azon tehetségre szükségünk, melyet *nyelv-érzéknek* hívunk, mert ezek annyira belsajátságai a nyelvnek, hogy gyakran más nyelven minden árnyalataikkal szabatosan alig, vagy épen nem fejezhető ki pl. az *as es, os és* melléknév-képző, mely legszélesb értelemben *öszveköttelési, együttségi* viszonyt jelent, de más-más árnyalatú módosításokban, melyeket nyelvünkben, csak a magyar észjárása képes fölfogni, s kellőleg alkalmazni pl. *boros hordó*, a hordónak mint tartalmazó edénynek együttes viszonya a borral mint tartalmat képező anyaggal; *boros gazda*, a gazdának mint termelőnek vagy birtokosnak viszonya a borral mint saját terményével vagy birtokával; *boros ember, vendég*, az embernek, vendégnek, mint kellő mértéken túl ívónak viszonya a borral mint szeszestállal; *boros vidék*, valamely vidéknek mint termelőnek birtokviszonya a rajta termő borral. Melyik nyelvben találunk oly szót, mely a *boros*-nak mind ezen jelentéseit magában foglalná? Mit mondjunk még az igékről, melyek három-négy képzőik által egész mondatot rejtenek magukban, pl. *mentegedzik, rángatódzik, hureczkodik, akaratoskodik, látogathatja*?

VI. Szakasz. Külhasonlítás.

A szóelemzésben nem ritkán oly szókra bukkan az értelmező, melyek elemeit az illető nyelvből megfejteni nem képes, mert nem talál oly családot, oly oldalágat, melyhez rokoníthassa. Az ily szókon a gyakorlottabb elemző hamar észreveszi, hogy anyagjokra vagy alakjokra vagy mindkettőre nézve idegen színtűek, s a többi közül mintegy kirínak. E körülmény az elemzőt ösztönszerűleg sürgeti, hogy ily szók eredetét, s rokonaikat más nyelvekben kutassa, s eredeti érteményeiket azok nyomán határozza meg. Hogy ezen eljárásban nem lehet csupán bizonyos nyelvcsaládra szorítkoznia, hanem szükséges más családokra is fordítania figyelmét, azon világos okból tetszik ki, mert vannak minden nyelvben (ha teljesen elszigetelve nem volt és nincs) oly szók, melyek más idegentől kölcsönöztek, tehát végelemzésben csak azokból fejthetők meg. Az értelmező szótárnak nem az a föladata, hogy egész nyelveket egész nyelvekkel hasonlítsa öszve, vagy hogy azokat családilag rendszerezze, hanem, hogy az egyes szók érteményét elemzés és a nyelvszokás nyomán meghatározza, s mennyiben a szükség úgy hozza magával, vagy nagyobb fölvilágosítás végett, más nyelvbeli szókkal is öszvehasonlítsa. Ez által adatokat gyűjt, melyekből a nyelveknek mind közös anyagát, mind alakját, vagyis szótári és nyelvtani hasonlatukat öszveállítani, s azok szerint a nyelveket családokra osztályozni az általános nyelvészet dolga.

Minden szónak van saját egyéni története, vagyis eredete, képződése, idomulása, családi rokonsága, mint ezt az újabb román nyelvek bizonyítják. Mirenézve a szóhasonlító úgy

járatna legbiztosabb úton, ha hiteles írott adatok nyomán ezen történeti folyamat minél régibb korra visszakisérhetné.

Az idegen nyelvekkel közös szók nemei:

I. Melyek mind elemeikre, mind szerkezetükre nézve nyelvünköl mintegy kirának, melyeket, hogy úgy szóljunk, nyersen vettünk által, s csak némileg idomítottunk saját formáinkhoz. Ide tartoznak általán azok, melyeket a századok söt ezer év óta köztünk vagy mellettünk lakó, vagy átmenőleg érintkezésbe jött idegen népektől kölcsönöztünk, milyenek az itt fölvetett keresztény valláshoz, polgári, hadi szerkezethez, mesterségekhez, társadalmi viszonyokhoz stb. tartozók, pl. *templom, oltár, mise, plebános, esperes, püspök, érsek, gróf, ispán, káplár, kapitány, szekrény, almáriom* stb. E neműek között vannak olyanok is, melyeknek megfelelő magyar másukat is bírjuk, pl. sógor *stiv*, fölöstököm *éjomét*, vacsora *estebél*, strázsa *ör*, sróf *csavar* stb. Ennél fogva a magyar értelmezőnek szem előtt kell tartania, kivált a latin, illetőleg hellen, szláv, német, román nyelvek ágait, a törököt stb. de itészeti óvatossággal, mert a viszony fordítva is áll, mennyiben a szóelemzésből kitűnik, hogy a szomszéd népek is kölcsönöztek tőlünk, bírván velünk oly közös szókat, melyeket önnelvökből megfejteni nem képesek, milyenek *csákó, huszár, ausbruch* (aszúborok). Vegyük különösen a szláv fajú szerb nyelvet, Stephanovics szó-tára szerint:

magyar	szerb	magyar	szerb
baktatni	baktati,	keszeg	keszega,
bot	batina,	megye	metya,
bélyeg	bilyega,	mézga	mezgra,
bitang	bitanga,	mérték	merték,
gombkötő	gombár,	válu	valov,
karika	karika,	város	város,
katona (lovas)	katana,	szürszabó	szurszabov,
kenőcs	kenyácsa,	taliga	talyige, stb.

De vannak oly szók is, melyek mint kiképzett származékok idegenből vétettek ugyan által, de gyökeikre nézve nyelvünkben is megvannak, pl. *borosta* v. *borséta* egy a német *Bürste*-vel, mely mint készítmény annak anyagát jelentő *Borste*-től (sörte, tüskés szőr) vette nevét, de ennek gyöke *bor* *borz* megvan a magyar tüskés *borz*, a tüske gyanánt fölmeredő *borzad*, *borzas*, *börz*, *börzenkedik* szókban is. Hasonlóan a latin-hellen szerkezetű *koroná*-nak, mint fejét, homlokot kerítő díszjelnek gyöke *kor*, megvan a *korong*, *korez*, *korlát*-ban, s általán a kerek alakot jelentő *kar*, *ker*, *kör* származékaiban. A szláv eredetű, *vajda*, *vojvoda* (had-, csata-, harcvezér) gyöke *voj*, *boj* önállóan létezik a magyar *baj*-ban, mint a *bajnok*, *bajlódik*, *viódik* származékok gyöke.

Tehát a szók értelmezésének nem teszünk fölösleges vagy hálátlan szolgálatot, midőn nagyobb fölvilágosítás végett oly nyelvbeliekkel is hasonlítjuk, melyek alajtól (hypothetice) másnemű családhoz tartoznak, mit bizonyos nyelvosztályi rendszerhez ragaszkodó némely nyelvészek készakarva mellőznek, söt mellőztetni akarnak.

Itt egyszersmind elvileg és gyakorlatilag visszautasítjuk azon ránkfogást, mintha mi minden nyelvünkbeli szót a magyarból megfejthetőnek tartanánk, söt valóban megfejteni törekednénk. Mely állításnak czáfolatát számos szótári cikkeink homlokukon viselik, miért hosszabb vitatásra nem tartjuk e tárgyat szükségesnek.

II. Melyekről bizonyosan nem állíthatjuk, hogy nyelvünk innen vagy onnan kölcsönözte volna, mert itt is ott is van saját családok, és szerkezetök, melyek eredete az ó kor homályában vesz el, milyenek a) a természeti hangokból utánzás által alakultak, mint: *mor*-og, *murmur*-at, *murmél*-n; *bő*-g, *bo*-at; *sus*-ogás, *sus*-urru, *sus*-en; b) a kedélyhangokból képzettek, pl. *ok*-ajt, *o*-ptat; *ah*-itani, *äch*-zen; *ujj*-ong, *jub*-ilat; *röh*-ög, *rid*-et; *kacz*-ag, *cach*-innatur; c) első szükségük a társadalmi viszonyokból eleve kifejtettek: pl. *eszik*, *est*, *ess*-en, *jeszt*; *evés*, *ét*, *étel*, *ék*, *éhes*, *esca*, *esur*, *esuries*, *epulum*; *atya*, *pater*, *otecz*; *aba* *abba*; ide tartoznak a személynév-mások, a számnevek, a tagadók stb. d) igen nagy számmal olyanok, melyek alapérteményei, illetőleg gyökei egyeznek, s csak képzésben vagy idomulásban módosultak pl. *gomb* *Knopf*, *gombóc* *Knödel*, *golyó* *globus*, *foly* *fluit*, *kajmacs* *canus*, *tompa* *stumpf*, *ír* *Schmier*; szóval mindazok, melyek illető nyelveikben egyenes és oldalágú családokat képeznek, pl. a latin *bat*-uo ütőm

honnán *batulus* változva *baculus*, ütő eszköz, francz. *battre* ütni, *baton* bot, melyekkel egy a magyar *bot*, *botol*, *botoz*, *botlik*, *botránkozik*, s ezekhez rokon az *öt*, *üt*, *ölik*, *ütközik*. Sőt nem csak gyökök, hanem képzők és ragok is vannak az alajtólág külön családú nyelvekben közösek, mit a képzők és ragok tárgyalásánál részletesen kimutatunk.

III. A külhasonlítás legközelebbi nemét teszi a szoros értelemben vett rokon nyelvbeli szók összehasonlítása. Itt mindenek előtt az a kérdés: mit értünk a rokon nyelvek alatt? Ezen kifejezés „rokon nyelvek“ átv. értelmű, minélfogva a nyelvek származási viszonyát az emberi nem leszármazásához hasonlítjuk, s e szerint 1) legközelebbi rokonok, melyek között *anyai* és *leányi* viszony létezik, milyenek a történelem tanúsága szerint a régi latin, és újabb román, az ó és új hellen, az ó és új germán nyelvek. A leánynyelveknek, ha úgy szabad szólnunk, embryoja a tájnyelv (dialectus), mely fokonként hovatovább máskép idomulván, s helylyel-közzel idegen elemeket hasonítván magához, vagy egészen újakat alkotván, lassan-lassan egy új külön nyelvvé képződik. Midőn tehát a leánynyelv egy részről az illető anyának testét lelkét örökli, más részről oly tulajdonságokat vesz fel, melyeket az anyában hiába keresünk. Miből okazerüleg következik, hogy lehetnek sőt vannak is a leánynyelvben oly szóanyagok és alakok, melyeket az anyából megfejteni nem lehet. Ugyanez áll a tájnyelvekre is, pl. a dunántuli *hókony*, *zombor*, nem a derékmagyarból hanem a német *Hacke*, és *Simmer* v. *Simperl*-ből származott. Valamint tehát tévedne a szóelemző, ha minden tájszót az anyai deréknyelvből öröklődnek fejtegetni; nem különben tévedne akkor is, ha a leánynyelv minden szavaival ezt akarná tenni. Az élő nyelvek, tehát a leányok is, folytonos változásnak, illetőleg fejlődésnek, növekedésnek, vagy kopásnak, korcsosodásnak, romlásnak vannak kitéve, s idővel annyira átalakulhatnak, hogy az ősanýáriak csak némi alapvonásait lehet észrevenni rajtuk.

2) Másodágu rokonságban vannak egymással a *testvérnnyelvek*, melyek t. i. közvetlenül azonegy anyától származtak, pl. az olasz, spanyol, portugál, franczia, mint a régi latin leányai, vagy a szlávcsaládu caeh, lengyel, orosz, illir, szerb stb. Ezek oly viszonyban állanak, mint ugyanazon deréknyelvhez tartozó tájnyelvek, mennyiben majd távolabb majd közelebb esnek mind egymáshoz, mind a deréknyelvhez, pl. nálunk a székely, a gücseji, a mátravidéki palócz, melyek közül a két utolsó több tekintetben oly sok anyagi és kivált idomulási sajátssággal bír, hogy ha azt ezen úton tovább fejlődve és terjeszkedve, s magukat a deréknyelvtől elszigetelve előbb népies könyveikben, utóbb külön irodalomban alkalmazták, néhány század múlva annyira különbözzenek a deréknyelvtől mint az újabb románok a latintól, vagy a hollandi a köz némettől.

A dolog természetéből foly tehát, hogy a testvér nyelvek között mind az egyes szók anyagára mind azok idomulására nézve még több különbség létezhetik, mint az anyaiak és leányiak között, melyeket mint saját egyéniségökhöz tartozókat se az anyából se a testvérekből megfejteni nem lehet, pl. a *dán* és *svéd* germánfajú nyelvek *szki* képzőjét a germán *isch* helyett: *danszki* = dänisch, *himmelszki* = himmlisch; t. i. ezen képző bizonyos szláv családok sajátja.

Ha már a testvérnnyelvek is, melyeknek egy köz anyától származta a történelemből bizonyos, annyira elütnek egymástól, mit tartunk azon nyelvek felől, melyek nemzedéki leágazása, illetőleg törzse az őskor sötét homályában vesz el? melyekről csak azon korból vannak írott adataink, midőn már kifejlett szervezetben, s külön egyéni önállóságban tűnnek elé? Mily átalakulásokon eshettek ezek által, mielőtt ez álláspontra jutottak? Nem valószínű-e, hogy amelyek más-más éghajlati, vérkeverési, polgári, közlekedési, foglalkozási, míveltségi viszonyok következtében jelenen más-más alakuak, ezredévek előtt hasonlóbbak valának egymáshoz? Legalább ezt sejdíttetik azon nagy számú gyökök sőt származékok is, melyek mind az árja, mind az altáji, de még a sémi nyelvekben is közösek.

Ha valamely nyelv egyetemes átalakulásnak indúlt, egyes szavai annál inkább elütnek az ős anyától, mennél távolabb esnek tőle utókorra nézve, pl. a mai franczia *épi épine* még négy öt századdal ezelőtt *espice espine* valának, s az eredeti *spica spina*-hoz közelebb állottak. Végre oly álláspontra juthatnak, melyen önmagukból elemezhetlenek, ha t. i. nem bírjuk a nemzedéki fonalat, melyen az anyától leágaztak. Mi édes nyelvünket illeti, hatszáz év óta, honnan írott hagyományaink kezdődnek, szintén szenvedett holmi változásokat, de nem oly lényegbe vágókat, melyek ősi természetét elkorcsosították, vagy ifjú arczvonásait ránczokba zsugorították, vagy elmázolták volna. Ugyanis a szógyökök jobbára illetlenül épen szállottak reánk. Alakjának fő változatait a párhuzamossági hangrend okozá, mennyiben a képzőket és ragokat a gyökökhöz idomította, de e változatok kézzelfogható kulcsát föntartotta a tájéjtés, mely még ma is több esetben az ősi alakokat használja, s eligazítja a nyelvészt, hogy az eredetiebb elemek nyomára jöhessen.

Mennyiben az egyetemes átídomulásnak idő folytával több fokozatai lehetnek, ez utóbbiakat — hogy a nemzedéki hasonlatnál maradjunk — úgy tekinthetni, mint egy ősanýa unokáit,

másodunokáit stb. Hogy ezek hovatovább mindinkább elütöttek az ősanjától, oly nyelveken vehetjük észre, melyek fejlődési fonalát a történelemből, írott nyelvemlékek után, bírjuk, pl. mily különbség létezik a mai Palais Royal, és a tizenkét törvénytablák nyelve között? Innen túl a régiebb latin nyelvről keveset tudunk, és így egyenes ágon menvén fölfelé a francia szók elemzését a latin nyelvnek csak azon koráig (mintegy 2,400 évig) vihetjük vissza, melyből írott adatokat bírunk. Minthogy azonban a többi román nyelvek is ugyanazon forrásból származtak, tudni való dolog, hogy ezek is, mint testvérek nagyobb részt fölvilágosítják a francziát; mondók „nagyobb részt“, mert, úgy véljük, senki sem fogja tagadni, hogy ezen oldalágak mindegyikében találhatunk oly anyagok és idomulatok, melyeket az ősanjában, vagy többi rokonaikban hiába keresünk, minthogy azokat vagy más családbeli nyelvektől kölcsönözték, vagy egyéni önállásuknál fogva saját magukból fejtették ki.

De hogy a magyar nyelvre térjünk, ebből írott hagyományokat legfőleg a XI-dik századtól kezdve bírunk, nem említvén azon rideg szókat, melyek idegen írónál több magyar hangok azokatlansága miatt elferdített alakban fordulnak elő; valamint azokat sem, melyeket legrégibb okleveleinkben s a Névtelen Jegyzőnél szórványosan találunk, s a sokkal kevesebb hangjeggyel bíró latin alphabetum által csak tökéletlenül körülírva, s távol sem híven visszaadva olvasunk. És így egyenes ágon visszamenve nyelvünket csak azon korszakából kezdjük ismerni, midőn a magyar nép teljes erejére fejlődve mint polgárilag szervezett tekintélyes nemzet lép föl a történelem mezéjén. Sőt bármily messze képesek is fölvenni történetbúváraink a magyarok eredetét; ha minden kételkedés nélkül elfogadjuk is, hogy az avarok és hunnok egyenes őseink, vagy hogy a kunok, besenyők, válok stb. oldalágu rokonaink: e tudomás nyelvészetünkre nézve alig nyújt némi segédforrást, mert nem bírunk tőlök nyelvemlékeket.

Minthogy tehát hiteles történeti adatok hiányában eddigelé nem vagyunk képesek fokenként egy régibb néptörzsig följutni, melytől egyfelül vérségi, másfelül nyelvi származásunkat kétségtelenül megállapíthatnók, nincs egyéb hátra, mint a régi és újabb nyelvek tömkelegében buvárkodni, vagyis a nyelvhasonlítás. Mellékesen legyen itt észrevéve, hogy a történelem tanúsága szerint vannak népek, melyek nyelve rokon sőt azonos, holott vérségre nézve más-más törzsnek sarjadékai, pl. a román nyelvű olaszok, spanyolok, francziák, keleti románok nem mind a régi latinok sarjai, hanem a római birodalom világaluralma s a népvándorlások alatt elrománosodott longobardok, normannok, gallusok, frankok, dákok stb. utódai. A mai porosz-németek a 17-dik században feledezték el végképen ősi szláv nyelvöket. Hazánkban is, világos tudunkra, nem csak egyes helységekkel, hanem vidékekkel is történt, hogy ősi nyelvöket egy másikkal cserélék fel. Minélfogva sem a nyelvrokonságból vérrokonságot, sem viszont vagy ellenkezőleg következtetni józan okoskodással nem lehet. A közelebbi vagy faji vérrokonság kimutatására külön történeti okmányok szükségesek.

VII. Szakasz. A szóhasonlítás elvei, és szabályai.

Előleg és újra megjegyezzük, hogy szótárírói földadatunk, nem egész nyelvrendszereket és nyelvcsaládokat, mint olyakat, hanem szókat szókkal összehasonlítani. Különbben is a nyelvek rendszerezésének és családosításának egyik főalapja a szóhasonlítás.

A szókban általán hármat, mint lényegest különböztetünk meg, a) az *anyagot* vagyis bizonyos hangokból álló alkatrészeit, b) az *alakot*, vagyis az anyag formáját és idomulatait, c) azon *fogalmat*, vagyis *értelményt*, melyet kifejez.

Mind három ugyanazon nyelvben is változások és módosulásoknak van alávetve, nevezetesen az anyag gyakran hangtanilag módosulva új alakot ölt, egyszersmind értelménye más árnyalatot kap. Ily szók, mint hasonlók, azonagy családhoz tartoznak, pl. *gomb gömb, komp kompoty, gombóc gömböcz d imbicz* stb. Ha tehát akármily nyelvekben oly szókra akadunk, melyek e három pontban vagy legalább alaphangban és értelményben egyeznek, ésszerűleg állíthatjuk rólok, hogy eredetre rokonok, pl. a hellen *γῦ-ός*, lat. *cir-cus*, magy. *kőr*, német *Kreis*, vagy a lat. *vort-it*, magy. *ford-it* szl. *vrát-i*; a lat. *hort-us*, fran. *jard-in*, ném. *Gart-en*, magy. *kert*, szl. *hrad*, *grad*, *gorod*.

A szóhasonlítás elé legtöbb nehézséget gördít a hangok változkodása és idomulása, mely esetben a hangi viszonyok physiologiai rendszere, s főképen az alapértelmény igazít el, pl. *póly-a, bul-a, bur-ok* első tekintetre és hallomásra különböznek, de alaphangjaik hasonlók, értelményök is egyezik, mert mindegyik takaró, befödő, körülövedző valamit jelent, honnan a származékok: *pólyál, bulál, burkol* legközelebbi rokonok, s csak árnyalatban különbözök. Ezekhez hasonló a latin *vel-um, velo* takarok, *revelo* kitakarok, *pallium*, *vola* öszveburkolt kéz; ismét a

magyar *fel-hő*, mely a tiszta eget beborítja, *felhődzik* = *borúl*, mint a lat. *nubo* és *nubes*, s helyesen hasonlítja Adelung a német *Wolke*-t is a latin *bulga*-hoz, mely a *volvo*, *involve*, *volva* szókkal rokon. Hasonlóan egyeznek a lat *vellus*, *villus*, *pilus*, ném. *Wolle*, *Vlies*, szláv *wolna*, *wlász*, magy. *polyh*, *pölyh*, *pili*; vagy a perzsa *xardvo* (Xenophonnál), m. *kantus*, *köntös*, *kankó*, *gánya*, tót *hunya*.

Valamint ugyanazon nyelvben bizonyos gyökből különféle származékok sarjznak, s ennél fogva hasonlíthatók, nem különben áll a dolog a külön nyelvek között is, ha gyökeik egyeznek, pl. a *vel*-amen és *bul*-ázó, a *per*-eszlén és *ver*-ticillum, a *for*-amen és *fur*-adék, ámbár mint származékok saját nyelvök szelleme szerint képződtek, de gyökre és alapérteményre hasonlók, sőt a *foramen*-vel lehet csaknem azonos *furomány* is.

Vegyük már a dolgot alkalmazásba.

Amely nyelvekről hiteles történeti adatok nyomán tudjuk, mily törzsről származtak, azok összevonalításában közvetlenül a törzsnyelvet tartjuk szem előtt, s *per syllogismum* vagyis *analytice* így okoskodunk: „ezen és ezen szók innen és innen származtak: tehát egymással rokonok“ pl. az olasz *dio*, spanyol *dios*, francia *dieu* közvetlenül a latin *deus*-nak idomulatai; tehát rokonok. Hasonló rokonság van a német *ungeschaffen*, hollandi *ongeschapen*, és svéd *oskapade*, vagy az orosz-szerb *twar*, cseh *stwor*, lengyel *stworzen* (teremtény) között. Azonban, mint főnebb megjegyzők, ily nyelveknél is tekintetbe kell venni az idegen családokból kölcsönzött elemeket.

E leánynyelveken azt tapasztaljuk, hogy az anyanyelv szavaival jobbra úgy bánnak, mint merő lelketlen anyaggal, melyet majd megcsontkítva, majd megtoldva, néha kisímtva, majd összevisszahányva saját szerveikhez és izlésökhöz idomítanak a nélkül, hogy gyökeiket és képzőiket épségben hagynák, s alapérteményökről öntudatok volna. Ezekben a szoros ért. vett nyelvalkotó érzék és szellem kihalt, s helyette csupán az idomítási hajlam és ügyesség működik. Tudniillik épen úgy bánnak az anyai szókkal, mint a nyelvrontó tájbeszédék az értelmezhetőbb deréknyelvével, pl. midőn a palócz *ceillapít* helyett *csiplagít*-ot, a bodrogközi és székely *vakmerő* h. *makverőt*, a balatonmelléki *hádcso* h. *háskót* mond, vagy midőn valamely nép az idegen nyelvből kölcsönzött szókat a magáéba illeszti, pl. *hospitale ispita*, Hofmeister *hopmester*. Az ily szók elemzésével lehetetlen boldogulnunk, ha csak az anyatörzsré, vagy illetőleg deréknyelvre nem visszük vissza.

Amely nyelvek nemzedéki fonala pedig az őskor sötét homályában tudomásunkra nézve megszakadt, azokat észtanilag csak *inductio* vagy *synthesis* útján hasonlíthatjuk, mely eljárásban úgy tapasztaljuk, hogy némelyek több, mások kevesebb pontban hasonlók. Ez alapon a nyelvbuvárok a nyelveket bizonyos családokra osztályozták, u. m. *sémi*, *árja* v. *indoeurópai*, *uraltájakra* stb., különösen a magyart az altáji nemzetségbe, a finntörök családba kebelezvén.

VIII. Szakasz. Ezen osztályozat értéke a magyar szóhasonlításra nézve.

Mínthogy eddig a történetiróknak nem sikerült hitelesen bebizonyítani, hogy a magyar faj, mely altáji népekkel van akár egyenes, akár oldalági vérségi rokonságban, valamint azt sem, melyik nyelvel van ezek közül leányi, vagy melyekkel testvéri, szóval egyenes leszármazási viszonyban: ennél fogva a magyar és altáji nyelvek hasonlítását illetőleg oly nyílt térer állunk, mint a többiekre nézve. Különben okszerű alap nélkül előleg föltennők, hogy ezekkel a magyarnak soha, a legrégebb őskorra visszamenve, semmi köze, semmi viszonya nem volt, hogy egészen elszigetelve álltak egymástól. Ennél fogva a velünk született tudvány ösztönszerűleg azon kérdést támasztja bennünk: vajjon azon szók, melyek az altáji nemzetség nyelveit alkotják, csak ezeknek kizárólagos sajátjai-e, vagy talán a többiekkel is legalább részben közösek? E kérdésre csak hasonlítás által felelhetni meg, melyet ha a felsőbb nyelvészettudomány elvei szerint üzünk, nevezetesen ha a magyart az árjaféle nyelvekkel összevonalítjuk, nem mondjuk több, de aligha annyi közös anyagot nem találunk, mint amazokban. Aki a hellen, latin, germán és szláv nyelveket, mint nálunk ismeretesbeket figyelemre veszi, s szavaikat a magyaréival összevonalítja: ez állításról megfog győződni, s még inkább, ha ezeknek állítólagos törzsanyjokkal, a régi szanszkrittal összeveti. Tudnivaló, hogy itt nem kölcsönzött szókat értünk, hanem olyakat, melyeknek itt is ott is meg van eredeti gyökük, saját képzési rendszerök, és családi rokonságuk.

Bopp Ferencznek „Glossarium sanscritum,” Benfey Tódornak „Griechisches Wurcellexicon” és Eichhoffnak „Parallèle des langues” munkájok után mintegy 150 szanszkrit gyököt szemeltünk ki, melyekhez magyar gyökök és származékok alaphangra és érteményre hasonlók. Minden gyök után (magyaros helyesírásához és hangoztatásához alkalmazva) először annak német jelentését, azután más indoeurópai rokonszókat, végre a megfelelő magyarokat állítjuk:

- ad* (essen): hellen ἔδω latin *ed-it*, német *ess-en*, szláv *jesz-t*, magyar *esz-ik*, *ét*, *ét-el*;
ag v. *ads* (bewegen): hell. ἀγω, lat. *ag-o*, m. *haj!* *haj-t*, *haj-it*, *haj-igál*;
agh (schaden): hell. ἀχος, ἄχος, ném. *ach*, *ächzen*, magy. *agg*, *aggódik*;
av (wünschen): hell. ἀνω, lat. *aveo*, m. *áh*, *áh-ajt*, *ah*, *ah-ajt*;
arv (brechen), spalten: hell. ἀρώ, lat. *aro*, magy. *arat*, *ort*, *irt*;
szvan (tönen, schallen): lat. *sonus*, orosz *zweniu*, magy. *szó*, *szól*, *zen-g*;
szvad (kosten, schmecken): hell. ἡδύσ. m. *éd*, *édes*; vesd össze: *ad*, *eszik*, *ét*;
szvid (ausdünsten, semelzen): lat. *sudo*, hell. ἰδω, ném. *schwitzen*, *schweiss*, m. *izz-ad*;
szagh (schneiden): lat. *seco*, *secula*, szl. *szekat*, m. *szeg*, *szak*, *szakad*, *szakaszt*, *szakó-
cza*, *szekercze*;
10. *szvap* (schlafen): lat. *sopor*, *sopio*, *somnus*, m. *szuny*, *szunydikál*, *szendereg*;
szí, *sziv* (verbinden): lat. *suo*, *sepio*, *sepes*, szl. *schijem*, m. *sző*, *szövet*, *söv*, *sövény*, *sző-
nyeg*, fordítva: *öss*, *össze*;
szri v. *szar* (gehen): magy. *szar-ándok*, *szar-ahora*;
né, *naj* (lenken, richten): hell. νέω, lat. *nuo*, ném. *neigen*, *nicken*, magy. fordítva: *int*,
intéz, *inog*, *ingat*, *indul*, *indít*;
nis (fliessen, netzen): hell. νίω, ném. *nass*, *netzen*, lat. *madeo*, magy. *ned*. *nedv*; hell.
νέσιος, magy. *nedves*;
nam (grüßsen, ausprechen): hell. ὀνομα, lat. *nomen*, ném. *Nahme*, m. *név*, *nevez*;
dá (geben, darbierten): lat. *do*, szl. *dám*, m. *ad*;
dú v. *dús* (schaden, verderben): hell. δνάω, m. *dül*, *dúló*, *dú-s*;
dar v. *dár* (schneiden, brechen): hell. τείρω, lat. *tero*, m. *tör*, *törés*, *tördel*, *dörgöl*;
dal (spalten): lat. *dolo*, ném. *Dolch*, m. *gyalu*, *gyalk*, *gyilk*;
20. *dhá* (stellen, bewirken): hell. θέω, θέσις, ném. *thun*, *That*, m. *tesz*, *tét*;
dhúp (rauchen, ausdünsten): h. θνώω, τύρω, ném. *duft*, m. *duvad* (a füst, midőn a ké-
ményen kinyomul), *doh*;
dhar (befestigen, halten): hell. τερέω, θράω, lat. *duro*, n. *dauern*, szl. *trwá*, m. *tart*;
dhars (wagen, trotzen): ném. *trotz*, m. *durcz*, *durczás*, *durmunyás*, *derczés*, *dérdúr*;
tasz (stossen), szl. *sztaszkatí*, m. *tasz*, *taszít*, *toszít*, *tuszkol*;
tusz (ertönen, erschallen): lat. *tussio*, hell. θώνωσω, m. *tüszög*, *tüszköl*, *tücsök*;
tan (verlängern, dehnen): hell. τείνω, lat. *tendo*, ném. *dehnen*, m. *teny*, *tenyész*, *tenger*;
tan (ertönen, erschallen): hell. τείνω, τονόω, lat. *tono*, *tinnio*, m. *dong*, *cseng*, *zeng*;
tud (schlagen): lat. *tudo*, *tundo*, szl. *uderiti*, m. *üt*;
tvacs (bedecken, einschliessen): hell. τάω, l. *tego*, ném. *decken*, m. *tak*, *takar*, *tok*, *tok-
mány*, *tak*, *tekenő*, *teg*, *tegez* (nyíltok);
30. *tap* (brennen, heizen): lat. *tepeo*, *tepor*, szl. *teplo*, m. *tapló*, mint *gyulékony*, *tűz-
fogó anyag*;
tup (klopfen, schlagen): hell. τύπτω, m. *tap*, *top*, *tapod*, *toppant*, *dob*, *dobál*;
tar (brechen): lásd főlebb: *dar*, m. *tör*;
tal (vollenden, gründen): hell. τελίω, szanszkrit *talat*, *talitasz*, m. *tehi*, *teljes*, *tölt*, *talap*;
sztri v. *sztar* (ausdehnen, verbreiten): hell. στρορέω, lat. *sterno*, *stratum*, m. *tér*, *terít*,
terül, *terjed*, *tereget*;
tá (feiern, singen): hell. αἰδω, ὠδη, m. *idv*, *idvezel*, *idnep*, *innep*, (feiertag);
if (gehen): hell. ἰθύω, lat. *ito*, szl. *idem*, m. *idő*, *út*, *jut*;
ikh (gehen, bewegen): hell. ἰκω, ἰκω, m. *úg-et*, *úz*;
ír (schleudern): lat. *erro*, m. *ir*, *iram*, *iramlik*, *iront*, *er*, *ered*;
írs, *írsi* (neiden, hassen): hell. ἰρις, lat. *ira*, magy. *irigy*, *harag*;
40. *il* (eilen): hell. ἰλάω, ἰάλλω, ném. *eilen*, m. *ill*, *illan*, *illeg*, elötéttel: *bill*, *billeg*,
vill, *villog*, *villám*, *pill*, *pillog*;
já (gehen): hell. ἰμαι, m. *jő*, *já-r*;
há (mangeln): lat. *hió*, *hiatus*, m. *hi*, *hiu*, *hiány*;
gus (troknen, brennen): lat. *sicco*, szl. *susim*, m. *süt*, *szikk-ad*;
gár (durchdringen, durchbohren): lat. *sarrío*, *sarculum*, ném. *scharren*, *scharf*, m. *sar*,
sarol, *sarabol*, *sarló*, *sarj*;
gár (wiederhallen, schreien): lat. *garrío*, ném. *girren*, m. *garatyol*, *karatyol*;
gardh (wünschen, begehren): lat. *quaero*, ném. (be-)gehren, m. *kér*, *kérd*, *kérelem*;
garh (einschliessen): lat. *gyro*, ném. *Garten*, *Gürte*, m. *kar*, *kor*, *ker*, *kert*, *kör*, *karing*,
kerít, *köröz*, *korong*, *garád*;

- ghar* (brennen) : orosz gori, cseh. hori, lat. cremo, m. *gör*, görjed, görhön, ford. rög, rögvel, rögtön, rökkenő;
- kasz* (hauen) : tótul kosza, koszit, m. *kasza*, kaszab, kaszabol, kés;
50. *kan* (ertönen, erschallen) : lat. cano, cantus, magy. *kon*, kong, kondul, hang;
- kut*, *kuđ* (bedecken), honnan *kúta* (Haus) : lat. casa, ném. Hütte, m. kutyolló, kunyhó;
- kaç* (spalten) : vö. *kasz*, és magy. *has*, hasáb, hasít, hasogat, kasul (keresztül);
- kakh* (schreien, lachen) : lat. cachinnor, ném. kichern, m. *kacz*, kaczag;
- kamp*, (krümmen), honnan *kampitassz* (biegsam) : hell. *καμπτός*, lat. camus, camurus, m.
- kamp*, *kampó*, *kampós*;
- kup* (entbrennen, heftig werden) : lat. cupio, m. *kiv*, kiván; szanszkrit *kaupassz* m. kivánás, szenvedély;
- kup* v. *kub* (bedecken) : lat. cupula, francz. — cupe, m. *kup*, kupak, *kop*, koporsó;
- kur* (ertönen, erschallen) : hell. *κρούω*, fr. crier, szl. kricsi, m. *kur-jant* kurjogat, *hur* hurít, hurogat;
- kars* v. *kart* v. *karç* (hauen, spalten) : lat. curtus, hell. *καίρω*, m. *karcz*, karczol, *kárt* kártol;
- kal* (ertönen, erschallen) : lat. calo, clamo, m. *kaj*, kajált, kiált;
60. *kul* (anhäufen) : lat. collis, magy. *hal*-om;
- csár*, *csiri* (hauen, spalten) : hell. *σάρω*, lat. sarrio, sarculum, ném. scheren, m. *sar* sarol, sarabol, sarló, *csitri* = rövidre vágott haju;
- cskad* (bedecken) : ném. Schatten, m. *setét*;
- szkad* (hüpfen) : lat. scando, szl. szkokan, szkákám, szkocsím, m. *szök*, szökdös, szökcső;
- u* (erschallen, schrein) : hell. *αύω*, lat. ovo, m. uh-og, ujj-u, ujj-ong;
- ud*, *und* (fissen, benetzen) : lat. undo, unda, m. *ont*, omlik, ondó, *öt*-vös, önt;
- ur* (ausdehnen) : lat. orior, ortus, magy. *or-ed*, eredet;
- vá* (blasen) : lat. ventus, ném. wehen, szl. weter, m. *vi*, vihar, viheder, *fú*;
- vasz* (bedecken) : lat. vestio, vestis, fr. vêtir, m. *mez*, meztelen, mező, *ved*, vedlik, (mint *hám* hámlik);
- vut* (schlagen) : szl. uderim, m. *üt*, ütés;
70. *vai* (umfassen, umgeben) : lat. vicio, vimen, vinculum, vincio, szl. venyem, venyecsz, finn wö, m. ford. *öve*, övez;
- vah* (bewegen, tragen) : lat. veho, szl. vezem, m. *vissz*, vitel;
- vág* (ertönen, schreien) és *vacs* (reden) : lat. vagio, vox m. vak-og, vahákol, *vacsog*, fecseg;
- viç* (einnehmen), *vaiçassz* (Wohnung), *vaiçman* (Haus) : h. οἶκος, m. *viskó*, hiskó, vityilló;
- vap* (bewirken), *vip* (treiben) : lat. opus, operor, ném. üben, m. *ip*-, ipar, iparkodik;
- vart* (wenden) : lat. verto, versus, szl. wratim, m. *for*, *ford*, fordít, íorog, *far*, fartat,
- farol, ferde;
- vark* (ergreifen, einschlucken), *varkasz*, (wolf) : lat. voro, n. würgen, Würger, m. *mar*, *farkas* (?);
- val* (bedecken) : lat. velo, velum, m. *bul*, bula, bulál, *pól*, póla, pólál;
- val* (wählen) hell. *ἔλω*, lat. volo, m. *vál*, válik, választ, ném. wählen, wollen;
- vil* (theilen) : lat. vello, m. *val*, valag, valaska, *vel* veleszta, *fél* felez;
80. *má*, *masz* (messen) : lat. metior, ném. messen, m. *mér*, mérték;
- mas* (hauen, brechen) : lat. meto, mutilo, hell. ford. *τέμνω*, ném. metzeln, Metzger, m.
- met*, metsz, metél, meddő;
- man* v. *mán* (unterrichten, benachrichtigen) hell. *μηνύω*, lat. moneo, mando, ném. mahnen, m. *mond*, mondat;
- mid* (schmelzen) : hell. *μαδάω*, lat. madeo, m. *med*, medv, medves, meder, *ned*, nedves,
- vid*, vider, veder (= viz, vizer);
- mid*, *mad* (anpassen) : ném. mittel, m. *id*, idom, idomít, idomtalan;
- math* (bewegen, treiben) : hell. *μάω*, lat. moveo, motus, m. *moz*, mozog, mozdúl;
- maj* (gehen, bewegen) : lat. meo, moveo, m. *megy*, men;
- mah* (wachsen) : hell. *μέγας*, lat. magnus, m. *mag*, magas, mágiya, nagy;
- maç* (erschallen) : hell. *μίçω*, lat. musso, m. *musz*, muszog;
- mar* (schneiden, brechen) : lat. mordeo, ném. morden, m. *mar*, marczangol, mariskál, *mér*-eg;
- mur* (hemmen) : lat. moror, mora, m. *marad*, maraszt;
90. *mard* (brechen, nagen) : l. mar;

- mards** (erschallen) : lat. murmur, ném. murmeln, m. *mor*, morog, mord, morcz ;
maszds (netzen) : ném. waschen, szl. mocsím, m. *mos*, mosd-ik ;
ban (erschallen, schreien) : hell. βοάω, lat. boo, m. *bög*, búg, *bég*, *bon-g* ;
badh (schlagen) : lat. batuo, fr. battre, hell. πατέω, m. *bot*, botol, botlik, botoz, *pat-él* ;
bandh (binden) : lat. pedio, ném. binde, band, m. *bongy*, bongyol, *bengy* bengyele ;
barh, **brú** (ertönen, erschallen) lat. barrio, fr. bruiss, m. *bar*, barbora, *ber*, berreg, *brág*,
brúgatyu ;
bah (wachsen, dick werden) : hell. παχύω, szanszkrit *bahusz* = magy. *pohos*, szl. bachor,
bachrati, ném. *Bauch* ;
bhas (reden) : hell. φάζω, szl. beszeda, m. *beszél*, beszéd,
bhid (schneiden, brechen) : lat. findo, fissus, m. *fejt*, feslik ;
100. bhí (zittern, fürchten) : lat. paveo, szl. bojím, fé-l, szanszkrit *bhílusz*, = magy.
félde, megjíedt.
bhud (verbergen, verhohlen) : m. *bujik*, bujdoklik ;
bhard (heizen, brennen) : hell. πυρόω, lat. ferveo, ném. bräuen, brennen, magy. *par*,
parás, **pör**, pörköl, pörzsöl, pörnye, *pír*, pírít ;
bharo (zerbrechen) : lat. foro, ném. bohren, m. *fúr*, fúró ;
pass (binden) : szl. pasz (öv), m. *pászma* ;
pad (gehen, treten) : hell. πατέω, lat. spatior, m. *pat*, pata ;
pat (fliegen), **pataga**, **patat** (Vogel) : hell. πείτομαι, m. *mad*, madár ;
pi (trinken) : hell. πίνω, lat. bibo, szl. pijem, m. *piti*, pitizál, pityók ;
pids, **picacs** (schlagen, verwunden) : lat. pungo, fr. piquer, szl. pichnem, m. bök, bökdös ;
púj (stinken, faulen) : lat. puteo, pedo, foeteo, m. bűd, bűz, piha! pöcz, pöcze ;
110. prus (brennen) : hell. πυρόω, m. *parás*, porgol, pörzsöl ;
plu (fliessen) : lat. pluo, fluo, ném. fliessen, m. *foly*, folyó ;
phval (athmen) : lat. flo, ném. blähen, szl. fúkám, m. *fúj*, fűl (dűlfűl) ;
ar, **ár** (gehen, erreichen) : magy. *ara* (= ? meny, férjhez menő), *ér*, *elér* ;
ris (hauen, schneiden) : lat. rodo, rado, ném. reissen, ritz, m. *rés*, riszál, reszel ;
rad (brechen, spalten) : lat. rodo, m. *rág* ;
rud (erschallen) : lat. rudo, rugio, m. átvetve : *ordít*, virdít ;
ri (fliessen) : hell. ρέω, lat. rivus, ném. rinnen, m. *ér*, ered, *ír* (ungventum) ;
rig, l. *ris* ;
rads (hervorleuchten, glänzen) : m. *ragy*, ragya, ragyog, ragyiva ;
120. ruds (brechen, schaden) : lat. ruo, ruino, rumpo, m. *rom*, ront, rongál, rongy,
roucs, **ross** ;
raph, **riph** (stören, brechen) : lat. rapio, ném. rauben, m. *rab*, rabol, rif, rifol, rib, ribál,
ribancz, **rap**, rapancz ;
li (auflösen, schmelzen) : hell. λύω, lat. luo, szl. lejem, m. *lé*, leves, licslocs, ford. *ol*,
olv, **olvad** ;
labb (schleudern) : lat. libro, m. *lób*, lóbál, lob, lobog, *lód*, lódit, lobda, labda ;
laip (laufen) : m. *láb*, *lép*, *lább*, lábbad, ném. Lauf.
szu v. **szú** (werfen, schieszen, hervorstossen) : honnan *szűsz* (Schwung), *szűnász*, *szű-*
nász (Sohn) : hell. σπίνω, σείω, m. *su*, *suh*, suhan, suhít, sugár, suhancz ;
szam v. **szám** (zusammenthun), **szamasz** (derselbe) : hell. ὁμός, ὁμοιος, m. *szsz* ;
dau, **dis** (hauen, trennen) : hell. διαίζω, m. *has-ít*, has-ad ;
div (glänzen) : m. *dív-ik* ;
pat (schalten, herschen) : lat. potior, possum ; m. *hat* ;
130. till (aufsteigen) : hell. τέλλω, τελέω, m. *száll* ;
tul (aufheben, stützen) : hell. τάλáω, tollo, m. *tol* ;
qákh (durchdringen, erreichen), **záchá** (Zweig) : lat. cacumen, m. *csák* ;
dai (siegen) : m. *győz* ;
kri v. **kar** (machen, schaffen), **kartar** (schöpfer) : lat. creo, creator, m. *gyár-t* ;
csap (brechen, zerbrechen) : hell. κόπτω, m. *csap* ;
karv v. **karp** (brechen, verringern) : lat. carpo, m. *csorba* ;
khd (reden, aussprechen) : hell. κοάω, *kajá-ít* v. *kia-bál* ;
ubh v. **umbh** (aufhäufen, vereinigen) : m. *bő*, *buja* ;
aun v. **án** (wegnehmen) : hell. ἀνέω, τρέω, *árvu*, m. *in-cs* (régies), *in-ség* ;
140. vac v. **vacsh** (wünschen) : hell. ἐύχομαι, ἐυχή, m. *vágy* ;

var, vars (begiessen), *vár, vári* (Wasser): hell. ὄρος, m. *dr*;
vail, vaill (bewegen, wenden): hell. ἐλάω, εἰλάω, m. *ill-an, vill-an, bill-eg, ball-ag*;
bukik (schreien), *bukkasz, bukká* (Bock, Ziege): hell. βύζω, βούζω, lat. buccino, magy.

bög, bak-og, vak-og;

bhár (brennen): hell. πρῶω, lat. ferreo, m. *pír, pí-ít, per-g-el, par-ász*;

blász (glänzen, brennen): hell. φλέγω, φλογίω, lat. fulgeo, m. *vildg*;

ap (Wasser): lat. aqua, m. *hab*;

pab, pamb (gehen): m. *bábd* (= láb, gyermek nyelven);

agnisz (Feuer): lat. ignis, m. *ég*;

jam (halten): m. *gyám, gyámol*;

150. *szmi* (lächeln): m. *mosoly*, mosolyog, mosolyodik stb. stb.

Íme példákul azon 550 gyök közül, melyeket Eichhoff feljegyzett, több mint egy negyedrészt rokonítható a magyarral.

Az elszámolt szanszkrit igéken kívül még több mások találhatnak a nevek, névmások, számnevek, névhatározók, tagadók, kötszók stb. között, melyek a magyarral mind alaphangra mind értelményre rokonok. Ennyi hasonlóságot nem lehet csupa vak találkozásának, véletlen esetnek venni, sőt észszerűleg gyaníthatni, hogy részint egy ősbibb, elődibb közös nyelv maradványai, részint az emberi szellem közös természetében alapozanak.

IX. Szakasz. A magyar szók összehasonlítása az altáji, nevezetesen a finn családdal.

Hogy a dologról tisztább fogalmunk legyen, azon szókat, melyek e nyelvekben közösek, több categoriára osztjuk.

1) Melyek mint természet- vagy kedélyhangutánzóik más családbeliekkel is egyeznek, mint:

finn : harakka, m. szarka, szl. sztraka,
 — härkä, — ökör, wog. okuz. ném. ochs,
 — kukko, — kakas, szl. kokot,
 — rehotan, — röhögök, szl. rihotat, lat. rideo,
 — iha, — ihog. lat. io! jubulum,
 — riekun, — rikitok, szl. krikám, fr. crier,
 — sano, — szó, lat. sonus,
 — särvän, — szörbölök, lat. sorbeo,
 — varpalainen, m. veréb, szl. wrabecz stb.

Ezek és ilyenek nem faji sajátágok, hanem szélesebb nyelvemű közös szók.

2) Melyeket mi is, amazok is más családtól kölcsönöztünk, mint: püspa, püspök, wiszkup, Bischof, episcopus; provasti, prépost, Probst, praepositus; messu, mise, Messe, omaa, missa; palavüna, pálinka, pálené wino (égett bor); pakana, pogány, paganus, pohan.

Ezek sem nyelvfajhatározók. Ellenben más-más közlekedési, szükségű stb. viszonyokra mutatnak, melyeket a) csak azok kölcsönöztek pl. a finnek a svédektől, oroszoktól, vagy a törökök az araboktól, perzsáktól; b) vagy csak mi kölcsönöztünk a velünk közelebb viszonyban levő népektől.

3) Melyek mind gyökre, mind származékaikra nézve egy ősbibb köz eredetre mutatnak, mint:

finn : ajan, magyar hajtók, szláv hányim,
 — akkuna, m. akna, szl. okno,
 — annan, m. adok, lat. do, szl. dám,
 — aprakka, m. abrak, szl. obrok,
 — arvo, m. ár, áru, ném. Waare,
 — arvaan, m. érdemesíték, n. ehren,
 — elo, m. élet, lat. alo, n. leben,
 — emä, m. eme, ene, n. amme,
 — havi, m. haj, n. haar,
 — hiinan, m. hibázom, lat. hiatus, hio, hilum,
 — heinä, m. széna, szl. szeno, n. Heu,

- finn : huonet, m. hon, n. heim, Heimat,
 — kaappan, m. kapok, lat. capio, accipio,
 — kaari, m. karaj, szl. kraj, kroj, koroj,
 — kampela, m. kampó, hell. *καμπός*,
 — kasa, m. gazdag, perza. gaza (kincs),
 — kerä, m. kör, hell. *κύκλος*, lat. circus,
 — kerjääen, m. kérek, lat. quaero,
 — kielo, m. kila, szerb kila,
 — kivi, m. kü, szl. kamen,
 — küiva, m. kíván, lat. cupio,
 — koho, m. koh, szl. kujem (koholok),
 — kota, m. kutyolló (házikó), szl. kútya, n. Hütte,
 — kynnärä, m. könyök, hell. *γόνο*, n. Knie,
 — käsi, m. kéz, hell. *χαιρ*,
 — käyn, m. kelek, ném. gehen,
 — lannun, m. lankadok, lat. languco,
 — lapio, m. lapát, szl. lopat, lat. pala,
 — lennen, (röptülök) légy, szl. letyim (röptülök), n. fliegen,
 — liemi, m. leves, szl. po-levka,
 — me, mö, myö, m. mi, mü, szl. mi (nos),
 — meden, meni, m. méz, szl. med. mjed,
 — menen, m. menek, lat. meo,
 — muoto, m. mód, lat. modus,
 — myrkky, m. mérég, lat. virus,
 — määrä, m. mérték, hell. *μέτρον*, szl. mericza,
 — nain, naida, m. nő (femina), szerb neva, nevjeszta,
 — neidyttäen, m. nedvesíték, ném. netzen,
 — niemi, m. név, lat. nomen, ném. Nahme,
 — niska, m. nyak, n. nacken, olasz nuca,
 — olen, m. voltam, szl. bol, bil,
 — pehu, m. pelyva, lat. palea, szl. pljewa,
 — pikku, m. piczi, olasz piccolo,
 — pyörä, m. pörgető, lat. verticillum,
 — pahoan, m. pukkadok, szl. puknem,
 — papu, m. bab, lat. faba, ném. Bohne,
 — peso, m. mosás, ném. waschen,
 — pukki, m. bak, n. Bock (caper),
 — puoli, m. fél, szl. puol, pól,
 — puu, m. fa, n. baum,
 — poikas, m. fiu, hell. *παῖς*, lat. puer, n. Bube,
 — püökki, m. бүк, ném. Buch, szl. buk, lat. fag-us,
 — rappaan, m. rablok, lat. rapio, ném. rauben,
 — raukean, m. rogyok, lat. ruo, corruo,
 — ruis, m. rozs, szl. reze, n. Roggen,
 — rukki, m. rokka, n. Rokken,
 — ruostet, m. rozsda, n. Rost, lat. rubigo,
 — saipio, m. szappan, lat. sapo, n. Seife,
 — revin, m. repeszték, lat. rumpo, rupi, tót zdrapim,
 — romu, m. rom, lat. ruina, n. Trümmer,
 — sorran, m. szorítok, héber czur = szoros,
 — sata, m. száz, orosz sot, sat, sotnia = század,
 — syöksin, m. szököm, szl. szkocsim, szkákám,
 — suo, m. tó, n. Teich, See,
 — suolo, m. só, szl. szol, lat. sal,
 — syön, m. eszem, ném. essen stb.
 — säkki, m. zsák, lat. saccus, ném. Sack,
 — säärä, m. szár (lábezár), lat. sura,
 — sireppi, m. sarló, saraboló, szerb szrp, l. sarculum.

- finn : tartun, m. tartok, szl. trwám, drzsím,
 — tappi, m. csap, n. Zapfen,
 — taska, m. táska, n. Tasche,
 — teen, m. tesztek, n. thun, That,
 — tämä tuo, (ez), szl. ten, tento,
 — tälläinen, (olyan), lat. talis, szl. taki,
 — tuska, m. tusa, n. Stoss, szl. tjeszkati,
 — teysi, m. teli, szanszkrit talat, talitas,
 — törky, m. töredék, lat. tritum (aliquid),
 — uros, úr (vitéz), lat. herus, hell. ἥρως, n. Herr,
 — varas, m. or, orv, lat. fur,
 — tie, m. út, szl. put, lat. iter, hell. ὁδός,
 — tupa, m. szoba, ném. Stube, szerb szoba,
 — uuhi, m. juh, lat. ovis, szl. owecz,
 — vaara, m. (hegy) orom, szl. hora, gora, werch,
 — vajna, m. baj, szl. voj, boj, voják, vojno,
 — valitsen, m. választok, n. wählen,
 — weitsi, m. vésű, n. wetzen,
 — vesi, m. víz, n. Wasser, szl. woda,
 — vien, m. viszem, szl. veznem, lat. veho,
 — viriä, m. virgoncz, n. flink,
 — valkia, m. világ, n. Welt,
 — vilvan, m. villanok, n. blitzen, lat. fulguro,
 — vuo, m. folyó, lat. fluuius, n. Fluss.
 — yksi, m. egy, szl. jeden, héb. ehad,
 — kaarna, m. kéreg, l. cortex, corium, crusta,
 — kaikki, m. kiki, lat. quisquis,
 — ke ku, m. ki, lat. quis, szl. kdo,
 — kippa, m. kupa, lat. cupa, capula,
 — orpo, m. árva, lat. orbus, orphanus,
 — suu, m. száj, török aghisz, lat. os,
 — muutan, m. (másítok), lat. muto,
 — pyydän, m. fogok, n. fangen,
 — uuto, m. öntés, lat. unda, undo,
 — kylmä, m. hűves, n. kühl, kalt,
 — kylmään, m. hülök, n. kühlen,
 — kyrjä, m. iromba, n. Zierde, zieren,
 — paljo, m. sok (falka), hell. πολύς, orosz polk,
 — paska, m. fos, lat. forium (mint arbor, arbor),
 — pelto, m. föld, n. Feld,
 — pilvi, m. felhő, lat. velum (coeli) = nubes,
 — poret, m. forró, lat. fervens,
 — punon, m. fonok, n. spinnen,
 — syys, m. ősz, szl. jeszen (autumnus),
 — vyö, m. öv, lat. vico, vimen, szl. venyecz.

4) Oly szók, melyek csak ezen családnak sajátjai, vagyis melyekhez más családokban legalább gyökre hasonlók nem léteznek. És itt a bökkenő! Mert lehet-e ezt akármely altáji gyökszóról bizonyosan állítani, mielőtt a többi családbeliekkel végtől végig összehasonlítottak volna? E kérdés alatt levő szókra a nyelvbúvár észszerűleg legfőlebb azt mondhatja: „ezen szónak gyöke más családban tudomra nem létezik“; ellenkező esetben vagy azt kellene velünk elhítenie, hogy az illető körben mindentudó, vagy azt megmutatnia, hogy bizonyos gyöknek közös léte egy más családdal fogalmilag lehetetlen.

A hasonlító nyelvészkedés általán sok hiányban szenved, minélfogva gyakori botlásnak van kitéve, s ennek főoka, hogy a hasonlított nyelveket egész terjedelmükben nem ismerjük. Vegyük csak a magunkét. Ki merné állítani maga felől, hogy nyelvünknek minden régi és újabb, minden elavult, vagy csak a nép között és bizonyos tájakon divatozó szókat nem mondom emlékezetében, hanem legalább gyűjteményben bírja? Innen van, hogy gyakran az elemzésben és

családosításban fönnakadunk, mert a kérdésben forgó szónak rokonát sem a szótárokban, sem az irodalmi, sem a mindennapi köznyelvben nem találjuk, s az idegen nyelvekben keresvén azok szavaira csigázzuk, holott mása és rokonai talán ittott a legeggyűgyűbb magyar ember ajkán forognak. Ha saját homi nyelvünkkel így vagyunk, melyet első dadogásunktól kezdve sok évig gyakorlánk : mit tartsunk oly nyelvbeli tudományunkról, melynek élő hangjait soha sem hallottuk, vagy melynek csinját az illető nyelvbumvárok még annyira sem fejtették ki, mint mi a miénket, vagy melyekről (a holtakról) csak hiányosan is csak azt tudhatjuk, ami írott emlékekben jutott el hozzánk, vagy (az élöket értve), amit rólok némely utazók futtában kapkodtak öszve, kivált ha az elöttök ismeretlen idegen hangokat alig voltak képesek fölfogni, vagy ha fölfogták is, nem bírák kellö hangjegyek által kifejezni s leírni? Valóban még egy finn nyelvésznek is, ha elébb hangjainkat gyakori hallás által el nem tanulta, nehéz föladat azon magyar hangokat, melyeket a finn nyelv nélkülöz, úgy körülírni, hogy valódi kiejtésöket földieivel fölfogassa, nem említve a könnyebben eltanulható *b, cz, ca, d, f, g, z*, hanem kivált a *gy, ly, ny, ty, za, dz, ds* hangokat.

Ebböl azonban nem azt akarjuk kihozni, hogy a nyelvek ily hiányos ismerete mellett ne hasonlítsunk, sőt igenis tegyük azt itészettel, amennyire hiteles adataink vannak, sőt tehetjük (korlátolt időnk és erőnk tekintetéből) egyszerre csupán két nyelv között is, azon óvakodó föntartással, hogy a netalán föllelt vagy gyanított hasonlóság több más nyelvben is létezhetik. Ezen eljárást követé a tiszt. Akademia, midön azelőtt mintegy húsz évvel az illető tagokat fölszölitotta, hogy a magyar nyelvet különkülön ki a hellennel, ki a latinnal, ki a némettel, szlávval, románál stb. öszvehasználtván, a közös szökat, képzöket és ragokat jegyezzék föl.

Véleményünk szerint mindeddig a synthesis vagyis adatgyűjtés nyomán, mint a helyes inductióra szükséges előzményen állunk, s csak ennek minél teljesebb öszveállításá után lehet biztosan a nyelvek mind belső, mind külső rendszerezéséhez fogni. Kevesebb botlás veszélyének teszi ki magát oly nyelvész, aki előbb hasonló (analog) adatokat gyűjt, azután következtet és rendezerez, mint aki előre bizonyos rendszert föltételez, s ahhoz alkalmazza, vagyis abból vonja ki hasonlításait, péld. midön egy, különben szakavatott nyelvbumvár a török *bir* (unum) és magyar *egy* szökat azonosítja, addig csúrvén csavarván, csigáfván öket, míg végre csakugyan kiöüti, amit állított, tudnivaló azon alapnál fogva, mely szerint a török és magyar egy családhöz tartoznak. Mintha bizony a számnevekben is egészen és kizárólagosan egyeznének a különféle családú nyelvek. Ha az illető okoskodási mód áll, akkor a magyar *tíz* és török *on*, valamint a magyar *van ven* (hatvan, hetven) egymásnak módosulatai volnának, s a *tíz* mint altajimagyar nem hasonló a szanszkrit *daçan*, hell. *δέκα*, lat. *decem*, szl. *djeszat*, czig. *disch*, fr. *dix*-hez, mert ezek árfafélék, és a török *bir* nem volna hasonló a hell. *πρω, πρωτος*, lat. *prae, primus*, ném. *für, fürst, vor, er, erst*, a szl. *prvo, prvi*-hez, mert hiszen ezek az árja családhoz tartoznak.

Hasonlóan a magyar *hét*-hez, a hell. *έντα*, lat. *septem*, szl. *szjedem*, ném. *sieben* nem volnának hasonlók, de a török *sette* és finn *seitsemän*-hez sem, holott egyik tojás alig hasonlóbb a másikhoz, mint a lat. *septem* és török *sette*, a szl. *szjedem* és finn *seitsemän*.

Vagy a magyar *ezer* és perzsa *hazar* sem hasonlóak? stb.

A finn *nielen* (glutio) magyarul *nyelek*, s világos, hogy hasonlók; de a *lingva* finntül *kieli*, nem *nieli*; tehát a magyar *nyelv* is nem annyi mint *nyelő* (glutiens, glotta) s talán *kelv*-nek kellene lennie? Ezen okoskodást megfordítva, az árja családhoz tartozó lat. *lingua*, n. *Zunge*, szl. *jenik* s hellen *γλώσσα* egymásnak csak idomúlatai, s nem külön gyökűek volnának; valamint a hell. *χελυ* és lat. *manus* is. Sőt hogy még közelebb rokonságra menjünk által, a horvát *kruha* és szerb *leb, ljéb* (kenyér) egyik volnának, mert a horvátok és szerbek testvérek is szomszédok is, holott a horvát *kruha* inkább a lat. *crustum* (sütemény), a *ljéb* inkább a finn *leipä*, n. *Laib*, lat. *libum*-hoz hasonló.

X. Szakasz. A képzök és ragok öszhasonlítása.

A szóhasonlításnak egyik szótári tárgyát teszik a képzök és ragok, melyekről inductio útján szintén azt vesszük észre, hogy többen különféle családú nyelvekben egyeznek.

A képzett szök hasonlóságának különféle nemei vannak.

1) merö idomúlatok, midön a) a kölcsön vett szó az illető nyelv hangrendszeréhez idomittatik, pl. a lat. *hodie*, ném. *heute*; a magy *kenöcs*, a szerb *kenyácsa*; a német *Stab*, a m. *istáp*; a ném. *Vortuch*, a tót *fertuschka*; b) midön a deréknyelvbeli szó tájajtésileg módosúl, pl. *balta*, pal *böta, bauta*; *oldal* pal. *ódo*; *üstént* bodrogközi *üstöllést*; a német *Bube*, a hiencz *puj*, a finn *poikas*; n. *Magdlein, Madl*; c) midön a testvéryelvek az anyai szöt módosítják pl. lat. *pater*, fr. *pere*, ol. *padre*; lat. *spiritus*, ol. *spirito*, spany. *espíritu*, fr. *esprit*.

2) Midőn csak a gyökök vagy törzsek egyeznek, és pedig a) vagy egészen pl. *sar-ló*, *sar-aboló*, lat. *sar-culum*, ném. *scharr-en*; magy. *sar-jaz*, ném. *schär-fen*; magy. *kamp-ó*, finn *kamp-ela*, hell. *καμ-ρός*; m. *kup-ak*, lat. *cup-ula*; m. *kap-onya*, lat. *cap-ut*; m. *bul-a*, lat. *bul-ga*; m. *ferm-edek*, lat. *feru-eo*; vagy némi hangváltozattal pl. finn *kyyn-ärä*, m. *köny-ök*, hell. *γόνυ*, lat. *gen-u*, n. *Kn-ie*; finn *neyd-itän*, m. *ned-vesitem*, n. *netz-en*; finn *wal-kiä*, m. *vil-äg*, n. *Wel-t*; finn *kyl-mään*, m. *hüll-ök*, ném. *kühl-en*; hell. lat. *táy-w*, *teg-umen*, m. *tak-aró*, *tok-mány*; lat. *und-a*, m. *ond-ó*; szanszkrit *vart*, lat. *vort-o vert-igo*, m. *ford-ítok*; szanszk. *badh*, lat. *bat-ulus*, (bac-ulus), m. *pat-él*, *bot-oz*, *bot-lik*; c) vagy átvetve, vagy öszvehúzva: m. *foly-ó*, lat. *flu-men*, ném. *Flu-ss*; m. *gomb*, n. *Knopf*; lat. *curv-us*, n. *krumm*, tót *kriuo-i* (görbe); m. *kár og*, n. *krü-hen*; m. *karcs-olok*, n. *kratz-en*; m. *par-ázsolok*, n. *bräu-en*, *brenn-en*; m. *ger-jesztek*, lat. *crem-o*.

3) midőn csak a képzők vagy egyes alkatrészek hasonlóak: m. *sánt-ik-ál*, lat. *claud-ic-at*; m. *rántsz-ik-ál*, lat. *vell-ic-at*, m. *váj-ik-ál*, lat. *fod-ic-at*; m. *asszony-ka*, tót *zsen-ka*, lat. *mul-lier-cula*, ném. *Weib-chen*; m. *szel-es*, n. *wind-isch*; l. *cur-s-o*, m. *fut-os-ok*, lat. *quas-s-o* (quat-is-o), m. *verd-es-ek*; *lodókos* nyíl-tok (tegez).

4) midőn mind a gyökök, illetőleg törzsek, mind a képzők vagy alkatrészek egyeznek: *dör-g-öl* v. *űr-g-öl*, *ter-g-it*; *mar-os-g-at*, *mor-s-ic-at*; *gurg-es* = *görg-esz* (gördülő); *vir-os-us*, *mirigy-es*, *mérg-es*; *pug-io bök-ő*, lengy. *pik-a*; *mam-ka*, *mami-ka*; *görb-e gurb-a*, fr. *cour-be*; *tok-mány*, *teg-men*; *foly-omány*, *flu-men*; *szeg-mény*, *seg-men*; *fur-omány*, *for-amen*: *ond-ó*, *und-a*: *ur-as*, *herr-isch*; *vala-ki*, *ali-quis*, *vola-kdo*.

5) az igéknek idő- és módképzői, pl. a határtalan ném. *en ford. ni*: *sitz-en ül-ni*, *lauf-en fut-ni*; a parancsoló szláv és magy. néhány hagyok, *nehaj hagyj*, piszám irok, piszaj írj; igrám játszom, *igray játszaj-ál*; a múlt részesülő a latin-, a német-, szláv- és magyarban *t*, a hell. *θ*, pl. *dic-t-us*, *λεγ-θ-είς*, *gesag-t*, *mond-ott*; *scrip-t-us*, *γραφ-θ-είς*, irt; *verber-at-us*, *ερω-θ-είς*, *bi-t-i*, *ver-t* stb.

6) a személyes igeragok, melyek alapját mind az altáji mind az árja nyelvekben a személynévmások módosulatai teszik, s némelyek nagyon hasonlóak egymáshoz:

<i>finn</i>	<i>és szláv:</i>
revin (tépek)	vidim (látok)
revit	vidisch,
repü	vidi,
revimme	vidime,
revitte	vidite,
<i>finn</i>	<i>és latin:</i>
muutan (másítok)	muto,
muutat	mutaa,
muuta	mutat,
muutamme	mutamus,
muutatte	mutatis,
muuttavat	mutant.

Így egyeznek a latin-magyar:

sonas szólasz, *sonatis* szólatok (tik);

a magyar-hellen:

είνω ütész, *είνεσε* üttök;

a magyar-szláv:

veszem	veszesz	veszi	veszitek,
vesnem	veznesch	vezne	veznéte,

maga az első személy is a legtöbb árja nyelvek igeragozásában teljesen összetett a magyarral, pl. hellen *είσω-μι*, szanszkrit *dadd-mi*, magyar *ad-om*; miknek s többeknek részletesb öszveállítását az „Igeragozás“ cikkke alatt tárgyaljuk, s mind ezekre mind a többi ragokra nézve a tudnivalóságokat alábbi értekezésünkre utasítjuk. A különféle családú gyökök, képzők és ragok öszveállítását czélszerűnek és tanulságosnak tartottuk két fő okból: a) hogy bizonyos előítéleti elfogultságot, mint hibás ítéletre vagy felfogásra vezető okot elhárítsunk, mely szerint némelyek, nem tudni miféle nemzeti igényből valamely idegen nyelvvel közös szavainkról általán azt vitatják, hogy azokat mi magyarok, mind másoktól kölcsönöztük. Így tett különösen néhai Dankovszky a magyar és szláv közös szókkal a nélkül, hogy tekintetbe vette volna a szóelemzést, vagy a fel-sőbb nyelvhasonlítási elveket, a szócsaládosítást stb., pl. *lapát* a tót *lopát*-ból volna átvéve, holott

a *lapát* gyöke *lap*, egy származékokban dús termékenységgű családnak gyöke, mint : *lap*, *lapos*, *lapít*, *lapúl*, *lapu*, *lapadék*, *lapác*, *lapály*, *lapályos*, *lapány*, *lapányos*, *lapoczka*, *lapincs*, *laponya*, *laposka*, *lapos*, *lappad*, *lappan*, *lappang*, *lappancs*, *lappant*, *laboda*, midőn a szlávok a *lopaton*, *lopuchon* (*lapu*) és ezek közvetlen származékaikon kívül aligha bírnak gyökre és értemenyre nézve több hasonló szót; c) figyelemztetésül a nyelvhasonlítókknak, hogy midőn úgynevezett rokonnyelvek szavait hasonlítgatják, s bennök olyanokat találnak, ne mutassák azokat általán úgy be, mint fajbélyegző hasonlatokat, hanem tekintsenek más családokban is körül, s reájönnek, hogy ezek közül sok, közös eredetű.

Különösen édes magyar nyelvünket illetőleg, a mi hivatásunk és feladatunk azt minden oldalú hasonlítások által a külföld nyelvészeivel megismertetni. Ezt tenni a dolog természeténél fogva mi vagyunk legképesebbek is, s ha űk hasonlításaikban észszerűleg akarnak eljárni, nyelvünk egyéniségét, bellényegét kell elébb alaposan megtanulniok, hogy azt másokkal helyesen hasonlíthassák. Ezt tevén, rendszeröket nem fogják egyoldalulag alkotni, s úgy tekinteni a magyar nyelvet, mint amely testestül lelkestül bizonyos családba tartozik, mintha a kölcsönvett szökon kívül akár a gyökök eredetére, rendszerére, akár a képzökre és ragokra, szóval nyelvtani alakokra és idomításokra nézve a többi családoktól egészen különböznek. A felsőbb (általánosb) nyelvhasonlításban legalább azt ki kell mutatni, mely dolgokban működnek a különféle nyelvek észjárásai egészen hasonlóan, melyekben egymáshoz közelítőleg, melyekben sajátomien, egyenileg.

Nem magunkban állunk nézetünkkel e téren, akár a kül-, akár a belföldi, nyelvészeket tekintsük. Külföldön egyebeket mellözve a legkitünőbb nyelvészek egyike *Pott Agoston Frigyes* hasonlító roppant nyelvvisgálatait több nyelvtörzsrre kiterjeszti. A nagyhirű *Ewald Henrik* egy újabb értekezésében : *Abhandlung über den Zusammenhang des Nordischen (Türkischen), Mittelländischen **, *Semitischen und Koptischen Sprachstammes*, (Göttingen, 1862) épen ezen említett törzseket rokonítja s rokonságukat egy közös ösibb nyelvben alapultnak hiszi.

Különösebben a 39. lapon az északi (altaji) és középföldi (árja) nyelvekröl ezt mondja. „Die Sprachwissenschaft . . . muss lehren, dass es keine zwei grosse Sprachstämme gibt, welche, sobald man auf das wesentliche sieht, trotz aller scheinbaren oder wirklichen Verschiedenheit so nahe mit einander verwandt, und so sicher aus einem letzten Grunde entsprungen sind**), wie diese beiden; und sie beweist nicht minder, dass unter allen mittelländischen Sprachen wiederum keine dem nordischen Sprachstamme so nahe gelieben ist, als gerade das Sanskrit mit dem ihm ursprünglich so eng verbundenen Altpersischen Mundarten.“ Söt egyenesen kimondja az északi (altaji, különösen török) nyelvtörzsröl, „hogy semmi más nyelvtörzs nem hasonlítható vele és biztos ismerete, a minden emberi nyelvekére igen tanulságos lehet“ (dass kein anderer Sprachstamm sich mit ihm vergleichen lässt, und seine sichere Erkenntnis für die aller menschlichen Sprachen sehr lehrreich werden kann). De azt is kimondja, „hogy mielőtt az öszves nyelvtudomány utolsó és általán legfontosabb feladatait szerencsésen megoldani remélhetnök, minden egyes nyelvet a leg gondosabban és biztosabban kell megérteni, amit egész maig még mind azon nyelveknél is, melyeket több idő óta (seit längerer Zeit) közelebröl ismerhetünk és vizsgálhatánk, távolról sem értünk el.“ Nálunk is mind régibb mind újabb időben jeles férfiak észlelték az öszvefűggest a különböz nyelvtörzseken, és ezért hasonlításaikban több nyelvcsaládra kiterjeszkedének, például *B-regszászi Pál*, kit *Révay* is nagy dicsérettel említ, a sémi nyelvekre, továbbá a perzsára, zendre stb. maga *Révay* is mind a sémi, mind az altaji családokra. Újabb időben pedig több jeleseink ú. m. *Nagy János* a sémi nyelvekkel, *Mátyás Flórián* az árja nyelvekkel, *Repiczky János*, és *Balagi Móricz* mind az árja, mind a sémi mind az altaji nyelvekkel egybehasonlításokban nagy sikerrel működtek és működnek. Senki nálunknál jobban nem méltányolja *Hunfalvy Pál*, *Fábián István*, *Riedl Szende*, *Budenz* és *Vámbéry* társaink buzgalmat és általában helyes irányú munkálkodásaikat, midőn a szűkebb finn és török nyelvcsaládra fordítják kiváló figyelmüket, söt azt hiszik, hogy a munkafelosztás elvei szerént is sokkal dúsabb eredményt várhatunk, ha mennél inkább lehet, egyes nyelvtudományi kört választunk kimerítőbb tanulmányozásaink tárgyául; bár tübben volnának közöttünk, aki magában a magyar nyelv birodalmában is egyes szakokat pl. a régi iratokban feltaláltató nyelvet, a különbözű tájszokásokat stb. tekintenek és tennék éltök

*) mely alatt az indo-európai vagy árja nyelvtörzset érti; az északi alatt is az egész altaji törzset kívánja értetni, hanem közelebbi például a törököt vezi.

**) nézetét egy közös ősi nyelvröl többször kijelenti; az inént említett nyelvtörzseket nem kizáróztatja, hanem testvéri rokonságban levöknek jellemezvén.

feladataul! Csak azt nem óhajtánók, ha valaki saját buvárlatait tartaná és hirdetné egyedül célra vezetőknék, és más nemű, más terjedelmű törekvésekben ellenséges irányt gyanítana és nézne. Egyes egyedül öszves munkálkodásainkat fogja teljes siker koronázni.

Az előadottak szerént szótárírói eljárásunk az utasítások alapján vázlatba foglalva, három fő pontra terjed ki: a) értelmezésre, b) elemzésre, c) hasonlításra. Az első pont teszi a dolognak népszerű oldalát, s úgy szólva nyelvünk belügyéhez tartozik, melyben külső beavatkozásnak sem helye sem szüksége, mert mily érteményekben használt vagy használ valamely nyelv akár saját-nemű, akár közös eredetű szókat, azt egyenesen és kizárólag a belső nyelvszokás, illetőleg az ő és tájbeszéd határozza meg, sőt a kölcsönzött szóknak is csak azon érteményei vehetők tekintetbe, melyeket a nyelvszokásnak tetszett rájuk alkalmazni, pl. a német *Stab*-ból kölcsönzött és idomított *istáp*-nak nem vette át a magyar mind azon érteményeit, melyekben a *Stab*-ot a német nyelvszokás használja, milyenek *Maszstab*, *Bettlerstab*, *Generalstab*, *Stabgericht* stb. Ezt figyelembe kell venni még a legrokonabb nyelvek hasonlításában is, pl. a francia több latin szónak oly értelmeket is adott, melyeknek az ősi latinban semmi nyoma, s az olasz, spanyol, gyakran ugyanazon törzs-latin szóhoz más-más fogalmakat kötött. Ilyenek kimutatása és értelmezése szintén az illető nyelvek egyéni belügyéhez tartozik, mely közvetlen hasonlítást kizár. A szóelemzésnek is két oldala van: egyik a belhasonlítás alapszik, melynek eszközlője a családosítás, másiknak segédforrása a külhasonlítás, mennyiben ez által részint a homályosbakat per analogiam felvilágosítjuk, részint a kölcsönzötteket kimutatjuk.

Ha a módszerű munkálatokban csak némely irányvonalakat is képesek valánk kitzüni, melyek helyes útra mutatnak, vagy óvakodókká tenni a hasonlító nyelvészeket némely csábútra vezethető tekervényektől: minden lehető hiányaink és botlásaink mellett azon szerény remény kecsegtet bennünket, hogy ami jót netalán felhoztunk, az illetők méltányolni és követni, amit pedig az egészben elmulasztottunk, pótolni, vagy amiben ily nagy terjedelmű munka folytán botlottunk, azt részletekben időről időre helyreigazítani fogják.

S ha a többé kevésbé rokon nyelvek, csak annyira is lesznek megfejtve, mint mi e szótárban a magyart megfejteti iparkodánk, a hasonlító nyelvészet és általános nyelvtudomány — meg vagyunk győződve — annál biztosabban fog kitzüött célja felé haladhatni.

HARMADIK RÉSZ.

A magyar szók alkatrészeinek rendszere.

A magyar szók részeit alkotják 1) a *hangok*, (melyeket írásban *bettűknek* hívunk); 2) a *gyökök*, illetőleg *törzsek*; 3) a *képzők*; 4) a *ragok*.

I. Szakasz. A magyar bötük, illetőleg szóhangok fejtegetése.

A bötük száma.

A magyar élő nyelvben létező számosabb hangokra az írásban csak korlátolt mennyiségben negyven önálló bötüt különböztetünk meg, s azokat következőkép jegyezzük:

a, á, b, cs, cz, d, ds, c, é, é, f, g, gy, h, i, í, j, k, l, ly,
m, n, ny, o, ó, ö, ő, p, r, s, sz, t, ty, u, ú, ü, ű, v, z, zs.

Jegyzetek: 1) Hogy kivált az önhangzókra jóval több jegynek (bötűnek) kellene lennie, az alább mondandókból fog kitetszeni.

2) A *ds* habár kevés, s részint kölcsönzött szókban fordul elő; mindazáltal, mert külön önálló elegyült hangot fejez ki, s ejtését a magyar hangszerve általán megszokta, továbbá, mert bizonyos idegen, különösen arab, török, szanszkrit szók átírására is alkalmas: ennél fogva bötüink számába felvettük. Ilyen szók: *dsadsa, dsindsa, dsamál, dsida, bandsa*. Hangszervileg legközelebb áll a *cs, gy, zs* hangokhoz, melyekkel váltakozik. *Ly* betűvel kezdődő törzs-szónk is alig van több kettőnél, de ez a képzésben, kivált mint az *l* lágyított mássa, gyakran előfordul.

3) A megjelölt betűk mind egyszerű hangot jelölnek, úgyhogy a mássalhangzók is magukban torlatot (posítiót) sem tesznek, s idegen nyelvekbeli számos más betű megjelölésére több betűt szoktunk alkalmazni, például a hellen-latin *X*-nek a magyarban *ksz, gsz* felelnek meg: *rágasz, vígasz, faragasz, nyugszik, fekszik*. Hasonlók a *gs, ks* keményebb hangok is: *gugsol, kuksol, buksi, tüksi, Taksony* szókban. Így a hellen *ψ*-nek a magyarban *psz* és *bsz* felel meg, pl. *lopsz, kapez, cepez, lepsz, dobsz, dobszó, rabszj, ülepszik, telepszik, tepszi* szókban, és a keményebb *bs, ps*, ezekben: *habsol, lebsel, taps, silapsi*.

A bötük felosztása.

A hangok és így a bötük is önhangzók vagy mássalhangzók.

A szokott jegyű önhangzók időmértékre nézve:

- a) rövidék: a, e, é, i, o, u, ö, ü,
b) hosszúk: á, é, í, ó, ú, ő, ü.

1) A rövid *a* szabatosan megkülönböztetve a köz beszédben is kétféle kiejtésű volna. Példánl e két szóban *madár* és *majom* ha jól figyelünk a *ma* szótagra, amabban magasabb, nyiltabb, emebben mélyebb, vastagabb, tompább *a* tűnik elő. Így különbözik a *ba* szótagban levő *a* egyfelül *barát, barátság, barátom*, másfelül *barlang, barangol* szókban is. Ezekre nincs külön bötünk, de nyelvészetben, különösen az elemzésben meg kell különböztetnünk.

a) A nyilt *a* közönséges nyelvejtésben *o*-ra nem változik, s mint *vastaghangúnak* párhuzamos vékonyhangu társa a nyilt *e* p. *kavar kaver, csala csele, galagonya gelegeny, rakottya rekettye, kalantyú kelentyű, nyakgat nyekget*, továbbá a kétágu ragokban, mint *nak nek*: fal-nak, hely-nek; *ba be*: fal-ba, hely-be; *ban ben*: fal-ban, hely-ben; *val vel*: olló-val, kefé-vel; *ra re*: fal-ra, hely-re; és képzőkben, mint *ad ed*: dag-ad, ep-ed; *aszt eszt*: dagasz-t, epesz-t; *at et*: akar-at, ered-et; *atag eteg*: ing-atag, leng-eteg, stb.

b) A zárt *a* *o*-ra szokott változni, mint: *baglya boglya, falu folu, falka folka, kapar kopor, kanya konya, tal tol, taliga toliga, taszít, toszít, kapó kopó, hamu homu* stb. A nyilt *a* bizonyos érteményi módosításokban *i* re is változik: *falat filít, darab dirib, tapog tipeg*, t. i. ezekben és hasonlóknban az *a* maga nemében nagyobb, az *i* kisebb valamit jelent; ellenben a zárt *a* többször *o*-ról *u*-ra megyen által, mint: *baglya, boglya, buglya; adu, odu, udu; kapar, kopor, kupor; tuszgál, toszgál, tuszkál*. Ezek szerint a zárt *a* mintegy középhang a nyilt *a* és *o* között, s mint olyan a többi vastaghangu zártak (*o, u*) felé hajlik. Ezen hang fordul elő az élő nyelvben leggyakrabban a rövid *a* kimondásakor, melyet a magyar öblösebb szájjal szokott kiejteni, s megfelel az angol rövid *o*-nak *god, not* szókban. Azért a mennyiben ez értekezés céljára tartozik a kettőt megkülönböztetni, a nyilt *a* hangot *á* jeggyel írjuk.

2) A rövid *e* szabatos kiejtés által megkülönböztetve négyféle. a) Nyilt *e* (minden más jel nélkül), mint párhuzamos társa a nyilt *á*-nak mi a ragokban és képzőkben világosan kitűnik; L föntebb 1. Ezen nyilt *e* hangot már a közbeszéd is (legalább vidékek szerént) világosabban megszokta különböztetni egy másik zártabb *e* hangtól, melyet némely nyelvtnok *é* jeggyel írnak. A gyökökben a tisztább és közösebb divatu nyelvszókás határozza meg, hol kell nyilt *e* és hol zárt *é* hangot ejttenünk, mit részint az illető szók különböző értelme megkíván, p. „Aki jó portékát *ész*, annak pénze kárba nem *vesz*.” „A varrónő ruhát, az éhes kenyeret *szeg*.” „Egyenes *szög* (szög) *angulus rectus*.” Különbben is *e* hangok egymással fölcserélése részint ruttá, részint homályossá tenné a beszédet, péld. ha ezeket: *kelentre fekszenek telkeim*, így ejtené valaki: *kelétre fekszenék télkeim*. Miszerént a szépejtés kellékéhez tartozik, hogy *e* két önhangzó között elválasztó vonalat huzzunk. Már „A magyar nyelv rendszere” czimű akadémiai munkában is a zárt *e* hang egy ponttal van megjegyvezve, így: *é*, a másik t. i. a nyilt jegytelenül hagyatva, mit jelen szótárunk folyamában mi is követünk. Azonban ezen zárt *é* sem mindenütt tökéletesen egyenlő kiejtésű. T. i. b) Zárt *é* van oly gyökökben, ragokban, és képzőkben, melyeket részint a régi

nyelvelmékek ő-vel irtak, részint ma is terjedelmes tájszokás szerint oly hangon ejtenek, mely az ő-höz legközelebb áll, különösen a Tisza némely alsó vidékein lakó magyarok; túl a Dunán pedig némely tájakon egészen ü-vel váltanak fel, mint ezekben: *csérég csörög, pérég pörög, pérzsel pörzsel*. c) A nyílt *e* és zárt *é* hangokon kívül (vagyis a nyílt *e* és *i* hangok között) hallatszik még nyelvünkben egy szintén rövid, de élesebb kiejtésű *e*, mely a rövid *i*-hez áll legközelebb, minthogy ezzel mind a régi nyelvhagyományok, mind az élő szokás szerint váltakozni szokott, melyet amazoktól megkülönböztetés végett ezen értekezésben két ponttal jelölünk meg ekképen: *ë*, ilyenek: *es is* (latin, et) *esmeg ismeg, eds ide, ett itt, elyen ilyen, mend mind, szeget sziget, kees kies, seet siet* stb. vékonyhangú, s *ehol ihol, vella villa, velág világ, heány, hiány* stb. vastaghangú szókbán. Főleg abban különbözik mindkettőtől, hogy ez (valamint az éles *i*, *é*) nem csak vékony, hanem vastag önhangzókkal is egyesül, mint láttuk, egy szóban; hasonlók ezek is: *hervad, hernyó*, régies *tanejt* (= tanít) s ezen idegeneknek tartott szók: *gelyoa, gelesza, borena, deszka, gyertya*, mely minőségben *o*-val cserélődik fel, pl. *tanojt, golyoa, borona, dozka, gyortya*, stb. Úgy ezen öszvetételekben is: *seha soha, sehol sohol, sehonnai sohonnai*. Az éles *ë* tehát mintegy fél hangja az *i*-nek, melynél valamivel tompább, ellenben az *é*nél élesebb; vagyis az *é* az ő-höz s az *ë* az *i*-hez közeledik inkább. Egyébiránt ezen *ë*-t a hangzók tiszta kiejtését elhanyagolta szokás néhol zárt *é* másutt nyílt *e* gyanánt hangoztatja. És ami legfőbb, mind vékony, mind vastag szókbán feltalálhatik. Tehát tulajdonképen kétféle természetű, s benne kétféle *e* lappang. Mint-hogy ezen hangzó csak gyökökben és törzsekben, nem egyszersmind ragokban és képzőkben, (talán az egyetlen *nye nyi* mértékképzőt kivéve) fordul elé, az ábéczerendben egyelőre különös helyet és nevet nem adunk neki, elegendőnek tartván, ha az egyes szók elemzésekor figyelmeztetjük reája az olvasót. Ilyenek a tiltó *në* (különbözik tőle a kínáló *ne!*), a kérdő *-ë* (itt van-e?), a tagadó *së, sëm*, stb.

3) Nyelvünk gyökeiben négyféle *i* rejlik, melyeket a különböző ragozások után vonunk el, ú. m. egy vastag (mély) hangú, és három vékony (magas) hangú. Tehát

a) Vastaghangú *i* oly gyökökben, melyek vastaghangú ragokat és képzőket vonzának, milyenek:

id, *idom*, *idomos*, *idomít*, *idomtalan*;

if, *ifjú*, rokona: *iv*, *ivadék*, *ivás*, *ivar*;

ig, *iga*, *igaz*, *igat*, rokona: *io* vagy *jo*, *jog*, *jogtat* szókbán;

ih, *ihász*, *ihar*, *ihog*, rokona: *iu* vagy *ju*: *juhász*, *juhar* szókbán;

ik, *iklat*, *ikra*, *ikrás*, *ikrásodik*;

ill, *illan*, *illant*, *illat*, *illatoz*, *illó*;

im, *ima*, *imád*, *imádkozik*, *imolya*;

in, *inas*, *inal*, *inog*, *indít*, *indúl*; rokona: *io* vagy *jo*: *jonkább* (= inkább) szóban;

ip, *ipa*, *ipar*, *iparkodik*;

ir, rézvéti kedélyszó, *irg*, *irgat*, *irgalom*; rokona: *io* vagy *jo*: *jorgat* (régies) szóban;

ir, sebes mozgásra vonatkozó *iram*, *iramlik*, *iramodik*, stb. melyeket l. az ábéczerend-

ben I bötti alatt. Különbön is némely szókbán *o*-val szokott váltakozni, pl. *irt ort*, *irtovány ortovány*, *pirít porít*, *sivdr sovár*, vagy *a*-val, *aj*-val, mint: *fartat firtat*, *kiált kajált*, *há! haj! híbarcz*, *habarcz*.

b) Oly vékonyhangú *i*, mely vékonyhangú ragokat és képzőket vesz fel, de ez ismét háromféle:

α) mely tájejtés vagy közösebb szokás szerint *ü*-re változik, ezzel fölcseréltetik, mint: *id*, *idő*, *üdő*; *idv*, *idvés*, *idvöz*, *idvézél*, *üdv*, *üdvös*, *üdvöz*, *üdvözöl*; *ig*, *iget*, *üget*; *ik*, *iker*, *ükör*, *üklü*; *in*, *im*, *ing*, *imég*, *ümög*; *iv*, *ivelt*, *üvölt*; *iz*, *izen*, *üzen*; *igy*, *igyekszik*, *ügy*, *ügyekszik*; *bük*, *bikk*, *bükk*, *bükkés*, *bükkös*; *hi*, *hü*, *hives*, *hüvös*. *hideg*, *hüdeg*; *hi*, *hisz*, *hüsz*, *hit*, *hüt*, *hités*, *hütös*, *hi*, (ex) *kü*, *kil*, *kül*, *kilső*, *külső*, *kivül*, *küvül*; *miv*, *müv*, *mivel*, *müvel*, *mives*, *müves*; *rüh*, *rühes*, *rühes*; *sik*, *siket*, *süket* stb.

β) azon *i*, melyről föntebb az *e* alatti jegyzetben szóltunk, mely t. i. vékonyhangú léteére az éles *ë* változata, vagyis ezzel könnyen fölcseréltetik, mint: *is es*, *ilyen elyen*, *szilid szelid*, stb. Néha am. *ej* pl. *igénye jegénye*.

γ) mely se *ü* se pedig éles *ë*-re nem változik, mint ezekben: *icz*, *iczég*; *bicz*, *biczeg*, *biccent*; *ficz*, *ficzke*; *id*, *ideg*, *idegen*, *vidék*; *ig*, *igen*; *ig*, *iglicze*; *ill*, *illik*, *illem*, *illendő*; *ill*, *illég*, *bill*, *billeg*, *billeget*, *billen*; *in*, *inger*, *ingerül*, *ingétkedik*, *in*, *ingy*, *ingyen*, *incs*, *inség*; *in*, *int*, *in-cselkedik*; *ir*, *irigy*, *irigykodik*; *csip*, *csipéget*, *csipdés*, *csipke*; *csir*, *csirég*, *csirke*; *him*, *himlik*, *hint* (him-t); *liszt*, *lisztes*, *lisztésedik*; *pih*, *pihég*, *pihen*; *pil*, *pille*, *pillés*, *pillésedik*; *pi*, *pipe*, *pipi*,

pipis, pipiske, pipitér; *pisz*, pisze, piszke; *pity*, pityér, pityérég, *zsi*, zszisi, zszisereg, zszisik, stb. Ide tartoznak ezen és ilyen ikerszók is: *csiribiri*, *tiripiri*, *lityifityi*, *iczipiczi*, *ityipityi*, *bibi*. Mí-
dön a vastaghangú szókat kicsinyítve ikerítjük, ezen *i* hangzik bennök: *diribdarab*, diribel darab-
ból, *csipcsop*, csippel csoppal. Ez a legtisztább *i*, a többi különösen az *a*) és *β*) alatti elegyhangú,
mely *é*- vagy *ü*-vel váltakozik.

Van egy-két *i* hangzós gyökszó, melyek tájszokások szerint majd vastag majd vé-
konyhangú ragokat és képzőket vesznek föl, mint: *nyir* (tondet) nyirék (v. tájdivatosan: nyürök)
v. nyirok (tondeo), *ír* (kenőcs), irék v. irok, *szirt*, szirték v. szirtok.

4) A rövid *o* mint vastaghangú mélyebb hang az általános nyelvben változás alá nincs
vetve, azaz egyenlő mély ejtéssel mondatik ki, némely erdélyi szójárást kivéve, mint *asszany*,
mandam. Változatlan az különösen részint belértelménél fogva a távolra mutató *oda*, *ott*, *olyan*,
onnan szókban, részint köz szokásból, milyenek *ok*, *okád*, *or*, *orv*, *orsó*, *fog* (dens), *fogy* stb.
Mindazáltal az alapértelemnek némi módosításával néha elváltozik a) *ö* vékonyhangra, mint; *gom*
göm, *gomb* *gömb*, *gombóc* *gömböcz*, *gondor* *göndör*; *csombolék* *csömbölék*, *csomor* *csömör*, *kovacs*
kövecz; b) ikerítve vagy különben is *i*-re, pl. *gyom*, gyimgyom, *lom* limlom, *lobog* libeglobog, *csom-
bók* *csömbök*, *bombik* *bömbök*, *csoma* *csima*, *bogyó* *bingyó*. c) Eléfordul kivált a gyökszóokban a zárt
a-nak gömbölyűbb változata, l. Zárt *a*; d) néha a szinte mély hangú *u*-val cserélődik, mint: *oson*
uson, *onszol* *unszol*, *ostor* *ustor*, *ország* *urszág* (régies), *bocsú* *bugcsú*, *boga* *buga*, *boglya* *buglya*,
borít *burít*, *botor* *buta*, *donga* *duga*, *löcs* *lucs*, *mohar* *muhar*, *porhanyó* *purhanyó* *purha*, *sokori*
sukoró, *szoros* *szurdék*, *toszkál* *tuszkál* stb.

5) A rövid *ö* a) változatlan ezekben: *öb*, *öböl*, *ök*, *ököl*, *ökör*, *öklet*, *ökrödik*, *öl*, *ölet*,
ült, *ör*, *öreg*, *örvény*, *öv*, *övez*, *öz*, *özön*, stb. b) tájéjtéssel némely szókban zárt *é*-vel váltakozik,
mint: *öcs* *écs*, (écsém) *ördög* *érdég*, *kötény* *kétény*, l. föntebb zárt *é*. c) a vastaghangú *o*-nak pár-
huzamos vékonyhangú változata, mint: *göndör* *gondor*, l. o. d) gyakran *ü*-vel cseréltetik fel,
pl. *göbű* *gübű*, *gömb* *gümb*, *gözü* *güzü*, *kökörcs* *kükörcs*, *kölü* *külü*, *löklet* *lüket*, *söveg* *süveg*,
csörölő *csürölő*.

6) Az *u* a) változatlan, pl. *ugat*, *ugar*, *ugrik*, *uszu*, *uszt*, *buja*, *bukik*, *bunda*, *csuk*,
csuklik, *csuka*, *csuta*, *czuczu*, *czulák*, *csupas*, *duda*, *fut* stb. b) párhuzamosan a vékonyhangú *ü*-vel
váltakozik, mint: *urok* *ürök*, *csucs* *csücs*, *csucsa* *csücske*, *sundor* *sündör*, *pupóka* *püpöke*, c) táj-
ejtéssel a zárt *a*-nak vagy *o*-nak változata, l. a, o.

7) Az *ü* változatlan ezekben: *ühödik*, *ühög*, *ül* (némely régiéknél: *il*), *üst*, *üstök*, *uszk*,
üszög, *büszke*, *csücsül*, *csütnik*, *csürök*, *fürt*, *gyügyü*, *gyüszü*, *hülye*, *nyült*, stb. A ragokban és kép-
zőkben az *ü* és *u* párhuzamosak, melyek az általános nyelvben minden egyéb hangzót kizárnak,
mint: *kar-unk*, *bor-unk*, *kör-ünk*, *szem-ünk*, *lát-unk*, *fut-unk*, *néz-ünk*, *ül-ünk*, *vár-t-uk*, *tol-t-uk*,
lét-t-ük, *néz-t-ük*, stb. Régebben volt *néz-enk* is. Változásait l. az *i* és *ü* alatti jegyzetekben.

A rövid önhangzók viszonyai egymáshoz.

A föntebbi hangelemzés szerint a rövid önhangzók:

- a) *vastagok*: *á*, *a*, *o*, *u*,
b) *vékonyak*: *e*, *é*, *ö*, *ü*,
c) *élesek és közösek*: *ë*, *i*.

A két első felekezetűek (*a*, és *b*, alatt) a mai magyar hangrend szerint ugyanazon szóban nem
tűrik egymást és nem keverednek össze, kivévcn a szoros értelemben vett öszvetettek, mint:
félhadnagy, *karperecz*, *üvegpohár*, vagyis a vastaghangú gyökhöz és törzshöz nem járul vékony-
hangú rag vagy képző és viszont. Tudnivaló, mint megérintük, hogy ezt a kisimult mai nyelvről
kell érteni, mert ez hajdan nem mindig és mindenütt volt úgy, mint a régi nyelvhatományok
bizonyítják, pl. a régi halottas beszédben: *magánék*, *halálnék*, *pokolnek*, *milosztben*, s Béla király
jegyzőjénél: *Tosunék*, (Tas-nak) *Uzubunék*, (Uzubu-nak). Sőt ma is némely tájokon hallani
ilyeket: *sip-vel*, *dob-vel*, *herczeg-nál*, *püspök-nél*.

Az éles *ë* és *i* mindkét osztálybeli szókban vegyesen divatoznak, azon különbséggel,
hogy az éles *ë* csak a gyökökben és törzsekben (kivéve a *nyü nyi* mértékképzőt s *önt int* határo-
zót) az *i* pedig a ragok s képzőkben is használtatik.

E hangrend szerint a vastagok és vékonyak ily párhuzamban állanak:

- á*, *e*, *nyiltak*,
a, *é*, *zártak*,
o, *ö*, *gom-gömbölyűtek*,

u, ü, csucs-csücsürösek.
ë, í, élesek.

I. *á e nyíltak.*

1) A névviszonyító ragokban :

ba, be : ház-ba, ól-ba, kert-be, ölbe ;
ban, ben : ház-ban, ól-ban, kert-ben, öl-ben ;
nak, nek : ház-nak, ól-nak, kert-nek, öl-nek ;
val, vel : hó-val, bú-val, lé-vel, tü-vel ;
ra, re : hó-ra, bú-ra, lé-re, tü-re ;
abb, ebb : igaz-abb, okos-abb, nyers-ebb, hús ebb.

2) Az igeviszonyítókbán :

hal-nak, tol-nak, kel-nek, ül-nek ;
halt-am, tolt-am, kelt-em, ült-em ;
halt-ak, tolt-ak, kelt-ek, ült-ek ;
hal-na, tol-na, kel-ne, ül-ne ;
halni-a, tolni-a, kelni-e, ülni-e ;
hal-va, tol-va, kel-ve, ül-ve.

Ezeket *kétágu* ragoknak nevezhetnők, mennyiben a vastaghangukban csak *a*-val, vékonyhangukban csak *e*-vel hangzanak.

3) A képzőkben :

a, e : csal-a, csel-e, dar-a, der-e ;
aj, ej : kacaj, mor-aj, dör-ej, zör-ej ;
at, et : ir-at, lát-at, él-et, szöv-et ;
asz, esz : tap-asz, kop-asz, rek-esz, csip-esz ;
aszt, eszt : dag-aszt, sorv-aszt, ep-eszt, görb-eszt ;
ka, ke : madár-ka, kosár-ka, bőr-ke, gyűr-ke ;
atag, eteg : lank-atag, olv-atag, leng-eteg, förg-eteg ;
talán, telen : nyug-talan, só-talan, hív-telen, bün-telen ;
atlan, etlen : ház-atlan, goud-atlan, kegy-etlen, szün-etlen ;
ad, ed : dag-ad, pukk-ad, eng-ed, förm-ed ;
an, en : patt-an, zuh-an, pih-en, röpp-en,
ant, ent : patt-ant, lobb-ant, csepp-ent, röpp-ent ;
hat, het : áll-hat, tol-hat, kel-het, ül-het ;
and, end : csikl-and, lát-and, ül-end, lel-end ;
dal, del : jár-dal, szur-dal, lép-del, nyög-del ;
an, en : lass-an, okos-an, szép-en, örökös-en ;
an, en (számhatározó) : sok-an, hárm-an, nyolcz-an, keves-en, kett-en, öt-en.

E párhuzamosan váltakozó, s más önhangzókat kizáró ragok és képzők a simább nyelv hangrende szerint meg vannak alapítva, daczára némely tájajtésnek, habár ez a szélelemzéshez hüvebb, pl. a harmadik személy ragozása a Dunán túl több vidéken *ö v. é* : nép-ö, v. nép-é, kedv-ö v. kedv-é, mely a harmadik személynévmást (*ö*) tisztábban kifejezi, mint a közös divatú nyílt *e* : nép-e, kedv-e.

II. *a, é, zártak.*

Valamint a zárt *a* középhangot képez a nyílt *á* és *o* között, úgy a zárt *é* középhang a nyílt *e* és *ö* között :

<i>ü,</i>	<i>a,</i>	<i>o,</i>
<i>e,</i>	<i>é,</i>	<i>ö.</i>

A zárt *a* létezését a gyökökben föntebb már érintettük. A viszonyragokban és képzőkben ezt nehezebb meghatározni; mindazáltal a magyar hangrend párhuzamos tulajdonságánál fogva némileg gyaníthatjuk, hol és mikor van helye. Ugyanis köztudomásu dolog, hogy vannak úgy nevezhető *háromágu* viszonyragok és képzők, melyek a vastaghangu szókhoz *o*-val, a vékonyakhoz *é*-vel vagy *ö*-vel járulnak, mint :

hat-szor	két-szér	öt-ször,
part-on	kert-én	kürt-ön,
part-hoz	kert-héz	kürt-höz,
part-om	kert-ém	kürt-öm,
part-od	kert-éd	kürt-öd,
part-ot	kert-ét	kürt-öt,
part-ok	kert-ék	kürt-ök,
part-os	kert-és	kürt-ös,
part-oz	kert-éz	kürt-öz,
fal-ok	nyel-ék	ül-ök,
fal-tok	nyel-ték	ül-tök,
for-og	pér-ég	dör-ög,
ipar-kod-ik	kér-kéd-ik	ör-köd-ik stb.

Továbbá azon sem kételkedhetünk, hogy bizonyos viszonyokban a vastaghanguak nyílt *a*, a vékonyak nyílt *e* hangokkal ragoztatnak és képeztetnek.

Ugyanis ha e példákat tekintjük :

nyar-át	lik-át	tel-et	köv-et,
nyar-ak	lik-ak	tel-ek	köv-ek,
fal-as	toll-as	viz-es	csöv-es,
fal-az	toll-az	viz-ez	csöv-ez,
fal-am	toll-am	viz-em	csöv-em, stb.

e kétféle ragozás öszveállításából eredtek ezen *ötágú* ragozási csoportok, melyeket bizonyos ragok és képzők alkotnak, u. m. :

v a s t a g	{	nyar-at	,	bot-ot,
		nyar-ak		bot-ok,
		nyar-am		bot-om,
		nyar-ad		bot-od,
v é k o n y	{	hely-et	kert-ét	kürt-öt,
		hely-ek	kert-ék	kürt-ök,
		hely-em	kert-ém	kürt-öm,
		hely-ed	kert-éd	kürt-öd.

Úgyde e példákból kitűnik, hogy hangrendi párhuzamban a nyílt vastag *a*-nak a nyílt vékony *e*, a gomolyú vastag *o*-nak a gömolyű vékony *ö* felel meg szabatosan; de az *é*-nek megfelelő mélyebb hang a fentebbiekben nem létezik. Tehát kell lenni e ragokban oly *a* hangnak is, mely a nyílt *a* és *o* közötti hézagot betölti, (valamint a nyílt *e* és *ö* közötti helyet betölti a zárt *é*). Ez pedig nem más, mint azon zárt *a*, melynek létezését a gyökökben már fentebb kimutattuk. És valóban, ha tisztább magyaros kiejtésre figyelünk, azt bizonyos szókhoz járuló ragokban és képzőkben észre kell vennünk, milyen a hosszú *a* után következő rövid *a* pl. :

ház-at	ház-ak	ház-am,
ház-as	ház-al	ház-acs-ka,
ágy-az	ágy-ba	ágy-an-ként,

melyeket a tájejtés *o*-ra szokott változtatni : ház-ot, ház-ok, ház-om, ház-os, ház-ol; sőt némely ragozások és származtatásokban az általános nyelvszokás is hol *a* hol *o* hangot használ pl. láb-at láb-ol (meglából) és láb-al is (ellábal); gát-ak gát-ol, gyár-ak gyár-os stb. Ellenben a nyílt *a*-t megtartja eredeti miségében, pl. fal-at, fal-ak, fal-am, fal-as, fal-az, és nem mondja : fal-ot, fal-ok, fal-om, fal-os, fal-oz.

Tehát a mondottak után a szóban forgó vastag és vékony hangú ragok és képzők párhuzamban így állanak :

nyílt	zárt	gom-gömolyű.
á	a	o
e	é	ö

s tulajdonképen nem öt, hanem hatágú ragozási csoportot kell felállítanunk :

v a s t a g	{	hal- <i>ák</i>	tál- <i>ak</i>	sor- <i>ok,</i>
		hal- <i>ás</i>	tál- <i>as</i>	sor- <i>os,</i>
		hal- <i>ám</i>	tál- <i>am</i>	sor- <i>om,</i>
v é k o n y	{	fej- <i>ék</i>	szér- <i>ék</i>	tör- <i>ök,</i>
		fej- <i>es</i>	szér- <i>és</i>	tör- <i>ös,</i>
		fej- <i>em</i>	szér- <i>ém</i>	tör- <i>öm.</i>

Egyébiránt a zárt *é*-re nézve megjegyzendő, hogy midőn a gyökben is megvan: ekkor, mint a terjedtebb szokásnak tetszik, vagy a mondatbeli széphanzzat igényli (a sok *e* kike-rülése végett) *ö*-t használhatunk helyette, s ilyenkor a ragozás is hozzá alkalmazkodik pl. *pér*, *pér-ém*- *pér-éd*, *pér-ék*, *pér-és*, vagy: *pör*, *pör-öm*, *pör-öd*, *pör-ök*, *pör-ös*. Másképp áll a dolog a viszonyragok és képzőkre nézve, melyekben az *é* az *ö*-vel fél, az *o*-val egész ellentéti viszony-ban áll, t. i. bizonyos esetekben *ö* és *ü* után közvetlenül *ö*, a többi vékonyhangok után *é* járul, pl. *tör*, *tör-ök*, *tör-öm*, *tör-tök*, *tördel-ék* (nem *tördel-ök*), *tördel-ték* (nem *tördel-tök*), *töre-kéd-ém* (nem *töre-köd-öm*); tehát a viszony magokban a zárt hangú alakulásokban háromágu, ilyformán:

dolg- <i>oz-ik</i>	éh- <i>éz-ik</i>	ölt- <i>öz-ik,</i>
úr- <i>köd-ik</i>	kér- <i>kéd-ik</i>	ör- <i>köd-ik,</i>
fanyal- <i>og</i>	enyel- <i>ég</i>	füstöl- <i>ög,</i>
rop- <i>og</i>	csép- <i>ég</i>	zöp- <i>ög,</i>
idom- <i>os</i>	idv- <i>és</i>	üdv- <i>ös,</i>
lát- <i>ok</i>	vet- <i>ék</i>	üt- <i>ök,</i>
bokr- <i>on</i>	kert- <i>én</i>	ökr- <i>öm,</i>
fodr- <i>om</i>	véd- <i>ém</i>	gödr- <i>öm,</i>
kotr- <i>otok</i>	péd- <i>éték</i>	gyötr- <i>ötök,</i>
kotor- <i>tok</i>	péd- <i>éték</i>	gyötör- <i>tök.</i>

Ezen és hasonló viszonylatokban *é* helyett *ö*-t írni annyi volna, mint nyelvünk hang-rendét megzavarni, s nyelvünket egy sajátnemű alkotó hangjától megfosztani. Ezt tennők pe-dig, ha így írának és beszélének: *vereködik*, *enyelög*, *csépig*, *pézsög*, *üdvös*, *vetök*, *vetitök*, *kertüm*, *embörök*, *selyüm*, *szerelüm*, *hegyöz*, *szentöl* stb.

A tájéjtést nem szabad a közösen elfogadott simább nyelv rovására feltolni. Az *ly*-et is a hanyag nyelvszokás majd *j*-vel majd csupasz *l*-vel pótolja, de azért a szabályos tiszta be-szédben és írásban a szónok, szavaló, színész, író ovakodni fog ily különöz és a széphanzzatot sértő kiejtéséktől.

III. o, ö.

E két hangzónak párhuzamossága nyelvünk hangrendében világos, s mind a gyö-kökre, mind a viszony ragokra és képzőkre kiterjed, mint:

csom	csöm	csomor	csömör,
gomb	gömb	gondor	göndör,
gombocz	gömböcz	gomoly	gömöly,
csomoszol	csömöszöl	porzsol	pörzsöl,
bontok	döntök	bontom	döntöm,
bontson	döntsön	bonzol	dönczöl.

Tudnivaló, hogy mint föntebb érintök, e két ellentétes önhangzó között egy közép-nemű felhangzó *é* létezik, melynek kiválólag a háromágu ragozásban és képzésben van helye:

vár- <i>om</i>	ver- <i>ém</i>	tür- <i>öm,</i>
vár- <i>tok</i>	ver- <i>ték</i>	türtök,
for- <i>og</i>	fér- <i>ég</i>	für- <i>ög.</i>

Ha a vastaghangu gyököt vékony hangura alakítjuk, az *o* és *u* után közvetlenül kö-vetkező *o* átmegyén *ö*-re pl. *csomoszol* *csömöszöl*, *sundorog*, *sündörög*.

IV. u, ü.

Ezek a ragokban és képzőkben szabály szerint más hangzót kizárnak, az első a vastag, a második a vékony hangu gyökök és törzsekhez járulván:

görbe	láb-u	csonka	kez-ü
szap-u	vál-u	köp-ü	gyöp-ü,
ház-unk	ur-unk	fej-ünk	sziv-ünk,
jár-unk	áll-unk	megy-ünk	jöv-ünk,
lát-t-uk	vár-t-uk	les-t-ük	tör-t-ük,
lát-nunk	vár-nunk	les-nünk	tör-nünk.

Néha *o*, *é* helyett állanak pl. ezen igékben: *alkuszik, vajuszik, szélhtüdik, petyhtüdik.*
A széphangra nem ügyelő tájéjtés sok szóban a szebb hangzatu *o* és *ö* helyett használja pl. *tol tul, tolom tulom, boglya buglya, csoport csuport, öröl örül, töröl törül, pöröl pörül.*

V. i.

Az *i* közös hangzó, melyet mind a vastag mind a vékonyhangu gyökök és törzsek fölvesznek; valamint az *i*-hangzóju ragok és képzők mindenféle szóhoz járulnak u. m.:

ig: ház-ig, kút-ig, kert-ig, tölt-ig,
int: alkalmas-int, meg-int, képes-int,
i (1): ház-i, kút-i, kert-i, füst-i,
i (2): suny-i, bodr-i, picz-i,
di (1): okton-di, szelever-di, pökhen-di,
di (2): lovas-di, katonás-di, kergetős-di,
csi: Jan-csi, Fer-csi, Ter-csi,
si: vak-si, buk-si, silap-si, tök-si.

Ennek bizonyos okszerűsége van, t. i. mint föntebb elemeztük, az *i* mint gyökhang négyféle, habár magán kiejtve egynek tetszik, nevezetesen a) mély hangu ragokat és képzőket vonz, mint az *in, ij* főnevekben, jegye lehetne ez értekezésben: *ï*, mely a török nyelvben is megvan; b) mely éles *ë*-re szokott változni, de vékonyhangu ragokat és képzőket vesz fel, mint ezekben: *ily, ide, mind, is*, régiesen: *ely, ede, mend, es*; c) mely *ü*-re változik, mint *idő, udő, idt, udt*; d) mely vékonyhangu létére se *é*-re se *ü*-re nem változik, pl. az *ideg, illik, hint* szókban, mint föntebb.

E szeriut az első pont alatti *ï* a vastaghanguak lejtőjéhez tartozik, s mint legmagasabb vastaghangu annak fő fokán áll, s utána azon *ë* következik, mely szintén vastaghanguag ragoztatik, p. *hervad, hervaszt* szókban. A többi a vékonyak lejtőjén jár. Legmagosabb minden önhangzók között azon vékony- (vagy fel-)hangú *i*, mely se *é*-re, se *ü*-re nem szokott változni, s mint *i* leg is tisztább.

A hanglejítés fokai tehát fölülről lefelé ily sorozatban állanak:

vastag **I, Ö** (*i*-vel váltakozva), **Ö** (*o*-val vált.), **á, a, o, u.**
vékony **í** (tisztá), **ï** (*ü*-vel vált.), **ï** (*ë*-vel vált.), **e, é, ő, ü.**

P é l d á k:

1) vastag I		vékony í (tisztá)
ig-az, id-om, irg-alom,		ig-en, id-eg, ill-eg,
fir-ka, ir-am, izgat,		int-ek, hint-ek, him-lő,
sir-at, nyir-ok;		irigy-kedik, liszt-es,
2) vastag Ö (= <i>i</i>)		vékony ï (= <i>ë</i>)
he-án (régies), hi-ány,		ily, ely
le-ány, li-ány (tájdivatos),		ide, ede
le-hó, li-ju,		is, es
geleszta, giliszta,		mind, mend
3) vastag Ö (= <i>o</i>)		vékony ï (= <i>ü</i>)
se ha so-ha,		id-ő üd-ő,
se-hol so-hol,		iz-en üz-en,
se-honnai so-honnai,		sik-et sük-et,
		sik-er sük-er,
4) nyilt á		nyilt e
csal csala,		csel csele,
kavar caata csattan,		kever csete csetten stb.

5) zárt a

tár-ak tál-ak,
tár-as tál-as,

6) gomolyú o

bodon csomor,

7) csucsorú u

csuca gyur sundor,

zárt é

tér-ék vér-ék,
tér-és vér-és,

gomölyü ö

bödön csömör,

csücsörü ü

csüca gyür stündör,

Ugyanezek lépcsőzete alulról felfelé:

a l s ó o c t a v a								f e l s ő o c t a v a								
1,	2,	3,	4,	5,	6,	7,	8		1,	2,	3,	4,	5,	6,	7,	8,
u,	o,	a,	á,	ë,	ö,	ü,	ü,		ö,	é,	e,	i,	í,	ü,	—	—

melyek közül írásunkban csak hétnek van külön jegye (a, e, i, o, u, ö, ü), mert az é is csak némely nyelvtanokban és ezen szótár értelmezendő cikkein van megkülönböztetve.

A hosszú önhangzók és viszonyaik egymáshoz.

Ezek általán két osztályba rendezhetők, a) melyek egyszerű meg nyújtás által lettek, s időmértékileg két röviddel érnek fel, mint *ág* = á-ág, *év* = é-öv, *ív* = i-iv, *kór* = ko-or, *ör* = ö-ör; ezek, legalább tudunkra, nem két külön szórész önhangzóinak összeolvadásából eredtek, s leginkább a gyökszótagokban fordulnak elő; hanemha azt vesszük, hogy a hosszú önhangzók, mint több rövidből összeolvadtak, oly fogalmakat jellemeznek, melyekben nagyobb terjedés fejeztik ki. Azonban némelyek csak tájéjtésileg és csak a tőszóban hosszúk, mint: *ád*, *hagy*, *vész* (perit), *lél*, *vét* (jacit, seminat); mások eredetileg szintén rövidek valának, s kisebb nagyobb tájzokás szerint ma is azok, mint: *árpa* arpa, *gyánta* gyanta, *láng* lang, *ápol* apol, *urids* urias, *kaczkias* kaczkias, *fuvát* fuvat stb.; másokban a megnyújtás a szónak értelménét hasonló rövidtől megkülönbözteti pl. *ál* al, *vár* var, *haj* haj, *él* (vivit és acies) el, *szél* szel, *örül* örül; b) melyek ragozás vagy képzés által két vagy több hangzó egybeolvadásából képződtek, mint: *látám* = láta-am; c) melyeket a szokás, de kétségen kívül természeti hangtörvény alapján a szók végén mássalhangzóval kezdődő viszonyító ragok előtt megnyújt, mint: *fá-hoz*, *fá-tól*, *fá-ra*, *kefe*, *kefé-hez*, *kefé-től*, *kefé-re*, *kapa*, *kapá-val* stb. Némelyek ennek okát a hangsúlyban keresték. Mire elég legyen röviden megjegyezni, hogy ezen nézetet az élő beszéd megczáfolja, mert például *keféhez*, *kapával* szókban is, a hangsúly épen nem a hosszú *é* s *á*, hanem az első szótagban levő rövid *e*, *a* hangokon fekszik minden rendszerinti magyaros kiejtésben: *kéféhez*, *kápával*; úgy hogy ha a megnyújtott, *é*, *á* hangokat súlyosbítjuk, ez a beszédben kérdő alakot öltene magára: *keféhez?* *kapával?* A megnyújtás oka itt minden esetre más valaminben rejlik.

Több külföldi jeles nyelvész is tanítja, hogy valamely önhangzó kiejtésekor mind elül, mind utól hallatszik valamely gyöngye szellet; így elül a sémi, továbbá a hellen hangjelelésben (írásban) minden önhangzó valamely szelleti jegyet szokott kapni. Továbbá utól a persa írásban van azon szokás, mely szerint minden szó, mely különben önhangzón végződne *h* jegyet (szelletet) veszen föl. Ezekből érthető némely régi magyar írásmód is, mely szerint némi szelletet találunk följegyezve mind az önhangzón kezdődő némely szók eléjén pl. *imád*, *ize* (ajakszellet a régi halotti beszédben), *ü* (= ö, ille), *üet*, *üneki* stb. (torokszellet Bátori bibliájában), mind az önhangzón végződő szók utolján, pl. *a^h*, *a^{ra}*, *ki^h*, *be^h*, *de^h*, *ne^h*, *alá^h*, *szomorú^h*, *szerecs^h*, *irá^h*, *akarta^h*, *volna^h*, *születés^h* és ezer meg ezer példa a Debreczeni legendáskönyben, melyekre nézve Toldy F. társunk is azt tartja, hogy ezen vég *h* épen csak is szellet volt. Szintén itt találjuk ezeket is: *halála^h*-ról, *hivatala^h*-ban, *népe^h*-vel. T. i. *halála^h*, *hivatala^h*, *népe^h*, újabb ragozás mellett is megtartják a szelletet, mi által torlat áll elő: *hr*, *hb*, *hv*, és a megelőző önhangzó ragozásokor vagy képzés-kor már a torlatnál fogva is hosszuvá lesz s könnyen meg is nyújtatik; s itt a kulcsa ezen megnyújtásnak, mint *a^{ra}* ma is tájdivatosan így ejtik: *ár-ra*. Még jobban támogatatik e vélemény az által, hogy az önhangzón kezdődő ragok előtt megnyújtásnak rendszerént nincs helye, mert nincs torlat, pl. *fa^é* (= *fa^é*), *faig* (= *fa^{ig}*), *faért* (= *fa^{ért}*), *barátságaért* (= *barátsága^{ért}*), tehát nyelvészetiileg ez a helyesebb a néhutt szintén divatos megnyújtásnál. A *kor*, *lént*

(= ki-ént), *beli*, *kép* ragok, illetleg képzők előtt pedig azért nem nyújtatik meg az önhangzó, mert ezek még ma is önálló szóknak tekinthetők, tehát a megelőző egész szóra nincsenek befolyással. A *ság*, *ség* képzőkben oly erős és változhatlan a hosszú *á*, *é*, hogy mellettök a torlat sem tűnik elé, sőt gyakran, ha a szelletesnél erősebb torlat előzi meg azon képzőket, még segédönhangzó is járul közbe pl. sok-a-ság, ur-a-ság, szüz-e-ség stb. sokság, urság stb. helyett. Az *i*, *u*, *ü*-ről alább lesz szó.

á

A magyar hosszú *á* hang, a magasságot tekintve általában a rövid nyílt *a* hangnak felel meg, azaz a közbeszéd általán véve a hosszú *á*-t nyiltabban, magasabban ejti mint a rövid zirt *a* hangot, és csak némely tájbeszédben hallható a hosszú zárt *à* (= *á* hasonló a terpedt angol *o*-hoz *nor*, *for* szókban) például: *báatyám*.

A hosszú *á* származékokban többféleképen alakul:

1) *á* = *a* + *a*: *dara-am* darám, *dara-ad* darád, *buta-an* bután, *kora-an* korán, *sza-pora-an* szaporán, *várta-ak* várták, *várja-ak* várják,

2) *á* = *a* + *i* vagy *j* (vagy *v*) + *a*: *lát-a*, tárgymutatóval: *lát-a-i* vagy *lát-a-j* (videbat istud vagy isthic), személyraggal: *lát-a-j-a* (videbat istud ille) = látá, mint régiesen iratik is így: *hadla-v-a* (= hallava), különösen *j*-vel *lát-na-j-a*, *hallana-j-a* alakban; hasonlók: *látám*, *látád*, *látánám*, *látánád*.

3) *á* = *o* + *v* + *a*: *há* = hova, *kács* = kovács, *rács* = rovács, *tá* = tova, honnan a gyermeknyelvben *tátá* a. m. tovatova, messze: *tátába menni*.

4) Az úgynevezett ékvesztőkben eredetileg rövid lehetett, mint tájszokásilag ma is ejük: *fonál* fonal, *madár* maclar, *bogár* bogar. Ilyek a gyakorlatos igékben eléforduló *ál* (él) pl. *járdogál*, *írdogál*, *álldogál*, melyet régente röviden használtak s a határozatlan ragozású mult idő egyes 2-ik személye: *láltál*, *hallottál*, melyek tájánként ma is röviden hangzanak: *láltal*, *hallottal*; így a régi codexekben az *e* is rövid: *mentel*, *jöttel*.

5) A mássalhangzóval kezdődő névviszonyító ragok előtt megnyújtásból eredt: *ház-ra*, *ház-tól*, *ház-hoz*, *ház-ba*, mint föntebb láttuk.

Hogy az ily ragozásokban az *a* szinte rövid volt eredetileg, onnét gyaníthatni, mert néhutt a szokás ma is röviden használja, sőt némelyek mint: *ért*, *ig*, *ként*, *kép*, továbbá a *kor*, *beli*, *ság*, *i* képzők előtt az irodalom is rövidnek veszi: *fa-ért*, *fa-ig*, *ma-ig*, *nap nyugta-kor*, *buta-ság*, *haza-i*. Tájéjtéses: *apa-ka* e h. apáka

A hosszú *á* akármily elemekből állott üszve, a tiszta kiejtésű magyarok ajkán egyöntetű hang gyanánt egyforma nyíltan hangzik, de a palóczos vidékeken *ā*, *āā*, *ōā*, *ōā*, *ūā*, *ūā* íker változatokban hallatszik, s a bennök eléforduló *a* is inkább a zárt *a*-hoz hasonlít.

é

Hosszú *é* bötünk csak egy van, holott párhuzamosan négynek kellene lennie, hogy egyik a nyílt *e* másik a zárt *é*, harmadik az éles *é* hangnak feleljen meg, még pedig ez utolsót illetőleg mind mély mind magas szókban. Azonban részint a szabatos kiejtésben, részint ragozásban és képzésben mind a négy *é*-t megkülönböztethetjük, ú. m.: 1) magas hangú szókban is egy tompábbat és egy élesebbet, melyeket arról ismerünk meg, hogy a tompa, tájéjtés szerint sem szokott *é*-re változni, és hogy ez rendesen ékvesztő, vagy összeolvadt; az éles pedig némely legmagyarosabb vidéken is *é*-vel cseréltetik fel. Így különböznek egymástól:

ég (coelum), eg-et, eg-ek,
ég (ardet), tájéjtéssel: ig,
ér (rivus, vena), er-et, er-ek, er-es,
ér (valet), tájéjtéssel: *ér*, *várér*,
szél (ventus), szel-et, szel-ek, szel-es,
szél (margo) szélés, v. szilés,
fél (dimidium), fel-et, fel-ek, fel-ez,
fél (mentuit) tájéjtéssel: *fűl*.

Az elsőbkekben tompább *é* hangzik, valamint ezekben is: *dél*, *dér*, *tél*, *téj*, *kéz*, *mész*, *réz*, *egér*, *földél*, *szekér*, s általán az ékvesztőkben. Élesebb *é* (= *é*) ezekben: *szép*, *kép*, *kék*, *lép*, *cokély*, *szegény*, tájéjtéssel: *szép*, *kép* stb.

Amazokban t. i. az *é* eredetileg nem egyéb, mint a nyúlósan kiejtett nyílt *e*, tehát

terpedt *œ*, vagy *ø*, noha a mai általánosabb kimondásban inkább az éles *ž*-nek megfelelő hosszut találjuk, kivéven ha palóczosan ejtetik ki.

Ezen két *é*-nek öszveolvadásból támadt fajai :

- a) *é* = e + e : *kefe-om* kefém, *kefe-es* kefés, *kepe-er* kepez.
- b) *é* = è + e + ö : *vé-e-ön* vén, *té-e-ön* tén, *lé-e-ön* lén, t. i. a *vé*, *té*, *lé* elvont gyökökből képzett mult idők; máskép, mint a mely *ö*-ből is olvadtott egybe : *vön*, *tön*, *lön*,
- c) *é* = e + è : *vere-ek* verék (én), *üte-ek* üték (én), *eko-én* ekén,
- d) *é* = è + e : *lé-et* lét, *té-et* tét, *vé-et* vét, létel, tétel, vétel.
- e) *é* = e + i (vagy j, vagy v) + e : *ver* (caedit), *ver-e*, (caedebat) *vere-i* (caedebat istud vagy isthic), *vere-i-e*, *vere-j-e* (caedebat istud ille), öszveolvadva : *veré*, régiesen : *vereve* v. *vereye*; különösebben az óhajtó módban : *verne-i-e* v. *vern-e-j-e*.

2) Magas hangú szókban találunk oly *é*-t is, mely az egyszerű *ø* helyett áll, mint : *tetés*, *tötöz*, *bé bö*, *fé fő*, *hé hő*, *csé cső*.

3) Ama rövid *ž*-nek, mely a vastaghangukkal is párosúl, azon hosszú éles *é* (= *é*) felel meg, mely szintén vastaghangu szók gyökeiben fordul elé mint : *béka*, *béna*, *béklő*, *léka*, *néma*, *dévaj*, *héja*, *dézza*, *séta*, *vékony*, *vésna*, *véka*, stb.

Éj aj-nak változata ezekben : *gané*, *ganéj*, *ganaj*, *taré*, *taréj*, *taraj*, *karé*, *karéj*, *haraj*, *hé héj*, *haj*.

E következőkben öszveolvadásokból támadt :

- a) *é* = a + i, pl. *látsza-ik* látszék, *látszana-ik* látszanék;
- b) *é* = a + è, *láta-ék* láték, *látna-ék* látnék.

4) Néha *ó* v. *o* helyett áll, mint *tanét* (régiesen *tanót*), *ajándék* *ajándok*, *szándék* *szándok*, *fazék* *fazok*; ide tartoznak : *ámé*, *bámé*, *kópé*, *csóré*, *bóné*, *góré* stb. melyekben *é* = *ó*.

A hosszú *é* ezeken kívül különféle tájéjtéssel : ikerítve : *œ*, *ie*, *ei*, pl. *keerém*, *kierém*, *keirém*, *szeepen*, *sziepen*, *szeipen*. Ez ily kiejtésök néha az illető szók eredeti elemeit tüntetik elé, *cedés* = *é-ed-es*, v. *é-et-és*, azon *é* gyöktől, melyből *é*-hetik, *é*-tet szármastak; *foék* = *fék* az elavult *fe* gyöktől.

é

A hosszú *í* is kétségen kívül különböző ezekben : *csíp* (csipek) és *sír* (sírok). Emez mélyebben hangzik. Mindkettőtől különböznek ismét azok melyek 1) *é*-vel 2) *ú*-vel szoktak felváltatni mint *ímelygő* = *émelygő*, és *miv* = *mü*, *nyí* = *nyü*.

1) Megnyujtott egyszerű *í* létezik leginkább a gyökökben, mely némely szókban a képzők előtt röviddé leszen, mint : *hízik* hizlal, *bír* birodalom, *ví* viadal, *csíp* csipdes, így ilyen, *sír* síralom *sirat* stb.

2) Öszvehuzás által : *í* = *i* + *j*, midőn az ilyformán eredt :

di-j	hi-j	szi-j,
di-u	hi-u	szi-u,
di-v	hi-v	szi-v,
dí	hí	szi,

továbbá *í* = *i* + *o* :

cai-ogát *csígat*, *ri-ogát* *rigát*, v. *rikat* stb.

ó.

1) Megnyujtott de eredetileg rövid *o*, mint : *hólt* holt vagy halt (hal igétől), *óld* old, *ólom* olom (az olvadákonyságtól), óriás *orias* (or-om gyöktől). 2) Mint igenévképző az *ø* személynév más vastaghangu változata. 3) Tunya ejtésben *ól*, *ól*-ből van öszvehuzva : *fólt* folt, *bódog* boldog, *bólt* bolt, *óma* alma, *szóma* szalma, *fóka* falka, *bóta* balta. 4) Két önhangzónak együvé olvadása, nevezetesen :

- a) *ó* = o + o ; *no-ogát* nógat, *no-odít* nódit, *lo-odít* lódit, *lo-og* lóg.
- b) *ó* = ó + o ; *kamó-os* kamós, *hajtó-os* hajtós, *kapó-os* kapós.
- c) *ó* = a + i (vagy j) + u : *látaj-uk* látók, *látna-j-uk*, látnók.

Ki nem simult palóczos ejtéssel : *áo*, *áó*, *úó*, *úó* : *rólam*, *raolom*, *raólam*, *ruólam*, más tájéjtéssel *áu* és *á* is : *ló* lau, *lú*.

8

1) A gyökökben megnyujtott *ö* milyenek: *ő, ör, őz, ősz, őn* (hal), *bősz, szőr, tőr.*
 2) Tájéjtéssel öszvehuzott *öu* *üu*, mint: *öveg üg, söveg, süveg sög, üvölt üt.* 3) Az *öl* öszvehúzva: *föld föld, köldök ködök, bölcső bölcső, ölt üt.* 4) Öszveolvadásból eredt: *bő-ög bög, verő vő, nővő nő, jővő jő, csőv cső, tőv tő, köv kő, szöv sző.* Némely szókban *é*-vel cseréltetik fel: *gög gége, csök csék, bő bé, hő hé.* Tájéjtéssel ikerhangzóként: *öő, öö, őő, őü, üő*, de *ü ü* is: *tőke, tööke, tőke, tőöke, tücke, tüke, tüke, kü (kő), lü (lő).*

ú

1) Ragatlan állapotú gyökszókban az egyszerű rövid *u*-nak megnyujtása, s mint olyan jobbára ékvesztő, pl. *úr, urat, urak, kút*, kutatni, kutatás, *bűb*, buborodik, *csúcs*, caucsor, *lúd*, ludat, ludak, ludas, *rúd*, rudat, rudak, rudas, stb. 2) Rúthangzatú tájnyelven *ó* helyett ejtetik: *lú* ló, vagy *ol*-ből huzódott öszve: *dúgozik* dolgozik, *kúdus* koldus. 3) Mint melléknévképző eredetileg *ó* s a régieknél gyakorta így is találjuk: *savanyú* savanyó, *domború* domboró, *csikoltó* csikoltó, tovább a *tyú* végzetű szókban: *cságyú* = csáगतó, *pattantyú* = pattantó, *tárogatyú* = tárogató, *szivatyú* = szivató stb. 4) Öszvehuzás által eredt: *bu-og* búg, *su-og* ság, *zu-og* zúg, *to-ul* túl, *tisztu-ul* tisztúl, stb.

Tájéjtéssel: *öö, öü, uő*: szomoró, szomorou, szomoruó.

ü

1) Ragozatlan gyökszókban megnyujtott *ü*, s jobbára ékvesztő, mint: *füz*, füzet, füzek, füzés, *tüz*, tüzet, tüzek, tüzel, tüzes, *szüz*, szüzet, szüzek. 2) Tájdivatos kiejtéssel a jobb hangzatu *ü* helyett használtatik: *ü* (ille), *bül* (böl), *rül* (röl), *dül* (döl), *bü* (bö), *kü* (kő). 3) Mint névképző eredetileg *ü*, mint: *keserü* keserő, *seprü* seprő, *gyeplü* gyepöl. Ilyenek: *csörgetyü*, *förgetyü*, *leffentyü*, *ergetyü*. Vesd öszve: *ü*. 4) Öszvehuzás által alakult, mint:

hüt = hü-ít, *füt* = fü-ít ;
hül = hü-ül, *fül* = fü-ül ;
feketül = fekete-ül, *gyöngül* = gyöngé-ül ;
szül = szüv, *nyül* = nyüv, *hül* = hüv.

Némely szókban régies vagy tájdivatos szokás szerint *í*-vel váltakozik: *füz* fiz, *büz* biz, *bün* bín, *nyül* nyí, *mül* mí, *szül* szí.

A rövid és hosszú önhangzók részletes párhuzamban.

I.

vastag rövid <i>í</i>			vastag hosszú <i>í</i> (= <i>í</i>)		
iz-om	ig-az	ip-ar,	biz-om	vig-ak	kín-os,
csik-asz	ig-a	vil-ág,	csik-ok	csig-at	nyíl-ás,
vékony rövid <i>í</i>			vékony hosszú <i>í</i>		
hint	illik	irigy,	bír	csíp	így,

II.

vastag rövid <i>é</i> (rokon <i>í</i> -vel)			vastag hosszú <i>é</i> (= <i>é</i>)		
lehó	liju,		béna	béka,	
geleszta,	gíliszta,		méltó	vékony,	
vékony rövid <i>é</i> (rokon <i>é</i> -vel)			vékony hosszú <i>é</i> (rokon <i>é</i> -vel)		
is	es,		ímétt	émétt,	
ily	ely,		ímely	émely,	
mind	mend,		íperedik	éperedik,	
imítt	emítt,		díványos	déványos.	

III.

vastag rövid <i>ó</i> (= <i>o</i>)		vastag hosszú <i>ó</i> (= <i>ó</i> v. <i>o</i>)	
seha	soha,	tanét	tanót,

gelyva golyva,
gyertya gyortya,
vékony rövid í (= ü)
idő üdő,
ízen üzen,
idv üdv,

bámé bámó,
szándék szándék,
vékony hosszú í (= ü)
hív hű,
mív mű,
nyív nyű,

IV.

nyílt rövid á
csala kavár,
nyakgat dara,

nyílt rövid e
kepe kever,
nyekget dercze,

nyílt hosszú á
nyár (nyarat) sár (sarat),
fonál (fonalak) kanál (kanalat).

nyílt hosszú é
ér (erek) szél (szelek),
kötél (kötelek) egér (egerek),

V.

zárt rövid a
tár-am vár-am,
ágy-az ház-al,

zárt rövid ö
pérég pérél,
pérgél pérszél,

zárt hosszú á (jobbán á)

kapám = kapa-am,
tisztáz = tiszta-az,

zárt hosszú ő (= ö)

tén = té-e-ön = tön,
lén = lé-e-ön = lön,
hé hő, csév cső.

VI.

rövid o
kor por korom koros,

rövid ő
tör tők dörög örül,

hosszu ó

kór pór kóróm kórós,

hosszu ő

tör tőke dőre örül,

VII.

rövid u
udu ugat,

rövid ü
kürt ül küzd,

hosszu ú

húz bú,

hosszu ü

úz búz gyűrű

tehát:

vastag rövidék: **ý, ő, ő, á, a, o, u**
— hosszúk: **í, é, é, á, á, ó, ú**
vékony rövidék: **í, í, í, e, é, ő, ü**
— hosszúk: **í, í, í, é, é, ő, ü**

Némely példák a két lejtőzet szerint ragozott szók párhuzamos változataira.

{ am-od-a am-ott-an am-oly-an am-úgy-an,
 { em-id-e em-itt-en em-ily-en em-így-en,

{ hó ha hó! hucs hu! kabácsol, kalantyú,
 { hő he hő! hűcs hű! kebecsel, kelentyú,

{ gáncs-os-kod-ás-a áll-hat-at-lan-ság-od,
 { zsemb-és-kéd-és-e él-het-et-len-ség-éd,
 { csész-ös-köd-és-e tőr-het-et-len-ség-éd,

{ sany-ar-ú-ság-os ing-ad-oz-ó-lag,
 { kes-er-ü-ség-és leng-ed-éz-ü-leg,
 { gyöny-ör-ü-ség-és csörg-ed-éz-ü-leg.

Az *i*, *u*, *ü* és *í*, *ú*, *ű* mértékéről.

A rövid és hosszú önhangzók megkülönböztetésének nyelvünkben nem csak helyesejtési, hanem ragozási és érteményi tekintetben is nagy fontossága van. Mi az *a*, *d*, *o* vastag, és *e*, *é*, *ö*, *ő* vékony önhangzókati illeti, ezekre nézve a nyelvszokás, kevés kivétellel alkalmasint egyező, mit részben annak tulajdoníthatni, hogy ezen hangok mértékének fölcserélése által gyakran a szó értelme egészen megváltozik, vagy legalább homályossá lesz. Így különböznek egymástól: baj, bájj; kar, kár; mar, már; haj, hájj; csap, csájj; tar, tájj; nyak, nyájj; szor, szójj; kor, kójj; pok, pójj; sor, sójj; hon, hójj; csóp, cséjj; ver vér; tör, tójj, stb. Ellenben az *i*, *u*, *ü* hangoknak, melyeket szélsőknek nevezhetünk, minthogy a többiek sorában széltil állanak (i—u, és i—ü) mértékére nézve nagy ingadozást tapasztalunk, mert ezeket több vidéken, nevezetesen túl a Dunán még azon szókbán is röviden ejtik, melyekben túl a Tiszán, s Erdélyben megnyújtják, vagy megnyújtani szokták. Mit ismét onnan fejthetni meg, hogy ezen hangzók akár hosszan, akár röviden ejtve az illető szók érteményét se nem változtatják, se homályossá nem teszik, pl. *írás* v. *írás*, *utas* v. *útas*, *bűnös* v. *bűnös*. Minélfogva ezeket és más ilyeneket a verselésben közös mértékűeknek szokták venni. De a nyelvszabályosság és helyesejtés méltán igényli, hogy ezen ingadozást ha végkép ki nem irhatjuk is, részint a terjedelmes gyakorlaton, részint az elemzésen alapuló szabályokba illeszszük. Erre nézve véleményünk szerint következő irányszabályokat állíthatni.

I. A helyesejtésnek egyik fő elvénél fogva, amit a legelterjedtebb nyelvszokás röviden szeret ejteni, az rövid; t. i. a tájéjtés, ha csak az ellenkezőnek valamely okszerű alapja nincsen, illő, hogy az országos divatnak hóduljon. Szótárunk folyamában elsorolva adjuk legnagyobb részét azon gyököknek, melyekben a közösebb szokás az *i*, *u*, *ü* önhangzókati röviden ejti.

II. Amit terjedtebb szokásnál fogva megnyújtanak, kivált ha ezen nyújtásnak saját okszerűsége van, az szabályszerűleg hosszú, milyenek: *ím*, *íme*, mert ikertársa *ám*, honnan: *immelámmal*, *himmelhámmal*; *ímely* *ímelyég* mert eredetileg *émely* *émelyég*; *íny*, mert mint evésre vonatkozó szerv és érzék az *éh* *ét* szókkal egy eredetű, s tulajdonkép: *ény*; *gím* más kiejtéssel: *gém*, *Gimes*, *Gémes*; *szít* mert folytonos, huzamos fuvásra vagy vonzásra vonatkozik; „tüzet szítani“ „valakihez szítani“; *bú*, folytonos szomorú kedélyi állapot; *húgy*, midőn csillagot jelent, mert eredetije *hold*, *hód*, *húd*, honnan többese is: *húgyak*, mint *hold-é holdak*, ellenben a *hugy* (pisa) többese *hugyok*. Ide tartoznak általán, melyek képzés következtében nyúltak meg, mint: *nyig* = *mi-ig*; *búg*, *súg*, *zúg*, *dúl*, *gyúl*, *fúl*, *nyúl* (ige és főnév), *nyújt*, *túl*, *úz*, *dül*, *fül*, *hül*, *gyül*, *túl* stb.

Egyébiránt az állandó hosszúk száma sokkal kevesebb, mint a rövideké, mely tünetemeny oda mutat, hogy ezen önhangzókra nézve nyelvünk a rövid ejtésre hajlandóbb; mi abból is látszik, hogy, mint fentebb láttuk, midőn az *a* *e* hangzókkal végződő szókhöz viszonyító rag vagy képző járul, rendszeren megnyúlnak, pl. *kapa*, kapával, kapára, kapától, kapál; *kefe*, kefével, kefére, kefétől, kefél: ellenben az *i*, *u*, *ü* végzetűek rövidek maradnak, pl. *kocsi*, kocsim, kocsival, kocsis; *kapu*, kapum, kapuval, kapus; *gyöppü*, gyöpüm, gyöpüvel, gyöpüs.

III. Melyek két nagy terjedelmű szokás, sőt az írók két külön felcekezete szerint is majd röviden majd hosszan divatoznak, körülbelül ezek: ige ige, ígér ígér, így így, új új, iv iv, itél itél, iz iz (articulus), bír bír, bíró bíró, bizik bizik, csik csik, disz disz, csúcs csúcs, híg híg, him him, hír hír, hízik hízik, kín kín, kíván kíván, nyír nyír, (főnév és ige), sík sík, síp síp, sír sír, szín szín, tiz tiz, vig vig, vigyáz vigyázz, víz víz, zsír zsír, úgy úgy ugyan, új új, új új, úr úr, úszik úszik, út út, bűgyor bűgyor, búza búza, csúszik csúszik, fúr fúr, gúnár gúnár, hűg hűg, hír hír, hús hús, húsz húsz, kút kút, lúd lúd, mulik mulik, nyúz nyúz, nyúl nyúl, rúd rúd, rüg rüg, rút rút, sűgár sűgár, sűdár sűdár, sűly sűly, szűr szűr, tūr tur, zúz zúz, búz búz, bűn bűn, csűr csűr, fűz fűz, tűz tűz, gyűrű gyűrű, gyűszű gyűszű, nyűg nyűg, szűk szűk, sűrű sűrű, szűz szűz, tūr tūr.

Az ide tartozó fő- és melléknevek egy részét az ékvesztők közé sorozhatjuk, melyek t. i. az *d* és *e* gyök- vagy törzsbeli hangokat is bizonyos viszonyokban hosszan hagyják, más viszonyokban pedig megrövidítik, sőt némelyek tájshokás szerint ragozatlan állapotban is rövidek, mint: *tej*, *tehen*, *szeker*, *nyel*, *sudar*, *madar*. Különbben ez utóbbiaknak ragozási és képzési szabályaik következők:

1) Elvetik az ékezetet a) a többesben, tárgyesetben, és személyragozásban: *nyár*, nyarak, nyarat, nyaram; *kéz*, kezek, kezét, kezem, b) az önhangzóval kezdődő képzők előtt:

pohár, poharas, poharaz, poharacska;
mész, meszes, meszez, meszel, meszezske;

nehéz, nehezen, nehezít, neheztel ;
kevés, kevesen, kevesít, kevesedik.

Kivétetnek az *i* és *ul* *ül* képzők : *nyári*, *téli*, *kézi*, *számárul*, *tehenül*, *nyúlul*.

2) Megtartják az ékezetet a) más névmódosító ragok előtt : *nyár*, nyárba, nyárban, nyárra, nyáron, nyárhoz, nyárnál, nyárral, nyárig, nyáért ; *tél*, télbe, téiben, télre, télen, télhez, télig, télkor, b) a mássalhangzóval kezdődő képzők előtt : *kosár*, kosárnyi, szekérnyi, tenyérnyi ; *pohár* pohárnok, *nehéz* nehézzed, *kevés* kevéssé, *szél* szélhűdik. Kivétetnek a *ka* *ke* előtt a kéttagnak, melyek közösek : madárka v. madarka, kosárka vagy kosarka, egerke vagy egerke, szekerke vagy szekerke ; továbbá ezek : *keztül* nem kéztyű, *kezkenő*, nem kézkenő, *neheztel*, nem neheztel, *reznek* (vörnyeges tűzokfaj) nem réznek.

Tegyünk már most hasonlítást az ékvesztők és a fentebb elsorolt *i*, *u*, *ü* hangzós nevek között. 1) Abban általán mindkét felekezettel megegyeznek, hogy ragozatlan állapotban tájéjtések szerint majd hosszúk majd rövidek. 2) Az *á* *é*-féle ékvesztők bizonyos ragokat és képzőket mindnyájan nyílt *a*- vagy nyílt *e*-vel vesznek fel, mely esetben a gyökbeli *á* és *é* megrövidül. Ugyanez történik többekkel amazok közül is, minélfogva szintén az ékvesztők szabályai alá sorozhatók, melyenek : *híg*, hígak, vagy hígak, de : higgad ; *úr*, urat, urak, uras, ural ; *lúd*, ludat, ludak, ludas ; *rud*, rudat, rudak, rudal, rudas, rudaz. Ilyenek : *súgár*, víz, tűz. Más részről az ékvesztők szabályai szerint : *víz*, vízre, vízen, vízről ; *úr*, úrban, úrnál, úrhoz, úrtól ; *tűz*, tűzre, tűzről, tűzhöz, tűznél, tűztől, stb. Melyek pedig a többes számban nem *ak* *ak*, hanem *ok*, *ek*, *ök*, ragokat vesznek föl, s ennélfogva az ékvesztőktől elütnek, úgy látszik, hogy helyesebben mindig hosszúk, pl. *csik*, csikok, csikos, csikoz ; *hír*, hírek, híres, hírel, hírre ; *sír*, sírok, sírba, síron ; *zsír*, zsírok, zsíros, zsíroz ; továbbá *szín* színék, *csúz* csúzó, *hús* húso, *súly* (Tisza mellett inkább *suly*) súlyok, gúny gúnyok, *bűz* bűzők, *bűn* bűnök, *csűr* csűrök, *nyúl* nyúgók. A Tisza vidékén ezek is hosszúk noha *a*- s *e*-vel ragoztatnak : *híd* hidak, *új* újak, *újj* újjak, *víg* vigak, *út* utak, *kút* kútak, *tíz* tízes tizen (de : tizenegy, tizenkettő), *húsz* húzas húszan (de huszonegy, huszonkettő), *szék* székek, *füz* fűzek, *szék* székek, *nyúl* nyúlak.

Egyébiránt, mint már érintők, ezen hosszú önhangzók mértéke fölötté ingadozó, mert gyakran a közszokásilag vagy elemzésileg hosszú gyök is némely származékokban általán megrövidül, mint : *súlyok* (eszköz) nem súlyok, *gyüleléssz* nem gyüleléssz, *dúkál* nem dúkál stb.

Mi a fent elsorolt gyökigéket illeti, azok helyesebben minden módban és időben hosszúk, (épen úgy, mint az ékvesztő nevek a fentebbi módosító ragok előtt), *bír*, bíra, bírt, bírj, bírni, bírna, bírva ; *húz*, húza, húzott, húzz, húzni, húzna, húzva ; *szűr*, szűre, szűrj, szűrni, szűrnie, szűrve ; és csak kevés kivétellel mint *múl* mulandó.

Származékaikban pedig szokottan rövidek, ú. m. *ír*, íromány, írkal, írodalom, de írás, írat is ; *túr*, turkál, de túrás ; *szűr*, szűret, szűrő, de szűrés ; *bír*, bírtok, bírodalom, bírkózik ; *bíz*, bizalom, bizomány, biztat, biztos ; *csíp*, csipked, csipet, csipeget, csipke, csipesz ; *csúsz*, csuszka, csuzkál, csuzsamodik, csuszkorál ; *dúz*, duzzad, duzzog, duzma, duzzati ; *fúr*, furdal, furkál ; *húz*, húzal, húzalmas ; *húz*, húzakodik, húzkál, de húzamos ; *nyír*, nyírbál, nyírkál, de nyírás, nyíradék ; *nyúz*, nyuzár, nyuzga ; *rúg*, rugdal, rugdos, rugalmas, rugony ; *sír*, síralom, sírat, síram, síránkozik, síránkozás, de : sírás ; *szűr*, szürkál, szurdal, szurdancs, de : szúrás ; *szűz*, zuzorka ; *tűr*, türelem, türelmes, türelmetlen ; *tűr*, midőn am. *gyűr*, tűrődik, türemlik, (gyütremlik, gyűrködik).

Az ékvesztők szabályait követik általán a) más fő- és melléknevek is, melyek gyökét egy magánálló vagy egy megelőző mássalhangzóval járó önhangzó képezi, melyenek : *ó* vagy *av*, avas, avar, avatag ; *cső*, csövet, csövek, csöves ; *fő* vagy *fej*, fejet, fejek, fejel, fejes fejez ; *hő*, hevet, hevek, heves, heveny ; *hő* vagy *hav*, havat, havak, havas, havazik. Hasonlók : *hő*, *hű*, *jő*, *kő*, *lé*, *lő*, *ső*, *sző*, *tő*, stb. Kivétetnek : *fű* fűvek ; *bő*, bővet, bővek, bővelkedik, bőség ; *tű*, tűz, tűzdel, tűzés, stb. Hasonlóan több-kevesebb származékokban és ragozásokban megrövidülnek ezen gyökigék : *bú*, búvok, bujkál ; *fú*, fűvás, fuvat, fuvalom, fuvolya ; *jő*, jövök, jövet, jövés, jövendő ; *lő*, lövök, lött, lövés, lövet, lövel lövöldöz ; *nyí*, nyívás, nyívácsol, nyívákol ; *rí*, rivás, riad, riog, rigó, rikolt ; *ró*, rovás, rovat, rovaték, rovatkol ; *sí*, sívít, sípt ; *szí*, szívás, szivornya, szivatyú ; *ví*, vivás, viadal, vita ; *sző*, szövőök, szőtt, szövés, szövet, szövevény, szöveg.

A ragok és képzők között *ú*, *ül*, *ül*, és *ít*, sőt *túl* *tül*, *rül* *rül*, *bül* *bül* is elfogadják a megnyújtást.

Mind ezekben és többekben az általánosabb nyelvszokás igazít el bennünket, és pedig ezen két fő szabályban : 1-ször amely szóokban e szélső önhangzók az általános nyelvszokásban

röviden ejtetnek, azok állandóan rövideknek vétessenek és irassanak; 2) amelyekben azok az orszóg nagy részében, ú. m. a Tisza vidékén és Erdélyben jobbadán megnyújtva ejtetnek is, azoknak akár hosszú, akár rövid használata a magyar nyelvérzést nem sérti, innen a verselésben is ingatagok, de csak a hosszúk. Mi e szótárban a hosszúkat, mert csak ezen körülmény a határozó, pontosan följegyeztük.

Az önhangzók működési rendszere nyelvünkben.

Nyelvünkben az önhangzók nem valami bitang vagy pótlékféle segédhangok, melyeket akármiképp összezavarni, vagy elnyelni vagy kihagyni lehet, mint az árja nyelvek némelyikében, péld. a németben, csehslávban stb. hol néha három, négy, sőt öt mássalhangzó is ösvetorlódik. Az ily szók, úgy mint vannak, lehetetlen, hogy eredetiek, vagyis a nyelvek ös alkotási korából valók legyenek, hanem különféle változatokon átesve elkorcsosultak, ösvetvesugorodtak. De a különben lágyabb hangzatú római származású nyelvekben sincs az önhangzóknek határozott rendszerök, mert az eredetiebb latintól elfajultak, s önmagukból alig, csak a latinból elemezhetők. Ellenben nyelvünkben az önhangzók bizonyos rendszert követnek a) gyöktani, b) alak-tani, vagyis ragozási és képzési viszonyban, c) értékenyi tekintetben.

I. Az önhangzók rendszeressége a gyökökben.

Mindenek előtt jellemző sajátága nyelvünknek, hogy a mássalhangzók nehézkes ösvetorlódását nem tűri, s hogy két mássalhangzóval kezdődő gyökszója, néhány természeti hangutánsót pl. *trücs, trücsök* kivéve, alig van, s hogy önhangzója ragozásakor változatlan marad. De gyakran ha a fennlévőhöz valamely rokon fogalmat akar kifejezni, meghagyván a mássalhangzókat, az önhangzón tesz változást, mely a rokon fogalmat más rokon hangzóval mintegy árnyalja pl. :

*bab, babó, babug; bob, boborca, boborcák; bal, balga, balgatag; bol, bolond; bel, belénd; ban, bankó, bum, bunkó, bunczi; bog, boglya; bug, buga; csob, csobány, csobolyó; csöb, csöbör; csom, csomó, csombor; csöm, csömör, csömek; csöcs, csöcs; csucs, csücs; dom, domb, dombor; döm, dömbe, döme; far, farol; for, forog, fordúl; fér, férde, férgetyü; gom, gomb, gomba, gombóc; göm, gömbölyü, gömböcs, stb. stb. A rokonhangzók, és részben mássalhangzók változásain alapszik a *szócsaládostás*, melyről alább külön cikkben és részletesebben lesz szó.*

II. Az önhangzók rendszeres viszonya, illetőleg hangrende a képzőkben és viszonyító ragokban.

Általán ismert dolog nyelvünk szervezetében, hogy a vastaghangu gyökök és törzsekhez vastag, a vékonyhangukhoz pedig vékony hangú képzők és ragok járulnak, mint a török és némely más altaji vagy szittya nyelvekben. E sajátágnál fogva a szók két fő rendre oszlanak, egyik a *vastagok* (al vagy mély hangúak) másik a *vékonyak* (föl vagy magas hangúak) rende. Mely önhangzók tartoznak az első, melyek a második rendhez, azt a fentebbi, önhangzók fejtegető §§-ban részletesen elöadtuk. Azt is említettük, hogy vannak *i, é, e* hangzóju ragok és képzők, melyek mindkét rendbeli szókhoz változatlanul járulnak, mint: *ház-i, kert-i, völgy-i, lovas-di, katonás-di, körös-di; láb-nyi, új-nyi, öl-nyi; fal-ig, rét-ig, völgy-ig; akad-ék, reped-ék, üred-ék; as-ért, es-ért, bor-ért, sör-ért*. Itt azokat fogjuk ösvetveállítva elsorolni, melyek önhangzóji párhuzamosan változtatják egymást.

A.

Kétágu képzők és ragok.

Ezek közül az egyik, mint vastag önhangzóju, mindenféle vastaghangzós szóhoz, a másik, mint vékony önhangzóju, mindenféle vékonyhangzóju gyökhöz vagy törzshöz járul. Ilyenek :

a) ezen névképzők:

ab, eb : darab, dereb (régies);
áb, éb : nyal-áb, has-áb, ver-éb, ger-éb;
ád, éd : csat-ád, gal-ád, csel-éd, seg-éd;
aj, ej : soh-aj, zuh-aj, mor-aj, csör-ej, dör-ej, zör-ej;
ák, ék : fon-ák, czul-ák, mell-ék, körny-ék;
alom, elem : irg-alom, jut-alom, kér-elem, tür-elem;
ály, ély : szab-ály, oszt-ály, szeg-ély, görv-ély;
ap, ep : al-ap, gyar-ap, ker-ep, ül-ep.

Kivétetnek az idegen származásról gyanús : oszlop, czölöp, koloj;

ány, ény : vág-ány, csak-ány, lep-ény, köt-ény;
ár, ér : buv-ár, sov-ár, füz-ér, vez-ér;
ás, és : lát-ás, lop-ás, ver-és, üt-és;
asz, ész : horp-asz, dob-asz, rek-esz, rönk-esz;

Kivétetnek : gonosz, pákosz, rogosz;

asz, ész : halász, csik-ász, kert-ész, ökr-ész;
at, et : rak-at, nyom-at, üt-et, cseleked-et;

Kivétetnek : nyug-ot, állap-ot;

atag, eteg : lank-atag, olv-atag, leng-eteg, pöf-eteg;
atal, etel : hív-atal, rov-atal, men-etel, jö-v-etel;
atlan, etlen : ház-atlan, toll-atlan, kez-etlen, bőr-etlen;
talán, telen : mag-talán, bú-talán, mez-telen, szün-telen;
mány, mény : tanul-mány, tok-mány, keres-mény, küldemény;
vány, vény : lát-vány, hal-vány, kér-vény, tör-vény;
ság, ég : agg-ság, jó-ság, szép-ség, bő-ség;
ka, ke : szál-ka, sós-ka, rü-ke, tüs-ke;
csa, cse : szár-csa, tó-csa, vér-cse, kenő-cse;
ánk, énk : nyul-ánk, fal-ánk, él-énk, fél-énk;
ékony, ékény : csal-ékony, mul-ékony, reped-ékény, tör-ékény;
dad, ded : karcsu-dad, kicsi-ded, körös-ded, iv-ded;
ú, ü : sanyar-ú, szigor-ú, keser-ü, sür-ü;
ó, ö : szab-ó, irt-ó, kend-ő, fürd-ő;
a, e : húza-vo-n-a, peng-e, csörg-e;
ha, he : ir-ha, lom-ha, reny-he, csür-he;

b) igeképzők:

ad ed : ap-ad, loh-ad, ep-ed, süpp-ed;
akodik, ekedik : mar-akodik, tol-akodik, ver-ekedik, tör-ekedik;
akozik, ekézik : vár-akozik, szór-akozik, igy-ekézik, gytil-ekézik;
an, en : csatt-an, ropp-an, rett-en, döbb-en;
ant, ent : csatt-ant, ropp-ant, rett-ent, döbb-ent;
asz, ész : markol-ász, bogar-ász, legel-ész, böng-ész;
aszkodik, eszkedik : rug-aszkodik, ereszkedik, döleszkedik;
aszt, eszt : ap-aszt, loh-aszt, ep-eszt, süpp-eszt;
at, et : rak-at, foly-at, nyir-et, öl-et;
ál, él : álldog-ál, folydog-ál, mendég-él, üldög-él;
ódik, ödik : zár-ódik, huz-ódik, vet-ödik, üt-ödik;
ül, ül : jav-ül, bor-ül, szeg-ül, szük-ül;
dal, del : jár-dal, fur-dal, szeg-del, tör-del;
hat, het : áll-hat, fut-hat, vi-het, ül-het;
kál, kél : ir-kál, tur-kál, cser-kél, té-kél, (tévégél);
tat, tet : jár-tat, foly-tat, csör-tet, ül-tet;
gat, get : for-gat, csor-gat, pör-get, zör-get;

c) határozók:

an, en : bátr-an, okos-an, szép-en, bölcs-en;
ul, ül : al-ul, botor-ul, szegény-ül, föl-ül;

lag, leg : futó-lag, utó-lag; kellő-leg; elő-leg;
lan, len : addig-lan, holtig-lan, meddig-len, eddig-len;
ta, te (1) : hajdan-ta, leány-ta, régen-te, fűven-te;
ta, te (2) : hatszor-ta, nyolcszor-ta, kétször-te, ötször-te;

d) névmódosító ragok :

abb, ebb : igaz-abb, okos-abb, helyés-ebb, bölcs-ebb;
an, en : három-an, nyolcz-an, négy-en, öt-en;
at, et (többes) : falak-at, botok-at, vizek-et, török-et;
ba, be : ház-ba, ól-ba, hely-be, ől-be;
ban, ben : ház-ban, ól-ban, hely-ben, ől-ben;
ból,ből : ház-ból, ól-ból, hely-ből, ől-ből;
nak, nek : vas-nak, hús-nak, réz-nek, kő-nek;
nál, nél : vas-nál, hús-nál, réz-nél, kő-nél;
ra, re : vas-ra, hús-ra, réz-re, kő-re;
ról, ről : vas-ról, hús-ról, réz-ről, kő-ről;
vá, vé : fá-vá, hó-vá, lé-vé, kő-vé;
val, vel : fá-val, hó-val, lé-vel, kő-vel;

e) személyragos névmódosítók.

am, em : nál-am, ról-am, vel-em, től-em;
ad, ed : nál-ad, ról-ad, vel-ed, től-ed;
a, e : nál-a, ról-a, vel-e, től-e;

f) személyragos névutók :

am, em : alatt-am, után-am, mellett-em, fölött-em;
ad, ed : alatt-ad, után-ad, mellett-ed, fölött-ed;
a, e : alatt-a, után-a, mellett-e, fölött-e;
unk,ünk : alatt-unk, után-unk, mellett-ünk, fölött-ünk;
atok, eték : alatt-atok, után-atok, mellett-eték, fölött-eték;
ok, ök : alatt-ok, után-ok, mellett-ök, fölött-ök;

g) igemódosítók, bizonyos idők- és személyekben :

asz, esz : tart-asz, hord-asz, teng-esz, dönt-esz;
nak, nek : jár-nak, foly-nak, kel-nek, ül-nek;
am, em : járt-am, tolt-am, kelt-em, ült-em;
ad, ed : látt-ad, tolt-ad, vert-ed, szűrt-ed;
a, e : látt-a, tolt-a, vert-e, szűrt-e;
d, é : lát-á, tolt-á, ver-é, szűr-é;
ak, ek : járt-ak, tolt-ak, vert-ek, szűrt-ek;
anak, enek : járt-anak, tolt-anak, vert-enek, szűrt-enek;
j-a, j-e : jár-j-a, tolt-j-a, ver-j-e, szűr-j-e, (parancsoló);
j-ak, j-ek : jár-j-ak, tolt-j-ak, ver-j-ek, szűr-j-ek;
ók, ök : lát-ók, mond-ók, lel-ök, ver-ök;
uk, ök : látt-uk, mondt-uk, lelt-ük, vert-ük;
unk,ünk : lát-unk, mond-unk, lel-ünk, ver-ünk;

B.

Háromágu képzők és ragok.

Ezekben *o, é, ő* az uralkodó önhangzók. Az első *o* mindenféle vastaghanghoz járul. Az *ö* közvetlenül az *ő* vagy *ú* hangokat követi, a többi vékonyhanguak után zárt *é* következik:

a) gyakorlatos igeképzők:

og, ég, ög : nyaf-og, szuh-og, csev-ég, rőf-ög, sūr-ög;
og-at, ég-et, öy-et : lát-og-at, néz-ég-et, üt-ög-et, hűt-ög-et;
ong, éng, öng : boly-ong, ker-éng, dűh-öng, őri-öng;
og-ál, ég-él, ög-él : járd-og-ál, mend-ég-él, üld-ög-él;
odik, édik, ödik : takar-odik, teker-édik, tőpör-ödik;
okol, ékél, ököl : fald-okol, nyeld-ékél, öld-ököl;
oklik, éklik, öklik : fald-oklik, esd-éklik, tünd-öklük;
ozik, ézik, özik : dolg-ozik, éh-ézik, őlt-özik;
dos, dés, dös : kap-dos, lop-dos, csip-dés, öl-dös;
doz, dés, dös : csap-doz, tol-doz, kérd-éz, ül-dös;
kod, kéd, köd : kap-kod, csip-kéd, köp-köd;
kodik, kédik, ködik : úr-kodik, két-kédik, ör-kodik;
kozik, kézik, kösik : zár-kozik, ér-kézik, út-közik stb.;

b) névmódosítók:

on, én, ön : fal-on, domb-on, tér-én, völgyön;
ott, étt, ött : Kolozsvár-ott, Pécs-étt, Győr-ött.
Kivételesen : *ütt, üt* : más-ütt, minden-ütt, vagy *att, étt* : al-att, mell-ott;
hos, hész, hös : fal-hoz, öl-hoz, hely-hész, kör-höz, nő-höz;
hangrend ellen az újabb : hely-höz, kör-hész, nő-hész;
szor, szér, ször : sok-szor, száz-szor, egy-szér, több-ször;

c) igemódosítók:

ok, ék, ök : vár-ok, fut-ok, lel-ék, visz-ék, öl-ök, üt-ök;
om, ém, öm : vár-om, tol-om, lel-ém, visz-ém, öl-öm, üt-öm;
od, éd, öd : vár-od, tol-od, lel-éd, visz-éd, öl-öd, üt-öd;
nom, ném, nöm : vár-nom, tol-nom, lel-ném, vin-ném, öl-nöm, üt-nöm;
tok, ték, tők : vár-tok, tol-tok, lel-ték, visz-ték, öl-tök, üt-tök.

Ha a gyöki önhangzó után nem közvetlenül járulnak, csak kétágúak : *tok, ték* : láthat-tok, ölhet-ték, üthet-ték, nem : ölhet-tök, üthet-tök, hasonlóan *om, ém* : láthat-om, verhet-ém, ölhet-ém, üthet-ém, nem : ölhet-öm, üthet-öm; *tatom, tetém* : lát-tatom, üt-tetém, nem : üt-tetöm.

Jegyzetek. 1) A fent elszámolt képzők és viszonyragok eredetileg kétpárosak, azaz négyágúak lehettek : t. i. zárt *a, é, és o, ö* : ház-an (on), méz-én, gomb-on, gömb-ön; ház-ház (hoz), méz-hész, gomb-hoz, gömb-höz; Ujvár-att, Mór-ott, Pécs-étt, Győr-ött. Ezen zárt *a*-nak az erdélyies kiejtésben maiglan világos nyomai vannak, de a közösebb szokásban *o*-ra ment által. Azonban országos divat szerint négyágúak a számnevekhez járuló *ad, éd, od, öd* : száz-ad, ezer-ed, hat-od, öt-öd, valamint ezek is : *as, es, os, ös* : száz-as, ezer-es, hat-os, öt-ös. 2) Hibás, vagyis a köz szó-járás elleni különczkedés így szólani és írni : tör-hész, gőzös-én; e helyett : tör-höz, gőzös-ön vagy : kéz-ön, e helyett : kéz-én, verék-öd-ik, e helyett : verék-éd-ik.

C.

Hatágú képzők és viszonyragok, vagyis hárompárosak, t. i. nyílt *a, e*, zárt *a, é* és *o, ö* hangzókkal.

a) névképzők:

acs, ecs, nyílt : lik-acs, ur-acs, köv-ecs, szég-ecs(ke);
acs, écs, zárt : tál-acs, ház-acs(ka), kert-écs(ke), üveg-écs(ke);
ocs, öcs : bod-ocs, húr-ocs(ka), tör-öcs(ke).

Ide tartozik *ics*, mely mind vastag, mind vékonyhangu törzsekhez járul, mint : kav-ica, kak-ica, géb-ica;

acz, ecz, nyílt : kuk-*acz*, jeg-*ecz*;
acs, ész, zárt : a csangós ejtésű láb-*acz(ka)*, ág-*acz(ka)* szókban, kert-*ész* = ketr-*ész*;
ocz, őcz : lib-*ocz*, gümb-*őcz*;

Ide tartozik *icz* : náp-*icz*, bíb-*icz*;

ád, ed, nyílt : Lov-*ad*, Ölv-*ed*, Eb-*ed*, (helynevek);
ad, éd, zárt : Láb-*ad*, Vár-*ad*, Pár-*éd*, (helynevek);
od, öd : Bok-*od*, Tok-*od*, Bög-*öd*, Döms-*öd*, (helynevek);

ág, eg, nyílt : lov-*ag*, héz-*ag*, mel-*eg*, szőny-*eg*;
ag, ég, zárt : hály-*ag* (og), tály-*ag* (og): fér-*ég*, kér-*ég*;

og, ög : bal-*og*, gyal-*og*, úsz-*ög*, örd-*ög*;

ák, ek, nyílt : kob-*ak*, kup-*ak*, tel-*ek*, tör-*ek*;

ak, ek, zárt : vakond-*ak* (ok), vét-*ék*, ét-*ék*;

ok, ök : mar-*ok*, bur-*ok*, kölyök, bír-*ök*;

ám, em, nyílt : foly-*am*, ir-*am*, kell-*em*, tet-*em*;

am, ém, zárt : áll-*am*, ver-*ém*, sely-*ém*;

om, öm : ál-*om*, ól-*om*, kör-*öm*, ür-*öm*;

ár, er, nyílt : agy-*ar*, czud-*ar*, megy-*er*, sik-*er*;

ar, ér, zárt : paz-*ar* (or), czucz-*ar* (or), éb-*ér*, emb-*ér*;

or, ör : gond-*or*, und-*or*, gönd-*ör*, sünd-*ör*;

ás, es, nyílt : fal-*as*, lik-*as*, fel-*es*, öl-*es*, fül-*es*;

as, és, zárt : ház-*as*, tág-*as*, tér-*és*, üveg-*és*;

os, ös : kor-*os*, túr-*os*, kör-*ös*, szőr-*ös*.

Ez ntolsók néha *is us* alakot vesznek föl : har-*is*, ham-*is* (régén : ham-*os*), lap-*is* (lap-*os*), máj-*us* (máj-*as* hurka);

b) i g e k é p z ő k :

ál, el, nyílt : forr-*al*, hizl-*al*, érl-*el*, fül-*el*;

al, él, zárt : ház-*al*, árny-*al*, bér-*él*, szem-*él*, szér-*él*;

ol, öl : karm-*ol*, gond-*ol*, ör-*öl*, büz-*öl*;

ár, er, nyílt : tak-*ar*, kav-*ar*, tek-*er*, kev-*er*;

ar, ér : zárt : kap-*ar* (kop-*or*), sép-*ér*, pöd-*ér*;

or, ör : kot-*or*, tip-*or*, gyöt-*ör*, pöd-*ör*;

ás, es, nyílt : olv-*as*, ker-*es*;

as, és, zárt : hág-*as*, lép-*és*, tip-*és*, reb-*és*(get);

os, ös : tap-*os*, foly-*os*, röp-*ös*, köpd-*ös*;

áz, ez, nyílt : fal-*az*, hid-*az*, fel-*ez*, köny-*ez*;

az, éz, zárt : ház-*az*, ágy-*az*, ér-*éz*, bélyeg-*éz*;

os, öz : bot-*oz*, arany-*oz*, ör-*öz* (iz), nyűg-*öz*.

c) n é v m ó d o s í t ó k :

többses { *ák, ek*, nyílt : fal-*ak*, hid-*ak*, fel-*ek*, öl-*ek*;
ak, ek, zárt : ház-*ak*, nyáj-*ak*, szér-*ék*, szem-*ék*;
ok, ök : bor-*ok*, sir-*ok*, ör-*ök*, csűr-*ök*;

tárgyeset { *át, et*, nyílt : fal-*at*, hid-*at*, fel-*et*, öl-*et*;
at, ét, zárt : ház-*at*, nyáj-*at*, szem-*ét*, gép-*ét*;
ot, öt : bab-*ot*, bot-*ot*, kód-*öt*, üdv-*öt*;

személy-
 ragok { *ám, em*, nyílt : fal-*am*, hid-*am*, fél-*em*, ölem;
am, ém, zárt : ház-*am*, nyáj-*am*, szem-*ém*, szér-*ém*;
om, öm : bab-*om*, bot-*om*, tör-*öm*, üdv-*öm*;
ád, ed, nyílt : fal-*ad*, hid-*ad*, fel-*ed*, öl-*ed*;
ad, éd, zárt : ház-*ad*, nyáj-*ad*, szem-*éd*, szér-*éd*;
od, öd : bab-*od*, bot-*od*, tör-*öd*, üdv-*öd*.

Jegyzet. A legközelebbi példákból látszik, hogy a mássalhangzóval végződő nevek *többses, tárgyeseti* és *birtokrági* hangzója ugyanaz. Továbbá nyelvünk rendszeréből ez is kitűnik,

hogy a nevekhez járuló háropáros képzők és ragok általán az illető név többesszámának önhangzóját veszik fel, péld. nyak-*ak*, nyak-*ut*, nyak-*am*, nyak-*ad*, nyak-*as*, nyak-*astul*, nyak-*al*, nyak-*az*, nyak-*acska*; lov-*ak*, lov-*at*, lov-*am*, lov-*ad*, lov-*as*, lov-*astul*, lov-*al*, lov-*ag*, lov-*ar*, lov-*az*, lov-*acska*; bot-*ok*, bot-*ot*, bot-*om*, bot-*od*, bot-*os*, bot-*ostul*, bot-*ol*, bot-*oz*, bot-*or*, bot-*oca*-ka; szem-*ék*, szem-*ét*, szem-*ém*, szem-*éd*, szem-*él*, szem-*éz*, szem-*éstül*, szem-*ér*, szem-*énként*, szem-*écske*; körm-*ök*, körm-*öt*, körm-*öm*, körm-*öd*, körm-*ol*, körm-*ös*, körm-*östül*, körm-*öske*.

Miután ezeknek mintegy iránytól a többesszám önhangzója szolgál, helyén leszen itt ennek szabályait kimutatni.

A többesszám ragozásának szabályai.

I. A mássalhangzóval végződő gyökszóokban.

1) Ha a gyökszóban *o*, *ó*, vagy *u*, *ú* áll, a többestag *o* hangzót veszen fel: *ok*, *ok-ok*, *or*, *or-ok*, *orr*, *orr-ok*, *kor*, *kor-ok*, *kór*, *kór-ok*; *ducz*, *ducz-ok*, *gúza*, *gúza-ok*; hasonlók: *bog*, *bogy*, *boly*, *bor*, *boca*, *bonca*, *bot*, *dob*, *doh*, *fok*, *fos*, *gom*, *gyom*, *jog*, *koh*, *kos*, *koz*, *lob*, *loca*, *lom*, *mocs*, *moh*, *moly*, *mor*, *nyom*, *poca*, *pocz*, *poh*, *pok*, *por*, *rom*, *sod*, *som*, *sor*, *tok*, *topp*, *tor*; *bób*, *bók*, *csók*, *czók* (*mók*), *gócs*, *gócz*, *gór*, *kócz*, *lók*, *mód*, *mór*, *pók*, *pór*, *pót*, *sór*; *czucz*, *ducz*, *juh*, *lucs*, *nyug*, *sut*, *szug*, *szul*, *zug*; *búg* (főnév) *csúcs*, *gúc*, *gúnyc*, *húc*, *húr*, *hús*, *hugyc* (*pisa*), *lúc*, *súr*, *túr*, *túz*, *tyúk*. Ide tartoznak a jobbára elvont, vagy elavult gyökszóból képzettek: *bonca*, *bongyc*, *csomb*, *czomb*, *domb*, *gomb*, *lomb*, *jobb* (főnév, *manus dextra*), *komp*, *koncz*, *kontyc*, *korcz*, *korcs*, *kortyc*, *lencsa*, *molyh*, *polyh*, *orv*, *porcz*, *ronca*, *rongyc*, *rost* stb.

Kivételnek a) melyek eredetileg melléknévi tulajdonságuk, s mint ilyenek nyílt *a*-val ragoztatnak, (miről l. alább) ú. m. *sok-ak*, *nyolcz-ak*, *toll-ak* (*toló-ak*, *tolu-ak*) *morj-ak*, (*morri-ak*) *orj-ak* (*ori-ak*) *mony-ak* (*moni-ak*, mint: *meny-ek* = *meni-ek*, *menő-ek*), *odv-ak* (*odu-ak*), *lov-ak*, *fog-ak*, b) az ékvesztők, melyek általán, ha vastaghanguak nyílt *a*-val, ha vékonyhanguak, nyílt *e*-vel ragoztatnak, ú. m. *úr*, *ur-ak*, *rúd*, *rud-ak*, *kéz*, *kez-ek*, *szűz*, *szűz-ek* stb. c) *hold* (*luna* és *jugerum*) *hold-ak*, és ennek módosítványa: *húgy* (*csillag*) *hugyc-ak*, *ól* *ól-ak*, *lyuk* *lyuk-ak*. Ide járulnak *út* *útak*, *kút* *kútak*, *új* *újak* *újj* *újjak*, bár nem ékvesztők.

2) *ö*, *ő*, és *u*, *ú* után *ö*, *ú*, m. *öcs* *öcs-ök*, *ön* *ön-ök*, *ön* (*hal*) *ön-ök*, és így: *ör*, *ös*, *böcs*, *bög*, *bögy*, *csöcs*, *dög*, *dözs*, *csök*, *csösz*, *csöd*, *göcs*, *göm*, *gür*, *göz*, *gyök*, *köd*, *kög*, *kör*, *köz*, *löcs*, *mög*, *pöcs*, *pök*, *pör*, *pös*, *pözs*, *pöcz*, *rög*, *sör*, *ször*, *szőz*, *tök*, *tör*, *tözs*, *ük*, *ür*, *bűn*, *bükk*, *bűz*, *csúcs*, *csűg*, *csűr*, *düh*, *fűr*, *gyűr*, *kűsz* (= *kisz*, *halfaj*), *szűr*, *zűr*; továbbá elvont vagy elavult gyökszóból képzett törzsek: *böjt*, *bötyk*, *gömb*, *görca*, *göngyc*, *gyöngyc*, *füst*, *üst*, *kürt*, *fűtyk*, *bűtyk*, *üdv*, *örv*, *szűcs* stb.

Kivételnek a) melyek eredete melléknév tulajdonsága, ú. m. *köv-ek*, *csöv-ek*, *töv-ek*, *öv-ek*, *ölv-ek*, *műv-ek*, *nyűv-ek*, *szűv-ek*, *könyv-ek*, *könyv-ek*, *tölgyc-ek*, *völgy-ek*, *rügyc-ek*, *hölgy-ek*, *ügy-ek*, *szügy-ek*, *fűrj-ek*, b) ezek: *öz* *öz-ek*, *öl* *öl-ek*, *fűl*, *fűl-ek*, *föld* *föld-ek*, *törzs* *törzs-ek*, *öröm* *öröm-ek*, *tűz* *tűz-ek*, *fűz* *fűz-ek*, *szűz* *szűz-ek*.

3) Nyílt *e* következik a) nyílt *e* után: *csel* *csel-ek*, *fegy* *fegy-ek*, hasonlóan ezekben: *ev*, *geny*, *hely*, *jegy*, *jel*, *leh*, *len*, *les*, *mez*, *nessz*, *seb* (*vulnus*) *szegy*. b) az *é* hangzóju ékvesztőkben: *ér* *er-ek*, *ég* *eg-ek*, *dél* *del-ek*, és így: *bél*, *dér*, *tél*, *téj*, *nyél*, *kéz*, *hév*, *lév*, *fél*, *jég*, *légy*, *lék*, *mész*, *réz*, *szél* (*ventus*), *szén*; c) ezen melléknév természetü törzsekhez: *éb*, (*e-ű evő*) *éb-ek*, továbbá: *mely*, *mell*, *nedv*, *kedv*, *redv*, *enyv*, *senyv*, *elv*, *nyelv*, *terv*, *sérv*, *szenny*, *fej*, *kegy*, *kéj*, *éj*, *eperj*, *szederj*, *enyh*, *vemh*, *terh*, d) ezen *é* gyökszók után: *csév*, *tév*, *év*, *gép*, *kép*, *fék*, *ék*, *lép*, *nép*, *csép*, *rész*, *rét*, *vész*, *méz*.

Kivételnek és zárt *e*-vel ragoztatnak: *cseh* *cseh-ék*, *nem* vagy *ném*, (*genus*) *nem-ék*, *nyest*, *zseb*, *csék*, *él*, *éh*, *fény*, *gém*, *kém*, *rém*, *mécs*, *mén*, *rés*, *véd*, *vér*, *bér*.

4) Zárt *e* után zárt *é*: *bégy* *bégy-ék*, *csécs* *csécs-ék*, és így: *bécs*, *csécs*, *csénd*, *gyép*, *hégy* (*cuspis*), *még*, *pécs*, *pélyh*, *pér*, *sér*, *szém*, *szér*, *ténk*, s több mások, melyekben az *e* *ö*-vel váltakozik, u. m. *bögy-ök*, *csöcs-ök* stb.

5) Nyílt *a* után nyílt *á*; a) ezekben: *agy* *agy-ak*, *aj* *aj-ak*, *ajk* *ajk-ak*, továbbá: *fal*, *galy*, *haj*, *had*, *has*, *nyak*, *vaj*, *vad*, *vas*, *var*, és ezen ékvesztőkben: *sár* *sar-ak*, *nyár* *nyar-ak*, b) a *j*, *v* képzőju törzsekben: *gyapj-ak*, *varj-ak*, *sarj-ak*, *tarj-ak*, *marj-ak*, *av-ak*, *jav-ak*, *sav-ak*, *tav-ak*, *szav-ak*, *darv-ak*, *szarv-ak*, *adv-ak*, *magv-ak*, *hamv-ak*.

6) Zárt *a* után *o*: a) melyekben tájéjtés vagy elemzés szerint az *a* = *o*, u. m. *bab* (*bob*) *bab-ok*, *bak* (németül *Bock*) *bak-ok*, *kas* (*kosár*) *kas-ok*, *hab* (*hav*, *hov*) *hab-ok*, *kan* (*kön*, *kondás*).

kan-ok, lam (lom) lam-ok, far (forog) far-ok, gyap (gyopár) gyap-ok, tap (top) tap-ok, b) ezekben : bal, csal, csap, csat, dacz, dag, dal, fan, gaz, han, kacs, kajcs, kar, lak, lap, mag, makk, mart, part, pad, rab, rag, szag, szak, szar, tag, tan, tat, vak, vaczk, zab.

7) Hosszu *á* után zárt *a* ezekben : ág, ágy, áll, ár, háj, hárs, hát, ház, kád, máj, nyáj, nyál, láb, nyárs, száj, szál, szár, szárny, tál, táj, tárgy, társ, vágy, váll, vár, t. i. ezekben tájejtés szerint a ragi *a* = *o* : ág-ok, ágy-ok stb.

8) Hosszu *ó* után *o* ezekben : ács, ángy, csáb, csák, csáp, dáb (dfb) gát, gyám, gyár, gyász, háms, kár, lány, láncz, mák, mál, máz, nász, pár, rács, rácz, rák, sáv, szám, szán, ták, tám, tár, záp, zár, vád, zár.

9) Vastaghangu *i* után nyílt *á* ezekben : in (in-ak), híd (híd-ak), híg, víg, ij, díj, híj, szij, nyil, lik. Ezekben pedig *o* : ih-ok, csik-ok, csin-ok, csiny-ok, fing-ok, gyík-ok, sik-ok, kín-ok, nyirk-ok, pír-ok, szirt-ok (vagy szirt-ék), sir-ok, zsír-ok.

10) Vékonyhangu *i* *é*, után nyílt *e* ezekben iz (iz-ek), viz (viz-ek) ily, mily, ív, hív, sziv, nyív, iny, rih, szik. Zárt *é* pedig ezekben : idv, ír, bikk, csíz, dica, gím, hír, him, kis, lih, liszt, pih, pitty, pinty, rím, ris, sín, szín.

II. Az önhangzóval végződő főnevek után.

1) Az *a* és *e* az utána járuló *k* előtt megnyúlik : *fa*, *fá-k*, *kapa* *kapá-k*, *karimá-k*, *paripá-k*; *epe* *epé-k*, *kefe* *kefé-k*, *medenczé-k*, *köptüczé-k*. Ennek valószínű akáról szólánk.

2) A szélső önhangzókat illetőleg pedig. a) A rövid *i* a *k* előtt rövid marad : *tepszi-k*, *kocsi-k*, *gugyi-k*, *ki-k*, *mi-k*, *ti-k*. Kivételnek ; *fi* *fi-ak*, és a helyi tulajdon s köznevek : *Teleki-ek*, *Pesti-ek*, *Tasi-ak*, *Sári-ak*, *Kürti-ek*, *Horti-ak*, ugyanez történik az *y*-nál irt vezetéknevekkel : *Kisfaludy-ak*, *Kölcsey-ek*. Ellenben a keresztnemek a szabályt követik : *Pisti-k*, *Gyuri-k*, *Feri-k*, *Kati-k*, *Panni-k*. b) Közösebb szokás szerint a rövid ejtésű *u* *ú* is a *k*-nak hozzájok járultával rövidnek maradnak : *kapu-k*, *lap-uk*, *válu-k*, *szapu-k*, *gyöpü-k*, *csöpü-k*, *külü-k*; de ha *v*-re változnak, ekkor *ak* *ek*-et vesznek föl : *daru* *árav-ak*, *hamu* *hamv-ak*, *adu* *adv-ak*, *szaru* *szarv-ak*, *tetü* *terv-ek*, *nedü* *nedv-ek*, *enyü* *enyv-ek* stb.

3) A hosszu *é*, *ő*, *ú*, *ü*-höz *k* : *máló-k*, *csátó-k*, *kópé-k*, *csikótó-k*, *golyó-k*, *bogyó-k*, *felhő-k*, *gümő-k*, *bú-k*, *pattantyú-k*, *csengetyü-k*, *töpörtyü-k*. Kivételnek, melyek egyik részét beolvadt *j* vagy *v* teszi, s melléknevek módjára *ak* *ek* járul hozzájok : *hé* *hev-ek*, *lé* *lev-ek*, *ló* *lov-ak*, *lő* *hav-ak*, *szó* *szav-ak*, *tó* *tav-ak*, *cső* *csöv-ek*, *kő* *köv-ek*, *tő* *töv-ek*, *nő* *nej-ek* (v. nők) *vő* *vej-ek* (v. vők) *é* *éjek*, *ké* *kéj-ek*. Ide tartoznak a hosszu *é*, *ú*, *ü*-vel végződők is : *é* *ij-ak*, *szé* *szij-ak*, *szú* *szuv-ak*, *fű* *fűv-ek*, *szü* *szüvek*, *bü* *büv-ek*, v. *büv-ök*. A *jó*, ha főnév, többese *jav-ak*, ha melléknév : *jó-k*. Különbség van ezek közt is : *sók* és *savak* (ennek törzse : *sav*), *szók* (egyreszét *szók* — *Wörter*) és *szavak* (*Worte*).

III. Mássalhangzóval végződő származék-főnevek után.

Itt oly származékokat értünk, melyek képzője önhangzóval jár, legyen ez akár állandó, mint ezekben : *lát-ás*, *rút-ság*, *szép-ség*, akár ékvesztő, mint : *mad-ár*, *eg-ér*, akár kiugratható, mint ezekben : *ól-om*, *hatal-om*, *ver-ém*, *öb-öl*, *csup-or*.

Általános szabály. A származék-főnevekben zárt önhangzó az uralkodó, és pedig a vastaghanguakban *o*, a vékonyhanguakban *é* vagy *ö*, emez az *ö* *ü*, amaz a többi vékonyhangok után közvetlenül járulva. Nyílt (á e) hangzók csak kivételesen fordulnak elé, melyek kiváltképp a melléknevek többesét jellegzik ; különösen

1) Az egyágu *ék* képző után a vastagokhoz *ok*, a vékonyakhoz *ék* járul : *marad-ék-ok*, *takad-ék-ok*, *toldal-ék-ok*, *hullad-ék-ok*; *mened-ék-ék*, *kell-ék-ék*, *töred-ék-ék*, *üled-ék-ék*.

2) Az egytagu *ik* után *ok*, illetőleg *ék* : *ladik-ok*, *kuvik-ok*, *poczik-ok*, *kuczik-ok*, *ibrik-ék*, *csiszlik-ék*, *zaizsik-ék*, *pöcsik-ék*.

3) A kéttagos képzőjűek többese *ok* *ék* : *család-ok*, *garád-ok*, *cseléd-ék*, *ebéd-ék*, *szend-ék*, *virág-ok* *világ-ok*, *vendég-ék*, *alap-ok*, *talap-ok*, *telep-ék*, *ülep-ék*, *moraj-ok*, *robaj-ok*, *zöld-ék*, *csőrej-ék*, *hivatal-ok*, *rovatal-ok*, *menetel-ék*, *jövetel-ék*, *ital-ok*, *étel-ék*, *vitel-ék*, *hitel-ék*, *szabály-ok*, *nadály-ok*, *szegély-ék*, *görvély-ék*, *vágány-ok*, *csákány-ok*, *legény-ék*, *kökény-ék*; az *önny* képzőhöz *ök* : *red-önnyök*, *elő-önnyök*; *kádár-ok*, *bodnár-ok*, *vezér-ék*, *fűzér-ék*, *tapasz-ok*,

kuvasz-ok, rekeez-ék, csipesz-ék, halász-ok, vadász-ok, ökrész-ék, fűjész-ék, látás-ok, lopás-ok, verés-ék, ütés-ék, akarat-ok, folyamat-ok, menet-ék, jövet-ék, hallomány-ok, íromány-ok, lelemény-ék, sütemény-ék, látvány-ok, járvány-ok, szelvény-ék, örvény-ék, balság-ok, rúttság-ok, vétés-ék, bőség-ék.

4) A hatáguaknál a vastaghangú törzsekhez *ok*, a vékonyakhoz közvetlen *ö* után *ök*, a többi után *ék* járul : likacs-ok, tálacs-ok, bodocs-ok, szégecs-ék, kertécs-ék, töröcs-ök, kukacs-ok, ketrécz-ék, gömböcz-ök, lovag-ok, süveg-ék, üszög-ök, kobak-ok, törek-ék, bürök-ök v. bürk-ök, orm-ok, verm-ék, körm-ök, magyar-ok, siker-ék, csömör-ök, savany-ok, fővény-ék, görhöny-ök, kupak-ok, érdek-ék, küldök-ök.

Kivételkép nyílt *a*, *e*-vel ragoztatnak :

1) Az ékvesztők : agar-ak, bogar-ak, madar-ak, sugar-ak, kosar-ak ; eger-ek, cserpek-ek, kenyér-ek, kerék-ek, tenyer-ek, veréb-ek, fenék-ek, szekér-ek, tehen-ek stb.

2) Az *alom* élém képzőjűek : hat-almak, olt-almak, nyug-almak, kér-elmek, figy-elmek, ttr-elmek ; mert ezek igenév-féle melléknevekből fejlődven ki a melléknevek tulajdonságai-val bírnak.

3) A *j* képzőjű vagy toldaléku nevek : var-jak, sar-jak, tar-jak, mor-jak, if-jak, cser-jek, fér-jek, oper-jek, szeder-jek.

IV. Mássalhangzóval végződő melléknevek.

Általános szabály. A melléknevek többese jobbára nyílt *a*, *e* hangzót veszzen föl, s csak kivételkép zárt *o*, *é*, *ö*-t, különösen

1) A gyökök és azon törzsek, melyek képzőji önhangzó nélküliek, ú. m. lágy-ak, ross-ak, tág-ak, új-ak, rút-ak, sok-ak, vad-ak, hány-ak, oly-ak, más-ak (ha főnév : más-ok) bús-ak, dús-ak, gyors-ak, ép-ek, szép-ek, kék-ek, szük-ek, hűs-ak, hős-ek, (ha főnév : hős-ök) bőv-ek, ily-ek, mily-ek, mely-ek, mély-ek. Kivételnek : csúf-ok, nagy-ok, vak-ok.

2) A számnév-gyökök és törzsek : harm-ak, nyolcz-ak, husz-ak, száz-ak, egy-ek, négy-ek, het-ek, kilencz-ek, tíz-ek, ezer-ek. Kivételnek : hat-ok, öt-ök, milliom-ok.

3) A hangzós és hangzótlán képzőjű múltidőbeli részestülők : holt-ak, mult-ak, sült-ek, főtt-ek, halott-ak, látott-ak, szedett-ek, szülött-ek.

4) A fokozott melléknevek : jobb-ak, (ha főnév, jobb-ok), rosszabb-ak, nagyobb-ak, kisebb-ek, szebb-ek, különb-ek, erősb-ek, közösb-ek, üresb-ek.

5) A párhuzamos, vagyis kétágu képzőjűek :

ékonny, ékény : hajlék-onyak, félék-ény-ek, törék-ények ;

ály, ély : szik-ályak, (sikeresek) kev-élyek, csek-élyek ;

ány, ény : sil-ányak, sov-ányak, szeg-ények, (ha főnév, szeg-ényék), ser-ény-ek (ha főnév : juba, ser-ényék) ;

vány, vény : hal-ványak, hit-ványak, jöve-vények, szökevény-ek, ha főnevek : jöve-vények, szökevények.

ánk, énk : fal-ánkak, nyul-ánkak, él-énkek, fél-énkek, tájejtéssel : *ok, ék* : fal-ánkok, nyul-ánkok, él-énkek, fél-énkek ;

ár, ér : szik-árok, kop-árok, led-érek, üsztöv-érek, tájejtéssel zárt *a* *e*-vel : szik-árok, kop-árok, led-érek, üsztöv-érek.

asz, esz : kop-aszak, csup-aszak, csemp-eszek, s a csangós : kedv-eszek, csend-eszek :

ás, és : fá-sak, hálá-sak, epé-szek, szekerczé-szek ;

ás, es (nyílt) : hal-asak, fal-asak, nép-esek ;

as, és (zárt) : ház-asak, ág-asak, kény-ések, vér-ések ;

os, ös : kalapos-ak, bolt-osak, nyerg-ések, örök-ések ; ha pedig főnevek : kalap-osok, bolt-osok, nyerg-ések, örök-ések ;

as, es : ig-azak, szár-azak, idv-ezek, neh-ezek ;

-Kivételesen zárt *o*, *é*-vel ragoztatnak :

atag, eteg : lank-atagok, herv-atagok, leng-etegék, reszk-etegék, melyek közül néme-lyek főnevek : siv-atagok, csörg-etegék, förg-etegék.

talan, telen és *atlan, etlen*: nyug-talanok szám-talanok, hir-telenék, szün-telenék, láb-atlanok, ing-atlanok, kez-etlenék, szül-etlenék.

ag, eg: hany-agok, gazd-agok, mel-egék v. ek, hideg-ék v. ek.

ar, er: czud-arok, paz-arok, ik-erék v. ikrék, éb-erék.

or, ör: (o-val v. ö vel): bod-orok, gond-orok, gönd-örök, sünd-örök.

V. Önhangzóval végződő melléknevek után.

1) Az *a, e* megnyúlik, mint a főnevekben: *csúnya* csúnyák, *buta* buták, *henye* henyek, *büszke* büszkék.

2) A szélső hangzók után a) Az *i* után nyílt *a* v. *e*: házi-ak, budai-ak, kerti-ek, pesti-ek, midőn főnevekké lesznek is: Pápai-ak, Aradi-ak, Gömöri-ek, Teleki-ek; lányai-ak, anyányi-ak, felényi-ek, ölnyi-ek. b) Az *u, ü* után is nyílt *a* v. *e*: domboru-ak, szomoru-ak, szigorú-ak, keserű-ek, gyönyörűek, vagy öszvehúzva: domborúk, szomorúk, szigorúk, keserűk, gyönyörűk, mely esetben az eredeti *ó, ő*-höz közelednek: domboró-k, savanyó-k, keserő-k, mint némely tájakon ejtetik. Hasonló viszony van ezek között: pattantó-k, pattantyúk, csikoltó-k, csikoltó-k, cséngető-k, cséngetyű-k, s több ilyenek között, azon különbséggel, hogy az első melléknevek, emezek pedig főnevek.

Észrevételek. A mondottakból kitetszik, a) hogy a mássalhangzóval végződő gyökök és egytagu törzsek után a többesszám képzője többnyire az illető gyök vagy törzs hangzóját, vagy ennek legrokonabbikát veszi föl; b) hogy a két vagy több tagu főnevek többes képzője zárt hangzókat vonz, és pedig a vastag hanguak után általában *o-t*, tájéjtéssel zárt *a-t*, a vékonyhanguak után a végső szótag önhangzójához alkalmazkodik, t. i. *ö, ő, ü, ű* után *ö*-vel, a többi után zárt *e*-vel; c) hogy a melléknevek többes képzője a főnevekével ellenkezőleg nyílt *a* *e*-vel jár; minélfogva ha ugyanazon szó melléknév is, főnév is, akkor amaz esetben *nyíltan*, emebben *zártan* ragoztatik pl. „a huszárok *süveges-ek*, a nászados-ok *kalapos-ak*, amazok fővegét hajdan *süregés-ék* (süvegyártók) most mindegyikökét *kalapos-ok* készítik.“ „A vácsi utczai házak *boltos-ak*, s hasznobérliök *boltos-ok*.“ Kik nyergeket készítenek, *nyergés-ék*, a nyereggel fölszerelt lovak *nyergés-ek*.“ „Az ablakok *üvegés-ek*, s a törött ablakokat kijavítják az *üvegés-ék*. Hasonlóan a családnevek: Boros-ok, Erős-ök, Lakatos-ok, különben: boros-ak, erős-ek, lakatos-ak stb.

III. Az önhangzók rendszeressége értékenyi tekintetben.

Ha a nyelvünkben létező gyököket végtől végig figyelemre vesszük s a bennök rejlő értékenyek szerint öszve hasonlítjuk, szembeszökőleg látni fogjuk, hogy a rokon eszmék, fogalmak, tárgyak, és ezek különféle viszonyaik elnevezésében bizonyos hangzók uralkodnak. Vegyük fel például az *i* hangzót.

1) Az *i, í* természetutánszólag is oly kedély és indulatszókön vonul végig, melyek a maguk nemében élénk, vidor, gyermekded érzésnek kitörései: *hi hi! ihog, ihácsol, vihácsol, nyíleg, nyikog, nyikkan, nyi, hinnyog, vinnyog, vigyorog, vigyori, vicsorog, vidám, vidor, víg, nyifog, síri, sívalkodik, sipít, pityereg.* 2) Éles vékony természeti hangokban kivált kisebbnemű vagy főncz állatokéban: *csibe, csirke, pipe, pizse, liba, libusz, zsiba, csíz, csicsereg, czicza, pinty, hibicz, cinege, csihol, csikorog, kikiri, csirip, csiszol, czikákol, czivodik, czinczog, szí, sziszeg, tilinkó, zicar, zszisi, zszisereg, zshog, pizseg.* Mind ezek és több hasonlók annyira utánozzák a természeti hangokat, hogy vastagra változtatva egészen elvesztenék eredeti hűségöket. 3) Kicsit, fiatal jelző gyökökben: *kis, kicsi, iczipiczi, csiribiri, tiripiri, pirinyó, inczen, pincz, figyfirits, pisze, filing, billing, czipó, bibi, ivik ivadék, fi, fiú, iffu.* Továbbá a kicsinyített vastaghanguak ikertársaiban: *ipá, apa, filit falat, dirib darab, gyim gyom, giz gaz, lim lom, csip csop, lity loty, hip hop, bibircsi boborcsó, bimó bombik, bingyó bogyó, csimbók csombók.* A keresztnevekben a kicsinyítésen kívül némi gyengéd vonalmat s kedveskedést fejez ki: *Pisti, Jani, Feri, Misi, Gyuri, Erzsé, Kati, Juczi, nagyitva: Pista, Jankó, Ferkó, Misa, Gyura, Erzsók, Kató, Judka.* Hasonlók: *bácsi, néni, ángyi, táti, mámi.* 4) Élénk, fürge, könnyű, illetőleg kicsinyes vagy aprózott mozgást vagy ennek szervét jelentőkben; *iczeg, biczeg, iczke, ficzke, ille, billeg, billen, ideg, inger, iget, igyekszik, in, indul, inog, inal, ingó, bingó, illan, illó, villan, villog, villám, pilla, pillant, pillangó, pile, ipar, iram, iramodik, izsam, izsamlik, izsánkol, iz, izeg, izseg, bizseg, izgat, bizgat, piszkál,*

csiga, csigolya, csik, csiklik, csikló, csikland, gyík, kígyó, czika, czikázik, ficza, ficzomodik, ficz-kándozik, ficzánkol, finta, fintor, fitogat, hibban, hibbók, himbál, hinta, hintó, limbál, nyíl, nyilamlik, sík, sikos, szikra, szildl, viczkand, vinczos, vinczároz, virgoncz, vizsla, vizlat. 5) Közelséget jelentőkben, mint térbeli nagyság ellenében térbeli kicsiségre vonatkozik: ily, ide, itt, innen, így, thol, imez, imitt, imily ellentéteik; oly, oda, ott, onnan, úgy, ahol, amaz, amott, amoly.

Mindezekben általában a kicsiség élénkség, vagy ezekkel rokon fiatalság alapfogalma rejlik, melyet az önhangzók legélénkebbike úgy szólván legvékonyabb hangtesttel bíró i fejez ki legtermészethűbben.

A nyílt *a* és *á* é nyílást, rést, szétterjedést, szétválást jelentő szókban uralkodik, pl. ezekben: *aj, ajak, ajt, ajtó, áj, váj, ás, vásik, vág, vég, val, valag, válik, száj, szád, szab, szeg, szel, ta, tág, tár, táí, táj, táí, té, téved, tép, tér, gyér, szét, szél, széled, tenyész, tenyér.* Különösen szájatátást, és ezzel járó bámulást, ostobaságot jelentő szókban: *ásít, mámor, á, ám, ámé, áméskodik, ámúl, ámít, ámolyog, áncsorog, ácsori, ángó, gágó, bá, báva, bám, báma, bámész, bámít, bámúl, bákó, bamba, bacza, bászli, málé; fordítva: méla, melák, mamuk, mamasz, tácsó, tájbász, tátri, táti, az evéshez szájatátogató mámog mámol, máhol, majzol, nyámmog.*

De hogy még inkább kitűnjék, mennyire következetes nyelvünk bizonyos önhangzók alkalmazásában egy szósereget idézünk elé, mely sok nemzetséget és családot foglal magában. Ezek közös jegye abban áll, hogy mindnyájan valami *dudorú, gömbölyű, puffadt, kerekded* vagy *hengerded, csomódad* alaku testeket jelentenek, s gyökhangzójuk az egy osztályba tartozó zárt *a, o, u, v*ag, párhuzamos *é, ő, ú.*

Kerek szók.

Igy nevezzük azon gyököket, melyek önhangzója két ugyanazon mássalhangzó közé szorúlt, u. m.: *bab, babó, babócs, babug* = csecslimbó, *bob, boborca, boborcák, bób, bóbíta, bóbiskol, azaz, feje bóbját hajtogatva szunyókál, búb, búbos, bubor, buborék, csécs, csöcs, csücs, csucs, csucsor, csucsorodik, död, dödö, dödöke, dud, dudor, dudorodik, dudorú, dudorít dudva, gog v. góg, búbos, boglyas kemencze, gogy, gogyola* = golyva, *gög, gögös, a felfuvalkodástól, gug, guga, gugor, gugora, gugorodik, guggol, güg, gügü* (kenyér ducza, púpja) *gügy, gügyü* (egy marok nyítt kender), *kok, kokojsza* (borsónyi fekete bogyó), *kuk, kukó v. kuku, kukora, kukori, kukoricza, kukorodik, kukorczol, kukacz, púp, pupa, tut v. tuty, tutu, tutska, tutyi.*

Ajakhangokkal kezdődők:

bocs, bocska, kis kádféle edény, bucs, bucsó = tuskó, bucsér, *bocz, boczkó, bócz, hengerbócz, bóczeros* = boglyas, *böcz, böczek* = tuskó, *bucz, buczka, buczkó, bod, bodon, bodoca, bodor, böd, bödön, bud, budon, budonka, bog, ágbog, boga, bogács, boglya, boglár, bogrács, bög, bögre, bug, buga, buglya, bogy, bogya, bogyó, bogyol, bögy, bögyök, bögyökös, bugy, bugyor, bugyola, bugya* = tölgyfa buborcákja, *bok, boka, bokolyó, bokor, bök, böke* = csomós, *buk, buksi, bukta, búkk* = makk, *boly, bolyó, bolyos, hangyaboly, böl* bölke = tuskó, *bul, bulál, bulga, boncz* fordítva czomb, *böm v. böl, böndő böngyöle* = káka csomós töve, *bun, bunkó, buncki* = tökerépa, *bus, busa* = zömök, puffadt, *bot, botk, botkos, botos* = gombos pézsmavirág, *böt, bötk, bötkös, bötkö, bötyk, bötykös, but, butikó* = nád bugája, *buty, butyor, butyka* = hasas bugyogó korsó, *büty, bütyk, bütykös, buz, buzma, fod, fodor, fodorodik, füty, fütyk, fütykös, magy, mogy* = bogy, magyal, magyaró v. mogyoró, *mony monyorú, moty, motyó, mot, motring, pocz, poczok, poczokos, pöcz, pöczced* = puffad, daqad, *pog, pogácsa. poh, pohos, pohók, pok, poka, pom, pompos, pomposka, pot, pota* = csomós kiforradás a fa derekán, potroh, stb.

Torokhangokkal kezdődők:

gob, gobhal, goboncza, göb, göbre, göbecz, gub, gubacs, gubó, gúb, gübe = vizörvény, *gübü* = nyélbe ütött göcs, melylyel a halászok a vizet zavarják, *göcs, göcsört, göd, gödör, goly, golyó, golyva, göly, gölye, hizlalni való disznó, göldör, gom, gomoly, gombolyag, gomb, gombor, gomboly, gombócz, göm, gömő, gömőly, göngy, gömb, gömböly, gömbölyeg, gönd, göndör, göndörödik, gum, gumó, güm, gümő, gyon, gyomor, hom, homolit, homolka, homlok, homorú, honcsok, hompol, hén v. hém, henger, hengerég, hengerbócz, hente-*

reg, hém, hőmörös, hőmbölyög, hőmpölyög, hop, hoporca, hoportyag, hup, hupa, hátahupás, hup-polyag, (egyszersmind hangutánzó.) hüv v. huv, hővely, hüvely, hóly hólyag, kob, kobak, köb, köből, kul, kuly, kulacs, kulyak = ököl, kom, komló, konkoly, kondor, kompoty, koncz, köny, könyök, könyv (göngyöltett papirlapok), kony, konya, kop, koponya, kopolya, köp, köpez, köpczös, köpöly, köpü, köpücze, kup, kupa, kupak, kupalag, kupacz, kuporu, köv, kövér = göbér.

Nyelvhegyi hangokkal kezdődők:

csob, csobány, csobolyó, csüb, csübür, csüg, csögbog, fordítva: göcs, csok, csokor, csök = tuskó, csom, csoma, csomó, csomor, csont, csombók, csombolék, csombor, csüm, csümeg (forradás a fán) csömör, csönk, csönköly (forgócsont), csömpöly, csömbülék, csop, csopor, csoport, czom, czomb, czompó, dob (egyszersmind hangutánzó), dobasz, dobzó, dobosz, dobon, döl, döhön, döhörke, döh, dühér, döl, dölmezc (dundi), döl, dom, domb, dombor, dombár, domó, düm, döm bicz, döme, dömsüdi, dömöske, dum, duny, dundi, dunna v. dunya, duz, duzma, duzmati, tob, toboz, tok, toka, toklász, tokmány, tom, tombác, tompa, tompor, tök, tük, tüke, tüm, tümöl, tümpe, tönk, tönkesz, tus, tuskó, tud, tüd, tügy, tüttös, zom, züm, zom, zomok, zömök, zombék.

De hogy a példák annál szembetűnőbbek legyenek, az ide tartozó szókat külön osztályokra választva állítjuk elé.

1) Melyek az állatok és állati testek különféle gömbölyü, dudorú, kerekded, fölpuftadt alakjait, vagy kinövéseit, jelentik, ú. m.: bób, bóbíta, hoborca, boborca, búb, boka, buczkó, bügy, böndő, mony, poczok, poh, potroh, púp, pofa, czompó, potasz(hal), buksi, bonfordi, busa, ponty, göbör, guga, golyva, gogyola, gög, göndör, gyomor, kondor, konya, göbe, gölye, gubó, küldök, könyök, köpez, kukó, kutyak, ököl, hupa, hoporty, hólyag, hályog, csont, czomb, csömör, csönk, csönköly, dobasz, döme, dömsüdi, dömöczkös, döm bicz, dölmezc, döhér, dundi, duczi, duzmati, zömök, tümpe, toka, tompor, tüd, tügy, tüttös.

2) Növények, és terményeik, vagy részeik: bob v. bab, bodacs, bogy, bogya, bogyó, bugya, bodza, bog, bogács, bög, buga, búkk, balla, bobor, bolyó, bölöke, bombék, böngyöle, bunkó, botk, bök, bötyk, bütyk, fütty, mag, magyal, mogyoró, makk, pota, gomba, gomó, gömő, gyümölcs, gyök, göcs, gubacs, kobak, komló, konkoly, kukoricza, csombor, csög tuskó, toboz.

3) Puffadt dudorú, töltelékes, vagy kerekded térszertanemünk, sütemények: kenyér dúcza, domója, púpja, gügüje, gyürkéje, bodok, bukta, dödölle, pompos, pampuska, pupa, puffancs, pánkó, pogács, gobonca, gombóc, gömbölyeg, gömböcz, kalács, kalinkó, kukori.

4) Edények, s holmi más kerded, öblös üregű eszközök: boeska, bodon, bődön, döhön, döhörke, bokolyó, bogrács, bögre, bucsér, csobolyó, csobány, csübür, dobosz, gog, gugora, köből, köcsög, kubucz, kópicz, köpü, köpücze, kulacs, kupa, kupak, tümöl.

5) Öszvegöngyölgetett, hajtogatott holmi, ököl, balyu, butyor, motyó, motring, podgrász, bulázó, csokor, pólya, fodor, bodor, gomoly, gombolyag, pongyola, göngyöleg, gúzs, zsugor.

Egyébiránt, ha a más nyelvbéli ilyenemű szókat is szemügyre vesszük, hasonló szóképzésekre és rokonításokra akadunk. Így a közelebb ismert latin: *glands, glandula, globus, glomus, glomero* a magyar *golyó, golyva* szókkal ütnek öszve, a *cumulus* = gomoly, *cucurbita* = kukó, kukoraforma növény, *tumet, tumulus, tuber, tumidus, tubus*, a magyar domb, domó, tombác, tutu-hoz, hasonló; *bacca* = bogyó, *bucca* = pofa, *bufo* = puffadó béka. A németben: *Knopf* = gomb, *Knäuel* = gombolyag, *Knödl* = gombóc, *Knoten* = gomó, csomó, *Knochen* = koncz, csont, *Knie* = könyök, *Knopper* = gubacs, stb.

A mássalhangzókról.

A mássalhangzók szószervre nézve a) *ajkiak*, melyek idomításában kiválólag az ajkak működnek, ú. m. *b, p, m, v, f*, b) *nyelvgyökiek*, melyek a torok ürege táján a nyelv tövének képződnek, másképen *torokhangok*: *g, k, h*; c) *nyelvhegyiek*, melyek képződése azon tájra esik, hol a nyelv a felső áll és szájpadlás mellső részének fekszik neki: *d, t, s, sz, z, n, l, r, j*, melyek közül, az öt elsőbbet *foghangoknak* is nevezik. Az öszvetett hangokból állók, ú. m.: *cz, cs, ds, gy. ly, ny, ty, zs*, elemeikre nézve szintén ezen osztályba tartoznak.

Minden osztálybeli mássalhangzó önnön szervtársához áll legközelebb, s egymásnak kisebb nagyobb árnyalatai; honnan a nyelvekben általán minden mássalhangzó a maga szervtársával szokott főleg váltakozni, sőt némelyekben nem csak kivételesen, hanem általán fölcse-

rélve ejtetnek, pl. a németben a *b* és *p*, *d* és *t*, *g* és *k*. Ennek tudomása *egyik kulcs* mind a bel mind a kül nyelvbéli szók öszve hasonlítása és rokonítására. Lássuk a dolgot példákban:

E magyar szóban: *bűz*, a *b* ajki, a *z* nyelvhegyi, s ennek szervtársa a *d*, honnan *büz* és *büld*, *büzös* és *büds* egy jelentésűiek. De ugyan ezen gyökhangok rejlenek a latin *ped*-or-ban is, mert a *b* és *p* ajkiak. Tehát tudván azt, hogy e szók alapérteménye kellemetlen rossz szag, a magyar *bűz*, *büld* és a latin *ped*-or, *put*-or, *foet*-or épen úgy rokoníthatók, mint a magyar *bódor* és *pótor*, (csavargó) *zsup* és *zsupf*. Ez alapon hasonlíthatók a fim *püi* (pee) és magyar *fej*, a fim *pilwi* és magyar *felhő*, és német *Wolke*, a latin *pellis* és német *Fell*. A nyelvgyökiek hasonlatánál fogva rokonok a magyar: *hom*, *gom*, *kom*, *homolka*, *gomoly*, *kompoty*, *homoltt*, *gomolytt*, *kompol*; a latin: *columba*, szerb: *golub*, cseh: *holub*; a latin: *crimen*, szerb: *grick*, cseh: *hrick*; a latin: *carmen*, szerb: *greben*, cseh: *hreb*; a hellen: *óv*, *ó* latin, persa: *tu*, magyar: *te*, német, svéd, dán: *du*, orosz és több szláv: *ty*, szerb: *ti*, szanszkrit: *tván*, héber: *attá*, arab: *ente*, török: *szen*, finn: *sinä* (többese: *te*) stb. stb.

De a mássalhangzók nem csak szószervi, hanem már tulajdonsági viszonyoknál fogva is osztályozhatók, u. m. a maguk nemében:

a) kemények: f, k, p, s, sz, t, ty, h,
vagy b) lágyak: v, g, b, zs, z, d, gy.

Ha ragozáskor vagy öszvetétkor a lágy után kemény következik, akkor amas szószerve szükségkép keményen hangzik, pl. *dobez*, kiejtésben *dopsz*, *doptam*, *dobhatsz*, *dophatsz*, *adtam*, *attam*, *habzol*, *hapol*, *nyugszik*, *nyukszik*. E változás néha az írásba is átmegey, pl. *lepke* elemeze *lebke*, azaz lebege lebegő, a *leb* gyöktől, *butyka* = bugyga, bugyoga. Így a latinban: *scribo* scrib-si helyett scripsi, *scribum* h. scriptum, a hellenben: *λέγω*, *λέγωω* h. *léfo*, *λίβω*, *λίβωω* h. *λλήω*, a németben: Grube Gruft, tragen Tracht, schlagen Schlacht.

Megfordítva a lágyak előtt a kemények meglágyulnak pl. *akgat* aggat, *fakgat* faggat, *szakgat* szaggat, *lopdos* loldos, *lakzi* lagzi, *kapzsi* kabzsi, *uzdi* uzdi, *menyekző*, *menyegző*.

Néha a gyöknek előbötűjét követi a második is, azaz, ha az első keményre változik, a második is azzá lesz és viszont, pl. *bok* pok, *bódor* pótor, *büb* púp, *bimbó* pimpó, *bogyol* patyol, *biggyed* pittyed, *bizgál* piszkál, *guyora* kukora, *dobban* toppan, *gongy* konty, *bogos* fokos, *galagyal* kalatyal, *gombócz*, *kompoty* stb.

A lágy és kemény mássalhangzók ezen viszonya hellen igeragozásban különösen feltűnő, egyszersmind a szóelemzésnek egy *második kulcsa*.

b) *érülködők*, melyeknek kiejtésekor az ajkak egymást, vagy a nyelv a fogakat, vagy a szájpadrást szorosabban érintik, milyenek: *b*, *p*, melyekben az ajkak egymáshoz; *d*, *t*, a nyelv a fogakhoz; *g*, *k*, *n*, *l*, *r*, a nyelv a szájpadráshoz szorúl; az *m* az első osztálybeliekhez tartozik, mennyiben az ajkakat, de a harmadikhoz is, mennyiben, mint az *n*, a szájpadrást érinti; *nem érülködők*, melyeknek kiejtésekor az ajkak ösze nem szorulnak, u. m.: a kemény fuvó *f* és lágy fuvó *v*, a fogak közt könnyebben átsikamló *sz*, *z*, *zs*, és a lágyan lehő *j*, *h*.

Itt rejlik annak oka, hogy ezen párosak inkább szeretnek egymással mint más szervtársaikkal váltakozni, vagy a *b* inkább *p*-vel mint *f*-, *v*-vel, a *d* inkább *t*-vel, mint *sz*-, *z*-vel, stb. tehát rokonság szerint: *b*, *p*; *v*, *f*; *d*, *t*; *g*, *k*; *sz*, *z*; *s*, *zs*; *m*, *n*; *l*, *r*; *j*, *h*.

Ez a szóelemzés és szóhasonlítás *harmadik kulcsa*. E szerint cserélődnek fel: *pongyola* pongyola, *bizseg* pizseg, *bufa* pofa, *bufog* pufog, *bulya* pólya, *bóné* póné, *bajtárs* pajtás, *bőfög* pőfög, *csafar* csavar, *fanyar* vonyár, *fekete* vakota, *fészek* vaczok, *fi* iv (adék), *ficzka* and viczka, *finczároz* vinczároz, *finchos* vinczos, *fon* von, *fürgencz* virgencz, *devernya* tivornya, *dobosz* toboz, *dobzódik* tobzódik, *dombác*z tombác, *dömbicz* tömpe, *dobog* topog, *gamó* kamó, *gócza* kacsza, *gondor* kondor, *góbé* kópé, *gugora* kukora, *gugorodik* kukorodik, *szamat* zamat, *szilál* zilál, *szarándok* zarándok, *Szala* Zala, *szug* zug, *szár* (kopasz) zár; *súrol* zsúrol, *Sigmund* Zaigmond, *nevet* mevet, *nedencze* medencze, *neder*, meder, *íromba* ilomba, *botránkoz*ik botlánkoz. stb.

Továbbá a *b*, *d*, *g* különböző szervűiek ugyan, de egyeznek abban, hogy a maguk nemében lágyabbak és érülködők, honnan kivált a fejletlen gyermeknyelvben felcserélődnek mint: *bondor* gondor, *döndöre*, göndör, *dömbicz* gömböcz, *dörg*, dördül, *forg* fordul, hasonlóan a *p*, *t*, *k*, mint a maguk nemében kemények és érülködők, pl. *kép* tőp, *kotorász* totolász, *kedig* pedig, *csutka* csupka, a finn többes képzője *t* és a magyar *k*. És ez: a szóelemzés és szóhasonlítás *negyedik kulcsa*.

A *v*, *f* egy felül és a *h* külön szervüek, de egyeznek a) hogy nem érülközők b) hogy a két első *ajaklehes* a *h* pedig *toroklehes*, honnan: *vinnyog hinnyog, kova koha, purva purha, kömics kömies, föntörög höntörög vöntörög, finta hinta, viskó hiskó, vityilló hutyolló, sávoly sáholy*.

A *v*, mint gyünge fuvalmú, a szintén lágy lehü *j*-vel, mint: *táv táj, szivos szijas, bu-cik bujik, fuvo-k fujok, rovat rojt*; sőt a *j* révén átmegy keményebb *l*, *r*-re: *nüvök nölök, szivok szilok, szivos szij, szilánk, szilács, sziorom*. Az *f*, mennyiben érülközés nélküli és kemény átváltozik néha *s*-re, *sz*-re: *fanyar, sanyar, fanyalog sanyarog, füzfa Baranyában szizfa, fül* (foenum) széna.

A mássalhangzók ilyenén fölcserélődésén alapszik több képzők módosítása és rokonsága, melyenek:

<i>d</i> önható	<i>t</i> átható	<i>d</i> önható	<i>t</i> átható
szak- <i>ad</i>	szakasz- <i>t</i> ,	dag- <i>ad</i>	dagasz- <i>t</i> ,
mar- <i>ad</i>	marasz- <i>t</i> ,	olv- <i>ad</i>	olvasz- <i>t</i> ,
eng- <i>ed</i>	engesz- <i>t</i> ,	görb- <i>ed</i>	görbesz- <i>t</i> ,
rep- <i>ed</i>	repsz- <i>t</i> ,	dől- <i>ed</i>	dőlesz- <i>t</i> ;
<i>d</i> visszaható	<i>t</i> átható	<i>d</i> visszaható	<i>t</i> átható
marak- <i>od-ik</i>	marog- <i>at</i> ,	huzak- <i>od-ik</i>	huzog- <i>at</i> ,
vonak- <i>od-ik</i>	vonog- <i>at</i> ,	tolak- <i>od-ik</i>	tolog- <i>at</i> ,
verek- <i>éd-ik</i>	vereg- <i>ét</i> ,	kötek- <i>éd-ik</i>	kötög- <i>et</i> ;
<i>d</i> belszenvető	<i>t</i> külszenvető	<i>d</i> belszenvető	<i>t</i> külszenvető
hany- <i>ód-ik</i>	hány- <i>at-ik</i> ,	huz- <i>ód-ik</i> ,	huz- <i>at-ik</i> ,
nyom- <i>ód-ik</i>	nyom- <i>at-ik</i> ,	von- <i>ód-ik</i> ,	von- <i>at-ik</i> ,
ver- <i>őd-ik</i>	ver- <i>et-ik</i> ,	szed- <i>őd-ik</i>	szed- <i>et-ik</i> ,
szür- <i>őd-ik</i>	szür- <i>et-ik</i> ,	tör- <i>őd-ik</i>	tör- <i>et-ik</i> ;
<i>d</i>	<i>sz</i>	<i>d</i>	<i>sz</i>
marak- <i>od-ik</i>	marak- <i>osz-ik</i> ,	tolak- <i>od-ik</i>	tolak- <i>osz-ik</i> ,
cselek- <i>éd-ik</i>	cselek- <i>ész-ik</i> ,	menek- <i>éd-ik</i>	menek- <i>ész-ik</i> ,
törek- <i>éd-ik</i>	törek- <i>ész-ik</i> ,	verek- <i>éd-ik</i>	verek- <i>ész-ik</i> ;
<i>d</i>	<i>z</i>	<i>d</i>	<i>z</i>
szának- <i>od-ik</i>	szának- <i>oz-ik</i> ,	váarak- <i>od-ik</i>	váarak- <i>oz-ik</i> ,
gondolk- <i>od-ik</i>	gondolk- <i>oz-ik</i> ,	gyülek- <i>éd-ik</i>	gyülek- <i>ez-ik</i> ,
<i>g</i>	<i>tur-og-nál,</i>	<i>szur-k-ál</i>	<i>tur-k-ál,</i>
szur- <i>og-ál</i>	nyir- <i>og-ál,</i>	ir- <i>k-ál</i>	nyir- <i>k-ál,</i>
ir- <i>og-ál</i>	bugy- <i>og-a</i> ,	csacs- <i>k-a</i>	bugy- <i>k-a</i> ,
csacs- <i>og-a</i>	fécs- <i>eg-e</i> ,	locs- <i>k-a</i>	fécs- <i>k-e</i> ,
locs- <i>og-a</i>	huz- <i>og-at</i> ,	czin- <i>k-e</i>	huz- <i>ak-odik</i> ,
czin- <i>ég-e</i>	eresz- <i>g-et</i> ,	akasz- <i>k-odik</i>	eresz- <i>k-édik</i> ,
akaszt- <i>g-at</i>			
<i>g</i>	<i>kong,</i>	<i>for-d-it</i>	<i>kon-d-it,</i>
for- <i>g</i>	csén- <i>g,</i>	zú- <i>d-it</i>	csén- <i>d-it,</i>
zú- <i>g</i>	dör- <i>g,</i>	pér- <i>d-it</i>	dör- <i>d-it</i> ;
pér- <i>g</i>			
<i>d</i>	<i>kapk-od,</i>	<i>tap-os</i>	<i>kapd-os,</i>
tap- <i>od</i>	repk- <i>éd,</i>	csapd- <i>os</i>	repd- <i>és,</i>
csapk- <i>od</i>	csipk- <i>éd,</i>	köpd- <i>ös</i>	csipd- <i>és,</i>
köpk- <i>öd</i>			
<i>s</i>	<i>kapd-os,</i>	<i>mard-oz</i>	<i>kapd-oz,</i>
mard- <i>os</i>	köpd- <i>ös,</i>	verd- <i>éz</i>	köpd- <i>öz, stb.</i>
verd- <i>és</i>			

Igen számos mássalhangzók változásai és fölcserélései a koronként változó kiejtésen és tájszóláson alapulnak, melyeket a nyelvszokás után lehet csak tanulmányozni. Ezek esetleges okait vagy a beszélők különböző szószerveinek, vagy főleg annak kell tulajdonítani, hogy,

miután az emberek a nyelvet csak úgy gépileg, nem öntudatosan tanulják, a gyökök alapértelményére nem figyelvén csupán a hangokat fogják fel, s azokat kényök kedvük szerint módosítják.

Az így módosított szókat két fő felekezetre oszthatjuk.

1) Melyek minden alakban ugyanazon értelményűek, mint: *be jól de jól buzma, duzma; babuk, daduk; hadar, sadar; hápog, sápag; kóborog, kódorog; billing, filling; sávos, sáhos; nyirbál, nyirkál; liba, zsiba; meder, neder; száj és szárd (a hordón); fájdal, fájlal; tördelék, törmelék; sarju, sevang; bodza, borza, bozza; fentereg, hentereg, csöntörög; gyűszű, tűszű; gänge, gyéngé; hagyma, hajma; bankó, mankó stb.*

2) Melyek hasonértelményűek, de némi árnyalatban különböznek egymástól, mint: *bütyk, fütük; bütykös, fütükös; lóball, lógál; bondor, kondor; ballag, kullog; bajlódik, vajudik; gonosz, konok; huny, kuny; hurít, kurjant; pörgel, pörzsel; dörgöl, dörzsel; hervad, sorvad; rojt, rost; sóhaj, sopánkodik; kajla, kajsa; karmol, karczol; stb. Az értelmező szótár föladata ezek és hasonlók értelményét szabatosan meghatározni.*

Előtetés mássalhangzók.

1) Melyek az alapszó értelményét nem változtatják, legfőleg hangzatosabbá teszik; a) ajakbötök: *á, bá; amé, bámé; ámul, bámul; ámit, bámít; ángó, bángó; Andri, Bandri; Örzse, Bőrzse; iczeg, biczeg; illeg, billeg; izgat, bizgat; ringat, bringat; ringyó, bregyó; izseg, bizseg; apa, papa; ityi, pítii; Ila, Pila; Ista, Pista; Erzse, Perzse; Anna, Panna; illeng, filleng; irka, firka; irics, virics. b) más neműek, mint: ércze, jércze; égszin, kékszin; impók, himpók; üveder, hűveder; álom, hál; uszit, huszit.*

2) Melyek az alapszó értelményét némi árnyalattal módosítják, mint: *anya, banya; állvány, bálvány; omlik, bomlik; ort, borotva; aláz, gyaláz; óriás, hóriás; odvas, pudvás; osztlik, foszlik; eny, geny.*

3) Némely szókban csak ikerítve divatoznak: *ingó-bingó, elegy-belegy, ákom-bákom, csiga-biga, csönka-bonka, inczi-pinczi.*

4) Néha az önálló gyök vagy törzszóból egészen újat képeznek; mint: *ér, érték, bér; ér (hozzá ér) fér; orda, borda; ízik (izmosodik) hízik; ingat, ringat; ém (éber, vigyázó), kém; alap, talap, talp; áj, váj; ás, vás; illan, villan; együtt, vegyít.*

Közbevetett mássalhangzók.

Ezek is az alapszó értelményét részint változatlanul hagyják, vagy némileg módosítják. Az első neműekhez tartoznak: *vénhedik, vénedik; ifjuhodik, ifjudik; horhol, horol; pirhók, pirók; csólk, csók; csólka, csóka; szölke, szölke; kámva, káva; potyka, ponty; taszint, taszít; kopáncs, kopács; bogáncs, bogács; nádor, nádor (nagy úr); dönt, döt; loncs, locs; Szempez, Szemez; piarcz, piacz (idegen); csatragol, csatangol; emse, eme; álltó, ültő (helyben) álló, ülő; nehezél, nehezél; hitves, hites; sortvés, sertés stb.*

Némi értelményi változattal: *molyhos, mohos; bérlél, bérel; izlel, izel; szaglal, szagol; vérmes, véres; torlódik, toldódik; görce, göcs; magye (vármegye), mesgye (földek között) stb.*

Hátratett mássalhangzók.

Csupán a szók hangzatoságát nevelő toldalékok: *csalárd, csalár; fogárd, fogár; édesd, édes; könnyüd, könnyü; hosszud, hosszú; karcsud, karcsu; kend, ken; fend, fen; csaláng, csalán; foszláng, foszlán; szatyin, szatyin; mócsing, mócsin; borzag, borza; ottang, ottan; itteng, itten; eperj, eper; szederj, szeder; nyirj, nyir; cserj, cser; bandsal, banda; kancsal, kancsa; hangyál, hangya; lopval, lopva; fön, fő; fún, fú; kajszin, kajsi (baraczk); rubint, rubin; tulipánt, tulipán; araszt, arasz; fost, fos; választ, válasz; bibaszt, bibasz; ereszt a földel eresztje, e helyett: eresze; megest, meges stb.*

Áttételes mássalhangzók.

1) Midőn egy vagy több mássalhangzó eredeti helyét megváltoztatja, mint: *parányi, aprányi; czómb, boncz; elme, emle; ereszt v. eresz (héj), eszter; ferteng, fétréng; kertécz, ketrécz; fekete, feteke; gyarapodik, gyaporodik; kebel, keleb; kölöncz, cölönk; kürt, kürtöl; türk, türköül; morzaol, zsormol; netekszé (mint: nesze), nesztek; selymék, semlyék; szájók, szajkó; száldog, szágdul; tegnap, Bodrogközben tebnak; tenyér, terény; világos, vidályos; szükcső, szücskő; hágcső, háskő; bökcsi (bökő légy), pöcsik; vakmerő, makverő; csadajmálé, csalamadé; csenevész, mecsevész stb.*

2) Midőn a gyökszó egészen visszára fordul, mint: *bicz-eg, czib-ak; büil-eg, lib-eg; bog, gob; bög, göb; bög-re, göb-re; bod-on, dob-on; böd-ön, döb-ön; fi-ú, if-jú; facts-ar, csaf-ar; fecs-eg, csev-eg; gyik, kigy-ó; guzs-orodik, zzug-orodik; gör, rög; hőr-ög, röh-ög; kecs-ély (kics-i), csek-ély; köp, pök; kot-ló (bárány), tok-ló; czub-ók, bucz-kó; göcs, csög; suh-áng, hus-áng; no-szol, on-szol; tév, vét; vis-it, siv-it stb.*

Jegyzet. Az egyes mássalhangzók, hangtani tulajdonságait, sajátságait külön-külön az illető bötük rovatai alatt részletesen tárgyalva adjuk elé.

II. Szakasz. A gyökökről.

A gyökök fogalma.

Vannak a nyelvekben bizonyos alapszók, melyekből vagy belváltozás, vagy toldás által más-más, alapeszmében egyező, vagyis ugyanazon eszméből kiinduló szók erednek. Amazokat a nyelvészek *gyököknek*, emezeket *származékoknak* szokták nevezni.

Minden szó vagy egyetlenegy fogalmat fejez ki, vagy többet; amaz *egyszerű*, emez *többszerű*, vagy *összetett*, pl. *fej* egyszerű szó, mennyiben minden mellék fogalom nélkül egyedül az állati testnek bizonyos részét jelenti; *fejellen*, többszerű, mert a fej hiányának fogalmát is magában foglalja; *fejtelenség* még többszerűbb, mert a fentebbieken kívül még azon állapotot is kifejezi, midőn valaminek feje nincs; *fejtető*, összetett, mert ezen két fogalomnak: *fej* és *telő*, szoros viszonyát, együttes létét jelenti.

Az ilykép együtté forrt alkatrészek úgy tekinthetők, mint *regyelemnek*, melyek viszonyos egymásra hatás által egy önálló szellemi egésznek képeznek.

A gyökök, mint minden járulék nélküliek, többfélék, a) melyek önállóan minden hozzátét nélkül is határozott jelentésűek, mint: *fa, fü, jó, rossz, én, te, út, ver, no! hi! czo! csa!* s ezek másképen: *gyökszók*; b) melyek önállóan nem divatoznak, de több különböző képzőket elfogadnak, tehát képzési vagy ragozási állapotjokat tekintve egykor divatozniok s határozott jelentéssel kellett bírniok, különben többféle származékaiknak sem volna rokon jelentésök, pl. a *fakad, fakaszt, apad, apaszt, eped, epeszt* igék gyökei *fak, ap, ep*, melyek oly önhatási vagy áthatási viszonyban állanak az *al, el, aszt, eszt* képzőkkel, mint a *likad, árad, düled, likaszt, áraszt, düleszt* származékokban az önálló *lik, ár, düil*. A csak származékaikban élő gyököket *elvont gyököknek*, *puszta gyököknek* nevezzük. Újabb időben számtalan szó, mely nyelvemlékeinkben csak képzővel fordul elé, tehát csak mint elvont létezett, az irodalom útján önállósá válik, mint: *rom, idv, rag, gyök, dics* stb. melyeket ha még tovább is képesek vagyunk elemezni, azaz több gyökökkel közös oly elemet találunk bennök, mely valamennyivel közös jelentést sejtített pl. *ro rom, rossz, roz(-z-an) rogy* stb. gyökökben, *di disz, dív(-ik), dics* gyökökben, ezt gyökelemnek hívjuk, mint fentebb is megérintettük.

Az elvont gyökök valamint más nyelvekben, úgy a miénkben is nagy számauk, melyenek a) a hangutánzóok fölös sokasága, mint: *csör, dör, hőr, pör, zör, bon, don, kon, zon, koty, loty, toty, sis, sus, szisz, szusz*, mint ezen gyakorlatos igék gyökei: *csör-ög, dör-ög, pör-ög, zör-ög, bon-g, don-g, kon-g, zon-g, koty-og, loty-og, sis-ereg, sus-og, szisz-ég, szusz-og*; b) melyektől bizonyos és más szókban is létező képzőket világosan elkülöníthetünk, melyenek, *ill-an, rül-an, ig-tat, icz-eg, ficz-am, ír-am, isz-am, i-ed, heg-ed, ki-es, om-lik, bon-lik, csom-ó, dom-ó, pim-ó, red-ó, ned-v, ked-v, dar-v, szar-v, od-v, fod-or, bod-or, bocz-kó, sil-ány, hi-ány, hi-ú, li-ú* stb. c) oly szóelemek, illetőleg egyes önhangzók, melyek bizonyos szócsaládokban az alapértelményt határozottan kiténtetik mint a közelre mutató *i, e* ezekben: *üle, itt, innen, ily, így, ihol v. ahol, ez, imez, v. emez*, és a távolra mutató *o, a* ezekben: *oda, ott, onnan, oly, ógy, (ügy) ahol, az, amuz, amott*.

A mutató *a* és *e* önállósággal is bírnak, pl. *ott van a! oda menjj a! ide hozd e! itt varadj e!* Ezen e hez hasonló a kérdő *e* pl. *eljösz-e? te vagy-e?*

Elvont vagy elavult törzsek.

Nagy számmal vannak nyelvünkben oly származékok is, melyek önállóan nem divatoznak, hanem más további származékszók alapját teszik. Ezeket a szoros értelemben vett gyököktől megkülönböztetve *törzseknek* nevezzük. A nyelvbéli takarékoság elve szerint nem lehet kétkedni benne, hogy eredetileg ezek is önálló szók valának, (sőt gyakran magok is önálló

gyökökből származtak, mint mindjárt látni fogjuk), de utóbb elhanyagoltattak, és csak származékaikban maradtak fenn. Az ily törzsek többneműek a) melyek elvont vagy elavult gyökökből képezettek, mint: *isz-am, ficz-am, hár-am, sud-am, für-m, der-m*, melyek származékai: *iszam-odik, ficzam-odik, háram-lik, sudam-lik, förm-ed, derm-ed*. b) Melyek önálló, ma is divatozó gyökökből származtak, mint: *fut-am, nyil-am, csusz-am, vet-em, él-em, fél-em*, a *futamodik, nyilam-lik, csuzsam-odik, vetem-édik, élem-édik, félem-lik* igék törzsei. c) Egészen kifejlett, világos értelmű, de elhanyagolt szók, milyenek: *keser, szomor, homor, dudor, bubor, zaugor*, és több mások. Mind a három pont alattiak, olyanok, melyeket ismét divatba lehet hozni, sőt az újabb írói nyelv már többeket czélirányosan használ is. d) Melyek bizonyos középképző által egy más származékszónak alapját teszik, de önállóan nincsenek szokásban, mint a *látogat, mondogat, irogat, szedeget, ütöget*, törzsei: *látog, mondog, irog, szedeg, ütög*, s hasonló száz meg százak.

A gyökök nemződése nyelvünkben.

A gyököket általában három fő osztályra sorozhatjuk. 1) Melyek valamely kedvező vagy kedvezőtlen érzésből fakadt hangnak kinyomatai, vagyis úgynevezett *kedélyszók*, és pedig emberi vagy oktalan állati kedélyhangok, mennyiben ezek is az illető állatnak bizonyos érzését fejezik ki, pl. más érzésből *nyerít*, másból *röhög*, másból *fortyog* a ló; más-más ebi kedélyhangra mutatnak: *ugat, vonyít, csahol, szükkül*; a tyúk jó kedvében *kárál, káricsál*, ha szomorú *kotlik*, midőn megjíjed, *kotkodákol*, ha ragadozó madarat lát, *kirrog*. Emberi kedélyhangok és szók: *híhi! hahu! oh! ah! huh! jaj! nyög, soh-ajt stb.* 2) Melyek akármely testnek a levegőbe vagy más testbe ütőközt erősebb surlódása illetőleg mozdulása, mozgása által támadott s a filekbe ütődött hangok utánzásai pl. *csör, dör, pü, dú, suh, zuh, stb.* Ide tartoznak az állati test szervei által képzett mindazon hangok is, melyek nem kedélyből fakadnak, hanem csupán az illető szervek működéséből, mint: *keh, lih, leh, pih, korty, horty, roty, szorty, szusz, szisz, piaz, posz, nyif, tuty, mukk.* 3) Melyek a látszervek közegével észlelt tárgyakat némi szembeötlő tulajdonságaikról vagy viszonyaikról nevezik, milyenek a) közelség vagy távolság; b) nagyság, kicsiség; c) magasság alacsonyság; d) gömbölyűség, tertyedség, laposság; e) mozgékonyág vagy tespedő állapot; f) együtteség vagy szétváltság, stb.

Mi a *tapintás* útján észlelt tárgyakat illeti, ezek közül némelyek az érintés által okozott hangtól vették neveiket, mint: *tap, tasz, csap*; mások a látszervekre ható valamely tulajdonságuktól, pl. *lággy*; ami a nyomásnak engedve *leebb, alább* száll, *lohad, lapul*; *rugalmas*, ami kihúzva, összehúzva ismét előbbi állapotába visszaugrik. Az *izlésre és szaglásra* vonatkozó tárgyak pedig többen azon kedélyhangtól vették neveiket, melyet vonzó vagy eltaszító benyomásuk okozni szoktak, pl. *bül, búz, piha, piszok*; különben a beszívástól: *szag, szamat, szimat, szop, szürccsöl, hörpöl.*

A két első pont alatti szók a bel vagy külérzésekre ható benyomások szótesztült képmásai, melyek alkotására csak az alsóbb elmetehetség foly be, csak az érzékeknek többé kevesebbé finom fogékonyaságát s a szószervek kisebb nagyobb ügyességét tetelezzik föl. A különbség köztük az, hogy az emberi kedélyhangokat, vagyis az általok kifejezett érzést néma arcbeszéddel is lehet helyettesíteni, és láthatókká tenni, a második osztálybelieket pedig nem.

A harmadik osztálybeli szók képzésénél már nem csupán az alsóbb, hanem a felsőbb tehetségek is működnek, midőn a szemmel látható tárgyak kül viszonyait észlelik, azután bizonyos elvont jegyeiket kiemelik, s azoknál fogva nevezik. Ezek is oly neműek, melyeket néma beszéd, illetőleg taglejtés által utánozni, sőt világosabbá, élénkebbé láthatóvá lehet tenni, pl. a távolságot, közelséget, magasságot, alacsonyságot, gömbölyűséget, keringéat, lóbázást stb.

Természetszerű dolognak véljük, hogy az emberi szózatok között eredetre nézve első a kedélyhangok, s az ezekből izelt kedélyszók milyennel az oktalan állatok is bírnak; azután azok, melyek a filek által felfogott természeti hangokat utánozzák, mert ezeket készen veszszük által, honnan ezekben a legkülönbözőbb fajú népek nyelvei is többé kevésbé hasonlók egymáshoz, pl. az égdörgéat jelentő szókban.

A harmadik osztálybeli szókra nézve már gyakran egészen elváltnak a nyelvek egymástól, amint t. i. az elnevezés alapjaul az illető tárgynak egyik emez, másik amaz tulajdonságát fogta fel, pl. *ágyu* v. *álgyu* az alvó (háló) helyet jelentő *ágy* v. *álgy*-tól vette nevét, vagyis a magyar ész felfogása szerint *álgyu* = álgyfélé talapon fekvő nagy löszer, máskép: *pattantyú*, nagyot pattanó hangjától; a német *Stück* a derekat, darabot jelentő *Stück*, vagy tönköt, tőkét jelentő *Stock*-hoz van hasonlítva, mintegy különböztetésül a vékonyabb száru ághoz hasonló puskától; szlávul: *djelo* jelent darabot és álgjut. De a német *Stoek* és rokona *Docke* már a magyar *tölke, tönk* szóval rokon. A latin *serpens*

a hason csuszkaló *serpo*-tól, a magyar *kígyó* fordítva *gyík*-ó, az élénk mozgású *gyík* = *csik*-hoz hasonló, de a *serpo* gyöke *ser* a surlódást jelentő magyar *sér*-lik, *sér*-lő szókkal rokon.

A gyökök módosulatai :

1) Midőn az elülálló önhangzó változik, s az alapfogalomnak másmás árnyalatát vagy nemét fejezi ki, pl. mint a metszésre, hasításra vonatkozó szócsalád *r* alaphangú gyöke : *ar*, arat, *árt*, ártány (= herélt kan), *or*, ort, orló, ortovány (fordítva *ró*) : *ír*, irt, irtás, irtogat, iromba, irás, *ür*, ürü (herélt kos); előtéttel : *bar*, barázda; *bor*, borotva; *ber*, berbecs (ürü); *csor*, csoroszla; *dor*, doroszló; *far*, farag, *for*, forgács; *kar*, kard, karcz; *kor*, korsin, kornicz, korbál; *her*, herdel; *hor*, hornyol; *har*, har-ap; *nyír*, nyirkál; *sar*, sarabol, sarol, sarló; *tar*, tarol.

2) Midőn az elülálló önhangzó változatlanul marad, s mássalhangzója változik, pl. az *i* alaphangú s könnyű mozgású szócsalád : *icz*, iczeg; *ill*, illeg; *in*, inog; *isz*, iszamlík; *isz*, izseg; előtéttel : *bicz*, biczeg; *bill*, billeg; *vill*, villog; *pizs*, pizseg; *vincz*, vinczároz; az *ö* alaphangú s kerek-gömbölyű szócsalád : *öb*, öböl, *ök*, ököl; *öl*, ölel; *övedz*; előtéttel : *csöb*, csöbör; *döb*, dobón; *göb*, *göbü* stb.

3) Midőn csak az elülső mássalhangzó változik : *om öm* alaphangú, párhuzamos *du-dorá* család : *bom*, bombék; *böm*, böndö; *csom*, csomó, csomb, csombor; *csöm*, csömb, csömbölék; *czom*, czomb, *dom*, domb, dombor; *döm*, dömb, dömbicz; *tom*, tombác, tomp, tompor; *töm*, tömpe, tomör; *zom*, zomok, *zöm*, zömök, *zsom*, zsom, zsom, zsom, zombék; *gom*, gomb, gonba, gomoly; *göm*, gömb, gömböly; *gyom*, gyomor, *gyöm*, gyöngy; *hom*, homolit, homolka, homorú; *höm*, hömp, hömpölyög; *köm*, kompoty; *köm*, köndör.

4) Midőn csak a középhangzó változik, pl. *fak*, fakad, *fek*, fekély; *fon*, fonák, *fen*, fenék, *val*, valag, *vál*, válik, válu; *vás*, vásik, *vés*, vésü; *far*, farol, fartat, *for*, forog, *fer*, ferde; *par*, parázs, *pér*, pèrszél, *pör*, pöréz; *lap*, lapu, lapác, *lep*, lepény, *lip*, lippen.

5) Midőn a véghang változik, pl. a *ka* alaphangú *kerek görbe* család : *kacs*, kacsa, kaesiba; *kaj*, kajla, kajmó; *kam*, kampó; *kany*, kanyar, kanya; *kal*, kalinkó, kalimpázik.

6) Kettős változattal, pl. *fél*, felel, felelet, *vál*, válasz, válaszol; *for*, forgó, *par*, paritya; *dere-dara*, *terc-tura*; *cseléd*, család; *kar-ika*, *gur-iga*; *bib-asz*, *pim-asz*; *biz-gál*, *pisz-kál*; *bog*, *bok*; *böd-or*, *pót-or*, *rib-anczos*, *rap-anczos*.

7) Hármassal változattal : *fész-ek*, *vacz-ok*; *bös-törködik*, *péz-dérekedik*; *alt* (alutt) tej, *ord-a*; *laj-ha*, *reny-he*.

8) Fordítva : *csaf*-ar, *facs*-ar; *csev-eg*, *fecs-eg*; *csob-án*, *bocs-ka*; *gub-ó*, *bug-a*; *hus-áng*, *sh-áng*; *kacs-ély*, *csek-ély*, *zsug-orodik*, *guzs-orodik*.

Az imént elszámolt példák, melyeket számtalanokkal lehet szaporítani, mutatják, hogy a nyelvalkotó ész a rokon fogalmakat rokon hangokkal szereti kifejezni; legrokonabbak pedig az ugyanazon szerviek, pl. *míl*, milling, *vil*, világ villám, *pir* piros, *mir* mirigy, *vir* virad; melyek mind valami tüzes színűt, fényűt jelentenek, s első hangjaik ajkiak : *m*, *o*, *v*, a második mindnyájokkal közös élénk hangzatu *i*, a harmadik *l* és *r* legközelebbi rokonok. Így egyeznek egymással a magyar *fe* vagy *fej*, a finn *piüi*, a magyar *fa*, német *Baum*, finn *puu*.

Ezen változáson alapulnak a hasonértelműek (synonyma) ama nevei, melyek ugyanazon szervi hangok módosítványai, mint : *bog*, csomó a fán, *bok*, bok-a = csontbog a lábszáron; *pus*, *pogács* = boghoz hasonló sütemény; *pók*, a szegnek bogos feje; *pók*, in-pók, húsos bogféle kinövés a ló lábszárán, *inán*; *bug*, buga, a kender bogforma koronája; *bogy*, bogy-ó, kis boghoz hasonló gyümölcs; *bugy*, bugy-a, bogos forradás a fa derekán; *buk*, bukta, több bogból állá sütemény; *bucz*, buczkó, *bucz*, buczkó, csomós, kemény bog; vékonyhangon : *büg*, *bögy*, bögyök; fordítva : *gob*, gobbal, gömbölyű, gobos fejű hal; *gub*, gubó, gobhá alakult selyemszálak, *kob*, kobak stb.

Más nyelvekkel hasonlítva : *bur*-ok, *bul*-a, lat. *vol-ucrum*, *bul-ga*, *vel-um*; *dob*-asz, lat. *um-idus*; *büüd-ös*, lat. *foct-idus*, *put-idus*; *bék*, lat. *pax*, *fi*, *fial*, (rég), lat. *filius*; finnül *poikas*, pórias németül *puj*, hell. *παις*, tótul *paholek*, lat. *puer*; *bükü*, lat. *pug-io*, lengyelül *pik-a*; *báb*, lat. *puppa*; *per*-eszlén, lat. *ver-ticillum*, *ford-it*, lat. *vort-it*; *mez*, lat. *ves-tis*; *ned*, *med*, lat. *mador*, német : *naz*, *netzen*, stb. stb.

Az egyenlőhangú (homonym) gyökökről.

Valamint más nyelvekben, úgy a magyarban is fölös számuak az olyan szók, kivált a gyökök, melyek ugyanazon alakban egészen más-más éteményűek, péld. *ár*, lat. *pretium*, *ár*, lat.

incrementum, copia, ár, lat. subula. Ennek természetes fő oka azon aránytalanságban rejlik, mely a kifejezendő észmék, illetőleg gondolatok, érzelmek, tárgyak sokasága és az izelt hangok csekély száma között létezik, továbbá, hogy a rokon hangokat egymással fölcserélni szokás. A leggazdagabb nyelvnek is sokkal kevesebb bötüje van, hogysen minden hangárnyalatott birna. Vegyük a) a kedélyhangokat, nemde kiejtve egészen más a *sajnálkozó a!*, a *figyelmező a!* (mit hallok?), a *bosszús a!* (nem is akarom látni) és a *mutató ott van a!*; továbbá máskép hangzik a *bámuló: a* be furcsa! a *haragos: a* ne bosszonts! a *kegyeletes sohaju* „á kegyes Istenem!“ és a *meglepő* „á rajta kaptalak!“⁴. Innen van, hogy az egészen különböző, sőt ellenkező kedélyállapotokat ugyanazon gyökhangzóval fejezzük ki; pl. *áldás, áhítat, átok, ámulat, ástítás*. A részvevő *ir-galom*, a borzadó *ir-tózik*, a roszakaró *ir-igység* abban ugyan egyeznek, hogy midenik a kedélyt rázkódásba hozza, de más más értelemből, és kitörő hangon. E néhány példa is eléggé mutatja, hogy a szóelemzésben és értelmezésben nem csupán a bötükre, hanem az alattok rejülő szellemre is kell ügyelni. 2) A természetü hangutánzókat illetőleg ugyanazon hangokat használjuk, melyeket a kedélyszókban, honnan az egyenlőhanguaknak ismét egy új forrása nyílik, pl. *har-ag*, *kedélyszó*, *har-is har-kály* természetutánzó; *kár-omkodik*, *kedsz. kár-og*, *kár ál*, *madárhang*; *sip-it* a síró gyermek, és *sip-ol* a bodzasipon. 3) Az alakutánzókra nézve: *dob*, ilyféle tompa szavu hangszer, *dob-asz*, *dob-zó*, átv. ért. ezen hangszer alakjához hasonló; *dud-ogás*, *orron beszélés*, *dud-a* tompa, tömlős hangszer, *dud-va* sarj, mely duda gyanánt kidurodózik.

Az egyenlő hanguakkal úgy jöhetünk tisztába, ha származékaikat családositjuk, s a nyelvekben általán divatos hangcseréket, elő-, utó- és közbetéteket tartjuk szem előtt, mindenkor bizonyos alapfogalom vezérfonalát követvén.

Önhangzóval kezdődő gyökök és gyökelemek.

A.

a, távolra mutató, pl. ott van *a!* oda menj *a!* ahol *a!* az *a!* úgy *a!* Ellentéte: *e*, pl. itt van *e!* ide jöjj *e!* ehoh *e!* ez *e!* így *e!* toldva *am*, sőt kettősen is: *an*, pl. *am-ott-a*, *am-ott-an*, *am-oly-a*, *am-oly-an*; származéka a mutató névmás *az*, honnan mást jelent: „a bika nem tehén“ és „az bika (= az ott bika) nem tehén“. Változattal *o*, valamint az *e* változata *i*, honnan *oda ide*, *onnan innen* ellentétek.

ab, (1), v. *ob*, *aba* v. *oba*, *ap* v. *op*, *apa* v. *opa*, *papa*. Rokonai: *av*, *ov*, *at*, *aty*, *ata*, *atya*.

ab, (2), ezen öszvetételben: *abajgat*, a mennyiben *abaj* törzs nem *a!* *haj!* öszvetételnek vétethetnék.

ab, (3), *abár*, *abárol*; rokon a *hab*, *habar*, *habarol*; továbbá: *kav*, *zav*, *kavar*, *zavar*. *acz*, származéka nemcsak *aczel*, *aczelos*, hanem *aczint*, *aczintos* is; rokona: *edz*, *edzett*.

ad, (1), *adás*, *adat*, *adomány*, lat. *do*, hellen *διδάμι*.

ad, (2), v. *od*, *adu* v. *odu*, *adv* v. *odv*, *odor*; előtéttel: *puđ*, *puđva*, *putri*.

ag, (1), *agg*, *aggódik*, *aggaszt*, *aggastyán*.

ag, (2), *agár*, *agarász*, *agarászat*; v. ö. *eg*, (3).

agy, (1), *agyas*, *agyaz*, *agyatlan*, *agyvelő*, *agyfa*.

agy, (2), *agyar*, *agyarkodik*, *agyarkodás*, *agyaras*.

agy, (3) *agyag*, *agyagos*, *agyagoz*, *agyagtalan*.

ah, *kedélyszó*, *ahit*, *ahítás*, *ahítat*, *ahítatos*.

), *ajak*, *ajt*, *ajtó*, *ajaz*, *ajazó*, *ajvas*. V. ö. *áj*, *váj*.

), *ajándék*, *ajándékoz*, *ajánl*, *ajánlás*.

), *akad*, *akaszt*, *akad*, *akar*, *akarát*; rokona: *ék*.

), *akó*, *akna*, *akona*, *aknár*, *aknász*.

), *alak*, *alk* (székelyesen: *lak*), *alku*, *alkalom*, *alkuszik*, *alkot*; rokona *oly*, s honnan *alak* = ()

al, (2), *alá*, *alatt*, *alól*, *alúl*, *alap*, *alabor*, *alacson*, *aláz*, *alom*, fordítva: *la*, honnan *láb*, mint: *fe-ből fej*, előtéttel: *gyal*, *gyaláz*, *gyalog*, *tal*, *talap*, *talp*.

al, (3), *alszik* (régén: *alík*), *alt*, *alut*, *olt*, *alanyár*, *alél*, *alamuszi*; gyöngye előlehhel: *hal*, *halál*, és *hál*.

al, (4), nyílt *a*-val : *alafa* 1) = elefe, azaz eleven, élő 2) = eleve, első.

al, (5), *alm*, alma, almás, lat. ford. *mal*-um, rokona : *el*, 'teljes' értelemben.

an, and, anda, andal, andalít, andalog, andalodik; rokona *in*, indul stb.

any, anya, anyás, anyó, anyus, elötéttel : nyanya, s némi értelemmódosulattal is : banya;

ap, (1), apa, apó, após, papa; v. ö. *íp*.

ap, (2), apad, apaszt, apály, apályos.

ap, (3), *apr* (= por), apró, apróz, aprít, aprányi; fordítva : parány, parányi; rokona :

por, *pír*.

ap, (4), apol (régiesen am. csókol), apolás, apolgat; vagy azonos az *aj* gyökkel (ajak szóban), vagy eredetét az ajkakat mozgató *p* ajakhangtól vette; a törökben is *öp*-mek, am. csókolni.

ar, (1), metszésre vonatkozó : arat, aratás; rokonai : *or*, *ír*, *ort*, *irt*; elötéttel : *gyar*, *gyarat*, *sár*, *sarol*, *tar*, *tarol*.

ar, (2), magasság alapfogalmával : arcz; fordítva : *ra*, rám, rád; rokona : *or*, *orcza*, *orom*, *orj*.

ar, (3), arasz, araszol, arasznyi, arány; rokona : ér (ige), s elötéttel : mér.

ar, (4), arany (aurum), aranyos, aranyoz (és ara?), magyar elemzés szerint azonos *ár* (2) gyökkel.

asz, (1), aszik, aszal, aszu, aszovány, aszoványos; rokona *sü* (sül, süit szókbán) és *ész*.

asz, (2), *aszt*, asztal, asztag; rokona *tesz* vagy *ösz*, *öszv* (tájéjtéssel *esz*, *aszv*) is.

asz, asszony, asszonyos, asszonyol, asszonyoz; asszony rokona a perzsa *zan* v. *zen*, (a szanszkrit *dsan* am. szül), héber *issáh*, mongol *khatur*. A régi 'achsizin' talán = 'aki szül', vagy 'ágzó'?

at, *aty*, ata, atya, tata; v. ö. *dad*.

av, avat, avas, avít, avúl, avat, avatag; rokona az önálló *ó*.

asz, aszag, aszagal, aszagalás.

Á

á, (1), bámulási, szájtató hang : *ács* (= ám-cs = án-cs), ácsorog; ám, ámé, ámit, ámúl, ámékodik; elötéttel : *bá*, bám, bámé, bámész, báméskodik, báva, báj, bájol; *má*, málé (száju), mámor.

á, (2), kedélyhang : *át*, átok, átkoz, átkos; *ád*, ádáz.

ács, régen *ács*, ácsol, ácsolás, ácsodoz; rokona a régies *cseál*.

ád, ádáz; azonos *át* (1) gyökkel; v. ö. *á* (2).

ág, ágas, ágaskodik, ágaz, ágazik; elötéttel rokona : *hág*, hágdos.

ágy, ágyas, ágyaz, ágyu, ágyuz; l. *ál*, (2).

áh, kedélyszó, áhít, áhítat, áhítatos, áhítoz.

áj, (1), szájtátásra vonatkozó : ájúl, ájulás, ájuldozik.

áj, (2), kegyeletes kedélyhang : ájt, ájtat, ájtatos, ájtatoskodik; v. ö. *asz*, *asz*.

áj, (3), = ás, földet *ájni* = ásni; elötéttel : *váj*, vájkál; v. ö. *vás*.

ál, (1), kedélyszó : áld, áldás, áldomás; elötéttel : *hál*, hála, hálál, háláskodik. Mint természeti hangutánzóval rokonok a szláv *chvála*, *fála*, héber *hullal* (laudatus est).

ál, (2), álom, álmos, álgy (amin aluszunk), álgyu, ágyforma talapon fekvő nagy lőszér; előlehhel : *hál*, hálás, hálál, rokon a latin *halo*, *halitus*.

ál, (3), áloz, álozás, álarcz; v. ö. *al* alakos.

ál, (4), ált, által = el-túl; általl, általkodik.

áll, (1), ige : állás, állomány, állít, állapít, állapodik, állat (substantia).

áll, (2), állat, (animal), állati, állatiság. Eredetileg talán a lélekzést jelentő *áh*, *ál* gyöktől, mint a latin *anima*, (*ánιμοσ*), *animal*.

áll, (3), állás, állaz, állazó. Régiesen *al*, „megverik Izraelnek alát.“ Rokona : *al*, melyből *alatt*, *alul* stb. származtak.

ám, csudálkozási, bámulási, ráhagyási kedélyszó : ámit, ámúl, ámé; ám úgy! ám legyen; elötéttel : *bám*; v. ö. *á*.

ángy, ángyomasszony, ángyi, ángyika; elötéttel : gyángyi. Az *any*, *anya* szókkal rokon.

ács, (ám-cs) áncsorog, áncsori, másképp *ács*, ácsorog, ácsori; v. ö. szájtató *á*.

- áp*, (1), ápor, áporodik, áporodott; előtéttel : *záp*, zápúl, záptojás.
áp, (2), ápol, ápolás; v. ö. *ap*.
ár, (1), magasságra, nagyságra vonatkozó : árad, áraszt; rokona : *or*, orom, orj.
ár, (2), valaminek becse, értéke : áru, árul, áros, ároz; vékony hangon : *ér*, érték, érdem, előtéttel : *bér*.
ár, (3), árny, árnyék, árnyal, árnyalás; rokona : *er*, ernyő, eresz.
ár, (4), v. *árr*, szuró, metsző értékenyű : varga-ár, árral szürni, bökni; előtéttel : *dár*, dárda, *nyár*, nvárs, *bár*, bárd. Rokonai : *ar*, arat, *ir*, irt, *or*, ort.
ár, (5), árpa, árpás, röviden : *ar*, arpa; talán szurós tulajdonságától, amidőn gyöke egy a 4. szám alattival.
ár, (6), árva, árválkodik; rokona a fosztásra vonatkozó *or*, orv, oroz, *s* a latin *orbus*, *orphanus*.
ár, (7), árt, ármány.
ás, (1), szájtató : ásít, ásítás, ásítózik. Rokona : *áj*, ájul, ájuldozik.
ás, (2), ige : ásás, ásó, ásvány, áskál, áskálódik, ásogat; v. ö. *áj*, *váj*, *vásik*.
ász, ászok, ászokfa, valószínűleg = *al-z*, alzék, hordók alá tett dorong.
át, (1), boszús kedélyszó : *átok*, átkoz; v. ö. *á* (2).
át, (2), átáll, átalkodik, átalkodás.
áz, ázik, ázás, ázalék, áztat, áztató, rokona : *víz*.

E. É. É.

- é*, (1), éles, változattal : *é*, pl. itt van e! ehol, ihol, emitt, imitt, emígy, imígy; származéka : *ez*. Közéltre mutató; ellenkezője : *o*, *a*, pl. ezekben : *ott*, *oda*, *az*.
é, (2), éles, mint kérdő szócska : itt van-é? láttad-é? Rokona : *hé*. „Mit akarsz hé?“
é, (3), zárt : észik, étet, éhetik, éb (evő, torkos állat), éh vagy éh, éhes vagy éhes, ebéd (evéd, evés).
écs, = *öcs*, *écsém* = *öcsém*. Rokona a kis nyulat jelentő *ocsó* gyöke *ocs*, és a kicsinyítő : *acs*, *ecs*, *ocs*, *öcs*.
ed, (1), edény, talán eredetileg : *édény*, amiből eszünk, az észik igéből; *é* előtéttel : *böd-öny*.
ed, (2), edz, edzés, edző, edzett; v. ö. *acz*, *aczel*.
eg, (1), több helynév gyöke : Ege, Egecse, Egeg, Egenfölda.
eg, (2), = meg, pl. egverték = megverték, es-eg = es-meg, eg-es-eg, = meg-es-meg. Rokona a gyakorlatos igéket képző *ag*, *og*, *ég*, *ög*.
eg, (3), egér, egerész. Alakra olyan mint a vastaghangu agár, agarász. Mindkét szó a *fürge* szóval rokonítható.
eg, (4), egész, egészít, egészség. Rokona : *egy*.
égy, (éles) : egyes, egyetlen, egyen, egyenes, egyenlő, egység, egyezik, egyeztet. Változattal : *igy*, igyenes, igyenlő. Előtéttel rokona : *vegy*, vegyes, vegyít, vegyül.
eh, (1), boszónkodási kedélyszó : eh! ne bántás! eh! nem akarok róla hallani.
eh, (2), ehe, ráhagyási szócska, *igen*, *így van* helyett, másképp : *uhú*.
eh, (3), kárörömet, gúnyt, rajtakapást jelent : „ehe! megkaptad a magadéd,“ „ehe! megmondtam, hogy így jársz.“
ej, (1), különféle kedélyállapotot kifejező szócska. „Ej be jó volna!“ „Ej be szép!“ „Ej ha!“ „Ej no!“ „Ejnye, még sem hallgatsz.“
ej, (2), = *es* : ej-t, ejtés, elejt, kiejt. Hasonló változatok : *fej*, fej-t és *fas* feslik.
ek, eke, tulajdonképp szántóvas, mint az eke lényeges része. V. ö. *ék*.
el, (1), igekötő, távolító értékenyben; rokona : *il*, illan, és *er*, ered.
el, (2), elül, előtt, első, eleve, eldőd, elő, előz.
el, (3), = egy, a régiéknél : *mintel* = mintegy, ebből lett : *minnel*, vastaghangon : *monnal*.
el, (4), = él (vívít) : eleven, eledel, eleség.
el, (5), elme, elmél, elmélkedik, elmés; rokona *il*, ildom, *bil*, *bilcs*, belcs, bölcs.
ell, (1) ellik, ellő, ellős. Talán : él-el = áll, élt szül. V. ö. *olló*.
ell, (2), ellen, ellenkezik, ellenség, ellenez, ellenző.
em, (1), emel, emelés, emelet, emeltyű.
em, (2), eme, emik, emes, emtet, emlő, emse; rokonai : *en*, ene, *ün*, ünő, *an*, ana, *any*,

anya. Ide sorozható talán: *ember*, mintegy *emő emlő* állat, képzésre olyan lévén, mint: *gom*, gomb, gombor, *csom*, csomb, csombor, *gém*, gémb, gémbor, *ém*, *émb*, émbor, éber.

em, (3), emészt, emésztés, eming, emők. Rokon a szopást, táplálékot jelentő *emik*, *emő* szókkal.

ém, (4), emez, emitt, emily, emigy, változattal: *im*, imez, imitt, imily; csupasz gyöke a közelre mutató: *e*.

en, (1), első személynévmás, l. *én*.

en, (2), ene = borjas, szoptató tehén. Rokonai: *eme*, emse, ünő, ana.

en, (3), *encz* = *incz*, enczenbencz, inczenbincz.

en, (4), *eng*, enged, engedelem, engedély, engeszt, engesztel; alapérteménye: hajlékony-ság, mozdulás, olvadás.

eny, (1), olvadékony, folyékony, ragadós test, enyü, enyv, enyves, enyvez, enyek, eny-kes. Előtéttel rokona: *geny*.

eny, (2), rejtésre, eltakarásra vonatkozó származékok gyöke: enyez, enyeget, enyész, enyészet.

eny, (3), szelidülést, lágyulást jelent ezekben: enyh, enyhül, enyhít, enyhe, enyhüdik. Rokona azon *en*, melyből enged, engeszt származtak.

eny, (4), enyeleg, enyelgés, vastaghangon *any*, anyalog. Gyermekdeden nevetgelő, tréfalkodó, nyájaskodó kedélyszó.

eny, (5), *enyett*, enyettem, enyetted, enyette, régiesen am. miattam, miattad, miatta.

ep, (1), epe, epés, epéskedik. Rokona *ev*, eves.

ep, (2), epecsel, epecselés, előtéttel: *pep*, pepecsel. Jelent a maga nemében valami kicsit.

ep, (3), eped, epeszt, epekedik = bizonyos kedélybaj miatt fogy, soványodik, aszik, rokona *ap*, apad.

er, (1), midőn valamely pont felé haladásra vonatkozik: erány, erányoz, v. irány, irányoz.

er, (2), származást, növést jelent ezen származékokban: ered, eredet, erdő, eresztvény. Előtéttel rokonai: *cser*, cserj, *her*, *ser*, serdül, sereng.

er, (3), tovább haladást, folyást jelent ezekben: eredj innen, ereszt, = menni hagy, loását, küld; ergója, kinek az esze el szokott menni. V. ö. *ér*, gyök.

er v. *err*, (4), haragos morgó kedély, hang: erreg, erreget, ergelős = haragos, veszekedő.

er, (5), azon *r* gyökű szók osztályába való, melyek szilárd hatályos cselekvési képességet jelentenek: erő, erős, erősít, erőlködik, erény. Előtéttel rokonai: *bír*, *férj*, *mer*, *nyer*.

er, (6), ernyő, ernyős. V. ö. *ár*, árnyék.

es, (1), a régieknél = eskü, ezen szónak gyöke. Rokona a régies bizonyító *isa* = biza, bizony.

es, (2), esik, esés, eset, est, esdik, esdekel. Rokona *ej*, melyből, ejt, ejtés, származtak. *es* v. *ess*, (3), természeti hangutánzó *esik*: eső, nyomosbitással: esső, essőzik.

és, (4), éles ejtéssel: kötszó, másképp *és*, *is*. Rokona a gyakorlatos igeképző *es*, *os*, *ös*, *laj-es*, *marj-os*, *öld-ös*.

es v. *és*, (5), esme, esmér, esméret, esmerkedik. Változattal: *is*, isme, ismér, *és*, *ös*, *esme*, *ösmér*.

esz, (1), eszes, esztelen, esztelenség, eszesség, l. *ész*.

ész, (2), tájéjtéssel = *űsz*: eszve, őszve.

et, több helynév gyöke: Ete, Eted, Etes, Etre. Talán eredetileg: *het*, v. *hét*. Az erlyi *Etfalva*, másképp: *Hétfalva*.

ev, (1), evet, evez, eviczkel. Fürge, élénk mozgásra vonatkozik.

ev, (2), eves, evesedik, evedt, evedt. Rokona: *av*, avas.

ez, (1), közelre mutató névmás; ezten = ez-nap, ezten idő = esztendő.

ez, (2), ezüst, ezüstől, ezüstös, ezüstöz; a gyök talán: *űsz*, tehát ezüst = *űszesd*, azaz *űszeres*, *szűrkés*.

É.

éb, éber, ébred, ébrezt, ébren. Rokona: *ém*, émik, émett.

éd, édes, édesít, édesedik, édesül, édesget. Gyökeleme azon *é*, melyből észik, étet, származik.

- ég*, (1), tompa ékvesztő *é*-vel : eget, egek, egű. Mint magasat jelentőnek vastaghangu rokona *ag*, *hág*.
- ég*, (2), éles hangu *é* vel, máskép : ig; égés, éget, égékeny, éghetetlen.
- éh*, éhes, éhezik, éhom, éhség. Gyökeleme *é*-(szik). Változattal : *éj*, éjom (= éhom), éjomét (reggeli evés)
- éj*, (1), régiesen csak *é* : éfél, éjfél, észak, éjszak; éjjel, éjjelez, éjtszaka.
- éj*, (2), indulatszó : *éj* no; *éj* ha: előlehhel : *héj*!
- ék*, (1), hegyes végű, szöveget képező valami : ékel, ékelés, ékez. V. ö. *ek*, *eke*.
- ék*, (2), szépet, kedvest jelent ezekben : ékes, ékesít, ékesget, ékeség. Rokona *ég* (ige) vagy a fordított *ké*, *kéj*, *kéjes*, *ki*, *kies*.
- él*, (1), tompa *é*-vel : éles, élesedik, élez, élesít. életlen. Ék alakú, metsző, tulajdonságot jelent.
- él*, (2), ige, éles *é*-vel: élés, élet, élelem, élénk, éltet, élődik. Némely származékaikban rövid *el* : eleven, eledel, eleség.
- ém*, (1), émik, émett, émetten, am. ébren. Rokona : *éb*, előtéttel : *kém*.
- ém*, (2), émely, émelyeg, émelygős, émelyít.
- én*, (1), első személynévmás, röviden : *en*, gyökeleme a közelre mutató *e* valamint *ten* gyöke *de* = *ta*, *to* (= *tova*, *tovább*), és *ön* gyöke *ö* v. *ő* = távolító, vagyis távolabbi *a* o.
- én*, (2), ének, énekel, énekes. Vagy kedélyhang, mint a vidám *he!* *hé* rokona, vagy alaphang benne a zengő *n* is, mint legtöbb hasonló szóokban mint *zen-g*, *csen-g*, *don-g*, *bon-g*, *csan-g*, *han-g*.
- ép*, épít, épül, épülés, épület, éperedik. Ellenkezője : *árp*, áporodik, éles *é*-vel.
- ér*, (1), önh. ige, érkezik, érkezés. Alaperteménye : bizonyos helyre jut.
- ér*(ik), (2), k. érés, éretlen, éretlenség; rokon az előbbivel, a mennyiben jelentése : a tökély fokát eléri.
- ér*, (3), önh. becse vonatkozik : érték, érdem, érdemes; előtéttel rokona *bér*, vastaghangon *ár*, áru.
- ér*, (4), áth. am. valamit megközelít, közvetlenül illet; érd, érdel, érdekel, érez, érzelem, érzékeny; ért, értelem, értelmes, értemény.
- ész*, tompa *é*-vel, ékvesztő : eszes, esztelen, eszeség, eszme, eszmél, eszelős; a szivás vagyis lélekzés eredeti értelme rejlik benne, s rokon *szesz*, *szusz* szókkal.
- ét*, (é-et) étek, étel, étkes, étkezik. Az *észik* igével egy eredetű.
- év*, évi, éves, évtől; múlt év, jövő év, folyó év. Rokon vele *ív* mint kört jelentő; a honnan a latin *annus* és *annulus* is rokonságban vannak (Fabri Thesaurus). Hasonlók a latin : *aevum*, (*aivóv*), *aetas* (*aevitas*).

I, rövid.

- i*, (1), közelre mutató : itt, ide, ily, ihol, így, változattal is régiesen *e*, ett, ede, ely, ehol.
- i*, (2), remegéssel járó félelmi hang : ied, ieszt, ieszke, v. jeszke.
- i*, (3), gyökeleme iszik, itat, icsar, iand, ihas, ihatik származékoknak.
- icz*, (1), könnyű, ideoda hajló mozgás : iczeg, iczegés, előtéttel; *bicz*, biczeg, biczegtet; közbetéttel; *incz*, bincz, binczk, inczároz.
- icz*, (2), a kicsinyítő *ics*, *öcs*, *acs* változata : iczi piczi, közbetéttel : *incz*, inczen pincz.
- ics*, (1), kicsinyítő, l. *ács*, *öcs*, *ocs*.
- ics*, (2), icsog, icsongat, előtéttel : *vics*, vicsog, vicsorog, vicsorgat.
- id*, (1), vékonyhangu *i*-vel, mely *ü*-vel váltakozik : idő, üdő, idős, időz.
- id*, (2), vékonyhangu *i*-vel, mely *ü*-re nem változik; ideg, ideges, idegen, idegenít, idegenül, idegenség.
- id*, (3), vékh. *i*-vel mely *ü*-re változik : idv, (üdv), idvez, idves, idveség, ide, idül, idnep, ill, (üll).
- id*, (4), vastagh. *i*-vel; idom, idomos, idomít, idomúl, idomtalan.
- if*, fordítva : *fi*, lágyabban : *ív* : ifju, fiu, ivar, ivik, ivadék, ivás, ivács. Egyezik vele a latin *juvenis* gyöke *juv*.
- ig*, (1), vékonyhangu ragokkal és képzőkkel : igen, igenel.
- ig*, (2), vékonyh. ragokkal és képzőkkel, s *ü* változattal : igot (üget), igetés, igető.
- ig*, (3), vastaghangu ragozással : iga (jugum), igás, igáz.

ig, (4), vastaghangu ragozással, s változattal *jog* : igaz, igazít, igazság, igazodik, igaztat (jogtat).

igy, (1), vékonyhangu, *ü* változattal : igyekszik, (ügyekszik), igyekezett.

igy, (2), vékonyhangu, *é* változattal : igyen, igyenes, (igenyes), igyenlő = egyen, egyenes, egyenlő.

ih, (1), vidám kedélyhang : ihá, ihácsol, ihog, ihogás, ihogvihog.

ih, (2), vékonyhangu ragozással : ihl, ihlel, ihlet, ihlés.

ih, (3), vastagh. ragozással : ihász, iháskodik ; változattal : *juh*, juhász, juhászat, juhászokodik.

ih, (4), iha a székérben ; változattal : *juh*, *gyuh*, juha gyuha = gyomor, bél.

ih, (5), gúnyoló, csúfoló kedélyszó : ihi! ihu!

ih, (6), vastaghangu : ihar, iharos, változattal : *juh*, juhar, *jáv*, jávor.

ik, (1), menésre, mozgásra vonatkozó : iklat; előtéttel : csik, gyik, siklik, czikázik.

ik, (2), *ikr*, ikra, ikrás, ikrásodik.

ik, (3), vékonyhangu : iker, ikerít, ikerül ; változattal : *ük*, üklü.

il, = *ir*, : ilomba = iromba, tarkázott, rovatolt.

ill, (1), vékonyhangu : illik, illő, illet, illendő, illeszt.

ill, (2), vékonyhangu : illeg, illeget, előtéttel : *bill*, billeg, billen, billeget, billent, billentyű.

ill, (3), vastaghangu : illa, illan, illant, illó ; előtéttel : *pill*, pilla, pillant, pillog, pillangó, *mill*, milling, *vill*, villám, villog.

ill, (4), vastaghangu : illat, illatos, illatozik ; illanó tulajdonságától a honnan a 3. alattival azonos.

ill, (5), vékonyhangu, érintési jelentéssel : valamit illetni, engem illet, kézzel illetni. Egyszerű gyöke *il* = *ér*, (tangit, palpat).

im, (1), közelre mutató : imez, imely, imitt. V. ö. *am*, amaz.

im, (2), vastaghangu : imola. Eredetileg a mozgásra vonatkozó : *in*, *imola* = *inola*, vékony, hosszú, ingadozó száru növény.

im, (3), ima, imád, imádkozik, imádság ; rokona *em* (emel, magasztal), s a szanszkrit *am* (tisztel).

im, (4), vékonyhangu, *ü* változattal : imeg, ümög.

in, (1), vastaghangu : inog, ingat, inal, inas, indúl, indít, ingadoz, ingatag, ingovány, inkó ; előtéttel : *bin*, bingó, *hin*, hinta, hintál, hintó, hinbál. Alapérteménye : mozdulás, mozgás.

in, (2), vékonyhangu : inger, v. inder, ingerül, ingerel, ingerít, ingeredik, inceskedik. Alapérteménye : kedélyi mozgalom.

in, (3), hiányt, szükséget jelentő : ingy, ingyen, inség, incs (régies). Fordítva rokona a tagadó, v. tiltó *ne*, *nem*. Egyeznek vele a tagadó latin *in*, hellen *av*, német *un*.

in, (4), = *jon* : inkább, jonkább, (régies).

in, = *im*, (5), ing, üng, imeg, ümög.

in, (6), vékonyhangu : int, intés, integet ; intéz, intézet, intézkedik.

ip, (1), az *ap*, kicsinyítője : ipam, ipad, ipa, v. ipja.

ip, (2), ipar, iparkodik, iparkodás. Kemenes alján : *imp*, importit = cselekvésre nógat, buzdít, mintegy : iparit.

ir, (1), különféle kedélyszók gyöke : a) irgalom, irgalmas, irgalmaz, irgalmasság ; változattal : *jor*, jorgat (régies) ; b) irigy, irigykedik, irigyel, irigység ; c) irtózik, irtózás, irtóztató.

ir, (2), az *irmag* őszvetett szóban *am*, *er*, melyből ered származott, t. i. *irmag*, *am*. Állant vagy növényt *eredtető*, fajsziporító mag. Vagy talán az *ivik* (fiadzik) gyökről = *iv*-mag?.

ir, (3), fris, mozgási érteményü : ireg, fireg ; változattal : *ür*, ürög, fűrög.

ir, (4), vastaghangu : irány, iram, iramlik, iramodik. *iront*. Alapérteménye : távolabbi pontra célzás, sietés, futás, *er*-edés.

ir, (5), vastag és vékonyhangu : ir (kenőcs), író (a tejfől vize) ; előtéttel : nyir, virics, zsir. Általán hig, folyékony testet jelent.

is, (1), isme, ismér, ismérkedik ; változattal : *és*, *ös*, esmér, ösmér.

is, (2), v. *isz*, iseg, izseg, előtéttel : *bis*, *bisz* ; biseg, bizseg, bislet, V. ö. *pis*, vizs.

is, (3), isten, istenes, istentelen, istenség, istenit. Rokona az isten tanúságára hivatkozó *es* (jurementum) és a régies bizonyító *isa* ; talán a gyök : *ös*, a régi halotti beszédben : *is*.

isz, (1), iszik, isza, iszák, iszákos, iszos, gyökeleme : *i*, mint *i*-and, *i*-tat, *i*-hatik, *i*-tt, = *ivott*) mutatják.

isz, (2), *iszam*, *iszamlik*, *iszamodik*, *iszánkodik*, (i)szánkó. Alapértéme : könnyen sikamló csúszás, tovább haladás. *suh*-anás.

isz, (3), *isz-ki*, *iszkodik*, *iszkurdi*. Alapértéme : elsurranás, szökő távozás. A főntebbii gyökkel legközelebbi rokon.

isz, (4), borzadalmi kedélyhang : *iszony*, *iszonyú*, *iszonyodik*, *iszonyat*, *iszonyatos*, *iszonytató*, *iszonyúság*. Legközelebbi rokona : *ír*, *irtózik*.

ít, *ity*, *iti*, *ityi*, *itizál*, *pityizál*, *pityó*, *pityók*, *pityókos*, gyökeleme *i*, *i-szik*, *i-tat*.

ív, (1), *vastaghangu* : *ivad*, *ivadék*, *ivar*, *ivás*. Keményen : *if*, *ifju*, alap értéme : nemzedéki új szaporodás. Ellenkezője : *av*, *avik*.

ív, (2), éles vékony kiáltó hang : *ivölt*, *ivöltés*; változattal : *úv*, *üvölt*, *üvöltés*; elötét-tel : *stív*, *süvölt*, *süvöltü*.

íz, (1), = közelítő *ez* : *izébe*, *izibe* = ezennel, legitten, ezen pillanatban, *izé* = ez e, ezen valami, amit most hamarjában nevezni nem bírok.

íz, (2), mint mozgásra vonatkozó vékony és vastaghangu származékokban : *izeg*, *izegmozog*, *izog*, *izgat*, *izgága*; elötéttel : *biz*, *bizgat*, *pisz*, *piszkál*, *viz*, *viszket*, *viszketeg* (*izged*, *izgeteg*)

íz, (3), *izom*, *izmos*, *izmosodik*.

íz, (4), prüszsenési vékony hang : *izik*, *izlet* v. *iztet*, *prüszsen*. Hasonló hozzá a német : *nieszen*.

íz, (5), v. *üz*, *izen*, *üzen*, *izenet*, *üzenet*, *izenget*, *üzenget*.

izz, *izzad*, *izzaszt*, *izzó*. Az égő test zizegő hangja, vagy oly fölmelegült testé, melynek nyirka, nedve zsizseregve ömlik ki. Rokonai a latin : *aestus*, *sudor*, német *heisz*, *sieden*, *schweisz*, *schwitzen*, héber *azza* stb.

I, hosszú.

í v. *ij*, *vastaghangu* : *ijas*, *ijász*, *ijaz*, *íasz*, *jász*.

íg, *ige*, *igéz*, *igézés*, *ígér*, *ígéret*, *ígérkezik*. Rokonai : *igen*, és *igaz*, (mint a latin *verum*, és *verbum*).

igy, módhatározó, puszta gyökeleme a közelre mutató *i*, mint *ügy*-é (ógy-é) a távolra mutató *o*.

ím, (1), az *ám* viszonytársa, immelámmal, elötéttel : *hím*, *hímez* *hámoz*.

ím, (2), *ímely*, *ímelyedik*, *ímelyeg*, *ímelygös*. Eredetileg : *ém*, *émelyeg*.

íny, az izlés szerve, régiesen : *ény*, „nincs inyére v. ényére“ = nem izlik neki, nem tartja ennivalónak. Az *észik* családdal rokon.

ír, általan metszést, rovást, vonalazást jelentő ige : *írás*, *irat*, *irkál*, *irogat*, *irodalom*, *íromba*; *irt*, *irtogat*; változattal *or*, *ort*, *ortóka*, *ortovány*, *orló* (olló), *ordas*; elötéttel : *fír*, *firkál*, *nyír*, *nyirkál*.

ít, *ítél*, *ítélet*, *ítéltet*. Rokona azon *int*, melyből *intéz*, *intézet* származott. Innen *ítél* = *intél*, mint : *met*, *metél*. Az *n* szintígy enyészik el ebben is *öt* = *önt*; l. *öt* (3).

ív, *ives*, *ivded*, *ivez*. Rokona : *öv*, *övez*.

íz, (1), jelent részecskét, tagocskát valamely egészből; innen *izzéporra* törni valamit : származékai *ízék*, *ízecske*, *ízül*.

íz, (2), azon érzés, melylyel az étel vagy ital az inyt érdekli : *izel*, *izlik*, *izlés*, *izlel*, *izes*, *izetlen*, se *íze* se *büze*, *gyümölcs ize*, = *kifözött*, *kinyomott izletes része*.

O, rövid.

o, (1), többféle kedélyállapot kitörő hangja, gyöngé utólehel : *oh*, *ohaj*, *ohajt*, *ohajtás*.

o, (2), távolra mutató több szónak gyökeleme, mint : *o-tt*, *o-da*, *o-ly*; ellentéte *i*, *i-tt*, *i-de*, *i-ly*.

ocs, (1), a kicsinyező *écs*, *öcs*, *acs* változata, mint gyökszó meg van az *ocsó* (nyúl) szóban, mely am. fiatal, kis nyúl.

ocs, (2), *ocsmány*, *ocsmányság*; rokona az elötétes : *mocs*, *mocsok*, *mocskos*, *mocskit*.

ocs, (3), *ocsódik* v. *ocsudik*, *ocsódás*. Azon *os* változata, melyből a hirtelen mozgást jelentő *oson* származik. Az álmából fölébredőnek mozgását fejezi ki.

od, (1), távol hely, távolság : *oda* = ama távol helyre. Gyökeleme távolt jelentő *o*.
Ellenkezője : *id*, ide, ezen közelebbi helyre.

od, (2), = *ad*, *ud* : *odu*, *adu*, *udu*, *odvas*, *advas*, *udvas*, *odor*; *p* előtétellel : *podva*, *podvás*. Alapértéme : üreg, lik. A törökben *oda* am. szoba.

ok, (1), természeti hangutánzó : *okád*, *okádik*, *okadás*, *okádtat*; előtétellel : *bok*, *bokákol*, vékonyhangon : *ök*, *ökrendez*, *öklük*, *ökrődik*.

ok, (2), fn. *okos*, *okosság*, *oktalan*, *oktat*, *okik*, *okúl*.

ol, (1), = *al* : *olcsó* (mintegy : *alsó*), *olcsóság*, *olcsárol* (közelebbi öszvetétele : *alsó ár*) am. valaminek árát, becsét alacsonyítja.

ol, (2), = *al*, melyből alszik, altat származott : *olt*, *oltás*, *tüzoltás*, tejet *oltani*, alutt tej, meszet *oltani* = *altani*, *olt var* = *alutt var*.

ol, (3), *olt fát*, v. *fába olt*, *lágýtva* : *ojt*. Eredetileg vagy azon *öl*, melyből *ölt* származott, mennyiben a fába ágat vagy szemet öltönek, vagy azon *or*, melyből *ort* (metsz) *credt*, mint-hogy az *oltás* rendszerént *bemetszéssel* történik.

ol, (4), *oltalom*, *oltalmaz*, *oltalmazás*. Eredetileg : *ov* v. *óv*, tehát = *ovtalom*, *ótalom*, ami által valamit óvunk, vagy valamitől óvakodunk, lásd *ó* (2).

ol, (5), *olta*, *régolta*, l. *ó* melléknév.

ol, (6), *olu*, *olv*, *olvad*, *olvaszt*, *olvadékony*. Alapértéme : szétváló valami, folyékony, *hig*. Rokon értelműek : *old*, *oldoz*, *olvas*, valamint *el* gyök is.

oll, (1), = *ell-ik* : *olló*, *kecskeolló* = *ellő*. „Te fogaid, miként juhcsordák, mindenik kettős ellővel“ erdélyiesen = *ollóval*. Énekek éneke. Döbrentei *cod*.

oll, (2), *olló* (forfex), *ollóz*. Elemezve : *or-l*, *orol*, *orló*, *azaz* metsző. Olyan mint : *talló*, *salló*, e helyett : *tarló*, *sarló*.

oly, e kérdésre : *mily?* am. bizonyos távolban levőhöz hasonló. Valamint a *mily*, gyöke *mi*, s az *ly*, képző, hasonlóan az *oly* gyöke a távolra mutató *o*, s képzője *ly*. Ellenkezője a közelre mutató : *ily* = *i-ly*. Kérdési *h* előtétellel : *holy*, *holyan?* = *mily*, *milyen?*

om, *omlik*, *omlad*, *omlaszt*, *omlékony*, *omladoz*, *omladékony*, *omlatag*, *ondó* (*omdó*), *ont*, (*omt*). Vékonyhangon : *öm*, *ömlik*, *ömlaszt*, *önt*, (*ömt*) stb. Előlelhel : *hom*, *homok*, *homu* (*omlékony testek*), *bom*, *bomlik*, *bont* (*bomt*) stb. Alapértéme : valamely test részeinek szétválása, szétfolyása.

on, (1), *onszol*, *onszolás*, fordítva *no*, mely tovább menésre, valaminek folytatására sürgető indulatszó, honnan : *nosza*, *nogat*, *nódit*.

on, (2), *ondok*, *ondokít*, *ondokság*, l. *un*, *undok*.

on, (3) v. *onn*, (mint : *ben*, *benn*, *kün*, *künn*) = bizonyos távolságban levőn vagy levő fölött : *onnan*, *onnét* (= *onn-el*). Gyökeleme a távolra mutató *o*; ellenkezője : *in*, *inn*, *innen*, *innét*.

on, (4), *ontok*, azon fonal, melyet a vetélőről a szálfonalakon keresztül vetnek; *ondók*, a gyapotfonó kerékbe öltött középfa; *ontra* a hordóban, a dongák végén kivájt rovaték, melybe a fénékeszkát beleeresztik; *ontra* a pendelyben, azon hajtás, melybe mint a gatyakorczba, a kötő madzagot beleöltik. Mind a négy értelemben valami beöltöttet vagy beöltésre valót jelent, minél fogva ezen *on* = *ol*, melyből *olt* (*inscrit*), vékonyhangon *ölt* származik, és így *ontok*, *ondók* = *olték*, *oldok*, *ölték*, *öldök*, és *ontra* = *oltora*, *öltöre*.

or, (1), *tompa*, *reszketeg állati hang* : *ordít*, *ordítás*, *ordítóz*.

or, (2), *orsó*, előtétellel *for*, *forog*, *forogat*. Alapértéme, körös mozgás. Vékony hangon rokona : *ör*, *örv*, *örvös*.

or, (3), *orj*, *orom*, *ormos*, *orr*; megnyujtva : *ór*, *órj*, *órjas*, *órias*; előtétellel : *hór*, *hóri*, *gór*, *góré*, *mor*, *marj*. Alapértéme magasság, földudorodás.

or, (4), = *ol* v. *al*, *orda* = *olda*, *alda*, azaz *oltott*, *alutt téjféle étek*.

or, (5), *metszés* alapfogalmával : *ort*, *ortovány*, *orló* (*olló*), *ortókapa*. Változatai : *ar*, *arat*, *aratás*, *ir*, *irt*, *irtovány*. Atv. ért. *ordas*, am. barnás vonalú, mintha rovásos, *iratos* (*irdas*) volna. Fordítva : *ró*.

or, (6), *ragadozás*, *fosztás* alapértémeivel : *orv*, *oroz*, *orozkodik*, *orálkodik*. Latinul : *fur*.

or, (7) = *ur* v. *úr* : *ország* = *urszág* = *urság*.

or, (8) = *ir* (kenőcs) : *orvos* (*irvos*), *irral gyógyító*, *orvosság* (*irvosság*).

os, 1) *siető elsurranás* hangja : *oson*, *osont*, változattal *us*, *uson*, *usdi*; 2) *levegőt sugató* természeti hang az *ostor* szóban, melynek egyik neve : *suhogó*. Képzésre olyan, mint : *foszt-ból fosztor*.

osz, (1), oszlik, oszlás, oszlékony, oszladoz, oszlat, oszt, osztozik, osztogat, osztály, osztályoz. Alaperteménye: egészről elvaló, szétdarabolt rész. Előttétel: *fosz*, foszlik, foszt, stb. Ellentéte a vékonyhangu *ösz*, öszve, öszveg, mennyiben a részeknek együtt létét, jelenti; sőt ezekben: öszveesik, öszvedől szintént az oszlás fogalmát leljük. V. ö. szö.

osz, (2) = *az*: osztán, azután.

ov, *ovas*, *ovúl*, *ovit*. l. *av*.

Ó, hosszú.

ó, (1), melléknév = *av*: ócska = avacska, ósdi = avasdi. Gyökeleme *o* v. *a* rokon távolra mutató *o* v. *a*-val, t. i. ami *ó* az mint elmúlt, mint régi a jelentől vagy ujtól távol van.

ó, (2), ige: óvok, óvás, óvakodik, óvhatatlan. Változattal: *ól*, oltalom, oltalmaz. Alaperteménye szintén távolodás vagy távolítás.

ól, (1), fn. disznóól, tyúkól, lóól, hidas ól; mintegy óvó hely. Egyezik vele hangban a hellen *ἀύλη*, lat. *aula*, szláv: *ula* (udvar).

ól, (2) ólálkodik, ólálkodás, régiesen *or*, orálkodik = lopás v. orrás végett lappangva leskelődik.

ól, (3), ólom, ólmos, ólmoz. Rokona: *ón*, Molnár A. szerint: *plumbum* et *stannum*, i. e. az ólom valamivel halványabb, homályosab, az ón (*stannum*) világosabb színű fém, honnan: *onos eső* = féligmeddig fagyos, fehérés cseppü eső, *ónossá lenni* am. ijedtében elhalaványodni. Ennélfogva legvalószínűbb, hogy mindkettő gyöke a fehéret jelentő *hol* v. *hó*. Hasonló rokonságban a német: *bleich* és *Blei*. Lehet, *ol-v-ad'* szóval is egy gyökű.

ór, óriás v. óriás (mint, urias, urias). Előlehel: *hóri*, hóriás. Egy eredetű a magasat jelentő *or* (orom, orj) gyökkel.

óv, l. *ó* (2).

Ö, rövid.

ö, a harmadik személynévmás elemhangja, megnyujtva *ő*, toldva: *ön*, mint: te, ten, e-en, = én. A távolra mutató *a*, *o* vékonyhangu változata.

öb, (1) kidudorodó, kikerekedő, bizonyos ürt képező térfogat: öböl, öblös, öblöz, öblöz, öblít, öblöget. Legközelebbi rokona a testet kerítő *öv* és *ül* (*sinus*, *gremium*).

öb, (2) = *hüb*, *höv*: öböl am. fojtó meleg, és ragya, öblöz a kemence és a nap, midőn égetően sűt, miszerint gyöke: *hő*, honnan így is ejtik: *hőbő* = hővő, hevítő v. hevülő.

öcs, *frater natu minor* toldva: *öcse*, honnan: öcsém, öcséd, öcsö (öcs-je). Jelent a maga nemében kicsit, fiatal, vastaghangon: *ocs*, ocsó (nyúl).

ök, (1), gyomorból feltoluló erőlködési tompa hang: ökrüdik, ökredezik. Rokona a vastaghangu: *ok*, okád, okádik.

ök, (2), bögő hang: ökör, ökrész, ökrös. Szintén hangutánzó a hellen-latin: *βους*, *bos*.

ök, (3), ütés vagy taszítás végett csomóba szorított kéz: ököl, öklöz.

ök, (4), elavult ige = *öök*, honnan: öklel, öklelődik, am. böklel, böklelődik.

öl, (1), öböl, kebel: ölbe venni, szorítani valakit, ölel, ölelget, ölelkezik. Átv. ért. öldök (szemöldök) a szemek fölött félöblöt, vagy ívet képező szőrvonal, mely a szemeket mintegy öleli. Továbbá hosszúság, mely körülbelül a kinyujtott és öblösen öszvehajtható karok hosszának, illetőleg öblének felel meg. Hasonló rokonságban vannak a latin *ulna* kebel és *ulna* rőf. A törökben *el* am. kéz.

ölt, (2), a szűrés, bökés alapfogalmával: *ölt*, pl. *tölbe czerénát ölt* = beleszűr; *ruhát ölt*, karjait a ruha ujjába tolja, öltözik, öltözködik, *nyelvét kiölti* ajkai között kitolja. Különösen mint önálló ige, eredetileg valamely élő állatot úgy bök vagy szur meg, hogy belehal. Szélesb ért. életét veszi valakinek bármilyen módon, pl. megfojtva, mint az ölv madár. A törökben *öl*-mek am. hal-ni.

öm, vastaghangon: *om*: ömlik, omlik, önt, ont, ömleszt, omlaszt. l. *om*.

ön, (1), harmadik személynévmás, *ö*.

ön, (2), = *öm*: önt (öm-t) öntöz (öm-t-öz).

ör, (1), az igen kedves érzésre fakadt kedély természeti hangja: örül, öröm, örvend, örvendez, örvendet, örvendetes. Fordítva rokona *rő*, *röh*, röhög, röhögés továbbá a latin *rideo*, szláv *rada* (öröm).

ör, (2), kerekded alakot, vagy körzős mozgást jelentő értelménnyel, örv, örvös, örvényes; vastaghangan: *or*, orsó. Átv. ért. *örök*, ami folytonos szakadatlan időközben forog. Rokonai: *úr*, üreg, *ur*, urok.

ör, (3), a maga nemében valami nagy: öreg templom, öreg szemü bab, öreg dió, öreg szür. Átv. ért. nagy koru, illetőleg vén, régi, öreg ember, öreg apa, öreg anya, öregedik, öregség, öregít, öregbül. Rokona a magasat jelentő vastaghangu *or*, orom, orj.

ör, (3), örd, ördög v. ördög. Örjögő?

ös, (1), mint régi időre vonatkozót l. *ös*.

ös, (2), ösvény; rokon a vastaghangu *os* gyökkel, *oson'* szóban.

ösz, (1), *öszv*, *öszve*, *öszves*, *öszvesít*, *öszvér*, *ösztvér* (*ösz-töpér*, *töpő*?). Fordítva rokona, *sző*, *szöv*, mennyiben mindegyik több részek egyesítésére vonatkozik. V. ö. *osz*.

ösz, (2), *ösztoke*, *öszton*, mint hegyes szurós eszközök közvetlenül a szlav *osztve*, *osztén* szókkal egyeznek. Egyébiránt mennyiben ezen eszközök egyik fő célja az *üzés*, s tájéztással: *üztöke*, *üztön*, magyar szempontból véve így elemezhetjük: *üzdö*, *üzdöke* és *üzdön* vagy *üztön*.

öt, (1), számnév: ötös, ötöd, öten. Különféle módosításokkal, mind az altaji, mind az árja nyelvekben megvan.

öt, (2) = *ut*: *ötlik*, *ötlet*, *beleötlik*, v. ö. *bot*, *botlik*.

öt, (3), v. *ött* = *önt*: *öttöz*, *öntöz*, *öttevény*, *öntevény*, *ötvös*, *öttvös*, *öntvös*. Rokona: *öz*, *özön*, *vizözön*, = *vizömlés*, *vizöntés*.

öv, valamit körző, kerítő eszköz: *öves*, *övez*, *övedz*. Rokonai: *iv*, *öb*. Fordítva finnül *üö*, latin. *vico*, szláv: *vejem*, *venyem*.

öz, (1), *özön*, *özönlik*. V. ö. *öt* (3).

öz, (2), v. *özv*: *özveg*, *özvegység*, *özvegység*, *özveg* asszony, *özveg* ember. Rokon *osz* gyökkel, honnan *oszlád*, *oszladt*; hasonló családot alkotnak: *foszlik*, *feslik*.

Ö, hosszú.

ö, harmadik személynév más, másképp *ön*. Rokonai a török *o* vagy *ol*, persa *ó*, *ói*, *vei*, szláv *on* stb. L. ö.

ögy, *ögyeleg* *ögyelgés*. Valószínűen, az *ódalog*, *oldalog* változata, mert az *ögyelgő* dologtalanul ideoda jár kel, oldalog.

ön, hegyes, szurós uszósárnnyu pontyfaj. Talán eredetileg *öln* volt a szurást jelentő *öl* gyöktől, *özvehúzva ön*, mint *ólom*, *ön*, *móna*, *móna*, *món*.

ör, (1), *öriz*, *örizet*, *örség*, *örs*. Rokon a körös mozgást jelentő *ör* gyökkel. Átv. ért. *örül*, tájdivatosan *örjül*, *örjült*, am. keringő bolond.

ör, (2), *örj*, *örjög*, *örjül*. L. *ör* (1).

ör, (3) az *ör-fa* öszvetételben jelent magas rudat, póznát a hajó orrán, tehát *orr* v. *ör-fa*; de lehet eredetileg *ör* szó is, mivel mintegy *ört* áll.

ös = *ós*, az *ó v. av* gyöktől. Szelyposen ejtve: *ös* az esztendőnek avuló szaka, oly fogalmi viszonytal, mint a latin *avus*, *avitus* és *autumnus*. Átv. ért. szürkülő, fehér, mint az *ös kornak* és *ös évszaknak* egyik tüneménye.

öz l. *ös*. Rokonitható *asz* gyökkel is.

üz, *dámvad*; talán am. *üz*, gyors futásától.

U, rövid.

u, (1), biztató hang: u-szú! u-czu! = nosza! előlehel: hu-szu; uszít, uszítás, huszít, huszítás.

u, (2), kutyahang, honnan: *ug*, ugat, ugatás, mint: *bé*, *bö* természeti hangokból: *bég*, *bög*.

u, (3), uh, bagolyhang: uhu, uhog, huhog.

ud = *od*, *ad*: *udu*, *odu*, *adu*, *udor*, *udvas*; l. *od*.

ug, ugar, ugarol, (Acker, ager?).

ugr, ugrík, ugrá, ugrat, ugrándozik. Alapfogalomban rokona: *rug*, rugdal, rugdos. „Lovat rugtatni és ugratni.” „Neki rugtat, neki ugrat.”

uj, széleskedvű felkiáltás: *ujju! huj ju! ujjogat, ujjogató.*

uk v. *ük*, = nagyanya (avia), némelyek szerint a nagy anyának nagy anyja. Rokon vele *agg*, a szanszkritban is *akkó* am. anya, nagyanya, s a törökben *ik* régi.

un, (1) = *on*, unszol, onszol = noszol, nógat.

un, (2), kellemetlen hatást eltaszító kedélyszó: *und*, undok, ami rút, csúnya alakja, vagy mivelta által undort okoz. V. ö. *ú*, *út*, *útál*.

ur = *hur*: urok, hurok, urkol, hurkol. Vékonyhangon: *úr*, örök. Mint kerítő eszköz nevével rokon: *ör*, *örv*.

us = *os*: uson, oson, usont, osont, us-di = fuss te! A suhogó elsurranás, elszőkés hangutánzása.

ut, után, utó, utól, utolsó. Rokonai: *to*, *tova* és *hát* hátul, hátsó.

Ű, hosszú.

ú, távolra mutató: úgy, úgy a! ugyan. A közelre mutató módhatározó: *így*. Rokon a távolító ó-val. V. ö. *ún*, *út* (2).

új, újdón v. ujdón, újonta v. ujonza, *újúl* v. *ujúl*, *újít* v. *ujít*, *újság* v. *ujság*. Fordítva *jú* = *iv*, *if*, a maga nemében fiatal, csak imént származott, készült stb. Ellentéte *ó* = *av*, *avik*, *ivik* Átv. ért. *újj* v. *ujj*, a kéznek mintegy, fia kicsinye, és a felöltő ruhának azon része, melyet újra vagy karra húzunk.

ún, *únja* magát; gyakran ékvesztő: *unalom*, *unatközik*, *untat*, kellemetlen érzés, visszataszító, távolító *ú* v. *ó* hang által jellemezve.

úr, ékvesztő: *ural*, *uras*, *uraz*, *uraság*, *urodalom*. Régiesen: *or*, honnan, *ország* = *urszág*, *urság*.

úsz, csak némelyekben ékvesztő: *úszik*, *úszás*, *úsztat*, *uszály*, *uszamik*, *uszamodik*. Előttétel rokonai: *csúsz*, *kúsz*.

út, (1), fn. *útra*, *útról*, *útba*, *útat*, *útak*, *útas*, *útazik*, *útal*, *útalvány*, *útasít*. Ikerítve ige is: *utfut*. Egyeznek vele a szláv *pút*, latin *it-er*, hellen: *öd-os*.

út, (2), kellemetlen érzésből fakadó visszataszítást jelent e származékokban: *útál*, *útálat*, *útálatos*. Gyökeleme a borzadási és távolítási kedélyhang: *ú*, *hú!*

Ű, rövid, és Ű, hosszú.

ü, menésre biztató, sürgető hang: *üz* = *ü*, *ü!* vagy *hü* hangon kiáltozva *hajt* = *ti-öz*. Előttétel: *hü*, *hücs!* *hü* bele Balázs!

üd, (1), v. *id*, vékonyhangu: *üdv*, *idv*, *üdvös*, *idves*, *üdvözöl*, *idvezel*. Alapértelménye: jó, kedvező, tetsző, boldogító érzélem vagy állapot. Rokona *di*, a honnan *idv* = *dív*, azaz *dívó* állapot.

üd, (2), v. *id*, vékonyhangon: *üdő* v. *idő*, *üdő* v. *idős*, *üdőz* v. *időz*, *idén* ez *idén*. Alapértelményre mozgásra, haladásra vonatkozó *id* gyökkel rokon. Gyökeleme *ü* V. ö. *ü*, *üg*.

*ü*g, *ü*get, *ü*getés. Gyökeleme szintén *ü* l. *ig*, *iget*.

ügy v. *igy*; *ügyes*, *ügyel*, *ügyszik*, l. *igy*, *igyekszik*.

üh, *ühödik* = *büdösödik*. Visszataszítási kedélyhang.

ük, l. fölebb: *uk*.

ük, *üklü* = két ág által képezett köz. Rokona az *iker* gyöke *ik*.

ül, *ülés*, *ülep*, *ülepedik*, *ültet*, *ülő* = *szék*, *kakasülő*, *tyúkülő*, és a kovácsok *széke*, melyen a vasat verik. Vastaghangon rokona *al*, *alatt*, *alá*.

üm, (1), természeti tompa orrhang; *ümget*, *ünet*, azaz *ü ü*, *üm üm!* szóval int, bizonyít, helybe hagy valamit.

üm, (2), *ümög*, *ümg*, *ing*.

ün, *ünő* = *üsző*, fiatal tehén. Rokonai: *ene*, *ana*, *eme*.

ür, (1), *üreg*, *üres*, *ürít*, *ürül*. Rokonai: *ör*, *örvény*.

ür, (2), *ürü* = herélt kos. A metszésre vonatkozó *ar*, *ir*, *or* gyökökkel rokon.

ür, (3), *üröm*, *ürmös*, *ürmöz*. Változattal *ir*, *irem*.

ür, (4), *ürügy*, bizonyos álszin alá rejtett ok, máskép: *örv*.

úsz, (1), *úszóg*, *úszak*, *úszögöz*, rokon *úsz* gyökkel, honnan *úszó*.

űsz, (2), *űsző* = *űzekedő*, folytatni kezdő fiatal tehén.
űsz, (3), = *űsz*: *űszkölő*, *űszköpül*.
űt, *űtés*, *űtet*, *űtközik*, *űtü*, *űtlik*, *űtleg*, *űteg*. V. ö. *öt*, (2) és *bot*.
űv, (1), *hangutánzó*: *űvölt*, *űvöltés*.
űv, (2), *űveg*, *űveges*, *űvegez*.
űz, *űzen*, *űzenés*, *űzenget*, változattal *iz*, *izen*.
űz, (1), *tájéjtéssel*, *iz* helyett.
űz, (2), *ige*, *űzés*, *űző*. l. *ű*.

Mássalhangzóval kezdődő gyökök és gyökelemek.

B.

ba, *ba-ba*, *babba*, gyermekszók, *babáz*, *babázik*.
bá, csudálkozási, szájítáti hang: *bám*, *bámé*, *bámész*, *bámit*, *bámul*, *báva*, *bákó*; *báj*,
bajos, *bájol*.
báb, *babó*, *babócs*, *babug*. V. ö. *bob*.
báb, *bába*, *bábál*, *bábu*, *bábuzik*. V. ö. *bub*, *buba*.
bacs, *bacsa*, *bacsó* = *acsa*, *acsó*, *atyó*, *öreg juhász*, a *juhások atyja*.
bács = *báty*, *bácsi*, *bácsika*.
bacz, l. *becz*.
bad, *badar*, *badarság*, *badarul*. V. ö. *bot*, *botor*, *botorság*.
bád, *bádgyad*, *bádgyadás*, *bádgyaszt*. Az elfáradt vagy gyöngült beteg embernek nehéz lélekzetű hangja.
bag, (1), *bagoly*, *baglyász*.
bag, (2), *baglya*, *baglyáz*, *baglyas*. Változattal: *bog*, *bug*, *baglya*, *buglya*. Alapértelménye *gömbölyűség*.
baá! *indulatszó*, mely valamin megütközést jelent.
baj, *bajlódik*, *bajos*, *bajnok*, *bajtárs*. Változattal: *vaj*, *vajudik*, *vajlódik*.
báj, *bájol*, *bájolás*, *bájoló*, *bájos*. Pusztá gyöke a *csudálkozási bá*.
bak, (1), *baktat*, *baktatás*, *bakfincz*. Változattal: *buk*, *buktat*, *bukfencz*.
bak, (2), *baka*, *bakancs*, *bakancsos*. V. ö. *bok*, *boka*.
bak, (3), = *bük*; *bakik*, *bakzik*; *bakó*.
bak, (4), = *vak*; *bakcsó* = *vakvarju*.
bal, (1), *balaska*, *balta*. Rokona a *hasítást*, *elválasztást* jelentő *val*, *vál*: *valag*, *válik*.
bal, (2) = *al*: *balog*, *balkéz*, *balogács*.
bal, (3), *balga*, *balgatag*. V. ö. *bol*, *bolond*, *boly*, *bolyókás*.
ball, *ballag*, *ballagdogál*, *ballangó*, *ballangkóró*. V. ö. *bill*, *billeg*.
bam, *bamba*, *bambu*, *bambucz*. V. ö. *bám*.
bám, *bámé*, *bámész*, *bámé kodik*, *bámul*, *bámit*. Pusztá gyöke a *szájítató á*, *bá*.
ban, *bankó* = *mankó*. V. ö. *ban*, *bunkó*.
bán, *bánik*, *bánt*, *bánás*, *bánat*, *bánkodik*, *bántalom*, *bántalmaz*. Fájdalmas kedélyhang.
bany, *banya*. Az *any* szónak elötétes változata: *banyalúd* = *anyalúd*.
bar, *barázda*, *barkócza*, *barkóczáz*, *barcs*, V. ö. *bor* *borotva*, *ber*, *berbecs*. Alapértelme: *metszés*, *irtás*.
bár, *kedélyszó*; *bár* *eljönne*! *bár* *csak úgy volna*; *ha bár!* *ámbár!*
bat, v. *baty*, *batu*, *batyu*, *batus*. V. ö. *buty* *bugyor*, *moty* *motyó*, *pod* *podgyász*,
bút, *bútor*.
báty, *bátya*, *bátyó*, *székelyesen* *űszvehúzva*: *bá*, *János bá*, *Istók bá*.
be, *bel*, *belső*, *belül*, *ben*, *bent*, *bél*, *béll*, *béllés*; *bő*, *bőség*.
bé, *természeti hangutánzó*: *bég*, *bégés*, *béget*, és *tájéjtési ige*: *béok*, *bész*, *bénak* az okruk. V. ö. *bő*.
béb, *hangutánzó*, *bebeg*, *bebegés* V. ö. *heb*, *hőb*, *hebeg*, *hőbög*.
bécs, *becsű*, *becsűl*, *becsület*, *becses*, *becstelen*. Változattal: *bűcs*.

- becz*, (1), becze, beczés. Gyermeeknyelven : kis borjú, vastaghangon : *bacz*, *bacza*.
becz, (2), becző, beczőke. V. ö. *vacz*, *vaczok*.
bed, több helységnév gyöke : Bede, Bedecs, Bedeg, Bedelő.
begy, begyes, begyeskedik, begyez. Változattal : *bögy*, bögyös.
bék, *bekeg*; rokonok : mekeg, makog.
beh, kedélyszó, beh szép! beh jó.
bék, (1), béke, békél, békéltet, békés, békeség, békít, békül. Hasonló a latin : *pax*,
szláv : *pokoj*. V. ö. *bög*, csomó.
bék, (2), vastaghangu ragozással : béka, békás, békász, V. ö. *bek*, bekog.
bék, (3), békó, békóz, béklyó, béklyóz. Alapértéme : kötési *bög*, *bog*.
bel, (1), belénd, beléndek, beléndes, beléndeskedik. V. ö. *bol*, bolond, bolondos.
bel, (2), belül, belső, belsőség. Rövidebb eleme : *be*.
bél, béles, béll, béllés. V. ö. *bél*.
béll, béllőke = billőke, bölcsőforma hinta. V. ö. *bill*, billeg, billen.
ben, benn, bent, benső, bensőség. Gyöke *be*.
bén, (1), béndő, béndős. V. ö. *bön*, böndő.
ban, bengy, bengyel, bengyeledik. V. ö. *bony*, bongyol.
ber, (1), *bér*, erős reszketésti természeti hang : berreg, berren, berrent, berrentyű, ber-
reget, berregtet; berzen, berzenkedik.
ber, (2), berek, berkes, berke.
ber, (3), beretva, beretvál, beretvás; berbócs. Alapértéme : irtás, metszés.
bér, béres, bérel, bérel. V. ö. *ér*, érték, *ár*, áru.
besz, besze, beszéd, beszél, beszélget.
bet, beteg, beteges, betegeskedik, betegszik, betegedik, betegít, betegül.
bez, bezeg v. bezzeg = biz igen.
bi, bibi, gyermeknyelven = seb.
bib, (1), bibe, bibircsó, bibircsós. Alapértéme : csomócska, kis babforma kinövés.
V. ö. *bob*, boborcsó.
bib, (2), bibirkél, bibirkéles, máskép, *bab*, babrál, babirkál, babirkálás.
bics, bicsak, bicska, bicskás, bicskáz, bicsaklik. V. ö. *bicz*.
bicz, biczeg, biczegtet, biczcent, biczcent. Jelentése : apró, ideoda ingadozó moz-
gás. V. ö. *icz*, iczeg, *ficz*, ficzam, *vicz*, viczkand.
big, bige, bigecs. Változattal : *bug*, buga. Bige szarvú ökör, buga ökör. Jelent a
maga nemében kicsinyt.
bik, bika, bikus. V. ö. *bak*, *bök*.
bill, billeg, billegés, billeget, bille, billen, billent, billentyű. V. ö. *ill*, illeg, illeget.
Alapértéme : kicsinyes, könnyű mozgás.
bim, bimbó, bimbós, bimbózik, bimbózás. Máskép : *bom*, bombék. V. ö. *pim*, pimpó.
Alapértéme : csomódad sarjacska, fakadás.
bir, (1), birs, birtóka.
bir, (2), vékonyhangon : birge, birgés, birgésedik. Alapértémenél, fogva rokon
ver, *vir* gyökökkel.
bir, (3), biri, csiribiri. Rokona az igen kicsit jelentő *par*, parányi.
bír, bíró, bírál, bírság, birtok, birtokol, birodalom. Alapértéme : *erő*.
bit, (1), bitang, bitangol, bitor, bitorol. Alapértéme : zsákmány, zsarolás.
bit, (2), bitó, bitófa. V. ö. *bot*, botoz, *üt*.
bizs, bizseg, bizség. Természeti hangutánzó. Változattal, *pizs*, pizseg, *pezs*, pezseg,
bozs, bozsog.
bob, boborca, boborcék; hibircsó, buborcék. Csomódad kinövés, kisarjadzás.
bób, bóbíta, bóba, bóbás, bóbáz. V. ö. *büb*, búbos, *púp*, púpos. Alapértéme :
dudorodás.
bocs, (1), kis medve, medvebocs.
bocs, (2), bocsán, bocsánat, bocsú, bocsát. V. ö. *búcs*, *bulcs*.
bocz, boczkó, fordítva : *czob*, *czobók*. Változattal; *bucz*, *buczko*. Általán csomódad
kemény test.
bócz, bóczéros, hengerbócz.
bod, (1) = *bogy* : bodocs, kis bogyó, bodacs, bodak, bodza. Alapértéme, gümbö-
lyűség, dudoruság.

bod, (2), bodon, bodonka, bodnár.

bod, (3), bodor, bodorit, bodorodik. V. ö. *fad*, fodor, fodorít. Körös kanyarodás.

bód, (1), bóda, kard bódája.

bód, (2), bódi, bódít, bódúl; tulajdonkép: *bol-d*. V. ö. *bol*, bolond.

bog, boga, bogos, bogoz; boglya, bogács. Alapérteménye: csomó, dudorúság, gömbölyűség. Vékonyhangon: *bög*. V. ö. *bug*, buga.

bogy, bogyó, bogya, bogyós, bogyózik.

boh, bohó, bohócz, bohós, bohóskodik. A *bol*, bolond szónak szelidebb árnyalata.

bok, boka, bokolyó, bokor, bokros. V. ö. *bog*.

bók, bókol bókolás, bókony. Alapérteménye: meghajlás, görbedés.

bol, (1), bolond, bolondos, bolondoz; rokon *boly* (1).

bol, (2), bolha, bolhás, bolház, bolházkodik.

bol, (3), boldog, boldogúl, boldogít, boldogság.

boly, (1), bolyong, bolyongás, bolygat.

boly, (2), hangyaboly. Alapérteménye domboruan öszvehordott valami.

bom, bomlik, bomlékony, bont, bontogat, bonczol. Elötét nélkül rokona, *om*, omlik, stb.

bon, (1), tompa hang: bong, bongás. Rokona, *don*, dong, dongó.

bon, (2), bondor, bondorit, bondorodik; rokona: *gon*.

bony, bongy, bonyol, bonyolú, bonyolodik, bonyolúl. Rokona: *pony*, ponyva, mint takaró lepel, és *ben*, bengyel.

bor, (1), a fölmervedés alapfogalmával: borz, borzad, borzaszt, borzas, borzogat.

Rokona a vékonyhangu *ber*, berz, berzenkedik.

bor, (2), a takarás, körülvevés, fődés alapfogalmával; boru, borúl, borít, borong, borongat. Rokonai: *bur*, burok, bnrkol, *bör*, bőrös, bőrödzik.

bor, (3) metazésre, irtásra, vonatkozó: borot, borotva, borotvál. V. ö. *or*, ort.

bor (4) = *forr*, tüzes, forongó, hevítő, tulajdonságu; boros, boroz, bors, borsos.

bor, (5), forgó, gördülékeny, gurogó: borsó, borsózik. V. ö. *or*, orsó.

bosz, boszú, boszús, boszonkodik, boszont. Haragos kedély kifuvási hangja. V. ö.

bősz, bőszül, bőszít, *buz*, buzma.

bot, fn. botol, botos, botoz, botlik, botorkál, botrány, botránkozik. Alapérteménye: ütés. V. ö. *bit*, bitó, *tit*.

boz = *borz*: bozót, bozótos, bozont, bozontos. V. ö. *bócz*, bóczeros.

bő, (1) tompa hang: bög, bögés, bölöm-bika, bődít, bődül. V. ö. *bég*, *büg*.

bő, (be-ö), bőség, bőven, bővelkedik, bővit, bővül. Alapérteménye; belterji sokaság.

böcs, böcsül, böcsülés, böcsmérel, l. *bécs*.

böd, bődön, bődönke, fordítva: *düb*, dübön, dübönke. Vastaghangon: *bod*, bodon.

böf, gyomorból föltoluló, természeti hang: böfög, böffen, böffent.

bög, (1), gömbölyüded csomósodás alapfogalmával: bög, bögöz, bögre. Fordítva: *güb*, gübü, gübörödik, gübecz. Vastaghangon: *bög*, bogoz, bogács, stb.

bög (2) = *bök*: bögöly, bökü légy, pöcsik.

bögy, bögyös, bögyöz, bögyök, bögyös, bögyörö. Rugalmas dagadozás dudorodás.

Másképp: *begy*.

bök, (1), ige, = szúr, öklel: bökés, bökös, bökési, bökőcze, bököd. Csupaszon: *ök*, öklel. latinul: *pung-o*, szláv: *pich*-nem.

bök (2) = *buk*: bökkenő = bukkadó.

böl, (1), bölcs, bölcsesség, bölcselkedik. Régiessen: *belcs*, *biles*. V. ö. *il*, ildom.

böl, (2), bölcső = bilcső, billegő, bellöke.

böl, (3), bölény, vad bika, ökör. Rokona: *bol*, bolyong.

böl, (4), bölő, bölke, bölincs. Mint gömbölyűséget jelentőnek rokona *boly*, bolyó.

böm, hangutánzó: bömböl, bömbölés, bölömböl, bölömbika, bömmög.

bön, (1), bündö, böngy, böngyöl, böng. V. ö. *bén*, bendő, bényél.

bön, (2), hangutánzó: böng, böngés, böngét. Vastaghangon: *bon*, bong.

bör (1) = *borz*, börzenkedik. Vastaghangon l. *bor*, borz, borzad.

bör, (2), börböncze, börhe, börtön, börü. Alapérteménye, takarás, borítás, fődés. Vastaghangon rokona: *bor*, borít.

bör, börös, böröz, böretlen, börödzik, börhe, börke, börönd. V. ö. *bor*, borít.

bös, büstörködik. Vastaghangon rokona: *bösz*, *bosz*.

bősz, bőszít, bőszül, bőszme. Vastaghangon: *bosz*, boszú, boszont.

- böt*, (1), bötü, bötüz, bötüzés. V. ö. *bot*, botol.
böt, (2), bötök, bötke, bötökös. Lágýtva : *böty*, bötük, bötükös. Alapértelme : csomós, dudorú, kemény állományu kinövés.
böv, böven, bövelkedés, bővít, bővül ; l. *bö*.
bú, { kedélyhang : bús, búsít, búsul, búsít, búvalkodik, búslakodik.
bú, { természeti hang : bűg, bűgás, bűgatyu.
bú, { vik, búvás, bújkál, bújdosik, búvár, búvarkodik ; buja, bujálkodik.
bub, ubor, buborék, buborodik, buborcsék. V. ö. *bob*, boborcsó.
bub, uba, bubázik. V. ö. *báb*, baba.
búb, búboz, búbita. Máskép : *bób*. V. ö. *púp*, púpos. Földudorodott csomós valami.
bucz, kó = *bucz*, buczkó. Rokonai : *ducz*, duzzi, *tus*, tusak, tuskó.
búcs, búcsu, búcsuzik ; l. *bocs*, bocsát.
bucz, buczkó, buczkós, buczka, l. föntebb : *bucs*, *bocz*.
bug = *bog* : buga, bugás, buglya, buglyos.
bugy, (1), term. hang : bugyog, bugyogó, bugyka, bugygyan, bagygyant, bugyborék.
bugy, (2), bugya = bogya, bogyó.
búj, ige, bújás, l. *bú* (3).
buk, bukik, bukás, buktat, bukdácsol, bukkan. Rokona : *bú*, buvik.
bul, bula, buláz, bulázó. Mint takarásra vonatkozóknak rokonai : *bur*, burok, *póly*, pólya.
bulcs, am. bol-cs, bolyongni vagy ballagni enged, meneszt.
bur = *bor* : borít, borítól, burok, burkol.
buz, buzog, buzdúl, buzdít, buzgó, buzgóság ; buzma, buzmog.
bü v. *bül*, kellemetlen szagot eltaszító kedélyszó : büd, büdös, büdösség, búz, búzós, büzít, büzöl.
- bül* v. *bílv* : bívöl, bívs, bívös. Vastaghangu ikertársa : *bá*, v. *báj* : búbá, búbáj.
bük v. *bükk* : bükkös, bükfa. Rokonai : *bög*, *bog*.
bűn, bűnös, büntet, bűnhődik.
bűsz, büszke, büszkeség, büszkélkedik. Alapértelme : fölfuvalkodás, s rokonai : *bössz*, *bössz*.
- büt*, bütü, bütüs. Azonos *üt*, *bot*, gyökökkel.
büz, büzöl, büzelít, büzös, büzlel. Változattal : *büd*, büdös.

CS.

- csa*, ökörterelő szócska : csára menni, csalé, csáli. Alapértelme : félre, egyenes iránytól eltérés. Ennélfogva származékai : *csák*, csákó, csáklya, *csám*, csámp, csámpás, *csánk*, *csavar* stb.
- csacs*, v. *csács*, természeti h. csacsog, v. csácsog, csacska, csasogás, csacsi.
csad, v. *csád*, csadaj, csadajos, csadé. Változattal : *csát*, csáté.
csah, természeti h. csahol, csaholás, csahos. V. ö. *csih*, csihol.
csaj, (1), csajvadék = *csej*, csejvodék, csevedék. Hangutánzó.
csaj, (2), = görbeséget jelentő *kaj* : csajbos = kajcsos ; csajka, csajkó.
csaj, (3), lucskosat, vizceset, sárosat jelent e származékokban : csajbos, csajt, csajtos.
csak, kötszó, vékonyhangon : *csek*, honnan : csekély. A maga nemében kicsit, keveset, csekélyet jelent. Törökül *andak*.
csák, törzs a *csa* gyöktől : csákó, csákány, csáklya, csáklyás. Kifelé görbedést, fityegést, hajlítást jelent.
csal, (1), csalás, csalárd, csalatkozik, csalafinta, csalfa. Vékonyhangon : *cse*, cselevendi, cseleskedik. Alapértelme : csáb, csábítás.
csal, (2), család, családós. Rokona azon *cse*, melyből cselekszik származott, honnan vékonyhangon = cseléd, cselédes.
csal, (3), csalán, csalános, csalánoz. Rokona : *saj*, *saly* : sajog, sajgat.
csal, (4), = *csar*, *cser* : csalít, csarít, cserj, cserje.
csám, (1), természeti h. csámcs, csámcsog, csámcsogás. Vékonyhangon rokona : *csém*, csémcség.
csám, (2), törzs a *csa* gyökből : csámolyog, csámp, csámpa, csámpás, csámpásodik. Jelentése : rendetlen, hibás kigörbedés, csavarodás.
csan, (1), hangutánzó : csang, csangó. Vékonyhangon : *cse*, cseng, csengő.

csan, (2), a görbeség alapfogalmával : csaniga, csank, csandorog; csangó (csavargó? bujdosó).

csap, (1), ige, és hangutánzó : csapás, csapdos, csapkod, csaptat. Rokona : *tap*, tapos, tapogat, taps.

csap, (2), fn. csapol, csaplár, csapos. Németül : *Zapfen*, törökül : *tapa*.

csáp, a rovarok tapogató szarvacskája. Rokonai : *csév*, *csúp*.

csar, (1), = *sar* : csarit, sarjadzó erdőcske, cserj, cserje. Máskép : *csal*, csalít.

csar v. *csor*, (2), csarnok, csornok.

csár, (1), hangutánzó : csárma, csármás, csaré. Azonos vele *lár*, lárma.

csár, (2), csárda, csárdás. Eredete homályos. A szanszkritban *csahardik* am. hajlék.

csász = *csúsz* : császkál, csuszkál, császkirál.

csat, (1), hangutánzó : csata, csatapata, csatár, csatáz, csatt, csattan, csattant, csattog, csattogat. Vékonyhangon : *cset*, *csit*, csetten, csitipati.

csat, (2), = *sat*, csavargó járás : csatangol, csatolál, satrat, satrafa.

csat, (3), = *csajt*, csatak, csatakos, = csajtos.

csat, (4), csatol, csatos, csatlás, csatlakozik.

csav, csavar, csavarít, csavarodik, csavargat, csavarog. V. ö. *csa*.

csáv, csáva, csávás. csáváz; csávicza, csáviszka. Rokona : *sav*, savany.

csa, = *csi* : cseál, csial, csel, cselekszik. Tompahangon rokona *te*, tész.

csé = *cső* : csév, cséve, csévelő; csék, csök, csécs.

cséb = *csőb* : csébér, csőbőr. Vastaghangon rokona : *csob*, csobán, csobolyó. Edények nevei.

csécs = *kecs* : csécsse, kecses, csécsseget, kecsseget.

csécs, csécsés, csécseső. V. ö. *csé*, *cső*.

cséf = *csav* : cseferít, azaz cseveg. Vastaghangon : *csaf*, czafrinka, csevegő kis leány.

cség = *csék* : csége, cségély. Alapértéme : szűkülés, szorulás, keskenyedés.

csék, csékély, csékélység, csékélyedik. Fordítva rokona : *kics*, kicsi. Változattal : *sék*, sekély; *csak*.

csék, csékken, csékcent, máskép : *csők*, csökken. Alapértéme : csék, csékély. *csal*, l. *csal*.

csém, (1), = *csim* : csemete, csemetés, csíma, csimota.

csém, (2), hangutánzó : csemcseg, csemcsegés, csemege. V. ö. *csám*, csámcsog.

csém = *csom* : csempelődik, csembő = csombók, csimbók.

cse, (1), csenés, csemetet, csemp (cse-p), csempész, csempézkedik. Rokonai : *csal*, *csal*.

cse, (2), csenevész, csenevészik. Rokonai *csün*, csünik, *sün*, sindik, sinlik.

csén, (1), hangutánzó : cseng, csengés, csendít, csendül, csenget, csengettyű.

csén, (2), csend, csendes, csendesít, csendesedik. Az előbbi *csén* hangnak kisebb mérsékelt foka.

csép v. *csőp*, (1), hangutánzó : csepeg, cseppen, cseppent, csepegtet, cseperedik, cseprő. Átv. ért. mint a maga nemében kicsinyhez hasonló : csip csop.

csép v. *csőp*, (2), cseplye, cséplez, csépőcze, csépőte, cséplyeg, csépi, cséprente. Mint sürüen nőtt növényeket, szőrszálakat jelentőkkel rokonok : *gyap*, gyapju, *gyop*, gyopár, *gyöp*, gyöpti.

csép, csépel, cséplő, cséphadaró. Mint verő, csapó eszköznek rokona : *csap*, csapkod.

csér, v. *csör*, hangutánzó : csereg, cserget, cserdít, cserdül, cserren, cserrent, csergeteg, csermely, csereszeg, csertel, csertet.

csor, (1), csérfa, cserez, cserező, csérhéju. Latin *quer-cus*.

csor, (2), = *sar*, *sarj* : cserj, cserje, cserjes, csereklye, csérény, csereznyeg. Vastaghangon, *csor*, csarit.

csor, (3), a törékenység alapfogalmával : csérép, cserepes, cserepedzik. Rokona : *csör*, *tör*, csörtet, törtet.

csor, (4), csere, csérél, csérélget, cserebere, csereberél = tereferél?

csor, (5), csérke, csérkés, csérkél, csérkelődik. Alapértéme : körüljárva keresgélés. V. ö. *csir*, csirkál, *kur*, kurkál. A *kör* főnévnek változata.

csér = *sár* : cséros, cséroz. „Cserben v. csérben hagyni valakit“ Molnár A. szerint, „in luto haerentem fraudulentem deserere.“

csész, természeti hang és ige : csészol, csészölődik, csészko. V. ö. *csisz*, csiszol, *csúsz*, csúsztat.

- cset*, természeti hang, vastagon : *csat* : *csetteg*, *csattog*, *csetten*, *csattan*, *csetlik*, *cseteklik*.
- cset*, *cseter*, *csetert*. Mint tekerésre csavarásra vonatkozóval rokon : *sed*, *seder*, *sad*, *sadar*.
- cset*, *csete*, apró földi bodza. Rokona a maga nemében kicsit, kurtát jelentő *csut*, *csuta*. *csett*, csikót, lovat nógató szó, honnan *csetkó* v. *csitkó* v. *csidkó*.
- csev*, hangutánzó : *cseveg*, *csevegés*, *csevetel*. Rokona : *csef*, *cseferít*.
- csév*, *cséve*, *csével*, *csévelő*. V. ő. *cső*.
- csi*, természeti hang, a) hallgatást parancsoló : *csitt*, *csitit*, *csiba*, *csígat*, b) altató : *csi csi beli*! *csicsígat*; c) vékony *csevegési* hang : *csiáp*, *csiápol*, *csibe*.
- csib* = *csip* : *csibellérez*, *csiboráz*, = *csipdes*, *csipeget*.
- csics*, (1), hangutánzó : *csicsér*, *csicsereg*, *csicserke*, *csicserkél*. Máskép : *csüca*, *csücsörög*, *csücsörke*.
- csics*, (2), = *csacs*, *csicz* : *csicsó*, *csicsóz*, *csecse*, *csecsebecse*, *csiczoma*, *csiczomáz*.
- csics*, (3), = *csöcs*, *csuca*, *csüca* : *csicsóka*, *csucsornemű* növény, v. termésy.
- csid*, *csidu*, *csidkó* = *csiduka*; rokon *csett* gyökkel.
- csig*, (1), tekervényes mozgás alapfogalmával : *csiga*, *csigáz*, *csigolya*, *csigoltó*. Rokoni : *csik*, *csiklik*, *csikland*, *gyík*, *csik*, *csika*, *csikáz*.
- csig*, (2), *csiget*, *csigere*, *savanyu ital*. Rokona : *csics*, *csicscsed*, = *poshad*.
- csih*, (1), hangutánzó : *csihár*, *csihol*, *csihed*.
- csih*, (2), *csikót*, lovat nógató szó; rokon *csid*, *csett*, *cső* szókkal.
- csik*, (1), *csikó*, (= *sik-ó* v. *csih-kó* = *csih-ka*), *csikózik*, máskép : *csitk*, *csitkó*.
- csik*, (2), *tekerés*, *csavarás* alaperteményével, hangutánzó : *csiklik*, *csiklandik*, *csikar*, *csikoltó*.
- csill*, (1), *csend*, *nesz szünete* : *csillap*, *csillapodik*, *csillapít*. Rokona : *csitt*.
- csill*, (2), *fénylés*, *ragyogás* : *csillag*, *csillám*, *csillámlik*, *csillog*. V. ő. *sil*, *siláncol*.
- csill*, (3), = *cset*, *csen* : *csillent*, *alattomban elvisz*, *ellop valamit*.
- csill*, (4), = *csír*, : *csilla*, *zöld sás*, melylyel a szőlőt kötözik.
- csill*, (5), *vékonyhangu képzővel* : *csille*, *kis szekér* vagy *hajócska*, *talpacska*. V. ő.
- csir*, *csiribiri*.
- csim*, (1), *csimbe*, *csimbelkedik*, *csimbeszkedik*, *csimba*, *csimbáz*. V. ő. *csin*, *csinga*.
- csim*, (2), = *kis csom*, *csimaz*, *csimota*.
- csin*, *csinál*, *csinálgat*, *csinálmány*; *csinos*, *csinosít*, *csintalan*, *csinosgat*.
- csiny*, (1) = *csen*, (1) : *vétkes*, *hibás cselekvés*.
- csiny*, (2), a *csendesség*, *lassuság* alapfogalmával : *csinnyán*, *csinytalan* = *csendtelen*, *csittalan*.
- csip* = *sip*, hangutánzó : *csipeg*, *csipog*, *sipog*.
- csip*, v. *csíp*, ige : *csipdes*, *csipeget*, *csipke*, *csipked*, *csiptet*, *csiped*, *csipedett*, *csipesz*, *csipeszke*, *csipellérez*, *csipet*, *csipisz*.
- csip*, vastaghangu : *csipa*, *csipás*, *csipalag*, *csipalagos*. Rokona : *csép*, *csepeg*.
- csip*, *csipe*, v. *csipő*, *csipertes*.
- csir*, (1), hangut. *csirip*, *csiripel*, *csirke*, *csiricsáré*.
- csir*, (2), = *csery*, *sary* : *csira*, *csirás*, *csirádzik*, *csiráztat*, *csiriz*, *csirkáka*, *csirkó*. A *kicsinyes növény*, apró *sarjadzás* alapfogalmával.
- csisz*, súrolási hang : *csiszol*, *csiszár*, *csiszam*, *csiszamlik*. V. ő. *csesz*, *csusz*.
- csit*, 1) hangutánzó : *csiti*, *csitten*, 2) *csendet parancsoló* : *csitt!* *csitit*, *csittígat*.
- csiv*, hangut. *csivog*, *csivogat*. V. ő. *sip*, *sipogás*, *csev*, *csevegés*.
- csiz*, 1) hangut. *madárnév*, *csizik*, *csizike*, 2) = *csisz*, *csiszol*, *csizma*.
- csó*, *madárhang* : *csóka* = *csó-oga*, *csó-ogó*.
- csób*, (1), *tömpa hang* : *csobog*, *csobogás*.
- csób*, (2), *csobán*, *csobolyó*, *vékonyhangon* : *csőb*, *csőbör*, fordítva : *bocs*, *bocsk*.
- csób*, (3), = *csom*, *caobak*, *fán termő csomós gűcs*.
- csok*, *csokor*, *csokros*, *csokroz*.
- csók*, hangut. *csókol*, *csókolgat*, *csókolózik*, *csócsi*.
- csom*, (1), *vékonyhangon*, *csöm*, = *döm*, *töm*, *gyöm* : *csomoszol*, *csömöszöl*, *dömöszöl*, *tömöszöl*, *gyömöszöl*.
- csom*, (2), *tömör*, *gümbölyü valami* : *csomó*, *csomós*, *csomócsodik*, *csoma*, *csomag*, *csomb*, *csombor*, *csombol*, *csombolék*, *csombók*. *Vékonyhangon* : *csöm*, *csömör*.

csom = *tom* : csonka, tonka, csonkit, csonkúl. A *tom* vékonyhangon *tem*, fordítva *met*, honnan *metél*, *metsz*. Egyezik vele a latin *meto*, *mutilo*, a hellen *τέμνω*, *τόμος*.

csont, csontos, csontosodik, csonttalan. Elemezve : *csom-t*, rokona : *csom*, csomó.

csop, (1), tömeget képező gyűsokaság, csoport, csoportos, csoportosodik, csoportoz.

Rokonai : *csöp*, csöpü, *csep*, cseplesz.

csop, (2), csopor, csupor. Rokonai : *csob*-olyó, *csob*-án, *csüb*-ör.

csor, (1), hangut. csorog, csorgat, csordít, csordúl, csorran, csorran; csorsz, csorszog.

csor, (2), csorda, csordás. Egyeznek vele a ném. *Herde*, *Horde*, lat. *grex*, török *szürü*.

V. ö. *sor*, sereg.

csor, (3), csormoly, csormolya, vékonyhangon : *csör*, csörmölye. Rokona a feketét jelentő *kor*, korom, a török *kara*, szláv *cser*-ni, *csar*-ni = fekete.

csor, (4), = *csör*, *tör* : csorba, = törött, csorbít, csorbúl; csorozol, csorozla.

csór = *csavar*, csórcsavar. Vékonyhangon : *csúr*.

csosz, súrolási hangut. csoszog, csosztat, csoszszan. V. ö. *csisz*, csiszol, *csúsz*, csúszkál.

csov, hangut. = *suh*, *suv* : csuvad, csovaszt, suhad, suhaszt.

csöv, rokon a tekergő mozgást jelentő *csav*, *csavar* szókkal : csóva, csóvál.

csö ! lovat menésre biztató szócscsa, máskép : *czo* !

csö, v. *csöv*, csös, csöves, csöz, csövez.

csöb, csöbör. V. ö. *csob*. Egyezik vele a német : *Zuber*.

csöcs, csöcsös, csöcsöz, csöcsörész. Rokonai : *csücs*, *csücs*, *csécs*.

csöcs = *csöd* : csöcselék, csödelék.

csöd, (1), csödít, csödül.

csöd, (2), csödör, ménló. Elvont gyöke *csö*, *csé*, melyből *csék*. Csödör a cséktől, mint monyas a monytól.

csög, fordítva : *göcs*, kemény állományu csomó; csögös, csögör, csögbog.

csök, (1), = *csög* : csököny, csökönyös.

csök, (2), = *csék* : csökken, csékélyedik, csökkent, csökkött.

csöm = *csom* : csömör, csömb, csömböl, csömbölek, csömek, csömp, csömpöly.

csön, (1), hangut. csöng, csönget, csöndít, csöndül. V. ö. *csén*, cséng.

csön, (2), = *csöm* : csönköly, forgócsont.

csöp, (1), hangut. csöpög, csöppen, csöppent. V. ö. *csép*, csépég.

csöp, (2), = *töp* : csöpörödik, töpörödik.

csöp, (3), csöpü, csöpéte. V. ö. *csep*, cseplesz, cseprente.

csöp, (4), = *csép* : csöpül, lecsöpül, = csépel, lecsépel.

csör, (1), hangut. csörög, csörget, csördül, csördít, csörren, csörrent, csörömpöl, csörtet, csörtöl, csörfös, csörgeteg.

csör, (2), = *tör* : csörmelék, törmelik, csörtet, törtet; csörge, csöröge.

csör, (3), *csör* : csörölő, = csörölő, csévélő.

csör, a *csö* gyökből = madárorr.

csöt, hangut. csötöl, csötlik, csötör, csötörtök, melyet a puska ad. V. ö. *cset*, csetten,

csut, *csuta*.

csucs v. *csúcs* : csucsor, csucsorodik, csucsorít, csúcsos, csúcsosodik.

csúf, csúfol, csúfos, csúfondáros.

csuh, (1), hangut. csuhi, csuhu. V. ö. *csád*, csádé, *suh*, suhu.

csuh, (2), csuhér, = siheder, suhancz, suttyó.

csuk, (1), hangut. csuklik, csuklás. Rokona a német *schluckzen*.

csuk, (2), csukás, csukló, csukat, csukódik.

csum, csuma, gyümölcs szára, nyele.

csup, (1), csupa, csupas, csupasodik. Rokona : *kop*, kopasz,

csup, (2), = csuporít, csuporodik, = csucsorít, csucsorodik.

csur, csurog, csurdul, csurran csurran. Gömbölyü hangzóval = *csor*, csorog.

csúr, vékonyhangon, *csúr*, l. *csav*, csavar.

csúsz v. *csusz*, csúszmász, csuszamodik, csúszik, csúsztat, csúszkál, csuszkorál. V. ö. *csisz*, *cseesz*, hangutánzó.

csut, (1), = *csucs*, csutura, csucsos száju edény, vagy szopóka.

csut, (2), csuta, csutak, csutka.

csuv, hangut. csuvik, kuvik, kis bagolyfaj, halálmadár.

csücs, (1), hangut. csücsörög, csücsörke. V. ö. *csics*, csicsereg.

csúcs, (2), gyermeknyelven : csúcsül, azaz, ül. A testnek őszvecsícsűsödő helyzete.
csüd v. *csüg*, csontíz, csontdarab, csügöz, csügözés.
csün, csünik, csüng, v. csügg, csügged, csüggeszt.
csűr, (1), kicsit, aprót jelentő *csír* : csűrhe nép, csűrhe baromfi, malacz.
csűr, (2), csontból vagy fából való kis teke : csűrök, csűrköz.
csűr, gabona lerakó helye, pajta. Rokona a lat. *horreum*, német *Scheuer*.

CZ.

cza, kicsinyítő, fordítva *acs*, változattal : *acs*, *csa* : Katicza, kukacz, uraca, tócsa. i. *ész*.
czab, czabár, = csavargó, csabdi.
czad, = *sad* : czadarni a barmot = sadarni, hajszolni.
czaf, 1) = moca, locs, csaj, csajt; czafat, czafol, czafatos, 2) = *laf*, *lef* alálógó va-
lami : *czafrang*, *czafrangos*.
czáf, czáfol, czáfolat.
czak, hangut. czakó (czikákoló), lat. *ciconia*.
czam = *kam*, *kom* : czammog, kammog, komondor.
czan, czank, czankó = *sank*, *sonk*, valaminek alja, sőpreje, sankja, sonkolya.
czap v. *czáp*, czapa v. czápa, tengeri emlős állat.
czav = *czaf* : czavira, czafra, kis leány.
czeb, hangutánzó = *szep* : czebeg, szepeg.
czed = *czod* : czedele, czodora, czondora, durva szűrruha.
czéd, czéda, = csélcsep, pajkos, csintalan.
czek v. *czék*, fűrgé mozgás : czeka, czekáz v. czékáz. V. ő. *czik*, czikáz.
czell, czelleng, cselleng, azaz görbe útakon, mintegy cselőre jár, bolyong.
czep, *czip*, czepel, czipel. Rokona : *szep*, szepelkedik, erőlködik, mintegy szepegeve,
nehezen lihegve. Hangutánzó.
czer, *czir*, czerkál, czerkó, czirkál, czirkalom. Egy eredeti a *ker*, *kör* gyökökkel.
czet, *czete*, czetkény, malmokat tartó gúzskötél. Vastaghangon rokona : *csat*.
czib, (1), csángós ejtésű hangutánzó = *szib*, *czibe*, *csibe*.
czib, (2), = *bicz* : czibak, biczegye járó, sántikáló; czibek, czibekel.
czib, (3), = *tép* : czibál, czibákol, = tépász, haját rángatja valakinek.
czib, (4), = *czep* : czibék, azon lánczos bot, melylyel halászatkor a gyalom kötelét
húzzák, czepelik.
czicza, (1), hangut. czicza, cziczus, cziczkány, cziczeg. Átv. ért. cziczamacza.
czicza, (2), = *csesce*, *csics* : cziczoma, csecse, csicsoma.
czicza, (3), *csucz* : cziczerél a himmadár, midőn párosodik, vagy czuczáz, szurkál.
czig, (1), = *szik* : czigár, czingár, azaz száraz, mintegy szikkadt, szikár.
czig, (2), = *szig* : czigony, szigony, czigonyoz, szigonyoz.
czih, hangut. czihol, cziholás. V. ő. *csih*, csihol.
czik, = *szik*, valaminek belső csirája, bele, melyből a magzat kifejlik, czika, = *csira*
átv. ért. iz, darabocska : czikk, czikkely.
czik, (1), hangut. czikákol, czikákolás.
czik, (2), élénk, csapongó, szétágazó mozgás : czika, czikásik, czikár, czikornya.
czik = *szik* : czikkad, szikkad.
czim, czimpa, czimbál. V. ő. *csim*, csimpajkodik.
czin, (1), hangut. czineg, czinege, v. czinke, czinez, czinczog, czinczúr, czinczinbogár
csiniczini.
csin, (2), = *csiny* : czinkos, czinkostárs = csinytárs.
czip, (1), hangut. czipeg. V. ő. *típ*, tipeg.
czip, (2), = *tép* : czipár, czipárol, czipa kutya.
czir, (1), czirkál, czirkalom, czirkalmaz. V. ő. *czer*, czerkó, *kör*, körös.
csir, (2), czirogat, czirókál.
csir, (3), czirom, czirmos, czürmoz. Rokona : *szur*, szurtos, *kor*, kormos.
csiv, hangut. czivakodik, czivódik.
czo, / tovább menésre sürgető szócska. Czo tovább; czo Dora! czo ki kutya! czo Fakó;
gyermeknyelven : czoczo = ló.
czob = *szob* : czobor, szobor, kapuczobor = kapubálvány.

czocz, malacshang : *czocza*, *czoczi*. Változattal : *pocza*, *poczi*.

czók, vékonyh. *czólk*, = *dibdáb*, *diribdarab* : *czókmók*.

czom, (1), = *czomb*, *czombos*, *czomp*, *czompó*. Alapértémenye, *dudorodás*, *csomó*.

czom, (2), = *szom* : *czompolyodni*, = *azomorodni*.

czon, *czondora*, *czondra*, *durva szövetű ruha*.

czop = *czep* : *czop-hát*, *lovasdi játék*, midőn egyik játszótárs a másikat hátára veszi,

és *czepeli*.

czor = *hor*, *kor*, hangut. *czorholni* a *bört*, = *borholni*, *korholni*.

czólk v. *czólk*, *savanyító*, *oltó kovász*.

czucz, (1), *hangutánzó*, *czuczorit*, *czuczorka*, *czuczorkál*.

czucz, (2), = *szucz*, *csucs* : *czuczsa*, *czuczál*, *czuczáz*. Alapértémenye : *szurás*, *bőkés*.

czul = *czur*, *kur* : *czula*, *czurhó*, *kurva*.

czup, (1), *hangut*. *czupog*, *czuppan*, *czuppant*, *esók hangja*.

czup, (2), = *csup* : *czupér* = *csupér*, *azaz csupasz*, *meztelen*.

D.

dab, több helynevek gyöke : *Dabar*, *Dabas* stb.

dacz, *daczol*, *daczos*, *daczoskodik*, *daczosság*.

dag, *dagad*, *dagaszt*, *dagály*, *dagonya*, *dagan*, *daganat*, (mint : *fogan*, *fogant*, *bocsán*, *bocsánat*).

dad, *hangut*. *dadog*, *dadogás*, *dada*.

daj, *dajka*, *dajkál*, *dajkálkodik*, *dajna*.

dai v. *dan*, *hangut*. *dalol*, v. *danol*, *dana*.

dal v. *del*, *dali*, *deli*. *dalia*, *äelie*; *dalma*, *dalmakodik*. Alapértémenye : *darék*, *derék*, *tulajd.* és *átv.* értelemben.

dam, (1), több helynév gyöke : *Damak*, *Damos* stb.

dam, (2), *damasz*, *kövér*, *hízott disznó*. Rokona : *döm*, *döme*, *dömbicz*, *dömöske*.

dan, *dancs* = *mocskos*. Rokonai : *gan*, *gam* : *ganéj*, *gamat*.

dar, (1), *hangut*. *darász*, *daru*, *darvadoz*.

dar, (2), *vékonyh.* *der* = *tör* : *dara*, *dercze*, *darál*, *derzál*, *darab*, *deréb*, *darancs*, *darócz*.

dár, (1), *hangut*. *dáridó*. Rokonai : *dáv*-orikol, *dor*-bézol.

dár, (2), *dárda*, *dárdás*. Előhang nélkül rokona a *hegyeset*, *szurót* jelentő *ár*. V. ö. *nyárs*.

de, *kötöző* : *de úgy*, *dehogy*, *de még is*.

déb, *débér*, *débérke*, *débén*. Változattal : *döb*, *döbör*, *döbörke*.

docz v. *döcz*, *déczég*, *döczög*, *déczégtet*, *döczögtet*. A *viasztasztó mozgás* *alpfogalmánál fogva* rokona : *dacz*, *daczol*.

ded v. *did*, a *fázónak reszkető hangja* : *dedereg*, *didereg*.

ded, *nyilt e*-vel *am. kicsin*, *kis gyermek*.

déd, *dédösa*, *dédanya*, *dédük*. Szlávul: *dedo*, törökül: *dede*. Rokona a *vastaghangu* : *dédé*, *táté*.

deg = *dag* : *deged*, *dagad*, *degenyeg*.

dél, (1), *déli*, *delel* v. *déll*, *délest* v. *delest*.

dél, (2), = *döl* : *délcég*, *dölfös*.

der, (1), *hangut*. *derécsel*, *deredarál*, *dereducaál*. Keményen : *tér* : *terefere*, *teretura*, *terécsel*. V. ö. *dur*, *durczás*.

der, (2), *derék*, *dereglye*. *Vastaghangon* : *dar*, *darék*.

dér, (1), *hangut*. *dérdúr*, *dérczes*, *durczás*.

dér, (2), a *fehérédes*, *világosság* *alpfogalmával* : *dér* (*hóharmat*), *deres*, *derít*, *derü*, *derül*, *derhenyő*.

dí, (1), *dia*, *czizma-dia*, változattal : *zi*, *csi*, *zia*, *csia*, a *törökben* : *dsi*. V. ö. *cse*, *caéal*, és *te*, *teaz*.

dí, (2), *dió* v. *divó*, *diós*.

dí, (3), v. *dí*, *díj*, *dív* : *diadal*, *divik*, *divat*, *diványos*, *dísz*, *díszlik*, *díszke*.

düb, *ikerítve* : *dübdüb*, *dübdübség*. Jelent a *maga nemében hitvány*, *aprólékos* *valamit*.

dics v. *dücs* : *dicsekedik*, *dicsér*, *dicső*, *dicstelen*, *dicsőség*. *Elavult ige*.

disz, *disznó*, *disznós*, *disznóság*. Hasonlók a *hellen* : *ús*, *lat.* *sus*, *török* *domuz*, *héber* *daschen* (*kövér*).

díz, *dízsa*, *dízít*, *dízstelen*. V. ö. *dí*.

- dob*, (1), hangut. dobog, dobban, dobbant; *dob*, *dobol*, *dobos*.
dob, (2), ige, dobál, dobás, dobásnyi. Rokona a távolodási : *tov*, *tova*.
doh, (1), dohos, dohosodik, dohlik, dohot. Nehéz fojtó szaggal járó avasság.
doh, (2), hangut. dohog, dohogás, máskép : duhog. Rokona a fúvást jelentő *dú*, *dúl*, (*fúl*).
dol, dolog, dolgos, dolgozik, dolgoztalan. Vékonyhangon rokona *csele*, cselekszik, honnan
dolog = cselek. Egyezik vele a szláv : *djel*, *djelo*.
dom, (1), a dudorú magasodás alapfogalmával : *domb*, *dombor*, *domború*, *domborodik*,
dombos, *dombár*.
dom, (2), = *tom*, hangut. *dombéroz*, *tombol*.
don, hangut. *dong*, *dongó*. Vékonyhangon : *dön*, *döng*, *dönget*.
dor, (1), hangut. *doromb*, *dorombol*, *dorgál*; *dorbézol* v. *dorbélyoz*.
dor, (2), v. *dur* = *rúd* : *dorong*, *durung*, *dorongol*, *durungol*. Változattal tájéjtésileg :
dür, *düring*.
dor, (3), metszés, vágás, hasítás alapértékével : *doroszol*, *dorozma*, *dorozmás*.
Rokona : *csor*, *csoroszol*, *der*, *derzál*.
dosz = *tosz*, *tusz* : *doszol*, *doszolás*; *dosztig* (*duztig*, *töltig*), *toszol*, *tuszkol*, *tuszkolás*.
Alapértékénye : *tasztítás*, *távolítás*.
dő, gyökeleme *döl*, *dönt*, *dőjt* szónak.
dőb, (1), hangut. *döbög*, *döbben*, *döbent*. *Vastagh. dob*, *dobog*.
dőb, (2), *döbön*, *döbönke*, *döbör*, *döbörke*, fordítva : *bőd*, *bödön*; *vastagh. dob*, *dobon*,
bod, *bodon*.
döcz, *döczög*, *döczögtet*, *döczczen*, *döczcent*. Ütődés okozta ideoda mozgás. V. ö.
décz, *déczeg*.
dőd, *dődölle*, *döddö*. Dudorodás, fölfuvódás alapértékével. Rokonai : *tüd*, *tüdő*,
tügg, *pofa*, *tüti*, *tüttös*.
döf, *döfés*, *döföd*, *döföl*, *döföttü*.
dög, *döglük*, *döglel*, *döglelet*, *dögleszt*, *dögös*, *dögösködik*.
döh, *döhér*, mint puffadtat jelentővel rokon : *döm*, *döme*.
döm, (1), = *döm* : *dömöszöl*, *tömöszöl*, *dömöcsköl*.
döm, (2), *domboru* vaskosság, testesség alapértékével : *döme*, *dömsödi*, *dömöcz-*
kös, *dömbicz*, *dömöszke*.
dön, (1), hangut. *döng*, *dönget*, *döngöl*.
dön, (2), = *göm*, *gön* : *döndöre juh* : *göndör szőrü*.
dör, (1), hangut. *dörög*, *dörget*, *dördít*, *dördül*, *dörren*, *dörrent*, *dörömög*, *dörömb*, *dörömböl*.
dör, (2), *súrolás* és *törés* alapértékével : *dörgöl*, *dörgölödzik*, *dörzsol*, *dörmlöl*
(*fogaival*).
dör, *döre*, *dörtség*, *dörékedik*. V. ö. *ör*, *örült*.
dőzs, *dőzsöl*, *dőzsölés*. V. ö. *dús*, *duskál*.
dú, (1), fn. (*praeda*) *dúl*, *dúló*, *dús*, *duskál*, *dúka*, *dukál*.
dú, (2), hangut. *dúl*, *dúlfül*, = *dújfúj*, *duvad*.
dú, (3), = *to* : *dulakodik* = *tolakodik*, *tuliz*.
ducz, *ducz*, *duczos*, *duczkó* = *tuskó*.
dud, (1) v. *dúd*, hangut. *duda*, *dudál*; *dudorog*, *dúdol*, *dudog*.
dud, (2), *dudor*, *dudorít*, *dudorodik*, *dudva* Alapértékénye : *gömbölyü*, *domború föl-*
fuvódás, *duvadás*. V. ö. *dú*, (2).
dug, *dugasz*, *dugaszol*, *dugdos*, *duggat*, *dugúl*.
duh, hangut. *duhog*, *duhogás*. *Haragos kifuvás*, *dúlásfúlás*.
dum v. *düm*, hangut. *dummog*, *dümmög*.
dun v. *duny*, *dunna* v. *dunya*. Rokon a fúvást, fuvódást jelentő *dú*-val.
dun, *dundi*. V. ö. *döm*, *döme*, *dömbicz*.
dur, (1), hangut. *durr*, *durran*, *durrant*, *durrog*, *durrogat*; *dérdúr*, *durcz*, *durcza*, *dur-*
czás, *durbonczás*, *durmonyás*.
dur, (2), *durva*, *durválkodik*, *durvaság*, *durvít*, *durvül*. Egyezik vele a latin *dur-*
us, *rud*-is.
dus, *duska*, *duskál*, *duskálkodik*. L. *dú* (1).
duv, (1), = *div* : *duvatlan*, *divatlan*, *duvatlankodik*, *divatlankodik*.
duv, (2), a *dagadás*, *fölfuvódás*, *kinyomulás* alapértékével : *duvad*, *duvaszt*. V.
ö. *dú* (2).

dúz, v. *duz* : duzma, duzmati, duzzan, duzzad, duzzaszt, duzzog, duzzaszkodik. Pusztágyőke a fuvást jelentő *dú*.

dücs, dücső, dücsekszik, l. *dics*.

düh, dühödik, dühöng, dühös, dühít, dühül. Alapérteménye : boszúból, nagy haragból fakadó fúvás, dúlás-fúlás. Vastagh. rokona : *dú*, *duv*, *duh*.

DS.

dsa, dsadsa, bizonyos madárfaj hangja és neve, máskép : *gya*, *gyagya*.

dsam v. *dsám*, hangut, dsamál, dsámisz, dsámiszka.

dsid, dsida, dsidás, dsidáz.

dsig = *zsig* : dsiger, zsiger.

dsin, dsindsa, dsindzás. Rokona : *csim*, csimota.

F.

fa, fás, fásít, fásúl, fajd, fajsz. Finnül : *puu*, svédül : *boom*, németül : *Baum*.

fac, facsar, facsarás, facsargat; fordítva : *csav*, csavar.

fád, ige, a halászkodás nyelvén : hálót fádni = öszverakni.

fagy, (1), fagyos, fagyoskodik, fagyjú v. faggyú.

fagy, (2), fagyalfa. V. ö. *magy*, magyalfa, *mogy*, mogyoró. Rokona : *bogy*.

faj, fajta, fajtalan, fajtalankodik, fajzik. Rokona : *fi*, fias, fiú.

fáj, kedélyszó : fájdalom, fájlal, fájós. Rokonok a lat. *vae*, török *vaj*, német *wah*.

fak, (1), fakad, fakaszt, fakgat, fakadék. Vékonyhangon rokona : *fek*, fekély.

fak, (2), fakó, fakít, fakúl. Rokona : *fek*, fekete, és *vak*, vakota.

fal, (1), fn. falas, falaz, falazás, falatlan.

fal, (2), ige: falás, falat, falatoz, falánk, faldos.

fal, (3), v. *fol*, falu, falusi, faluz, falv, fol, folu, folnagy; falka v. folka. Alapérteménye : csoportot, sereget képező sokaság. Rokonai a hellen : *πολις*; és *πόλις*, német : *viel*, *Volk*, orosz : *pulk* stb.

fany, fanyar, fanyarog v. fanyalog. V. ö. *vony*, vonyár, *sany*, sanyar.

far, (1), a metszés, hasítás alapérteményével : farag, faragás, faragcsál, faragatlan.

Változattal : *for*, forgács.

far, (2), kerekdedség és körös mozgás : farol, faros, fartat (fortat, firtat).

faz, fazék v. fazok, fazekas v. fazokas. Rokona a latin : *vas*, vasis.

fáz, fázik, fázás, fázékony, fázós.

fé v. *fö*, a magasság alapérteményével : fél, fén, fenn, fent, félül, felső; nyílt *e*-vel : fej. (caput) fejes, fejeskedik, fejetlen; fő, fő- v. fe-é, fé; fél, fékez, féktelen; főd, fődél, fődéz, zart ajakkal : föl, fönt, főd, fődél stb.

fec v. *fecs*, természeti hangu : fecseg, fecsegés, fecske, fecskend, fecskendez. Zártabb hangon : *föcs*, föcsög, föcske stb.

fedd, (fegy-d), nyílt *e*-vel : feddés, feddetlen, feddhetlen.

fegy, fegyelem, fegyelmes, fegyelmetlen; fegyver. Elavult ige.

feh v. *fej*, fehér v. fejr, fehérség, fehéredik, fehérit.

fej, (1), fn. az egyszerű régies *fe*-nek *j*-vel toldott mássa : fejes, fejetlen, fejel, fejez. V. ö. *fö* (1).

fej, (2), ige: fejes, fejő; fejlík, fejt, fejsze. Alapérteménye : olváasztás. V. ö. *fes*, feslík.

fek, (1), ige: fekszik, fektet, fekvés, fekhely.

fek, (2), elvont gyök : fekete, feketít, feketül, feketedik. Mint sötét színt, tulajdonképp szín hiányát jelentővel rokon a vastaghangú *vak*, vakota, vakisa = fekete v. feketés foltu, és *fak*, fakó.

fel, feled, felejt, feledékeny, feledtet, feledkézik.

fél, félés, féléz, félül, féltség. L. *fé*, *fö*.

fél, (1), ékvesztő név : felek, feles, felez, felekezik, felekezet, feleség; felel, felesel. Alapérteménye : ketté választás, ketté osztott egésznek egy-egy része. Vastag hangon rokona : *vál*, válik, válasz (felelet), továbbá *fal*, mint választó vonalat képző építmény.

fél, ige : félés, félelem, félelmes, félt, féltékeny.

fém v. *fény*, fémlík v. fénylík, fényes, fényesít, fényez, fénytelen. Rokona : *fen*, fenés.

fen, (1), ige : fenés, fenet, fenetlen.

fan v. *feny*, fene, fenéz, fenyeget, fenyít, fenyíték. Törökül *fena*, am. ros.

fér, fereng, ferde, ferdít, ferdül, fergeteg, fergetyű. V. ö. *pér*, pareg, perdtül, *for*, forog.

fér, (1), ige, férés, férhet, férhetetlen.

fér, (2) = *ivar* : férj, férfi, mint fiú, ifjú am. *iv-jú*, *iv-ik* igétől. Rokon a lat. *vir*, gör. *ἀνήρ*.

fér, (3), = *fér* : féreg, férges, férgesedik. Alapértémenye : tekergő, fűrgő mozgás.

fos, (1), feslik, feslett, fesalettség. Rokona : *fés*, fésű, *fej*, fejjlik, és *oda*, vásik.

fes, (2) v. *fő*, fest, főt, festék, füstök. Vastag hangon rokona : *fos*, fost, fostos.

fesz, feszes, feszít, feszül, feszeleg, feszeng.

fész, fészek, fészkel, fészkelődik, fészkes. Rokonai : *becz*, becző, és *vacz*, vaczok, *vass*

vaszok. Finnül *pászä*, németül *Nest*, latinul *nidus*.

fi, fiú, fiadzik, fial (régies), fias, fiatlan, ficsór, ficz, ficzkó, fiók. Rokona *if* ifju, *iv* ivik, ivadék.

fics, ficsere, ficserez. Rokona : *csics*, csicsoma, *csecs*, csecse.

ficz, élénk, sikamló mozgás : ficza, ficzam, ficzamít, ficzomodik, ficzánk, ficzánköl, ficzke. V. ö. *icz*, iczeg, *bicz*, *vics*.

figy, figyel, figyelem, figyelmes, figyelmetlen, figyelmez. Rokona : *vigy*, vigyáz.

fik, fikik. Vastag hangon rokona : *bak*, bakik.

fik, fika, (magyar gyalog vitéz), *baka*, bakancsos.

fil, (1), filkó, tökfilkó, makkfilkó = felső, tökfelső. Fil-Istál Csalóközben = Fel-Istál, *filegória* = felgóre.

fil, (2) = *bil* : filling, billing; l. *bil*.

fin, finta, fintor, fintorit, fintorodik, fintorog, fintorgat. Görbe hajlás, hajlongás.

finy v. *finny*, finnya, finnyás, finnyáskodik.

fincz, fincza, finczos, finczároz; *vincz*, vinczároz. Jó kedvtű, csintalan, gyermekded élénk mozgás.

fír, (1) = *far* : firtat, fartat. V. ö. *far*.

fír, (2) = *ir* ige : firka, firkál, firkálás, firkász, firkant = irka, irkál stb.

fír, (3) = *für* : firge, fírgencz, fűrge, fűrgencz. Vastagh. *vir*, virgencz.

fit, fitat, fitít, fitog, fitogtat, fitos. V. ö. *fity*, fityeg.

fity, (1), fityeg, fityegtet, fityölkék; fityma, fitymál.

fity, (2), fityész, fityésző eb = szaglászva kereagelő. Rokona : *figy*, figyel.

fiz v. *füz*, fizet, fizet, fizetés, fizetetlen.

fog, (1), ige: fogás, fogdos, foglal, foglalodik, fogékony, fogúl, fogulatlan, fogoly. Használó a német *fangen*, goth *fahan*, görög *πῆρω, πῆρνωμι*.

fog, (2), név, fogas, fogatlan, fogadzik. Valószínűleg a *fog* igével azonos, mint : *nyom* premit, és *nyom* vestigium, *les*, insidiatur, és *les* insidiae, *zár* claudit, és *sár* clausura, *sera*, s több mások.

fogy, ige, fogyás, fogyat, fogyatkozik, fogyatkozás, fogyaték.

föh, kedélyhang : fohász, fohászkodik. Rokona : *soh*, sohajt.

føj v. *fuj*, fojt, fujt, fojtás, fojtogat. V. ö. *fú*, fül.

fók, fn. 1) Valaminek feje, főrése, kiálló része. Hegy foka, vár foka, fejsze foka, kés foka; fokos, tü foka. 2) Nagyobb folyóból, tóból kiszakadó ér. Siófok, foktő.

foly, folyás, folyó, folyam, folyamot, folyamodik, folydogál, folytat, folytat, folyár. Latin *fluit*, német *fließt*, szanszkrit *plu*.

fol = *fal* : folka, falka, folu, falu.

fon, fonás, fonóka; fondor, fondorkodik, fonál. V. ö. *von*, vonal.

fony v. *fonny*, fonnyad, fonnyaszt.

for, (1), körös mozgás : forog, forogat, fordít, fordúl, forgékony; forbát, forbátol. Vékonyh. : *fér*, fereng stb.

for, (2), buzgó mozgás : forr, forrong, forradalom, forrad, forraszt.

for, (3), erős indulathang : forty, fortyan. Rokona : *för*, förmed.

fos, fosik, fosos, fost, fostos, latin : *forium*.

fosz, foszlik, foszt, foszlad, foszladoz, foszlékony, foszlán, fosztor. Alapértémenye : részekre oszló szakadás, bomlás; rokon : *osz* gyökkel.

föd, főd, fődél, fődés, fődő. V. ö. *fé*, főd.

föd, (1) = *fej*, mint : vő vej, nő nej.

föd, (2), a hőség alapértémenyével : *föl*, föz, fözés. Rokona : *fül*, fül, füt. Eredeti értelme a *fu*-vásban rejlik.

föcs = *fécs*, hangut. föcsög, föcség.

för, (1), kedélyszó; förmed, förmeszt.

för, (2) = *for*: förög, förgetyü, förgeteg.

fu v. *fú*: fuvás, fujás, fuval, fuvalom, fuvalkodik; fül, fojt. Természeti hangut.

fül = *fúr*, *szúr*: fulánk, fulánkos.

fúr v. *fur*: fúrás, fűrő v. fűrű, furkál; furfang, furfangos, furcsa. Rokona: *for*, forog.

Latin *foro*, német *bohren*.

fut, futás, futam, futamodik, futkos, futkároz, futrinka. Latin *fugit*.

fű, (1), hőség által okozott fuvás: fül, füt, fütözik, fütés, fütetlen. Ellenkezője:

hű, hül, hüt.

fű, (2), füves, fűvész, fűvészet. Rokona a hellen *φύω*, *φύρω*.

függ, függés, függékeny, független, függed, függeszt, függolék.

fül v. *fül*, (1), fülel, füles, szemfüles.

fül v. *fül*, (2), füllent v. fillent, = *bill*, billent, átv. ért.

für, fürge, fürgencz, fűrög, fűremedik, fűrdik. A *for* (forog) gyöknek élénkebb értelményü árnyalata.

fűty, hangutánzó: fűtyöl, fűtyörész, fűtty, fűtten, fűtten, fűtten, fűtten, fűtten, fűtten.

fűz, (1), név: fűzes, fűzfa. Tájéjtéssel: *fiz*, Baranyában sziz-fa.

fűz, (2), ige: fűzés, fűzőget, fűzér.

G.

gab, (1), gabona, gabonás, gabonátlan.

gab, (2), v. *gáb*, hangut. gabos madár (galbula), gáborka, szarkagábor.

gacs, gacsaly, gacsos, l. *kacs*, kacsos.

gács, hangut. gácsér, gácséroz. V. ö. *kacs*, *kács*.

gad, gadócz, halmem, lat. *gadus*.

gag v. *gág*, lúdhang, gaga, gágog, gágogás.

gág, 1) gágó am. tátott száju, 2) gajmó.

gagy, hangut. gagyog, gagyogás, gagyúl, gagyula.

gaj, (1), hangut. gajdol, gajdos, gajdul. Rokona: *kaj*, kajdász, kajdács, kajált, kajabál

gaj, (2), = *kaj*, görbesség, görbedés: gajmacs, kajmacs, gajmó, kajmó.

gal, (1), hangut. galagy, galagyol, kalaty, kalatyol. Kis gyermekek gagyogó hangja.

gal, (2), = *goly*: galacsin (golyócska agyagból), galuska.

gal, (3), = *szal*: galand, galandféreg = szalag, szalagféreg.

gal, (4), = *gyal*: galád, gyalázatos, alávaló.

gall, gallóka, = bellőke, bölcső.

gam (1), = *kam*: gamó, kamó, gajmó, kajmó.

gam (2), v. *gan*: pizok, mocsok: gamat, gamatol, ganaj, ganajoz.

gan, (1), gangos, gangosan, gancs. Rokona a görbességet jelentő *gam*, *kam*.

gun, (2), v. *gán*, gancza, v. gáncza, azaz, gom, gomecza, gomócza.

gány, gányó, (dohánykertész), gányol (kerít).

gar, (1), = *kör*: garád, garat, gárgya.

gar, (2), a metszés alapértelményével: garda, hal, (cyprinus cultratus). V. ö. *kar*, kard

gar, (3), garázda, garázdálkodik. Nagy zajt, lármát ütő veszekedés.

gaz, (1), vékonyh. *gez*: gazos, gizgaz, gezdernye, gezemicze, gezernicze, gczengiz.

gaz, (2), gazdag, a régieknél: kazdag. A török *khazine* am. kincs.

gát, gátol, gátolás, gátos, gátóz.

gáz, gázol, gázolás, gázló.

geb, gebe, gebed, gebedés, gebeszt. Rokona: *gib*, giber, giberedik.

ged v. *gegy*, gedél, gedélget, gegyel, gegyerész. Kedveskedő bánás. V. ö. *ked*, *kegy*.

ged v. *gid*, gedó, gidó, gödölye, latin, *hoedus*.

gel v. *gíl*, geleszta v. giliszta.

gely, *gily*, gelyva, gilyva, l. *goly*, golyva.

gég v. *gög*: gége, gégés, gögös.

gém, = *kam*, *kán*, görbedés alapértelményével: gémb, géंबर, géंबरedik, gemicse = kampós bot; gém madár, hosszú görbe nyakú; kütgém.

geny, *genyed*, *genyedés*, *genyes*, *genyesedik*. Rokona : *gam*, *ganaj*.

gép, *gépely*, *gépi*; rokon *gém* gyökkel.

ger, (1), sovány, görhes valami : *gernye*, *gerény*, *geher*, vastaghangon : *gár*, *gárinca*.

ger, (2), *gerincz*, *gerenda*, *gerendely*.

ger v. *gör*, (3), az égés, melegség, tűz alapérteményével : *gerjed*, *gerjeszt*, *gerencze*; fordítva : *reg*, *rög* : *regvel*, *rögtön* (hevenyében). Rokonai a szláv : *gorá*, *hori* (ég, ardet) *goroncsi*, *horuczi*, (forró).

ger, (4), a szurás, bökés, hegyesség, metszés értelmével : *gerely*, *gereben*, *gereblye*; *gerezd*.

geszt, *gesztes*, *baranyai tájnyelven* am. fás. tehát *geszt* = fa.

gib, *giber*, *giberedik*, *göb*, *göbörödik*.

gicz, *disznóhívó szó*, *honnan* : *gicza* = *disznó*.

gil, *hangut*. *gili*, *gilicze*, *gerlicze*.

gím, *vörös vad*, u. m. *öz*, *szarvas* : *gímes*.

gob, *goboncza*, *gobhal*, latin *gobio*.

gócz, (1), *hangut*. *gócza*, am. *kacsa*, *kácsa*.

gócz, (2), *kuczkó*, *koczik*, *kuczik*, különösen, melyben tüzelnek.

gog, *búbos kemencze*.

gogy, *gogyola*, am. *golyva*.

goh, *gohér* = *kövér*, *korán érő nagyszemű szőlőfaj*.

goly, (1), a *gömbölyűség*, *dudorodás* alapérteményével : *golyó*, *golyva*. Rokona : *boly*, *bolyó*.

goly, (2), = *boly* : *golyhó*, *bolyhó*, *bohó*, *bolondos*.

gom, *gomb*, *gomba*, *gombóc*, *gomboly*, *gombolyít*, *gombolyag*, *gomoly*; *gongy*, *gongyol*, *gondor*. Vékonyhangon : *göm*, *gömb*, *gömböcz* atb. V. ö. *gum*, *güm*.

gon = *kon* : *gonosz*, *gonoszság*, *konok*.

gor, (1), *hangut*. *gordon*, *gordonka*.

gor, (2), = *gör*, : *gorniad*, *gornyadoz*, *görnnyed*, *görnnyedez*.

(*filagória*). *gór*, a *magasat*, *nagyot* jelentő *ór*, *hór* rokon érteményével : *góre*, *górtyúk*, *gória*,

göb, *göbe*, *göbecz*, *gübü*, *göb*, *göböly*.

göcs, *göcsös*, *göcsürt*, *gücsürtös*, fordítva, *csög*.

göcz, *hangutánzó*, *göczög* = *édesdeden* nevet.

göd, *gödör*, *gödörös*, *gödörös*.

göd = *gög* : *gödény*, *gögény*, *tág gögjé*től.

gög, (1), *hangut*. *gögicsél*, *gögicsélea*.

gög, (2), *gögös*, *gögösködik*, *gögjét fölfújja*.

gögy, *hangut*. *gögyög*, *gögyögés*, *gagyog*, *gagyogás*.

göl = *gol*, *göldény*, *göldör* = *gombóc*, mint *golyóalakú tészta*s étek.

göm, *gömb*, *gömböcz*, *gömböly*, *gömbölyödik*, *gömbölyít*, *gömbölyü*; *göndör*, *göndörödik*, *göngy*, *göngyöl*, *göngyöle*.

gör, (1), fordítva *rög* : *göröngy*, *görönca*, *görvény*.

gör, (2) = *kör* : *görbe*, *görbed*, *görnnyed*, *görhea*, *görca*.

gör, (3), *égés*, *sütés* alapérteményével : *görjed*, *görjeszt*, *görhön*. V. ö. *gor*, *gerjed*.

gör, (4), *kerek mozgás* és *hangutánzás* : *gördül*, *gördít*, *görög*, *görget*, *görgöcse*. V. ö.

gur, *gurog*.

göt, *göthös*, *göthösödik*, *götlöhös*.

göz, *gözöl*, *gözölög*, *gözös*, talán eredetileg *höz*, a *meleget* jelentő *höz*-től.

gub, *guba*, *gubacs*, *gubancz*, *gubó*, *gubbad*, *gubbaszt*.

gug, *guga*, *gugg*, *guggol*, *gugorodik*, *gugorczol*, *gugora*, *gugy*, *gugyor*.

guly, *gulya*, *gulyás*. A perzsában *ghau*, *gao*, a szanszkritban *go*, *gan*, am. a német

Kuh, *Ocha*.

gúny, (1), *gúnya*, *genyegúnya*. V. ö. *köntös*, *kantus*, szlávul *hunya*.

gúny, (2), *gúnyol*, *gúnyolódik*, *gúnyos*; *gíny*, *gínyol*.

gur, (1), *gördülés*, és ennek *hangja* : *gurul*, *gurít*, *guriga*, *gurgula*, *gurdúl*, *gurdít*.

gur, (2), = *meghajlási kör* : *gurba*, *gurbancs*, *görbegurba*.

gur, (3), *gurdal*, *gurgyal*, *gordon*, *góró*, *kóró*.

gúza, *guzsaly*, *guzsalyos*, *gúzsol*, fordítva : *zsug*, *zsugorodik*.

güb, *gübü*, *gübül*, *gübülés*.

güg, *gügü*, kenyér domója, gyürkéje.

gügy, *gügyü*, egy csomónyi vagy maroknyinád, fü, kender V. ö. *güg*.

güz, *güzü*, *güzmö*, *güzmötöl*.

GY.

gya, *gyagya* ily hangon szóló madár neve, máskép *dsa*, *dsadsa*.

gyak, (1), ige, a szurás, bökés alapfogalmával: *gyaka*, *gyakás*, *gyakdos*. Rokonai: *dák*, *dákos*, *dög*, *dögönyeg*, *dögönyöz*.

gyak, (2), a cselekvést, működést jelentő *dia*, *csia*, szókkal rokon, *gyakor*, *gyakorol*, *gyakorta*.

gyal, (1), *gyaláz*, *gyalázat*, *gyalázkodik*; *gyalog*, *gyalogol*, V. ö. *al*, *aláz*.

gyal, (2) = *tal*, *tol*: *gyalu*, (toló eszköz) *gyalul*, *gyalulás*; *gyalk* = *gyilk*. Latin, *dolo*, *dolabrum*.

gyám = *tám*: *gyámol*, *gyámolt*, *gyámoltalan*.

gyan, *gyanu*, *gyanus*, *gyanakodik*, *gyanít*. Rokona *tan*, *tanú*.

gyap, sűrű, dús növésű, sarjadzásu tömött szálakból álló valami: *gyapj*, *gyapjas*, *gyapju*, *gyapott*. Alapfogalomban rokonai: *gyép*, *gyöp*, *gyépü*, *gyöpü*, *gyepes*, *csöp*, *csöpü*, *csöpéte*, *csap*, *csep*, *csapzik*, *csepszik*, *cseplesz*.

gyar, (1) *ar*: *gyarat* = *arat*, vagy karczóló eszközzel, péld. *gerebennel*, *kardácscsal* *fészli* a *gyapjut*.

gyar, (1), *gyarló*, *gyarlóság* (*fragilitas*). Alapérteményével fogva am *tör-ik*.

gyár, *gyáros*, *gyárt*, *gyártó*. Mennyiben csinálást jelent, rokona; *csi*, *di*, *csinál*, *dia*.

gyász, *gyászol*, *gyászos*; hihetőleg am *jajász*, a mély fájdalomtól kitörő *jaj!* szótól.

gyá, v. *gyáv*, *gyáva*, *gyávaság*. V. ö. *bá*, *báva*.

gyép, v. *gyöp*, *gyépü*, *gyöpü*, *gyepes*, *gyöpös*. V. ö. *gyap*, *gyapju*, *csöp*, *csöpéte*.

gyék, *gyékény*, *gyékényes*, *gyékénykáká*. Mint *takarót* jelentő szónak rokonai: *tak*, *takar*, *tok*, *teg*, *tegez*, lat. *tego*, ném. *decken*.

gyér, *gyéres*, *gyérit*, *gyérül*, *gyérség*. Ritka, minek részeit nagy *tér* választja szét.

gyer, (1), nyílt *e*-vel: *gyerek*, v. *gyermek*, *gyerköcze*, *gyerekes*, *gyerekeskedik*, *gyerekezik*, *gyermektelen*. Rokonai: *jér*, *jérceze*, v. *gyér*, *gyérceze*, és a fiatal növényt jelentő *ser*, *sereng*, *serdül*.

gyer, (2), éles *e*-vel, *vastaghangon*, *gyor*: *gyertya*, *gyortya*, *gyertyán*. Rokona az égést jelentő *ger*, *gerjed*. Német: *Kerze*.

gyesz, = *csesz*, *csisz*: *gyeszél*, *gyeszettel*, *gyeszelődik*, = *csiszol*, *csiszolódik*, *cseszelődik*.

gyev = *hev*, *höv*, *ö*v: *gyeveder*, *heveder*, l. *hev*, *höv*.

gyík, hasonló a *csík*, és fordítva a *kígy*, *kígyó* szókhoz.

gyil, *gyilk*, *gyilkos*, *gyilkosság*, *gyilkot*. V. ö. *gyal*, (2). Német: *Dolch*.

gyin, *gyingya*, *gyingyás*. l. *dsin*, *dsindsa*.

gyol, *gyolcs*, *gyolcsos*. Mennyiben legfehérebb nemű *vászon*szövet, rokonítható a *fehéret* jelentő *hol* gyökkel, *holos* (fehéres), *hols*, *holcs*, *gyolcs*.

gyom, (1), *gyomos*, *gyomlál*, *gyimgyom*, *gyimgyom*, sűrűen sarjadzó, mintegy *özve-gomboldó* *burján*; *gyomor*, *gyomros*, *gyomroz*. A *csomódadot* jelentő *gom* gyükhöz hasonló.

gyom, (2), = *gyöm*, *töm*: *gyomoszol*, *gyömöszöl*, *tömöszöl*, *csömöszöl*.

gyógy, *gyógyít*, *gyógyúl*. Önálló gyöke: *jó*, *jógy*, a *javulás* alapfogalmával.

gyón, *gyónik*, *gyónás*, *gyónkodik*, *gyóntat*. Néha *gyóhonik*, melyhez hasonló *jonkó* azaz *belső részek* (*viscera*). Aki *gyónik*, az *lelke belsejét*, *titkait* *kitárja*.

gyop, *gyopár*, *fekete gyopár*. V. ö. *gyap*, *gyapju*.

gyor, *gyore*, *gyorsakodik*, *gyorsaság*, *gyorsít*. Azon *r* alaphangú szók osztályába sorozható, melyek *sebes mozgásra* vonatkoznak, milyenek *ír*, *iram*, *ser*, *serény*.

gyök, *gyökér*, *gyökeredik*, *gyökeres*, *gyökeresedik*. Rokona a *növények különösen* *lák alsó bucskját* jelentő *csög*, *csök*, *töke*; *Gyökét e szerint öszvetett szó volna* = *csök-ér*.

gyöm, (1), = *döm*, *töm*: *gyömöszöl*, *dömöszöl*, *tömöszöl*, *csömöszöl*.

gyöm, (2), = *göm*, *gyöngy* (*gömg*), *gyöngyös*, *gyöngyözik*. V. ö. *gyüm*, *gyümölcs*, *güm*, *gümbö*.

gyön, v. *gyén*: gyöngge, gyéngge, gyöngéd gyéngéd, gyöngeség, gyéngeség, gyöngít, gyöngül. Tájéjtéssel: *gén*, géngé. Rokona: *zsén* v. *zön*, zséngé, zsöngé.

gyöny, gyönyör, gyönyörködik, gyönyörű, gyönyörűség. Eredetre nézve kedély szónak látszik. V. ö. *kéj*, *kény*.

gyöp, gyöpös, gyöpösödik, gyöpü. V. ö. *csöp*, csöpü, csöpete.

győ, győz, győzelem, győzelem, győzedelmes, győzködik, győztes. Alapértékben hasonló hozzá *dő*, *dől*, *dőjt*, v. *dönt*.

gyu, *gyuha* = gyomor v. belek, régiesen *jonló*. Rokona *juha* a szerkérben.

gyú, gyúl, gyújt, gyúlad, gyúlaszt, gyújtogat. Vékonyhangon hasonlók, a szintén égésre, vonatkozó: *súl*, *sül*, *fúl*, *fül*, *fő*, *fől*.

gyúr, gyúrás, gyúródik. Rokonai: *gyűl*, *csúr* *csúr*, *csavar*.

gyűl, (1), gyűlöl, gyűlölködik, gyűlölség. Kedélyhangnak látszik, mint az *útál* gyöke: *ú*.

gyűl, (2) = *jő*, *jű*, (*jön*), *gyűl* = *jő*-ül, gyülekezik = *jövekezik*, *gyűjt*, = *jő*-ít: Tájnyelven mondják is: *gyűln* = *jön*.

gyűl, (3) = *tű* (acus) *gyűszű*, *tűzö*, mivel a *tűt* nyomdossák. Hasonló változatok: gyűkör, tűkör.

gyüm, gyümölcs, gyümölcsös, gyümölcsöz, gyümölcstelen. V. ö. *güm*, *gümb*, *göm*, *gömb*, *gum*, *gumó*.

gyűr, (1), fn. am. dudorodás: *gyürke* a kenyér *púpja*, továbbá *gyűr* = *buczka*, *homokdomb*.

gyűr, v. *gyűr*, (2) = *kör*: *gyűrű*, *kört* képező *karika*, *gyűrűs*, *gyűrűszik*.

gyűr = *sűr*, (3): *gyűrűfa*, *fekete gyűrű*, *veres gyűrű*, máskép: *Sűrje*. V. ö. *sarj*, *sarjad*.

gyűr, ige: *gyűrés*, *gyüremlik*, *gyűrködik*. Rokonai: *csűr*, *csavar*, *tűr*, *türemlik*.

H

ha, (1), né-*ha*, *vala-ha*, *minden-ha*, *so-ha* (*se-ha*). Alapértékénye: *idő*, *kor*, *innen*: *há*-*bái* = *régi*, *ócska*.

ha, (2), föltételes kötszó, melyet a régiek név gyanánt ragoztak is. „Hával (föltétel-lel) oldozta fel.“ Pázmán.

ha, (3), elvont gyöke a *takarót*, *burkot*, *héját* jelentő *haj*, *hám*, *hás*, *hártya* származékoknak.

ha, (4), hangosan kifakadó *vidám* kedélyhang: *haha!* *hahota*, *hahotáz*.

ha, (5), a kérdő *hány?* *hányadik?* szók gyöke.

hab, (1), hangut. *habog*, *haboz*, *habahurgya*, *habatol*, *habsol*. Vékonyhangon: *heb*, *hebeg*, *hebehurgya*. Szanszkrit, zend *ap*, perzsa *áb*, latin *aqua*.

háb, (2), *habzik*, *habos*, *habuczkol*, *habit*, *habicza*. A *fehéret* jelentő *hav*, *havas* gyökkel rokonítható.

háb, *hábor*, *háborít*, *háborodik*, *háborog*, *háború*, *háborúság*.

had, (1) = *nemzetség* v. *család*, *nemesek hadnagya*, *csúnya hadak* ezek a *szömszéd* népek. 2) = *vezekedés*, *villongás*, *háboru*, *mennyiben hadak* (népek) *hadak* ellen *vív*nek, *hadat* *indítani*, *hadakozik*, *hadakozás*. 3) *ideoda kapkodás*: *hadar*, *hadarász* *hadonász*.

hagy, (1), *hagyás*, *hagyogat*, *hagyomány*, *hagyaték*. Tájéjtéssel: *hágy*.

hagy, (2) = *haj* v. *hej*: *hagyma*, = *hajma*.

hagy, (3), *hagymáz*, *hagymázos*.

hagy, (4), *hagyigál*, *hagyigálás*. l. *haj*, (1).

hagy, (5), *hagyap*, = *pök*, régiesen, *hangutánzó*.

hág, *hágcsó*, *hágdos*, *hágdicsál*. Rokona *ág*, *ágaskodik*.

haj! (1), *baromnógató*, *üző*, *távolító* szó: *haj haj!* *hajt*, *hajtsár*, *hajsz*, *hajszol*, *haj hász*, *hajdú*; *hajít*. V. ö. *hi!*

haj, (2) = *kaj*, *görbedés*, *görbeség*: *hajlik*, *hajt*, *hajlós*, *hajlandó*, *hajlong*, *hajtogat*, *hajtóka*, *hajk*.

haj, (3) = *héj*, ami valamit *föd*, *takar*, *borít*: *haj* (szőr), *hajatlan*, *hajma*, *hajlék*.

haj, (4) = *fehéret* jelentő *hol*: *hajnal*, *régenten*: *holval*.

háj, *hájaz*, *hájás*, *hájazatlan*. A *beleket* s *húst* *héj* gyanánt *takaró* *kövérség*.

hák, *torokbang* *hákog*, *hákogás*.

hal, (1), ige : halás, halál, halálozik, halandó, halhatatlan, haldoklik. Rokona : *al*, alszik.
hal, (2), halánték = alánték az alszik gyökről, mint a németben : *Schlafen* és *Schlüfe*.
hal, (3), fn. halas, halász, halászat.
hal, (4), = *hol* : halavány, halaványodik, halaványság, halaványít.
hal, (5), halad, halaszt, halogat, távolodás, tartósság alapérteményével. Rokona :

szal, szalad.

hal, (6), halom, halmos, halmoz, halmozás, halmozott.

hál, (1), kedélyszó, hála, hálál, hálás, hálálkodik. Rokona : *ál*, áld, áldás. Hasonlók a szláv : *chvála*, *fála*.

hál, (2), háló, hálóz, hálódzik.

hall, hallás, hallomás, hallgat, hallgatódzik ; hallk, hallkan.

hály, hályog, hályogos, hályogzik V. ö. *hóly*, hólyag.

ham, v. *hom* : hamu, hamv, hamvad, hamvaszt, hamvas, hamvaz. Régiesen : *hom*, homu. V. ö. *om*, omlik.

ham, (2), hamis v. hamos, hamisság, hamiskodik. Hasonló a német : *hämisck*.

ham, (3), hamar, hamarkodik, hamarság.

ham, (4), v. *hom* : hambár, hombár.

hám, hámos, hámoz, hámlik, hánt (hámt). Rokonai : *haj*, *háj*.

han, hanság, hant, hancsék. V. ö. *lan*, lanka, *ten*, *lin*, lenkó, linkó. Alacson fekvésű söppedékes tér.

hang, hangos, hangzik, hangicsál, hangász, hangol. V. ö. *zen*, zeng.

hány, (1), ige : hányás, hánytat, hánykolódik, hányogat, hányakodik.

hány, (2), mennyiség kérdő, elemezve : ha-ny = me-nyi, mennyi.

hany, hanyatt, hanyatlik, hanyatlás, hanyag. V. ö. *lan*, lankad, és henyé.

hap, hangutánzó : haps, hapsol, hapsi.

háp, hangut. *sáp* : hápog, sápag, a récze.

har, (1), kedélyhang : haragszik, haragos ; harcz, harczol.

har, (2), hangut. haris, harkály, harang ; hars, harsog, harsány.

har, (3), = *mar* : harap, harapdál, harapós.

har, (4), = *sar*, *sarj*, haraszt, harzág.

hár, (1), hárántos, háránték, hárántékos, háramlík, hárít. Kicsinyítve : *hír*, hirtál.

hár, (2), = *hám*, hárs, hártya. V. ö. *kér*, kéreg ; latin cortex.

has, (1), fn. hasal, hasas, hasló. Hasonló a hellen : *γαστήρ*.

has, (2), hasad, hasadék, hasít, hasogatás, hasáb ; hasonlik.

hat, (1), ige : hatás hatalom, hatalmas, hatalmaz, ható, hatáság. Mint tehetőségének képzője vékonyhangon *het* : jár-hat, kel-het.

hat, (2), számnév : hatan, hatod, hatos, hatvan.

hát, hátra, hátul, hátas, hátrál, hátság.

haz, v. *ház* : haza, hazai, házal, házas, házasodik. Olaszul : *casa*, ném. *Haus*.

haz, hazud, hazug, hazugság, hazudtol.

hab, hangut. hebeg, hebegés, hebetel, hebehurgya. Vastaghangon : *hab*, habog.

hed, heder, hederít. Vastaghangon : *had*, hadar, *sad*, sadar. Alapérteménye : forgó mozgás.

heg, (1), heged, hegedés, hegeszt, (jegyed, jegedés ?)

heg, (2), hegedű, hegedül, hegedős. Tájéjéttessel *hed*, hedegű (idegű, ideges hangszer ?)

hegy, (cuspis) hegyés, hegyéz, hegyésít ; hegy (mons) hegyes, hegyecske, hegyesség.

Átv. ért. hegyke.

hej, indulatszó, hejhuj ! hejehuja !

háj, = *haj* : kenyérjhéj, héjas, héjatlan, héjaz.

hely, helyes, helyez, helyezkedik, helyecske ; átv. ért. helyés, helyésél, helyésen,

zárt *e*-vel.

hém, v. *höm* : hém-pély, höm-pöly, hém-pélyég, höm-pölyög, hém-pérég, höm-pörög, hém-gér, hém-zség, hém-gérég. Rokonai : *göm*, gömoly, *gom*, gomoly *hom*, homor.

heny, henyé, henyél. Vastagh. *hany*, hanyagol.

her, (1), here, herél, heréczel ; hereméh.

her, (2), éles *e*-vel, hervad, hervaszt, hervatag. Rokona : *sor*, sorvad.

her, (3), hangut. herákol, herég, herreg, herseg.

hess, madarakat üző szócscsa. Hess innen ! hesseget, hessegetés.

het, hetvenkedik, hetvenkedés. Fordítva *vet*, vetkenkedik, = hányjaveti magát.

hét, tőszámnev, ékvesztő-heted, hetes, hetven, hétfő v. hetfő.

hev, (1), hever, heverés, heverész. Rokona: *hév*, hévizál.

hev, (2), = *öv*: heveder, ami *öv* gyanánt kerit valamit = öveder.

hi, (1), hi-ú hiúság, hiv, hivalkodik; hiány, hiányzik, hiányos, hiánytalan; hitvány; hiba, hibázik, hibátlan.

hi! (2), lovat nógató szócska. Hi fakó! Másképp: *gyi!* *déh!*

hi, (3), elvont gyöke hisz, hitet, hit, hitel, hiteget szóknak és származékaiknak.

hi, v. *hi*, (4), hideg, hidegszik, hiv, hives, hüv, hűvös. Ellenkező értelményű: *hél*, *hő*.

hib = *lib*, az alásüppedés, lemerülés alapértelményével: hiharcz, hibók, hibban, hibbant.

hid, hidor, *had*, = hadar, *sad*, sadar.

hid, v. *híd*: hídal, hídas, hídasz, hidlal.

him, v. *hím*: himlik, hint, hímez, hímes, himlő. V. ö. *om*, omlik.

hin, (1), = *in* fn. hinpók = inpók, hinpókos, inpókos.

hin, (2), hinta, hintáz, hintó, hindzsa, hinár, himbál (hinbál). Előlehet nélkül rokona: *in*, inog, ingat.

hinny, hangutánzó: hinnyog, hinnyogás. Hasonló: *vinny*, vinnyog.

hip, v. *hopp*, széles kedvű indulatszó hiphop! hopsza! A szökés, ugrás alapértelményével. Egyezik vele a német: *hüpfen*.

hír, néha ékvesztő fn. híres, híresztel, hirtelen, hirdet, hírhedik.

his, hiska, hiskó, v. viskó. A *ház* szónak kicsinyített változata, = házikó.

híz v. *hiz* vékonyhangu ragozással: hízeleg, hízelkedik. V. ö. *íz*, izlik.

híz, v. *hiz*, vastaghanga: hízás, hízik, hizodalmas, hízőka, hizlal. Rokona: *íz*, izom, izmos, izmosodik.

hó, (1), = *hov*, v. *hav*; hovaas, havas, havazik, hód.

hó, (2), megállító parancs szó: hó ha! hódít, hódúl.

hóly, hólyag, hólyagos, hólyagzik; V. ö. *hály*, hályog.

holl, hangut. holló (hor-ló), hollós; hollároz.

hom, (1), homály, homályos, homályosít, homályosodik.

hom, (2), = *gom*, *kom*: homorú, homorodik, homolít, homolka, homlok.

hom, (3), homok, homokos, homu. Előlehet nélkül = *om*, omlik. A *homok* és *homu* (hamu) omlékonyak.

hon, honi, honos, hontalan, honn, sehonna. Rokona a német: *heim*, török *kon-mak* am. lakni.

hón, hón-al, hón alatt, hón alá fogni valamit.

hop, hoporca, hoporcás, hoporj, hoportyag.

hor, (1), hajlott, görbült valami; horog, horgas, horgad, horgaszt, horgony, horgász.

hor, (2), metszés, dörzsölés értelményével: horhol, horzsol, horny, hornyol, horhó.

hor, (3), beesett, csappant; horpad, horpasz, horpaszt.

hor, (4), hangut. horcz, horczog, horty, hortyan, hortyog, horkan, horkol.

hor, (5), = *hoz* ige: hord, hordogat, hordoz.

hor, (6), hordó, talán = *gordó*, *gördü* lékeny tulajdonságától?

hór, magasság: hóri, hórihorgas, nagy magas. Előlehet nélkül: *ór*, órias, óriás.

hoz, hossz, hosszú, hosszúság, hosszas, hosszít.

hoz, (1), ige, hozás, hozatal, hozakodik, hozomány.

hoz, névrag = *od*, oda, ház-hoz, ház-oda.

hő, = he-ú, heves, mint: *bő* = be-ú, be-ő.

hőb, hangut. hőbög, hőbögés, hőbögő; V. ö. *hab*, habog, *heg*, hebeg.

hők, v. *hők*: hőkken, hőkzent, hőköl, hőköltet.

höl, hôle, másképp *hëla* = üres, hiányos. Rokona: *hëj*, *hëj*, ném. *hohl*.

höm, hõmb, hõmp, hõmböly, hõmpöly, hõmbölyget, hõmpölyget. V. ö. *gõm*, gõmböly.

hõr, hangutánzó: hõrög, hõrgés; hõrp, hõrpöl, hõrpent; hõrcsök, hõrcsökös.

hu! v. *huh!* visszaborzadási kedélyhang, és a bagojmadár természeti hangja: huhog.

hucs! disznóüző szócska, vékonyh. *hücs!*

huj, vig kedélyszó: hejhuj, hejehuja, hujj, hujjogat.

hull, hullás, hullat, hulladék, hulla.

huny, hunyorog, hunyorgat, hunyorít, hunyorodik; hunny, hunnyászkodik. Rokona:

huny, *runy*.

hup, (1), hangut. hupog, hupogás, huppan, huppant, huppolag, hupora, hupi (kék), a hupálásnak, verésnek kék feltja.

hup, (2) = *kup*, *csup*: hupa, csomó, hátahupás, kinek a hátán púp van.

hur, (1), hangut. hurít, hurogat; hurut, hurutol, hurukkol; hurgya, hebehurgya.

hur, = *hor*, (2), hord: hurczol, hurczolgat.

hur, (3), hurok, hurkol, hurkolás. Előlehet nélkül: *ur*, urok.

húr, húros, húroz. Egyezik vele a lat. *chorða*.

hus, hangut. husáng, husángol, fordítva: *suh*, suháng.

hús, húsos, húsosodik, hússóság.

húsz, tizedes számnév: huszad, húszas.

húg, v. *hug*, fiatalabb nőtestvér, kihangzással: huga, hugám.

húgy, (1), a régiéknél am. csillag, *hód* v. *hold*-ból alakúlva; többesben: húgyak.

húgy, (2), fn. többesben, húgyok, húgyos, hugyozik, hugyozás. Máskép: *húd*.

húz, húzavona, huzakodik, huzmény, húzogát, húzódozik.

hüm, hangut. hümmög, hümmögés.

hü, (1) = *hív*, a *hisz* igének gyöke: hűség, hütelen, hívség, hívtelen.

hü, (2), hüvös, hüvit, hüt, hültözik, hütöget. V. ö. *hi*, hideg.

J.

ja v. *jö*, jav, jov, javas, jovas, javasol, jovasol, jobb, javit, javul, jó, jós; jósol, józan. Rokona *i*, az *ig* jog, *igaz* jogos, *igazság*, jogosság szókban.

jaj, fájdalmas kedélyszó: jajgat, jajong, jajdul, jajdit, jajász = gyász.

jar v. *jár*: jargal, régies, am. nyargal; járás, járat, jártat, járdogál, járkál.

ját, (1), névtárs, névrokon, drusza. Székely szó. A török *ad* am. név s innen *ad-dás* névtárs.

ját, (2), játék, játszik, játszodik; a szanszkritban: *gud*.

jáv, jávor, máskép: *juh*, juhar, *ih*, ihar. A szláv nyelvvel közös.

jegy, jegyes, jegyez, jegyzék, jegyzet, jegyző. Tájéjtéssel: gyegy.

jég, ékvesztő fn. jeges, jegesedik, jegesít, jegecz, jegeczés.

jel, jeles (signatus), jeles (insignis), jelez, jelen, jelenet, jelel, jellem, jelleg.

jer v. *jér*: jerke, nősténybárány; jércze, nősténycsibe, fiatal tyúk.

jog, jogos, jogosít, jogosúl, jogtalan, l. *ja*, *jö*.

joh v. *ju*, 1) máj, belső részek, tájejtéssel: *gyuha*, régiesen, *jonha*, 2) a szekérben *juha*, a rúd szárnyát tartó fa.

juh v. *ih*, juhász, ihász, juhos, ihos.

jut, jutás, jutalom, jutalmaz, juttat, jutányos.

jö v. *jöv*, jödögél, jövedelem, jövevény, jövet, jövetel, jövendöl, jön. Változattal: *gyö*, gyül, gyüjt.

K.

ka, kaka, kakál, kakás. Mint csunyat és roszt jelentővel egyezik a hellen: *κακός*.

kab, 1) kaba, babócza; 2) kabona; 3) = *kap*, kapar.

káb, kába, kábít, kábúl, kábaság. V. ö. *csáb*.

kacs, v. *kács* (1) hangut, kacsa, kacsáz, kácsa, kacsér. V. ö. *gócz*, góczsa.

kacs, (2), görbére hajlás: kacska, kacsint. V. ö. *kan-cs*.

kacz, (1), kedélyhang: kaczag, kaczagás, kaczagtat.

kacz (2) = *kasz*: kacza, kaczor, szőlömetsző v. kertészkes.

kacz, (3), kaczer, kaczerós, kaczerkodik, kaczuki, kaczkias. V. ö. *kecz*.

kad, 1) kada = gödör, 2) kadarka, szőlőfaj.

kád, kádas, kádár. Héber. *kad*, lat. *cadus*.

kaff, hangut: kaffan, kaffant, kaffog, kaffogás.

kagy v. *kágy*: kagyló, kagyilló. V. ö. *kígy*, kígyó.

kah, hangut. kahol, kahicsol, kahicsál. Vékonyh. *keh*, kehel, *köh*, köhög.

kaj, (1), hangut. kajabál, kajált, kajdacs, kajdász, kajhol. Máskép *ki*, kiált.

- kaj*, (2), görbeség: kajács, kajca, kajcsos, kajmó, kajla, kajsza.
kaj, (3), kajtat, kajtár, kajtárkodik, kajtárság.
kak, (1), hangut. kakas, kakuk, kakukkol.
kak (2) = *kuk*, hangut. kakucs, kakucsál.
kák, (1), hangut. kákog, kákogás.
kák, (2), káka, kákás, kákica.
kal, rokon a görbeséget jelentő *kaj* gyökkel: kaliba, kalimpa, kalimpázik, kalisztál,
kalinkó, kalafa, kaland, kalandor, kalandoz.
kam, (1), görbeség: kamó, kampó, kampós, kankalék (kamkalék).
kam, (2), tunya, meggörbedt mozgás: kamasz, kammog, kamuti. V. ö. *kom*, komondor.
kám, kámpol, kámpolódik, kámpicsorodik.
kan (1) = *kon*: kanász, kanozik, kandúr, konda, kondás.
kan (2) = görbeséget jelentő *kam*: kancs, kancsal, kancsalít, kándi, kandics,
kandikál.
kany, görbeség: kanyar, kanyarít, kanyarodik, kanyarog, kanyargat, kanyó, kanyúl.
V. ö. *kony*, konya.
kány, kánya, madárhang, és név.
kap, (1), ige, kapos, kapdos, kapkod, kapsi, kapaszkodik, kaptat, kapczáskodik.
Latin *capit*.
kap, (2), kapa, kapar, kapargat, kapál, kaparász. V. ö. *kop* (4).
kap v. *kop*, (3), koponya (caput).
kar v. *kár*, (1), hangut. karál, karattyol, karicsál, karvaly, kárál, károg, káromol,
káromkodik, káratatona.
kar, (2), kerekded vagy görbés valami: karaj, karé, karél, karélat, karika, karima,
karing, karingós, karám. V. ö. *ker*, kerek, *kör*, körös.
kar v. *kár* (3), éles, hegyes, metsző: karcz, karczol, kard, karom, karmol, karda,
kardács, karó, kárt, kártol. V. ö. *ger*, gereben, gerely.
kár, káros, károsít, kárhozik, kárhoztat.
kas, (1), kasmatol, kastos. Rokona: *kaj*, kajtat, kajtár.
kas v. *kos*, (2), kasornya, kosár, kosaras, kosaraz. Közös a szláv nyelvvel.
kasz, kasza, kaszál, kaszás, kaszab, kaszabol.
kat, hangut. katalol, katangol, kattan, kattant, kattogás. V. ö. *kot*, kotog.
katy v. *koty*, hangut. katyfol, kotyfol, katymál, kotyvál, kotyvaszt, kátyol. Alapérte-
ménye: locspocsféle habarék.
kav v. *kev*, kavar, kever, kavaré, keverék.
kav, *kov*, *köv*, kavics, kova, kovarcz, kövecs.
kaz, kazal, kazdag, régies a mai 'gazdag' helyett.
ke, kedélyre tetszetősen ható: ké, kéj, kegy, kéncs, ked, kedv, kedves, kedvez,
kény, kell, kees v. kies.
keb, kebel, kebelez. V. ö. *öb*, öböl, öblöz.
kecs, (1), kecske, kecskés, kecskebukázik.
kecs, (2), kecses, kecsesség, kecségtet.
kecz, keczél, keczebecze, keczmerég, rokon *kecs* gyökkel.
ked, kedv, kedves, kedvel, kedvez, kedvesség.
kegy, kegyel, kegyelem, kegyelmes, kegyelmez, kegyetlen. V. ö. *gegy*, gegyel.
keh, hangut. kehel, kehes, kehécsel; másképp *köh*, köhög.
kék, (ég, coelum, törökül: *gök*), kéklik, kékes, kékség. V. ö. *kök*, kökény, kökörce.
kel, (1), hangut. kelep, kelepel, kelepelés. V. ö. *ker*, kerepel.
kel, (2), ige: kelés, kelet, keletkezik kelendő, kelt, kelevény; a törökben *gel-mak*
am. jönni.
kel, (3), tetszés alapérteményével: kell, kellem, kellemes, kellemetlen, kellett, kel-
letlen, kellő.
kel, (4), görbédési jelentéssel: kelentyű, kelekóla, kelepce. Vastaghangon: *kal*,
kalinkó.
kem, kemény, keményedik, keményít, keményül, keménység. V. ö. *kő*.
kém, (1), a vigyázásra, ébrenlétre vonatkozó *ém* rokona: kémlél, kémség, kémeskedik.
kém, (2), kémél, kémelés, kémélet. Kényes, kedvező bánásmód.
ken, ige: kend, kendő, kendöz, kenés, kenőcs, kenegtet.

kén, kénkö, kénköves, kénéső, kéneny.

keny, kenyér, kenyeres, kenyerez, átvette: kerény.

kény, kényes, kényesség, kényeztet, kénytelen, kénytelenség. Gyökeleme a tetszésre vonatkozó *ke* v. *ké*.

kep, (1), kepiczkel, kepiczkelődik, azaz kipkedve mozog.

kep, (2), kepe, kepéz. V. ö. *kup*, kupacz.

kép, (1), képes, képez, képzél, képezleg, képződik. Alapértéme: hasonlati alak.

kép, (2) = *kóp*, kópja. V. ö. *bök*.

ker, (1), hangut. kerep, kerepel, kereplő, kerreg, kerra, kericzél.

kar, (2), kereng, kerget, kerít, kerül, kerdül, kergeteg, kerek, kert, kertecz (ketrecz).

V. ö. *lör*, *kar*.

kér, (1), kéreg, kérges, kérgesedik. Alapértéme: testet kerítő hártya. Rokona a latin: *cortex*, *corium*, *crusta*. Vastaghangon v. ö. *hár* hártya.

kér, (2), ige: kérés, kérelem, kérlek; kérd, kérdés, kérdez. Rokona a latin: *quaer*-o, a fordított *rog*-o.

kér, (3), kérődik, kérődés, kérődzik. Alapértélemre hasonló hozzá a fordított vastaghangu: *rág*, rágódik.

kér, (4), kérkedik, kérkedés, kérkedékeny. Rokona a tetszetést jelentő *kell*, kellet.

kes, (1), kese, kesely, keselyű. V. ö. *kesz*, keszeg (Albula, Weissfisch).

kes, (2), keser, keserű, keserv, keserves, kesergés, keserít, keseredik.

kes, (3) = *kis*: keskeny, keskenyít, keskenyedik = széle kicsinyedik.

kés, (1), fn. késes, késel. A régiéknél am. kard. Mint metsző eszköznek rokonai mely hangon: *kasza*, *kaczor*.

kés, (2), késik, késő, késedelem, késlel, késés.

kés v. *kis*, (3), késér, kísér, késért, késértés, késértet.

kész, készít, készítés, készül, készület, készülődik, készség, késztet.

ket v. *két*, tőszámnev; kettő, kedd, kétely, kételkedik, kétes, kétség.

kety, hangut. ketyeg, ketyegős, ketyű, ketyten, ketytent. V. ö. *koty*, kotyog.

kev, (1), kevereg, keverés, keverget. Vastaghangon: *kav*, kavar.

kev, (2), kevély, kevélykedik, kevély. V. ö. *kény*, kényes.

kév, kéve, kévés, kévész. V. ö. *köt*, kötés és *csév*, cséve.

kez, kezd, kezdés, kezdet, kezdődik, kezdemény.

kéz, ékvesztő fn. kezel, kezes, kezeskedik, keztyű, kezkenő.

ki v. *kü*, kinn v. künn, kívül v. küvül, kilső v. külső. Fordítva hasonló a hellen *εκ*,

latin *ex*.

ki, névmás, kié, kinek, kit, kik, stb. Egyezik vele a latin *qui*, *quis*, persa, török *ki*.

kics, kicsi, kicsiny, kicsinyít, kicsinyedik. Másképp: *kis*. Csupasz gyöke *ki*, azonos *ka*, *ke* kicsinyítő képzőkkel.

kígy v. *kigy*, kígyó, kígyós, kígyózik. V. ö. *kágy*, kagyoló, és fordítva: *gyík*.

kik, kakashang, kikiri, kikirit, kikirikol. Másképp: *kuk*, kukorikol.

kil, kilincs. V. ö. kalantyú, *kel*, kelentyű és *kulcs*.

kín v. *kén*, kinál, kénál, kínálkozik, kínálgat. A *ké* kedélyszóval rokon.

kín v. *kin*, kínos, kínoz, kinszer, kinszerít.

kir, hangut. kirrog, kirrant. V. ö. *kár*, károg.

kis v. *kes*, kísázkodik, kisaság. Rokona: *küz*, küzd, küzködik.

kív v. *kiv*, kíván, kívánat, kívánczik, kívánság. Régiesen és tájdivatosan; *kév*, kéván. Rokona: *kéj*.

ko, békahang: koák, koákol, koákolás, lat. *coaxo*.

kob, (1), hangut. koborc, koborczol; koboz.

kob, (2), gömbölyűség: kobak, kobakfej = tökfej.

kób, kóbog, kóbor, kóborol, kóbolyog.

kocs, (1), kocmány, kocsony, kocsord. V. ö. *kacs*.

kocs, (2), kocsi, kocsis, kocsikázik, kocsizás.

kócs v. *koles*, kócsag, kócsagos, kócsagtoll.

kocz, (1), hangut. koczog, koczogás, koczogtat, koczint, koczczant, koczódik. Ütés, ütkezés hangja.

kocz, (2), koczik, kuczó. V. ö. *gócz*.

kócs, kócsos, kócsosodik, kócsoz, kócsipor.

kod, tyúkhang : kodács, kodácsol, kodkodács.

koh, hangut. koha, kohol, kohó, V. ö. *kov*, kovács.

kok v. *kak*, hangut. kokas, kakas, kakaskodik. Francz. *coq*, horvát. *kokot*.

kóké, ütési hangut. kókál, kókányoz.

kol, hangut. kolomp, kolompol, koltant, koltog.

kól, görbe irányu, csavargó mozgás, kóla, kólál, kelekóla, kólézol. V. ö. *kal*, kálézol, kalóz.

kom, (1) = *gom*, gömbölyűség, csomósság, dudorodás : komp, kompol, kompoty, komló, konty, kondor, konkoly.

kom, (2), komor, komorodik, komorság, fordítva hasonló : *mog*, mogor, mogorva.

kom, (3), komondor, kuvasz, juhász kutya.

kon, (1), ütési hangutánzó : kong, kongat, kondít, kondúl.

kon, (2), konok, konokság. V. ö. *gon*, gonosz.

kon, (3), kontat, kontatás, kontató. V. ö. *kín*, kinszerít.

kony, (1), görbedő lehajlás : konya, konyít, konyúl. V. ö. *kany*, kanyar.

kony, (2), konyorálás. V. ö. *köny*, könyörög.

kop, (1), ütési tompa hang : kopog, kopogás, kopogtat, koppan, koppant.

kop, (2), kopik, kopár, kopasz, koptat.

kop, (3) = *kap*, kopó, vadat elkapó eb, város kopója, fogdmegeje.

kop, (4), héj, takaró, burok : kopács, kopácsol, kopoltyú (koporsó?).

kor, (1), hangut. korog, korgás, korogtat, korgatyu; korty, kortyog; kornyikál.

kor, (2), időkör : koros, korács, kora, korán, koránl.

kor, (3), koptató dörzsolés : korhol, korhad, korcsolya, korhál, korpa, kornicz, korbál, korsin. V. ö. *hor*, horhol, horny, horzsol.

kor, (4) = *kör* : korong, korlát, korez, korszovát, (korona?).

kor, (5), görbedés : kornyad, kornyaszt. Hasonló : *gor*, gornyad, *gör*, görnyed.

kór, (1), kóros, kórosodik, kórság. V. ö. *gor*, gornyad. Hasonló a szláv : *choroszt*, német : *krank*.

kór, (2), kóró, kórószik ; rokon *kor* (3) gyökkel, *korh-ad* szóban. A törökben *kuru* am. száraz.

kór, (3), a körös járás alapérteményével : kórász, kóriczál, kórál.

kos, fn. kosol, koslár ; koslat, kosta.

kosz, (1), koszos, koszosít, koszosodik.

kosz, (2), talán am. *kor*, magas hangon *kör* : koszorú, koszorús, koszorúz. Szlávul *koszira*, *koszirka*.

kot, (1), hangut. kotog, kotak, kotakol, kotlik, kotlós, kotkodács, kotoka, kótis.

kot, (2), kotonoz, kotor, kotorász, kotrész, kotnyeles.

koty, hangut. kotyog, kotty, kotytyan, kotytyant, kotyvál, kotyfol, kotyó, kotyogós, kitykoty.

kov, (1) = *kav*, *köv* : kova, kovacs, kavics, kövecs.

kov, (2) = hangut. *koh* : kovács, kovácsol, kohács, kohácsol.

kov, (3), burok, héj : koválík, kovad, kovaszt. V. ö. *kop*, kopács.

kóv = *kob* : kóvályog, kóbolyog. V. ö. *csóv*, csóvál.

kő v. *köv* : kövecs, köves, kövez, kövezet.

kőb, *kőből*, *kőblős*, *kőbőlnyi*. Lat. *cubulus*, ném. *Kübel*. V. ö. *kup*.

kőcs, *kőcsög*, *kőcsöge*, *kőcsögös*. Alapérteménye sudár, karcsu, hegyes.

kőcz = *köt* : köczöle = kötöle, kötény.

kőd, *kődös*, *kődösít*, *kődösödik*.

köh, torokból szakadó hang : köhögés, köhécsel, köhint. V. ö. *kah*.

kök = *kék* : kökény, kökényes, kökörca, kökörcsin.

köl = *kél* : költ, kelt, költözik, költség.

köly, *kölyök*, *kölykes*, *kölykezik*.

köny, (1) = görbedést, hajlást jelentő *kony* : könyök, könyv (volumen), könyöleg, könyök. Rokonai a hellen : *γόνυ*, lat. *genu*, ném. *Knie*.

köny, (2) = *göny* : könyü, könny, könnyes, könnyezik.

köny, (3) = *kuny* : könyörög (kunyorog), könyörgés.

könny, könnyü, könnyed, könnyít, könnyebbedik, könnyebbit.

köp, (1) = *göb*, tömött, zömök, gömbölyű : köpczés, köpü, köptül, köpücze.

köp, (2) = *kop*, burok, héj : köped, köpeszt, köpeny.

köp, (3), l. *pök*.

kör, (1), körny, környék, környez, körös, körül, körít.

kör, (2) = *kar*, hasító, metsző, éles : köröm, körmöl, körmös, karom, karmol, karcz,

karczol, karamzsal.

kösz, (1), hangut. köszörü, köszörül, köszörúa, köszörülődik. Lat. *cos*.

kösz, (2), köszvény, köszvényes, köszvényesedik.

kösz, (3), köszön, köszönt, köszöntés, köszönget, köszöntet.

köt, ige: kötekedik, kötél, köteles, köteleesség, kötelez, kötény, kötöz.

köv, (1), követ, követség, következik, következés; rokona *kü*, honnan, *küld*, tehát követ am. küldött.

köv, (2), követel, követelés, követelő.

köv, (3), *göb*, gömbölyü, teljes : kövér, kövéredés, kövéredik, kövérség.

köv, (4) = *köp*, *kop*, héj, burok : köved, köveszt.

köz, közös, közösség, közönség, közep, közel, közeledik, közelít.

krák, tisztátalan retyegő torokhang : krárog, krárogás.

ku, hangut. kuasz, kuvasz, kutya, kuszi. Hell. *κῠωρ*, lat. *canis*, ném. *Hund*.

kucz = *gug*, özszvezsugorodás : kuczorog, kuczorodik, kuczorit.

kuh, hangut. kuhog a róka, midőn ugat; kuhant, kuhi.

kuk, (1), hangut. kukuk, kukucs, kukk, kukkan, kukorikol.

kuk, (2) = *gug*, hengerded, gömbölyü : kukacz, kukor, kukori, kukorodik, kukora, kukoricza, kukaul (gugsol); kukó, kuku, kukojeza.

kul, (1), gömbölyü, dudorú : kulacs, kulak = ököl.

kul, (2) = *kum*, meghajlás, görbedés : kullog, kullogás.

kul, (3), kulcs, kulcsos, kulcsár. V. ö. *kal*, kalincs, kalantyú.

kum v. *kun*, meghajlás, görbülés : kumik, kunik, kunczorog, kunhátas.

kup v. *kíp*, kupa, kupak, kupalag, kupacz, kupoz; kupor, kuporgat.

kur, (1), erős állati kiáltó hang : kurjant, kurjogat, kurrogat, kuruttyol. V. ö. *hur*, hurít.

kur, (2), körös futkozás : kurittol (cursitat), kurittolás.

kur, (3) = *gur* : kurtula, hajósok dorongja, kurtulás, ki a vontató kötelet tovább

gurdítja.

kur, (4) = *kór*, kuruzsol, kórosol, kuruzslás, kórosolás.

kusz, kuszma, kuszmál, kuszmáلودik.

kúsz = *csúsz* : kúszó növények, fára kúszni.

kut, (1) = *kis* : kutak, kicsike, törpe; török *kücsük*.

kut, (2), kutat, kutatás, kutató. V. ö. *mot*, motat.

küt, fn. kútas, kúti, v. kúti.

kuty, (1), kutya, kutyáلودik, kutyó, kutyagol. Hangutánzó.

kuty, (2) = *kuk*, *gug* : tekeredett, csavart, görbére hajlott : kutyorék, kutyorodik.

kútya, kútya, (házikó) V. ö. *huty*, hutyolló, *kuny*, kunyhó. Ném. *Hütte*, szláv. *kútya*.

kü = *ki*; küld, küld.

kük = *kék*, *kök* : kükörcs, küklik.

kül, fordítva *lük* (lök) : küllü = lükü, lökö.

kür, kürt, kürtöl, kürtös, kürtöly. Rokona a latin : *cornu*, ném. *Horn*, hell. *κέρας*.

küsz, küszöb = közöb, közep, az ajtónyílás középtalpa.

küz, küzd, küzdelem, küzdés, küszködik. V. ö. *kis*, kisáلودik.

L.

la v. *lá*, nézésre intő, figyelmeztető : lám, lée, lát, látszik.

lab, (1), = *lap* : laboda, lapulevelü zöldség neme.

lab, (2), = *lob* : labda, lapdás, lapdázik.

lab, (3), hangut. = *hab* : labatol, habatol, habog.

láb, lábás, lábatlan, láböl, lábös (edény), lábád, lábadoz. Mint az állati test alsó tagját jelentő szónak elvont gyöke *la*, *le* (alá), honnan : *láb* v. *láp* = alacson fekvésü mocsáros, ingoványos hely.

lább, ige = uszkál, folydogál, lábbog, lábbó hajó. V. ö. *leb*, lebeg.

- laf*, (1), = *lef* : alálóggás : lafog, lafancz (fityegő rongy).
laf, (2), hangut, lafatol (habatol, habsol) a kutya, midőn iszik.
lagy v. *lágý* : lagymatag, lágýít, lágýság, lágýúl.
laj, lajha, lajhár, lajhó. V. ö. *lej*, lejt.
lak, 1) fn. és ige: lakik, lakás, lakható, lakos, lakosság, lakatlan; 2) evésivás : lakozik, lakozás, lakzi, lakoma, lakodalom; 3) = alak, báb, székelyszó.
lam, = *lom* : lamos = huygos, lampos, lompos.
lan, (1), aláhajlás : lank, lankad, lankaszt, lankatag. V. ö. *le*, lenn.
lan v. *lán*, (2), lobogó mozgás : lang, láng, langol, lángol, lángos, langos haj = szélnek eresztett haj.
láncz, lánczol, lánczos.
lap, alacson, tertyedt : lapát, lapít, lapúl, lapos, lapály, lapác, lapány, lapoczká, lapu, laponya, laposka, lappad, lappang, lappancs, lappantyú. Vékonyhangon : *lep*, lepény.
las, lassu, lassít, lassudik. V. ö. *lus*, lusta.
laty = *loty*, *locs*, hangutánzó : latyak, latyakos.
laz, a maga nemében üres, hiú, ritka, tartalmatlan : laza, lazás.
láz, lázad, lázaszt, lázít, lázong.
le, igekötő : lenn, lent, leebb, lejt, lejtő, lefeg. Fordítva vastaghangon : *al*, alá. Ellenkezője : *fe*, fel.
le v. *li* : leány, liány, leányos, leányzó.
lé v. *lev* : leves, letyko, lötya. Híg, folyékony test.
leb = *lib*, *lob*, könnyű mozgás a levegőben : lebeg, lebenyő, lebernye, libben, libbent, lepke (lebke, lebegő).
lecs, hangut. lecsog, lecsacsan. V. ö. *lics*, licseg, *locs*, locsog.
led, ledér, ledérkedik, ledérség. V. ö. *lid*, lidérez, *lód*, lódit.
leg, (1), legel, legelész, legeltet, legelő.
leg, (2), legény, legénykedik, legénység. V. ö. *led*, ledér.
leg, (3), felső fok előképzője : legjobb, legnagyobb; am. clig. Eléjön határozóknál is : legott, legelő, legutól.
légy, *legy*, könnyű mozgás, mint a németben : *Flihen*, és *Fliage* : legyes, legyeskedik. legyez, legyint.
leh, hangut. lehel, lehelés, lehelet, leheg, V. ö. *lih*, liheg, *lél*, lélek.
léh, üres, tartalmatlan, laza : léha, léhás, léhásodik. Fordítva v. ö. *hé*, *hi*, héj, hiu.
lék, általán bevágott mélyedés, *lik*, *lok*, *lök*. Egyezik vele a ném. *Loch*. Elvont gyöke *le*, mint *fék*-é : *fe*.
lel, ige: lelés, lelemény, lelet.
lél = *lehel* : lélek, lélezkik.
lem = *lep*, *lap* : lemez, vas lemez, réz lemez, laposra vert vas, réz; lat. *lamina*.
len, (1), fn. azonos a latin *linum*, ném. *Lein* szókkal.
len, (2), lencse, (lapos szemű hüvelyes vetemény), lat. *lens*, ném. *Linse*.
len, (3), függő mozgás : leng, lendít, lendül, lengeteg, lengedez.
lep, ige : leped, lepenyeg, lepedő, lepel, lepleg.
lép, (1), ige : lépés, lépeget, léptet, lépcső. V. ö. *láb*, lábitó.
lép, (2), fn. lépes, lépez. V. ö. *lés*, leves.
les, ige és fn. ledegél, leskelődik, lesbeteg. Elvont gyöke *le* = alá.
lev = *leb* : leveg, levegés, levegő, lebeg, lebegő.
lep = *lep*, *lap* : levél, leveles, leveledzik.
léz, csavargás, tekergés : lézeg, lézeng. Rokona : *löd*, lödörög.
lib, (1), hangut. liba, libucz, libuska.
lib, (2), könnyű mozgás, lebegés : libeg, libben, libbent. Fordítva : *bil*, billeg
lics, *locs*, ikerített hangut. licsegllocsog, licsegllocsogás, licsegllocsosan.
lih, fáradt, nehézkes lehelés : liheg, lihegés.
lik, *likad*, *likaszt*, *likas*, *likócs*; máskép : *lyuk*, *lék*, *lök*.
lim, = mozgást jelentő *lom* : limba, limbál, lombra, lomlál.
lin = *len* : linka, linkó, linkás, lenka, lenkás, lábak alatt suppedő ingovány.
lip, = *lib*, *leb*, kicsinyes függő mozgás : lipiczkél, lipinkáz, lipong, liponka.
lisz, liszt, lisztel, lisztes, lisztesedik.
lity, 1) hangut. lityloty; 2) függő mozgás : lityegfityeg.

lő v. *lov*, loval, lovag, lovagol, lovas; *lót*, *lótás*.

leb, *lebeg*.

lob, lobog, lobogó, lobogás, lobogtat, lobban, lobbant. Vékonyhangon: *lib*, libeg,

lób, *lóbál*, *lóbálgat*. V. ö. *lóg*, *lógál*, *lógáz*.

locs, hangut. locsog, locsosan, locsant, locska, locskos, locsos, locsadék.

lód, *lódit*, *lódúl*. V. ö. *lót*, *lótás*.

lóg, *lógáz*, *lógázkodik*, *lógázás*, *lógó*, *lógat*. Függő mozgás.

loh, (1), lohad, lohaszt, az alászállás, apadás alapérteményével = *leh*, lehed.

loh, (2), hangutánzó: lohol, loholás.

lom, (1), = *lam*: lomos, lompos.

lom, (2), aláfüggő, lóbálódó valami: lomb, lombos, lomba, lombál; lomha, lomhaság.

lop, ige: lopás, lopogat, lopakodik, lopózik, lopva. V. ö. *lap*, lappang.

loty, *lotyog*, *lotytyan*, *lotytyant*. V. ö. *locs*, locsog, hangut.

lő v. *löv*, ige: lövés, lövet, lövöldöz.

löd, *lödíng*, *lödör*, *lödöri*, *lödörög*. V. ö. *lód*, *lódúl*.

lök, ige: lökés, lökdös, lökődik, löktet.

lőty, csunya lé, locs: lötye, létye, letykó.

lucs, lucskol, lucskos. V. ö. *locs*, locsos, *lust*, lustos.

lúd, ludas, átv. ért. csaló, eszköszegő.

lúg, lúgos, lúgoz; németül *Lauge*, lengyelül *lug*, latinul *lix*.

lük, *lükög*, *lüktet*, *lükü*. Fordítva: *kül*, *külü*.

LY.

lyuk, lyukad, lyukaszt; másképp *lik*, *lék*.

M.

ma, mai, mán v. már, maság, mast v. most, mostanság.

má, = *bá*, mán, mámmán, mamlasz, mamuk.

macs, hangut. macsog, macska.

macz, macza, maczi, maczkó, cziczamacza.

mad, madár, madaras, madarász. Szanszkritül *pat* am. repül.

magy = *mogy*, *bogy*: magyal, magyalos, magyaró. V. ö. *fagy*, fagyal.

mag, (1), fn. magv, magvas, magvasodik, magzik.

mag, (2), elv. gyök = nagy: magas, magasság, magaszt, magasztal.

mag, (3), magán, magány, magányos, magányosság.

mág, *máglya*. V. ö. *magas*, *baglya*.

máh, máhol, máholás, változattal: *maj*, majzol. V. ö. *moh*, mohó.

máj, májas, májhus.

mak, (1), hangut. makog, makogás. V. ö. *mok*, mokog, *muk*, mukkan, *vak*, vakog.

mak, (2), makacs, makacsság, makrancz: makranczos, makrancoskodik, makuj.

mák, mákos, mákoz. Szlávul *mak*, ném. *Mohn*, hell. *μηκων*.

mal, (1), malacz, malaczos, malaczozik.

mal, (2), malom, malmos, málmoz. Lat. *mola*, ném. *Mühle*, szláv. *mlin*; rokon *mol*

gökkal.

mál, (1), bámuló, szájtató értelemben: málé száju, máléködik. V. ö. *mél*, méla.

mál, (2), = *mél*: rókamál, hölgyimál: aranymálé, (sárga begyű madár).

mál, (3), burkolt valami, göngyöleg: málha, málhás, málház. V. ö. *pál*, *páló*, *pól*, póla.

máll, mállik, mállás. V. ö. *vál*, válik.

mam, v. *mán*, szájtátogási hangut. mamuk, mamlasz, mámmán, mámor, mámmog. V.

ö. *ban*, bamba, *bán*, bámész.

man, mankó, mankós, mancs, mancsöz. V. ö. *ban*, bankó, *bun*, bunkó.

mar, (1), ige: marás, marakodik, mardos, martalék, marczangol.

mar, (2), marad, maraszt, marasztal, maradék, maradhatatlan. Rokona a latin: *mora*.

mar, (3), a magasság alapértelmével: mart, martos. Rokona: *par*, part.

mar, (4), = *mor*; marj, v. morj. V. ö. *or*, orj.

- mar*, (5), marok, markol, markos, maroknyi. Rokona a takarást jelentő *bor*, *bur*, *bo*-
rít, *burok*.
- mar*, (6), marha. V. ö. *bar*, *barom*.
- már*, márt, mártalék, mártás, mártogat. Vékonyhangon rokona : *mer*, *merít*.
- más*, másod, második, másol, másolat, másít.
- mász*, ige, mászás, mászó, mászkál, mászkálás, csúszmás.
- máz*, mázoló, mázolgat, mázoló, mázos. Egyezik vele a szláv *maz*.
- me*, (1), mely, melyik, menyi v. mennyi, mennyiség. V. ö. *mi*, *mily*.
- mé*, (2), mégy, v. mén, menet, menetel, meny, mehet. Egyezik vele a latin *meo*.
- med*, (1) = *ned* : medv, nedv, medves, nedves, meder, neder, medencze. Hasonló a latin *mado*, *mador*, *madidus*.
- med*, (2) = *met* : meddő, a régi nyelvben am. herélt, kimetszett heréjü.
- megy*, megye, megyés, megyer, megyéz.
- méh*, (1) méhanya, asszonyi méh; 2) rovarnem (apis): méhes, méhkas, méhész.
- mek*, kecskehang : mekeg, mekegés, mekegdet.
- mel*, meleg, melegít, melegedik, melegség.
- mél*, (1), méla, mélaság, méláz, mélázás. V. ö. *mál*, málészájú.
- mél*, (2), mélt, méltó, méltóság, méltat, méltatlan, méltóztatik.
- mell*, (1), fn. melles, mellesedik, mellez, melleszt.
- mell*, (2), mellett, mellé, mellől, mellék, mellékel.
- mer*, (1), ige : merész, merészel, merészkedik.
- mer*, (2), mered, mereszt, meredek, mereven.
- mer*, (3), önálló ige : merít, mereget, merül. V. ö. *már*, márt.
- mér*, mérés, méreget, mérték, mértéklet, mértékletes, mérsék, mérsékel, mérü.
- mes*, mese, mesél, mesélget, mesés. V. ö. *besz*, *besze*.
- mesz*, ékvesztő fn. meszel, meszelő, meszes.
- met*, metsz, metzgérel, metél, metélget. Hasonlók a latin *meto*, *mutilo*, német *metzeln*.
- mez*, mezes, meztelen, meztelenít, meztelenség, (ele)mezne; mező. V. ö. *ved*, *vedlik*.
- mész* a *méh* szóval egy eredetű : mézes, mézesít.
- mi*, mily, milyen, minő = minemű , miség, midön (müidön), *miig* (miig). Törökül : *ne*.
- mil* = *vil* = *pil* : fényes, ragyogó : *milling*, *villám*, *pilinga*.
- min* v. *men* : mind, régiesen : mend, mindnyájan, minden, mindenség. V. ö. *mon*, *monnó*.
- mir*, mirigy, mirigyos, mirigyosít.
- mí* v. *mív* : mivel, míves. V. ö. *mül*, műves, *mú*, munka.
- mocs*, mocsok, mocskit, mocskos, mocskosodik, mocsár, mocsola. V. ö. *pocs*.
- mocz* = *moz*, moczczan, moczczanás, mozzan, mozzanás.
- mogy*, mogyoró, mogyorós. V. ö. *magy*, *magyal*, *bogy*, *bogyó*.
- moh*, (1), fn. mohos, mohosodik, moha, mohar, mohozik.
- moh*, (2), szájtátó-evési vágy : mohó, mohózkodik, mohóság. V. ö. *máh*, máhol.
- mok*, (1), hangut. mokog, mokogás, mokkan, mukkan.
- mok*, (2), mokány, mokányság. V. ö. *mak*, makacs.
- mol*, molna, molnár, molnárság, régiesen : móna. A latin *mola*-ból kölcsönzött. Rokon *mor* (2), gyökkel.
- moly*, (1), molyos, molyosít, molyosodik. V. ö. *mal*, *mol*.
- moly*, (2), molyh, molyhos, molyhosodik. Változattal : *boly*, bolyhos, *poly*, polyhos.
- mon*, (1), mond, mondás, mondat, mondogat. Rokon : *bon-g*, régi felső-német *muntigan* (reden, erzählen), latin *mando*.
- mon*, (2) = *min*, *monnó* = mindkettő, *monnal* = mintel, *mintegy*.
- mony*, monyas, monyorú, tyúkmony, lúdmony = tojás, here.
- mor*, (1), durva, rengő hang : mordúl, mormog, morcz, mord.
- mor*, (2), apróra, porrá zúzott, törött valami : morzsa, morzsol, morzsolódik, morzsalék.
- mos*, (1), mosd, mosdat, mosdás, mosdik, mosogat, moslék.
- mos*, (2), mosoly ; l. *som* (3).
- mot*, motoz, motozik, motozás, motóla. V. ö. *moz*, *mozog*.
- moz*, mozog, mozgás, mozgalom, mozgat, mozdúl, mozdít, mozgatás, mozzan, mozzana-t. Hasonló a latin *moveo*, *motus*.
- mu*, hangut. mumu, mumus. V. ö. *bu*, bubus, *muk*, mukkan.
- múl*, múlik, múlás, mulat, mulatság, mulandó, mulandóság.

mun, munka (régiesen muka), munkás, munkál, munkálkodik. V. ö. *mú*, műves.
mur = *mor*, töredék, törmelék, darabocská : muruggya, murva.
mut, mutat, régiesen: mutal, mutatás, mutatkozik, mutatvány.
mű v. *műv* : műves, művel, művelés, művész, művészet, működik. V. ö. *mi*, mives.

N.

na = *no!*, biztató, sürgető; l. *no*.
nád = *ned* : nádár, a borjázó tehéntől elfolyó nedv; nádály, véredvet szopó piócza.
nád, nádal, nádas, nádaz. Átv. ért. nádol, nádolás.
nagy, nagyon, nagyság, nagyságos, nagyít, nagyobbodik, nagyoll.
nap, (1), égi test; napi, napol, napos, napság, nappal, napkelet, napest. Talán *n* elő-
 tétellel am. *ap*, *apa?*
nap, (2) = *anap*, az *a* kihagyásával, mint: *Nacza* = *Anicza*. Finnül *anappi* = anyós.
náp, nápicz, v. *nyav*, nyaviga.
nász = *nész* : nászapa, nászanya, nászasszony. L. *né*, *nő*.
nát, orrbeli hangut. nátha, náthás, náthásodik.
ne, (1), nyílt *e*-vel, adást jelentő szócska : ne-sze, nesztek v. netek, ne neked.
ne, (2), nyílt *e*-vel, hívó, csalogató : Bodri ne! Ne Maczi ne! v. ö. *név*.
ne, (3), éles *e*-vel, tiltó, tagadó : ne beszélj, ne fuss, származékai : nem, nemcs (nincs).
ne, (4), éles *e*-vel, nagyságot, mértékei jelentő régies szócska, mai divat szerint : *nyi*,
 ölné = ölnyi, anyányi.
ne, (5), elvont gyök, melyből *nő* (neü), *nem* (genus), *nép*, *nemz*, *nemzet* származtak.
né, (1), határozatlan valami : né-ha, né-mely, né-mi, né-hol, né-hány, né-ki.
né, (2) = *nő*, nej; néne (inkább „anya” után), nénike.
ned, híg, folyékony valami : nedü, nedv, nedves, nedvesít, nedvez. V. ö. *med*, medencez.
neg, negéd, negédes, negédesség, negédeskedik; negély, negélyez.
négy, ékvesztő tőszámnev : negyed, négyes, negyedel, negyven.
neh, a tehértől nyomott embernek nyögését utánzó hang : nehéz v. nehez, nehezít, ne-
 hezedik, nehezkedik, nehezül.
nesz, hangut. neszel, neszez, neszes, nesztelen, neszere.
nev, nevet (régiesen mevet), nevetés, nevetgél, nevettet. Mint hangutánzó rokon a
he he! kedélyszóval.
név, ékvesztő fn. neves, nevetlen, nevez, névtelen, nevezet, nevezetes. V. ö. *ne*, hívó.
 Hasonlók a hellen *νομα*, lat. *nomen*, ném. *Nahme*.
néz (= ni-ez), nézés, nézdel, nézeget, nézkél. V. ö. *ni!*
ni, szemügyelésre figyelmeztető, biztató szócska. Ni ni! Rokona *ím*, *íme*, és a latin *en!*
nins, eredetileg : *nemcs*, mint a *sincs* = somcs.
no, biztató, buzdító, távolító, folytatást sürgető szócska : no még! no hát! no-sza! nó-
 lit. noszol, noszogat, nógat, nógatás, nos! = no es!
nő, (1), ige, növés, növendék, növőtény, növekedik, növeszt, növény.
nő, (2), fn. nős, nősül, nősz, nőszik, nőtelen, nőtelenység.
nű, hangut. kettőztetve : *nűnű* = nádsíp, (mint *tutu*, *sese*, *gyagya* természeti hangok).

NY.

nyaf, hangut. nyafog, nyafogás, nyafiga, nyifnyaf.
nyak, nyakas, nyakaz, nyakgat, nyaklik, nyakló, nyaksi.
nyák, sűrű, nyálféle nedv, folyadék, (mucus, mucedo), nyákos.
nyal, (1), nyalás, nyalakodik, nyalánk, nyalánkság, nyalogat. Átv. ért. nyalka,
 nyalkaság.
nyal, (2), nyaláb (Ballen?), nyalából; magas hangon : *nyel* v. *nyél*.
nyál, nyálás, nyálaz, nyálazó, nyálasít, nyálasodik.
nyanyi = *any* : nyanya, anya, mint apa papa, ángyi gyángyi.
nyáj, együtt járó, legelő barmok serege. Átv. ért. társaság : nyájjas, nyájasság, nyá-
 jaskodik. Rokon a mennyiséget, sokaságot jelentő *nyi*, *aj* képzővel.

- nyám*, hangut. *nyámog*, *nyámogás*, *nyámáncsi*. V. ö. *mám*, *mámog*.
nyár, (1), ékvesztő; *nyári*, *nyaral*, *nyaralás*; az arabban *nár*, am. tűz.
nyár, (2), *nyárfa*, *nyáras*. V. ö. *nyál* és *nyír*, fn. *nyirkos*.
nyár, (3), *nyárs*, *nyársol*. Mint *szurós*, *hegyes eszközt* jelentőnek rokonai: *ár*, v. *árr*, és *dár*, *dárda*.
nyáv, *macskahang*: *nyávog*, *nyávogás*. V. ö. *nyaf*, *nyafog*.
nyeg, *nyegle*, *nyegleség*. V. ö. *neg*, *negédes*, és *nagy*.
nyek, a *szorongatott nyak fuldokló*, *csukló hangja*: *nyekeg*, *nyekegtet*, *nyekget*, *nyekgetés*, *nyekken*. V. ö. *nyög*, *nyögés*, *nyögtet*.
nyel v. *nyél*, fn. *nyeles*, *nyeletlen*, *nyelez*. V. ö. *nyal*, *nyaláb*.
nyel, ige: *nyelés*, *nyeldegel*, *nyeldeklő*, *nyelv* (régiesen: *nyelő*), *nyelves*, *nyelveskedik*, *nyelvel*. Finnül: *nielen* = *nyelek*.
nyer, (1), ige: *nyerés*, *nyereség*, *nyerészkedik*, *nyerekedik*.
nyer, (2), *lőhang*: *nyerít*, *nyerítés*. V. ö. *nyír*, *nyiret*, *hangutánzó*.
nyer, (3) = *nyír*, mely *híg testet jelent*: *nyers* = *nyires*, *nyirkos*, átv. ért. *szívós*, *kinem aszott*; *nyerseség*.
nyer, (4), *nyereg* (törökül: *ejer*), *nyergel*, *nyerges*. V. ö. *nyar*, *nyargal*.
nyes, a *metezés alapfogalmával*: *nyesés*, *nyesedék*, *nyeseget*. Rokonai: *nyesz*, *nyeszettel*, *nyisz*, *nyiszál*.
nyet, *nyetrc*, *Kemenesali tájszó*, am. *bicsakló*, ami hátra *nyaklik*, *nyeklik*, tehát *tulajdonkép*: *nyekle*.
nyif, *orron beszélők hangja*: *nyifa* *nyifog*, *nyifogás*, *nyifnyaf*, *nyiffanca*, *nyifákol*.
nyih, *vidám*, *csintalan kedélyhang*: *nyihog*, *nyihogás*, *nyiharász*. V. ö. *vih*, *vihog*.
nyik, *hangut*. *nyikog*, *nyikogtat*, *nyikkan*, *nyikácsol*, *nyikorog*, *nyikorgat*.
nyil, fn. *nyilas*, *nyilaz*, *nyilazó*; átv. ért. *nyilal*, *nyilallik*.
nyíl v. *nyíl*: *nyílás*, *nyílik*, *nyilatkozik*, *nyilván*, *nyilvánny*, *nyilvános*, *nyilvánít*, *nyilvánul*. Gyökeleme: *nyi*, melyből lett egyfelül *nyit*, másfelül *nyíl*, mint: *sü*-ből *süt*, *sül*, *fü*-ből *füt*, *fül*. Mint *hézagot jelentővel* rokon az *üreg*, *üreset* jelentő *hi*, *hiü*, *mintha volna*: *hílik*.
nyír, (1), fn. *vastag és vékonyhangu ragozással*: *nyírfa*, *nyires*, *nyirség*, *nyirok*, *nyirkos*, *nyiring*. Egyszerűbb gyöke a *nedvet* jelentő *ír*, *iró*, *zsir*, *vir*, *virics*.
nyír, (2), *hangut nyiret*, *nyirettyü* (= *nyirető*), *nyirbál*, *nyirkuszodik*. Rokona: *nyer*, *nyerít*. V. ö. *nyív*, *nyívácsol*.
nyír v. *nyír*, ige, *vékony és vastaghangu ragozással*: *nyírek* v. *nyirok*, *nyírás* v. *nyírás*, *nyiredék*, *nyireget*. Tájéjtéssel: *nyűr*, *nyűrő*. Rokona a *metzést* jelentő *ír*, *irt*, *irtás*.
nyisz, = *nyes*: *nyiszál*, *nyiszálás*, *nyiszol*, *nyiszlett*, *sovány*, *mintegy lenyesett húsu*.
nyit, *nyitás*, *nyitogat*, *nyitogató*, *nyitány*. V. ö. *nyíl*, *nyílik*.
nyiv, *hangut*. *nyívás*, *nyivog*, *nyívákol*, *nyívácsol*. V. ö. *nyif*, *nyifog*.
nyom, ige és fn.; *értelme*: *nehezen*, *mintegy nyögve szorít*, *tol*, *tapos valamit*: *nyomdos*, *nyomkod*, *nyomogat*, *nyomakodik*, *nyomat*, *nyomaték*, *nyommaszt*, *nyomdok*, *nyomoz*, *nyomban*; *nyomor*, *nyomorog*, *nyomorít*, *nyomorgat*.
nyöf, *disznóhang*: *nyöfög*, *nyöfögés*, *nyöffen*.
nyög, *nehéz lehelési*, vagy *fájdalmas beteges hang*: *nyögdécsel*, *nyögés*. Keményebben: *nyök*, *nyökög*, *nyökken*, *nyökörög*.
nyösz, *hangut*. *nyöszög*, *nyöszörög*, *nyöszörgés*. V. ö. *nyög*.
nyú, *hosszuság*, *terjeszkedés alapfogalmával*: *nyúló*, *nyúlik*, *nyújt*, *nyúlós*, *nyúz*.
nyug, *nyugik* (régiesen), *nyugot*, *nyugszik*, *nyugalom*, *nyugtat*, *nyugtalan*. Rokona a *nehéz lélekzést* jelentő: *nyög*, mint *pihég* és *pihen* is egy családbeliek.
nyúl, (1), fn. *nyüves*, *nyüvelődzik*, *nyüzsög*, *nyüstöl*. Másképp: *nyí*, *nyives*.
nyúl, (2), ige, am. *szakgat*, *tép*: *kendert nyúni*, *ruhát elnyúni*.

P.

- pa*, *kettőztetve papa*, *gyermeknyelven* am. *étel*, *papál* am. *eszik*.
pacs, *pacz*, *hangutánzó*: *pacskol*, *pacskolás*, *pacsér*, *pacsérta*, *paczi*, *paczka*, *paczka*.
Hellenül: *πατάσσω*. V. ö. *pat*, *patél*.
pacz, *paczal*, *paczalos*. V. ö. *pocz*, *poczok*.
pad, *padol*, *padolat*, *pados*, *padoz*, *padló*, *padlás*. Egyezik vele a német: *Boden*.

páh, ütési, verési hangut. páhol, páholás.

paj, (1), pajkos, pajkosság, pajkoskodik, pajzán. V. ö. *baj*, bajza.

paj, (2) = *baj*: pajtás, pajtáskodik, pajtáság.

pák, pákász, pákosztos, pákosztoskodik.

pal, laposra hasított valami: pala, palakő (vála-kő), am. lapos, hasított kőnem,

(schistus).

pam, (1), pamat, pamacs, pamacsol. Vékonyhangon rokona: *pem*, pemet.

pam, (2) = *pom*, gömbölyű, dudorú: pampus, pampuska.

pan, pang, pangás, pangó.

pány, pányva, pányvás, pányváz, pányvázás. V. ö. *bony*.

par, (1), pergő, körös mozgás: parittyá, paracskó, paripa.

par, (2), a maga nemében kicsi valami: parány, parányi. V. ö. *pir*, piri és *por*.

par, (3), parázs, parázsol. V. ö. *por*, porzsol, *pör*, pörzsöl.

pasz v. *posz*, jelent hitványat a maga nemében: posza, poszáta, paszkonca. V. ö. *posz*.

pat, fordítva *iap*, hangut. pata, patkó, pattan, pattant, pattog, patél, patvar.

paty, takarás, burkolás: patyol, patyolat, patyong. V. ö. *bugy*, bugyolál.

pécz, (1), hangut. pézczent, pézczentés, pézczéget, pézczégtet.

pecz v. *pöcz*, (2), fölfútt, dagadt: pézczed, pézczedt. V. ö. *pocz*, poczok.

pecz v. *pöcz*, (3), szeg, hegyes valami: pézczék, pézczél, pézczés, átv. ért. pézczés,

am. fezeses, hegyke.

péd v. *pöd*, pédér, pödör, pédrés, pödrés, pédérít, pödörít, pédérédik, pödörödik. V. ö.

bod, bodor, *fad*, fodor.

péh v. *pöh*, péhély, pöhöly, pélyhés, pölyhös. V. ö. *pih*, pihe.

pej, családtalan gyök, (talán *pir*), a latin *bojus*, francia *bai*, olasz *baio* értelmében:

pejlő, pejke.

pén v. *pön*, (1), hangut. pèng, pöng, pèngés, pöngés, pènget, pönget, pèndít, pèndül.

pén v. *pön*, (2), pèndér, pèndérédik, pèndérít, pèndérül. V. ö. *bon*, bondor.

pen, penész, penészes, penészesedik. Tájnyelven: *pil*, pilisz.

pér v. *pör*, (1), veszekedők hangja: pèrél, pörös, pèrés, pörös, pèrlekedik, pèrpatvar.

pér, v. *pör*, (2), forgás, keringés: pèrég, pörög, pèrdít, pèrdül, pèrget, pèrészlén. V. ö.

fér, fèrèg, *for*, forog.

pér v. *pör*, (3), égés, égetés, sütés neme: pèrgél, pörgöl, pèrzsél, pörzsöl, pèrnye,

pèrcz, pörcz, pèrgyó, V. ö. *ver*, verőfény, verőmalacz (sütnivaló).

pes v. *pis*, a vizelés hangja: pesel, pisa, pisál, piskél, pisás.

pész, pészter, pészterkedik. V. ö. *béz*, bezderkedik, *bös*, böstörködik.

pez, pezsercze, pezsmeg, pezsméte.

pet, pete, petés, petefészek.

péty, *pöty*, hangut. pètyég, pötyög, pètyégés, pötyögés, pètytyen, pötytyen, pètytyent,

pötytyent.

pètyty, *pötyty*, pètytyés, pötytyös, pètytyéget, pötytyöget, pètytyet.

pész, *pözs*, pèzség, pözsög, pèzsdít, pözsdít, pèzsdül, pözsdül. V. ö. *pizs*, pizseg.

pi, kettőztetve: pipe, csibék hangja és neve; pipis, pipiske.

picz, piczi, piczike, piczurka, piczuska. A maga nemében igen kicsi. Hasonló az

olasz *piccolo*.

pig, pige, pigéz. Mint hegyes pálczikát jelentőhöz hasonló: *bök*, böke.

pih, (1), nehéz lehelési hangutánzó, piheg, pilegés, pihen, pihentet.

pih, (2), pihe, pihés. V. ö. *pöh*, pöhöly.

pil, pille, pillog, pillangó, pillant, pillanat.

pim, (1), pimpó, pimpós, pimpósodik. V. ö. *bim*, bimbó.

pim, (2), pimasz, pimaszság. Hasonló: *bib*, bibasz.

pinty, természeti hang, és ily hangon szóló madár neve, pintyeg, pintyőke.

pir, pirit, pirúl, piros, pirongat, pironkodik. V. ö. *ver*, veres, *par*, parázs.

pisz, (1), hangut. pizszen, pizszent, pizszeg, pizszegés.

pisz, (2) = *picz*, a maga nemében kicsi, pizse orr.

pisz, (3) pizska, pizskál, pizskálás, pizskálódik, pizsmog. Elötét nélkül = iz, izog, izgat.

pit, piti, pitizál, pityi, pityó, pityós. Elötét nélkül = it, ital.

pity, hangut. pityer, pityereg, pityergés, pityapaty.

pitty, pittyed, pittyeszt. V. ö. *bigy*, biggyed, *fity*, fityeg.

- pocs*, hangut. pocsolya, pocsos, pocskol, pocséta. V. ö. *mocs*, mocsár.
pocz, poczos, poczosság, poczok, poczokos. V. ö. *poh*, pohos.
pod, podgyász. V. ö. *bugy*, bugyor, *moty*, motyó.
poj, (1), puffadt vagy puffadékony : pofa, pofit, pofitos, pofók. Máskép *pöf*.
poj, (2), hangutánzó = *puf*; pofoz, pofozás.
pog, kerek gömbölyűség, bog : pogács-alma, pogácsa. V. ö. *bog*, bogács.
poh, pohók, pohos, pohosság. Hasonló hozzá a német *Bauch*, régi felső német *puh*, *buh*.
pok v. *bók*, = bog, csomó, pokreszelő melylyel a szeg bogos fejét reszelik, inpók.
poly, polh, polyhos = bolyh, molyh, bolyhos, molyhos. V. ö. *pölyh*, pölyhő.
póly, burok, takaró : pólya, pólyáz, polyva. V. ö. *bul*, bula, bulál.
pon, pondró, pondros, pondrosodik. V. ö. *bon*, bondor.
pony, ponyva, ponyvás, ponyváz. V. ö. *bony*, bongy, bonyolít.
por, (1), hangut. porcz, porczog, porczogat. V. ö. *vor*, vorczog.
por, (2), mint sütésre vonatkozó : porza, porzol. V. ö. *par*, parázs, *pör*, pörzsöl.
por, (3), parányi részekre töredezett, omlott valami : porol, poros, porlik, poroz, porzik,
 porzó, porhanyó. V. ö. *pur*, purha és *mor*, morzaa.
pos, poshad, poshaszt, posvány, posványság. Máskép : *pes*, peshed. V. ö. *búz*, búzhodik.
posz, hangut. poszog, poszszan, poszszant, banyaposz.
pot, bogos, csomós valami : pota, potosz, potoszhal.
poty, leesett test hangja : potyog, potytan, potytyant, potyogtat; átv. ért. potya, ami
 ingyen, vagy kárba esik.
pöcz, árnyékszék, pöcze, takonypöcz. V. ö. *pocs*, *mocs*.
pöd, pödör, pödörít, pödörget, pödörödik. V. ö. *péd*, pédér.
pöf = *poj* (1), felfuvódás utánzása : pöff, pöffed, pöffeszt, pöffeszkedik, pöfeteg.
pök, pökös, pökédék, pökendi, markapöki.
pú, hangut. puska, puskás, puskázik; putyóka.
puv, pudva, pudvás, pudvásodik. Előttét nélkül = *ud*, udv, udvas.
puf, hangut. pufog, pufál, puff, puffogat; továbbá am. felfuvódás, puffad, puffanca,
 puffaszt. L. *poj* (1 és 2).
puh, puha, puhaság, puhít, puhúl, puhatol. Latin *mollis*.
púp, kiálló csomósodás, kinőtt dudorodás, púpos, púposság, pupa. V. ö. *báb*, búbos.
pur, purha, purhás, purhásodik. V. ö. *por*, porhanyó.
pusz, pusza, pusztaság, pusztít, pusztúl. V. ö. *foszt*, fosztor. Német *Wüste*, lat. *vasto*,
devasto.
pusz, puzsér, (perzsául *puszer*), apró gyermek. V. ö. *pisz*, pizsa, piczi, puczi.
pücs, hangut. pücsök, pücskörész. Máskép : *tücs*, tücsök.
püsz, hangut. püszsz, püszszög, püszszzen. Máskép : *tüsz*, tüszszzen.

R

- ra*, a felszín, magasság alapérteményével : rám, rajtam, rólam.
rab, rabol, rablás, rabság. Hasonlók a lat. *rapit*, ném. *raffen*, *rauben*.
rács, rácsa, rácsol, rácsolat, rácsos, rácsos. V. ö. *ró*, rovács.
rag, (1), hurczoló erőszak : ragad, (áth.), ragadoz, ragadozás, ragadmány.
rag, (2), vonzódás, tapadás : ragad (önh.), ragaszt, ragaszték, ragasz, raggat.
rág, fogakkal való őrlés, zúzás : rágdos, rágicsál, rágás, rágódik. Átv. ért. rágalom,
 rágalmaz. Hasonló a lat. *rodit*.
ragy, égés, fényesség : ragyog, ragyogás, ragya, ragyiva. V. ö. lat. *radius*, *radiat*,
 szanszkrit *rads*.
raj, (1), rajos, rajzik, rajzás, rajzat. Átv. ért. rajong, rajongás.
raj, (2), rajz, rajzol, rajzolás, rajzolat. Hasonló a német *Riss*.
rak, ige, rakás, rakat, rakgat, rakodik, rakoncza.
rák, rákász v. rákész, rákos. Egyezik vele a szláv *rak*.
rán, ránt, rántás, rántogat, ránczígál, rándít, rándúl, rángat, rángatózik. Alapérte-
 ményben rokon az erőszakos *rab*, *rabol*, *rag*, *ragad* gyökökkel.
ráncz, = redő : ráncsol, ránzos, ránzosodik. Hasonlók a német *Runze*, lat. *ruca*.
rap, rapos, raposa, rapanca, rapancos, rapancz, rapanczos. Rokon a szakgatást jelentő
rib, ribál, *raf*, rafól, *rif*, rifol gyökökkel.

rár, madárhang : ráró.

rás, természeti hangut. ráspoly, ráspolyoz. V. ö. *rész*, reszel. Német. *raspeln*.

rász, rászt, rásztosodik.

rát, rátás, rátotta. Rokon a vereset, jelentő *rós*, *róska*, *róka*, *ravas* szókkal. Rátani

= piritani.

rav, (1), *ravas* (régí eredeti értelme : róka), *ravasz*ság, *ravasz*kodik.

rav, (2) = *ró*, *rov*, metszés, hasítás, *rvat*, *rvat*al, *rovás*.

ráz, ige : rázás, rázogat, rázkodik, rázódik. Mint erőszakos mozgatót jelentő rokon a *ránt*, ránccigál igével.

reb, hangut. *rebeg*, *rebegés*, *rebegő*; *rebes*, *rebesget*.

recs, hangut. *recseg*, *recsegés*, *recsegtet*, *recscsen*, *recscent*.

recz, (1), hangut. *reczeg*, *reczegés*, *reczegtet*. V. ö. *recs*, *recseg*.

recz, (2), *recze*, *reczés*, *reczéz*, *reczézés*, *reczéz*et. Hasonló a latin : *rete*.

récz, hangut. *récze*, máskép : *rucza*, *gócza*, *kacsa*,

red, *redő*, *redv*, *redves*, *redvesedik*, *redöz*, *redőzet*. Latin *ruga*.

reg, (1), *rege*, *regél*, *regélés*, *regény*, *regényes*.

reg, (2), *regvel*, *reggeli*, *reggeliz*, *regveledik*. V. ö. *rög*, *rögtön*.

rég, *régen*, *régente*, *régi*, *régül*.

rej, *rejt*, *rejtés*, *rejteget*, *rejtőzik*, *rejtemény*, *rejlík*.

rek, (1), hangut. *rekeg*, *rekegés*, *rekegtet*. Egyezik vele a lat. *raucus*.

rek, (2) elzárás, bekerítés alapérteményével : *reked*, *rekesz*, *rekeszt*, *rekeszték*, *rekkent*. V. ö. ford. *ker*, *kerít*.

rem, *remeg*, *remegés*, *remegtet*; *remény*, *reménység*, *reménytelen*.

rém, *rémít*, *rémül*, *rémülés*, *rémület*, *rémületes*, *rémlik*.

ren, rázkodó mozgás és hang : *reng*, *rendít*, *rendül*, *renget*, *rengeteg*.

rend, *rendel*, *rendelet*, *rendelkezik*, *rendes*, *rendetlen*. Hasonlók a szl. *rad*, lat. *ordo*.

reny, *renyhe*, *renyhed*, *renyhesség*, *renyhékedik*. V. ö. *lany*, *lanyha*.

rep v. *rép*, a szálló madár szárnyainak hangja : *repít*, *repül*, *reppen*, *reppent*. Más-kép : *röp*, *röpit*.

rep, nyílt *e*-vel, hangutánzó : *reped*, *repedék*, *repsz*t, *repeget*, *repedez*. Hasonló a latin : *rumpo*.

resz, (1), dörzsölési hang : *reszel*, *reszelés*, *reszelő*, *reszelget*. V. ö. *risz*, *riszál*.

resz, (2) = *rez*, rázkodás. félelemből, vagy más kedélyi állapotból : *reszket*, *reszketés*, *reszketeg*, *reszketett*.

rész, (1), *rész*el, *részeltet*, *részént*, *részes*, *részesedik*, *részesít*, *részesül*, *részvény*.

rész, (2), *részeg*, *részeges*, *részegeskedik*, *részegít*, *részegség*.

ret v. *rett* ijedéai, félelmi rázkodás : *retten*, *rettenet*, *rettent*, *retteg*, *rettegés*, *rettegtet*.

V. ö. *rez*, *rezzen*.

rét, *réteg*, *réteges*, *rétes*, *rétez*, *rétü*.

rev, *reved*, *reves*, *revesít*, *revesedik*.

rez, rázkodás : *rezg*, *rezgés*, *rezzen*, *rezzent*, *rezked* (reszket).

réz, ékvesztő : *rezel*, *rezes*, *rezez*; *reznek*.

rib, *ribál*, *ribancz*, *ribanczos*. V. ö. *rap*, *rapancz*, *rif*, *rifol*.

ri v. *rív*, hangut. és ékvesztő : *rívás*, *rikat*, *rikkan*, *rikkant*; *riad*, *riadás*, *riaszt*, *rialkodik*, *rívvan*, *rimáncodik*.

rif, *rifol*, *rifolás*. Szakgatás, nyüvés alapérteményével.

rig, *rigó*, *rigolyás*. Pusztá gyöke *ri* hangutánzó : *rig* elavult ige s hasonló *nyög*, *süg* bíg igékhez.

rim, *rima*, *rongyó* (*rimgyó*). V. ö. *rom*, *rongy*.

rip, *ripacs*, *ripacsos*. V. ö. *rap*, *rapancs*, *rib*, *ribál*.

risz, *riszálás*, *riszálódik*, *riszszant*. V. ö. *resz*, *reszel*.

rit, *ritka*, *ritkít*, *ritkül*, *ritkaság*, *ritkán*.

ró v. *rov* : *rovás*, *rovat*, *rovát*, *rováték*, *rovátkol*, *rovatal*, *rovogat*. Fordítva hasonlók hozzá a szintén metszésre vonalazásra vonatkozó *or*, *ort*, *ír*, *irt*.

ró v. *rav*, a veresség alapérteményével, *rós*, *róska*, *róka*, *ravas*. V. ö. *rő*, *rőt*, *ném*.

roth, lat. *rufus*, *rubus*.

rob, hangut. *robaj*, *robban*, *robbant*, *robog*.

rogy, *rogyás*, *rogyik*, *rogygyan*, *rogygyaszt*. Leomlás, leesés hangja.

- roh*, (1), rohan, rohanás, roham. Hasonló a lat. *ruo*.
roh, (2), rohad, rohadás, rohaszt. A romlás alapértelmével. V. ö. *rosz*.
roj, rojt, rojtos, rojtoz. V. ö. *ros*, rost, Alapérteménye: szétváló szálas részek.
rok, rokon, (régente am. közel), rokonság, rokonit, rokonul. V. ö. *rak*.
rokk, hangut. rokkán, rokkant, rokkanas. V. ö. *roh*, rohan.
rom, romb, rombol, romlik, ront, roncs, rongy; ronda, rondít; rongál.
rop, hangut. ropog, ropogtat, roppan, roppant, ropaj. Önálló ige is: „ropja a tánczot.”
ros, (1) = *rogy*: roskad, roskaaszt, roskatag, roskadt.
ros, (2), szálakra szakadozott valami; rost, rostos, rostosodik; rostély rostélyoz;
 rosta, rostál. V. ö. *roj*, rojt.
ross, *rossz*, anyagi vagy erkölcsi értelemben romlott: rosszság, rosszall, rosszias.
roty, hangut. rotyog, rotyogás, rotyogtat, rotytyan, rotytyant.
roz = *ros*, rozog, rozoga, rozzan, rozszant.
rozs, a veresség alapérteményével, rozsdá, rozsdás, rozsdásodik. V. ö. *ró* v. *rav*.
röb, hangut. röbög, röbögés. V. ö. *reb*, rebeg.
röcs, *rücs* = *roncs*: röcsköl, roncsol, röcskölődik, roncsolódik, rücskös.
röf, disznóhang: röfög, röfögés, röffen, röffent.
rög, (1) = *gör*: rögös, rögöly, rögzik, rögött. Alapérteménye: csomós keményedés.
rög, (2), rögjön (hevenyében), rögjönöz (hevenyész). Alapfogalomban rokona *reg*,
 regvel, és a fordított: *ger* gerjed.
röh, emberi és állati hang: röhög, röhögés, röhögtet, röhhent. Fordítva v. ö. *hör*, hörög.
röj = *rej*: röjt, rejt, röjtöget, rejteget, röjtözik, rejtezik. stb.
röp = *rep*: röpit, repít, röpül, repül, röpdös, repdes, stb.
röst v. *rest*: röstell v. réstell, röstelkedik, restelkedik. V. ö. *lust*, lusta.
röv, rövid, rövidít, rövidül, rövideg, rövideges. Az elvágás, elmetzés, alapfogalma
 szerint rokona *ró*, rovott.
rúd, rudal, rudas, rudaz, rudazó. V. ö. *dur*, durung.
rüg, rügás, rugdal, rugdalózik, rugalmas, rugódozik. Átv. hasonló hozzá: *ugr*, ugrik.
rus = *rút*: rusnya (rútnya), rusnyálkodik, rusnyaság, rusnyít, rusnyúl.
rút, rútt, rúttól, rútság. Fordítva hasonló hozzá a genyes sebet jelentő *túr*, (túros a
 háta) és a latin: *turpis*.
rügy, bimbófakadás: rügyezik; máskép: *rigy*, rigya.
rüh, rühes, rühesedik, rühölődik, rühülődik, rühelődik.

S.

- sa* = *csa*: sanda, félre, csára néző, sánta, sántikál, sántít, csára lépdegelve megy.
sad, sadar, sadargat. V. ö. *had*, hadar.
saj, (1) = *sav*: sajmege, sajt, sajtalán.
saj, (2), kedélyszó: sajn, sajnál, sajnálkodik, sajnós, sajjog, sajjat, sajjódik.
saj, (3), szaglási hang: sajjít, sejt.
saj, (4) = *suj*: sajt, sajtó, sajtól = sujt, sújtó, sujtól.
saj, (5), saját, sajátosság, sajátosságos, sajátít.
saj, (6), sajka, sajkás, sajkázik. V. ö. *csaj*, csajka, *haj*, hajó.
sáh = *sáv*: sáholy, sávoly, sáholyos, sávolyos.
sal, (1), hangut. salap, salapol. V. ö. *sáp*, (1), sápit.
sal, (2) = *szál*: salang v. sallang, szalag, sallangos, szalagos.
sám = *tám*: sámfa, sámoly.
sany, (1) = *saj*, kedélyszó: sanyar, sanyarog, sanyarodik, sanyargat.
sáp, (1), hangut. sápig (a récze), sápit, sápolódik. V. ö. *háp*, hápig.
sáp, (2), sáppad, sáppaszt, sáppadt. Hasonló a lat. *tab.escit*.
sar, (1), metszés, vágás, alapértelmével: sarol, sarló, sarabol, sarj (él). V. ö. *tar*, tarol.
sar, (2) = növényi *ser*: sarj, sarjadzik, sarju, sarang. V. ö. *csar*, csarít.
sar, (3), a láb hátsó része, szöglete: sark, sarok, saru.
sár, (1) = *sar*: sáros, sároz, sárlik. V. ö. *csér*, cséros.
sár, (2), sárga, sárgállik, sármány, sárarany.
sas, fn. talán erős susoságu repülésétől?
sás, (1), fn. susogó széles levelű növény. V. ö. *csuhu*, *csétté*.

sás, (2), elv. gyök, sáska, susogva seregesen repülő rovarelem.

sat, satnya, satnyúl. V. ö. *sany*, sanyar, *seny*, sennyed.

sav, savany, savanyú, savanyodik, savó. V. ö. *saj*, sajtalán, só, sós.

se, (1), tagadó ksz. sem, senki, semmi, sehol, semerre, semily, sehonnai. Vastaghangon: so, sohol, soha.

se, (2) = *si*, *se*, sebes gyors mozgást utánzó hang: seet, siet, seb, sebes, sebeség, sebbel, lobbál.

sé, hangut. = *si*: séd. V. ö. *si*, sió, sivit, stb.

seb, (vulnus), sebes, sebesít, sebesedik, sebhéd, sebész.

seg, segít, segítség, segéd, segedelem.

segg, segges, seggen, seggel, seggeltet.

sej, (1) = *saj*: sejt, sejtés, sejtelem, sejdit, sajdit.

sej, (2), sejt (cellula), sejtes, sejtiszövet. V. ö. *söv*, sövény, *sző*, szövet.

sek = *csak*: sekély, csakély, fordítva: *kecs*, kecsély, kicsi.

sel, selejt, selejtes, selejtesedik.

sely, hangut. selyp, selypeg, selypes, selypeség.

seny, senyv, senyved, senyveszt. V. ö. *sany*, sanyar.

sép, *söp*, *sup*, hangut. sépér, söpör, séprű, söprű, sépredék, söpredék, supra, suprikál.

ser, (1), hangut. sercz, serczeg, serp, serpeg, serpenő.

ser, (2), növés alapértelmével: serdül, sereg, serevény, serény (szőr), serte. V. ö.

ser, sarjad.

ser, (3), mozgás, forgás, tekeredés, serény (alacer), sereg, serken, serteperte; serlik, serit, serifikál. V. ö. *sür*, sürög.

sér, sért, sérelem, sérv, sérít, sérül, sérzik.

ses, hangut. vastagh. *sus*: sese, seseg, susa, susog, súslya.

set, l. *söt*.

sét, séta (= téta, tétova), sétál, sétálgat, sétika, sétikál.

si v. *sih*, *süh*: siheder, süheder. V. ö. *se* (1), és *su*, *suh*, suhancz, suhanczár, suttyó.

sík v. *sik*, (1), csuszamlós, egyenes felszín: sikos, síkál, sikam, sikamlik, aiklik

sikk, sikkad, sikkaszt.

sík v. *sik* = *csik* (2): arany sík, ezüst sík, sikos (ruha).

sik = *sük*: siker, süker, sikeres, sükeres, sikeretlen, sikerül.

sik = *csig*: sikoptyú, csigoptyú, csikoltó.

sik, hangut. sikolt, sikoltás, sikoltoz. Pusztá gyöke: *si* (ri).

sil, silány, silyánodik, silányság. V. ö. *hi*, hiú.

sim, (1), sima, simít, simúl. V. ö. *sik*, sikos.

sim, (2) = *siv*: simánkodik, sivánkodik (rimánkodik).

sín, v. *sin*: sínlik, sínlődik. V. ö. *sany*, sanyar, *seny*, senyv.

síp v. *sip*, hangut. sípól, sípós, sípít, sípákol, sípánkodik. V. ö. *si*, sivit.

sis, hangut. siserg, sisergés, susterékel.

sír v. *sir*, (1), ige: sirám, siránkozik, sirás, siralom, sirat.

sír v. *sir*, (2), fn. sirbolt, sírkő, sírvers.

siv, (1), hangut. sivit, sivölt, sivalkodik.

siv, (2), hiú, üres, pusztá: sivány (homok), sivatag. V. ö. *sil*, silány.

só, sós, sótalán, sóz, sózás. Hasonlók a latin: *sal*, ném. *Salz*, szláv: *szol*.

sod, sodor, sodrás, sodorgat, sodorít, sodorodít. V. ö. *sad*, sadar.

soh, kedélyező: sohaj, sohajt, sohajtás, sohajtöz.

sok, sokadalom, sokall, sokas, sokasít, sokasodik, sokaság, soká. Törökül: *csak*.

som, (1), fn. savany ízű gyümölcs neve; Somod, Somogy, Somos, helynevek.

som, (2) = *suny*: sompolyog, somfordál = sunyogva jár, megy.

som, (3), fordítva = *mos*: somolyog, mosolyog. Szanszkrit *szmi*.

sop = *sip*, kedélyező: sopánkodik, sipánkodik, sopánkodás.

sor, (1), am. szer, rend: soros, soroz.

sor, (2), hangut. sorgyáz, sorikál, sorofol. V. ö. *sur*, surran.

sor, (3) = *her*: sorvad, hervad, sorvadás, sorvatag, hervatag, sorvaszt.

sov, (1), héj, burok, takaró; sovarlik, sovarol. V. ö. *kou*, kovárlík, *kop*, kopács.

sov, (2), üres, fogyatkozott: sovány, soványodik, soványság. V. ö. *hiv*, hívány,

hívány (hívtvány).

- sov*, (3) = *soh*, kedélyszó: sovár, sovárog, sohár, sohárog.
söm = *csöm*, *caom*; sömölcs, sömör, sömörög.
söp v. *stüp*: alászállás, lemerülés hangja: söpped, süpped, söppezst, süppezst.
sör, (1) = *ször*: sörény, sörte, sörtés; *szúr*.
sör, (2) v. *sér*: főzés, forrás által készített ital: sörös, söröz.
sör, *söre*, kurta szarvu, ökörfaj. V. ö. *csír*, *csira* (ökör).
söt v. *set* = *est*? sötét. Német *Schatten*.
söt régiesen *sög* am. is-eg = és-eg = és-még, az 'ismét' testvére.
su, a suhintás és sebes mozgás természeti hangja: sűg, sűgár, sugall, sugalom, suga-
tag; sudam, sudamlik; sub, subog, suhint, suhu; sujt, sujtogat. V. ö. *si*.
sub, *suba*, *subás*. V. ö. *gub*, *guba* és *zubbony*.
sul, konyulás, görbedés: suli, kuli = lekonyuló szarvu v. fülü.
suly = *szul*, *szúr*: sulyom, azaz, szulákos, szurós, tövises héju vízi termény.
súly v. *suly*, nyomás, ütés alapértelmével: súlyos, sulyok, sulykol. V. ö. *su*, *sujt*.
sumy, aláhajlás, hunnyászkodás alapértelmével: sunyi, sunyog, sunyorog. Vékony-
hangon: *sln*, sündörög. V. ö. *huny*, hunnyászkodik.
sup, hangut. suppan, suppant. V. ö. *stüp*, süpped, süppezst.
sur, (1), hangut. surran, suramlik, suramlás.
sur, (2), növéstre vonatkozó: surján v. surgyán, surány. V. ö. *sar*, sarjad.
súr, dörzsölési hang: súrol, surolás, súrlódik, súrlódás.
sus, (1), hangut. susa, susog, susárol, sustorog, sűstya.
sus, (2) = *rus*, *rút*: susnya, rusnya, suspus = erkölcsi rűtség, szégyen gyalázat.
sut = *csut*, (2), csonkaság: suta szarvu ökör.
sut, (3), kemence möge, buvóhely: suttony, suttom, suttomban.
sut, (4), hangut. suttog, suttogás; suttu, suttyan, suttuó = suhancz.
sül, a tűzön égő testnek hangja: sűl, sűt, sűtöget, sűtemény. V. ö. *izz*.
sűl, *sűlv* am. a kölcsönzött *sógor*. Talán *su*, *si* gyökökkel azonos, mintegy kisuhanása,
sugárzása a házasság életnek.
- sűk* v. *sik*: sűket, siket, sűketség, siketség, sűketűl, siketűl, sűketit, siketit.
sűl, = hegyeset, szurósat jelentő *sul*, *szul*, *szur*: sűldiszno.
sűly v. *sűlly*, a lemerülő testnek hangja: sűllyed, sűllyeszt. V. ö. *stüp*, süpped.
sln, sündör, sündörög, sündörködik. V. ö. *suny*, sunyi.
sűr, (1) élémb mozgalom; sűrög, sűrge, sűrget, sűrögöldik, sűrögny.
sűr, (2) = *sűr* (zavar), sűrű, sűrít, sűrűsödik.
sűv, (1), hangut. sűvölt, sűvölt, sűvöltöz, sűvöltű. V. ö. *siv*, sivit.
sűv, (2), sűveg, sűvegel, sűveges, máskép *sűv*, sűveg. V. ö. *fű*, fűveg.

SZ.

- sza*, (1), tátongó terjedés, nyílás: szá, száj, szád; szana, száguld. Vékonynh.: *sze*, *szét*.
sza, (2), hasítás, metszési nyílás alapértelmével: szab, szabdal, szak, szakad; szal,
szalu, szalúl, szalag; szám, számlik, szánt. Vékonynhangon: *sze*, szeg, szegdel; szek, szekercze;
(zsakócza), szel, szelet.
sza, (3), a parancsolómód nyomatéka, vékonynhangon: *sze* = *te*: add-sza, jer-sze,
(jösz-te), no-sza, ne-sze. Változattal: *szi*: jöve-szi, *di*: us-di, haj-di, *szu*, uszu.
sza v. *szo*, (4), általán=hang: szav, szov, szó, szól, szavaz, szavatos, szós. Török *szöjlemek*.
szab, szabás, szabdal, szabó. Pusztá gyöke *sza* (2).
szag, orron beszívott, a az illető idegenekre különös érzéssel ható levegőnek hangja:
szagol, szaglász, szagos.
szak, (1), szakad, szakasz, szakgaszt, szakgat. I. *sza*, (2).
szak, (2), dagadt, dudorú, valaminek szaka, = toka.
szal, sietési léghang: szalad, szalaszt, szaladgál. V. ö. *hal*, halad.
szál, szálla, szállás, szállásodik. V. ö. *sza*, (2).
száll, mozgási repülési hang, és ige: szállít, szállong. V. ö. *szél* (1).
szam, szaglási, izlési beszívás hangja: szamat, szamócza, Máskép *zam*, zamat. V. ö.
szim, szimat, szimatól.
szám, számlik, szánt; számol, számít, számos. I. *sza* (2).
szán, (1), fájdalmas részvételi kedélyszó: szánalom, szánás, szánakodik. V. ö. *szaj*, sajnál.

szán, (2), akarat eltökélése : szándék, szándékol, szándékos, szándékoskodik.
szán, (3), szánkó, szánkózik. Eredetileg : *iszán*, *iszánkol*, *iszamodik* = csúszkál, csu-

szamodik.

szap, (1), sűrű sokaság : szapor, szapora, szaporít, szaporodik. V. ö. *gyap*, gyaporodik.
szap, (2), fa edény és mértékem : szapoly, szapu, szapul, szapuló.

szar, (1), szarik, szardik, szartos, (πίντ: fos, fostos). Szlávul : *szarem* = szarom.

szar, (2), folytonos járás : szarándok, szarándokol, szarahora.

szar, (3), sarjadzás, kinövés : szaru, szarv, szarvas. V. ö. *sar*, sarj, *tar*, tarjag, tarkó, *szár*.

szár, (1), felnövő, felnyúló szál : növény szára csizma szára.

szár, (2), eredés, kinövés : származik, származék ; szárny, szárnyas. V. ö. *sar* (2).

szár, (3), kopasz, kiaszott : száraz, szárít, szárad, szárazság.

szaty, szalagnemű valami : szatying, szatyor, V. ö. *szity*, szittyó.

széd, (1), elv. gyök : szeder, szedres, szederj, szederjes.

széd, ige : szedés, szedeget, szedett, szedetlen.

szeg, nyílt *e*-vel, ige : szegés, szegély, szegélyez, szegdel.

szég (1), hegyes, szuró eszköz neve : szeges, szegez, szegezés.

szég v. *szög*, (2), hegyes, csúcsos szorulat : szegel, szegelet, szögel, szögellik. V. ö.

zug, szug.

szég v. *szög*, (3), sötét barnás szín : szeghaj, szöghaj, szögszínű.

szeg, éles *é*-vel, szük, szorult életállapot : szegény, szegényedik, szegénység. V. ö.

szig, szigor, szigorodik, szűk, szükség.

szegy v. *szégy*, a baromnak, szarvasmarhának melle, előrésze. A lónál : *szügy*.

szégy, szégyen, szégyenel, szégyenít, szégyenkedik. V. ö. *szem*, szemérem.

szék, (1), szekeres, szekерke, szekerez. (*szök*-ik v. *zök*-ik ?)

szék, (2), = *szeg* : szekercze, szekerczés. Vastaghangon : *szak*, szakócza. Hasonló a

lat. *seco*, (*szeg*, *szab*) *securis*.

szél, (1), ige. nyílt *e*-vel : szelés, szelet, szeldel, l. *sza* (2).

szél, (2), éles *e*-vel, mert másképrég. *szil* : szelid, szilid, sziligy, szelidség, szelidít, szelidül.

szél, (1), tompa *é*-vel, mely ékvesztő, a mozgó lég hangja : szeles, szelel, szellő, szel-

let, szellem.

szél, (2), éles *é*-vel : széles, szélesít, szélesedik. V. ö. *sza*, *sze*, szét = szélt ?

szém, személy, (régente am. arcz), szemes, szemesség, szemtelen, szemetlen, szemök, szemzik, szemerkél, szemérem, szende (szemde). Zártabb hangzóval : *szöm*.

szén, tompa *é*-vel, mely ékvesztő : szenes, szenesedik, szénegető.

szén, (1), a gyöngéden alvók szelid orrhangja : szender, szenderedik, szendereg, szenderít. Vastaghangon : *szuny*, szunydikál.

szén, (2), fájdalmas kedélyhang és állapot : szenv, szenved, szenvedés, szenvedély. V. ö. *sin*, *sinlik*.

szeny v. *szenny* : szenyv, szenny, szennyes, szennyesedik.

szep, (1), ijedőnek beszivott hangja : szepeg, szepegés, szeppen, szeppent, továbbá erőlködő szuszogása : szepelkedik.

szep, (2), szepe, szeplő, szeplős, szeplősít, szeplősödik.

szép, szépít, szépül, szépséges, szebb, szebbül ; persául : *zéb* am. szépség és *zéba* szép.

szér, (1) sor, rend : szerked, szerkeszt, szeres, rendszer, szerszám ; szerződik, szerzet. ? iz : egyszer, kétszer, tízszer. 3) Különféle átv. ért. mód, eszköz, mennyiség, dolog.

szer, (2), nyílt *e*-vel ; gyökeleme *sze* talán am. *szí*, honnan a *szív*, *szü* főnév is : szeret, szeretet, szeretkezik, szerelem, szerelmes. A törökben *szever* am. szerető s a gyök *szev* = *szív* (? fn.).

szez, (1), nyílt *e*-vel, izlési, szaglási, hang : szeszes, szesztelen.

szez, (2), éles *e*-vel, kedélyhang : szeszeg, szeszszén.

szí, nyelvvel, vagy fogak között vagy orron behuzott lég hangja : szí, szív, szíppan, szíppant, szipák, szipákol. Továbbá, más ilyenmü természeti hang : szivár, szivárog, szivatyú, szivornya ; szít, szítás.

szig, (1), hegyes, bökös valami : szigony, szigonyoz. V. ö. *szeg*, (1).

szig, (2), szük, szoros : szigorog, szigorú. V. ö. *szeg*, szegény ; v. ö. *szug*.

szik, (1), szikkad, szikkaszt, szikár. Hasonló a lat. *siccus*.

szik, (2), hangut. szikra, szikrás, szikrázik.

szim, szaglási hang : szimat, szimatol. V. ö. *szam*, szamat.

szín, ékvesztő ; valaminek föle, héja, látszata : szinel, színes, színez, szintelen, színte-

szír, (1), hangut. szirkó, szirkotál = szítja a tüzet.

szír, (2), = *szij*: szírom, szirmos, szirmoz,

szisz, természetű hang: sziszeg, sziszegés, sziszereg, sziszaszen.

szít, hangut. szita, szítál, szitás, szitka.

szív, (1), ige, hangutánzó l. *szí*.

szív v. *szív*, (2), szívél, szíves, sziveskedik, szívesesség, szívtelen.

szó v. *szav*, szól, szólít, szólogat, szával, szavaz. Egyezik vele a latin: *sonus*. L. *szá*. (4).

szob, szobor, szobros, szobrász, szobrászat. V. ö. *czob*, *czobor*.

szod, az ételt mohón beszívó befaló hangja: szodé, szodéskodik.

szok, ige: szokik, szokás, szokatlan, szoktat.

szom, (1), szomor, szomorú, szomorít, szomorodik, szonkolódik, szontyolódik. A *szán*, *szenv*, kedélyszók rokona.

szom, (2), szomé, szomju, szomjuság, szomjuzik. Valószínűleg *iszom* igével azonos, valamint éh, éhes *észik* igével egy eredetűek.

szor, (1), = élénk forgású, mozgású *stír*: szorgos, sürgős, szorgalom, sürgelem, szorgalmas, sürgelmes, szorgolódik, sürgölődik.

szor, (2), szűkhely: szorít, szorúl, szorongat, szorítkozik, szoros. V. ö. *szur*, szurdok.

szorty, orron vagy más valamely csőn áthuzódó nesznek hangja: szortyog az orr, szortyog a tisztátalan pipaszár.

szoty, (1), hangut. szotyog, szotytyan, szotyó.

szoty, (2), = *sutty*: magát meghuzó sunyogás; szotyorodik, szotyá, szotyka.

sző v. *szöv*, átveve *ösz*, *öszve*; szálak öszveköttése, együvé fonása: szővés, szövet, szövevény, szövetkezik, szőnyeg. Vastaghangon: *szov*, szováta = szövötte, szövöszék. Selypese: *söv*, sövény.

szök, szökik, szökdel, szökös, szökcső, átvette, szökcső. Hasonló hozzá a szláv: *szkok* (szökés).

szől, szőlő (= *szűrölő*, vagy csak *szűrő*), szőlős. V. ö. *szűr*, szüret.

szöm = *szém*: szömöcsény, szömörcsök.

szőr, (1), szívási hang: szőrca, szőröcsöl, szörpöl, szüröcsöl, = szírícsel. Lat. *sorbeo*.

szőr, (2), szőrny, szürnyü, szörnnyed, szörnnyüködik, szörnnyeteg. Megrázó, reszkettető kedélyszó, mint: *bor*, borz, borzad.

szőr, (3), = élénk mozgási *stír*: szörszem v. szörszőny ember = sürgőfürgő, világra való.

szőr, szörső, szörsődik, szöretlen. Rokonai: *ser*, serény, serte v. *sör*, sörény, sörte; *szúr*.

szu v. *szú*, szurós, bökös valami: szucza, szúr, szurkál, szulák, szulákos, szutyongat. V. ö. *czu*, czucza, czuczáz.

szug, szugoly, szuglya. V. ö. *szük*, *zug*.

szuny, a gyöngén alvónak orrszuszogása: szunyáta, szunyókál, szunyák, szunydikál, szunynyad. V. ö. *szén*, szender. Hasonló a lat. *somnus*.

szúny, természetű hang: szúnyog, szúnyogos.

szur, (1), szurok, szurkos, szurkol, szurkoz, szurtos.

szur, (2), = *szor*: szurdék v. szurdok.

szusz, (1), orrhang: szuszog, szuszma, szuszmati, szuszamusza, szuszmog,

szusz, (2), = *czucz*: szuszál, czuczál, szuszakol czuczakol.

szük, (1), szoros, öszveszorúlt: szükít, szükül, szükölködik, szükség V. ö. *szug*, *szeg*, *szig*.

szük, (2), szepegő féld kutya hangja: szükül.

szül, v. *szül*, (1), szüle, születik, szülemény, szülő.

szül, (2), *szűr*: születés, mindenféle betakarított, mintegy beszűrt takarmány.

szűn, szűnik, szűnet, szűntelen, szűntet; v. ö. *tűn*, *csűny*.

szűr, = *szür*, (zavar) vegyíték, keverék: szürke, világos és sötét szín vegyülete, *szürke az ég estve*, midőn a világosságba homály kezd vegyülni, *szürkül az ég hajnalban*, megfordítva.

szűr, (1), hangut. ige: szűrés, szüret, szűrő, szűrönkődik, szűrőget; szürca szüröcsöl.

szűr, (2), fn. = *szőr*: szűrős, dolmányyszűr.

szűz, szűzeség, szűzen, szűzi. Talán *tisz-ta* gyöke; lat. *cas-t-us*. A törökben: *kiz*.

T.

ta v. *to*, messzeség: *taa*, *toa*, *tova*, *tahát*, *táv*, *távol*, *táj*, *tól* (től), *túl*; *tal*, *tol*, *tasz*, *toz*, *tács*, *taval*.

tá, felnyitott száj: *tát*, *táté*, *tájbasz*, *tácsó*, *tátogat*, *tátri*, *tábirtos*.

tacs, v. *tács* 1) dajkanyelven am. messze. *távol*. *Tácsba menni*, v. *tátába*. 2) *tacsó*

(b) = *csacskó*, *csacska*.

tag, (1), *tagad*, *tagadás*, *tagadhatlan*.

tag, (2), *tagol*, *tagló*, *tagolás*, *tagozás*.

tág, *tágít*, *tágítás*, *tágúl*, *tágulás*. Alaperteménye: a körvonalak egymástól való *távol* sága. Csupasz gyöke a *távolító ta*.

taj, *tajdok*, *tajkos*, *tajték*. V. ö. *tej*.

táj, bizonyos távolságra kiterjedő vidék: *tájék*, *tájékoz*. V. ö. *ta*, *táv*.

tak, (1), *födél*, *burkolás* = *takar*, *takaró*, *takarodik*, *takarmány*. V. ö. *tek*, *teknő*.

Hasonló a lat. *tego*, *tectum*, *tegumen*.

tak, (2), *takony*, *taknyos*, *taknyosodik*, *taknyoz*.

ták, *tákol*, *tákos*, *tákoz*, *bocskorták*. V. ö. *tak* (1).

tal, (1), = *al*: *talabor*, *talap*, *talp*.

tal, (2), = *tol*: *taliga*, *toliga*, *talicska*; csupasz gyöke a *távolságot* jelentő *ta*, v. *to*.

tal, (3), *talán*, *talál*, *találmány*, *találós*, *találkozik*.

tál, *tálal*, *tálas*, *tálos*, *tályér* v. *tányér*. *Tágas* öblü edény.

tám, (1), *támad*, *támasz*, *támaszt*, *támogat*, *támla*.

tám, (2), = *csám*, *támolyog*, *csámolyog*, *ide-oda tántorogva jár*.

tám, (3), = *szám*: *táméntalan* = *számtalan*. Vékonyh. *teméntelen*.

tan, *tana*, *tanács*, *tanakodik*, *tanít*, *tanu*, *tanul*.

tán, *ideoda mozgás*, *ingadozás*: *tántor*, *tántorit*, *tántorodik*, *tántorog*. V. ö. *tám*, *támolog*, és *sán*, *sánta*.

tany, *tanya*, *tanyás*, *tanyázik*, *tanyázás*.

tap, *hangut*, *tapod*, *tapos*, *tapogat*, *tapint*, *tap*, *tapol*. Átv. ért. *tapad*, *tapaszt*, *tapasztal*.

táp, *táplál*, *táplálás*, *táplálék*, *táplálékony*.

tar, (1), *kopasz*, *nyírt*: *tarol*, *tarló*, *taráz*, *tarka*, *tarangy*, *tarattyú*, *tarhudik*. V. ö. *sar*, *sarol*.

tar, (2), *kinőtt*, *magas*: *taré*, *taréjos*, *tarjag*, *tarju*, *tarkó*.

tar, (3), *maradás*, *létfolytatás*: *tart* a) önh. *tartós*, *tartósság*, lat. *durat*, ném. *dauern*: b) áth. (servat, tenet) *tartalék*, *tartóztat*, *tartatlan*.

tar, (4), = *tur*: *tarhó*, *turósodott tej*, *tarhonya*, *száraz*, *turóhoz hasonló morzsolt tészta*.

tar, (5), *tal*, *tol*: *targoncza*, *torboncza*, *talicska*.

tár, (1), *terjedtség*, *nyílás*: *tárol*, *tárad*, *táraszt*, *tárogat*, *tárogató*. V. ö. *ta*, *táv*.

tár, (2), *terem*, *térhely*, *lak*, *ház*: *kincstár*, *társzekér*, *tárnok*.

tár, (3), = *tál*: *tárgy* = *tálg* (*pluteus*), *deszkaellenző* az *ostromlók lövöldözései* ellen, *továbbá*, azon *cséltábla* (*meta*), melyet *lödöznek*, „*tárgy közepe*“ (*centrum metae*). Átv. ért. *objectum*, pl. *beszéd tárgya*, amire a *beszéd* mintegy *célra irányul*.

tas v. *tás* = *tar* v. *tár*: *tasoly*, *táska*, *tarsoly*. Azonos a német *Tasche*.

tasz v. *toz*: *taszít*, *tozít*, *taszigál*, *toszigál*, *toszkol*, *tuszkol*. V. ö. *ta*, *tal*, *tol*.

tát, (1), a *szájnyitást* jelentő *tá* csupasz gyöktől: *táté*, *tátogat*.

tát, (2), = *tud*: *tátos* v. *táltos* = *tudós* persa *dáná*.

táv, *távol*, *távolít*, *távolodik*, *távolság*, *távozik*. V. ö. *tá*, *to*, *tova*.

te, (1), *té*, *második személynévmás*: *teget*, *tegez*, *teez*, *ten*, *tennen*, *teed*, v. *tied*. Egyezik vele a lat. *tu*, ném. *du*, szláv *ti*.

te, (2), = *távolító ta*: *tehat*, *tahát*, *tege*, *tegnap*, *tegent* v. *tegett*.

té, *tész*, *tehet*, *tetet*, *tékony*, *tét*, *tétel*, *tekél*, *tekélet*, *tekéletes*. V. ö. *cse*, *csi*, *cseál*, *csiál*.

té, *tév*, *téved*, *téveszt*, *tévelyeg*, *tétova*. V. ö. *táv*, *távol*.

teh = *tej*: *tehen* (*tején*, *tejelő*), *tehenes*, *tehenész*, *tehenkedik*. Szanszkrit *dhénu* am. *tehen*.

téj v. *tej*: *tejel*, *tejes*, *tejesedik*, *tejetlen*, *tejke*.

tek, (1), *tekint*, *tekintés*, *tekintet*, *tekintély*, *tekintetes*.

tek, (2), = *tök*, *gömbölyü*: *teke*, *tekéz*, *tekézés*, *földteke*, *égteke*.

- tek*, (3), görbén csavarodó mozgás : teker, tekerés, tekerget, tekeredik, tekervény, teketória.
- tek*, (4), fődő, burok : tekenő, (törökül : *tekne*), tekenős. V. ö. *teg*, tegez, *tok*, toklász, tokmány, *tak*, takar.
- tel* (1), v. *töl*, telik, teljes, televény, telhetetlen, tölt, töltözik.
- tel*, (2), = *ter* v. *tér* : telek, telep, telepedik = terepedik.
- tél*, ékvesztő, fn. tealel, teelés, teletszaka, téli, télies.
- tem* v. *töm* : temet, temetés, temető, temetkezik ; tömör, tömhűdt, tömött.
- ten*, teng, tengés, tenget, tengődik, tenk, tenkre jutni. Török és perzsa nyelven *tenk* = szük állapot.
- tén* v. *tön* : ténk, tönk, tönkö, tengely.
- ten* v. *teny*, tenyér, tenyeres ; tenyészik, tenyész ; tenger. Alapértéme : terjedés.
- tep*, teper, tepiczkel. V. ö. *tap*, tapos, *tip*, tipor.
- tép*, tépés, tépdél, tépeget, átv. ért. tételődik.
- ter*, (1), hangut. tereferé, tereferél, teretura, terécsel, teréfa.
- ter*, (2) = *tér* : tereb, terebély, terep, terepély, tereget, terít, terül ; terj, terjed, terjeszt ; terp, terped, terpeszt, terpeszkedik ; terty, tertyed ; terv, tervez ; terem, fn.
- ter*, (3), a növés alapértémeivel : terem, termés, termeszt, teremt, természet, termékeny. V. ö. *ser*, serdül, *sar*, sarjadjik.
- ter*, (4), terh, terhel, terhes, terhesség, terhenye.
- tér*, l. *tár* (1).
- tes* v. *test*, testes, testesedik, testesül, testetlen. V. ö. *tes*, tetem.
- tet*, (1), látszat, föltűnés : tetik, tető, tetéz, tetszik, tettet, tettetés, totom.
- tet*, (2), tetü, tetv, tetves, tetvesedik, tetvéskedik.
- tév*, téved, téveszt, tévelyeg, l. *té*, *tá*, távol.
- tik*, 1) = *tyúk*, hangut. tikácsol, fuldokló *tik* hangon szól, átv. ért. tikkad, a nagy fáradtság miatt alig piheg.
- til*, (1), elavult ige : tilik, tilt, tilos, tilalom, tilalmas, tilalmaz. Rokona a távolító *tol*.
- til*, (2), hangut. tilinkó v. tilinka, tilinkóz ; tiló, tilól.
- tim*, timsó, timár, aki timsós csávával készíti a bőrt.
- tin* v. *ten*, tincs, tencs (= csomó, tömeg szőr, haj, kender) ; tincsedik = hizik, teste tömötté lesz. V. ö. *tem*, *töm*.
- tin*, tinó, talán 'tehen' módosulata ; a szanszkrit *dhénu* am. tehen.
- tip*, (1), tipor, tipeg, tipeczkel, tipródik. V. ö. *tap*, tapos, *tep*, teper.
- tip*, (2), tipál, tipász, l. *tép*, tépdél.
- tisz*, (1) = *diaz* : tiszt, tisztel, tisztas, tisztesség, l. *di*.
- tisz*, (2), tiszta, tisztít, tisztul, tisztaság, tisztátalan.
- tír*, (1), hangut. tirácsel, tirikol (pacsirtaszó).
- tír*, (2), a maga nemében apró valami : tiripiri, tirinákó, tirink. V. ö. *csir*, csiribiri
- tít*, titkos, titkol, titkolózik, titkos. V. ö. *csit*, csitít.
- tiv*, tivornya, tivornyáz. V. ö. *dev*, devernya, *dáv*, dávorikol.
- tíz*, számnév : tized, tizedel, tizedes. Hellen *déxa*, lat. *decem*, francia *dix* stb.
- to*, tova, tovább. V. ö. *ta*, táj, táv stb.
- tó* v. *tav* : tavas, tovas. Hasonló a ném. *See*, *Teich*, török, tatár *szu*.
- tob*, (1) = *top*, hangut. toborzó, toporzó, toborzékol, toporzékol.
- tob*, (2) = *dob*, toboz, doboz, ; tobzódik, dobozódik.
- toj*, tojik, tojás, tojat, tojomány. V. ö. *tol*, ige.
- tok*, (1), burok, fődő : tokos, tokla, toklász, tokmány. V. ö. *tak*, takar.
- tok*, (2), dudoru, dagadt : toka, tokás. V. ö. *dag*.
- tol*, (1), odább, távolabbra nyomás : tolakodik, tolong, tolóka, toldít, toldul ; tolu v. toll. V. ö. *ta*, to.
- tol*, (2), tolvaj, tolvajkodik, tolvajság. V. ö. *dúl*.
- tom*, (1), hangut. tomb, tombol, tombéroz, tombora.
- tom*, (2), vágás, metszés : tompa, tompít, tompul. tonka. Fordítva v. ö. *met*, metél.
- Hellen *τέμνω*, *τομω*.
- tom*, (3) = *dom*, emelkedett, dudorú : tomb, tombác, tompor, tompora.
- top*, hangut. topog, toppan, toppant, toporczol, toporzékol, topa, topán. V. ö. *tap*, tapod.
- tor*, (1), hangut. torty, tortyog, torha, tornyikol.

tor, (2), torok, torkol, torkolat, torkos, torkosság.

tor, (3), torol, torolatlan, torének, disznótor.

tor, (4), emelkedés, magasodás : torlik, toromba, torony, torz, torzonborz. V. ö. *tar*,
taré, tarkó.

tor, (5) = metszési, vonalazási *or* : tordacs = ordacs, ordas.

tor, (6), torza, torzsa, torma. V. ö. *tör*, törza.

toez, toszít, toszigál, toszkol. V. ö. *tasz*, taszít.

toty, hangut. totya, totyog, totytyan.

tő v. *töv* : tős, töves, tősgyökerez, töke.

tök, tökö, tökösség, töksi, töketlen.

tőgy, tőgyes, tőgyellik. Alapértéme : dudoruság. V. ö. *tüd*, *tügy*, *csöcs*.

töl, 1) tölgyfa, tölgyes, 2) tölt, töltés. V. ö. *tel*, telik.

töm, tömör, tömöszöl, tömpe, tömött. V. ö. *zöm*, zömök.

töp, töpik, töpürödik, töpörtő, töpped, töppeszt. V. ö. *csöp*, csöpürödik.

tör, (1), tördel, töredék, törek, törköly, törpe. Atv. töredelem, törődik, törpenkedik
(törpenkedik, törí magát). Rokon *dar*, darab.

tör, (2), surlási hang : töröl, törölget, törleszt, törzsöl. V. ö. *dör*, dörzsöl. Latin *tero*.

tör, (3), törza, törzsök, törzsökös. V. ö. *tor*, torzsa.

tör, (4), történi, történet, történetes. V. ö. *töl*, tölt.

tör, (5), törlejt, régiesen am. szerez, csinál; törvény (szervény), törvényes, törvénytelen.

tör, török, törös. Csupas gyöke a hegyeset jelentő *tő* v. *tü*.

trécs, hangut. trécsel, trécselés. V. ö. *ter*, tereturál.

trücs, borjuhajtó szó : trücs be! trücs ki!

trüsz, hangut. trüszög, trüszszen, trüszszent. Másképp : *prüsz*, prüszszen.

tu, hangut. tutu, tutul, tutulás.

tud, tudakozik, tudás, tudatlan, tudákos, tudalom, tudomás, tudós, tudósít.

tuh, dagadás, torlóadás : tuhad, tuhaszt, tuhúl. V. ö. *duv*, duvad.

tuk, tukma, tukmál. V. ö. *dug*.

tul, tulajdon, tulajdonít, tulajdonság.

tuny, tunya, tunyálkodik, tunyaság. V. ö. *suny*, sunya.

tur, (1), hangut. turu (turtur), turbik, turbikol.

tur, (2) = magasodási *tor* : turzos, turzos = torzas, borzas.

tur, (3), turba v. tulba = bőrnöd vagy tömlő, melyet fel lehet fűni. V. ö. *dül* = fűj.

túr, (1), ige : túrás, turkál, turdogál. V. ö. *szúr*.

túr, (2), fn. a) torongy, tarjag, fekély : túros hátú ló; b) túró, túródzik, túros. Hel-
len *túros*.

tus, (1) = *ducz* : tusak, tuskó, duczkó.

tus, (2) = *toez*, *tasz* : tusa, tusakodik = toszakodik, taszigalódik, tusakol = tuszkol.

tus, (3), tust inni. V. ö. *duc*, duska, duskál.

tusz, tuszkál, tuszkol. V. ö. *tasz*, taszigál.

túsz, kezeségtől lefoglalt személy, mintha *dú* (praeda) gyanánt lefoglaltat jelentene,
annyi volna mint : *dúsz*.

tut v. *tuty*, hangut. tutog, tutyog, tutma, tutyma = orron beszélő.

tű, fn. hegyes eszköz vagy test : tűvis, tűz, tűzdel.

tücs, hangut. tücsök, tücskérez.

tüd, tüdő, tüdő; *tügy* (pofa), *tütt* tüttös, vastag gömbüzcféle hurka. A dudorodás, fel-
fúvódás alapértémeivel. V. ö. *död*, dödölle, *dud*, dudorú.

tün, tünik, tünet, tündér, tündöklük, tünemény, tüntet.

tür v. *túr*, (1) = *gyür* : türemlük, gyüremlük, türödzük, gyürödzük, türet, gyüret.

tür v. *túr*, (2), türelem, türhető, türhetetlen; türtözik, türtözködik, türtöztet.

tütt, l. *tüd*.

tüz, ékvesztő fn. tüzel, tüzes, tüzeskedik, tüztön, tüztént (tüstént, hevenyében), mint :
füst, *füstént*, ugyanaz.

V.

va, elvont gyöke *váj*, *vág*, *vál*, *vás*, önálló szónak, melyek nyílásra, szakadásra vo-
natkosnak.

vacs, (1), hangut. vaczog (a fog), vaczogtat.

vacz, (2), vaczok, vaczkalódik. V. ö. *fész*, fészek, fészkelődik.

vad, vadon, vadás, vadász, vadít, vadúl, vadság.

vád, vádol, vádolás, vádoló, vádos, vádoskodik. Hasonló a szláv : *vadím*, perlek.

vág, vagdal, vagdos, vagdalkozik, vágány, vágó, l. *va*.

vagy, (1). ksz. vagy... vagy. Alapértémenye ketté választás. V. ö. *va*.

vagy, (2) = *van*, *val* : vagyon, vagyonos, kinek valamie van, vagyontalan, kinek semmie sincs.

vágy, kedélyszó és fn. vágyik, vágyakodik, vágyás, vágyódik. Hasonló az ohajtási *vaj! vajha!*

vah, hangut. vahákol, vahákolás, vahorász.

vaj, () fn. vajas, vajatlan, vajaz.

vaj, () = *baj* : vajudik, vajlódik = bajlódik.

vaj, () isz. vajha, vajki, vajmi, vajon v. vajjon.

váj, i : vájás, vájkál. V. ö. *áj*, *ás*, igék.

vak, () hangut. vakog, vakogás, vakkan, vakkant.

vak, () vakar, vakarás, vakargat, vakarcs, vakaródnik.

vak, () mn. vaksi, vakandok, vaklandos. Átv. ért. vakol, vakolat, vakisa, vakota.

val, () valag, valaska. V. ö. *vál*, válik, *bal*, balta.

val, () való, valóság, valótlán, valál, vall. V. ö. *vagy*. (2).

vál, v k, válasz, választ, válogat, vált, váltogat, válu.

vám, vámol, vámos, vámolatlan.

ván, vánszorog, vánszorodik. V. ö. *von*, ige.

vány, ványad, ványol, ványoló.

van, l. *vagy*. (2).

var, (1), varas, varacsk, varacskos, varangy, varancs.

var, (2), hangut. varju, vartyog, varczog.

vár, (1), várás, várakozik, várakozás, várat, váratlan.

vár, (2), város, várad, váracs, várda.

varr, varrás, varratlan, varrogat, varga.

vas, (1), vasal, vasas, vaskó.

vas, (2), vaskos, vastag, vastagodik.

vás, vásik, vásás, vásott, vástol. Alapértémenye : kopás.

vász, vászón, vásznas. Fordítva v. ö. *szöv*, szövete, szováta.

vat, vatalé = vızrtartó edény. V. ö. *ved*, veder.

váz, vázol, vázolat. V. ö. *vész*, vézna.

vé, vész, véhet, vétet, vét, vétel, vévő.

véd, *vid*, *vöd*, *vat*, *vod*, = viz : vedel, veder, vider, vödör, vatalé, vodér.

ved, nyílt e-vel : vedlik, vedlés. V. ö. *mez*.

véd, védelem, védelmez, védtelen, védencz. V. ö. *fed*.

vég, véges, végetlen, végez, végződik, véghetetlen. V. ö. *vág*.

vegy, egyes, vegyít, vegyül, vegyülék. V. ö. *egy*.

vék, vékony, vékonyít, vékonyodik. V. ö. *vész*, vézna.

vel = *fél*, *vál* : velem, veled, vella, veleszta.

vél, vélekedik, vélemény, véletlen, vélte.

vem, vemh, vemhes. Hasonló a lat. *venter*, ném. *Wamme*.

ven, vendég, vendégl, vendéglés, vendéglő, vendégeskedik.

vén, vénhedik, vénít, vénül, vénség.

ver, (1), sütés, melegség : verőfény, verőmalacz. V. ö. *per*, pergyó.

ver, (2), ige : verés, verekedik, vergődik, verdes, vereget, vereség. Lat. *verberat*.

vér, *vör* : vérés, vörös, vérheny, vörheny. V. ö. *per*, pergel, *pír*, pírít.

ver, verseny, versenyez, versenyg. Rokona : *vir*, virrog = perel.

vér, vérea, vérez, vérzik. V. ö. *vér*, vérés.

vész, vésző, vészű. V. ö. *vás*, vásik.

vesz, nyílt e-vel, v. *vész*, veszély, veszélyes, veszélyez, veszendő, vesz. Különbözik tőle a *vé* gyökből származott *vész* (emit, accipit).

vet, vetés, vetemény, vetemedik, vetél, vetyeng.

vét, véték, vétkel, vétkes, vétkezik. V. ö. *tév*, téved.

vez, vezér, vezérel, vezény, vezényel, vezet.

vi v. *viv* : viadal, vita, vítat, vitatkozik, vitatás, vivás.
vics, vicsorit, vicsorog, vicsorgás. V. ö. *vigy*, vigyorog.
vicz, viczak, viczkand, viczkandozik, viczkos. V. ö. *ficz*, ficzkandozik.
vid, vidám, vidámit, vidámúl, vidámság, vidor. V. ö. *víg*, vígad.
víg, vígaság, vígad, vígaszt, vígasztal, vígalom.
vigy, (1), hangut. kedélyszó : vigyor, vigyori, vigyorog, vigygyan.
vigy, (2), vigyáz, vigyázat, vigyázatlan. V. ö. *figy*, figyel.
vih, vidám kedélyhang : vihog, vihogás, viháczol.
vik = *vih* : vikog, vikogás. vikogtat.
vil, világ, világos, világlik, világít, világtalan; vill, villám, villó, villany.
vin, vidám kedélyhang : vincz, vinczároz, vinczog, vinczos. V. ö. *fin*, finczároz.
vir, (1), élénk forgásu mozgás : virgoncz. V. ö. *fir*, fireg, fircencz.
vir, (2), virág, virúl, virtt. V. ö. *pir*, pirúl.
vir, (3), virics. V. ö. nedvet jelentő *ir*, író, *nyir*, nyirk.
virr, virrad, virraszt, virradó. V. ö. *pir*, pirúl.
vis, (1), visel, viselés, viselet. V. ö. *visz*.
vis, (2), hangut. visít, visítés. V. ö. *siv*, sivit.
visz, (1), vihet, vitet, vitel. Pusztá gyöke az elvont *vi*.
visz, (2), viszony, viszonyos, viszonylik; viszál, viszálás, vissza, visszás, viszálkodik.
visz, (3), viszket, viszketés, viszketeg, viszkettet. Előtét nélkül = mozgást jelentő

iz, *izeg*.

vit, vita, vitat, vitatkozik, vitáz. Pusztá gyöke : *vi*, vivás.
víz, ékvesztő fn. vizes, vizel, vizelés, vizelet, vizenyős. Hasonlók a ném. *Wasser*,
 szláv *voda* stb.

vizs, vizsol, vizsala, vizslat, vizsaga, vizsgál, vizsgálódik.
vol = *val* : volna = valna, mint *holt* = *halt*.
von, vonás, vonatkozik, vonakodik, vonogó, vontat, vonszol, vonz.
vony, vonyár = csipős, savanyú. V. ö. *fany*, fanyar.
vor, hangut. vorcz, vorczog. V. ö. *porcz*, porczog.
völ, vöfél, völegény. Eredetileg = *vé-ö*, *vévö*.
völ, völgy, völgyel, völgyelés. V. ö. *vál*, válik, választ, lat. *vallis*.

Z.

zab, (1), zabol, zabló, zabos. Hasonlók a lat. *av-ena*, ném. *Haf-er*, szláv *ow-esz*.
zab, (2), zabál, zabálás. V. ö. *hab*, habsol, mohón habatolva eszik.
záb = *záp* : zábé = kapufa, kapu zápja.
zagy, zagyva, zagyvál, zagyválás, zagyvalék.
zaj, hangut. zajong, zajdúl, zajgat, zajos, zajlik.
zak, (1), hangut. zakat, zakatol, zakatolás.
zak, (2), zaklat, zaklatás, zakutál. V. ö. *szá*, (1), *szág*, száguld.
zák, zákány, zákla, záklás. V. ö. nyálkát jelentő : *hák*.
zal, zalánbol, zalánbolás. V. ö. *zar*, zarándok.
zam = szaglási, izlési *szam* : zamat, szamat.
záp, a) = *csap*, kerék zápja = csapja, záfog;
 b) = *áp*, romlott : záptojás, áporodott;
 c) = *szap*, zápor, szapora eső;
 d) = *háb*, záporkodni, am. háborkodni.
zar, zarándok, zarándokol, zarándokság. V. ö. *zal*, zalánbol, *szar*, szarahora.
zár, ige és fn. zárol, záros, zárkozik, záratlan és zártalan.
zav, zavar, zavarodik, zavarg, zavargás. V. ö. *hab*, habar, *kav*, kavar.
zeg, hangut. zegernye, zegernyés. V. ö. *ziv*, zivatar.
zell = *szül* : zelletség, a székelyeknél am. atyafiság, szülöttség.
zén, hangut. zeng, zengés, zendít, zendül, zenebona, zenezuna. V. ö. *son*, zong.
zér, serge, zernya, am. szürke macska. V. ö. *zür*, zürlik.
zih, hangut. zihál am. nehezen liheg; zihar am. zivar, zivatar.
zim = *szin* : zimforus, a székelyeknél am. képmutató, színforgató.
ziv, szélhang, zúgás : zivar, zivatar, zivataros.

zok, hangut. zokog, zokogás, zokon; zokkan, zokkant.
zom v. *zöm*, zomok, zömök. V. ö. *döm*, dömsödi.
zon, hangut. zong, zongora, zongoráz. V. ö. *zen*, zeng.
zor, borzalmi kedélyhang : zord, zordon, zordonkodik.
zök, zökög, zökken, zökkent, zöcsökl (zökcsöl). V. ö. *szök*, szökken.
zöl, zöld, zöldellik, zöldít, zöldül, zöltség.
zöm, aránylag kis terimébe szorított, tömött, nyomott sokaság; zömök. V. ö. dömöcz-

kös, döme, dömaödi.

zön, hangut. zöng, zönge, zöngés. V. ö. *zén*, zeng.
zöp, csukló sírás hangja : zöpög, zöpögés.
zör, hangut. zörög, zördít, zördül, zörgés, zörren.
zöty, szekérrázás : zötyög, zötytyen, zötyögtet.
zu, tompa hang : zúg, zúgás, zúdít, zudúl, zuhog, zuhaj, zuhan, zuhé, zuhint.
zup, hangut. zupog, zupál, zuppan.
zug, zugoly, szögzug. V. ö. *szug*, szugoly.
zur v. *zür* : zurbol, zurbolófa, zürzavar.
zús, ige és fn. zúzás, zuzorka.
zür, zürlik = véntül, szürkül a haja; és szürlik. V. ö. *szür*, szürke.

ZS.

zsdm, zsámbok v. zsámbék. V. ö. *zsom*, zsombék.
zsar, (1), zsarol, zsarolás, zsarnok, zsarnokság. V. ö. tekerést, csavarást jelentő

ser, *zser*.

zsar, (2), zsaarát, zsaaráttnag. Hangut. mint : zaiszi, zsiszer.
zseb, zsebel, zsebelő, zsebmetsző. Törökül : *dseb*, *dsib*.
zseb, zsebre, zsebrék (aphta). Rokona : *seb*.
zsem, zsemb, zsembel, zsembelődik, zsembes. Változattal : *zsim*, zsimb, hangut.
zsen, *zözn* : zséngé, zsöngé, zséngés, zsöngés, zsendül. V. ö. *gyén*, gyéngé.
zsér, *zövr*, hangut. zsértél, zsörtöl, zsértélődik, zsörtölődik.
zsib, (1), hangut. zsiba, zsibaj, zsibog, zsibong, zshivaj.
zsib, (2), zsibvásár, zsibáru, zsibárus. V. ö. *dib*-*dáb*.
zsib, (3), zsibbad, zsibbaszt. V. ö. *sín*, sínlik, *seny*, senyved.
zsig, (1), zseiger, zsigeres, tájéjtésel és törökül : *dsiger*.
zsig, (2), zsigora, az ebek zsugorító nyavalyája, zsikora, am. töpörtő, öszvessugorodott

szalonna. V. ö. *zslug*, zslugor.

zsil, hangut. zsilip. Másképp : *sel*, seléb.
zsi = *di* : zsiók, am. vízi dió, mogyoró : diók.
zsin, zsinár, zsinárokodik. V. ö. *zsiu*, zshivány.
zsir, zsiradék, zsíros, zsíroz. V. ö. *ír*, irics, virics.
zsize, hangut. zsizei, zsizeereg; zsizeik.
zsiu, zshivány, zshiványkodik, zshiványság.
zsom = *dom* : zsomb, domb, zsombék, dombék, zsemboly.
zsem = *zöm* : zsemök, zömök. V. ö. *döm*, dömbicz.
zslug = fordított *gúza* : zslugorodik, zslugorodik, zslugori, zslugorgat, zslugorog.
zsum, hangut. zsummog, zsummogás.
zsur = *súr* : dörzsölési hangut. zsúrol, súrol.
zsurm = fordított *morzs*, zsurmol, morzsol.
zsup, ütési hangut. zsupaszalma = zsuppoltva kivert szalma. Másképp : *zsupf*, honnan
zsufo am. szalmaszinti sárga.

III. szakasz. A szóképzés.

A képző fogalma, és különbözése a ragtól.

Mint fentebb a gyököket tárgyaló cikkben kimutattuk, vannak nem csak *önálló*, hanem *elvont* vagy *elavult* gyökök is, melyek önállóan nem divatoznak, s értelményeiket csak származékaikból, hasonlék (analógia) nyomán fejthetjük ki. Sőt vannak származékszók is, melyek elavultak, vagy további képzés alapjául szolgálnak, s csak ivadékaikban élnek, de nyelvünk nagy nyereségére föléleszthetők, pl. a *háborodik*, *guzsorodik*, *hentéredik*, *töppörödik* törzsei: *hábor*, *guzsor*, *hentér*, *töppör*, vagy ezek és hasonlók: *iszam*, *sikam*, *élem*, *türem*, mint ugyanannyi igetörzsek.

Minden gyök, legyen az elvont, kiavult, avagy önálló, egy vagy több belőle képezhető szónak mintegy csiráját, magvát rejti magában. Azon bütüt vagy szótagot, illetőleg szócskát, mely akárminő gyökhöz vagy törzshöz járulván, azzal szorososan egybeforr, s belőle új szót alkot, *képzőnek*; azon szócskát pedig, mely már csak önálló szóhoz vagyis beszédrészhez úgy függesztük, hogy az az egész mondatban annak valamely viszonyát határozza meg, *ragnak* nevezzük.

Különbözéseik :

A képző mindig valamely új fogalmat vagy fogalomárnyalatot olt a gyökbe, illetőleg a törzshez, s mint új szónak alkotója a nyelv birodalmát terjeszti: a rag pedig a már készszé fejt szót bizonyos viszonyok szerint módosítja, s a mondatba alkalmazza, tehát amannak *szóalkotási*, emennek *szóköltési* működése van. Ennélfogva oly hangok vagy szótagok, melyek az alapszóba se új eszmét nem oltanak, se annak mondatbeli viszonyát nem határozzák meg, se nem képzők, se nem ragok, hanem vagy fölösleges czafrangok, toldományok, vagy legfőlebb némi nyomatékul szolgáló kihangzások, pl. a *mája*, *méhe*, *szarva* szókban az *a*, *e*, vagy az *arasz*, *válasz* (válasz fn.) szókban a *t*, vagy ezekben: *asztánnig*, *aszténnig* a *nig*.

A képző elvont vagy elavult gyökök- és törzsekhez is, a rag csak önálló szókhöz járul.

A képző a szónak belső szerzetére vonatkozik, s közvetlenül vagy közvetőleg a gyökre hat vissza: a rag pedig azon kapocs, vagy közeg, mely egyik szót a másikkal viszonyítja.

Ugyanazon gyökhöz több képző járulhat, vagyis a képzett szót bizonyos határig tovább képezni, s végül (némi kivétellel) ragozni lehet: a ragozott szó pedig, nyelvünk rendes szokása szerint, új ragot vagy képzőt nem vesz föl. Azonban kivételes példák vannak, pl. *istenhozzád-ot*, *dicsértéssék-et* mondani; *istenhozzád-^{val}* idvezelni; *tüled-re*, *hozzád-ra* menni; *adtdá-zni*, *teremtéssé-zni*; *éljen-ezni*, *ujrdá-zni*; *ezem-izsom-mal* tölteni az időt; *apjuk-om*, *anyjuk-om*; a *fogd-meg-ek* meglepték őt a *lebuj-ban*; *gondolom-ra*, jó *hiszem-ben* tenni valamit; *ehténnék-je*, *ihtatnék-ja* van; „és királynak *haraguvék-ja* megnyugovék“ Bécsi cod. Hester 7. fej., mit Káldi így fordít: „és a király *haragja* megszűnik. A birtokragos neveket pedig már nem kivételesen, hanem általán ragozzuk, pl. *kez-em-be*, *kez-em-hez*, *kez-em-től*. Tehát az élő nyelvbéli gyakorlat megczáfolja azon elméletet, mely szerint viszonyító raggal ellátott szóhoz képzőt vagy viszonyragot függeszteni nem lehet. Még az előttünk ismeretesb árjaféle német és szláv nyelvekben is találunk rá példát, hogy az igéket, midőn nevekül használtatnak, ragozzák. De különben is minden nyelvnek vannak sajátosságai, melyektől azt megfosztanunk nem lehet, mert más nyelvek nélkülülük. A nyelvek nem előre felállított elmélet, hanem bizonyos *észjárás* és *nyelvérték* szerint képződtek és fejlődtek tovább tovább, s a nyelvészet feladata a szokás által behozott s megállapított gyakorlati szabályokat elvonni, s a netalán szükséges nyelvújításban alkalmazni. A nyelv birodalma csak úgy terjed, ha hasonlék nyomán műértőleg és ízléssel párosítva újabb és újabb alakokat fejt ki, mire a magyar nyelv véghetetlen képességgel, s kivált a képzőknek oly gazdagságával bír, melyhez hasonlót egy ismeretes nyelv sem mutathat fel.

A képzők, keveset kivéve, önállólag nem ragozhatók: a ragok közül pedig a névviszonyítók nagy része fölveszi a személyragot: *nek-em*, *vel-em*, *től-em*, *ról-am*, *nál-am* stb.

A képzők lehetnek *elő-*, *közbe-* és *utótétesek*: a ragok, mint olyanok, csak utótétesek, különösen a névmódosítók rendesen a latin *praepositíók*-nak felelnek meg, s némelyek, mint szoros értelemben olyanok, a viszonyított szóhoz ragadnak, mint: *ház-ba*, in domum, *ház-ban*, in domo, *ház-ról*, de domo; mások, mint tulajdonkép névutók, elválasztva iratnak: *ház mellett*, *pe-nes domum*, *ház felé*, versus domum, v. domum versus.

Szóképzésben mutatkozik kiváltképp a nyelvalkotó ész ereje, a nyelv fejlődési képessége, sajátossága s egyéni önállása, miért a nyelvhasonlításban főleg ezt kell tekintetbe venni; a ragozás, mint a nyelv külsejéhez tartozó, mint alakzat könnyebben utánozható s elsajátítható, s gyakran a külön fajú nyelvekben megegyező. Így látjuk, hogy mind az árja, mind a sémi, mind az áltaji nyelvekben az igeragozás személynévmások által történik, csakhogy egyiknél épőbb, másiknál kopottabb alakban. A személynévmások is többé kevesebbé hasonlóak. Az árja törzsbeli germán nyelv az igekötős igékkel a szókötésben csaknem egészen úgy bánt, mint a magyar, midőn t. i. az igekötőt majd az illető ige előtt majd utána alkalmazza, pl. *wenn ich aufstehe*, ha fölkelek, *ich stehe nicht auf*, nem kelek föl; mit a germánnak némely más rokonai, például a latin, vagy szláv nem tesznek.

Vége, mind a név- mind az igeviszonyító ragok jobbra elavult vagy önálló szók módosított alakjai: a képzők pedig (néhány kivételével) vagy bizonyos szókból rövidültek meg, vagy oly elemekből állanak, melyek, hogy egykori önálló szókból koptak volna el, nyelvtudományunk eddigi fokán alig gyaníthatjuk.

Egyébiránt a képzők és ragok abban egyeznek, hogy önhangzóikra nézve a nyelv- szokás által megállapított bizonyos hangrendhez alkalmazkodnak, mint ezt a fentebbi cikkekben már részletesen tárgyaltuk.

A szóképzés nevei.

A szóképzés általán kétféleképp történik: *belváltozás*, vagy *hozzátétel* által.

Belváltozáskor a gyökhöz vagy törzshöz semmi sem járul, hanem valamely hangja vagy szótagja átalakul. E módot követi nyelvünk, mint fentebb is érintettük, véghetetlen gazdagságban, főleg a rokonnemű gyökök és törzsek képzésében. Mi a szoros értelemben vett gyököket illeti, azokat ily esetben csak *elvontan* képzelhetjük, s úgy állanak rokon társaikhoz, mint *rokon nemek*, vagy mint *nem a fajhoz*. Lássuk a dolgot egy két példában.

Fiatal, vagy apróbb nemű növényeket jelentenek, s e tekintetben rokon neműek: *har*, mint a haraszt, harap (név) gyöke; *her*, a ló-her öszvetett szóban, *hir*, golya-hir; *hur*, csibe-hur, tyúk-hur, melyekben a fajképző hangzók *a, e, i, u*, a *h-r* alaphangok között forognak, és egy külön szónemű képeznek. Továbbá, mennyiben a *h* és *s* rokonok és váltakozók, egy új nemű alakot öltenek ezekben: *sar*, sarju, sarang; *ser*, sereng, serevény; *sór*, sóros; *sur*, surjány; *sür*, sürje. Ismét az *s*-nek rokon *cs-re*, *cz-re* változtával: *csar*, csarit; *csor*, cserj, cserje, cserekllye; *csir*, csira, csirkáka; *czir*, czirh, v. cziher, egy harmadik rokonnem. Innen átv. ért. mint állati testnek kinövésai: *sér*, sérény, sérte; *szür*, szürös; *szar*, szaru; *tar*, taréj, tarkó. Mind ezek öszvevéve egy sereget képeznek, melynek nevei az elvont: *h-r, s-r, cs-r, cz-r, sz-r, t-r*.

Ily rokonneműség létezik a latin: *her*-ba, *ger*-men, *chor*-dum, *sur*-culus, és az állati kinövésű *hir*-tus, *hir*-sutus, *cor*-nu, német: *haar*, *haarig*, *Horn* stb. között.

Hasonló nemi rokonságban vannak ezen *tülsére*, *égetésre*, *sütésre* vonatkozók: *par*, parázs; *pér*, pérnye, pérgyó; *pír*, piros, pírul, pírít; *pör*, pörcz, pörzsöl; *por*, porgol, porít, s közös elvont gyökük: *p-r*.

A hozzátét háromféleképp történhetik, a) elötét, b) közbetét, c) utótét által. L. fentebb 62. lap. „Az elötétes, közbetetett és hátratett mássalhangzókról.“

A hozzátétes szóképzésnek legdúsabb forrása az utótét, nem csak azért, mert az ily képzők száma legnagyobb, de mert ugyanazon gyökhöz több egymás után következő képzőt ragozgatni lehet, sőt ugyanazon képző egy szóban kétszer is előfordulhat, először közvetlenül a gyök, másodszer egy közbetetett képző után, pl. ebben: *idv-és-ség-és*, *az és, szük-ség-és-ség*, *a ség*.

A származékszók felbonczolása.

A származékszók alkatrészei rétegek gyanánt egymásra halmozott s szellemileg öszveforrt szervezeten egészten képeznek, minélfogva fél is bonczolhatók. Ennek módja végről kezdeni a műtétet, pl. *alázatosság*, elhagyom a *ség*-ot, marad *alázatos*, és így tovább: *alázat*, *aláz*, *alá*, *al*. Mennyiben a képzés néha elő- vagy közbetét által történik, erre is figyelni kell, pl. a *gyaldzatos*, egyszerűbb gyöke szintén *al*, a *bizgat-é*, *iz*.

A rétegeket hasonlóan vizsgálat alá kell venni, ha egyszerűek-e vagy öszvetettek, milyenek: *ség*, *ság*, *aszt*, *eszt*, *ast*, *est*, *ant*, *int*.

Ha a származékszonak minden hozzátétes részeit elvontuk, hátramarad az alapszó, mint az alapfogalom képviselője, mely a töle egyenes ágon származott ivadékokra nézve anya-

gyökül tekinthető, pl. a *fartat, farol, farolás* szókban a *far*. De ezt még tovább vizsgálni lehet, ha nincs-e egy vagy több oldalágu rokona? És csakugyan mind alaphangban mind alapérté-
ményben rokoniak: *fér, for, főr, fur, fűr*, mint a *féreg, forog, főrög, furó, fúrge* szók gyökei,
melyek alaphangi közjegye: *f-r*, s minthogy közös alapérteményök a kerekdedség, ennél fogva,
oldalrokonai *b-r, p-r* is, *barangol, pereg, pérészlén* szókban.

Hasonló eljárást követünk a képzők hasonlítása és rokonításában.

Az önhangzókról, mint szóképzőkről.

—ó, —ö. 1) A jelen és jövőidő részesülőjének képzője. Véleményünk szerint ezen képző azonos a harmadik személynévmással, és a távolra mutató *o-*, *a-*-nak, valamint a mutató *az* névmásnak rokon társa, mert melléknévi tulajdonságánál fogva mint jelző az illető alany cselekvését, szenvedését vagy állapotát mintegy rámutatólag határozza meg. Ezen részesülő, vagy melléknévek, pl. *pengő ércz, zengő czimbulom*, vagy főnevek, mely alkalmazásban jelentenek a) bizonyos foglalkozású személyt, munkást, művest, mint: *szabó, festő, kötélverő, szántóvető, arató, gyűjtő, nyomtató, cséplő, szüretelő*; b) jelentik magát a foglalkozást: *forgatót* szántani, *fonóba, litogatóba* menni; ilyenek ezen házasságkötéshez tartozók: *susogó, néző, kérő, kézfogó, sirató, esküvő, menyekész, tyúkverő, kárlátó*; c) eszközt, mint foglalkozói és foglalkozási közeget: *ásó, réss, seprő, cséphadaró, vonogó, reszelő, tagló, vukaró, brügó*, melyek a lelketlen tárgyakat mintegy személyesítik, s így oldhatók fel: *ásó*, amivel ásnak, *reszelő*, amivel reszelnek, *véső*, amivel vésnek stb. hasonlóan a dolog természetéből érthetők az ilyenek: *íróasztal*, amin írnak, (nem ami ír), *evőkanál*, amivel esznek, *varróúti*, amivel varrnak, *vágóhíd*, melyen barmokat vágnak le, *vágószék*, melyen a húst kivágják stb. d) bizonyos cselekvés, foglalkodás anyagát, tárgyát: *adó*, amit adni, fizetni kell; *legelő*, amin barmok legelnek, *szántóföld*, melyet szántanak, *kaszáló rét*, melyet kaszálni szoktak stb.

2) Elavult vagy szokatlan ige- és főnévképzőkből részint fő-, részint melléknéveket képez, melyeknek: *ondó, hordó, bordó, pillangó, síó, való, tiló, nyakló, olló, tapló, gyarló, turó, orsó, sutó, méltó, hintó, ajtó, savó, leányzó, meddő, lepedő, idő, erdő, erő, verő (fény), tudó, felhő, gyeplő, emlő, himlő, szeplő, serlő, csecsemő, tekenő, tető* stb.

3) Élő avagy elavult vagy elvont másnemű gyökökből fő- és melléknéveket: *bab-ó, csák-ó, gam-ó, fak-ó, dom-ó, csom-ó, kar-ó, gub-ó, kór-ó, bogy-ó, goly-ó, moty-ó, fe-ő (fő), el-ő, vel-ő (bel-ő), dics-ő, feny-ő, verheny-ő, erny-ő* stb.

4) Néha az *a* változata; mint *ap-ó ap-a, any-ó any-a, Kató Kata*.

Első változatai :

—ú, —ü. *Asz-ó, asz-ü; csikolt-ó, csikolt-ü; savany-ó, savany-ü; dombor-ó, dombor-ü; keser-ő, keser-ü; heged-ő, heged-ü*. Néha különböztetésül első alakban jelent melléknévet, másikkban főnevet, mint: *vál-ó, vál-ü, v. váj-ó, váj-ü; fur-ó, fur-ü; vés-ő, vés-ü; sepr-ő, sepr-ü; hever-ő, hever-ü*. Ide tartoznak azon *tyű tyűl* végzetűek, melyek lágyítás nélkül *ő ő* alakban melléknévek: *fergety-ü, ferget-ő; szivaty-ü, szivat-ó; pattanty-ü, pattant-ó; hasonlók: sarkanty-ü, karmanty-ü, tárogaty-ü, brügaty-ü, berrenty-ü, csengety-ü, csörgety-ü, pörgety-ü, töpörty-ü, leffenty-ü, zörgety-ü* stb.

Elavult, vagy átváltozott igékből: *hajd-ü = hajt-ó; fi-ü = iv-ó, aki ívik, ivadó; gyal-ü = tal-ü, tol-ó; hamu = om-ó, omló; sat-u, sujt-ó; gyűszü = tűz-ő, esk-ü = eseg-ő.*

Nevekhez, vagy elvont gyökökhöz járulván jelent *azt* vagy *olyat, ami* vagy *amilyen* a gyökszó, és pedig a) midőn tekintet nélkül más hasonlati tárgyra használtatik, mint: *savany-ü, keser-ü, homor-ü, dombor-ü, szigor-ü, sanyar-ü, dudor-ü, monyor-ü, hossz-ü, szomj-ü, gyönyör-ü, sür-ü, szörny-ü*; melyek közül némelyek főnevek: *álg-y, bor-u, der-tü, hábor-u, ár-u, bosz-u, kül-ü, grúr-ü, gyöp-ü, csöp-ü, szer-ü*; néha csak kihangzásos toldalék: *borj-u, varj-u, sarj-u, gyapj-u, új-u*; b) midőn valamely hasonlati tárgyat jelentő fő- vagy melléknév előzi meg: *tűz szín-ü, boriz-ü, nagy szem-ü, kő keménység-ü, kis láb-ü, erős kar-ü, gonosz indulat-ü, fekete haj-ü, piros kép-ü* stb.

Ide tartoznak azon elavult formák, melyekből az *ü, ül, ül* ige- és főnévképzők fejlődtek ki, pl. *bizony-ü*, „ezek az ő mondásokat bizonyították“ Tihanyi cod. „mikép a lámpás olajnál kil nem világosít“, Ugyan. o. De erről tüzetesen majd alább az illető képzőknél lesz szó.

—v. Az *ó, ö, ú ü*-ből néha lesz *v*, mely esetben főnevet alkot, a) élő és elavult részesülőkből: *nyel-ő, nyel-v; öl-ő, öl-ü, ölv; sér-ő, sér-v; öt-ő, öt-ü, öt-v, (öt-v-ös); hi-ó, hi-u, hi-v (alkodik); si-ó, si-v (alkodik); om-ó, om-u, om-v, (homv, hamv); ol-ó, ol-u, ol-v, ol-v-ad; b) másfele elvont vagy elavult gyökökből: or, or-v; ad-u, ad-v; szar-u, szar-v; dar-u, darv; fal-u, fal-v;*

eny-ü, eny-v; feny-ö, feny-ü, feny-v; köny-ü (= gön-ü v. göngy-ü azaz göngyölt), köny-v; tet-ü, tet-v; ned-ü, ned-v; red-ö, red-v.

E hasonlatok nyomán helyesen élesztvék föl ezen elavultak: üd-v, seny-v, szen-v, s ujonnan jól alkotvák: el-v, él-v, ér-v, hal-v, szer-v, ter-v, mér-v, és így lehetnek: *erő*-ből *er-v* (energia); *aj*-ból *aj-v* (csőr); *kör*-ből *kör-v* (periphéria) stb. Ide fűzhetők s hasonlóan elemezhetőek ezek is: *ív* (arcus) = *i-ü*; *av* = *au*, *csöv* = *csöü*, továbbá: *öbű*, *dív*, *hav*, *hiv*, *jav*, *lov*, *müv*, *nylv*, *sav*, *szlv*, *üv*, *szav*, *tüv*.

Mint középképző: her-v-ad = her-u-ad, sor-v-ad = sor-u-ad, pos-v-ad = pos-u-ad, koty-v-ad = koty-u-ad. E szerint elemezhetni a hangutánzó igék kettőztetett alakjait is: koty-t-an, koty-u-an, koty-v-an; moz-z-an, moz-u-an, moz-v-an; pisz-sz-en, pisz-ü-en, pisz-v-en; zör-r-en, zör-ü-en, zör-v-en; dob-b-an, dob-u-an, dob-v-an, t. i. a képző vagy rag *v*-je át szokott változni a törzs mássalhangzójára, pl. *tör-vel*, tör-rel, *gonosz-val*, gonasz-szal, *rút-od*, rút-tá, *gaz-val*, gaz-zá, stb.

—*j*, —*h*, —*f*, —*b*, —*p*. Az *ó*, *ö*, *ú*, *ü*-ből alakult *v* átváltozik:

a) *j*-re, mint hangrokonára pl. ezekben: *ív*, *új*; *div*, *dij*; *hiv* (üres), *hij*; *sziv*, *szij*; *sav*, *saj*; *terv*, *terj*; a közvetlen *ö*-ből: *völ*, *ve-öl*, *vej*; *nöl*, *ne-öl*, *nej*; vagy *ó*-ból: *or-ó*, *or-j*; *sar-ó*, *sar-j*; *var-ó*, *var-j*; *tar-ó*, *tar-j*.

b) *h*-ra: *pos-v-ad*, *pos-h-ad*; *pety-v-ed*, *pety-h-ed*; *mü-v-es*, *mü-h-es*; *pur-v-a*, *pur-h-a*.

c) *f*-re: *döl-ö*, *döl-f*, *döl-fös*; *csör-ö*, *csör-f*, *csör-fös*; *iv*, *if*, *ifju*.

d) *b*-re, *p*-re: *gom-ó*, *gom-v*, *gom-b*; *csom-ó*, *caom-v*, *caom-b*; *dom-ó*, *dom-v*, *dom-b*; *göm-ö*, *göm-v*, *göm-b*; *ter-ü*, *ter-v*, *ter-p*, *terpeszkezik*; *hör-v*, *hör-p*, *hörpöl*; *hor-v*, *hor-p*, *horpad*.

—*gy*, —*ny*, —*l*. A *j* átváltozik *gy*-re, *ny*-re, *l*-re: *bor-j-u*, *bor-gy-u*, *bor-ny-u*; *var-j-u*, *var-gy-u*, *var-ny-u*; *sar-j-u*, *sar-gy-u*, *sar-ny-u*; *ir-j*, *ir-gy*, *ir-ny*; *szí-j*, *szí-l*. Hasonló fokozaton fejlődtek ki: *hölgy*, *völgy*, *rongy*, *szűgy*, *körny*, *aszórnny*, *meny*, *mony*, *csiny*, *kéj*, *kény*, *terj*, *terny*, *tereny*.

A fentebb elsorolt példák hasonlata után elemezhetőek: *mi* (quid, quod), *mi-ö* v. *mi-ü* (cuius qualitatis?) = *mi-v* = *mi-j* = *mi-ly*;

me: *me-ö*, *me-ü*, *me-v*, *me-j*, *me-ly*;

i: *i-ö*, *i-ü*, *i-v*, *i-j*, *i-ly*;

o: *o-ó*, *o-u*, *o-j*, *o-ly*;

ki, (ex): *ki-ö*, *ki-ü*, *ki-v*, *ki-l*;

kü, (el): *kü-ö*, *kü-ü*, *kü-v*, *kü-l*;

be: *be-ö*, *be-ü*, *be-v*, *be-l*;

fe: *fe-ö* (fő), *fe-ü*, *fe-v*, *fe-j*, *fe-l*;

le: *le-ö*, *le-ü*, *le-v*, *le-l*.

Az átmenetek fokozatai:

ó, *ú*, *v*, *b*, *p*, *h*, *j*, *gy*, *ny*, *l*, és: *ö*, *ü*, *v* stb.

alosztályokra különözve:

ó, *ú*, *v*: *ol-ó*, *ol-ú*, *ol-v*; *od-ó*, *od-ú*, *od-v*;

v, *b*, *p*: *ter-v*, *ter-b*, *ter-p*;

v, *j*, *h*: *di-v*, *di-j*; *pos-v*, *pos-h*;

j, *gy*, *ny*: *ir-j*, *ir-gy*, *ir-ny*;

j, *l*: *fe-j*, *fe-l*;

ö, *ü*, *v*: *öl-ö*, *öl-ü*, *öl-v*; stb.

mint a vastaghanguakban.

Az *ó*, *ö* másodnemű változatai.

—*a*, —*e*. Képeznek részint fő-, részint mellékneveket, a) élő igékből: *csal-ó*, *csal-a*; *csoroszl-ó*, *csoroszl-a*; *húz-ó* vonó, *húz-a* von-a; *mond-ó*, *mond-a*; *fur-ó*, *fur-a*; *isz-ó* (iv-ó), *isz-a*; *csusz-ó*, *csusz-a*; *buj-ó*, *buj-a*; *szül-ö*, *szül-e*, *teremt-ö*, régiesen: *teremt-e*; *üdvözít-ö*, rég. *üdvözít-e*; különösen gyakorlatos igékből, a *g* kiugratván az előtte álló önhangzót gyakran *k*-ra változik: *für-ög*, *für-g-ö*, *für-g-e*; *sűr-ög*, *sűr-g-ö*, *sűr-g-e*; *ür-ög*, *ür-g-ö*, *ür-g-e*; *len-g*, *len-g-ö*, *len-g-e*; *csir-ég*, *csir-ég-ö*, *csir-k-e*, *czin-ég*, *czin-ég-ö*, *czin-ég-e* v. *csin-k-e*; *csacs-og*, *csacs-og-ó*, *csacs-k-a*; *locs-og*, *locs-og-ó*, *locs-k-a*; *bugy-og*, *bugy-og-ó*, *bugy-og-a*, v. *bugy-k-a*; *fécs-ég*, *fécs-ég-ö*, *fécs-k-e*; *csicsér-ég*, *csicsér-g-ö*, *csicsér-k-e*; hasonlóan elemezhetőek több állatok *ka*, *ke* végzetű nevei: *róka*, *pulyka*, *szarka*, *macska*, *szalonka*, *kecske*, s több más neműek, mint: *irka*, *fírka*, *ficzke*, *szúrke*, *csipke*, *röpké*, *szotyka*, stb. b) elavult vagy szokatlan igegyökökből: *sundabanda* = *sunyó bujó*, *ronda* = *rom-dó*, *bika* = *bökö*, *boglya* = *bogoló*;

kajja = kajló, vizala = vizsoló, hinta = hintó, hetlektla = hetlőktló, zsenge = zsenge, nyuzga = nyuzogó, bodza = bodozó, bogyozó, karika = karogó, guriga = gurogó; c) hangutánzó igeegyökökből: dud, dud-a (dudog), zen, zen-e (zeneg), bon, bon-a (bonog), toty, toty-a (totyog); nyif, nyif-a (nyifog), szip, szip-a (szipog), gyagy, gyagy-a (gyagyog), dad, dad-a (dadog); lib-a, csib-e, pip-e, kuty-a, stb. d) némely szókban a tulajdonságot jelentő ó, ő-nek változatai: koh-ó, koh-a, szip-ó, szip-a, kusz-ó, kusz-a, czip-ő, czip-e, stb. e) az ó, ő, végzetű helynevekben i képző előtt: Ard-ó, ard-a-i; Csurg-ó, csurg-a-i; Brass-ó, brass-a-i; Mak-ó, mak-a-i; Jen-ő, jen-e-i; Döbr-ő, döbr-e-i; f) másféle nevekben is a birtokragok előtt: hordó, horda-ja, horda-im, horda-ink, horda-id, horda-i; ajtó, ajta-ja, ajta-im, ajta-id, ajta-i; velő, vele-je; szülő, szüle-im; g) néha csak kihangzásos toldalékok: szigony, szigony-a, rapos, raposa, ap, ap-a, any, any-a, báty, báty-a, szarv, szarv-a, máj, máj-a, moh, moh-a, méh, méh-e, csév, csév-e, stb.

— é, páratlan vagyis közös. Az ó, ő néha átváltozik é-re, ez pedig ej-re, aj-ra, pl. nő, né, nej; vő, vej; ámó, amé; csikoltó, csikolté; fogató, fogaté; tató, taté; tető, teté, honnan, tetéz = tetőz; szotyó, szotyé; aló, alé, honnan: alél; hasonlók: málé, vatalé, szomé, bóné, góré, csóré, kópé, taré, tarej v. taraj, karé, karej v. karaj, gané, ganej v. ganaj, csádé, csadaj, s az ily régiesek: tanót, tanét, tanejt; bizonyót, bizonyét, bizonyejt, melyekről a t igeképzőnél bővebben.

— i, szintén páratlan. 1) Mint igeekhez járuló a részesülők módosítványa, mely gyakran gúnyt vagy kicsinylést, kicsinyítést fejez ki; pl. játszó, játszai; hányóvető, hányiveti; szegődő, szegődi; élődő, élődi; csapodó, csapdi; kaposó, kapsi, kapzsi; ugró, ugri; nyalófaló, nyalifali; sunyó, sunyi; lőtófutó, lőtifuti; szájtató, szájtáti; hazudó, hazudi, markapökő, markapöki; tevő, teszi ember (erőben levő, életrevaló), lakozó, lakzi; szélverő, szeleverdő, szeleverdi; hasonlók: szuszimuszi, tityitogyi, tipitapi, kelehajti, ityipityi, licilocsi, stb.

2) Midőn főnevekből mellékneveket képez, oly határozottan rámutató, mint az ó, ő, vagy közelebb a helymutató a, e (például a-hol és e-hol vagy i-hol szókban); különösen meghatározza a) az illető alany helyviszonyát, s am. ottvaló, odavaló, onnanvaló: pesti lakos, házi bútor, templomi székek, hegyi, síkföldi növények, tengeri, szárazföldi állatok, s általán a helyi családnevek: Aradi, Budai, Teleki; a névutok után: föld alatti, ház fölötti, ajtó mögötti, s ez ily újabbakban: házban, kortóban, kútnál; b) az alany célját, rendeltetését, s am. arravaló annakvaló, ahhozvaló: harcsi székület, hadi fegyverek, sebészi szerek, papi, katonai nevelőintézetek; c) az időviszonyt, s am. azon idő alatt, azon korban vagy korból levő addig tartó: hajdani, mostani állapot; gyermeké, ifjusági évek; heti, havi, évi fogság; korai, kései gyümölcs: elébbi, utóbbi, éjjeli, nappali, reggeli, déli, stb. d) származási viszonyt, s am. attól való, abból való: apai, anyai örökség; atyai áldás; királyi kiváltság, jutalom; kerti, hegyi borok; ásványi gyógyszer; e) am. azt illető, arra vonatkozó, ahhoz tartozó: testi, lelki fájdalom; városi, falusi szokások; katonai, papi, grófi czim; királyi hatalom.

3) Midőn egyedül kicsinyítést, vagy gúnyt fejez ki, mint: bodor bodri; czudar czudri; buksi, mufti, oktondi, pökhendi, ebhendi, csiribiri; különösen a gyermeknyelvben: bibi, pipi, lili, cziczi, kácsi, papi, mami, bácsi, néni, zizsi.

Hasonlítások. Valamint a magyarban az a, e a részesülő ó, ő-nek módosítványa úgy a finnben is az ia, ja részesülőt képez pl. laulaa énekel, laulaja éneklő; murhaa öl, murhaja ölö, gyilkos. A latinban stilla csepegek, stillu = csep, csepegő, ami csepeg; bullio bugyogok, bulla, bugyogó; volvo, volva, vola. A magyarban az i = ó, ő pl. hányiveti = hányóvető, úgy a finnben: pattiä, csal, patturi, csaló, csali; kulhee, jár, kulhuri, járó; viszkaa, szór, viszkuri, szóró (lapát). De különösen hasonlók e magyar-latinok: pota, potonis, pityó; bibo, bibonis, ivó; comedo, comedonis, evő; naso, nagy orrú, orrók; capito, fronto, labio, bucco, tubero; pugio, bökö, uado, ondó, stb. Igen érdekes hasonlóságot találunk a persa nyelvben is, melynek egyik részesülői képzője: á pl. kará, csináló, uft-á, eső, dán-á. tudó, bölcs, tuván-á, tevő, ható.

A mássalhangzói szóképzőkről.

Ezek 1) önhangzó nélküli egyetlen mássalhangzóból állók, és pedig, a) melyek a gyök vagy törzs véghangzójából alakultak, mint: ol-ó, ol-v; ül-ő, ül-v; nyel-ő, nyel-v; eny-ü, eny-v; ter-ü, ter-v; fe-ő, fe-j; sa-ó, sa-v; me-ő, me-ly; mi-ő, mi-ly; kese-ü, kese-ly, keser-ü, keser-v; gom-ó, gom-b; dom-ó, dom-b; b) melyek a gyök végmássalhangzójából és a képzőhangzóból olvadtak össze, mint: men-ő, men-i, meny, c) melyek bizonyos viszonyokban és alapszók-

hoz önhangzó nélkül járulnak, mint: *ken*, *ken-d*, *ken-d-ö*, *mos*, *mos-d-ik*, *ol*, *ol-d*, *öl*, *öl-d* (ököl), *un*, *un-d(or)*; *ker-t*, *kür-t*, *roj-t*, *nyer-s*, *ör-s*.

2) Melyeket önhangzó előz meg és pedig, a) melyek önhangzóból alakultak, mint: *ter-ü*, *ter-p*, *ter-ep*, *al-u*, *al-v*, *al-p*, *al-ap*; b) melyek az önhangzót némely viszonyokban kiugratják, mint: *fér-ég*, *fér-g-es*, *ál-om*, *ál-m-os*, *öb-öl*, *öb-l-it*; c) melyek az előttök álló önhangzót minden viszonyban megtartják, pl. ezek *zsib-aj*, *szak-ad*, *ker-es*, *hall-ás*, *kop-assz*, *dob-ol*.

3) *Egyszerűek*, mint: *öröm-es*, *szak-assz*, vagy *összetettek*: *öröm-est*, *szak-assz*; hasonlóak: *ság*, *ség*, *ül*, *ül*, *gat*, *get*, *kodik*, *ködik*, s több mások.

4) *Külképzők*, melyek a szót teljesen bevégezik, vagyis a szó végén állhatnak a nélkül, hogy más képzőnek kelljen járulni hozzájuk, és *belképzők*, melyek eredeti alakjokat a szó közepén elváltottatják, s mint olyanok önálló szót nem képeznek, pl. ezekben: *for-d-ít*, *zör-d-ít*, a *d* belképző, s valószínűen eredetileg *g*, mint a *for-g*, *zör-g* igék képzője; vagy ezekben: *lép-es-ö*, *hág-es-ó* a *cs = s*, *os*, *es*; *lép-es-ö*, *hág-os-ó*; és melyek csak más képző vagy rag előtt állhatnak, mint: *fej-en-ként*, *darab-on-ként*, *lát-og-at*, *ver-ég-et*.

5) *Másmás neműek*, ámbár egyenlőhanguak, pl. az *l* másnemű ezekben: *kapál*, *hago-dúl*, mint ezekben: *sárgúl*, *feketül*; vagy *egyneműek*, ámbár másmás hangokból állók, pl. a *foly-d-og-ál*, *jár-d-og-ál*, *ül-d-ög-él* igékben mind a három képző gyakorlatos, a *ron-gy-ocs-ka* főnévben mind a három kicsinyítő.

Anyagra nézve a mássalhangzós képzők háromfélék.

1) *Egész*, *ép* szók, és pedig vagy változatlan önhangzóval, mint: *kor*, *más-kor*, *minden-kor*, *ész-kor*; *kép*: *más-kép*, *minden-kép*, *örök-kép*; *beli*: *ház-beli*, *kert-beli*, *öl-beli*; *nap*: *teg-nap*, *mi-nap*, *vasár-nap*: vagy a hangrendhez, alkalmazkodók, mint: *szér*, *egy-szér*, *hat-szor*, *öt-szörös*; *hat*: *jár-hat*, *kel-hat*; *es*: *kedv-es*, *toll-as*, *ok-os*, *bőr-ös*.

2) Valamely szónak csonka részei, illetőleg gyökei, mint: *ke*, *ka* kicsinyítő az *ember-ka*, *asszony-ka* szókban, a *ke-ves*, *ki-s* elvont gyöke; *nyi*, régen *nye* v. *ne* (láb-nyi, öl-nyi) a *nő*, *nagy* szók rokona; *t*, a *tesz* (facit), *l*, a *lesz* gyökelemei. Mind ezek tulajdonkép összetett szókat képeznek.

3) A gyöknek vagy törzsnek mintegy *kisarjadzásai*, *kifolyásai*, *kifejlései*, melyek az alapszóhoz toldva annak alapérteményéhez más újabb érteményt toldanak, melyet példahasonlatok nyomán haladva találhatunk ki.

Az ép szókból álló képzőkről.

es, hangrendileg: *as*, *es*, *és*, *os*, *ös*. A régieknél rendszeren: *es*, ma *és*; kihagyással: *s*, a kapcsolt szó után: *is*, *leg-es-leg*, Péter *és* Pál, apám *s* anyám, apám *is*, anyám *is*. Egyezik vele a tompább latin: *et* és *it* (em). Epen úgy tapadt a szóvégére mint *no-s* szóban, mely am. *no-és*. Mint kötszónak azon szókötési jelentősége van, melynél fogva két alanyt ugyanazon állítmánnyal egyesít pl. Pál *és* te *és* én együtt megyünk; Pált *is* Pétert *is* megdicsérték. E szerint *ebb-ségi*, *sokasági* viszonyt is fejez ki, s egyeznek vele a) a gyakorlatos igéképző *és* (*os*, *ös*), pl. *tip-és*, *rep-és*, *fut-os*, *szök-ös*, *csipd-és*, *kapd-os*, *pökd-ös*, s mint ilyen ismételve sokasító; b) a fokozásban divatozó *es*, pl. *leg-es* legjobb *leg-es* legnagyobb, *telid-es* teli, mint ilyen nagytva sokasító; c) a melléknévképző *es* (*as*, *és*, *os*, *ös*, *is*), mely viszonykötő és sokasító, pl. *nős férfi* = *nő* és *férfi* együtt, szoros viszonyban; *népes város*, melynek sok lakosa van. Ily értelműek: *csontos*, *vállas*, *tenyeres*, *tulpas* ember.

Mind ezekről részletesebben alább az illető képzők tárgyalásakor lesz szó.

beli. Eredetere nézve összetett melléknév a *bel* és *i* alkatrészekből, s tulajdonkép összetett szókat alkot. A *bel* itt főnevi értékű, s különösen az *i*-vel együtt helyviszonyt fejez ki, mint a *kül*, *föl*, *al*, *mög*, *köz*, *kör*, s a *beli*, *ház-beli* hasonlatára lehetne: *házküli* (mint van is nélküli = *nál-küli*), *házföli*, *házali*, *házmögi* stb.

1) Am. valamely helynek, vagy térnek belében, belsejében levő, vagy belőle való, vagy bele való: *városbeli*, *falubeli lakosok*; *várbeli katonaság*; *idegen országbeli utasok*; *kertbeli növények*; *házbeli cselédek*; *ágybeli ruha*; *kézbeli* (bot, fegyver).

2) Bizonyos sokaságból, tömegből való, ahhoz tartozó. *Világi*, *egyházi rendbeli személyek*. *Szerzetbeli* növendékek. *Kézelbeli kereskedők*. *Tanácsbeli urak*. *Társaságbeli tagok*. *Ő nem a mi nyádjunkbeli*.

3) Bizonyos dologgal, ügygyel, cselekvéssel, állapottal belső viszonyban levő. *Számadásbeli hiba*. *Írásbeli ügyesség*. *Munkabeli nehézség*. *Házasságbeli ügyek*.

Fonák viszonyú ezen szóban; *lábbeli*, t. i. csizma, saru, czipő, topán, bakancs, stb., mert ezek nem lábba, vagy lábból hanem lábra valók, tulajdonkép, melyekbe a lábat takarják bele, nem pedig azt a lábba; tulajdonképen am. láb-vel. Hasonló fonású: fejébe teszi a kalapot, e. h. fejére, s az is eredetileg alkalmasint: *ve*, fejéve mint hova.

féle v. *féli*. Olyan mint *tele* v. *teli*. Öszvetett melléknév a *fél* és *e* v. i. elemekből, s tulajdonkép ez is öszvetett szót képez. Jelent bizonyos neműt, fajút, részhez, osztályhoz, félhez tartozót. *Egyféle*, *kétféle*, *többféle*, *sokféle*, *mindenféle*, *különféle*, *másféle*. *Úrféle*, *polgárféle*, *katonaféle*, *szolgaféle*. *Borféle* italok. *Húsféle* ételek. Különösen am. bizonyos birtokoshoz tartozó. *Telekféle* ház. *Kovácsféle* szőlők, kertek. Néha hasonlatra vonatkozik. *Magamféle* ember, olyan tulajdonságu, természetű, állapotú, mint én. *Csalásféle* csíny.

ha, *kor*. Időt jelent, s időhatározókat képez ezen öszvetételekben: *né-ha*, *vala-ha*, *so-ha* (so-ha), *minden-ha*. Egy értelményű a *kor* szóval: *némely-kor*, *valami-kor*, *semi-kor*, v. *amikor*, *mindenkor*, e helyett: *koron*, *mindenkoron*, stb. Különben a *ha* főltételt jelentő kötszó, melyet a régiek ragoztak is mint főnevet, „*Úr Isten az megtisztulásnak törvényét hával* (sub conditione) adta ki.“ Tihanyi cod. 172. l. *Hával* oldozza fel.“ Pázmán Kal. 147. l. Mennyiben a főltétel teljesítése bizonyos idővel van viszonyban, e kétféle jelentésű *ha* rokon. *Adok pénzt, ha lesz azaz*, amikor lesz. Különben mint kötszót részletesen tárgyalva l. a Szótár folyamában *ha* rovat alatt.

hat. Önálló ige a latin *valet*, *potest*, *penetrat*, *pertingit* értelmében. Rokon vele a szanszkrit *pat*, latin *pot-is*. Mint igeképző szűkebb jelentésű, s am. *képes*, *van ereje*, *módja alkalma*, *valamit tenni*, *nincs akadályozva*, *hogy tegyen*. Hangrendhez alkalmazkodva vékonyhangu igék után: *het*, pl. áll-hat, kel-het, ül-het, (stare, surgere, sedere valet v. potest). Általán mind gyök- mind származékigékhez járulván úgynevezett *tehetőségeket* képez: vár-hat, száll-hat, lát-hat, ver-het, tör-het, marad-hat, szalad-hat, ered-het; irat-hat, nyomat-hat, kerestet-het, ölet-het stb. *Ik-es* igékhez járulván szintén fölveszi az *ik-et*: al-szik, al-hatik; nyug-szik, nyug-hatik; eszik e-hetik; fekszik, fek-hetik; gondolkodik, gondolkod-hatik; árulkodik, árulkod-hatik; verekedik, vereked-hetik; törekedik, törekéd-hetik; húzódik, húzód-hatik; vergődik, vergőd-hetik. stb. Néha ezt teszi: *szabad*, *meg van engedve*, *nincs tiltva*, pl. *A foglyok a kertbe sétálni mehetnek, de a várból nem távozhattak. A tilosban nem vadászhatunk. Ha dolgokat végeztek, eltávozhattak. Ható, hető* alakban áthatóigék mellett szenvedő értelmű: *gondolható*, *képzélhető*, *érzhető*, ami gondoltathatik, éreztethetik. Így a *hatatlan*, *hetetlen* is: *gondolhatatlan*, *képzélhetetlen*.

kép; *ként* (= *ki-ént*, régiesen *kéd* is). Az első módhatározó, mely megfelel e kérdésre: *hogyan?* *mi módon?* s értelme: *úgy*, *oly módon*, *mint*, *hasonlóan*, *bizonyos formán*, *gyándnt* „*Illendőkép*“ úgy mint illendő, mint illik. „*Máskép*“ más módon, más formában. „*Azonkép*“, úgy mint az. „*Tolvajkép*“ tolvajhoz hasonlóan, „*Kölcsönkép*“ kölcsön gyanánt. A hasonlat alapfogalma rejlik benne, minthogy a *kép* nem egyéb, mint valaminek alakja, formája, lemásolt hasonlata. Megtoldva: *képen*, melyben az *en* oly módképző, mint ezekben: *úgy-an*, *így-en*, *szép-en*, *helyes-en*, *ép-en*. Tehát elég egy *p*-vel írni. A kettőztetett *képpen* vagy csak hangosbitott kiejtés, mint a tájdivatos: *erőssen*, *hálássan*, vagy így is elemezhető: *kép-ü-en*, *kép-v-en*, *kép-p-en*, pl. sokképpen = sok képu-en, ezen hasonlatok szerint: *csep-ü-en*, *csep-v-en*, *csep-p-en*, *röp-ü-en*, *röp-v-en*, *röp-p-en*.

Némely esetekben *kép* helyett a nyelvszokás által *ként* használtatik pl. *miként?* *mi módon*; *másként*, *más módon*; *valamiként*, *valami módon*; *azonként*, *ezenként*. De szabatosan véve különböznek egymástól, és föl nem cserélhetők a) midőn a *kép* latin *ter* képzőnek vagy *modo* szónak felel meg: *egyenlőkép*, (aequaliter, aequali modo), nem: *egyenlőként*; *hasonlókép* (similiter) nem: *hasonlóként*; *kiváltkép* (peculiariter) nem: *kiváltként*; *elgyendőkép*, (sufficienter) nem: *elgyendőként*; b) midőn általán a *hasonlóság*, *mód*, *olyanság* alapfogalma rejlik benne. *Mentségkép* *mondani valamit*, nem: *mentségként*. Ellenben a *ként*, mely *ki* és *ent* v. *ént*-ből alakult: *ki-ént*, (hasonló ehez *mint* = *mi-ent*, ugyanazon *ént*, mely van *szerént* szóban is, és a régieknél szokottabb volt: *irgalmasságodént*, *beszédedént*) am. a latin *secundum*, *iuxta* és *quā*, *tamquam*, honnan különböznek: *parancskép*, *tanácskép* *mondani valamit*; (instar mandati, consilii); *parancsként*, *tanácsként* *cselekedni*, *azaz*, *parancs*, *tanács* *szerént*, (secundum mandatum, consilium), úgy mint a *parancs*, *tanács* *tartja*; *apaként* úgy mint *apa*.

Különös figyelmet érdemel a *ként* mint osztó rag számokkal viszonyban, midőn azt jelenti, hogy valamely egésznek külön-külön részei egymásután következnek, s bizonyos rendet, szert, sorozatot képeznek, mit a latin nyelv *tim* raggal, vagy *per* elüljáróval fejez ki: *egyenként* (singillatim), *csep-tonként* (turmatim), *tizenként* (per denos), *százanként* (per centenos).

né, nő. Közösebb nyelvszókás szerint öszvetételben a *né* jelent feleséget (uxor) = neje, birtokragozva, épen úgy mint *nőm, nőd* is; a *nő*, pedig, mind önállólag, (birtokrag nélkül) mind öszvetételben általában asszonyembert (femina). Jakab *zaidóné*, Jakab zaidó felesége. *Kovácsné*, Kovács nevű vagy kovácságot üző embernek felesége. *Szakácsné*, szakács felesége, vagy neje. *Szakácsnő*, szakácságot üző nőszemély. *Grófné, báróné, királyné*, grófnak, bárónak, királynak felesége; *grófnő, bárónő*, grófi, bárói vérből származott, *királynő* pedig mint királyi jogokkal bíró hölgy, legyen az hajadon, vagy férjezett. Így különböznek: papné, papnő; szabóné, szabónő; úrné, úrnő; pórné, pórnő; színészné, színésznő; kalmárné, kalmárnő stb. Mint későbbi divatú öszvetételben a *nő* előtt álló szónak vég önhangzója meg nem nyúlik, ellenben a *né* előtt meghosszabbul p. *varganő, de Vargáné*.

szer. Azon *szer* főnév, mely többféle jelentései között megfelel a magyar *íz*, latin *vicis*-nek, s mint ilyen számnévhatározót képez, mely esetben a hangrendhez alkalmazkodva három alakú; *szer, ször, szor*, ámbár hajdan csak egyes eredeti alakjában divatozott: *három-szer, hat-szer, számtalan-szer*, s mint öszvetett főnév alkatrésze ma is egy alakú: *pajta-ször, töltés-szer, kert-szer, rend-szer, ház-szer, gyógy-szer, sok-szörű, tőb-szörű, egy-szörű*.

Érteménye: *annyi ízben, amennyit a tőszó jelent*, p. egy-szer, egy ízben, tíz-szer, tíz ízben, több-ször, több ízben, sok-szor, sok-izben, számtalan-szor, számtalan-izben, annyi-szor, mennyi-szer, annyi mennyi ízben, valahányszor, valahány-izben. Fölveszi a) a *ra re* ragot: hat-szor-ra, tízszer-re; b) az *i* képzőt: egyszer-i, ötször-i, százszor-i; c) a *ta te* határozói képzőt: kétszer-te, hatszor-ta, ezerszer-te; d) az *és, os, ös*, képzőt: kétszer-és, háromszor-os, ötször-ös.

A *szer*-nek, mint *sort, rendet* jelentőnek rokona a latin *series*. A szláv nyelvben ugyanazon észjárással, mint a magyarban, a *rád = szer, sor, és minden ráz (rád) = egyszer*; a magyar „egyszeriben“ (tüstént) szlávul: porád.

nap, Ezekben: *minap, tegnap*, és gyakran *vasárnap* is határozókat képez, e helyett: *napon*, mint *kor = koron és kép = képen, talan, telon*, v. *atlan, etlen* egyersmind: talanul stb. Ez utolsókat részletesen tárgyalva l. a Szótár folyamában 218—221. l.

A csonkított szókból, vagy elvont gyökökből álló képzőkről.

—*ke, —ka, —cea, —cse, —cza, —cse.* Kicsinyítőket képez fő- és melléknevekből: *leány-ka, legény-ke, halvány-ka, szegény-ke*. Néha megfordítva: *ak: kup ak, kup-ka, csut-ak, csut-ka, bics-ak, bics-ka*. Lágyítva *cse cea: kőnd-cse, görög-cse, gyermek-cse, tó-csa*; fordítva: *ecs, acs: kőv-ecs, göb-ecs, ur-acs*, mely alakhoz ismét különösen *ke ka* szokott járulni, együtt kettős kicsinyítőt képezvén: *kőv-ecs-ke, szem-ecs-ke, tőr-űcs-ke, ur-acs-ka, fi-acs-ka, bor-ocs-ka*, továbbá *cze, cza: gyer-kő-cze, der-cze, Gyuri-cza, Kati-cza*.

Ezen képzőt némelyek szláv eredetűnek tartják, minthogy változataival együtt a szláv nyelvekben is köz divatú, p. *hlava*, fej, *hlavitska*, fejecske, *diva* leány, *dioka, divicza, devojka, devojcsicza* am. leányka, nyitravölgyiesen: lánycsika. Rokon vele a latin *cu* is: *homunculus, muliercula, plebecula*, és a szásznémet: *chen: Männehen, Weibchen*. Vajjon van-e a szláv *ka*, latin *cu*, német *chen*-nek saját nyelvbeli megfelelő gyöke, itt nem kutatjuk: de azt nem tagadhatni, hogy nyelvünkben alaphangra és fogalomra nézve a *ke* kicsinyítővel egyeznek a *kev-es, ki-s, ki-csi*, gyökei, s a *csékély* am. a maga nemében kicsi, továbbá *csak*, régiesen *csok*, fogalomban szintén csékélységre, kicsiségre vonatkozik, valamint az önálló *écs, űcs*, kisebbik, fiatalabbik testvér, és az *ocs-ó* nyúl am. kicsi, fiatal nyúl. Előfordul a török nyelvben is főneveknél *csik, csik*, s mellékneveknél *dse, cse* alakokban: *ana-dsik* anyácska, *udsuz-cse* ölcsocska; a persában *ak: murg-hak* madárka, *aszp-ak*, lovacska; a hasonlító fokban is: *bihtar-ak*, jobbacska. A finnben is: *kka, kainen* stb.

—*nyi.* Régiesen *nye* v. *ne*, mennyiséget nagyságot, illetőleg mértéket jelentő mellékneveket képez: egy *öl-nyi*, egy *öl* hosszú; *óra-nyi*, óráig tartó, *mázsa-nyi*, mázsa nehézségű, *anyá-nyí* leány, anyjához hasonló nagyságu, egészen felnőtt. „Hatvan láb földnye.“ Münch. cod Luk. 24. „Kétszáz könyökletnye.“ U. o. Ján. 21. „Ennye ideiglen.“ U. o. Midőn mai nap *ra-*, *re*-vel ragozzuk, a régiek a nélkül éltek vele: „Eltávozék tőlök egy *kő* hagyaitásnye“ (*ra*). Érteményéből világos, hogy a nagyságra vonatkozó *nő*, tájéjtéssel *nyő* (*creciscit, major fit*) és *nővel, nevel, nyálik*, igékkel s a *nagy* melléknévvvel rokon, péld. *ölnyi = öl-nagy, oly nagy mint egy öl, évnyi, egy évi nagyságu, hordónyi* has, oly nagy, mint hordó.

—*ség, —ság.* 1) Főnevekből képez *térűszveget, térsokaságot, tíjt, vidéket* jelentő szokat: *hegység, völgyiség, síkság, mezőség, erdőiség, Nyírség, Szilágység, Órmánság*; b) személyzeti öszveget, sokaságot: *katonaság, papság, diákság, polgárság, nemesség, magyarság, tótság*,

bizottság, küldöttség, vagy bizonyos személyek, illetőleg nép által lakott tartományt, vidéket: Jászság, Kunság, Órság; c) átv. ért. személyzeti tulajdonságot, állapotot, rangot: katonaságra szánni magát; nemességet szerezni; asszonyosság, uraság, királyság, herczegség, atyafiság, mes-
teriség, kovácáság.

2) Minden melléknévhez járulhat, s jelenti az illető tulajdonságát, bőségét, egész mi-
váltát, állapotát: szépség, rutság, kicsiség, nagyság, fényesség, homályosság; honnan *szépséges*
több mint *szép*, hasonlóan; *rútságos, nagyságos, fényességes, boldogságos, gyönyörűséges* a maga
nemében több mint *rút, nagy, fényes, boldog, gyönyörű*. Ide tartoznak a melléknévül hasz-
nált részesülők: forróság, lehetőség, járandóság, mulandóság, vásottság, nyíltság, levertség,
érettség.

3) Járul jelenidőbeli igetökhöz: kívánság, tanulság, fogság, mulatság, mentség, nye-
reség, sietség, veszteség, stb.

Elemzés. Eredeti alakban *ség*, minthogy a régiak vastaghangu szók után is így
használták. „Melotósnaq kedig minden kazdagségű városit kivivá, és megtörő minden magaa-
ségi városokat.“ Bécsi cod. Judit I. Ebből kiindulva úgy vélekedünk, hogy őszvetett szó az *es*
(is) *es* *eg* elemekből, eredetileg *es-eg*, v. *és-eg*. Lássuk már ezek jelentéseit nyelvünkben.

es, v. *és*, *is*, mint föntebb is eléadtuk, 1) Kapcsoló: Péter *és* Pál, én *is*, te *is*; alapfo-
galomban többnek öszveadása, öszveköttése, illetőleg sokasító. 2) Fokozásban nagyító, sokasító:
leg-*es* legjobb, telid-*es* teli. 3) Gyakorlatos, azaz ismétlés által sokasító: röp-*ös*, tip-*és*, tap-*os*,
foly-*os*, verd-*és*, szökd-*ös*. Rokona *ez* (oz, öz) csipd-*éz*, repd-*éz*, kapd-*oz*, köpd-*öz*, kérd-*ez*. 4) Vi-
szonykötő, vagyis kettőt egyesítve sokasító: család-*os* ember = család és ember szoros együt-
tes viszonyban; bor-*os* korsó = bor és korsó, mint tartalmazó együtt véve; vér-*es* kard = vér-
és kard, egymáshoz tapadva. 5) Nagyítva sokasító ezekben és ilyenekben: tenyer-*es*, talp-*as*,
váll-*as*, mark-*os*, csont-*os*, ember.

eg (ég, ög, og). Gyakorlatos igeképző: tip-*ég*, tip-*és*, tap-*og*, tap-*os*, csipd-*ég*-el,
csipd-*és*, verd-*ég*-el, verd-*és*. Alapértelme *és*, p. *szed-eg-et* am. szed és szed, *vet-ég-et* am. vet és
vet *kér-ég-et* am. kér és kér, *mér-ég-et* am. mér és mér. 2) Belső viszonyt kötő: ür-*eg* am. ür-*es*
hely, tér; lov-*ag* am. lov-*as* ember.

Továbbá ezen *eg* am. *meg*. A Bakony és Balaton vidékén *eg-láttam* = meg-láttam,
eg-verték = meg-verték, és a palóczoknál: *es-eg* = es-meg, is-meg (ismét), *meg-es-eg* = meg-
er-meg, = *és-és-és*. En *meg* te = én és te.

A *meg* tájtéssel: *met* s közésebb szokással *mét*; p. *met*-mondtam = meg-mondtam,
er-mét, *is-mét* = es-meg, is-meg, vagy: *és-még*.

Végre hasonló hozzá a *leg* nagyítóban rejlő *eg*, tájejtéssel: *et*: *leg-jobb*, *let-jobb*.

Ezek szerint az *es*, *és*, *is*; *eg* = meg; *met* v. *mét*, *et* jelentenek mind egyenkint, mind
egbefoglalva általán kapcsolatot, öszveköttést, s ebből származó többséget, sokaságot, illetőleg
gyakorlatot.

Hasonló rokonságban állanak a) a latin: *et* és a gyakorlatos igeképző *it*, t. p. *movent*
mozdit, *mot-it-at* mozgat, *clamat* kiált, *clam-it-at*, kiáltoz, *rapit* ragad, *rap-t-at* ragadoz, *salit*
szökik, *sal-t-at* szökdös; a magyar: *járat* és *jár-t-at* = folytonosan, vagy gyakran já-
rat; *folyat* és *foly-t-at* = gyakran, tartósan folytat. 2) a latin gyakorlatos képző *g* = magyar
eg, *es*: *ter-o* török, *dörök*, *ter-g-o* dör-g-öl. Hasonló képzési rokonságban vannak a latin:
pargo, magyar *szórogatok*, lat. *vergo* m. *vergödöm*, s a keményebb *c* (= *k*) ra változva: *claudus*
sánta, *claud-ic-at* sánt-ik-ál, *fodit* ás, *fod-ic-at* ás-k-ál. És így: *vellit*, *vellicat*, *mordet*, *morsicat*.
3) A latin —*es-c* = magyar —*es-eg*, —*esg*: *sen* = es-c-o, cal-es-c-o, frig-es-c-o, tep-es-c-o, épen
olyanok, mint a magyar; *ker-esg-él*, *fut-osg-ál*, *tap-osg-ál*. 4) A latin gyakorlatos *s* = magyar
gyak. *es*, *eg*, péld. *ver-s-o*, *forगतok*, *cur-s-o*, *futosok*, *quasso* = quat-s-o, verdesek. Hasonlók a
pendo, *veho* igékből származott *penso*, *vezo* stb. 5) A latin *os*-(us) = *es* (és, as, os, ös) magyar
melléknév képző: *mucus* mocok, *takony*, *muc-os-us* mocsk-os, *takny-os*; *grumus* göröngy,
grum-os-us göröngy-ös; *virus* mirigy, *vir-os-us* mirigy-és; *seta* sérte, *set-os-us*, *sert-és*; *fumus*
füst, *fum-os-us* füst-ös; és az *id* képző; *humor* nedv, *hum-id-us* nedv-es; *calor* hév; *cal-id-us*
hev-es; *putor* bűd, *büz*, *put-id-us* bűd-ös, *büz-ös*.

Mennyiben a magyar *eg*, *ag* ezt is jelenti: *es*, *as*, hasonló hozzá a német képző *ig*,
isch: *nachläss-ig* hany-ag, *thöricht* balgat-ag, és a német *isch* = magyar *es*, *os*, *es*: *wind-isch*
szel-es; *büb-isch* gyerek-es; *närr-isch* bolond-os; az igeképző *sch* = magyar *es*: *for-sch-en*, *herr-*
sch-en, *knirr-sch-en*; *leb-s-el*, *gug-s-ol*, *hab-s-ol*.

Továbbá, valamint a magyar: *eg*, *meg*, úgy a fordított német: *ge* a) gyűjtő, sokasító:
Ge-hölz, *Ge-wässer*, *Ge-därm*, b) ismétlő, gyakorlatos: *Ge-brumme*, *morm-og-ás*, *Ge-flister*, *sus-*

og-ás, Ge-polter, dob-og-ás, Ge-klingel, csén-ég-és : b) A latin *et* magyarul *és, és*; *item* magyarul *esmeg, ismeg*; *identidem* = *item et item*, magyarul tájdivatosan *megesmeg, egesség, metesmet*.

Mindezekből kitetszik, hogy az *es eg-*, és rokonaikban a *többség, sokaság, gyakorlat, ismétlés* alapfogalma rejlik.

Alkalmazzuk már ezeket a *ség, ság*, képzőjü szókra.

1) főneveknek sokasági jelentést kölcsönöz : *hegység* = hegy és meg (= hegy és még) hegy-eseg = hegy folytában véve, sok hegy. Hasonlóan : *erdőség, mezőség, térség, síkság*, elterjedt erdők, mezők, rétek, síkok folytonos sokasága ; *papság, katonaság*, papok, katonák özveszen vagy bizonyos seregben ; *királyság*, minden, mi a királyi hatalomhoz ; *művészség*, minden, mi a művész köréhez tartozik. Hasonlóan a melléknevekből : *szép-ség* = szép jegyek özvege, *boldogság* = boldog állapot egész mivoltában. Valószínűnek látszik, hogy maga a *sok* melléknév sem egyéb, mint a *ség ság* módosítványa.

2) Az igékből alkotott *ség ság* képzőjü neveket úgy is lehet feloldani ha a *meg* v. *eg* előre, az *és* pedig hátrátétezik p. *kivánság* = meg-kiván-ás, *feledség* = meg-feled-és, *nyereség* = meg-, vagy tájéjtással *eg-nyer-és*.

A gyakorlatos igeképzőkről.

I. —s, —sz, —z, —zs, —d. Ezek a fentebb elemzett *es* kötszónak módosulatai, mindegyik saját hangrendű önhangzókkal.

—s, (—és, —os, —és) rep-és, tip-és, foly-os, tap-os, szök-ös, küp-ös, csipd-és, verd-és, fogd-os, kapd-os, lökd-ös, törd-ös, mint középképző : hem-s-eg, har-s-og, pör-s-en.

—ász, —ész. Kotor-ász, hadar-ász, legel-ész, csiper-ész, eger-ész, mint középképző : toll-ász-kodik, tetv-ész-kedik, term-ész-et.

—z, (—az, —ez, —és, —oz, —öz). Von-z, ör-z, cser-z, fő-z, ág-z-ik, hab-z-ik, ágy-as, level-ez, bélyeg-éz, felt-oz, köt-öz.

—oz, —öz, (kétágu), ingad-oz, roskad-oz, szakad-oz, ümled-éz, hűled-ez.

—oz, —öz, —öz, (háromágu). Kapd-oz, hord-oz, csipd-éz, lökd-öz, üld-öz, vált-oz-ik, érk-éz-ik, férk-éz-ik, ölt-öz-ik, költ-öz-ik.

—sz, mint középképző : von-sz-ol, on-sz-ol, töm-ész-öl, csöm-ész-öl.

—zs, mint középképző, mor-zs-ol, hor-zs-ol, pér-zs-él, dör-zs-öl, leb-zs-él.

—d, (—od, —éd, —öd,) tap-od, kapk-od, csapk-od, csipk-éd, röpk-öd.

Mint középképző : fog-d-os = fog-od-os, kap-d-os = kap-od os, lök-d-ös, = lök-öd-ös, tépd-és = tép-éd-és, lép-d-és = lép-éd-és, nyel-d-és = nyel-éd-és, moz-d-úl, (moz-od-ül, moz-og-ül), ford-úl (for-od-ül, for-og-ül), ren-d-ül, zen-d-ül, csen-d-ül, zör-d-ül, gör-d-ül.

II. —g, —k. A *g* legszaporább gyakorlati képző nyelvünkben, mely ily nemű igéket képez a) csaknem valamennyi természeti hangból, különöseu, melyek, az *an en* igeképzőt is fölveszik, o, é, ö, hangrenddel, mint : csatt-og, csatt-an, pety-ég, petty-en, zör-ög, zör-en. Ilyenek ; bugy-og, csatt-ég, berr-ég, csöp-ög, csör-ög, csor-og, czup-og, dob-og, csoaz-og, döcz-ög, döb-ög, dör-ög, durr-og, duzz-og, forty-og, főcs-ög, hars-og, horty-og, hörp-ög, kocz-og, kop-og, koty-og, korty-og, locs-og, loty-og, nyif-ég, nyif-og, nyek-ég, nyik-og, patt-og, pih-ég, pisz-ég, pity-ég, poty-og, puff-og, recs-ég, rétt-ég, rez-ég, rop-og, roty-og, roz-og, rőf-ög, röh-ög, szoty-og, szorty-og, szusz-og, top-og, toty-og, vics-og, vak-og, zök-ög, zöty-ög, zör-ög ; továbbá, melyek az *an, en*, képzőt nem szokták felvenni : bé-g, bú-g, bú-g, nyü-g, sú-g, zú-g, barcz-og, bek-eg, bizs-ég, csacs-og, csámcs-og, csemcs-ég, csén-ég, czaf-og, czincz-og, dön-ög, dud-og, dunny-og, dünny-ög, err-ég, gág-og, gagy-og, hák-og, háp-og, herr-eg, hinny-og, höb-ög, huh-og, hümm-ög, hór-ög, kár-og, köb-ög, lih-ég, mi-og, máv-og, mok-og, morm-og, nyám-og, nyáv-og, nyik-og, nyö-ög, pessz-ég, piny-ég, pen-ég, pip-ég, porcz-og, sáp-og, selyp-ég, sip-og, sus-og, sutt-og, szisz-eg, vacz-og, vih-og, vinny-og, vorcz-og, zaj-og, zok-og, zen-eg.

b) mozgalmat jelentő gyökökből : bicz-ég, bill-ég, boly-og, czamm-og, döcz-ög, in-og, for-og, fűr-ög, laf-og, lef-ég, leb-ég, lib-ég, lob-og, iz-ég, moz-og, rem-ég, pill-og, vill-og, sür-ög, stb. melyek közül némelyek fölveszik az *an en* képzőt is, mint : bicacz-en, bill-en, lebb-en, lobb-an, mozz-an.

c) *r, l, ly*, képzőjü törzsekből : ácsor-og, hábor-og, tántor-og, hunyor-og, kóbor-og, kódor-og, bódor-og, csavar-og, sanyar-og, könyör-ög, sünydör-ög, csöpör-ög, dider-ég, teker-ég, szender-ég, henter-ég, fanyal-og, nyavaly-og, támoly-og, émely-ég, szédel-ég, tévely-ég, gúzöl-ög, búzöl-ög, füstöl-ög. Ezek általán hangugratók, valamint az a) és b) pont alattiak is *r, n, ly, z*, után jobbra azok, mint : dör-g, mor-g, kon-g, don-g, boly-g, moz-g, rez-g stb.

d) mint középképző az átható igéhez szokott járulni: lát-og-at, tát-og-at, márt-og-at, nyújt-og-at, von-og-at, ver-ég-et, szed-ég-et, takar-g-at, vakar-g-at, peder-g-et, göngyöl-g-et stb.

c) néha *n* közbetétellel: boly-ong, csap-ong, zsib-ong, tol-ong, szor-ong, tópr-eng, mely esetben némi nagytitási mellékértelme van.

A hangrend szerint segédhangzója *o, é, ü*: for-og főr-ég, főr-ög, csatt-og, sercz-ég, tör-ög, tántor-og, teker-ég, csöpör-ög. Kivételesen *a, i*: csat-ang-ol, bar-ang-ol, ker-ing, gur-ig-ál. Az *i* kicsinyítési árnyalat.

—*k*. Ez önálló gyakorlatos igéket nem képez, hanem, mint középképző a *g*-nek módosulata, melynek t. i. szervrokona: ás-k-ál = ás-og-ál, jár-k-ál = jár-og-ál, tur-k-ál = tur-og-ál, szur-k-ál szur-og-ál, ir-k-ál ir-og-ál, váj-k-ál váj-og-ál, vés-k-él vés-eg-él, her-k-él her-eg-él, cser-k-él cser-ég-él, fuld-ok-ol fuld-og-ol, hald-ok-ol hald-og-ol, nyeld-ék-él nyeld-ég-él.

Különös tárgyalásra méltók.

A) — *akodik*, — *ekédik*, v. — *kodik*, — *kédik*, — *ködik*, — *akozik*, — *ekézik*, v. — *kozik*, — *kézik*, — *közik*, — *akozik*, — *ekézik*.

1) Igéket képeznek igékből: huz-akodik, von-akodik, ver-ekédik, tör-ekédik, vár-akodik, gyül-ekézik, árul-kodik, emel-kedik, szűköl-ködik; 2) főnevekből: király-kodik, ember-kédik, ör-ködik; 3) melléknevekből; bátor-kodik, kevély-kédik, eszelős-ködik.

Ezen képző általán az alapszó jelentésének gyakorlatát vagy folytonosságát fejezi ki, nevezetesen a) midőn igékhez járul, jobbra visszaható értelmű, s mintegy önhatólag szenvedő. Párhuzamos társa az átható, gyakorlatosokat képző: *ogat, éget, öget v. gat, get*. E két-nemű igéképzők alkatrészei következő rendszerben váltakoznak: az átható ige zárt hangzója nyílra, vagyis az *o, a*-ra, az *é, ü, e*-re, és viszont, s lágy mássalhangzója *g*, kemény *k*-ra, és kemény mássalhangzója *t* lágy *d*-re, v. *z, -sz*-re változik, péld. mos-og-at mos-ak-od-ik, huz-og-at huz-ak-od-ik, ver-ég-et ver-ek-éd-ik, köt-ög-et köt-ek-édik, árul-g-at árul-k-od-ik, hordoz-g-at hordoz-k-od-ik, keres-g-et keres-k-éd-ik, őriz-g-et őriz-k-éd-ik, szán-og-at szán-ak-oz-ik, vár-og-at vár-ak-oz-ik, mar-og-at mar-ak-osz-ik, ver-ég-et ver-ek-ész-ik. Hasonló viszonyiak: tologat tolakodik, vonogat vonakodik, szűröngtet szürenkedik, pirongat pironkodik, illesztget illeszkedik, meresztget mereszkedik, eresztget ereszkedik, nyalogat nyalakodik, lopogat lopa-kodik stb. Mindezekben a *k* nem egyéb, mint a gyakorlatos *g* képzőnek változata.

b) Midőn fő- és melléknevekhez járul, a dolog természeténél fogva nincsen párhuzamos átható társa, de szintén folytonos gyakorlatot, illetőleg belcselekvést fejez ki, s körül írva ilyképen értelmezhető: a) a főnevek után „a főnév által jelentett állapotot, dolgot folytonosan gyakorolja”: *ármánykodik* = az ármányt folytonosan üzve működik; *emberkedik*, *legénykedik*, *kalmárkodik* = ember, legény, kalmár lényével szorosan összefüggő dolgokat gyakorol; *királykodik*, *tanárkodik*, *bojtárkodik* = királyi hatalmat, tanári hivatalt, bojtári szolgálatot gyakorol; a melléknevek után körül írva ezt jelenti: „az illető melléknév által kifejezett tulajdonságot, mineműséget üzi, gyakorolja önmagában.” p.

Soványkodik = időről időre fogy, soványabb lesz.

Kényeskedik = tetteiben kényes érzelműséget gyakorol.

Ezen igealakok nyelvünknek különös sajátosságai, melyeket oly szabatosan, ugyanannyit mondva egy szóval aligha képes más nyelv visszaadni, p. *gondolkodik* egészen más és több, mint a latin: *cogitat*, német: *denkt*, szláv: *miszli*.

Jegyzet. A fentebbi elemzésből könnyű belátni az *odik* és *kodik* alakok közti különbséget, t. i. az első egyszerű belcselekvésre vagy szenvedésre, a második azon fülül azok gyakorlatára is vonatkozik; tehát más: *soványodik* és *soványkodik*, *kényesedik* és *kényeskedik*, *szomorodik* és *szomorkodik*. Az *odik* alaknak párhuzamos átható társa *ít*: *takarít*, *takarodik*, *keserít*, *keseredik*, *örökít*, *örökődik*, a *kodik* alaké pedig, mint főnebb tárgyaltuk, *ogat* v. *gat*, *marogat* *marakodik*, *verogat* *verekedik*.

B) —*l*, mint gyakorlatos igéképző. Ez különbözik azon *l* képzőtől, mely a *lesz* igének szonkája, s mint olyan önhatókat képezvén, az átható *l* képzőnek párhuzamos társa p. *tágul*, *tágit*, *borul*, *borít*, *derül*, *derít*. Miről l. alább a —*t*, —*d*, —*l*, képzőket.

Átalán folytonos, gyakori, tevékeny működést, mozgalmat fejez ki; különösen:

a) Mint hangutánzókat gyakorló: bernyákol, bokákol, bömböl, csörömpöl, csiripél, cikákol, dörömböl, kuruttyol, kalatylol, kukorikol, koákol, kodácsol, kelepél, kiabál, kárál, karicsál, hangicsál, turbékol, horkol, mormol, siápol, rikácsol. Segédhangzója a mássalhangzóval végződő törzsek után hangrendileg: *o, é, ü*.

b) Mint hangszerekkel bánó, játszó : dobol, dorombol, hegedül, sípol, kürtöl, trombitál, orgonál, dudál, furulyál, kintornál, s megfelel neki a gyakorlatos *z* : zongoráz, fuvoláz, kintornáz, tilinkóz, bögöz, czimbalmoz, tamburáz, cziparáz.

c) Másféle eszközökkel, tagokkal vagy érzékekkel működő : kapál, kaszál, boronál, ösztökél, gereblyél, szítál, rostál, borostál, kefél, csépel, sajtól, nyüstöl, latol, fontol, mázsál, mérlegel, gombol, kapcsol, lakatol, zárol, abrncsol, lánczol, aszagal, korbácsol, dorongol, hurkol, gyilkol, késel, borotvál, fírtészel, hárdol, kártol, nyársal, szegel, fülel, személ, orrol, izel, nyelvel, torkol, kezel, lábál, térdel, könyököl, talpal, oldall, farol, markol, ökkel, sarkal, vállal, hasal, agyal, nyakal, karol, ölel, inal. Ezek segédhangzója a többszám hangrendét követi : nyárs-ak nyárs-ál, bot-ok bot-ol, nyelv-ek nyelv-el, szem-ék szem-él, nyüst-ök nyüst-öl.

d) Valamit létrehozó, eszközlő, csináló : árnyal, árnyékol, ágyásol, árkol, barázdál, asztagol, bányol, bélel, csikol, fejel, forgácsol, gőzöl, bűzöl, hornyol, bírságot, palástol, gerezdel, keresztel, rovátkol, füstöl. Hangrende, mint a többes számé.

e) Kiválólag gyakorlatosokat képző és pedig *egyszerű igékből* : hál-ál, szok-ál, men-él, met-él, vet-él, dob-ál, lak-ál, továbbá *gyakorlatosokból* : turog-ál, turk-ál, szurog-ál, szurk-ál, járog-ál, járk-ál, moros-ol morzs-ol, dörös-öl dörzs-öl; *kettős gyakorlatosokból* : jár-od-og-ál jár-dog-ál, áll-od-og-ál álldog-ál, ül-öd-ög-él üldög-él, ész-éd-ég-él észdég-él éddég-él, isz-od-og-ál iszdog-ál iddog-ál.

f) Számos *ik*-es igéket, melyeknek t. i. ninosen *t* képzős átható párhuzamos társok, mint : bot-l-ik, cset-l-ik, nyak-l-ik, por-l-ik, bicsak-l-ik, bujdok-l-ik, hanyat-l-ik.

g) Kettőztetve képez a) *gyak.* áthatókat : iz-el-el izlel, kér-el-el kériél, tag-ol-ál taglal; és így : foglal, érlel, bériél, kémelel, szaglal, szemlel; b) *gyak. ik*-eseket : kékellik, zöldellik, veresellik, sárgállik, feketéllik, rongyollik, rostollik, tarkállik, reggellik, melyekhez értelemre rokonok : kékesedik, zöldesedik, rongyosodik, rostosodik.

h) Midőn mellénevekből áthatókat képez, ezt jelenti : „olyannak tart, vél, gondol, itél, amilyent az alapszó teszen, pl. javal, roszal, helyesél, igazol, elégelel, ural, nehezel, kicsinyel, korál, késöl. Néha kettőztetve : javall, sokall, kevesell; sőt ily értelemben ez is a helyesebb írás, minthogy *vall* igéből látszik egybehúzottnak : javall = jó-vall (jónak vall), sok-all = sok vall, így helyesell = helyes-vall, ural = úr vall, melytől különbözik az ural-g vagy ural-kodik szóban levő : ural. De : országol, elnököl stb. csak egy *l* mint a föntebbiekben.

Jegyzet. Az ide tartozó *l* képzőjű igék minden fajából igen számosan hangugratók, valahányszor t. i. az önhangzó kihagyása a kiejtést nehezkéssé nem teszi, mi különösen az *ik*-esekben szabályszerűleg történik, pl. csuklik, diszlik, rémlik, fénylik, tündöklük. Sőt a régi nyelvemlékekben ilyeneket is olvasunk : *országol, betegl, károml, hasonl, jogl, forbátlatik, tékozlatic.*

C) —*r.* Segédhangzóval jobbra elavult vagy elvont gyökökből képez leginkább áthatókat : ak-ar, csav-ar, csik-ar, facs-ar, hab-ar, had-ar, sad-ar, kap-ar, kav-ar, tak-ar, vak-ar, zav-ar, kot-or, sod-or, hid-or, tip-or, tep-er, tek-er, hev-er, kev-er, gyöt-ör, söp-ör, ismé-r, dicsé-r, igé-r. Ezen *r* képző a szervrokon lágyabb *l*-nek erősebb, hatályosabb társa. Valamint az *elme, eszme* törzsekből lett a lágyabb : *elmél, eszmél*; úgy az *isme, dicsé* szókból a keményebb *ismér, dicsér*.

Az *l* és *r* képzők közeli rokonságát mutatják ezen párhuzamok is : fanyalog fanyarog, guggol gugorodik, homolít homorodik, bugyola bugyor. Általán mint középképzők hasonló neműek : édeleg, enyeleg, szédeleg, tévelyeg, hízeleg, tekereg, kesereg, könyörög, bódorog. csöpörög, töpörög, szomorkodik, fondorkodik stb. Egyébiránt azon különbség van köztök, hogy az *l* több igét képez, mint az *r*, ez pedig több nevet, mint amaz, sőt az *l* középképző rendszeren lágyított *ly* alakot ölt : csorosz-ly-a, korcs-oly-a, cserek-ly-e, csorm-oly-a, furu-ly-a stb.

A sokasító képzők táblái.

I. Alaphang : *g.* a) *ég, og, ög*, gyakorolva sokasító : pèr-ég, fèr-ég, moz-og, in-og, sűr-ög, zör-ög;

n közbetéttel : *éng, ong, öng* : ker-éng, fetr-éng, tol-ong, boly-ong, gyül-öng ;
at, et áthatóval : *éget, ogat, öget* : ver-éget, néz-éget, lát-ogat, mond-ogat, üt-öget ;
n közbetéttel : *énget, ongat, öngat* : ker-énget, ter-énget, bor-ongat, szür-önget ;
el, al gyakorlatossal : *égel, ogal, ögal*, vagy megnyújtva *él, ál* : mend-égél, járd-ogál, álld-og-ál, üld-ögél ;

hangugratva : *gél, gol, göl* : her-gél, por-gol, dör-göl ;

kicsinyítve : *igél, igál* : üld-igél, járd-igál, tasz-igál, gur-igál, haj-igál, álld-igál, huz-igál ;

b) hajlami, képességi sokasító :

ag, eg : lankat-ag, hervat-ag, ingat-ag, lenget-ag, csörget-ag ;

c) az *ég, og, ög* igék részesülőjéből : *ége, oga, öge* : czin-ége, bugy-oga, csör-öge ;
ge, ga : ker-ge, fúr-ge, sűr-ge, var-ga, in-ga ; kicsiny. *iga* : tal-iga, gur-iga, nyaf-iga.

II. Alaphang : *k*, mint a *g* szervtársa ; a) gyakorolva sokasító igékben :

kod, kéd, köd : csap-kod, kap-kod, csip-kéd, köp-köd ;
kodik, kédik, ködik : bán-kodik, két-kédik, ör-kodik ;
akodik, ekedik : szán-akodik, vet-ekedik, men-ekedik, tör-ekedik ;
akoszik, ekészik : mar-akoszik, csel-ekészik, ver-ekészik ;
akozik, ekézik : vár-akozik, szán-akozik, gyül-ekézik, ért-ekézik ;
kad, ked : lan-kad, pir-kad, ser-ked, szer-ked ;
kant, kent : hor-kant, fir-kant, ser-kent ;
kál, kél : szur-kál, tur-kál, ás-kál, váj-kál, vés-kél ;
ákol, ékél : szip-ákol, bok-ákol, czik-ákol, pőf-ékél ;
ékél, okol, ököl : nyeld-ékél, fuld-okol, öld-ököl.

Mindezekben a *k* a gyakorlatos *g*-nek változata.

b) a többesszám képzője *k*, mint alany sokasító : fal-ak, bor-ok, kapu-k, kerté-k, bőr-ök, gyöpü-k ;

c) nagyítva sokasító : *ók, ök* : pof-ók, pir-ók, mony-ók, szem-ók ;

d) hajlami, képességi sokasítót jelentők : *ánk, énk* : fal-ánk, nyul-ánk, él-énk, fél-énk ;

ékony, ékény : hajl-ékony, mozg-ékony, tev-ékény, fél-ékény ;

e) gyakorlatos igék részesülőjéből : *ka, ke* : csacs-ka csacs-ogó, locs-ka locs-ogó, féc-s-ke féc-s-égő.

III. Alaphang : *h*, mint a *g* és *k* szervtársa ; a) gyakorolva, folytatva sokasító :
had, hed, haszt, heszt : por-had, por-haszt, kor-had, kor-haszt, vén-hedik, vén-heszt ;

b) *ha, he*, mely a *ga, ge, ka, ke* részesülőkkel rokon : ir-ha, tur-ha, lom-ha, eny-he ;

c) lehelést, kifúvást megnyújtva sokasító : ter-h, le-h, li-h, pi-h, ke-h, kö-h, dü-h, o-h, a-h.

IV. Alaphang : *s, es, és, is*, mint öszveköttve sokasító : a) fokozva sokasító : leg-es leg-jobb, leg-es legszebb :

b) ismételve sokasító : meg-es-meg, eg-es-eg ;

c) *és, os, ös* a gyakorító igékben : rep-és, csipd-és, tap-os, öld-ös ;

d) középképző *cs = s* : hág-cs-ó hág-os-ó, lép-cs-ő lép-és-ő, szök-cs-ő szök-ös-ő ;

e) — *zs = s* : mor-zs-ol, hor-zs-ol, pér-zs-él, dör-zs-öl ;

f) egyesítve sokasító, nagyító : nép-es vásár.

V. Alaphang : *sz, z* : a) *ász, ész*, gyakorlatos : hal-ász, vad-ász, fürk-ész, cserk-ész, nyer-ész-kédik ;

b) *z*, gyakorlatos igeképző : ut-az-ik, bor-oz-ik, ser-éz-ik, nyújtó-z-ik ;

c) középképző *cz = z* : hur-cz-ol, bon-cz-ol, dön-cz-öl.

VI. Alaphang : *d*, a) gyakorlatos igeképző *od, éd, öd* : csap-od, csíp-éd, tőp-öd ;

b) mint középképző = *g* : for-d-ül, csor-d-ül, zen-d-ül, pën-d-ül.

VII. Alaphangok : *l, r*, mint szervrokonok.

Folytatva a különösebb képzőket.

D) —*t*, —*d*, —*l*. A —*t* nagy szerepet játszó igeképző. Általán a *tevés, cselekvés, mivelés, csiválás* fogalmát oltja az illető gyökbe vagy törzsbe, s különféle osztályu igéket képez, melyeknek összehasonlításából okszerűleg következtethetni, hogy eredetileg nem egyéb, mint a *tész* igének elvont s önhangzójától megfosztott *té* gyöke. Közel rokonságban áll vele szervtársa a lágyabb *d*, melyvel az igék képzésében párhuzamosan szokott váltakozni, t. i. a *t* képez átható, külszenvedelő, miveltető, parancsoló igéket, a *d* pedig önhatókat, közép *ik*-eseket, belszenvedőket, vagyis amaz erélyesebb, emez gyöngébb hatáskörű. Második párhuzamos társa *l*, mely *azzá* vagy *olyanná* *l*-vést jelent, ami vagy amilyen az illető gyök, s nem egyéb, mint a *lész* ige, *lé* gyökének csonkítása. Ennélfogva czélszerű, hogy egymáshoz viszonyítva tárgyalassanak.

L A *t* zárhangul szolgáló alkatrésze oly gyökigéknek, melyek egyszerűségöknél fogva első alkotásuak, mint a) ezen önállóak : *fut, jut, hat, köt, üt, vet, vét* ; b) elavultak, vagy elvontak, mint : *met*, származékai, *metsz, metél* ; *tet* *tetszik, tető* ; *át, átok* ; *tít, titok* ; *bit, bitó* ; *ít, ítat*.

II. Elvont gyökökből egytagu törzseket képez : *lő-t, szí-t, sú-t* (pinsit, assat), *lá-t, tá-t, rá-t, ül-t, in-t, nyí-t, om-t* (ont), *öm-t* (önt), *bom-t* (bont), *osz-t, fosz-t, fes-t, fej-l, rej-t, sejt, tar-t, dr-t, már-t, or-t*.

III. Önálló egyszerű igékből és nevekből szintén egytagu törzsigéket : *ér, ér-t; sér, sér-t; fél, fél-t; ír, ír-t; öl, öl-t; ol* (al-ik alszik) *ol-t; kel, kel-t; em, em-t; tel-ik, tel-t, töl-t; vál-ik, vál-t; ej-ik* (= es-ik) *ej-t, (es-t); bán, bán-t; rom, rom-t, ront; hám, hám-t, hánt; szám, szám-t, szánt; him, him-t, hint*. Ezek közül többnek párhuzamos társai *l*-vel képzett középigék. Az első (t) neműek jelentenek *azzá* vagy *olyanná tevést*, ami, vagy amilyen az illető gyök, a másik (l) neműek pedig *assá* vagy *olyanná levést*, pl. *rom-t* = rommá tesz, *rom-l-ik* rommá lesz. Hasonló viszony van az *önt* és *ömlik*, *ont* és *omlik*, *bont* és *bomlik*, *oszt* és *oszlík*, *foszt* és *foszlik*, *hajt* (clinat) és *hajlik*, *fejt* és *fejlik*, *rejt* és *rejlík*, *nyit* és *nyílík*, *hánt* és *hámlík*, *szánt* és *számlík*, *hint* és *himlík* között.

Továbbá ezek némelyikéből-t (at, et v. aszt eszt) képzővel átható, —d (ad, ed)-vel önható, vagy középigék alakulnak :

osz-l-ik, osz-l-at, osz-l-ad (oz-ik);
fosz-l-ik, fosz-l-at, fosz-l-ad (oz-ik);
om-l-ik, om-l-aszt, om-l-ad (oz-ik);
rom-l-ik, rom-l-aszt, rom-l-ad (oz-ik);
fej-l-ik, fej-l-eszt, fej-l-ed (éz-ik).

IV. A kezdő vagy első mozzanatú *an en* (= in) képzős önható igékhez járulván, az illető cselekvésnek vagy állapotnak mintegy *indítóját*, létesítőjét fejezi ki, s am. *teszi, eszközlí, okozza*, hogy a törzsigé által jelentett valami meginduljon, megtörténjék, pl.

csatt-an, csattan-t, eszközlí, hogy csattanjon;
lobb-an, lobban-t, — — lobbanjon;
czupp-an, czuppan-t, — — czuppanjon;
rett-en, retten-t, — — rettenjen;
serk-en, serken-t, — — serkenjen;
zörr-en, zörren-t, — — zörrenjen.

Ilyenek : *dobban-t, koppan-t, csetten-t, robban-t, csappan-t, rokkán-t, hőkken-t, zökken-t*, stb.

V. Mint *at, et* alakú képez a) *miveltetők*, és pedig egytagú igékből, *ik* hozzáadásával pedig *külszenvedők*, melyeknek párhuzamosan megfelelnek az *ódik, ódik* *belsőszenvedők* :

csuk, csuk-at, csuk-atik, csuk-ódik;
fon, fon-at, fon-atik, fon-ódik;
kezd, kezd-et, kezd-etik, kezd-ódik;
tör, tör-et, tör-etik, tör-ódik;

b) *g* gyakorlatos középképző után átható igékből gyakorlatos áthatókat : *lát, lát-og-at, márt, márt-og-at, mond, mond-og-at, int, int-ég-et, szed, szed-eg-et, üt, üt-ög-et* stb. Értelmök : a látást, mártást, mondást, intést, szedést, ütést, gyakran teszi. Ezek oly igék, melyek gyakorlatos alakban önállólag nem léteznek, pl. nem mondjuk : *látog, mártog, mondog*, stb. c) önható gyakorlatosakból *miveltetők* : *kon-g, kong-at, = kongóvá tesz, vagy eszközlí, okozza, hogy kongjon*; és így : *csikorg-at, forg-at, pörg-et, reng-et, zörg-et, sürg-et* stb. Ide tartoznak általában a hangutánzókból *g*-vel képzett gyakorlatosok : *cséng, péng, döng, búg* stb. melyek közül többnek párhuzamosan az önhatókat képző *ad ed* felel meg :

csörg, csörg-et, csörg-ed-ez;
zeng, zeng-et, zeng-ed-ez;
ing, ing-at, ing-ad-oz;
mozg, mozg-at, mozg-ad-oz;

d) némely hangutánzó után egyszerű önhatókat képez : *jajg-at, ujjog-at, kurjog-at, ug-at, rigy-et, nyir-et, bég-et, nev-et*; e) egyszerű áthatókat elvont, vagy önálló gyökökből : *mut-at, kut-at, fit-at, sir-at, szer-et*, máskép : *szor-el*, honnan : *szor-élem*, s a *mutat* régiesen : *mutal*, a *sirat*, régiesen *siral*, honnan : *siralom*, *irgat* máskép : *irgal*, honnan : *irgalom*; f) ezen önhatók : *reszket, viszket, siet*, tulajdonkép, *reszked, viszked, sied*, vagyis, *reszket* = rezog-ed, *viszket*, = vizeged, (izeg-ed = izgad).

VI. Kettőztetve —tat, —tet, *miveltetők, cselekedtetők*, illetőleg *parancsoló* igéket képez a) ezen elvont ige-gyökökből : *é-tet, i-tat, vi-tet, hi-tet, té-tet, al-tat, nyug-tat, fek-tet*; b) egytagu átha-

tók, önhatók és középigékből : lát-tat, üt-tet, köt-tet, vet-tet, csip-tet; ül-tet, buk-tat, biz-tat, fut-tat, jár-tat; azok-tet, szün-tet; c) többtagu igékből rendszeren : takar-tat, vakar-tat, sodor-tat, kotor-tat, kopog-tat, csattog-tat, gőzölög-tet, gyilkol-tat, ruház-tat, arat-tat, kaszál-tat, botoz-tat, csiráz-tat stb.

1. *Jegyzet.* Vannak némely igék, melyek mind az egyszerű *at, et*, mind az öszvetett *at, tet* képzőket felveszik, de másrészt értelményi árnyalattal, mit a nyelvhasználatból tanulhatni csak meg. Így különböznek : *rug-at* és *rug-tat*, *vág-at* és *vág-tat*, *jár-at* és *jár-tat*, *foly-at* és *foly-tat*, *hány-at* és *hány-tat*, *nyom-at* és *nyom-tat*, *von-at* és *von-tat*, *un-at* és *un-tat*, *tör-et*, és *tör-tet*, *vár-at* és *vár-tat*. Ezek közt azon különbség látszik lenni, hogy az egyszerűek egyes, az öszvetettek többes vagy gyakorlatos értelményűek; pl. *vizet folyat*, am. eszközli, okozza, hogy folyjon, *valamely munkát folytat*, am. cselekszi, hogy a munka tovább tovább folyjon, *von-at*, am. eszközli, parancsolja, hogy vonjanak valamit, *von-tat*, am. folytatólagonat.

2. *Jegyzet.* Néha a mivellettő hármasan is eléfordúl, pl. a hírlap valamit *hird-et*, s aki ezt a hírlapba teteti, az *hird-et-t-et*; a dajka gyermeket *szop-t-at*, az anya dajkával *szop-t-at-tat-ja* gyermekét; a kertész fákat *ül-t-et*, s az úr, ki ezt a kertésznek parancsolja, *ül-t-et-tet*. Egyébiránt az ily kemény igealakokkal csak a lehető legkritikáiban szabad élni.

3. *Jegyzet.* A hangzójokat kiugratott *g* képzős igék *at, et*, különben *tat, tet* mivellettőt vesznek föl, de némi értelményi különbséggel, t. i. az első esetben *közvetlen*, a másodikban *közvetített* mivellettők pl. az úr *sűrgeti* cselédeit *önmaga*, *sűrögteti* bizonyos eszköz vagy megbizottja által. Így különböznek egymástól *forogat* és *forogtat*, *perget* és *peregtet*, *ingat* és *inogtat*, *mozgat* és *mozogtat*, *csorgat* és *csorogtat* stb.

VII. Az *aszt* öszvetett képzőben a *t* tényező, okozó, eszközölő jelentésű, s párhuzamos önható társa *ad ed*: *rag-aszt*, *rag-ad*, *dag-aszt*, *dag-ad*, *mer-eszt*, *mer-ed*, *csügg-eszt*, *csügg-ed*. Az elsőnek értelme : *azzá* vagy *olyanná tesz*, a másodiké : *azzá* vagy *olyanná lesz*, *önmaga* által. Ennek földerítése végett az *asz esz* középképzőt szükséges elemeznünk. Némelyek szerint az nem egyéb, mint az önható képző *ad ed* változata, mennyiben a *d* és *sz* mint szervkonok, kivált némely igékben váltakozni szoktak, pl. *cselekszik*, *cselekedik*, *nyugoszik*, *nyugodik*, miszerint *ragaszt* elemezve ennyi volna : *rag-ad-t*, azaz eszközli, hogy ragadjon, *mereszt*, = *mer-ed-t*, eszközli, okozza, hogy meredjen. De ezen elemzés, tetszetősége daczára, a hangváltozási viszonylatok analógiájával nem egyezik, mert a *d*, midőn *t* járul hozzá, a kiejtésben rendszeren ehhez alkalmazkodik, pl. *ad-tam* kiejtve *attam*, sőt a törzsbeli *sz* is, mint középképző *t*-re szokott változni, pl. *esz-tem* helyett *et-tem*, *isz-tam*, *hiz-tem*, *visz-tem*, *nyugosz-tam*, *alusz-tam* helyett *it-tam*, *hüttem*, *vittem* stb. Tehát a *ragad*, *dagad*, *mered*-féle önhatókból a fentebbi hasonlat szerint kellene lenni : *ragatt*, *dagatt*, *merett*. Véleményünk szerint valószínűbbnek látszik, hogy az *asz*, az mint középképző azon *as es* változata, mely mellékneveket képez, s a csangó nyelvben *szeszese* vagyis *szeliesen* hangzik, pl. *édesz*, *kedvesz*. Sőt vannak országos divatuk is : *horpasz*, *kopasz*, *dobasz*, *csupasz*, *pimasz*, *ravasz*, *rönkesz*, *cserkesz*, s e főnevek : *tómasz*, *dugasz*, *szakasz*, *vigasz*, *tapasz*, *válás*, *eresz*; vagy *s*-vel : *száraz*, *igaz*, *nehéz*, *üdvöz* melléknevek. Ennélfogva, valamint *kopaszt* (koppaszt) = *kopaszszá tesz*, *horpaszt* = *horpaszszá*, *borpaszt* = *borpaszszá*, *szárazt* = *szárazszá tesz* : hasonlóan, *likaszt* = *likaszszá*, *horgaszt* = *horgaszszá*, *gerjeszt* = *gerjeszszé tesz*. Tudniillik az ily *asz esz* képzőjű törzsek nagyobb részt elavultak, mint nyelvünkben más számosak. Ez is mily gazdag erű s kiaknázásra váró szókincs-bánya!

Az imént tárgyalt igék közül némelyek *al, el* képzőt vesznek fel, mint : *magaszt-al*, *varaszt-al*, *vigaszt-al*, *tapaszt-al*, *nyugoszt-al*, *engeszt-el*, *neheszt-el*. Némelyekben tájéjtéssel az *sz* átvaltozik *j*-re : *szakaj-t*, *hullaj-t*, *szalaj-t*.

Jegyzet. Az eddig mondottakból meghatározhatni azon finom értelményi árnyalatokat, melyekkel a *t* képző a gyökben rejllő alapfogalmat vonalazza :

rom, ront, rontat, romlat, romlaszt;
öm, önt, öntet, ömlet, ömleszt,
nyi, nyit, nyittat, nyilatkozik.

VIII. Az öszvetett *t* képzőben a *t* ennyit jelent : *azzá* vagy *alyanná tesz*, alakít, *ami* vagy *amilyen* az alapszó által jelentett valami, pl. *tisztít*, *tisztává tesz*, *domborít*, *görbít*, *fehérít*, *fekétt*, *domború*, *görbe alakuvá*, *féher*, *fekete színűvé tesz*. Midőn igékhez járul, am. az alapige által jelentett cselekvést vagy állapotot létezővé teszi, létezését eszközli, pl. *mást állít* maga helyett, *eszközli*, hogy más *álljon* helyette; *gabonát szállít*, *eszközli*, hogy a gabona szálljon.

Ezen igealaknak mint áthatónak kétféle párhuzamos viszonytársa van a) az önható *ül, ül*, pl. *tiszt-ít*, *tiszt-úl*, *zöld-ít*, *zöld-ül*; és b) a belszenvető *odik*, *édik*, *ödik*, pl. *hunyor-ít*, *hunyor-odik*, *pédér-ít*, *pédér-odik*, *gündör-ít*, *gündör-odik*. Az *ül, ül* régiesen eléjün szenvedőleg is, pl. *feszüljön* am. feszítessék. Régi magyar Passio 16. l.

Némely nemű *ít*-es igéknek mindkét párhuzamos társok meg van, pl. aljas-*ít*, aljas-*ül*, aljas-*odik*; nemes-*ít*, nemes-*ül*, nemes-*edik*; örök-*ít*, örök-*ül*, örök-*edik*. Némelyeknek pedig csak egyik vagy másik társok van: buzd-*ít*, buzd-*ül*; pend-*ít*, pend-*ül*; állap-*ít*, állap-*odik*; futam-*ít*, futam-*odik*. Mások, kivált igékből képzettek párhuzamos társ nélkül vannak, pl. aprít, áll-*ít*, száll-*ít*, tasz-*ít*; vagy *ad ed* önható társok van: has-*ít*, has-*ad*, szak-*ít*, szak-*ad*, láz-*ít*, láz-*ad*, szár-*ít*, szár-*ad*.

Az *ít*, valamint a párhuzamos *ül ül* képzők öszvetettek, minek fölvilágosítása végett vissza kell tekintenünk a régi nyelvre, melyben ezen képzők ily alakukak voltak:

vastag : *ót, ojt, út, ujt; ól;*
vékony : *öt, öjt, üt, ujt; öl;*
közös : *ét, ejt;*

tan-*ót*, tan-*ojt*, tan-*út*, tan-*ujt*, tan-*ét*, tan-*ejt*; tan-*ól*; ép-*öt*, ép-*öjt*, ép-*ül*, ép-*ült*, ép-*ét*, ép-*ejt*; ép-*öl*.

A régi halotti beszédben: szabad-*ót*-ből szabad-*ócsa* am. szabad-*ít*-ből szabad-*ítsa*. A tihanyi codexben:

2. l. „Ezek az *ö* mondásokat bizony-*út*-ották“ (bizonyították). „És mikép lámpás olajnál kil nem világos-*út*“ (világosít);

5. l. „Az szép ruha megékös-*öt* (ékesít) embert.“ s a 9. lapon változattal; „megékös-*ít*-ti“;

8. l. „Megbizon-*ujt*-hatjuk“ (megbizonyíthatjuk);

9. l. „Bizon-*ujt*-ja (bizonyítja) szent János“;

26. l. „Miért keser-*öt*-él (keserítél) engemet el“;

69. l. „Krisztusban mind megeleven-*öt*-tetnek“ (eleveníttetnek);

131. l. „Öröle az én lelköm az én idvöz-*öt*-ö (idvezítő) istenömbe, azaz, az én idvöz-*öt*-ö fi-amba“;

142. l. „Emberi nemzetet *ö* általa megép-*öt*-é (építé)“;

139. l. „Negyed csillak (*g*) mondatik bódok-*út*-ásnak (bódogításnak)“;

140. l. „Ezek azért az szüz Máriát bódok-*út*-ják (bódogítják)“;

154. l. „Némelyeket közölök elméjükbe vak-*út* (vakít) meg“;

174. l. „Szent Lélektől megtan-*út*-atván“ (megtanítatván);

229. l. „Jöjjon el és szabad-*üh*-on (szabadítson) titőket“;

257. l. „Hogy tan-*üh*-on (tanítson) meg minket“;

19. l. „Ágyán elfesz-*ül*-ve (feszülve) fekszik“;

126. l. „Az éhözöknek megeleg-*öjt*-éséröl“ (elégítéséröl).

Hasonlóan a bécsi és müncheni codexben, a régi legendákban, s más nyelvemlékekben szerteszert olvashatók az ily változatok: szabad-*ét*, szabad-*ejt*, tan-*ét*, tan-*ejt*, szabad-*öl*, tan-*öl* stb.

Anyai s oly közös divatú példák után kételkedni nem lehet, hogy ezen párhuzamos képzőkben azon *ó, ö* rejlik, mely főntebbi elemzésünk szerint a mutató *a-, o-*val, illetőleg részeseül *ó-ö*-vel azonos, s jelent *olyat, amilyen* az illető törzsszó, s hol *ú ü*, hol *é éj*, hol *i-re* változik.

E szerint a mai *ül* elemezve és eredetileg = *ó-t*, v. *ö-t*, s a mai *ül ül* szintén = *ó-l, ö-l*, pl. *dombor-ó*, *dombor alakú, dombor-ó-t*, *dombor-óvá* tesz, *dombor-ól*, *dombor-óvá* lesz; *keser-ö* keser izű, *keser-öt* = keser izűvé tesz, *keser-öl*, keser izűvé lesz. Ezen *ót, öt, ol, ül*-ből fejlődtek ki változatképen a többi módosítások: *ojt, öjt, út, üt, ejt, ét, it*; és *úl, ül*, melyek között legujabb s legszokottabb *ít*, az átható, és *ül, ül* az önható igékre:

tan, tan-*ó*, tan-*ó-t*, tan-*ojt*, tan-*ú*, tan-*ú-t*, tan-*é*, ten-*é-t*, tan-*ejt*, tan-*é-t*;

ker, ker-*ö*, ker-*ö-t*, ker-*öjt*, ker-*ül*, ker-*ül-t*, ker-*é*, ker-*é-t*, ker-*ejt*, ker-*é-t*;

av, av-*ó*, av-*ó-l*, av-*ú*, av-*ül*, av-*ít*;

fesz, fesz-*ö*, fesz-*öl*, fesz-*ül*, fesz-*ül-l*, fesz-*ít*;

lap, lap-*ó*, lap-*ó-l*, lap-*ú*, lap-*ül*, lap-*ít*;

rém, rém-*ö*, rém-*öl*, rém-*ül*, rém-*ül-l*, rém-*ít*.

Innen magyarázható, hogy ezen képzők már kifejlett átható igékhez is járulnak mint *tolúl* = *tol-ól*, nyomúl = *nyom-ól*, merit = *mer-öt*, merül = *mer-öl*, takarít = *takar-ót*.

E párhuzamos képzőjü igék több osztályuk:

a) elvont, vagy önálló egyszerű gyökökből: *gyu*, *gyu-u-t*, *gyút*, *gyu-uj-t*, *gyújt*, *gyu-u-l*, *gyúl*; *fu*, *fu-u-t*, *fút* (szokatlan), *fu-uj-t*, *fújt*, *fu-u-l*, *fül*. Hasonlók: *füt*, *fül*; *hüt*, *hül*; *süt* (rövid), *sül*; *nyújt*, *nyúl*; *gyút*, *gyújt*, *gyül*; *avít*, *avúl*; *lapít*, *lapúl*; *szorít*, *szorúl*; *ánít*, *ámúl*; *repít*, *repül*; *ürít*, *ürül*; *gurít*, *gurúl*; *feszít*, *feszül*, *kerít*, *kérül*; *hevit*, *hevül* stb.

b) melléknévekből : szépít, szépül; rutít, rutúl; csendesít, csendesül; érzékenyít, érzékenyül; vadít, vadúl; szelidít, szelidül; igazít, igazúl; üdvözít, üdvözül stb. különösen az önhangzóval végződők hangzója a képzőbe olvad : tiszta-it tisztít, tisztaul tisztúl; és így : puha, puhít, puhúl; szürke, szürkít, szürkül; fekete, feketít, feketül,

c) önálló származékfőnevekből és elvont törzsekből : gyarapít, gyarapúl; alapít, alapúl; istenít, istenül; telepít, települ; ülepít, ülepül.

d) származékiigékből : buzdít, = (buz-g-ít), buzdúl (huz-g-ül), mozdít, mozdúl, kondít, kondúl; csöndít, csöndül; rendít, rendül, és számos hasonneműekből, sőt minden változás nélkül is : tolúl, nyomúl, merit, merül; pederít, s az újabb alkatú : közvotít.

Az *ít*-nek második párhuzamos társa a háromágu *odik, édik, ödik*, amaz áthatót, emez pedig belszenvetőt, mintegy benntevődöt képez :

savany : savanyít = savany-ót = savany-út, savanyúvá tesz; savany-odik, = savany-ó-vá v. savanyúvá tevődik.

k eser : keserít, = keser-üt, kesertivé tesz; keser-édik = keserüvé tevődik. Hasonló viszonyiak : domborit, domborodik; fodorít, fodorodik; penderít, penderedik; édesít, édesedik; savanyít, savanyodik; kövérít, kövéredik stb.

Ezen képzők mutatótáblái :

I. a) Egyszerű tevést jelentők, önhangzó és párhuzamos társ nélkül : lát-t, tá-t, tar-t, zít-t, in-t;

b) önhangzó nélkül, párhuzamos *l* társal : rom-t (ront) rom-l-ik, hám-t hám-l-ik, fej-t fej-l-ik, rej-t rej-l-ik, vagy *d* párhuzammal : om-t (ont) om-l-ik, és on-d, melyből : ondó;

c) mivellettők, önhangzó és párhuzam nélkül : lobban-t, roppan-t, cseppen-t, serken-t.

II. a) Gyakorlatos tevésű *at, et* párhuzam nélkül : látog-at, mondog-at, mereg-et, ütög-et;

b) gyakorlatos átható *at et*, önható *ad ed* párhuzammal : ing-at, ing-ad-oz, csörg-et, csörg-ed-ez, visszaható *od, éd, öd*-vel : verég-et, verek-éd-ik, marog-at, marak-od-ik, törölg-et, törölk-öd-ik;

c) gyakorlatos önható *at et* párhuzam nélkül : ujjong-at, kurjong-at, ug-at, bég-et;

d) mivellettő és külszenvedő *at, et* belszenvető *ód, öd* párhuzammal : fon-at, fon-atik, fon-ódik, tör-et, tör-etik, tör-ódik;

III. Mivellettő *tat, tet* a) külszenvedő párhuzammal : lát-tat, lát-tatik, üt-tet, üt-tetik, süt-tet, süt-tetik;

b) külszenvedői párhuzam nélkül : csikorog-tat, forog-tat, pörög-tet, szok-tat.

IV. Azzá vagy olyanná tevést jelentve, a) *asz-t esz-t, ad ed* párhuzammal, *szak-asz* *szak-ad, mer-esz* *mer-ed*;

b) *ít*, párhuzamos *ül ül* önhatóval : bor-ít bor-ül, tan-ít tan-ül, der-ít der-ül, vagy *éd-ódik* belszenvetővel : fodor-ít, fodor-ódik, henger-ít, henger-édik, vagy *ad* önhatóval : szár-ít szár-ad, has-ít has-ad, szak-ít szak-ad;

c) *ít* (= *at*) mivellettő, párhuzam nélkül : áll-ít (*at*), száll-ít (*at*), szól-ít (*at*);

d) *ít*, egyszerű önható, párhuzamtalan : hur-ít, nycr-ít, kukor-ít, siv-ít, sip-ít.

Jegyzet. Hasonlítások. A török legszebben megegyezik a magyarral. Itt *t. i.* a mivellettő ige *d-tür* vagy *t-ür*, néha pedig épen csak *t* vagy *d* képző által alakul, pl. *szev-diür-mek*, *szeret-tet-ni*, *bak-tür-mak* lát-tat-ni; *szöjle-t-mek*, szólal-tat-ni, *oku-t-mak*, olvastatni; a *diür* vagy *tür* is úgy látszik, *id-ür, id-er* (= tevő) részosulóból származott, tehát *szev-diür-mek* szó szerént am. szeret-tevő-ni (szeret-tenni). Továbbá a törökben az *ül, ül*-nak szintén van megfelelő társa : *il, ül*, szenvető jelentéssel : *szev-il-mek* szeret-tet-ni; *bak-il-mak*, láttatni, mely szinte *ol-mak* (= lenni) igével rokon. A finn nyelvben is a *t* képez ön- és átható igéket a) nevekből pl. *ahdas*, szoros, *ahdistun*, szorítok; *läpi*, lyuk, *lävistän*, lyukasztok; *rippi* gyónás, *ripitän*, gyóntatok; b) igékből : *syän*, eszem, *syötän*, etetek; *juon*, iszom, *juotan*, itatok; *istun*, ülök, *istutan*, ültetek. A latinban képez mivellettő jelentésű igéket, mint : *ciev*-ből lesz *ci-t-o*, *exci-t-o*, *susci-t-o*; *jacio*-ból *jac-t-o*, *sta-t-u-o*, (állítom), hasonlóan cselekvési képző ezekben : *op-t-o*, *ohaj-t-om*, *por-t-o*, *hor-d-om*, és rokon *d-re* változva : *un-d-o*, *on-t-om*, *ten-d-o*, nyujtom.

A tevési *t*-nek a latinban többször *facit*, a levési *l*-nek vagy *d*-nek a *fit* felel meg : *cale-facit*, meleg-ít; *mado-facit*, nedves-ít; *terre-facit*, ijesz-t; *tume-facit*, dombor-ít, dagasz-t; *cale-fit*, meleg-ül, —édik; *terre-fit*, ij-ed. A latin tehát az illető képzőt mint egész szót változtatlanul megtartotta, midőn a magyar legvégső elemében a *t* hangban, a törzsszel egybeforradott.

E) —*t*, mint időképző. A *t* képez bevégzett v. múltidőt, pl. *men-t*, *jár-t*, *ül-t*, s bizonyos igék után kettőztetve *o*, *e*, *ö* előtetés hangzóval: *lát-ott*, *szed étt*, *üt-ött*, melyek jobbra a többi személyragozásban egyszerűek: *lát-t-am*, *szed-t-em*, némelyekben, könnyebb kiejtés végett rendszeren öszvetettek: *hall-ott-am*, *hall-ott-ál*, *hall-ott-unk*; *üt-ött-em*, *üt-ött-él*, *üt-ött-ünk*; *vet-étt-em*, *vet-étt-él*, *vetétt-ünk*; de tájéjtéssel, és régiesen egyszerűek is: *üt-t-em*, *fut-t-am*.

Mennyiben a bevégzett vagy múltidő azt jelenti, hogy az illető ige által kifejezett cselekvés vagy állapot be van fejezve, vagyis meg van *téve* (perfectum), innen alapfogalomban a tevést jelentő igéképző *t*-vel rokon, melylyel egyezik általános jelentésben a *to*, *tova* is, minthogy *tesz* mély hangon am. *tasz*, vagyis *tova* mozdít. Ezen múltidő főnév gyanánt ragozhatni is szokott: élt-em-ben, lát-t-om-ra, tud-t-om-mal, men-t-em-ben, vesz-t-em-re, jött-öm-ig. Szoros értelményi kapcsolatban áll vele azon *at*, *et*, mely mindennemű igékből elvont értelmű főneveket képez: *ír*, *ír-at*, *mozzan*, *mozzan-at*, *kel*, *kel-et*, *keres*, *keres-et*, *üt*, *üt-et*, s párhuzamos társa *ás*, és: *ír-ás*, *mozzan-ás*, *kel-és* stb.

Mi e másodnemű képzőt illeti, ez minden egyes igéből képezhet főnevet, s azt jelenti, hogy az illető cselekvés vagy állapot *gyakorlatban*, *folyamatban* van. Az első nemű hajdan szintén csaknem általánosan mindenféle igéhez járult, pl. *zarándoklat*, *miivelkedet*, *tündérlét*, *szorgalmazat*, *pusztulat*, *menekedet*, *kereskedet* stb., ma pedig az eredeti nyelvérzék megtompultával, a fogalmak szabatosságának kárára, ott is *ás*, *és*-vel él a hanyag nyelvcsokás, hol *at*, *et*-nek volna helye, t. i. mint fentebb érintettük, az *ás és* jelenti az illető igének cselekvési vagy állapoti *folyamát*, *tartását*, ellenben az *at*, *et* a) annak bevégzettét, végrehajtott mivoltát, pl. *cselekedet*, amit cselekedtünk, *irat*, amit irtunk, ami irva van; b) annak tárgyát, létélét, pl. *moulat*, a mondás tartalma, tárgya, *ülözet*, amibe öltözünk. Ennélfogva más és más a *cselekvés és cselekedet*, *írás és irat*, *gondolás és gondolat*, (l. a Szótár folyamában —*ás*, —*at* rovatok alatt). Az *ás*, *és* alanyi, öszszerű, az *at*, *et* az alanytól elvont értelmű főneveket képez. Ugyanazon különbség van a ragozott múltidő és-a vele viszonyló *at*, *et* képzőjű főnevek között, pl. 'Pesten éltemben' (midőn Pesten élttem) és 'egész életemben'; *jártában*, *kelésben* és 'a levél kelete'; *írtomban* sokan háborgattak' és *iratomban* sok idegen szó van.' Egyébiránt a nyelvcsokás néha a második helyett is az elsőt használja: 'a levél *kelte*' e helyett: *kelete*; 'idő *jártával*' e helyett: *járatával*; ez pedig 'múltodban nincs öröm' múlt időt jelentő részesülő, tehát e helyett: *múltadban*.

Jegyzet. A török nyelvben is az egyszerű múlt képző betűje *d*, néha (euphoniai okból) *t*: *szev-d-üm*, *szeret-t-em*, *kül-d-üm*, *cseleked-t-em*, *i-d-im*, *vol-t-am*, *bak-t-üm*, *lát-t-am*; s a részesülőben: *kül-d-ük*, *cseleked-t-e*, a honnan *küldüke* am. cselekedtében. A perzsában az egyszerű vagy általános múlt képző betűje szintén *t* vagy *t*: *bü-d-am*, *vol-t-am*, *pusi-d-am*, *föd-t-em*, *kus-t-am*, *öl-t-em*, s múlt részesülők: *bü-d-a*, *vol-t*, *pusi-d-a*, *kus-t-a*. A japán nyelvben *ta*: *atajeta*, *ad-ta* s a részesülőben *te*: *ataje-te*. — Nevezetes, hogy a magyar egyszerű alakú múlt idők közül a törökben csak a *d* v. *t* képzős (mássalhangzós), a finnben csak az *i* képzős (önhangzós) múlt van meg. (Lásd az utóbbira Fábrián Finn nyelvtanát 118. lapon). Mint különös találkozást felhozzuk itt is az árja *t* képzőket. A latinban az *at*, *et* képzőjű magyar főneveknek megfelelően a múltidő részesülőjéből képzett *us*, *um*, *ura* végzetű részesülők és nevek: *ic-t-us*, *üt-ött* és *üt-et*, *mo-t-us*, *mozdít-ott* és *mozzan-at*, *fac-t-um*, *tett*, *cseleked-et*, *scrip-t-ura*, *ír-at*. A németben az egyszerű múlt: *lob-t-e*, *sag-t-e* és részesülők: *gelob-t*; *tragen*-ből lett *Trach-t*, *visel-et*, (sich) *schlagen*-ből (verekedni, ütközni), *Schlach-t*, *ütköz-et*, és így: *prangen*, *Prach-t*, *mögen*, *Mach-t*, *ziehen*, *Fluch-t*, *ziehen*, *Zuch-t*, *thun*, *That* (tét) stb. A szanszkrit *dat-tá-sz*, zend *dá-t-ó*, latin *da-t-us*, hellen *do-r-ós*, (Bopp), magyar *ado-tt*, *ad-ta* a *t* ragban is egyeznek.

F) —*t*, mint tárgyeseti rag. A tárgyeset raga *t* (*at*, *et*, *ét*, *ot*, *öt*) szoros viszonyban áll a cselekvőigékkel, mert ahol tárgyeset van, ott átható vagy áthatási érvényű igének is kell lennie. „Fát vágok“ itt átható ige van. „A bíró törvényt ül“ itt az *ül* áthatási érvényű cselekvés. Hogy nyelvünkben a tárgyeseti rag *t* a tevésnek fogalmát illetőleg tárgyat fejezi ki, s mint olyan alattomban minden áthatóban foglalatik, onnan gyaníthatni, mert bizonyos viszonyokban értelemcsonkítás nélkül el is maradhat, nevezetesen. a) A személyragozott neveknél az első és második személyben: „Eltörtem a kezem.“ „Hogy adtad el a házad?“ b) A részesülők előtt általán: „Borjvó ember, kötelverő, szijgyártó, füstfaragó.“ A régiéknél a *ván* *ván* ragu részesülők mellett is. „Es jöve Jézus ajtók betevén és ablakok berekesztvén.“ Münch. cod. János 20. c) A határaltan mód előtt: „pipa gyűjtani, fa vágni, háztűz nézni, szőlő kapálni,“ s az újabb alkotású, képviselni.

A nyelvészet azon tana, hogy a tárgyesetben (accusativusban) a *whin* értelme lap-pang, a magyarra teljesen ráillik, mert *oda* (dorthin), *tova* (weiterhin) és *tesz* (steltt, legt, setzt, thut), általános fogalomban egészen egyezők, s lényeges betűjük *t* vagy *d*.

G) —*n*, igeképző. A vastaghangu gyökök után nyílt *a*, a vékonyhanguak után nyílt *e* segédhangzóval : *an*, *en*. Önható igéket képez, melyekből átható leszen, ha *t* ragasztatik hozzájuk, pl. dobban-*t*, röppen-*t*. Ezen képzőnek eredete úgy látszik *in* gyök (in-d-úl, in-d-it szókbán), s értelme: indulás, egyszerre történő levés (fit), vagyis a gyökszó által jelentett valaminok létrejövését fejezi, minélfogva hasonló az önhatókat képző *d*-hez, melynek párhuzamos átható társa szintén *t* (facit), mint *e* viszonyított igékből kitünik : puff-*an*, puff-*au-t*, puff-*ad*, puff-*asz-t*; pukk-*an*, pukk-*an-t*, pukk-*ad*, pukk-*asz-t*; lapp-*an*, lapp-*an-t*, lapp-*ad*, lapp-*asz-t*; pitt-*en*, pitt-*en-t*, pitt-*ed*, pitt-*esz-t*; söpp-*en*, söpp-*en-t*, söpp-*ed*, söpp-*esz-t*. Az első jelentése tehát : *lesz* (fit), a másodiké : *teszi, hogy legyen* (fieri facit). Hasonló igékből származtak : *dagan-at*, *bocsán-at*, *fogan-at*, melyekkel egyeznek dag-*ad*, bocsá-*t*, fog-*ad*. Egyőbiránt az *an en* abban különbözik az *ad-ed*-től, hogy amaz az illető belcelekvésnek mintegy indulását, keletkeztét, kitérését, s egyszeri létét, emez pedig folytonos tartását jelenti.

Az *an en* képzőt különösen kedvelik a hangutánzó, és a mozgalomra vonatkozó gyökök : böff-*en*, bugygy-*an*, csatt-*an*, csett-*en*, csurr-*an*, czupp-*an*, dobb-*an*, döbb-*en*, dörr-*en*, durr-*an*, fityty-*en*, forty-*an*, hars-*an*, hork-*an*, horty-*an*, hörp-*en*, hupp-*an*, kopp-*an*, kotty-*an*, kukk-*an*, koccz-*an*, locscs-*an*, mukk-*an*, nyekk-*en*, nyikk-*an*, patt-*an*, pih-*en*, piszz-*en*, potyty-*an*, puff-*an*, recscs-*en*, rikk-*an*, ropp-*an*, rokk-*an*, rotyty-*an*, rozz-*an*, röff-*en*, suh-*an*, supp-*an*, surr-*an*, szipp-*an*, szotyty-*an*, tüszsz-*en*, topp-*an*, zökk-*en*, zörr-*en*; biczez-*en*, bill-*en*, csuszz-*an*, döczcz-*en*, libb-*an*, lebb-*en*, leff-*en*, libb-*en*, lobb-*an*, mozz-*an*, rett-*en*, rezz-*en*, röpp-*en*, roh-*an*, rogygy-*an*, serk-*en*, vill-*an* stb.

Öszvetett vagy vegyes igeképzők.

Ugyanazon gyök vagy törzs két, három, négy, sőt épen öt képzőt is fölvehet, amint *t* i együtt véve önhatást, áthatást, miveltetést, külszenvedést, belszenvedést, kicsinyítést, tehetőséget, gyakoriságot akarunk kifejezni, pl. *osz*, elvont gyökből leszen áth. *osz-t*, mint az *osz-ol*, önhatónak párhuzamos társa, innen : *osz-t-og-at*, *osz-t-og-at-tal*, *oszto-og-at-tal-hat*. Míután az egyező igeképzőket részletesen tárgyaltuk, jelen cikkben a szokottabb öszvetettek tábláját adjuk.

I. Kettős igeképzők :

an-t, *en-t* : lobb-*an-t*, durr-*an-t*, csill-*en-t*, rezz-*en-t*, dörr-*en-t*;
ad-oz, *ed-éz* : ak-*ad-oz*, szak-*ad-oz*, ép-*éd-éz*, crny-*ed-éz*, rep-*ed-éz*, hül-*ed-éz*,
égg-ed-éz;
ad-z(ik), *ed-z(ik)* : fi-*ad-z(ik)*, sarj-*ad-z* kér-*ed-z* pölyh-*öd-z* level-*ed-z-ik*;
og-ál, *ég-él* : ad-*og-ál*, isz-*og-ál*, kér-*ég-él*, szed-*ég-él*, hiv-*og-ál*;
ig-ál, *ik-ál* : tasz-*ig-ál*, gur-*ig-ál*, haj-*ig-ál*, sánt-*ik-ál*, korny-*ik-ál*;
og-at, *ég-et*, *ög-et* : lát-*og-at*, ad-*og-at*, tol-*og-at*, ver-*ég-et*, néz-*ég-et*, üt-*ög-et*;
ong-at, *éng-et*, *ing-et* : bor-*ong-at*, szor-*ong-at*, mer-*éng-et*, ker-*ing-et*;
ar-int, *er-int* (ar-*it*, er-*it*) : csav-*ar-int*, hab-*ar-int*, ped-*er-int*, tek-*er-int*;
or-od(ik), *ér-éd(ik)* : sod-*or-od(ik)*, bod-*or-od*, péd-*ér-éd*, csép-*ér-éd-ik*;
ar-od(ik), *er-éd(ik)* : tak-*ar-od*, vak-*ar-od*, zav-*ar-od*, csav-*ar-od*, tek-*er-éd(ik)*;
or-ít, *ér-ít* : sod-*or-ít*, bod-*or-ít*, péd-*ér-ít*, csép-*ér-ít*;
ar-ít, *er-ít* : tak-*ar-ít*, csav-*ar-ít*, tek-*er-ít*;
t-al, *t-el* : vigasz-*t-al*, marasz-*t-al*, tapaszt-*t-al*, híresz-*t-el*, engesz-*t-el*;
d-ál, *d-el* : vag-*d-ál*, szab-*d-ál*, rug-*d-ál*, szcg-*d-el*, szel-*d-el*, nyög-*d-el*;
d-at, *d-et* : mos-*d-at*, hir-*d-et*, kül-*d-et*, kez-*d-et*;
d-ít : moz-*d-it*, for-*d-it*, in-*d-it*, zén-*d-it*, csön-*d-it*;
d-ül, *d-ül* : moz-*d-ül*, for-*d-ül*, in-*d-ül*, zén-*d-ül*, csön-*d-ül*;
d-os, *d-és*, *d-ös* : fog-*d-os*, kap-*d-os*, lép-*d-es*, röp-*d-ös*;
d-oz, *d-éz*, *d-öz* : fog-*d-oz*, kap-*d-oz*, hor-*d-oz*, tép-*d-éz*, pök-*d-öz*, lök-*d-öz*;
k-od, *k-éd*, *k-öd* : csap-*k-od*, kap-*k-od*, csip-*k-éd*, röp-*k-öd*, köp-*k-öd*;
g-at (*og-at*), *g-et* (*ég-et*, *ög-et*) : for-*g-at*, hal-*og-at*, moz-*g-at*, bor-*og-at*, pér-*g-et*, ver-
éz-et, üt-*ög-et*;
g-ál, *g-él*, *g-öl* : ron-*g-ál*, haj-*g-ál*, her-*g-él*, dör-*g-öl*;
k-ál, *k-él* : tur-*k-ál*, szur-*k-ál*, váj-*k-ál*, fur-*k-ál*, vés-*k-él*;
k-oz *k-éz*, *k-oz-ik*, *k-éz-ik*, *k-öz-ik* : fut-*k-oz*, szer-*k-éz*, zár-*k-oz-ik*, üt-*k-öz-ik*;
l-at, *l-et* : kos-*l-at*, viza-*l-at*, pes-*l-et*;
l-ál, *l-el* : fagy-*l-ál*, szag-*l-ál*, fog-*l-ál*, ér-*l-el*, kér-*l-el*, iz-*l-el*, szin-*l-el*, bér-*l-el*;

zs-ol, zs-él, zs-öl : mor-zs-ol, hor-zs-ol, pőr-zs-él, dör-zs-öl;
k-ol, k-él : tapicz-k-ol, tepicz-k-él, evicz-k-él;
ód-z(ik), öd-z(ik) : lop-ód-z-ik, kér-öd-z-ik;
ar-og, er-ég : zav-ar-og, csav-ar-og, tek-er-ég;
ar-ül, er-ül : csav-ar-ül, kany-ar-ül, tek-er-ül;
k-öz-ik, k-öz-ik : bir-k-öz-ik, mér-k-öz-ik, gyür-k-öz-ik;
ak-od(ik), ek-éd(ik) : mar-ak-od-ik, tol-ak-od-, húz-ak-od-, lop-ak-od-, ver-ek-éd-
 tör-ek-éd-ik;
l-ód(ik), l-öd(ik) : por-l-ód-ik, sur-l-ód-, kin-l-ód-, tor-l-ód-, tör-l-öd-ik;
r-ód(ör-ód), r-öd(ör-öd)-ik : kot-r-ód-ik, tip-r-ód-, gyöt-r-öd-ik;
ad-oz(ik), ed-éz(ik) : szúny-ad-oz, tűn-ed-éz-, tör-ed-éz-ik;
ak-od-, ek-éd(ik) : tol-ak-od-ik, mar-ak-od-ik, húz-ak-od-ik, ver-ek-éd-ik, köt-ek-éd-ik.
ak-osz, ek-ész(ik) : mar-ak-osz-ik, von-ak-osz-ik, ver-ek-ész-ik, csel-ek-ész-ik, tör-
 ek-ész-ik;
ak-oz-, ek-éz(ik) : vár-ak-oz-ik, fur-ak-oz-ik, fel-ek-éz-ik, ellen-k-éz-ik;
al-ód-, el-öd(ik), asz-al-ód-ik, zug-ol-ód-ik, tép-el-öd-ik, mérg-el-öd-ik, zsémb-el-öd-ik;

II. Hármasszó képzők :

ar-g-at, er-g-et, or-g-at, ör-g-et : tak-ar-g-at, vak-ar-g-at, tek-er-g-et, kot-or-g-at,
 söp-ör-g-et;
al-g-at, el-g-et, ol-g-at, öl-g-et : nád-al-g-at öl-el-g-et, bot-ol-g-at, tör-öl-g-et, ör-öl-g-et;
os-g-ál, es-g-él : rak-os-g-ál, fut-os-g-ál, ker-es-g-él;
os-g-at, es-g-et : rak-os-g-at, ker-es-g-et;
oz-g-at, ez-g-et, öz-g-et, öz-g-et : por-oz-g-at, mot-oz-g-at, nev-ez-g-et, rend-éz-g-et,
 köt-öz-g-et;
oz-g-ál, ez-g-él, öz-g-él : por-oz-g-ál, nev-ez-g-él, köt-öz-g-él;
g-at-óz-, g-et-öz(ik), hall-g-at-óz-ik, ker-g-et-öz-ik;
d-og-ál, d-ég-él, d-ög-él : áll-d-og-ál, jár-d-og-ál, sir-d-og-ál, men-d-ég-él, ül-d-ög-él;
d-ok-ol, d-ék-él, d-ök-öl : hal-d-ok-ol, nyel-d-ék-él, öl-d-ök-öl;
g-ad-oz, g-ed-éz : in-g-ad-oz, csor-g-ad-oz, zen-g-ed-éz, csör-g-ed-éz;
al(ál) k-od(ik), el(él) k-éd(ik) : hiv(hiu) al-k-od-ik, met-él-k-éd-ik, vet-él-k-éd-ik,
 elm-él-k-éd-ik, gond-ol-k-éd-ik;
at-k-oz(ik), et-k-éz(ik) : csal-at-k-oz-ik, hiv-at-k-oz-ik, kel-et-k-éz-ik;
t-og-at, t-ég-et, t-ög-et : fosz-t-og-at, bon-t-og-at, rej-t-ég-et, ön-t-ög-et, dön-t-ög-et;
al-k-od-, el-k-éd(ik) : ur-al-k-od-ik, fuv-al-k-od-ik, riv-al-k-od-ik, két-ol-k-éd-ik;
al-k-oz-, el-k-éz(ik) : cauda-al-k-oz-ik, kína-al-k-oz-ik, rend-el-k-éz-ik;
ar-ód-z-, er-öd-z(ik), tak-ar-ód-z-ik, vak-ar-ód-z-ik, tek-er-öd-z-ik;
az-k-od-, ez-k-éd-, oz-k-od-, öz-k-öd(ik) : ruha-az-k-od-ik, alkalm-az-k-od-ik, hely-ez-k-
 éd-ik, or-oz-k-od-ik, köt-öz-k-öd-ik;
k-ol-ód-, k-el-öd(ik) : hány-k-ol-ód-ik, vesz-k-el-öd-ik.

III. Négyesszó képzők.

d-os-g-at, d-és-g-et, d-ös-g-et : kap-d-os-g-at, lop-d-os-g-at, ver-d-és-g-et, lök-d-ös-g-et;
d-oz-g-at, d-éz-g-et, d-öz-g-et : fog-d-oz-g-at, hor-d-oz-g-at, csip-d-éz-g-et, ül-d-öz-g-et;
k-ál-g-at, k-él-g-et : jár-k-ál-g-at, ir-k-ál-g-at, cser-k-él-g-et;
l-al-g-at, l-el-g-et : fog-l-al-g-at, szag-l-al-g-at, iz-l-el-g-et, szem-l-él-g-et;
l-al-k-oz(ik) : fog-l-al-k-oz-ik, táp-l-ál-k-oz-ik;
d-al-k-oz(ik) : vag-d-al-k-oz-ik, szab-d-al-k-oz-ik;
ar-ít-g-at : vak-ar-ít-g-at, hab-ar-ít-g-at;
t-al-g-at, t-el-g-et : tapaszt-al-g-at, vigasz-t-al-g-at, híresz-t-el-g-et;
d-al-ód-z(ik) : vag-d-al-ód-z-ik, rug-d-al-ód-z-ik;
g-at-ód-z-, g-et-öd-z(ik) : hall-g-at-ód-z-ik, ker-g-et-öd-z-ik;
Jegyzet. A tehető *hat, het*, és miveltező *tat, tet*, mind az egyszerű, mind a szárma-
 zékigékhez járulhat, pl. áll-hat, áll-tat; ül-het, ül-tet; vakar-hat, vakar-tat; pédér-het, pédér-tet;
 mulat-hat, gyönyörködtet-het, stb.

Igehatározói képzők.

—*lag*, —*leg*. Ezekben és ilyenekben: futó-lag, muló-lag, kellő-leg, illő-leg, módhatározókat képez igékből és nevekből, s értelme: *kép, képen, módon, hasonlóan, úgy, oly neműen*: futólag = futóképen (futva), mulólag = mulóképen; kellőleg = kellőkép, kellő módon; királyilag = királyi módon. A hasonlóság alapfogalma rejlik benne, minélfogva hasonló a székeleyeknél divatos *lak-hoz*, mely máskép *alak* (forma, kép). Hasonló-lag = hasonló-alak = hasonló-kép.

—*va*, —*ve*. A régiek részesülül használták, oly formán, mint a múlt idő harmadik személyét, legalább úgy ragozták, mint ezt. „Az én postikámat, mint tévelygésekkel rakvát (rakottat) meveti.“ Telegdi. „Hívsággal rakvának (rakottnak) érezné minden javát e földnek.“ Pázmán. „Az Úrnak igazságával rakvák a vizek.“ Pétsi. Hajdan személyragozták is: *állvám*, (dum ego stabam), *állvád*, (dum tu stabas), *állvója*, *állvánk*, *állvátok*, *állvájok*, mit a múlt idő részesülőjével helylyelközzel ma is teszünk: „megkaptad-e az irtam levelet?“ „Szerettem édes anyám.“ „Ő az én kedveltem. Sőt a *va*, *ve* többesét is használjuk: „A lapok telvék (telve vannak) dicséretével;“ „Az ajtók zárvak“ (zárva vannak). Miből az tetszik ki, hogy itt a *van*, *val* ige rejlik, s a köznépnél gyakran hallani: meg van *hagy-vel*, ki van *fizet-vel*. A Tatrosi codexben is olvasható: „És ő igéjét nem valjátok tübennetek *lakozóval*.“ (Et verbum ejus non habetis in vobis manens). Egyébiránt a mai közszokás mind névszó, mind állapotjegyző, illetőleg határozó gyanánt veszi: „irva van“ scriptum est, és „ülve alszik“ sedendo dormit, „rekegve beszél“ rauce loquitur. Mint határozó egyezni látszik a török *üb* v. *üp* képzővel: *kilüb* cselekedve, *dü-süb* esve (en tombant), *szöjle-j-üp* szólvá.

—*ván*, —*vén*. Öszvetett képző, melynek alkatrészei az imént tárgyalt *va*, *ve*, és a határozókat képző *an*, *en*, tehát = *va-an*, *ve-en*, pl. *járva-an*, *járván*, *kelve-en*, *kelvén*. A többi részesülőkől is képződnek ilyenén határozók, nevezetesen a) a jelenből: „folyó-an beszél, merő-en néz, forró-an v. forró-n süt a nap;“ b) a múltból: „folyt-on foly, futt-on fut, jött-ön jő, ment-en ment;“ c) a jövőből: „szánandó-an,“ „állandó-an,“ „illendő-en,“ = szánandó, állandó, illendő módon v. képen. A törökben szintén fölveszi a főntebbi alak még az *en* képzőt is, kivált a költőknél: *vir-üb-en* adván, *cek-üb-en* húzván.

—*vást*, —*vést*. Igékből módhatározókat képez: *foly-vást*, *lép-vést*. Körülírva ezt jelenti: azon cselekvési módot gyakorolva, úgyve, folytatva, melyet a tölge jelent: Ezen képző három elemből áll, a) *va*, *ve* részesülőkől: *foly-va*, *lép-ve*; b) kapcsoló *es* (as)-ből, mely másnemű részesülőkől is képez melléknveket, pl. *viselő-s*, *kapó-s*, *járt-as*, *kelt-es*, *itt-as*, *ment-es*, *viselt-es*, *várandó-s* stb. c) azon *t*-ből mely határozókat képez, mint: örömes-t, egyenes-t, s mely többször *an*, *en* határozóhoz is járul, önhangzóval vagy a nélkül pl. hajdan-ta, régen-te, alan-t, hosszan-t. Ezen elemzés szerént képződtek: fut-va-as-t futvást, biz-va-as-t, bizvást, nyargal-va-as-t nyargalvást, néz-ve-es-t nézvést, oldall-va-as-t oldalvást. Ily nemű határozók nyelvünkben csekély számuak.

—*ul*, —*ül*, illetőleg —*an*, —*en*. Módhatározókat képeznek, s egypárosak. Járúlnak a) melléknvekekhez: józan-ul, bolond-ul, rút-ul, rosz-ul, esztelen-ül, kelletlen-ül, illetlenül; értelményre hasonlók hozzá: *an*, *en*, mint okos-an, szilárd-an, helyes-en, bölcs-en; mely melléknvekek képződnek ezzel, melyek amazzal, a szótár adja elé; vannak melléknvekek, melyek mindkét képzőt fölveszik, pl. ostobá-n (ostoba-an), ostobá ul; rest-en, rest-ül; szilárd-an, szilárd-ul; b) főnevekhez; s *mint* által fölcserélhető: eb-ül, kutyá-ul, ember-ül, pór-ul, azaz mint, eb, kutyá, ember, pór; magyarok-ul, erdélyiek-ül = mint magyarok, erdélyiek; német-ül, szláv-ul, olasz-ul, görög-ül = úgy beszélve, irva, olvasva, mint német, szláv, stb. szokott.

Ezen képzőkben nem annyira *hasonlóság* mint ugyanazonság alapfogalma rejlik, s eredetre nézve rokon az *úgy* (ógy) határozóval. Alaphangjuk tehát a távolra mutató zártabb *o*, vagy *u*, melyeknek rokon társai *ö* vagy *ü*, nyiltabb hangokban pedig *a*, *e*; emezekhez még hozzájuk járul az *a* (an, en, de on is pl. nagy-on), amazokhoz az *n*-nel rokon *l* hang (al, ül v. ul, ül). A latinban is mint tudjuk rendszeren *e*, a jellemhang: *mal-e*, *optim-e*, *pulchr-e*, *pulcherrim-e*, *brevisim-e*, *sapientissim-e*; a görögben rendszeren szintén önhangzó az igehatározó képzője: *ár-ω* (felül), *ár-ω* (alul), *ész-ω* (kívül), a melléknvekből származottakban is csak *ω* a képző, mert *σοφ-ός* és *σοφ-ός* szókban az *ς* mindkettővel közös: Buttman is az *ω*-t tartja a határozó régi képzőjének; a hasonlító fokban *ορ*: *σοφώτα-ορ*, a legfelső fokban *ω* stb. stb. A főneveknél *ul*, *ül* sajátlag névmódosító, s mindenkor *mint*, *úgy mint*, *azon* vagy *oly módon* szókkal cserélhető fel, pl. *por-ul* venni be a gyógyszer azt teszi: úgy mint port; *palástul* viselni a mentét = úgy vagy oly módon akasztva mint palástot szokás; *eszközül* hasz-

nálni valamit = úgy mint eszközt; valakit *feleség-ül* venni = úgy mint feleséget; *apud, anyul* testvérek, sajtóságos kifejezés = ugyan azon apától, anyától valók. E mondatban: *arcz-ül* fúj a a szél“ ezt teszi: *onnan, azon tájról*, mely felé az arcz fordítva van; „*arcz-ül* (régiesen *arczél*) csapni valakit,“ azon oldal-ól, melyen az arcz van. Ezekben is a távolra, valamely helyre mutató alapfogalma rejlik, valamint ezekben is al-ül, föl-ül, kiv-ül, bel-ül, el-ül, hát-ül = ott alatt, fönt, künt, bent, stb.

A fentebbi fejtegetés szerint valamint az *an, en* határozói képzők egyikét kivétellel, mint igaz-án, magyar-án, rövid önhangzóval ejtetnek, úgy az *ul, ül* képzők illetőleg névmódosítók is röviddek volnának s különböznek az *ül, ül* igeképzőktől; mindazáltal közbeszédben meg szoktak nyújtatni.

—*ast, —est, —ést, —ost, —üst*. Öszvetett képző, mely főnevekből igehatározókat képez. Alkatrészei: az öszveköző s melléknévi képző *as, es*, mely a hangrendben az illető név többes számához alkalmazkodik, és az *an, en* határozókhoz járulni szokott *t* pl. alkalmasan-t (in-t), képesen-t (in-t). Ugyanazon *t* egy érvényű az *an, en* határozóképzővel, mely a régieknél gyakoribb használatban volt, mint ma, pl. a Kinizsi Pálné imakönyvében: „rettenetösség-üst (rettene-gességesen) huzattatol vala;“ „nagy bőség-üst (bőségesen) kiontád;“ „méltóság-ost (méltoságo-san) engem meghallgass;“ „gerjedet-üst (gerjedetesen) ha ölellek.“ Ilyenek a ma is divatos: *egyen-est* = egyenesen, *bizony-ost* = bizonyosan, *vagy-est* = vegyesen, *öröm-est* = örömesen, *rettenet-est* = rettenetesen, *öszv-est* = öszvesen.

Ezen *t* képzőtől különbözik azon *t*, mely részint hely-, részint időhatározókat képez, és gyakran már egy megelőző *an, en* képzőkhöz járul pl. *i-tt, o-tt, minden-ütt, len-t, fen-t, künt, bent, köz-t, régen-t, hajdan-t, korán-t, megin-t, akkor-t, mos-t* v. *mas-t, nyaran-t, megtoldva: ta, te: hajdan-ta, régen-te, nyaran-ta, napon-ta, leány-ta* (leány korában), *füen-te* (fű korában), *ifjon-ta* (ifjú korában), s megfelelnek e kérdésre: *mikor?* honnan hibás: *naponta* e helyett: *napon-ként*, mert *naponta* = nappal, pl. éjente (éjjel) korhelykedik, *naponta* alszik. Ide tartozik az elavult: *el-eszt* (primitus, olim), *el-estebb* (antiquiore tempore) az *el* (prae) gyöktől, tehát *am. el-est, el-estebb*. Szintén más jelentésű *t* van ezekben: *néz-t, kivál-t* = *néz-ve, kivál-va*.

A módhatározó *t* képzőben a hasonlóság alapfogalma rejlik s megfelel e kérdésre: *hogyan? mikép? mimódon?* Minélfogva nem lehetünk egy véleményben Révaival, ki a magyar *ast, est* öszvetett képzőt az *eszt-lapp ast, est* és fordított finn *sta-, ste-*vel hasonlítja öszve, mert ezek úgynevezett ablativust képeznek, pl. *kattus-est* tető-től, tető-ből, tető-ről, *kala-sta* = haltól, hal-ról, és így inkább a magyar *ta, to, töl, töl-höz* rokonok; ellenben a magyar *ast, est* öszvete-vést, kapcsolást fejez ki, mi az *astul, estül* öszvetételeben még inkább kitetszik (lásd ezt itt alább). Több hasonlóságot gyanítunk a német *st* határozóval, pl. *er-st*, egészen egyezik e magyar szóval: *el-eszt* vagy *el-est* (primum, prius), milyenek *näch-st, würdig-st*, s több hasonló szók is, melyek képzője is a magyar *öröm-est, rettenet-est, egyen-est* szók képzőjével teljesen egyezők.

—*astul, —estül, —éstül, —ostul, —üstül*. Főnevekhez járuló, a többesszám szerint változó hangzóju, öszvetett képzők, melyek társas, együttes értelményű igehatározókat alkotnak: *ház-as-t-ül*, házával együtt, *feleség-es-t-ül, gyerek-es-t-ül* elutazott, feleségével gyerekeivel együtt; oda vagyunk *fal-u-s-t-ul*, az egész faluval együtt. Ezek *ast* és *ul* képzők öszvetételei s így elemezhetők: az első *lz* jelent öszveköttetési viszonyt: *ház-as, feleség-es, gyerek-es, falu-s*, a másik a fentebbi *t*, = *an, en*: *ház-as-t* = házasan, *feleség-es-t* = feleségesen, a harmadik *ul, ül* pedig *am. úgy*, tehát: *feleség-estül* = úgy feleségesen, feleséggel együtt. L. fentebb: *ast, est* és *ul, ül*.

Kisarjadzás által alakult képzők.

A szóképzésnek harmadik s igen dús forrása a kisarjadzás, midőn, t. i. nem valamely ép vagy csonkított szó ragasztatik az alapszóhoz, hanem vagy véghangzója mássalhangzóvá növekszik ki, vagy mintegy sarj gyanánt oly hangot ereszt ki magából, mely a bevett nyelvszókás szerint új értelményt kölcsönöz neki. Ezen képzésmód teszi a nyelvek legsajtóságosabb oldalát.

Ajakhangi kisarjadzások.

Mint az *ó, ő* képzékről szólva már eléadtuk, ezen hangzók gyakran vagy közvetlenül, vagy az *ü, ú* révén ajakhangokra változnak által, és pedig hol megtartván előbbi értelményeket, mint: *adu adv, szaru szaru, fenyő fenyu*, hol némi új értelményi árnyalattal, pl. *az által*

lánosról különökre, nemről fajra menvén által, mint: *ülő ölv, nyelő nyelv, csomó csomb, gomó gomb*. Az ily kisarjadzás háromnemű lehet, a) midőn a mássalhangzóvá alakult önhangzó segéd előhangzó nélkül szorosan odatapad az alapszóhoz, mint a fentebbi példákban, és ezekben: *cőrömb, dörömb, dölf, talp*; b) midőn bizonyos viszonyokban előhangzót veszzen föl, mi rendszeren könnyebb kiejtés végett történik, pl. *ter-ep, ál-om*, melyet önhangzóval kezdődő képzők és ragok előtt kiugratnak; pl. *terpezst, álmos, álmodik*; c) midőn a fölvetett előhangzót mindenemű ragozás alatt állandóan megtartják, pl. *darab, telep, közep, idom*.

Az a) pont alattiakról világos, hogy az ajakhangi képzők nem egyebek, mint az illető hangzók átalakulásai: *üd-ü üd-v, ned-ü ned-v, sér-ő sér-v, ham-u ham-v, dar-u dar-v, eny-ü eny-v, sa-ó sa-v, hi-ő hi-v, hi-u hi-v(ság)*, s mint középképzők: *ol-v-ad, sor-v-ad, her-v-ad, seny-v-ed, szen-v-ed, ször-b-öl, för-m-ed, hor-p-ad, öt-v-ös stb*.

A b) pont alattiak, hasonlat alapján szintén így elemezhetők pl. *al* (infra sub) *al-ó, al-v, al-m, al-om* = barom alá vetett ágynemű; *ál* (előlehel: *hál*), *ál-ó, ál-v, ál-m, ál-om*; *jár, jár-ó, járv, jár-m, jár-om*, amiben a befogott ökör jár; *ter* (tér), *ter-ő, ter-ü, ter-m, ter-em*. Hasonlóan az elvont gyakorító törzsigekből: *hatal, hatal-ó, hatal-m, hatal-om, kérel, kérel-ő, kérel-m, kérel-ém*. E szerint elemezhetők valamennyi *om, ém, öm* úgynevezett hangugratók; *hal-m, hal-om*; *maj-m, maj-om*; *iz-m, iz-om*; *kör-m, kör-öm*; *ür-m, ür-öm*; *kor-m, kor-om*; *ól-m, ól-om*; *or-m, or-om*; *sóly-m, sóly-om*; *ver-m, ver-ém*; *szir-m, szir-om*; *suly-m, suly-om*; *sely-m, sely-ém*; *ér-m, ér-ém*; *szemér-m, szemér-ém*; *hár-m, hár-om*; *diadal-m, viadal-m, unal-m, sokadal-m, szidal-m, élel-m, félel-m, kegyel-m, gyötrel-m, figyel-m, szerel-m, stb*. Ezekből látjuk egyszersmind a hangugratásnak okszerűségét, mert ezekben a hangzó nem lényeges alkatrészt, s mint olyan, ha a kiejtés nem nehezedik, sőt gördülényebb lesz általa, kihagyható, ami hangtani oknál fogva kivált az *l, ly, j, r* után szokott történni.

A c) pont alattiak hasonló módon elemezhetők, melyekben az előhangzó különféle okokból állandóan megmarad, α) mivel a szokás hosszúvá nyújtotta, mint: *has-áb, nyal-áb, ger-éb, zser-éb, hull-ám, vill-ám, csill-ám, vid-ám*; β) mert kiugratva a kiejtés nehezzé valnék, pl. *id-om, ild-om, pot-om, isz-ap, kasz-ab, küsz-ób, köz-ep, sik-am, csusz-am, isz-am, ficz-am, rut-am, vagyis d, t, sz* után; γ) egyedül nyelvészokási szeszélyből, minthogy hangugratva sem hangzanának keményen, mint: *dar-ab, ter-eb, zsil-ip, al-ap, ker-ep, ül-ep, gyar-ap, tel-ep, mer-ev, tür-em, ir-am, el-ev(en), tel-ev(ény), ing-ov(ány)*. Sőt némelyeket csakugyan kétféleképp használják: *ter-epély, ter peszkedik, tal-ap, tal-p, hal-avány, hal-vány*.

Az ajakhangok kisarjadzásának növekedése: *ba, be, fa, fe, ma, me,*

pa, pe, va, ve.

A kisarjadzott ajakhangok ismét új sarjat eresztenek, és pedig, a) melyek részesülőkől származtak mint: *él-ő, el-ev-o, el-ef-e, al-afa*; *ir-ó, ir-v, ir-om, ir-omb, ir-omb-a*; *tör-ő, tör-ve, tör-pe*; *duz-ó, duz-m, duz-ma*; *borot-ó* (= *ort-ó*), *borot-v, borot-vá*; *töm-ő, töm-p, töm-pe*; elvont gyökökből, *fity, fity-m, fity-ma*; *szusz, szusz-m, szusz-ma*; *tuty, tuty-m, tuty-ma*; *tom, tom-p, tom-pa*; *buz, buz-m, buz-ma*; b) nevekhez vagy elvont gyökökhöz járuló *ő, ó* képzőkből: *bam-ó, bam-ba*; *gom-ó, gom-ba*; *szak-ó, szak-ma*; *bám-ó, bam-ba*; *lom, lom-ba*; *czim, czim-ba*; *ber, ber-be*; *gür, gür-be*; *gur, gur-ba*; *tuk, tukma*; *el, el-me*; *is, is-me*; *dur, dur-va*; *mur, mur-va*; *csor, csor-va*; *zagy, zagy-va*; *goly, goly-va*; *ösz, ösz-ve*; *kám, kám-va*; *mogor, mogor-va*; *tor, tor-ma*; *haj, haj-ma*. Ezekben: *kacsi-ba, kali-ba, kari-ma, pari-pa, ragyi-va* kicsinyítő i *vagyon, kacsava, kalava, karava, parava, ragyava* helyett, mint *guriga, karika, toliga*, ezek helyett: *garoga, karoga, tologa*.

Némelyek *a, e* helyett *ó, ő*-t veszzen föl: *bim-bó, kaj-mó, or-mó, zúz-mó, kosz-mó, kam-pó, pim-pó, pem-pó, büm-bü, Gür-bü, Öl-bü, Var-bó*.

Nyelvhegyi hangok kisarjadzásai,

—j. Ez néha, hogy úgy szóljunk, merő buja hajtás, mely az alapszó lényét csak anyagilag szaporítja leginkább *r* után: *für-j, eper-j, szeder-j, ir-j, fér-j*, vagy könnyebb hajlítás végett járt rá a *nyelv*, pl. *é éj, fe, fej*, vagy közvetlenül *v*-ből alakult: *ív ij, dív díj, hív híj, szív szij, tero terj*. Különböen elvont gyököknek határozott alakot és értelmet köcsönöz, mint: *var-j, sar-j, tar-j, mar-j, bor-j, or-j, cser-j*, melyek közül némelyek újabb sarjadzással önhangzót vesznek

fő: var-ju, sar-ju, bor-ju, cser-je, per-je, sűr-je, pozdor-ja, kóp-ja, tur-ja, ismét újabb hajtással: tur-ján, bojtor-ján, topor-ján, bur-ján, sur-jány, tátor-ján; hasonló kinövéstiek: dal-ia, del-ie, teketőr-ia, pocskond-ia; b) a hosszú *é* képzőnek kinyulása: vatalé-j, taré-j, karé-j, gané-j, paré-j, vagy, tara-j, kara-j, para-j, gana-j, csádé csada-j; c) a hangutánzóokban a természeti hangnak megnyújtása: kacza-j, mora-j, zöre-j, zuha-j, roba-j, zsiba-j, soha-j.

— *l*, — *ly*. a) Midőn az *l*, az *a*, *e* alakú részesülőkölből nyúlik ki, oly szókat képez, melyek a gyök alanyi értelmét tárgyilagossá változtatják, vagy úgy állanak a gyökhöz viszonyítva, mint faj a nemhez, vagy mint főnév a melléknévhez, pl. *kötő*, köte, köte-l; *födő*, föde, föde-l; *lepő*, lepe-l; *fonó*, fona-l; *vonó*, vona-l; *fiató* (fiadó), fiata-l; *fió*, fia-l (rég); néha megnyújtva: *haló*, halá-l; *való*, valá-l (possessio). b) Részint önálló részint elvont gyökökből fakadva némely szókban semmi érteményi változást nem tesz, mint: *bandzsa-l*, *sanda-l*, *kancsa-l*, *hangya-l*, *gurgya-l*, vagy új árnyalatok ágazik ki: *mogya-l*, *olda-l*, *panda-l*, *pacza-l*. c) Az illető törzsek határozottabb, szűkebb, vagy faji érteményt kölcsönöz ezekben: *rovat-al*, *hivat-al*, *menet-el*, *jövet-el*, *ét-el*, *tét-el*, *vét-el*, *it-al*, *hit-el*, *vit-el*. d) A *dalom*, *delém* öszvetett képzőkben mint középképző szintén részesülőkölből elemezhető, mint: *riadó*, *riadal*; *diadó*, *diada-l*; *viadó*, *viada-l*; *riada-l-m*, *diada-l-m*, *viada-l-m*, *lakoda-l-m*, *biroda-l-m*, és így: *bizodal-m*, *engedel-m*, *hiedel-m*, *ijedel-m*, *türödel-m*, *töredel-m*, *szenvedel-m*, stb. Ezen középképzőjü *al*, *el*-nemű törzsek, úgy látszik eredetileg névigék voltak, mint a *vaddász*, *halász*-félék; néviségökre mutatnak az önálló *riadal*, *diadal*, *viadal*, igeségökre pedig a *fájdal*-ból lett *fájdalom*, továbbá azon körülmény, hogy a belölök kisarjadzó *m* (om, ém, öm) legegyszerűbben igerészesülőkölből elemezhető: *fájdaló*, *fájdalm*; *pöködel*, *pöködel-m*.

Az *ly*, mint a keményebb *l*-nek lágyabb szervtársa, kisarjadzik a) részesülőkölből s alanyról tárgyra, nemről fajra, melléknévről főnévre változó szókat képez, mint az *l*, és pedig *l* képzőjü törzsigék *i*-re módosult részesülőköljével öszveolvadva: *bögöl* (bököl), *bögöli*, *bögöly*; *székél*, *székely*; *hüvel* (övel), *hüvely*; *csermél*, *csermely*: *harkál*, *harkály*; *aszal*, *aszály*; *seregél*, *seregély*; *gerél*, *gerely*; *konkoló* (gomogoló), *konkoly*; *törköll* (töregelő) *törköly*; *gombol*, *gomboly*; *gömböl*, *gömböly*. Ezek hasonlatára elvont gyak. törzsigékből: *akadál*, *akadály*; *szabál*, *szabály*; *dagál*, *dagály*; *kopál*, *kopály* (kopár); *veszél* v. *veszél*, *veszély*; *fogól*, *fogoly*; *szipól* (szivól), *szipoly*; *szegél*, *szegély*; *csegél*, *csegély*; *gerendél*, *gerendely*; *személ* v. *személ*, *személy*; *bogól*, *bagoly*; *zugól*, *zugoly*; *csormól*, *csormoly*; *csörmöl*, *csörmöly*; *hömpöl*, *hömpöly*; *ragál*, *ragály*; *lapál*, *lapály*; *fekél*, *fekély*; *szapol*, *szapoly*; *köpöl*, *köpöly*; *csekel*, *csekély*; *erdél*, *Erdély*. Néha a törzsnevekhez ragadva: *gurdé-ly*; *tenk* (tönk), *tengely*; *pehe* (pihe), *pehe-ly*; *keae-ly*, *sérté-ly*, *körté-ly*, vagy az *ó*, *ö* képzőkölből kifejlödve: *i-ö* ily, *o-ó* oly, *mi-ö* mily, *me-ö* mely.

Ezek közül néhányan és némely más *l* képzőjü igék részesülőköljü lágyítva *lya*, *ly-re* nőnek ki, u. m. *csoroszol*, *csoroszól*, *csoraszlya*; *dorombol*, *doromból*, *doromblya*; *szabol*, *szaboló*, *szablya*; *furuló*, *furulya*; *csákoló*, *csáklya*; *korcsoló* (horzsoló), *korcsolya*; *nyoszoló*, (nőszölő), *nyoszolya* (nőszölő ágy); *cserekél*, *csereklye*; *csermél*, *csermelye*; *merégél*, *mereglye*; *szugól*, *szuglya*; *csepel*, *cseplye*; *bogól*, *boglya*; *homól*, *homolya*; *imól*, *imolya*. Egyébiránt némelyeket a nyelvszokás kemény *l*-vel is használ, mint: *csoroszla*, *korcsola*, *homola*, *homolka*.

Az *ly*-vel végződők közül némelyek bizonyos viszonyokban kiugratják az előhangzót, midőn t. i. az öszverántás nem nehezíti a kiejtést, mit a hangérzékkel bíró, szabály nélkül, ösztönyszerűleg eltalál, mint: *bagoly*, *baglyok*; *bögöly*, *böglyök*; *fogoly*, *foglyok*; *zugoly*, *zuglyok*; *szapoly*, *szaplyok*; *Ipoly*, *Iplyot*; egyébiránt kiugratás nélkül is helyesen hangzanak kivált a tárgy-csétben: *bagolyt*, *bögölyt*, stb.

— *n*, — *ny*. Kisarjadzó *n* van a) a közelre és távolra mutató szócskákban, s ekkor mindig a gyökhangzóval rokon hangzót vesz maga elé, vagyis *a* után *o-t*, *i* *e* után *e-t*, *o*- után *a-t*: *az-on*, *ez-en*, *oly-an*, *ily-en*, *ott-an*, *itt-en*, hasonlóak: *mind-en*, *mily-en*; b) midőn részesülőkölből nevetek alkot: *csaló*, *csala*, *csalá-n*; *foszló*, *foszla*, *foszla-n*; *orozló*, *oroza*, *orozlan* (orozlán); *aggastó*, *aggasta*, *aggastán*, *aggastyán*; *józó*, *józa*, *józa-n*; *idegő* (= jüddög), *idege*, *idegan*; *tehb* (= *tejb*), *tehe*, *tehe-n* = *tejen* (tejel); *pajzó*, *pajza* (hajza), *bajzá-n*, *pajzá-n*; *pereszle*, *pereszle-n*; *élő*, *eleve*, *eleve-n*, *merő*, *mereve*, *mereven*; *tulajdó* (dulajdó), *tulajdo-n*; *hajadó*, *hajado-n*; *kölcső* (költőst), *kölcső-n*; *sürgő*, *sürgöny*; *özö* (ötö, öntö), *özö-n*; c) elvont vagy elavult szókölből: *kajá-n*, *kalá-n*, *ódo-n*, *ujdo-n*, *gordo-n*, *roko-n*, *haso-n*, *sutto-n*, *vászo-n*, *börtö-n*, melyek az elvont *kajó*, *kaló*, *ódo*, *ujdo*, *gordó* stb. kinövései; d) önálló szók toldaléka ezekben: *régente-n*, *hajdanta-n*, *naponta-n*, *kicsi-n*, *piczi-n*, *alacso-n* (alacsu-n), *zord-on*, *torz-on*; e) külön

értelmű szokat képez a *kül* és *vad* gyökökből: *kül-ön*, *vad-on*, *f*) a *ja* kinövése: *tátorjá-n*, *boj-torjá-n*, *toporjá-n*.

Az *ny* nem egyéb mint lágyabb *n*, minélfogva több szó végén a nyelvszokás fölváltva használja, mint: *orozlán orozslány*, *foszlán foszlány*, *hitván hitvány*, *csótán csótány*, *kicsin kicsiny*, *alacson alacsony*, *sutton suttony*, *ködmen ködmeny*, valamint a helynevekben: *Mozson*, *Pozson*, *Sopron*, *Balaton* stb. Különbben kisarjadzik a részesülőkből: *savó sava*, *svány*, *vágó vága* *vágány*, *bozogó* (= *bogozó*) *bozogó-ny*, *folyó* *folyá-ny*, *edő* (evő v. tevő?) *edé-ny*, *födő* *födé-ny* (*fö-del*), *kötő*, *köté-ny* (mint *köté-l*), *gyövötő* *gyövöté-ny*, *hitva hitvá-ny*. *b*) részint önálló, részint elavult, vagy elvont gyökökből, és törzsekből: *szakmá-ny*, *seré-ny*, *cseré-ny*, *nösté-ny*, *hev-e-ny*, *szig-o-ny*, *tak-o-ny*, *vék-o-ny*, *biz-o-ny*, *visz-o-ny*, *lapá-ny*, *lepé-ny*, *silá-ny*, *sivá-ny*, *szegé-ny*, *kemé-ny*, *remé-ny*, *hiá-ny*, *csáká-ny*, *záká-ny*, *leá-ny*, *legé-ny*, *dohá-ny*, *moká-ny*, *gödé-ny*, *pag-o-ny*; *c*) *ék*-féle származéki szókból, melyek hasonértelmű gyakorlatos igék részesülőji által föloldhatók, *p. muléko-ny* = *mulogó*, *tevéke-ny* = *tevegő*, *folyéko-ny* = *folyogó*, *hajléko-ny* = *hajlogó*, *töréke-ny* = *törögő*, *feledéke-ny* = *feledegő* stb. *d*) *r* végű gyökök után az előhangzót többször kiugratja: *horny*, *torny*, *gorny*, *göorny*, *árny*, *szárny*, *szörny*, *körny*; *e*) néha a kisarjadzó *j*-nek változata, tájéjtással: *var-j-u var-ny-u*, *bor-j-u bor-ny-u*, *ir-j ir-ny*; *f*) valamint a *j* és *ly*, új sarjat ereszt ezekben: *perny-e*, *afony-a*, *tarhony-a*, *burgony-a*, *pagony-a*, *szigony-a*, *kacpony-a*, *mácsony-a*, *kocsony-a*, *szivorny-a*, *jegeny-e*, *berkony-e*, *erny-ő*, *árny-ék*, *szárny-ék*, *körny-ék*. A fent elsorolt pontok egyik vagy másika szerint elemezhetők a többi *ny* képzőjű szók is, nevezetesen:

—*vány*, —*vény*, —*mány*, —*mény*. A részesülői *va ve*, vagy Révai útmutatása után (Gram. Hung. Vol. II. p. 797.) elavult múltidőnek maradványa, mely egyszersmind ragozható mellékneveket képezett, mint a többi részesülők *csaló*, *csala*, *csalva*, *csalt*, *csalando*; vagy pedig azonos a *van*, *val* létige *va* gyökelemével, a minthogy mai nap is szokásban *van* a népnyelvben az egész szó pl. *fizetvel*; s hogy az nemcsak múltanem minden más időt is kifejez pl. *irva van*, *irva volt*, *irva lesz*.

Ezen képzőből fejtett ki az igékhez járulni szokott *vány* *vény*, t. i. *ny* hozzáadással az illető hangzót megnyujtva: épen úgy, mint a másik (= *ó*, *ö*) részesülőből *n* hozzátétellel az *úa*, *én*: *foszla foszlá-n*, *pereszle-e pereszle-én*. Im lássuk a dolgot több példában, részint előhang nélkül, részint azzal: *hal-a-vá-ny* v. *hal-vá-ny*, *állvá-ny*, *ing-o-vá-ny*, *ásvá-ny*, *oltvá-ny*, *irtvá-ny*, *szivárvá-ny*, *szállítvá-ny*, *tanítvá-ny*, *alkotvá-ny*, s így elemezendők: *kelevény*, *televény*, *teker-vény*, *kötelezvény*, *szökevény*, *honnét hasonlat szerint a növe* (= *növő*), *szöve*, *jöve* törzsekből tulajdonkép *növény*, *szövény* (mint *sövény*) és *jövény*, a toldott *növeve*, *szöveve*, *jöveve*-ből pedig *nörevény*, *szörevény*, *jörevény* sarjadztak ki, így képződven ezek is: *gyüleve* *gyülevész*, *csüneve* *csünevész*, *keleve* *kelevész*. Az *él* és *mer* igékből lágyítás nélkül: *eleve-n*, *mereve-n*, v. *merevé-n*.

A *mány* *mény* az előbbinek változata, minthogy a *v* és *m* szervrokonok, honnan némely igékből mindkét alakban kifejlődnek, *p. ragadvány*, *ragadmány*, *faragvány*, *faragmány*, *keresvény*, *keresmény*, *eredvény*, *eredmény*; némelyekből pedig inkább egyik vagy másik: *adomány*, *tartomány*, *elemény*, *lelemény*, *sütemény*, *köstemény*, *tanítvány*, (melytől különbözik az újabb időben alakult *tanítmány*), *kelevény*, stb.

Ezekből látható, hogy e képzők eredetre egyek, s kevés kivétellel jelentik részint az illető cselekvőt, részint a *cselekvésnek tárgyát*. Azonban az újabb nyelvszokás bizonyos esetekben helyes tapintattal különbséget tesz közöttök, mi által a fogalmak szabatosabb meghatározást nyernek, midőn t. i. a bizonyos ügyeket tárgyaló, vagy magokban foglaló iratokat *vány* *vány*-vel képezi: *folyamodvány*, *nyugtatóvány*, *bizonyítvány*, *beadvány*, *kibocsátvány*, *kérvény*, *kötelezvény*, *térvény*, *hirdetvény*, *utalvány*, stb.

A *mány*, *mény*, szerint elemezhetni ezeket is: *áld-omás* (= *áld-va* vagy *áld-ova-as*), *áldomány*; *hallomás*, *hallomány*; *látomás*, *látomány*; *tudomás*, *tudomány*; *vallomás*, *vallomány*, vagy is az *áldva*, *hallva*, *látva*, *tudva*, *vallva* részesülőkből; noha némely rokon nyelvekben pl. a törökben az első rész t. i. az egyszerű *ma me* képző hasonló értelmű igeneveket alkot. A főntebbi elemzéshez tartoznak ezek is: *nyargalvás-t*, *folyvás-t*, *bizvás-t*, *szemlátomást*, stb.

Jegyzet. A *bizottmány* nem állja ki az elemzési próbát, mert *bizottva* részesülő nem létezik. Helyesen: *bizottság*.

A nem igékből származott *vány* *mány*-féle szók szintén *va*, *ve*, *ma*, *me*, középképzők révén sarjadoztak ki, u. m. *pos*, *pos-va*, *pos-vány*, *ör-vény*, *ös-vény*, *fös-vény*, *mor-vány*, *het-e-vény*, *tör-vény* (szervény?), *szak-mány*, *tok-mány*, *sár-mány*, *ocs-mány*, *or-mány*, *ár-mány*, *zák-mány*.

Észrevétel. Ezen képzőkre nézve sajátságosan találkozik nyelvünk a latinnal. Ebben

is az *amen, umen, imen*, s toldva *amentum, umentum, imentum*, jobbara szintén divatozó vagy elavult igékből elemezhető, s tárgyilagos jelentésű, p. *foro*, foravi, *fora-men* = furomány az az furott lik; *ferveo* fervui, *fer-men* (tum), forromány; *seco* seg-men, szeg-mény; *fluo*, flu-men, folyomány *quaeror* quaeri-monia, panaszos kéremény, keresmény; *tego* teg-umen, v. teg-men, tokmány; hasonló képzővel adhatók vissza: gen-imen, szül-emény, stat-umen, állít-mány, leni-men, enyhít-mény, stra-men, terít-vény, aláteríteni való, vagy szétterülő, firm-amen-tum, erősít-vény. Egeszen múltidő származásra mutatnak: *atramentum*, *incrementum*, *momentum*, *juramentum*, stb. = *atraventum*, *incrementum*, *moventum*, *juraventum*. A görög — *μῆρ-ος*, — *μῆρῆ*, szanszkrit *mán-asz*, *man* szintén ide tartoznak.

Hasonlóan kisarjadzások a latinban is az *n* és *l* p. *tubero* *tubero-n-is*, *sermo* *sermo-n-is*, *strabo* *strabo-n-is*, *cicero* *cicero-n-is*; *anima-l*, *cervic-al*, *vertic-al-is*, *mort-al-is*, (hal-ál-os), *vit-al-is*, *ed-ul-is* (ét-el-es) stb.

—*r*. Gazdagon képviselt sarjadékképző nyelvünkben, s járul a) Önálló, vagy elvont igék részesülőjéhez, s jelenti azt, aki vagy ami a tőgében foglalt cselekvést vagy állapot gyakorolja: *hajtár* = hajtár hajtó, *töltésár* a mivel töltögetnek, *csaplár* csapoló, *csiszár* csiszó csiszoló, *buvár* buvó, bukdácsoló, *nyuzár* nyuzni szokó, *rovár* jegyző, rovó, *tündér*, majd életűnő, majd eltűnő, tűnedező, honnan a *tükkör* = tüngör is, ami valaminek képét életinteti, *székér*, *szőkér* szőkő, *buzgár* buzogó, vizbuborék, *fegyver*, *fegyő* (= fegyveve) eszköz, *öszdör*, *öszdörpödő*, *vezér* vezető, *fellengér* fellengező, *ember* embő, emő állat, (genus pro specie), *höveder* hövedő, övedző, fut-ár futó, *szivár* szivogató, *szivar* szivni való dohánytekeres, *fondor* cseleket fondó fonogató, *hunyor* hunyogató, *lödör*, *lózér* lótófutó, *éber* = émer, az *émik* (vigilat) elavult igékből, *csapodár*, aki ideoda csapja a levet, *undor* unalmat utálatot okozó, *kajtár* hajtó, torokosságból mindent fölhajhászó, *avar* elavult elvénytűtűtű, *határ* bizonyos végpontig ható, *szakadár* szakadó (schismaticus), *boglár* bogoló, *zivatar* zivadó, *fosztor* ruhájából kifosztott, *nyomor*, nyomó inséges állapot. Valószínűleg elavult igékből származtak: *tenger* a terjedésre vonatkozó *teny tenyeg*-ből, mintegy *tenyeg*, széttenyésző viztömeg; *gyakor*, a cselekvést jelentő *dia diag*-ból, mintegy *diag*, azaz valamit ismételve tevő, cselekvő; *ostor* az *os(on)* törzsből: *os(on)tó* a mi osonásra sürget, *ökör*, a hangutánzó *ök bög*-ből mintegy *ökö*, bögő, (bos, boans). Teljesen egyezik ezzel a török *ar*, *er*, *ir*, *ür* jelen részesülői végzet, pl. *bil-ür* tudó (tudor), *bak-ar* látó, *szev-er*, szerető, *szöl-er* szőlő, *kalgh-ir* ugró stb., melyekből lesz a személyragok hozzá járultával a határozatlan jelen pl. *bil-ür-üm* tudom, tudó vagyok, *szever-im*, szerető vagyok, *szever-szin*, szerető vagy, szeretsz. Alkalmasint egy eredetű ezekkel a magyar *ar*, *er*, *ör* képző az ilyen igékben: kavár, kever, csavár, gyötör, kapar, takar, teker, sőt *dicsér* is, melynek törzse *dics* régente mint önálló ige divatozott. A finn nyelvben is eléjön *uri* vagy *yri* képző mind igék mind nevek után pl. *kulk-uri* kóbori, *nylk-yri* nyuzár, *visk-uri* szóró (lapát), *pat-urt* fazekas, gerencsér (lásd itt b).)

b) Képez bizonyos tárgyakkal bánó, működő személynevet, kézmivesnevet: *bodn-ár* (bodon-ár) kád-ár, tim-ár, kulcs-ár, göröncs-ér, tőzs-ér.

c) Néha az *as* *es*-féle képzőnek felel meg: *bog-ár* bogos, *gyop-ár* gyopos, *gyapos*, *sajt-ár* sajtos (edény), *gyánt-ár* gyántás, *agyar* vékony hangon: *gyer*, *hegyer*, *hegyes* fog, *száty-ár* szájjas, *vid-er* (ved-er) vizes edény (aqualis, hydria), *med-er* ned-er, *medv-es* ned-ves, nedtartó, *csomb-or* csombos, *bod-or*, *bodos* od-or odus, *dombor* dombos, *csödör* csöves, *csékes*, máskép monyas.

d) egyszerű kisarjadzás részint elavult részint divatozó gyökök-, és törzsekéből: *homb-ár*, *sud-ar*, *ag-ár*, *sug-ár*, *lajh-ár*, *moh-ar*, *szik-ár*, *ham-ar*, *hinár*, *zsinár*, *gunár*, *sopár*, *kosár*, *pozsár*, *kantár*, *kontár*, *kaptár*, *zavar*, *fanyar*, *sanyar*, *cseber*, *sügér*, *fejér*, *iker*, *siker*, *gyökér*, *kövér*, *tálnyer*, *inger*, *fenyér*, *alabor*, *talabor*, *andor*, *bokor*, *csokor*, *komor*, *gyomor*, *szomor*, *tompör*, *bátor*, *botor*, *pótor*, *szatyör*, *bugyör*, *kaczör*, *bitor*, *gödör*, *csömör*, *sömör*, *vöntör*, stb.

Az egész tömegeből némelyek a) ékvesztők: *bogár*, *sudár*, *agár*, *egér*, *fenyér*, *székér*, stb. b) hangugratók: *bodr*, *fodr*, *bokr*, *csokr*, *gyomr*, *vedr*, *medr*, *gödr*. stb.

Több származékigékben mint középképző tartotta fön magát, s ha szükség van rá, széphangzatú s értelmes kész szókkal kínálkozik mint: *tántör*, *fintör*, *töpör*, *zsugör*, *keser*, *szapor*, *gugyör*, *kunkör*, *gugör*, *pender*, *göbör*, *hábor*, stb. melyek csak alkalmazására várakoznak.

Jegyzet. Valamint a magyarban, törökben és finnben, úgy a latin, német- és szláv nyelvekben is az igékből *r* képzővel számos nevek alakulnak, melyek vagy részesülőkből fejlődtek ki, vagy azokat képviselik, p. a latinban: *or*, *sartör* szabó, *sutör* varró, *lectör* olvasó: a

németben *er* : *Scher* néző látó, *Springer* ugró, *Fussgeher* gyalogoló ; a szlávban *ár, ír, bludár* bo lyongó, bujdosó, *piszár* rovár, *író-diak, krajtsir* szabó, stb.

—*d*, —*gy*, —*t*, —*ty*, —*cs*, —*cz*, —*s*, —*zs*, —*sz*, —*z*. Ezeket l. főleg a „Sokasító képzők” tábláján, mennyiben t. i. gyakorlatot, ismétlést fejeznek ki, s a többesítő *k*-val, gyakorlatos *g*-vel, s őszvektő *s* *es*-vel rokonok. Itt csak azon nemükből hozunk föl mutatóanyagokat, melyek szoros értelmű kisarjadások gyanánt tekinthetők u. m. *faj-d*, *fai tyúk, gon-d* = *kom-d*, mely a *komoly, komor* szókkal rokon ; *ren-d*, *bár-d*, *kar-d*, *tér-d*, *zor-d*, *mor-d*, *bolon-d*, *belin-d*, *apró-d*, *csalár-d*, *gerez-d*, *ebé-d*, *segé-d*, *csalá-d*, *beszé-d*, *galan-d*, *min-d* ; *kor-ty*, *hor-ty*, *for-ty*, *szor-ty*, *hopor-ty* ; vagy melyek más hangból alakultak által, p. a *gy*-félék : *gomó gomv, gomj, gongy* ; *író, irv, irj, irgy* ; *hölv, hölv, hölj, hölgy* ; *örv, örj, örgy, ürgy, ürügy* ; *göm gömb, gömv, gömj, göngy, gyöngy* ; *völö* (= való) *völj, völgy* ; *romó romv, romj, romgy, rongy, komó*, (= gomó) *komv, komj, konty* = *gongy*.

Torokhangi kisarjadások :

—*h*, —*g*, —*k*. Ezek is mint az őszvektőve sokasító *es* rokonai, már a fentebbi táblákon előadva, s ide tartoznak :

h : *potro-h*, *ter-h*, *vem-h*, *moly-h*, *poly-h*, s kisarjadzó önhangzóval, *tur-ha* : *lé-ha*, *mál-ha*, *pál-ha*, *azaj-ha*, *lany-ha*, *lom-ha*, *duny-ha*, *pur-ha*, *mar-ha*, *bőr-he*, *gőr-he*, *caür-he*, *reny-he*, *lé-hó*, *potro-hó*, *goly-hó*, *kuny-hó*, *fel-hő* ;

g : *lovag, csillag, szalag, hézag, hólyag, hanyag, tarjag, harag, gombolyag, salang, harang, katang, bitang, világ, virág, husáng, öreg, üreg, féreg, rideg, hideg, meleg, felleg, petymeg, peszmege, kéreg, mérge, sereg, réteg, pöfeteg, lengeteg* (általán minden *atag eteg*), *gömbölyeg, lebenyeg, dögönyeg, szőnyeg, tűzeg, részeg, keszeg, délczeg, filleng, billeng, horog, balog, hályog, tályog, dorong, korong, boldog, dolog, vályog, szúnyog, ördög, köcsög, üszög, babug, hazug* ;

k : a) csupán toldalék : *tövis-k, varacs-k, taracz-k, palacz-k, belec-k, pilinc-k* ; b) valódi képző és hangugrató : *étk, poczk, halk, poczk, ajk, árk, buczk, burk, hurk, lelk, fark, gyilk, fészak, mark, mocsk, pocsk, lucsk, murk, nyirk, piszk, sark, sulyk, szurk, tolk, tork, tulk, túlk, vaczk, hüvelyk, бүrk, berk, hölyk, csürk, stb.* c) nem hangugratók : *kobak, bodak, szilak, kupak, sisak, bicsak, tusak, csutak, remek, fenék, kerek, ének, zsombok, zsiszik, poczik, konok, csornok, czirok, boncsok, könyök, zömök, örök, törzsök, hörcsök, babuk, ágyék, mellék, derék, árnyék, czulák, szárnyék, vidék, tájék, környék, borék, lágyék, fazék, nehezék, szuszék* ; d) élő vagy elavult igék módosított részesülőjéhez járul, s így elemezhető : *ivad, ivadó, ivadé, ivadé-k, hajlik, hajló, hajlé, hajlé-k*, és e szerint : *maradék, fakadék, játék, hulladék, menedék, érzék, fenyték, halándék, veríték, ragaszték, fogyaték* ; néha *al, el* közép képzővel : *toldalék, tartalék, ázalék, függelék* ; némelyekben az *é* átvaltozik *o*-ra vagy *é* *ö*-re : *hajlék hajlok, szándék szándok, ajándék ajándok, törék török, véték vétek, rejték rejtek, undék undok, homlék homlok, szidék szitok, szemöldék szemöldök*.

Különös képzésűek : *nyulánk, falánk, fulánk (furánk), élénk, terménk, félénk* = *nyulékony, falékony, furékony, élékony, termékeny, félékony*.

Nagyító jelentésűek : *iszák, decsák, csombók, pofók, pirók, monyók, pohók, szemök* ; nagyobb korra vonatkozók : *Istók, Bertók, Mihók, Erzsók, anyók, apók*.

Némely kétes származásu képzők.

Az igeképzők általán határozott alakúak, világos szerkezetűek, s azon értelmények szerint, melyeket az illető szóknak kölcsönöznek, nehézség nélkül rendszerezhetők. Máskép áll a dolog a nevekhez nézve, melyek képzése sokkal bonyolodottabb, változékonyabb, a játszi önkénynek inkább ki van téve, s néha az idegen alakokkal annyira összevág, hogy az elemzés rostáján csak alig bírjuk a honit a jövevénytől, sajátunkat a kölcsönözöttől elválasztani, kivált oly szókban, melyek gyökei is homályosak, vagy kétesek. Példakép álljanak itt a következők :

—*nok*, —*nék*, —*nök*. A legtökéletesebben cgyezik a persa *nak* képzővel mely ige-tökhöz és főnevekhez ragasztva minőségi mellékneveket alkot pl. *andis-nak* andalgó, *amus-nak* tanító (mintegy tanítnok), *khism-nak* haragos, indulatos. Egyezik a szláv *nék*-vel is, mely őszve-

tett képző a *ní* és *k* elemekből, pl. *dwor-ní* udvar-i, *dworník* udvarnok; *put-ní* uti, *putnik* utas, zarándok; *urad-ní* tisztí, *uradnik* tisztartó; *hlász-ní* hangos, harsány, *hlászník* éji kiáltó. Ezen képző a szláv nyelvekben oly gyakori és általános, hogy azt eredeti sajátjoknak kell tartanunk. E szerint egészen szlávok: *sztolník*, *asztalnok*, *komornik*, *komornok*, *szwitnik* (világító) szövétnék; magyaroknak tekinthetők: álnok, tálnok, tárnok, rosнок, fegyvernek; közös: *bajnok* (mely a szlávban *wojnik*, *bojnik*), kétések: lednek, csarnok, rosнок. Magyar származtatással egyezni látszik nagy melléknévvel (a perzsa *nak'*-ot Vullers a szanszkrit *nads'*-val rokonítja), s tárnagy, tálnagy, asztalnagy, udvarnagy, bajnagy, ép oly helyesek volnának, mint a főttebbiek. Hajdan csak néhány szóban használtatott, de a jelen nyelvújítás korszakában, túlságosan is elterjedt, s már azért sem szaporítandó, mert némely ragozásokban a szókat rúthanguakká teszi, pl. *gondnokoknak*, *titoknokoknak*, melyek „gondnagy”, „titoknagy” alakban szintén megállhatnának; azonban némely szóképzésnél a kettő között már különbség szokott tétetni, pl. *tábornagy* és *tábornok* különbözök.

—*ia*, —*ie*. Ily végzetű szónk kevés van, melyeket nyelvünkől megfejthetünk, mint: *filo-gória*, *teke-tória*, *kó-pia*, *paskon-dia*, *csizma-dia*, *de-lia*, *de-lie*, *burgundia* (gurdondia). Idegenek: *bagdzia*, *bagaria*, *bagazia*, *spongyia*; kétések: *haramia*.

—*cza*, —*cze*. Ez nem mindig kicsinyítő, hanem néha részesülők átalakulása, pl. *szakócza* = szakozó, *szekercze* = szegelő, *medencze* = medező, *cserőcze* = cseröző, *verőcze* = verőző. Nyelvünkől elemezhetők ezek is: *katrincza*, *rakoncza*, *vetrecze*, *petrencze*. Idegenek: *keszőcze*, szláv *kiszelicza*, *pincze*, szláv *piwnicza*, *Tapolcza* folyó *Teplicze*, stb.

—*na*, —*ne*. Sok kölcsönözött szókban fordul elé, mint: *csatorna*, *hajdina*, *radina*, *angolna*, *kápolna*, *lantorna*, *alamizsna*, *czérna*, *polozsna*. Magyarosan hangzanak: *babona* (bubuna?), *gabona*, *katona* (hadona), *marczona*, *béna*, *elemezne*, *vézna*, *pózna*; de eredetők homályos; hanemha az *n*-et még a törzshöz számítjuk, mint *bén-a* = *bén-ó*, így *vézn-ó*, *marczon-ó*, stb. mint: *rohan-ó*, *csattan-ó*.

—*nya*, —*nye*. Szintén több idegen származásukban: *szoknya*, *tarisznya*, *pecsenye*, *gesztenye*, *cseresnye*, *lasponya*. Magyarból elemezhetők: *rusnya*, *susnya*, *szivornya*, *jegénye*, *tarhonya*. Homályosak: *galagonya*, *kocsonya*, *mácsonya*, *afonya*, *kókonya*, *dinnye*, stb.

—*ra*, —*re*. Magyarok: *csuszkora*, *csutora*, *ontora*, *gugora*, *kukora*, *bögöre*, *putra*, *szapora*, *supra*, *tompóra*, *zaigora*. Idegenek: *vacsora*, *uzsora*, *kamara*, *kusztora*, *plundra*.

—*ta*, —*te*. Jobbára részesülőkől elemezhetők: *alamusza*, *szunyáta*, *csalafinta*, *bóbita*, *hahota*, *csimota*, *rosta*, *giliszta*, *osztováta*, *velesza*, *kaliszta*, *pusza*, *pacsirta*, *cseprente*, *vakota*, *fekete*, stb. Kölcsönözöttek: *maláta*, *perváta*, *palota*, *trombita*, *ákovita*, *palacsinta*, *palánta*, *borosta*, *saláta*, *jungáta*, *kapta*. Kétések: *káposza*, *paszita*, *párta*, *bonta*, *poszáta*.

—*tya*, —*tye*. Mint a *tyú*, *tyúl* rokonai nyelvünkől elemezhetők ezekben: *hártya*, *gyertya*, *parittyá*, *puruttyá*. Idegen származásuk: *kártya*, *ostya*, *bástya*, *sekrestye*, *kótyavetye* (kótó-vető?), *etyepetye*.

—*lya*, *lye*. Idegenek: *saraglya*, *fáklya*, *csuklya*, *zsálya*, *gálya*, *pálya*, *rokolya*, *naspolya*, *ivolya*, *natragulya*, *naspolya*, *kólya*, *sólya*. Honiak: *csoroszlya*, *boglya*, *csáklya*, *nyavalya*, *nyoszolya*, *furulya*, *szablya*.

Abajdocz szók.

Igy nevezzük a) azon öszvetett szókat, melyek egyik alkatrésze idegen, másik honi, pl. *iskola-ügy*, *pincze-torok*, *kártya-vár*, *vacsora-idő*, *gálya-rab*, *zsálya-levél*, *kapta-fa*, *czérna-szál* stb. b) azon idegen szókat, melyekből magyar képzők által új szókat alkottunk, pl. *iskola*, *iskolás*, *iskolás*; *ábra*, *ábráz*, *ábrázat*, *ábrázol*; *istáp*, *istápol*, *istápolás*; *kurta*, *kurtít*, *kurtul*; *alamizsna*, *alamizsnás*, *alamizsnálkodik*. Az idegen főnevekből rendszeren *as*, *es* és *i*-vel képezünk melléknveket, pl. *uzsorás*, *sekrestyés*, *gesztenyés*, *pecsenyés*; *templomi*, *apostoli*, *püspöki*; *igéket* pedig főleg *z*-vel, *l*-vel: *kártyáz*, *vacsorál*, *trombitál*, *kintornál*, stb.

Szóalkotás öszvetétel által.

Lásd erről „A magyar nyelv rendszere” című munka 27-d és 28-d §-ait, melyekhez pótléku ezeket adjuk:

Vannak öszvetett szók, melyek alkatrészei az állati, nevezetesen emberi testnek egymással szoros viszonyban levő részeit jelentik, u. m. *fejtető*, *hajszál*, *szőrészál*, *agyvelő*,

nyakszirt, hátgerincz, szemször, szembéj, szempilla, szemgolyó, fülczimpa, orrczipma, állkapocs, szájból, szájpaddás, szájgyüri, nyakcsap, nyelvhegy, foghús, melcsont, mellgödör, csecsbimbó, vállperez, hónal, kézfej, kézuji, fartő, oldalborda, oldalcsont, seggpárt, térdkalács, lábikra, láb-szár, lábfej, szívkamara, szívcsucs, szárnytoll, farktoll stb.

Ezek birtokragozása különféle, ugyanis a) némelyekben mindkettő fölveszi a birtokragot, u. m. fejemteteje, fejedteteje, fejeteteje, fejükteteje stb. és így, hajamszála, szemeszöre, szájamöble, nyelvemhegye, hónomajja, kezedeje, orrahegye, kezemuja, térdemkalácsa, lábamfeje, szívemcsúcса; b) némelyeket a nyelvszokás kétféleképp birtokragoz: hátgerinczem v. hátamgerincze, szempillám v. szemepillája, és így szembéjam, szemgolyóm, fülczimpám, orrczippám, állkapcsom, szájpaddásom, nyakcsapom, szájgyürüm, melcsontom, csecsbimbóm, vállperezem, lábszáram, térdkalácsom, lábikráam, szívkamarám; c) némelyekben csak a második ragoztatik: agyvelóm, szemöldököm, nyakszirtom, foghusom, fartóm, oldalbordám; a madár tarscsikja, farktolla.

E különösségeket leginkább a nyelvszokásból tanulhatni meg, oly öszvetett szókra nézve is, melyek első alkatrésze cselekvő okot vagy eszközt, a másik pedig művet vagy cselekvényt jelent, pl. agyszüleményed v. agyadszüleménye, lábamnyoma, tollvonásom v. tollamvonása, kezeírása stb.

Itt már azon kérdés merül fel: *A kettősen ragozott öszvetett szók együvé, vagy elválasztva irassanak-e?* Nézetünk szerint öszveirandók, mert ezek között tulajdonkép nem birtoki, hanem belviszonyi, s csupán személyi vagy tárgyi öszveköttetés van. Tehát úgy öszvetethetők, mint ez ilyenek: Pestvárosa, Budavára, Bánfalva, Bakonyerdeje, Balatontava, Mátrahegye, Mátyusföldre, Vágmelléke, Székelyhida, Simonytornya, mert ezekben is nem a birtok, hanem az elnevezés viszonya rejlik. Igaz ugyan, hogy sok helynévben a birtokviszony az eredeti, pl. *Péterháza* helység onnan vette nevét, mert Péter nevű személy birtoka volt, de utóbb pusztá elnevezéssé vált, s ennél fogva öszvetéttetik, ellenben külön irandó: *ez Péter háza nem Pálé*, és így: *Pál földé*, helység, *Pál földé* (birtoka) eladó. Hasonlóan öszveirandók a *beli, féle, koru*, pl. házambeli, kertedbeli, várostokbeli, magamféle, magadféle, fajunkféle, népünkféle, magunkkoru, magatokkoru. Tehát ezen hasonlóknak szerint írhatjuk: *fejemteteje, szemedfénye, lábaszára* stb.

Az anyagvevekre is megjegyezzük, hogy azokat a „A magyar nyelv rendszere” után is akár külön, akár öszveirva is találhatni az írók legtöbbszörénél, pl. fakanál vagy fa kanál, mely írásmódot e szótárban is követünk, kivéven ha kétértelműséget okozott volna, pl. csont olló = csontból való olló és csontolló = csontvágó olló.

Ikerszók.

Az öszvetett szók egyik külön nemét teszik az *ikerszók*, melyek ugyanazon fogalmat, ugyanazon szónak ismétlésével vagy némi változtatásával fejezik ki, s mintegy szószaporítva, ismétlést, sokasítást, nagyítást, vagy játszi eszmehasonlítást jelentenek. Ezek nyelvünkben fölös számúak, a magyar észjárás különösen jellegzik, s maguk helyén kellőleg alkalmazva a népies, kivált elbeszélő költészeti nyelv képes kifejezéseit némi kedves zamattal fűszerezik. Ilyenek:

a) A gyermek- vagy dajkanyelvben divatozók, melyek az emberi nyelv első nemzöldési csecsemőkorára emlékeztetnek, honnan többen közölők különféle nyelvcsaládokban egyezlek, u. m. *baba* kis gyermek, *babba* szép, *belbel* álom, *bibi* seb, fájdalom, *bumbum* víz, mint ital, *cacsé* ékes, szép, *csicsi* álom, csendesség, *csücsü* üllő helyzet, *cziczi* emlő, *czoczo* ló, *csacsi* számár, *czocza* malacz, disznó, *gaga* lúd, *dada* vén banya, *gogo* dió, *gügü* kenyér pupja, gyürkéje, *gyagya*, *kakuk*, ily hangon szóló madarak nevei, *kaka* csunya, rossz, *kuku* v. *kukó* tojás, *titi* liba, *mama*, *nyanya* anya, *mumu* tehén, ökor, *nene* idősb nőtestvér, nőrokon, *nünü* nádsip, *papa* étel, és apa, *pípe* madárfi, *süsti* süveg, sisak, fejkötő, *táta* messze, távolság, *tutu* sip, *tütü* ital, *sese*, *susu* susogó beszéd, *zsizi* tűz. Hasonlókat lelünk más nyelvekben is, pl. a latinban: *furfur*, *murmur*, *turtur*, *terber*, *quisquis*; a francziában: *joujou*, *boujou*, *cancan*, *troutrou*, *pèlemèle* stb.

b) Melyek ugyanazon önálló szót ismétlik, s általában folytonosságot, ismétlést, fölösztást vagy sokaságot jelentenek, u. m. *megyemegy*, világvépig megy, *futfut*, világvépig fut, *néznéz*, majd kifoly a szeme; *újúj*, *másmás*, *többitöbb* bajok, *egyegy* embernek *egyegy* forint, *tízti* ember a *egyegy* szekér; *fölföl*, *lele*, *kiki*, *bebe*, *aláalá*, *továbbtovább*, *megmeg*; *hajhaj*! *nono*! *jajjaj*!

c) Melyek két rokon vagy azonos fogalmat két rokonértelmű szóval fejeznek ki: *ág-é-g*, *ácsorivicsori* szájtató, szájvigyorító, *tüskén-* v. *csekrebnokron* cserjéken, bokrokon, *aprúcseprő* apró cseppnyi, *ásvés*, *búbáj* búvól bájol, se büt, se bát nem mond, mindkét elem bámész csudálkozó

szájtátásra vonatkozik; *csatapata*, *csattogpattog*, *cziczamacza*, *csészakálmáskál*, *csúszmász*, *cserebere*, *csereberél*, *csögbög*, mindegyik csomót jelent; hasonlók: *csörölpöröl*, *csürcsavar*, *dúlfül*, *eszemiszom*, *eszikiszik*, *fűrfarag*, *hányvet hányiveti*, *húzvon húzavona*, *hözboz*, *heves boszus*, *izebüze*, *járkel*, *kacskaringsó*, *kenfen kencsefence*, *kerekutyó*, *locspocs*, *lótífut*, *lótífuti locskafecske* = *loczogó fecsegő*, *nyalfal*, *okkalmóddal*, *összevissza*, *üvöltkiált*, *perpatvar*, *pereputty* = *piri-pöttön*, *riherongyos*, *sebbellobbal*, *sírí*, *súgbüg*, *sundabunda* = *sunyva bujva*, *sülföl*, *sürögforog*, *szántvet*, *szanaszét*, *szarahora*, *szánbán*, *szedivedi*, *szedettvedett*, *szegszug*, *tétova*, *törimarja*, *ütivéti*, *zürzavar*, *zegzug*, *zenebona* stb.

d) Midőn csak az önhangzó változik, s ekkor jobbra az első alak vékonyhangu és kicsinyező értelmű, a második vastaghangu, u. m. *billeballag*, *bizsegbozsog*, *czeleczula*, *csihelcsahol*, *cselecsala*, *csettencaattan*, *csipcsop* = *csepkiciségű*, *tipectopog*, *denedana*, *deredara deréldarál*, *diribdarab* *diribeldarabol*, *dinomdánom*, *dérdúr*, *díbdáb*, *dünnögdünnog*, *filítfalat*, *gizgaz*, *gézengúz*, *gyingyom*, *gyűrgyúr*, *genyegúnya*, *görbegurba*, *hibeghabog*, *hibitelhabatol*, *hetelhatol*, *hetlekötla*, *hebehurgya*, *hímezhamoz*, *immelémmal*, *hiphop!* *herczehurcza*, *hűhó*, *hejjuhujja!* *mizegmozog*, *keczetkaczat*, *kiffegkaffog*, *kipkedkapkod*, *kelekóla*, *keteputa*, *keverkavar*, *kitykoty*, *kityegkotyog*, *kingkong*, *kipegkopo*, *líninczlafancz*, *lifeglafog*, *limlom*, *libeglobog*, *lígglógg*, *likluk*, *lityloty*, *lityeglotyog*, *licslocs*, *licseglocsog*, *mézesmázos*, *mendemonda*, *nyifegnyafog*, *nyimnyám*, *nyimegnyámog*, *nyekegnyikog*, *pitypoty*, *pitypalaty*, *pittegpattog*, *retyerutya*, *ripegropog*, *rityegrotyog*, *sesesusa*, *szíreszóra* ne hallgass, *szittyszotty*, *szityegszotyog*, *teretura*, *tipectopog*, *tityegtotyog*, stb.

e) Midőn az első önhangzóval, a második mássalhangzóval, s leginkább ajkival kezdődik, u. m. *ajbaj*, *agyabugyálni*, *ákombakom*, *ángóbángó*, *elegybelegy*, *enzenbenenz*, *ekczenmoncza*, *erregberreg*, *iczegbiczeg*, *iczipiczi*, *inczifinczi*, *iczkeficzke*, *illőfillő*, *ihogvihog*, *ihácsolvihácsol*, *illegbilleg*, *inczenpincz*, *ingóbingó*, *iregfűreg*, *irúlpírúl*, *izsegbizsaeg*, *ityipityi*, *ityegfityeg*, *irkafirka*, *utfut*, *űzfűz*.

f) Midőn az elűllő mássalhangzók változnak: *szöröstűlböröstűl*, *csecebecse*, *csenegeneg*, *csigabiga*, *csiribiri*, *csinjabinja*, *csonkabonka*, *csórálmóral*, *czókmók*, *háibái*, *hegykebegyke*, *handabanda*, *horgasborgas*, *kajabaja*, *kezebecze*, *kongbong*, *lityegfityeg*, *retyemutya*, *suspus*, *suttogbuttog*, *szuszimuzsi*, *tarkabarka*, *terefere*, *tengleng*, *tírípíri*, *torzonborz*. Ilyenek a mesélő és játéknyelvben előfordulók: *farkasbarkas*, az is szép, *rókabóka*, az is szép, *űzömbűzöm*, az is szép, *nyúlombúlom*, az is szép, *kakasbakas*, az is szép, *tyúkombúkom*, jaj be rút! *egymbegyem*, *bikavár*; *igyiridibigyiridi*, *váradí vaskoh* stb.

g) Ellentétesek: *élhal*, *errearra*, *emezamaz*, *ilyenolyan*, *ittott*, *ideoda*, *igyúgy*, *innenonnan*, *idestova*, *hegyűlgy*, *égföld*.

IV. Szakasz. A szóviszonyító ragokról.

Mi a rag? s miben különbözik a képzőtől? E kérdésekre már fentebb feleltünk. Tehát legott a dolog tárgyalásához fogván szólunk a) a névviszonyítókról, b) a személyragokról, c) a birtokragokról.

Névviszonyító ragok.

Ezek két osztálybeliek, a) melyek a latin *praepositionokkal* egy érvényűek, pl. *víz-ben*, *in aqua*, *víz-ből*, *ex aqua*. E ragoktól a névutók csak abban különböznek, hogy ez utóbbiak a viszonyított szókhoz oda nem tapadnak, de szintén a *praepositionokat* képviselik, pl. *víz fölött*, *super aqua*, *hás körül*, *circa domum*. Mindkét osztálybeliek, — a *be*, *ből* *on* és *ig* kivételével — (*be* helyett *bele*, *ből* helyett *belől*, *on* helyett *rajt* használtatván), fölveszik a személyragokat: *benn-em*, (*in me*, ez is inkább *benn* határozó), *ról-am* (*de me*), *tűl-em* (*a me*), *fölött-em* (*super me*), *előtt-em* (*ante me*); b) melyek a latin *casusokat* fejezik ki, u. m. a *dativus* magyarázója *nek*, *nak*, az *accusativus* a tárgyeseti *t*. A latin *praepositionók* bizonyos eseteket vonzanak, vagyis a viszonyított szón némi változást idéznek elő, pl. *ad hominem*, *ab homine*: ellenben a magyar ragok a töszót változatlanul hagyják, legfőlebb véghangzóját nyújtják meg, pl. *ember-hez*, *ember-nél*, *magá-hoz*, *magá-nál*.

A magyar, nem különben az altaji családhoz tartozó, és az árjaféle nyelvek között egyik különböztető jelleg, hogy amazok utó-, ezek előragozók. De e különbség csak a *praeposi-*

hová néve áll, mert az esetek ragai, valamint az igeragok ezekben is hátratétetnek, pl. *vir, vir-i, vir-o, vir-um, terg-o, terg-is, terg-it*. Sőt néha utótétetnek az úgynevezett *praepositivók* is, pl. *lumborum tenus ágyék-ig, quo usque medd-ig, quem penes arbitrium est* (Horatius), mely *mellett, Romam versus Róma felé*; a németben: *dar-um, az-ért, des-wegen, a miatt, meinet-wegen, miatt-am, da-gegen* ellen-e. A sémi nyelvekben pedig a birtoki személyragok is utól tétetnek, mint a magyarban, törökben, perszában. Továbbá a magyar is a ragokat és névutókat személyragozza, némileg hasonlóan az árjafélékkel, melyek a személynévmásokat a *praepositivók* után helyezik: *e me, töl-em, de me, ról-am, propter me, miatt-am, coram nobis, előtt-ünk*. Néha a latin megfordítja: *ne-cum, tecum, nobis-cum*. Hanem a magyar nyomosbitásul együtt magokat a személyi névmásokat is használja: *én velem, te veled, mi velünk*.

Helyviszonyítók, általán véve.

Rokonság tekintetéből mindenek előtt összeállított táblákon eléterjesztjük a helyviszonyító névragokat és utókat.

Helyviszonyító névragok :

<i>hová?</i> helyirányzó,	<i>hol?</i> helyállapító,	<i>honnán?</i> helyhagyó;
<i>be</i> (ba) belsőség,	<i>ben, benn, bent, (ban),</i>	<i>ből, (ból);</i>
<i>ra</i> (re) felszín,	<i>on, én, ön, (rajt, ritt),</i>	<i>ról, (ről);</i>
<i>hoz, (héz, höz) közelség,</i>	<i>nál, (nél)</i>	<i>tól, (től);</i>
<i>ni v. nyi = hoz,</i>	<i>nitt v. nott = nál,</i>	<i>nól, nől = töl;</i>
<i>ig, határpont</i>	— — —	<i>tól, töl.</i>

Helyviszonyító névutók :

<i>föl-é,</i>	<i>föl-ött, föl-ül,</i>	<i>föl-öl, fölül-ről;</i>
<i>al-á,</i>	<i>al-att, al-ul,</i>	<i>al-ól, alul-ról;</i>
<i>el-é,</i>	<i>el-ött, el-ül,</i>	<i>el-öl, elül-ről;</i>
<i>mög-é,</i>	<i>mög-ött,</i>	<i>mög-öl;</i>
<i>hegy-é</i>	<i>hegy-ött,</i>	<i>hegy-öl;</i>
<i>köz-é.</i>	<i>köz-ött,</i>	<i>köz-öl;</i>
<i>kör-é,</i>	<i>kör-ött, kör-ül,</i>	<i>kör-öl;</i>
<i>fel-é,</i>	<i>fel-ül,</i>	<i>fel-öl;</i>
<i>mell-é,</i>	<i>mell-ett,</i>	<i>mell-öl;</i>
<i>bel-é,</i>	<i>bel-ül,</i>	<i>bel-öl;</i>
<i>kül-é v. küv-é, v. kiv-é</i>	<i>kül-ül v. küv-ül, v. kiv-ül</i>	<i>kül-öl, kívül-ről.</i>

Jegyzetek. 1) Mind ezek alapját valamely önálló vagy elvont tőszó képezi, melyek bizonyos helyirányt, helyzetet, tájt, térfogatot, téroldalt jelentenek.

2) Szoros értelmű vagyis a viszonyzóhoz tapadó helyviszonyragok: *be, ba; ben, ban; ből, ból; ra, re; on, én, ön; ról, röl; hoz, héz, höz; nál, nél; töl, tól; ni, nyi; nitt, nott; nól, nől; ig.*

3) Helyigeekötők: *be, beáll; ki, kifut; föl, fölmege; le, leesik; el, eltávozik; alá, alászáll; elé, eléhalad; ben, benmarad; kün, künszorúl; fön, fönmarad: elül, elüljár; körül, körülvesz; át, átmér; hátra, hátranéz; alul, aluláll; fölül, fölülfordul stb.*

4) Személyragozható helynévutók: *rá, rám; bele, belém; alá, aláam; fölé, föléam; olé, oléam; mögém, hegyém, körém, alattam, fölöttem, rajtam, belőlem, alólám, körölem, felőlem.*

5) A *hová?* kérdésre megfelelőek részint csupasz gyökök, u. m. *be, kü v. ki, fö* (tájdivatos), *le, ig*, részint jobbára mutató *a á, e é* hangzókkal képződtek: *re-á, hoz-z-á, al-á, föl-é, fel-é, el-é, mög-é, hegy-é, köz-é, mell-é, od-a, id-e, haz-a, tov-a, messz-e*. E hasonlóak szerint a palóc-azékelyes *nyi ni* eredetileg *nyé, né*.

6) Ezekből származnak távolító *el* képzővel a *honnán?* kérdésre felelők: *be-el, bél, ből, ból; bele-el, belél, belől, balól* (régiesen); *tá-el, v. té-el, tól, töl; ra-el, ról, röl; fölé-el, fölél, fölöl; alá-el, alól; elé-el, elél, elől; mögé-el, mögél, mögöl; hegyé-el, hegyél, hegyöl; köré-el, körél, köröl; közé-el, közél, közöl; felé-el, felél, felöl; mellé-el, mellél, mellöl; né-el, v. nyé-el, nél, nyél, nól, nől*. Ezekből: *hová, odu, ide, mindenhová, sehová*, leszen: *honnán, onnan, innen, mindentinnen, sehonnán*, e helyett: *honn-el, onn-el, inn-el* stb. vagyis ezek tulajdonképp a helybenmaradó *on, onn*-ból fejlődtek ki.

7) A *hol?* v. *hon?* kérdőre felelők állapotú jelentésűek, s mint olyanok más állapotú határozókkal együtt háromnemű képzővel alakúlnak, a) *n*-vel, *ben*, *kün*, *fön*, *len*, *után*, valamint a helynevekben: *Budán*, *Pesten*, *Bicskén*; b) *t*-vel, mely az *n*-vel képzett formákhoz járul: *ben-t*, *kün-t*, *fen-t*, *len-t*, s e hasonlatnál fogva ezek: *alatt*, *fölött*, *előtt*, *mögött*, *hegyett*, *körött*, *között*, *mellett*, *itt*, *ott*, így elemezhetők: *alan-t*, *fölön-t*, *mögön-t*, *in-t*, *on-t*, és így, *Fehérvárott* = *Fehérváron-t*, *Győrött* = *Győrön-t*; c) *l*-vel, vagy tulajdonkép *ul*, *ül*, határozóval: *al-ul*, *föl-ül*, *kiv-ül*, *bel-ül*, *kör-ül*, *el-ül*, *táv-ul*, *hát-ul*, *köz-el*, és az egyszerűbb *ho-l*. Ennélfogva egy érteményűek: *kün*, *künt*, *küvül*; *ben*, *bent*, *belül*; *fön*, *fönt*, *fölül*; *alant*, *alul*.

8) Az állapotú *itt ott* helyett a nyelvszokás *ide*, *oda-t* is használ: pl. *itt*thon *ide*haza, *otthon* *oda*haza, s a helyreirányzó *hoz* helyett némely palócz vidékeken mondják: *nál*, pl. *gyere nálunk* = *hozzánk*.

9) A helyállapítók és helyhagyók általán egy töszóból indulnak ki, pl. *be*, *ben*, *ből*, *alá*, *alatt*, *alól*, *oda*, *ott*, *onnan*, *föl*, *fölött*, *fölül* stb. Kivételnek a) *hoz*, *héz*, *höz*, *nál*, *nél*, *tól*, *től*; az elsőnek megfelel *od oda*, a második a székely-palócz *ni-ből ul ül* képzővel származott, a harmadik a *té v. tá v. to* származéka távolító *el* képzővel; b) *ig* határvető, mely ezen kérdésre meddig, mily messze? felel meg; c) *ra*, melynek a viszonyragozásban e kérdésre *hol?* *on*, *én*, *ön*, *n* a társa: *láb-ra*, *láb-on*, *fej-re*, *fej-én*, *fá-ra*, *fá-n*, s személyragozásban pedig: *rajt*, régiesen: *ritt*.

10) Ezen névutók előtt: *alul*, *fölül*, *küvül*, *belül*, *túl*, *innen*, az illető viszonyozók *on*, *én*, *ön* ragot vesznek föl: *Pesten alul*, *vizen fölül*, *városon kívül*, *határon belül*, *Dunán túl*, *Tiszán innen*, t. i. a viszonynevek az egyik, a névutók pedig a másik helyállapító ragot veszik föl, l. 7. pont.

11) Különös figyelemre méltó a tájzokásos székely-palócz: *ni v. nyi*, *nitt v. nott*, és *nól nöl*, melyeket gyüértelmű családnevekhez szokás ragasztani, t. i. e kérdésre: *hová?* *ni nyi*, pl. *papni v. papnyi* ment = a papékhoz; *Nagy-ni* = Nagyékhoz, e kérdésre; *hol?* felelet: *papnitt v. papnott*, *Antal-nott* = papéknál, Antaléknál; e kérdésre: *honnan?* székelyesen: *nál nül*: *Mikó-nul* = *Mikóéktól*, *Illés-nül* = *Illéséktől*, palóczosan: *nól nöl*. Ha ezeket a fentebbi mutatótáblán eléadottakkal összehasonlítjuk, úgy állanak, mint: *alá*, *alatt*, *alól*; *fölé*, *fölött*, *fölül* stb. Ezen helyviszonyító képzővel lett *ni-i*, *ni-á*, mint: *fölé*, *alá*, összehúzza *ni*, *ná*, pl. *papni*, s a szokatlan *pap-ná*, de ebből magyarázhatni a „gyere nálunk“ kifejezést, melynek így kellene lennie: *nánk*, mint: *ránk*, *felénk*, továbbá a *hol?* kérdésre lett: *ni-ott*, összehúzza: *nott v. nitt*: *papnott*, *papnitt*; végre a kérdésre, *honnan?* a fentebbiek hasonlata szerint, távolító *el* raggal *ni-el*, *ná-el*, összehúzza *nöl*, *nól*, *pap-nól*, *Antal-nól*, *Illés-nól*. Innen lehet megfejtetni, hogy a *től* *tól* a régiéknél néha *nél*, *nál*, pl. *szebb tőle* = *szebb nála*, t. i. ezen *nál* tulajdonkép = *nól*.

12) Mi a helyviszonyító, valamint a többi névmódosító ragokat illeti, ezeknek részletes tárgyalását s szokóképi viszonyait l. a Szótár folyamában, saját rovataik alatt.

A helynevek ragozásáról.

Mikép ragoztatnak a helynevek e kérdésekre! *hová?* *hol?* és *honnan?* Vagyis mely esetekben használ a nyelvszokás *be*, *ben*, *ből*, (vastaghangon, *ba*, *ban*, *ből*) és melyekben *ra*, *on*, *ról*, (re, én, ön, röl) ragokat?

Ha valahol, itt gyakorolja nyelvünk, mit Horátz a szokásról állit: „*Quem penes arbitrium est et jus et norma loquendi.*“ E szerint majd az egyik, majd a másikféle ragozást oly szabadon használja, hogy illető eljárását csak féligmeddig vonhatni szabályok alá, minék oka a dolog természetében rejlik. Ugyanis a helynév, mint olyan, jelent bizonyos határok közé foglalt területet, illetőleg rajta levő épületek, teleptvények stb. öszvegét, melyeket kétféle viszonyban lehet tekinteni, a) mennyiben bizonyos határkörön belül léteznek, vagyis a kívülők fekvő térségre nézve *belsőséget*, *belsőtelket* képeznek; b) mint bizonyos *térfölületet*, *talapot*, melynek színe fölött valami létezik, pl. *Eger-be* megyek, am. azon terület belsejébe, melyen Eger városa áll, *Miskolcz-ra* megyek, am. azon terület fölszínére, mely fölé Miskolcz városa épült.

A hely belsejére vonatkozó ragok, *hová?* *be*, *ba*, *hol?* *ben*, *ban*, *honnan?* *ből*, *ból*.

A hely fölszínére vonatkozóak: — *ra*, *re*, — *on*, *én*, *ön* — *ról*, *röl*.

Az első rendűeket szabály szerint fölveszik a) a világrészek, birodalmak, országok, tartományok, kerületek, vidékek, vármegyék, szigetek, közök, erdők, ligetek nevei, pl. *Afrikába*, *Angliába*, *Tirolba*, *Bácskába*, *Kunságba*, *Tolnába* (megyébe), *Csalóközbe*, *Csepelbe*, *Bakonyba*, *Vértesbe*; b) a külföldi városok s más helységek nevei általán, pl. *Párisba*, *Londonba*, *Rómába*, *Lipcsebe*, *Bécsbe*, *Laxenburgba*, *Mödlingbe*; c) az *m*, *n*, *ny* végzetű magyar birodalmi helynevek

rendesen, pl. Komáromba, Veszprémbe, Bajomba, Pozsonba, Sopronba, Surányba, Párkányba, Berénybe stb

A többi mássalhangzóval és önhangzóval (az *u-t* és *i-t* kivéve) végződő helynevek többsége pedig részint országos részint tájbeli tetszés szerint inkább a másik neműeket veszik fel, ámbar ezekben sok a kivétel, midőn tájjejtések szerint ugyanazon végzetűek, néha ugyanazon nevek is majd így majd amúgy ragoztatnak, pl. Zágráb-ba, Vereb-re; Ohaj-ra (Nyitrában) Tokaj-ba; Pápá-ra, Tatá-ba; Óvár-ra, Ersekujvár-ba; Csömör-re, Gömör-be; Vásárhely-re, Ujhely-be; Megyerre, Eger-be; Kálló-ba, Szikszó-ra stb. miket csak a közel lakó nép szokásából lehet megtudni.

A mely nevek vármegyét és várost jelentenek, első mineműségben *be* *ba* stb. ragot vesznek föl, a másodikban a főtebb említett szabályt követik, pl. *Nyitrában* (megyében) bir, s *Nyitrán* (városban) lakik; *Tolnában* utazván *Tolnán* megállott; *Csongrádon*, sőt egész *Csongrád-ban* mind magyarok laknak. Így különböznek: *Barsban*, *Barson*; *Hevesben*, *Hevesen*; *Baranyába*, *Baranyára*; *Csanádba*, *Csanádra*; *Pestben*, *Pesten*.

Némely helynevekhez szokás *hol?* kérdésre *ott*, *étt*, *ött*, *t* ragot adni pl. Fehévárott, Pécsétt, Győrött, Vásárhelyt. Ennek okát már főtebb a helyviszonyító' ragok táblájához csatolt jegyzetek 7-dik pontja alatt eléadtuk.

Helyviszonyító névutók példái.

Ezek is, mint a névragok, a latin *praepositióknak* felelnek meg, csakhogy az illető viszonynevektől elválják; de, valamint amazok, fölveszik a személyragokat, s ugyanazon tőszóból képződve a *hová?* *hol?* *honnan?* kérdésekre szabályszerűleg hasonló alakot öltének, s következetes, világos összefüggés van köztök.

<i>hová?</i>		<i>hol?</i>		<i>honnan?</i>	
ház	föle,	ház	fölött és házon fölül,	ház	fölöl;
ház	alá,	ház	alatt és házon alul,	ház	alól;
ház	elé,	ház	előtt,	ház	elől;
ház	mögé,	ház	mögött,	ház	mögöl;
ház	hegyé,	ház	hegyétt,	ház	hegyöl;
ház	mellé,	ház	mellett,	ház	mellől;
ház	köré,	ház	körött,	ház	köröl;
házak	közé,	házak	között,	házak	közöl;
ház	felé,	—	—	ház	felől.
—	—	házon	kivül,	—	—

E táblából látható, hogy a *hová?* és *honnan?* kérdésekre felelők a párhuzamos hang-jejt nyomán mind hasonló képzésűek. Ami a *hol?* kérdésre válaszolókat illeti, ezek között két alaknak: *fölött* és *fölül*, *alatt* és *alul*, *körött* és *körül*. Alkalmazásban különböznek *alatt*, *fölött* és *alul*, *fölül*, t. i. amazok függőleges, emezek fekmentes irányra vonatkoznak, s *on*, *én*, *ön* ragu viszonyneveket vonzanak, pl. *Pest fölött* tiszta az ég, *Pesten fölül* esik az eső. A *templom alatt* sírboltok vannak, a *templomon alul* ötdik házban lakom. Hasonlóan fekmentes irányra vonatkoznak: *hegyen túl*, *hegyen innen*, *folyón keresztül*, *kerten belül*, *kerten kívül*. Midőn az *alatt* időre vonatkozik, az illető időnek tartós menetelét jelenti. *Öt év*, *három hónap*, *egy hét alatt*. Az *alul*, *fölül* pedig e kérdésre, *hogy? mily áron?* bizonyos ártól, mennyiségtől való eltérést jelent. *Nem adom száz forintot alul*. *Ennek öt forintot fölül hat krajczár az ára*.

Az *alul*, *fölül*, *kivül*, *belül*, *elül*, *hátul*, mint igehatározók bevett nyelv szokás szerint fölveszik a *ra*, *ról* (re, ről) ragokat: *alulra*, *alulról*, *fölülre*, *fölülről*, *kivülre*, *kivülről*, *belülre*, *belülről*, *elülre*, *elülről*, *hátulra*, *hátulról*.

A személyragokról, mint a személynévmások módosított alakjairól.

A személyragok nem levén egyebek, mint a személynévmásoknak különféle alakban alkalmazott módosulatai; a dolog rende kívánja, hogy először a személynévmásokról szóljunk.

Nyelvészeti tekintetben igen feltűnő és érdekes, hogy a személynévmások a sémi, árja és altáji nyelvekben egymáshoz hasonlítanak, és hogy némely módosulásaikban a különböző törzseliek hasonlóbban hangzanak, mint az ugyanazon családhoz tartozók is, pl. a magyar *ön*, és

szláv: *on*, a magyar: *mi* (nos) és szláv: *mi*, a birtokos hellen: *ἐμ-ος*, és magyar: *em*, latinul fordítva: *me-us*, ném. *mein*. Minthogy a személynévmások a szóbeszéd első szükségéhez tartoznak, s ennél fogva legősibb eredetűek: vagy azt kell föltennünk, hogy az említett nyelv-családok egy törzsanyának leányai, vagy hogy külön-külön, de ugyanazon ösztönszerű észjárás szerint képződtek, mint a hangutánzók, és kedélyszók. Akármint áll a dolog, annyi tagadhatatlan, mert lett dolog, hogy nem csak a különböző, de azon egy családbeli nyelvek mindegyike a személynévmásokat saját modora szerint idomította, átalakította s ragozásokban alkalmazta, és így rendszeröket saját magukból fejthetni meg legbiztosabban. A hasonlóságok csak azon lett dologt táusítják, hogy ezen és ezen névmások eredetileg egyikek voltak, de alkalmazásban egymásra nézve nem szabályozók.

Mindenekelőtt megkülönböztetjük az *önálló* és ragozásban *alkalmazott* személynévmásokat. Nyelvünkben az önállók, kifejtett s megállapodott mai alakjukban egyes számban ezek: *én, te, ő*; *en*-vel toldva: *enn* v. *enen* v. *ennen*, *ten* v. *tenen* v. *tennen*, *ön* v. *önön* v. *önönön*. Az *enen*, *tenen*, *önön* régi divata a nyelvemlékekben szélitiben olvasható, a többesben is mind ma mind régen eléjőn azon toldat: *min* v. *minnen*, *tín* v. *tinnen* és *ön* v. *önön*, sőt *maga* szóban is: *magán* = *maga-an*. Hogy mind ezekben az *en*, *ön* csak toldalék, nem a töszó ismétlése, onnét tetszik ki, mert mindenik személyhez járul s a töszó ismétlésével például a második személy így volna: *tete* v. *tenten*. Az *en* toldalék pedig a mutató *a* vagy *e*-nek megnyujtása, olyformán mint ezekben: *ily*, *ily e!* *ilyen*, *oly*, *oly a!* *olyan*, *ez*, *ez e*, *ezen*, *az*, *az a*, *azon*. Világosan tanítja Bopp Ferencz hasonlító nyelvtana második kiadásában is (az elsőtől némileg eltérve), hogy a szanszkrit *aha-m* (= *én*) és *tva-m* (= *te*) szókban az *m* csak végezet (Endung). A finn nyelvben az önálló névmásokban: *minä*, *sinä*, *hän*, az *n* hang szintén mindenik személylyel közös, tehát szintén csak toldaléknak látszik. A törökben épen így: *be-n*, *sze-n*, *o-n* (az utolsó a ragozásban).

A magyar *én, te, ő* még öszvetétehetnek, mag'-töszóval is: *énmagam* v. *ennmagam* v. *ennenmagam*, *temagad* v. *tenmagad*, stb.

Miután a személy- és birtokragok a személynévmásoknak köszönik eredetöket: lehetetlen e helyütt magok a személynévmások eredetének is kifürkészésébe vagy legalább sejtésébe nem bocsátkoznunk. De tesszük ezt más nyelvekből is indulva a legjelesb külföldi nyelvészek buvárlatai után. Már föntebb érintök, hogy a személynévmások mind a három nyelvtörzsben többé kevésbé öszvevágának, következőleg amit a kifejtettebb árja családokban kitünő férfiaknak sikerült napfényre hozniok, ennek világánál mi is megkísérthetjük a tapogatózást. Elsőben is Heyse munkájából (System der Sprachwissenschaft) idéztünk (§. 40): „A szanszkrit *aham* kéttagú alakja által elárulja magát, hogy nem egyszerű és eredeti. Kétes, hogy a szó melyik részében van az első személyt illető közvetlen jelentős őshang. Ha az *ah*-ban van akkor a torok *h* a jellemzetes hang, és *ah-am* akkor egészen megfelel a régi görög *ἑώρ-νακ*. De az *am*-ban is kereshetjük azt s akkor az *m* az első személyre vonatkozatot fejezi ki, a mely a ragozott esetekben (in casibus obliquis) és az első személy igevégezeteiben (— *μ*, — *m*) mindentűt mint az első személy jellemzője lép fel. Így tekinti ezt Pott (Zählmethode S. 134), midőn *ō* az *aham* szóban az *ah* gyökre (= *dicere*) vezeti azt vissza, honnan *aha* = *ἦ*, latin *ait*, és *ah-am*-ot így értelmezi: *hic qui loquor*. Az *én* (ich, ego stb.)-nek a *te* (du, tu, doriai *tu*, görög *σὺ*) jelentősen áll ellenében, mely a mutató (*t* v. *d*) mássalhangzót a legszélőbb (*u*, *ü*) hangzóval köti egybe. — A német *er* a goth *is*-, latin *is*- és régi felső német *ir*-ből gyengült és laposodott el (ist geschwächt und verflacht); nyilván eredeti demonstrativum, melynek mutató ereje az *i*-ben fekszik (mint *hic*, *hier*-ben). A német *der*, szanszkrit *tasz*, görög eredeti *τος* közvetlenül a (német) helymutató *da*-hoz csatlakozik s ezzel az önálló substantiának csak általános jellemzőjét *sz* (*z*) köti öszve.“ Benfey véleménye (Wurzellexicon *EG* gyök alatt) az első személyre nézve röviden ide megy ki: „A szanszkrit *aham*-ban az első *a* hihetőleg *ma* helyett áll, mely magát az obliquus casusokban tartotta fenn, a midőn a másik tag *ham*, melynek némely nyelvekben *itt* értelme van, mint a latin *hi-c*, s görög *ἦ γέ-nek*. A görög obliquus casusokban az *s* előhang (*ἔ-μ*, *ἔ-μοῦ*, *ἔ-μοι*, *ἔ-μῖς* szókban) nem henyé pótlék, hanem azon névmási törzs, mely a szanszkritban: *a* (= *ez*), és a névmási fogalom erősítésére szolgál.“ Bopp Ferencz szerint (Vergleichende Grammatik II. kiadás 333. §.). „Ezen szókban *aszme* (egyik szanszkrit többes) és *ἄμμος* (aeoliai görög többes, mindkettő am. a magyar *minke*) csak az *a* pusztá őnhangzó az első személy jellemzetes eleme, mert a többi megvan a második személyben is: *ju-smé*, *ῥ-μμος*. Benfey is elismeri ezt (folytatja Bopp a jegyzékben) és ezen módon az egyes alanyesetet

aham, *maham*-ból rövidültnek nyilvánítja. *) De ha sem az egyes alanyesetből sem az *a-szma* többségből semmi kezdő *m* el nem vészett, akkor az *a* mind a két helyütt nem más, mint a (szanszkrit) mutató névmás (demonstrativum) törzse: *a* (= *dieser*, magyar *e* v. *ez*), mely mellett figyelmet érdemel, hogy a hindu dramákban az *én* gyakran „*ajan dsanasz*“ (azaz „ezen személy“) kifejezéssel iratik körül. A *ma* törzs is a zend *i-ma* szóban szintén föltalálatik, mely két névmástörzsből áll: *i* (= *ez*) és *ma* közlre mutató. † Ezekhez csatolhatjuk a sémi nyelveket. Az arabban *én*: *ene* v. *ená*, *s te*: *ente*, tehát az *en* közös mindakettővel *s* marad *e* v. *a* = *én*, és *te* = *te*. A héberben az első személy *ani* v. *anóki*, *s a második* *atta*, de ez a nyelvészek véleménye szerint szintén *anta*-ból származott (Gesenius Lehrgebäude. §. 16.). Ezek után magyar nyelvészeknek nem kell sokat beszélni, hogy az *e* és *i* épen a magyarban a legkétségtelenebbül közelre, magának a beszélőnek legközelebbi körére vonatkozó mutató gyök számos szóban, mint: *e-z*, *e-m(-ez)*, *i-de*, *i-tt*, *i-ly*, *i-gy*, *i-nn(-en)*, *e-hol* v. *ihol* stb., (*a-z*, *a-m-az*, *o-da*, *o-tt*, *o-ly*, *ú-gy*, *o-nn-an*, *a-hol*, mint távolabbra mutató szók ellenében). Az első elem tehát az *én*-ben *e* vagy *i*. A második elemet *n* v. *m*-et sem nehéz lesz feltalálni akár *em-ez*, *em-itt*, *em-ide* stb. szók *em* törzsében, akár *ím* vagy *ime*, vagy *ez-en*, akár a köznépies *e-hen* = *ihon* v. *ihol* szókban, tehát *én* am. *e-em*, vagy *ím* vagy *ez-en*, vagy *ihon*, *ehen*, *s ez utóbbiak* hangokban is egyeznének a szanszkrit *aham*-val, tudván hogy a szanszkritban rövid *e* nincsen. A zend *azem* (= *én*) pedig épen a magyar *ezen*-nel egyezik. A második személyben (tő) nyilván a *tova* értelme rejlik, mely magas hangon *té*-nek felel meg pl. *e* mondatban: *se té se tova* (a szanszkritban a 2-ik személy *tva-m*). A 3-ik személy *ő* (régiesen néha előszellettel is *ʷ* vagy *ʷ*) a mély hangú *ó*-nak felel meg, mely az időben jelent távolságot. A két utóbbi szónál még az is jellemző, hogy mindkettőben zárt önhangzó van, de a *té*-ben az *é* mégis kevésbé zárt mint az *ő*, mintha amaz a kisebb, emez a nagyobb távolságot akarná kifejezni. Ugyanezeknek többesei is figyelmet érdemelnek. *Ő-k* és *ti-k* rendes ragozásuak (ez utóbbiban a *té*, *ti*-re is változik, de a *ti* szinte eléjön a *ti-ed*-ben, ez tehát nem valóságos többesi alak). Az *én* többese teljes alakjában *mink*. Ebben a végső *k* szintén rendes többesre mutat, marad tehát *min*; ebben az *in* tag szintén maga az *én*, úgy hogy *énk* vagy *ink* az általános többségi ragozás szerint alakult volna (caupán a *k* előhangzójának elhagyásával). De hol veszi magát az *m*? Erre röviden az *m*-et előtétül fogadhatnók el, de itt, mint a *titek-et* szóban, az *én* kettőztetését is föltehetjük, tehát *én-énk* *s* az első *e* elestével és az *n*-nek *m*-mé változtával: *m-énk* = *m-ink*.

A *mi*, *ti* alakok, régiesen *miv*, *tiv* és *mü*, *tü*, sőt ez utóbbiak némely mai tájbeszédben is, például a székelyeknél, kétségen kívül a *mink*, *tik* csonkulatai, leginkább azon okból támadhattak, hogy a ragok halmozódása elkerültessék pl. *mi nekünk*, *mi vagyunk*, *e helyett*: *mink nekünk*, *mink vagyunk*. Figyelmet érdemel, hogy a törökben is *bu* a ragozott esetekben *bun* (am. *ez*, *emez*), a *ben* (= *én*) névmással, és *su*, ragozottan: *sun* (= *az*, *amaz*), a *sen* (= *te*) névmással látszik egyezni, hogy a tulajdonító esetben *bana* és *buna*, *szana* és *suná* hangokban is már csak alig különböznek. Figyelmet érdemel még Bopp Ferencz véleménye a szanszkrit többesekről, mely érintett munkájában röviden ide megyen ki: az *én*-nek tulajdonképen nincs *s* nem lehet többese (§. 331.). A szanszkrit *a-szmé* (= *mink*) és *ju-smé* (= *tik*) szókban a *szma* a harmadik személyt képviseli és az egész a (*dvandva*-nak hivatni szokott) szanszkrit összetételt alkotja: tehát *a-szmé* annyi mint: *én* (és) *ők*, és *ju-smé* (melyben a *ju* = *tu*) annyi mint: *te* (és) *ők*. **) (§. 333.) A másik többest pedig, mely: *vajam* úgy fejt meg, hogy az am. *vé* + *am*, melyben a *vé* = *mé* az első személy törzse az egyes szám obliquus eseteiben (ugyanaz ami általán az árja családban), mely *am* taggal bővült meg (§. 331.). Ezen érdekes fejtegetést a magyar nyelv érdekességben felülmúlja annyiban, hogy itt mind a többi *én* magával a beszélővel, mind a többi *te* a társszemélylyel (a legközelebbi *te*-vel) a kettőztetés által mintegy egyenlőnek ismertetik el; abban pedig mind a szanszkrit (*aszme*) mind a magyar megegyezik, hogy az utóbbi részhez többes rag is járul.

*) Bopp F. szerint a *ha* szótag oly részecské, mely mint a görög *γα* (dóriai *γα*) a névmásokhoz szeret (különös jelentés nélkül) függeszkedni. Ily független *g* van a magyar *itten-eg*, *ottan-ag* szókban is. A végső *m*-et is Bopp mint föntebb érintők toldalékhangnak tartja (§. 326.).

**) A magyarban is vannak ily öszvetételek (és nélkül): *ide-oda*, *itt-ott*, *tél-túl*, *té-tova* (néha: *te s tova*) *dirib-darab* és több számtalanok.

Most lássuk magokat az egyes személyragokat.

én = —*em*, —*ek*. Az *én* önálló első személynévmásból lett ragozott állapotban: —*em* és —*ek*, s a hangrendszerhez alkalmazkodva amaz: *am*, *om* és ez: *ok*, *ök*. T. i. az első mind neveknél mind igéknél előjön s önhangzója hangrendileg a birtokragozásban a többeszáméhoz tartja magát: ház-*ak*, ház-*am*; fej-*ek*, fej-*em*; szem-*ék*, szem-*ém*; bőr-*ök*, bőr-*öm*; tork-*ok*, tork-*om*. Legközelebb áll hozzá a török —*m* (és —*im*, *ün*, *um*), persa —*am* v. —*em*, továbbá a hellen *ἐμ-ος*, azután a fordított lat. *me-us*, ném. *me-én*, szl. *moj*, a finn *ni*, arab és héber *i*, pl. *apá-m*, török, baba-*m*, persa, *peder-em*; fej-*em*, *κεφαλή ἐμ-ή*, *caput me-um*; szoba-*am* (szobám) finn. *tupa-ni*, király-*om*, arab *melik-i*. Ez utolsóra (arab *i-re* nézve) érdekes tudnunk, hogy föntebbi fejtegetésünk szerént ez a legősibb és legelembb hang, úgy hogy mind az *n* mind a *k* némely nyelvekben a 2-ik személyt jelentik, mint alább látni fogjuk. Némely leány-nyelvekben is egész az önhangzóig tehát az öshangokig leolvadt az első személynévmás pl. az olasz *io*, portugál *eu*, angol *I* (olvassd: *dj*) szókban. A magyar igeragozásbeli önhangzója majd háromágu, pl. *kér-ém*, *lát-om*, *üt-öm*, majd kétágu; *vert-em*, *ölt-em*, *lált-am*, *verj-em*, *ölj-em*, *láss-am*. Hasonlók hozzá a török, peraa sőt szláv: *m* is: pl. *ber-em* (szed-em), *ver-ím* (hisz-em), *pít-ám* (kér-em), s a finn, valamivel távolabbi *n*, *en*, pl. *saan* (kapok), *saanen* (kapjam). Tudnivaló, hogy ezen rag a magyarban tárgymutató alakot képez, például *kér-em* és *kér-ek* a magyarban különbözők, kivéven a második multat, melyben az *m* mind a két alakot képviseli, pl. *ücsémnek* tegnap *irt-am*, e levelet nem *én irt-am*.

Ugyanezen alakban járul az *ik-es* igékhez is: *feksz-ém*, *szök-öm*, *mosd-om*, *elmélked-ém*, *örköd-öm*, *gondolkod-om*.

Midőn az illető ige semmi tárgyra nem vonatkozik, péld. az önható ige, vagy midőn a cselekvés tárgyára határozatlan rá nem nem mutatunk: az első személyrag *ék*, s hangrendileg vagy háromágu, *ék*, *ök*, *ok*, pl. *megy-ék*, *jöv-ök*, *fut-ok*, *pénzt keres-ék*, *vásznat szöv-ök*, *levelet ir-ok*, vagy kétágu: *menj-ek*, *jöjj-ek*, *fuss-ak*, *menend-ék*, *jövend-ék*, *futand-ok*. Ezen alakú személyrag egyezik a hellenlat. *ego*, góth: *ik*, német: *ich*-vel, talán a szanszkrit *a-ham* (= *én*) *a-ha* két első alkatrészeivel és a héber *anóki* (an-óki) második alkatrészeivel is, mely utóbbinak első alkatrésze (*an*) ismét a magyar *en*-hez hasonló.

A magyarban az *em*-nek az *én*-ből alakulása könnyven megérthető. Nehezebbnek látszik az *ék* megfejtése. Erre nézve egyedül magából ezen nyelvből nyomozva vagy azt kell hinnünk, hogy az *n*-be mint orrhangba is könnyen szokott torokhang vegyülni: *en^s* v. *en^t*, vagy pedig ezen névmásnak ez törzsében a *z* hang ment által torokhanggá, mint a zend *azem*, a szanszkritban *aham*, a görög és latinban *ego*, a góthban *ik*, a németben *ich* stb. magában a magyarban is *zavar* és *kavar*, *zong* és *kong* rokon szók.

te = —*sze*, —*esz*, —*ed*, —*el*. Az önálló második személy névmás: *te*, melyhez legközelebb állanak a szirjen: *te*, szláv: *ti*, latin, persa: *tu*, ném. *du*, valamivel távolabb a heber *atta*, arab *ente*, a sziszegő finn *sind*, török *sen*, hellen: *sv*, mely utóbbiakkal ismét rokon azon magyar *sze* (*sza*), mely egyedül a parancsolómód második személyét képezi, pl. *jör-sze* = *jöss te*, *add-sza*, valamint második személyre vonatkozik ezekben is: *no-sza*, *haj-sza*, *hopp-sza*, *ne-sze*. Egyezik vele a fordított második személyrag a tárgyatlan vagyis alanyi igeragozásban használt *esz* *asz*, pl. *dönt-esz*, *ront-asz*, önhangzó nélkül: *sz*, pl. *vár-sz*, *tör-sz*. Rokonai a hellen: *τις*, *λέσις*, lat. *as*, *es*, *is*, am-*as*, *doc-es*, *leg-is*, a szláv: *esch*, *isch*, *ásch*, *ber-esch*, *vid-isch*, *csit-ásch*, a finn: *-i* v. *-s*, pl. *saat* (kapsz), *saan-et* (kapi), *saat-os* (vajha kapi). A török igeragozás egyszerű multjában a 2-ik személy raga *-n* pl. *szevd-ün* (szerettél), *bakt-ün* (láttál), mely a birtokragoknál állandóvá válik; a héber és arab nyelvben az egyes 2-ik személyre nézve az igerag ugyan szintén *t*, de a birtokrag *k*, héber: *debár-ka* szavad, arab *meliko-ka* királyod.

A tárgyilagos v. tárgymutató igeragozásban az önálló *te* személyragot képviseli az *ed*, mely nem egyéb mint amannak fordított s lágyabb mássalhangzóval ejtett módosítottványa, némely időkben: *éd*, *öd*, *od* hangrenddel, mint: *ver-éd*, *üt-öd*, *tol-od*, másokban *ed*, *ad* változattal, mint: *vert-ed*, *ütött-ed*, *tolt-ad*; *verj-ed*, *üss-ed*, *tolj-ad*; önhangzóval összeolvad: *vere-i-ed* = *veréd*, *üte-i-ed* = *ütéd*, *tola-ja-ad*, *tolád*; mint alább. Birtokragozásban önhangzója a többeszáméhoz alkalmazkodik pl. *fal-ak*, *fal-ad*; *fel-ek*, *fel-ed*; *szem-ék*, *szem-ed*; *tork-ok*, *tork-od*; *bőr-ök*, *bőr-öd*.

Az imént elemzett *ed*, *esz* és *sze* második személyragoktól különbözik azon *el* v. *l*, mely a) a tárgyatlan igék multjainak és ohajtómódjának második személyét képezi, mint: *verél*, *vertél*, *vernél*; b) az *ik-es* igékét általán, pl. *esd-el*, *esd-él*, *esdett-él*, *esdend-el*, *esdj-él*, *es-*

den-*é*; c) mely az első személy cselekvését a második személyre irányozza, pl. ver-l-ek, (caedo te ego), veré-l-ek, vert-el-ek, verj-el-ek, verend-el-ek, lát-l-ak, látt-al-ak, láss-al-ak, stb. Ezen közbeszúrt személyrag nem csak az egyes hanem a többes második személyre is vonatkozik, pl. lát-l-ak tégedet (video te), lát-l-ak titeket (video vos). Mi eredetét illeti: Révai a gúnyosan szólító török *ala* és intőleg szólító arab *al* (vagy *la*) indulatszóhoz hasonlítja, felhozván egyúttal, hogy a magyarban is van *la*, *lá*, figyelmeztetve szólító. Mi pedig hozzá tesszük, hogy túl a Dunán, nevezetesen Pápa vidékén a *le* használtatik hívó *ne!* értelmében, mely rendszeren a *te* személynévmással együtt, vagy e helyett szokott járni pl. *le te!* = *ne te!* *hű le* = *hücs te!* szóval *t* az *l*-lel fölcseréltetik, mint a régies *mutal*-ban is a mai *mutat* helyett. Hogy a szólítás, hívás második személyt föltételez, a dolog természetéből világos. És ha a személynévmások ősz eredetéről föntebb eléadott fejtegetések állanak: akkor *to(va)* és *el* alapérteményben is egyeznek, s a *tol* szóban mindkettő találkozók.

ö = —*ön*, —*ik*. Az önálló harmadik személynévmás: *ö*, melynek nyelvünkben természetes rokontársa a távolra mutató *a*, *o*, pl. az *ahol*, *az*, *ott*, *oda* származékokban. Legközelebb áll hozzá a török *o* v. *ol*, persza *ó*, *ói*, *vei*, a héber *kú*. Toldottan, mint hajdan divatozott, s ma újra szokásba jött: *ön*, szlávul: *on*, finnül: *hän*, török ragozott állapotban *on*— vagy *an*—. Rokon a francia: *on*, német. *man*, pl. *on dit*, *man sagt* = *mondják* (mondatik).

Ragozásban az *ö* közelebről, mint személyrag, *a*, *e* alakot, ölt, de egyéb ragozás és képzésben is fontos szerepet játszik, miről már föntebb az *ö*, *ó* képzőről eléadott cikkben részletesen szólottunk, s alkalmazásáról még alább szólani fogunk. A héberben a harmadik személy birtokraga szintén *ó*: *debar-ó* szav-a; a törökben *i* (*í*, *u*), pl. *is-i*, ügye, *hakk-í*, joga, *doszt-u*, barátja; önhangzó után *szí*: *baba-szi*, apja, a persában mint rag *es*: *peder-es*, atyja, de önállólag *o*: *pederi o* (mintegy: atyja övé, pederi-ben az *i* birtokviszony ragja). Az árja nyelvekben az igeragozásnál a harmadik személy képviselője általán: *t* vagy *d*, pl. szanszkrit *tuda-ti* (kínoz), persza *kúd-ed* (ver), latin *tundi-t* (üt), német *tödt-t* (öl), és a birtokos névmásoknál szintén *s* vagy *sz*: *su-us*, *szva-sz se-in* stb. Megfelel nekik a magyarban önállólag a *z*: *az*, *ez*.

Harmadik személynévmást képvisel azon *ik* is, mely szenvedő és középemű igékhez járul, pl. *ör-ik*, *töröd-ik*, *gondolkod-ik*, *zarat-ik*, *záród-ik*, *zárkoz-ik*. Hogy ezen *ik* vagy maga a megfordított *ki* névmás, mely kivált az altaji nyelvekben sokféle szókhöz és ragokhoz szokott járulni; így a törökben *ol-ki* (am. az aki), úgy hogy habár itt öszveírják, de ragozásban csak az első szó változik: *anung ki* (azé ki), *anlering ki* (azoké ki), hasonló *kim-ki*, továbbá *benim-ki* am. enyém-ki (meum quid), *elimde-ki* am. kezemben-ki; vagy pedig mint már Révai is észrevette, a harmadik személyrag rokonmása, mi abból is kiténik, hogy a régiek némely igék után fölválva használták, pl. *esz-en*, *esz-ik*, *alosz-on*, *alosz-ik*, *feküsz-ön*, *feküsz-ik*. A sémi nyelvekben ezen névmás egyik betűje *h*: *hu*, *hüve*, sőt Bátor biblijájában a magyar *ó* is mindig *hü*-nek van írva. Honnan valószínű hogy az *ik* eredileg az *ö*-nek *h*- vagy *k*-val toldott módosítéka, s az *ö* tájejtéssel *i*-re is változik: *öiet*, *ítet*, *öket*, *iket*, továbbá részesülői ragként közszózással is, mint: *hányóvető*, *hányiveti*; *markapökő*, *markapöki*; *játszó*, *játszi*; *sunyó*, *sunyi* stb., hogy pedig a *k* több esetben csak kihangzásos toldalék, mutatják az ily példák: *apó-k*, *anyó-k*, *fó-k*, *pofo-k*, *iszd-k*, *tövis-k*, *varacs-k*. Mennyiben a nevekhez járul pl. *jobb-ik*, *szebb-ik*, mint Révai is véli, mutató erejű (vim demonstratioam habens) vagyis a mutató *az*-nak rokona, a törzset körülírva: *jobbik* = *az*, mely *jobb*, *szebbik* = *az*, mely *szebb*, vagy a mi egyre megy: *jobb-ki*, *szebb-ki* (melius quid, pulchrius quid). Többire személyragként csak az egyesszámban és bizonyos időkben használtatik, különben a többes alapját az *ön* képezi, pl. *örnek* = *tör-önök*, *verekednek* = *vereked-önök*; *történek* = *tört-önök*; ha ugyan az *n*-ben is nem rejlik a sokaság fogalma (nő), milyen a persza többes *án* s az árja nyelvekben általán az igék *an-t*, *en-t*, *un-t*, *an-d* stb. többes harmadik személy végzete: latin *aman-t*, *docen-t*, *legun-t*, szanszkrit *tudan-ti*, persza *kúban-d*.

A személynévmások és személyragok többese.

A személynévmások egyes és többesszáma között a nyelvekben nincs az a világos összefüggés, mely más neveknel divatozik, hogy t. i. a többesszám úgy képződik, ha az illető egyeshez többesrag járul. Ez eltérést az árja nyelvekben is tapasztaljuk: a szanszkrit *aham* többese *aszmán*, *vajam*, hellen *évo* többese *ημῆς*, a latin *ego*-é *nos*, a német *ich*-é *wir*, a szláv *já*-é *mi*; ilyenek *tvám* és *jájam*, *jusmán*, *sv* és *vusis*, *tu* és *vos*, *du* és *ihr*, *ti* és *wi*. Hasonlóan az önálló magyar *én*-nek önálló többese, mint föntebb láttuk: *ménk* v. *mink*, mely ugyan az elő *m* nélkü

gondolva, egészen a rendes *k* raggal képződött többes, de a teljes alakú *mink*-ből lett csonkítva : *min*, pl. *minmagunk*, s ebből a még kopottabb *mi*, *mimagunk*. T. i. az önálló *én* szabályos eredeti többese ékvesztőleg *is*, de ami régiesen az egyes *en*-ben is előfordúl, *en-ek* vagy *én-k*, s előtéttel vagy kettőzéstéssel *en-én-k* vagy *mén-k* = *mink*. És ugyanezen *én* v. *en*-ből elemezhető a határozatlan tárgyú ige többes személyruga : *ünk*, *unk*, pl. *ver-ünk*, *mar-unk*, mely több régi emlékekben, sőt tájjejtéssel pl. Szalában és a palócoknál még ma is *énk* v. *önk*, *onk*, pl. *ver-énk*, *ver-önk* (= *verünk*), *lát-onk* (*látunk*), *verj-énk*, *verj-önk* (*verjünk*), *láss-onk* (*lássunk*), s némi változással : *muk*, *mük*, mint a régi halotti beszédben előfordúl. A *tik*, *ök* vagy *önök* rendes alkotásuk, s igeragozásban csak a hangrendhez alkalmazkodnak. Megfelelnek ezeknek többé kevésbé az árja törzsbeli nyelvek is : *ama-mus*, *ama-tis*, *am-ant*, *legi-mus*, *legi-tis*, *leg-unt* stb. A megrövidült *mi*, *ti* alakok is (néha megfordítva, például a persa igeragozásban : —*im*, —*id*) számos nyelvekben feltalálhatók.

Mutatványok a tárgyaltalan (a tárgyra nem mutató) igealak személyragozásából.

Első személy ragozása.

Jelentőmód. Jelenidő. Tőalakok a pusztá igék : *ver*, *tör*, *mar* (egyes harmadik személy).

egyszám

többszám

ver-ék ; *tör-ök* ; *mar-ok* ; *ver-ünk*, (tájjejtéssel : *ver-önk*, *ver-enk*) ; *tör-ünk*, stb.

Első múlt : *a*, *e* raggal, tőszemélyek vagy alakok : *vere*, *töre*, *mara*.

vere-ék, *verék* ; *mara-ék*, *marék* ; *vere-enk*, *verének* ; stb.

Második múlt : *t* v. —*t* raggal ; tőalakok : *ver-t*, *tör-t*, *mar-t*.

Itt az egyszámú első személynek hasonléknál fogva szabályosan így kellene lennie : *vert-ék*, *tört-ök*, *mart-ok* ; de minthogy kiejtésben jobbra a jelenidő többesének második személyével egyenlő : *ver-ték* (*verberatis*), *tör-tök* (*frangitis*), *mar-tok* (*mordetis*) : a nyelvérzék ösztönyszerűleg inkább az *m* alakot használja :

vert-em, *tört-em*, *mart-am* ; *vert-ünk* (tájjejtéssel : *vert-önk*, v. *vert-enk*) stb.

Egyébiránt az sem valószínűtlen, hogy itt eredetileg az önálló *en* (*an*) használtattott : *vert-en*, *tört-en*, *mart-an*, s csak utóbb változott *em*, *am-ra*.

Jövő : *and*, *end* raggal ; tőalakok : *ver-end*, *tör-end*, *mar-and*.

verend-ék ; *törend-ék* ; *marand-ok* ; *verend-ünk*, (*verend-önk*, *verend-énk*) stb.

Parancsoló és foglalómód : *j* raggal, tőalakok : *ver-j*, *tör-j*, *mar-j*.

verj-ék ; *törj-ék* ; *marj-ak* ; *verj-ünk*, (*verj-önk*, v. *verj-enk*) stb.

Ohajtómód : *na*, *ne* raggal ; tőalakok : *ver-ne*, *tör-ne*, *mar-na*.

(*verne-ék*), *vernék*, (*marna-ék*), *marnék* ; (*verne-énk*), *vernénk*, (*marna-enk*, *ank*), *marnánk*.

A tárgyaltalan *ünk*, *unk* ige-személyragtól talán eredetre és elemre nézve annyiban különbözik a birtokos *ünk*, *unk*, mert ennek alapja alkalmasint az egyszámú birtokrag *em* (*ém*, *am*, *om*, *öm*) pl. *fej-em*, több. *fej-em-ék*, *fej-em-k*, *fej-én-k*, *fej-ön-k* (régiesen és tájdivatosan) végre *fej-ünk* ; *nyak-am*, *nyak-am-ok*, *nyak-am-k*, *nyak-on-k*, *nyak-unk* ; *szém-ém*, *szém-ém-ék*, *szém-ém-k*, *szém-önk*, *szémünk* ; *orr-om*, *orr-om-ok*, *orr-om-k*, *orr-unk* ; *bőr-öm*, *bőr-öm-ök*, *bőr-öm-k*, *bőr-ön-k*, *bőr-ünk*. Így a régi halottas beszédben : *uromk* = *urunk*, *ösemök* = *öszünk*.

Általános megjegyzés. Alig kell említenünk, hogy az igék minden személyeinél (rendszerént elül) az önálló személynévmások is eléjőhetnek súlyosítás végett pl. *én verék* azt teszi a ki *ver* az *én* nem más. Így van ez a birtokragozásnál is : *én házam* v. *az én házam* (értésd hozzát : nem a másé.)

Második személy ragozása.

A jelen- és jövőidő egyszámú ragja *esz*, *asz* v. *sz*, a múltakban és ohajtóban *el*, *al*, nyújtva *él*, *ál*. A többeszám alapja az önálló *te*, melyből lesz *ték*, hangrendileg : *ték*, *tök*, *tok*.

Ha pedig az igető két mássalhangzóval végződik, könnyebb kiejtés végett előhangzót veszzen föl, mely a jelen- és jövőben a rag hangzójához alkalmazkodik, pl. kérd-*é*-ték, küld-*ö*-tök, szánt-*o*-tok, kérdend-*é*-ték, küldend-*é*-ték, szántand-*o*-tok, a többiben nyílt *e*, *a*, pl. vert-*e*-ték, verj-*e*-ték, küldt-*e*-ték, küldj-*e*-ték, mart-*a*-tok, marj-*a*-tok, vagy a töige önhangzójával összeolvadva *é*, *á* : veré-tek, verné-tek, mará-tok, marná-tok. T. i. sokszor előhangzót vesz föl pusztá szókásból is, valamint gyakran a névragozásban is : ház-atok, barát-otok, nép-etek, öröm-etek ; hanemha azt veszszük, hogy a névrag közelebből az *ed* többese, tehát : *edek* v. *etek* ; mint az első személynél, *emk*, *omk* vagy *emek*, *ömök* stb. az *em* többese.

Jelenlétmód, jelenidő : ver, tör, mar, hisz, ért, önt, ont lesz a 2-ik személy : ver-sz, verték, tör-sz, tör-tök, mar-sz, mar-tok, hisz-esz, hisz-tek, ért-esz, ért-é-ték, önt-esz, önt-ö-tök, ont-asz, ont-o-tok.

Első múlt : vere, töre, mara, (vere-el) verél, (töre-el) törél, (mara-al) marál, (vere-eték) verétek, (töre-etek) törétek, (mara-atok) marátok.

Itt a többesben a tőalak hangzója hangtani okból látszik megnyujtottnak, miután a tek, mint az imént érintők, igen szeret önhangzót venni maga elébe.

Második múlt : vert, tört, mart, lesz : (vert-el) vert-él, (tört-el) tört-él, (mart-al) mart-ál, vert-e-ték, tört-e-ték, mart-a-tok.

Hogy az egyszám raga eredetileg rövid *el*, *al*, bizonyítja a dolog természete, továbbá a régi codexek különösen a bécsi és tatrosi, minthogy különösen az *e* rövid jeggyel iratik ; végre a még tájilag élő nyelv szokás, mely különösen Abaújban, felső Borsodban, és vidékén divatozik, pl. mit *ettel*? mit *ittal*? e. h. *ettél*, *ittál*.

Parancsoló- és foglalomód.

Ezeknek azon sajátáguk van, hogy az egyes számban a pusztá tőalakot második személyül is használják, különben a parancsolónak illetékes raga : *sze*, *sza*, p. jer-sze, adj-sza.

verj v. verj-sze, törj v. törj-sze, marj v. marj-sza,
verj-e-ték, törj-eték, marj-atok.

Az *ik*-es igéknél, mint alább látni fogjuk, a második személyrag *él*, *ál*, p. egyél, igyál, mit a tájszokás (és jóformán következetesen) másnemű igéknél is használ, mint : kérj-él, adj-ál.

Ohajtómód : verne, törne, marna.

(verne-el) vernél, (törne-el) törnél, (marna-al) marnál,
(verne-etek) vernétek, (törne-eték) törnétek, (marna-atok) marnátok.

Itt is az *etek*, *atok* alak (előhangzóval) okozza a tőalak önhangzójának megnyujtását.

Harmadik személy ragozása.

A tárgyaltalan alakban az egyszámbeli harmadik személy nincs világosan képviselve, hanem a pusztá töige, illetőleg *időtő* (a töige és időrag egybeforradva) és *módtő* egyszerűen a harmadik személyt helyettesíti, p. töige : ver (verberat, scilicet ille), időtő : vere, vert (verberavit), verend (verberabit), módtő : verne (verberaret). Egyébiránt világosan kitétetik a parancsoló és foglalomódban : ver-jén, tör-jön, mar-jon, továbbá némely töigékben, mint : tész-én, vesz-én, lész-én, hisz-én, visz-én, megy-én, vagy-on, s ily régiszzerűekben : ész-én, isz-on, alusz-on, fekusz-ön. Hogy hajdan a harmadik személyrag általán is divatozhatott onnan gyanítjuk, mert a többesben, mint fentebb is érintők, többnyire elélbükik, vagyis a többesnek alapul szolgál, p. tész-én-ek lésznek, tész-én-ek tésznek, vagy-on-ak vagynak, és így : ver-én-ek vernek, tör-ön-ek törnek, mar-on-ak marnak, vere-én-ek verének, vert-en-ek stb. Hogy továbbá a fentemlített igékben az *én*, *ön*, *on* nem csupán kihangzásos toldalék, hanem, a mennyiben nem többes jelent (lásd fentebb *ö* = *ön*, *ik*), valódi személyrag, kitészik abból, mert a mely igék *n*-vel végződnek, azt azon fölül ragul is fölveszik, p. izen izen-n-ek, köszön köszön-n-ek, fon fon-n-ak. Ernél fogva a harmadik személyű igeragozásban az egyszám ragja maga a harmadik személyzésmás *ön*, hangrendileg *én*, *on*, vagy *en*, *an*, mely a többesben *ek*, *ak* ragot veszzen föl, s az *ek*-re álló önhangzót jobbjára (nem mindig) kiugratja.

Jelenőmód, jelenidő: ver, tör, mar.

ver(én), *ver*(é)nek = ver-önök,
tör(ön), *tör*(ő)nek = tör-önök,
mar(on), *mar*(o)nak = mar-önök.

Első múlt: vere, töre, mara:

vere(en), vere-en-ek, összeolvadtan: *verének* = vere-önök,
töre(en), töre-en-ek, " *törének* = töre-önök,
mara(an), mara-an-ak, " *marának* = mara-önök.

Második múlt: vert, tört, mart:

vert(en) *vert*-en-ek = vert-önök v. *vert-ek* = vert-ők,
tört(en) *tört*-en-ek = tört-önök v. *tört-ek* = tört-ők,
mart(an) *mart*-an-ak = mart-önök v. *mart-ak* = mart-ők.

A többesszám másik alakjában (vert-ek) az egyszerű *ek ak* alapja az egyszerű személynév más *ő*, hangrendi változattal: *e, a*.

Jövő: verend, törend, marand.

verend(en), verend-en-ek, *verendnek*,
törend(en), törend-en-ek, *törendnek*,
marand(an), marand-an-ak, *marandnak*.

Parancsoló- és foglalómód: verj, törj, marj.

verj-én, (verj-én-ék) *verjenek*,
törj-ön, (törj-ön-ök) *törjenek*,
marj-on, (marj-on-ok) *marjanak*.

Ohajtómód: verne, törne, marna.

verne(en), verne-en-ek, *vernének*,
törne(en), törne-en-ek, *törnének*,
marna(an), marna-an-ak, *marnának*.

Mutatványok a tárgymutató igealak személyragozásából.

Mindenek előtt megjegyzendő, hogy a tárgymutató töigé össze van téve, a) a pusztá töigéből, b) a tárgymutatóból, mely eredetileg maga a mutató *a* vagy *e* (am. az, ott v. ez, itt), mely alkalmazásban *i*-, vagy *j*-, vagy *ja*, *je*-re, változik (mint *ig* jog, *ihar* juhar, *igenye* jegenye szókban is), pl. *ver*, ver-*i*, ver-*j*-ük, verend-*i*, verend-*j*-ük, *vere*, vere-*e* v. vere-*i* = veré, *verne*, verne-*e* v. verne-*i* = verné; *mar*, mar-*i* v. mar-*ja*, mar-*j*-uk, mar-*ja*-ak (= marják), *marand*, marand-*i* v. marand-*ja*, *mara*, mara-*a* = mará. Hogy a *ja je* ragokban harmadik személyrag nincs, az mutatja, mert más személyekben is eljön pl. marjátok = marja-atok; de némely táj-éjtésekben, nevezetesen a szegedi, baranyai somogyi, tornai szokás szerint a tiszta *i* divatos pl. *bizony nem adi* (adja), *inkább a sárba tapodi* (tapódja); valamint a vékony hangú igékben is szokásban van néhutt a *je*, pl. *szereje*. Az *e* vagy *i* vagy *j* tárgymutató csak az egyes első és második személyben nem hallatszik; a többiben tisztán megvan. Tehát egészen ép alakban minden elemeivel együtt a tárgymutató személyragozás így állana: *ver(-i)-em*, *ver(-i)-ed*, *ver-i*, (ha ugyan a harmadik személy ragának itt épen úgy nincs helye mint a tárgyaltalan igeragozásban, ellenkező esetben lesz ver-*i*-e); *mar(-i)-om*, *mar(-i)-od*, *mar-ja*, melyek közül a tárgymutató az első és második személyben nem tűnik ki világosan, valamint ezekben sem az *i*: *vern(i)em*, *vern(i)ed*, de ebben: *vernie* igen; hacsak azt nem vesszük, hogy mind itt mind amott az *e-m*, *e-d*-ben levő *e* (alhangú szókban *a*) lesz maga a tárgymutató.

A többes számban már minden személyben megtalálhatni a tárgymutatót, mint mindjárt látandjuk.

Ezek előre bocsátása után a tárgymutató személyragozás táblái így állanak:

Első személy ragozása,

Jelentőmód, jelenidő, tőalak: ver-i, tör-i, mar-i v. mar-ja,

Egyes: *ver-ém, (ver-i-em v. ver-e-m), tör-öm, mar-om,*

Többes: *ver-j-ük, tör-j-ük, mar-j-uk.*

Ami a többes számot illeti, ezt kétféleképp elemezhetni, a) vagy az egyesszámú *ém*-ből lett: *émék, émők, émük*: *ver-i-ém-ük, tör-i-ém-ük*, vastaghangon: *amok, amuk*: *mar-i-am-uk*, s utóbb különösebben a tárgymutó *j* nagyobb kitüntetése végett az *m* kihagyásával, *ver-i-ük, tör-i-ük, mar-i-uk, ver-j-ük, tör-j-ük, mar-j-uk*; vagy az első személy legelemibb *e* (= ez) gyökéhez a többes *k* képzője járulván, lett *ver-i-ék* (tájéjtással *ver-j-ék, ver-j-ök*), *ver-j-ük, tör-i-ék, (tör-j-ék, tör-j-ök), tör-j-ük, mar-i-ok (mar-j-ok), mar-j-uk*. A törökben is a *biz* (= *mink*) személynév más, mely a birtokragozásban még *műz*, az igeragozásban rendszeren *üz, iz* vagy *ük, uk* alakban tehát szintén az elő *b* vagy *m* kihagyásával fordul elő.

E kétféle elemzést a többi időre s módra is alkalmazhatni. Tebát

Első múlt, töszemély: vere-i v. vere-je = veré, töreje = töré, mara-ja = mará.

(*vere-i-em v. vere-e-m*) *verém, (töre-i-em) törém, (mara-i-am) marám;*
 (*vere-i-em-ük v. vere-i-ük*) öszvehúzza: *verük,*
 (*töre-i-em-ük v. töre-i-ük*) " *török,*
 (*mara-i-am-uk v. mara-i-uk*) " *marók.*

Második múlt, tőalak: vert-e, tört-e, mart-a, (az e a mindenütt tárgymutató).

Az első (és második személyben) itt sem tűnik ki világosan a tárgymutató: *vert-em* (e helyett *vert-e-em*) vagy tán mint főntebb *vert-e-m. tört-e-m, mart-a-m*; a többesben is csak az által tűnik ki a tárgyra mutató ragozás, melynek *verte-em-ük v. verte-ük, vert-ük*-nek kellene lenni, hogy az *m* hang kiesik: *vert-ük, tört-ük, mart-uk*, de vannak példáink a régitégben a „*vert-jük*“ szabályosabb alakra is.

Jövő, tőalak: verend-i, törend-i, marand-i
verend(i)em stb. mint a jelenben.

Parancsoló és foglalómód, tőalak: ver-je, tör-je, mar-j-a,

verj(-e)-em vagy verj-e-m, és verj(-e-em)ük ver-j-e-ük, egyszerűen verj-ük.

Ohajtómód, tő alak: verne-i v. verne-je = verné, törne-je = törné, marna-ja = marád. A régiségben valósággal verneje, marna-ja alakokat találjuk; lesz tehát: verne-i-em v. verne-je-m = verném, és: verne-i-em-ük v. verne-j-ük = vernők stb.

Második személy ragozása.

Az egyesszámú személyrag: éd, öd, od, a többes: ték v. eték, tok v. otok, tök v. ötk.

Jelentőmód. Jelenidő: mar(i)od, v. mar-o-d, és ver(i)éd v. ver-é-d, ver-i-ték, mar-ja-uk = marjátok stb.

Az alhangu igékben a *maritok, aditok* formával már csak a tájszokás él, s a közdivat *marjátok, adjátok* alakot használ, mely többször a parancsoló és foglalómód többes második személynél öszvevűt.

Első múlt: vere(i)-ed v. vere-e-d = veréd, és vere-i-ték = verétek, mara-ja-tok = marátok. V. ö. a másik nemű első múlttal.

Második múlt: vert-i-ed v. vert-e-d, mint az első személynél; de a többesben: vert-i-e-ték = vertétek.

Jövő, mint jelen verend(i)ed v. verend-e-d stb.

Parancsoló és foglalómód: verj-é-ed v. verj-e-d, mint az első személynél, de az egész je szótag kihagyásával is: veré, töré, mará; többesben: verj-i-e-ték = verjétek stb.

Ohajtómód: verne-i-ed = vernéd, verne-i-ték = vernétek.

Harmadik személy ragozása.

A mennyiben a tárgymutató igeragozásban a harmadik személyragnak a tárgymutatóval ellátott tőalak után egyes számban is helye volna, ha t. i. azt vélnők, hogy a *ja je* is néhűt két elemet foglalna magában, ú. m. *i* v. *j* tárgymutatót és *a* *e* harmadik személyragot, akkor is ez utóbbi a vékonyhanguaknál rendesen elmarad, pl. *ver-i*, itt az *i* tárgymutató, melyhez a személyrag *is i* (= *ö*) járulna, de ez a tárgymutatóba olvad ($i + i = i$) tehát *veri-i* helyett *ver-i*; hasonlóan a többesben: *veri-ik* h. *veri-k*. Így olvad össze a képző *i* is az illető törzsnév *i*-jével, pl. *Úri*, *Bugyi* helynevek, *úri*, *bugyi* lakosok = *úri-i*, *bugyi-i*. Tájnnyelven ugyanez történik a vastaghanguakkal is: *ö nem adí, ök nem adík*; de a köz szokás egész *ja* szótagot ragaszt oda, vagy oda ragasztja, ha úgy tetszik, az *ö* helyettesét, az *a* személyragot, mely esetben a tárgymutató *i* *j*-re változik: *ad-i-a*, *ad-j-a*, *ad-i-ák*, *ad-j-ák*; *húz-i-a*, *húz-j-a* (húz-z-a). A többes számban egyébiránt mindig ott van a *k* mint az *ök* képviselője: *húz-i-ök*, *húz-j-ök* (húz-z-ák).

Így van ez a többi idők és módokban is, pl. jelentőmódban:

Jövő: *verend-i* = verendi-i; mint a jelen.

Első múlt: *vere-e*, v. *vere-i*, ebben az egyik *e* időrag, a másik *e* vagy *i* tárgymutató, összevázva: *veré*, melyekhez a személyrag *e* vagy *j* közbevetéssel *je*, *ja* járulván leszén: *vere-i-e* v. *vere-j-e* = *veré*; a régi halotti beszédben *j* helyett *v* van: *vete-v-e*, *teremte-v-e*.

Második múlt: *vert-e*, *murt-a*. Itt is az *e* tárgymutató levén, ha ehez személyrag járul, a példa így állana: *vert-e-e*, v. *vert-e-je*.

Parancsoló és foglalomódban: *verj-e*, a fentebbi hasonlóké szerint ép állapotban: *verj-e-e* volna.

Ohajtómódban: *verné* = verne-i-e v. verne-j-e. Ezen alak az, mely a régiéknél igen gyakran előfordúl, mert a jelentőmód első multjára a Révay felhozta példákat a halotti beszédbeli *vete-v-e* stb. szöveken kívül, nem igen találjuk a régiségben.

Figyelmet érdemel még, mint fentebb is megérintők, az első személynek a másodikkra mint tárgyra hatása *-l* képeben ezen alakban *ver-l-ek* (alatta értjük téged vagy titeket), mi minden időben és módban előfordúl: *veré-l-ek*, *vert-el-ek*, *verné-l-ek*, *verj-el-ek* stb. Az arab és héber nyelvben, valamint a perzsában is, a többi személyek is fölveszik, minden többi személyekre is hatással ezen viszonyt a pusztá személyragokban.

Mutatványok az ik-es igék személyragozásából.

Ezen igék ragozása általán egyezik a tárgyaltalan igeragozásával, kivévén az egyes-számu első személyt, melynek ragja: *-m*, és a harmadikat, melynek ragja rendszerént (t. i. a második múlt kivételével): *ik*. Az egyes második személyragja pedig mindenütt *l*. Példák: *es-ém*; *es-ém* (= *ese-em*); *est-em*; *esend-ém*; *ess-em*; *esn-ém* (= *esne-em*). A második személyrag *l*, hangrend szerint változó segédhangzóval: *es-él*; *es-él* (= *ese-el*); *est-él*; *esend-él*; *ess-él*; *esn-él*. A harmadik személyrag (a második multat kivéve): *ik*, (*esik*), változattal: *ék*, *esék* (= *es-e-ik*); hasonlók: *esend-ik*; *ess-ék* (= *essen-ik*); *esn-ék* (= *esne-ik*); de a 2-ik múlt: *esett*. A többesszám ragozása szintén mint fentebb.

Amely *ik*-es igék tárgyesetet is vonzanak, ekkor a tárgymutató igealak szerint is ragoztatnak, pl. *észém*, *észéd*, *észí*, *észszúk*, *észítek*, *észik* (a húst); *évém*, *évéd*, *évé*, *évök*, *évétek*, *évék*, stb., *iszom*, *iszod*, *iszsza*, *iszszuk*, *iszszátok*, *iszszák* (a bort); *ivám*, *ivád*, *ivá*, *ivók*, *ivátok*, *ivák*, stb.

A névszók birtokragozásáról.

A birtokragozásban (azon kívül, hogy az elülálló személynévmásoknak csak nyomosítás esetében van helyök, pl. *én házam* és *házam*, még pedig a többesben rövidült alakban: *mi ház-unk*, *ti ház-atok*, *ő ház-ok*) három fő elemet különböztetünk meg: a) a birtokképviselő szót, b) a tárgymutatót, c) a személyragot. A birtoknév- és személyrag mindenkor nyilván ki van fejezve. Ellenben a tárgymutató nem mindig tűnik ki világosan, oly formán mint némely személyeknél a tárgymutató igeragozásban is, melylyel a birtokragozás csaknem egyezik, kivévén, hogy hangzóik néha más hangrendet követnek, például:

-ige	{	fej-ém, fej-éd, fej-i,	{	fej-em, fej-ed, fej-e,
		nyel-ém, nyel-éd, nyel-i,		nyel-em, nyel-ed, nyele,
		les-ém, les-éd, les-i,		les-em, les-ed, les-e,
		nyom-om, nyom-od, nyom-ja,		nyom-om, nyom-od, nyom-a,
		dob-om, dob-od, dob-ja.		dob-om, dob-od, dob-ja.

Midőn egy a birtok, s több a birtokos, az első és második személyrag a tárgyra nem mutató, a harmadik pedig a tárgymutató igeszemélyraghoz hasonló :

-ige	{	fej-ünk, fej-ték; de fej-ik,	{	fej-ünk, fej(e)-ték, fej-ök,
		nyel-ünk, nyel-ték; nyel-ik,		nyel-ünk, nyel(e)-ték, nyel-ök,
		nyom-unk, nyom-tok; nyom-j-ák,		nyom-unk, nyom(o)-tok, nyom-uk v. nyom-j-ok.
		dob-unk, dob-tok; dob-j-ák.		dob-unk, dob-tok, dob-j-ok.

Az egyesszámú harmadik személy előtt a tárgymutató nemcsak a vastag, hanem gyakran a vékonyhangu birtoknevek után is kitétetik, mi az igeragozásban nem történik, hol a tárgymutató rendszeren elmarad, vagyis a személyragba olvad, pl. *ver-i-i ver-i, ut-i-i ut-i, ked-rel-i-i kedvel-i*. Más részről a birtokragozásban a tárgymutató néha a vastaghanguaknál is kimarad, pl. *ház-a, láb-a, bor-a*.

I. Egy birtok, egy birtokos. Az első és második személyrag hangzója az illető név többesének hangrendét követi, a harmadik pedig kétágu : *a, e, vagy ja, je* :

ház-am, ház-ad, ház-a, kar-om, kar-od, kar-j-a;
nyel-em, nyel-ed, nyel-e, csépp-ém, csépp-éd, csépp-j-e;
tör-öm, tör-öd, tör-e, nyűg-öm, nyűg-öd, nyűg-j-e.

De lehet így is elemezni : ház-a-m, ház-a-d, ház-a, csepp-e-m, csepp-e-d, csepp-j-e ; a középső tag (*a, e, j-*) tárgymutatóknak tekintetvén, mely nézetben mind külföldi mind hazai né-mely nyelvészek osztoznak.

II. Egy birtok, több birtokos. Itt a birtoknév egyesszámában marad, a személyrag többesbe tételük : *kar-unk, kar(o)-tok, kar-j-ok, nyűg-ünk, nyűg(ö)-tök, nyűg-j-ök ; ház-unk, ház(a)-tok, ház-ok, nyel-ünk, nyel(e)-tek, nyel-ök.*

III. Több birtok, egy birtokos. *kar-j-a-im, kar-j-a-id, kar-j-a-i ; ház-a-im, ház-a-id, ház-a-i ; nyűg-j-e-im, nyűg-j-e-id, nyűg-j-e-i ; nyel-e-im, nyel-e-id, nyel-e-i.* E viszony természetéből önként foly, hogy a birtoknévnek többesben kell lennie, valamint a személyragnak egyesben. Jelen ragozást tehát eredetére visszavive, egyik vélemény szerint így elemezhetni : a személynévmások *im, id, i = em, ed, e* és *am, ad, a, t. i.* az *i* közös jellegű létére mind vastag, mind vékonyhangu szókhöz járul. S minthogy nyelvünkben a többes ragja általán véve *-k*, okszerűleg gyaníthatni, hogy eredeti alakban a fentebbi ragozás így állhatott :

kar-j-ak-im, kar-j-ak-id, kar-j-ak-i;
ház-ak-im, ház-ak-id, ház-ak-i;
nyűg-j-ek-im, nyűg-j-ek-id, nyűg-j-ek-i;
nyel-ek-im, nyel-ek-id, nyel-ek-i.

Így van ez a persa és török nyelvekben is, pl. a persa *dsáme* (ruha, mez) többese : *dsáme-há*, ettől *dsámehá-j-es*, (*a j* csak közbeszúrati), szó szerént am. ruhá-k-ja, a török *oghuller-ün* szó szerént am. fi-ak-om. A magyar összeállításból a mai kopott alak fokozatos változatokon által a tárgymutató *j (= i)*-vel együtt így fejlődhetett ki :

kar-j-ak-im, ház-ak-im, nyűg-j-ek-im, nyel-j-ek-im;
kar-j-ah-im, ház-ah-im, nyűg-j-eh-im, nyel-j-eh-im;
kar-j-aj-im, ház-aj-im, nyűg-j-ej-im, nyel-j-ej-im;
<i>karjaim, házaim, nyűgjeim, nyeleim.</i>

A tárgymutató hol megmaradván, hol nem, a *-k* többesrag pedig mindenütt eltűnván.

Ezen ragozás hangrende azon kívül, hogy *im, id*, ragokat vesz föl *am, om, öm* stb. helyett, a többesszáméhoz abban sem alkalmazkodik, hogy nem ötágu hanem kétáguvá szorúl össze, vagyis a vastaghangu birtoknév után *a*, a vékonyhangu után *e* járul : pl. *e* helyett *kar-j-ak-om, nyűg-j-ök-öm*, leszen : *kar-j-ak-im, nyűg-j-ek-im, kar-j-a-im, nyűg-j-e-im.*

Es ezek is vezetnek egy más véleményre. T. i. A magyarban igen gyakori, hogy a többség fogalmának kifejezésére a szót igen csekély módosítással, leginkább a magas és mély (vékony és vastag) önhangzók fölcserélésével kettőzteti, pl. *itt-ott* am. több helyütt, *ide-oda* am. több

helyüvé, innen-onnan am. több helyről, hasonlók *hápa-hupa, dirib-darab, té-tova, tél-túl, tinó-binó, csiri-biri* (az elő mássalhangzónak *b* ajakkhanggá változtatásával mint a japánban is *fito-bito* am. fiak, ivadékok, emberek). Ezek szerint gyanítható, hogy a tárgymutatónak hasonló kettőztetésével, sőt hármaztatásával is (a-i, e-i, j-a-i, j-e-i) a tárgy többséget akar a nyelvalkotó szellem kifejezni; *ház-a-i-m* am. ház több helyütt vagyis több birtoka az énnék, mintegy ház a(z) e(z) éné, *kar-j-a-i-m*-ban pedig három tárgymutatóval is, mintha mondaná : itt, ott, emitt stb. V. ö. alább *é, éi és ék*.

IV. *Több birtok, több birtokos.* A fentebbiekből könnyen megérthető. Több birtok jegyei : a-i v. e-i, vagy j-a-i, vagy j-e-i is. Több birtokoséi —nk, t-k, —k. Tehát : *ház-ai-nk, kar-jai-nk, nyíl-jai-nk*; *ház-ai-tok, kar-jai-tok, nyíl-jai-tek, ház-ai-k, kar-jai-k, nyíl-jai-k*.

Egyébiránt a birtokragozott valamennyi szók megannyi alanyesetek, melyek a névviszonyító ragokat fölveszik, pl. *karjaim*, —ba, —ban, —ból. *karunk*, —ra, —op, —ról, *karjaink*, —hoz, —nál, —tól stb. *karom*, —at, —nak, —mal, *karod*, —ért, —ig stb. Így van ez több más altaji nyelvben, pl. a törökben is; de a finn nyelvben azon különösséggel, hogy előbb a birtokszó ragoztatik, s azután jön a személyrag, pl. *isülläni* szó szerint am. atyának-om, (atyám-nak' helyett).

Birtokos é, éi és ék.

Ez két elemből áll, ú. m. a birtoktárgyra visszamutató *a*- vagy *e*-ből, és a személyre mutató *ö*-ből, mely mint tudjuk *a*- vagy *e*-re rövidül, tehát *a* (vagy *e*) és *e* öszveolvadva = *é*, pl. *ez a ház Péteré* = ez a ház Péter *e-e*, mintegy Péter az-ja v. ez-je. Így a persza nyelvben is : *áni-ó*, vagy *azáni-ó*, szószerént am. *azza övé* v. *abbeli-je*, úgyhogy azon *án* vagy *azán* (az, amaz) a többi személyekkel is öszvetéteztetik, pl. *áni-men* (azza éné vagy énnék), *áni-tu* (azza tenek) stb.

1) Fölveszi a névmódosító ragokat, pl. *ezen ház Pálé, amaz Péteré; Pálnak nád-, Péterének cserépfődele* van. Ami házunk *Páléval* tőzsomszéd, *Péterével* szemközt áll; *Páléban* sokan laknak, *Péterében* kevesen; *Páléért* tíz ezer forintot ígértek, *Péteréért* csak ötezeret stb.

2) Járul birtokragos nevekhez : *fiam-é, fiad-é, fia-é, fiunk-é, fiatok-é, fiok-é, fiaim-é, fiaid-é, fiaj-é, fiaink-é, fiaitok-é, fiaik-é*. E viszonyban szintén fölveszi a névmódosító ragokat : *fiamé-ba, fiadé-ra, fiaé-hoz, fiunké-val, fiaitoké-val* stb.

3) Midőn többszámú birtoktárgyra vonatkozik, még *i* ragot veszen föl. „Ezen lovak *Pálé-i*, nem *Péteré-i*. Ezen *i* itt is vagy a többes *k* képzőjének csonkúlatá, s a fentebbi elemzés szerint tulajdonkép így kellene lennie : *Pál-ek-e* (= *Pál* ezek-e v. ezek-je), vagy pedig itt is kettőztetés rejlik, *Pál e(z) a(z) ö(vé)* = *Pál-e-a-i* = *Pal-é-i*.

4) Midőn az *é* birtokraggal ellátott személynév valóságos többesragot veszen föl, családí és más személyt jelentő többes értelmet kap, vagyis jelenti mind azokat együtt véve, kik az illető személylyel vérségi, vagy családí, vagy más társadalmi viszonyban állanak, pl. *biróék, papék, tisztartóék* = a bírónak, papnak, tisztartónak családja, háznépe; *Farkasék, Fodorék* = Farkas, Fodor nevű ember családja, tehát tulajdonképen *biró-é-ök, Farkas-é-ök, vagy biró-é-ak, Farkas-é-ak*. Itt van már az *é*-nek valóságos többese. Ez ismét fölveszi a névmódosítókat : a *biróék* ebe a tisztartóékét megmarta; *Farkaséktól Fodorékhoz* ment.

5) Személyragozott nevek után is : *uram-ék, uraim-ék, urad-ék, uraid-ék, fiam-ék, fiaim-ék, fiad-ék, fiad-ék* stb.

A személynévmások birtokragozása.

Ez egyes egyedül csak abban tér el személyragos nevek *é* és *éi* birtokragozásától, hogy a személynévmások birtokos *é*-jéhez még saját személyragja is járul : *én-é* és *em*, *te-é* és *ed*, mi a következő elemzési példákból bővebben kitűnik :

Egy birtok, egy személy : (meum, tuum, suum),

én-é-em = *eném* v. *enyém*, *te-é-ed* = *teéd* v. *tiéd*, *övé-é-e* v. *övé-je* = *övé*.

Több birtok, egy személy : (mea, tua, sua),

en-é-im = *enyé-im*, *te-é-id* = *tié-id*, *övé-é-i*;

sőt *enyémnek* is jó értelemben helyes, úgy mint *Páléi* és *Pálék*, t. i. *enyéim* minden némű birtokra viszonyzódik, mint *Páléi*, de *enyém-ek* csak családra és az énhöz tartozó más személyekre : mint *Pálék*, *biróék* alak. Így van néhutt szokásban : *miénk-ek* is.

Egy birtok, több személy : (nostrum, vestrum, illorum),
 mi-é-*enk* = *miénk*, ti-é-*tek* = *tiétek*, öv-é-*ök* = *övéik* v. *övéjük*.
Több birtok, több személy : (nostra, vestra, sua),
 mi-é-i-*nk*, ti-é-i-*tek*, öv-é-i-*k*.

A személynévmások tárgyeseti és tulajdonító ragozása.

Az első személynévmás az egyes számban : *engemet*, a másodiké : *tégedet*, rövidült alakban : *engem*, *téged*. — Ezek vagy *ennemet*, *tennedet* szókból az egyik *n*-nek orrhangbeli *ng*-vé változtatva alakultak át, mi mellett az is harczol, hogy a többi személyek is mind csak utól veszik fel a tárgyeseti ragot : *öt*-t, *mink*-et, *titek*-et, *ök*-et; vagy pedig Révai nézete nyomán az első alapja : *en*—*em*, a másodiké : *te*—*ed* akképen, hogy ezek is, valamint más személynévmás ragozásban (én *vel-em*, *te vel-ed*) középpen vették föl a tárgyeseti *t* ragot : *ent-em*, *te-t-ed*, s lágyítva lett belőlök : *endem*, *téded*, a *d* pedig *g*-vel rokon lévén, mint a halotti beszédben *ge* = *de* : *engem*, *téged*, s végre a *t* utól kettőztetve (mint ezekben is : *öt-et*, *azt-at*, *ezt-et*) : *engemet*, *tégedet*. Az *ö* tárgyesete rendes, de kettőztetni is szokták : *öket*, s tájéjtéssel : *ötét*, s ez utolsót szintén kettős elemből lehet származtatni, t. i. az önálló *ö*-ből és a tagul használt *e*-ből, honnan mindkettőt ragozva, lesz : *öt-ét*. A többesszám első teljes személye *mink* tárgyesete : *minket*, a második személy tárgyesetben kettőztetett *ti-tek* : *ti-tek-et*, vagy mint némely tájakon ejtik : *tik-tek-et*. A harmadik személy is szabályos : *ök*, tárgyesete : *öket*, tájéjtéssel : *öket*. Eléjönnek mind régi emlékekben, mind mai nyelvben *bennünket*, *benneteket* szók is, melyek leghihetőbben *minnünket* és *tenneteket* módosítatai.

A tulajdonító-ragozás szintén úgy történik, mint általában a birtokragozásnál érintettük, hogy utól még saját személyragjokat is fölveszik, de elül a személynévmás csak nyomosbitás esetében marad meg, máskor pedig elhagyatják, pl. (én)*nek-em*, (te)*nek-ed*, (ö)*nek-i*; (mi)*nek-ünk*, (ti)*nek-tek*, (ö)*nek-ik*; miből következtetjük, hogy a *nek* és minden más névmódosító ragok eredetileg önálló szók valának, ami többeknél világosan ki is tetszik, pl. *én vel-em* = *én fel-em*, a névutók pedig ma is önálló szók.

A névmódosítók és névutók személyragozása.

A névmódosítók és névutók is, melyek a latin *praepositionok*at képviselik, s nyelvünkben mint más altaji nyelvekben tulajdonkép *postpositionok*, vagyis az illető nevek után ragasztatnak, a személynévmásokkal ismét úgy ragoztatnak, mint a tulajdonító *nek*, és minden birtoknevek azon különbséggel, hogy ezek majd *öt*, majd *három*, majd *kétágu* hangrendet követnek, mint : *haj-am*, *fej-em*, *szém-ém*, *orr-om*, *ökl-öm*, *haj-a-tok*, *orr-o-tok*, *szém-é-ték*, *ökl-ö-tök*, *haj-a*, *orr-a*, *fej-e*, *szém-e*, *ökl-e*; amazok pedig szabályszerűleg *kétáguak*.

Íme a birtokragozás és személyragozás párhuzamai :

(én) ház-am,	föld-em,	nál-am,	től-em;
(te) ház-ad,	föld-ed,	nál-ad,	től-ed;
(ö) ház-a,	föld-e,	nál-a,	től-e;
(mi) ház-unk,	föld-ünk,	nál-unk,	től-ünk stb.

Ezen minták szerint a névmódosítókkal : (én) *benn-em*, (te) *benn-ed*, (ö) *benn-e*, (mi) *benn-ünk*, mintha volna : (én) *benső-m*, (te) *benső-d* stb. : hasonlók : (én) *r-ám* (= *ra-am*), (te) *ül-ed*, (ö) *ról-a*, (mi) *vel-ünk*, (ti) *ért-etek*, (ö) *nál-ok*. Valamint *ben* helyett *benn*, úgy *be* helyett *bele*, *hoz* helyett *hozá* (= *hoz-ja-a*), *on* helyett *rajt*, *ből* helyett *belül* ragoztatik; b) névutókkal : (én) *alá-am* = *alám*, (te) *alá-ad* = *alád*, (ö) *alá-ja*, (én) *alatt-am*, (te) *előtt-ed*, (ö) *között-e*, (mi) *mellé-*enk** = *mellénk*, (ti) *által-atok*, (ö) *szerint-ök* stb. *Fölé-je*, *elé-je* és *közé*, *hegyé*, így is divatosak : *föli-be*, *elé-be* vagy *elei-be*, *hegyé-be*, *közink-be*, melyekben *be* = *ve*, (mely van a *ho-va*, *to-va*, szókban is). De azon különösségök van, hogy az elsőbb személyragok a *be* ragocska elé jönnek, pl. *elé-m-be* v. *elő-m-be*, *elé-d-be* v. *elő-d-be*, *elé-nk-be* v. *elő-nk-be*, *elé-tek-be* v. *elő-tök-be* és

ele-jök-be, mint a finnragozásban. De némelyek így is használják : elib-ünk. Így *fölnkbe* vagy *fölibünk*, de egyes személynél általán, több személynél tetszés szerint *fej* szóval pótolta-
tik : *fejem fölibe, fejed fölibe, fejünk fölibe* stb. *Hegyembe* vagy *hegyembe* stb. szokatlanok. *Közé*,
értelménél fogva csak több személylyel tétethetik össze : *közénkbe* v. *közinkbe, közitekbe, közükbe* ;
de : *közénk, közétek, közéjük* is. *Nélkül* (= nál-kül), maga elébe veszi ismét a *nál*-t, és pedig sze-
mélyragozva : *nálam nélkül, nálad nélkül* ; használják a másik módon is : *nélkül-em, nél-
kül-ed* stb.

Az -*n* (on, en stb.)-vel kapcsoltak, mint *alul, belül, felül, túl* stb. csak az *n* helyettesét
vagyis *rajt* törzset személyragozzák : *rajtam alul* (más : *alólam*), *rajtunk túl* stb.

Ezekben foglaltuk egybe, egy rendszerbe azon elveket, melyeket szemünk előtt
tartánk vala e szótár készítésében. Bővebb és részletesebb tárgyalásuk a szótári egyes czik-
kekbe tartozik.

Pesten, 1862. évben.

Czuczor Gergely.

Fogarasi János.

A.

A, kiad. alakban *a*, első bütü a magyar ábéczeben, honnan átv. ért. jelenti az ismeretek első elemi, vagyis legalsóbb fokát, e közmondás szerint: *Még az öreg A-t sem ismeri.* Hangmértéka időmozzanatra nére a hosszú *á*-nak felét teszi, vagyis a mértékes verszetben egy hosszú *á* két rövid *a*-val ér föl, p. *ár-á*, *tük-rás*, mely viszony a hosszú és rövid hangzók között általános. Kiejtése különféle tájszókaként szerint több árnyalatú, majd nyiltabb majd kerekdedb. majd öblőre gömbölyödő ajakkal. Legtisztább az, mely mintegy közép arányt tart az éles ejtésű szláv, és az igen öblös száju görög vagy hiencz-német között, vagyis azon magyar vidékeken divatozó, melyek lakosi se a szláv se a német elemmel vegyítve vagy közvetlen érintkezésben nincsenek. Egyébiránt a tiszta hangoztatásu rövid *a*-nak is két nemét különböztetjük meg, t. i. egy *nyiltabbat* és egy *sártabbat*.

A *nyiltabb a*-nak két ismertető jellege van, 1) hogy a *sártannemű o*, u hangzókkal tájéjtés szerint sem szokott váltakozni, p. e szók gyökeiben: *ag, agg, agár, agy, agyar, aj, ajt, ajtó, ajak, ajándék, akad, akar, arasz, arany, aszik, aszal, uszony; babuk, babukkol, bagoly, baktat, bakó; csa, csavar, csacsog, csacuka, csahol, csattan, csata, csattog, csatang; csaf, csafat, csafrang; dacz, daczol, daczos, dal, dalol, dana, daru, darvas; fa, facsar, fagy, fagyú, fak, fakad, fal, ige és név, fan, fazék; gabona, gacs, gacsaly, gadócz, galy, gajmó, galand, galád, garat, gyzda; gyagya, gyak, gyan, gyanánt, gyanú, gyarat, gyarap; habzol, had, haj, hajadon, hajlik, hajt, hal, név, halas, halász, halad, hall, halom, has, hasad, hat ige és számnév, hatalom, hattyú, ha, haha, hahota, haza, hazug; jaj, jajgat, jargal; kacz, kaczag, kacza, kaczor, kaczer, kacsa, kajca, kajcsos, kajsz, kajssa, kajtár, kajtat, kalauz, kalálka, kalán, kalinkó, kalantú, kalimpárlik, kalisztól, kalóz, kumat, kanaf, kankalké, kapca, kar (mennnyiben lejtársra ker, mint karing, kering), kattog; laboda, lafog, lafancz, lajha, lak, lakat, langy, lanka, lankad, laska, lazának, lasó; macaka, magas, majom, majzol, malacz, marad, mari, maszlag; nagy, nádly, nap, nyak, nyaf, nyafog, nyariga, nyal, nyargal; pajkos, paizs, pajta, pjtás, pala, palacz, pandal, paripa, paritlya, parlag, part, pata, patél, patkó, patt, pattan, patvar, pezar; ra, rajt, rab, rak; saj, sajog, sajka, sallang, sajnál, sajt, sajin, salap, sanda, sanyar, sarab, sarabol, sarol, sarló, sas, satnya, sav, savany, savik, sáró; szab, szabad, szag, szajkó, szak, szakócza, szap, szapoly, szapu, szapora, szar, szarka, szarú; tag, tagad, tajték, takony, tacekó, tan, tana, tanórok, tanya, tar, tarka, tart, taré, tarj, taval; vaczog, vad, vadon, vaczor, rahákol, vaj, vak, vakandok, vakar, cabarce, valag, vanyiga, var, varancs, varangy, varr, varga, vargánya, varjú, vas, vaszora, vaskos; sab,*

sabola, zagyva, zaj, zaklat, zakota, savar, sacokó; szardt, szarol, szarnok.

Ezek közül némelyek és a következők többé vagy kevésbé elterjedt szokás szerint nyilt *e*-vel váltakoznak, u. m. *aha ehe, alafa elefe, ana ene, mama eme, apad eped; bacza becae, barka berke, barkócsa berkenye, bakog bekeg; csal csel, csala csele, csalavandi cselevendi, csalafinta cselefente, család cseléd, csamcsog csemcsog; csapnik csepnik, csarít cserje, csattan csetten, csata csete, csak csekély; csafra csefre; dana denc, dagad deged, dali deli, dara dere dercae; fakad fekély; gaz gezemice, galagonya gelegeny; gané geny, gagyog gezyeg; habog hebeg, habatol hebetel, habahurgya hebehurgya, hadar, heder, haj hej, hanyag henyé, harsog herceg; kahácsol kehécsel, karka kerék, karingós keringős, kapaszkodik kepeszkedik vagy gebeszkedik, kalantú kelentú, kavár kever, lap lep, honnan lappan leppen, laponyag lepenyeg, lapotya lepény; makog mekeg; nap nep az ünnep szóban, nyal nyel, nyafog nyefeg, nyakgat nyekget; pamacs pemet, patécs petécs, palol pelet; rakottya rekettye; sajdít sejdít, sarkantú serkentő, sanyar senyv, sarjú sereng; számócza szemócze, szakócza szerkerce, sza sze, mint no-sza ne-sze; talabor terepély, tapos teper, tapiczkol tepiczkol; vakota fekete, varsa verse, 2) hogy hangrendi párhuzamos társa nyilt *e*, nevezetesen a képző és viszonyító ragokban, u. m. a) e névképzőkben, *aj ej*: soh-aj, mor-aj, csör-ej, zör-ej; *alom elem*, (az elsőbb *e*): irg-alom, jut-alom, kér-alem, tőr-elem; *ap ep*: al-ap, gyar-ap, ker-rep, ül-ep; *any eny*: ar-any, hig-any, viz-eny, mir-eny; *asz asz*: horp-asz, dob-asz, rek-esz, pöff-esz; *atag eteg*: lank-atag, herv-atag, leng-eteg, förg-eteg; *atal etel*: hív-atal, rov-atal, jöv-etel, men-etel; *atlan etlen*: ház-atal, vár-atlan, nép-etlen, kér-etlen; *at et*: lát-at, mond-at, szür-et, üt-et; *talan telen*: nyug-talan, untalan, hír-telen, szün-telen; *ka ke*: szál-ka, sós-ka, csip-ke, tús-ke; *csa cse*: szár-csa, tó-csa, vér-cse, kenő-cse; *dad ded*: karcu-dad, kicsi-ded, körös-ded, stb; b) igeképzőkben: *ad ed*: ap-ad, loh-ad, ep-ed, süpp-ed; *aszt ezst*: ap-aszt, loh-aszt, ep-eszt, süpp-eszt; *an en*: csatt-an, patt-an, rett-en, döbb-en; *ant ent*: csatt-ant, patt-ant, rett-ent, döbb-ent; *at et*: jár-at, mul-at, nyir-et, öl-et; *tat tet*: jár-tat, foly-tat, vit-et, ül-tet; *hat het*: jár-hat, foly-hat, vi-het, ül-het; *dal del*: szab-dal, fur-dal, szeg-dal, tör-del; akodik, ekedik: mar-akodik ver-ekedik; *akomit ekézik*: vár-akozik, gyül-ekézik; *aszakodik eszékedik*: rug-aszkodik, er-eszkedik, stb; c) határozókban: *an en*: bátr-an, okos-an, szép-en, bölcs-en; *lag leg*: futó-lag, utó-lag, elő-leg, kellő-leg; *ta te*: hajdan-ta, leány-ta, régen-te, fűen-te; d) névviszonyító ragokban: *ba be*: ház-ba, ól-ba, hely-be, öl-be; *ban ben*: házban, ól-ban, hely-ben, öl-ben; *nak nek*: vas-nak, hús-nak, réz-nek, kő-nek; *val vel*: fű-val, hó-val, lé-val, kő-vel; *abb ebb*: igaz-abb, okos-abb, mély-ebb, bölcs-ebb; *an en*: hárm-an, nyolcz-an, het-en, öt-en; *at et*: falak-at, borok-at, erék-et, örök-et; *ta te*;*

hatazor-ta, hétszer-te, ötázör-te; van ven : hat-van, nyolcz-van, öt-ven, het-ven; e) személyragozott névviszonyítókban : am em : nál-am, ról-am, vel-em, tölem; ad ed : nál-ad, ról-ad, vel-ed, től-ed; a e : nál-a, ról-a, vel-e, től-e. f) személyragozott névutókban : am em : iránt-am, miatt-am, helyett-em, fölött-em; ad ed : iránt-ad, miatt-ad, helyett-ed, fölött-ed; a e : iránt-a, miatt-a, helyett-e, fölött-e, stb; g) bizonyos idő és személyi igemódosítókban : aas ees : tart-asz, hord-asz, teng-esz, dönt-esz; nak nek : jár-nak, áll-nak, kel-nek, ül-nek; am em : járt-am, állt-am, kelt-em, ült-em; ak ek : járt-ak, állt-ak, kelt-ek, ült-ek; anak enek : járt-anak, állt-anak, kelt-enek, ült-enek; jak jek : jár-jak, áll-jak, kel-jek, ül-jek; ja je : jár-ja, áll-ja, kel-je, ül-je, stb.

A szártabb a közép helyet foglal el a nyílt a és o között, melynek ismertető jellege, hogy nyílt e-vel aligha, vagy igen gyéren, ellenben o-val, sőt ennek révén néha a távolabb eső u-val változik, milyén részint a régi nyelvemlékek, részint az élő nyelvdívat tanusa szerint, több gyökszóban előfordúl u. m. a névhatározó és mutató a, as, mely a távolra mutató oda, ott, olyan, onnan, azokkal rokon, s a régi hal. beszédben os, továbbá ezek : aba aba, ad od, (a hal. besz. *odutta* = *adotta*) *adu* *odu* *udu* vagy *adv* *odv* *udv*, *alík* *alsík*, *alut* *olt*, *alaj* *olaj*, *alma* *olma*, *arat* *ort*, *al* *ol*, *alsó* *olcsó*, *arló* *orló* *olló*, *arcs* *orcs*, *avik* *ovik*, *avas* *ovas*, *avul* *ovul*; *bab* *bob* *boborosó*, *bagár* *bogár* *bugár*, *baglya* *boglya* *buglya*, *bagrács* *bogrács*, *bakó* *bokó*, *baj* *boj* honnan *bajnok* és *bojnyék* (mint a latin *latro* eredetileg zsoldos vitéz, utóbb rabló, zsvány), *bakancs* *bokancs*, *balga* *bolond*, *bankó* *bunkó*, *barack* *borock*, *barona* *borona*, *barádsza* *borásza*, *csalán* *csolán*, *csarnok* *csornok*, *csandra* *csondra*; *dabrocs* *dobrocs*, *dancs* *donsz*; *falu* *folu*, *falka* *folka*, *fanyar* *fonyar* vagy *vonyár*, *far* *for*, *fartal* *fortat*, *farrag* *forgács*, *farkas* *forkos*, *fancsika* *fonscsika*, *fancs* *fonsz*, *fanyalog* *fonyolog*; *gyap* *gyapju*, *gyop* *gyopár*; *hav* *hov*, *havas* *hovas*, *hajnal* *holval*, *hal* *hol*, *halt* *holt*, *hambár* *hombár*, *hamu* *homu*, *hancsék* *honscsok*, *harag* *horog*, (hal. besz. *horogvék* lsten); *javas* *jovas*, *javit* *jovit*; *kakas* *kokas*, *kamasz* *kumasz*, *kan* *kon* honnan *kandás* és *kondás*, *kany* *kony* *kuny*, *kanyúl* *konyúl* *kunyorog*, *kapaes* *kopasz*, *katyfol* *kotyfól*, *kacs* *kocsány*, *kacsagány* *kocogány*, *kaczor* *kocsor*, *kapó* *kopó*, *kapar* *kapor* *kepor*, *kaponya* *koponya*, *kas* *kostár*; *labda* *lobda*, *lam* *lom*, *lampos* *lompos*, *latyak* *lotyok*; *mast* *most*, *madár* *modár*, *mag* *mog*, *magyal* *mogyal*, *magyaró* *mogyoró*, *magyar* *mogyar*, *magam* *mogam*, *makog*, *mokog*, *marj* *morj*, *mar*, *marczona*, *mor* *mordás*, *massal* *mossal*, *matóla* *motóla*, *matring* *motring*, *makacs* *mo-kány*; *na* *no*; *paszkoncsa* *poszda*, *pakrócs* *pokrócs*, *pank* *ponk*, *pagyás* *pogyás*, *palaska* *poloska*, *pampuska* *pomposka*, *parancs* *poronce*, *parász* *porász* *porgol*, *pacskol* *pocskol*, *patyol* *bogyol*; *ragasz* *rogosz*, *randa* *ronda*, *paranda* *poronda*, *ragya* *rogya*, *ragyiva* *rogyiva*, *ravasz* *rovasz*, *rasatal* *rovatal*, *rakoncsa* *rokoncsa*; *sajtó* *sotó* *sutú*, *sank* *sonkoly*, *sarok* *sorok*;

szatys *eszotyka*, *szatyor* *eszotyor*, *eszalma* *szolma*; *tahonya* *tahonya*, *ta* *to*, *tal* *tol*, *taliga* *toliga*, *tasz* *tossz*, *taszit* *toszít*, *taszigál* *toezigál* *tuszgál*, *tak* *takar* *tok* *tokmány*, *tap* *top*, *tapos* *toppan*, *taporján* *toporjain*, *tarló* *torló*; *vatorász* *votorász*, *vala* *vola*, *nevala* *nevo-la*, *varty* *vorty*; *samáncs* *sománcs*, stb.

A középkben és viszonyító ragokban oly szók után, melyek hangzója hosszú d, mely esetben a tájéjtés az általanosb a helyett o-val él, p. nád-ak nád-ok, nád-at nád-ot, nád-am nád-om, nád-as nád-os, nád-as nád-oz, nád-al nád-ol, nád-acska nád-ocska; vár-tam vár-tom, talál-jam talál-jom, áll-nak áll-nok, vigyáz-tak vigyáz-tok. Hangrendileg vékonyhangon megfelel neki a zárt é, p. tár-ak tér-ék, vár-am vér-ém, tár-as tér-és, s mennyiben tájéjtéssel o, párhuza-mos társa leszen ő: tár-ok tér-ék, vár-om vér-üm, tár-oz tér-öz. Ilyenekben a ragok a hangzója gömbölyűbb, mint egyebekben, p. ezekben: fal, fal-ak, fal-at, fal-am, fal-as, fal-as, fal-acska, melyet a tájéjtés sem szokott o-ra változtatni.

Midőn az a gyökhangú szó ikerítettik, ikertár-sa i vagy e hangzót veszen föl, s kicsinyítő jelentésű, p. billeg ballag, csahol csahol, tipeg tapog, dirib darab, filit falat, giz gas, kipked kapkod, lifeg la-fog, nyifeg nyafog, dene dana, dere dara, hetel ha-tol, keczet kaczat, kever kavar, csele csala stb.

A 1), távolra mutató szócska, mely bizonyos távolságra vonatkozó szólnak mintegy nyomatékot ad, p. ott van a! oda menj a! olyan a! úgy a! ellentéte a közelremutató e: itt van e! ide jőj e! ilyen e! így e! Előtte m toldalékot vesz föl, s az illető mutatóval egyesül: *amott* (= *am-ott*), *amoda*, *amolyan*, *amúgy*, *amonnán*, valamint a közelre mutató e is: *emitt*, *emide*, *emilyen*, *emígy*, *eminnen*. A *hol* előtt euzapason marad: a hol a! és így: e hol e! Utóttétellel n toldatot kap: *ott-an*, *oly-an*, *úgy-an*, *on-nan*; elülhátal toldva: *amottan*, *amonnán*, *amolyan*, *amúgyan*; ellentétek: *emittén*, *eminnen*, *emílyen*, *emígyen*. Ezen zárt a rokon azon o-hoz, mely az *ott*, *oda*, *onnan*, *oly*, *úgy* (ógy) távolítottokban rejlik, s ellentéte e azon i-hez, mely az *itt*, *ide*, *innen*, *ily*, *így*, *ihol* mutatók alaphangját teszi, honnan a régi nyelvben: *ett*, *ede*, *ennen*, *ely*, *ehol*.

A 2), névelő, önhangzóval kezdődő szók előtt toldva az, p. a király, az úr; terjedt régi nyelvszokásból, de mai tájéjtés szerint is mássalhangzó előtt is gyakran marad az, p. az királyt megkoronázzák; éljen az magyar, az haza! az cseh király, az menyeköznek használatosságát, az tatároknak (Margita legenda); de már a bécsi codexben is elmarad a z: a bírák, a földön, a némbéri, a te néped, a mely föld, stb. Másokban pedig gyakran h szellet váltja fel azt: ah zaidó népekről, ah Farahó király, ah napnyugat felé stb. (verses krónika 1538-ból Farkas András-tól, és szinte a debreczeni legendás könyvben, noha itt más véghangzók is fölvezik azt, de a mit Farkas Andrásnál csak s helyett találunk). Eredetre és alapfogalomra nézve a fentebbi mutatóval egy, mennyi-

ben a névelő mintegy rámutatva határozza meg az illető nevet. A mutató névmás az abban különbözik tőle, hogy a névelő csupán határozó, emez pedig bizonyos meghatározott személyt vagy dolgot képvisel, p. más jelentése van e mondatban : *az ember halandó, és ebben : az ember (= az ott ember) nem pedig majom; hasonlóan más : a ló esep állat; és az ló, sem számár.* Bővebben I. *Névelő, és Az mutató névmás.*

— A (3), az egyes harmadik személynévmás (ő) módosított alakja, és pedig 1) a birtokragozásban, melyhangú nevek után, mint : bor-a, lov-a, haj-a, zug-a; hosszú *d* után zártabb hangú : ház-a (o), láb-a (o), nyál-a (o). Vékonyhangú párhuzamos társa nyíl *e*, vagy, tájéjtással, zárt *e* : méz-e, lép-e, csöv-e, tej-e, nyög-e. Ezekben az *a* e szorosán véve személyre vonatkozik, s a tárgymutató rag kimarad, de előtti-*n*ik a *ja* je-féle ragozásban, mely elemezve = *i*-*a* *i*-*e* : p. kar-j-a, dob-j-a, epé-j-e, kecség-j-e. 2) a határozott alakú (vagyis tárgyilagos) igeragozásban, majd tárgymutató nélkül, mint : vár-t-a, tolt-a, majd nyilván tárgymutatóval : vár-j-a, tolt-j-a, várand-j-a, toland-j-a. Midőn a töigének idő- vagy mód-képzője szinte a végzetű, ezzel egyesülve hosszú *d*-t alkot : vár-í = vár-a-a, tolt-á = tolt-a-a, vár-ná = vár-na-a, tolt-ná = tolt-na-a. Régiesen : várá-ja, tolá-ja, várná-ja, tolná-ja, s tulajdonképen ez az eredeti alak, mert a *vára* és *várna* igetőkben a az idő- és *na* a módképző, ezekhez a határozott formában járúl, először a tárgymutató *i* vagy *j* : vár-a-j, várna-j, azután a személyrag *a* : vár-a-i-a, vár-a-j-a, várna-j-a, s megújítva : várá-j-a, várná-j-a. Hasonló párhuzamos eljárással a magashangúakban : veré = vere-j-e veré-j-e, ver-né = verne-j-e verné-j-e. Hogy az *i* vagy *j* a tárgyat mutatja, vagyis mint tárgymutató világosan a személyragtól külön elütönik, kétségtelen ezen alakokban : ver-j-ük, ver-i-tek, ver-i-ök, vár-j-uk, vár-j-átok (= vár-ja-atok), vár-j-ák (= vár-ja-ak), mindeütt a jelentő módban. Ezen *i* vagy *j*, mint tárgymutató némely személyben és időben elütönik ugyan, de nem ütönik-e az el ezekben is : mondan(i)om, mondan(i)od, mondan(i)unk, mondan(i)otok? és ki tagadhatja, hogy éppen úgy bennök rejlik az azokban is, mint világosan kiejtjük és írjuk ezekben : mondania, mondaniok? L. bővebben : SZEMÉLYNÉVMÁS.

— A (4), időrag, mely mélyhangú igékből úgynevezett félmúltat képez : száll-a, jár-a, gondol-a, mutat-a, mely egyszersmind a harmadik személyt is rejti magában, mely a többesben *an* (=ön) alakban tétetik ki : járanak = jára-an-ak (jára—önök), szállnak = szálla-an-ak (szálla-önök), éppen úgy, mint a többi időben : járnak = jár-önök, jártanak = járt-önök, járjanak = járj-önök, járnauak = járna-önök. A magashangúakban párhuzamos társa *e* : kel-e, ül-e, honnan, kelének = kele-önök, törének = tőre-önök, ülének = üle-önök. Ugyanez a határozott igeragozásban köz néact szerint a tárgymutató *a* alakban tétetvén utána, ezzel összeolvadva hosszú *d*-t alkot : lát-a látá, monda-a mondá, és így a többes-

ben, láták = lát-a-ak = lát-a-ök, mondák = monda-a-ak = monda-a-ök; hanem a tárgymutató itt is inkább *i* vagy átváltozva *j*, mint a jelen időben, mert *látá*, régiesen : lát-a-i-a vagy lát-a-j-a, mondá = monda-i-a vagy monda-j-a, *hallá* = halla-i-a = halla-j-a (= halla-v-a, a régi hallottá beszédben). Így az óhajító módban is *látá* = látna-i-a = látna-j-a, mondaná = mondana-i-a = mondana-j-a. V.ö. — A (3).

A párhuzamos magashangúakban : vere-e vagy vere-i-e = veré, üte-e vagy üte-i-e = üté, verne-e vagy verne-i-e = verné, ütne-e vagy ütne-i-e = üténé, a többesben : vere-i-ök = verék, üte-i-ök = üték, verne-i-ök = vernék, ütne-i-ök = üténék, úgy hogy régen te valóban is megvolt : verné-j-e, üténé-j-e, veré-j-ek, üténé-j-ek, verné-j-ek, üténé-j-ek.

A mi magát az *a* időragot illeti : Révai véleménye szerint ezen időképző eredetije : *va*, melyből *van*, *val*, vagy létige törzse is fejlődött ki, s a *v* elhagyásával lett volna pusztá *a*, magashangon *e*, miszerint *lát-a* = lát-va = lát-*vala*. Azonban itt azon nehézség áll elő egy részről, hogy *va* gyök magában semmiképen nem jelent múlt időt, más részről éppen a *vala* szóban levő *a* rag az, a miről itt szó van; mindig fenmarad tehát azon kérdés : hát a *vala* szóban, vagyis ennek *a* ragában, hol vette magát a múlt idő fogalma? Mennyiben *t. i.* e rag múlt időt képez, mely bizonyos távolban áll tőlünk : valószínűnek tartjuk, hogy ezen a rokon a távolra mutató *a* hanggal (I. A 1.), s tovább fejlődve a távol levő időnek, vagyis a múlt kornak fogalmát magában rejtő *ó*, vagy *av* szóval, melyből *avúl*, *avik* is stb. származtak. Alapfogalomban, valamint hangban, egyezik ezzel az előlehes *ha*, mely először jelent általán időt, p. *né-ha*, *vala-ha*, *so-ha*, *minden-ha*, másodsor különösen múlt, régi időt, ezekben : *hajdan*, elemezve *ha-időn*, azaz régi időben, és *háibái*, mely túl a Dunán régit, ócskát, elavúltat jelent; p. *háibái* (régi) *írományok*. E szerint a múltképző legeredetibb s egyszerűbb alakja *a*, mely általában távolba mutat, tehát távol jelent s a magashangú igék után a hangrendhez alkalmazkodva *e*-re változott. Megemlítendő még, hogy a szanszkritban az *a*, a görögben pedig *e* augmentum éppen az imperfectumnak is jellemzője, mint a magyar félmúltban; a persában pedig a múlt időhöz minden számban és személyben *i* járúlván, azt tartós és viszonyos múlttá teszi, mi általános és igaz jellemes jelentése a legtöbb úgynevezett imperfectumoknak a nyelvekben.

— A (5), az *ő* ó rag, mint részeseülői képző módosított, illetőleg rövidített alakja, mely képez részint fő-, részint melléknveket 1) élő igékből : csusz-ó csusz-a, csorosz-ó csorosz-a, húz-ó von-ó, húz-a von-a, mond-ó mond-a, csal-ó csal-a; magas hangon *e* : szül-ó szül-e, terem-ó terem-e, üdvözt-ó üdvözite; különösen gyakorlatos igékből, melyekben a *g*, *k*-ra változik, egyúttal gyakran kihagyatván az előző önhangzó, mint : fűrg-ó fűrg-e, sürg-ó sürg-e, leng-ó leng-e, csireg-ó csirk-e, czineg-ó czineg-e, vagy czink-e, csacsog-ó csacsok-a, locsog-ó locok-a, bugyog-ó bugyog-a vagy

bogyka; e nyomon elemezhetők több állatok *ka ke* végzetű nevei, mint: róka, csóka, pulyka, szarka, szalonka, macska, sőt más neműek is, p. szürögő szürke, csipegő csipke, röpögő röpke, szotyogó szotyka stb. 2) elavult vagy szokatlan igekötőkből: sunda-bunda (nem török szó) = stnyóbujó, ronda = rontó (szenvédőleg), kajla = kajló, vizsla = vizsoló, hinta = hintó, hetlekotla = hetlőkotló, bodza v. bogyza = bodozó vagy bogyozó, eme = emő, zsenge = zsengő, nyurga = nyurogó, karika = karigó, karogó, guriga = gurogó. 3) hangutánzó igegyökökből: dud(og) dud-a, zen(eg) zen-e, bon(og) bon-a, toty(og) toty-a, nyif(og) nyif-a, szip(og) szip-a, gyagy(og) gyagy-a, dad(og) dad-a; hasonlóak: lib-a kuty-a, csib-e, pip-e, zsizs-e stb.

Több helynevekben az *i* milységnévi képzőrag előtt az *ó*-nak átváltozása, változéka: Ardó, Arda-i, Csurgó Csurga-i, Brassó Brassa-i, Makó Maka-i, Szikász Szikaza-i, valamint a magashangúakban párhuzamos társa e az *ö* változéka: Szendrő Szendre-i, Jenő Jene-i, Döbrő Döbre-i. E hangrendet követi más nevekben is a birtokragok előtt: hordó horda-ja, horda-im, horda-id, horda-i, ajtó ajta-ja, ajta-im, ajta-id, ajta-i; velő vele-je, vele-im, vele-id, vele-i; szőlő szőle-je, szőle-im, szőle-id, szőle-i.

Számos fő- és melléknevekben a tulajdonságot vagy milységet jelentő *ó*-*ú*-nak, és az *e* hangrendileg *é*-*é*-nek felel meg, milyenek: csig-a, szucz-a, ragy-a, bok-a, csup-a, dar-a, kor-a, koh-a, cser-e, pizs-e, hely-e stb. A megrövidített keresztneveknek némi nagysági, öregségi árnyalatot kölcsönöz, mint: Gyur-a, Józsa-a, Mis-a, Pist-a, kicsinyítve: Gyur-i, Józsa-i, Mis-i Pist-i; így Kata, Panna, Jucza, Kati, Panni, Jucsi stb.

— A (6), csupa kihangzásféle toldalék, mely az illető gyök vagy törzs értelmét nem módosítja, p. szigony-a, rapos-a, apa, any-a, báty-a, zúz-a (a tiszai vidéken, mely a Duna mellett: zúz); ilyenek a göcsei nyelvjárásban: máj-a, szarv-a, fenhangu szóknál: méh-e, melyek astán így ragoztatnak: méhije,* májája, szarvája. Ily vidéki szójárást követett Béla király névtelen jegyzője is némely szókban, mint: hetű, őe, Erdély-ű stb., a mi onnan is megtetszik, hogy sok idegen neveket is ily toldattal ír: Ecilburgu. A hasonlókból vett állítás tehát, hogy a magyar gyökszók régente kéttagúak voltak volna, nincs igazolva, mert ily szójárást ma is divatozik, valamint általában minden régi emlék, írója tájbeszédének jellemét hordozza, de a mi általános szabályt nem alkothat.

A! isz. mely különféle kedélyállapotot fejez ki, s értelmét a hangzatásból ismerni meg. 1) Meglepetésre, megütközésre, véletlen benyomásra mutató, illetőleg figyelmeztető. *A! mily sajt hallok! A! mintha álgyudörgést hallottam volna! A! mit látok!* 2) Boszu-, harag-, nemtetszés hangja. *A! ne alkalmatlankodjál! A! ne becséld!* 3) Makacs tagadási hang. *A! a!*

AB (1), több helynév gyöke, u. m. Aba, Abaliget, Abács, Abád, Aba-ujvár, Abaj-homok, Abara, Abod, Abód, Abláncz, Abda, Abony, Abos. Eredeti

jelentése meg nem határozható, mennyiben csak régi oklevelek nyomán lehetne meghatározni, ha azon helynevek a régít, ót (av-at), apát, vagy pedig a *hab*-ot jelentő *ab*-tól, vagy végre egészen ismeretlen s kiavult ily hangu gyöktől kapták-e neveiket.

AB (2), elvont gyök, melyből a festetlen, szürnemű durva fehér posztót jelentő *aba* származott, l. *Aba*; 2. Valószínű, hogy az eredetileg tajtékot (spuma) jelentő *hab* szóval egyeredetű, mennyiben a *hab* színe rendszeren fehér. V. ö. HAV, HÓ, és ABÁROL.

AB (3), az összetett *abajgat* igének gyökére, s kergetve úzve távolító jelentése van. L. ABALJGAT.

AB (4), elvont egyszerű gyök, melyből kihangzással lett az elavult *aba*, kemény ajakhanggal *ap*, *apa*, régiesen *ob*, *oba*. Rokonai a héber *ab*, török *aba*, hell. *ἄββα*, *πάππος*, arab *abon*, aram *abo*, s több más nyelvbeli hasonló szók. Alapértelményben egyezik vele a régi korra vonatkozó *av ov*, melyből *avul ovul*, *avas ovas*, *avar*, stb. származtak. Mennyiben a régi kor a jelentől távol áll, végelemezésben, rokonai a távolra mutató *a*, és a távolító, elűző *ab*. V. ö. AP APA.

— AB, névképző, mely elavult és élő gyökökből főneveket képez; magashangon *eb*, megnyújtva *éb*, *eb*, p. dar-ab, kasz-ab, sar-ab, ter-eb, ver-eb vagy ver-éb, ger-éb, has-áb, nyal-áb. Bővebben l. — B mint névképző, rovat alatt.

ABA (1), elavult szó, most *apa*, honnan a harmadik magyar király neve *Aba Sámuel*, minthogy a népnek mint kegyes atya különösen kedvezett vala. A névtelen jegyzőnél: *Oba*, „pro sua pietate *Oba* vocabatur.“ Ettől vette nevét *Aba-Újvár* is.

ABA (2), helyek neve, ú. m. falu Fehér megyében s pusztáké Komárom- és Szabolcsban. A régiségben *Oba*, *Haba* (Magyar Nyelvkincsek, Jerneytől).

ABA (3), festetlen (fehér), durva, szőrféle szövet, honnan *abaposztó*, *abaköltés*, *abaköpnögy*, *abanadrág*, ily kelmőből készített szövet-illetleg öltözéknemek. A főntebbi *ab* (l. *Ab*. 2.) elemzése szerint am. *haba* vagy *hava*, vagy is *hab*-, *hav*-szintű t. i. szövet. „*Ason lecske alá fogjád a bársnyit az abával.*“ (Faludi).

„Ázsiából jött dicső eleink,
Párduczbőrös, kalpagos őseink,
Ha egy *abaposztó* mentét vettek,
Abban becsülettel megvénhedtak.“

(Népdalok II. kötet, 249. lap).

A török nyelvben szinte meg van, s Hindoglu ekkép magyarázza francia nyelven: *drap turc très gros* (igen durva török posztó). A persában *abaf* Vullers szótára szerint: panni genus crassum et spissum; s magáról a szóról Vullers azt mondja az *á* (hosszú á) „talán“ az *α* (rövid *a*) alpha privativum helyett, mint-ha volna: *non (bene) textum*, — t. i. *baft* vagy *bafté* szó-szerint annyi mint szövött, szövet. De egy az, hogy az alpha privativum, mely különben is ritkán jön elő a persában, itt rövid *a* szokott lenni; más az, hogy a „bene“ szó csak oda képzelte az összetételbe, de valósággal nem létezik abban; nem volna-e tehát

egyszerűbb és helyesebb azt mondanunk (hisz ha a magyarról nem akarunk tudni, ott van, mint imént látók, a törökben is) : *aba-baft* (azaz aba-szövet) = *abaf* = *abaf*. Általán a persában számtalan scytha, illetőleg turáni vagy túri — („Túr, nomen regni Turán” — Vullers) és média (ékiratilag : mádi) elem foglaltatik.

ABÁCSFALVA, (Abács-falva), falu Udvarhely székben. Helyragokkal : *Abácsfalvá-ra*, —*ról*, —*n*.

ABÁD, falu Heves megyében. Helyragokkal : *Abád-on*, —*ra*, —*ról*. Régen *Obod*, *Abuad*.

ABAFALVA, (Aba-falva) helység Gömör megyében. Helyragokkal : *Abafalvá-n*, —*ra*, —*ról*.

ABAFÁJA, (Aba-fája) falu Torda-megyében. Helyragokkal : *Abafájá-n*, —*ra*, —*ról*.

ABAFINÁL, (aba-finál) áth. múlt *Abafinál-t*. Székely tájszólással, a gyermeket veaszóvel, vagy más embert is bizonyos ütleggel derekasan elver. Eredete homályos, és ösvetett szónak látszik, talán az üszét, öldözést jelentő *abaj* és *fenyít* (fenyél) elemekből mód-dosítva, miszerint ennyit tenne : *üldöve fenyít*. Vagy talán valamely verekedő, kegyetlenkedő *Abaf*, *Apaftól* vette eredetét?

ABAHÁZA, (Aba-háza) puszta Zemplén megyében. Helyragokkal : *Abaházá-n*, —*ra*, —*ról*.

ABAJ, elvont törzse 1) a gyak. *abajg*, *abajgat* származékoknak, l. **ABAJG**; 2) *abajd*, *abajdocz*, szónak, l. ezeket.

ABAJD, fn. tt. *Abajd-ot*. Valamely árúnak tisztátalan, belekeveredett részei (Füstü). Az *abajdocz*-tól elvont újabb alkotásu szó.

ABAJDOCZ v. **ABAJDÓCZ**, (abajd-ocz) mn. és fn. tt. *abajdocz-ot*. Mondjuk holmi terményekről, nevezetesen gabona-nemüekről, melyek másnemüek vagy fajuakkal kevervék, elegyítvék, p. búza és rozs, különféle fajú káposzta, stb. Szélesb ért. holmi keverék, szagyalék, össze nem illők vegyülete. Átv. ért. különféle fajú, nyelvű népek, emberek sokasága, vagy ami vérkeverés által elfajult, elkorcsosodott. *Abajdócs népek, labosok. Abajdócs csücselék*. Székelyes tájéjtéssel: *abajnacz*, göcsejiesen : *abanajcz*. Alapérteményénél fogva úgy látszik, hogy gyökre nézve a *habar* igével egyezik, mintha volna *habardócs*, azaz, összevabart, zavart, zavart valami. Képzésre nézve hasonlók hozzá : *gombócs*, gombalakú téasztétel, *darócs*, darabos, durva szövet, *vadócs*, vadzab, *martalócs*. Az *ocz* vagy *ész* képző *oc*-ből változott át, mintha volna : *abajdos*; így *harpacz* am. *horpas*, *gömböcs* am. *gömbös*.

ABAJDOCZBABÓ (abajdocz-babó) ösz. fn. A cárgababó faja, melytől abban különbözik, hogy szára feláll, vitorlája szőrös, pálhái zöldek. (Vicia hybrida). V. ö. **BABÓ**.

ABAJDOCZBÚZA, (abajdocz-búza) ösz. fn. Más gabona-fajjal, például rozssal kevert, vegyített, kétszeres búza.

ABAJDOCZKÁPOSZTA, (abajdocz-káposzta) ösz. fn. 1) különféle fajú káposzta-termény összevegytve, 2) l. **TÁTORJÁN**.

ABAJDOCZOS, **ABAJDÓCZOS** (abajd-ocz-os) mn. tt. *abajdoczos-t* vagy —*at*, tb. —*ak*. Abajdocz fajokból álló, kevert, vegyített, vagy olyat termő. *Abajdoczos gabona. Abajdoczos szántóföld, vetések*. V. ö. **ABAJDOCZ**.

ABAJDOCZOSODIK, (abajd-ocz-os-od-ik) k. m. *abajdoczosod-tam*, —*tál*, —*ott*. Abajdócsossá, azaz keverékké lesz. Átv. korcsosodik, vérkeverés által elfajzik. *Meg nem abajdócsosodott régi elaink*. Csúzi, Tromb. 418. l.

ABAJDOCZSÁS, (abajdocz-sás) ösz. fn. A sasok neméhez tartozó növényfaj, a mátkás, kocsántalan barkák osztályából, melynek barkái fölül hímek, szoros tömött bugában; alsó ágai ritkásak; gyümölcse tojásdad gömbölyű; sztyúói csúcsos orruk, kétfogú, szemszörösen fűrészes karimájuk. (Carex paradoxo. W.).

ABAJG, (abaj-g) gyak. önh. múlt *abajg-ott*, htn. *abajg-ani* vagy —*ni*. Üző, kergető, távolodásra szólító hangon kiált, üvölt. Képzésre hasonló hozzá, *rivalg*. Törzse az összetett *a!* és *haj!* üző indulatszökből áll : *ahaj*, hangváltozattal *abaj*; rokon vele *hábor*.

ABAJGÁS, (abaj-g-ás) fn. tt. *abajgás-t*, tb. —*ok*. Üző, kergető kiáltás, rivalgás. Szélesb értelemben más ilyenmü hangos üvöltözés. V. ö. **ABAJG**.

ABAJGAT, (abaj-g-at) áth. m. *abajgat-tam*, —*tál*, —*ott*. Erősen kiáltozva üldöz, ütveverve üz, kerget, háborgat valakit, különösen a barmot. *Abajgati a megfutamtított ellenséget, a csordát*. V. ö. **ABAJG**.

ABAJGATÁS, (abaj-gat-ás) fn. tt. *abajgatás-t*, tb. —*ok*. Üldözés, kergetés, háborgatás.

ABAJHOMOK (Abaj-homok) puszta Zemplénben.

ABAJNACZ, székely tájszó, l. **ABAJDOCZ**.

ABAJOG, l. **ABAJG**.

ABAKÖNTÖS, (aba-köntös) ösz. fn. Durva abaposztóból való szürnemü köntös, gúnya, czondora, p. dolmányszür.

ABAKÖPÖNYEG, (aba-köpönyeg) ösz. fn. Abaposztóból varrott köpönyeg-szabású körülvető öltözk.

ABÁL, (ab-ál) önh. m. *abál-t*. Erdélyi tájszó, s am. kéjeng, lágy gyöngéd érzelemben mereng. Egynek látszik a régies *apol* igével. L. *Apol*.

ABÁLL, l. **ABÁRL** vagy **ABÁROL**.

ABANADRÁG, (aba-nadrág) ösz. fn. Abaféle szürszövetből való fehér nadrág.

ABANAJ CZ, göcseji tájszó, l. **ABAJDOCZ**.

ABAPOSZTÓ, (aba-posztó) ösz. fn. l. **ABA** 8).

ABÁR, elvont törzse *abárol* szónak. L. ezt.

ABARA, fn. tt. *abará-t*. 1) Rudakon vagy caölöpökön álló szalmafüdél, mely a gabnaasztagot vagy szénakazalt az eső ellen takarja. Talán a borító *abroncs*, *abross* szókkal egy törzsü, s annyi mint *boró* vagy *bora*, innen a előtétél : *abóra*? 2) Falu Zemplén megyében. Helyragokkal : *Abará-n*, —*ra*, —*ról*.

ABÁRL, l. **ABÁROL**.

ABÁRLÁS, (abár-l-ás) fn. tt. *abárlás-t*, tb. —*ok*. Főzés neme, mely által a húsféléket abárolják.

V. ö. **ABÁROL**.

ABÁRLÓ, (abár-l-ó) mn. és fn. tt. *abárló-t* tb. —*é.* 1) A mivel abárolnak, vagy a mit az abárlásnál használnak: *Abárló vessző, lapocskák, kandé. Abárló fasék, üst, tál,* 2) személy, szakács, a ki abárol. V. ö. **ABÁROL**.

ABÁROL, (abár-ol) áth. m. *abárol-t*. 1) Affővő húsle habzó, tisztátalan földet kalánnal leesedi. 2) Ugyan a fazékban, kazánban, bográcsban fővő húst, nevesesen a disznó hurkáját, belét, zsigerét, kanállal vagy lapoczkával forgatja, keveri, habarja, hogy megtisztuljon.

Törzse *abár*, alapérteményénél fogva rokon a *habar, kavar, sovar* igékkel. Egyébiránt egyesik vele a szlovák *obarovati*, mely szintén leforrázást, és kavarást jelent, s *obár* = leforrázott húsféle, melynek rokonsága *sabar*.

ABÁRVILLA, (abár-villa) ősz. fn. Hosszú ágú és nyellű villa, melylyel az abárlott húst forgatják és kisedik. V. ö. **ABÁROL**.

ABAÚJ, (*Aba-új*) tt. *Abaúj-t* Rövidítve *Abaúj vármegye* helyett. L. est.

ABAÚJVÁR, (Abaujvár) ősz. fn. Régi vár a Hernád partján, melyet Aba Sámuel építtete.

ABAÚJ-VÁRMEGYE (Aba-új-vár-megye) ősz. fn. A Tiszán inneni kerülethez tartozó vármegye, mely a hasonló nevű vártól vette nevezetét.

— **ABB**, a középfokú hasonlítás toldott ragja, vagy, ha úgy tetszik, képzője, párhuzamos magashangon — *ebb*, mely azt jelenti, hogy azon tulajdonság, melyet bizonyos alanyról mondtunk, nagyobb fokon megvan benne, mint a hozzája hasonlítottban, p. az *ökör hassmosabb állat az ebnél; a vas keményebb, mint az ólom*. Önhangzók után *bb*: *utó-bb, elő-bb*, melyek ha rövidek, a e, megnyúlhatnak: *butá-bb, gyöngé-bb. U, ú, i* után kétalakú: *szomord-bb, vagy szomorú-abb, keserű-bb vagy keserű-ebb, deli-bb vagy deli-ebb*. Mássalhangzók után, ha önhangzóval kezdődő rag járul utána, egyszerű *b* alakban is divatozik: *okos-b-ak, okos-b-at, okos-b-an, okos-b-odik*, mit a könnyebb kiejtés szokott meghatározni; de a régi nyelvben a legnehezebb kiejtés daczára is egyszerű — *b*. p. *kemény-b, kerekded-b, álnok-b, tömérdek-b* stb. milyeket Révai, Etym. P. I. Sect. I. Cap. II. fölös számmal idéz, s véleménye szerint, ezen *b* eredetileg *bb*, mely rokon a fordított és sokaságot jelentő *bb* melléknévvel. Ehhez oda tehetjük, hogy alapérteményben egyesik vele azon *be!* vagy *beh!* mely nagytárat fejez ki, p. *beh jó! beh szép!* miszerint így is elemezhető *okos-beh, kerekded-beh*, elhagyván a hangzót vagy szelletet is: *okos-b, kerekded-b*, mint a *te(s), le(s)* igeeképzőkből: *domború-te(s) = domború-et = domború-t*, (domborit), *domború-le(s) = domború-el = domború-l*. Az előtétés önhangzó, csak a kiejtés könnyebbítésére szolgál, mint a múlt időben a *t* képző előtt, p. *győz-t* helyett *győz-ött*, ragozva: *győz-t-em, győz-t-el, győz-t-unk, lát-t* h. *lát-ott, lát-t-am, lát-t-ál, lát-t-unk*.

Hasonló hozzá a szuómi vagy finn *p, pi*, mely az *n* ragos alapfokú birtokos eszthez járul, p. *makia*

édese, *makian* édesé, *makian-pi*, s az *n*-nek hangtani oknál fogva *m*-re változtatva, *makiam-pi*. Minthogy pedig a magyar nyelvben a hasonlítás rag *b*, a hasonlító szóhoz az alanyesetben járul s *abb ebb* is leginkább a nyomaték végett van megtoldva, de a mit igazol akár a *bő* toldott alakja: *bőv* vagy *bév*, akár a *beh*-ben rejlt szellet, melyekben mind a *v* mind a *h* könnyen átváltozott a másik *b*-re, p. *öreg-bev = öregebv = öregebb; továbbá*, minthogy a finn *ampi, ämpi, empi, omp* első íze a birtokos eset ragja, a fokozó pedig tulajdonkép csak *p, pi*, innen állíthatni, hogy az *abb ebb* és *ampi omp* elemileg egészben véve épen nem hasonlók, hanem legfőlebb a *b, be* és *p, pi*. Van-e a finn *p, pi*-nek oly eszmekokona, mint a magyar *b*-nek, azt határozzák el a finn nyelvbúvárok. Azonban különös figyelmet érdemel a persa nyelv, mely jeles nyelvbúvárok tanúsága szerint, igen sok seythá elemet foglal magában. Így a hasonlító fokban szinte megvan az árja eredetű *tar* vagy *ter*, de alkalmaztatik abban a *bé* melléknév is, melynek jelentése épen a magyar *jó, bő*. S a mi még nevezeteseb, a hasonlított szó mellé épen úgy mint a magyarban vagy *tól* (nál) rag, vagy *mint* szó tételhetik. Lásd Pfizmaier török nyelvtanának persa részét, 80. §. végén, és Vullers persa szókönyvét 282. lapon.

E hasonlító ragnak két, sőt háromféle viszonytársa van, t. i. a) *mint*: *ő* nagyobb, mint *te*; b) *nál, nál*: Péter kisebb Pálnál; c) régiesen és tájdivatosan, *től, től*: szebb *tőlem* = szebb mint én. Hogy ezen hasonlítás *nál* eredetileg vagy *mál, vagy nál* lehetett, ennek megvitatását l. a *ni, nott, nál*, helyragokról szóló rovatban. A hasonlítás ezen nemében némi távolítás rejlik, a *nál* pedig mint maradó nem a távolító kérdésre, *honnan?* hanem a *hol?* maradóra felel meg, p. Pálnál voltam; miszerint: *szebb nálam* am. szebb mellettem, és *szebb tőlem* am. szépsége az enyémtől bővülve (fölfele fokozva) távozik, elválik.

— **ABBÁ**, (abb-vá) kettős képző, a középfokú *abb* és a változásra vonatkozó *vá* elemekből; magas hang *ebbé* (ebb-vé): *okos-abb-vá, bölcs-ebb-vé, üdvös-ebb-vé*; egyszerűsítve: *bbá, bbé*, (b-vá, b-vé): *okos-b-vá, ezes-b-vé*. Az első neműekben írásbeli takarékoságból, de a szemet is sértő oly torlat elhagyása végett, mely a kiejtésben sem hallatszik, egy *b* kimarad, p. *okos-abb-bá* helyett *okos-ab-bá, bölcs-ebb-bé* helyett *bölcs-eb-bé*.

ABBA, (az-ba) behatólag ragosott, távolra mutató névmás, mely ezen kérdésre felel meg, *mibe* vagy *kibe?* *Melyik házba akarsz menni? Abba a? Mibe ülésél? Abba a dolmányba a!* A hanyag nyelv szokás *hol?* *miben?* kérdésre is használja *abban* helyett. *Abba hagyja, abba marad, abba mill.* V. ö. **AZ**.

ABBAN, (az-ban) marasztaló raggal viszonyított az névmás, mely megfelel e kérdésre, *miben?* vagy *kiben?* *Abban törem fejemet, mi tevő legyenek. Abban bírtam, ki már übbesör megcsalt vala. Abban ál-*

lapodtam meg, hogy Abban dolgozom, ipar-
tudom. V. ö. AZ.

— ABBAN, (abb-an) kettős képző, magash. —
abba, melynek első eleme a középfoki *abb ebb*, má-
sodik a módhatározó *an en*: okos-abb-an, bölcs-ebb-en.

ABBANHAGY, (abb-an-hagy) ösz. áth. Bizo-
nyos megkezdett, folytatott munkát, cselekvést mie-
lőtt teljesen végezte volna, megszüntet, vagy is bevé-
gezetlen állapotban hagy valamit. *Abbanhagyni az*
újulást. A mit tegnap abbanhagyott, ma ismét foly-
tatja. A mibe fogott, abban nem hagyja míg be nem
végezte. Ha okosabbat nem tudsz mondani, hagyd ab-
ban a beszédet. V. ö. HAGY.

ABBANHAGYÁS, (abb-an-hagyás) ösz. fn. Va-
lamely folytatott munka vagy cselekvés időközi vagy
végleges megszüntetése, félbeszakasztása.

— ABBÍT, (abb-ít) ösz. képző, a másodfokú
abb és it áth. igoképző elemekből, magash. *ebbít*,
például hossz-abbít, rövid-ebbít, tág-abbít szük-ebbít,
a nagy gyökből: nagy-obbít.

— ABBÍTÁS, (abb-ít-ás) ösz. képző, mely az
előbbi nemű igékből és hozzájárultával cselekvési
folyamat képez: hosszabbít-ás, nagyobbít-ás, keve-
sebbít-és vagy kevesebít-és.

— ABBODÁS, (abb-od-ás) ösz. képző, mely az
áth. cselekvésű *abbítás* önható jelentésű párhuzam-
os tóra: hossz-abbodás hossz-abbítás, kis-ebbedés
kis-ebbítés. A középképző *od* mint gyöngébb, be-
maradó, önható, az *it* pedig, mint keményebb, erő-
sebb, kiható jelentésű.

— ABBODIK, (abb-od-ik) ösz. képző, vék.
abbodik, mely, mint beumaradó, s félig szen-
vedő, félig cselekvő, a kiható erejű *abbít* párhuzam-
os fele: hossz-abbodik, hossz-abbít, kis-ebbedik,
kis-ebbít. Változattal: — *bodik*, — *bédik*, — *bít*:
okos-bodik, okos-bít, széles-bédik, széles-bít.

ABBELEI, (az-bel-i) mn. tt. *abbeli-t*, th. — *ek*.
Azon, azonféle, azonnemű, azon dolgot illető, melyre
emutatónévmás vonatkozik. *Útra készülök, s abbeli*
szünetem, ha jól emlékszem, minapi levelemben kü-
sztém veled. L. — BELI.

ABBÓL, (az-ból) kiható raggal viszonyított
mutató névmás. *Abból semmi sem lesz. Abból tudom,*
hogy szeretesz. Abból sok következik. Abból még por-
patrar eredhet.

— ABBÚL, (abb-úl) kettős képző, magash.
— *abbúl*, a másodfoki *abb ebb* és összetett *ül ül* önható
képzőből: hossz-abbúl, kis-ebbúl. Párhuzamosan
jár vele az áth. *abbít, ebbít*: hossz-abbít, kis-ebbít.

ABDA, falu Győr vármegyében, helyragokkal:
Abdi-ra, — *a*, — *ról*.

ABDÁL, (ab-da-al) áth. m. *abdál-t*. Kemenes-
di tájzso, s am. told, föld, helytelenül varr, összeaggat.
Egy jelentésű vele a Vaaban, Szalában divatos *akdál*,
agál, honnan valószínű, hogy az *abdál* is hangválto-
záttal eredetileg *akdál* volt, azon *ak* gyöktől, melyből
abdol, akaszt, akgat vagy szokott kiejtéssel *aggat*
származtak.

ABDALÓCZ, falu Vas megyében. Helyragok-
kal: *Abdalóczon*, — *ra*, — *ról*.

ABLAk, fn. tt. *ablak-ot*. 1) Az épületeken vi-
lágosság és légnyerés végett alkalmazott nyílás, mely
üveg vagy egyéb átlátszó, és kinyitható táblákkal
van ellátva. *Boltíves, négyesögű, hosszúka, kerek, ala-*
csony, magas, keskeny, széles, harántékos ablak. Szoba-
ablak, padlásablak, templom-, torony-, börtönablak.
Kinézni, bemászni az ablakon. Ablakdól varrni, olvasni,
írni. Ablakon bejövő világosság, fris levegő, bűz, por.
Vakablak, mely az ablakhoz csak alakra hasonló, de
fényt nem bocsát be. 2) Azon táblanemű készület,
mely ezen nyílást betölti, *üveges, lantornás, papíros-*
ablak, deszkaablak. Egy táblája, több főke, két szár-
nyu ablak. Kinyitni, kiakasztani, betenni, megtisztítani,
betörni az ablakot. Homályos, tisztá, befagyott ablak.
Téli-ablak, ítv. tréfás ért. szemüveg. *Föltette a téli*
ablakot. Képes kifejezéssel, ami által valahová be-
láthatni, vagy ki- s bemehetni, p. Kinek Isten akarja,
az ablakon is beveti. A szem a télek ablaka. Ha ab-
lakkal beéred, ne nyiss kaput szivednek. Km. Jelent
nyilvános, szembeütlő helyet e közmondásban: *Tu-*
dom nem teszi az ablakba, p. az ellene szóló levelet.

Származására nézve, ha gépileg csak *ab* gyököt
vonnók föl, ez a többi magyar szókkal nincs fogalmi,
illetőleg családi rokonságban, azonban ha tekintetbe
veszszük, hogy egyezik vele a szlovák-cseh *oblak*,
és a fényes, csillagos eget jelentő *obloha*, melyek ösz-
szetett szók az *o* és *blok bloha* elemekből, s ezekkel
ismét rokon a *blk*, mely fényt, villámot jelent, továb-
bá, hogy ezekhez hasonlók a héber בלק (balág),
szanszkrit *blasz*, hellen *בלεω, βλαγω*, latin *fulgeo*
melyek mind világosságot jelentenek, végre, hogy
ezekkel tökéletesen összeít a magyar *világ*, tájdivato-
san *velág*, akkor épen nem hibázunk ha gyökül *vil*,
vagy *vel*, vagy az önhangzó előtételével *ivl* vagy *erl*
= *avl* = *abl* hangokat vesszszük. Hogy az önhangzó
előre is tétethetik, mutatják *apró* = *porú*, *unszol*
vagy *onszol* = *noszol*, az árja (szanszkrit, görög, la-
tin, persa stb.) *da* vagy *dá* gyök a magyarban
ad vagy *ád*.

ABLAKADÓ, (ablak-adó) ösz. fn. Az épületek
azon megadóztatási díja, mely az azokon levő ablakok
száma szerint vettetik ki.

ABLAKATLAN, (ablak-atlan) mn. tt. *abla-*
katlan-t, th. — *ok*. A min ablak nincsen. *Ablakatlan*
földalatti börtön. Határozókép am. ablak nélkül.

ABLAKATLANÚL, (ablak-atlan-úl) ih. Ablak
nélkül.

ABLAKBÉL, (ablak-bél) ösz. fn. Azon desz-
kalemezek, melyek az ablaknyílás négy oldalára
mintegy hüllés gyanánt alkalmaztatnak. Az ablakbél
két függőleges oldalába eresztett vaspeczekken forog-
nak az ablakszárnyak.

ABLAKCSA, (ablak-csa) kies. fn. tt. *ablakcsá-t*.
A maga nemében, vagy aránylag kised ablak.

ABLAKCSINÁLÓ, (ablak-csináló) ösz. fn. l.
ABLAKOS. fn.

ABLAKDESZKA, (ablak-deszka) ösz. fn. 1) Az ablakkönyöklöt takaró deszka. 2) Az ablak felső részére alkalmazott deszka, melyről a függönyök lógnak. 3) Deszka az ablaknyíláson kívül, melyre virágcserepeket raknak.

ABLAKELŐ, (ablak-elő) ösz. fn. Ablak előtt lógó függöny.

ABLAKKERESZTÉK, (ablak-ereszték) ösz. fn. Ablakosok nyelvén, azon háromszögű üvegdarab, melyet a kerak üvegfókok közé csáptetnek.

ABLAKERNYŐ, (ablak-ernyő) ösz. fn. Általán ernyő gyanánt szolgáló készület, mely a fölöleges vagy kelletlen világosságot elzárja, nevezetesen: 1) Sűrű vászonszövetből való ablakközi függöny. 2) Deszkalemezkből szerkezett, ablakforma szárnyakra nyíló tábla. 3) A fönthebiekhez hasonló szerkezeti, s függőlegesen vagy hárántékosan főlhúzható, vagy leereszthető világossági ellenző az ablakon kívül.

ABLAKFA, (ablak-fa) ösz. fn. Az ablaknyílás közepén végig nyúló, s alúfelül megerősített faállvány, mely a betett ablakszárnyakat öszvetartja. *Se ki, se be, mint az ablakfa* (Km).

ABLAKFAL, (ablak-fal) ösz. fn. A falnak azon része, mely két ablak között van.

ABLAKFEJ, (ablak-fej) ösz. fn. A fal azon része, mely az ablak felső részét befödi, s annak mintegy fejét képezi. *Egyenes, íves ablakfej*.

ABLAKFÉL, (ablak-fél) ösz. fn. Fából vagy kőből való, s az ablakfal oldalába eresztett gerenda, melyhez ablakból ragasztatik. V. ö. AJTÓFÉL.

ABLAKFÉLFA, (ablak-fél-fa) ösz. fn. Fából való ablakfél. L. ABLAKFÉL.

ABLAKFÉLKŐ, (ablak-fél-kő) ösz. fn. Kőgerendából való ablakfél. L. ABLAKFÉL.

ABLAKFIA, (ablak-fia) ösz. fn. *tt. ablakfiát* *tb. ablakfiái* nincs szokásban hanem *ablakfiak*. Az ablaknak egyik fiók táblája, melyet különösen ideoda lehet tolni, vagy kinyitni.

ABLAKFIÓK, (ablak-fiók) ösz. fn. 1) *l. ablakfa*. 2) Az egész ablaktábla egy-egy külön részébe szorított része. *Egy ablakfiókot beöbrni*.

ABLAKFOGANTÓ, (ablak-fogantó) ösz. fn. Az ablakszárny talpába eresztett vas rudacska, melylyel a kinyitott ablakot megakasztják.

ABLAKFORDÍTÓ, (ablak-fordító) ösz. fn. Forgatható vas kalantyú, mely az ablakramát az ablakfával öszvetartja.

ABLAKFŐ, *l. ABLAKFEJ*.

ABLAKÍV, (ablak-ív) ösz. fn. Ív-alakú boltozat az ablaknyílás fölött.

ABLAKKALANTYÚ, (ablak-kalantyú) ösz. fn. L. ABLAKFOGANTÓ. Ha a kalantyú két vége pörge alakú, *huszárbajus* a neve.

ABLAKKAPOCS, (ablak-kapocs) ösz. fn. Az ablakrama talpába eresztett horgocska, melylyel a szél csapkodása ellen a kinyitott ablakszárny megerősítetik.

ABLAKKARIKA, (ablak-karika) ösz. fn. Mi-

dőn az ablak üvegei nem négyszögű, hanem rendszerű többszögű vagy karikaforma alakúak, az ily ablakfiókok ablakkarikáknak nevezetnek.

ABLAKKERESZT, (ablak-kereszt) ösz. fn. Az ablaknyíláson keresztül húzott rúdnemű fa, melynek rovatába az alsó szárnyak fele, viszont a felső szárnyak alsó részei csukódnak.

ABLAKKERESZTFA, *l. ABLAKKERESZT*.

ABLAKKOSÁR, (ablak-kosár) ösz. fn. 1) Kosárforma fonadék sodronyból vagy vesszőből, melyet kívülről az ablakba illesztetnek, hogy be ne lehessen nézni. 2) Vas vagy fa rácoszattól álló ilyforma készület, péld. a kolostorok, vagy fogházak ablakaiban.

ABLAKKŐ, (ablak-kő) ösz. fn. L. ABLAKFÉLKŐ.

ABLAKKÖZFAL, (ablak-köz-fal) ösz. fn. Az épület egymás után következő két ablakát elválasztó falrész.

ABLAKLEPEL, (ablak-lepel) ösz. fn. Lásd ABLAKELŐ.

ABLAKLEVELEK, (ablak-levelek) ösz. *tb. fn.* Páriz Pápainál am. ablakszárnyak. L. ABLAKSZÁRNY.

ABLAKNYILÁS, (ablak-nyílás) ösz. fn. Az épület falai között azon nyílás, melybe az ablakok behelyeztetnek.

ABLAKÓLOM, (ablak-ólom) ösz. fn. Az ablakok üvegfókjait öszvefogó ólomvessző.

ABLAKÓLOMCSPŐ, (ablak-ólom-csípő) ösz. fn. Vasfogó-alakú eszköz, melyet az ablakólmok elmetzésére szokás használni.

ABLAKÓLOMHÚZÓ, (ablak-ólom-húzó) ösz. fn. Gyári műeszköz, mely által az ólomtömegből ablakokra való ólomszálakat nyújtanak.

ABLAKÓN, (ablak-ón) ösz. fn. *l. ABLAKÓLOM*.

ABLAKOROM, (ablak-orom) ösz. fn. Jelenti azon építészeti díszítményt, melyet az ablakok fölé, vagy egyenes vonalú pártázat vagy kerek ív vagy végre csúcsos háromszög alakban szokás alkalmazni.

ABLAKOS, (ablak-os) *fn. tt. ablakos-t, tb. — ok.* Üvegesféle mesterember, ki az új ablakramákat egészen új üvegtáblákkal fölszereli, illetőleg a törötteteket kijavítja.

ABLAKOS, (ablak-os) *mn. tt. ablakos-t vagy — at, tb. — ak.* Ablakokkal ellátott, bíró, fölszerelt. *Ablakos háttel, hintó.*

ABLAKOSSÁG, (ablak-os-ság) *fn. tt. ablakosság-ot.* Ablakosmesterség, üvegesesség. *Ablakosságot tanulni.*

ABLAKOSZLOP, (ablak-osslop) ösz. fn. 1) Osszlopféle állvány, a nagyszerű ablakokban, a közönséges ablakfa helyett. 2) Az ablakok között emelkedő keskenyebb közfal, mely mintegy osszlopokképes.

ABLAKOZ, (ablakoz) *áth. m. ablakos-tam, — tál, — ott.* Az épületet ablakkal fölszereli. *A fölépített házat ablakozni.* *Átv. ért. önhatólag véve mondatik szerelmeseiről, kik ablakaikból egymást nézegetni,*

egymásnak integetni, jeleket adni stb szoktak. *Órasámsra ablakosni valakivel.*

ABLAKOZÁS, (ablak-oz-ás) fn. tt. *ablakozás-t*, t. —ok. Cselekvés, midőn valaki bizonyos épületet vagy átv. ért. valakivel ablakoz. V. ö. **ABLAKOZ.**

ABLAKOZAT, (ablak-oz-at) fn. tt. *ablakozat-ot*. Az épületen levő ablakok összevege, mint bizonyos alakú építészeti mű. Másékp *ablaksat*.

ABLAKPÁNT, (ablak-pánt) ösz. fn. Pánt, mely a ráma sarkait az ablakfélhez köti.

ABLAKPÁRNA, ösz. fn. l. **ABLAKVÁNKOS.**

ABLAKPÉNZ, ösz. fn. l. **ABLAKADÓ.**

ABLAKRÁCS, (ablak-rács) ösz. fn. Az ablak elé, vagy a téli és nyári ablak közé helyezett rácsféle mű, mely rendszeren vasrudakból áll. L. **RÁCS.**

ABLAKRÁMA, (ablak-ráma) ösz. fn. Foglaltvány, vagy keret, mely az ablak üvegtábláit öszvertja. V. ö. **RÁMA.**

ABLAKREDŐNY, (ablak-redőny) ösz. fn. Az ablak külső részén apró és keskeny deszkácskákából összeállított mű, leginkább a nyári nap melege feltartóztatása végett, melyet mind egészben kinyitni s betenni, mind annak deszkácskái között a világosságot beereszteni vagy egyívé húzva kizárni lehet (*Jalousie*).

ABLAKROSTÉLY, l. **ABLAKRÁCS.**

ABLAKSARK, (ablak-sark) ösz. fn. 1) Az ablakszárnyak alsó szöglete. 2) Az ablakfélbe eresztett hengerded rudacska, mely az ablakszárnyon levő csőalakú kapcsolóba megy, s mely körül az ablakszárny forog.

ABLAKSARKVAS, l. **ABLAKSARK** 2).

ABLAKSAROK, ösz. fn. l. **ABLAKSARK.**

ABLAKSZÁRNY, (ablak-szárny) ösz. fn. Az ablaknak saját rázába foglalt része, melyet az úgynevezett ablaksarkon forgatva kinyitni és betenni lehet. *As egyik, as alsó ablakszárnyat kiakasztani. Felő ablakszárnyak.*

ABLAKSZERŰ, (ablak-szerű) ösz. mn. Ablakhoz hasonló alakú, áblakféléc. *Ablakszerű rész, nyílás az épületen.*

ABLAKTÁBLA, (ablak-tábla) ösz. fn. Sarkon forgó, táblaféle asztalosmű az ablakon kívül vagy belül, melylyel az ablaknyílást bezárják.

ABLAKTÁBLASZÁRNY, (ablak-tábla-szárny) ösz. fn. Két részből álló ablaktáblának egyik fele, mely saját sarkán forogva kinyitható vagy betethető.

ABLAKTALP, (ablak-talp) ösz. fn. A fal azon része, melyen az ablakmű alsó fele nyugszik, s melyre az ablakkönyöklöt, vagyis ablakdeszkát fektetik.

ABLAKTOK, (ablak-tok) ösz. fn. Általán az ablak egész rázásata, mely az ablaküvegeket magában foglalja.

ABLAKÜVEG, (ablaküveg) ösz. fn. Az ablak lényeges részét tevő üvegmű. *Négyzetűgű, többesűgű, kerekded ablaküveg.*

AKAD. NAGY SZÓTÁR.

ABLAKVÁNKOS, (ablak-vánkos) ösz. fn. Rá-könyöklés végett az ablakdeszkára fektetett vánkos vagy párna.

ABLAKVAS, (ablak-vas) ösz. fn. Általán vasrudak, melyek rostélyzatot, rácsot, képeznek az ablak között, vagy ablak előtt; különösen melyeket az ablaklombok fölé párhuzamosan szoktak vonni.

ABLAKVASALAT, (ablak-vasalat) ösz. fn. Az ablakokra alkalmazott mindenféle vasmű, különösen a rámak szögleteit öszvertartó pántok, és sarkvasak.

ABLEGÉNY, (ab-legény) ösz. fn. többese nincs. Dunán túli tájzso, s jelent tojás- és darával készült tészát, mely pogácsaként zsír- vagy vajban állva a levesbe tétetik. Minthogy más kiejtéssel *hablegény*, s lapos pogácsa vagyis lepény formája van, legvalószínűbb, hogy eredetileg *hablepény*.

ABOD, falu Marosszékbén. Helyragokkal *Abod-on, —ra, —ról.*

ABÓD, falu és puszta Borsod megyében. Helyragokkal: *Abód-on, —ra, —ról.*

ABOLYOG, l. **ÁBOLYOG.**

— **ABOL**, (ab-ol) ösz. igeképső, az *ab* névképzőből és *ol* igeképzőből: dar-ab-ol, kaaz-ab-ol, sar-ab-ol, magash. *ibél*: dir-ib-él, csir-ib-él. Terméketlen képző.

— **ABOLÁS**, (ab-ol-ás) ösz. képső, mely az *abol*-féle igékből főneveket alkot: dar-abol-ás, sar-abol-ás.

ABONY, mváros Pest megyében, továbbá faluk Pozsony megyében és puszta Zemplénben. Helyragokkal: *Abony-ba, —ból.*

ABOS, falu Sáros megyében. Helyr. —on, —ra, —ról.

ABOS-FALVA, falu Küküllő megyében. Helyr. *Abos-falvát-n, —ra, —ról.*

ABR, elvont gyök. Átvetve *bar* azonos a földést, takarást jelentő *bor, bur* gyökkel a *borít, borul, burok* stb. szókban. Származékai: *borince* vagy *boroncs*, betűátállással: *obrince* vagy *abrince*, továbbá *abross*, mint asztalborító szövet. Hasonló áttétel *uszol* vagy *onszol* = *noszol, idv* = *dív, da* vagy *dá* gyök az árja (szanszkrit, görög, latin, persa stb) nyelvekben, a magyarban *ad* vagy *ád, apró* = *porú* stb.

ABRAK, fn. tt. *abrak-ot*. Általán a háziállatok, nevezetesen lóneműek hizlaló, erősítő eledele valamely gabonafajból; különösen kukoricza, árpa, leginkább pedig zab. A szénát, szalmát, lóherét nem mondják abraknak. *A jó kocsis abrakon tartja lovát, a rossz pedig megissza az abrak árát. Sztygyártó abrak* (ostor). *Ökör szántja az abrakot, s a ló eszi meg.* Km. *Legjobb ostor az abrak.* Km. *Ehes csikó abrakkal dímodik.* Km. *A vén ló is megröhögi az abrakot.* Km. Somogyban az árpakása-fée étket is abraknak hívják. Pestinél jelent ételadagot, ételrészt. „Hogy mindenik szolgának megadná abrakát az kenyérből.“ *Aesopus elele, Pesti Gábor* tól.

Eredetét nyelvünkben elemezni nehéz. Hason-

ló hozzá a hellen βρώστω, essem, és βρώμα ededel. étak. Valószínűleg ebből elemezhető a szláv nyelvekben divatos *obrok* is. Egyébiránt azon alapnál fogva, hogy az abrak régebben általában, s mai divat szerint a lónemű állatoknak kitűnően hasznos edelét, étket jelent, vélemény gyanánt ide tehetjük, hogy talán az *ebéd* (evéd) szóval egy eredetű, s vékonyhangon = *ebrek* vagy *ebrek*. V. ö. EB, EBÉD.

ABRAKATLAN, (abrak-atlan) ösz. mn. tt. *abrakatlan-t*, tb. —*ok*. A mi abrakot nem evett, a minek abrakot nem adtak; abrakkal nem tartott. *Abrakatlan ló nem messze viszi a terhet*. Igehatározólag is használtatik, az *ül* képző elhagyásával, mint minden *atlan* ellen képzőjü melléknév. *Abrakatlan hagyott ló*.

ABRAKATLANUL, (abrak-atlan-ul) ih. A nélkül, hogy abrakot kapott vagy evett volna, abrak nélkül.

ABRAKBABÓ, (abrak-babó) ösz. fn. A babók neme alá tartozó növényfaj, máskép *lednek* vagy *vadlencse* vagy *bükkön*. (*Vicia sativa*. L.)

ABRAKCIPIÓ, (abrak-czipó) ösz. fn. Fekete korpás lisztből készült, s abrakul használtatni szokott kenyér. A székelyeknél = *zabkenyér*.

ABRAKGYÜJTÉS, (abrak-gyűjtés) ösz. fn. Szélesebb értelemben vett abrak, vagyis zab és azéna beazérése a katonai lovak számára.

ABRAKHÁLÓ, (abrak-háló) ösz. fn. Németes kifejezés, magyarosan: abrakos tarisznya, melyet a ló fejére húznak, hogy egyék belőle.

ABRAKKOSÁR, (abrak-kosár) ösz. fn. Veszszőből vagy vékony faasalagokból font terebélyes alakú kosár, melyet a szekérrúd végére akasztanak, s a ki nem fogott lovakat etetik belőle. Alsó-nyitrai vidéken *tótosan*: *opálka*. Néhuitt *sablókosár*.

ABRAKMÉRTÉK, (abrak-mérték) ösz. fn. 1) Abrakból azon határozott mennyiség, melyet egy-egy etetére a lónak adni szoktak. 2) Ezen mennyiséget magában foglaló, vagy meghatározó edény.

ABRAKMESTER, (abrak-mester) ösz. fn. Udvari szolga vagy tiszt, ki az istállólovakat abrakkal ellátja, s az abrakolásra felügyel.

ARRAKOL, (abrak-ol) áth. m. *abrakol-t*. A lovakat, illetőleg más állatokat abrakkal éteti. *Reggel, délben, esteve abrakolni a lovakat. Megrestül a jó ló is, ha nem abrakolják*. Km. Átv. ért. a lovat úgynevezett szájgyártó abrakával, azaz ostorral veri, vagy akárkit erősen megver. *Csak ne maradj vesztet, majd megabrakollak*. Használtatik önhatólag is tárgyeset nélkül. *Abrakoljunk, itassunk, aztán fogjunk*.

ABRAKOLÁS, (abrak-ol-ás) fn. tt. *abrakolás-t*, tb. —*ok*. A lónak vagy némely más állatnak abrakkal való etetése. *Trombitaszóval, vagy szüldobbal jelt adni az abrakolásra*. Átv. tréfás ért. verés, ostorozás.

ABRAKOLÓ, (abrak-ol-ó) fn. tt. *abrakoló-t*, tb. —*k*. 1) A ki abrakol. *Abrakoló lovász, kocsis*. 2) A miben az abrakot földadják. *Abrakoló váltó, kosár*.

ABRAKOS, (abrak-os) nm. tt. *abrakos-t* vagy —*at*, tb. —*ak*. 1) Amit abrakkal etetni, tartani szoktak. *Abrakos úri lovak*. 2) Amiben az abrakot tartani, vagy etetéskor földadni szokták. *Abrakos seké, tarisznya, láda, váltó, kosár*.

ABRAKPÉNZ, (abrak-péna) ösz. fn. Általán pénz, melyet abrakért adni szoktak; különösen a fuvaros által vitelbérbe kiszegődött abrakdíj.

ABRAKROSTA, (abrak-rosta) ösz. fn. Rosta, melyen az abrakadagot etetés előtt megtisztítják. *Abrakrostát vinni az útra*.

ABRAKROZS, (abrak-roza) ösz. fn. Abrakul használt, megetetni való rozs, különböztetésül a kenyérnek vagy pálinkafőzésre való rozstól.

ABRAKSZUSZÉK, (abrak-szuszék) ösz. fn. Szuszék vagy hombár, melyben az abraknak való gabonát, szemes jószágot tartják.

ABRAKTORBA, (abrak-torba) ösz. fn. Torba vagy ládaforma edény, melybe etetés végett az abrakot töltik. V. ö. TORBA.

ABRAKVÁLU, (abrak-válu) ösz. fn. Etető válu, melybe az abrakot töltik. *Lovak, birkák abrakváluja*.

ABRAKZAB, (abrak-zab) ösz. fn. A zabok neméhez tartozó növényfaj, melynek bugája virági lecsüggők, csészéji kétvirágúak, magvai simák. Van három virág is. Abrakul használt közönséges zab (*Avena sativa*. L.)

ABRINCS vagy **ABRONCS**, (abr-oncs) fn. tt. *abrincs-ot*. Gyűrű vagy karika formára öszrefoglalt, vasból, vagy más fémből vagy fából való szalagnemű kötélék, melylyel a hordókat, vagy más henger alakú edényeket, s hasonló műveket, testeket körülfojgaltják, s megerősítik. *Abrincsot húzni, verni a hordóra. Elpattant az abrincs. Abrinccsal keríti fardát*. (Gúny népd.) Elemzésre nézve l. *Abr*.

ABRONCSDORONG, (abroncs-dorong) ösz. fn. Dorong, leginkább mogyorófából, melynek ketté hasított lemezeiből vastagabb és szélesebb nemű abroncsokat készítenek.

ABRONCSFA, (abroncs-fa) ösz. fn. Szívos, hajlékony fanem, különösen mogyoróféle, mely abroncsnak alkalmas.

ABRONCSHÚZÓ, (abroncs-húzó) ösz. fn. Csipő vagy fogóféle eszköz a kádároknál, melylyel az abroncsot az edényre felhúzzák.

ABRONCSOL, (abroncs-ol) áth. m. *abroncsol-t*. L. **ABRONCSOZ**.

ABRONCSOS, (abr-oncs-os) nm. tt. *abroncsos-t* vagy —*at*, tb. —*ak*. 1) Abronccsal kerített, befoglalt, erősített. *Abroncsos hordó, csébbör, dzsa. Vas, réz abroncsos kanna*. 2) Mondják szoknyaféle ruhákról, melyekbe saját nemű abroncsot eresztenek, hogy kerekdeden álljanak. *Abroncsos szoknya, krinolin*.

ABRONCSOZ, (abr-oncs-oz) áth. m. *abroncsos-tam, —tál, —ott*, par. *abroncsos-z*. Abronccsal kerít, befoglal, erősít, földszerez. *Abroncsosni a hordót, kádat, bődönt. Szoknyát abroncsosni*.

ABRONCSOZÁS, (abr-oncs-oz-ás) fn. tt. *abroncsozás-t*, th. — *ok*. Cselekvés, midőn abroncsoznak valamit. V. ö. **ABRONCSOZ**.

ABRONCSOZAT, (abr-oncs-oz-at) fn. tt. *abroncsozat-ot*. Több abroncsnak szerkezete, mint valamit körülkerítő foglalvány, együttesen véve. *Hordók vas abroncsozata*.

ABRONCSOZTAT, (abr-oncs-oz-tat) mivel. m. *abroncsoztat-tam*, — *tál*, — *ott*, par. *abroncsoztass*. Abroncsosul behúzat, vagyis parancsolja, rendeli, meghagyja, hogy valamit abroncsozzanak. *Abroncsoztatni a hordót, a kádat*.

ABRONCSSZÁL, (abroncs-szál) ösz. fn. Szálforma, lapos rúd, fából vagy vasból, rézből, mely karikára hajtva abroncsul használatik.

ABRONCSVAS, (abroncs-vas) ösz. fn. Abroncsnak való szálvas.

ABROSZ, (abr-osz) fn. tt. *abrosz-t*, th. — *ok*. 1) Kender-, len-, gyapot- s ilyféle szövetből való asztalruha, melyvel az asztalt evés alatt betéríteni szokták. *Sávoiyos, finom, durva szövetű abrosz. Tiszta, szennyes abrosz. Ösmerem az abroszt, szőszből, fonták*. Km. *Szűles az asztal, keskeny az abrosz, rövid a vacsora, népd. Sáholyos abrosznak szebb a színe, mint a viszája* példab. 2) Lepedő, melyet a közrendű nők esernyő helyett magokra terítnek. *A mely abroszt sokan viselnek, szőszszé válik*. Km. 3) I. FÖLDABROSZ, FÖLDKÉP. Elemzésére nézve I. ABR, elvont gyök, melyszerint eredetileg borított, takarót jelent. Némely szláv nyelvekben : *obrusa*.

ABRUD, fn. tt. *Abrud-ot*, th. nincs. Erdélyi folyóvíz, melytől *Abrudbánya* város, és *Abrudfalva* helység nevei.

ABRUTÜRÖM, (abrut-üröm) ösz. fn. A cserjésedő ürmök alneméhez tartozó növényfaj, melynek szárnyai ságárok, alsó levelei kétszerszárnyaltak; fészkei félgolyóbisok, szőrösödők, szőkék; másképp, *seprőrutá*. (Artemisia abrotanum).

— **ACS**, (1) hangrendi változattal: *ocs, ecs, écs, ics, ücs, ücs*, kicsiny. névképző, mely leginkább főnév néha mellékevekekhez is járul, többnyire *ka ke* kicsinyítővel egyesülve. Hangzója *a, o, e, ö*, ritkán *i*, rendszeren az illető szó többesében levőhöz alkalmazkodik, p. ur-ak ur-acs, ur-acs-ka, bor-ok bor-ocs-ka, köv-ek köv-ecs-ke, kert-ék kert-écs-ke, tör-ök tör-öcs-ke. Hosszú *á* után valamivel zártabb *a*-val, mely tájéjtés szerint *o-ra* változik : *tál-acska, tál-ocska, ház-acska ház-ocska*. A szók végén levő *a, e, ó, ö*, hangzókkal öszveolvadva megnyúlik : *kapácska = kapa-acska, butácska, kefécske, gubócska, gümöcske*. Az *u, ü, i* után hangzója elmarad : *kapuska, köpücske, fücska, putricska, tepszicske, de fi után fiacska*, mert többese *fiak*. Néha *ics-re* változik : *kav-ics, gub-ics, varad-ics, pap-ics*. Fordítva : *csa*, magashangon, *cse* : *tó-csa, galamb-csa, gyermek-cse, görgő-cse*. A keresztnevekben *csa, csi, csó* : *Borcsa, Marcsa, Julcsa, Jancsi, Fercsó, Tercsi*. Csinczogó hangváltozattal egyeznek vele : *acs, ecs, écs, ics, ücs, ücs* : *kukacz, perecz, ketrečz, libocz,*

gümböcz, nápicz, fordítva : csa, cse : *utcsa, dercse, gyerköcse, Gyuricsa, Katicza, Évicza, továbbá a keményebb ka ke* : *leányka, asszonyka, legényke, emberke, kedveske, szegényke*; fordítva : *ak* : *kupak = kupka, csutak = csutka*. Ezen képzőről többen azt tartják, hogy a szlávoktól kölcsönözték, minthogy változataival együtt a szláv nyelvekben is községesen divatozik, p. *hlav-icska* fej-ecske, *devojka* leányka, *devoj-csicza* leány-ocs-ka, vagy nyittravölgyiesen *lány-csika*. Rokon vele a latin *cu* : *mulier-cula, homun-culus*, a szász német *chen, männ-chen, weib-chen*. Valjon van-e a latin *cu*, szláv, *ka, csa, csa, ics* s német *chen*-nek saját nyelvökbeli megfelelő gyöke, itt nem kutatjuk : de azt senki sem tagadhatja, hogy nyelvünkben alaphangra és fogalomra nézve, a *ke* kicsinyítővel egyeznek a *kev-es, ki-s, ki-csi* gyökei, valamint az önálló *écs* vagy *ücs* = kisebbik, fiatalabbik testvér (töröktül : *akh*), és *ocs-ó* nyúl = fiatal vagy kicsi nyúl, egyesítve pedig mind a kettő, tökéletesen megegyezik *csak*, tájdivatosan p. o. Göcsejben *csék* szóval, melyből *csekély* is ered.

— **ACS**, (2) névképző, mely a kicsinyítő *acs*-tól különbözik, s részben a milységet jelentő *as* képzővel rokon, illetőleg annak módosítása p. o. a *makacs, pipacs, ordacs* szókban, részben mint *csindl* régiesen *csedl* igező gyöke : *cec*, alhangon : *csa*, jelent munkálót, eszközlőt, eszközt, pl. *szivacs, dugacs*. L. **ÁCS** képző.

ACSA, (1) fn. tt. *acsá-t*, th. — *ák*. Mocsáros vizek körül röpködni szerető rovarnem, melynek négy hosszúka, keskeny röptyűje, hosszúdad dereka, s több állkapocsból szerkezett szája van; másképp : *szilaköltő* (Libellula).

ACSA, (2) faluk Fehér, Pest és Somogy megyékben és pusztá Csanádban. Helyr. *Acsa-n*, — *ra* — *ról*. Régi oklevelekben *Achya* alakban is.

ACSÁD, helynév. Helyragai : — *on*, — *ra*, — *ról*. Bihar, Vas és Veszprém megyei helységek.

ACSALAG, Sopron megyei helynév, tt. *Acسالag-ot*, helyr. — *on*, — *ra*, — *ról*.

ACSARKODÁS, ACSARKODIK, I. **AGYARKODÁS, AGYARKODIK**. Somogyban divatos táj-szók, a *gy* hangnak *cs-re* változtával, mint : *varangy varancs, göröngy göröncs*.

— **ACSON, ACSONY**, (acs-on) kettőzött képző : *alacson* vagy *alacsony*; magashangon : *ecsen*, például *kerecsen*.

— **ACSKA**, (acs-ka) kettőzött kicsinyítő, hangrendi változattal : *ocska, ecske, écske, ücske, icske* : *hal-acska, bor-ocska, kez-ecske, kert-écske, tör-öcske, szapor-icska*. A keresztnevek igen ritkán veszik föl kettőztetve, akkor is némi változattal, pl. *Mar-iska, Jul-iska, Jan-caika*, hanem többnyire, akár egyikét akár másikat csak egyszerűen : *Marcsa, Julcsa, Borcsa*; *Lajoska, Jánoska, Józsiika, Andorka*.

Elemzésére nézve I. — **ACS**, kicsiny.

ACSKÓ, fn. tt. *acsó-t*. Dunán túl divatos táj-szó, a szokottabb *sacsó* helyett; I. **ZACSKÓ**.

— ACZ, képző, hangváltással *ocs, ecs, őcs*. Jelentésére megfelel az *acs* ragnak, pl. *kupacs, kukacs, malacs, gerács* (= gerince), *gömböcs*.

ACZ, elvont gyök, melyből ACZÉL, ACZINTOS, ACZOGAT származtak, s jelent valami keménységet, szilárdat. Rokona a szintén keménységre vonatkozó magashangu *eds* (= ed-es).

ACZÉL, (acz-él) fn. tt. *aczel-t*, tb. —ok. A vasnak oly neme, mely bizonyos mütét által keménynyé, szilárdá, hajthatatlanná, illetőleg kitérően metsző, hasító erejűvé lett. *Kemény, mint acél*. Km. *Könnyebb az acélt eltörni, mint meghajítani*. Km. Különösen keményített vasból a végre készített eszköz, vagy szeresám, hogy a kovából tüzet ütön. *Acéla jó* (a csél a jó), *de kovája rossz* (de az eszköze rossz). Km. *Az sem mondotta, cseréljünk acélt*, azaz barátságtalanul viselte magát. Költői nyelvben használtatik fegyver, különösen kard értelmében. „Ámosi markokban villogtak fényes acélok.” Horv. E. *Acélhegyre venni az elleneséget*. Mint hadi műszó jelenti a puska azon részét, mely a kovához csapattva, ebből tüzet üt ki. Átv. ért. jelent szilárd, hajthatatlan jellemet, kemény erkölcsöt. *Acél köblü, mellü, akaratu férfi*. *Acél anyának tilkák a lednya*. Km. *Asszonyrak minden farskoldal acél*. Km. Egyezik vele a szláv *ocel* vagy *ocsel*, s mennyiben az aczel edzés által készül, rokona a német *ütsen*; régen *asan, aszan, etsen*. V. ö. ACZ gyök, és EDZ.

ACZÉLCSAT, (aczél-csat) ösz. fn. 1) Aczélanyagból készített csat. 2) Gyűrű vagy karika, melylyel még némely régi divatú dohányszók az aczélta dohányszacskóhoz kötik.

ACZÉLEDZÉS, (aczél-edzés) ösz. fn. Szerszámcsináló kovácsok mütéte, mely által a vasat aczéllá edzik, keményítik.

ACZÉLEDZŐ, (aczél-edző) ösz. fn. Szerkovács, a ki a vasat aczéllá edzi, szilárdítja.

ACZÉLÉR, (aczél-ér) ösz. fn. Szerkovácsok, lakatosok nyelvén, a vasnak azon erei vagyis részei, melyek aczélkeménységűek, s a ráspolynak és furónak nem engednek.

ACZÉLFAL, (aczél-fal) ösz. fn. Átv. ért. igen szilárd kőből, és ragasztékból álló, s mintegy áttörhetetlen kemény falmű.

ACZÉLFORRÁS, (aczél-forrás) ösz. fn. Forrás víz, mely vas elemeket tartalmaz, mely a benne fűrdők testét megedzi, mintegy megaczélozza.

ACZÉLFÜRDŐ, (aczél-fürdő) ösz. fn. Fürdő, vasrészeket tartalmazó vízből; különösen mesterségesen készített ilyen fürdő, midőn a hideg vízbe forró vasat mártanak. *Acélfürdőt rendelni, használni*.

ACZÉLGOLYÓ, (aczél-golyó) ösz. fn. 1) Aczélanyagból csinált golyó. 2) Reazelt vasporból és borkőből szilárd tömeggé gyúrt, s golyóvá alakított vegyanag.

ACZÉLGOMB, (aczél-gomb) ösz. fn. Aczélanyagból készített gombféle mű.

ACZÉLGOMBOS (aczél-gombos) ösz. mu. Aczél-

gombokkal ellátott, fölszerelt, disztett. *Aczélgombos mellény, dolmény, menté*.

ACZÉLGYÁR, (aczél-gyár) ösz. fn. Gyár, melyben a vasat aczéllá edzik, s belőle különféle szereket készítenek.

ACZÉLHÁMOR, (aczél-hámor) ösz. fn. 1) Hámor, azaz hutai kalapács, pöröly, melylyel a vasat gyakoribb koholás által aczéllá edzik. 2) L. ACZÉLHUTA.

ACZÉLHUTA, (aczél-huta) ösz. fn. Huta, vagy koh, melyben többszöri olvaasztás, kalapálás által a vasanyagból aczél edzenek.

ACZÉLKARIKA, (aczél-karika) Aczélanyagból való kemény, szilárd karika.

ACZÉLKÉK, (aczél-kék) ösz. mn. Edzett vashoz, vagyis aczélhoz hasonló kékszínű. *Aczélték sománcs*.

ACZÉLKÚT, (aczél-kút) ösz. fn. Kút, melynek vize földött vasrészeket tartalmaz.

ACZÉLLAP, (aczél-lap) ösz. fn. Aczélanyagból lapított lemez, vagy táblaféle mű, különféle csélokra, p. az aczélmetazóknál.

ACZÉLMETSZŐ, (aczél-metsző) ösz. fn. Művész, a ki aczélra különféle képeket, alakokat metsz vagy bőköve vas.

ACZÉLMÍV, l. ACZÉLMŰ.

ACZÉLMÍVES, (aczél-míves) ösz. fn. Különféle szereket, diszműveket, árukat aczélból készítő míves.

ACZÉLMŰ, (aczél-mű) ösz. fn. Aczélanyagból készített mindenféle mű, p. gombok, karikák, csatok, eszközök; különösen ilyenmü mesterséges árúk.

ACZÉLMŰVES, l. ACZÉLMÍVES.

ACZÉLNEMŰ, (aczél-nemü) ösz. mn. tt. *acelnemü-t*, vagy —*el*, tb. —*k*, vagy —*ek*. Általán a mi aczél tulajdonságával bír, s abból van készítve. *Aczelnemü eszközök, szerek, diszművek*.

ACZÉLOS, (acz-él-os) mn. tt. *aczelos-t*, vagy —*at*, tb. —*ak*. 1) Aczélkeménnyé edzett, szilárdított. *Aczelos vas kard*. 2) Aczélféle vassal bevont, fölszerelt. *Aczelos páisz, sabola*. 3) Aczélból való eszközökkel ellátott. *Aczelos koszték*, melyről aczél fityeg. 4) A maga nemében kemény, szilárd. *Aczelos jég*. Különböztetéstül a porhanyótól. *Aczelos búsa*, tömör tartalmú, nehéz. *Aczelos föld*.

ACZÉLOSODÁS, (acz-él-os-od-ás) fn. tt. *aczelosodás-t*, tb. —*ok*. Erőtulajdonsági változás bizonyos testben, midőn aczéliossá képződik; szilárdulás, tömörödés, keményedés, l. ACZÉLOSODIK.

ACZÉLOSODIK, (acz-él-os-od-ik) k. m. *aczelosod-tam*, —*tól*, —*ott*. Aczéliossá képződik, e szónak több értelmében. *A forró vas többeszi hideg vízbe mártás és kalapálás, edzés által aczéliosodik. A jég kemény hideg, a gabaszem tartós meleg, érés által aczéliosodik*.

ACZÉLOZ, (acz-él-os) áth. m. *aczelos-tam*, —*tól*, —*ott*, par. —*s*. A vasat sajátnemü gyári mütéttel keménynyé, szilárdá, hajthatatlanná, szóval aczéllá képez, edzi, illetőleg éleaiti. Átv. ért. testét különféle

szerekkel, gyógymóddal, szigorúsággal megkeményíti, hogy ép, tartós legyen, s a viszontagságokkal dacoljon.

ACZÉLOZÁS, (acz-él-oz-ás) fn. tt. *aczelozás-t*, tb. —ok. Általán cselekvés, midőn valamit tulajdon vagy átv. értelemben aczelosunk. *Vanemű szerek aczelozása. Testi erő aczelozása.* V. ö. **ACZÉLOZ.**

ACZÉLOZÁSI, (acz-él-oz-ás-i) mn. tt. *aczelozási-t*, tb. —ak. Aczelozást illető, ahhoz tartozó, arra vonatkozó. *Aczelozási művelt, mesterség.*

ACZÉLOZOTT, (acz-él-oz-ott) mn. tt. *aczelozott-at*. Aczélkeménységűvé edzett, aszilárdított. *Aczelozott szántóvas.* Átv. a maga nemében erőssé, tartóssá tett. *Aczelozott test.*

ACZÉLPOR, (aczél-por) ősz. fn. Az aczélmeteszök reazelője, vagy vésűje által az aczéllepről lehullatott porrészekké.

ACZÉLPÖRÖLY, (aczél-pöröly) ősz. fn. Pöröly, aczélká keményített vasanyagból.

ACZÉLRÖG, (aczél-rög) ősz. fn. Átv. ért. aczélkeménységű ásványrög, mely sok vasat tartalmaz.

ACZÉLRÚGÓ, (aczél-rúgó) ősz. fn. Aczélanyagból készült, s meghajtott, vagy gyűfikbe tekergetett vékonyabb-vastagabbféle huzal vagy rudacsa, mely a nyomást rugalmasan visszataszíja.

ACZÉLSZÍN, (aczél-aszín) vagy **SZINÜ**, ősz. mn. l. **ACZÉLZÖLD.**

ACZÉLTÜKÖR, (aczél-tükör) ősz. fn. Fényesre csiszorolt aczéllemezéből való tükör.

ACZÉLVÉSŐ, l. **ACZÉLMETSZŐ.**

ACZÉLVÉSÜ, (aczél-vésü) ősz. fn. Vésűféle eszköz, aczélból.

ACZÉLVÍZ, (aczél-víz), ősz. fn. Ásványos víz, mely leginkább szénasavban föloldott vasrészeket tartalmaz.

ACZÉLZÁR, (aczél-zár) ősz. fn. Zár, melynek anyaga aczélból van. Átv. feltörhetetlen akadály, mely miatt valamihez férni nem lehet.

ACZÉLZOTT l. **ACZÉLOZOTT.**

ACZÉLZÖLD, (aczél-zöld) ősz. mn. Homályos zöld, mely sötétes kékszínbe megy. *Aczélzöld posztó, kelme.*

ACZINT, (acs-int) elvont törzs, mely valami keménységet, aczélkeménységet jelent, mint az *aczinatos*, *aczinatoskodik* származékaiból kitünik. V. ö. **ACZ**, **ACZÉL.**

ACZINTOS, (acs-int-os), mn. tt. *aczinatos-t* vagy —at, tb. —ak. A székelyeknél jelent a maga nemében keménységet, különösen ilyféle földet. *Az aczinatos földet nehéz szántani, ásni, kapálni.* Máskép: **ACZÉLOS.**

ACZINTOSKODIK, (acs-int-os-kod-ik) k. m. *aczinatoskod-tam*, —tél, —ott. Székelyesen szólva, akaratoskodik, nyakaskodik, vagyis átv. ért. mások akaratának, parancsának stb. mintegy aczél gyanánt ellenszegül, nem enged.

— **ACZK**, (acs-k) ősz. képző, melynek eleme k. úgy látszik, csak kihangzásos toldalék, p. pal-aczk, tar-aczk, mint a tövis-k, pilincz-k, Berecz-k szókban. Igen ritka divatú, s az acs kicsinyítőből különbözik.

— **ACZKA**, (acs-ka) kettősött kicsinyítő, s nem egyéb, mint az *acsa* változata, csangósan hangorlatva: *hal-acska, gomb-ocsa, kert-écske, bőr-écske.* Országos divatú: *lap-ocsa*, tájejtéses: *lap-icaka*, l. **ACS**, kicsiny.

ACZOGAT, (acs-og-at) gyak. áth. m. *aczogat-tam*, —tél, —ott. par. *aczogass.* Keményen fedd, dorgál, s mintegy úgy bánik vele, mint a vassal szoktak, midőn majd megtüzesítve, majd leforrászva, majd pörlyözve edzik. Vékonyhangon: *edzeget.*

ACZOGATÁS (acs-og-at-ás), fn. tt. *aczogatás-t*, tb. —ok. Kemény feddés, dorgálás, s mintegy erkölcsi aczelozás, edzegetés.

AD, áth. m. *ad-tam*, —tél, —ott. Hosszú á-val *ad* csak a gyökben használatik, különben soha. 1) Általán valamit másnak odanyújt. *Add ide azt a fegyvert. Gyermek kezébe kést ne adj.* 2) Ajándékképpen nyújt. *A kocsiának borralalót adni. Jutalmat, ajándékot adni. A koldusnak alamizsánát, kenyeret, ruhát adni. Adjatok, adjatok amit Isten adott; adott Isten, adott, de eltagadjátok.* Keldusének. „Adott jót felejtésd s panaszban ne ejtsd. Elvitt jórul pedig emlékezéll holtig.“ Példabeszédek Beniczky Péter után. *Ha adsz, adj jó szívvel.* Km. *Aki kérdi, kell-e? nem örömet ad.* Km. *Adj uram Isten, de hamar.* Km. *Ha adhat, maradhat.* Km. *Könnyű adni, ami nem kell.* Km. *Szép ott adni ahol senki sem kér.* Km. *Ki nem akar adni, azt mondja, nincs.* Km. *Amit ott adnak, kés nélkül is megeheted.* Km. 3) Jeleut vásárlási cserét, s közvetlen viszonytára vesz. *Hogy adod a búsdit? Ha olcsón adod, vessek belőle. Mit adsz e tinóért? Amint vettem, úgy adom. Nem úgy adja, amint árulja.* Km. *Azaz nem mind igaz, amit beszéll.* 4) Kínálást: *adj széket, pohár bort a vendégnek.* 5) Szelidebb vagy keményebb fenyegetést. *No no gyerek, majd adok! Csak keszem köcsé kerüljön, majd adok én neki!* Ezek nyomán használatik különféle átv. értelmű mondatokban. *Tudtára, vagy tudtál adni valakinek valamit* = tudósítani. *Példát adni* = bizonyos jó vagy rossz tettet mutatni, melyet mások követve elfogadnak, vagy: kemény büntetés által lélekre ható jelenetet eszközölni. *Esére adni* = megfoghatóvá, érthetővé tenni. *Másnak valamit kézre adni* = bizonyos cselekvésre könnyítő módot, alkalmat nyújtani. *Kézhez adni* = kézbe nyújtani. *Számot adni* = a tett költségek hova fordítását részletesen előterjeszteni, valamint a bevételekről számolni; átv. ért. bizonyos tettek okát, végrehajtási módját okadatolni. *Egyben vagy együttvé, vagy összeadni a háasandókat.* *A leányt férjhez adni. Magát valamire adni* = bizonyos munkára, mesterségre, foglalkozásra, hivatalra stb. szánni. *Jó, rossz tanácsot adni. Jó esőt adni. Hálát adni. Jelt adni. Puskája csütörtököt adott.* *Bának, szomorúságnak, ivának adni magát.* *Esküszik Mák Bandi, a szomszéd is hallja, hogy fejét szomorúságnak adja.* *Vörösmarty. Valakire vagy valamire sokat vagy nem sokat adni* = várni, remélni, félni tartani tőle, vagy tekintettel, hitellel lenni, vagy nem

lenni iránta. *Szavára mit sem adok, nem hiszek neki. Arra sokat adok, az sokat nyom előttem. Édes anyám, adj tisztát rám. Népd. Adj Isten! Adjon Isten!* köszöntési szójárások. *Isten adta gyűge emberek, sajnálkodva neheztel. Eszem-, lelkem-, kincsem-, gyűngyöm adta, kedveskedő, hizelgő, enyelgő nyájkaszkodó kifejezések. Essemadta kis barnája, be illik a csókom rája. Népd. Ilyen, amolyan adta, millió adta, szelidebb és szépített neve a sokkal undokabb, s itt nem említhető káromkodásoknak. A ki sokat ígér, keveset ad. Km. Adott eső = ígérlet, fogadás. Keset adni, bizonyos szerződés vagy barátság jelöl. Fiát katonának adja. Valamin túl adni = valamit mint kellemtelenséget potomra odadni, valamitől megmenekedni. Hála Istennek, hogy e hivatalan vendégen túl adhattam. A gyermeket mesterségre, iskolába adni. Igeköztökkel összetéve: bead, kiad, föl-ad, át-talad, lead, elad, megad, összead, visszaad, melyeket l. saját rovaik alatt. A maga nemében legegyszerűbb gyökige, s rokon vele a szanszkrit dá, lapp addom, finn annan, latin do, hell. δίδωμι, szláv dám stb.*

— AD (1), helynévképző, mely az illető törzsek többséhez alkalmazkodva *od, ed, öd, öd* módosításokkal jár, ú. m. lov-ak Lov-ad, lud-ak Lud-ad, som-ok, Som-od, ölv-ek, Ölv-ed, eb-ek Eb-ed, bög-ök Bög-öd. A hangzóval végződő gyökök, vagy törzsek után: *dá, öd, éd, öd, ud, ud, id*: Abád, Tarród, Ürgéd, Szapud, Gyömröd stb. Igen sok helynévben egyszerű *d*: Udvar-d, Tömör-d, Farkas-d, Nyáras-d, Köves-d. Mint szorosan vett helynévképző egyesik azon *d*-vel, mely az *i-dé* és *o-da* helymutatókban rejlik, s melynek közel rokona a helyben marasztaló *t* az *itt ott* helyhatározókban. Egyébiránt e nemű helynevek közül többen a *d-t* *s-re* változtatják, mint: Somod Somos, Szilvád Szilvás, Almád Almás, miszerint ezen képző egyszersmind az összevonttétési, vagy birtokviszonyi tulajdonságot jelentő *as, es, os, üs* értelmét is kifejezi, p. *Ludad* = ludas hely, *Somod* = somos, *Ebed* = ebes, *Nyárad* = nyáras, *Öved* = öves, *Udvard* = udvaros hely. Némely helynevekben *gy-re* változik, mint: Somogy, Szilágy, Almágy.

— AD (2), osztó számneveket képez, hangrend szerint: *od, ed, öd*, s mint ilyen 1) főneveket alkot: harm-ad, nyolcz-ad, husz-ad, hatvan-ad, nyolczvan-ad, száz-ad, hat-od, millióm-od, kett-ed, negy-ed, tíz-ed, tizenegy-ed, tizenkett-ed, ezer-ed, öt-öd, s jelent az ily számú részekre osztott egészről egy ilyen részt: három-(ból) egy, négy-(ből) egy, öt-(ből) egy, stb. (lásd alább is). *Jóvedelme harmadát, tizedét, huszadát, másadát a bős jóra fordítja. Bérének csak ötödét kapta meg.* 2) milységneveket, mely esetben sorzó vagy rendszertől értelmű s közönségesen *ik* toldalékokat vesz föl: kettedik (a magasabb vagyis üszvetett számokban mint: tizenkettedik, magában: második; így egyedik is, mely magában első), harmadik, tizedik, századik, ezredik; am. három egyik, tízegyik, százegyik, ezeregyik; különben a régiéknél e nélkül is divatozott, p. a müncheni és tatrozi *cod*. „harmad- negyed- ötöd capito-

lom,“ sőt ma is több esetben élünk vele: p. harmad- negyed- ötöd éve múlt; „harmad ebéd;“ kiváltképen mint társasági seregosztóval: *másod magával ment el s harmad negyed magával jött meg; tized magával ültt rám, midőn én csak ötöd magammal voltam.* Az árja nyelvekben is a rendszertől származó *d*-vel igen közel rokon *t*-vel képeztetnek, így a hellenben: *πρω-τος, ερι-τος, τεταρ-τος, πέμπ-τος, έκ-τος δέκα-τος*, a latinban: *quar-t-us, quin-t-us, sex-t-us*, a szanszkritban: *pra-th-amasz (első), dvi-t-tjasz (másod), tri-t-tjasz (harmad), csatur-th-asz (negyed), a németben: zwei-t-e, dri-tt-e, vier-t-e, fünf-t-e, zehn-t-e* stb. Schott Vilmos úr előadása szerint az egész altaji (csüd vagy scytha, török, tungúz és mongol) családban is lényeges ismerteve (ismertető jele) a rendelő számnak *t* vagy *d*, pl. a syrjanban *njolj-ed* (negyed), *vit-öd* (ötöd), a lappban *nielj-ad, vid-ad, mordvinban nili-tse* (nilitte helyett), néha *n* közbeeszerrel mint a szudmiban, törökben; az utóbiban a *d*-nek *da*-vó lágyultával is, pl. bir-indi első, régiesen előlős, iki-nd-si (kettéd), altynday (hatod), stb. (lásd: das Zählwort in der tschudischen Sprachenclasse von Wilhelm Schott. Berlin). A magyarban a török *ndsi*-nek hangokban megfelelni látzó *öd, öd*, ezekben: első, utolsó, innenső, tálső, végső, stb. igen szépen megfejtetik az *eső* (azaz fekvő, helyezett) részesüléssel: elől-eső (régiesen csakugyan elől-öd), utól-eső, innen-eső, túl-eső, vég(ül)-eső.

— AD (3), igeképző, s hangrendileg párhuzamos társa *ed*, amaz mindenféle mély, emez mindenféle magas gyökök és törzsek után. Képes önhatókat a) fő- és melléknévekből: ár-ad, horg-ad, lik-ad, vig-ad, higg-ad, hamv-ad, sarj-ad, ev-ed, gerj-ed, rev-ed, szörnny-ed, b) igeékből: föl-ad, gyúl-ad, forr-ad, függ-ed, dől-ed, c) leginkább elvont vagy elavult gyökökből és törzsekből, melyek közül már több önállólag is divatba jött: ak-ad, ap-ad, borsz-ad, dag-ad, duzz-ad, fak-ad, fár-ad, fonny-ad, lank-ad, loh-ad, mar-ad, roh-ad, rag-ad (adhaeret), szak-ad, ébr-ed, ep-ed, eng-ed, enyh-ed, geb-ed, mer-ed, terp-ed, stb. Ezen nemű önható *ad ed* képzőnek az átható *aszt* *eset* párhuzamos társa, t. i. amaz mintegy önmagában működő bennmaradó, önmagára ható, emes kifelé ható cselekvést jelent, vagyis az önható *ad ed* = azzá, vagy olyanná lesz, mintegy tevődik, amit vagy amilyet az illető alapszó jelent, p. *ár-ad* = árrá lesz, *horg-ad* = horoggá vagy horogalakúvá változik, *higg-ad* = higgá lesz, stb. tehát általában bizonyos állapotba való átmenetelt átváltozást fejez ki; az átható *aszt* *eset* pedig = más valamit vagy valakit olyanná tesz, amit vagy amilyet az illető alapszó jelent, p. *lik-aszt* = likaasá, *horp-aszt* = horpassasá, *kop-aszt* = kopassasá tesz.

Az *ad ed* képzőnek önható értelmét tehát abból ismerjük meg, hogy *aszt* *eset* párhuzamos társa vagyon, p. *apad* *apaszt*, *akad* *akaaszt*, *marad* *maraszt*, *ragad* (haeret) *ragaaszt*, *eped* *epeszt*, *mered* *mereszt*; különben átható erejű, p. a *rag-ad* (rapit), *fog-ad* (cselédet, vendéget) igeikben. Továbbá, az *ad ed* mint belképző gyakorlatos önhatókat képez, mely esetben párhuz-

mos társa a műveltetve átható *at et* : ing-ad-oz, ing-at, mozg-ad-oz, mozg-at, leng-ed-es, leng-et, csörg-ed-es, csörg-et.

E párhuzamításokból kitetassik, hogy ezen képviső lényegét a *d* teszi, mely, mint a maga nemében lágyabb, kisebb hatású cselekvést fejez ki, ellenben a keményebb *t* erősebb, erélyesebb, külső változást okozó hatással bír. A *d* és *t* mint nyelvetük rokonsága a nyelvészek általánosan elismervé van, s kitűnő példái hozatnak fel a többek között a hellen *δάκρυμα* és latin *lacryma*; a magyarban is az igék egyes második személyének raga *d* vagy *t* vagy *sz* helyett többnyire *l*, pl. az egész szenvedő igeviszonyításban : vár-at-ol, kéret-el, kéretend-el, kéretél (=kérete-el) kéretnél (=kéretne-el); így az alanyiban is a mutató mód jelen és jövő idején, s foglaló módon kívül, mindenütt : kéréll (=kére-el), kért-él vagy kért-el, kéréll (kérne-el), stb. Szinte a második személyt jelentő *t* vagy *d* helyett áll az *l* ezen alakban is : kér-lek, vár-lak, mint a hatás tárgya. Innen van, hogy a magyar (ül ül) is rokon értelmű azaz önható igéket képez, azon különbséggel, hogy *ad ed* rendszerint elvont gyökökhöz járul, *ül ül* pedig már önálló szóból alkot további származékokat. V. ö. *ül ül*, képzőket.

— AD (4), egyes számbeli második személyű birtokrag, melynek hangzója a többszámét követi, s ennél fogva mássalhangzó után ötágu : *ad, od, ed, éd, öd* : fal-ad, bor-od, kez-ed, kert-éd, bőr-öd; az önhangzókkal, mint a többes *k-ja*, összeolvad : kapa kapád, kefe kefeld, csákó csákód, tömlő, tömlőd, tepazi tepazid, kapu kapud, csöpi csöpüd. Ugyanez a névviszonyítókhoz is járul : nál-ad, reá-d, után-ad, hozzá-d, miatt-ad, nek-ed, vel-ed, mellett-ed, érett-ed, előtt-ed, stb. a midőn tisztán személyragoknak nevezhetők.

Ezen rag nem egyéb, mint a második személynévmás *te*, megfordítva *et, ed*, módosult mássa. Bővebben l. SZEMÉLYNÉVMÁS.

— AD (5), egyes számbeli második személyrag, a határozott alakú igék némely idejében és módjában, s párhuzamos társa *ed*, nevezetesen a *múltban* : irt-ad, itt-ad, látt-ad, gyúrt-ad, mondt-ad vagy mondott-ad, vert-ed, ett-ed, nézt-ed, ütött-ed vagy ütt-ed, kérdett-ed vagy kérdt-ed, ölt-ed, a *parancsolóban* és *kapcsolóban* : ir-j-ad, igy-ad, láss-ad, gyúrj-ad, mondj-ad, verj-ed, nézz-ed, egy-ed, ölj-ed, mely alak már ma a parancsoló mód képzője elhanyagolásával egyszerű *d* : ir-d, id-d, (igy-ad), mond-d, ver-d, öl-d. Az igező véghangzójával összeolvad az úgynevezett *fél múltban* : ira-ad irád, monda-ad mondád, vere-ed veréd, üte-ed ütéd; az *ohajtóban* : irna-ad irnád, mondana-ad mondanád, verne-ed vernéd, ütne-ed ütőd; a *részesülében* : irva-ad irvád, verve-ed vervéd. A jelentő mód jelen idejében háromágu *od, ed, öd* : ir-od, hord-od, húz-od; ver-éd, tész-éd, néz-éd, ölel-éd, tüzel-éd; öl-öd, üt-öd, bököd-öd; a jövőben kétágu, t. i. *od ed* : irand-od, hordand-od, húzand-od; verend-éd, nézendéd, ölend-éd, ütend-éd, böködend-éd. Tájéjtással *ö ü* után

öd, de est se a finomabb, műveltebb társalgási, se a szónoki, se a színpadi, se általán a gondos irodalmi nyelv nem követi, p. ölelend-öd, ütend-öd, annál kevesebb ezeket : verend-öd, lelend-öd, stb.

Hogy ezen rag is a második személynévmás egyik módosítása, l. SZEMÉLYNÉVMÁS.

— AD, képzői toldat ezen szóban *tovább-ad*, egyebütt nem igen fordul elő, ebben is alkalmasint *tovább-ott* vagy *tovább-itt*, *tovább-ett-ből* alakult.

ADA, nagy helység Bácskában, a török nyelvben szigetet jelent. Helyr. *Adára*, —*ról*, —*án*.

ADACS, helyn. Heves és Pest megyében. Helyr. —*ra*, —*ról*, —*on*.

ADAG (ad-ag) fn. tt. *adag-ol*. 1) Étel-italból egy-egy rész, s határozott mértékű mennyiség, mely bizonyos fogyasztót illet, vagy egyszeri elköltéare való. *Ahányan ülnek az asztalnál, annyi adag húst, bort, kenyeret tenni föl. Egy adagra félfont hús. Szénából két fontyi, zabból két övezetett maroknyi adagot szabni a lónak.* 2) A gyógyszerből egy-egy bevévőre való mennyiség. *A porokból napontint három adagot bevenni. Nagy, kis adagot rendelni.* Újabbkori alkotásu, s általán elfogadott jó szó. V. ö. —*ag* képző.

ADAGTAN, (adag-tan) ösz. fn. A gyakorlati gyógytudomány azon ága, mely a gyógyadagokról szól.

ADAKOZÁS, (ad-ak-oz-ás) fn. tt. *adakozás-t*, tb. —*ok*. Jótékony cselekvés neme, midőn saját vagyონukból másoknak valamit ingyen, jóakarattal stb. juttatunk; bőkezűség, alamizsnálkodás. V. ö. *Adakozik*.

ADAKOZÁSI, (ad-ak-oz-ás-i) mn. tt. *adakozási-t*, tb. —*ak*. Adakozást illető. ahhoz tartozó, arra vonatkozó. *Adakozási ösztön, vágy, hajlam.*

ADAKOZAT, (ad-ak-oz-at) fn. tt. *adakozat-ol*. Maga azon jószág, segédpénz, alamizna stb. melyet ajándékképen másoknak adogatunk. juttatunk.

ADAKOZIK, (ad-ak-oz-ik) km. *adakoz-tam*, —*tdl*, —*ott*, par. —*zdl*. Általán, vagyónából mások javára, fölségelésére kisebb-nagyobb mennyiségben valamit juttatgat, osztogat. *Közintézetekre, jótékony célokra adakozni. Könnyű a másébból adakozni.* Km. Különösen, vallási kegyeletből, irgalmasságból a szegényeknek, szükölködőknek, kárvallottaknak segédpénzt, élelmet, ruhát stb. nyújtogat, adogat. *Adakozunk a szegény árvák, övegyek, nyomorékok, kórosdaganat stb. számára.*

ADAKOZÓ, (ad-ak-oz-ó) mn. Aki adakozni szokott, bőkezű, alamizsnálkodó, kegyes ajándékokat osztogatni szerető. *Az adakozó embert fölkeresik a szegények. Bőven adakozó gazdagok.* V. ö. ADAKOZIK.

ADAKOZÓSÁG, (ad-ak-oz-ó-ság) fn. tt. *adakozóság-ol*. Jótékonyosság neme, vagyis, kegyes tulajdonság, melynél fogva valaki adakozni szeret, és szokott.

— ADAL, (ad-al) ösz. névképző, magash. *ed-el*, melynek első eleme az önhatókat képző *ad ed*, a másik pedig valószínűleg a részesülő *ó ö* kisarjadzó módosítása, p. ri-ad ri-ad-ó, ri-ad-al, él-ed, él-ed-ó,

el-ed-el, hasonlóak: vi-adal, di-adal. V. 3. *al, el* képző.

ADALÉK, (ad-al-ék) fn. tt. *adalék-ot*, tb. —ok. Amit bizonyos nemű egészhez, mennyiséghez utólag mintegy pótlékkül adunk. Különösen, közös adományozáshoz járuló rész. *Adalék a kárvallottak számára.*

ADALIN, falu Doboka megyében. Helyr. —ba, —ban, —ból.

— **ADALOM**, (ad-al-om) ősz. névképző, magash. *edelém*, melynek elemei: az önhatókat képző *ad ed*: ri-ad, fár-ad, borz-ad, forr-ad, eng-ed, pök-ed v. pök-öd, a középképző *al el*, és a hanggrató *om ém*, honnan: ri-ad-al-om, fár-ad-al-om, borz-ad-al-om, forr-ad-al-om, eng-ed-el-ém, pök-ed-el-ém, v. pök-öd-el-ém. E hasonlóknál fogva valószínű, hogy a *vi-adalom* és *di-adalom* törzsei elavult *viad* és *diad* önhatók, valamint a *sokadalom* (némelyek szerint = sok-adás, eladás, árulás) törzse lehet *sok-ad-ik* önható, mint *kevesedik*, honnan, *sokadalom* = sokból álló vásári gyűlekezet. Hasonló ige-törzsekből fejlettek ki: hied-elém, ijed-elém, gerjed-elém, töred-elém, türed-elém, késed-elém, jöved-elém, gyözed-elém, veszed-elém.

Néha főnevekhez is járul: ur-adalom, fej-edelem. V. 3. — **ODALOM**.

— **ADÁN**, ősz. határozó képző *jobbádán* szóban. Maga *jobbád* nem igen van divatban, hanem némelyek szerint a régi *jobbágyok* (optimates regni) = jobbádok, az ország jobbádjai.

ADÁNY, puszta Bihar megyében.

ADÁNYD, **ADÁND**, falu Somogy megyében. Helyr. —on, —ra, —ról.

ADÁS, (ad-ás) fn. tt. *adás-t*, tb. —ok. Általán cselekvés, mely által valamit adunk, ezen ige minden értelményét véve, nevezetesen 1) Nyújtás, odanyújtás, leginkább igekötővel: átadás, kiadás, földadás, leadás. 2) Ajándékozás különböző nemei. 3) Bizonyos árért való átengedés: *adás-vevés*. Leginkább összetételekben fordul elő: kézbeadás, bérbeadás, egybeadás, hálaadás, hozzáadás, jeladás, tanácsadás, számadás, melyeket és hasonlókat l. saját rovataik alatt.

ADÁSVÉVÉS (adás-vévés) ősz. fn. melynek mindkét tagja ragozható: *adást-vevést, adással-vevéssel, adási-vevései*. Általán, minden vásári csereberelés, áruváltás, sokadalmi közlekedés. *A kereskedők, kalmárok foglalkozása adásvévésekből áll.*

ADÁSVÉVÉSI, (adás-vévési) ősz. mn. tt. *adásvévési-t*, tb. —ek. Adásvévést illető, ahhoz tartozó, arra vonatkozó. *Adásvévési tárgyak, csikkek, áruk. Adásvévési szerződés, ügyesség.*

ADAT, (ad-at) fn. tt. *adat-ot*. 1) Tudtunkra adott tény, lett dolog, mely bizonyos tudomásul, bizonyítvánnyul szolgál. *Több adataim vannak róla, hogy ő kivette el a rablást. A bírő adataiból ítél. Nincs rá adat, hogy. . . .* 2) Az okmány keltéről szóló idő és hely jegyzéke. *Es okmány adataiból kitélik, hogy az hiteles nem lehet. As adat idejével nem egyeztethető tény.*

ADATLAN, (ad-atlan) mn. tt. *adatlan-t*, tb.

—ok. Mint az *adott* ellentéte jelent oly valamit, amit nem adtak. Rendesen csak öszvetételekben használjuk: *kiadatlan, eladatlan, általadatlan, öszveadatlan, számadatlan; hilaadatlan*, aki hálát nem ad.

ADÁZ, fn. tt. *adáz-t*, tb. —ok. Nővényem az öthimesek és kétanyások seregéből; nagygallérja nincs, kisgallérja féloldali, három levelű, leffüggő, gyümölcsre karcsolt. Fajai: *mérges, hajás adás*. (Aethusa). Hellen eredetiből módosított szó.

ADÁZ, mn. szokottabban l. **ADÁZ**.

ADDEG, régies l. **ADDIG**.

ADDIG, (régiesen és tájdivatosan p. Mátyusföldén, *adsig*, l. a csikk végén); ih. Bizonyos időig vagy helyig tartó messzeségnyire, távolságnyira. *Addig jár a korszó a kútra, míg el nem török. Addig verd a vasat, míg ütösz. Addig élem világom, míg virít ifjúsdgom.* (Népdal). *Addig a fűig torjed a hátér. Addig fuss a! As én pusztám addig* (bizonyos távol pontig) *nem vissz. Távoltsági ellentéte a köselre mutató: eddig. Palócsosan lágyítva: agygyig, egygyig. Elemszét a régies adsig-ban szépen feltaláljuk. „Szent Dorottya asszony adsig szóla néanjelnek, hogy őket is megtéríté (Ss. Dorottya élete). Így a debreczeni legendáskönyvben is adsig, adsig sokszor előfordúl. Ma is mondjuk: eddig; a s pedig az as mutató névmással történt öszvetéteiből erede: oda asig vagy od'asig vagy od'sig, mivel az önhangzók a nép asájában gyakran kiesnek mint od'adom = odaadom, antán = asután, tom = tudom stb. adsig pedig, mivel o s a is gyakorta fölcseréltetnek mint antán asután, arcs orcsa stb. lön: adsig s s s hasonulván addig. Úgy eddig is = ide-esig = id'esig = id- vagy edsig, eddig; mint-hogy régenten az ide is gyakran ede, p. l. edetoe edetod edetodn (Szent Katalin legendájában). Azok, akik gépileg elemesnek (ad+dig legfőlebb as+dig) és a hasonlításban keresnek minden üdvöt, mármár a török dig raghoz folyamodtak, de amely eljárásnak tökéletesen ellentmond az adsig alak, mely a Régi magyar nyelv- emlékek IV. kötete 72. lapja szerint Vasban, Somogyban mai napig is divatozik.*

ADDIGI, (addig-i) mn. tt. *addigi-t*, tb. —ak. Addig való.

ADDIGLAN, am. *addig, lan*, toldott képzővel; l. **ADDIG**.

ADDIGLANI, (addig-lan-i); l. **ADDIGI**.

— **ADEK**, (ad-ék) ősz. névképző, mely részint kös divatú, részint elavult önható igékhez járulván jelenti az illető cselekvésnek tárgyát, vagy művét, eredményét. Első eleme az önhatókat képző *ad* magash. *ed*: ak-ad, mar-ad, rep-ed, pörs-ed, a második öszvetettnek látarik, a részesülő é (= ő) és k-ból: ak-ad-ék = akadást okozó valami; mar-ad-ék = maradó, megmaradó valami; rep-ed-ék = repedés által támadt rés, hízag, pörs-ed-ék = pörsedő valami p. bibirosó. Ilyenek: hull-adék, fak-adék, has-adék, nyál-adék, sarj-adék, szak-adék, roml-adék, oml-adék, olv-adék, öml-edék, stb.

ADEKONY (ad-ék-ony), hármas névképző, mely-

nek első tagja *ad*, magash. *ed* (ed-ék-eny) önhatókat képez, s a többi két tag azt jelenti, hogy az illető személy vagy dolog bizonyos hajlammal, könnyűséggel bír azon cselekvés gyakorlására, melyet a törzsige fejez ki, p. *olvad-ékony*, ami könnyen olvad, vagy olvadni hajlandó, képes; *gyulad-ékony*, ami hamar könnyen meggyúlad; *enged-ékény*, aki vagy ami engedni hajlandó, vagy szokott; *feled-ékény*, könnyen feledő. Ily alakú szónk kevés van divatban, de hasonlók szerint helyesen szaporíthatók s legott érthetőek volnának ezek is: *akadéékony*, *dagadéékony*, *fakadéékony*, *fáradéékony*, *lankadéékony*, *evvedéékény*, *repedéékény*, *stüppedéékény* *gerjedéékény* stb. Alapfogalomban hasonló hozzá: *atag*, felhangon: *eteg*, melylyel gyakran fölcserélhető p. *lankadéékony*, *lankatag*; *olvadéékony*, *olvatag*; *lengedéékény*, *lengeteg*, stb. V. ö. — ATAG, — ETEG.

ADMIRÁL, fn. tt. *admirál-t*, tb. — ok. Tengeri hajóhad parancsnoka, vezére. Idegen eredetű szó, magyarosan: *tengernagy* vagy *tengernök*. A nyelvtudósok szerint az arab *amir* (vagy *emir*) *al ma* szókból eredt, s jelentése: parancsnok a tengeren.

ADÓ, (ad-ó) mn. tt. *adót*. Aki valamit ad. Rendesen csak az illető tárgy nevével öszvetéve divatozik. *Isten, lelketadó és lelkét visszavevő úr*. Jóka. *Hálaadó ember, gyermek, számadó tiszt, juhász*. Továbbá némely igeikötőkkel: *kiadó násznagy*; *eladó leány*, akit már férjhez lehet adni; *jegyeseket öszveadó pap*.

ADÓ, (ad-ó) fn. tt. *adót*. Harm. személyraggal: *adója* vagy *adaja*. 1) Széles ért. amit tartozásképen díjúl adni, fizetni kötelesek vagyunk. p. *rámadó, ostaradó*. Innen *adós* = aki a mástól kölcsönzött vagyon visszaadásával tartozik. 2) Különösen, határozott mennyiség pénzben vagy más jószágban, melyet köz szükségnek fűdözésére a fejedelem vagy állam, vagy ennek egyes községei a polgárookra kivetnek. *Köz vagy országos adó, községi adó*. *Kivetni, beszédni, behajtani az adót. Az országgra nagy adót rómi. Mátyás király adó alá vetette a fő urakat is. A magyar nemesség legújabb időkben önként vállalta magára az adót. Átv. ért. természet adója = halál*. Az adók különféle neveit, mint: *személyadó, fejadó, keresetadó, földadó* stb. l. illető helyeiken. Megjegyzésre méltó, hogy a török nyelvben is *eda* fizetést jelent.

ADÓALAP, (adó-alap) ösz. fn. Mindennemű birtok vagy birtokképeség, vagy jövedelmi mód, melyre adót vetni szokás, p. földbirtok, mesterség, kereskedés, fizérkedés, kereset stb.

ADÓALATTI, (adó-alatti) ösz. mn. Amitől az állam vagy ország törvénye vagy fejedelem rendelete szerint adót kell fizetni, vagy aki korához, polgári állapotához képest adóköteles. *Adóalatti magánbirtok, jövedelem, termények. Adóalatti lakosok*.

ADÓALATTISÁG, (adó-alattiság) ösz. fn. Állapot vagy képeség, melynél fogva valamire vagy kire adót vetnek.

ADÓBEVALLÁS, (adó-bevallás) ösz. fn. Bevallás, mely szerint az adóköteles személy az illető adóhivatal előtt fölfödi az adóalapot, melytől adóznia kell.

ADÓBESZEDÉS, (adó-be-szedés) ösz. fn. Adóhivatali eljárás, melynél fogva az a kivetett adókat az illető adózóktól kellő nyugtatóvány mellett átveszi.

ADÓCSIKARÁS, (adó-csikarás) ösz. fn. Törvénytelen módon, vagy mértéken túl kivetett adóra való kényszerítés, különösen a zsaroló ellenség által.

ADÓDIK, (ad-ód-ik) belsz. m. *adódott*. A mi mintegy önmagát adja elő, magától jő. *Ha alkalom adódik*. Ritkán használható szó, akkor is csak harmad. személyben. Egészen különbözik tőle a külszenvedő: *adatik*.

ADÓEMELÉK, (adó-emelék) ösz. fn. A rendes vagy eddig szokott adón fölüli kivetett adómennyiség.

ADÓFELOSZTÁS, (adó-fel-osztás) ösz. fn. Az országos vagy községi egész adónak az illető adózók képességéhez arányzott kivetése.

ADÓFIZETÉS, (adó-fizetés) ösz. fn. A kivetett adó benyújtása az illető hivatalban.

ADÓFIZETŐ, (adó-fizető) ösz. mn. és fn. A ki adót fizetni köteles vagy szokott.

ADOGÁL, (ad-og-al vagy ad-og-ál) gyak. áth. m. *adogál-t*. Gyakran, többször, ismételve, folytonosan vagy többeknek osztogatva s mintegy aprózva ad, nyújt. *Kévéket adogálni a szekérre, asztagra. Koldusoknak alamissádt adogálni*.

ADOGÁLÁS, (ad-og-ál-ás) fn. tt. *adogáld-s-t*, tb. — ok. Gyakori, ismételt, folytonos, aprózott adás, nyújtás, osztás.

ADOGÁLÓ, (ad-og-ál-ó) fn. tt. *adogáló-t*. Munkás, napszámos, aki kézzel kézre adogál valamit, p. a kazal, asztagrakásnál a szénát, kévét, az építésnél a téglákat, stb.

ADOGAT, (ad-og-at) gyak. áth. m. *adogat-tam*, — *tdl*, — *ott*, par. *adogass*. l. ADOGÁL.

ADOGATÁS, (ad-og-at-ás) l. ADOGÁLÁS.

ADOGATÓ, (ad-og-at-ó) l. ADOGÁLÓ.

ADÓHÁTRALÉK, (adó-hátralék) ösz. fn. A kivetett adó része, melyet a rendelt időre be nem fizettek.

ADÓHIRDETÉS, (adó-hirdetés) ösz. fn. Az adóköteleseknek adott tudósítás az általok fizetendő adóról.

ADÓHIVATAL, (adó-hivatal) ösz. fn. Pénzügyi hivatal, melynek rendeltetési feladata az adót kivetni és beszédni.

ADÓILLETÉK, (adó-illeték) ösz. fn. A mit valaki az adókulcs szerint kivetett arányban fizetni köteles. *Az adóilletéket félévi részekben lefizetni*.

ADÓJÖVEDELEM, (adó-jövedelem) ösz. fn. 1) Adó alá vetett jövedelem, p. melyet földbirtok, vagy tőkepénz hoz. 2) Adóból befolyó jövedelem.

ADÓKIVETÉS, (adó-ki-vetés) ösz. fn. Bizonyos kulcs szerinti meghatározás, illetőleg személyenként való kijelölés, mennyi adót köteles kiki fizetni.

ADÓKÖNYV, (adó-könyv) ösz. fn. Könyv, melybe az illető adóhivatalnál az adózás czimeit, s a ki-

fizetett adómenyiséget följegyzik. *Személyes adókönyv*, melyet az illető adóköteles kap.

ADÓKÖTELES, (adó-köteles) ősz. mn. Aki akármiféle alpnál fogva adót fizetni tartozik.

ADÓLEROVÁS, (adó-le-rovás) ősz. fn. A lefizetett adó vagy adórész kitörlése az illető adókönyvből.

ADOLF, fér. kn. tt. *Adolf-ot*. Adolphus. A német nyelvészek szerint am. edler Helfer.

ADOM, (ad-om) fn. tt. *adom-ot*. Régiés, am. adomány. „Ügy ment a vezérnek ez a ló adomban.” Gyöngyösi. Innen származik: *adomás*.

ADOMA, (ad-om-a) fn. tt. *adomá-t*, tb. *adomá-k*. Az elbeszélés nemei közt az, ami a költészeti fajok közt az epigramma, mennyiben egyik kelléke élcz, másik pedig, hogy valami embert, népet, osztályt, körülményt, eljárást, fölfogást, hangulatot drámai élénkséggel, és szinezéssel jellemez. Az adoma úgy jó, ha vége csattanós. Idegen hellen nyelven: *anekdota*. Képzésre olyan mint: *lakoma*.

ADOMAGYÜJTEMÉNY, (adoma-gyűjtemény) ősz. fn. Adomákat tartalmazó gyűjtemény, illetőleg könyv.

ADOMÁNY, (ad-o-mány), fn. tt. *adomány-t*, tb. — *ok*. 1) Minden, amit másnak jutalomul, ajándécul, saját birtokul juttatunk, vagy mint olyat valakitől kapunk. *Természeti adomány*, p. az elme, ész, test sajátágai. *A hit Isten adománya*. *Kegyes adományokból épített szentegyház*. *Csekély, szerény adománnyal én is hozzájárulok*. *Igéret adományt vár*. Km. Szanszkritül: *danán*, latinul: *donum*. 2) Magyar jogi értelemben jelent nemesjóság ajándékozását a törvényben kikötött föltételek mellett (Donatio). *Királyi adomány*, melyet a király osztott ki (Donatio regia). *Nádori adomány*, mely az ország nádorától, *főpapi adomány*, és *vegyes adomány*; amaz egyodúl hív szolgálatért, országos érdekért, emez szolgálatért és pénzért. *Eredeti adomány*, mely legelőször adatott. *Új vagy újított adomány*, újabb adománylevéllel megerősített. *Élők közt*, *halál esetére ígért adomány*. *Menyekői adomány* = nászajándék.

ADOMÁNYJAVAK, (adomány-javak) ősz. fn. a többesben, tt. *adományjavak-at*. Nemesi joggal járó jóságok, melyeket valaki adományul kapott. V. ö. **ADOMÁNY**.

ADOMÁNYLEVÉL, (adomány-levél) ősz. fn. Nemesi adományról szóló oklevél.

ADOMÁNYNEMÉS, (adomány-nemés) ősz. fn. Magyar jogi ért. nemesember, aki a többi nemesi jögon kívül nemesi földbirtokot is kapott, különbö-tetésül az úgynevezett *armalistáktól*, kik csak nemesi paiza, pecsétyűrű, és fegyverviselési joggal ruháztak föl.

ADOMÁNYOS, (ad-o-mány-os) mn. tt. *adományos-t*, tb. — *ok*. Adományról szóló, vagy adomány-nyal bíró. *Adományos oklevél*. *Adományos nemes*. E másod ért. főnév is tb. — *ok*. *A király, nádor, érsek, főpapt adományosai* (donatarius).

ADOMÁNYOZ, (ad-o-mány-oz) áth. m. *adományoz-tam*, — *tdl*, — *ott*, par. — z. Bizonyos nemesi birtokot adománykép juttat valakinek.

ADOMÁYOZÁS, (ad-o-mány-oz-ás) fn. tt. *adományozás-t*, tb. — *ok*. Jutalmazás, bizonyos nemesi adomány által.

ADOMÁNYOZÓ, (ad-o-mány-oz-ó) fn. tt. *adományozó-t*. A ki nemesi adománnyal jutalmaz valakit.

ADOMÁS, (ad-om-ás) fn. tt. *adomás-t*, tb. — *ok*. Adás, ajándékozás. Képzésre hasonlók hozzá: *áldomás*, *látomás*, *hallomás*, *tudomás*, *vallomás*. V. ö. **ADOM**.

ADOMÁS, (ad-om-a-as) mn. tt. *adomás-t*, vagy — *at*, tb. — *ok*. Adomákat tartalmazó. *Adomás könyv*.

ADOMASZÉRŰ, (adoma-szerű) ősz. mn. Adomához hasonló élczű s csattanásu. *Adomaszerű esemény*, *tréfa*, *elbeszélés*.

ADÓMENT, (adó-ment) ősz. mn. Adót fizetni nem tartozó. *Az örültek adómentek*.

ADÓMENTES, (adó-mentes) l. **ADÓMENT**.

ADÓMENTESSEG, (adó-mentesség) ősz. fn. Kiváltság, melynél fogva valaki az illető adótörvény szerint adót fizetni nem tartozik. *A magyar nemesi osztály adómentessége 1848-dik évig*.

— **ADON**, képző *hajadon*, *újdón*, *ódon* szókban, igazabban *don*, l. ezt.

ADONY, több helység neve, tt. *Adony-t*, tb. — *ok*. Helyr. — *ba*, — *ban*, — *ból*. Különösen mezőváros Fehér vármegyében és falvak Bereg-, Bihar- és Szabolcsban. Régiés írásmóddal: *Odon*, *Odum*, *Addon*. Kis-Ázsiában előjön *Adana* város.

ADÓNYUGTA, (adó-nyugta) ősz. fn. A lefizetett adóról szóló nyugta.

ADÓNYUGTATVÁNY, l. **ADÓNYUGTA**.

ADÓPARANCS, (adó-parancs) ősz. fn. Az adó nemeit s mennyiségét meghatározó, s fizetését sürgető felsőségi parancs.

ADÓPÉNZ, (adó-péNZ) ősz. fn. Pénz, melyet adóban fizetni kell.

ADÓPÉNZTÁR, (adó-péNZtár) ősz. fn. PéNZtár, melyben az adóban fizetett pénzt tartják.

ADÓPÓTLÉK, (adó-pótlék) ősz. fn. A rendes adó alapján kivetett mellékes adó, melyből különös állami vagy községi szükségek födöztenek.

ADORJÁN, férfi kn. tt. *Adorján-t*, tb. — *ok*. Latinul: *Adrianus* vagy *Hadrianus*. Helynevek is Bács, Bihar, Somogy, Szathmár és Torda megyékben. *Kis* —, *Nagy* —, falvak Maros székben. *Szent* —, falu Szala megyében.

ADORJÁNHÁZA, falu Veszprém megyében. Helyr. *Adorjánháza-n*. — *ra*, — *ról*.

ADÓROVÁS, (adó-rovás), ősz. fn. Az adó részenkénti kivetés, s mintegy rovatonként való meghatározása.

ADÓROVÓ, (adó-rovó) ősz. fn. Adóhivatali tiszt, a ki az adót rovat szerint ki szokta vetni.

ADÓS, (ad-ó-os) fn. tt. *adós-t*, tb. — *ok*, mint

mn. töb. —*ak.* 1) Aki a hitelezőtől kapott pénzt vagy más jószágot még vissza nem adta. *Száz forinttal, két v'ka búzával és egy kenyérral adós. Adósok bürtöne.* 2) Aki bizonyos szolgálatért, munkáért másnak tartozik. *Háromnapi munkabéremmel adós. Szolgáinak adós.* 3) Aki akármily vett jótéteményt viszonzni tartozik. *Mindnyájan adósok vagyunk Istennek hálaival.* Előfordul több közmondásban. *Fülig, torkig, nyakig adós. Lelkével is adós. Adós fizess. Ki vagyonánál többel adós, semmije sincs. Adós Balázsnak = eszelős. Adós a zsidónak = valamit elfelejtett. Adós vele az örögnök = valamely kellelten munkát kell végeznie. Adóssa vagyok = vétett ellenem, bosszút kell állanom érte. Adós embernek sokszor kell hazudnia. Sarkalással szokott az adós jól fizetni.* Régi írásmód szerint: *adus, odus.* Hangra hasonló hozzá az illír *oduzsan*, de elemezésre különbözik, mert ez öszvetett szó az *o* és *duzsiti* (tartozni, de-be) elemekből, tehát = debitor.

ADÓSBÖRTÖN, (adós-börtön) ösz. fn. Börtön, melybe a fizetni nem bíró, kivált roszhitű adósokat szokták zárni.

ADÓSÍT, (ad-ó-os-ít) áth. m. *adósít-ott*, par. —*s.* htn. —*ani* vagy —*ni*. Adóssággal terhel. *Minden jószágát eladósítja.* A szám- és könyvvitelben am. az 'adós' rovatba írja.

ADÓSÍTÁS, (ad-ó-os-ít-ás) fn. tt. *adósítás-t*, tb. —*ok.* Kiadás, költsékezés, mely által a vagyon adóssággal terhelhető. 'Adós' rovatba írás.

ADÓSÍTOTT, (ad-ó-os-ít-ott) mn. tt. *adósított-at*, tb. —*ak.* Adóssággal terhelt. *Adósított ház, földbirtok.* V. ö. **ADÓSÍT**.

ADÓSLEVÉL, (adós-levél) ösz. fn. Oklevél, melyben valaki bizonyítja, hogy más valakinek adósa.

ADÓSORKÖNYV, (adó-sor-könyv) ösz. fn. Adóhivatali könyv, mely a fizetendő adónemek lejtromát tartalmazza.

ADÓSSÁG, (ad-ó-os-ság) fn. tt. *adósság-ot*. Más-tól azon ígérettel, lekötéssel kapott pénz, vagy más érték, hogy azt visszaadjuk. *Adósságot csinálni. —ba venni magát. —gal terhelni magát. —ot fizetni. —ért megidézni valakit.* *Bizonytalan adósságnak szalma a kamatja.* Km. *Kecés ember, kinek adóssága sincsen.* *Állam-, községi adósság*, melylyel az állam, község tartozik. *Becsületbeli adósság*, melynek megtérítését bücsületteltszóval fogadták.

ADÓSSÁGI (ad-ó-os-ság-i), mn. tt. *adóssági-t*, tb. —*ak.* Adósságot illető, ahhoz tartozó, arra vonatkozó. *Adóssági állapot, teher, kötelezettség.*

ADÓSSÁGKÉRÉS, (adósság-kérés) ösz. fn. Az adóshoz intézett kérés, illetőleg fölszólítás, sürgetés, hogy tartozását fizesse meg.

ADÓSSÁGKÖNYV, (adósság-könyv) ösz. fn. Adósok tartozásait magában foglaló jegyzékkönyv. *Kereskedők, kalmárok, üzérek adósságkönyve.*

ADÓSSÁGKÖVETELÉS, I. **ADÓSSÁGKÉRÉS**.

ADÓSSÁGLEVÉL, I. **ADÓSLEVÉL**.

ADÓSSÁGSZEDÉS, (adósság-szedés) ösz. fn. Az adóssági pénz behajtása az illető adósoktól.

ADÓSSÁGTALAN, (ad-ó-os-ság-talan) mn. tt. *adósságtalan-t*, tb. —*ok.* Akinek adóssága nincs; nemadós; amin (mely jószágon) adósság nem fekszik. Határozóképp am. adósság nélkül, adósságtalanul.

ADÓSSÁGTÖRLESZTÉS, (adósság-törlesztés) ösz. fn. A csinált adósság részenként való lefizetése.

ADÓSSÁGTÖRLESZTÉSI, (adósság-törlesztési) ösz. mn. Adósságtörlesztést illető, amiből az adósságot részenként fizetik, vagyis bizonyos jövedelmi alap, pénztár, mely ezen célra fordítatik.

ADÓSTÁRS, (adós-társ) ösz. fn. Aki az adósságcsinálásban részt vevén, annak lefizetésére mint társ kötelezi magát.

ADÓSÚL, (ad-ó-os-úl) önh. m. *adósul-t*. Adóssággal terhelődik, adóssága lesz. *Eladósul.*

ADÓSULÁS, (ad-ó-os-ul-ás) fn. tt. *adósulás-t*, tb. —*ok.* Adóssági állapotba jutás.

ADÓSZEDÉS, (adó-szedés) ösz. fn. Adóbehajtás, begyűjtés az adói pénztárba.

ADÓSZEDŐ, (adó-szedő) ösz. fn. Adóhivatali tiszt, aki az adókötelesektől lefizetett pénzt átveszi, s a pénztárba gyűjti.

ADÓSZEDŐHIVATAL, (adó-szedő-hivatal) ösz. fn. Az adóhivatal ága, melynek tisztjei a kivetett adót beszedik.

ADÓSZEDŐSÉG, (adó-szedőség) ösz. fn. Adószedőkből álló tiszt személyzet. *Megyei, városi adószedőség.*

ADÓTANÁCSNOK, (adó-tanácsnok) ösz. fn. Tanácsnoki rangban levő tiszt az adóhivatalnál.

ADÓTÁR, (adó-tár) ösz. fn. Pénztár, melyben a beszédett nő őriztetik.

ADÓTÁRNOK, (adó-tárnok) ösz. fn. Az adótárt kezelő, s arra fölügyelő tiszt.

ADÓTISZT, (adó-tiszt) ösz. fn. Adóhivatalnál tiszt rangban alkalmazott személy.

ADÓTT, (ad-ott) fn. tt. *adott-at*. Kereskedelmi nyelven, a kereskedelmi könyv jobb oldali lapja, melyen a hitelezett, bevett vagy ilyeszkül tekintendő üzletek beigtatvák, másképp: *követel.*

ADOTTÍT, (ad-ott-ít) áth. m. *adottit-ott*, par. —*s.* htn. —*ani* vagy —*ni*. Adott cím alatt a kereskedelmi könyvbe igtat bizonyos mennyiséget. *Az eladott holmik árát adottítani*; másképp: *követelt.*

ADÓVETÉS, ösz. fn. I. **ADÓROVÁS**.

ADÓVETŐ, I. **ADÓROVÓ**.

— **ADOZ**, (ad-oz) képez gyakori. ünható igéket, magash. *edéz.* Elemjei a beleszelekvést képző *ad ed*, és a gyakori. *oz éz*, p. *ár-ad-oz, fár-ad-oz, mar-ad-oz, dag-ad-oz, ak-ad-oz, olv-ad-oz, szuny-ad-oz, ep-ed-éz, leng-ed-éz, rep-ed-éz, hull-ed-éz, mer-ed-éz.* Az illető igének gyakorlati, folytatási, ismétlési, sokasági értelmet kölcsönöz.

— **ADOZÁS**, (ad-oz-ás) háromágu képző, mely főneveket alkot, magash. *edézés: ár-ad-oz-ás, fár-ad-oz-ás, mar-ad-oz-ás, leng-ed-éz-és, rep-ed-éz-és stb.* Az *adoz edéz-* féle igékből.

ADÓVÉVŐ, ősz. fn. Csereberélő, tűzér, mindenféle ócskanemű tarattyu czikkekkel nyereszkedő.

ADÓZÁS, (ad-ó-oz-ás) fn. tt. *adózás-t*, tb. —ok. Adófizetés, adókötelességi teljesítés. Átv. bünhődés valami elkövetést csányért, kihágásért. V. ö. ADÓZIK.

ADÓZAT, (ad-ó-oz-at) fn. tt. *adózat-ot*. A mit adókép fizetünk, beszédett adó.

ADÓZIK, (ad-ó-oz-ik) k. m. *adós-tam*, —*tél*, —*ott*, par. —*zál*. Adót fizet. *Illik, hogy a közjóra mindnyájan adózzunk.* Átv. *Valamiért adózni* = lakolni, bünhődni, az elkövetett csány, kihágás következtében szenvedni. *Várj várj, megadózol még esért. Esért adózni* (lakolni) fogsz.

— ADOZIK, (ad-oz-ik) háromtagu képző, mely közép ik-es igékből középigéket alkot, magash. *edésik*, mint : *oml-ik*, *oml-ad-ozik*, *nyíl-ik* *nyíl-ad-oz-ik*, *roml-ik*, *roml-ad-oz-ik*, *tör-ik*, *tör-ed-éz-ik*, *öml-ik*, *öml-ed-éz-ik*, *fényl-ik*, *fényl-ed-éz-ik*, *rémli-ik*, *rémli-ed-éz-ik*, *stnyl-ik*, *stnyl-ed-éz-ik*. Az illető gyökige által jelentett állapotnak belső gyakoriságát fejezi ki.

ADÓZÓ, (ad-ó-oz-ó) mn. és fn. tt. *adózó-t*. Aki adózni köteles vagy szokott. *Adózó nép, polgárság, nemesség. Adózókat illető felsőségi rendelet, Adózók lajstroma.*

ADÓZTAT, (ad-ó-oz-tat); mivel m. *adóztat-tam*, —*tél*, —*ott*. par. *adóztatass*. Valakit adófizetésre kötelez, szorít; eszközli, rendeli, parancsolja, hogy valaki adózzék. *Adóztatni az ország minden lakosait, fő urait, hivatalnokait.* V. ö. ADÓZIK.

ADÓZTATÁS, (ad-ó-oz-tat-ás) fn. tt. *adóztatás-t*, tb. —ok. Cselekvés, illetőleg rendelés, parancsolás, kényszerítés, melynél fogva valaki adózni tartozik.

ADRIÁN, fér. kn. I. ADORJÁN.

ADTA, (ad-t-a) mn. tt. *adtá-t*, tb. —*át*. 1) Élünk vele szelidebb érzések vagy kedveskedések kifejezésére, sajnálkozásra. *Isten-adta szegénye. Adj valamit az Isten adtának. Kincsemadta, lelkemadta, gyöngyömadta, eszemadta kis leánya.* 2) Használják a boszorkodók, haraguvók, szitkozódók, káromkodók, majd szelidebb, majd keményebb módon. *Ilyen- amolyanadta, tizesadta, mennykőadta, milliomadta, veszettadta, ördögadta, ebadta, kutyaadta, feneadta, stb. Ördögadta-val szidni valakit. Csak úgy szörja az ebadtákat.* Még keményebb nemű lesz a teremtette hozzátételével. Magában mint főnév jelent káromkodást :

„Eszem azt az imádságos kis szádat,
Három hétig nem hallod egy adtámat.“

(Népdal, Tompa Mihálytól).

ADTÁZ, (ad-t-a-az) önh. m. *adtás-tam*, —*tél*, —*ott*, par. —*z*. *Adta-féle* öszvetett szókkal szitkozódik, káromkodik. *Adtás teremtetés. A tömlőcben is adtás.* Km. *Ösveebadtás, ördögadtás cselédeit.*

ADTÁZÁS, (ad-t-a-az-ás) fn. tt. *adtázás-t*, tb. —ok. Adtával keményített szidás, káromkodás. V. ö. ADTA.

ADU, (ad-u) fn. tt. *adu-t* vagy *advat*, tb. —*k* vagy *advak*. Valamely tömör test becséjének elko-

pása, kirohadása, kivájása által támadt üreg. *Vén fa aduja. Adu a sziklában, a folyó partjában. Fog aduja.* Változattal : *odu* vagy *udu*, *odv* vagy *udv*. *Meghúzza magát, mint ördög az aduban.* Km. *Aduba bújni, benne rejtezni.*

Elvont gyöke *ad* vagy *od* azonos *dug* szónak du gyökével fordított alakban, s képzésre hasonló az *udu*, *ned-u*, *red-ü*, *feny-ü*, *seny-ü*, *ham-u*, *dar-u* s több ilyenekhez.

ADVÉSZ, (ad-vész) ősz. áth. melynek minkét alkatréze ragoztatik : *adok-veszek*, *adja-venni*, *adta-vette*, *adni-venni*, *adó-vevő*. Kis tűzér módjára különféle árukat csereberél, aprólékos holmival nyereszkedik.

ADVIGA, női kn. tt. *Advigá-t*. Hedviga. *Nagy Lajos királyunk leánya szent Adviga.*

— ADZÁS, (ad-oz-ás) háromtagu képző, hangrendileg : —*odzás*, —*edzés*, —*ödzés*. Főneveket képez az *adzik*, *odzik*, stb. igékből, mint : *fi-adzás*, *polyhodzás*, *level-edzés*, *pölyh-ödzés*, I. ADZIK.

ADZIG, I. ADDIG.

— ADZIK, (ad-oz-ik) üszv. képző, módosítva : *odzik*, *edzik*, *ödzik*, jobbára nevekből képez középigéket, melyek növesre, illetőleg állati vagy növényi szaporodásra vonatkoznak, s gyakorlatos belcselekvők, úgy mint : *fi-adzik*, *borj-adzik*, *kölyk-edzik*, *sarj-adzik*, *moh-odzik*, *level-edzik*, *ág-adzik*, *gyöker-edzik*, *átvely-edzik*, *toll-adzik*, *sarv-adzik*, *fej-edzik*. Ezen képző szakasztott mássa : *asodik*, *osodik*, *esédik*, *ösödik* : *fi-asodik*, *borj-asodik*, *kölyk-esedik*, *pölyh-ösödik*, *ág-asodik*, stb. T. i. az *ad*, *od*, *ed*, *öd*, = *as*, *os*, *es*, *ös*, és a *s* = *d*.

Néha igékből is képez igét, mint : *kér-edzik*.

AFFELÉ, (az-felé) ih. Bizonyos távolra mutatott irányban. Viszonytársa a közel irányra vonatkozó *effelé* = erre, ezen félnek tartva. *Effelé jöttek* = erre, *affelé távoztak* = amarra, azon irányban, amott.

AFFÉLE, (az-féle) ősz. mn. tt. *affélé-t*, tb. —*ék*. Olyanféle, olynemű, tulajdonságú, mint ama távolabb eső valami vagy ki. Viszonytársa a közelre vonatkozó *efféle* = ilyenemű. *Úgy élünk, mint afféle szegény emberek. Afféle dolgokról nem szeretek beszélni. Afféle embert, mint ő, mindig kerültem. Afféle ügygyel, milyet rám bíztak, nem mindenki szeret foglalkodni.* Néha olcsárló, fitymáló, megvető jelentése van. *Afféle jó madarak, jöttment emberek. Olyan afféle valaki.* (So einner). V. ö. FÉLE.

AFFÉLÉTT, (az-féllett) ősz. ih. 1) Bizonyos tárgy, dolog érdemében. *Afféllett már sokat elmélkedtem.* 2) Valamit megtoldó, hozzáadó jelentésű, mely mintegy felső helyet, tetőt képez. *Ezen ifjú szép, mívelt, nemes származású, afféllett gazdag is.* Hangmódosítással : *affőlött*.

AFFELŐL, (az-felől) ősz. ih. 1) Bizonyos távolban eső valamiről. Viszonytársa *effelől* = e közelben levőről. *Affelől a mit mondték, ezután hullgassunk. Affelől mitsem tudok.* 2) Valamely távoli irányponttól kiindulva. *Affelől szokott jönni az eső. Affelől jött, a honnan nem vártuk.*

AFIUM, *opium* szó változata.

AFONYA vagy ÁFONYA, fn. tt. *afonyá-t*, tb. — *ák*. Cserjeféle növényem a nyolczfemesek és egy-nyolczfemesek seregéből, egyszersmind e növény bogycsüvegye, erdélyiesen *havasi eper* vagy *kukocza*. Hasonló hozzá a román *afine* (*Vaccinium*. L.)

AFRIKA, fn. tt. *Afrika-t*. A föld öt részeinek egyike a földgolyó déli félkörén, északfelől a közép-tengertől, kelet felől a vörös és indiai, dél és nyugat felől az aethiopiai és atlanti tengertől környezve, s a száraz földdel Ázsia felől Suez földszorosa által kötve össze. Nevét a régi írók némelyike (Solinus) szerint Afer-től Hercules fiától, mások (Josephus) szerint Ábrahámnak ugyan ilyen nevű fiától vette. A régi görögök Libya (*Λιβύη*) néven nevezték.

AFRIKABELI, (Afrika-beli) tt. *Afrikabeli-t*, tb. — *ék*. I. AFRIKAI.

AFRIKAI, (afrika-i) mn. tt. *afrikai-t*, tb. — *ak*. Afrikából való, vagy ott létező, termő, készült, stb. *Afrikai szerecsen, sivatagok, növények, gyümölcsök, állatok*. Mint fn. jelent különösen odaváló lakost. Az *afrikaiak jobbra feketék*.

AG, elvont gyök, mely főnvan az *agg* és *agos* szókban. Véleményünk szerint eredeti jelentése vagy a meghajlást, görbülést jelentő *g* hangban keresendő, vagy rokonnak tekintendő a vénet jelentő *av*, *acas* szókkal, mennyiben t. i. ezen származékokban a vén kor bizonyos tulajdonságait, nevezetesen az elfogyást, soványodást leljük föl. Az *agár* az ebfajok között legszikárabb, mintegy legavatagabb; a ki *agg*, az avatagga lesz; másik elemzéssel l. *Agár* szó alatt; *agos*, *ebagos* = szörös, mintegy idő előtt elaggott formája, csenevész gyermek. Molnár A.-nál az *agg* (vetus) majd egy majd két *g*-vel fordul elő, így más régi iratokban is, pl. Révay-Góry-codexekben. V.ö. AGÁR, továbbá AGG, 1) és AGG 2).

— AG. 1) névk. változattal: *og*, *eg*, *ég*, *ög*: hany-ag, lov-ag, ház-ag; bal-og, gyal-og, szűny-og, hály-og, tály-og; hid-eg, mel-eg, délcz-eg, rid-eg, süv-eg, id-eg; fér-ég, kér-ég, mér-ég; üsz-ög, örd-ög. 2) Kevés példányban igeik. mint: ball-ag (bill-eg) far-ag, kac-zag. Mint névképző értelményre nézve közel áll az *as*, *os*, *es*, stb. képzőhöz, miről l. ES, ÉS. közt. 3) Az öszvetett *atag*, *eteg* második alkatrésze, miut: herv-at-ag, olv-at-ag, lank-at-ag, leng-et-eg, fürget-eg, stb. l. — ATAG, — ETEG, képző. 4) Vegytani nyelvben régebben az *oxydumok* képzője volt kétágu változattal: vas-ag, hungy-ag, él-eg, kén-eg.

AGACS, (ag-acs) fn. tt. *agacs-ot*. Mátyus földén am. akác, akácza. Gyöke *ag* azon *ak* lágyított mássa, melyből *akad*, *akaszt*, *akácziós* származtak, l. AK, elv. gyök.

AGANCS, (ág-ancs) fn. tt. *agancs-ot*. A szarvasnak, vadásnyelven fővadnak ágas szarvaszata. Az *agancs* abban különbözik a szarvtól, hogy az *tömör anyag* s évenként újul. A dolog természeténél fogva gyöke *ág*, mely könnyebb hangoztatás végett rövidül használtatik.

AGANCSÁR, (ág-ancs-ár) fn. tt. *agancsár-t*, tb. — *ok*. Vadásnyelven jelent hímszarvast, nyolcz-ágastól kezdve fölfelé.

AGANCSOS, (ág-ancs-os) mn. tt. *agancsos-t*, vagy — *at*, tb. — *ak*. Szarvasnemű, melynek *agancsai* vannak. *Agancsos vad, fővad*.

AGANCSOSODIK, (ág-ancs-os-od-ik); k. m. *agancsosod-tam*, — *tél*, — *ott*. *Agancsai* nőnek, sarjadzanak.

AGÁR, (ag-ár) fn. tt. *agarat*, tb. *agarak*. Vadászebek faja, melynek sovány, nyúlank teste, s hosszú lábai vannak, s különösen gyorsaságánál fogva nyúl fogására igen alkalmas. *Sovány, mint agár*. Km. *Szegény nemesember, kinek agara nincs*. Km. *Ásitnak az agarak, jó vadászat lesz*. Km. *Jól hajtanak az agarak = jó reménység van. Hátrább az agarakkal = ne oly fenn, oly nagy széllel, kevésse hagyj alább, mérsékelj magad. Nyúl után bottal veri az agarat*. Km. = kelletlen munkára szorit. *Nagy böcsülete, mint a téli agárnak*. Km. *Nem örülnek a nyulak, mikor az agarak fadzanak*. Km. *Nyújtózik mint agár a por-dorján*. Km. *Kan agár a vendég, komondor a gazda*. = a gazda parancsol otthon. Az *agarak* szokottabb nevei: *Fecske, Cizcike, Lepke, Pillants, Szegfü, Szellő, Szárca*.

Részint tulajdonsági, részint hangrokonsági tekintetből hasonlíthatók: a latin *acer* (gyors), a magyar *ugor*, szláv *ogár*, *ogáru*, *eher*, török *zaghyr*, hell. *άγος*, mely vadászatot jelent, szanszkrit *csar*, (előhalad, latinul: *curro*); a honnan azt véljük, hogy ezen szóban az *ag* gyök mint általában a *g* hang görbülést, meg- vagy előrehajlást jelent, mint például a sebesen futó kutyánál, lónál, stb. tapasztaljuk.

AGARAS, (ag-ar-as) mn. tt. *agaras-t* vagy — *at*, tb. — *ak*. A ki *agarakat* tart, kedvel; *agarakkal* bővelkedő. *Agaras vadász, nemesember. Agaras hely, vidék*.

AGARÁSZ, (ag-ar-ász) fn. tt. *agarász-t*, tb. — *ok*. A ki *agarakkal* szokott vadászni, nyulászni. *A hány közbirtokos, annyi agarász. Lóhátas agarászok*.

AGARÁSZ, (ag-ar-ász) önh. m. *agarász-tam*, — *tél*, — *ott*. *Agarakkal jár vadászni, nyulászni. Lóhátan, gyakran agarászni. Hetedik határba is elmegy agarászni*.

AGARÁSZÁS, (ag-ar-ász-ás) fn. tt. *agarászás-t*, tb. — *ok*. Foglalkozás, vagy multság, midőn valaki *agarász*.

AGARÁSZAT, (ag-ar-ász-at) fn. tt. *agarászat-ot*. *Agarak segítségével fizött nyúl vadászat*.

AGARÁSZATI, (ag-ar-ász-at-i) mn. tt. *agarászati-t*, tb. — *ak*. *Agarászathoz tartozó, azt illető. Agarászati jog, szabályok, kedv, multság, szenvedély*.

AGARÁSZEGYLET, (agarász-egylet) ösz. fn. *Agarászok, agarászatkedvelők egyesülete, melynek egyik fő multsága az agárverseny*.

AGÁRD, (Agár-d) helyn. több vármegyében. Több helynév az állatoktól vétetett, mint: Tinód, Ebed, Lovad, Kakasd, Ölved, stb.

AGARÉV, (Aga-rév) falu Somogy megyében.

AGÁRFŰ, (agár-fű) ősz. fn. Növényfaj a kosborok neméből, máskép, *agárkosbor* vagy *vitészfű*. (Orchis Morio. L.).

AGÁRKOSBOR, l. **AGÁRFŰ**.

AGÁRKÖLYÖK, (agár-kölyök) ősz. fn. Fiala kis agár; az agár fia.

AGÁRKUTYÓ, l. **AGÁRKÖLYÖK**.

AGÁRMONY, (agár-mony) ősz. fn. 1) Az agár-fajú kan monya. 2) Átv. ért. l. **AGÁRKOSBOR**.

AGÁT, fn. tt. *agát-ot*. A tűzkő egyik fajja, mely különféle színeket játszik, s fényesre köszörülhető, miért a fél drágakövekhez számítattik.

Eredetije a hellen *ἀγάτης*.

AGÁTKŐ, ősz. fn. l. **AGÁT**.

AGG, (1) mn. tt. *agg-ot*. A régiéknél, mint Molnár Albertnél is, hol két hol egy *g*-vel fordul elő: *agkofa*, *aglant*, *agnő*. A székelyek szinte mondják: *ag eb*. Van *Ag* családnév Érsekújvárott. Értelme: ócska, vén, törődött, régi, avult, mintegy *avag* hosszabban *avatag*. *Agg fű*, *agg széna*, mely első növény valamely évben, s különbözik a sarjútól, mint újabb fiatalabb növéstől. *Agg dada*, vén asszony. *Agg lamos*, öregapa a menyeközben. *Agg lant*, vén banya. *Egy agg lant van Gyöngyös táján*. Faludi. *Agg legény*, a ki a házasság ifju korát átugrotta. *Agg ló*. *Gyakran agg lovon verik agyon a farkast*. Km. *Agg róka*. *Nehéz az agg rókát törbe ejteni*. Km. *Agg szó*, de igaz, így nevezi Pázmán a közmondást. *Agg ellenség*, a régiéknél = ürdög.

„Romok között erőtlen agg

Apák lézengenek.“

Bajza.

Agg vitész. *Agg eb*. *Késő az agg ebet táncra tanítani*. Km. *Agg ebnek, vén szolgának egy a fületése*. Km. *Nem agg ebnek való a csontrágás*. Km. *Agg erdő*. *Agg tölgy*.

„Az agg erdőben aludtam el
Egy lombos tölgynek alatta,
Zaj támadt az agg tölgy lombjai közt,
S elverte szememről álmomat.“

Kazinczy Ferencz.

Mint hogy az *agg* mint mn. csak vén korra, nagy időre vonatkozik: innen is valószínű, hogy az *agg* igének is ez a tulajd. eredeti értelme.

A lapp nyelvben *agie* = ősz, a finnben *akka* = vén asszony, ősz anya, a szanszkritben is *akká*, annyi mint anya, nagyanya, melyekkel ismét őszveit magas hangon a magyar egyszerűbb *ük*; ide tartozik a török *ükesüz* (= árva) is, melyben *szüz* (sziz) viszonyrag am. nélkül, nélküli (vesztett, fosztott), *ükesüz* tehát nem más, mint *ük*- vagy *akká-szüz* am. anyavesztett. Nem hibáznak, ha a török *aga* vagy *agha* szót is ide igtatjuk, mely ott am. úr. S nem származhatott-e ez *agg*-ból épen úgy mint a francia *scigneur*, *sieur*, *monsieur*, olasz *signor*, a latin *senior*-ból? Előfordul még a törökben *ük*, mely régít, öregget, s *ak*, mely fehéret, szürkét jelent; és vajjon nem jellemzi-e ez szinte az *agg* kort? Meg kell még jegyeznünk, hogy a főntebbi szanszkrit *akká* szót Eichhoff az *acs*, *becc*, *becsül*,

tisztelet gyökből származtatja, s ehhez sorozza a német *Acht*, *achten* szokat is. A tisztelet, becsület is mindig egyik tulajdonítmánya volt a régiségnek, aggságnak (bár ezt napjainkban kevésbé tapasztaljuk), innen a „tisztos régiség“ szójárás a magyar nyelvben.

AGG (2), (ag-og) gyak. önh. m. *agg-tam*, vagy *—ottam*, *—tél* vagy *—ottál*, *—ott*, htn. *—ni* vagy *—ani*. 1) Vénül, vénhedik. *Megagg* = megvénül. *Semmi nem agg meg oly könnyen, mint a jótétemény*. Km. „Még a föld is el agg.“ Beniczki.

„Agg a szarvas, feje ágazatján
Éve számát büszkén mutogatván.“

Vörösmarty.

Kiaggott = vénsége miatt divatlaná lett. 2) Valamin búsul, töri magát töprenkedik, törődik. *Azon agg, hogy él meg*. *Ne aggj rajta, akármí történi*. *Eb aggja* = eb gondoljon, eb törődjék vele. Régebben *val*, *vel* raggal is elfogadta a tárgyat: „Reménykedéssel, panaszsziddal most nem aggot.“ Faludi Ferencz.

Ha ezen szóban első tulajdon érteményül az ó kort veszszük, úgy elemezhetni, hogy gyöke *ag* vagy *agg* az *av* gyökből eredne, honnan *avas*, *avul* szók is származnak, miszerint *agg* annyi mint *av-ag*, hosszabban *avatag*. Minthogy továbbá a *bú*, töprenkedés felől azt tartjuk, hogy idő előtt vénít, innen *aggni* = oly valamivel gyötörni fejünket, ami *aggá* tesz. Hasonló észjárással a szláv nyelvekben *szari* vén, *agg*, és *szarovost* = vénség és aggdódás, és *szararám sze* = aggdóm, és vénülök. Ellenben más eszmemenettel azt is vélhetni, hogy az *agg* tulajd. érteménye: görnyed pl. gond alatt, törődik, mintegy lenyomott, szorongatott állapotban szenved, mely értelemben hasonló hozzá a szanszkrit *ag ang* (öszenyom), hellen *ἀγγω*, latin *ango*, *angor*, német *Angel*, *eng*, *bang*. Innen lett volna átv. ért. *agg* = vénül, vénhedik, azaz a nagy kor terhe miatt megtörődik, s mintegy öszenyomva meggörböd. V. ö. **AGG** (1).

AGGALÉK, l. **AKGALÉK**.

AGGALMAS, (agg-al-om-as) l. **AGGODALMAS**.

AGGALOM, (agg-al-om) l. **AGGODALOM**.

AGGÁLY, (agg-ály) fn. tt. *aggály-t*, tb. —ok.

1. Kedélynyomasztó állapot, midőn *bú*, *gond*, félelem foglalja el lelkünket, s nyugodni nem hagy. 2. Kétely valaminek helyességében, igazvoltában, vagy valakinek igazmondásában, például valakinek tanúságtételében, mert már hazugságban tapasztaltatott.

AGGÁLYOS, (agg-ály-os) mn. tt. *aggályos-t*, tb. —ak. 1. Aggályt, azaz *bú*, *gondot*, töprenkedést okozó, vagy, ezen kedélyállapotban szenvedő. *Aggályos állapotban lenni*. *Aggályos esztv*. 2. Kételyt támasztó. *Aggályos tamá*, *okirat*.

AGGÁLYTALAN, (agg-ály-talan) mn. tt. *aggálytalan-t*, tb. —ok. Aggály nélkül levő, gondtalan, *bú*-talan, nyugodt nem töprenkedő kedélyű; kétely nélküli.

AGGANY, l. **AKGANY**.

AGGÁS, (agg-ás) fn. tt. *aggás-t*, tb. —ok. 1. Vénhedés, folytonos vénülés. *Elaggás*, *megaggás*. 2. Búsulás, gondok miatti töprenkedés.

AGGASTYÁN, (agg-as-ty-án) fn. tt. *aggastyán-t*, tb. — ok. Törődött, elvénuilt, elzüllött vén ember, kit a nagy kor és nyavalyák megviseltek. *Tisztességes ősz aggastyán.*

Elemreire oldva: agg-asz-t-án = agasztott. A *t* meglágyult benne, mint a *toportyán*, *paritya*, *patlantyú*, *ceőrgetyű*, s több ilyenekben.

AGGASTYÁNFŐ, (aggastyán-fő) ősz. fn. Élemedett, érett, vén koru személy.

AGGASZT, (agg-asz-t) áth. m. *aggaszt-ott*, par. *aggaszsz*, htn. — *ani* vagy — *ni*. Vénit, aggkoruvá tesz, különösen búsulás, töprenkedő gondolkodás által fogyaszt, epeszt, emészt, s ez által a vénülést elősegíti. *Aggasztja őt a sok gond, gyermekei nevelése, jövődjöje. Ez engem igen aggaszt.*

Képzőjére nézve l. — **ASZT**, képző.

AGGASZTAL, (agg-asz-t-al) áth. m. *aggasztal-t*. Oly képzésű, mint: *magasztal*, *vigasztal*, *marasztal*, *engesztel* stb. Egy jelentésű a rövidebb *aggaszt-val*, melynek némi tartóssági, folytonossági, gyakorlati árnyéklatot kölcsönöz.

AGGASZTALÁS, (agg-asz-t-al-ás) fn. tt. *aggasztalás-t*, tb. — ok. Tartóssabb, folytanosabb aggasztás.

AGGASZTÁS, (agg-asz-t-ás) fn. tt. *aggasztás-t*, tb. — ok. Hatás a kedélyre, mely ezt aggasztja, búsítja, gonddal terheli.

AGGASZTÓ, (agg-asz-t-ó), mn. tt. *aggasztó-t*. A mi aggá tesz, különösen, a mi bűt, gondot, szorongatást okozva, a kedélyt leveri, s a testet idő előtt fogyasztja, cpeszt, s ez által mintegy sietteti a vénülést. *Aggasztó bű, gond, szomorúság, bánat. Aggasztó állapot, körülmény, eset, kildítés, jövődjö. Aggasztó szükség, nyavalya.*

AGGASZTÓLAG, (agg-asz-t-ó-lag) ih. Búba merítve, testet lelket epesztve, nyomasztva, aggást okozva. *Gyermekei sorsa, kétes jövődjöje aggasztólag hat rád.*

AGGAT, l. **AKGAT**.

AGGATÁS, l. **AKGATÁS**.

AGGATLAN, l. **AKGATLAN**.

AGGATLAN, (agg-atlan) mn. tt. *aggatlan-t*, tb. — ok. Aki nem agg, bű, gond nélkül levő. *A könnyelműek rendszeren aggatlanok is. Akinck semmi baja, aggatlan lehet.* Határozókép am. aggalom nélkül.

AGGATLANÚL, (agg-atlan-ül) ih. Aggalom, bű, gond nélkül, nem törődve semmivel és semmin. *Aggatlanul töltött ifjuság. Aggatlanul éli világát.*

AGGATMÁNY, l. **AKGATMÁNY**.

AGGATÓDZÁS, l. **AKGATÓDZÁS**.

AGGATÓDZIK, l. **AKGATÓDZIK**.

AGGATÓDZÓ, l. **AKGATÓDZÓ**.

AGGDADA, (agg-dada) ősz. fn. Fogatlan vén banya, ki dadogva beszél, s ki a közmondás szerint: *a szőz is pőznek és a hamut mamunak mondja.*

AGGELLENSÉG, (agg-ellenség) ősz. fn. Megrögzött ellenség. Így nevezetik régibb iratokban az ürdög.

AGGFALVA, (Agg-falva) helyn. Sopron megyében, német. Agendorf.

AGGFARKAS, (agg-farkas) ősz. fn. 1. Vén, elagott farkas 2. Ürdög. „Álnok ő elméjek mint az aggfarkasnak“ Batizi András a XVI. századból.

AGGFI, l. **AGGLEGENY**.

AGGFÜ, (agg-fü) ősz. fn. Első kaszálási szénatakarmány, máskép, *aggsezna*, különböztetésül a sarsuzsénától.

AGGGYÖNGESEÉG, (agg-gyöngeség) ősz. fn. Törődött, nyavalyákkal járnai szokott állapot, mely az agg kor sajátsága. *Agggyöngeségben halni meg.*

AGGHARCZOS, (agg-harczos) ősz. fn. Erejefogyott, elgyöngült, sérves, agg katona, a ki nehéz hadi szolgálatot többé nem bír. (Invalid).

AGGIN, (agg-in) ősz. fn. A szőlőtöke vastag dereka, ága. Székelyesen: *agin*. Második alkatrésze *in* jelent más növény szárakat is, p. *tök ina*, *uborka ina*, máskép *inda*.

AGGÍT, (agg-it) áth. un. *aggít-ott*, par. — *s*, htn. — *ni* vagy — *ani*. Aggá, azaz vénné tesz, vénit. *Az idő mindenkit aggít.*

AGGÍTÁS, (agg-it-ás) fn. tt. *aggítás-t*, tb. — ok. Aggá, vénné tevés, vénítés.

AGGKOR, (agg-kor) ősz. fn. Élemedett, a sír felé hanyatló kor, emberélet, vénség. *Az aggkort aránylag kevesen érik el. Aggkorra jutni.*

AGGKÓR, (agg-kór) ősz. fn. Kór vagy gyöngeség, mely az aggkor rendes következménye és társa; agggyöngeség.

AGGLAMOS, (agg-lamos) ősz. fn. A ki vén korában is ágyba huzozik. Tájnyelven és gúnytréfán, örömapa a menyekzön, máskép: *öreg rigyori*.

AGGLANT, (agg-lant) ősz. fn. Átv. ért. vénbanya, vén szipirtyó. *Egy agglant van Gyöngyös táján, rüt szömöröcsök ül posztján.* Faludi.

AGGLEGENY, (agg-legény) ősz. fn. Élemedett, érett koru férfi, aki bármily oknál fogva nem házasodott meg, különösen, aki válogatás miatt nem nősült. Balaton-melléken tréfásan, téstás étel neve, máskép *lúbatlan tik*. Talán eredetileg = *hab-lepény?*

AGGNÓ, (agg-nó) ősz. fn. Általán minden élemedett, vén korra jutott nőszemély, akár hajadon akár férjhezment. Tisztességesebb kifejezés, mint: *aggdada*, *banya*, *agglant*.

AGGÓ, (agg-ó) mn. tt. *aggó-t*. 1) Aki agg, búsul, gondoskodás által töri magát. *Gyermekeik sorsa felől aggó szülék.* 2) l. **AGGÓFÜ**.

AGGODALMAS, (agg-od-al-om-as) mn. tt. *aggodalmas-t*, tb. — ok. Aggodalommal teljes, folytonosan, sokat busuló, töprenkedve gondoskodó; továbbá, ami aggodalmat okoz. *Aggodalmas családapa. Aggodalmas helyzet, állapot.*

AGGODALMATLAN, (agg-od-al-om-atlan) mn. tt. *aggodalmatlan-t*, tb. — ok. A kinek aggodalma nincs.

AGGODALOM, (agg-od-al-om) fn. tt. *aggodalmat*, tb. *aggodalmak*. Aggódó, búsuló állapotnak nagyobb, tartóssabb foka; kedélyepesztő, szívszorogató érzelem. *Aggodalomban lenni, élni.*

AGGÓDÁS, (agg-ód-ás) fn. tt. *aggódás-t*, th. — *ok.* Folytonos búsulás, gondoskodó töprengés. Az aggásnak mintegy folytonosságát fejezi ki.

AGGÓDATLAN, (agg-ód-atlan) mn. tt. *aggódatlan-t*, th. — *ok.* A ki aggódni nem szokott, bú, gond nélkül levő. Igehatározó is, mint rendszeren az *atlan ellen* képzőjü melléknevek. *Boldog, ki aggódatlan élhet.*

AGGÓDATLANSÁG, (agg-ód-atlan-ság) fn. tt. *aggódatlanság-ot*. Nyugalmas, kedélyi állapot, midőn valaki nem aggódik.

AGGÓDIK, (agg-ód-ik) belsz. m. *aggód-tam*, — *tél*, — *ott*, htn. — *ni*. Kedélye kétes remény és félelem vegyes érzelmeivel foglalkodik, küzd; különösen vágyainak teljesedése, vagy meghiúsodása fölött epezi, emésztli magát. *A haza sorsán, jövendőn, gyermekein aggódni. Azon aggódni, mi történik velünk. Mit aggódol rajtam? Híre, neve, döcsülete miatt aggódik.*

AGGÓDÓ, (agg-ód-ó) mn. tt. *aggódó-t*. Folytonosan aggó, búban, gondban valamely jövendő iránti bizonytalanság miatt töprenkedő.

AGGÓDTAT, (agg-ód-tat) mivel. m. *aggódtat-tam*, — *tél*, — *ott*, par. *aggódtass*. Aggódóvá teszi; okozza, eszközli, hogy aggódjunk. *Barátnom sorsa, és saját jövendőm igen aggódtat engemet.*

AGGÓFŰ, (aggó-fű) ősz. fn. Növényfaj az üszögörök (Senecio) neméből, melynek virágai sűrűk, sátorozók, levelei szárölelők, fogasak, másképp: *rontófű*, *szeszefű*, *aggó üszögör*. (Senecio vulgaris. L.)

AGGÓS, (agg-os) mn. tt. *aggos-t*, vagy — *at*, th. — *ak.* 1) Agghoz hasonló, vagy közeledő, aggforma, mint: *vénés, öreges*. 2) Gondos, a ki aggni, aggódni szokott.

Az *agg* igéből származik, mint: *takar, takaros, pirtó, pirtós*.

AGGOSKODÁS, (agg-os-kod-ás) fn. tt. *aggoskodás-t*, th. — *ok.* Gondoskodás.

AGGOSKODIK, (agg-os-kod-ik) k. m. *aggoskod-tam*, — *tél*, — *ott*. Gondoskodik. Az illető kedélyállapotnak gyakorlatos, de szelidebb árnyalatát fejezi ki.

AGGOTT, (agg-ott) mn. tt. *aggott-at*. Elvénuült élemedett, korosodott, régi, illetőleg törődött aggastyán. *Aggott öreges*. „Aggott tölgyek alatt“ Kazinczy Ferencz. *Kiaggott* = elavult, kiavult.

AGGOTTAN, (agg-ott-an) ih. Aggott korban, állapotban, elagva, elvénuülve. *Mit ember ifjantan tanul, azt aggottan is nehezen felejtí.* (Kis-Viczai.)

AGGOTTSÁG, (agg-ott-ság) fn. tt. *aggottság-ot*. Élemedett öregeség, törődött aggkori állapot, vagy tulajdonság. Jelenti az aggásnak következményét, miért ez mint ok, amaz mint okozat tekintendő. *Aggottsága miatt nehéz testi munkát bírni nem képes. Tehetetlen aggottságra jutott.*

AGGRAVASZ, (agg-ravas) ősz. mn. Kitanúlt, furfangos csaló, vénróka.

AGGRAVASZUL, (agg-ravasul) ősz. ih. Furfangos vén róka módjára.

AGGREGE, (agg-rege) ősz. fn. Elavult, hitel-

vesztett, fonóházi mendemonda, szófiabevezéd, dajkamese.

AGGRÓKA, (agg-róka) ősz. fn. Átv. ért. I. **AGGRAVASZ**. *Nehéz az aggrókat törbe ejteni.* Km.

AGGSÁG, (agg-ság), fn. tt. *aggság-ot*. 1) Aggkori állapot, vénség. *Aggságban koldusbotra jutott.* 2) Gondokkal vesződő kedélyi állapot, bú, gond, aggodalom. *Téli van a fejem aggsággal. Megől az aggság.*

„De a jó feleség egész boldogsága
A férfinak s földi mennyországa,
Ez által eloszlik baja és aggsága,
Mindig gyarapodik öröme s jósága.“

Lakodalmi versek, (Népdalok I. Köt. 125. lap).

AGGSÁGOS, (agg-ság-os) mn. tt. *aggságos-t*, th. — *ak.* Aggságot okozó, azzal járó, aggsággal teljes, bővelkedő. *Aggságos élet, állapot, várakozás, jövendő.*

AGGSÁGOSKODÁS (agg-ság-os-kod-ás), fn. tt. *aggságoskodás-t*, th. — *ok.* Folytonos vagy gyakori kedélyi nyugtalanokodás, gondoskodás, töprenkedés, melyet az aggódás okoz.

AGGSÁGOSKODIK, (agg-ság-os-kod-ik); k. m. *aggságoskod-tam*, — *tél*, — *ott*. Kedélyét, illetőleg elméjét folyvást aggságot okozó gondok nyugtalanítják.

ÁGGŰL, (agg-ül) őnh. m. *aggül-t*. Aggkoruvá lesz, vénül. *Elaggül, megaggül.*

AGGULÁS, (agg-ul-ás) fn. tt. *aggulás-t*, th. — *ok.* Aggkorra jutás, vénülés, vénhedés. *Elaggulás; megaggulás.*

AGGULÁSI, (agg-ul-ás-i) mn. tt. *aggulási-t*, th. — *ak.* Aggulást illető, arra vonatkozó, azzal járó. *Aggulási korszak.*

AGGÜSZÖK, (agg-üszök) ősz. fn. Agg emberek ráknemű nyavalyája.

AGGVÉN, (agg-vén) ősz. mn. Igen vén, rendkívüli vén korra jutott vagy fölötté megtörődött aggastyán, kiről Révkomáromban közmondás: *Vén, mint a belső vár.*

AGGVITÉZ, I. **AGGHARCZOS**.

AGLÁL, balatonmelléki tájszó, I. **AKLÁL**.

AGLÁLÁS, I. **AKLÁLÁS**.

AGOS, (ag-os) mn. tt. *agos-t*, th. — *ak.* Így nevezik a székelyek azon gyermeket, csecsemőt, kinek arca sőt egyéb teste is szőrös, szőrférges. Páriz Pápainál: *ebagja*. Minthogy az emberi test rendszeren később, fejlődő korban szőrösödik, valószínű, hogy e szó gyöke azon *ag* mely vénet jelent, t. i. az agos gyermek teste mintegy idő-előtti vénségre mutat.

AGOSSÁG, (ag-os-ság) fn. tt. *agosság-ot*, Bőrnnyavalyás állapot vagy tulajdonság a kis gyermekek-nél, midőn agosak. V. ö. **AGOS**.

— **AGLÁS**, ősz. főnévképző *vonaglás* szóban.

— **AGLIK**, ősz. igeképző *vonaglik* szóban; *vonag* magában nem divatozik.

AGY, fn. tt. *agya-t*. A fej azon csontnemű, szilárd, félgömbölyű része, mely a velőt foglalja magában, s rendszeren koponyának mondatik. Innen *aggyvelő*

am. az agyban foglalt velő. „Vas vesszővel ő fejét vereté, hogy az agya velője orráról kijár vala.“ (Nádor-codex). Erre, mint az élet és elme székhelyét tartalmazóra vonatkoznak: *Agyba főbe verni, agyonütni, végni, szúrni, csapni, legyinteni valakit*, azaz úgy fejbe ütni, csapni, stb. hogy meghaljon. *Agyonkínözni, gyötreni* = halálra. *Agyon ázni, fázni* = csaknem halálosan. *Agyon nevetni, érní magát. Agyon hajszolni cselédét, barmát* = majd halálra hajtani. *Agyafürt ember. Vert vízi veretlent, agyafeje töretlent.* Km. Vétetik egész fej helyett is. „Vevék a nádat és verik vala ő agyához“ azaz fejéhez. (Münch. codex).

„Agyamban egyik örült gondolat
A másikat viharként kergeti.“

Vörösmarty.

Innen átv. ért. 1) valamit mintegy velő gyanánt tartalmazó üreg. *Kerék agya*, melybe a tengelyt eresztik. *Kerék agyáig való sár. Puska agya*, azon homorú üreges fa, melybe a puskacsőt fektetik. 2) a koponyának lágy fehér anyagból álló velőnemű tartalma, agyvelő, t. i. tartalmazó a tartalom helyett. *Nagy agy*, mely két részre, jobb és baloldalra oszlik; *kis agy*, másképp *agyaca*. Innen átv. ért. *tök agya* = béle.

Első jelentésénél fogva talán eredetileg a magashangú *hegy*, azaz tető, mint a testnek felső része, oly fogalmi viszonytal, mint *fel és fej*, innen *agyfa* = az épület legtetőjén elnyúló fa. Miszerint rokonságban van vele a szanaszkrit: *gad*, mely azt teszi: kitérszeni. Az *agy* ma is fenhangú *egy* szóvá változik ezekben: *egyebugyál* = agyabugyál, *egyel* = agyal.

AGYABUGYÁL, (agya-bugyál) ösz. áth. m. *agyabugyál-t*. Agybafőbe ver, jól megdöngtet valakit. *Derekesan megagyabugyáldák*. Valószínű, hogy *bugyál* eredetileg *bufál* volt, és így az egész: *agyabufál*.

AGYABUGYÁLÁS, (agya-bugyálás) ösz. fn. Agybafőbe bufálás, döngetés.

AGYACS, (agy-acs) kics. fn. tt. *agyacs-ot*. A tágabb értelemben vett agyvelő azon része, mely a sátor által a szorosabb értelmű agy hátsó karélyától elválasztatván, a nyakszirtecsont alsó üregeiben nyugazik (Cerebellum). Gall agytana szerint ez a nemi ösztön székhelye.

AGYAFÜRT, (agya-fürt) ösz. mn. Furfangos eszű, ravasz, alattomos; továbbá, makacs, önféjű, fürtfejtű.

AGYAFÜRTSÁG, (agya-fürtság) ösz. fn. Furfangosság, alattomoság; makacsság önféjűség, fürtfejűség.

AGYAFUVÓ, (agya-fuvó) ösz. mn. A széke-lyeknél jelent dühöst, böszt, aki mintegy fölfújja az agyát, dülőfűlő.

AGYAG, (agy-ag) fn. tt. *agyag-ot*. Föld neme, mely a többiek között termékenységre nézve kitűnő, a ragadós szilárd tulajdonságánál fogva különféle edényekre alkalmas. *Sárga-, vörö-, szappan-féher-, porcelán-, ruhahímítő agyag. Agyagból vályogot vetni.*

AKAD. MAGY SZÓTÁR.

Palóczosan ejtve: *agyig*. Továbbá jelent agyagból valót. *Agyagedény*.

Eredetire nézve, ha alapfogalomul szívos, ragadós tulajdonságát vesszük, hasonlíthatók hozzá a régies *hagyap* és mostani divatban a magashangu *enyek és enyv*.

AGYAGFÖLD, (agyag-föld) ösz. fn. Agyagne-mű alkatrészekből álló föld. *Agyagföldben termelt gabona. A fazekasok agyagföldből dolgoznak.*

AGYAGFURÓ, (agyag-furó) ösz. fn. Vizi kul-lancs neme, mely az agyagiszapba furja magát, s abból éldegél.

AGYAGGALAC SIN, (agyag-galacsin) ösz. fn. Pecsétes agyagból gömbölyített golyócska, melylyel a ruhafoltokat tisztogatják. Szélesebb ért. akármely ezébből csinált illetén golyó.

AGYAGGÁT, (agyag-gát) ösz. fn. Agyagföldből csinált gátféle töltés, különböztetésül másnemű anyagból készített gátoktól.

AGYAGGÖDÖR, (agyag-gödör) ösz. fn. Agyag-föld kiásása által támadt gödör, p. a téglavető kemencék mellett.

AGYAGMÁZ, (agyag-máz) ösz. fn. Közöséges agyagedények máza.

AGYAGMÍVES, (agyag-míves) ösz. fn. Agyagból dolgozó, valamit készítő mesterember, p. fazekas, pipacsináló.

AGYAGMŰ, (agyag-mű) ösz. fn. Agyagföldből készített mű, nevezetesen különféle edények.

AGYAGNEM, (agyag-nem) ösz. fn. Agyag tulajdonságaival bíró, agyagrészekből álló földnem.

AGYAGNEMŰ, (agyag-nemű) ösz. mn. Agyag tulajdonságaival bíró, ahhoz hasonló. *Agyagnemű föld, ásvány.*

AGYAGOL, (agy-ag-ol) áth. m. *agyagol-t*. 1) Agyaggal beken, bemázol, kever, vegyít. *Agyagolni a kályhát, kemencét. A futó homokföldet agyagolni.* 2) Agybaver. Ez értelemben gyöke a kaponyát jelentő *agy*.

AGYAGOLÁS, (agy-ag-ol-ás) fn. tt. *agyagolás-t*, *tb. —ok*. Tapasztás, mázolás, midőn valamit agyaggal bekennek, vagy vegyítnek, javítanak.

AGYAGOS, (agy-ag-os) mn. tt. *agyagos-t* vagy *—at*, *tb. —ak*. 1) Agyaggal bővelkedő, agyagból álló. *Agyagos föld, vízfenék, vízpart.* 2) Agyaggal mázolt, kent, tapasztott. *Agyagos kályha, fal, falkéreg.* 3) Faluk nevei, Sopron és Zemplénben. *Agyagos-tetej* erdélyi hegy neve Marosszékbén.

AGYAGOZ, (agy-ag-oz) áth. m. *agyagoz-tam*, *—tál*, *—ott*. 1. AGYAGOL.

AGYAGOZÁS, (agy-ag-oz-ás) 1. AGYAGOLÁS.

AGYAGPALA, (agyag-pala) ösz. fn. Agyagföld neme, mely megkeményedvén lapos rétegekben fölfejthető.

AGYAGRAGLA, (agyag-ragla) ösz. fu. Ásványtani szó. (Collyritea).

AGYAGRÉTEG, (agyag-réteg) ösz. fn. Agyagföldből álló réteg, különböztetésül más, úgymint homok, mész, stb. rétegekből.

AGYAGSZÉN, (agyag-azéu) ősz. fn. Szénnemű ásványanyag.

AGYAGVERÉM, I. AGYAGGÖDÖR.

AGYAL (agy-al); áth. m. *ayyal-t*. 1) Agybafoéber, agyabugyál, magas hangon egyel (Kemencesalján).

2) Kerékbe, puskába szükséges agyat csinál. V. ö. *Agy*.

AGYALAP, (agy-alap) ősz. fn. Az agyvelő alja, melyen az agy nyugszik.

AGYALÁS, (agy-al-ás) fn. tt. *agyalás-t*, tb. —ok.

1) Agyba, fejbeverés, megdöngetés, agyabugyálás. 2) Szerelés, midőn a keréknek, puskának agyat csinálnak.

AGYAR, (agy-ar) fn. tt. *agyar-t* vagy —at, tb. —ak. Némely állatok, nevezetesen a disznóneműek éles fogai, melyek két oldalt az ajkak közül kinyúlnak. *A vadkan agyarával üt az ellenétghez. Agyarád feni, közszerűli, vicsoorgatja. Kűtűni, csorbára törni a disznó agyarád.* Átv. ért. mondjuk emberi fogakról is, melyek igen hosszúak, s kifelé nyúlnak. Minthogy az agyar hegyes, és fölfelé áll; valószínűnek véljük, hogy eredetileg am. a magashangú *hegyer*. Tájéjtés-sel: *acsar*.

AGYAR, (agy-ar), mn. tt. *agyar-t*, tb. —ok. Irigy, aki más szerencséje miatt bosszúságból mintegy fogait vicsoorgatja. Innen az *agyarkodás, agyarkodik* származékok.

AGYARAS, (agy-ar-as) mn. tt. *agyaras-t* vagy —at, tb. —ak. Aminek agyara, vagy agyari vannak. *Agyaras vadkan.*

AGYARD, (agy-ar-d) fn. tt. *agyard-ot*. Czet-faj, melynek felső állkapcsából hosszú agyar nyúlik ki. (Monodon. L.)

AGYARFEHÉR, (agyar-fehér) ősz. mn. Aminek fényes fehér színe van, mint a disznó agyarának.

AGYARGÁS, (agy-ar-og-ás) fn. tt. *agyargás-t*, tb. —ok. Alattomos, ártani vágyó irigykedés, törzönködés, fogvicsoorgató ellenkedés.

AGYARGAT, (agy-ar-og-at); áth. m. *agyargat-tam, —tál, —ott*. par. *agyargass*. Fogait dühösen, mérgesen vicsoorgatja. *Fogait agyargatja*. Pázmán.

AGYARGATÁS, (agy-ar-og-at-ás) fn. tt. *agyargatás-t*, tb. —ok. Fogvicsoorgatás.

AGYARGÓS, (agy-ar-og-ó-os) mn. tt. *agyargós-t* vagy —at, tb. —ak. Alattomosan irigykedő; mérgeskedő.

AGYARKODÁS, (agy-ar-kod-ás) fn. tt. *agyarkodás-t*, tb. —ok. Irigységből bosszúságból eredő ellenséges türekvés, dűláfűlés valaki ellen.

AGYARKODIK, (agy-ar-kod-ik); k. m. *agyarkod-tam, —tál, —ott*. 1) Agyarkodik a vad kan, midőn dűhében alsó agyarait a felsőkhöz feni és csattogatja. 2) Átv. ért. dűhös vadkan módjára mintegy fogait vicsoorgatva irigykedik, dűhősködik valakire. *Miért agyarkodtak a népek? 1. Zsolt. A káromkodó nem csak az emberekre, de még az Istenre is agyarkodik.* Tájéjtés-sel: *acsarkodik*.

AGYAROG, (agy-ar-og); gyak. önh. m. *agyarog-tam, —tál, agyargott*. Az *agyarkodik* kisebb foka,

emez t. i. hathatóssabb, kitörőbb, amaz alattomos törzsongéat ellentőrekvést jelent. *Fejére vész, haldl, ki reánk agyarog.*

AGYAROL, (agy-ar-ol); áth. m. *agyarol-t*. Agyarral üt, szúr, tép. Képzésre olyan mint: *körmből, szarval, sarkal*.

AGYAS, (agy-as) mn. tt. *agyas-t* vagy —at, tb. —ak. Makacs, makranczos, fejese, nyakas, mintegy kemény agyú, melyre nehéz hatni. *Agyas vakmerő.*

AGYASKODÁS, (agy-as-kod-ás) fn. tt. *agyaskodás-t*, tb. —ok. Gyakorlatos értelmű név, s többszöri folytonos makacsság, fejesség eszméjét foglalja magában.

AGYASKODIK, (agy-as-kod-ik); k. m. *agyas-kod-tam, —tál, —ott*. Gyakran, ismételve makacs-kodik, nyakaskodik, fejeskedik, saját véleménye, akarat mellett más józanabbak daczára önféjűsködik.

AGYATLAN, (agy-atlan) mn. tt. *agyatlan-t*, tb. —ok. 1) Aminek agya, illetőleg agyveleje nincs. *Agyatlan fej, koponya*. Innen átv. ért. ostoba, esztelen. 2) Mondjuk holmi művekről, melyekből az úgynevezett *agy* hiányzik. *Agyatlan kerék, puska*.

AGYATLANSÁG, (agy-atlan-ság) fn. tt. *agyatlanság-ot*. Agy nélküli állapot; átv. ért. ostobaság, esztelenség.

AGYBÓDULÁS, (agg-bódulás) ősz. fn. Kórállapot, midőn az agy működése akadályozva van, s a beteg, mintha szél ütötte volna, mély álomba merülve lenni látszik, vagy félálomban félrebeszél.

AGYBORÍTÉK, (agy-boríték) ősz. fn. Az agyvelőt takaró buroknemű hártya.

AGYBOROZDA, (agy-borozda) ősz. fn. Borozdanemű vonás, metszés az agyvelőben.

AGYDÜH, (agy-düh) ősz. fn. Agybódulás neme, mely az agyhártya gyuladásából származik, s forrólással jár.

AGYDÜHÖS, (agy-dühös) ősz. mn. Agydűhben szenvedő. *Agydühös betegek*. I. AGYDÜH.

AGYFA, ősz. fn. Az épület tetejét őszvefoglaló fa.

AGYFURÓ, (agy-furó) ősz. fn. 1) Szűlések éles eszköze, melylyel a magzat koponyáját műtét véggett fölnyitják (Perforatorium cerebri). 2) Sebészeti eszköz, melylyel a koponyacsontok megsérülése esetében a koponyát átfurják (Trepanum). 3) A kerékgyártóknál azon vastag furó, melylyel a kerékagynak való tönköt furják ki.

AGYGERENDA, (agy-gerenda) ősz. fn. Az agynak azon kerges része, mely annak mindkét felét öszveköti (Corpus callosum.)

AGYGILISZTA, (agy-giliszta) ősz. fn. Leginkább a juhok agyában fejlődő, hólyagos, és félvonalnyi hosszúságú gilisztafaj.

AGYGYULADÁS, (agy-gyuladás) ősz. fn. Kórtani ért. az agyban, agyacsban, vagy ezek hártyaiban támadt gyuladásféle kórállapot.

AGYHÁRTYA, I. AGYKÉR.

AGYHÁLÓ, I. AGYSÁTOR.

AGYIKERÉSZ, (agy-i-kerész) ősz. fn. Az agyban

fejlődő gilisztafaj, különösen a juhoknál, melytől az úgy nevezett kergeteg származik.

AGYKARIKA, (agy-karika) ösz. fn. A kocsikerék agyát két végén övedző, s erősítő karika vasból.

AGYKÉR, (agy-kér) ösz. fn. Hártyanemű szövédék, mely, mint kéreg a fát, körülveszi az agyat.

AGYKÉS, (agy-kés) ösz. fn. Agybonzoláshoz való sebési eszköz.

AGYKOHOLMÁNY, (agykoholmány) ösz. fn. Valóságban nem alapuló, légből kapott, költött állítás, mondás, mely egyedül a beszélő vagy író agyából került ki; rajongó képzelgés műve.

AGYLÁZ, (agy-láz) ösz. fn. Az agynak különféle lázas bántalmái, melynek: a) agyduh, b) azon váltóláz, mely főfájás képében szokott megjelenni. stb.

AGYLÁZAS, (agy-lázás) ösz. mn. Agylázban szenvedő. *Agylázás betegek.*

AGYLOB, I. **AGYGYULADÁS.**

AGYON, (agy-on) ih. Bizonyos erőszakos cselekvést jelentő igékkel öszveköttve azt teszi: *halálra, halálisan*, minthogy az agy megsértése halállal szokott járni. Ilyenek: *agyonlú, agyonver, agyonnyom, agyonlő, agyonszár, agyoncsap, agyonujt, agyonvág.*

AGYONLŐ, (agyon-lő) ösz. áth. Valakit halálisan meglő, akár agyban akár másutt sértve.

AGYONLÖVÉS, (agyon-lövés) ösz. fn. Halált hozó, okozó lövés. *Agyonlövással fenyegetni valakit. Fél az agyonlövéstől.*

AGYONLÖVET, (agyon-lövet) ösz. mivel. Valakit föbelövés által kivégeztet. *Agyonlövetni a szökevényeket.*

AGYONLÖVETÉS, (agyon-lövetés) ösz. fn. Főbe lövés általi kivégeztetés.

AGYONNYOM, (agyon-nyom) ösz. áth. Embert vagy más állatot erős nyomás által halottá tesz. *Az öszveroskadé ház agyonnyomta a bentlakókat.*

AGYONNYOMÁS, (agyon-nyomás) ösz. fn. Halált okozó erős nyomás.

AGYONÚT, (agyon-út) ösz. áth. Embert vagy más állatot halálra út. *Bottal, puskagygyal, buzogánnyal agyonútni valakit.*

AGYONÜTÉS, (agyon-ütés) ösz. fn. Ütés által okozott halál. *Fél az agyonütéstől.*

AGYONVER, (agyon-ver) ösz. áth. Halálra, halálig ver, verés által megdöglest. *Agyonverni a ragadozó vadakat.*

AGYONVERÉS, (agyon-verés) ösz. fn. Halált okozó verés. *Agyonveréssel fenyegetni valakit.*

AGYRÉM, (agy-rém) ösz. fn. Ami valósággal nem létezik, nem is létezhetik, hanem egyedül csak a képzelgőnek rémlik. Az agykoholmánnyal rokon, de némileg abban különbözik tőle, hogy az agyrém gyakran akaratlanul is, péld. félelemből támadhat bennünk; az agykoholmány pedig szabad akarat műve. Gyógytanilag a beteges képzelő-tehetség születménye, mely az agybeteget rémülésbe ejti.

AGYRÉMI. (agy-rémi) ösz. mn. Agyrémhez való, azt tárgyazó, ahhoz hasonló. *Agyrémi képek.*

AGYSEB, (agy-seb) ösz. fn. Sebféle kóros bántalom az agyban.

AGYSÉRÜLÉS, (agy-sérülés) ösz. fn. Sérvnemű kórállapot, mely az agyat vagy agyvelőt éri.

AGYSZÜLEMÉNY, I. **AGYKOHOLMÁNY.**

AGYTANÍTMÁNY, (agy-tanítmány) ösz. fn. Tanítmány az agy tulajdonságairól, részeiről, működéseiről stb. Gall agytanítmánya, mely különösen az agy részeinek rendeltetését tárgyalja.

AGYVÁZ, I. **AGYRÉM.**

AGYVÉD, (agy-véd) ösz. fn. Sebészek eszköze, melyet az agyfürésnél használnak, hogy az agyhártyát sérülés ellen biztosítsák.

AGYVELŐ, (agy-velő) ösz. fn. A koponyüreg lágy fehéres bele, mely az embernél két félgolyóból áll, ú. m. nagy agyból és agyacsból. V. ö. **AGY.**

AGYVELŐGYULADÁS, I. **AGYLOB.**

AGYVÍZKÓR, (agy-víz-kór) ösz. fn. Az agyban kifejezett vízkórmenű betegség.

AGYVÍZKÓROS, (agy-víz-kóros) ösz. mn. Agyvíz-kórban sinlődő beteg.

AH (1), régi iratokban néha az névelő helyett; I. **A** (2).

AH (2), isz. Mélyebb vágyféle érzelemből kitörő kedélyhang, melyről Szirmay (Hung. in Parab.) tréfásan mondja, hogy a külföldieknek a tokaji bor jelzője. *Ah! be édes, be jó!* Élünk vele kegyeletes, istenimádó fölsohajításokban is. *Ah uram Istenem!* Innen származnak: *ahít, ahítat, ahítatos.* Megnyujtva: *áh.* Mint természeti kedélyhang majd minden nyelvvel közös.

AHA, isz. Élünk vele, midőn valami által mintegy meglepetve rámutatunk, vagy másokat figyelmeztetünk. *Aha! ott van. Aha ni!* Eleme a kettőztetett, s *h*-val öszveköttöt mutató *a! a!*

AHA, helynév, Barsv. Helyr. *Ahára, —ról, —n.*

AHÁ, isz. Azon érzelmi kitörés hangja, midőn valakit rajta érünk valamin, s azt némi gúnnyal vagy roszalással tudtára adjuk. *Ahá! te vagy az a jó madár? Ahá! megfogtalak.* Utálatot is fejez ki, mit az illető hanglejtésből és nyomatékból ismerünk meg. *Ahá! csunya dolog!*

AHÁD, falu Hevesv. Helyr. —*ra, —ról, —on.*

AHAJT, ih. A székelyeknél = amott, ottan, valamint ugyanazoknál, **EHEJT** = emitt, itten. Elemelve: *aha-ott, ehe-itt* = ama-ott, eme-itt.

AHHA, isz. I. **AHA.**

AHÍT, (ah-ít), áth. in. *ahít-ott*, par. —*s, htn. —ni. v. —ni.* Valamit mély vágyból, erősen kíván, ohajt. *Ahítom őt látni.* Különösen kegyeletes érzelemből Istentől kér valamit; imádkozva sohaj.

„Térdepelve éjt napot hosszában
A remete ott ahítva tölt.“

Vörösmarty.

Mint ilyen önható, több kedély- és természethangok hasonlatára, melynek: *síkt, ríkt, sívít, nyerít,*

voult stb. Megnyujtva: *áhit*. Régiesen; *ajéjt* sőt *att* is. „Mert úr ajéjtja (desiderat) ő szolgálatját.“ Müncheneri codex. „És kevénsága aithat.“ „És meglelé, mit aita.“ Katalin verses legendája. „Teati gyönyörűségnek kevénságát ne aitsad.“ Régi magyar passio, Toldytól.

AHÍTÁS, (ah-it-ás) fn. tt. *ahítás-t*, tb. —ok. *Áh* kedélyhanggal nyilatkozó erősebb nemű vágyás, érzés. V. ö. **AHÍT**.

AHÍTAT, (ah-it-at) fn. tt. *ahítat-ot*. Istenimádási, vallásos érzelemből fakadó kegyeletes cselekedet. *Szibeli, tiszta erkölcsi ahítattal járulni Isten elé*. Szélesb ért. másnemű vágyi nyilatkozat, ohajtat. Régiesen *ajéjtat*. „Tü atyátoknak akarjátok ajéjtatit (desideria) tennetek.“ Müncheneri codex.

AHÍTATLAN, (ah-it-atlan) mn. tt. *ahítatlan-t*, tb. —ok. Kinek szívében Isten iránti kegyeletérzés nincsen; vallási buzgalmas cselekedeteket nem gyakorló. *Istenből elszakadt ahítatlan nép*.

AHÍTATOS, (ah-it-at-os) mn. tt. *ahítatos-t*. v. —at, tb. —ak. Aki szívében vallásos buzgalmat, kegyeletet táplál, s azt külső jelekkel, cselekedetekkel is mutatja. *Ahítatos keresztény hívek*. Öszvehúzza: *ajítalos*.

AHÍTATOSAN, (ah-it-at-os-an) ih. Ahítatos módon, vallásos belső és külső buzgalommal. *Ahítatosan imádkozni, gyónni*.

AHÍTATOSKODÁS, (ah-it-at-os-kod-ás) fn. tt. *ahítatoskodás-t* tb. —ok. Vallási érzelemből, kegyeletből fakadó buzgólkodás, imádkozás; ahítat gyakorlása. Rövidebben: *ajítatoskodás*.

AHÍTATOSKODIK, (ah-it-at-os-kod-ik); k. m. *ahítatoskod-tam*, —tél, —ott. Ahítatos, vallási buzgalmu cselekedeteket gyakorol; Isten, illetőleg szentek iránti kegyeletből buzgólkodik, imádkozik; *ajítatoskodik*.

AHÍTATOSSÁG, (ah-it-at-os-ság) fn. tt. *ahítatosság-ot*. 1) Kegyeletes vallásnak tulajdonsága, melynélfogva ahítatosan viselik magokat. *Mások ahítatosságán épülni. Ahítatosságot gyakorolni*. 2) Vallási külső és belső szent gyakorlatok, melyek által az Istent tiszteljük, imádjuk, hozzá folyamodunk. *Ahítatosság órái*. Öszvehuzottan: *ajítatosság*.

AHÍTATOSSÁGI, (ah-it-at-os-ság-i) mn. tt. *ahítatossági-t* tb. —ak. Ahítatosságot illető, ahhoz tartozó. *Ahítatossági érzésem*.

AHÍTÓZÁS, (ah-it-oz-ás) fn. tt. *ahítózás-t*. tb. —ok. Valamire vágyó, s miatta epedő sohajtozás. *Merő ahítózással válni idejélt. Csupa ahítózással áll, mint a szerelmesek*.

AHÍTÓZIK, (ah-it-oz-ik); k. m. *ahítóztam*, —tél, —ott. Sovárog, sohajtozik, eped, kívánczik, vágyakodik valami után. *Ahítózik testem lelkem, tehozad élő Istenem*. Zoaltár.

AHOGY, (a-hogy) ksz. Amint, midőn, miután. *Ahogy megjövendülém, úgy történt. Ahogy körülnétek, őt láttam jönni. Ahogy elmenek, legott kerestek*.

AHOGYAN, (a-hogy-an) ksz. Amint, miképen,

amely módon. *Ahogyan érdemled, úgy jutalmarnak. Úgy tesszem, ahogy tudom*.

AHOL, (a-hol), (1) ih. Amely helyen, vidéken, tájon, országban, stb. *Ahol bor terem, bort kell inni, nem sert. Ahol dolgoztál, ott egyél*. Km. *Ott is vakarja, ahol nem visszat*. Km. *Ahol őt hat ember jól lakik, a hetedik sem marad éhen*. Km. *Ahol éget, ott fíjod*. Km. *Ahol szívesen nem látnak, oda ne menj. Ahol nincs, ne keres*. Km.

AHOL, (a-hol), (2) isz. Élünk vele, midőn határozottan valamire mutatunk, figyelmeztetünk, különösen meglepetés esetében. *Ahol a! megint ott van. Ahol jár a! Ahol ni! Kivüptül a maadr a kalikéből*.

AHONNAN, (a-honn-an) ösz. ih. Ama bizonyos távolságu helyről, tájról, oldalról. Viszonytársa a közlelre mutató, s onnan kiinduló *chénnen*. *Ahonnán lovasokatondk jönnek, chénnen pedig a gyalogok elmennek. Úgy hallottam, hogy ahonnán érkeznak, nem a Duna felől*. V. ö. **AMONNAN**.

AHONNAN, (a-honn-an) ksz. Amely helyről, tájról, vidékről stb. *Ahonnán jöttél, oda menj vissza. Ahonnán a szél fú, arra fordítja köpenyét*.

AHOVA, (a-ho-v-a) ksz. és ih. Amely helyre, tájra, országba stb. *Oda menj, ahova küldelek. Ahova nem hívnak, oda ne menj. Ahova tetted, ott keresd. Ahova szerencséd vezetend, követni fogunk*.

AHOVÁ, l. **AHOVA**.

AHOZKÉPEST, (ahoz-képest) ösz. ih. Bizonyos dologra nézve, ahoz alkalmazkodva, hasonló módon. *Ahozképest (az előbbihez) most boldognak érzem magamat. Ez ahozképest olyan, mint mennyország pokolhoz képest. Ahozképest tartsd magadat*.

— **AI**, — **AID**, — **AIM**, — **AIK**, — **AINK**, — **AITOK**, l. **SZEMÉLYNÉVMÁS**.

AÍT, régies, e helyett: *ahít*, lásd ezt.

AÍTATLAN, régies, e helyett: *ajítatlan*

AITTATOS, régies, l. **AJTATOS**.

AJ (1), fn. tt. *aj-t* v. —at, tb. —ak. Általán jelent nyilást, nyiladéket, hasadékat, rovátkot, horonyt, honnan értelmezhetők a) *Aj*, mint szájnnyílás, száj, melyből *ajk* v. *ajak* = szájnnyílás környéke. b) *Aj* = bevésés, vágaték, rovaték a deszkán, gerendán, melynél fogva egy másikkal öszvefoglaltatik. *A nyíl aja*, alsó rovatkos vége, melynél fogva az idegre illesztetik. c) Az elavult *ajt* ige gyöke, mely szerint *ajt* = nyilást csinál vagy képez, honnan, *ajtó* = nyilást csináló, és betevő, mintegy híj vagy száj az épületen, bútoron stb. Mind ezekben rokon *hi* vagy *híj* (valaminek hía, híja) főnévvel, as i kivált alhangú szókban könnyen *ja*, *jo*, *ju* vagy *aj-ra* stb. változván, mint *ig jog, inkább jonkább, ihar juhár*; innen *ajándok* egy 1222-diki oklevélben *kyanduk* (Magyar nyelvkincesk Jerneytől); így a sinai nyelvben *hi* am. kétfelől nyiló *ajtó* (valvae) és *kái* am. nyitni (aperire) Rokon hozzá még a török *acs-mak* (= nyit-ni) ige, honnan *acs-il-mak* am. nyitni.

AJ (2), csudálkozást, foddést (dorgálást jelentő kedélyhang, illetőleg indulatszó. *Aj aj! mi dolog ez?*

Aj aj! már megint nyugtalankodol? Hasonló hozzá a magash. ej.

AJ (3), tájéjtással *al* vagy *aly* helyett divatozik, p. *aj-fa* = a járom alsó fája, *aj-bor* = alja-bor.

— AJ (1), magash. ej, némely kevés igében kö-zépképző, mely *asz* *esz* helyett áll, p. szak-*asz-t*, szak-*aj-t*, szal-*asz-t* szal-*aj-t*, hull-*asz-t* hull-*aj-t*. Sajátlag *it* képzőben az *t*-nek *aj* vagy *ej*-je változása; sőt a régieknél kiváltképpen ezen alakok fordúlnak elő, p. *tanejt* vagy *tandjt*, *fordejt* és több számtalanok. V. ö. — *it* igeképző.

— AJ (2), névk. magash. ej, mely a) főneveket képez természeti hangutánzókból, mint: *mor-aj*, *oh-aj*, *rob-aj*, *sok-aj*, *zuh-aj*, *zseb-aj*, *csör-ej*, *dör-ej*, *zör-ej*, b) némely más nemüekből, mint: *tolv-aj* *dév-aj*, *szil-aj*, c) az *é* vagy *ej* képzők változata ezekben: *kar-é* *kar-éj*, *kar-aj*, *par-é* *par-éj* *par-aj*, *tar-é* *tar-éj*, *tar-aj*, *csad-é* *csad-aj*, d) mint középképző a harmadik személyü birtokragozásban a törzsbeli *ó* s fenhangon *ö* változata, mint: *hord-ó* *hord-aj-a*, *tarl-ó* *tarl-aj-a*, *kend-ö* *kend-aj-e*, *tet-ö* *tet-aj-e*, *er-ö* *er-aj-e*.

Mind ezek elemzésére nézve l. a, az *ó* *ö* része-sülö módosított alakja.

AJAJA-SARKVIRÁG, ösz. fn. A sarkvirágok neméhez tartozó növényfaj, Dioszegi szerint pillae tor-kában ily bötüalakok látszanak: AIAIA. (Delphinium Ajacis. L.)

AJAK vagy AJK, (aj-ak vagy aj-k) fn. tt. *ajka-t* vagy *ajkat*, tb. *ajakak* vagy *ajkak*. A száj nyílása körül többé kevesebb kihajló pirosas húskörnyezet, mely a szájat kinyitja és bezárja. *Felső ajak*, *alsó ajak*. *Vastag*, *vékony*, *széles*, *keskeny*, *piros*, *megkékült ajak*. Képesen szólva: *sással metszett*, *libor*, *csere-snyeszin*, *csokratermett ajak*. *Mézajakon beszélni*. *Ösz-rhátni*, *sételtonni*, *harapni*, *szopni*, *nyalni* az ajakat. *Sima*, *coerepes ajak*. *Nyílajak*, mely mint a nyúló, be van vágva, s a fogakat láttatja. *Ajakon termett és nem szüben gyökeredett szó*. Km. *Ismi a kedves ajkairól fukadó szavakat*. *Ajkamon a neve, csak ki nem tudom mondani*. *Ajkán száradt* a szó = beszédében meg-akadt. *Fölbigyezti az ajkát*. *Ajkába harap*.

„Hol vagyon, a ki merész ajakát hadi dalnak eresztvén, A riadó vak mélységet fölverje szavával.“

Vörösmarty.

Gyöke a nyílást jelentő *aj* (l. AJ 1), melyből kisarjadzó *k* képzővel lett *aj-k*, könnyebb kiejtéssel *ajak*, mely mintegy kinövést jelent ezen testrészek-ben is: *far-k*, *far-ok*, *sar-k* *sar-ok*, *mar-k* *mar-ok*, *tor-k* *tor-ok*, *hüvely-k*, *könyv-ök*, *der-k*, *der-ek*.

AJAKAS, (aj-ak-as) mn. tt. *ajakas-t*, tb. — *ak*. Általán, akinek vagy aminek ajaka van, tulajd. v. átv. ért. véve; különösen nagy ajaku, máskép *ajók*. A nö-vénytanban így nevezetnek a többnyire négyszögü ellenes vagy gyűrűs águ füvek és cserjék (Labiatae).

AJAKBÖTŰ, (ajak-bötü) ösz. fn. Így nevezzük azon bötüket, melyek az ajakhangok írásbeli jegyei, t. i. *b*, *f*, *m*, *p*, *v*. V. ö. AJAKHANG.

AJAKCSA, (aj-ak-csa) kics. fn. tt. *ajakcsá-t*, tb. *ajakcsá-k*. A maga nemében aránylag kis *ajak*.

AJAKCSEREPZÉS, (ajak-cserepzés) ösz. fn. Az ajakbőrnek megkeményedése, s mintegy repedezett cseréphez hasonló állapota, leginkább belső hőség vagy szél által okozva.

AJAKDAGANAT, (ajak-daganat) ösz. fn. Ajak-baj, midőn belső vagy külső okokból az ajak fölpuf-fad és megkeményedik vagy hólyagosodik.

AJAKFÁJDALOM, (ajak-fájdalom) ösz. fn. Az ajak akármily érvéből, bántalmából eredő fájós érzés.

AJAKFÉK, (ajak-fék) ösz. fn. Vékony hártya vagy bőröcske, mely a felső és alsó ajakat közepén az ínnyússal öszveköti.

AJAKHAL, (ajak-hal) ösz. fn. Linné szerint 166-dik halnem, melynek ajkai egyszerűek, de na-gyok és vastagok (Labrus. L.).

AJAKHANG, (ajak-hang) ösz. fn. Így nevozzük azon beszédhangokat, melyek különösen az ajkak, mint beszédszervek működése által jötnek ki, s e hangje-gyekkel íratnak: *b*, *f*, *m*, *p*, *v*. Osztályozva vagy *érül-közök*: *b*, *m*, *p*, mennyiben kiejtésökkor az ajkak egy-mást szorosán érintik, vagy *nemérülközők*: *f*, *v*, más-kép *fuvók*, minthogy a be nem zárt ajkak résén mint-egy átfúvódva képződnek. Az *m* egyszersmind orrbetit is levén (úgy, hogy ha az orrlikakat befogjuk, azt nem is vagyunk képesek tisztán kiejteni), *orrfuvónak* is nevezhető. Tovább, a maguk nemében vagy *lágyak*: *b*, *v*, *m*, vagy *kemények*: *f*, *p*. Hangszervi rokonságuk-nál fogva, részint tájbeli, részint köz nyelvszokással váltakozni szoktak egymással, még pedig az egyosz-tálybeliek gyakrabban, p. az *érülközők*: *bongyola*, *pongyola*; *biggyed*, *pittyed*; *bizseg*, *pizseg*; *bódor*, *pó-tor*; *bufál*, *pufál*; *bóné*, *póné*; *búb*, *púp*; *bizgál*, *pizgál*; *böfög*, *pöfög*; a *nemérülközők*: *csafar*, *csa-var*; *fekete*, *vakota*; *fészek*, *vaczok*; *ficzkand*, *vicz-kand*; *finczároz*, *vinczároz*; *firgencz*, *virgencz*; a *lág-yak*: *bajlódik*, *vajudik*; *bakcsó*, *vakcsó*; *lebeg*, *le-veg*; *zsibaj*, *zsvaj*; *belő*, *velő*; *olybá*, *olyvá*; *Bálint*, *Válint*; *Beszprém*, *Veszprém*; *bamba*, *mámmám*; *boglya*, *máglya*; *bogy*, *mogy*; *batyu*, *motyó*; *bufti*, *mufti*; *bankó*, *mankó*; *bekeg*, *mekeg*; *bubus*, *mumus*; *gubó*, *gumó*; *kemények*: *fátyol*, *patyolat*; *fatyng*, *pa-tying*; *fittyed*, *pittyed*; *foreg*, *pereg*; *fakad*, *pukkad*; *érülközők nemérülközőkkel*: *bütykös*, *fütykös*; *bereg*, *fereg*; *bodor*, *fodor*; *billing*, *filling*; *bige*, *fige*; *bikik*, *fikik*; *labancz*, *lafancz*; *lebeg*, *lefcg*; *ribál*, *rifol*; *rö-bög*, *röfög*; *lágyak keményekkel*: *mocs*, *pocs*; *mocsolya*, *pocsolya*; *mart*, *part*; *bükszi*, *pöcsik* (*bökölégy*); *motyó*, *poggyász*. Az *m* mint egyszersmind orrhang az *n* mint szinte orrhanggal: *mevet*, *nevet*; *medves*, *nedves*; *Miklós*, *Nicolaus*; *bomt*, *bont*; *ömt*, *önt*; *sem-ki*, *senki* stb. A nyelvszokás az ajakhangokat külö-nösen használja a) *előtétül*: *ám*, *bám*, *ámúl*, *bámúl*, *ámít*, *bámít*, *ágó*, *bángó*; *Andri*, *Bandri*; *Özse*, *Bözse*; *uborka*, *buborka*; *iócza*, *piócza*; *ityi*, *pityi*; *ítizál* *pitizál*; *Ila*, *Pila*; *Erzse*, *Perzse*; *Anna*, *Panna*; *Ista*, *Pista*; *apa* *papa*; nevezetesen ikerített kifejez-

sekben : iczegbiczeg, illegbilleg, ingóbingó, izsegbizseg, izgatbizgat, iczipiczi, inczenpincz, irkafirka, illőfíllő, inczifinczi, ihogvihog, ihivihi, iháczolviháczol; *előképzésül* : anya, banya; állvány, bálvány (statua); acsó, bacsó; áj, báj; ennünket vagy önnünket, bennünket; omlik, bomlik; oszlik, foszlik; öklel, böklel; ötlík, botlík; oló, folyó; őrés, virics; ingaly, ingely (pingely h.), pindely. Különösen használja nyelvünk az érzéklős ajakhangokat előhangul oly szókban, melyek általában valami *bövet, tömöttet, dudorit*, különösenben *gömbölyt, kerekdedet* jelentenek : bucskó, bucskó, bócz, bodor, bog, bogács, boglya, boga, buga, bogzó, batyú, bugyor, bugya, boka, bukta, bolyó, bombék (bimbó), bonfordi, boncz, bunkó, bunczi, bufti, busa, pocz, poczok, poh, pofa, pompos, mogy, mogyoró, magyal, mony, mál, máj, mind, bödön, böndő, bögy; a *nemérlüközöket* vagyis *fuvokat* oly szók elején, melyek általában fuvást, különösen távolra hatást, távolodást, legkülönösenben magasra hatást, magaszt jelentenek, mint : fut, fogy, foly, fon, fok, fül, füt, fül, fűjt, vihar, viheder, villan, fő, fel, fenn stb. Az orrfuvó *m* az utóbbi osztály jelentésében is lényeges részt veszzen, mint : megy, mász, mozog, mély; emel, magas, madár. A kifejlett törzsszók végén jobbra *ó, ő, ú, ü* őnhangzókba alakultak : gomó, gomb; csomó, csomb; domó, domb; gömő, gömb; dölő, dölf; csaló, csalf(a); csőrő, csőrf; terő, terp; öllő, öllü, ölv; nyelő, nyelv; sérő, sérv; hiú, hív(alkodik), hiő (hivő), hív; oló, olu, olv; homó, homv, hamv; könnyü, könny; tettü, tett; nedü, nedv; adu, adv; szaru, szarv; daru darv, stb.

A magyar mindezen hangokat igen szabatosan megkülönbözteti, ami más nemzeteknek nem mindig sikerül, különösen a német ajknak a kemény és lágy mássalhangzókat itt is nehezen tudják megkülönböztetni, p. a magyar *bab*-ot és *pap*-ot, *való*-t és *faló*-t. Azonban tagadhatatlan, hogy ezen hangok minden nyelvben rokonok, s eredetileg különösen a nyelvek első képződési korában számos oly szók, melyek most külön létellel bírnak, azonosak valának, p. a magyarban *mállik* = *vállik*; *ebéd* = *evéd*; *ifjú* = *ivjú* (*ivik* igétől), *velő* = *belő*. Valószínűséggel bírnak s figyelmet érdemelnek : *menny* = fenn vagy lágyult *ny*-nyel : fenny p. ebben : fennyen, továbbá *mell* törzs (mell-é, mell-ett, mell-ék stb. szókban) = fél, pl. útfélen, út mellett, ajtófél am. ajtó mellék, stb. különbözük ettől : *melly* (pectus), ez *elő* vagy *elől*-ből származván *m* előtéttel : *melől* = *melly*; így a német *Brust*-ot *Adelung* *πρόςθιος*-szal rokonítva, mely *πρo*, latinul *prae*, szanszkritul *pra* szótól ered, leghihetőbbnek tartja. Némely nyelvekben egyik vagy másik hiányzik, p. a hellen írói nyelvben a *v*, az arabban a *p*, a szuómiban a *ö* és *f*.

AJAKKÉPZÉS, (ajak-képzés) ösz. fn. Sebészi műtét, mely által a hiányzó ajkak pótolatnak.

AJAKMETSZÉS, (ajak-metszés) ösz. fn. Sebészi műtét, midőn az ajak kóros részét lemetszik.

AJAKMIRIGY, (ajak-mirigy) ösz. fn. Ajkon támadt mirigyféle kelevény.

AJAKÓCZ, (aj-ak-ócz) fn. tt. *ajakócz*-ot. A zsi-
szikek neme alá tartozó rovarfaj (Maulrüsselkäfer).

AJAKOS, (aj-ak-os) fn. tt. *ajakos*-t, th. —ok. Így neveztetnek a többnyire négyzögű, ellenes vagy gyűrűs águ füvek és cserjék, melynek a *tájkajafélék, szador, galambóca, renczefélék* stb. Midőn melléknévül használják, többese : *ajakos-ak*.

AJAKRÁK, (ajak-rák) ösz. fn. Ráknemű korbántalom az ajakon.

AJAKSZAKÁLL, (ajak-szakáll) ösz. fn. Az alsó ajak alatt növe szőr, másképp *spanyolszakáll, kecseszakáll*.

AJAKTAPLÓ, (ajak-tapló) ösz. fn. Ajkon támadt taplós álképlet, másképp : *ajaktaplag*.

AJAKZAT, (aj-ak-oz-at) fn. tt. *ajakzat*-ot. Az ajakak külseje, s egész alkotása; mint : *haj, hajzasat*.

AJÁL, e helyett *ajáll* vagy *ajánl*. Ha az *ajál* alakot vesszük eredetnek, akkor a közelebbi törzs *aja*, ez ismét *jó* (törökül *ej*) szóval azonos volna, a honnan *ajál* mintegy *jó-at* (roszal, helyese példájára), am. jónak vall, csaknem az ami a hasonló eredetű *jav*, s tökéletesen megfelel a divatos jelentésnek is (V. ö. *Ajánl*). Azt sem tagadhatni, hogy ez alakban is fentalálják, mind a régi nyelvemlékekben : *ajálván, ajálás*, mind a mai közbeszédben. Azonban *ajándok* származék azt mutatja, hogy *aján* törzsnek kell, vagy ennek is kell léteznie (hacsak azt nem vesszük, hogy *ajándok* am. *ajáldok*), és csakugyan tiszta igetörzsként is fordul elő az *aján* alak mint : *magokat ajánván* (Nádor-Codex), *országát neki hagyván és neki ajánván* (Katalin legendája a debreczeni legendákönyvben). Azonban itt is azt véljük, hogy az *l* a kimondásban a nehézkes kiejtés miatt tűnt el, mint ez ma is megtörténik. De mindenesetre arról teszen bizonyosságot, hogy a nyelvérés régente is ott sejdíté az *n* hangot, épen úgy mint *ma*, s ez a fő dolog. Egyébiránt l. **AJÁNL**.

AJÁLL, l. **AJÁNL**.

AJÁLVÁNY, (aj-áll-vány, aj-án-l-vány) fn. tt. *ajálvány*-t, th. —ok. 1) Levélcím (adresse. 2) Ajánlólevél, mely által más figyelmét, jóakarátát, szolgálatát valaki számára kérjük. Különösen, kereskedők körle vele, melyben valaki újdónan nyitott vagy átalakított kereskedéséről ismerőseit tudósítja, s azoknak vagy másoknak is magát és szolgálatát ajánlja.

AJÁN, törzse *ajándék* és *ajánl* szókban és ezek származékainak; mintegy *adán* vagy *adány*. V. ö. **AJÁNDÉK**.

AJÁNDÉK, (aj-ánd-ék v. aj-án-dék) fn. tt. *ajándék*-ot. Adomány pénzben vagy akármiben, melylyel valakinek bizonyos okból, hajlamból, szivessegből, figyelemből és alkalommal kedveskedünk. *Névnapi, születésnapi, karácsonyi, újévi, húsvéti ajándék. Drága, szép, sokféle ajándékkal adni, kapni. Rossz bíró, ki ajándékra néz. Km. Ajándékkal mindent meg lehet hajtani. Km. A megény ajándéka drágába került, mert többet és gyakran kell viszonzni. A hit Isten ajándéka. Természet ajándéka. Ajándék-csókónak nem kell fogdát némi. Km.*

Több nyelvben az *adás-t* és *ajándék-ot* jelentő szók egy gyökről származtak, mint a hellen *δῶρον* és *δίδωμι*, a lat. *dono*, *donum* és *do*, a német *Gabe* és *geben*, szanszkrit: *dá*, (*do*) *dánan* (*donum*, *Geschenk*). Innen valószínű, hogy az *ajándék* gyöke is *aj* egy eredetű az *ad* igével, mintegy *adandék*, képzésre olyan levén, mint: *veszendék*, *növendék*, *lependék*, *halándék*; s a *d* is *gy* (=dj)-re, ez ismét *j*-re lágyult, valamint ellenkezőleg a *j* *gy*-vé szokott változni, p. *gyön* = *jön*, *gyógy* = *jógy*, *gyász* = *jajász*.

AJÁNDÉKLEVÉL, I. ADOMÁNYLEVÉL.

AJÁNDÉKMARHA, (ajándék-marha) ősz. fn. Akármilyen jószág, ingó vagy (régibb értelemben), különösen valamely állat, mely ajándékban adatik. *Ajándék-marháknak ne nézd borjufogdát*. Km. V. ö. **MARHA**.

AJÁNDÉKOZ, (aj-ánd-ék-oz); áth. m. *ajándékoz-tam*, —*tál*, —*ott*. Valakinek ajándékul ad valamit; bizonyos adománnyal kedveskedik. *A tanító képeket ajándékoz növendékeinek. A szolgálknak új évrre pénzt, ruhát ajándékoz. Elajándékozni vagyonát. A vendéget, jó barátot emlékül megajándékozni valamivel.*

AJÁNDÉKOZÁS, (aj-ánd-ék-oz-ás) fn. tt. *ajándékozás-t*. Kedveskedésből való ingyenadás.

AJÁNDÉKOZÁSI, (aj-ánd-ék-oz-ás-i) mn. tt. *ajándékozási-t*, tb. —*ak*. Ajándékozást illető, arra vonatkozó. *Ajándékozási hajlam, szokás.*

AJÁNDÉKOZAT, (aj-ánd-ék-oz-at) fn. tt. *ajándékozat-ot*. Amit ajándékban adtak; ajándékozott jószág, marha, pénz, stb.

AJÁNDÉKOZÓ, (aj-ánd-ék-oz-ó) mn. és fn. tt. *ajándékozó-t*. Aki ajándékoz valamit.

AJÁNDOK, (aj-ánd-ok) fn. tt. *ajándok-ot*. Értelményre nézve = *ajándék*, t. i. az é átváltozván *o*-ra, mint ez ily képzetű szókban: *szándék*, *szándok*; *fazék*, *fazok*; *hajlék*, *hajlok*; *marék*, *marok*; stb. „Az tebenned bizókat örök ajándokkal megajándokozod.” *Góry-Codex*. „És urunk Krisztus egyházának adá ajándokon.” *Debreczeni legendáskönyv*.

AJANG, (aj-ang); önh. m. *ajang-tam*, —*tál*, —*ott*, htn. —*ani* vagy —*ni*. 1) Magát mintegy szégyenelve, áttalva, vonakodik valamitől 2) Kétkedik, haboz, nem tudja, mitevő legyen. Székely szó.

Gyöke *aj* vonakodási, kétkedési kedélyszó. V. ö. **AJ** (2).

AJANGÁS, (aj-ang-ás) fn. tt. *ajangás-t*, tb. —*ok*. Szégyenlős, szemérmes vonakodás; habozó kétkedés.

AJÁNl, (aj-án-l vagy aj-án-ol); áth. m. *ajánl-t* vagy —*ott*, htn. —*ni* vagy —*ani*. 1) Bizonyos adománnyal, ajándékkal, jótéteménnyel kedveskedőleg megkínál, vagyis elfogadásukra fölszólít, megkér valakit. *Ajánlom önnek barátságomat, szolgálatomat. Lakomat szállásul, kocsimat kirándulásul ajánlom. Segítségét ajánlotta a hárvallottaknak. Különösen határozott akarattal valóban odaad, odanyújt valamit. Hazámért jószágomat, véretem, életemet ajánlom. Lelkemet Istennek, testemet a földnek ajánlom. Mindenét a szegényeknek ajánlotta.* 2) Másról hasonló adományt, szí-

vességet, kedveskedést, pártolást kér más vagy önmaga számára. *Ajánlom magamat és egész családomat ön sziveségébe, jóakarátába. Idegen utazól barátjának ajánlani. Istennek, Isten kegyelmébe ajánlom önt. Különösen bizonyos állapotra, hivatalra, tisztégre, szolgálatra, férjül, feleségül ajánlani valakit. Ezen fiatal embert jó erkölcsénél s tudományánál fogva ajánlom kegyeidbe.* 3) Holmi használandó anyagi tárgyra, illetőleg árura, jeles tulajdonságainál fogva figyelmet valakit a végre, hogy azt megszerezze, megvegye, vászassa, használja stb. *E kelmét téli öltönyre ajánlom. E lovat nem ajánlom. Azon három tehén közül azt a tarkát ajánlom.*

Általán mindig valami jót, kedvest, vagy ilyennek színe alatt, illetőleg más jószágába szoktunk valamit ajánlani.

Származásra nézve a jótékony ingyenadásra vonatkozó *ajándék* rokonmása, s innen elemzésileg helyesebbnek látszik: *ajánl*, mint *ajál*. V. ö. *Ajál*. Egyébiránt, minthogy az *n* igen könnyen hasonúl, *l* előtt szinte *l*-lé, tehát mindazon esetekben, midőn néhez kiejtési három mássalhangzó torlódik együvé, *n* helyett bizvást ejthetünk és írhatunk *l*-et, sőt a megelőző *d* hangzó is hosszú levén, ily torlódásban egyik *l* el is szokott egészen a kiejtés szerint hagyatni: *ajánlni* helyett *ajálnni*, *ajánlтам* helyett *ajállтам*, *ajánlvány* helyett *ajálvány*, *ajánlható* helyett *ajálható*. V. ö. **AJÁL**.

AJÁNlÁS, (aj-án-l-ás) fn. tt. *ajánlás-t*, tb. —*ok*. 1) Kinálás valami kedves dologgal, p. barátsággal, szolgálattal. *Elfogadni, köszönettel venni a szives ajánlást.* 2) Kérés, mely által valakit más iránti jóakaratra fölhivunk. 3) Valaminek megdicséresé avvégett, hogy azt más elfogadja, megszerezze, megvegye, milyen a kalmári ajánlás. 4) Másoktól hozott bizonyítvány jó tulajdonságaink felől. 5) Akármilyen jó, kegyes czélra tett ígéret. V. ö. **AJÁNl**.

AJÁNlÁSI, (aj-án-l-ás-i) mn. tt. *ajánlási-t*, tb. —*ak*. Ajánlást illető, arra vonatkozó, azt tartalmazó. *Ajánlási jog.*

AJÁNlAT, (aj-án-l-at) fn. tt. *ajánlat-ot*. Azon tárgy, adomány, segítség neve, melylyel másnak kínálkozunk, kedveskedünk, vagy cselekedet, bizonyítvány, mely által valaki számára más jóakarátát fölkérjük. *Péter ezer forintot irt alá egy közintézetre; ez szép ajánlat tőle.*

AJÁNlATLAN, (aj-án-l-atlan) mn. tt. *ajánlatlan-t*, tb. —*ok*. Akit vagy amit nem ajánlottak. *Az ajánlott szolgát befogadtam; de az ajánlatlant nem. Néha az ajánlatlan áru jobb az ajánlottnál.*

AJÁNlATOS, (aj-án-l-at-os) mn. tt. *ajánlatos-t* vagy —*at*, tb. —*ak*. Ajánlatra méltó, s mint olyan elfogadható. *Ajánlatos szerződés, alku, jószág, tisztviselő.*

AJÁNlHATÓ, (aj-án-l-hat-ó) mn. tt. *ajánlható-t*. Amit ajánlani lehet annélkül, hogy szegycnt vallanánk vele.

AJÁNlKOZÁS, (aj-án-l-koz-ás) fn. tt. *ajánlko-*

sás-t, *tb.* — *ok.* Kinálkozás neme, midőn valaki bizonyos teendőre, akár ingyen, akár díjért ajánlkozik. L. AJÁNLKOZIK.

AJÁNLKOZIK, (aj-án-l-koz-ik); k. m. *ajánlkoz-tam*, — *tél*, — *ott*. Kinálkozik, ígérkezik, hogy ingyen, kedveskedésből, vagy bizonyos díjért, jutalomért, bérért valamit cselekedni, elvállalni kész. *Ajánlkozik, hogy saját kocsiján és költségén elszállít bennünket. Csekély bérért ajánlkozik szolgálatomra.*

AJÁNLKOZÓ, (aj-án-l-koz-ó) fő- és mn. tt. *ajánlkoz-ó-t*. Aki ígérkezik, kinálkozik valamire. *A sok ajánlkoz-ó közül nehéz választani.*

AJÁNLO, (aj-án-l-ó) mn. tt. *ajánl-ó-t*. 1) Aki valakit vagy valamit ajánl. 2) Ami által ajánlunk, kínálunk, p. levél. *Könyvet ajánló előbeszéd.*

AJÁNLOTT, (aj-án-l-ott) mn. tt. *ajánlott-at*. Általán, aki vagy ami ajánlva van, ez ígének minden értelmében. V. ö. **AJÁNLT**. *Ajánlott sziveségedet köszönöm. Az ajánlott tisztelet befogadni. Az ajánlott árul megvenni.*

AJÁNLVÁNY, (aj-án-l-vány) fn. tt. *ajánlvány-t*, *tb.* — *ok.* Ironány, levél, melyben valakit más sziveségébe, kegyébe, barátságába, szolgálatába, hivatalra, stb. ajánlunk. *Megírni, elküldeni az ajánlványt.* Könyvebb kiejtéssel: *ajálvány.*

AJAZ, (aj-az); áth. m. *ajaz-tam*, — *tél*, — *ott*, v. *ajzottam, ajzottál, ajzott*, par. *ajazz*, htn. — *ni* v. *ajzani*. 1) A ló szájába, vagyis ajkai közé zabolát tesz. *Paripáját nyergeli, ajazza.* 2) A nyilat ajánál fogva az újra alkalmazza. „A vadász ül hosszú méla leshen, vár felajzott nyilra gyors vadat.“ Vörösm. 3) Asztalos munkában a deszkát bevési, hogy rovatékába, mintegy ajkai közé a másikat beereaszse. Hasonló értelmű van az ácsoknál, midőn egyik gerenda élét a másik rovatékába eresztik. V. ö. **AJ**.

AJAZÁS, (aj-az-ás) fn. tt. *ajazás-t*. *tb.* — *ok.* Cselekvés, mely által valamit ajaznak. *Nyíl, ló ajazása. Deszka, gerenda ajazása.* V. ö. **AJAZ**.

AJAZÓ, (aj-az-ó) fn. tt. *ajazó-t*. 1) Keresztzabola a kemény száju lo számára. 2) Azon gerenda, melyet a kerítés ösvetartására fölülről a csölöpök csapjába creasztanak.

Rokon vele a szláv *ausza, usza*, mennyiben a latin *os* és szláv *uszo* a magyar *aj*-hoz hasonló. V. ö. **AJTÓ**.

AJAZÓVAS, l. **AJAZÓ**, 1).

AJBAJ, (aj-baj) ikerített fn. tt. *ajtbajt*, *tb. ajak-bajak*. Sok aprólékos akadály, kellemetlenség, vesződség. *Nagy ajjalbajjal végre megérkezünk. Ajbaj! kilence téhen még sincs vaj!* Km.

AJBOR, (aj-bor) ősz. fn. A székelyek az égett-bor főzése alatt az első lejártatást ajbornak nevezik, mi tulajdonkép alybor, némely erdélyi tájszóval: *virics*.

AJÉJT, régies *ahít* helyett, a *h* szelletnek j-vel változtatva. L. **AHÍT**.

AJÉJTAT, l. **AHÍTAT**; v. ö. *Ajéjt*.

AJEJTATOS, **AJETATOS**, l. **AHÍTATOS** v. **AJTATOS**.

AJFA, (aj-fa) helyesebben *al-fa*, ősz. fn. A járom alsó keresztfája, mely az ökör szegjét éri, más-kép: *járomtalp*.

AJGAL, (aj-og-al); gyak. önh. m. *ajogal-t*. Régi, s ma nem igen divatos szó, mely annyit tesz: örömben *aj aj!* hangon kiáltoz. Szokottabban: *ujjong, ujjongal*.

AJGYALU, (aj-gyalu) ősz. fn. Asztalosok, bodnások stb. gyaluja, melylyel a munka alatt levő fába, deszkába ajat, azaz rovátkot csinálnak; völgyelő-gyalu.

AJK, **AJKAS**, l. **AJAK**, **AJAKAS**.

AJKA, falu Veszprémv. Helyr. *Ajkára, Ajkán, Ajkáról*.

AJKÓK, (aj-k-ók) fn. tt. *ajkók-ot*. Akinek vastag, dudorú ajaka van. Ez új alkotású szó, olyan mint *posfók, monyók, szemők*; de a két és többesben három *k* miatt éppen nem ajánlatos, másképen: *ajók*.

AJNAD, erdélyi falu, helyr. — *ra*, — *on*, — *ról*.

AJNÁROZ, (aj-n-ár-oz); áth. m. *ajnároz-tam*, — *tél*, — *ott*, par. — *z*. Szeged tájékán = ápolgat, gyöngéden gondját viseli valakinek, különösen a kisdédnek.

Gyöke azon *aj*, melyből az *ajak* származott, s tulajdonkép annyit tesz, mint, gyöngéd bánásmóddal csókolgat, vagyis *ajával, ajkával* illet. Törzse *ajnár* helyesebben elavult ige *ajnál*. V. ö. *Apol*.

AJNÁROZÁS, (aj-n-ár-oz-ás) fn. tt. *ajndrozás-t*. *tb.* — *ok.* Gyöngéd apolgatás, csókolgatás. V. ö. **AJNÁROZ**.

AJOJTATOS, régies (pl. a Münchener Codexben), *ahítatos* helyett.

AJÓK, (aj-ók), mn. és fn. tt. *ajók-ot*. 1) Nagy vastag ajkú, mint: *posfók, monyók, szemők*. 2) Középtengerben leginkább Szardínia táján lakó heringnemű kis halfaj (Sardella).

AJÓKLÉ, (ajók-lé) ősz. fn. l. **AJÓKMÁRTALÉK**. **AJÓKMÁRTALÉK**, (ajók-mártalék) ősz. fn. Öszvetört ajókfélé halból csinált mártaléklé. *Ajókmártalékkal készített hústétel*.

AJOZ, **AJOZÁS**, l. **AJAZ**, **AJAZÁS**.

AJT, (aj-t) elavult áth. melynek részesülője *ajtó* = nyitó, nyílást csináló, honnan *ajtani* = nyitni, azaz, ajat, nyílást csinálni. V. ö. **AJ** (1).

— **AJT**, régies igeképző, *ít* helyett (v. ö. — *aj*, 1), de némely szókban ma is divatos, pl. *szakajt, hullajt* :

„Szakajtottam rózsát, fehéret,
Tartottam szeretőt, kevélyet.“

Népdal.

AJTA, több helység neve Erdélyben, helyr. *Ajtára, Ajtán, Ajtárd*.

AJTAT, (aj-t-at) elavult fn. melynek élő származékai: *ajtatos, ajtatosság, ajtatosodik*. Változattal: *ajtat, ajtatos*, mint a hasonló jelentésű: *ahítat, áhítat, ahítatos, áhítatos*.

AJTATLAN, (aj-t-atlan), mn. tt. *ajtatlan-t*, tb. —ok. Szokottan = ahítatlan, nem ahítatos, nem ajtatos.

AJTATOS, (aj-t-at-os) mn. tt. *ajtatos-t* v. —at, tb. —ak. Öszve van húzva az eredetibb *ahítatos-ból*. Tájéjtással megnyujtva : *ajtatos*, l. **AHÍTATOS**.

AJTATOSAN, (aj-t-at-os-an) ih. Ahítatosan, lelkét, szívét Istenhez emelve, buzgón. *Ajtatosan imádkozni*.

AJTATOSKODÁS, AJTATOSKODIK, AJTATOSSÁG, l. AHÍTATOSKODÁS, AHÍTATOSKODIK, AHÍTATOSSÁG.

AJTÓ, (aj-t-ó) fn. tt. *ajtó-t*. Személyr. *ajtóm, ajtód, ajtója* vagy *ajtaja*. Tulajdonkép *nyitó*, ami rést nyit, *ajt* azaz nyílást csinál. Közérteményben az épületek, lakhelyek oldalain bejárásul csinált, vagyis hagyott résre alkalmazott táblanemű készüllet, mely a falhoz ragasztva forgékony sarkánál fogva kinyitható és betehető. Azon nyílás neve, melyen kocsi és szekerek járnak ki és be: *kapu*. Nagy *ajtó, kis ajtó, szoba-, konyha-, kamra-, pince-, olajtó, Vas, süvény, deszka-ajtó. Szárnyas ajtó, fél ajtó. Utca-, kert-, padlás-ajtó. Ajtót nyitni, tární, csukni, zární, betenni. Ajtóban állani. Kitisztítani valakit az ajtón. Kopogtatni, betörni az ajtót. Nyílt az ajtó, akár föl, akár alá. Km. = mehetsz Isten hírével. Hivatlan vendégnek ajtó mögött helye. Km. Falon az ajtó, tréfás felelet a kopogtatónak, szabad helyett. Ha egyik ajtón kiverik, a másikon bemegy. Km. Meghúzni magát az ajtó mögött. Ajtót mutatni valakinek = inteni neki, hogy takarodjék. Ajtó közé szorulni. Hátszó ajtón menni be = alattomos uton, lopva. Ajtóra ragasztani, írni, jegyezni valamit. Berohanni a házba ajtóstól = hü bele Balázs módjára. Ajtóig kísérni a vendéget. A templomoknak *ajtajok*, a mennyországnak és pokolnak *kapuja* van. Ajtónak nevezzük némely öblös bútorok nyitó-záró tábláit is: *szekrény-, láda-, kettrecajtó*.*

Elemzésére nézve l. **AJ, AJT**. Mennyiben az *ajtó* nyílást, s mintegy torkolatot jelent, oly fogalmai viszonyban áll az *aj*-val, mint a latin *ostium* az *os*-val.

AJTÓBÉLLÉS, (ajtó-béllés) ösz. fn. Az ajtó mellékfalait takaró, behúzó deszkázat, mely átv. ért. mintegy béllést képez.

AJTÓBÉLLET, l. AJTÓBÉLLÉS.

AJTÓBETÉTLEN, (ajtó-be-tétlen) ösz. ih. Az ajtót be nem téve, nyitott ajtónál.

AJTÓCSKA, (aj-t-ó-ocs-ka) kics. fn. tt. *ajtócskát*, tb. *ajtócskák*. Aránylag kicsin, alacson ajtó.

Cinálnék aranybul kalitkát, gyémántbul válucskát, ezüstbul ajtócskát. Népd.

AJTÓFA, l. AJTÓFÉL.

AJTÓFÉL, (ajtó-fél) ösz. fn. A bejárás oldalfalaiba eresztett gerendák, melyek egyikéhez az ajtó-sark ragasztatik, a másikba pedig a zár szolgál.

AJTÓFÉLFA, l. AJTÓFÉL.

AJTÓFÉLBE, (ajtó-félbe) ösz. ih. Ajtó mellé.

AJTÓFÉLT, (ajtó-félt) ösz. ih. Ajtó mellett, ajtó táján.

AJTÓFÉREJE, azaz ajtó férője, székelyesen = ajtó tére.

AJTÓFOGANTYÚ, (ajtó-fogantyú) ösz. fn. Az ajtó oldalára alkalmazott vasból, rézből stb. való fogó, melylyel a kimenő maga után behúzhatja az ajtót.

AJTÓHEVEDER, (ajtó-heveder) ösz. fn. Léczből való pártázat, mely köröskörül az ajtó széleit övedzi, s tulajdonkép arra szolgál, hogy az ajtó szorosabban az ajtófélhez tapadjon, s a légjárást akadályozza.

AJTÓKALAPÁCS, (ajtó-kalapács) ösz. fn. Az ajtó külső oldalára illesztett kalapácsféle eszköz vasból vagy fából, melylyel a bemenni akaró a zárt ajtót zörgeti, hogy beereszszék.

AJTÓKARIKA, (ajtó-karika) ösz. fn. Karikaformájú fogantyú, melynél fogva a kimenő maga után behúzza az ajtót.

AJTÓKILINCS, (ajtó-kilincs) ösz. fn. Az ajtó-zár fogantyúja, melyet alányomva az ajtót felnyitjuk. l. **KILINCS**.

AJTÓKÖZ, (ajtó-köz) ösz. fn. Az ajtónyílás tértartalma, vagyis szélessége és magassága; különösen, két ajtó közötti térből.

AJTÓKÜSZÖB, (ajtó-küszöb) ösz. fn. A bejárás alján, a padlózatnál valamivel magasabbra emelt deszkázat, gerenda vagy kö. l. **KÜSZÖB**.

AJTÓMELLÉK, (ajtó-mellék) ösz. fn. 1) l. **AJTÓFÉL** 2) Ajtó melletti közvetlen hely, tér.

AJTÓMÖG, (ajtó-mög) ösz. fn. Csak helyviszonyító névutókkal divatozik, s elválasztva iratik: *ajtó mögé vonulni, ajtó mögött állni, ajtó mögöl elbőlni*. Értelme: a nyitott ajtó által hátulról képzett zug, ajtó háta után levő tér, az ajtó és fal között.

AJTON, falu Erdélyben, helyr. *Ajton-ba*, —ban, —ból.

AJTÓNÁLLÓ, (ajtón-álló) ösz. fn. Őr a fejedelem, főhivatalnokok, törvénytörők stb. ajtajánál, aki arra ügyel, hogy csak az meljen be, kinek joga van. *Ajtónálló mester* vagy *fő ajtónálló*, Magyarországon a zászlósorak egyike.

AJTÓNÁLLÓI, (ajtón-állói) ösz. mn. Ajtónállót illető. *Ajtónálló hivatalt, kötelesség*.

AJTÓNKÉNT, (aj-tón-ki-ent) ih. Ajtóról ajtóra menve, az ajtókat sorba véve. *Ajtónként bekocogtatni, kéregetni*.

AJTÓÖR, l. AJTÓNÁLLÓ.

AJTÓPÁNT, (ajtó-pánt) ösz. fn. Az ajtó részeit öszvefogaló, s szegekkel oda erősített lemez vasból, rézből.

AJTÓPÁRKÁNY, (ajtó-párkány) ösz. fn. Az ajtóféli díszesebb deszkázat felső része, mely az építészeti szabályai szerint faragványokkal ékesítetik.

AJTÓPÁRTÁZAT, (ajtó-pártázat) ösz. fn. Az ajtó párkányának alsó, szélesebb része.

AJTÓRAGASZ, (ajtó-ragasz) ösz. fn. Az ajtófél részei, melyek a falba eresztetnek, s mintegy oda ragasztatnak; az ajtó ebbe alkalmazott sarkon forog. Különösen *ajtóragasz* — azon deszkázat, mely a falba eresztett gerendát beborítja.

AJTÓRAGASZTÉK, I. AJTÓRAGASZ.

AJTÓSARK, (ajtó-sark) ösz. fn. 1) Az ajtó, illetőleg ajtószárny hátsó, alsó szöglete. 2) Az ajtófélbe eresztett két vagy három hengerded rudacaka, mely az ajtó-aszárnyon levő csőalakú kapocsba megy, s mely körül az ajtó forog.

AJTÓSZÁR, (ajtó-szár) ösz. fn. I. AJTÓFÉL.

AJTÓSZÁRFA, (ajtó-aszár-fa) ösz. fn. Az ajtószárt vagy ajtófélét képező famű.

AJTÓSZÁRNY, (ajtó-aszárny) ösz. fn. A két táblából álló a kétféle nyíló ajtómű egyikegyik fele-része. *Jobb, bal ajtószárny. Egyik, mindkét ajtószárnyat kinyitni, betenni.*

AJTÓSZÉMÖLD, (ajtó-aszémöld) ösz. fn. Kiálló keresztgerenda vagy deszkamű az ajtó fölött, melynek alulról párhuzamosan megfelel a küszöb.

AJTÓSZÉMÖLDÖK, I. AJTÓSZÉMÖLD.

AJTÓTÁMASZ, (ajtó-támasz) ösz. fn. Általán, amivel az ajtót kinyitás vagy becsukódás ellen megtámasztják.

AJTÓTARTÓ, I. AJTÓNÁLLÓ.

AJTÓZÁR, (ajtó-zár) ösz. fn. Általán vasból, rézből vagy fából csinált mesterséges műkészület, mely az ajtó kinyitását gátolja. Részei: *nyelv*, mely az ajtófélbe megy; *toll*, mely a nyelvet ideoda rúgja; *kulcs*, mely a tollat mozgatja; *pléh*, mely a belső gépezetet takarja. Egyébírát az ajtózárok különfélék.

AJTÓZÁVÁR, I. AJTÓZÁR.

AJTOZIK, régies, *ahítottik* helyett. „Miként ajtozik a szarvas vizeknek forrására.” Passio. Toldytól.

AJTÓZÖRGETYŰ, ösz. fn. I. AJTÓKALAPÁCS.

AJVAS, I. AJAZÓVAS.

AJVÉSŐ, (aj-véső) ösz. fn. Asztalosok s más faművesek vésőféle eszköze, melylyel a fát ajazzák, azaz, ajat, rovátkot metesznek bele.

AJVIRÁG, (aj-virág) ösz. fn. Éjszak-Amerikában tenyésző vízi növényfaj, melynek virágai ajasak, azaz rovatékosak, s öt hímszáluak. (Hydrophyllum. L.)

AJZ, I. AJAZ.

AK, elvont gyök, melyből 1) *akad, akadály, akaszt, akgat* (aggat), és ezek származékai némely másokkal együtt erednek. Ezek alapértelményéből az tűnik ki, hogy az *ak* oly tulajdonságot jelent, melynélfogva valamely test egy másikkal érintkezvén, abba bele fűközik, behatol, honnan rokonok vele a vékonyhangu *ék, eke*, mint más testbe ható éllel ellátott eszközök. Ez értelményben és hangra nézve rokonai: a szanaszkrit *ac* vagy *anc* (hasítani), *agh* (vágni) *kak* (hasítani), hellen *aknē*, lat. *acuo, acies, acus, acinaces* gyökei, a német *Azt, Ecke, Egge, Angel, hacken* stb. Átv. ért. ebből elemezhető az *akar akarati* gyöke is, mennyiben aki valamit akar, az működő erejét az illető cselekvési tárgynak mintegy nekifeszíti, s az ellene vetődő nehézségeken áttörni iparkodik; aki *akaratos*, az erkölcsileg megköti, megakasztja magát. Előtéttel hozzája rokoníthatók: *vak* = akadozva járó, *vakmerő*, aki merészen beleakad, *belevág* valamibe; *makacs, bakafántos, bakacsol*, mintegy: akacs, akafántos, akacsol. V. ü.

akács, akáció. 2. rendű származékai: *akna, akona, akó, akol*, melyek szerint *ak* valami nyíltat jelent, s rokon *aj* gyökkel (ajak, ajtó stb. szókban), továbbá a csinai *kái* (aperire) szóval, és a török *acs-mak* (nyitni), *acs-il-mak* (nyitni) igékkel. L. AJ.

— AK (1) hangrendileg *ok, ek, ek, ök, ik*, névk. mely részint elvont, részint élő gyökökből képez fő- és mellékneveket, mint: *aj-ak, bod-ak, szil-ak, bur-ok, hur-ok, tul-ok, tor-ok, én-ek, ker-ek, pécz-ék, fész-ék, köny-ök, tül-ök, hajl-ok, nyomd-ok, tör-ek, rejt-ék, szemöld-ök.*

Részletesen tárgyalva I. K. képző.

— AK, (2) hangrendi párhuzamban *ek*, 1) Harm. személyrag némely igeidők többesében: *járan-ak, menén-ek, járt-ak, ment-ek, jártan-ak, menten-ek, járandan-ak, menenden-ek, járjan-ak, menjen-ek, járnán-ak, mennén-ek.* Ezekben a többes személynév más *ök* és *önök* módosított alakja, t. i. *járt-ak* = *járt-ök, jártan-ak* = *járt-önök, járjanak* = *járj-önök* stb. 2) A kapcsolómód egyes számbeli első személyraga, p. *járj-ak, menj-ek, lass-ak, vess-ek.* Eredetije a caupán ragozásban divó első személynév más *ek*, változattal némely időkben *ok, ök, ek*, mint: *vág-ok, üt-ök, ver-ék.*

Részletesen I. SZEMÉLYNÉVMÁS.

— AK, (3) többesszámú névrag, melynek hangrendi párhuzamban megfelelő társa *ek*, p. *fal-ak, fel-ek, hal-ak, hely-ek.* Ily ép alakban csak mássalhangzóval végződő nevek után járul, és pedig I. főnevek után, a) ha a gyökzoban nyílt a van, milyenek: *aj, ajk, agy, fal, hal, galy, haj, had, has, nyak, vaj, vas, var;* b) az ékvesztő egy és többtaguak után: *sár sar-ak, nyár nyar-ak, madár madar-ak, kosár kosar-ak, sugár sugar-ak, bogár bogar-ak* stb. c) a *j v* képzőjű törzsekhez: *gyapj, tarj, varj, marj, sarj, av, jav, sav, sav, tav, hav, darv, sarv, adv, magv, odv;* d) mélyhangu *i í* után: *in-ak, hid-ak, lik-ak, ostj-ak, djj-ak, hjj-ak, tjj-ak, szil-ak*; kivételnek s *ok*-val ragoztatnak: *ih, cik, csn, gyik, kin, nyirk, szir, sir* s némely mások; e) hosszú *á* után valamivel zártabb ezekben: *ág, ágy, áll, ár, háj, hárs, hát, ház, kád, máj, nyál, szál, táj, száj, nyárs, sár, szárny, táj, tár, tárgy, társ, vágy, váll, vár*, melyek után tájéjtással az *a* átváltozik *o*-ra, p. *ház-ok, váll-ok*; f) a több szótaguak közül, a fentemlített ékvesztőkön kívül, az *alom* képzőjűek után, melyek egyszersmind hangugratók: *hatalm-ak, szidalm-ak, ottalm-ak* stb. II. melléknevek után, ha mélyhanguak, általános szabály szerint járul, nevezetesen a) gyökzók és törzsek után: *lágj, rosz, tág, új, rút, sok, vad, bús, dúz, gyors*; b) ezen aszámnevekhez: *három, nyolcs, húsz, száz*; c) a multidőbeli ige-nevekhez: *holt-ak, múlt-ak, tanult-ak*; d) a fokozott melléknevekhez: *jobb-ak, nagyobb-ak, okosb-ak*; e) az *ékony, ály, ány, vány, ánk, ár, am, az, és, os, as* képzőjű melléknevek után, mint: *hajlékony-ak, eskály-ak, sovány-ak, halvány-ak, nyulánk-ak, kopár-ak, kopass-ak, hálás-ak, házas-ak, okos-ak, igaz-ak*: Kivételnek a) *atag*, p. *hervatag-ok*, b) *talán*, p. *nyugtalan-ok*, c) *ag, gazdag-ok*, d) *ar or, pazar-ok, gondor-ok*, e) és az

os képsőjűek, midőn főnévül használtak, p. *kalaposok*, t. i. mesteremberek; *kalaposak*, a kik kalapot viselnek.

Bővebben l. K, mint többesképző.

AKA, helyn. Veszprém és Biharr. Helyr. *Akára*, *Akán*, *Akáról*.

AKÁCZ, (ak-ác) fn. tt. *akáczt*. Országszerte ismeretes fa- és cserjénem a kétfalkások és tizhímeseek seregéből. Mátyusföldén: *akacs* vagy *agacs*, másutt: *akás* vagy *akász*.

Legközelebbi rokona: *akács*, azaz tövisnemű szálka, mely a vele ütközésbe jövő testekbe *akad*, továbbá az *akácziós*, azaz, másba akgatódzó, belekötő. Hasonlók hozzá a hellen *ἀκασία*, *ἀκασίος*, és a latin *acacia*, l. AK, elv. gyök.

AKÁCZFA, ösz. fn. l. AKÁCZ.

AKÁCZIÓS, (ak-ác-i-ös) mn. tt. *akáczióst* vagy *at*, tb. — *ak*. Székely tájnyelven: aki másokba belekötni, beleakadni szeret, akadékos, mint az akácza.

AKÁCZIÓSKODÁS, (ak-ác-i-ös-kod-ás) fn. tt. *akáczióskodást*, tb. — *ok*. Akadékoskodás, kapczáskodás, másokba kötelődés.

AKÁCZIÓSKODIK, (ak-ác-i-ös-kod-ik) k. m. *akáczióskodtam*, — *tál*, — *ott*. Másokba belekötni akar, akadékoskodik, kapczáskodik, veszekedésre ürügyöt, alkalmat keres, akgatódzik.

AKÁCZVIRÁG, (akác-virág) ösz. fn. Az akácza bogláros, fehér vagy pirosas virága, mely a mi éghajlatunk alatt május közepe táján kezd nyilni.

AKAD, (ak-ad) önh. m. *akadtam*, — *tál*, — *ott* vagy — *ott*, htn. — *ni*. 1) Beható ragu viszony névvel, valamibe ütközik, vagy belehat, belefúrja magát. *Köbe akadt a szekér*. *Fogába akadt a csont*, *a szálka*. *Tuska akadt a lábába*. 2) Benmaradó ragu viszony névvel, bizonyos akadály, gát miatt megütközési állapotban marad. *Ott akadt a sárban*, *kátyolban*, *gödörben*. *Benn akadt a szorosban*. 3) Marasztaló névraggal, találkozás, ütközés következtében függve marad. *Fán akadt a ruhája*, *kalapja*. 4) Felható névraggal, valamire talál, mintegy rámegey. *Pénzre*, *kincseire akadt*. *Nem akadhatok élvezett lovamra*. *Csak társainkra akadhatnánk*. *Egy becsületes emberre sem akadhattam*. 5) Találkozik, előadja magát. *Mindenre akadt ember*. *Akad még oly alkalom, hogy . . .* 6) Valahová jut, vetődik. *Irgyeim kezébe*, *latrok hatalmába akadtam*. *Véltellenül szíványszékembe akadtam*. 7) Össze igekötővel, szembe jő valakivel. *Barátjával*, *ellenstégyével össze akadt*. 8) Átv. ért. beleköt valakibe, kapczáskodik. *A garázda ember alkalmat keres, hogy valakibe akadhasson*. Ide tartoznak e részint átvitt, részint közmondásai használati: *Tervében*, *szándékában fönnakadni*. *Bezárdában megakadni*. *Bár csak valami szerencsém akadna*. *Nyelvének kereké megakadt*. *Akadjon a szárazfán* = *akaszszák föl*. *Minden fejszének akadt nyele*. Km. Elemzését illetőleg l. AK elv. gyök.

AKADÁLY, (ak-ad-ály) fn. tt. *akadályt*, tb. — *ok*. Akármí ellenvetés, ellenszegülés, gát, nehézség, mely valamely dolog, munka, terv, szándék, törekvés

folytatását, illetőleg végrehajtását hátráltatja, ellenzi, visszatartja. *Akadályokkal küzdeni*. *Akadályra bukanni*. *Akadályba ütködni*. *Akadályt vetni*. *Akadályon győzni*, *átelni*. *Nagy akadály a szegénység*. Km. *As elbáskodás akadályt vet az előmenetelnek*. *Semmi akadály, csak rajta!*

AKADÁLYOS, (ak-ad-ály-os) mn. tt. *akadályos-t* vagy *at*, tb. — *ak*. Ami akadályul szolgál, nehézséggel járó, ellenszegüléssel páros, valami dologban gátoló. *Akadályos út*, *járás*, *hajózás*. V. ö. AKADÁLY.

AKADÁLYOSKODÁS, (ak-ad-ály-os-kod-ás) fn. tt. *akadályoskodást*, tb. — *ok*. Kapczáskodás, kötelődzködés, veszekedési, ellenszegülési viselkedégből származó viszálykodás.

AKADÁLYOSKODIK, (ak-ad-ály-os-kod-ik) k. m. *akadályoskodtam*, — *tál*, — *ott*. Gyakori, ismételt, folytonos ellenszegülés, ellenvetés által valakinek útjában áll, hogy akaratát, szándékát a véghezvitelben hátráltassa, késleltesse, meghiúsítsa.

AKADÁLYOZ, (ak-ad-ály-oz) áth. m. *akadályoztam*, — *tál*, — *ott*, par. — *z*, htn. — *ni*. Valakit célja, akarata végrehajtásában fentartóztat, gátol, hátráltat, késleltet. Lehet valakit mind jóban, mind rosszban akadályozni. *Ne akadályozz, ha mondom*. *Akadályozni valakit valamitől* = 'nem engedni, hogy megkezdhesse; akadályozni valamiben = a megkezdett munkában hátráltatni.

AKADÁLYOZÁS, (ak-ad-ály-oz-ás) fn. tt. *akadályozást*, tb. — *ok*. Ellenszegülés, gátvető cselekvés, mely által valakit bizonyos dologtól visszatartunk; hátráltatás, késleltetés.

AKADÁLYOZÓ, (ak-ad-ály-oz-ó) mn. tt. *akadályozót*, tb. — *k*. Aki vagy ami akadályoz, hátráltat, gátol valamit. *Haladást akadályozó sajtórendelet*. *Akadályozó körülmények*.

AKADÁLYOZTAT, (ak-ad-ály-oz-tat) áth. m. *akadályoztatam*, — *tál*, — *ott*, par. *akadályoztass*, htn. — *ni*. A szóképzés szabályai szerint mivellettő ige volna, s annyit tenne, mint más által akadályoz valakit vagy valamit; de a köz nyelv szokás értelmében csak annyi, mint: *akadályoz*. *A sok látogató akadályoztatja a munkás embert*.

AKADÁLYOZTATÁS, l. AKADÁLYOZÁS.

AKADÁLYTALAN, (ak-ad-ály-talan) mn. tt. *akadálytalan-t*, tb. — *ok*. 1) Amiben nincs akadály, amit sem anyagi, sem erkölcsi ellenszegülés nem hátráltat, nem késleltet, szabad folyamatú. 2) Mint ige-határozó am. akadálytalanul, akadály nélkül. *A kezdett pályán akadálytalanul haladni*. *Céljához akadálytalanul eljutni*.

AKADÁLYTALANUL, ih. l. AKADÁLYTALAN 2).

AKADÁS, (ak-ad-ás) fn. tt. *akadást*, tb. — *ok*. Általán ellenszegülésből támadt visszahatás, mely miatt a folyamatban levő munka vagy akármely folyékony dolog félbeszakad. *Megakadás*, *elakadás*, *félakadás*. *Vizelet elakadása*. Többi értelményei az *akad* igéből magyarázhatók. V. ö. AKAD.

AKADÉK, (ak-ad-ék) fn. tt. *akadé-ot*. Általán minden, ami akadásra ad okot, ami valamiben gátot vet, hátráltat, visszatart, képlet. *Tízoltánál a bámuló nézők sokasága, vagy az utcák szűk volta nagy akadé-ék. A szét embernek akadéku-éknak vannak az élte lassan ballagók. Akadé-ék-ké, gerenda az útban.* Adoma szerint a cigány a *kadétot* katona-akadéknak nevezte. Átv. ért. el nem igazodható kétkedés (scrupulus).

AKADÉKOS, (ak-ad-ék-os) mn. tt. *akadékos-t* vagy *-at*, tb. — *ak*. 1) Akadékat okozó, képező, hátráltató, késleltető, p. *Akadékos út*, melyen nehéz járni. *Akadékos ember*. 2) Szövevényes, bonyolított, nehéz fölöldásu. *Akadékos kérdés, ügy*. 3) Aki minden fönna-ék, vagy nem képes eligazodni, aki a kákán is csomót keres.

AKADÉKOSKODÁS, (ak-ad-ék-os-kod-ás) fn. tt. *akadékoskodás-t*, tb. — *ok*. Ellenszegülési hajlandóság, melynélfogva valaki akadékoskodni szeret, vagy szokott. L. **AKADÉKOSKODIK**.

AKADÉKOSKODIK, (ak-ad-ék-os-kod-ik) k. m. *akadékoskod-tam*, — *tél*, — *ott*, htn. — *ni*. Szüntelen vagy gyakran, ismételve akadékat okoz, utban áll, kapzásokodik, kötelődzik, holmi ellenvetésekkel az ügyet hátráltatja, kifogásai által késleltet valamit, lábalattkodik.

AKADÉKOSKODÓ, (ak-ad-ék-os-kod-ó) mn. tt. *akadékoskodó-t*. Aki akadékoskodni szokott, szeret; akadékvető, kereső, csináló. L. **AKADÉKOSKODIK**.

AKADEMIA, fn. tt. *akademiá-t*. A görög nyelvből minden művelt nyelvbe, s így a magyarba is átvett szó. Jelent általában oly helyet, melyben a tudományok, művészetek és testi gyakorlatok oktatásképen előadatnak. Különösen 1) így nevezetik a bölcsészetben Plato iskolája. T. i. egy Athenén kívül fekvő kies helyen, mely legtöbbek véleménye szerint valamely Akademos nevű hősről nevezetett Akademiának, hol gyönyörű kertek és sétányok, valamint testgyakorló iskola is létezett, Plato szintén iskolát alapított, honnan az ő bölcsészete is akademiának nevezetik. 2) Nálunk az egyetemenél szűkebb értelmű, s azon főiskolákat jelenti, melyekben bölcséleti és jogtudományokra oktattatik az ifjuság, melynek a győri, kassai, pozsonyi, nagyváradi, zágrábi fűtanodák. 3) Tudósok társulata, kik bizonyos időkben értekezés végett összevgyűlnek, s a tudományokat művelik; ilyen a magyar tudományos akademia. 4) Művészek társulata, vagy tanodája, p. festész-, szobrász-, zenész-akademia. 5) Különösen valami nagyobbazertű hangművészeti, p. szavalási, zenei előadás. 6) A festészek akademiáknak nevezik azon meztelen alakokat, melyek vagy a természet után, vagy valamely minta szerint rajzoltattak. Végül 7) azon köz, nyilvános épület, melyben valamely akademia tagjai vagy növendékei összevgyűlnek.

AKADEMIAI, (akademia-i) mn. tt. *akademiai-t*, tb. — *ak*. Ami akademiába vagy akademiából való, ahhoz tartozó, azt illető. *Akademiai tagok, növendékek*.

Akademiai előadások, ülések, gyűlések. Akademiai könyvtárak, segédesszé-ék, képek.

AKADEMIKUS, fn. tt. *akademikus-t*, tb. — *ok*. Valamely akademia tagja vagy növendéke.

AKADOZ, (ak-ad-oz) gyak. önh. m. *akados-tam*, — *tél*, — *ott*, par. — *z*, htn. — *ni*. Gyakran ismételve, több ízben megakad, vagyis bizonyos cselekvése folyamát, fonalát félbe-félbe szakasztja, valamely gátoló, hátráltató oknál fogva. *Akados a székér a kálygola-uton, a hajó a sátonyos folyón, a ruha a bővődben, a tövisiek között. Akados a dolog menetele.* Különösen mondjuk a nyelvről, midőn beszéde, kiejtése szakgatott. *Akados a nyelve, höbögve beszél. Másokba akadomi*, átv. ért. = beléjük kötni, kapzásokodni.

AKADOZÁS, (ak-ad-oz-ás) fn. tt. *akadosás-t*, tb. — *ok*. Gyakori, többszöri megütközés, megállás, botlás, kivált menet közben, vagy valami tapadó tárgy általi gyakori fentartóztatás, p. akadozás a tövisbokrok között. *Akadosás* (a nyelv akadozása) *lényeges hiba a szónokban. A sok akadosásban elkémi, ruháját összerongdálni.*

AKADOZIK, hibás, *akados* ige helyett; mert törzse: *akad*, nem pedig: *akadik*.

AKADOZÓ, (ak-ad-oz-ó) mn. tt. *akadosó-t*. Megütköző, nem folyó; höbögő, kétkedő. *Akadosó gép, malom, óra. Akadosó nyelv, beszéd, szónok. Akadosó ember, asz kétkedő.*

AKÁNT, fn. tt. *akánt-ot*, két főbbhímesek és megrejtősök seregébe tartozó növényneve; csészéje kétlevelű, bokrétságának felső ajaka nincs, tokja két-rekeszű. Közvetlenül a görög *ἀκανθος*-ból (= akica virágu) vétetett, de gyökre nézve nyelvünkben is honos. V. ö. AK, elv. gyök.

AKÁNTBOGÁCS, (akánt-bogács) ösz. fn. Növényfaj a bogácsok neméből, melynek levelei tövises, akicasos élők, honnan a neve is. (*Carduus acanthoides*).

AKAR, (ak-ar); áth. m. *akar-t*, htn. — *ni*. 1) Általán valamely cselekedésre, vagy valamit tenni kész. Különösen 2) elükélett, elhatározott belső öntudatból hajlandó tenni valamit, midőn ezen szó belső szabadságot, függetlenséget előföltételez. *Én azt, én úgy akarom, ha az egész világ ellenem támad is. Ha Isten is úgy akarja. Teljesítéssel nem akarom. Amió akar, azt kivieni. Aki akar, lel okot. Km. Akarom is, nem is. Km. 3) Nagyobb nyomattékkal am. parancsol. Akarom, hogy az egész ház szavamat fogadja. Ha akarom vemhes, ha akarom nem vemhes. Km. t. i. adoma szerint midőn a cigány lovát árulta, ha valaki kérdé: vemhes-e a lova? azt felelte, vemhes; ha pedig valaki azt kérdé: nem vemhes-e a lova? azt válaszolta, nem vemhes. Miért megfoddetvén, a föntebbi szóval felelt. *Nem mint akarnók, hanem a mint lehet.* Km. 4) *Akarom hinni* = örömet hiszem, hajlandó vagyok hinni. 5) Valamit tapasztalással elérni kíván. *Akarom látni, hallani, tudni.* 6) Szándékozik, késül. *Most jövé, és már menni akarsz? Sokat akar a sarkka, de nem bírja a farka. Km. Meg akartak látogatni. Ki akarok menni. El akarok utami.* 7) Vétetik a cselek-*

vét megelőző föltételül is. *Ő nem csak akar, de tesz is. Nem elég akarni, de cselekedni is kell.* 8) Használtatik a szabadságtól nem függő állati, sőt természetazükségi működések kijelentésére is. *A csecsemő szopni, enni, alusni akar* = szophatnék, ehethnék, alhatnék. 9) Sajátságos magyar kitételek: *meg akar halni, bolondulni, betegedni, a hás le akar dölni*, e helyett: haló, bolonduló, betegedő félben van, a hás dölő félben van, le fog dölni. *E kés nem akar vágni*, életlen volta miatt nem bír vágni. *A pipa nem akar szelelni. a hajó nem akar helyéből mosdulni, stb.*

Elemzését illetőleg l. AK. elv. gyök.

AKAR, (ak-ar) v. AKÁR, (ak-ár) kez. Az igétől megkülönböztetés végett az utóbbit helyesebbnek véljük. 1) Oly mondatokat köt össze, melyek önmagukban véve egymástól különböző, más más nemű dologról szólnak, de bizonyos tekintetben hasonlat van közöttök, p. *Akár darátfészekbe nyúljak, akár ezeket bántsam. Akár ennek beszélj, akár a részeg németnek.* Km. 2) Ellentéteseket, ellenkezőket foglal össze. *Akár ide, akár oda, mindegy. Akár így, akár úgy. Akár tetszik, akár nem, mitsem gondolok vele.* Különösen egyes dolgokra vagy személyekre vonatkozva, melyek más más neműek. *Mindegy neki, akár bor, akár pálinka. Akár Budán, akár Pesten lakhatom. Mindegy neki, akár Péter, akár Pál.*

„Akár midőn a nap rajtad lezár,
S az égpirulat fényében ragyogsz;
Akár midőn setét felhők boritnak.“

Szemere Pál.

3) Néha magán is áll, mely esetben különféleképp lehet feloldani. *Akár a siketnek beszéljek, mintha siketnek beszélnék. Akármit beszélsz, de úgy van* = beszélhetsz, amit akarsz. *Akár merre menendez, követlek* = menj, amerre akarsz. *Akár tűzbe vízbe ugorjam érte* = kész vagyok tűzbe vízbe ugorni.

Az összetett nevek s határozókban bizonyos nem alá tartozó mindent vagy többet fejez ki, melynek részei közül választhatni, s bár szóval fölcserélhető, p. *akárhoz* = több hely közül bármelyiken, *akárki* = mindenek közül bárki stb.

„Akárhová hajtsam fejemet,
Seholsem találom helyemet.“

Népdal.

S bár am. bator.

„Legyünk itten mind hajnalig
Bátor világos viradtig.“

Népdal.

Mindezen értelményeiben a szabad választás alapfogalma rejlik, s nem egyéb, mint az *akar* ige különösen alkalmazva, melylyel körülírva fölcserélhető, p. *akár Budán, akár Pesten lakhatom* = ha akarom, Budán, ha akarom, Pesten. *Akár mit mondasz* = mondj amit akarsz. *Akár így, akár úgy* = így vagy úgy akarva. *Akár megesküszöm* = ha akarod, megesküszöm, kész akarattal megesküszöm. *Akár jösz, akár nem* = akarsz jönni vagy nem. Hasonló kötszói értelemben használtatik a latin *vis* (akarsz), p. *ubivis* =

mindenütt ahol akarsz, *quivis*, akit csak akarsz, azaz, mindenki, akárki, *quantumvis*, amennyit akarsz, akármennyi.

AKARÁS, (ak-ar-ás) fn. tt. *akarást*, tb. —ok. Elhatározás, eltökélés. elszánás bizonyos cselekvésre, mely szabadságunktól függ. *Nem akáradnak nyögés a vége.* Km. *Nem akarást, fejkakarást.* Km. *Az akarástőlünk függ, a végrehajtás nem mindig.*

AKARAT, (ak-ar-at) fn. tt. *akaratot*. Általán az emberi lélek azon tulajdonsága, melynélfogva önmaga határozza el, amit tenni fog. *Ezen embernek akarata van, azaz másoktól függetlenül, önszántából teszi, amit tesz. Akaratomtól függ ezt tenni vagy elhagyni. Akaratommal történt* = úgy akartam. Különösen bölcséleti ért. gyakorlati tehetség, melynek lényege az elhatározás és végrehajtás. *Szabad akarat*, mennyiben működése egyedül önjerejétől függ. *Korlátolt akarat*, mennyiben a belső eltökélés végrehajtását külső akadályok hátráltatják. *Erős, gyöngye, eltökélt, ingadozó, jó, gonosz akarat.* Továbbá jelent parancsot. *Akaratom szerint cselekedjétek. Legyen te akaratod* (Úr imáds.) *Az ország és fejedelem akaratának minden polgár hódul*; egyezést, egyetértést: *Köz akaratlan megválasztani valakit*; makacsságot, önfejűséget: *Nagy benne az akarat, mint a vén leányban.* Km. Innen: *akaratos ember* = önfejű, makacs.

AKARATHIÁNY, (akarat-hiány) ösz. fn. Azon lelki erő fogyatkozása, nemléte, melynélfogva magunkat valamire elhatározunk kell. Vállalkozó bátorság, erély, szilárdság nélküli állapot.

AKARATI, (ak-ar-at-i) mn. tt. *akarati*, tb. —ak. Akaratból származó, önkéntes. *Akarati tehetség, cselekedet.*

AKARATLAN, (ak-ar-atlan) mn. tt. *akaratlan*, tb. —ok. 1) Akinék független akaró tehetsége nincs, akarathiányban szenvedő. Különösen szabad, beszámítható akaratot nélkülöző. *Akaratlan csecsemő, örült.* 2) Szabad akarattól nem függő, abból nem származó, akarat ellen való, kényszerített, nem szándékolt. *Akaratlan bántás, sérelem.* Határozóilag am. AKARATLANUL. Ez *akaratlan történt.*

AKARATLANSÁG, (ak-ar-atlan-ság) fn. tt. *akaratlanság*-ot. Állapot, midőn valaki akarattal nem bír, vagy az akarati tehetséget nem gyakorolja, közönyös-ség; akarathiány.

AKARATLANUL, ih. Nemakarva, szándékunk ellen. *Akaratlanul megasztítani valakit.*

AKARATOS, (ak-ar-at-os) mn. tt. *akaratost* v. —at, tb. —ak. Önfejű, csökönyös, makacs, aki egyedül saját akaratát követi, megvetve a másokét, daczolva a másokéval. *Akaratos gyermek, ember.* A Nádor-codexben előjön *akaratos* ez értelemben is: *akarov, akaratú*, „hogya házasságra akaratos volna.“ (570. levél).

AKARATOSAN, (ak-ar-at-os-an), ih. Önfejűleg, makacsul ellenszegülve, daczosan.

AKARATÓSÍT, (ak-ar-at-os-ít); áth. m. *akaratostól*, par. —s, htn. —ni vagy —ani. Akaratossá, azaz makacssá, önfejűvé tesz valakit.

AKARATOSKODÁS, (ak-ar-at-os-kod-ás) fn. tt. *akaratoskodás-t*, tb. —ok. Önféjüsködés, makacskodás, daczoskodás.

AKARATOSKODIK, (ak-ar-at-os-kod-ik) k. m. *akaratoskodtam*, —tál, —ott, htn. —ni. Mások parancsa, javaslata, okosabb tanácsa ellenére saját eszét követi makacsul.

AKARATOSSÁG, (ak-ar-at-os-ság) fn. tt. *akaratosság-ot*. Oly ember tulajdonsága, ki egyedül önszót követi, s mások tanácsát, szavát makacsul mellözi; nyakasság, önféjüség, daczosság.

AKARATSZÉRŰ, (akarat-szerü) ösz. mn. Szabad akarat elhatározásából folyó, önkéntes, nem erőltetett, nem kényszerített.

AKARÉKOS, (ak-ar-ék-os) mn. tt. *akarékos-t* vagy —at, tb. —ak. Kinek akarata valamire hajlandó, mások szavára hajtó, idegen tanácsot követni kész. Oly képnévi új szó, mint *takarékos*, *csavarekos*.

AKÁRHOGY, (akár-hogy) ösz. ih. Különböző módok közötti választásra vonatkozik, s am. bár miképen, bár mi módon. *Akárhogy tessem szerélt, meg kell szereznem. Akárhogy töröm fejemet, nem jut eszembe. Akárhogy, csak meglegyen. Akárhogy bizonyítod, nem hiszem. Nem gondol ő vele, akárhogy viselem magamat.*

AKÁRHOGYAN, I. **AKÁRHOGY**.

AKÁRHOL, (akár-hol) ösz. ih. Bár mely helyen, vidéken, városban, országban. *Akárhol leszek, meglátogattak. Akárhol van átnom-dánom, őt ott leled. Akárhol, de ezen városban rejteszük. Akárhol megfordult, mindenütt szivesen látták.* Helyhatározó és állapító jelentésű.

AKÁRHONNAN, (akár-honnan) ösz. ih. 1) Bár mely helyről, tájról, országból, akármely pontról, oldalról. *Akárhonnan nésem e várost, mindenütt rendellenek látom. Jó bor, akárhonnan hozták.* 2) Akármely kútüzből. *Akárhonnan vessed, elő kell teremned. Akárhonnan meríthetsz = ahonnan tetszik, mindenünnen.*

AKÁRHOVÁ, (akár-hová) ösz. ih. Akármely helyre, tájra, országba, pontra, oldalra stb. *Akárhová megy, szivesen látják. Akárhová rejteszel, megtalálnak. Akárhová tess az Isten, nem teheték róla. Akárhová fordított szememmet, mindenütt pusztulást, inséget látok.*

AKÁRKI, (akár-ki) ösz. mn. 1) Mindenki vagy senki. *Ezzel bizony akárki beérheti. Akárkivel találkozók, üdvözöl, asz: mindenkit üdvözöl. Akárkihez hordamenne, csak vinnék = mindenkihez, csak vinnék. Akárkiben ne bíszel. Akárki mondja, nem hiszem = senkinek nem hiszem.* 2) Sok közül valaki. *Akárki volt, mi gondod rá?*

AKÁRMELY, (akár-mely) ösz. mn. Kivétel vagy válogatás nélkül minden. *Akármely könyvet fog kezébe, legott eldobja. Akármely hivatalt, szolgálalat kész elfogadni. Akármely órában jövendesz, honn találós.*

AKÁRMELYFELÉ, (akár mely-felé) ösz. ih. Akármely iránypontra tartva, akármelyre menve, irányozva. *Akármelyfelé irányozza látcoból, mitsem lát. Akármelyfelé veszi útját, nyomába érnek.*

AKÁRMELYFELŐL, (akár-mely-felől) ösz. ih. Bár mely tájról, pontról, oldalról. *Akármelyfelől fúj*

a szél, fődörve vagyunk ellene. Akármelyfelől támadja meg várunkat az elleneség, mi biztosítva vagyunk.

AKÁRMELYIK, (akár-melyik) ösz. mn. Több közül egy bizonyos meghatározott alanyra vonatkozik. *Ezen lovak közül megvenném akármelyiket. Mind egy nekem, akármelyik jó velem közöletek.*

AKÁRMENNYI, (akár-mennyi) ösz. mn. Többes helyett, mint minden számnév, igehatározó —a vagy —en ragot vesz föl: *akármennyin* vagy —mennyien. 1) Bár mily sok, legyen bár mily nagy számu. *Akármennyi ember jó előmbé, mind jó kedvűek. Akármennyit beszéltem neki, nem lett sikere. Akármennyin jösztek, szivesen látlak.* 2) Amennyi csak kell, vagy tetszik, vagy lehet. *Van bor akármennyi, amennyit akaraz. Ehetel, ihatol akármennyit.*

AKÁRMENNYIN, (akár-mennyin) ösz. mn. Bár mily sokan, bár mily nagy számmal. *Jöhettek akármennyin.*

AKÁRMERRE, (akár-merre) ösz. ih. Több hely, táj, vidék közül bár melyikre, vagy melyik felé; mindenfelé, minden irányban. *Akármerre nések, gyönyörű a vidék. Méhetsz Isten hírével akármerre.*

AKÁRMI, (akár-mi) ösz. mn. Határozatlan dolgokra, nem személyre vonatkozik, s am. a sok közül bár mi. *Akármi ér, nem gondolok vele. Hasámért akármit megteszek, elcsenvedek = mindent. Akármire kész vagyok = mindenre.*

AKÁRMIKÉNT, I. **AKÁRMIKÉP**.

AKÁRMIKÉP, (akár-mi-kép) ösz. ih. 1) Bármilyen módon, úton-módon, bármilyen szerével, akárhogyan. *Akármi képen tessem szerélt, de meg kell lenni.* 2) Több közül valamely módon, valamiképen. *Akármi képen meg kell őt mentenem.*

AKÁRMIKOR, (akár-mikor) ösz. ih. Bármely időben, időszakban. *Csak jőz, akármikor. Nem bánom, akármikor indulunk.* 2) Mindenkor. *Akármikor otthon találos.*

AKÁRMILY, (akár-mily) ösz. mn. Tulajdonságai között nem válogatva, azokra nem tekintve bármilyenemű, bármilyféle. *Akármi ly esz, még sem kell. Akármi ly rit, csak jó legyen. Akármi ly okosan, higgadtan beszél, nem hallgatnak rá.*

AKÁRMILYEN, I. **AKÁRMILY**. A viszonynev után téve e második alakban divatozik. *Nem kell nekem bor, legyen az akármilyen.*

AKÁRMINEMŰ, (akár-mi-nemű) ösz. mn. tt. —t, vagy —et, tb. —k vagy —ek. Legyen bármilyen nemhez tartozó s tulajdonsága. *Nem szeretem a sajtot, akárminekű legyen. Akárminekű a munka, pihenést kíván. Mindegy nekem, akárminekű.*

AKÁRMINŐ, I. **AKÁRMINEMŰ**.

AKÁRMINT, (akár-mint) ösz. ih. Bármilyen módon, szerrel, akárhogyan, akármiképen. *Akármi nt könyörgék, nem használt. Akármi nt etették, mégis elköttem.*

AKARVA, (ak-ar-va), ih. Határozott akaratból, szándékosan. *Akarva nem akarva el kelle mennem = erőszakkal. Es úgy akarva történt. Jót akarva roszat cselekedett. Készakarva károsítani valakit.*

AKARTVA, különös forma a maga nemében, e helyett **AKARVA**. Nagyobb nyomatékul *kész* tétetik elébe: *Készakartva ellépte világnét*. Nem lehetetlen, mert a nyelv természetével nem ellenkezik, hogy hajdan a *va* képző nem csak a jelen, hanem a múlt, s talán a jövő időkhöz is járult: *akar-va* t. i. jelenben, *akart-va*, múltban, *akarand-va*, jövőben. Az idők szabatos meghatározására szokásba lehetne hozni.

AKASZ, (ak-asz) fn. tt. *akasz-t*, tb. —ok. Szegekkel, fogakkal ellátott állvány, melyre holmit akasztani lehet. *Ruhaakasz*. Helyesen elvont törzesszó a *sza-kasz*, *ragasz*, *támasz*, *rekesz* s több mások hasonlatára.

AKÁSZ, **AKÁSZFA**, I. **AKÁ CZ**, **AKÁ CZFA**.

AKASZKA, (ak-asz-ka) kics. fn. tt. *akaszka-t*, tb. *akaszka-k*. Kisebbszemű akaszféle állvány, vagy horgocsa, kapocsa, melynélfogva valamit fölakasztanak.

AKASZKERÉK, (akasz-kerék) ősz. fn. Új szó azon órakerék elnevezésére, mely németül *Steigerad* vagy *Sperrrad*.

AKASZKODÁS, (ak-asz-kod-ás) fn. tt. *akasz-kodás-t*, tb. —ok. Magamagának fölfüggesztése, lógó állapotba helyezkedése, p. midőn a hintázó gyermek faágra, vagy midőn anyja nyakába csimbeszkedik.

AKASZKODIK, (ak-asz-kod-ik) k. mult: *akasz-kod-tam*, —*tél*, —*ott*, htn. —*ni*. Valamely magasabb testre, állványra kapaszkodik, s függő állapotba helyezkedik. *Fölakaszkodni a fára*, *szekeér végére*, *gerendára*, *kötélre*, stb. *Más nyakába akaszkodni*.

AKASZKÚP, (akasz-kúp) ősz. fn. Új szó az órásmesterségben, németül *Sperrkegel*.

AKASZT, (ak-asz-t); áth. m. *akaszt-ott*, par. *akasz*, htn. —*ni* vagy —*ani*. Valamit vagy kit, bizonyos magasságban levő szegre, horogra, rúdra s hasonlónemű tartalékra függeszt, fölköt, fölkapcsol, hogy függőlegesen helyzetben maradjon. *Szegre akasztani a ruhát*, *puskát*. *Fára akasztani a kukoricsa-csomókat*. *Embert akasztani*, törvényes úton akasztófán kivégezni. *Hajdan a malombeli tolvajt hajánál fogva gerendára akasztották*. *Ki nem akar élni, akaszsa föl magát*. Km. *Akaszsanak föl neved napján*. Km. *Akasztani való czégyeres szivány*. *Felakasztották*. Átv. ért. valamit észveütet, ütközésbe hoz valamivel, minélfogva ideiglen megáll. *Keretet*, *tengelyt akasztani*. Képesen szólva: *a bút*, *gondot szegre vagy falra akasztani* = száműzni a szívből, fejből. Párhuzamos önható társa *akad*. V. ö. **AK** elv. gyök.

AKASZTAL, (ak-asz-t-al); áth. m. *akasztal-t*, htn. —*ni*. Egy érteményű az *akaszt* igével, de úgy látszik, némi tartóssági, nagyítási árnyéklattal, melyet az *al* képvisel. Hasonló viszonyt sejtünk a *maraszt* és *marasztal*, *vigaszt* és *vigasztal*, *engeszt* és *engesztel* között. A *tapaszt* tulajd. a *tapasztal* átv. értelmű. A *székelyeknél* ezen értelme is van: *akadályoz*. Egyébiránt a régi nyelvemlékekben gyakran előfordul, most ritkábban használják.

AKASZTALÁS, (ak-asz-t-al-ás) fn. tt. *akasztalás-t*, tb. —ok. Cselekvés, mely által valamit fölfüztünk, kötözünk, függesztünk vagy akadályozunk.

AKASZTALT, (ak-asz-t-al-t) mn. tt. *akasztalt-at*. Fölfüzt, tűzött, függesztett, akadályozott, megakasztott. Nagyobb keletre érdemes szó, mint amilylvel valóban bír. Hasonló képzésű ezekkel: *magasztalt*, *tapasztalt*, *marasztalt*, *vigasztalt* stb.

AKASZTANDÓ, (ak-asz-t-and-ó) mn. tt. *akasztandó-t*, Büntetésbeli akasztásra érdemes, vagy akit itéletileg fel fognak akasztani. *Akasztandó szivány*. *Az akasztandó elítéltet kikéterni*.

AKASZTANIVALÓ, ősz. mn. I. **AKASZTANDÓ**.

AKASZTÁS, (ak-asz-t-ás) fn. tt. *akasztás-t*, tb. —ok. Általán: fölfüggesztés, bizonyos tartalékra, p. szegre, horogra, állványra stb. Különösen: valamely gonosztevőnek törvényes ítélet szerinti kivégzése kötélt által.

AKASZTÉK, (ak-asz-t-ék) fn. tt. *akaszték-ot*. Amire vagy inkább aminél fogva fölakasztanak valamit, p. horog, szeg, kapocs.

AKASZTÓ, (ak-asz-t-ó) fn. tt. *akasztó-t*. 1) A gonosztevőnek bírói ítélet következtében végrehajtott fölkötését teljesítő személy; hóhér, bakó. 2) Horog, kapocs, szeg, zsinór stb. melynélfogva, vagy melyre valami fölfüggesztetik. *Ruhaakasztó*; *lessakadt a köpeny akasztója*.

AKASZTÓDIK, (ak-asz-t-ód-ik) belsz. m. *akasztód-tam*, —*tél*, —*ott*, htn. —*ni*. Mintegy önmagától, külső erőszak nélkül valamibe meg- vagy beleakad.

AKASZTÓFA, (akasztó-fa) ősz. fn. Földbe vert s különféle szerkezetű és nagyságu fa-állvány, melyre a bíróilag halálra ítélt bűnösöket szokták akasztani. Így nevezik a hasonló célra épített falas alkotat is, mely akasztórudakkal vagy szegekkel van felszerelve. Hívják *törvényfának* vagy *blümfának* is. A népnyelv igen sok tréfás, gúnyos kifejezésekkel, mondatokkal bővelkedik, melyek akasztófára s akasztásra vonatkoznak. *Akasztófa sódara*, *czimere*, *virága*, *bimbója*, = akasztófára való. *Akasztófán száradjon a béle*. *Akasztófa-kerülő*, ki fél az akasztófától. *Kinek akasztófa a helye*, *nem hal a Dunda*. Km.

AKASZTÓFAKÖTÉL, (akasztó-fa-kötél) ősz. fn. Kötél, melynélfogva valakit a törvényfára kötnek.

AKASZTÓFÁRAVALÓ, (akasztó-fára-való) ősz. fn. Gonosztevő, aki érdemes rá, hogy felakasztsák. A szidalmazó czímek egyik legkeményebbike.

AKASZTOL, I. **AKASZTAL**.

AKASZTÓLÉTRA, (akasztó-létra) ősz. fn. Bakó létrája, melyet akasztáskor használ. Erről mondja tréfásan a népnyelv: *Létrán ment sírjába*, *a másvilágra*.

AKASZVAS, (akasz-vas) ősz. fn. A gépekben kapocsnemű vas, melynélfogva annak bizonyos részei egymásba akaszkodnak.

AKÁSZVIRÁG, I. **AKÁ CZVIRÁG**.

AKCSA, (ak-csa), fn. tt. *akcsa-t*, tb. *akcsák*. A münchen. codexben am. fillér, kispénz, törökül: (akdse vagy ahdse). „Láta kedig egy néminemű özvegyet két fél akcsa (acra minuta duo) csesztetet.“ Luk. 22. fejt.

AKCSIPESZ, (ak-csipesz) ősz. fn. Jelent érkötésnél használt csipeszféle sebészi eszközt.

AKGALÉK, (ak-og-al-ék) fn. tt. *akgalék-ot*. Valamihez akasztott, ragasztott fityegő járulék. Képzésre hasonló hozzá: *függelék*.

AKGANY, (ak-og-any) fn. tt. *akgany-t, tb.* —ok. Fogakkal ellátott állvány, melyre ruhákat akgatnak. (Kleiderstock). Gyöke *ak*, s képzése olyan, mint a szintén újabb alkotásu *függöny-é*.

AKGAT, (ak-og-at), gyak. áth. m. *akgat-tam, —tdl, —ott, par. akgass*. Több azonnemű vagy különféle holmit akasztékos részénél fogva valamely fogas, szeges, ágas állványra úgy rakoogat, hogy függő, lógó, lebegő helyzetben legyenek. *A ruhákat fogarra, a fegyvereket falra, a kukoricacsomókat ágasra, fadagra, a dohányfüstereket potosra akgatni. Minden genyegényjéjét magára akgatni.* Különösen am. föltűz, odakapcsol. *Rongyos köntösét gombostűkkel akgatta össze. A szabók előbb akgatnak, azután varrnak. A terhes hajókat lánczokkal, kötelekkel akgatják a vontató gézhöz. Önhatólag használva Tolna- és Baranyában ezt teszi: akadékiul szolgál, láb alatt van, akadékoskodik. Ne akgass itt, hanem kordd el magadat.*

AKGATÁS, (ak-og-at-ás) fn. tt. *akgatás-t, tb.* —ok. Cselekvés, midőn holmit függő helyzetbe rakoogatunk, vagy tüzelünk. *Ruha-, dohányfüstér-, szőlő-, edényakgatás.*

AKGATATLAN, (ak-og-at-atlan) mn. tt. *akgatatlan-t, tb.* —ok. Amiket föl nem akgattak, föl nem tüztek. *Porban heverő, akgatatlan holmi.*

AKGATMÁNY, (ak-og-at-mány) fn. tt. *akgatmány-t, tb.* —ok. Akasztékoknál fogva fölfüggesztett, lógó helyzetben levő, vagy föltűzött holmi. *Szél lebegette, lógatta akgatmány.*

AKGATÓDZÁS, (ak-og-at-ód-z-ás) fn. tt. *akgatódzás-t, tb.* —ok. Átv. ért. jelentésű, s am. másba kapcszkodás, kötelődzés, ingerkedés.

AKGATÓDZÁSI, (ak-og-at-ód-z-ás-i) mn. Akgatódzást illető, gyakorló, azt magában foglaló. *Akgatódzási hajlam, viselkedés.*

AKGATÓDZIK, (ak-og-at-ód-z-ik), k. v. belsz. m. *akgatódz-tam, —tdl, —ott*. Mondjuk emberről, ki minden áron, módon alkalmat keres, hogy másba kapjon, kössön, s vele ütközésbe jöjjön, p. midőn mások tetteit ezek füle hallatára hivatlanul fitymálja, szavaikat rostálja; azokat holmi sértő czélszásokkal haragra ingerli, kötelődik, ingerkedik, kapcszkodik, akácsiósodik.

AKGATÓDZÓ, (ak-og-at-ód-z-ó), mn. tt. *akgatódzó-t*. A ki akgatódzni azeret, kötelődöz, ingerkedő.

AKICS, (ak-ics), kics. fn. tt. *akics-ot*. Túl a Dunán, nevezetesen Balaton mellékén, am. tüvis, tüske. Ennek értelméből szinte látszik, hogy az *ak* gyök eredetileg = *ék*, *tü*, hegyes szurós kinövés.

AKKÉNT, (az-ki-ent), ih. Azon módon, mint, épen úgy. *Akként cselekedjél, amint mondom.*

AKKÉP, **AKKÉPEN**, (az-kép vagy —képen). Hasonló módon, olyképen, oly módon, olyformán. V. ö. —KÉNT és —KÉP.

AKKOR, (az-kor), ih. Azon időben, mely már

elmúlt, vagy következni fog. Távolra vonatkozó, s viszonytársa a közelebbi, vagyis jelen: **EKKOR**. *Akkor még fiatalok voltunk. Akkor már nem élünk. Amikor akkor = akármikor, valamikor. Akkor kell a vasat verni, mikor tüzes. Km. Akkor időben, időtájban. Mikor kérdenek, akkor beszélj. Km.*

AKKORA, (az-kora) mn. tt. *akkorá-t, tb. akkorák*. 1) Oly nagyságu, mint . . . *Akkora fia van már, mint magam. Csak akkoráti adj, mint a kis ujjam. Akkorával be nem érem. Akkoráti kiállott, hogy majd megíketültem bele. Mekkora akkora.* Viszonytársa a közökre mutató, közel valamire mérő, hasonlító *ekkor*, ily nagy. 2) Oly nagy koru, oly régi, oly messze. *Akkora időre nem is emlékszem.*

Ezen szóban a *kor* első jelentése, úgy látszik, eredetileg *terre*, a második *időre* vonatkozik. Vagyis amaz jelenti azon kört, *térkört* (érzéki kört), melyet bizonyos test elfoglal és csak utóbbi értelmében a szellemibb természetű *időkört*; minthogy valószínű, hogy a *kor* nem egyéb, mint a *tér* fenhangú változata, azonban szinte nem alaptalan azon nézet, hogy a nyelvszellem épen a hangzóváltozattal akarja a két fogalmat megkülönböztetni, mint ezekben is: *cseléd, család, kő, kova, lék, lük és lyuk, szög, szug vagy zug, tető tat* (hajó tatja hátulja fő része), *tér tár* stb. Egyébiránt a térnagyságra vonatkozó *kor*-ról azt is vélhetnők, hogy a nagyot, magasat jelentő *gór* módosított alakja, miszerint *akkora* ember annyi volna mint: *az vagy oly görú, azgora, aggora* ember.

AKKORÁRA, (az-kor-ára) ih. 1) Oly nagyra, illetőleg kicsinre. *Akkorára nőtt, mint a nád. Akkorára zútták, mint a mákszem.* 2) Akkori időre, azon időre. *Akkorára én is ott leszek. Akkorára halasztani valamit, midőn senkit sem érdekel.*

AKKORI, (az-kori) mn. tt. *akkori-t, tb.* —ak. Azon bizonyos korból való, melyre vonatkozás történik. *Az akkori emberek jobbak voltak, mint a mostaniak.*

AKKORIBAN, (az-kor-i-ban), ih. Azon régi, elmúlt, távol időben. *Akkoriban még mi is legények voltunk. Az akkoriban történt, midőn uton valánk.* Közökre mutatva: **EKKORIBAN**.

AKKORIG, (az-kor-ig), ih. Azon bizonyos vagy alattomban értett időig, időpontig. *Akkorig legyetek oda, amekkorig tetesik.*

AKKORON, (az-kor-on), ih. Azon bizonyos határozott időben; akkoriban. *Akkoron, mikoron. Akkoron más világ volt, mint ma.*

AKKORRA, (az-kor-ra), ih. Azon bizonyos, határozott, kiszabott időre. *Mire hazajövök, akkorra kész legyen az ebéd.*

AKKORTÁJBAN, (akkor-tájban) ösz. ih. Azon időtájban, körülbelül azon idő alatt, melyről épen szó volt. *Ez is akkortájban történt. Mi is akkortájban szürettünk, mikor ti.*

AKLA, (ak-ol-a) fn. tt. *aklá-t, tb.* —ák. Fonal, melynélfogva valamit öszveakgatnak.

Gyöke *ak*, melyből *akaszt* is származik, s abból *ol* képzővel lett elavult ige *akol*, ebből részesülő *ak-*

ló akla. Így képződtek ezek is: *villa, visola, nyegle, szemle*, s némely mások.

AKLÁL, (ak-ol-a-al), gyak. áth. m. *aklál-t*, htn. —ni. Dunán túl, nevezetesen Kemencesalon divatos ige, s am. imígy-amúgy, nagyjában öszveakgat, öszveférczel.

AKNA, (ak-na) fn. tt. *akná-t*, tb. *akná-k*. 1) Általán minden földalatti üreg, melyből ásványok hozatnak elő, különösen, *sóbánya*, miért legdivatosab a *sóakna* szó. *Akana* előfordul már egy 1222-dik oklevélben „*Salis fodinas, quae Akana vocantur.*“ Jerney Magyar nyelvkincsek. Van *Vizakna* hely is Erdélyben. 2) Hordó szája, közönségesen: *akona*. 3) Dugasz, melylyel a hordók s más edények száját betömik. 4) A hadi tudományban földalatt nyitott, ásott üreg (Mine) valamely helynek lőpor általi fölvettetésére. V. ö. AK gyök.

Rokon vele az ablakot, ablaknyílást jelentő szláv *okno*, melyhez ismét az *oko* (szém) hasonló.

AKNAÁG, (akna-ág) ösz. fn. A bányai akna többfelé elangázró menete.

AKNAÁSÓ, (akna-ásó) ösz. fn. 1) Bánya-építész, vagy munkás, aki földalatti aknákat ás. 2) Hadépítészeti aknász.

AKNABÉL, (akna-hél) ösz. fn. Ducz vagy gerenda, melylyel az akna oldalait megtámogatják, s mintegy kibélelik, hogy be ne dőljön.

AKNACSÖTE, (akna-csőte) ösz. fn. Azon lik, nyílás, melyen az aknaásást megkezdik.

AKNÁCS, (akna-ács) fn. tt. *aknács-ot*. Aknákat csináló bányai építész.

AKNÁCSOL, (akna-ácsol) ösz. áth. m. *aknácsol-t*, htn. —ni. Aknát ácsol, aknát fagerendákkal kirak, megtámogat, kibélel, azt a beomlástól megóvándó.

AKNÁCSOLÁS, (akna-ácsolás) ösz. fn. tt. *aknácsolás-t*, tb. —ok. Az aknának fagerendákkal kirakása, megtámogatása.

AKNÁCSOLAT; (akna-ácsolat) ösz. fn. Aknákat a beomlástól megóvó fagerendázat, fabéllés.

AKNAHÉJ, (akna-héj) ösz. fn. Héjazat vagy házikó az akna fölött, hogy a bemenetelt szelek, esők ellen biztosítsa.

AKNAKAMRA, (akna-kamra) ösz. fn. Hadtudományi ért. földalatti üreg, melyet lőporral töltenek meg, hogy ami fölötte van, légbe röpítsék.

AKNAKAMRAGÁT, (akna-kamra-gát) ösz. fn. Az aknakamrát elzáró gátféle mű.

AKNAKORLÁT, (akna-korlát) ösz. fn. Haditud. ért. gátféle kerítés, mely az aknát körülveszi.

AKNAKŐ, (akna-kő) ösz. fn. Bányásznyelven földből és mészből álló vegyülék, mely sófűzőskor küalakban leülepszik.

AKNAKÖNYV, (akna-könyv) ösz. fn. Bányászok jegyzőkönyve, melybe fölírják, mikor és hány szállítást tettek az aknában.

AKNAKÖTÉL, (akna-kötél) ösz. fn. Kötél, melylyel az ásvánnyal rakott kosarat vagy ládát az aknából föl húzzák.

AKNALÉG, (akna-lég) ösz. fn. Nyirkos, sűrű lég az aknajárásokban.

AKNALOB, (akna-lob) ösz. fn. Hadtud. ért. fölvettetés az aknaüregben meggyújtott lőpor által.

AKNALYUK, (akna-lyuk) ösz. fn. Hordó vagy más ilyenmű edényen azon lyuk, melybe a dugaszt ütik.

AKNAMETSZŐLÉK, (akna-metszőlék) ösz. fn. Egy-egy vonal az aknajárásban, mely azt több ágra választja.

AKNANYILADÉK, (akna-nyiladék) ösz. fn. Általán nyílás, rés, mind a bányai aknákon, mind azokon, melyek fölvettetésre szolgálnak.

AKNAOLDAL, (akna-oldal) ösz. fn. A bányai aknák oldalai, melyeket beomlás ellen duczokkal, gerendákkal megtámogatnak.

AKNARÁZKÖR, (akna-ráz-kör) ösz. fn. Azon terület, vagy távolság, melyre az aknában föllobbantott lőpor megrázó ereje elhat.

AKNASÓ, (akna-só) ösz. fn. Tömören termő kőso, melyet az aknában vágnak, különböztetésül a vízből főzött sótól.

AKNÁSZ, (akna-ász) fn. tt. *aknász-t*, tb. —ok. 1) Sóvágó, sóásó. 2) Azon hadi szolgálatban levő vagy más munkás, ki valamely hely ostromlására vagy védelmére szolgáló aknákat ás.

AKNASZÍN, i. AKNAHÉJ.

AKNÁSZKAR, (aknász-kar) ösz. fn. Különös hadosztály, melynek feladata aknákat készíteni s azokat az ellenség romlására használni.

AKNATÖMET, (akna-tömet) ösz. fn. Lőporból való töltés az aknaüregben a végre, hogy ellobbantva, ami fölötte fekszik, égbe röpítse.

AKNAÚT, (akna-út) ösz. fn. Az erődítési vagy ostromi aknák tekervényes menete.

AKNÁZ, (akna-áz), ön. és áth. m. *aknász-lam*, —tál, —ott. Aknában dolgozik, illetőleg az aknából bizonyos ásványokat kihoz. Átv. ért. holmi rejtett dolgokat kutat, s közismeretre juttat. *Kíaknázni* a régi okleveleket, kútforrásokat.

AKÓ, fn. tt. *akó-t*. Híg testek, áruk mennyiségét meghatározó mértéknem, valamint azon üreges edény, mely e mennyiséget magába foglalja. Nagysága országok szerint különféle. A magyar akó 64 itczéből, azaz 32 pintből áll. *Akóval mérni, akójával adni venni a bort, pálinkát, sört.* Előfordul már egy 1240-diki oklevélben „*cum magno cubulo, qui vulgo Ako vocatur.*“ Jerney Magyar nyelvkincsek. Vágmellékén akóval mérik a szilvát is. Megvan a török nyelvben is *akov* alakban.

Eredetére nézve úgy látszik, rokon az *akna* szóval, mennyiben mindegyik lényegét üreg teszi. Ennélfogva hasonló hozzá a szláv *okowa* (akó) és *okno* (akna, ablak), valamint a német *aichen* v. *eichen* is. V. ö. AKNA.

— **AKODÁS**, (ak-od-ás), ösz. névk. hangrendileg magash. *ekédés*, mint: *mar-akodás, ver-ekédés*. A tulajdonképi névk. csak *ás és*, mennyiben az *ako-*

dik ekedik-féle igékből származik. Jelent gyakorlatos, s mintegy visszaható belcselekvést. V. ö. —AKODIK, —EKÉDIK.

— AKODIK, (ak-od-ik) ősz. igeképző, melynek hangrendileg párhuzamos társa *ekedik*, t. i. amaz mély, emez magas, egy szótagból álló gyök vagy törzsigéhez járulván. A *d* némely igékben a szervileg rokon *sz*, *s*-vel váltakozik, p. *marakodik marakoszik*, *vdarakodik vdarakoszik*, *verekedik verekeszik*, *törekedik törekeszik*, *gyülekedik gyullekeszik*. Képez gyakorlatos visszaható vagy benmaradó cselekvésű középigeiket. Szoros képződési és értékenyi viszonyban áll vele a gyakorlatos átható cselekvőket képező *ogat*, hangrendileg *öget*, *éget*, mint esen tábla mutatja:

<i>tol-ak-od-ik,</i>	<i>mar-ak-od-ik,</i>	<i>von-ak-od-ik,</i>
<i>tol-og-at,</i>	<i>mar-og-at,</i>	<i>von-og-at,</i>
<i>ver-ek-éd-ik,</i>	<i>vdar-ek-éd-ik,</i>	<i>köl-ek-éd-ik,</i>
<i>ver-ég-et,</i>	<i>vdar-ég-et,</i>	<i>köl-ég-et,</i>
<i>vált-ak-oz-ik,</i>	<i>bont-ak-oz-ik,</i>	<i>tilt-ak-oz-ik,</i>
<i>vált-og-at,</i>	<i>bont-og-at,</i>	<i>tilt-og-at,</i>
<i>ért-ek-éz-ik,</i>	<i>költ-ek-éz-ik,</i>	<i>önt-ek-éz-ik,</i>
<i>ért-ég-et,</i>	<i>költ-ég-et,</i>	<i>önt-ég-et.</i>

Esen táblából kitetszik, hogy a) az áthatók gyakorlatos képzője *og*, *ég*, *ög*, a visszahatóké párhuzamos *ak*, *ek*, vagyis amazokban az önhangzók szártneűiek, emezekben nyíltak, amazokban lágy, emezekben kemény torokhang uralkodik, b) az áthatók cselekvési képzője *at* *et*, a visszahatóké *od*, *éd*, (csak tájéjtással *öd*), vagyis, amazokban az önhangzók nyíltak, emezekben szártneűiek, azokban a keményebb nyelvhang *t*, ezekben ennek lágyabb társa *d* viszi a szerepet, és így az átható és visszaható igék ezen nevei *ogat*-at, *ak-od*; *ég-et*, *ög-et*, *ek-éd*: o a; a o; g, k; t, d; é, ö, e; e, é (ö).

Az átható *ogat*, társaival együtt ezt jelenti: a gyök vagy törzsige által jelentett cselekvést gyakran, ismételve, többször teazi, p. *marogat* = ezen cselekvést *mar*, gyakran elköveti máson, *költöget* = valami kötetést gyakran ismételve teaz, vagy ezen cselekvést többeken végrehajtja. A visszaható *akodik ekedik* értékenye pedig több árnyalatu. a) A kiható cselekvés külső visszahatása a cselekvőre, p. *marakodik valaki-vel* = valakit marogat és marogattatik tőle; *marakodnak* az ebek, midőn egymást marják; *ne verekedjete!* = ne veressétek egymást; *nép köd toladodik* = az előtte, útjában álló embereket tologatja és viszont tologattatik tőlök. b) A kiható cselekvés belső visszahatása, mely mintegy önmagából fejlődik ki, p. *szánogat* valakit = gyakran szánja, *szánakodik* valakin = a szánogató részvét miatt szenvedő állapotban van; *értéget* valamit = hovatovább világosabban érti, belátja, fölfogja, *értekez* valamiről = azon czélból ír, beszél, tanácskoszik, kérdészködik, hogy valamiről tudomása legyen; *tanogat* valakit = gyakori tanítással oktat, *tanakodik* magában = valamely kétes, kérdés alatt levő dolog vagy teendő fölött mintegy

önmagát tanogatja, oktatgatja. V. ö. —KODIK, —KÉDIK, —KÓDIK.

AKÓFA, (akó-fa) l. AKÓLÓFA.

AKOL, (ak-ol) fn. tt. *aklot*, tb. *aklok*. Általán, körülárkolt vagy körüláfakkal, sövénynyel, fallal, deakapalánkkal kerített, s amennyiben földve is van, egy vagy több oldalán nyílt hely, melybe a barmokat leginkább éjjeli állomásra vagy téli szállásra berekeszteni szokták. *Öktracol*, melynek jobbára csak éjszak felől van félfödele, *bikaacol* vagy *bikacol*, melybe a község bikáját zárják, *lóacol*, hová a ménest rosz időben vagy éjjelre betereleik, *tehenacol*, a tehenek, *gulyaacol*, a gulyamarha számára, *juhacol*, mely szintén vagy födele, vagy födeletlen. *Akolba terelni*, *rekeszteni a barmot*, *csordát*, *nyjtat*. *Farkamak akolt* mutatni. Km. Átv. ért. egyház, melyhez bizonyos vallás, nevezetesen keresztény felekezeti hívek tartoznak. *Egy akolból valók* = egy vallási felekezethez tartozók. *Egy akol*, *egy pástor* = egy hitvallás egy fő alatt.

Némelyek szerint am. *ág-ól*, mintegy ágakból, sövényből csinált kerítés. Hihetőbb, hogy am. *akól* azaz nyílt ól (v. ö. AK gyök). Egyébiránt feltalál-tatik a törökben *akbor* vagy *akher*, a perzsiában *dghal* szinte hasonló jelentéssel, a szláv nyelvekben *okol* *akol*, így elemzettetik: *o-kol*, *o-kolo*, azaz körös, kerekded, kerített valami; a héberben *agól* (גול) *coer-cuit*, *conclusit*; *congregavit in unum locum* és *p*-val (גול) *circumvolvit*, *circumegit*, a honnan *agol* am. *kerek*, *kerekded*.

AKÓL vagy AKOL, (ak-ól-ol), áth. m. *akól-t*, htn. —*ni*. Bizonyos mérőpálczával a hordó beltartalmát, üregét, ürtartalmát, akószámát megvizsgálja a meghatározza. V. ö. AKÓ.

AKÓLÁS vagy AKOLÁS, (ak-ól-ás) fn. tt. *akólás-t*, tb. —*ok*. Mérés neme, mely által a hordó beltartalmát meghatározzák.

AKÓLÁSI vagy AKOLÁSI, (ak-ól-ás-i) mn. tt. *akólási-t*, tb. —*ak*. Akólást illető, ahhoz való, tartozó. *Akólási eszköz*, *munka*, *pontoság*.

AKÓLÁSBÉR, (akólás-bér) ősz. fn. A hordó ürtartalmának meghatározásáért járó díj, melyet vásárhelyeken, piaczkokon az áruba hozott boroktól fizetni kell.

AKOLI, (ak-ol-i) mn. tt. *akoli-t*, tb. —*ak*. Akolból való, akolban tartott, p. *akoli ló*, *ökör* = ménesbeli ló, gulyabeli ökör, különböztetésül az istálón tartott hámos, nyerges lótól, igás ökörtől.

AKÓLÓ vagy AKOLÓ, (ak-ól-ól) fn. tt. *akóló-t*. Személy, kinek hivatala és joga a teli hordók nagyságát, mértékét meghatározni. Rendszeren a vámszemélyzet vagy vásárbírótság egyik tagja. Így nevezik az ezen mérésnél használt eszközt is.

AKÓLÓ vagy AKOLÓFA, (akóló-fa) ősz. fn. Réfforma rovatékos fa-pálcza, mely által a hordók ürtartalmát megméri.

AKÓLÓ vagy AKOLÓPÁLCZA, l. AKÓLÓFA.

AKÓLÓ vagy **AKOLÓPÉNZ**, I. **AKÓLÁSBÉR**.

AKÓLÓ vagy **AKOLÓVAS**, ösz. fn. Vas rúdból vagy vesszőből való akóló-eszköz.

AKÓMÉRTÉK, (akó-mérték) ösz. fn. Azon eszköz általános neve, melylyel a hordók ürtartalmát meghatározzák, névszerint: *akólófa, akólópálca, akólóvas*.

AKONA, (ak-o-na) tt. *akoná-t*. 1) I. **AKNA**. 2) Baranyában, feneketlen mélység, a föld alatti aknától vett hasonlóságnál fogva.

AKOS vagy **ÁKOS**, férj. kn. tt. *akos-t*, th. — *ok*. Achatius. A honi történelemben előfordul ily néven *Barcsai Ákos* erdélyi fejedeleme.

AKÓS, (ak-ó-os) mn. tt. *akós-t* vagy — *al*, th. — *ak*. Hordó vagy más edény, melybe egy akó bor, ser, víz stb. befér. *Akós csöbör, dézsa, rocska*.

— **AKOSZIK**, (ak-osz-ik) ösz. igeképző, magash. *ekészik*, pl. *mar-akoszik, ver-ekészik*. L. — **AKODIK**.

AKÓVAS, I. **AKÓLÓVAS**.

AKÓZ, **AKÓZÁS**, I. **AKÓL**, **AKÓLÁS**.

— **AKOZIK**, (ak-oz-ik) ösz. igeképző, magash. *ekszik*, p. *ad-akozik, költ-ekszik*. L. — **AKODIK**.

— **AKSZIK**, (ak-osz-ik) ösz. igeképző, mely nem egyéb, mint az *akodik*, *akozik*, öszvehúzott módosítása, magash. *ekszik*, pl. *gyan-akodik, gyan-akszik, vesz-ekedik, vesz-ekszik, igy-ekszik, igy-ekszik*. L. — **AKODIK**.

AL, (1) mn. tt. *al-t*, th. — *ok*. 1) Ami bizonyos magassághoz mérve a föld középpontjához vagy a föld-sarkhoz képest az egyenlítőhöz közelebb áll. Ellentéte: *fél* vagy *föld*. Ily viszonyú ezekben: *al város, fel város, al föld, fel föld, al ház, fel ház*, melyeket az írói szokás együvé foglalt: *alváros, felváros, alszél, felszél*. Különösen a helynevek elé járulván, közölők azt jelenti, mely a többi egyneviük közt, a folyó mentében vagy éjszaki sarkhoz képest leebb fekszik. *Albár* (Felbár), *Alvincz* (Felvincz), *Alistál* (Felistál), *Alföld* (Felföld). 2) Ami fölött más hasonló nemű létezik, elterjed. *Abruka*, melyet egy más takar; *al réteg*, mely fölött más fekszik. Átv. ért. 1) társadalmilag oly állapot, mely ugyanazon nemből kisebb, kevesebb, s erkölcsileg mintegy alantabb áll. *Alliast* (feltiszt), *alhadnagy* (fel- vagy főhadnagy), *alispán* (főispán), *alesperes* (főesperes). *Alnép*, *alrend*, *alnémes*, *alzolgabíró* (főzolgabíró). Ily átv. értelmű az *alhang* (felhang) is. 2) Az általánosnak külön osztályához tartozó, s abban foglaltatott valami, pl. az állatok, növények alnemei.

Alakra nézve hasonlók ezen helyirányra vonatkozók: *al* és *fel*, *kül* és *bel*. Hasonlók után okoskodva, valamint a *kül* gyöke *ku*, *bel-é* *be*, *fel-é* *fe*: hasonlóan az *al* tiszta elvont gyöke *a* volna.

Egyezik vele a finn *ali*, *ala*, p. *ali-puoli* = *al fél*, *alsó fél*; *huoneen ala* = azon tér, mely fölött a ház fekszik. Valamint a magyar *al*, úgy ez is sok származékot számlál. Törökül *alt*, héberül *atal* (humilis fuit).

AL, (2), némely szójárással, s írók szerint *aly*, fn. tt. *al-t*, *aly-t*, ez utóbbi — *al* is, th. — *ak*. Helyviszonyító ért. a dolog azon oldala, mely a föld középpontjához közelebb áll. *Szőlő alja* vagy *alya*, *hegy alja* vagy *alya*, *vár alja* vagy *alya*, *kert alja*, hordó, fazék, pohár alja = feneke, vagy a mi alatta van. 2) Üresség vagy tér, mely valamely álló jóság, eszköz, épület stb. fenekétől lefelé terjed. *Asztal, ágy-, szék-, pamtag alja*. *Tűzhely-, pad-, sátor alja*. *Főal* (cervical), „Aloszon vala egy főalon.“ Münch. codex. 3) Valaminek a maga nemében rosszabb, romlottabb része, sөpreje. *Búza alja*, *dohány alja*, vagy némely szójárások szerint megfordítva: *alja dohány, alja búza*, de ezek szokottabbak ekképen: *alj* vagy *alybúza*, *alydohány*. *Rosta alja*, holmi vadóc, lazasem, mely a rostán átesik. *Széna, szalma alja*. *Szerdek, bor, ecet, ser alja*. *Aljából adni valamit* = roszból. *Marha alja*, amit alája vetnek. *Ganaj alja*.

Némelyek mindig *aly* szóval élnek *al* főnév helyett megkülönböztetésül, kiknek aztán az *al* mindig melléknév, s ezek az *aly* mellett az általános népszokást hozzák föl, s azt nem az *al*-ból származtatják, hanem önálló gyöknek állítják, melytől *alyas*, *alyaz*, *alyadék* eredtek, az *al* gyöktől pedig: *al*-om, *al*-á, *al*-áz, *al*-att, *al*-ól, *al*-ul, *al*-acs, melyekben lágyító *y* soha sem fordul elő, amazokban mindig. Némelyek főnévül mindig *alj* szót használnak, mely származéka volna az *al* melléknévnek, s ettől erednének: *aljas*, *aljaz*, *aljadék*. Hanyag tájajéssel és írással: *aj*, pl. *ajbor*, *ajfa* e h. *alybor*, *alyfa*, v. *albor*, *alfa*.

AL, (3), elvont gyök, az *al-ak* v. *al-k*, *al-k-ot* származékokban, melyek bizonyos formára, képre, hasonlatra vonatkoznak, honnan valószínű, hogy eredetre rokon az *oly*, tájszóalással *ol* hasonlítóval, *alk* mintegy *olyk* vagy *olk*.

AL, (4), elv. gyök, az *alafa* származékban L. **ALAFÁ**.

AL, (5), elvont gyök, mely az *alozik*, régiesen *alík alut*, *aldogál*, *aluddogál*, *alangyár*, *alamuzzi*, *alél* származékokban él; előlehelheli rokona *hal* (ige); megnyújtva *ál*, *dlom*, *dlomodék* és az alváásra vonatkozó s még az eredeti lehetettél bíró: *hal*.

Gyöngye lehel torokhanggal ejtve (hal) csakugyan azon természeti hangot utánozza, melyet a csendesen alvó lehel ki, valamint más részről a *szunnyad*, *szendereg* szók a szuszogó orrhangot utánozzák.

— **AL** hangrendileg *el*, *él*, *ol*, *öl*, ige- és névképző, I. L, mint képző.

ALÁ (al-á), helyhatározó, s oly helyre mutat, mely más valamihez képest leebb áll, fekszik, s megfelel e kérdésre: *hová?* Személyragozva: *alám*, *alád*, *alája*, tájszokásilag: *alaja*. Ellentéte: *fölé*, *fölem*, *földé*. 1) Névutó, mely alkalmazásában ezt teszi: azon helyre, helyzetbe, tájra, vidékre, mely fölött magasabban álló valami létezik. *Ágy alá bujni*. *Sátor alá ülni*. *Esernyő alá állni*. *Kosár, borító, véka alá rejteni valamit*. „Nem gyűjtják meg a szövőtneket, hogy véka alá tegyék.“ (Biblia). Jelenti néha a határozott

név környékét, közelét. *Szigetvár alá szállott Szulimán császárr. Buda alá siettek a törökök.* Midőn ja személyragot vesz föl, leginkább a költői nyelvben *nek nek* ragú viszonynevet vons : *főnek alája fektűd ; vőnek alája merűll,* vagy így is : *alája fektűd a főnak, alája merűll a vőnek.* Ezekkel és ilyenekkel azonban igen csinján kell élni. 2) Igehat. és igekötő, mint olyan fokoztatik : *alább, legalább.* Ellentéte : *föl, fölebb,* pl. *Ki föl, ki alá.* Km. *Alá is át, föl is át.* Km. azaz mehetes, amerre tetasik, takarodjál! *Főlebb verni, alább adni valamely árut. Aláfélé, fölfélé. Amoda alá. Oda alá a puszán = alatt. Messze alá. Legalább három évvel eselőtt = nem kevesebb három évnél, hogy történt. Legalább hallgass, ha nem figyel.* Mint szorosan véve igekötő az illető igével és származékaival egy szót képez. *Aláfoly a víz. Alásszűl a bor ára. Alájön a hegyről. Alányújtja kezét. Alánő, mint az ökr farka.* Km. *Aláírás, alávetés, alárendelés, stb.*

. . . . ott, hol a
Szárt forrása magáról
Tajtékosza szökell alá.

(Kazinczy F.)

Raga á azon va vagy vá, vagy a, mely van hóvá, tájdivatosan ejtve, összehúzottan : *há* szóban is.

ALABÁRD, fn. tt. *alabárd-ot.* Régies alakú, dárdaemű asúró és vágó fegyver, széles kétélű törrel vagy szekerczefejű. Hazánkban több helyen az éjjeli őrk használják.

Jóllehet *bárd* alakjánál fogva a magyarból lehetne némileg értelmesni ; de valószínűbb, hogy idegen származású, mert svédül : *Hallbard*, németül : *Hallebarde*, a régi felső német nyelvben : *Helmparten*, angolul : *halberd*.

ALABÁRDOS, (alabárd-os) mn. tt. *alabárdos-t* vagy —at, tb. —ak. Alabárdal fölfegyverzett, alabárdot viselő. Ha főnévül használtatik, tárgyescete egyszertű t, többese ok.

ALABASTROM, fn. tt. *alabastrom-ot*, tb. —ok. A gipszkőnek egyik legfinomabb faja, mely igen szép fehér színe miatt költői, sőt köz nyelven is szemkecsgető fehérség kifejezésére használtatik, mint melléknév. *Alabastrom nyak, váll, karok.* „Alabastrom fehér nyaka, sűgár cédrus ép dereka.“ Faludi. Közlebb a görög *ἀλάβαστρον*-ból eredett, de itt nincsen megfelelő törzse. Hihetőleg keleti származású, például az arabban s héberben is *laban* fehéret jelent, mely az előrszt látszik alkotni.

ALABASTROMFEJTÉS, (alabastrom-fejtés) öz. fn. Kőbányai munkások foglalkodása, midőn alabastromot ásnak, fessegetnek, stb.

ALABASTROMÍVES, (alabastrom-míves) öz. fn. Kőfaragó vagy szobrász, aki alabastromféle anyagból dolgozik.

ALÁBB, (al-á-bb) ih. és igekötő. 1) E kérdésre : *hol ?* am. alantabb helyen, tájon, mélyebben. *Ő az asztal mellett alább ül, mint én = alábbalt.* *Pest alább fekszik, mint Esztergom.* 2) E kérdésre : *hová ?*

am. leebb, alantabb fekvő helyre, tájra, mélyebbre, alantabbra, azaz, a fölható ra-val = *alábbra.* *Alábbnyomni, alábbvinni, alábbszállítani, alábbtolni valamit.* 3) E kérdésre *hogy ?* am. kisebb, csekélyebb áron, nem oly drágán. *Drágára vagy drágán tartani s alább adni valamit. Nem adom egy forintnál alább.*

ALÁBBIRT, (alább-irt) öz. mn. és fn. 1) Ami a többi irt sorok után vagy azok legvégén írva áll. *Alábbírt jegyzék, utóirat, rendelet.* 2) Azon személy, aki bizonyos íromány alá odajegyzí nevét. *Alábbírt ezen soraimmal bizonyítottam. Alábbírtak tanúsága szerint ; máskép : alulírt.*

ALÁBBKIJELELT, (alább-ki-jelölt) öz. mn. Valamely íromány folytatában utóbbi helyen, sorokban megjegyzett. *Alábbkijelelt időben és helyen találkozni akarok veled.*

ALÁBBLEVŐ, (alább-lévő) öz. mn. Alantabb helyen létező ; mélyebben fekvő. *Az alábblevő réteket előntette az árvíz. Az alábblevő szőlőket megcsépte a dér.* Különbözik tőle, s v. ö. **ALÁBBVALÓ**.

ALÁBBSZÁLL, (alább-száll) öz. önh. 1) Mélyebbre ereszkedik, leebb megy, süllyed, süpped. *A terhes hajó alábbszáll a vízben, mint az üres. Az épület idővel alábbszáll.* 2) Átv. ért. becse, értéke kisebbedik, olcsóbbá lesz, alantabb áron adják. *A gabona és hús ára alábbszállt.*

ALÁBBSZÁLLÍT, (alább-szállít) öz. áth. 1) Valamit mélyebbre ereszt, bocsát, süllyeszt, vagy alantabb fekvő vidékre küld, pl. szekéren, hajón. 2) Valamely jószág, díj, stb. árából enged, olcsóbban adja. *A hús, személye árát, a vitelért alábbszállítani.*

ALÁBBVALÓ, (alább-való) öz. mn. Csekélyebb becstű, értékű ; a maga nemében hitványabb, rosszabb, gonoszabb. *Ezen kelme amannál alábbvaló. Soha alábbvaló embert nem láttam.*

ALÁBBVALÓAN, (alább-valóan) öz. ih. Erkölcsei ért. gonoszabbul, erkölcsztelelenebben, elvetemedettebb módon. *Alábbvalóan viseli magát a legmivelletlenebb embernél.*

ALÁBOCSÁT, (alá-bocsát) öz. áth. Magasabb helyről leebb ereszt, szállít valamit. *A horgonyt alá-bocsátani a vízbe. Kültelen alá-bocsátani valakit a kútba.*

ALÁBOCSÁTÁS, (alá-bocsátás) öz. fn. Cselekvés, midőn valamit alá-bocsátunk. V. ö. **ALÁBOCSÁT**.

ALÁBOCSÁTKOZÁS, (alá-bocsátkozás) öz. fn. Cselekvés, midőn valaki önszántából, önkaratból leereszkedik, leszáll.

ALÁBOCSÁTKOZIK, (alá-bocsátkozik) öz. k. htn. —ni. Magasabb helyről, állomásról mélyebbre, leebbereszkedik. *A bűvár a tenger fenekére, a bányász az aknába alábocsátkozik.* Átv. ért. alattvalókhöz, alóbb rendűekhez leereszkedik, s azokkal mintegy hasonló állapotba, társadalmi viszonyba helyezkedik.

ALABOR, (alá-bor) fn. tt. *alabor-t*, tb. —ok. 1) Talp vagy váluzában eszköz, a hegyi szekereknél, melyet az ereszkedőkön a kerék talpa alá

tesznek. 2) Szintén szekerések eszköze, melyet emeltyűül használnak, pl. tengelykenéskor. Magyarországnban ritkább, a székelyeknél közdívatú.

Elemeszve: *alá-bor*, amit a kerék alá borítanak; vagy az *alap* törzstől *alap-or*. Hangra hasonló hozzá az illir *kolobar*, melynek első alkatrésze *kolo* kereket jelent.

ALÁCSERÉLT, (alá-cserélt) ösz. mn. Valódi, igazi helyett becsempézett, becsúztatott. *Alácsérélt borja*, melyet más tehén alól hoztak, s alattomban valamely tehén borjával fölcseréltek.

ALACSKA, falu Borsod megyében. Helyragokkal: *Alacska-n*, *Alacska-ra*, *Alacska-ról*.

ALACSON vagy **ALACSONY**, (al-acs-on) mn. tt. *alacson-t* vagy *alacsony-at*, tb. —*ak*. 1) Mint a nagy, magas, sudaras ellentéte am. a maga nemében kisebb emelkedésű. *Alacson épület, torony, fal. Alacson fák, bokrok. Alacson termelű ember. Néha az alacson kunyhóból is nagy ember támad.* Km. *Alacson tejeju kalap. Alacson szék, asztal. Alacson folyópart, fekvés, helyzet.* 2) Átv. ért. a maga nemében csekélyebb állapota, polgári állásu. *Alacson eredet, származat. Alacson szolgálát, hivatal, tisztsg, rang.* 3) Erkölcsi átv. ért. alávaló gonosz, becstelen, erkölctelen, elvetemedett, galád, pulya. *Alacson tett, magaviselet. Alacson lelkü, sivő ember. Alacson módon bánni valakivel.*

E szó gyöke *al*, s képzője a kicsinyítő *acs*, melyből *u* vagy *ó* tulajdonságot jelező képzővel lett *alacsá* vagy *alacsó*, s végre ebből *n* toldalékkal fejelet ki: *alacson*, mint *kicsi kicsin, piczi piczin*. Hasonló kisarjadásuak: *torzon, zordon, eleven, mereven, külön*, s némely mások. Törökül: *alcsak*.

ALACSONYAN, (al-acs-ony-an), ih. 1) Csekély emelkedésű helyzetben, a föld szintétől fölfelé kis távolságra, magasságban; mélyen, lapályosan, völgyben. *Alacsonyan épített ház. Alacsonyan fekvő város.* 2) Átv. ért. erkölctelen módon, galádul, elvetemedetten; embertelenül. V. ö. **ALACSON**.

ALACSONYÍT, (al-acs-ony-ít), áth. m. *alacsonyít-ott*, par. —*s*, hatn. —*ni* vagy —*ani*. 1) Valami test magasságából elvesz, elvág. Egyébiránt ez értelemben kevésbé divatos. 2) Átv. valakit becsempéltében, hírében nevében kisebbít, gyaláz.

ALACSONYÍTÁS, (al-acs-ony-ít-ás) fn. tt. *alacsonyítás-t*, tb. —*ok*. Becsempéltés, vagy oly cselekvés, mely által valakit polgári állásához vagy érdemeihez képest illőleg nem becsempéltnek, s más érdemtelnek után helyeznek.

ALACSONYKODÁS, (al-acs-ony-kod-ás) fn. tt. *alacsonykodás-t*, tb. —*ok*. Erkölcsileg alávaló cselekedetek gyakorlása.

ALACSONYKODIK, (al-acs-ony-kod-ik) k. m. *alacsonykod-tam*, —*tál*, —*ott*, htn. —*ni*. Alávaló, nemtelen, galád jellemű tetteket gyakorol, a nemesebb erkölcsi szabályokat mellőzve.

ALACSONLELKÜ, (alacson-lelkü) ösz. mn. Szelidebb, nemesebb, magasabb erkölcsi érzelmek nélküli; alávaló, galád jellemű, indulatú.

ALACSONLELKÜEN, (alacson-lelküen) ösz. ih. Galádul, jellemtelen módon, szívtelenül, emberi méltóság ellen.

ALACSONLELKÜSÉG, (alacson-lelküség) ösz. fn. Cselekvési tulajdonság, nyilvánulás, mely az alacsonylelkűeket bélyegzi. V. ö. **ALACSONYLELKÜ**.

ALACSONYSÁG, (al-acs-ony-ság), fn. tt. *alacsonyyság-ot*. Általán, mint a nagyság, magasság el-leutéte, tulajdonság vagy állapot, melynélfogva valamit alacsonynak mondunk. V. ö. **ALACSONY**. Különösen átv. ért. erkölcsi pulyaság, galádság, elvetemedettség, magasabb erkölcsi érzelem hiánya.

ALÁCSÚSZTAT, (alá-csúsztat) ösz. áth. Csálási szándékból valamely áldolgot valódi helyett odátol, becsempéz.

ALÁCSÚSZTATOTT, ö. mn. l. **ALÁCSERÉLT**.

ALADÁR, férfi kn. tt. *Aladár-t*, tb. —*ok*. Olo-darus. Talán: *Alagyár?*

ALADMIRÁL, (al-admirál) ösz. fn. Altenger-nagy, tengeri hajóhad alvezére. V. ö. **ADMIRÁL**.

ALADSÁG, l. **ALATTSÁG**.

ALÁESÉS, (alá-esés) ösz. fn. Az esés oly ne-m, melynélfogva az eső test egy másik alá jut, pl. midőn valaki a fa alá esik; különböztetésül más irányu, pl. *rá-, be-, kieséstől*.

ALÁESIK, (alá-esik) ösz. k. Oly helyre esik, mely bizonyos test, tőből, földel, magasság alján fekszik, különbségül ezen más irányuaktól: *kiesik, be-esik, rdesik*.

ALAFA, fn. tt. *alafá-t*, tb. *alafá-k*. Jóformán ki-avult szó. 1) Bizonyos élelmi, ételbeli adag, mérték. *Katonák alafája.* 2) Javadalom, jutalom vagy alamizna, mennyiben élelmezésre szolgál. *Zsirus, gazdag alafa jutott neki.*

Bízd a jövőökre érdemed jutalmát,
Ha szolgáltad, időd vékony alafát ad.

Rimay János a XVII. századból.

Kéregelők, koldusok alafája. 3) Méltóság, hivatal, tisztség.

Mint hogy a két első pontnál fogva cselekre, élelemre vonatkozik, véleményünk szerint gyöke *él*, melyből *eledel* származott, s melynek részesülője *élve* másképp *eleve*, vastaghangon lesz *alava alafa* = amivel élünk, étel, eledel. Hasonlóan a *csel* gyökből lett *cseleve cseleve*, cselelenc, *csal*-va *coalava*, *coalfa*, *coalafinta*. Mennyiben a tisztség, hivatal szintén bizonyos díjjal, javadalommal mint az élet föntartása eszközevel szokott járni, átv. értelemben ezt is ugyanazon gyökből származtathatjuk; de másfelől, minthogy a méltóságnak, hivatalnak nemesebb oldalát az előkelő, felsőbb állás teszi, nem valószínűtlen, hogy az ezen értelemben vett *alafa* gyöke azon *el*, melyből *elő* és *eleve* (prior, prius) eredtek, mely vastaghangon szintén, mint amaz, *alava alafa* = előkelő rang, állapot. Egyébiránt hasonlók hozzá az élelemszert jelentő hellen *ἐλαφι* és a török *olufe*, *ulufe*, *ölufe*, am. hivatal, díj, alamizna. Mongolul s tatárul szintén *alafa*.

ALAFÁL (alafa-al) áth. m. *alafál-t*, htn. —ni. Vasvármegyében átv. ért. büntet, ver, alfelét csapkodja. Vagy az adagot jelentő *alafától* = kiadja az adagját, kutyaporcsióját, vagy az *alfelő* átv. jelentés.

ALAFÁS, (alafa-as) mn. tt. *alafás-t* vagy —at, tb. —ak. Javadalommal ellátott. *Alafás hivatal*. Mídon főnév, tt. —t, tb. —ok. Személy, kinek bizonyos javadalma, fizetéses hivatala, rangja van. (Beneficiatus).

ALÁFÉL, (alá-fél) ösz. ih. Két ellenkező irányban váltakozó mozgással, t. i. majd le, majd félfelé. *Aláfél járni*.

ALÁFELE, (alá-felé) ösz. ih. Azon irányban, mely bizonyos magaslati ponthoz képest leebb fekszik. Ellentéte: *fél* vagy *fölfelé*. *Aláfél menő hajók*. *Aláfél hajló fej*. *Aláfél váltani utat*.

ALÁFUT, (alá-fut) ösz. önh. Lefelé, fokról fokra mélyebbre szállva fut. *A folyók aláfutnak*. Különböző helyirányuk: *fölfut*, *kífut*, *befut*, *viessafut*, *szélfut*, *össvefut*.

ALÁFÜGG, (alá-függ) ösz. önh. Mondjuk függő testről, midőn egyenes vonalban lenyúlik, különbözőtéssül más irányuaktól: *kifügg*, *befügg*, *szélfügg*.

ALAG, (al-ag) fn. tt. *alag-ot*. Általán, földalatti üreg, pince, bolt, *menet*, utvonal. Különösen bányázi ért. vízirányos földalatti menet, nyílás, melyen részint a vizet elvezetik, részint frís léget bocátanak be, részint a bányahegy belsejét kutatják. A német *Stollen* után átalakítva: *istály*. Helyes alkotásu új szó.

ALAG vagy **ALAGY**, népes pussta Pest megyében, Dunakeszi mellett.

ALAGBÉR, (alag-bér) ösz. fn. Bér, melyet az alag használatáért az illető alagbirtokosnak a szomszéd bányamivelők fizetni szoktak.

ALAGCSATORNA, (alag-csatorna) ösz. fn. Csatorna, mely az alagba szivárgó vizet tovább vezet.

ALAGFENÉK, (alag-fenek) ösz. fn. A bányai alag alsó része, síkja.

ALAGFOLYÁS, (alag-folyás) ösz. fn. Az alagba gyűlt, s abból meneteles uton kifolyó víz.

ALAGFŐ, (alag-fő) ösz. fn. A bányáépítésben az alag tetejét, födelét képező boltozat, vagy az alag előrése, melyen bele mennek, mint: *hidfő*.

ALAGIRÁNY, (alag-irány) ösz. fn. Azon vonal, melyen haladva az alagot képező üreget kivágják és elkészítik.

ALAGJÁRÁS, (alag-járás) ösz. fn. A bányászok s bányamunkások jövésmenése, közlekedése az alag vonalain, nyílásain.

ALAGKARÓZAT, (alag-karózat) ösz. fn. Levert karók az alagjárás két oldalán, melyek között kis járműveken az ásványt kifelé szállítják.

ALAGMUNKA, (alag-munka) ösz. fn. Általán minden munka, melyet az alag csinálására fordítanak, vagy melyet benne végeznek.

ALAGOZ, (al-ag-oz), áth. m. *alagos-tam*, —tél, —ott, par. —s, htn. —ni. Alagféle üreggel, nyílással, menettel ellát. *A bányát alagozni*.

ALAGOZÓ, (al-ag-oz-ó) fn. tt. *alagozó-t*. Bányáépítész, aki alagokat fúr, ás, készít.

ALAGSOR, (alag-sor) ösz. fn. Több ágra szakadó alagszerkezet, p. *pincesz alagsor*.

ALAGTALP, l. **ALAGFENÉK**.

ALAGÚT, (alag-út) ösz. fn. Föld alatt, kivált hegyek tövéen keresztül fúrt nyíláson vezetű út. (Tunnel).

ALAGY, (al-agy) fn. tt. *alagy-ot*. Általán, ami bizonyos észmünek mintegy alapját teszi, melyből valamit készíteni lehet. A latin *substratum* és *materia* helyett ajánlatos új szó.

ALAGYA, fn. tt. *alagya-t*, tb. *alagya-k*. A hellenlatin *elegiából* módosított szó. A gyöngédebb lyrai vagy lantos költészet egyik neve, mely elinte csak azomorú, kesergő érzelmeket fejezett ki, de utóbb Horác bizonyítása szerint *víg tárgyakat is segett*. Újabb írónk ismét inkább az eredeti *elegia* szót használják.

ALAGYÁR, (al-agy-ár) mn. tt. *alagyar-t* tb. —ok. Dunán túl, máskép *alaggyár*, jelent igen csendes, szelid, békekerető embert, ki még a légynek sem árt. Az *együttü gyáva* nevek gyöngédebb kifejezése.

Értelmére néve akár az *al*, *aldeatos*, akár az *alosz*-féle szókkal hasonlíthatjuk, minthogy az alaggyár *aldeatos* is, *aluszékony* is, tüsz, elvenség nélkül, mintegy: *alaggyál* vagy *alaggyár* ember.

ALAGYÁS, (alagya-as) mn. tt. *alagya-t* vagy —at, tb. —ak. Elegiai formában írt, költött. *Alagya versek*. E szó is, valamint törzse *alagya*, kiavülni látszik.

ALÁHÁG, (alá-hág) ösz. önh. Magassabb helyről, pontról leebb tessi lábát, mélyebbre lép, lemegy. *Aláhágni a lépcsőről*, *lajtorja fokáról*. Átv. ért. ára, becse, értéke kisebbedik.

ALÁHAJLIK, (alá-hajlik) ösz. k. Általán mondható minden hajlékony testről, midőn önkénytelenül akármily erőszaknál fogva egyenes szokott állásából lefelé görbed. *Aláhajlik a szunyagó*, *a vén ember feje*. *Aláhajlik a gyümölcsöccsel terhelt faág*. Szélesebb ért. lefelé csügged, függed. V. ö. **ALÁHAJOL**.

ALÁHAJOL, (alá-hajol) ösz. önh. Csak élő állatról mondható, midőn t. i. önszántából, önerejéből, hajlamából testét lefelé görbeeszi. *Aláhajol, aki békot csinál*. *Aláhajol, hogy fölvegyen valamit a földről*. *Aláhajol az igába fogott ökr*. *A tóban fekvő borjához aláhajol*. Átv. ért. felsőbb hatalomnak enged, aláveti magát.

ALÁHAJT, (alá-hajt) ösz. áth. 1) Valamit lefelé görbít, lehajt. *A nagy teher aláhajtja a testet*. Átv. ért. hatalom alá vet, megalázza magát, engedelmeskedik. *Aláhajtani magát a felsőbégnek*, *a úrvotnynek*. 2) Lefelé üz, kerget. *A malom a vizet aláhajtja*. Népdal.

ALÁHORD, (alá-hord) ösz. áth. Emeltebb helyről, vidékről leebbvalóra, mélyebben fekvőre hord. *A zápor a hegyről aláhordja a földet*. V. ö. **HORD**.

ALÁHÚZ, (alá-húz) ösz. áth. Az írott bötü vagy szó alatt vonást tesz, mit rendszeren kitünőbb jelentőség esetében figyelemterelés végett szokás tenni. *A tulajdon, az idegen neveket, a célszatos szokat, mondatokat aláhúzni.*

ALÁIG, (al-á-ig) ih. Alul fekvő, levő részig, helyig. *Fülről kezdve aláig elrepsztett köpeny.*

ALÁÍR, (al-á-ír) ösz. áth. Valami íromány, okmány alá, legyen az saját vagy más kézírata, önnön nevét vagy megbízásból másét is oda jegyzi. *A köztől szerződésnek aláírni nevét.* Különösen valamely kérelmet tartalmazó nevezetesen adakozási fölszólításra bizonyos mennyiséget ígér, s többi adakozók közé oda írja nevét. *Péter hasafi cselokra aláírt száz forintot.*

ALÁÍRÁS (al-á-írás) ösz. fn. 1) Valamely írománynak, okmánynak saját neve odajegyzésével történt hitelesítése. *A szerződés fogalmasva van, csak az aláírások hiányzanak.* 2) Maga az aláírt név. Átv. ért. írásban jelentett ajánlat, ígéret, adakozás. *Az aláírások szerint bejött ezer forint.*

ALÁÍRAT, (al-á-irat) ösz. fn. Azon név, adat, illetőleg mennyiség, melyet aláírtak. Tehát szabatosan véve, *aláírás* jelenti magát a cselekvést, *aláírat* pedig ezen cselekvés látszó eredményét. *A tanukat aláírásra felszólítani. Az aláíratokat elolvasni.*

ALAJ, (al-aj), l. **ALÁNY** (3).

ALÁJA, (al-á-ja) névh. Valami alá. *Ha a gyermeket lefektetted, tégy alája párnát. Ne úszdál kézzel a malomban, mert alája sodorhat a víz.*

ALAJAK, (al-ajak) ösz. fn. Az ajak azon része, mely az áll fölött nyúlik el.

ALÁJOK, (al-á-j-ok) névh. Többek alá. *Ha a lovakat beköltteted, vess alájok szalmát.*

ALAJOS, férfi kn. tt. *Alajos-t*, tb. —ok. Aloysius. Ennek eredetije a francia *Louis*, magyarul, *Lajos*, latinul *Ludovicus*. Törzse a latin *laudo*.

ALAJT, (al-ait vagy al-eit vagy al-ét vagy al-ít = val-ít, l. a caikk végén); áth. m. *alajt-ott*, par. —s, htn. —ni vagy —ani. A régi nyelvemlékekben a latin *puto*, *existimo* értelmében használtatik, tehát = vél, gondol valamit. „És melylyet alajt vallani (putat habere) elvételük ő töllő.” (Münch. codex.) „Alajtván (existimantes) ő magokat szellet láttókat.” (Münch. codex.) „Öldökléseket alajtasz, hogy tesznek.” (Bécsi codex). Ne akarjatok alajtanotok, hogy jöttem legyen törvént feitenem. (München. codex.) „Alajtván (= vélvén) hogy ő isteniről szólna” (Kriaztina-legenda). „Avagy alejtod? (Káldinál: véled-é) hogy nem kérhetem én atyámat.” Régi magyar passio. Egyszerű *ít* képsővel: Bátoriaságnak alítja lenni. „Bódognak alítanám magamat.” (Pesti Gábor meséi.) Erdélyben *alajt* alakban még ma is divatozik.

Törzse *al*, maga a létige (valék, való, volt stb.) törzse: *val* vagy *vol*, mely némely altaji nyelvekben (szómbiban cseremiszenben, török-tatarban: *ol*, tehát szinte *v* (el)szellet) nélkül áll.

Az *ít* képző a régiségben rendszerent *ajt*, *ejt* alakban fordul elő. *Alajt* tehát am. val-ít, vagy való-ít, azaz valónak tart, körülbelül az, ami: *vall* (= val-al l. VALL) éles hangon: *vél*, melyben a hosszú *e* a torlatot (két ll-et) pótolja, de tájdivatosan két ll-el is ejtetik: *véllem*. Ezek szerent hibás azon nézet (Magyar nyelvemlékek III. kötet 268. lap), mintha az egy volna *állít* szóval, mely a régiségben rendszerent *állat* alakban fordul elő.

ALAJTÁS, (al-ait-ás), fn. tt. *alajtást*, tb. —ok. Vélés. V. ö. **ALAJT**.

ALAK, (al-ak) fn. tt. *alak-ot*, tb. —ok. Általán képet, hasonlatot, formát, ábrát mutató, illetőleg helyettesítő valami. Ezen alapfogalmat vonhatjuk el következő értelményeiből. 1) Álarcz, honnan alakos = álarczos vagyis oly személy, ki idegen arcot vesz föl. 2) Mindenféle gyermekbábu, mely szintén férfit vagy nőt képez, mutat; különösen így nevezetnek a *marionette* név alatt ismeretes paprikajancsi-féle fabábuk. 3) Emberföhöz hasonló készítmény, állvány, melyre fejkötöket, kalapokat húznak. 4) Termet, testalkat, különösen ábrázat. *Szép alak, rút alak, úttalatos alak*, honnan átv. ért. kedves, mátká, szerető. *Alakom, angyalom, gyüngy alakom, szelid alakom.*

Dallott, s elfogva alakján s hangjain,

Megnyilt az ég szememnek és fülemnek.

(Kasinczy F.)

Alakom, angyalkám,

Pintyőke madárkám.

Népdal.

Nem így most, lángban érted, szép alak,

Nem így utánad könnyvel e szemekben;

(Szemero Pál.)

5) Minden élettelen emberi vagy más állati képek. *Holt alakok, holtak alakjai* = árnyai. *Viaszból, köből való alakok.* 6) Bizonyos szabályok által meghatározott forma, honnan a tudományokban *alaktan* = Formenlehre. 7) Mint algebrai műszó jelenti a mennyiségek betűkbe szerkezett öszvetételét; s a mértanban minden közt, mely bizonyos szerkezetű vonalak által záratik el (Figura mathematica). Így nevezetnek az erömütanban előforduló eröművek, gépek stb. rajzai is, de ezen utóbbiak helyett jobb: *ábura*.

Mіндеzen értelmények *képre*, illetőleg *hasonlatra*, *olyanságra* vonatkoznak, honnan valószínű, hogy gyöke *al* rokon a hasonlati *oly-val*, s mintegy *alyk* vagy *olyk* vagy *olk*. Innen elemezhető az *alkot* is, mely = formál, képez, azaz *alakít*. Egyezik vele a székelyeknél divatos *lak*, mely szintén formát, bábót, alakot jelent, s evvel rokon a hasonlító képső *lag leg*, pl. *mulólag* = muló módon, mulókép, *hasonlólag* = hasonló módon, hasonlókép. A törökben *kalijb* am. forma.

— **ALAK** (a-l-ak) igerag, magash. — **ELEK**.

Előfordul a második személyre ható, egyszámú határozott igealakban: *hord-alak, hordt-alak* vagy *hordott-alak, hordand-alak, hordj-alak*, t. i. tégedet vagy

títek. Ezen ragban az első a csak könnyebb kiejtés végetti közbeszúrát, miért többször elmaradhat, p. *lát-lak, látand-lak*; az *l* képviseli a *te* vagy *tik* egyes vagy többes második személynévmást, az *ak* pedig a cselekvő első személyt vagyis *lát-l-ak* = lát — tégedet (vagy titeket) — én; *vert-e-l-ek* = vert — tégedet (vagy titeket) — én. Az *l* mint második személy képviselője előjön több más igeragokban is, pl. *látó-l, látta-l, látná-l, látta-ol, látattá-l, látattá-l, látattá-l, látassá-l*.

ALAKCSA (al-ak-csa) kics. fn. tt. *alakcsá-t*, tb. *alakcsák*. A maga nemében kicsi, kised alak.

ALAKHÚ, (alak-hű) ősz. mn. Ami valami alakot híven visszaad, utánoz, mutat. *Alakhú rajz, képszobor*.

ALAKI, (al-ak-i) mn. tt. *alaki-t*, tb. — *ak*. Alakot illető; arra vonatkozó. *Alaki hűség, hiány, hiba*.

ALAKÍT, (al-ak-ít) áth. m. *alakít-ott*, par. — *s*, htn. — *ni* vagy — *ani*. 1) Valaminek bizonyos formát, alakot ad; bizonyos minta szerint képez. Különösen használható szó a szobrászműveknél, s mindazon mesteregekben, melyek embereket vagy állatokat szobor vagy domborművekben állítanak elő. 2) Erkölcsi ért. szerkezt, egyívű állít. *A gyűgyűlet alakította, alakítottak nyivánálotta magát* = összeállott, szerkezete tökéletességre hajtattott.

ALAKÍTÁS, (al-ak-ít-ás) fn. tt. *alakítás-t*, tb. — *ok*. Cselekvés, mesteri műtévés, mely által alakítatik valami; szerkeztés, összeállítás. V. ö. **ALAKÍTT**.

ALAKÍTMÁNY, (al-ak-ít-mány) fn. tt. *alakítmány-t*, tb. — *ok*. Bizonyos alak, minta szerint készített mű, cainálmány, p. szobor.

ALAKÍTTATIK, (al-ak-ít-tat-ik) külaz. m. *alakítottam, -tál, -ott*, htn. — *ni*. Valami bizonyos formára, minta szerint készítettik.

ALAKJÁTÉK, (alak-játék) ősz. fn. 1) Általán mindenféle szemfényvesztő mutatványok, az illető közönség bámulata- és mulattatására. 2) Dróton járó s ideoda ráncsigálható fabábokból szerkesztett paprikajancsiféle játékszer.

ALAKJÁTÉKOS, (alak-játékos) ősz. fn. 1) Szemfényvesztő, ki kártyával s egyéb szerekkel ügyesen ad elő holmi első látásra meglepő, bámulatos mutatványokat. 2) Aki dróton járó, ugrándozó bábokat mutogat.

ALAKJÁTÉKOSSÁG, (alak-játékoosság) ősz. fn. Bábok mutogatása, szemfényvesztés.

ALAKLÁTÁS, (alak-látás) ősz. fn. A képzelőtehetség kóros állapota, midőn álképeket, kísértetnemű tüneményeket lát.

ALAKMÉRTAN, (alak-mér-tan), ősz. fn. A mértan elméleti része, mely egyedül a testek kiterjedésére vonatkozó alakokkal foglalkodik. Tiszta mértan, különböztetésül a gyakorlati vagy alkalmazott mértantól.

ALAKMUTATÓ, (alak-mutató) ősz. fn. Láttani (optikai) műszer, mely a benne tükrözött tárgyakat szép alakban tünteti elő (Kaleidoskop).

ALAKOCSKA, (al-ak-ocs-ka), 1. **ALAKCSA**.

ALAKODÁS, (al-ak-od-ás) fn. tt. *alakodás-t*, tb. — *ok*. Belső működés, ön-ökosta átváltozás, midőn valami alakodik. V. ö. **ALAKODIK**.

ALAKODIK, (al-ak-od-ik), k. m. *alakodtam, -tál, -ott*. Mintegy ön belső működésénél fogva bizonyos alakot, formát kap, bizonyos alakúvá szerkeszkedik. *Az átváltozások jegeczsáé alakodnak*. A kiható *alakú* párhuzamos társa, és az önható *alakú* belső szenvedő mása, t. i. azon különbséggel, hogy ez szabatosan kifejezve = bizonyos alakúvá mintegy önmagától lesz (fit), amaz pedig némi kényszerítéssel.

ALAKOR, fn. tt. *alakor-t*, tb. — *ok*. A búzánemű termények egyik faja; füzére kétszoroscsászéji mintegy háromvirágú, s azok közt csak egy termő. Diószeginél am. *triticum monococcum*, máskép: *fehér alakor*. Van *piros alakor* is, különben: *tönkölly, tenkely*. Néha összetetten használják: *alakorbúza*, mely összetétel látszik eredetére is vezérelni, mintha mondaná: alakra búza, vagyis alakjára búza.

ALAKOS, (al-ak-os) fn. tt. *alakos-t*, tb. — *ok*. 1) Aki holmi szemfényvesztő ügyességgel mulattatja a közönséget. 2) Álarczot viselő. 3) Alattomos kép-mutató, arczát változtató, nevét, kilétét titkoló, más név alatt járókelő bujdosó ember. Midőn melléknévül használják, tt. *alakos-t* vagy — *at*, tb. — *ak*.

ALAKOSÍT, (al-ak-os-ít), áth. m. *alakosított*, par. — *s*, htn. — *ni* vagy — *ani*. Alakossá tesz, álképbe, álarczba öltöztet.

ALAKOSKODÁS, (al-ak-os-kod-ás) fn. tt. *alakoskodás-t*, tb. — *ok*. 1) Titkolt névvel, vagy hamis név alatti létezés, rejtezkedés. 2) Képmutatás, álarczokodás.

ALAKOSKODIK, (al-ak-os-kod-ik), k. m. *alakoskodtam, -tál, -ott*. Alakos játékot űz; hamis, kölcsönözött név alá rejtezkedve bujdosik; álarczokodik, képmutatót játszik.

ALAKOSSÁG, (al-ak-os-ság) fn. tt. *alakosság-ol*. 1) Szemfényvesztői tulajdonság, mineműség. 2) Rejtett, titkolt név alatti lappangás. 3) Tettetés, képmutatás.

ALAKOZÁS, (al-ak-os-ás) fn. tt. *alakozás-t* tb. — *ok*. Alakjáték űzése, gyakorlása vagy képzelt árnyalakbeli mutatkozás, jelenkezés.

ALAKOZIK, (al-ak-os-ik) k. m. *alakoztam, -tál, -ott*, htn. — *ni*. Képzelt árnyalakban mutatkozok, jelenkezik; tündérkedik. Élve vele Monosszlai; különben elavultnak látszik.

ALAKSÁG, 1. **ALAKOSSÁG**.

ALAKSZÉRŰ, (alak-asz-ű) ősz. mn. Bizonyos alakot mutató, formás, idomos, bizonyos formasággal bíró.

ALAKSZERŰSÉG, (alak-asz-űség) ősz. fn. Külös formáság, külsőség, külső idomoság.

ALAKSZIK, (al-ak-sz-ik), k. leginkább csak a jelentős és határtalan mód jelen idejében divatozik, különben 1. **ALAKODIK** vagy **ALAKÚL**.

ALAKTALAN, (al-ak-talan) mn. tt. *alaktalan-t*, tb. —ok. Aminek határozott, kellő alakja, formája nincsen; külsőkép idomtalan. *Alaktalan test, tömeg, kontárnú.*

ALAKTALANSÁG, (al-ak-talan-ság) fn. tt. *alaktalanság-ot*. Alakhiány, határozott vagy kellő alak nemléte; idomtalság.

ALAKTAN, (alak-tan) ösz. fn. Tan, mely a dolgok külsejét, formáját tárgyalja, különösen, mely az emberi arcvonásokról értekezik.

ALAKTANI, (alak-tani) ösz. mn. Alaktant illető, arra vonatkozó, azt tárgyasó. *Alaktani ismeretek.*

ALAKTANÍTMÁNY, (alak-tanitmány) ösz. fn. Tudományos előadás, vagy értekezés az alakokról, mint bizonyos külsőséget illető szabályokról. Az alak-tannál szűkebb értelmű.

ALAKÚL, (al-ak-úl) őnh. m. *alakúl-t*, htn. —ni. 1) Bizonyos alakot veszen föl, s olyan formájú lesz. *Korong alatt az agyag edényné alakul.* 2) Szerkezeti formát kap. *Többen egy társulattá alakultak.*

ALAKULÁS, **ALAKULÁS**, (al-ak-úl-ás) fn. tt. *alakulás-t*, tb. —ok. 1) Állapoti változás, midőn valami bizonyos formába, alakba öltözik. 2) Szerkesztés, többeknek egy testületté levése. V. ö. **ALAKÚL**.

ALAKULÁSI, (al-ak-ül-ás-i) mn. tt. *alakulási-t*, tb. —ak. Alakulást illető, ahhoz tartozó. *Alakulási mód, szabály, szellem, folyam.*

ALAKÚLAT, **ALAKULAT**, (al-ak-ül-at) fn. tt. *alakulat-ot*. Öszves külsőség, forma, mely alakulás által képződött.

ALAKULT, (al-ak-ult-t) mn. tt. *alakult-at*. Bizonyos formára képezett, ütött, vagy rendbe állított, szervezett.

ALAKVÁLTOZÁS, (alak-változás) ösz. fn. Az előbbi alak eltűnése s fölcserélődése egy másfével, pl. a testek fejlődése vagy vegyülése által.

ALAKVÁLTOZTATÁS, (alak-változtatás) ösz. fn. Cselekvés, midőn valaki előbbi vagy szokott alakját, külsejét egy másneművel fölcseréli. Néha a kép-mutatással, köpönyegfordítással egyértelmű.

ALAM, (al-am) elv. törzse az *alamár*, *alamuzsi*, *alamunta*, *alamuzta* szókknak, melyek mind álmoságra, aluvásra vonatkoznak. V. ö. **ALSZIK**.

ALAMÁR, (al-am-ár) mn. tt. *alamár-t*, tb. —ok. Göcsejben am. álmosuszék, álomtáska, aki sokat alszik, aluszékony, egyszersmind rest, lusta. Gyógytani ért. álomkórban, álmoságban szenvedő. Helyesen alkalmazható szó az úgy nevezett *hétalvókra* is.

Az *alszik*, *álom* szókkal egy gyökről származott, mintegy = *álomár* vagy *aluvár*.

ALAMIZSNA, fn. tt. *alamizná-t*, tb. *alamizná-k*. Szűkölködőnek, inségben nyomorgó szegénynek ingyen nyújtott kegyes segedelem pénzben, vagy akármi más jószágban, a testi szükségések fődözésére. *Alamiznádt adni, nyújtani, osztogatni. Alamiznádból élni, tégődni. Alamiznádn hívott álmosgény.*

A hellen *ἐλεημοσύνη*-ből kölcsönzött szó.

ALAMIZSNAKENYÉR, (alamizsna-kenyér) ösz. fn. 1) Szoros ért. kenyér, melyet a szegénynek, éhezőnek alamizsna gyanánt nyújtanak. 2) Tágasb ért. véve minden eledel, élelmezés, mely más irgalmából, könyörületéből nyújtatik. *Nincs savanyúbb az alamizsna kenyérről.* Km.

ALAMIZSNÁLKODÁS, (alamizsna-al-kod-ás) fn. tt. *alamizsnálkodás-t*, tb. —ok. Felebaráti, különösen keresztény szereteti jótékony gyakorlás, midőn valaki a szegényeket táplálgatja.

ALAMIZSNÁLKODIK, (alamizsna-al-kod-ik) k. m. *alamizsnálkod-tam*, —túl, —ott, htn. —ni. Alamizsnát osztogat, szegényeket koldusokat táplálgat.

ALAMIZSNAMILLYE, (alamizsna-millye) ösz. fn. Millye, azaz, szelencze vagy lédikanemű, vagy más alaku pörsöly, melybe a szegényeknek szánt kegyppénzt szokták rakni.

ALAMIZSNAPÉNZ, (alamizsna-péNZ) ösz. fn. A szegények, koldusok élelmezésére, ellátására nyújtott pénzbeli segítség.

ALAMIZSNÁR, (alamizsna-ár) fn. tt. *alamizsnár-t*, tb. —ok. Általán aki alamizsnát szokott osztogatni. Különösen oly személy, aki ezt bizonyos testület, egyházi egyesület javából és nevében gyakorolja.

ALAMIZSNÁS, (alamizsna-as) mn. tt. *alamizsnás-t* vagy —at, tb. —ak. 1) Aki alamizsnát szokott osztogatni; szegények, koldusok iránt adakozó. *Alamizsnás sz. János.* 2) Amibe az alamizsnát rakják. *Alamizsnás pörsöly, erszény, zsák, tarisznya.*

ALAMIZSNASZEDÉS, (alamizsna-szedés) ösz. fn. Kéregetés, koldulás, oly kegyes adományok gyűjtögetése, melyek alamizsnaul nyújtanak.

ALAMIZSNASZEDŐ, (alamizsna-szedő) ösz. fn. Személy, aki szegények, kórházak s más intézetek számára alamizsnát kéreget, gyűjtöget. Kolostorok *alamizsna-szedői*.

ALAMIZSNATÖKE, (alamizsna-tőke) ösz. fn. Tőkepénz, mely alamizsnából gyűlt vagy gyűlt. Jelent alamizsnaszekrényt vagy fapörsölyt is, melyben az alamizsna-pénzt tartják.

ALAMUNTA (al-am-unta) mn. tt. *alamuntát*, tb. *alamunták*. Aluszekony, álmos, vagy magát alvó gyanúnt tettető alattomos. Máskép: *alamuzta*, *alamuzsi*, *alamúz*. Mint afféle gúnyos nevek sajtáságos végzetiek. Eredeti jelentésük álmoságra vonatkozik, s innen átv. ért. jelentenek oly embert, (vagy más állatot is) aki sunnyogva, alázatosan meghunyaszkodik, hogy mást megleljen, vagy megcsaljon, mint a leselkedő macska, melyről e közmondás: *alamuzta macska előbb megfogja az egeret*. Átv. ért. mondják rest, tunya emberről, aki mintegy álmosan, aluszekonyan mozog, dolgozik.

ALAMUSZI, I. **ALAMUNTA**.

ALAMUSZTA, I. **ALAMUNTA**.

ALAMUSZTÁLKODIK, (al-am-uszta-al-kod-ik) k. m. *alamusztálkod-tam*, —túl, —ott, htn. —ni. Álmosan, aluszekonyan viseli magát. Átv. ért. alatto-

moskodik, hunnyázkodik, család szándékkal sunyog; restelkedik, tunyálkodik.

ALAMÚZ, I. ALAMUNTA.

ALÁN, férfi kn. tt. *Alán-t*. ALANUS.

ALÁNÉZ, (alá-néz) ősz. önh. Bizonyos magaslati pontról lefelé néz, letekint. *A toronyból, a háteürről alánéni*. Átv. ért. megvetőleg, büszkén néz valakit, lenés.

ALANGYÁR, I. ALAGYÁR.

ALANT, (al-an-t), ih. fokozva: *alantabb, legalantabb*. Alacson helyen, mélyen. *Alant állni, ülni*. Képzésre hasonló a *fe, ki, be, le* helyviszonyítókból képzett *fent, kint, bent, lent* igehatározókhoz. Átv. ért. *alant jár az esse* = magasabbnemű, fölséges elvont eszméi nincsenek, a mindennapiságon nem emelkedik túl.

ALANTI, (al-an-t-i) mn. tt. *alanti-t*, tb. —ak. Alant levő, fekvő, valaminek alsó részéről, aljáról való, oda tartozó. *Alanti helyek, erdők*.

ALANY, (al-any) fn. tt. *alany-t*, tb. —ok. Ujabbkori szó. 1) A mondat azon része, melyről valami igenlőleg v. tagadólag, tiltólag vagy parancsolólag állítatik (subjectum dictionis), *alapész, alapfogalom*, pl. ezen mondatban: *Az Isten mindenható*, alany: *az Isten*. 2) A bölcsészetben, bölcselkedő vagy működő személy, a működés alapja, mint a tárgy ellentéte. 3) A kertészetben azon alapcsemete, melybe a nemesítés történelmi vagy történet; máskép: ALAJ. Mindenütt *alap* értelmű.

ALANYESET, (alany-eset) ősz. fn. A latin *nominativus casus* kifejezésére használt nyelvtani műszó, s jelent általában nevet, mely névviszonyító nélküli állapotban van, vagyis egyedül az alapfogalmat viszonyítás nélkül fejezi ki, s megfelel e kérdésre *ki f* vagy *mi f* és ha melléknév, e kérdésre, *milyen?* Van egyes vagy többesszámú alanyeset, pl. *a gyermek aluszik*, *ki aluszik?* fel. a gyermek; *a gyermekek játézanak*, *kik játézanak?* fel. a gyermekek. Nyelvünkben ez ily tiszta alanyeseten kívül van még egy másnemű, t. i. *birtokragos*, mely szintén fölveszi a névviszonyító ragokat, pl. *atyám, atyám-nak, atyám-hoz, atyám-nál* stb. s kettős birtokragu: *atyámé, atyádé, atyjáé, atyánké, atyátoké, atyjoké, atyáink, atyáitok* stb. sőt hármas birtokragu is, pl. *atyám-é-i, atyád-é-i* stb.

ALANYI, (al-any-i) mn. tt. *alanyi-t*, tb. —ak. Bölcsészeti nyelven, ami az alanyra vagyis gondolkodó, működő személyre vonatkozik, s ellentéte: tárgyilag. (Subjectivum, objectivum). *Alanyi észrevétel*, mely egyedül idegeink s izmaink ingereltetésére, *tárgyilagos észrevétel*, mely az idegeket ingerlő tárgyra vonatkozik.

ALANYISÁG, (al-any-i-ság) fn. tt. *alanyiság-ot*. A személynek, mint működő, gondolkodó lénynek tulajdonsága.

ALAP, (al-ap) fn. tt. *alap-ot*, harm. személyn. —ja. 1) Anyagi, érzéki tekintetben azon térszin, mely fölött valami áll, nyugszik, mintegy a rajta levő dolog talpa, fenéke, pl. *hár alapja*, azon tér, vagy

különösen készített talapzat, ú. m. falazat, karózat stb. melyre a házat építik. *Erős, gyöngye, szilárd, porhanyó, széles, keskeny alap*. *Ékialapra, homlokialapra építeni*. *Alapról ujonnan emelt ház*. *Alapig lerombolt vár*. *Letenni valamely épület alapját*. 2) Átv. ért. valamely erkölcsi vagy szellemi dolog kezdetének, fölállításának, létezésének, tartósságának szükséges kelteke, melyre az mintegy anyagi fenékre, talpra van fektetve. *Igazság az országok alapja*, mert nélküle az országok föl nem állhatnak. *Intéset pénzalapja* = azon tőkepénz, melyből az fölállítottatott, s melynek kamatából föntartatik. *Megvetette szerencséje, boldog jövődjé, vagy romlása alapját*. Különösen jelenti azon észbeli tételeket, elveket, melyekre a tudományok épülte s rendszere, mintegy alapra van építve. *Állítás, vitatás alapja*. *Vád, védelem, illet alapja*. Továbbá am. ok. *Alapnélküli gyanú, féltel, remény, bosszontódás*.

Gyöke a mélyebb helyzetre, irányra vonatkozó *al*; s képzése hasonló a *köz-ep, ter-ep, ül-ep* szókéhoz. Hasonlék szerint lehetne a *föl-ből föl-ep* (superficies).

ALAP, több népes puszták, különösebben *Alod*—és *Felső*—Fehér megyében. Helyragokkal, —on, —ra, —ról.

ALAPANYAG, (alap-anyag) ősz. fn. Ami valamely testnek vagy testalkotó részeknek alapját teszi. *Az állati csont alapanyaga mész*. *A ser alapanyaga árpá*.

ALAPÁROK, (alap-árok) ősz. fn. Árok, vagyis a földbe ásott mélység, üreg, melybe az épület alapfalát lerakják.

ALAPBÉLYEG, (alap-bélyeg) ősz. fn. Oly bélyeg vagyis jegy, mely az illető lényt minden másoktól megkülönbözteti, mely annak lényegét teszi, pl. a *kör* alapbélyege kerekdedség.

ALAPCSONT, (alap-csont) ősz. fn. Boncztaiban, csont a koponya alsó részén, mely az egész koponyának mintegy alapja. (Os basilare vagy sphenoides).

ALAPCSÜCSÖK, (alap-csücsök) ősz. fn. Szöglet a koponya alapcsontjában.

ALAPCZIKK, (alap-czikk) ősz. fn. Czikk, mely valamely tudományos mű egyik alapját, vezérelvét foglalja magában.

ALAPCZIKKELY, I. ALAPCZIKK.

ALAPDESZKA, (alap-deazka) ősz. fn. Az állgyülvéseknél irányzatul szolgáló négyazügi deazka.

ALAPDUDORODÁS, (alap-dudorodás) ősz. fn. Csomóforma kidudorodás a koponya alsó csontján, mely különböző egyéneknél különbözik. Kiknek ki-tlenülleg nagy alapdudorodásuk van, agyafürt nyak- és embereknél tartatnak.

ALAPELV, (alap-elv) ősz. fn. Általános elv valamely tudományban, melyből mint magában világozóbból a többi elvek folynak, vagy érthetők.

ALAPESZME, (alap-eszme) ősz. fn. Eszme, mely más eszméknek alapul szolgál, melyből mások erednek.

ALAPFA, (alap-fa) ösz. fn. Fa, gerenda, ászok, fa stb. mely fölül valamit fektetnek, állítanak.

ALAPFAL, (alap-fal) ösz. fn. A fal alsó része, mely az épület alapját képezi, s rendszeren kisebb nagyobb mélységig a földbe van rakva.

ALAPFESTÉK, (alap-festék) ösz. fn. 1) Festékanyag, melyből más festékek vegyítés által készíttetnek. A sárga, veres, kék stb. festékek a festészeknél alapfestékek. Közéleti elnevezés szerint nyolcz alapfesték van: fehér, sziürke, fekete, kék, zöld, sárga, veres és barna. 2) Azon festék, mely a tarka testen, például szöveten legtöbb helyet foglal, vagyis mintegy amelyre a többi színeket írják, nyomják.

ALAPFOGALOM, (alap-fogalom) ösz. fn. Fogalom, mely több más fogalmat, mint belőle folyót, tartalmaz, melyből más fogalmakat értelmezni s megfejtteni lehet.

ALAPFOK, (alap-fok) ösz. fn. Nyelvtani ért. a melléknév azon állapota, midőn hasonlító rag nélkül áll (Positivus gradus.), pl. *okos ember, magas fa*, másod fokon: *okos-abb magas-abb*.

ALAPGERENDA, (alap-gerenda) ösz. fn. Ácsépítésben azon gerenda, melyre a többi faszzerkezetet állítják.

ALAPHANG, (alap-hang) ösz. fn. 1) A hangnyolczad (octava) alsó hangja. 2) Azon hang, melyre valamely ének vagy zenemű alkotva van. Némelyek ajánlata szerint az alaphang helyett jobb volna: *alapzöngé*, minthogy általán, midőn a hang különösen éneki és zenei hang (Ton) értelmében vétetik: *zöngé*.

ALAPIGAZSÁG, (alap-igazság) ösz. fn. Igazság, melyből más igazságok folynak, következnek.

ALAPÍT, (al-ap-ít), áth. m. *alapít-ott*, par. — s, htn. — *ni* vagy — *ani*. Jobbára átv. értelemben használtatik. 1) Valamit, nevezetesen intézetet létesít azon szándékkal, és végből, hogy tartós maradandó legyen. *Kórházat, tanodát, tudós egyesületet alapítani*. 2) Bizonyos elvre, ismeretre fekteti véleményét, ítéletét, okoskodását.

ALAPÍTÁS, (al-ap-ít-ás) fn. tt. *alapítás-t*, tb. — *ok*. Cselekvés, mely által valaminek első kezdete, létrejuttatása megvettetik. *Műegyesület, tudományos intézet alapítása*.

ALAPÍTÁSI, (al-ap-ít-ás-i) mn. tt. *alapítási-t*, tb. — *ak*. Alapítást illető, ahhoz tartozó. *Alapítási szándék, mód, eszköz, stb.*

ALAPÍTMÁNY, (al-ap-ít-mány), fn. tt. *alapítmányt*, tb. — *ok*. Bizonyos nemű jó, üdvös, hasznos célra, intézetre tett adakozási üzlet. *Kegyves, vallási alapítmány. Oskolai, árvaházi alapítmány. Országos, megyei, városi, községi alapítmány. Királyi, érseki, püspöki alapítmány.*

ALAPÍTMÁNYI, (al-ap-ít-mány-i) mn. Alapítmányt illető, arra vonatkozó. *Alapítmányi tőke, érték, kezelés, ügyvéd stb.*

ALAPÍTÓ, (al-ap-ít-ó) fn. tt. *alapító-t*. Személy, aki bizonyos intézetet állít, s felállításához szükséges tőkével ellát. *A magyar egyetem alapítója Pásmán*

Péter. A magyarországi köziskolák alapítóíi többnyire főpapok voltak. A m. t. akademia, gazdasági egylet alapítóíi. Alapító tagok.

ALAPÍTÓI, (al-ap-ít-ó-i) mn. Alapítót illető, arra vonatkozó. *Alapítóí nagylelkűség, jótékonyág.*

ALAPÍTVÁNY, (al-ap-ít-vány) fn. tt. *alapítvány-t*, tb. — *ok*. 1) Azon szer, jószág, vagyon, pénz, melyet valaki bizonyos intézet fölállítására adományoz. *A magyar tud. akademia első alapítványa gróf Széchenyi István ajánlata volt.* 2) Vétetik főleg az alapítólevél helyett. *Az alapítványt kihirdetni s letenni a levéltárba.*

ALAPÍZ, (alap-íz) ösz. fn. Minden bornak van sajátnemű íze, németül *Grundschnack*, mit magyarul az *alapis* helyesen kifejez.

ALAPJOG, (alap-jog) ösz. fn. Első eredetű jog, melyből mások származnak.

ALAPKARÓ, (alap-karó) ösz. fn. Így nevezzük azon karókat, melyeket az épület alapjául nagyobb biztosítás végett vernek le. Vizenyős, söppedékes téren alapkarókra szokás építeni.

ALAPKŐ, (alap-kő) ösz. fn. Fenékkő, mely fölül az épületfal többi köveit rakják. *Letenni, beszertelni a templom alapkövét.* Átv. ért. amittől valaminek létrejövetele s fönmaradása függ. *A bölcsesség alapköve az önismeret. A hit alapköve a szent evangyéliom.*

ALAPLÉNY, (alap-lény) ösz. fn. 1) Önálló lény, mely minden más lények alapját magában foglalja. *Az Isten szükséges alaplénye az egész világnak.* 2) Ami a létezőnek lényegét teszi.

ALAPNYELVIZOM, (alap-nyelv-izom) ösz. fn. Boncztanban izom, mely a nyelvet hátrahúzza.

ALAPODÁS, (al-ap-od ás) fn. tt. *alapodást*, tb. — *ok*. Belcselekvés, mintegy önmagára visszaható működés, melynélfogva valami önmagának alapot vet.

ALAPODIK, (al-ap-od-ik), k. m. *alapod-tam*, — *tál*, — *ott*, htn. — *ni*. Mintegy alapot készít magának, melyen megálljon, megmaradjon. *Az ismeretek részint a tapasztalaton, részint az ész működésén alapodnak.*

ALAPOK, (alap-ok) ösz. fn. Első, eredeti ok, melyből mások folynak. *Az Isten minden lények alapoka.*

ALAPOS, (al-ap-os), mn. tt. *alapos-t* vagy — *at*, tb. — *ak*. Általán, aminek sajátnemű alapja van, ami bizonyos alapra van állítva, szerkesztve. Különösen szellemi ért. ami okokon, tanúságokon, bizonyítványokon fenekszik; ami nem fölszínes, nem futtában, könnyeden, öszvekapkodott, nem hiú képzelet, hanem mély tanulmány szüleménye. *Alapos tudomány, ismeret. Alapos értekezés, vitatkozás. Alapos gyuanu, félelem, ovakodás.*

ALAPOSAN, (al-ap-os-an), ih. Átv. ért. alapokra építve, állítva. Okokon, tanúságokon fenekülve. *Alaposan vitatni, védeni, megmutatni valamit.*

ALAPOSSÁG, (al-ap-os-ság) fn. tt. *alaposág-ot*. Oly tulajdonság, minőség, mely alapos; meggyőző okszerűség, illetőleg, ismereti, tudományi mélység.

ALAPOSZLOP, (alap-oszlop) ösz. fn. Oszlop, mely az épület alapjául szolgál, melyre az épület támaszkodik. Átv. ért. minden lényeges dolog, kellék, melyre valaminek létele építve van, melynek megszüntével az egész összeomlik. *Igazság az országok alaposzlopa.*

ALAPOZ, (al-ap-oz), áth. m. *alapos-tam*, —*tál*, —*ott*, par. —*s*, htn. —*ni*. 1) Kézműi értelemben, valamely épületet alappal ellát, alapot vet, rak. 2) Különösen, midőn a festész vagy színező az első színezést teszi (Grundiren).

ALAPOZÁS, (al-ap-oz-ás) fn. tt. *alapozás-t*, th. —*ok*. Cselekvés, midőn valamely építészeti mű alapját csinálják. Különösen első festés vagy színezés, a rajztáblának, vászonnak, papírnak stb. alapszínnel behúzósa.

ALAPPÉNZ, (alap-péNZ) ösz. fn. TőkepéNZ, melynek valamely alapítvány eredetét köszöni; vagy általán az ürves alapítványt képező pénzmennyiség.

ALAPPÉR, (alap-pér) ösz. fn. Az eredeti per, különböztetéstül az újított pertől. Máskép: *anyaper*.

ALAPRAJZ, ösz. fn. Az épület alapját, s annak főrészeit előtűntető rajzolat. *Építendő templom, ház, alaprajza*. Átv. ért. valami szellemi mű, tudományos rendszer vázlata. *Nevelés alaprajza. Lélektani alaprajzok*.

ALAPRÉTEG, (alap-réteg) ösz. fn. Rétegek, azaz párhuzamosan egymáson fekvő s jobbra különböző nemű kő-, földlapok legalsaja.

ALAPSIK, (alap-sík) ösz. fn. Legalsó lap, melyen valami fekszik vagy emelkedik.

ALAPSZABÁLY, (alap-szabály) ösz. fn. Fő szabály, melyen a többi szabályok alapulnak; vagy általános szabály, melyhez más egyes cselekvények, teendők, s különös esetek legtöbbször alkalmazkodnak. *Eljárások az alapszabálytól = kivételek. Nyelv-tani, testületi alapszabályok*.

ALAPSZER, (alap-szer) ösz. fn. Szer, különösen gyógyszer, mely a szervegyülékben fő helyet foglal el.

ALAPSZIK, (al-ap-sz-ik), k. Csak a jelentőmód jelenidejében divatozik. Különben l. ALAPODIK.

ALAPSZÍN, (alap-szín) ösz. fn. 1) Többszínű tarka kelmén a legkitűnőbb főszín, máskép: *alapfesték*. 2) A kelme fonák oldali színe, fenékszín.

ALAPSZÓ, (alap-szó) ösz. fn. A mondat azon része, melyről valami igenlőleg vagy tagadólag, tiltólag vagy parancsolólag állíttatik (Subjectum). Ennél szokottabb is, helyesebb is: *alany*.

ALAPTALAN, (al-ap-talan) mn. tt. *alaptalan-t*, th. —*ok*. Minek alapja nincs, akár anyagi, akár szellemi vagy erkölcsi értelemben véve; különösen ami meggyőző, érvényes okok nélkül szükölködik. *Alaptalan koholmány, gyaní, vélemény, állítás. Alaptalan vád, karkötés, karkötés, ítélet, okoskodás*. Igehatározóilag am. alaptalanul. *Alaptalan gyanusítani valakit*.

ALAPTALANSÁG, (al-ap-talan-ság) fn. tt. *alaptalanság-ot*. Alap nélküli állapot vagy tulajdonság;

alapok, illetőleg meggyőző okok hiánya. Jobbára csak átv. szellemi vagy erkölcsi értelemben divatozik.

ALAPTALANÚL, (al-ap-talan-úl) ih. Alap nélkül, észszerű, meggyőző okok hiányával. *Alaptalanul gyanusítani valakit*.

ALAPTÁMASZ, (alap-támasz) ösz. fn. Támasz vagy támaszték, mely az alapot szilárdítja; fő támasz, akár anyagi, akár szellemi, erkölcsi értelemben. *A nemzetek egyik alaptámasza a tiesta erkölcs, és az erkölcsi alaptámasza vallásosság*.

ALAPTAN, ösz. fn. Elméleti elvont tan, mely más, belőle folyó tanok alapját teszi. Uyen a metaphysica, mennyiben az emberi ismeretek fölveit tárgyalja.

ALAPTANI, (alap-tani) ösz. mn. Alaptant illető, arra vonatkozó. *Alaptani elvek*.

ALAPTANÍTMÁNY, l. ALAPTAN.

ALAPTEST, (alap-test) ösz. fn. Vegytani műszó, jelenti valamely test alkotó részét vegytani értelemben (Principium chemicum, basis chemica).

ALAPTÉTEL, (alap-tétel) ösz. fn. 1) Általán cselekvény, mely által valaminek kezdetét megvetik, s tulajdon vagy átv. ért. alapját leteszik. 2) Fő állítvány, melyből a többiek folynak.

ALAPTÖKE, (alap-tőke) ösz. fn. Pénzmennyiség, melyet valaki kamatozás végett legelőször letett, különböztetéstül a hosszú járult kamatok által szaporított tőkétől.

ALAPTÖRVÉNY, (alap-törvény) ösz. fn. Azon törvény, melyen a nemzet vagy állam alkotmánya, törvény szervezete alapul. *A magyar nemzet első alaptörvénye az Ármossal kötött szerződés*. Utóbbi időkből nevezetes alaptörvény a fenséges austriai házzal kötött trónöröklési második szerződés 1723-ban, melyet pragmatica sanctiónak neveznek.

ALAPTUDOMÁNY, (alap-tudomány) ösz. fn. Tudomány, mely az ismeretek általános fő elveinek rendszerét foglalja magában.

ALAPUL, (al-ap-ul) határozó. Alapként, mint alap. *Ezen irat alapul szolgál minden másoknak*.

ALAPÚL, (al-ap-úl), önh. m. *alapul-t*, htn. —*ni*. 1) Bizonyos elvont értelmű alapon nyugszik, bizonyos okból, kútüből származik. *Ezen állítás tévedésen alapul. Gazdagsga merő családon alapul*. 2) Keletkezik, támad. *Ismét egy jótékony intézet alapult. Napról napra újabb egyetek alapulnak*.

ALAPULÁS, **ALAPULÁS**, (al-ap-úl-ás) fn. tt. *alapulás-t*, th. —*ok*. Valamely alapon nyugvás, bizonyos okból, kútüből származás.

ALAPVÁGÁS, (alap-vágás) ösz. fn. A kardforgatásban, párvialdában stb. azon vágás, melylyel a viadal kezdődik.

ALAPVAGYON, (alap-vagyon) ösz. fn. Eredeti, első vagyon, melyből valaki gazdálkodni, üzérkedni kezd, s többi vagyonát szerzi, szaporítja.

ALAPVALÓSÁG, l. ALAPLÉNY.

ALAPVONAL, (alap-vonal) ösz. fn. 1) Mértani ért. azon fő vonal, melyben a mellékvonalak egyesül-

nek, s egymással összekötöttek. 2) Átv. ért. főbb elvek vagy tételek valamely tudományban. *A bölcsészet alapvonatai.*

ALAPVONÁS, (alap-vonás) ősz. fn. Irásmester-ségben, első egyszerű tollvonások, melyek a bötük alapját képezik, különösen a vastagabbak és függőlegeseek. A rajzolásban, festészetben, azon vonások, melyeket a rajzoló vagy festész legelőször tesz.

ALAPVONAT, l. **ALAPVONAL**.

ALAPVONZALOM, (alap-vonzalom) ősz. fn. Vonzalom, mely az emberi kedély lényegéhez tartozik, s melyből sok más vonzalom ered, milyenek a nemi, anyai, részvételi vonzalom.

ALAPÜTÉR, (alap-üt-ér) ősz. fn. A koponyacsont alapjának ütere. V. ö. **ÜTÉR**.

ALAPZAT, (al-ap-oz-at) fn. tt. *alapzat-ot*. Az alap öszves részeinek szerkezete; az alap mint egész mű együtt véve. *Az építlet alapzata elkészült.*

ALAPZÖNGE, ősz. fn. l. **ALAPHANG**.

ALÁR, (al-ár) ősz. fn. Új szó, am. földalatti víz, vísfolyás, földalatti ár, köznyelven: *fenékvíz*, *úchutt földár*.

ALÁRENDÁS, (al-árendás) ősz. fn. Alhaszonbérlet, albérlet, ki az eredeti bérletől vesz ki valamit haszonbérbe, pl. valamely nagy pusztá bérletjéről néhány holdnyi szántóföldet és rétet.

ALÁRENDÉL, (alá-rendél) ősz. áth. 1) Valakit bizonyos felsőségi hatalom, parancs alá helyez, alávet. *A közelegényt alárendelik a tizedesnek, a tizedest az őrmesternek, ezt a hadnagynak vagy kapitánynak. Valakit a városi, községi hatóságoknak alárendelni.* Átv. ért. *Az akaratot a törvénynek, az értekezést az értekezést a tétel a tételnek alárendelni* = függővé, engedelmessé tenni. Osztályozásban a szűkebb fogalmakat a tágasbak, a fajokat a nemek alá helyezi.

ALÁRENDÉLÉS, (al-árendelés) ősz. fn. Cselekvés, mely által valaki más hatalma, parancsa alá, vagy a szűkebb fogalom tágasabb alá helyeztetik. V. ö. **ALÁRENDÉL**.

ALÁRENDÉLT, (alá-rendélt) ősz. mn. Aki vagy ami bizonyos felsőség alá van vetve, helyezve, vagy ami másban foglaltatik, pl. faj a nemben. *Alárendelt hivatalnok, tiszt*; máskép: **ALATTAS**.

ALÁRENDELTSÉG, (alá-rendeltség) ősz. fn. Felsőbb hatalom, parancs alatti állapot. *Hivatali, tiszt, szolgálati alárendeltség.*

ALÁROK, (al-árok) ősz. fn. Hadtudományi műszó, s jelent föld alatt ásott utat, melyen a vár árkaiba lehet jutni (Die Sappe).

ALÁRKOL, (al-árkol) ősz. áth. Hadt. műszó, am. alárkot ás, hogy a vár árkaikhoz juthasson.

ALÁRKOLÁS, (al-árkolás) ősz. fn. Alárok ásása, készítése. V. ö. **ALÁROK**.

ALÁS, (al-ás) elavult fn. a mai szokottabb *alvás* értelmében. „De ők alajtották, hogy az álomnak alá-sáról mondana.“ Münch. cod. Ján. XI.

ALÁSFÁ, (alás-fa) ősz. fn. Növénynem a négy-hímesek és egyanyások seregéből; csészéje négy ha-

sábu, bokrétája négy szirmu, anyaszála két hibejú, lependéke kerekded. (Ptelea. L.)

ALASON, falu Veszprém vármegyében. Helyragokkal: *Alason-ba, —ban, —ból*.

ALÁSZÁLL, (alá-száll) ősz. önh. Magasabb helyről le, leebb ereszkedik. *Alászáll a por, midőn leülpedik. Alászáll a maddr. Alászáll a merülő hajó, vagy a vízbe dobott nehéz test. Szálla alá poklokra.* (Apost. hitv.)

„A nap alászáll már, haloványodik arca világa.“
Vörösmarty.

Átv. ért. becse, értéke, híre, neve stb. kisebbül, fogy. *Alászáll a gabona ára, a hús, a bor.* „Régi híre, neve, becsülete alászállott.“

ALÁSZÁNT, (alá-szánt) ősz. önh. A gabonát előbb elveti, elszórja, azután szántja meg a földet, hogy a mag mélyebbre essék, különösen a homokos földben.

ALÁTARTÓ, (alá-tartó) ősz. mn. Alacson, lefelé hajló.

ALÁTERMETT, (alá-termett) ősz. mn. Ami magasra nem nőtt, törpe növéssü. Átv. ért. nem nagyra született.

ALÁTKA, (al-att-ka) fn. tt. *alatkát*, tb. *alatkák*. Gömörben így nevezik a tenkelynek kalásztalan szárát.

ALATSÁG vagy **ALATTSÁG**, (al-att-ság) fn. tt. *alattság-ot*. 1) Alattas állapot, helyzet. E jelentése a szóelemzéssel egyezik, de nincs szokásban. 2) Vastag hosszú kötél, melylyel a hajókat vontatják. Nevét onnan kapta, hogy nagyobb részt víz alá merülve, vagyis víz alatt jár. A maga nemében különös képzésű szó, de mégsem páratlan, mert hasonló hozzá a *kíség* vagy öszvehúza *kíség*, azaz a malom külső kereke, melyet a víz hajt, különböztetésül a malomház belsejében levő száraz keréktől. Egyébiránt hangra nézve hasonló hozzá a szláv *vlatsák*, melynek törzse *vlatsim*, *vlatsám* = vontatom, húzomvonom, húzozolom.

ALATT, (al-att) névutó. 1) Helyhatározó, megfelel e kérdésre: *hol?* am. oly helyen, mely fölött közvetlenül létezik valami. *Pad, szék, asztal, ágy alatt fekvő holmi. Sátor, ernyő, fa alatt ülni, állni. A nap alatt vagy az ég alatt nincs párja. Az ég alatt, a föld színén nincsen olyan árva, mint én.* Népdal. Helyviszonyi ellentéte: *fölött*. 2) Időhatározó, e kérdésre: *meddig?* vagy *mikor?* *Hat év alatt, négy hónap alatt, két hét alatt végezni valamit. Kasszás, aratás. szüret alatt történt.* 3) Átv. ért. valamitől mint felsőbb erőtől, hatalomtól, parancstól stb. függve, annak mintegy alája vetve. *Kemény büntetés alatt meghagyni valamit. Atyai hatalom alatt lenni.*

ALATT, (al-att) ih. Alább levő helyen, lent, ellentéte *fönn* vagy *fönt*. Személyrag. —am, —ad, —a. *Én alatt leszek, te pedig fönn. Alatt sár van, fönt pedig nap süt. Alatt vias a gabona, föld, fü, fönt pedig ezras. Alatt is, fönt is sok hiba van.*

Kétféleképp elemezhető: *al-att* (= ott) és *al-an-t*, mint: *fő-n-t*, *le-n-t*, *kü-n-t*, *be-n-t*.

ALATTAS, (al-att-as) mn. tt. *alattas-t*, tb. — *ak.* Állásra, szolgálatra, hivatalra stb. névsve más után következő, az alá rendelt, pl. *alattas tisztek*, kik a törzstisztek után következnek, a kapitánytól le az alhadnagyig (Subaltern). Új szó, mint hasonmása: *helyettes*.

ALATTCSAPÓ, I. ALÚLCSAPÓ.

ALATTLÉVŐ, (alatt-lévő) ősz. mn. Bizonyos alsó helyen, helyzetben létező, ami lent van, lent fekszik stb. *Az alattlévő esobák nevesek és sötétek*. V. ö. **ALATTVALÓ**.

ALATTOM, (al-att-om) hiányos fn. mely a névviszonyító ragok közül csak a *-ban-t* veszi föl: *alattom-ban*, és származékai: *alattomos*, *alattomoság*. Értelme: rejték, titkos hely, vagy rejtett, titkolt állapot, *titkolt mód*, *suttom*.

ALATTOMBAN, (al-att-om-ban) ih. Nem nyilván, nem valamely szembetűnő, látható módon és helyen, hanem rejtékben, titkon, *suttomban*, magát meghúzza. *Alattomban megkároztja szomszédját, s nyilván sajnálkozik rajta*. *Alattomban üzi ravasz cseleit*. *Orvosi tilalom dacára alattomban bort iszik, torkoskodik*.

ALATTOMI, (al-att-om-i) mn. tt. *alattomi-t*, tb. — *ak.* Alattomban, *suttomban*, titkon, rejtékben történő; szokottabban **ALATTOMOS**.

ALATTOMKODÁS, **ALATTOMKODIK**, szokottabban I. **ALATTOMOSKODÁS**, **ALATTOMOSKODIK**.

ALATTOMOS, (al-att-om-os) mn. tt. *alattomos-t* vagy — *at*, tb. — *ak.* Rossz szándékból, akaratból titkolódzó, ravasz, rejtezkedő, tetteit a nyilvánosság elől takargató, alamusza, susnya, sunnyogó. *Alattomos cselészövő, ellenség, gonosztevő, gazember*.

ALATTOMOSAN, (al-att-om-os-an) ih. *Suttomban*, titkolódzva, sunnyogva, gonosz céljait, tetteit rejtegetve, ravaszul. *Alattomosan valaki ellen törekedni*.

ALATTOMOSKODÁS, (al-att-om-os-kod-ás) fn. tt. *alattomoskodás-t*, tb. — *ok.* Gonosz célű titkolódzás, rejtezkedés, működés; ravaszkodás.

ALATTOMOSKODIK, (al-att-om-os-kod-ik) k. m. *alattomoskod-tam*, — *tél*, — *ott*, htn. — *ni.* Alattomban, *suttomban*, rejtőzködve, titkolódzva, rossz szándékát takargatva működik.

ALATTOMOSSÁG, (al-att-om-os-ság) fn. tt. *alattomoság-ol*, tb. — *ok.* A titkolódzva ravaszkodó tulajdonsága, cselekvési gyakorlása, módja, szokása.

ALATTVALÓ, (alatt-való) ősz. fn. 1) Aki más hatalmától függ, az alá van vetve, rendelve, s ellentéti viszonyban vannak vele: *felsőség*, *felebbvaló*, *elüljáró*. *As alattvalók engedelmességgel tartoznak felsőségeik, elüljáróik iránt*. 2) Különösen a régi urbéri rendszerben am. jobbágy, földesuri hatalom alatt levő személy. *Zsarolni az alattvalókat*. *Könnyíteni az alattvalók sorsán*. 3) Fejedelmi hatalom alatt levő. *A fejedelem és alattvalói közötti viszonyok*.

ALATTVALÓI, (alatt-valói) ősz. mn. Alattvalót illető, ahhoz tartozó, arra vonatkozó. *Alattvalói kötelesség, engedelmesség*.

ALATTVALÓSÁG, (alatt-valóság) ősz. fn. Alattvalói állapot, vagyis helyzet, polgári rend, melyet valaki a társadalomban elfoglal. 2) Mint gyűnév jelenti az alattvalók özvegét, mint, *jobbágyosság*.

ALATYÁN, falu Heves vármegyében. Helyragokkal: *Alatydán-ba*, — *ban*, — *ból*.

ALÁVALÓ, (alá-való) ősz. mn. Általán, ami arra van rendelve, arra alkalmas, hogy valami alá tétessék. Átv. ért. a maga nemében hitvány, rossz. *Alávaló gabona, kelme*. Néha nagyobb nyomatékkal, erkölcsi ért. gonosz, elvetemedett, galád, becstelen. *Alávaló ember, gonosztevő*. *Alávaló bánadmód*.

ALÁVALÓSÁG, (alá-valóság) ősz. fn. Erkölcsi ért. Elvetemedettség, emberi méltóság elleni pisakos tett; csudarság, csunyasság, undokság. *Boszkonodva rosszaló, becsmérlő, de épen nem aljas kifejezés*.

ALÁVET, (alá-vet) ősz. áth. 1) Alattvalóvá tesz, bizonyos hatalom alá helyezi, rendez valakit. *Szapolyai János magát és országot alávetette Suli-mának*. 2) Cselekedeteit más akarata, rendelete, parancsa szerint intézi. *Alávetni magát Istennek, törvénynek, elüljáróknak*. 3) A földművelésben am. barázda alá vet, azaz előbb vet, asután szánt, pl. az igen porhanyó, homokos földben.

ALÁVETÉS, (alá-vetés) ősz. fn. 1) Földművelési munka, midőn barázda alá, szántás előtt vetik el a magot. 2) Átv. ért. hatalomlás neme, melynélfogva valakit bizonyos felsőségi hatalom alá kényszerítenek vagy rendelnek; megigázás. *A kényír alávetésével fenyegeti a szabad polgárokat*.

ALÁVON, (alá-von) ősz. áth. 1) Lefelé von, húz valamit. *Hegyről alávonni a szekeret*. 2) Leírt szó vagy mondat alá nagyobb kiténtetés, figyelmeztetés, nyomaték végett vonást húz. *As idésett jeles mondatot alávonni*. *A sőtárró a példamondatokat alávonja*. Szokottabb: *aláhú*.

ALÁVONÁS, (alá-vonás) ősz. fn. 1) Magasb helyről lefelé vonás, húzás. 2) Írásban valamely bűtűnek, szónak, mondatnak alája húzott vonal által kiténtetése. Szokottabban: *aláhúzás*.

ALÁZ, (al-á-az), áth. m. *aláz-tam*, — *tél*, — *ott*, par. — *s*, htn. — *ni.* Átv. ért. 1) Mások személyét, tetteit olcsárolja, becsméri, kisebbíti, s ez által mintegy alávalóvá teszi, alacsonyítja, tájszokás szerint = *gyaláz*, mely nem egyéb, mint az *aláz* ige gy. előtettel toldott módosítása, I. **GYAL**, **GYALÁZ**. Ellentéte: *magasztal*, *dicsér*, *dicsőít*. 2) *Meg* igekötővel am. kevélyet, fölfuvalkodót, ellenzegülőt megszegyenít, igénylett, követelt magasságáról mintegy alászállít. *Aki magát fölmagasztalja, megaldatatik*. Viszatható névmással viszonyulva am. önkényt, aszerénységből érdemnél kevesebbet igényel, erkölcsileg leereszkedik. *A szerény ember nem dicsőkszik, sőt megaldása magát*.

ALÁZÁS, (al-á-az-ás) fn. *t. alázás-t*, tb. — *ok.* Erkölcsi, becslési cselekvés, mely által valaki másokat vagy önmagát alázza, kisebbíti, illetőleg aszerényen viseli. Özsvetétélei: *megaldás*, *lealdás*. V. ö. **ALÁZ**.

ALÁZAT, (al-á-az-at) fn. tt. *alázat-ol*. Erkölcsi tulajdonság, vagyis tett, melynélfogva valaki érdemeinek, rangjának különös kitüntetését, magasztalást, dicséretét nem igényel, sőt szerényen viseli magát, illetőleg az alsóbbakhoz leereszkedik, vagy kéz s aját akaratát másokénak alárendelni, s azokat mint önmagánál fölebbvalókat tisztelni. *Mély alázattal járulni valakihez. Önmagáról, érdemeiről alázattal szólni.*

ALÁZATOS, (al-á-az-at-os) mn. tt. *alázatos-i* vagy *-at*, tb. — *ak*. Aki önmagát és érdemeit túl nem becsüli, sőt mások irányában magát kevesebbnek tartja; nem fenhéjazó, kitüntetését nem követelő, önkaratát másokénak alávető, igénytelen. Ellentétei: *kevély, rátartós, büszke, dacos, követelő* stb. *Alázatos magatartás. Alázatos könyörgés, eszedés*. Mennyiben ezen tulajdonságot tettetni is lehet, átv. ért. jelent sunnyogót, alattomost, képmutatót, innen a közmondás: *alázatos macska nagyot ugrik*. Minthogy ezen szó a társalgási nyelvben, kivált a köszöntésekben gyakran előfordúl, rövidítve *alás-t* szoktak használni: *alás szolgája*.

ALÁZATOSAN, (al-á-az-at-os-an) ih. Alázatos módon, alázattal, nem fenhéjazva, nem kevélyen, igénytelenül, nem követelve, stb. *Alázatosan viselni magát. A társalgási nyelvben meg rövidítve: Kérem alásan, megkövetem alásan, köszönöm alásan*, stb.

ALÁZATOSKODÁS, (al-á-az-at-os-kod-ás) fn. tt. *alázatoskodás-t*, tb. — *ok*. Alázatos módu kedélyi, cselekvési nyilatkozás, szerénykedés. Ellentétei: *büszkélkedés, kevélykedés, hányakodás, hetvenkedés, rátartóság* stb.

ALÁZATOSKODIK, (al-á-az-at-os-kod-ik) k. m. *alázatoskod-tam*, — *tél*, — *ott*, htn. — *ni*. Alázatoságot gyakorol; szerénykedik. Ellentétei: *büszkélkedik, kevélykedik, kérkedik, dicselkedik, hetvenkedik*, stb.

ALÁZATOSSÁG, (al-á-az-at-os-ság) fn. tt. *alázatosság-ol*. 1) Belső lelki, kedélyi tulajdonság, melynélfogva valaki önmagáról, érdemeiről szerényen vélekedik, nyilatkozik, magát túl nem becsüli, kitüntetését nem igényel, nem követel, másoktól függeni nem vonakodik. 2) Keresztényi erkölcstanban erény, mely szerint az ember, ami jót cselekedett, Isten kegyelmének, segítségének tulajdonítja. Ellentétei: *büszkeség, kevélység, fenhéjazás, nagyravagyás* stb.

ALÁZKODÁS, (al-á-az-kod-ás) fn. tt. *alázkodás-t*, tb. — *ok*. Kedélyi s cselekvési nyilatkozás, midőn valaki megalázza magát; szerény, igénytelen leereszkedés.

ALÁZKODIK, (al-á-az-kod-ik), k. m. *alázkod-tam*, — *tél*, — *ott*, htn. — *ni*. Önmagát aláztatja; leereszkedik; érdemeire nem tekintve szerénykedik, igénytelenebbül viseli magát, hogysem rangjához, állásához képest méltán tehetné.

ALÁZÓDIK, (al-á-az-ód-ik), belsz. m. *alázód-tam*, — *tél*, — *ott*, htn. — *ni*. Mintegy önhibája, önértke miatt alázott, lealázott állapotba jut, pl. a kevély ember, midőn hiúsága, nagyravágása megszégyenítettik.

ALÁZ s **FÉLÉZ**, ikerített önh. m. *alás-tam* s *félés-tem*, — *tél* s — *tél*, — *ott* s — *ét*. 1) Holmi kifogásokkal valamit elszínlenni igyekezik, mintegy alá és fölhányva, forgatva a dolgot; himel hámol, majd így, majd úgy beszél, mentegetődzik. 2) Ideoda, fel-alá járkal.

ALÁZTATIK, (al-á-az-tat-ik), külsz. m. *aláztat-tam*, — *tél*, — *ott*, par. *alázttasodl*, htn. — *ni*. Akit valaki vagy valami alá, megaláz. *Aki magát fölmagantolja, megaláztatik*.

ALBÉNY, népes pusztá Zemplén vármegyében.

ALBERIK, férfi kn. tt. *Alberik-ot*, tb. — *ok*. Albericus.

ALBÉRLÉS, (al-bérlés) ösz. fn. Haszonbérlés neve, midőn valaki az első bérlőtől vesz bérbe valamit.

ALBÉRLET, (al-bérlet) ösz. fn. Az eredeti első bérlővel kötött bérlet. V. ö. **ALBÉRLŐ**.

ALBÉRLŐ, (al-bérlő) ösz. fn. Bérlő, aki az eredeti első bérlőtől vesz haszonbérbe valamit. *A bérlétt lakosztályból két szobát albérlőnek adni ki. A bérbe vett ezer holdas pusztából száz holdat albérlők fogadtak ki*. Máskép: *alárendés*.

ALBERT, férfi kn. tt. *Albert-et*, tb. — *ék*. Adalbertus (Albrecht). Tájéjtással: *Áder, Óber*. Némelyek szerint am. *Béla*. Ha a német *Adelbert*-ből vonatott össze, akkor az *edelgeboren* szó után elemezhető; ha a latin *albus*-ból eredett, akkor *fehér* jelentésű, melylyel egyeznék Béla.

ALBERT vagy **SZENT-KÁZMÉR**, falu Mozsos vármegyében.

ALBERTFALVA, 1) népes pusztá Pest megyében (Sachsenfeld); 2) falu Baranya megyében.

ALBERTI, falu Pest megyében.

ALBEST, falu Bihar megyében; helyragokkal *Albest-en*, — *re*, — *ről*.

ALBIN, férfi kn. tt. *Albin-t*, tb. — *ok*. Albinus.

ALBIRÓ, (al-biró) ösz. fn. Alárendelt, első folyamodványi bíró, kitől felsőbb bíró, illetőleg törvényszék elé lehet folyamodni. A vármegyei szerkezetben az alszolgabírót is nevezik albirónak, mint a főszolgabírót főbirónak.

ALBIRÓI, (al-birói) ösz. mn. Albirót illető, ahhoz tartozó, attól származó. *Albirói vizsgálat, ítélet*.

ALBIRÓSÁG, (al-biroság) ösz. fn. Alárendelt, első folyamodványi bíróság, illetőleg törvényszék.

ALBIS, falu Bihar vármegyében. Helyragokkal: *Albis-on*, — *ra*, — *ről*.

ALBOR, (al-bor) ösz. fn. 1) A bor alja, süprlje, különböztetésül a tiszta szinbortól. 2) Pálínkfűzéskor az első párologtatás után nyert gyöngébb nemű folyadék, virics. Máskép: *alybor*, tájéjtással: *ajbor*.

ALCSAP, (al-csap) ösz. fn. Szappanból vagy kovásznemű anyagból való csapféle kézület, melyet az alfelbe dugnak, hogy a székelést előmozdítsa. Máskép: *alfélcsep* vagy *bélcsep*.

ALCSATORNA, (al-csatorna) ösz. fn. A különféle folyadékokat föld alatt tovább vezető csatorna.

ALCSÚT, (Al-Csút) helység neve Fehér vármegyében, tt. *Alcsút-ot*, helyragokkal *Alcsút-ra*, —on, —ról.

ALDEBRŐ, (Al-Debrő) helynév Heves vármegyében, helyragokkal: *Al-Debrő-re*, —n, —ről.

ALDI, (al-di) fn. tt. *aldí-t*, tb. —k vagy —ak. Az alfel vagy segg tréfás elnevezése. *Jó hozná láttak az aldihoz*, azaz jól megverték az alfelet. Km.

ALDIACONUS, (al-diaconus) ősz. fn. Egyhási szó = az úgynevezett nagyobb papi rendek között az utolsó (Subdiaconus.)

ALDOGÁL, (al-ud-og-ál), gyakor. önh. m. *aldogál-t*, htn. —ni. Szunyikál, szendereg, csendesen alszik, srúnnyadoz. Máskép: *aludogál*.

ALDOGÁLÁS, (al-ud-og-ál-ás) fn. tt. *aldogálást*, tb. —ok. Szúnnyadozás, szenderegés, gyakori könnyű álmomba merülés. *Aldogálással tölteni a napot*.

ALÉG, régies l. **ALIG**.

ALEJT, e helyett: **ALAJT**. *Avagy alejtod, hogy nem kérhetem én atyámat*. Régi Passio. L. **ALAJT**.

ALÉL, (al-é-l), önh. m. *alél-t*, htn. —ni. Aluvékony gyöngességből, mintegy lélek s élet nélkül magán kívül lesz, mintha meghalt vagy elaludt volna, miért néhutt: *elhal*. Nagyobb mértékben: *ájul*. Ez állapot s tünemény többféle okból származhatik.

Valószínű, hogy gyöke az elavult *al-ik*, melyből lett *al-ut* és *al-en-ik*, az *al-ik* részesülője *al-ó*, módosítva *al-é*, melyből l képzővel lett *alél* = *alvó*, *alvó* lesz.

ALÉLÁS, (al-é-l-ás) fn. tt. *alélás-t*, tb. —ok. Az emberi test és lélek kór állapota, midőn a test egy időre erejét, a lélek öntudatát kisebb mértékben elveszti, s az ember alvó vagy halott gyanánt összevagy. *Gyakori alélásban szenvedni*. *Az alélásból fölsemmélni, magához térni*.

ALÉLDOZ, (al-é-l-d-oz) önh. m. *aléldoz-tam*, —tél, —ott, par. —s htn. —ni. Gyakorta alél; ájuldoz.

ALÉLDOZÁS, (al-é-l-d-oz-ás) fn. tt. *aléldozás-t*, tb. —ok. Gyakrabban előforduló alélás, hajlandóság az alélásra; ájuldozás. *Az aléldozás nagy gyöngültségre mutat*.

ALÉLEG, (al-éleg) ősz. fn. Vegytani nyelven = suboxydum. V. ö. **ÉLEG**.

ALELNÖK, (al-elnök) ősz. fn. Másod vagy harmad elnök, ki a rendes elnök helyettese, ki az első elnök távollétében elnököl. *A kir. ocellaria, a kir. helytartótanács, a magyar tud. akademia alelnöke*. V. ö. **ELNÖK**.

ALELNÖKI, (al-elnöki) ősz. mn. Alelnököt illető, alelnöktől rendelt, parancsolt, attól származó. *Alelnöki rang, eskü, aláírás, parancs*.

ALELNÖKSÉG, (al-elnökség) ősz. fn. Alelnöki hivatal. *Alelnökséget elfogadni, viselni, lemondani róla*.

ALÉLT, (al-é-l-t) mn. tt. *alélt-at*. Akinek testi ereje egyidőre megfogyott; nagyobb mértékben öntudat nélkül összevagyott; magán kívüli félhalt állapotban levő.

ALÉLTOZIK, l. **ALÉLDOZ**.

ALÉLTSÁG, (al-é-l-t-ság) fn. tt. *aléltság-ot*. Alélási állapot, öntudat nélküli gyöngültség. *Aléltságban szenvedni, feledni*.

ALÉPÜLET, (al-épület) ősz. fn. Az épület alsó része, továbbá oly épület, melynek nincs emelete.

ALERDŐSZ, (al-erdős) ősz. fn. Az erdőszégre fölügyelő tisztek, erdőszők között a második vagy alsóbb rangú, kinek felsőbbje a főerdész.

ALERDŐSZI, (al-erdősi) ősz. mn. Alerdőszert illető, attól parancsolt, rendelt. *Alerdősi hivatal, járandóság, kötelesség, Alerdősi utalvány*.

ALÉSPÉREŚ, (al-éspérés) ősz. fn. A püspöki megyék fölőzstának nagyobb kerületekre, melyek főnökei *főesperesek*, és kisebbekre, melyek közvetlenül *alesperesek* ügyelésére bízva. (Vice-Archidiaconus) V. ö. **ÉSPERES**.

ALÉSPÉREŚI, (al-éspéresi) ősz. mn. Alesperest illető; alesperestől származott, rendelt, parancsolt stb. *Alesperesi hivatal, kötelesség, körlevél*.

ALÉSPÉREŚSÉG, (al-éspéréség) ősz. fn. 1) Alesperesi hivatal, rang. *Alesperéséget viselni*. 2) Alesperes mint olyan fölügyelése alatt levő egyházi kerület. *Budai, esztergami alesperéség, Pest városa a budai alesperéséghes tartozik*.

ALÉTSÁG, (al-é-t-ság) fn. tt. *aléltság-ot*. Némely régioknál s ittott a nép nyelvéen mn. *Aléltság*.

ALEXANDRIN, fn. tt. *Alexandrin-t*, tb. —ok vagy —ék. Rímcs versenzt neme, mely némelyek szerint a XIII. században Párisban megjelent, Nagy Sándor (Alexander) életéből vett költeményből, mások szerint ugyanazon költemény szerzőjétől Alexander nevű szerzetestől kapta nevét. Áll hat (kéttagu) lábából, középnnyuggal a harmadik láb után. Nálunk az alexandrinok hajdan igen divatosak. Példa:

„De télen amikor minden panaszkodik,
Akkor az én szívem inkább gyönyörködik.“

(Zrinyi.)

ALEZREDÉS, (al-esredés) ősz. fn. Az esred második kormányzó törzstiszte, az esredes után első személy, egy fokkal felsőbb rangu az őrnagynál.

ALEZREDÉSI, (al-esredési) ősz. mn. Alesredest illető, attól rendelt, parancsolt. *Alezredési rang, parancsolat*.

ALFA, (al-fa) ősz. fn. Erdőszeti nyelven azon esemetlenemű vagy harasztféle bokrok az erdőben, melyek soha magasra nem nőnek. Jelenti akármely álló fának alsó részét vagy derekát, törzsét is.

ALFAJ, (al-faj) ősz. fn. Természetrajzi ért. jelenti valamely állati, növényi, vagy ásványi faj aloz-tályát.

ALFEGYVER, (al-fegyver) ősz. fn. Fegyver, melyet a gyalog katonák oldalon viselnek, ú. m. a kard, a hüvelybe dugott saurony, különböztetéssel a vállon hordott puskától vagy dísdtől.

ALFEJKÖTŐ, (al-faj-kötő) ősz. fn. Fejkötő, melyet a nők kalap alatt viselnek.

ALFEL, (al-fél) ösz. fn. tt. *alfel-et*. A segg szó-
nak kevesebb aljas elnevezése. *Kíporolták az alfélet.*
Alfelére ütötték a nemesi pecsétet = megverték.

E szóban a *fel* nyílt *e*-vel = fél, azaz, rész,
tehát al-fel = al-fél, alsó fél, alsó fele vagy része a
testnek.

ALFELCSOMÓ, (al-fel-csomó) ösz. fn. Alfelen,
vagyis a végbél táján összevgyült vér által képződött
keményedés; vakaranyér.

ALFELDAG, (al-fel-dag) ösz. fn. Daganatféle
kóros jelenet az alfelen.

ALFELIDEG, (al-fel-ideg) ösz. fn. Az alfelen
áthuzódó ideg.

ALFELIZOM, (al-fel-izom) ösz. fn. Izom az al-
felben.

ALFELISZAM, (al-fel-izsam) ösz. fn. A végbél
leszállása, kiduvadása.

ALFELNYOM, (al-fel-nyom) ösz. fn. Nyom,
melyet az ülő ember vagy más állat alfele hagy ma-
ga után. *A vadászok vigyázni szoktak a szarvasok al-
felnyomára.*

ALFELPÓLYA, (al-fel-pólya) ösz. fn. Sebészi
pólya vagy kötő, melylyel a gyógyítás alá vett al-
felet bekötik.

ALFELPÖFETEG, (al-fel-pöfeteg) ösz. fn. Pö-
fetegféle kóros kinövés az alfel nyílásában, máskép:
segghabarcz, seggpöfeteg. V. ö. PÖFETEG.

ALFELRÁK, (al-fel-rák) ösz. fn. Az alfelen tá-
madt rákfélé nyavalya. L. RÁK.

ALFELSPOLY, (al-fel-sipoly) ösz. fn. Az al-
felen, vagyis végbélben támadt sipolyféle bántalom.

ALFELSZÁRNY, (al-fel-szárny) ösz. fn. A ha-
lak hátulsó felén levő úszószárnyak.

ALFELSZORULÁS, (al-fel-szorulás) ösz. fn. A
székelést nehezé tevő szorulás; keményszék.

ALFELTÖRÉS, (al-fel-törés) ösz. fn. Gyuladás,
sebesülés az alfel vágányában, pl. meleg nyárban a
sok járástól vagy lovaglástól stb. Máskép: *farkas*.

ALFELVISZKETEG, (al-fel-viszketeg) ösz. fn.
Az alfel nyílása vagy végbél körüli viszketeg.

ALFELZÁRULÁS, (al-fel-zárulás) ösz. fn. Az
alfel nyílásának összenövés, özveforradása, meg-
szűkülése.

ALFENÉK, (al-fenek) ösz. fn. A hajó alsó fe-
neke, mely fülé a padlófenék van rakva. *A bezzivárgó*
vizet az alfenékről kiszapolyozni.

ALFOGLALVÁNY, (al-foglalvány) ösz. fn.
Azon porczok vagy lágy részek, melyek az eltört és
össze nem forrt csontvégek közé veszik magokat,
máskép: *alritület*.

ALFÖDÖZET, (al-födözet) ösz. fn. A kettős
födözetű hajókon az alantabbi.

ALFÖLD, (al-föld) ösz. fn. Helyragokkal: *Al-
föld-ön*, —*re*, —*ről*. Többesszámban nem divatozik.
Általán, lapályos, sík, alantabb fekvő vidék, tarto-
mány, pl. *Németalföld*, (Niederland). Különösen Ma-
gyarországon azon nagy síkság, mely a hegyeket

AKAD. NAGY SZÓTÁR.

hátrahagyott Tisza jobb és bal partjain le a slavoniai
hegységig terjed. *Az Alföldön halász legény vagyok*
én. Népd. *Lám megmondtam Angyal Bandi, ne menj*
az Alföldre. Népd.

Az Alföldnek sík mezején,
Ott terem a magyar legény. Népdal.
Lenn az Alföld tengersík vidékin,
Ott vagyok honn, ott az én világom.

Petőfy.

ALFÖLDI, (al-földi) ösz. mn. Alföldről való,
ott levő, ott lakó, ott termett stb. *Alföldi vendégek*,
lakosok. *Alföldi városok, falvak*. *Alföldi gabona*. Van-
nak ily nevű nemes családok is.

ALFÖLDIES, (al-földies) ösz. mn. Olyan, mint
az alföldieknél divatozó valami. *Alföldies szokás, nép-
visélet*. *Alföldies vendégszeretet, mulatozás, táncz*. *Al-
földies gazdálkodás*.

ALFÖLDIESEN, (al-földiesen) ösz. ih. Alföldi
lakosok módjára, szokása szerint. *Alföldiesen szerszám-
mosott lovak*.

ALGEBRA, fn. tt. *algebrá-t*. Az arab nyelv-
ből minden művelt nyelvbe átvett szó, s am. bötük-
kel számítás, mely ismeretes számjegyek helyett bötük-
kel, mint általános mennyiségekkel számítani tanít.
Bettűszámtan.

ALGENY, (al-geeny) ösz. fn. A szemkamrákban
a szaruhártya alatt meggyült geny.

ALGERENDA, (al-gerenda) ösz. fn. Ácsépítés-
ben azon gerenda, mely a házfödélzet alapját teszi,
s közvetlenül a falon fekszik.

ALGYÁM, (al-gyám) ösz. fn. A rendes gyám
helyettese, alárendeltje; másod gyám. V. ö. GYÁM.

ALGYEST vagy **ALGYESTY**, falu Arad vár-
megyében.

ALGYÓGY, (Al-Gyógy) ösz. fn. Erdélyi hely-
ség neve. (Gergersdorf). Helyr. —*on*, —*ra*, —*ról*.

ALHADNAGY, (al-had-nagy) ösz. fn. Az osz-
trák katonarang szerkezetében a feltisztek legalsób-
bika. Előtte a főhadnagy, utána az őrmester áll.

ALHADNAGYI, (al-had-nagyi) ösz. mn. Alhad-
nagyot illető, ahhoz tartozó, attól származott stb. *Al-
hadnagyi rang, parancs*.

ALHADNAGYSÁG, (al-hadnagyság) ösz. fn.
Katonai tisztség, rang az őrmester és főhadnagy között.

ALHAJÓ, (al-hajó) ösz. fn. A hajónak alsó
vagyis balfelöli része, máskép: *talba!*; a jobb felöli
vagy hátulsó része pedig: *tal*.

ALHANG, (al-hang) ösz. fn. A zenében vagy
énekekben a mély vastag hang. *Gordó*. (Basso).

ALHANGOS, (al-hangos) ösz. fn. Énekes, ki-
nek alhangja van (Bassist), *gordós*.

ALHANGU, (al-hangu) ösz. mn. Nyelvt. ért. így
nevezük a vastag vagy mély hangzókat: *a ó, o ó, u ú*,
továbbá azon szokat, melyekben ezen hangzók ural-
kodnak, pl. *akarás, oltalom, uralkodó*. A magyar hang-
rendi párhuzamosság mai szabályai szerint az alhan-
gu gyökök és törzsekhez alhangu ragok és képzők
járulnak, pl. vár-ba, vár-ból, bolt-ban, úr-nak, vár-os,

bolt-os, ur-acs stb. Ezekon kívül van nyelvünkben kétnemű hangzó, mely az alhangakkal egy szóban megfér, holott különben a *felhangnak* osztályába tartozik, ú. m. *i í és é é*, pl. ir-ok, ir-tam, ir-ás, hér-nyó, hérv-ad, takar-ék, omlad-ék, *bám-ész*. Az *e, ő, ö, u, ü*, kizárólag a felhangu szókban divatozik, kivéven az öszvetetteket, pl. *szűrdolmány, fellegvár, háztelek* stb.

ALHAS, (al-has) ösz. fn. Népszerű nyelven: *kishas*, azaz a hasnak küldők alatti része.

ALHASTÁJ, (al-has-táj) ösz. fn. Az alhas környező testrészek. V. ö. **ALHAS**.

ALHASZONBÉRLŐ, (al-haszonbérli) ösz. fn. **L. ALBÉRLŐ**.

ALHÁZ, (al-ház) ösz. fn. Földszinti, emelet nélküli ház; amelynek pedig egy vagy több emelete van: *felhás*.

ALHELYTARTÓ, (al-hely-tartó) ösz. fn. Tisztviselő személy, aki valamely másodrangú helytartósággal van felruházva, különösen fejedelmi személy másod helytartója, másod helyettese, kormányzói képviselője. V. ö. **HELYTARTÓ**.

ALHIVATAL, (al-hivatal) ösz. fn. Alárendelt, alsóbb fokú és rangú hivatal.

ALHIVATALNOK, (al-hivatalnok) ösz. fn. A maga nemében és osztályában alsóbbrendű hivatalnok, tisztviselő.

ALHÜBÉR, (al-hü-bér) ösz. fn. A hűbéri rendszerben oly hűbér, melyet valamely hűbéres egy másiknak adományoz. V. ö. **HÜBÉR**.

ALHÜBÉRÉS, (al-hü-bérés) ösz. fn. Oly hűbéres, aki birtokát más, szintén hűbéres adományából nyerte. V. ö. **HÜBÉRÉS**.

ALHÜBÉRLÉS, (al-hü-bérlés) ösz. fn. Hűbérben nyert jószágnek ismét hűbérbe adása vagy vevése.

ALIBÁNFA, falu Zala vármegyében.

ALIG, (al-ig) ih. Az illető ige által kifejezett cselekvés, állapot, képesség, tehetség alsó fokát jelenti. 1) Móra vonatkozólag am. nehezen, bajosan. *Alig menekülhettem meg*, a menekvési mód végső eszközével. *Alig állok*, csak épen annyira erőm van, hogy állhatok. *Alig élhetek meg*, nagy nehezen. *Alig más*. *Alig bírja szuszszal*. *Alig csikorog*. 2) Mértékre vonatkozólag am. fölötte kicsit, keveset, kissé, kevesse. *Alig járék egy óranegyedig, már is elfáradtam. Csak a gallérja is alig maradt. Alig lát orrán túl. Alig ment el*, ismét visszajött = kevés ideje, hogy elment. Ezekből látható, hogy gyöke a maga nemében kisebbet, kevesebbet jelentő *al* a mértéket jelentő vagy határvető *ig* raggal toldva. Hasonló kisebbítést fejeznek ki: *félíg meddig és legalább*.

Tájéjtással és régiesen: *alég* (mint: mindég), *ođhutt*: *elég* vagy *elég*.

ALIGAZGATÓ, (al-igazgató) ösz. fn. Valamely társulat, egyesület, intézet másod igazgatója; helyettes igazgató. *Akadémiai, tanodai igazgató*. V. ö. **IGAZGATÓ**.

ALIGHA, (alig-ha) ösz. hat. 1) Kétkedést fejez ki, s am. *kétség*, nehéz meghatározni, bizonytalan.

Aligha eljön, nem tudni bizonyosan, kételkedni lehet, ha eljön-e. 2) Fél valószínűséget. *Aligha el nem tévedtünk*, úgy látszik, hihető, valószínű, hogy eltévedtünk. *Aligha túl nincs már ötven éven*.

ALIGHANEM, (alig-ha-nem) ösz. h. Hihetőleg, valószínűen, jóformán. *Aligha meg nem fog halni*.

ALIGHOGY, (alig-hogy) ösz. hat. 1) Valami történt dolog után tüstént. *Alighogy megindult a hajó, legott elmerült*. 2) Ügygyel bajjal nehezen. *Alighogy idevergődöttünk* = nagy bajjal, nagy nehezen vergődöttünk ide.

ALIGLAN, (al-ig-lan), l. **ALIG**.

ALIGMULT, ösz. fn. Az igeviszonyításban a cselekvés, szenvedés, vagy állapot azon időviszonyát jelenti, mely szerint az félig mintegy elment, félig pedig folyamathban van, honnan *félmultnak* is nevezetik. Mily alak fejezi ki nyelvünkben az aligmultat, még vita alatt van. Némely nyelvéseink szerint az, melyet a régiek történeti mult kitételére használtak volna, pl. jár-ék, jár-ál, jár-a, ül-ék, ül-él, ül-e. Mások szerint pedig azon öszetett alak, melynek első alkatrésze az *alapigr* jelene, a másik pedig a *van* ige multja: *vala*, pl. járok *vala*, ülök *vala*, melyben t. i. a jelen és mult egyesítve vannak. V. ö. **MULT IDŐ**.

ALIGÚR (alig-úr), ösz. fn. Gúnyos neve oly embernek, ki úrféle lenne, ha volna miből; urat játszó, uri rangot követelő szegény úr, kurta úr, kurta nemes.

ALIGVÁR, népes puaszták, Somogy és Zala vármegyékben.

ALISPÁN, (al-ispán) ösz. fn. Kötendő hivatal és rang a vármegyei szerkezetben; a megyei egyetemi választásától függő tisztviselők között első személy. Hatalma és jogai körét részint a törvénykönyv, részint a szokás határozta meg. *Első alispán, másod alispán*. Némely vármegyékben, kivált hol sok az alispáni hivatalok teendője, vannak helyettes alispánok is, kik az alispán helyét pótolják, t. i. leginkább bírói tárgyokban elnökség vitelével bíznak meg.

ALISPÁNI, (al-ispáni) ösz. mn. Alispánt illető, attól jött, parancsolt, rendelt. *Alispáni rang, hivatal. Alispáni levél, meghagyás, kiküldés*.

ALISPÁNSÁG, (al-ispánság) ösz. fn. Alispáni rang, hivatal. *Alispánságra kijelölni valakit. Alispánságot viselni*.

ALISTÁL, (Al-Istál) falu Pozson megyében.

ALÍT, (al-ít); áth. m. *alít-ott*, par. —s, htn. —ni, vagy —ni. Régies, ugyanaz mi az *alajt*, azaz vél, gondolat, sejt. Minden állatoknál bódognak *alítandm* magamat. (Pesti Gábor meséi.)

Az kit jegyeseznek te *alítasz* vala,

Ez a te leányod, kit elvittek vala.

Batizi András a XVI. századból.

L. ALAJT.

ALÍTÁS, l. **ALAJTÁS**.

ALÍTHATATLAN, (al-ít-hat-at-lan) régies mn. Gondolhatatlan, képzelhetetlen. *Az ő édessejtes fia vitetik alíthatatlan siralomba*. Régi magyar Passio.

ALÍTT vagy ALÉTT, tájdivatos szó a rendezsebb és szokottabb *alélt* helyett. L. ALÉLT.

ALJ, (al-j) fn. Nem egyéb, mint az *al* fn. j-vel toldva. L. AL fn.

ALJAD, (al-j-ad) önh. m. *aljad-tam*, — *tál*, — *t* vagy — *ott*. Alyassá, a maga nemében hitványnya lesz. Képzőre hasonlók hozzá: *ger-j-ed*, *ter-j-ed*.

ALJADÉK, (al-j-ad-ék) fn. tt. *aljadék-ot*. Valaminek alábbvaló része, hulladéka, hitvánnya, söpreje, salakja.

ALJAS, (al-j-as) mn. tt. *aljas-t*, v. — *at*, tb. — *ak*. 1) Alant maradó, elhulladozott, a maga nemében hitvány, alávaló. *Aljas szalma*, *széna*, törekes polyvás. *Aljas gabona*, ocsús, lazás, léha, szemetes. 2) Átv. ért. erkölcsileg alávaló, a maga nemében illetlen, nemtelen, póriás. *Aljas magaviselet*, *életmód*. *Aljas beszéd*, *ének*, *irány*. *Aljas társaság*, *mulatság*.

ALJASÍT, (al-j-as-ít); áth. m. *aljasít-ott*, par. — *s*, htn. — *ni*, vagy — *ni*. Átv. ért. erkölcsileg aljassá, nemtelené, póriássá tesz, lealacsonyít, gyaláz, becstelent. *Magát*, *hivatalát*, *másokat aljassítani*.

ALJASÍTÁS, (al-j-as-ít-ás) fn. tt. *aljasítás-t*, tb. — *ok*. Átv. ért. lealacsonyítás, aljassá tevés, gyalázás, becstelentetés.

ALJASODÁS, (al-j-as-od-ás) fn. tt. *aljasodás-t*, tb. — *ok*. Állapoti, tulajdonsági változás, melynél fogva valaki vagy valami aljassá leszen, tulajd. és átv. ért. véve. V. ö. ALJASODIK.

ALJASODIK, (al-j-as-od-ik); k. m. *aljasod-tam*, — *tál*, — *ott*, htn. — *ni*. Eredeti, vagy kellő mivolta, tulajdonsága, épsége, jelessége fogyatkozik, a maga nemében hitványnya leszen, illetőleg törpül, korcsosodik, pl. az emberi faj, a barom, a növények. Átv. ért. erkölcsileg, lelkiileg, szellemileg romlik, nemtelenedik, műveltségéből kivetkezik, póriásodik.

ALJASSÁG, (al-j-as-ság) fn. tt. *aljasság-ot*. Átv. ért. durva, műveletlen, póriás, nemtelen, elvetemedett cselekvési tulajdonság; galád, erkölcsstelen jelleműség; rangon, hivatalon aluli magaviselet.

ALJAZ, (al-j-az) önh. m. *aljaz-tam*, — *tál*, — *ott*, par. — *s*, htn. — *ni*. 1) A baronnak aljat vagy alnot, hálóhelyet készít, pl. szalmából. Emberre vonatkozva: *ágyas*. 2) Az épületnek alapot vet.

ALJAZÁS, (al-j-az-ás) fn. tt. *aljazás-t*, tb. — *ok*. Alonvetés: alaptévés.

ALJAZAT, (al-j-az-at) fn. tt. *aljazat-ot*. 1) A lovak vagy szarvasmarha alá alomul vetett szalmaágyazat, teríték. *Aljazatból lett ganej-féle trágya*. 2) Épület alapzata, vagy akáriniféle talpazat.

ALJBOR, l. ALBOR.

ALJEGYZŐ, (al-jegyző) ösz. fn. A jegyzői hivatalban másod rangú személy. Az első rangú: főjegyző. *Megyei*, *városi aljegyző*. *Első*, *másod tisztelheteli aljegyző*. V. ö. JEGYZŐ.

ALJFA, (al-j-fa) ösz. fn. Az ökörigaféle küszület alsó fele, máskép: *igatulp*, melyet a felfával az igabelek vagy kázlák kötnek össze.

ALJSÉR, (al-j-sér) ösz. fn. A sér söpreje, sürtő alja. Dnnán túl: *ficzkó*, fordítva: *kőficz*.

ALK, (al-k) elv. törzs, melyből *alkot*, *alkalom*, *alku* és származékaik erednek. Alapfogalomban egyezik *alak* (= forma, kivált tetazetős forma) szóval, ahonnan *alkot* am. formál, stb. Különösen *alku*, *alkuzik*, régiesen am. illőség, illik. Lásd ezeket. Hogy hajdan *alk* v. *alkik* ige is létezhetett, az *alkat* főnévből gyaníthatni.

ALKÁ, fn. tt. *alkát*, tb. *alkák*. Grönlandban tanjázó buvárfaj, melynek széles, kampós csőre, s feketé és keresztben sárga csíkos tollai vannak.

ALKALMAS, (al-k-al-m-as) mn. tt. *alkalmas-t*, vagy — *at*, tb. — *ak*. 1) Akiből vagy miből valamit alakítani, képezni, csinálni lehet, bizonyos célra, cselekvésre való. *Katonának alkalmas legény*. *Egyik ember erre, másik másra alkalmasabb*. *A sofa ága ostornyélnak alkalmas*. *Alkalmas eszköz*, *fegyver*, *puska*. 2) A maga nemében nem csak szükséges, kellő, hanem kényelmes is. *Lakásom igen alkalmas*. *Alkalmus ruha*, *ülés*, *kocsiadás*.

ALKALMASAN, (al-k-al-m-as-an) ih. Alkalmas módon, kellően, illően, helyesen, kényelmesen. *Alkalmasan elrendezett lakosztály*. V. ö. ALKALMASINT.

ALKALMASINT, (al-k-al-m-as-int) ih. Valószínűen, hihetőleg, jóformán, mennyiben t. i. bizonyos körülmények, viszonyok mutatják. *Alkalmasint a kedvezőtlen idő miatt nem jöhetett*.

Eredetileg: *alkalmas-an-t* vagy *alkalmas-ent* = alkalmas módon, képen, mint: *képesint* = *képes-en-t*. Hasonló képzésűek: *gyanánt*, *tüslént*, *megint*, *részint*, *szerint*.

ALKALMASÍT, (al-k-al-m-as-ít) áth. m. *alkalmasít-ott*, par. — *s*, htn. — *ni*, vagy — *ni*. Alkalmassá, vagyis bizonyos célhoz valóvá, kellővé, illővé tesz. *A régi épületet lakhatóvá alkalmasítani*. *Fiat kézi mesterségre alkalmasítja*.

ALKALMASÍTÁS, (al-k-al-m-as-ít-ás) fn. tt. *alkalmasítás-t*, tb. — *ok*. Cselekvés, mely által valakit vagy valamit bizonyos célra alkalmassá teszünk.

ALKALMASSÁG, (al-k-al-m-as-ság) fn. tt. *alkalmasság-ot*. Valamire valóság, képesség, ügyesség; bizonyos célra illőség.

ALKALMATLAN, (al-k-al-m-at-lan) mn. tt. *alkalmatlan-t*, tb. — *ok*. 1) Bizonyos körülményekhez, viszonyokhoz nem való, nem a maga helyén, rendén lévő. *Esős hideg idő alkalmatlan az utazásra*. *Alkalmatlan órában látogatni valakit*. 2) Bizonyos cselekvésre, célra képtelen, ügyetlen. *Butasága miatt mindenne alkalmatlan*. 3) Aki vagy ami terhünkre van, kényelem elleni. *Alkalmatlan látogató*, *vendég*, *utitárs*. *Alkalmatlan szűk ruha*, *sötét*, *lármás lak*. Határozólag am. alkalmatlanul.

ALKALMATLANÍT, (al-k-al-m-at-lan-ít); áth. m. *alkalmatlanított*. Alkalmatlanná, azaz ügyetlenné, képesség nélkülivé tesz.

ALKALMATLANKODÁS, (al-k-al-m-at-lan-kod-ás) fn. tt. *alkalmatlankodás-t* tb. — *ok*. Másnak ter-

hére levő, időn kívül, vagy mód nélküli tolakodó foroglás, kísérés, látogatás, stb.

ALKALMATLANKODIK, (al-k-al-m-atlan-kod-ik); k. m. *alkalmatlankod-tam*, —*tél*, —*ott*, htn. —*ni*. Mondjuk emberről, aki kelletlen időben és módon mások terhére van, pl. látogatása, tolakodó társalgása, magaviselete által.

ALKALMATLANSÁG, (al-k-al-m-atlan-ság), fn. tt. *alkalmatlanság-ot*. tb. —*ok*. Valaki vagy valami által okozott, kedvünk vagy kényelmünk elleni állapot, körülmény, mely terhünkre, akadályunkra van. *Alkalmatlanságot észrevenni, csírálni valakinek. A költőkódés alkalmatlansággal jár.*

ALKALMATLANUL, (al-k-al-m-atlan-ul), ih. Alkalmatlan módon, terhet okozva, kényelmünket zavarta.

ALKALMATOS, (al-k-al-m-at-os) mn. tt. *alkalmatos-t* vagy —*at*, tb. —*ak*. Nem egyéb, mint az *alkalmas* toldott változata, mintha volna: *alkalmasos*. Hasonló túlbőségű szók: *irgalmatos, szorgalmatos, figyelmes, kellemes, szerelmes*, mint az egyszerűbb *irgalmas, szorgalmas, figyelmes, kellemes, szerelmes*, nyomatékossá módosulatai.

ALKALMATOSAN, (al-k-al-m-at-os-an), ih. L. ALKALMASAN.

ALKALMATOSSÁG, (al-k-al-m-at-os-ság) fn. tt. *alkalmatosság-ot*. 1) Tulajdonság, képesség, mely-nélfogva valakit vagy valamit bizonyos célra használni lehet. 2) Holmi kellékek s kényelemhez tartozó dolgok öszevege. *Új lakomban minden alkalmatosság megvan.* 3) Utasági, szállítási jármű, ú. m. kocsis, hajó. *Két lovas, négy lovas, úri alkalmatosság. Olcsó, drága, kényelmes, rossz alkalmatosság. Gőzhajói, vasúti alkalmatosság. Maga alkalmatosságán jött, tréfásan am gyalog jött.*

ALKALMAZ, (al-k-al-m-az), áth. m. *alkalmaz-tam*, —*tél*, —*ott*, par. —*a*, htn. —*ni*. 1) Valakit bizonyos állapotba, működő, hivatalkodó állásba helyez. 2) Bizonyos körülményhez illeszt, szab. *Időköz, másokhoz alkalmazni magát.* 3) Vonatkozólag valamely esetet bizonyos személyre vagy dologra illeszt. *A mondottakat kiki alkalmazza önmagára. A törvényt egyes esetekre alkalmazni. Az elméletet az életre alkalmazni.*

ALKALMAZÁS, (al-k-al-m-az-ás) fn. tt. *alkalmazás-t*, tb. —*ok*. Valamihez illesztés, bizonyos állapotba helyezés, rendezés. *Példáknak szabályra alkalmazása. Hivatalos alkalmazást keresni. Maga alkalmazása = a körülményekhez illeszkedés.*

ALKALMAZÁSI, (al-k-al-m-az-ás-i) mn. tt. *alkalmazási-t*, tb. —*ak*. Alkalmazást illető, ahhoz való. *Alkalmazási mód, nehézség. Alkalmazási tekintetben véve.*

ALKALMAZÉKONY, (al-k-al-m-az-ék-ony) mn. tt. *alkalmazékony-t* vagy —*at*, tb. —*ak*. Képességénél, ügyességénél fogva magát alkalmazni tudó. *Alkalmazékony fiatal ember.*

ALKALMAZHATÓ, (al-k-al-m-az-hat-ó) mn. tt. *alkalmazható-t*, tb. —*k*. Akit vagy mit bizonyos mű-

ködésre vagy célra fordítani, használni lehet. *Gazdának, tisztnek alkalmazható ember. A pénz sokra alkalmazható. A homokos föld kertté, szántófölddé, rétté vagy erdővé alkalmazható.*

ALKALMAZKODÁS, (al-k-al-m-az-kod-ás) fn. tt. *alkalmazkods-t*, tb. —*ok*. Ügyesség, képesség, mely-nélfogva valaki a körülményekhez illeszkedik; azokhoz szabja magát, azokba helyezkedik.

ALKALMAZKODIK, (al-k-al-m-az-kod-ik); k. m. *alkalmazkod-tam*, —*tél*, —*ott*, htn. —*ni*. Tetteit, magaviseletét a körülményekhez, illetőleg mások tetszéséhez szabva, illesztve működik. *A nép és társadalom szokásaihoz, erkölcsiéhez alkalmazkodni. Okos ember a körülményekhez alkalmazkodik.*

ALKALMAZOTT, (al-k-al-m-az-ott) mn. tt. *alkalmazott-at*. Valamihez mért, szabott, illesztett; valamire fordított; elmélet szerint gyakorlathoz vett. *Testhez, időszakhoz, korhoz alkalmazott ruha, viselet. Az ifjával korához alkalmazott módon bántni. Senkire nem alkalmazott beszéd senkit sem érdekel. Alkalmazott mennyiséglen*, mely az elméletit gyakorlathoz vessi.

ALKALMAZTAT, (al-k-al-m-az-tat) áth. m. *alkalmaztat-tam*, —*tél*, —*ott*, par. *alkalmaztass*, htn. —*ni*. Alakra nézve mivellettő, de a szokás *alkalmas* helyett használja. L. ALKALMAZ.

ALKALMAZTATÁS, I. ALKALMAZÁS.

ALKALMI, (al-k-al-m-i) mn. tt. *alkalmi-t* tb. —*ak*. Bizonyos alkalommal történt, készült, vagy alkalomra való, alkalomhoz szabott. *Alkalmi beszéd, költemény.*

ALKALMILAG, (al-k-al-m-i-lag) ih. Történetesen, nem keresve, véletlenül, amint a körülmények hozzák magokkal, bizonyos alkalommal. *Alkalmilag tisztelkedni, köszönetet mondani valakinek. Alkalmilag ő is ott volt.*

ALKALOM, (al-k-al-om) fn. tt. *alkalmat*, tb. *alkalmak*. 1) Régi s a székelyeknél ma is divatozó ért. = alku, szerződési egység, latinul: *pactum, conventio*. 2) Oly körülmény, időpont, viszony, mely bizonyos cselekvéshez illik, vagy szükséges, s ahhoz mintegy módot, eszközt nyújt, illetőleg azt elősegíti, könnyebbíti. *Kedveső, jó, kivéni, véletlen alkalom. Keresni, megragadni, használni az alkalmat. Más alkalommal másképp tennék, azaz más körülmények közt, más időben, viszonyban. A fővárosi lakosnak több alkalma van magát kiművelni, mint a falusinak. A jó alkalmat kár elmulasztani, elmulasztani. Alkalmat adni, nyújtani valakinek maga kitüntetésére. Erről majd más alkalommal szólunk. A jövő gyűlés alkalmával ismét értekezünk.* 3) Átv. és kevesebbé divatos ért. használtatik *alkalmatosság*, mint szállító eszköz helyett, pl. *levélküldésre legjobb alkalom a posta*. V. ö. ALKALMATOSSÁG.

Törzse az elavult *alk*, melyből összetett *alom* képzővel lett: *alk-alom*, mint a szintén mármár elavult *nyug, irg, fört*, törzsekből: *nyug-alom, irg-alom, fört-elém*. — Mennyiben bizonyos cselekvéshez való, illő, kellő módot jelent, alapfogalomban egyezik az

alkot, alakít, alku szók törzseivel. Közvetlen származéka: *alkalmas* = a maga nemében olyan, kiből vagy miből valamit alakítani, képezni, csinálni lehet. V. ö. ALKU és ALKALMAS.

ALKALOMMAL, (al-k-al-om-val) ih. Midőn a körülmények úgy hozandják, annak idejében. *Alkalommal megeshetik, mit nem is gyanítottunk. Alkalommal elmondani, cselekedni valamit.*

ALKANCZELLÁR, (al-kanczellár) ösz. fn. Másod vagy harmadrendű, rangú kanczellár; a kanczellária másod vagy harmad rangú elnöke.

ALKANCZELLÁRI, (al-kanczellári) ösz. mn. Alkanczellárt illető, attól jött. *Alkanczellári rang, méltóság, aláírás, rendelet.*

ALKAPITÁNY, (al-kapitány) ösz. fn. A főhadnagy fölött és első kapitány alatt levő feltiszt; másod kapitány. *Gyalog alkaptány. Városi alkaptány.*

ALKAPITÁNYI, (al-kapitányi) ösz. mn. Alkapitányt illető, ahhoz tartozó, attól rendelt, stb. *Alkapitányi hivatal, rang, fizetés, parancs, veszélylet.*

ALKÁPLÁR, (al-káplár) ösz. fu. Az altisztek között a legalsóbbik; másod káplár, köz katonai nyelven: *frájtér* (Gefreiter).

ALKÁR, (al-kár) A karnak azon része, mely a könyöktől a kézfejjig nyúlik, különböztetésül a könyök és váll közti *felkartól*.

ALKÁR, (al-kár) fn. tt. *alkár-t*, tb. —ok. A kereskedővilágban közbenjáró személy a vevő és eladó között, kiknek megbízásából és számukra árukat keres és vásárol, vagy árul. Új szó, mely helyett inkább *alkusz* használtatik.

ALKARFICZAMODÁS, ösz. fn. Karnak a könyök izületében történt kificzamodása vagy kimeynyülése.

ALKARIKA, (al-karika) ösz. fn. Karika a puskára alsó felén.

ALKAT, (al-k-at) fn. tt. *alkat-ot*. Szerkezet, szervezet, bizonyos alak, vagyis forma szerint képezve, öszveállítva. *Testalkat, véralkat.*

Véralkatra szelid, s hogy sokszor forga csatákban Teste törődött már, de tanácsban szólani jártas.

Czuczor.

Törzse az elvont *alk* vagy *alkik* ige, melyből *at* képzővel lett *alk-at*, mint a szintén elavult *nyugik*-ből *nyugat* vagy *nyugot*, *eskik*-ből *esket*, *alík*-ből *alut* vagy *alot*, vagy *alt*, *olt*.

ALKAT, (al-k-at) áth. L. ALKOT.

ALKATOS, (al-k-at-os) mn. tt. *alkatos-t* vagy *-at*, tb. —ak. Kitünő, nemesebb alkati, a maga nemében jeles alak, szerkezettel bíró. *Alkatos férfit.* Képzésre olyan mint: *termel termetes, derék derékas.*

ALKATOSSÁG, (al-k-at-os-ság) fn. tt. *alkatos-ság-ot*. Jól megtermett testalkati tulajdonság.

ALKATRÉSZ, (alkat-rész) ösz. fn. Rész, illetőleg részek, melyek valamely testnek lényegét, mivoltát teszik, melyek nélkül nem volna az, ami. *A por-*

czellán alkatrészei tiszta agyagföld és homok. Valamely testet alkatrészeire feloldani.

ALKENYÉR, ösz. fn. s helység neve Erdélyben a szászok földén.

ALKERÉK, (al-kerék) ösz. fn. A súlyos óraműben levő alsó kerék (Bodenrad).

ALKERMES, (al-kermes) arab szó, első része *al* névmutató am. a magyar *az*; l. VÉR FÜRT.

ALKEZES, (al-kezes) ösz. fn. Az eredeti kezes mellett újra kezeskedő, jótálló személy; másodkezes. V. ö. KEZES.

ALKHATATLAN, (al-k-hat-atlan) mn. tt. *alkhatatlan-t*, tb. —ok. Amire alkudni, szerződni nem lehet.

ALKIRÁLY, ösz. fn. A király személyét és címét viselő; király helyettese, helytartója.

ALKODHATATLAN, (al-k-od-hat-atlan) mn. tt. *alkodhatatlan-t*, tb. —ok. Székely tájnyelven am. rosz lelkesmerctű, mennyiben t. i. ilyenmü emberrel, mint csalóval, alkuba ereszkedni, szerződni nem lehet, nem tanácsos.

ALKODIK, l. ALKUDIK vagy ALKUSZIK.

ALKONY, (al-kony vagy al-k-ony) fn. tt. *alkony-t*, tb. —ok. 1) Azon délutáni, déleesti időtáj, midőn a nap lenyugváshoz közeledik, s mintegy alákonyul, aláhajlik. *Csendes, piros, hűvös alkony.*

„Édes illattal tele

Kél az alkony hús szele.“

Kisfaludy K.

„Fegyvere szép fényén haloványan reszket az alkony.“
Vörösmarty.

2) Némely tájszokás szerint am. *est*, *napest*, vagy a nap lementé utáni idő. 3) Átv. értelemben *az élet alkonya*.

E szót kétféleképp elemezhetni, a) ha alapfogalomul a nap lehajlását, lekonyulását vesszük, öszvetett szó volna az *al* (= *le*) és *kony* elemekből, b) ha pedig azon költői képet vesszük, hogy az eltünő nap este lenyugszik, leáldozik, s mintegy alunni száll, reggel pedig felkel, feltámad, így elemezhetjük: *al-og-ó*, *al-og-ony*, *al-g-ony*, *al-k-ony*, t. i. az *al-sz-ik* ige régies *al* gyökéből.

ALKONYAT, (al-kony-at vagy al-k-ony-at) fn. tt. *alkonyat-ot*. Jelentésére nézve am. *alkony*.

„E pályán lep meg éltünk alkonyatja.“

Kisfaludy K.

Végképzőjénél fogva gyanítható, hogy hajdan *alkony-ik* ige is létezett, minthogy hasonló szerinti az *at* és képzőjü főnevek igékből szoktak származni, mint az elavult *nyug-ik*-ből lett *nyugat* vagy *nyugot*.

ALKONYATI, (al-kony-at-i) mn. tt. *alkonyati-t*, tb. —ak. Alkonyatkor létező, azzal járni szokott. *Alkonyati idő, szellő, homály.*

ALKONYATKOR, (al-kony-at-kor) ih. Alkonyat idején; midőn a nap alkonyodik, alászáll, nyugodni megy. *Alkonyatkor niének haza felé a nyúdjak, elúlni készülnék a madarak.*

ALKONYI, (al-kony-i) mn. tt. *alkonyi-t*, tb. — *ak.* Esti, napnyugovási, alkony táján, idején levő, történő. *Alkonyi éppírulás. Alkonyi szellő, éta.*

„Sírja felett enyeleg suttogva az alkonyi szellő.”
Kisfaludy K.

ALKONYODÁS, (al-kony-od-ás) fn. tt. *alkonyodás-t*, tb. — *ok.* A nap aláhajlása, alakonyulása vagy lenyugvása. *Hajnaltól napalkonyodásig dolgozni, utazni. Alkonyodáskor dicsérni a napot.* Átv. ért. valaminek vége felé járása, kimuláshoz közeledése. *Élet alkonyodása. Szerencse, dicsőség alkonyodása.*

ALKONYODAT, I. **ALKONYAT**.

ALKONYODIK, (al-kony-od-ik); k. m. *alkonyod-tam*, — *tál*, — *ott*, htn. — *ni.* Mondjuk azon déleesti időről, midőn a nap nyugodni készül. *Estreledik, alkonyodik, gulya, ménes takarodik.* Népd. Átv. ért. díszlő fokról alászáll, eltűnik. *Fiatalsága, élete alkonyodik. Szerencsém csillaga, boldogságom alkonyodik.* Ide vonatkozik a közmondás is: *Az alkonyodó napot kevesen imádják.*

ALKONYPIR, (alkony-pir) ösz. fn. Nap alkonyodtakor eget festő pir.

ALKONYÚL, (al-kony-úl); önh. m. *alkonyúl-t*, htn. — *ni.* I. **ALKONYODIK**.

ALKONYULÁS, I. **ALKONYODÁS**.

ALKONYULAT, I. **ALKONYODAT**.

ALKONYULÓ, (al-kony-ul-ó) mn. tt. *alkonyuló-t*. Estveledő, lenyugovó. *Alkonyuló időtáj, nap.* Átv. ért. hanyatló, végéhez közeledő. *Alkonyuló kor, szerencse.*

ALKORMÁNYOS, (al-kormányos) ösz. fn. Második kormányos a hajón, helyettes, segéd-kormányos.

ALKORMÁNYZÓ, (al-kormányzó) ösz. fn. Tágasb ért. kormányzó helyettese, valamely testület, intézet, vállalat stb. másodkormányzója. Szorosb ért. országigazgató főhivatalnok, mint a fejedelem képviselőjének helyettese bizonyos országban, vagy tartományban. V. ö. **KORMÁNYZÓ**.

ALKORONG, (al-korong) ösz. fn. Bizonyos gép-szerkezetekben az alsó korong.

ALKOSZIK, régies I. **ALKUSZIK**.

ALKOT, (al-k-ot) áth. m. *alkot-tam*, — *tál*, — *ott*, par. *alkoss*, htn. — *ni.* 1) Bizonyos alak, kép, forma szerint csinál, készít valamit. *Isten az embert saját képére alkotta.* Bibliai nyelven rendszeren a latin *facit*, *parat*, *aedificat* szóknak felel meg. „És alkota az Isten két nagy világosságot.” „És alkota Isten földi oktalan állatokat.” „Alkossunk embert a mi képünkre és hasonlatosságunkra.” Káldi, Ter. k. I. fejt. „Alkossunk itt három hajlékot.” Münch. cod. Máté 17. f. „Alkossatok ti magatoknak barátokat.” U. o. Luk. 16. fejt. Szabatosan vére különbözik tőle a *creo*-nak megfelelő *teremt*, ámbar néha ezzel is fölcserélve használtatik. *Mindeneknek alkotója.* 2) Valamit alapít, szerez. *Országot, törvényeket alkotni.* 3) Több részekből egybeeszerkeszt. *A vizet élely és kőnny alkotja.*

Eredetre nézve legközelebb rokona: *alakit*. Képzését, illetőleg pedig olyan, mint az elavult: *alut*, *feket*, a mai *altal*, *feketet* helyett.

ALKOTÁS, (al-k-ot-ás) fn. tt. *alkotás-t*, tb. — *ok.* 1) Bizonyos alak, kép, forma szerinti csinálása, készítés. 2) Teremtés. *A világ alkotásától fogva maig. Isteni alkotás.* 3) Alapítás, szerzés, szerkesztés. *Ország, királyi szék, törvények alkotása.* 4) A testnek, természetnek szervezete, alakja. *Derekt, egészséges, erős, ép, gyönge testalkotás.*

ALKOTMÁNY, (al-k-ot-mány) fn. tt. *alkotmány-t*, tb. — *ok.* 1) Mindegyféle építészeti mű, szerkezet, csinálmány, készítmény, épület. *Erős, célirányos, szabályos alkotmány. A templomok a főpapoknak, busgó híveknek stb. alkotmányai. Ez nem emberi kéz alkotmánya. Halottas alkotmány, tábori díszalkotmány.* 2) Átv. ért. polgárat, állami szerkezet. *Egyedüri, köztársasági alkotmány, országos alkotmány, azaz kormányalak.* Nemesebb ért. oly állami szerkezet, melyben a polgárok és fejedelem közti viszonyok bizonyos szerződéseken és alaptörvényeken alapulvák, s a nép jogai a fejedelmi önkény ellen és viszont biztosítvák. *Magyar, angol, porosz alkotmány. Szabad, korlátozott alkotmány. Alkotmány alatt élő nemzetek. A régi alkotmányon javítani, igazítani. Alkotmányt eltörölni.*

A nép atyjainak szájából folytanak itten
Bölcs törvények, erős alapalkotmánya magyarnak.
Czuczor.

ALKOTMÁNYBELI, (alkotmány-beli) ösz. mn. Alkotmány szerinti, alkotmányos. *Alkotmánybeli törvényhozás, igazgatás.*

ALKOTMÁNYELLENES, (alkotmány-ellenés) ösz. mn. Ami valamely nemzet vagy országnak törvényeken alapuló polgári szerkezetével ellenkezik. *Alkotmányellenes rendeletek, újítások. Alkotmányellenes eljárás.*

ALKOTMÁNYELLENI, I. **ALKOTMÁNYELLENES**.

ALKOTMÁNYI, (al-k-ot-mány-i) mn. tt. *alkotmányi-t*, tb. — *ok.* Alkotmányt illető, ahhoz tartozó, arra vonatkozó. *Alkotmányi ügy, rendszer.*

ALKOTMÁNYLEVÉL, (alkotmány-levé) ösz. fn. Oklevél, melyben az alkotmány, vagy ennek főpontjai írva. *Angolország nagy alkotmánylevele.* (Mag. charta.)

ALKOTMÁNYOS, (al-k-ot-mány-os) mn. tt. *alkotmányos-t*, vagy — *at* tb. — *ak.* Alkotmánnyal ellátott, polgári alkotmány szerint igazgatott. *Alkotmányos nemzet, ország.*

ALKOTMÁNYOSSÁG, (al-k-ot-mány-os-ság) fn. tt. *alkotmányosság-ot*. Alkotmányszerűség; valamely tetteknek, működésnek rendeletnek stb. az alkotmánnyal egyezése.

ALKOTMÁNYSZÉRŰ, (alkotmány-szerű) ösz. mn. Polgári alkotmányhoz mért, szabott; alkotmány szerinti való. *Alkotmányszerű kormányzás, képviselet, törvényhozá.*

ALKOTMÁNSZERÜLEG, (alkotmány-szerüleg) ösz. hat. Alkotmányhoz mérve; alkotmány-nyal egyezöleg.

ALKOTMÁNSZERÜSÉG, (alkotmány-szerüség) ösz. fn. Alkotmány szerinti cselekvés, vagy állapot, vagy tulajdonság.

ALKOTMÁNSZERÜTLEN, (alkotmány-szerületlen) ösz. mn. Nem polgári alkotmány szerint való; bizonyos alkotmány-nal nem egyező; kényurilag hatalmaskodó.

ALKOTMÁNYTALAN, (al-k-ot-mány-talan) mn. tt. *alkotmánytalan-t.* tb. — ok. Alkotmány nélkül levő; minek polgári szerkezete szorososan vett alkotmányon nem alapszik. *Alkotmánytalan országok, megigárott népek.*

ALKOTMÁNYTALANSÁG, (al-k-ot-mány-talan-ság) fn. tt. *alkotmánytalanság-ot.* Alkotmány nélküli állapot, vagy mineműség.

ALKOTÓ, (al-k-ot-ó) mn. és fn. tt. *alkotó-t.* 1) Általán valamit bizonyos forma, alak szerint csináló, készítő, létrehozó, illetőleg ily tehetséggel, tulajdonsággal bíró. *Alkotó erő, ész, képzelet, művészet.* 2) Bizonyos szerkezet kellő lényegét tevő. *A víz alkotó részei éleny és könny.* 3) Mint fn. jelent személyt vagy legfőbb lényt, aki valamit létre hoz, szerez, alapít. *Országunk első alkotója Árpád. Minden-ség alkotója = Isten. Békealkotó, barátságalkotó.*

ALKOTÓI, (al-k-ot-ó-i) mn. Alkotó tulajdonsága. *Alkotói szellem, lehetőség.* 2) Alkotót, mint személyt, illető, ahhoz tartozó. *Alkotói munka, vállalat.*

ALKOTOTT, (al-k-ot-ott) mn. tt. *alkotottat.* 1) Bizonyos alak, forma szerint képzett, csinált, készített, szervezett. *Művésziileg alkotott emlékszóbor.* 2) Alapított, szerzett. *Főpapok, főurak által alkotott intézetek.* 3) Teremtett. *Az egész alkotott világ hirdeti mindenhatósgodat oh Isten! Isten képre alkotott ember.*

ALKOTVÁNY, (al-k-ot-vány) fn. tt. *alkotvány-t.* tb. — ok. Közösesen alkotmány-nyal egynek véte-tik; holott a kettő közt különbség van, mint általában a mány és vány képzőjű szókban. *Alkotmány*, ami alkotatik, alkotva van, pl. *polgári alkotmány*, mely a polgári társaság fenállása, kormányzása végett alkotottat. *Alkotvány* pedig alkotó valami, alkotó szer, pl. anyag és alak lényeges alkotványai a testnek, vagyis te azok a test alkotó miségeit. Különösen érthetik *alkotvány* alatt az alkotmánylevél (charte).

ALKOTYÚ, (al-k-oty-ú) fn. tt. — t. Új szó, s jelent gépet, mely által bizonyos szerek, eszközök, szereszmok gyárszerüleg készíttetnek. *Tű, kés-alkotyú.* Az *alkotyú* szónak módosított változata, mint általában a *tyú tyú* képzőjűek részesüléből származván, pl. forgató, forgatyú; pörgető, pörgetyű; pattantó, pattantyú; szivató, szivatyú; miért hibás a némelyek által használt: *alkotyú.*

ALKÓ, (al-kő) ösz. fn. Általán kő, mely bizonyos szerkezetű alkotmány alapját, fenekét képezi,

pl. az oszlopok fenék- vagy talapköve, vagy a malomban az alúl fekvő kerek-kő.

ALKÖNTÖS, (al-köntös) ösz. fn. Köntös-nemű ruhadarab, mely fölé egy mást öltünk, vagy veszünk, pl. a mente alá öltött dolmány. E név alatt fehérruha nem értetik.

ALKÖVET, (al-követ) ösz. fn. Második követ, a követség második személye rang szerint.

ALKRAVÁGÓ, (alkra-vágó) ösz. fn. A bányászban oly munkás, aki előleges alku vagyis szerződés mellett bizonytalan nyereség fejében dolgozik, s különbözik a napszámos bányamunkástól. (Gedinghauer).

ALKRÉSZ, l. **ALKATRÉSZ.**

ALKSZIK, l. **ALKUSZIK.**

ALKTAT, (al-k-tat); mivel. m. *alktat-tam*, — *tól*, — *ott*, par. *alktass*, ht. — *ni*. Alkura léptet, szerződést kötött, egyeztet. Köznyelven: *alkudtat.*

ALKU, (al-k-u) fn. tt. *alku-t.* Általán két fél között folyó szerződési cselekedet, egyezkedési értekezlet, melynélfogva mindogyik fél eleve kitűzött föltételeiből, követeléseiből, igényeiből többet kevesebbet enged, a végett, hogy bizonyos határozatban megállapodjanak. *Alkura lépni, alkuba állni valakivel. Alkut kötni, megkötni, megállani, megszegni, fölbontani. Az alkuból nem lett semmi.* Különösen 1) Az adó és vevő közötti szóváltó értekezlet, az árus által meghagyott ár és a vásárló által tett ígért fölött. *A vásáros nép között kezdődik, foly, végére jár az alku. Tenyérbe csapással megerősíteni az alkut. Fölcsapni az alkura. Áldomással befejezni az alkut.* 2) Peres felek közötti egyezkedés. *Alku után elintézni az ügyet, a pert. Jobb az üztövéér alku, mint a bíró kövéér végzése.* Km. 3) Háboru alatt két ellenség közt folyó egyezkedés. *Alku szerint visszavonulni, letenni a fegyvert, föladni a várat, kiadni a foglyokat.* 4) A valaminek fogadók között megállapított, s bizonyos lekötött ígérttel járó szerződés. *Fogadjunk száz forintban. Nem bánom, áll az alku.* 5) A régieknél annyit is tett, mint illendőség, méltányosság, jogosság. *Az Istennek szavát nem alku megvetni.*

Mindezen jelentésekből kitetszik, hogy az alku bizonyos forma szerint kötött véghezvitt cselekedetet, szerződést jelent, s emélfogva az *alkot*, *alakt*, szókkal egyezik, s törzse az elavult *alk* vagy *alkik* ige, melynek részesülője *alkó*, *alku*. Képzésre egészen hasonló hozzá az *eskik* igéből származott *eskik*, azaz *eskő*, *esegő* tanumondat, istenre hivatkozó tanubizonyosság. Egyébiránt mennyiben az *alku* mint árulási szerződvény *cserére* vonatkozik, hasonló hozzá a *cserét* jelentő hellen *ἀλλαγή*, mely az *ἀλλάσσω* (cserélek, eladok) igétől, ez pedig az *ἄλλος* (más) névből származik.

ALKUBÉR, (alku-bér) ösz. fn. Alkuban kikötött, vagy szerződött bér, illetőleg az adóvevő között megállapított ár; szegődött bér.

ALKUDÁS, szokottabban l. **ALKUVÁS.**

ALKUDATLAN, (al-k-ud-atlan) mn. tt. *alkudatlan-t*, tb. —ok. Ami nincs kialakulva, szerződés által meghatározva, megkötve. *Alkudatlan bér.*

ALKUDIK, (al-k-ud-ik); k. m. *alkud-tam*, —*tál*, —*ott*, htn. —ni. Valakivel bizonyos tárgy fölött alkuban van, egyezkedni akar; némely ajánlott vagy viszonyos föltétel mellett valamire ígérkezik, leköti magát. *Alkudnak a vásáros népek, a peres felek. Két forinton mult, hogy nem bírtam vele megalkudni. V. ö. ALKUSZIK.*

ALKUDOTT, (al-k-ud-ott) mn. tt. *alkudott-at*. Alku útján, alku szerint kikötött, megigért. *Alkudott bér, díj.*

ALKUDOZÁS, (al-k-ud-oz-ás) fn. tt. *alkudozás-t*, tb. —ok. Tartós, függőben levő, folytonos alkuféle egyezkedés, szerződés, bizonyos áru, peres ügy stb. fölött. *Hosszas, majd félbeszakasztott, majd újra kezdett alkudozás.*

ALKUDOZIK, (al-k-ud-oz-ik); k. m. *alkudoz-tam*, —*tál*, —*ott*, par. —*szál*, htn. —ni. Valakivel bizonyos dologra nézve folytonos alkuban áll, egyezkedik; abbahagyja s újra kezdi az alkut; az alkuvás minden csfnját, módját használja, gyakorolja. *Alkudozik, mint csigány a lóra. Km.*

ALKUDOZÓ, (al-k-ud-oz-ó) mn. tt. *alkudozó-t*. Alkuféle egyezkedést folytató s minden útonmódon végrehajtani akaró.

ALKUDTAT, (al-k-ud-tat); mivel t. m. *alkudtat-tam*, —*tál*, —*ott*, par. *alkudtass*, htn. —ni. Közbevetése, fölszólítása, sürgetése által eszközli, hogy a peres felek, pártfelek, ellenfelek egymással alkuba lépjenek, egyezkedjenek, illetőleg kibéküljenek.

ALKUHÁZ, (alku-ház) ősz. fn. Kereskedők, üzerek gyűlhelye, hol az adásvevére nézve értekeznek, s némely különös árucikkek, ú. m. váltók, állampapírok, forgalomban levő részvények, természetnyek fölött alkudoznak. Némelyek szerint: *tűszede* vagy *alkuterem*.

ALKUKÖTÉS, (alku-kötés) ősz. fn. Alkuvás következtében megállapított, s bizonyos forma szerinti szerződés.

ALKULEVÉL, (alku-levél) ősz. fn. Általán bármily alkuról szóló bizonyítvány, szerződvény, hiteles íromány. *Vásári, egyezkedési, békekötési, fogadási, eszögödei alkulevél.*

ALKUMESTER, ősz. fn. L. ALKUSZ.

ALKUSZ, (al-k-u-sz) fn. tt. *alkusz-t*, tb. —ok. A törvényhozási és könyelvben elfogadott szó a *sensal* kifejezésére, melynek értelményét, l. ALKÁR alatt.

ALKUSZDÍJ, (alkusz-díj) ősz. fn. Az alkusznak fáradságaért törvény vagy egyezkedés szerint fizettetni szokott díj.

ALKUSZÉRŰ, (alku-szérű) ősz. mn. Alkuhoz szabott, mért; alkuban kikötött; olyan mint az alku volt. *Alkuszerű átadás, fizetés.*

ALKUSZÉRÜLEG, (alku-szérüleg) ősz. hat. Alku szerint, amint az alkukötésben áll. *Alkuszerüleg*

átadni, átvenni, kifizetni, végrehajtani, teljesíteni valamit.

ALKUSZÉRZŐ, (alku-szérző) ősz. fn. Ugyanaz, ami *alkumester*, *alkár*, vagy az elfogadott hivatalos használatu *alkusz*.

ALKUSZIK, (al-k-usz-ik) rendh. k. ige. Rendes csak a jelentőmód jelenidejében: *alkusom, alkuszol* stb. Multakban: *alkuvám, alkuvál, alkuvék, alkuvánk* stb. *alkudtam, alkudtál, alkudott.* Jövőben *alkuandom, alkuvandol, alkuvandik* stb. Htn. *alkudni* vagy *alkusni*. Parancs. *alkudjál*. Némely szójárásokban, amely időknél az *sz* helyett *v* áll, az *u* ki is hagyatik, pl. *alkvám, alkvál, alkvandom, alkvandol* stb. Értelményére nézve l. ALKUDIK. *Nehézzen alkuszik meg két eb egy csonton. Km. Alkuszik, mint zsidó a gyapjura. Km. Sok sasmak egy fészenk nehéz megalkusni. Km. Régies értelemben am. illik.*

Akarmi dologban, az mi neked tetszik,
Ennekem is minden ugyanazon tetszik,
Különbözés hozzám semmi nem férkezik,
Előtted értenem nekem nem alkosik.

Istrváni Pál a XVI. századból.

De ezt az Isten szereste,
Ki ez ábrát megkedvelte;
Ha ez ábrát megkedvelte,
Alkosik hogy te szeressed
És mindennek meghirdessed.

Katalin legendája.

Alkosik megjelenteniünk (Ugyanott).

De alkossik meghallanod (Ugyanott).

Rendhagyói tulajdonságára nézve hasonló az *aluszik*, *nyugoszik*, *fektuszik*, *cselekszik*, *menekszik*, s némely másokhoz.

ALKUTERÉM, l. ALKUHÁZ.

ALKUTLAN, (al-k-u-t-lan) mn. tt. *alkutlan-t*, tb. —ok. 1) Amire alku nem történt; föltétel nélküli. *Alkutlan beleegyesés. Alkutlan fegyverletelés, magamagadás.* 2) Igehatározólag am. alku nélkül, alkutlanul. *Alkutlan beleegyesni, ráállani, elfogadni.*

ALKUTLANUL, l. ALKUTLAN 2)

ALKUVÁS, (al-k-u-v-ás) fn. tt. *alkuvás-t*, tb. —ok. Bizonyos áru vagy peres, ellenséges ügy fölötti egyezkedés, mint tetteleg folyamatban levő cselekvés; máskép: *alkvás*.

ALKVÁNY, (al-k-vány) fn. tt. *alkvány-t*, tb. —ok. Alku által megállapított, s írásba foglalt szerződés. Nehézkes kimondása miatt ajánlhatóbb: *alkulevél*. Mennyiben pedig az alku tárgyat akarjuk általa kifejezni, szintén helyesebb az: *alkutárgy*.

— ALL, párhuzamos magashangon *ell*, kettőztetett igeképző, pl. *sok-all, keves-ell*. Elemzésére nézve l. —L, mint képző.

ALLAP, (al-lap) ősz. fn. A testnek alsó oldali lapja, feneké, alaptere.

ALLEMEZ, (al-lemez) ősz. fn. Lemez, mely bizonyos testnek, műnek állapotját takarja, borítja. Az

épitészetben, szobrászatban jelent oly lapos részt, melyre más domború építési részek és ékítmények rakatnak.

ALLEVÉL, (al-levéli) ösz. fn. 1) Két vagy több levél azaz lap közül az alant fekvő. 2) Akármiféle levél vagy lap, melyet valami alá tesznek, pl. a fűvészkönyvben, pillegyűjteményben.

ALLÓ, (ar-l-ó) fn. tt. *alló-t*. Mátyusföldi kiejtéssel am. *olló*, mint nyirkáló, metsző eszköz. L. **OLLÓ**.

ALLOVÁSZ, (al-lovász) ösz. fn. Urasági lovakkal bánó, másod rendű lovász.

ALLOVÁSZMESTER, (al-lovász-mester) ösz. fn. A lovászmesteri hivatalban alárendelt vagy másod személy; az első neve vagy czime: *főlovászmester*.

ALLÖVET, (al-lövet) ösz. fn. Clysterium kifejezésére újból alkotott, de életre nem kapott szó. Helyette inkább *csőre* használtatik. L. **CSÖRE**.

ALLY, helyesebben l. **ALY**, vagy **ALJ**.

ALM, elvont törzse az *alma* (gyümölcsnem) szónak. Áttételnél fogva egy a *mal*, *mdl*, *mell* szóval, s jelentése am. tömött, teljes valami. (V. ö. **EL**). Ezt mutatja a szanszkrit *mal* vagy *malla* (összenyom), továbbá *alan* (tele, sok); így a hellen *μηλον* szónak nem csak 1) *alma*, lat. *malum*, hanem 2) gömbölyű, teljes emlő jelentése is van. Ily betűáttétel van ezekben is: *apr-ó* = *por-ó*, *abrinacs* = *bor-incs*, *onsz-ol* = *nosz-ol*, *idv* = *dív*.

ALMA, (alm-a) fn. tt. *almát*, tb. *almák*. 1) Köz ismeretű, s igen sok fajú gyümölcsnem, melynek ötrétű magtartója hússal van köröskörül bevonva. *Vad, szelíd, oltott alma*. *Nyári, őszi, téli alma*. *Piros, kormos, csigány alma*. *Bíralma, birsalma*. *Apró, fontos, aranyalma*. *Édes, borizú, savanyú alma*. *Addig uszkál az alma, míg el nem merül*. Km. *Alma nem mészse esik fájától*. Km. *Három alma, meg egy fél, kérettelek, nem jönni*. Népd. *As ifjúság arany alma, nehéz megöríteni*. Km. *Későn érő alma szokott sokáig tartani*. Km. *Beleharapott a savanyú almába, azaz kellelten nehéz munkába kapott, megizelte a rosztat*. *A tiltott almára sokkal többben vágnak*, (nitimur in vetitum). Km. *Piros alma is gyakorta férges*. *A szép alma is gyakran savanyú*. Km. *Szelíd almának van becsülete*. Km. *Az almának is szépét költik föl, a czégyeres gazembercket akasztják föl*. Km. *A tiltott alma jobb ízű a többinél*. Km. *Ötet is megcsalta a kígyó almája*. Km. 2) Átv. ért. almához hasonló némely termények. *Földi alma* = burgonya, disznóalma. 3) A férfi nyakcsomója: *Ádám almája*. 4) A magyar királyi ékszernek egyike, melyet koronázáskor a horvátországi bán szokott vinni. 5) Több helységnév törzse.

Palóczos ejtéssel: *aoma, auma, óma*. Egyezik vele a *csuvasz: olma*, magyar tájajéttéssel is: *olma*, a lat. *malum*, a hellen: *μηλον*, a török-tatár: *elma, alma*, finn: *omena*. V. ö. **ALM**.

ALMABOR, (alma-bor) ösz. fn. Sajtolt alma levéből készített borféle ital. Néhol: *almavíz*.

ALMABOR, NAGY SZÓTÁR.

ALMACSUTKA, (alma-csutka) ösz. fn. Az alma közepe, tulajdonképi magtartója.

ALMÁD, (alma-ad) helynév, tt. *Almád-ot*. Helyr. —*ra*, —*on*, —*ról*. Erdélyi falu.

ALMÁDI, (alma-ad-i) helyn. tt. *Almádi-t*, tb. —*ak*. helyr. —*ra*, —*n*, —*ról*. Pusztá neve Veszprém vármegyében.

ALMAECZET, (alma-eczet) ösz. fn. Almaléből készített eczet, néholt: *almavíz*.

ALMAFA, (alma-fa) ösz. fn. Ismeretes gyümölcs-fa, melynek öt rekeszes tokú magtartója a rajta termett almaféle gyümölcs. V. ö. **ALMA**.

ALMAFOLTOS, (alma-foltos) ösz. mn. Mondják lovakról, melyeken almaformájú kerek foltok, pettyek látszanak. Szokottabban: *almás*, pl. szürke, pej.

ALMAFÖZET, (alma-főzet) ösz. fn. Főtt almából készített éték, vagy lé.

ALMAFURÓ, (alma-furó) ösz. fn. Gyümölcsfereg neme, mely különösen az alma virágait pusztítja, s magát az almába beeszti.

ALMAGÉREZD, (alma-gérezd) ösz. fn. Hosszában hasábokra metszett almagyümölcsnek egy-egy darabja, szelete.

ALMÁGY, (alma-agy) helyn. tt. *Almágy-ot*, hely. —*ra*, —*on*, —*ról*. Falvak Gömör és Somogy vármegyékben.

ALMAHASÁB, (alma-hasáb) ösz. fn. Almagerzd, vagy almaszelet.

ALMAHÉJ, (alma-héj) ösz. fn. Börnemű, szivós, s a gyomor által meg nem emészthető hártaburok, mely az alma husát betakarja. *Piros, zöldes, fehér, sima, göröncses almahéj*. *Hántott almahéjat pirtítani*.

ALMAILONCZA, (alma-iloncza) ösz. fn. Ilonczanemű fereg, mely az almalevelekbe szeret tekerődni, V. ö. **ILONCZA**.

ALMAÍZ, (alma-íz) l. **ALMAPÉP**.

ALMAKÁSA, (alma-kása) ösz. fn. Almából készített pépféle éték, vagy nyalánkság.

ALMAKERÉK, (alma-kerek) ösz. mn. Minek almaformájú, gömbölyű alakja van. Másképp: *almakerékségű*.

ALMAKERÉK, (alma-kerék) ösz. helyn. Helyr. —*re*, —*én*, —*ről*. Falu neve Erdélyben.

ALMALÉ, (alma-lé) ösz. fn. Almagyümölcsből autolt lé; *almavíz, almabor, almaeczet*.

ALMALEVELESZ, (alma-levelész) ösz. fn. Almafa leveleit pusztító feregnek. V. ö. **LEVELESZ**.

ALMALEVÉLMOLY, (alma-levélmoly) ösz. fn. Molyfaj, mely az almafa leveleit sanyarja, pusztítja.

ALMÁLLIK, (alm-a-all-ik); k. m. *almáll-ott*, htn. —*ni* vagy —*ani*. Mondják csikóróli, lóróli, midőn szőrén almaforma foltok képződnek; **ALMÁSODIK**.

ALMAMAG, (alma-mag) ösz. fn. Az almagyümölcs magvai, melyek ötrekeszű tokban rejlenek.

ALMAMELLEK, (Alma-mellyék) ösz. fn. és helyn. falu Somogy vármegyében.

ALMAMEZŐ, ösz. fn. és helyn. Bereg és Bihar vármegyében Helyr. —*re*, —*n*, —*ről*.

ALMAMUST, (alma-must) ősz. fn. Sajtót al-
mából mustféle lé, ital.

ALMAKÖRTE, (alma-körte) ősz. fn. Körtefaj,
mely alakjára nézve almához hasonló.

ALMANACH, fn. tt. *almanach*-ot. Középkorban
az arabok által behozott, s minden európai nyelvben
elfogadott szó. Általán jelent kalendárium vagy nap-
tárféle könyvet. Különösen 1) Nagyobb terjedelmű,
holmi hasznos ismereteket tartalmazó naptár. 2) Szép-
művészeti, nevezetesen költői munkákból álló gyűjte-
mény, mely újévi ajándékuul nyújtatik a közönségnek.
3) Névkönyv. *Katonai almanach*.

ALMANDIN, fn. tt. *almandin*-t, tb. —ok. A
rubinok neme alá tartozó drágakőfaj. Adelung sze-
rint nevét Cariában fekvő *Alabanda* városától kapta.

ALMAMEDV, (alma-medv) ősz. fn. Almából su-
tott nedv, must; almavíz, almálé.

ALMÁNY, (al-mány) fn. tt. *almány*-t, tb. —ok.
Általán, amit valami alá tesznek, pl. talap, ászokfa.

ALMAPÉP, (alma-pép) ősz. fn. Főzött vagy sü-
tött alma husából készített kása, nyalánkság, pépféle
étel.

ALMÁRIOM, fn. tt. *almáriom*-ot. Mint a latin
armarium-ból kölcsönzött szó, eredetileg am. fegyver-
tartó szekrény. Átv. ért. mindenféle szekrény, mely-
ben ruhát, edényeket, könyveket stb. tartani szokás.
Ruhaalmáriom. Könyves almáriom. Konyhai almáriom,
néhol: pohárszék, tálas. *Diófa, tölgyfa almáriom*.
Festett, tulipános almáriom. Almáriomba bujtanai, zárn
ni valakit. Palócson ejtéssel: *aumáriom, ómáriom*.

ALMÁS, (alm-a-as) mn. tt. *almás*-t vagy —at,
tb. —ak. 1) Almával bővelkedő, almatermő. *Almás*
kert. 2) Almával kereskedő. *Almás kofa.* 3) Amiben
almát szállítanak, tartanak. *Almás hajó, szekér, taliga*.
Almás pince, kamara, kosár. 4) Almához hasonló ke-
rek foltokkal, pettyekkel tarkázott. *Almás ló, paripa.*
5) Mint fő- és tulajdonnév több mezőváros, falu és
puszták neve, helyrag. —ra, —on, —ról, tt. —t,
tb. —ok.

ALMASAV, (alma-sav) ősz. fn. Almaléből készí-
tett sav. V. ö. SAV.

ALMÁSDERES, (almás-deres) ősz. mn. és fn.
Oly deres ló, melynek szőrét almakerekségtű foltok
tarkítják. *Négy almásderesen járnai. Almásderes pari-
pán lovagolni.*

ALMÁSKERT, (almás-kert) ősz. fn. Almafákkal
beültetett kert.

ALMÁSLEPÉNY, (almás-lepény) ősz. fn. Al-
mapéppel, almával készített lepényféle sütemény.

ALMÁSRETES, (almás-rétes) ősz. fn. Almasze-
letekkel béllelt rétesnemű sütemény.

ALMÁSROH, (almás-roh) ősz. fn. Almakerek
foltokkal tarkázott roh, azaz feketebarna szőrű ló.

ALMÁSSZÜRKE, (almás-szürke) ősz. mn. és
fn. Almakerek foltokkal tarkázott szürke. *Almásszürke*
paripán ülni. Nyergeld meg az almásszürkét.

ALMASZAK, (alma-szak) ősz. fn. Almaíz, al-
mapép.

ALMASZÁR, (alma-szár) ősz. fn. Szár, mely-
nélfogva az alma a termőágon függ.

ALMASZÉG, (alma-szég) ősz. fn. Falu Bihar
vármegyében, helyrag —re, —én, —ről.

ALMASZELET, (alma-szelet) ősz. fn. A felme-
telt almából egy-egy hasáb, darab, gerend. *Kirántott*,
cukorral vagy fahéjjal fűszerezett almászelet.

ALMASZELETKE, (alma-szeletke) ősz. kics.
fn. Kicsi, vékony almászelet.

ALMASZÍN, (alma-szín) ősz. fn. Olyan szín,
milyen az almáé. Használtatik melléknevtül is, *alma-
színtü* helyett. *Almasszín, posztó, kelme, sötét.*

ALMASZINŰ, (alma-színű) ősz. mn. Alma színé-
hez hasonló színű. *Almasszínű és kereksgű edény, czu-
kortartó.*

ALMASZIPOLY, (alma-szipoly) ősz. fn. L. SZ.
JÁNOSBOGARA.

ALMATORTA, (alma-torta) ősz. fn. Torta, vagy-
is pépsütemény, az őszvezdött, s különféle fűszerek-
kel vegyített almahusból.

ALMAVÍZ, l. ALMABOR.

ALMÁZ, (alm-a-az); önh. m. *almás-tam*, —tál,
—ott, par. —z, htn. —ni. Almát eszik, almán rágó-
dik. A *kenyerez, boros, serez* s több ilyen hasonlatára
alkotott ige.

ALMAZÖLD, (alma-zöld) ősz. mn. Oly zöld
színű, melyek bizonyos fajú almák. *Almazöld kelme*,
posztó, kintös, kenő.

ALMOZ, (al-om-oz); önh. m. *almostam*, —tál,
—ott, par. —z, hat. —ni. A barmok, nevezetesen a
lovak, tehenek, ökrök, sertések alá, vagyis fekhelyére
almot, szalmát vet. Olyan mint: *dgyaz*.

ALNÁDOR, (al-nádor) ősz. fn. A kir. táblánál
a nádor helyettese, képviselője, a táblabárok után első
személy.

ALNEM, (al-nem) ősz. fn. Általán valamely tá-
gabb, szélesebb osztályzatban foglalt szűkebb osztály.
Különösen az állatok, növények és ásványok orszá-
gában a főnem alá tartozó testek alárendelt osztályai,
pl. az állatok egyik főnemét teszik az emlősök, s
ezek alnemei: a szarvasmarhák, ebek, egerek stb. A
növények egyik főnemét teszik a fák, melyek alne-
mei: fűzfák, almafák, szilvafák stb. Továbbá am. al-
nép, köznépből származott emberi vagy társadalmi
osztály.

ALNÉMET, (al-német) ősz. fn. és mn. Alnémet-
országi (hollandi) lakos. Továbbá az alnémeteknél di-
vatos, létező. *Alnémet nyelv, szokás, visélet.*

ALNEMI, (al-nemi) ősz. mn. Alnémet illető, ah-
hoz tartozó; alnépi.

ALNÉP, (al-nép) ősz. fn. Köznép, a nép alsóbb
osztálya, mennyiben részint társadalmilag, részint er-
kölcseire nézve a főnéppel, a nemes míveltebb osz-
tályllyal ellentétben áll. Megvető ért. a nép csöcse-
lékje, sőpreje.

ALNÉPI, (al-népi) ősz. mn. A néptömcg alsóbb
származásu, nem nemes, nem polgári osztályából való,

art illető, ahhoz hasonló. *Alnépi credet, szokás, vicelet. Alnépi nyereség, durvaság.*

ALÓL (al-á-el v. al-el) névh. és ih. Személyrag. *alól-am, —ad, —a, tb. alól-unk, —atok, —ok.* Megfelel e kérdésre: *honnan?* Mint névh. alanyeset után áll, pl. *hás alól* kiásott föld. Értelme: onnan, azon helyről, tájról, mely bizonyos testnek alját, alapját, fenekét teszi vagy illetőleg mögötte áll. *Föld alól* kibúvó férgek, egerek. *Vás alól* kövecsét, homokot ásní. *Tehén alól* elhúzni a szopós borjat. *Elrántották alólam* a székét. *Elrántják alóla* a gyékényt. Átv. ért. *Kinőtt már a vessző alól.* *Kivonta magát a fegyelem alól.* *Fölmentették a szolgálát alól.* Ennélfogva rosszul van: *alólirt* e helyett: *alulirt.* Mint igehatározó az illető ige előtt, vagy ha a mondat természete úgy kívánja, utána is áll. *A szarvasmarhát alól* hajtják fölfele. *Alól* mozdítani valamit. Máskép: *alulról.* V. ö. **ALUL.**

ALÓLRÓL, helyesebben **ALULRÓL.**

ALOM, (al-om) fn. tt. *almot, tb. almok.* A négy-lábu házi állatok alá ágyul vetett szalma, gazféle alyázat. Különösen így nevezik a sertések ágyzatát. *Még a disznóalmot is eladná* = igen fősvény. Km. *Almot* vetni. *Kiháynni a disznók almát.* Népies gúnynyelven jelent vetetlen, összevisszahányt piszkos ágyat. *Alomban* fekszik, *nem ágyban.*

Gyöke akár azon *al*, melyből *alá, alatt, alul* származik, akár az, mely az *alszik, alvás* töleme, a tárgy mivoltára nézve egyre megy, t. i. az elébbi elemzésnél fogva = *alyázat*, barom *alyja*, a második szerint = *alvásul* vetett ágy.

— **ALOM**, (al-om) ösz. főnévképző, melynek hangrendileg párhuzamos magashangu társa: **ELEM**, mint kétágu minden más módosítást kizárván, pl. a mélyhanguaknál: *hat-alom, bánt-alom, borz-alom, unalom, vig-alom*, a magashanguaknál: *kegy-elém, fél-elém, gyötr-elém, tür-elém, figy-elém.* Csupán tájéjtés-sel, de nem mívelt társalgási s irodalmi nyelven van *elém* is. E képzőnek első alkatrésze azon *al el*, mely nagyszámu áth. és önh. igéket képez, részint önállókat, részint olyakat, melyek csak származékaikban divatoznak, milyek igen kevés kivétellel, pl. *ural, figyel, kegyel*, az *om, ém* képzővel párosulók, különösen 1) a gyökigékből képzettek, mint: *hat-al-om, un-al-om, nyug-al-om, sir-al-om, biz-al-om, szán-al-om, fél-el-ém, kér-el-ém, tür-el-ém, véd-el-ém, sér-el-ém*, 2) a törzsigékből származók: *bánt-al-om, forg-al-om, mozg-al-om, bugz-al-om, irg-al-om, izg-al-om, érz-el-ém, ért-el-ém, sejt-el-ém, gyötr-el-ém, firt-el-ém, küzd-el-ém*, 3) a nevekből eredők: *borz-al-om, vig-al-om, gcrj-el-ém, kény-el-ém, szer-el-ém*, 4) az *ad ed*-féle önható igékből származók: *forrad-al-om, fárad-al-om, borzad-al-om, vigad-al-om, fogad-al-om, riad-al-om, szunyad-al-om, enged-el-ém, gerjed-el-ém, terjed-el-ém, csügged-el-ém*, 5) oly igékből és nevekből eredők, melyek *od, éd, üd*, középképzőt vesznek föl, ú. m. *lak-od-al-om, ir-od-al-om, bis-od-al-om, áll-od-al-om, agg-od-al-om, bir-od-al-om, fáj-(o)d-al-om, ur-od-al-*

om, bony-od-al-om, vess-éd-el-ém, pök-öd-el-ém, tür-öd-el-ém, stb.

E példákból látható, hogy némely gyökökből kétféle alaknak származnak, milyenek: *ur-alom, ur-od-al-om; nyug-alom, nyug-od-alom; tür-elém, tür-öd-elém*; de vannak olyak, melyek csak betoldott alakban divatoznak, mint: *lak-od-alom, bony-od-alom, áll-od-alom, vess-éd-elém, pök-öd-elém.*

Ezen *al el* képző jobbára folytonosságra vonatkozik, pl. *kegyel* = folytonos kegyben tart, *hatal* = folytonosan hat, *unal* = folyvást un, stb.

Második alkatrésze egyezik azon *om, ém, öm* háromágu képzővel, mely szintén nagyobb részt hangugrató főneveket egytagu szókból, illetőleg elvont gyökökből képez, ú. m. *al-om, ál-om, hal-om, maj-om, iz-om, kor-om, öl-om, ver-ém, ter-ém, szír-om, kör-öm, ür-öm*, stb. Ezen képző hangugrató tulajdonságából okszerüleg gyanítható, hogy hangzója csak könnyebb kiejtés végett szolgáló segédhang, s lényegét az *m* mássalhangzó képezi, miért a régiek az alanyesetben is hangzó nélkül irták: *hatalm, ngugalm, szerelm, kegyelm*, stb. Mi ezen *m* származását illeti, véleményünk szerint rokon eredetű a *b, f, p, v* szervtársával, melyek szintén mint képzők hangzó nélkül járulnak az illető gyökökhöz, pl. *domb, gomb, csomb, romb, gömb, dülf, csúf, szörp, terp, szaru, fenyv, teru, elv, nyelv, ölv*, stb. Ezen neműek közül többről világos, hogy nem egyebek, mint az eredeti *ó ü, í ü* változatai, pl. *nyelö, nyelv; elö, elv; ölö, ölv; olö, olu, olv; fenyö, fenyü, fenyv*; innen hasonlóké nyomán *domö, domö; gomö, gomb; csomö, csomb; gömö, gömb; terö, teru, terp; szörö (szürö), szörp; törö, törp(e)*, stb. Hasonlóan elemezhetők: *alö, alv, alm, alom; járó, járu, járm, járom; terö, terü, teru, term, terem; elö, elv, elm, elem; olö, olv, olm, olom, ólom*; a többtaguaknál: *hatalö, hatalv, hatalm, hatalom; siralö, siralv, siralm, siralom; figyelö figyelv, figyelm, figyelém; uralö, uralv, uralm, uralom; kegyelö, kegyelv, kegyelm, kegyelém, stb.* Az eredeti *ó ü, í ü* képzőjüek, mint *milyenekre* vonatkozó, tulajdonkép mellékevek, a többiek pedig, mint *miséget* jelentők, főnevek.

Megjegyzésre érdemes, hogy az *alom elem* képzőjü szók egyik fő része kedélyi, érzéki vonalmat, cselekedetet, illetőleg indulatot fejez ki, milyenek: *buzgalom, fájdalom, figyelem, kegyelem, unalom, nyugalom, szánalom, siralom, sérelem, félelem, türelem, érzelem, irgalom, vigalom, gyötrelem, gerjelem, kéjelem, szerelem, borzalom*, stb.

ALOMSZALMA, (alom-szalma) ösz. fn. A barnok alá alomlat ágyazott szalma. *Gebéje oly éhes, hogy az alomszalmát is megenné.*

ALOR, (al-or) fn. tt. *alor-t*, tb. —*ok.* Némelyek szerint annyit tenne, mint kereskedői segédszemély, biztos (Subject). E szót nem ajánlhatjuk, mert szorosán az etymologia szerint ezt is tehetné: *altol-vaj* (vicefur).

ALOSZTÁLY, (al-osztály) ösz. fn. Valamely terjedelmesebb osztály egyegy része, tagja.

ALÖLTÖNY, (al-öltöny), l. ALRUHA.

ALPÁR, falvak Abaúj, Pest és Bihar megyében; helyragokkal —*on*, —*ra*, —*ról*. Van ily nevű pusztája is. A névtelen jegyzőnél: *Olpár*.

ALPÁRKÁNY, (al-párkány) ősz. fn. Valamely épület, fal, oszlop alsó szegélyzete, pártázata.

ALPÉRÉS, (al-pérés) ősz. fn. Törvénykezési nyelven a bíró előtt perlekedők közül az, ki vád vagy panasza alatt áll; ki ellen a másik félnek (főperesnek) keresete van.

ALPÉRÉSI, (al-péresi) ősz. mn. Alperest illető, arra vonatkozó, attól származott, stb. *Alperesi ügyvéd, irományok, kifogások, bizonyítványok*.

ALPOHÁRNOK, (al-pohárnok) ősz. fn. Rangra néve a főpohárnok után álló udvari tiszt. V. ö. POHÁRNOK.

ALPÖRÖS, ősz. fn. L. ALPÉRÉS.

ALPÖRÖSI, l. ALPÉRÉSI.

ALREND, (al-rend) ősz. fn. A népek polgári osztályozása szerint az alsóbb fokon álló polgárok, illetőleg lakosok sokasága. Nálunk, midőn a népet örvényi értelemben véve csak a kiváltságosak tevék, az alrendhez számíthatók: az alsó papság, a köznemesség, a királyi városok és szabad kerületek lakosai. Ezek fölött állanak a *főrendek*.

ALRENDŰ, (al-rendű) ősz. mn. Kős értelemben, alsóbb rendből, köznépből való, nem nemes, nem kiváltságos. Magyar régibb polgári értelemben a kiváltságos nép alsóbb osztályához, vagyis a tekintetes Karokhoz és Rendekhez tartozó. *As alrendűek a főrendűekkel a megyegyűléseken együtt, az országgyűlésen különkülön tancsokontak.*

ALRÉSZ, (al-rész) ősz. fn. Valamely egésznek azon része, mely a többinél alantabb áll, fekszik. *Ajtó, kályha, ablak alrése. Hajó, szekér alrése. As űbe rakott fa alrése.*

ALRÉVÉSZ, (al-révész) ősz. fn. A főrévész parancsa alatt álló, annak alárendelt segédrévész.

ALRUHA, (al-ruha) ősz. fn. Ruha, melyre még mást is öltünk, mint, kabát alatt a mellény, mente alatt a dolmány, téli öltöny alatt a könnyű kabát. A testet közvetlenül takaró fehérruha: *alsóruha*.

ALRUHÁZAT, (al-ruházat) ősz. fn. Általán az alruhák ösveesen véve. A katonaságnál, az apróbb ruhadarabok, pl. sipka, nyakkravaló, mellény.

ALSÁG, (al-ság) fn. tt. *alság-ot*. A maga nemében alacson állapot; alacsonság tulajd. és átv. ért. véve.

ALSÍK, ősz. fn. Alant fekvő sík, alföldi sík.

Távol egy alsíkon, hol csinos zöld sudarával
Két remegő levelű nyár közt szép szilfa virított.
Vörösmarty.

ALSÓ, (al-só) mn. tt. *alsó-t, űb*. —*k*. 1) Az egymással függőleges irányu viszonyban levők között, a mélyebben, alantabb fekvő, amin a többi mintegy alapon nyugszik; fokozva: *legalsó*. *Alsó kőor a falban. Alsó fok a latorján*. 2) A távolsági fekkentes viszonyban levők között az, mely a fölött magassági

ponthoz képest mélyebben vagy legmélyebben van. *Alsó Magyarországnak*, mely az északi sarktól távolabb esik, mint a felső. 3) Átv. ért. a maga nemében kisebb, alárendelt, melytől más hasonlók kezdetüket veszik. *Alsó tanoda. Alsó hivatal, állomás*. 4) Mint főnév a kártyajátékban képes levelek között azon lap, melyen a szem alul van, s melynél közvetlenül előkelőbb a *felső vagy filkó*. *Vörös-, tők-, makk-, sőt-alsó. Alsóval útni, nyerni. Alsót húzni. Alsóra játszani*.

ALSÓBAJOM, (Alsó-Bajom) ősz. helyn. Helyragokkal: —*ba*, —*ban*, —*ból*.

ALSÓFALGA, (alsó-falga) ősz. fn. A várerődítésben alacsonyabb erőd-fal, melyen belül a magasabb falga áll.

ALSÓFALU, helység Gömör megyében.

ALSÓGYÓGY, (Alsó-Gyógy) ősz. helyn. Erdélyi falu. Másikép: *Algyógy*. Helyr. —*ra*, —*on*, —*ról*.

ALSÓHÁZ, (alsó-ház) ősz. fn. 1) Általán, az utczasorban legalantabb fekvő ház. 2) Az angoloknál a képviselők táblája az országgyűlésen; alsóparlament. Nálunk szintén így hívták a követek tábláját.

ALSÓING, (alsó-ing) ősz. fn. A székelyeknél am. pendely, vagy ingaly.

ALSOK, falu Hont vármegyében.

ALSÓK, falu Somogy vármegyében.

ALSÓTÁBLA, (alsó-tábla) ősz. fn. Magyarországnak a régibb országgyűlési testület azon külön tanácskozó része, mely a káptalanok, vármegyék, szabad kerületek, kir. városok, és távollevő főrendűek küldötteiből állott. Elnöke volt a kir. személynök. Ma: *képviselőház*.

ALSÓTÁBLAI, (alsó-táblai) ősz. mn. Az országgyűlési alsótáblát illető, ahhoz tartozó, attól származó stb. *Alsótáblai tagok, indítványok, határozatok. Alsótáblai ülések, usenetek. Alsótáblai jegyzők, gyorsírók, stb*.

ALSÓVINCZ, (Alsó-Vincz) ősz. helynév, más-kép: *Alvincs*. Helyragokkal: —*re*, —*én*, —*ről*.

ALSÓVISZT, (Alsó-Viszt) ősz. helyn. rag. —*re*, —*én*, —*ről*.

ALSZAKÁCS, (al-szakács) ősz. fn. Másod rendű, második szakács.

ALSZALAG, (al-aszlag) ősz. fn. Szalag, mely fölött még egy másik van.

ALSZÁR, (al-szár) ősz. fn. A térdtől lábfejjig nyúló testrész, szárcsont.

ALSZÁRFICZAMODÁS, (al-szár-ficszomodás) ősz. fn. Az alszár kificszamlása a térdhajlásban.

ALSZÁRPÓLYA, (al-szár-pólya) ősz. fn. Sebészek kötőeszköze, melyet különösen a lábzártörések vagy ficszamlásoknál használnak.

ALSZÁRTÖRÉS, (al-szár-törés) ősz. fn. Az alszár-csont forgójának megszakadása.

ALSZÁZADOS, (al-százados) ősz. fn. Másod rendű százados. *Lovas, gyalog alszázados*. V. ö. SZÁZADOS.

ALSZÉKONY, (al-szék-ony) mn. l. ALUSZÉKONY.

ALSZÉL, (al-szél) ősz. fn. Déli szél, melyet a vidékek különféleségéhez képest egyes tájakról is neveznek, pl. a győriek, komáromiakra néve: *pápai szél*, ismét ezekre néve: *balatoni szél*, v. *Balaton szele*. Köznépies elménczkedésben annyit is tesz, mint posz, fing. *Budösen fúj az alszél*.

ALSZÉL, (al-szél) ősz. fn. E szónak második alkatrésze *szél* (margo) kiejtésre nézve különbözik a másik *szél* (ventus) szótól, t. i. ebben a tótos vidékeken is az *é* hibátlanul ejtetik, amabban pedig némely vidékiek élesen ejtik: *szil*. Jelenti valamely testnek, térnek alsó szegélyét, körét, karimáját, vég-határát.

ALSZÉMÉLYZET, (al-szémélyzet) ősz. fn. Valamely testület, hatóság, hivatal alsóbb rendű tisztjei öszvesen véve, pl. irnokok, gyakornokok, napdijasok, bemozdók stb.

ALSZIK vagy **ALUSZIK**, (al-sz-ik, v. al-usz-ik) k. Első mult: *alvám* v. *aluvám*, *alvól* v. *aluvól*, *alvék* v. *aluvék*, stb. másod. mult: *aludtam*, v. *aluttam*, *aludtál*, v. *aluttál*, *aludt*, v. *alutt*, stb. par. *alugyál* v. *alugyjál*; fogl. *alugyam*, htn. *aludni*, v. *alunni*; állapj. *alva* v. *aluva*, *alván*, v. *aluván*; *altomban* v. *aludtomban* v. *aluttomban*, *altodban*, *altában* stb. Értelme: Az állati nyugalom, vagy téletlenség azon állapotában van, midőn az érzékek legalább külsőleg mintegy működési szünetet tartanak, s a lélek csak homályos, zavart öntudattal bír. Ellentéte: *ébren* van, *émett*. Különféle fokai: *szunny*, *szunnyad*, *szunnyadoz*, *szendereg*, külső jeleire nézve: *bólint*, *bólogat*, *bóbiskol*, *horkol* stb. *Mélyen, caendesen, nyugtalanul, alunni*. *Éjhosszant alunni*. *Félszemre aluszik, mint a nyúl*. Km. *A szegény ember étel helyett is aluszik*. Km. *Aluszik, mint a gúzú, mint a juhászbanda*. Km. Vétetik áthatólag is tárgyesetes viszony nével. *Végig aluszza a napot*. *Elaluszsa az iakolat, templomot*, = *alva* maradván elmulasztja. *Lealuszsa nappal, amit éjjel elmulasztott*. *Kialuszsa magát*. *Átalunnék három éjezakát, ha ennie nem kellene*. 2) Átv. ért. mondjuk az égni szünő tüzről, vagy az élet elmulásáról. *Elalszik a tűz, az égő gyertya, lámpa, fátkya*. *Örökre elaludt*.

... álom

Öldösi szíveiket, s velök alszik az ősi dicsőség.
Vörösmarty.

... ób ne riaszd fel

Alvó bánatimat. Vörösmarty.

Csak alunni jár a lélek bellé. Km. 3) Mondjuk az ideiglen lecsillapodott indulatokról is. 4) Szintén átv. ért. *alusznak*, *megalusznak* némely híg, folyó testek, midőn megsűrűsödvén merevekké s mintegy holtakká lesznek. *Alutt tej, alutt vér*.

Ezen ige hajdan egyszerűen *al-ik* v. *ol-ik* volt, honnan az *alut*, *altat*, és *olt* származékok. Legközelebb rokona azon *ál*, melyből *álm* származott, előlehhel *hál*. Alunni, törökül: *uju-mak*, a finnben *usetan* am. *altatok*. Valószínű, hogy a magyarban há-l az eredeti alak, s kifejezi az alvónak gyöngé fu-

valásu lehet, melyet még erősebben utánoznak az alvó orrának szuszogását kifejező *szuny*, *szendereg*, melyekhez mint hangutánzókhöz hasonlóak a hellen előlehes *ύπνος*, a lat. *somnus*, *sopor*, a német *schlafen*, a szláv *szpi* (alszik) stb.

ALTÁBORNAGY, (al-tábornagy) ősz. fn. Tábornagi helyettes. (Feldmarschall-lieutenant.)

ALTÁBORNOK, (al-tábornok) ősz. fn. 1) Azon helyettes főtiszt, ki háboru alatt a táborozó katonaság elhelyezése s rendezése felől gondoskodik (Vice-Generalquartiermeister). 2) Alvezér, alhadvezér. (General-lieutenant.)

ALTÁL, (al-tál) ősz. fn. Tál, melyet az ágyban fekvő beteg alá tesznek, székelés végett.

ALTANÍTÓ, (al-tanító) ősz. fn. Bizonyos tanzókeken a rendes első tanító mellett működő segéd; másod, illetőleg helyettes tanító. *Altanító az elemi tanodában*.

ALTARÉJ, (al-taréj) ősz. fn. A kakas állán levő taréjnémi húsfüggelek; kakasszakál.

ALTÁRS, (al-tára) ősz. fn. A kiállított katonaság sorozatában minden egyes legénynek altársa az, ki közvetlenül balján áll, a jobbja felül álló pedig *feltárs*.

ALTAT, (al-tat); áth. m. *allat-tam*, — *tál*, — *ott*. par. *altass*, htn. — *ni*. Valakit bizonyos eszközzel, móddal alunni késztet, álomba ejt, szenderít. A *kisdedet énekléssel, ringatással altatni, elaltatni*. *Simgatással, talpvakargatással, álmopporral, álmotállal altatni valakit*. Átv. ért. a lelki, érzéki, szellemi működő erőt mintegy alvó, vagyis tehetetlen, öntudatlan állapotba helyzi. *Elaltatni valakiben a becsületérzést, a lélekismeretet, a dicsvágyat, az ész tehetéseit*.

ALTATÁS, (al-tat-ás) fn. tt. *altatás-t*, tb. — *ok*. Cselekvés, mely által, vagy midőn valaki altat. L. **ALTAT**.

ALTATÁSI, (al-tat-ás-i) mn. tt. *altatási-t*, tb. — *ak*. Altatáshoz tartozó, azt eszközölő. *Altatási szer, mód*.

ALTATÓ, (al-tat-ó) mn. és fn. tt. *altató-t*, tb. — *k*. 1) Mint mn. általában, aki vagy ami álmod hoz, szerez, okoz, előmozdít. *Altató szer, ital, dajka*. 2) Azon szer, mód, mely által az altatás történik. *Altatót adni a kis gyermeknek*. *Mékonyféle altató*.

ALTATÓNADRAGULYA, (altató-nadragulya) ősz. fn. A nadragulyák neméhez tartozó növényfaj, melynek virága kékesfehér, másképp: *álmokhózfű*, *bolondfű*. (Atropa Mandragora. L.)

ALTEHER, (al-teher) ősz. fn. A tengeri hajózásban azon teher neme, melyet a hajó fenekére raknak, hogy azt a hullámok hanyása ellen súlygyenbe tartsa, s mely rendesen homokból áll. *Alterhet rakni* = a hajó fenekét homokkal terhelni. *Alterhet úrtíni* = a homokot a hajóból kitakarítani.

ALTENGÉRNAGY, (al-tengér-nagy) ősz. fn. A tengeri hajóhad másod vezére. (Vice-Admiral.)

ALTEST, (al-test) ősz. fn. Az emberi test azon része, mely a mellüregen alul a has és medencez üregét foglalja magában.

ALTESTI, (al-testi) ősz. mn. Altestben levő, ahhoz tartozó, azt érdeklő. *Altesti fájdalom, sérv.*

ALTÉT, (al-tét) ősz. fn. A körmondatban vagy beszédben a főté vagy főmondat alá rendelt, mintegy járulékkéféle tétel.

ALTISZT, (al-tiszt) ősz. fn. Az alhadnagyon alul levő kisebb rangú tiszt, nevezetesen: őrmester, káplár, alkáplár. Az alhadnagytól kezdve kapitányig bezárólag: *feltiszt.* Az őrnagytól ezredesig: *törzstiszt.* Szélesebb ért. a polgári hivatalokban, alárendelt, alsóbb rangú hivatalnok, tisztviselő.

ALTISZTI, (al-tiszti) ősz. mn. Altisztet illető, altiszt, mint olyan által viselt. *Altiszti rang, hivatal. Altiszti egyenruha.*

ALTISZTSÉG, (al-tisztség) ősz. fn. 1) Altiszti rang, hivatal. *Altisztségre kinevezni valakit.* 2) Altiszti hivatalt viselő személyek testülete, öszevege. *Az altisztséget megvendégelni.*

ALTÖRVÉNYHATÓSÁG, (al-törvény-hatóság) ősz. fn. Oly törvényhatóság, mely más fölébbvalónak van alárendelve, melytől az illető ügyek fölébbeztetnek.

ALTÖRVÉNYSZÉK, (al-törvény-szék) ősz. fn. Törvénytörvény, mely előtt csak kisebbnemű ügyek folyhatnak, melynek némely szabad községek törvénytörvényei. 2) Minden oly törvénytörvény, melytől az illető felek ügyeiket fölébbezhetik; első bíróság.

ALTÖRVÉNYSZÉKI, (al-törvény-széki) ősz. mn. Altörvénytörvényhez tartozó, azt illető, attól származó. *Altörvénytörvényes bírók, jegyzők, ítéletek.*

ALTÚSZ, (al-túsz) ősz. fn. Az eredeti első túsz helyett jótálló személy. V. ö. TÚSZ.

ALU, (al-u) mn. Régiesen am. *alvó* az elavult alik igéből. *Hét alu szentek* (Septem fratres dormientes).

ALUDDOGÁL, (al-ud-od-og-ál) gyak. őnh. m. *aluddogál-t*, htn. —ni. Nem mélyen, lassan, csendesen, de folyvást vagy gyakran rárákezdve alszik. Az alvás gyöngébb, szelidebb kifejezésére használt ige. *Olvasás, varrás, vagy valamely érdektelen beszéd alatt aluddogálni. Idegyöngéségből, fáradságból aluddogálni. Kemence, meleg kályha mellett aluddogál.* Hasonlók: *szundikál, szunyókál.*

Aluszdogál helyett divatozik, valamint *iddogál* = *iszdogál*, *éddégél* = *észdegél*. Molnár Albertnél röviden *aluddogál*, s eredetileg helyesebben, valamint ezek és ilyenek is: *járdogál, álddogál, üldögél, mendégél*, stb. az elemzés szabályai szerint rövidék.

ALUDTLÉ, (aludt-lé) ősz. fn. Szakácsok nyelvén, bizonyos híg főzelékek megsűrűsödött, kocsonyaféle neme (Sulze).

ALUDTTEJ, (aludt-tej) ősz. fn. A tej turós részecinek kocsonyaszerű megmredése. *Szereti, mint tót az aludttejet.* Km. *Kinek a kása megégette száját, az aludttejet is fűjja.* Km. Más néven némely tájakon: *szerdék*, vagy ha mesterségesen oltó által készítik, *tarhó*.

ALUDTTEJES, (aludt-tejes) ősz. mn. 1) Amiben aludttejet tartanak. *Aludt-tejes fasék.* *Ha Isten akarja, az aludt-tejes fasék is előtli.* Km. 2) Aludt-tejvel készített. *Aludt-tejes kása.*

ALUDTVÉR, (aludt-vér) ősz. fn. Kocsonyaként öszvefutott, megsűrűsödött vér.

ALÜL, (al-ül) ih. és névutó. Mint ih. e kérdésre: *hol?* bizonyos helyre mutat, mely fölött valami áll, vagyis = azon helyen, mely másokhoz képest mélyebben fekszik. *Alül víz mossa a hátsat, fölül tús emészt.* *Alül nyers a fa, fölül száradni kezd.* *Fogd meg alül.* Mint névutó állapító ragu nevek után áll. *Hegyen alül mennydörög és esik, hegyen fölül tiszta az ég.* Átv. ért. becser nézve csekély mértékben. *Bírálaton alül levő munka.* *Várakozáson, reményen alül való eredmény.* *Nem adom száz forintot alül.*

ALULAT, (al-ul-at) fn. tt. *alulat-ot.* Valamely testnek alanti oldala. Ellentéte: *fölület.*

ALULCSAPÓ, (alul-csapó) ősz. fn. Oly malmokról mondjuk, melyek kerekeit alul hajtja a víz, melynek pl. a dunai malmok. Ellentéte: *fölülcsapó*, melynek kerekeire fölülről, azaz zsilipről zuhan le a víz. Ilyek a kis folyókban és patakokban levő malmok.

ALULIRÁS, (alulirás) ősz. fn. Alsó részen, alant álló irás, péld. a sírkövön, oszlopon, máskép: *alirat, alulirat.*

ALULIRAT, I. ALULIRÁS.

ALULIRT, (alul-irt) ősz. mn. Akinek neve valamely iromány, illetőleg okmány alá van jegyezve. *Alulirt bizonyítom.* *Alulirtak ezen sorainkkal valljuk, hogy.* Hibásan: *alóirt.*

ALULRA, (al-ul-ra) ih. Alsó helyre, tájra; töre, fenékre. *Az utat fölülről alulra venni.* *Alulra rakni valamit.*

ALULRÓL, (al-ul-ról) ih. 1) Alul fekvő helyről, tájról, vidékről. *Alulról (deltájrról) fúj a szél, eső lesz.* *Alulról kezd irtani az erőt, a hegy lábáról.* 2) Alsó részről, fenéktől, tőtől. *A földbe vert karó alulról kezd rohadni.* 3) Átv. ért. az emberek, népek, hivatalok alsó osztályából. *Alulról kezdődő bujtoztatások, mozgalmak.* Ellentéte: *fölülről.*

ALUSZÉKONY, (al-usz-ék-ony) mn. tt. *aluszékony-t*, v. —at, tb. —ak. Aluvásra hajlandó, rendkívül sokat alvó, álomtáska, álomszuszék. Átv. ért. tettenben rest, tunya, lassu, hanyag, nem figyelő, nem éber gondoskodó. *Aluszékony szolga, fölügyelő, hivatalnok.*

ALUSZÉKONYAN, (al-usz-ék-ony-an) ih. Aluszékony módon, álmosan; illetőleg resten, gondatlanul, nem figyelmeztve.

ALUSZÉKONYSÁG, (al-usz-ék-ony-ság) fn. tt. *aluszékony-ság-ot.* Alvási hajlandóság; álmoság; féléberség. Átv. ért. restség, cselekvési lassúság, élénk-telenség. *As elűjárók aluszékony-sága as alattvalók hanyagságát előmozdítja.*

ALUSZIK, I. ALSZIK.

ALUT, (alu-t); áth. m. *alut-tam*, —tél, —ott, par. *aluss*, htn. —ni. Régies, a most divatozó *allat*

helyett, s am. álomba szenderít, álmot hoz valakire. Leginkább részesülben használtatik: *alutó dal, alutó ital, alutó kórság, alutó szer*. Rokona: *olt*, pl. meszet oltani, tejet oltani, azaz alvóvá tenni.

ALÚT, (al-út), I. ALAGÚT.

ALUTLAN, (al-ut-lan) mn. tt. *alutlan-t*, tb. —ok. 1) Aki nem aludta ki magát. *Az éjjeli dorbézók alutlanok. Alutlanul kelni fel az ágyból. Éjhoszszant alutlan maradni.* 2) Ami nincs megoltva, ami meg nem aludt. *Alutlan méz, tej*. Elemire visszavéve helyesebben: *aludtlan vagy alutlan*.

ALUTLANSÁG, (al-ut-lan-ság) fn. tt. *alutlanság-ot*. Tulajdonság vagy állapot, midőn valaki nem alutta ki magát; álmos éberség. *Alutlanságban szenvedni. Alutlanság miatt dőstolni, gyöngélkedni.*

ALUTÓ, (al-ut-ó) mn. és fn. tt. *alutó-t*, tb. —k. Álomhozó, álomba szenderítő, altató. *Alutó ital*. Mint fn. jelenti azon szert; mely által bizonyos híg testeket merevekké, kocsonyákká tesznek, vagy megsűrűsítenek, pl. birkabél, borjubél, melylyel tejet oltanak. Máskép, és közönségesebben: *oltó*.

ALUTÓKÓRSÁG, (alutó-kórság) ösz. fn. Kórság neme, melynél fogva a beteg alvásra hajlandó; álomkórság.

ALUTT vagy ALUDT, (al-utt v. al-ud-t) mn. tt. *alutt-at*. 1) Igekötővel am. álomba szenderült, álomtól nyomott. *Az elaludt kisedet legyezgetni*. Átv. ért. égni, lobogni megszűnt. *Elaludt gyertya, fáklya, tűz, kialudt parázs.* 2) Mondjuk bizonyos híg testekről, midőn részeik özvefutnak, megsűrűsödnek, kocsonyává lesznek. *Alutt vér, alutt té, alutt tej*. Németes kifejezések: *alutt tag, alutt kéz*, a magyaros: *senyvedt, szábbadt* helyett.

ALUVA v. ALVA, (al-u-va, v. al-va) állapj. Aluvó állapotban. *Aluva ideoda hánykolódni. Alva be-szélni*.

ALUVÁS, (al-u-v-ás) fn. tt. *aluvás-t*, tb. —ok. Az állati nyugalom azon tüncménye, midőn az érzékek mintegy halva pihennek, s a lélek csak homályos öntudattal bír; alvó állapot. V. ö. ALSZIK.

ALUVÁSI, (al-u-v-ás-i) mn. tt. *aluvási-t*, tb. —ak. Aluvásra vonatkozó, aluvásban levő. *Aluvási állapot*.

ALUVÓ, (al-u-v-ó) mn. tt. *aluvó-t*, tb. —k. 1) Aki alszik, álomban levő. *Aluvó kised. Hét aluvó szentek.* 2) Ahol alunni szokás. *Aluvó szoba, aluvó hely*; de ezeket öszve szoktuk írni: *aluvószoba, aluvóhely*.

ALVA, (al-va) állapj. I. ALUVA.

ALVAJÁRÓ, (alva-járó) ösz. fn. Sajátnemű kór-állapotban levő személy, aki, főleg holdvilágos éjjel, álmából fölkel, zárt szemekkel, vagyis alva fölalá jár, a legveszélyeseb meredek helyekre hág, mind erről, ha fölébredt, mitsem tudván.

ALVÁS, (al-v-ás) fn. I. ALUVÁS.

ALVÁSI, I. ALUVÁSI.

ALVÉGTAG, (al-vég-tag) ösz. fn. A test alsó tagjának vége, hegye.

ALVEZÉR, (al-vezér) ösz. fn. 1) Általán, akár mely vállalatnál, melyet többen visznek véghez, az illető vezetők, intézők másodika. 2) A hadviselésben, harcban, ütközetben másodrendű intéző, vezető fő-tiszt. *A kenyérmezei viadalban fővezér Bátor, alvezér Kintsei volt.* 3) Altábornok. (General-lieutenant). V. ö. VEZÉR.

ALVILÁG, (al-világ) ösz. fn. A pogányok hitre-géjéből kölcsönzött eszme, mely szerint Pluto birodalma a föld alatt létezett. Továbbá, jelenti a halot-tak hazáját általán, szorosabb ért. pedig az elkárho-zottak helyét, poklot.

ALVINCZ, (Al-Vincz) ösz. helyn. Falu Erdély-ben. Helyr. —re, —én, —ről.

ALVITORLA, (al-visorla) ösz. fn. A hajók árbo-czának alsó részére feszített vitorla.

ALVÓ, I. ALUVÓ.

ALVÓÁGY, (alvó-ágy) ösz. fn. Ágy, melyben alunni szokás; hálóágy, különböztetésül másnemű átv. ért. ágyaktól, pl. *puskágy, veteményes ágy*.

ALVÓHÁZ, (alvó-ház) ösz. fn. Tulajdonkép szoba, terem, kamara, melyben alunni szokás.

ALVÓHELY, (alvó-hely) ösz. fn. Általán lakosz-tály, vagy tanya, rejték, üreg stb. hol az emberek, il-letőleg állatok hálnak, alsuznak.

ALVÓSZOBA, I. ALVÓHÁZ.

ALVÓTEREM, I. ALVÓHÁZ.

—ALY, leginkább főnévképző, hangrendileg —ely, —ely, —oly, —öly, mint: guzs-aly, hüv-ely, csérm-ely, gomb-oly, bög-öly. Rokonaik a megnyuj-tott: *ály, ély*, mint: dag-ály, szab-ály, akad-ály, szeg-ély, screg-ély, csek-ély stb. és a keményebb *al el*, mint: gurgy-al, magy-al, fagy-al, fon-al, lep-el, főd-el, köt-el stb. Mindezek clemzését és értelmezését illető-leg I. L, és LY névképző.

ALY, fn. tt. *aly-t*, vagy —at, tb. —ak. Értel-mére, és elemzésére nézve I. AL fn.

ALYADÉK, (aly-ad-ék) fn. tt. *alyadék-ot*. Bizo-nyos híg, vagy gyűtéstnek azon részei, melyek a töb-bitől kiválva leülepednek, fenékre szállnak, elhulla-nak, illetőleg azon testek nemtelenebb, tisztátlanabb részei, söpreje, salakja, pl. a víz alyadéka homok, fő-veny, iszap, a bor alyadéka törköly, a rostált gabna alyadéka ocsu, polyva.

ALYAS, (aly-as) mn. tt. *alyas-t* vagy —at, tb. —ak. Ami a maga nemében alábbvaló, becstelen, ér-téktelen, hitvány, ami valaminek söprejét, salakját képezi. *Alyas gabona, takarmány. Alyas gyümölcs*. Átv. ért. erkölcsileg aláváló, becstelen, gonosz. *Alyas rágalom. Alyas beszéd, magaviselet*. Mint főnév jelent ilynemű tárgyat, dolgot. *Gabona alyasa* = ocsúja. *Nyáj alyasa*, hitvány, csiribiri barom.

ALYASODÁS, (aly-as-od-ás) fn. tt. *alyasodás-t*, tb. —ok. I. ALJASODÁS.

ALYASODIK, I. ALJASODIK.

ALYAZ, I. ALJAZ.

ALYAZÁS, I. ALJAZÁS.

ALYAZAT, I. ALJAZAT.

ALYBOR, I. ALBOR.

ALYFA, I. ALFA.

ALZÁLOG, (al-zálog) ősz. fn. Oly zálog, vagyis zálogkép letett jószág, melyet a zálogos egy harmadiknak zálogba ad.

ALZSELLÉR, (al-zsellér) ősz. fn. Albérlő, aki valamely lakbérlőnél bizonyos díjfizetés mellett lakik, pl. hónapos szobában.

AM, a távolra mutató a toldalkos változata, s ezen önhangzóval kezdődő s távolságra vonatkozó szók elé tétetik: *am-as* = az ott távolabb, *am-oly* vagy *am-olyan*, *am-oda*, *am-ott*, *am-onnan*, *am-úgy*, továbbá: *am-arra*, *am-avval*, *am-attól*, *am-addig*, *am-asért*, *am-ahhoz*, *am-annál*; *am-abbá*, *am-abbán*, *am-abból*, *ame*, régies ime helyett; *am* egyszerűen is többször elfordul a régiségben, például a debreczeni legendás könyvben. Párhuzamos viszonyban áll vele a közelre mutató *em* (néha *im*), a következő összetételekben mint közelségre vonatkozókban: *em-es*, *emebbe*, *em-ebben*, *em-ebből*, *em-erre*, *em-esen*, *em-erről*, *em-ehhez*, *em-ennél*, *em-ettől*, *em-eddig*; *em-ily*, vagy *emilyen*, *em-ide*, *em-itt* (vagy imitt) vagy *em-ilyen*, *em-innen*, *em-így*. Ezekben az *m* vagy csupán könnyebb kiejtés végett közbecsúztatott segédhang, vagy = *mi*. A persában *dn* = *ana*, *ín* vagy *im* = *eme*, zendül: *ém* és *im*.

— AM, (1), névképző, melynek hangrendileg párhuzamos társa a nyílt *em*. Mindkettő képez 1) Kévs önálló főnevet, igékből, mint: *foly-am*, *áll-am*, *kell-em*, némely újabbakat nevekből, pl. *szell-em*, *jell-em*, vagy talán ezeket is a *szelet*, *jelet* igékből, mintha volnának: *szelelem*, *jelelem*. 2) Oly elvont vagy elavult neveket, melyek csak bizonyos igeszármaikban divatoznak, melyek a) igékből képzettek: *szól-am-l-ik*, *fut-am-od-ik* vagy *fut-am-l-ik*, *cessz-am-od-ik* vagy *cessz-am-l-ik*, *nyíl-am-l-ik*, *vel-em-éd-ik*, *él-em-éd-ik*, *kül-em-éd-ik*, *fél-em-éd-ik* vagy *fél-em-l-ik*, *túr-em-l-ik*, *gyűtr-em-l-ik*, b) elavult gyökökből: *cessz-am-od-ik* vagy *cessz-am-l-ik*, *fiész-am-od-ik* vagy *fiész-am-l-ik*, *hár-am-l-ik*, *isz-am-od-ik*, *sud-am-l-ik*.

Rokonságban vannak velők a zárt hangzós *om*, *ém*, *öm*, azon különbséggel, hogy ezek jobbra hangugratók, pl. *álom* álmat, *járom* jármot, *verém* vermet, *selyem* selymét, *üröm* ürmöt, *köröm* körmöt, *hatalom* hatalmat, *kérelm* kérelmet, stb. Elemzésüket s értelmüket illetőleg I. M, mint képző.

— AM (2), első személyi rag az egyes számban, melynek hangrendileg párhuzamos társa nyílt *em*, és pedig a) midőn nevekhez járul, amely nevek a többszámaban *ak* *ek*-et vesznek föl, ugyanazok egyes személyruga, illetőleg birtokruga: *am em*, pl. *fal-ak* *fal-am*, *hal-ak* *hal-am*, *fel-ek* *fel-em*, *hely-ek* *hely-em*, b) névutók után: *alatt-am*, *után-am*, *miatt-am*, *fölött-em*, *mögött-em*, *előtt-em*, c) névviszonyítók után: *ról-am*, *nál-am*, *vel-em*, *benn-em*, *től-em*, d) igék után, a múltban: *járt-am*, *kelt-em*, foglalóban: *adj-am*, *vegy-em*; az igező hangzójával összeolvadva *ám*, *ém*, az első múlt határozott alakjában: *ada-am*, *adám*, az óhajtomód határozottjában: *adna-am*, *adnám*.

Változatai a zárt hangzóju *om*, *ém* *öm*, és pedig a) nevekhez járulva az illetők többeséhez alkalmazkodva: *bot-ok* *bot-om*, *akarat-ok* *akarat-om*, *kert-ék* *kert-ém*, *aszér-ék* *aszér-ém*, *fűzet-ék* *fűzet-ém*, *tör-ök* *tör-öm*, *ökrök* *ökröm*, stb.

Mind ezek alapja az első személynévmás *em*, változattal *em*.

Egyébiránt figyelmet érdemel, hogy azon (árja) nyelvekben is, melyekben az első személynévmás uralkodó mássalhangzója torokhang, például *ego*, *éw*, *ich*, *ik* (góthban), *ga* (cehben) stb. az első személyi birtokos névmás jellembangja szinte *m*, például *m-eus* *m-ea* *m-eum*, *ímós*, *m-ein* *m-eine* *m-ein*, *m-eins* (góthúl), *moj* (cehül) stb.

AMA (am-a) távolra vagy viszonylag távolabbra mutató névmás; mássalhangzóval kezdődő szók előtt, pl. *Ama sőtél nyárfát alatt, a part felé*. Csokonai. Önhangzó előtt: *amas*, épenúgy, mint a névelő *az* a. V. ö. AM.

AMADDIG, (am-addig) ősz. ih. A mutatott távolságban levő helyig, pontig, célpontig; odáig. Elentéte, mint kitűzött közelségre mutató: *emeddig*. *Én innen amaddig futok. Őnnan emeddig egy husamban nem képes futni*.

AMADÉ, fn. tt. *Amadé-t*, tb. —k. 1) Kereszt-név, a latin *Amadeus* után, mely annyit tesz, mint Isten kedveltje. 2) Olaszhonból hozzánk költözött s meghonosodott grófi nemzetség vezetékneve.

AMADÉFALVA, falu Csík székében. Helyragokkal; —*falván*, —*falvára*, —*falváról*.

AMADEKARCSA, falu Pozson vármegyében. Helyragokkal: —*karcán*, —*karcára*, —*karcáról*.

AMAKKOR, ősz. ih. Bizonyos határozott múlt időben; nem akkor, hanem máskor. *Amakkor még jobb világ volt. Amakkor láttuk egymást először, amikor én mondom, nem amidőn te álltál*. Ellentéte: EMEKKOR.

AMALGAMA, AMALGAMÁS stb. L. FONCSOR, FONCSOROS, stb.

AMÁLIA, női kn. tt. *Amáliá-t*. A hellen nyelv után *am*. gyöngé, gyöngéd. Kicsinyítve: *Máli*, *Málika*, *Málicsi*.

AMARÁNT, fn. tt. *amaránt-ot*, tb. —ok. Az egylakiak és öthímesek seregéből való növénynem, de vannak háromhímesek fajtái is. Hím és anyavirági ugyanazon bugában. Az eredeti hellen *amarantos* után *am*. hervadatlan, örökzöld. Nevezetesebb fajtái: *cedkós*, *háromszínű*, *vereshajú*, *bárony*, *kővér* stb. amaránt.

AMARÁNTÖ, ősz. fn. Kő, mely az állati test agyéka körül képződik, különösen a vesékben.

AMARANTSZIN, ősz. fn. Olyan szín, milyen az amaranté, különösen eleven veres szín.

AMARINTSZINŰ, ősz. mn. Amaránt színéhez hasonló színű.

AMARILLIS, fn. tt. *amarillis-t*, tb. —ék. Növénynem a hathímesek és egyenyszők seregéből. Gyönyörű *amarillis*, melynek burka egy pompás virágu, báronyaszínű vörös. (*Amaryllis formosissima*.)

AMARRA, (am-arra) ősz. ih. Bizonyos távolságra vezető irányban; azon pont felé, melyre mutatunk. *Nem arra, sem erre, hanem amarra futott. Amarra menj, amerre mondtam.* Ellentéte: **EMERRE**.

AMARRÓL, (am-arról) ősz. ih. 1) Midőn érkezésre, közeledésre vonatkozik, am. ama távolabb eső helyről, tájról, vidékről, amonnan. *Amarról jön az el-lenség.* 2) Ekérdésre felel meg: *kiről? vagy miről? ki felől? mi felől? Nem erről szólok, hanem amarról.*

AMAZ, (am-az) mutató névmás, tt. *amaz-t*, tb. —ok. A viszonyító névragokat úgy veszi föl, mint az egyszerű az: *amabba, amabban, amabból, amahhoz, amannál, amattól, amavá* vagy *amazzá, amavval* vagy *amazsal* stb. a többi távollevők közül különösen, kitűzöttén egyre mutató. *Nem azt, hanem amazt.* Különbösen egyértelmű vele az *azon*, pl. *Amaz embert régen ismerem = azon embert. Amaz ifju tetszik nekem = azon ifju.* A magasztaló vagy lealázó kifejezésnek némi nyomatékot ad. *Amaz isteni művet nem győzöm bámulni. Amaz elvetemedett gonoszt utálok.* Más-salhangzóval kezdődő viszonynév előtt: **AMA**.

AMAZON, (am-azon) fn. tt. *amazon-t*, tb. —ok. Hősiés szellemű, vitézlő nőszemély, a régi regés világból. Görög nyelvből clemezve: *emlőtlen, csecsetelen*, mert, mint az ősege mondja, jobbik csecsököt már kis korukban kimetszették, hogy a nyilazásra alkalmasbakká tétessenek. Némely magyarok értelmezése szerint: *amaszony*, azaz derék asszony, hős asszony.

AMAZONKÖNTÖS, ősz. fn. Zekeszabásu köntös, melyet az amazonok viseltek, vagy milyenben festik őket.

AMBRÓ, férfi kn. tt. *Ambró-t*, tb. —k. Ambrosius. Másakép: **AMBRUS**, **BURUS**. Az *Ambrosia* helyen szó után képződött, mely isteni eledelt jelentett.

AMBRUS, l. **AMBRÓ**.

AMBRUSHÁZA, puszta Abauj megyében. Helyragokkal: —*házán*, —*házára*, —*házáról*.

AMEDDIG, (a-meddig) ősz. ksz. A mondat szerkezetben megfelel neki: **ADDIG**. Bizonyos idő vagy tér határát mutatja. *Ameddig dolgozol, addig fizetnek. Ameddig takarod ér, addig nyújtózzál.* Km. Egyéb-iránt az *addig* alattomban is értethetik. *Ameddig sírsz, nem kapsz semmit, rosz fiú. Ameddig a hajó el nem tűnt, a parton maradtam, utána nézve.* Továbbá, a *meddig* állhat elötétes a nélkül is. *Meddig lehet, addig megyek.* Midőn időhatárt jelöl ki, *amíg* vagy *míg* is tétethetik helyette. *Addig kell a vasat verni, míg vagy amíg tüzes. Amíg bírom, viszem; ha nem bírom, leteszem.* Határozatlan idő vagy helyterjedelemre mutatnak az ily öszvetételek: *Ameddig addig viszem a terhet. Ameddig addig ott maradok = bizonytalan ideig.*

AMELY, (a-mely) visszaterő nm. tt. *anely-et*, tb. —ek. A mondat szerkezetben az mutatónévmással áll viszonyban, s dologra (nem személyre) vonatkozik. *Mikor küldöd el a könyvet, amelyet ígértél? Azon az uton mellez vissza, amelyen jöttél.* Állhat a nélkül is. **L. MELY.**

AKAD. NAGY SZÓTÁR.

AMEN vagy **ÁMEN**. Héber szó, am. legyen, ám legyen, legyen meg. A keresztény imádságok záradékszava. *Ament mondani, azt mondani: vége van. Azt sem mondta: Amen.* Km. *Amen neki! oda van, vége van.*

AMENNYIBEN, (a-mennyiben) ősz. ksz. Föltételező, engedő, ráhagyó, alkuvó értelemmel bír, és pedig vagy viszonykötőző nélkül, pl. *Amennyiben rajtam áll, megteszek mindent.* *Amennyiben a törvény parancsolja, engedelmeskedem; vagy megfelelő viszonykötőzővel, pl. Amennyiben lelki tehetéseit kimutvette, annyiban a testieket elhanyagolta; de ezen viszonyban, különösen mértékre, nagyságra vonatkozik. Az a el is maradhat. Mennyiben, annyiban.*

AMENNYIRE (a-mennyire) ősz. ksz. Mértéket, határt jelel. Mondatviszonyi társa: *annyira*, mely el is maradhat. *Annyira becsülte, amennyire gondolt.* *Amennyire gyöngye eszem fölér. Amennyire tudom, hallottam. Én is elmondtam véleményemet amennyire hozzá szólhattam. Amennyire én lakom tőled, annyira lakol te én tőlem.* Állhat a nélkül is. *Mennyire erszényem engedi.* Határozatlan mértéket jelentőleg: *mennyire annyira. Mindennap, mindennap jó borral kell élni, mennyire annyira meg kell részegedni.* Korhelydal.

AMERIKA, fn. tt. *Amerikát.* A világ negyedik s egyik nagyobb része, másakép *Új világnak* is nevezetik, ellentétül a világ azon három részének, melyeket a földleirők *Ó világnak* hívnak. Nevét a florenzi születésű Amerigo Vespucci-tól vette.

AMERIKAI, (amerika-i) mn. tt. *amerikai-t*, tb. —ak. Amerikából vagy Amerikába való, ott lakó, oda tartozó, ott készült, termett, stb. *Amerikai ősnépek, gyarmatok. Amerikai termények, gyártmányok. Az amerikaiak nagy része európai eredetű.*

AMERRE, (a-merre) ih. és ksz. Amely helyre, vidékre, tájra, amely irányban, amely célpont felé; ahová. *Amerre szerencséd vezetend, veled megyünk. Amerre a Duna, Tisza foly. Néha am. ahol, amely helyen. Amerre magyarok laknak.* Állhat a nélkül. *Merre sor-som vezet, megyek. Amerre arra = valahova, akárhova.*

AMI, (a-mi) mutató nm. mely dologra vonatkozik, tt. —t. tb. —k. Mondatban a mutató az névmással viszonylik, mely majd kitétetik, majd csak alattomban értetik. *Amit mondok, arra vigyázz. Amit a törvény tilt, azt ne tedd. Amivel tartozom, megadom. Amiben bűnös, abban gyanus. Améhez nem értesz, ne kapj bele.* **L. MI.**

AMIATT, (a-miatt) ksz. Azon okból, vagy avégett, azért, hogy . . . *Amiatt jöttem, hogy értekezsem veled.* Ha az a nem csupán mutató, hanem névmás, akkor a viszonyzó aki vagy ami, s ekkor elválasztva irandó. *A miatt jöttem hozzád, akit tegnap már ajánlottam. A miatt haragszom, amit tettél velem.* Viszonyzó nélkül: *A miatt kár busulnod = az miatt. A miatt már többször megintetem őt = azon bizonyos dolog miatt.* Kiejtésben úgy hangzik, miutha az *m* ketűtötve volna, mint általában minden szó, mely a név-elővel tétetik öszve.

AMIÉRT, (a-miért) ih. és ksz. 1) Ami végett, amely okból. *Megtetted-e, amiért kértelek?* 2) *Asért* viszonyközszóval. *Amiért jutalmat várt, asért büntetés, dorgálás érte. Ő is asért jött, amiért én. Határozatlan okadásköpen: asért amiért, vagy amiért asért.*

AMÍG, (a-míg) ih. Bizonyos időbeli határig. *Amíg élek, el nem felejttem. Állhat a nélkül is. Míg bírom magamat, dolgozni nem szünöm. Míg el nem megy, nem lesz nyugtom.* Alattomos viszonytársa: *addig*, mely nagyobb nyomatkul ki is tétethetik. *Addig vitlak, amíg gyűszelmét nem nyertek.*

AMILYEN, (a-milyen) ősz. nm. tt. *amilyen-t*, tb. —*ék.* Viszonytársa a mondat szerkezetben: *olyan*. Hasonlítás alatt levő tulajdonságot képvisel. *Amilyen az anyja, olyan a leánya. Amilyen a jónap, olyan a fogadástén. Km. Amilyen az ember, olyan a munkája. Amilyen az egyik, olyan a másik is. Amilyen mértékkel mérendetek, olyannal mérnek vissza nektek.* Bibl. *Az a el is hagyható.* Határozatlan tulajdonságra vonatkozva: *amilyen olyan*, = valamilyen, valaminő. V. ö. MILYEN.

AMINT, (a-mint) ih. 1) Midőn hasonlatra vonatkozik, mondatbeli viszonytársa: *úgy*, *azonkép*, *aszerint*, *oly módon* stb. *Amint vettem, úgy adom. Amint vetés, úgy aratás. Aszerint cselekedjél, amint mondom.* A viszonytársa el is maradhat. *Legyen, amint kívánod. Tégy, amint tetszik, amint jónak látod, gondold.* Egyezik vele a szintén hasonlati *ahogy*. 2) Midőn két egymás után történendő, vagy történt dologról van szó, az előbb történendő vagy történt előtt *amint*, az utóbbi előtt *legott*, *azonnal* stb áll. *Amint megláttalak volt, legott rád ismertem. Amint dolgozat végszed, azonnal jőjj hozzám.*

AMMI, fn. tt. *ammi-t*, tb. —*k.* Növénynek az öthímese s kétanyások seregéből; ernyője keveses sugárszó; galléri szárnyasan hasogattak; virági sugárszó, s mind termők; gyümölcses kopasz, karczolt. (Ammi). Fűszeres magvai miatt nagy becsben van.

AMODA, (am-oda) ősz. hat. Bizonyos távolságban levő helyre, tájra, pontra. Az *oda* mutatónak különösen kijelölt alkalmazása. Ellentétes viszonytársa: *emide*, *ide*. *Amoda ulj, ne ide, emide. Amoda tedd a könyveket. Ide amoda tántorog. Hej Laboda, Laboda, lábaid ide amoda.* Vörösm. M.

AMOLYAN, (am-olyan) ősz. mutató névm. A két vagy több távolabb levők közt a maga nemében másféle; nem olyan, mint a többi amott. *Nekem amolyan kell. Amolyant is láttam már én. Néha becsmerő, megvető jelentésű. Amolyan hitvány ember. Használtatik szelídített káromkodásul. Ilyen amolyan szedtevedte.*

AMONNAN, (am-onnan) ősz. ih. Bizonyos távolsági helyről, tájról, pontról kiindulva; ama távolságról. *Amonnan jön az ellenség. Amonnan várjuk a segítséget.* Ellentéte: *eminnen*. Tájéjtással: *amonnat*, *amonnt*.

AMOTT, (am-ott) ősz. ih. Bizonyos távolságban levő helyen, tájon, ponton. Megfelel e kérdésre: *hol?*

Ellentéte: *itt*, *imitt*, *emitt*. *Itt ott a nap, amott pedig villámlik és esik. Imitt amott = hol itt hol ott. Hopp itt is, amott is, ami hátsunk előtt is.* Tánctvers.

Amott fekszik sok török halva lovastúl, Imitt félholtan vitéz vitézre burúl.

Zrínyi Miklós.

AMOTTAN, I. AMOTT. Tulságos szószaporítással, némely tájakon túl a Dunán: *amottannig*, *emittennig*.

AMPOLNA, régies, a latin *ampulla* helyett.

AMÜGY, (am-ügy) ősz. ih. Módhasonlító, vagy határozó, mely több módok között bizonyos távolban levő, vagy történő egyet mutat ki. *Ha te úgy, én meg amügy. Nem így, hanem amügy. Amügy jobban ütött volna ki a dolog. Mi majd amügy tegyünk.* Más szintén módot jelentő határszóval egyesülve. *Amügy legényesen kicsipte magát. Amügy magyarmiskásan. Imügy amügy*, határozatlan változó módon, féligmeddig, nagyjában; *hol így, hol úgy.*

AMÜGYOSAN, (am-ügyosan) ősz. ih. Gücseji günyölődő tájnyelven: nem úgy, mint rangjához, állásához illik; nem illő, kellő móddal. *Amügyosan ültöködni.*

— AN, (1), önható igéket képez, s mint nyílt hangzójúnak hangrendileg párhuzamos társa nyílt *en*, amaz mindennemű mély, emez magashangu gyökökhöz járulván. Ezen képzőnek eredeti értelme: *levés*, vagyis a gyökszó által jelentett valaminek *létrejövését*, *megörvénését* fejezi ki. Különösen járulni szokott a) hangutánzó gyökökhöz, mint: *buggy-an*, *csatt-an*, *csurr-an*, *csapp-an*, *dobb-an*, *durr-an*, *forty-an*, *hars-an*, *hork-an*, *horty-an*, *hupp-an*, *kopp-an*, *korty-an*, *kotty-an*, *kukk-an*, *koccz-an*, *locacs-an*, *mukk-an*, *uyikk-an*, *patt-an*, *potty-an*, *puff-an*, *rikk-an*, *ropp-an*, *rokk-an*, *rotty-an*, *sub-an*, *supp-an*, *surr-an*, *szipp-an*, *szotty-an*, *topp-an*, *zupp-an*; *magashangulag* *höff-en*, *csöpp-en*, *csétt-en*, *csörr-en*, *dörr-en*, *döbb-en*, *fitty-en*, *hörr-en*, *nyekk-en*, *pih-en*, *pissz-en*, *röff-en*, *tüssz-en*, *zökk-en*, *zörr-en*, *zötty-en*, stb. b) mozgást jelentőkhöz, melyek közül némelyek hangutánzó is, ú. m. *csussz-an*, *lobb-an*, *mozz-an*, *pill-an*, *roh-an*, *roggy-an*, *vill-an*; *magashangulag*: *biccz-en*, *bill-en*, *döccz-en*, *lebb-en*, *leff-en*, *rett-en*, *rezz-en*, *ropp-en*, *serk-en*, stb. Nem tartoznak ide: *tész-en*, *vész-en*, *lész-en*, *hész-en*, *visz-en*, *megy-en*, melyekben az *én* zárt hangzóju, s az *én* névmás módosított alakja. A fentebbi származékigékre nézve megjegyzendő, hogy, kivéve a *h*-val vagy két különböző mássalhangzóval végződő gyököket, az illető gyökök mássalhangzója megkettőztetik bennök, pl. *dob-og dobb-an*, *szepp-eg, szepp-en*. Erről némelyek úgy vélekednek, hogy itt a képző tulajdonkép *van* (est) magashangon *ven*, miszerint *dobban*, *szeppen* annyit tenne, mint *dob-ven*, *szepp-ven*, t. i. a *v* hasonulván a gyök mássalhangzójához, épenúgy, mint a *val* vá, *vel* vé ragokban, pl. *dob-val dobbal*, *tör-vel törrel*, *por-vá porrá*, *iz-vé isszé*, *sz-val asszal*, *sz-vel esszel*. Egyébiránt nem valószínű, hogy ezen nemű

igékben a második mássalhangzó alatt az ő képző rejlik, melyből lesz *u*, *v*, *s* ez a gyök mássalhangzó-jához idomul ilyképen: *csur-ó*, *csur-u*, *csur-v*, *csur-v-an*, *csurran*; *rogy-ó*, *rogy-u*, *rogy-v* *rogy-v-an* *rogy-gyan*; *dör-ó*, *dör-ü*, *dör-v*, *dör-v-en*, *dörren*; *nyek-ó*, *nyek-ü*, *nyek-v*, *nyek-v-en*, *nyekken*, stb. Amelyek már a gyakori alakban nyomaték végett kettőz-tetve hangzanak, azok takarékoságból az illető hangot elhagyják, pl. *pattog* *patt-an*, nem *patttan*, *csattog* *csatt-an*, nem *csatttan*, *piszszeg*, *piszsz-en* nem *piszsz-szen*.

— AN, (2), némely honosított idegen gyökökből képez főneveket, mint, a lat. *sapo* után *szappan*, *capo* után *kappan*. Magyar származása: *józan*.

— AN, (3), hangrendileg vékonyhangon: *en*, toldalékrag, mely túlbőségéből járul némely igehatározókhoz, ú. m. *ott ott-an*, *így úgy-an*, és névmásokhoz: *oly oly-an*, *amoly amolyan*, vékonyhangon: *itt-en*, *így-en*, *ily-en*. Ezekben az *an*, illetőleg *en* a mutató szócska ismétlése, mintha volna: *ott a! úgy a! oly a! amoly a! itt e! így e! ily e!*

— AN, (4), e kérdésre, *hogyan?* megfelelő ige-határozókat képez mindenféle melléknemekből, s hangrendileg párhuzamos társa a nyílt hangzóju *en*, pl. *bátr-an*, *okos-an*, *vékony-an*, *alacsony-an*, *állandó-an*, *mulékony-an*, *szép-en*, *kedves-en*, *szegény-en*, *illendő-en*, *tevékeny-en*. Az *a* e gyökhangzókkal együvé forr: *buta-an* *bután*, *csupa-an* *csupán*, *gyöngé-en* *gyöngén*, *görbe-en* *görbén*. *I* után *an en*: *kapzsi-an*, *deli-en*. *U* *ü* után vagy azokkal egyesülve, vagy külön: *szomorú-an* vagy *szomorún*, *szigorú-an* vagy *szigorún*, *keserű-en* vagy *keserún*, sőt tájéjtéssel *v* közbetétellel is: *szomorú-v-an*, *keserű-v-en*. E képzőnek hangrende általában divatos tiszta ejtéssel nyílt *a* *e*; azonban Erdélyben hallani így is: *okos-on* *cselekedett*, köszönöm alázatos-*on*, de szabatoság ellen, mert az *on*, és társai *én*, *ön* helyállapító névragok, s megfelelnek e kérdésre: *hol?* vagy *kin?* *min?* *mi fölött?* s szabály szerint főnevekhez, vagy ezeket helyettesítő melléknemekhez járulnak, pl. *száraz-on* (in terra firma) lakó állatok; ezt nem viszed el *száraz-an*; az *okos-on* (t. i. okos személyn) nehéz kifogni; ezt *okos-an* tetted. Így különböznek: *bölcs-ön* és *bölcs-en*, *kalapos-on* (mesteremberen) és *kalapos-an*, *nyergés-én* (lovon) és *nyergés-en*, stb.

E képző alaphangja a mutató *a* megtoldva *an*, mint a kérdő *hogyan?* = *hogya?* *miképen?* = *miképe?*

— AN, (5), hangrendi párhuzamban nyílt *en*, többséget jelentő gyűszámot képez a) tőszámnevekből: *kett-en* (*kettő-en*) = *kettő együtt*; *hárm-an*, *négy-en*, *öt-en*, *hat-an*, *het-en*, *nyolcz-an*, *kilencz-en*, *tíz-en*, *husz-an*, *száz-an*, *ezér-en* = *három*, *négy*, *öt*, stb. ösz-vevé, s megfelel e kérdésre: *hányan?* b) határozatlan számnevekből: *hány-an*, *annyi-an*, *sok-an*, *mindnyáj-an*, *ennyi-en*, *keves-en*, *több-en*, *eleg-en*, c) mint középképző más nevekben is: *szál-an-ként*, *fej-en-ként*, = *többen mint különkülön vett*, de bizonyos viszonyban együvé tartozó *szálak*, *fejek*.

Azon alapnál fogva, hogy e képzőnek többes jelentése van, okszerűleg állíthatni, hogy az eredetre nézve egy a fordított régies *ne* vagy *nye*, mai ejtéssel *nyi* képzővel, mely mennyiségi, nagysági mértékre vonatkozó melléknemeket képez, pl. *láb-nyi*, *öl-nyi*; a perzsa nyelvben is az élő lények többese rendszerint *án*, s az árja eredetű igék többes harmadik személyének jellemruga *an*, *en*, *un*, például csak a latinban *am-an-t*, *amab-an-t*, *amaver-un-t*, *leg-un-t*, *legeb-an-t*, *leg-en-t* stb. A magyarban különösebben ezen *an*, *en* és *nyi* képzők a *nő*, *nevel*, és *nagy* szókkal rokonok, miszerint: *kett-en* = *kettőnyi*, *száz-an* = *száznyi*, *sok-an* = *soknyi*, *keves-en* = *kevesnyi*. Hasonló hozzá még közelebb a latin *inus enus* első alkatrésze *in*, *en*, *n*, pl. *quater-n-i*, *cent-en-i*, *mille-n-i*, négyenként, százanként, ezrenként. Ezen képző hangzója, midőn számnevekhez járul, egypáros nyílt *a*, *e*: *hárm-an*, *hat-an*, *kett-en*, *öt-en*, stb. más nevek után az illető többesszám képzőjéhez alkalmazkodik: *házak ház-an-ként*, *fok-ok fok-on-ként*, *fej-ek fej-en-ként*, *szem-ék*, *szem-én-ként*, *csöbr-ék* *csöbr-ön-ként*. A ma felsőbbi hasonlat nyomán tehát: *öt-en-ként*, nem *öt-ön-ként*, *hat-an-ként*, nem, *hat-on-ként*, *husz-an-ként*, nem, *husz-on-ként*, *tíz-en-ként*, nem *tíz-én-ként* stb.

ANANÁSZ, fn. tt. *ananász-t*, tb. — *ok*. A hat-hímecsek és egyanyások seregéből való, s hozzánk déli Amerikából átültetett, csak melegházakban tenyésző növényem, melynek gyümölcse igen finom ízű és zamatú. (Bromelia).

ANANÁSZDINNYE, ősz. fn. Sárgadinnye faja, melynek íze és zamata az ananászéhoz hasonló.

ANANÁSZEPÉR, ősz. fn. Nagyobb fajú földi eperfaj, máskép: *ananászszamóca*.

ANANÁSZSZAMÓCZA, l. ANANÁSZEPÉR.

ANARCS, falu Szabolcs vármegyében. Helyr. — *on*, — *ra*, — *ról*.

— ANCS, főneveket de csak keveset képez, mely némely származékokban nem egyéb, mint a kicsinyező *acs* változata *n* közbetétellel, mint: *var-acs*, *varacs*, *rip-acs*, *rip-acs*; megnyújtva *ács*, mint: *bog-ács* = *bog-ács*, *kull-ács* vagy *kullancs*. Ide tartoznak: *riv-acs*, *bak-acs*. Ezek, és ilyenek: *puffancs*, *rik-kancs*, valószínűleg, mint a *puffant*, *rikkant* igék származékai, eredetileg *puffantos*, *rikkantos* voltak, s utóbb huzódtak öszve. Vékonyhangu párhuzamos társa *encs*, pl. *lebbencs* = *lepényféle sütemény*, mintegy: *lep-ecs*, *lep-encs*.

ANCS, telek Pest vármegyében. Helyragai: — *on*, — *ra*, — *ról*.

— ANCZ, az *acs* kicsinyezőnek *n* közbetétellel toldott módosítványa. Alkot kevés kicsinyező főneveket jobbra kiavult vagy elvont gyökökből, mint: *gub-ancz*, *rib-ancz*, *suh-ancz*, *makr-ancz*, *lab-ancz*, *laf-ancz*. Változatai: *oncz*, *encz*, *incz*, mint: *ifj-oncz*, *rap-oncz*, *virg-oncz*, *új-oncz*, *köl-öncz*, *kül-öncz*, *ger-incz*, *für-gencz*. Legközelebbi rokona: *acs*. V. ö. ACS, képző.

AND, elavult gyök, mely megvan az *anda*, *andalit*, *andalodik*, *andalog*, származékokban. Eredeti

jelentése: lassu, halk járás, mozgás, s eunélfogva rokon vele a perzsa *ameden* (jönni), olasz *andare*, német *wandeln*, *wandern*, svéd *wandla*, holland és ónémet *wandelen* stb. Ide sorozható a magyar *ind*, mint az *indul* *indúlt* törzse. Átv. ért. jelent lassú, csendes, nem indulatoktól hányt merengést, könnyebb gondolkozásba merülést. Innen ismét átv. ért. mennyiben a merengő gondolkozás gyakran a méltóság s bámuló szájtátongás jeleit is hordja magán: hasonlók hozzá a bámészkodásra, tétlen tátoztatásra vonatkozó *angált*, *angó*, *ancsorog*.

—AND, (1), főneveket alkotó képző, mely részint elvont, részint önálló gyökökhöz járul, mint: vak-and, (vak-ond), gal-and, kal-and. Változattal: *end*, *ond*, *änd* és *énd*, pl. ger-end, bol-ond, por-ond, bör-önd, bel-énd. Az *n* mint közbetét elhagyásával lesz *ad*, *od*, *ed*, *öd*, melyek több származékukban az *as*, *os*, *es*, *ös* változatai, mint: kap-od kap-os, tap-od tap-os, köp-öd köp-ös stb. Mely hasonlatnál fogva valószínű, hogy a fentebbi származékok, eredetileg melléknévek voltak, vagyis: vakod = vakod, vakos, porond = poros, bolond = bolos, balos, börönd = börös stb.

—AND, (2), tájdivatosan —ÁND, igerag, mely jövőidőt alkot, vékonyhangu párhuzamos társa nyílt *end*, pl. rak-and, toland, szur-and, sir-and, kel-end, tör-end, vi-end. A régiek gyakorlata szerint a latin foglalomódbeli jövőidőnek felel meg, mely bizonyos kötszóval áll viszonyban s föltételes tulajdonságu, miért is jelentőmódban a régiek igen ritkán éltek vele, pl. „Valahová menedesz, menek, és valahol lakozandol, én is ott lakozom.” Ruth. I. 16. „Ha éneklend a trombita a városban.” Amos. III. 6. „Hányszor fölserkenedesz, elmédbe jussanak az áldott Istennek ajándoki.” Cod. Serm. Sac. S. Bern. Így éltek vele *Telegdi*, *Károlyi*, *Pásmán*, *Lépesi*, *Káldi* stb. Szabatosan megfelel neki a latin *fuero*, *amavero*, *docuero* stb. jövő alak, melyek mult, vagyis bevégzett jövőt jelentenek, mennyiben a gyökige multjából *fui*, *amavi*, *docui*, és a *sum* jövőjéből *ero* vannak öszvetéve = *fui-ero*, *amavi-ero*, *docui-ero*. Azonban a részestilásban már mindig egyszerű jövő értelmében áll a régieknél is, mint: *onnan leezen eljövendő*, továbbá: *halandó*, *jövendő*, *állandó*, *maradandó* stb. Ezen *and end* alkalmasint öszve van téve azon *an*, *en*-ből, mely *olyanná levési* vagy *keszdből* igéket képez, pl. *csuszó-an csuszsan*, *duszó-an dussan*, *reazó-an reazan*, *dörz-en dörzen*, és a cselekvési, tevési *d* (= *t*) képzőből, vagyis elemeire fölbontva: *an-d*, *en-d*. Valamint a fentemlítt igékből és hasonló nemükből *t* képzővel lett mivellett, tetetű, cselekedtetű *csuszsan-t*, *reazan-t*, *dörzen-t*, épenúgy minden más igéből lesz *an en* középképző fölvételével s *d* cselekvővel: *and*, *end*, pl. vár-an-d, mond-an-d, ver-en-d, tör-en-d; tehát mennyiben *an en* rokon az *inog*, *indul* igék *in* gyökével, *vár-an*, am. várni *indul*, *kesz*, s *vár-and* = a megindított, megkezdettt várás bevégzi, s föltételesen: *há várand* = ha a megkezdettt, megindított várás végrehajtja, megtezi. Ezen elemzés szerint a kérdésben

levő igerag egy volna az *ind*, *and* törzsel. V. ö. AND. Azon vélemény, hogy ezen igeragban az *a* (vagy *á*) a magyar igék félmultjából és az *nd* valamely rokon, de idegen nyelvből vétetett volna, erőltetettnek látszik.

ANDA, (and-a) mn. tt. *andá-t*, tb. *andá-k*. Jelent gyöngéden merengőt, kinek gondolatai csak a dolgok színén lebegnek, de némi kedves lágy érzellemmel. *Anda kis lány*. *Anda képzalgs*. *Anda örömméret*. *Anda gondolatok keszté méltáni*. Képzésre hasonló hozzá a szintén kedélyi tulajdonságra vonatkozó, újabb alkotásu: *szende*.

ANDACS, több hely neve, tt. —ot. Helyrag. —ra, —on, —ról.

ANDAHÁZA, pusztá Bihar vármegyében. Helyragokkal: —háza, —háza, —háza.

ANDAL, (and-al) elvont törzs, melyből *andalít*, *andalodik*, *andalog* származtak. Nem egyéb, mint az *anda* melléknév *l* toldalékú mása, épenúgy, mint: *bandása bandással*, *sanda sandal*, *hangya hangyal*, *kancsa kancsal*, stb.

ANDALG, (and-al-g) l. ANDALOG.

ANDALGÁS, (and-al-g-ás) fn. tt. *andalgás-t*, tb. —ok. A lélek, illetőleg kedély azon állapota, midőn *andalog*, vagyis merengő gondolkozással, gyöngébb érzelmekkel, sejtelmekkel foglalkodik.

ANDALÍT, (and-al-ít); áth. m. *andalított*, par. —s, htn. —ni vagy —ani. *Anda* állapotba, vagyis könnyűden merengő gondolkozásba, gyöngédebb érzelmekbe hoz, merit. *A gyönyörű vidék, a kedves emlékezet elandalítja lelkét, szívét. A szép zene egészen elandalított.*

ANDALÍTÁS, (and-al-ít-ás) fn. tt. *andalítás-t*, tb. —ok. Lélekre, kedélyre való hatás, illetőleg cselekvés, mely valakit *andalít*, *andalgóvá* tesz.

ANDALODÁS, (and-al-od-ás) fn. tt. *andalodás-t*, tb. —ok. Leleki, kedélyi állapot, midőn valaki *andalodik*; merengő gondolkodás, gyöngéd, csendes érzésbe merülés.

ANDALODIK, (and-al-od-ik); k. m. *andalodtam*, —tál, —ott, par. —jál, htn. —ni. Igen szép kifejezése a lélek azon foglalkodásának, midőn a külső tárgyaktól mintegy megválva önmagában *kesz* merengeni, s homályos, de gyöngébb nemű öröm vagy búérzelmekre gerjed. *Az ifju szív, a szépet érű kedély, a szerelem titkos lángjától hevült lélek andalodik el kiváltképen*. Ez ige működésében kevés erő, de annál több kedélyesség, gyöngédség mutatkozik. A költői kifejezések egyik ékezebb gyöngye.

ANDALOG, (and-al-og) gyak. önh. és hangugrató, m. *andalogtam* vagy *andalogottam*, *andalogtál*, *andalogott*, htn. —ni vagy *andalgni* vagy *andalgani*. A külvilágot mintegy feledve, attól megválva ön belsejével foglalkodik, s gyöngédebb érzelmekbe vagy homályos sejtelmekbe könnyű rüptü gondolatokba merül. *Csendes esteiken a természet szépségén, magányban andalogni. Zöld mezőn, kies ligetekben andalogva mulatosni. Andalogni a mult emlékein, a jö-*

vendőn. *Andalogva ülni a kedves mellett. Andalogni az égi boldogság örömein.* Különösen valamely hangszerezen magába vonulva ömledetzeti érzelmeit.

ANDAPÁL, ősz. fn. tt. — *Pál-t*, tb. — *ok.* Papatkahős, aki nem úr a maga házában, s nejének kormánya alatt él; katapila, katuska férfi. Hihetőleg ily nevű történeti személytől közmondásképen származott elnevezés. *Anda-Pál hadából való.* Km. Különb. Pál keresztnév gúnyos nevezetűl használtatik a *Szl-Pál*-ban is.

ANDÓD, fn. tt. *Andód-ot.* Helyragokkal: — *ra*, — *on*, — *ról.* Falu neve alsó Nyittravármegyében, a Mátyusföldön.

ANDOR, férfi kn. tt. *Andor-t*, tb. — *ok.* L. ANDRÁS.

ANDORKERESZT, (Andor-kereszt) ősz. fn. Oly kereszt, melynek szárai X bötüt képeznek, máskép: *Sz. András keresztje*, minthogy a hagyomány szerint András apostolt ily keresztre feszítették.

ANDRÁS, férfi kn. tt. *András-t*, tb. — *ok.* Közvetlenül *Andreas*-ból vétetett, mely hellen elemzés szerint jelent *férfiasat, erős.* Máskép: *Andorás, Andris, Andor, Endre*, kicsineve: *Andriska, Andorka*; előtétellel: *Bandri, Bandi.*

ANDRÁSFÁ, falu Vas megyében. Helyragokkal: — *fán*, — *fáról*, — *fára.*

ANDRÁSFALVA, több helység neve. Helyragokkal: — *falván*, — *falvára*, — *falváról.*

ANDRÁSHÁZA, puszta Abauj és Kolos vármegyékben. Helyragokkal: — *házán*, — *házára*, — *házáról.*

ANDRÁSHIDA, falu Szala vármegyében. Helyragokkal: — *hidán*, *stb.*

ANDRÁSVÁGÁS, falu Sáros vármegyében. Helyragokkal: — *vágásra*, *stb.*

ANDRIS, ANDRISKA, I. ANDRÁS.

— ANG, (1) névképző, mely jobbára elvont vagy elavult gyökökhöz járul, mint: *bit-ang*, *furf-ang*, *har-ang*, *cafr-ang*, *sal-ang*. Párhuzamos vékonyhangu társa: *eng*, pl. *fill-eng*, *csill-eng*, *met-eng*. Valószínű, hogy egyszerű eredeti alakja *ag eg*, s az *n* csak közbetét, mint a *salang* és *cafrang* szókból gyaníthatni, amaz t. i. = *salag*, emez máskép: *cafrag*.

— ANG, (2), mint középképző némely igék alktréze, pl. *bar-ang-ol*, *csat-ang-ol*; vékonyhangon: *eng*, önálló igéket is képez, pl. *ker-eng*, *mer-eng*, *der-eng*, *berz-eng*, *stb.* Ezen képző nem egyéb, mint a gyakorlatos *og ég űg* változata *n* közbetétellel toldva.

ANGALIT, e helyett: *and-al-itt*, mn. tt. *angalit-ot.* A székelyeknél am. ácsorgó, tátogató, léhűtő, haszontalan semmittevő, pl. *legény*, *cseléd*. Alakra olyan, mint: *avitt*, e helyett *avított*, pl. ruha.

ANGLIA, tulajd. fn. tt. *Angliát*, I. ANGOLORSZÁG.

ANGÓ, (ám-og-ó) mn. és fn. tt. *angó-t*, tb. — *k.* Szájtató, málé, áncsori. *Angóbangó.* Megnyújtva: *angó.*

ANGOL, fn. tt. *angol-t*, tb. — *ok.* Angliában meghonosodott, lakos. Mint melléknév jelent Angliá-

ból valót, angolnép tulajdonságával bírót, Angliában termettet, készültet, *stb.* *Angol hajóok.* *Angol szokások, törvények.* *Angol kés, borotva, aczell, szövet.* *Angol ló.* *Angol nyelv, irodalom.*

ANGOLHON, I. ANGOLORSZÁG.

ANGOLHONI, I. ANGOLORSZÁGI.

ANGOLKÓR, (angol-kór) ősz. fn. Kiadedeknek, némelykor idősbeknek is betegsége, mely szabálytalan csontképzésben áll, s ismertető jele az ízületek földagadása, a csontok kivált hengerdedcsontok elülgnyulása, de főkép a gerinczek görbülése, és elrutulása. Anglia nyugoti részében *Rickets* név alatt gyakori.

ANGOLKÓROS, (angol-kóros) ősz. mn. Angolkórban szenvedő. *Angolkóros gyermek.* L. ANGOLKÓR.

ANGOLNA, fn. tt. *angolnát*, tb. *angolnák.* Más-kép, terjedelmes tájszokás szerint, megnyújtva: *angolna.* Hosszú, sugár, sikamlós testű, s a kigyóhoz némileg hasonló halfaj. Latinul *anguilla*, hell. *έγγυελυς.*

ANGOLNAALAKÚ, (angolna-alakú) ősz. mn. Aminek alakja az angolnáéhoz hasonló.

ANGOLNABÁRKA, (angolna-bárka) ősz. fn. Különös szerkezetű bárka az angolnahalak tartására, mely a többi vastagabb testű halak bárkájától különbözik.

ANKOLNABŐR, (angolna-bőr) ősz. fn. Az angolnahal nyálkás, sima, sikamlós bőre.

ANGOLNAFOGÁS, (angolna-fogás) ősz. fn. 1) Angolnahalászat, melynek saját szere, módja vagy. 2) Azon időszak, melyen a halászok az angolnákat fogni szokták.

ANGOLNAGYÍK, (angolna-gyík) ősz. fn. A gyíkok egyik különös neme, mely alakra az angolnához némileg hasonló.

ANGOLNALEVES, (angolna-leves) ősz. fn. Angolnából vagy angolnával készített levesféle éték.

ANGOLNAREKESZ, (angolna-rekesz) ősz. fn. A fogott angolnák megőrzésére szolgáló ketrecz vagy bárkaféle zárhely.

ANGOLNÁSZ, (angolna-ász); áth. m. *angolnásztam*, — *tál*, — *ott*, htn. — *sz*, htn. — *ni.* Angolnahalakat fogdos.

ANGOLNÁSZ, (angolna-ász) fn. tt. *angolnász-t*, tb. — *ok.* Angolnafogó, angolnahalász.

ANGOLNÁSZAT, (angolna-ász-at) fn. tt. *angolnászat-ot.* Angolnahalászat.

ANGOLNASZIGONY, (angolna-szigony) ősz. fn. Szigony, melylyel angolnákat fogdosnak a halászok.

ANGOLNATARTÓ, I. ANGOLNABÁRKA.

ANGOLNATÓ, (angolna-tó) ősz. fn. Halastó, melyben különösen angolnákat tenyésztetnek.

ANGOLORSZÁG, (angol-ország) ősz. fn. Európai királyság, Nagybritanniának egyik része.

ANGOLORSZÁGI, (angol-orzági) ősz. mn. Angolországhoz, vagy — országból való, ott lévő, ott termett, készült, azt illető, arra vonatkozó. *Angolországi birtok, gyarmatok, utak, termények, áruk, stb.*

ANGOLOS, (angol-os) mn. tt. *angolos-t* vagy *-at*, tb. —*ak*. Angolok szokását, divatát utánzó; angolok módja szerint való. *Angolos viselet, életmód*.

ANGOLOSAN, (angol-os-an) ih. Angolok módja, szokása szerint. *Angolosan enni, inni, lakmározni, ültaködni*.

ANGOLOSÍT, (angol-os-ít); áth. m. *angolosít-ott*, htn. —*ni*, vagy *ani*, par. —*s*. Angollá alakít, képez, angolok erkölceivel, szokásaival fölruhászván, az angol néppel azonosít valakit. *Loval angolosítani* = farkát megkurtítani.

ANGOLOSKODÁS, (angol-os-kod-ás) fn. tt. *angoloskodás-t*. tb. —*ok*. Az angolok szokásainak, erkölceinek tulságos utánzása, saját nemzetiségének rovására, illetőleg abból kivetkőzve.

ANGOLOSKODIK, (angol-os-kod-ik); k.m. *angoloskod-tam*, —*tál*, —*ott*. Az angol szokásokat, erkölcsöket, saját nemzetiségének mellőzésével, utánozva él.

ANGOLTOMPAK, (angol-tom-pak) ősz. fn. Vagyíték neve, mely réz, ezalámia, salétrom, timsó, és konyhasórészekből van összeállítva.

ANGOLUL, (angol-ul) ih. Angolok nyelvén. *Angolul beszélni, írni, olvasni, énekelni, imádkozni. Most tanulok angolul*.

ANGOLTAPASZ, (angol-tapasz) ősz. fn. Bizonyos nemű tapasztalás igen vékonyan bevont gyolca, melyet leginkább az arczon támadó pörzsédékekre szoktak ragasztani.

ANGOLY, szokottabban I. ANGOL.

— ANGY, igen ritka használatu névképző, s tulajdonkép az *ancs* változata, pl. *varangy, varancs*, épenúgy mint: *göröngy, göröncs*.

ANGYAL, fn. tt. *angyal-t*, tb. —*ok*. Régiesen: *angyel*. „Angyeloznak kívánsága“ Sz. Bernát himnuszában. Hellenül *ἄγγελος*; am. követ, küldött, honnan a latin *angelus*, német *Engel*, olasz *angelo*, szláv *angyel*, stb. 1) Bibliái ért. Isten követe, küldötte. Így nevezetnek az ó szövetségi próféták, papok, írástudók. 2) Szorosb ért. azon magasabb rendű szellemek, kik a keresztény hittan szerint Isten akaratát végrehajtják, s az emberek fölött őröködnék; különösen, kik eredeti jóságukban megmaradtak, miért jó angyaloknak nevezetnek, különböztetésül az elpártolt, s megbukott szellemektől (ördögöktől). *Isten angyala. Úr angyala. Világosság angyala. Halál, mélység, svétség angyala. Öröngyal*. Köz életben a nyájaszkodók nyelvén, jelent kedvest, szerelmünk tárgyát. *Angyalom, édes kedves angyalom*. Jelent ártatlan, tiszta erkölcsűt, szelidet. *Olyan mint az angyal*. Az ily kifejezések: *az angyalát! a rcs angyalát! aki angyala van*, nem egyebek, mint szépített, elburkolt káromkodások, miért se nemesebb társalgási beszédben, se irodalmi nyelvben helyük nincsen.

ANGYALBŐR, (angyal-bőr) ősz. fn. Így nevezik némelyek a tarkára festett fényes papirost; helyesebben: *angolbőr*.

ANGYALFŰ, (angyal-fű) ősz. fn. Növénynem az öthimesek és kétanyások sorából, különösen en-

nek faja: *erdei angyalfű*. A hollen-latin *angelica* után képzett szó. Némely mellbetegségekben gyógyszerül ajánlják.

ANGYALGYÖKÉR, (angyal-gyökér) ősz. fn. Az angyalfű gyógyerejű gyökere.

ANGYALGYÖKÉRFESTVÉNY, (angyal-gyökér-festvény) ősz. fn. Angyalgyökérből festvényalakban készített gyógyszer.

ANGYALGYÖKÉRPOR, (angyal-gyökér-por) ősz. fn. Angyalfű gyökeréből készített győgpör.

ANGYALHÁZA, puszta Szabolcs vármegyében. Helyragokkal: —*házán*, —*házára*, —*házáról*.

ANGYALI, (angyal-i) mn. tt. *angyali-t*, tb. —*ak*. 1) Olyan mint angyal; szelíd, szép, kedves, ártatlan. *Angyali ifju, nő. Angyali szépség, ártatlanság*. 2) Angyalt illető, ahhoz tartozó, arra vonatkozó. *Angyali eledel, angyali kenyér* = oltári szentség, vagy, manna. *Angyali látás, üdvözlés. Angyali isenet, követés*, v. ö. ANGYAL.

ANGYALILAG, (angyal-i-lag) ih. Angyali módon, úgy, mint angyal. *Angyalilag élni, viselni magát. Angyalilag szelíd, ártatlan*.

ANGYALKA, (angyal-ka) kics. fn. tt. *angyalkát*, tb. *angyalkák*. Kisdud angyalt képező szobor, kép. Átv. ért. kedveske, szépecske.

ANGYALKÉP, (angyal-kép) ősz. fn. 1) Angyalt ábrázoló kép, festmény. 2) Gyöngéd, szelid, szépséges, ártatlan, kedves, mintegy angyalhoz hasonló eszményi arcz.

ANGYALOS, faluk Szathmárban és Erdélyben. Helyragokkal: —*on*, —*ra*, —*ról*.

ANGYALÓZ, (angyal-oz); áth. m. *angyaloz-tam*, —*tál*, —*ott*, par. —*s*. htn. —*ni*. 1) Angyálnak nevez, hív, csámex valakit. Olyan képzésű, mint: *komáz, sógoroz*. 2) Valakinek angyalát szidja, káromolja, mint: *adta, teremtett*.

ANGYALSZÉP, (angyal-szép) ősz. mn. Németes kifejezéssel am. oly szép, mint angyal.

ANGYALSZÉPSÉGŰ, (angyal-szépségű) ősz. mn. Kinek szépsége az angyalokéhoz hasonló.

ANGYALTISZTA, (angyal-tiszta) ősz. mn. Feddhetetlen, szemérmes, ártatlan erkölcsű, mint a jó angyalok.

ANGYALTISZTASÁGU, (angyal-tisztaságu) ősz. mn. Oly tiszta életű, oly szemérmes erkölcsű, mintha angyal volna. *Angyaltisztaságu szűz, ifju*.

ANGYALVÁR, (angyal-vár) ősz. fn. Fellegvár Róma városában, melynek oromsúcán angyalszobor láthatik.

ANGYELIKA, I. ANGYALFŰ.

ANHINGA, fn. tt. *anhingát*, tb. *anhingák*. 1) Brasíliai madárfaj, mely réczenagságu, s igen hosszú nyakú. (Plotus anhinga. L.) 2) Porcellán csigafaj.

ANIKÓ, női kn. tt. *Anikót*, tb. —*k*. Az *Anna* név kicsinyített módosítása, illetőleg kis leányok neve.

ANKÓ, (an-kó) mn. és fn. *ankót*, tb. —*k*. Székely tájnyelven am. hitvány, gyáva, gyűge, szegletes

ember. Egy eredetű az *angaltt, angó, bangó, ancsori* szókkal.

ANNA, női kn. tt. *Annát, tb. Annák.* A héber nyelv után am. nyájás, kellemes. Sz. *Anna asszony. Anna napján.* Változatai: *Annua, Panna, Pannika, Anicza, Anikó.*

ANNAKELÖTTE, (annak-elötte) ösz. ih. Azelőtt, régente, hajdan, a múltban. Élünk vele, midőn határozatlan múltat akarunk jelteni. *Annakelőtte ez mind máskép volt. Annakelőtte a tisztujítások csendesebben folytak le.* Irathatik elválasztva is.

ANNAKFÖLÖTTE, (annak-fölötte) ösz. ih. A fölött; azon fölül. *Annakfölötte értekezünk, hogy. . . Annakfölötte még sok teendők lesz.*

ANNAKOKÁÉRT, (annak-okáért) annálfogva, annak következtében. *Annakokáért legjobb lesz hallgatni a dolgról.*

ANNAKUTÁNA, (annak-utána) ösz. ih. Használtatik valamely történet dolog elbeszélésének folytatásában. *Midőn Mátyás király meghalt, annakutána sok viszontagság érte a hazát.* Egyszerűbben: *azután.*

ANNÁL, (az-nál) ksz. Hasonlító értelemmel bír a mondatkötésben, s állhat 1) viszony-kötőszó nélkül, pl. *ha otthon maradsz, annál jobb,* 2) viszony-kötőszóval: *minél vagy mennél,* pl. *Annál soványabb, minél többet eszik. Minél jobban vigasztalják, annál inkább sir. Minél kisebb, annál frisebb, minél hosszabb, annál rozabb.* Km.

ANNYI, (az-nyi) mn. tt. *annyi-t, tb. —n vagy —an.* 1) Bizonyos sokaságu, mennyiségű, számu, s ekkor viszonytársa *mennyi* vagy *amennyi*, pl. *Annnyi bért adok, mennyit érdemlesz. Annnyt mondhatok, mennyit hallottam. Annym csak lesz, amennyi kell, amennyi szükséges.* Néha a viszonyt jelentő szó alattomban értetik. *Annyt én is tudok. Annnyival el sem kezdtem volna = oly kevéssel.* 2) Határozatlan mennyiségű, oly sok. *Annnyt fáradok, még sines sikere, haszna. Annny pénz elcserélni nagy könnyelműség.* Még határozatlanabbak az ilyenek: *Annny mennyi csak lesz. Annnyt mennyit én is adhatok. Annnyival mennyivel tovább vagyunk.* Ezekben az illető mértéknek, kellemek alsó foka értetik.

ANNYIAD, (az-nyi-ad) mn. és fn. tt. *annyiadot.* Valamely egésznek bizonyos arányu osztalékrésze. Száz forintból húsz *annyiad* = ahányszor százban húsz találatik, azaz, öt. (Tantième). Néha am. oly sokad. *Én is annyiad magammal jövök, mint ő.*

ANNYIAN, (az-nyi-an) ih. 1) Bizonyos határozott számú sokan, mely esetben mint kötőszót vonz. *Mi is annyian vagyunk, mint ti. Ők százan voltak, mi is annyian.* Igen sokan, s ekkor *hogy jár utána. Annnyian jöttek össze, hogy alig férnek el a teremben.* 3) Határozatlan nagy számmal. *Annnyian járnak az éjjeli őrök, mégis történnék rablások. Annnyian járnak iskolába, mégis kevés a tanult ember.* Leghatározatlanabbak az ilyenek: *Annnyian mennyien összevgyűltünk = néhányan, nem sokan. Annnyian mennyien dolgoztunk.*

ANNYIBAN, (az-nyi-ban) ih. Bizonyos dolgot illetőleg, oly állapotban, mineműségben, stb. *Ime, egész ügyünk annyiban van.* Viszonytársa: *mennyiben vagy hogy. Annyiban szerencsés, mennyiben senkinek sem tartozik. Annyiban okosan tett, hogy nem avatkozott a dologba.*

ANNYIBÓL, (az-nyi-ból) ih. Engedést, ráhagyást kifejező mondatokat vezérel, s *mennyiből* vagy *hogy* viszonykötőszók felelnek meg neki. *Annnyiből közöszóval tartozom neki, mennyiből. . . . Annnyiből kedvelem e várost, hogy olcsó piacza van; de annnyiből nem tetszik, hogy igen sáros.*

ANNYIFELE, (annyi-fele) ösz. ih. 1) Határozatlan sok irányban, több oldalra. *Annnyifelé nézek, még sem látom. Annnyifelé gondolok, hogy szinte elkábul bele a fejem. Annnyifelé utaztam, de hazámról nem feledkeztem el soha.* 2) Több osztályrészre, darabra. *Annnyifelé metélte a kenyeret, hogy egy szelet alig volt három harapás. Annnyifelé vágta a sajtot, ahánnyan voltunk.*

ANNYIFELE, (annyi-féle) ösz. mn. Oly sok külön nemű, faj, rendű, osztályu. *Annnyiféle állat él e földön. Annnyiféle növény. Annnyiféle ember, vélemény, akarat.* A hozzá kapcsolt mondatban, *mennyiféle, ahánnyiféle* vagy *mint, hogy járul vele. Annnyiféle a szerelem az emberi szivekben, ahánnyiféle a természet, mind egyenként ezekben.* Kisf. S. *Annnyifélet vehetsz, mennyiféle tetszik. Annnyiféle a nyelv Magyarországon, mint Babel tornya építéskor. Annnyiféle, hogy számát sem tudni.*

ANNYIFELŐL, (annyi-felől) ösz. ih. Oly sok oldalról, helyről, tájról, félről. *Annnyifelől ostromolják, hogy lehetetlen ellenállania. Annnyifelől tódul be az ellenesség, ahány kapuja van a városnak. Annnyifelől érkeznek hozzá az üdvözlőlevelek, hogy alig győz rájuk válaszolni.*

ANNYIN, I. ANNYIAN.

ANNYIRA, (az-nyi-ra) ih. 1) Oly mértékben, oly nagyon, oly igen. *Annnyira részeg, hogy azt sem tudja, fi-e vagy leány? Annnyira szeretem őt, hogy kész volnék meghalni érte. Annnyira elhagyta magát, hogy semmivel sem gondol. 2) Bizonyos fokra, magasságra emelkedve. *Ki hitte volna, hogy annnyira vigye dolgozt? 3) Oly távol, oly messze, odáig. Annnyira távozott, hogy már látésövel sem lehet őt látni. Határozatlan mértékű ez ily öszvetételben: annnyira mennyire = féligmeddig, valamennyire.**

ANNYISZOR, (az-nyi-szor) ih. Oly gyakran, oly sok ízben. Viszonytársai: *mennyiszor, ahányszor, vagy mint, vagy hogy, midőn t. i. rendkívüli nagytárat jelent. Annnyiszor nevetek, amennyiszor látom. Annnyiszor fizet, mennyiszor lehet. Annnyiszor járt a nyakamra, hogy ajtót kellett mutatnom neki. Határozatlanul: annnyiszor mennyiszor.*

ANNYIVAL, (az-nyi-val) ih és ksz. 1) Oly sokkal. *Annnyival adós, hogy már tinge sem az üc. Annnyival bír, amennyivel én.* 2) Fokozó erejű: *Ezt annnyival inkább, vagy annál inkább megteheted.*

— ANT, (an-t) (1), némely igehatározók képzője, pl. al-ant, hossz-ant, változattal: *att*: alatt, hosszatt. Első alkatrésze *an*, mely általában igehatározókat alkot, pl. okos-an, vékonyhangon *en*, pl. hőle-en; a második *t*, mely szinte önállóan is képes határozókat, pl. örömes-t, képes-t, kivál-t, néz-t.

— ANT, (an-t) (2), mivelletű igéket képez, s párbusamos hangrendi társa: *ant* (en-t). Első alkatrésznél fogva önhatókat képez, pl. patt-an, csatt-an, csepp-en, zökk-en, ezekből *t* képző hozzátételével lesz: *patt-an-t*, azaz pattanóvá tesz, pl. pattan az ostor, pattant a kocsis; *csepp-en-t*, azaz eszközlí, hogy cseppenjen. Eszerint képződtek: lobb-an-t, csupp-an-t, ropp-an-t, koccz-an-t, puff-an-t, vill-an-t, csörr-en-t, serk-en-t, zökk-en-t, stb. V. ö. AN, (1), igeképző.

ANTAL, férfi kn. tt. *Antal-t*, tb. — *ok*. A latin *Antonius* után; kicsinyítve: *Antus*, *Anti*. Megjön *Antal Buddról*. *Antal harasztjára bocsdított*. Igen szűk körű közmondások. *Szent Antal üze* = orbáncz, fenés orbáncz, dabrocz.

ANTALAG, (antal-ag) fn. tt. *antalag-ot*. Hegyalján divatos hordó, mely körülbelül másfél akót foglal magában. Máskép: *Átalag*, vagy *Antalkó*.

ANTALFALVA, helység Gömör vármegyében. Helyragokkal: — *falván*, — *falvára*, — *falváról*.

ANTALKERESZT, öz. fn. A czimertanban így neveztetik a T bötűhöz hasonló keresztet.

ANTALKÓ, fn. tt. — *t*. L. ÁTALAG.

ANTALÓCZ, falu Ung vármegyében. Helyragai: — *on*, — *ra*, — *ról*.

ANTI, férfi kn. Az *Antal* keresztnév kicsinyítője.

ANTONIA, női kn. tt. *Antóniát*. Ugyanaz ami a latin: *Antonia*.

ANTUS, férfi kn. tt. *Antus-t*, tb. — *ok*. Az *Antal* név kics. változata. Hasonló alakításuak: *Ferus*, *Gedus*, *Matyus*, *Imrus*, *Dadus*, *Gegus*, *Mikus*, s e nőnevek: *Katus*, *Annus*, *Ilus*, *Judus*, *Erzus*, stb.

ANY, fn. az *anya* szónak eredeti alakja, melyhez az *a* kihangzársképen járult. Ma már csak a harmadik személyragozásban él: any-ja, any-jok, any-jához, any-jánál, any-jától, any-jokért, any-jokkal, stb. L. ANYA. E tekintetben hasonlók hozzá a szintén megtoldott *apa*, ap-ja, ap-jok, *atya*, aty-ja, aty-jok, *bátya*, báty-ja, báty-jok. Az *öcs* és *hug* még önállóan divatoznak, de személyragozásban az *öcs* nem *öcsöm*, *öcsöd*, hanem *öcsém*, *öcséd*, mintha alanyesetben *öcse* volna: a *hug* pedig némely tájszokással: *hugám*, *hugád*, *hugája*; ezen divatból kiment alanyesetből: *huga*.

— ANY, névképző, mely a régiebb nyelvben igen ritka, pl. ar-any, sav-any-ú, porh-any-ú; ellenben szokottabb a megnyujtott *ány*, pl. sil-ány, hitv-ány, és az *ony*, *eny*, *ény*, *öny*, pl. tak-ony, hor-ony, hev-eny, csök-öny, stb. Újabb korban a vegyészek nyelvén jelentí azon elemet, melyből valamely test alakul, tehát átv. ért. az illető testnek mintegy anyja, pl. *hig-any* *dárd-any*, *ham-any*, *horg-any*, *íbl-any*, a magashangok után: *eny*: *mír-eny*, *él-eny*, *kín-eny*, *szén-eny*,

stb. Több származékban a *nagy*, *nagydög* fogalma rejlik, ellenkezőleg az *acs* *ecs* képzőkkel, pl. *horog*, *horgony* = nagy horgonemű eszköz a hajókon; *szeg*, *szegony* = maga nemében nagy szegű szuró eszköz a halászsoknál; *körny* vagy *köröny* = nagyobb kör, vagyis bizonyos kört övedző vidék; *horony* = nagyobb horzsolat, pl. melyet a vízmorzás váj ki, stb.

ANYA, fn. tt. *anyát*, tb. *anyát*. Személyr. *anyám*, *anyád*, *anyja*, *anyánk*, *anyátok*, *anyjok*. L. ANY. 1) Általán nőnemű állat, mely a maga neme szerint magzatot szül, táplál, nevel. *Tigris anyától született*, *far-ka anyától szoptatott kegyetlen ember*. A *borjut anyja alá ereszteti*, *anyjától elválasztani*. A *csibék anyjok szárnyai alá bujnak*. 2) Nemesebb ért. az ember szülője, kit a magyar *édes anydnak* nevez, különböztetésül a mostohától. Közmondások: *Ahol nyájas az anya, kényes lesz a leánya*. *Nézd meg előbb az anyát, úgy vedd el a leányát*. *Még a rossz anya is jámbor magzatot szeret*. *Szép a gyermek anyjának*. *Taknyos gyermek is szép az anydnak*. *Néma gyermeknek anyja sem érti szavát*. *Eb anydnak kutya a leánya*. *Anyja hasában sem volt jobb dolga*. *Vagyjon anyja, de ki tudja, ki az apja?* *Megfogta az anyját* = szerencse érte, különösen gazdaggá lett. *Anyámasszony katonája* = gyáva, félenk. *Anyja leánya*, azaz, anyjára ütött. *Lányok anyja*, vén leány. *Ha nem jöttél, ott vesztél, lányok anyjává lettél*. Népd. *Anyára vár egy újabb nemzedék*. *Vörösmarty*. 3) Átv. ért. ami anyánkról száll ránk, vagy anyaként ápol, táplál bennünket. *Anyanyelv*. *Anyaföld*. *Anyavőros*. 4) Mondjuk oly hívek gyülekezetéről, melynek saját temploma és papja van, különböztetésül a *fiók egyháztól*, mely valamely *anya egyháshoz* tartozik. Hasonlók: *anyaoskola*, *anyagyülekezet*, *anyaország*, stb.

A népies nyelvben gyakran keményebb kifejezésekre használtatik. *Eb anyja fa*, *eb anyja kölyke*. *Kurv' anyja a rossz embernek*. *Menj kurv' anydába*. *Anyád kinya!* stb.

Mint a családi élethez tartozó, tehát első szűkségű szó különféle nyelvcsaládokban egyezik, mi ősi eredetére mutat, nevezetesen a Kaukaszus körül nogai, karacsaí és uigur nyelven: *ana*, törökül is *ana*, heberül *DN*, finnül *emä*, lat. *anus*, német *Ahn*, goth *anen*, szanszkrit: *mā*, *matar*, *mada*, tibet: *ma*, hellen: *μαία*, *μήτηρ*. Ide tartoznak, melyek közvetlenül szülésre, táplálásra vonatkoznak, mint a magyar: *eme*, *emlé*, *emlet*, *emse*, nő, *ene*, *ünő*, a német: *Amme*, a szanszkrit *an* (élni), *aan* (szülni) stb. tehát rokon az élet, életadás, szülés, növekedés fogalmával.

ANYAÁG, (anya-ág) öz. fn. 1) A növény, nevezetesen a fa fő ága, mely közvetlenül a törzsből fakad ki. 2) Átv. ért. a nemzeti ágak azon ága, melyen anyánk elei vannak följegyezve, illetőleg: anyai vérség. *Anyágról rokonok*. *Anyágról nemesember*. *Anyágról maradt jószág*.

ANYABÁTYA, (anya-bátya) öz. fn. Anyánk fiú testvére, anyai nagybátyánk.

ANYABÖTÜ, (anya-bötü) ösz. fn. Rézminta, melyben a nyomtató ólomböttüket öntik.

ANYACSAVAR, (anya-csavar) ösz. fn. Tölcsér vagy csőalakú eszköz vagy készület, belül csavarosan kihornyalva, melybe más, hengerded csavart illesztnek.

ANYÁCSKA, (anya-acs-ka) kics. fn. tt. *anyácskát*, tb. *anyácskák*. Az *anya* szónak hizelgő, kedveskedő, nyájas kicsinyítése. *Nem vagy kemény, anyácskám, de lány az én szívem.* Népd.

ANYACSŰCS, (anya-csúcs) ösz. fn. Növénytanban, az anyaszál hegyén levő gömböcske, máskép: *bibe vagy porfogó.* (Stigma).

ANYÁCZA, (anya-cza) fn. tt. *anyáczát*, tb. *anyáczát*. 1) Szójátékképen az *apácza* után képezve, mintegy az *apa* ellentéte. *Ő nem apácza akar lenni, hanem anyácza.* 2) Gúnyneve a megesezt apáczának.

ANYADISZNÓ, (anya-disznó) ösz. fn. Emacdiázó, mely különösen tenyésztésre van szánva, mely malaczkokat ellik; máskép: *maglódisznó.*

ANYAEGYHÁZ, (anya-egyház) ösz. fn. Bizonyos területen lakó hívek gyülekezete vagy testülete, közönsége, kiknek helyben lakó lelkészek, illetőleg plebánusok van. E területen kívül lakó s az illető lelkész alá tartozó hívek községe: *fiókegyház.*

ANYAFA, (anya-fa) ösz. fn. Olyan fa, melyet erdővágásokor fenhagynak, magzás, illetőleg további tenyésztés végett.

ANYAFI, (anya-fi) ösz. fn. Szokatlan ugyan, de szinte alkalmazható szó oly rokonok nevezésére, kik anyánkról egy vérségük velünk, miszerint *alyafi* szabatosan véve csak az atyai águ rokonságra vonatkoznak.

Egyébiránt szabatosabbak az *anyarokon* és *aparakon*.

ANYAFÖLD, (anya-föld) ösz. fn. Átv. ért. azon föld, illetőleg ország, haza, melyben születünk.

ANYAFŰ, I. **SZÍKFŰ**. (Matricaria).

ANYAG, (any-ag) fn. tt. *anyag-ot*. 1) Minden test, mennyiben a szellemnek ellentéte. Különösen, melyből valami készül vagy készítettik, vagyis, a mi bizonyos műnek testét teszi. *A posztó anyaga gyapju, a vászoné kender, len. Selyem, szőr, gyapott anyag. Honi külföldi anyag.* Különbözik tőle a *kelme*, mely tulajdonképen bizonyos anyagból készített szövetségű mű, ú. m. gyolcs, vászon, posztó, stb. *Az ember anyagból és szellemből alkotott.* *As anyag szétozlik, a szellem fenmarad. Lelkellen, nyers, idomítatlan anyag. Sár, cas, fa, híg, folyó, kemény anyag.* 2) Átv. ért. jelent oly dolgokat is, melyek azellemi művek alapjául, tárgyal szolgálnak. A regényköltő sok anyagra talál, nem csak az ó, hanem az újabb korban is.

A latin *materia* után helyeseen alkotott s közdívatuvá lett szó.

ANYAGI, (any-ag-i) mn. tt. *anyagi-t*, tb. —*ak*. Ami anyagból való, nem szellemi; anyagot illető, arra vonatkozó, testi szükségekhez tartozó. *Anyagi érdekek. Anyagi jólét*, mely a test szükségait, vágyait

bőven kielégíti. *Anyagi élvezet. Anyagi célok után törekedni, s a szellemeket elhanyagolni. Anyagi ember, aki csupán testének él, s a szellemekkel nem gondol.*

ANYAGILAG, (any-ag-i-lag) ih. Anyagi tekintetből, oldalról, nem szellemileg, nem magasabb erkölcsi szempontból. *Anyagilag jó állapotban lenni. Anyagilag segíteni elő a művészetet*, azaz, pénzzel s hasonlókval.

ANYAGKÉSZLET, (anyag-készlet) ösz. fn. Bizonyos célra előlegesen beszerzett anyag, pl. *gyári, építési anyagkészlet.*

ANYAGOS, (any-ag-os) mn. tt. *anyagost* vagy —*at*, tb. —*ak*. Anyaggal ellátott, megrakott, teljes.

ANYAGSZÉR, (anyag-szér) ösz. fn. Mindenféle szer, jószág, melyből valamit készítenek. Különösen, kereskedési árucikkek.

ANYAGSZÉRÁRUS, (anyag-szér-árus) ösz. fn. Aki anyagszerekkel kereskedik, különösen a fűszerkereskedők.

ANYAGTALAN, (any-ag-talan) mn. tt. *anyag-talan-t*, tb. —*ok*. Amiben anyag nincs, anyagtól mentt, szabad. *Az anygálok, mint tiszta szellemek, anyag-talan lények.*

ANYAGTALANSÁG, (any-ag-talan-ság) fn. tt. *anyag-talanság-ot*. Anyag nélküli állapot vagy tulajdonság; szellemi, erkölcsi mineműség.

ANYAGVÁLTOZTATÓ, (anyag-változtató) ösz. mn. Gyógytani ért. ami a kór anyagát változtatja.

ANYAGYILKOLÁS, (anya-gyilkolás) ösz. fn. Bűn, melyet oly gyermek, illetőleg emberszülött követ el, aki saját anyját megöli.

ANYAGYILKOS, (anya-gyilkos) ösz. fn. Aki saját édes anyját öli meg.

ANYAGYILKOSSÁG, I. **ANYAGYILKOLÁS.**

ANYAGYÜLEKEZET, (anya-gyülekezet) ösz. fn. Anyaegyházhoz tartozó hívek gyülekezete községe, I. **ANYAEGYHÁZ.**

ANYAHÍMÉS, (anya-himés) ösz. fn. Növénytan ért. így nevezetnek azon növények, melyeken a hím vagy a magzat oldalából, vagy az anyaszárból, vagy a bibéből nő ki, milyen pl. a *farkasalma*. (Gynandria).

ANYAHÍMVIRÁG, (anya-hím-virág) ösz. fn. Virág, az anyahímeseféle növényeken.

ANYAI, (any-a-i) mn. tt. *anyai-t*, tb. —*ak*. 1) Anyát illető, anya lényéhez, természetéhez, mivoltához tartozó. *Anyai tisztelet. Anyai szeretet, vonzalom, érzés, öröm, fájdalom, gondviselés, ápolás. Anyai oktatás, áldás, átok. Anyai szív, üléls. Anyai tej, csók. Az anyai tej legédesebb.* Km. *Anyai nyelv.* 2) Anyától jövő, származó, anya után maradt. *Anyai örökség, jószág, birtok.* Néha vétetik főnév gyanánt is, *anyai örökség, anyai rész* helyett. *Az anyait kivenni elkölteni.*

ANYAILAG, (any-a-i-lag) ih. Anyai módon, úgy mint a szerető jó anya szokott. *Anyailag ápolgatni az árva kisedeket. Mostoha gyermekeivel anyailag bánni. Édes anyailag.*

ANYAISKOLA, (anya-iskola) ősz. fn. 1) Az anyaegyház iskolája, melyhez képest a főkegyházak iskolai fiókiskolák. 2) Főiskola, melyben a felsőbb tudományok taníttatnak (Collegium).

ANYAJEGY, (anya-jegy) ősz. fn. Örökké fennmaradó folt a gyermek bőrén, különösen orcáján, melyet születésével hozott a világra. Ilyen jegyek néha kidudorodással rutíttják el az arcot.

ANYAJOG, (anya-jog) ősz. fn. Jog, melyet az anya részint természeti, részint polgári törvények erejénél fogva bír gyermekei fölött.

ANYAJOS, (any-a-j-os = any-a-i-as) mn. tt. *anyajos-t* vagy *-at*, tb. —*ak*. Balaton vidékén divatos tájszó, s mondják érett kora, férjhez mehető leányról, vagy szabad szárnyra kelő madárfiról; más-kép: *anyányi*.

ANYAJUH, (anya-juh) ősz. fn. Nöstény juh, mely szaporít, mely avégre tartatik, hogy bárányokat elljék. *As anyajuhokat szénán tartani, ósni.*

ANYÁKA, (any-a-ka) kics. fn. tt. *anyáktá*, tb. *anyáktá*. A köznép némely vidékeken, különösen a székelyeknél így kicsinyíti az *anya* nevet. Szokottabban: *anyácska*.

ANYAKAPTÁR, (anya-kaptár) ősz. fn. Méhkas, mely a méhek megfojtásakor fönhagyatik tenyésztés végett a jövő évre.

ANYAKAS, I. ANYAKAPTÁR.

ANYAKEDVENCZ, (anya-kedvence) ősz. fn. Gyermekek, kit az anya egyéb szülőiteinél jobban kedvel, gedél, ki iránt különös szeretettel, gondnal viseltetik.

ANYAKELENCZE, I. ANYAKAPTÁR.

ANYAKŐ, (anya-kő) ősz. fn. Megkövült kettőkenőjű csigafaj.

ANYAKÖNYV, (anya-könyv) ősz. fn. Az anyaegyház, illetőleg lelkészi hivatal hiteles könyve, melyben határozott rovatokba a szülöttek, s azok szülői és keresztazülői, valamint a keresztelő maga, idősor szerint följegyztetnek. Szélesebb ért. jelenti azon könyveket is, melyek egyszermind az özvegházasodottak és halottak névsorát foglalják magokban; de ezek szabatosabb neve általában: *egyházkönyv*, különösen pedig: *házasulók könyve*, *halottak könyve*.

ANYAKÖPÜ, (anya-köpu) ősz. fn. I. ANYAKAPTÁR.

ANYAL, (any-al) ősz. fn. Növénytanban, az anyavirág alja, töve, melyből a gyümölcs kinő, más-kép: *termő*.

ANYALGÁS, (any-al-og-ás) fn. tt. *anyalgást*, tb. —*ok*. Gyermekek nyájaskodás, milyen a kisdedeiket gedélő anyáké, illetőleg dajkáké szokott lenni. Egyezik vele a vékonyhang: *enyelgés*.

ANYALJ, (any-alj) ősz. fn. I. ANYAL.

ANYÁLKODÁS, (any-a-al-kod-ás) fn. tt. *anyáldkodás-t*, tb. —*ok*. Anyai gondviselés gyakorlása, anyai köteleességek teljesítése gyermekei iránt.

Közép al képzéssel alkotott szó, mint ezekből: *Hála, tunya, gasda, buja*, lett: *háldáldkodás, tunyáldkodás, gasdáldkodás, bujáldkodás* stb.

ANYÁLKODIK, (any-a-al-kod-ik); k. m. *anyáldkod-tam*, —*tál*, —*ott*, htn. —*ni*. Gyermeke iránt anyailag gondokodik, anyai köteleességeket gyakorol.

Törzse az elvont *anyáld*, s képzésére olyan mint: *háldáldkodik, tunyáldkodik, gasdáldkodik, bujáldkodik*, stb.

ANYALÓ, (anya-ló) ősz. fn. Kanczaló, mely csi-kótenyésztésre van szánva; vemhes, csikós ló.

ANYALOG, (any-al-og) gyak. önh. Gyermekeken nyájaskodik, mint az anyák vagy dajkák szoktak kisdedeikkel. Egyezik vele: *enyelég*, székelyesen: *anyolog* am. nagyobb személyekkel ügyetlenül enyeleg.

ANYALÚD, (anya-lúd) ősz. fn. Szaporításra hagyott lúd, mely tojik és libákat költ, nevel. Csálóközben: *banyaúld*.

ANYALÚG, (anya-lúg) ősz. fn. A vegyésznek és némely mesterembereknek oly lúg, melytől a sórézsek elválasztattak.

ANYAMÉH, (anya-méh) ősz. fn. 1) Üreg a női alkasban, hol a magzat megfogamszik, és születéseig marad. Fordítva: *méhanya*. 2) A méhkasban nagyságára nézve azon kitünő méh, mely a rajt szaporítja, és midőn elszállani készül, vezet.

ANYAMÉHFÜ, (anya-méh-fü) ősz. fn. Többféle füvek neve, melyek akár tudományos gyógyászatt, akár népies hiedelem szerint az anyaméh bajai ellen gyógyszerül használnak, milyen különösen a *csúfű* (Matricaria).

ANYAMÉRCZE, (anya-mércse) ősz. fn. A helybeli hatóság hiteles mértéke, illetőleg mérője, szapuja, köble, kilója, melyhez az árusok kötelesek szabni saját mérczéiket.

ANYANÉNE, (anya-néne) ősz. fn. Anyám nőtstvére, anyai nagynéne.

ANYANYELV, (anya-nyelv) ősz. fn. 1) Azon nyelv, melyet, mint mondani szokás, anyánk tejjével szoptunk, anyánktól tanultunk. *A magyar anyától magyar, a némettől német, a tóttól tót anyanyelvet tanul a gyermek.* 2) Oly nyelv, melytől mintegy anyától más nyelvek szármastak, tehát ezekhez képest eredetiebb, ősi nyelv. Az anyanyelv származékai leánynyelvek, pl. az olasz, francia, spanyol, mint a latin anya leányai.

ANYÁNYI, (anya-nyi) mn. tt. *anyányi-t*, tb. —*ak*. Mondjuk nőgyermekéről, leányokról, midőn fölszédülnek, s nagyságra anyjaikhoz hasonlók; különösen madárfiakról, midőn egészen mogtollasodván szabad szárnyra bocsátkoznak. *Anyányi csirke, galambfi.* *As anyányi madarak elszállnak fésűkeikből.*

A képző *nyi* értelménél fogva = anyai nagyságu. L. — NYI, képző.

ANYAORSZÁG, (anya-ország) ősz. fn. Ország, melynek törvényei, hatósága, illetőleg koronája, fejedelme alá más rokon alkotmányu mellékországok mint kapcsolt részek tartoznak, milyen pl. Magyarország a hozzá tartozó országokra nézve.

ANYAOSKOLA, (anya-oskola) ősz. fn. I. ANYAISKOLA.

ANYAÖLŐ, I. ANYAGYILKOS.

ANYAPÉNZ, (anya-péNZ) ösz. fn. Oly pénz, melyet az anyák többnyire alattomban, az atyák tudtán s akaratán kívül dugdosnak gyermekeiknek.

ANYAPÉR, (anya-pér) ösz. fn. A megindított per első folyama, különböztetésül az újtott pertől.

ANYARÉSZ, (anya-rész) ösz. fn. Örökség, melyet a gyermekek anyjuk után kapnak. A *nagykorukból lett gyermekek anyjuk halála után apjuktól kivehetik az anyarészt*. Máskép: *anyai jog*, vagy *jus*, vagy egyszerűen: *anyai*. *Elköltetni az anyarészt, vagy anyait, s az apaira előre adósságot csinálni*.

ANYAROKON, (anya-rokon) ösz. fn. Aki anyai ágról vérésgben van velünk.

ANYAROZS, (anya-rozs) ösz. fn. Üszögféle rozstermés, hosszukás, fekete, s gyakran györbült szemekkel, melyek lisztje fehér, néha kékes s émelgyös édességű, s leginkább nedves évben teremnek meg.

ANYÁS, (anya-as) mn. tt. *anyás-t*, vagy *-at*, *tb.* —*ak*. Oly gyermekről mondják, ki mindig anyján csügg, kinek anyján kívül senki kedvére nem tehet; anyai túlzott szeretet, gedélés, kedveskedés által elkényeztetett.

ANYÁSÁG, (anya-ság) fn. tt. *anyaság-ot*. Anyai tulajdonságok, s kötelességek összege, illetőleg anyai minemőség, vagy állapot. *As anyaságnak vannak örömei és fájdalmi*.

ANYÁSKODÁS, (anya-as-kod-ás) fn. tt. *anyáskodás-t*, *tb.* —*ok*. Az anya természetes ösztönszerű érzelmeinek s kötelességeinek gyakorlása; anyai gondoskodás, ápolgatás; máskép: *anyáskodás*.

ANYÁSKODIK, (anya-as-kod-ik) k. m. *anyáskod-tam*, —*tél*, —*ott*, htn. —*ni*. Anyai kötelességeket gyakorol, gyermekinek anyailag gondját viseli, azokat ápolgatja, neveli stb. Átv. ért. idegen gyermekekkel jó anya módjára bánik.

ANYÁSODÁS, (anya-as-od-ás) fn. tt. *anyásodás-t*, *tb.* —*ok*. Átmeneteli állapot, midőn bizonyos fiatal állatok anyásodnak. V. ö. ANYÁSODIK.

ANYÁSODIK, (anya-as-od-ik); k. m. *anyásod-tam*, —*tél*, —*ott*, htn. —*ni*. 1) Mondjuk madárfiakról, midőn elvetrén első pelyheiket, tollasodni s anyjukhoz hasonlókká lenni kezdenek. Átv. ért. anyásodik a serdülő leány is. 2) Anyásodnak a méhek, midőn fiatal királynét, rajvezért kapnak.

ANYASRÓF, (anya-sróf) ösz. fn. Helyesebben, s tisztább magyarul I. ANYACSÁVAR.

ANYÁSUL, (anya-as-ul); önh. m. *anyásul-t*, htn. —*ni*. Mondják leányról, midőn anyanyivá, férjhez valóvá fejlődik.

ANYASZÁL, (anya-szál) ösz. fn. Azon vékony szárcsuka, mely némely virágokban a magzat tetejéből nő ki, s melynek hegyén van a *bibe* vagy *porfogó*.

ANYASZÁR, I. ANYASZÁL.

ANYASZENTEGYHÁZ, (anya-szent-egy-ház) ösz. fn. Általán, azon hitvallási s erkölcsi testület, melyet Jézus Kriisztus alapított, s az apostolok terjesztettek, mely értelemben *keresztény anyaszentegy-*

háznak neveztetik. Szorosabban véve: azon keresztény gyülekezet, mely világszerte elterjedve lévő, láthatatlan fejűl szinte Jézus Krisztust, de láthatóul a római püspököt, azaz pápát, mint az Üdvözítő helytartóját vallja s tiszteli, s ez a *római katólika*, vagy rövidebben, *katólika anyaszentegyház*. Szerződésaira nézve: *latin* vagy *görög anyaszentegyház*. Részletes alkalmazással így neveztetnek azon nagy közönséges, és egységes testületnek egyes tartományokban lakó gyülekezetei is, pl. *francia, spanyol, olasz, magyar anyaszentegyház*. A *francia anyaszentegyház szabadságai*. A *magyar anyaszentegyház főpapjai, zsinatai*. A jelen és másvilági életre vonatkozólag: *vitézkedő anyaszentegyház*, melyhez az élők, *dicsőült anyaszentház*, melyhez az elhöz, *dicsőült anyaszentegyház*, melyhez az üdvözültek tartoznak. *Oktató, igaz, egyedül üdvözítő, apostoli, közönséges anyaszentegyház*. A magyar protestánsok, midőn saját hitvallási gyülekezetéről szólnak, *egyház* szóval élnek. *Protestáns, reformált egyház*, ritkábban *anyaszentegyház*.

ANYASZENTEGYHÁZI, (anya-szent-egy-ház-i) mn. Anyaszentegyházból való, ahhoz tartozó, azt illető, arra vonatkozó. *Anyaszentegyházi parancsolatok, szokások, szerződésok, oktatás, áldás*.

ANYASZÍV, (anya-szív) ösz. fn. Ösztönszerű, gyöngéd anyai érzelem, vonalom, szeretet, milyen-él édes anya viseltetni szokott szülötteihez.

ANYASZÜLTMEZTELEN, (anya-szült-meztelen) ösz. mn. Akin semmi ruha nincsen, egészen pöre, oly meztelen, mint születésekor volt. *Anyaszültmeztelenre levethetőtleni valakit*. *Anyaszültmeztelenen eltemetni*. Néhutt a nép nyelvén elrontva: *anyaszültmeztelen*.

ANYATÁRS, (anya-társ) ösz. fn. A házas felek anyjai egymásra nézve anyatársak, vagyis, a férj anyja és a nő anyja egymást anyatársnak hívják, valamint ugyan a házasfelek apjai: *apatársak*, s oly férjek, kiknek nejeik testvérek: *vőtársak*. Különbösen az anyatársak, népiesen: *nászasszonyok*.

ANYATEJ, (anya-tej) ösz. fn. Tej, melyet a kised saját édes anyja emlőiből szop. *Anyatejen nevelt gyermek*. *Anyatejjel beszívott hazai nyelv, nemzeti érzelem*.

ANYATEMPLOM, (anya-templom) ösz. fn. Egyházi anyagyülekezet temploma, melyben a helybeli lelkész rendszeren szokta tartani az isteni szolgálatot, különböztetésül a *fióktemplomtól*. A katólikusoknál: *plebánia*- vagy *fáratemplom*.

ANYÁTLAN, (anya-atlan) mn. tt. *anyátlan-t*, *tb.* —*ok*. Akinnek, illetőleg aminek nincsen, megholt az anyja, anya nélküli, anyjától megfosztott, elszakított árva. *Anyátlan gyermekek*. *Anyátlan verébfiak*. Határozólag: *anyátlanul* helyett is.

ANYÁTLANODÁS, (anya-atlan-od-ás) fn. tt. *anyátlanodás-t*, *tb.* —*ok*. Anyátlaná levés, elárulás.

ANYÁTLANODIK, (anya-atlan-od-ik); k. m. *anyátlanod-tam*, —*tél*, —*ott*, htn. —*ni*. Anyátlaná lesz, anyját elveszti, árvaságra jut. *Anyátlanodik a méhraj* is, midőn királynéja meghal.

ANYÁTLANUL, (any-a-atlan-ul) ih. Anya nélkül, anyjától megfosztva, árván. *Anyátlanul maradni, fölnevelkedni.*

ANYATOLL, (anya-toll) ösz. fn. A fiatal madarak tolla, melyet pelyheik elhullása után kapnak. Átv. ért. az anyányi vagy fölserdült leányról mondják: *kiverte az anya tolla.*

ANYATŐ vagy TÖKE, (anya-tő-tőke) ösz. fn. A növények dereka, mely közvetlenül a magból, csirből fejlődik ki, mely egyszerűen több mellék töszárak anyja.

ANYATYÚK, (anya-tyúk) ösz. fn. Kotlós tyúk, mely tojásokon ül, csibéket költ, s azokat fölneveli.

ANYAVÁROS, (anya-város) ösz. fn. Valamely birodalom vagy ország, tartomány fővárosa. *Magyarország anyavárosa Buda, vagyis inkább Budapest.*

ANYAVIRÁG, (anya-virág) ösz. fn. Virág, melynek természeti rendeltetése, gyümölcsöt hozni; bibés, porhonos virág, különböztetésül a hímvirágtól.

ANYÁZ, (any-a-az) áth. m. *anyás-tam, —tál, —ott, par. —s, htn. —ni.* Anyának nevez, anyai címmel tisztel valakit. *A nevelőnőt, jótevőnénket anyádni.*

ANYÁZÁS, (any-a-az-ás) fn. tt. *anyásás-t, th. —ok.* Anyának nevezés; czimezés, mely szerint valamely nőt anyánknak hívunk.

ANYI, (any-i) mn. tt. *anyi-t, th. —ak.* A vegybontásban azon fém jelző neve, mely minden idegen alkatrésztől megszabadult, tehát mintegy anyává, elemmé vált ki.

ANYÍT, (any-i-t); áth. m. *anyít-ott, par. —s, hatn. —ni* vagy *—ani.* A vegybontásban elemi, minden más alkatrésztől megszabadult tiszta állapotjára viszi vissza.

ANYÍTÁS, (any-i-t-ás) fn. tt. *anyítás-t, th. —ok.* Cselekvés, midőn anyítunk. V. ö. ANYI, ANYÍT.

ANYÍTÓPOR, (anyító-por) ösz. fn. A vegybontásban azon szer, melynek segítségével, leginkább tűzben; valamely fémet elemi tiszta állapotjára oldunk fel.

ANYIVAD vagy —IVADÉK, (any-ivad vagy —ivadék) ösz. fn. Anyul testvér (fiú vagy leány) ivadék.

ANYJOK, (any-j-ok) Az *anya* szónak birtokragos módosítása, am. az ő anyjok, t. i. a gyermekeké. Így szólítja a köz magyar ember önnön feleségét, valamint viszont az asszony így szól urához: *apjok*, ha t. i. magzataik vannak. A nyelvszakás személyragozza is: *anyjokom, apjokom.* Ejtük így is, de nem helyes ragozással: *anyjuk, apjuk.*

ANYÓ, (any-ó) fn. tt. *anyó-t, th. —k.* Korosabb asszony, aggkorú nő. A nem kedvesen hangzó *banya* szónak gyöngédebb, szelidebb mása.

ANYÓKA, (any-ó-ka) kics. fn. tt. *anyókat, th. anyókatk.* Az *anyó* szónak kicsinyített, s mintegy szelidebb módosítása.

ANYOLOG, I. ANYALOG.

ANYÓS, (any-ó-os) fn. tt. *anyós-t, th. —ok.* A férj így nevezi feleségének anyját, s viszont a feleség így hívja férjének anyját, máskép: *napam, napamasszony.*

ANYUL, (any-a-ul) ih. 1) Anya gyanánt, úgy mint anya, anyai módon. *Édesanyul banni a mostoha gyermekkel, az árvával.* 2) Mint vérségi rokonságot jelező am. anyai részről, anyai ágról. *Anyul bátyám* = anyámról bátyám. *Anyul öccém.* Hasonlóan: *anyul néném, anyul hugom.* Szűkebb ért. oly testvéri rokonságot vétezik, melyben a testvéreknek egy anyjok, de külön apjuk van. *Anyul testvérem, azaz, kinek velem egy anyja, de más apja van. Anyul öccém, kit velem egy anyja szült, de más apa nemzett.*

Az első pont alatti *ul* hasonlatot, olyanságot jelező képző, mint pl. a *bolondul, példátul, emberül, stb.* A második pontu *ul* pedig valószínűleg a *rül* (ról) megrovidítése, mintha volna: *ap-rül, apról, any-rül, any-ról.*

ANYUS, (any-us) fn. tt. *anyus-t, th. —ok.* Kicsinyítő s némi hízelgésre mutató módosítása a komolyabb *anya* szónak, épenúgy, mint: *apus, atyus,* és a keresztnevekben: *Ferus, Gedus, Annus, Ilus, stb.* Mint korosabb nőt jelentővel rokon a *banyát* (vén anyát) jelentő, latin *anus.*

AP, (1), fn. mely önmagában nem, hanem csak a birtokos állapot harmadik személyében használtatik: *ap-ja, ap-ját, ap-jával, ap-jok, ap-jokat, ap-jaik.* A többi személy- és névmódosító ragokat a kihangzásos *apa* gyök veszi föl: *apám, apád, apánk, apához, apóval, stb.* E tekintetben egyeznek vele az *aty, any, báty, vérségi* nevek. Változattal: *ip,* jelenti nőmnek vagy férjemnek apját. L. APA.

AP, (2), elvont gyöke az *apad, apály, apaszt* szónak, és ezek származékainak. Alapfogalomban jelentenek feneket, aljat, alapot, alacsonyat, minélfogva úgy látszik, hogy a *lap* csonkított mása, legalább *apad apaszt, és lapad lappad, és lapít lapaszt* igen rokonok. Figyelmet érdemelnek itt a latin *ab, szansakrít ab* és *anb,* hellen *άπο, άφ,* német *ab, Ebbe, stb.*

— AP, 1) igeképző, a *har-ap* és elavult *hagy-ap* származék-igékben. 2) névképző, hangrendi változattal: *ep, op, öp, ip,* mint: *al-ap, iss-ap, hős-ep, ül-ep, kol-op, csül-öp, usil-ip;* némely igékben közép-képző: *dül-ap-odik, gyar-ap-odik, tel-ep-edik, csül-ap-odik.* Némely részint önálló szókban, részint elvont törzsekben egyszerű *p, ú, m. tal-p, hór-p, esör-p, hór-p, ter-p, lom-p.* Mindezek elemzését illetőleg l. P, mint képző.

APA, (1), (ap-a) fn. tt. *apát, th. apát.* Személyragokkal: *apám, apád, apja; apánk, apátok, apjok; apám, apád, apjai; apánk, apátok, apjait,* némely írók szerint: *apáik.* Legősibb, szavaink egyike, melylyel minden magyar nevezni szokta nemzőjét. *Az apa és gyermek, illetőleg fiú vagy leány viszonylatos fogalmak. Ő hat gyermek, négy fiú és két leány apja. Édes apa. Szelíd, gondos, engedékeny apa.*

Legyen minden magyar utód
Különb ember, mint apja volt. Vörösmarty.

Apjára ült, am. apja természetével, tulajdonságival bíró fiú, máskép: *apja fia*. *Eb apjának kutya fia*. A népies köznyelv gyakran keményebb, sőt bántalmazó kifejezésül is használja. *Apád lelkének sem teszem. Ilyet még az apád sem látott. Vak apád,* ellenmondási, rosztalási kifejezés. Többszámban: *apáink* vétetik e helyett: *öcink*.

Öszvétételeit: *keresztapa, örömapa, öregapa, nagyapa, mostohaapa,* stb. L. saját rovataik alatt, és v. ö. ATYA.

Rokonok hozzá a hellen *ἀππα, πᾶππα, πᾶππος* (nagyapa), *πατήρ*, heber *אב*, latin *papa, pa-ter, abba, abbas, avus,* szanszkrit *pá* (ápol, táplál), *papus* (ápoló), török *baba,* stb. Ösiségére mutat, hogy a legkülönbözőbb fajú népek nyelvében divatozik. V. ö. ABA.

APA, (2), falu Szatmár vármegyében. Helyragokkal: *Apá-n, —ra, —ról*.

APÁCS, (ap-acs) fn. tt. *apacs-ot*. Mind a Duna, mind a Tisza vidékén divatos szó a halászköznél, s jelenti azon rudat, mely a gyalom, vagyis öreghaló végéhez van ragasztva, s melynélfogva a megvetett hálót vízirányosan tartják, s a part felé húzzák. Változattal: *apacó, apacni, apacsúr, apasúr*.

Talán eredetileg *habacs, a habar* igével rokon, mennyiben Szatmár vidékén az *apacsin* jelent evezőlapátot, melynek rendeltetése a vizet habarni, mit nagy halászatkor is szoktak a halászok rúd által gyakorolni, hogy a fölzavart vízben annál sikeresebben működhessenek.

APAC SIN, (ap-acs-in) fn. tt. *apacsin-t,* tb. —ok. Szatmárvidéki tájszó, s am. evezőlapát.

APÁCSKA, (ap-a-acs-ka) kics. fn. tt. *apácskát*. Az *apa* szónak gyermekileg hízelgő kicsinyítése; *apuska, atyuska*.

APÁCSÓ vagy APÁCSÚ, l. APÁCS.

APÁCZA, fn. tt. *apácsát,* tb. *apácsák*. Magát különösen isteni szolgálatra szánt nőszemély, ki monostorba lépván szüzi tiszta életre és engedelmességre kötelezte le magát. *Apácsa szűs. Szemérmes mint apácsa. Sűrű apácsa.* A latin *abbatissa,* és francia *abbesse* után képzett szó.

APÁCZA, pusztá Csanád vármegyében. Helyragokkal: *Apácsá-n, —ra, —ról*.

APÁCZACZÉRNA, ösz. fn. Igen finom vékony szálú czérna, melyet kised gombolyagokban Brabantból hoznak. Eredetileg apácsák éltek vele finom hímző munkáikban.

APÁCZAÉLET, (apácsa-élet) ösz. fn. Szerzetes rendi élet, melyet kolostorban élnek az apácsák. Átv. ért. a világtól magányba vonult nő élete. *Apácsaéletre adni magát. Apácsaélettől irtózni*.

APÁCZAFALU, helység Szatmár megyében. Helyragokkal: —ba, —ban, —ból.

APÁCZAFÁNK, (apácsa-fánk) ösz. fn. Sütemény neve, befőzött gyümölcstőltelekkel, melyet különösen az apácsák szoktak készíteni. Körnépiesen: *apácsafánk,* de amely művelt nyelvbe nem való.

APÁCZÁIR, (apácsa-ír) ösz. fn. Bizonyos kecses neve, melyet eredetileg apácsák készítettek. (Ungventum Tutia, Ungventum Nihili).

APÁCZAKLASTROM, (apácsa-klastrom) ösz. fn. Klastrom, vagyis zárdafélc intézet, melyben az apácsaéletre szentelt nőszemélyek a világtól, s különösen férfiak társaságától elvonulva élnek.

APÁCZAKOLOSTOR, lásd APÁCZAKLASTROM.

APÁCZASÁG, (apácsa-ság) fn. tt. *apácsaság-ot*. Apáczai élet, nőszerzetesi állapot. *Apácsaságban keresti menedéket, üdvösséget*.

APÁCZASZAKÁLOS, falu alsó Csallóközben. Helyragozva: *Szakdlosra, —on, —ról*.

APAD, (ap-ad); önh. m. *apad-t,* htn. —ni. Mondatik minden folyékony anyagról, midőn részei lassanként elpárologván, elébbi magassága fogy, illetőleg alább száll. Ellentéte: *árad, dagad*. Különösen apadnak a vizek, folyók, patakok, tavak. *Apad a Duna, a Tisza. Se nem apad, se nem árad.* Átv. ért. apad a tehén tögye, midőn teje megfogyatkozván össze-lappad. *Kiapadnak a könyvek*. Apad a dudorú, tömött, kövér test, midőn laposá lesz. *Apadt faru, mellü, arcu vén asszony. Apadt ülepü.* Képes kifejezés: *Kiapadtak fejtől a gondolatok. Kiapadtott vala a szöme,* az az kifolyt. Debreczeni legendás könyv.

Mennyiben az apadás bizonyos mélyedéssel, sülyedéssel, alászállással s lapulással jár: valószínű, hogy nem egyéb, mint a *lappad, lapul* szók csonkított változata. Vékonyhangon rokona: *eped*, mely szintén a test apadását, soványodását, összeesését hozza magával. A szláv nyelvben *opad* főnév jelent leesést, különösen napestet, napnyugotot. Ezen fogalmi és hangtalálkozás ugyan meglepő, de tudni kell, hogy például a szláv *opad* elemezve *o és pad*, mert *padnem* = esem, de a magyar *apad* elemezve *ap-ad*, melyből lesz átható: *ap-acs*, és így elemekre nézve különbözök. V. ö. AP, (2).

APADÁS, (ap-ad-ás) fn. tt. *apadás-t,* tb. —ok. Akármely folyékony, vagy dudorodott test magasságának lelapulása, leszállása, szűkebb mederbe, illetőleg terimébe vonulása. V. ö. APAD.

APADÁSI, (ap-ad-ás-i) mn. tt. *apadási-t*. Apadást illető, arra vonatkozó. *Apadási fokozat, mélység, sebesség, lassúság*.

APADAT, (ap-ad-at) fn. tt. *apadat-ot*. L. APADÉK, és APÁLY. Ellentéte *áradat*.

APADÉK, (ap-ad-ék) fn. tt. *apadék-ot*. Az *apadás-tól* abban különbözik, hogy ez jelenti a víznek folytonos alábbszállását, az apadék pedig azon apadási tért, vagy fokozatot, melyről a víz magassága elünt. Olyan a különbség, mint: *szakadás, szakadék, hasadás, hasadék, maradás, moradék,* stb. között. *Egy hüvelknyi, két lábnyi, egy ölnyi apadék*.

APADHATATLAN, (ap-ad-hat-atlan) mn. tt. *apadhatatlan-t,* tb. —ok. Illető nedvvel túlságosan bővelkedő, ki nem meríthető, kiszáradhatatlan. *Apad-*

hatatlan mély tenger, tengerszem. Átv. ért. kifogyhatatlan, mindig teljes, töltött. *Apadhatatlan bővítés erőszék.*

APADHATATLANSÁG, (ap-ad-hat-atlan-ság) fn. tt. —ot. Állapot vagy tulajdonság, melynél fogva valami ki nem apadhat.

APADHATATLANUL, (ap-ad-hat-atlan-ul) ih. Nedveiből ki nem fogyhatva, kimeríthetetlenül.

APADHATLAN, I. **APADHATATLAN**.

APADHATLANSÁG, I. **APADHATATLANSÁG**.

APADOZ, (ap-ad-oz); gyak. önh. m. *apadon-tam*, —tél, —ott, par. —s. Lassan lassan, nem hirtelen, de folyvást apad, illetőleg alábbszáll, lelapul, kifogy, kiszárad, kipárolog. *Száras forró nyárban apadosnak a patakok, folyók, tavak.*

APADOZÁS, (ap-ad-oz-ás) fn. tt. *apadosa-t*, tb. —ok. A nedvnek, víznek, illetőleg dudorú, fölfújttestnek folytonosan tartó alább szállása, lelapulása.

APADT, (ap-ad-t) mn. tt. *apadt-at*. 1) Híg testekre, nevezetesen vízre vonatkozólag, ami kifolyás, lecsapolás, merítés, kipárolgás által alább szállott, megfogyott. Igekötőkkel: *leapadt, kiapadt*. 2) Fölfújtt, dudorú testeket illetőleg am. öszveesett, lelapult, aszott, zsugorodott. *Apadt csőcs, emlő, lögy. Apadt arc, far.*

APAGY, puszta Szabolcs vármegyében. Helyr. —on, —ra, —ról.

APAGYILKOS, (apa-gyilkos) ősz. fn. Aki saját apját meggyilkolta, megölte.

APAGYILKOSSÁG, (apa-gyilkosság) ősz. fn. Borsasztó undok büntett, melyet oly magzat követ el, aki apját erőszakos halállal megöli.

APAHÍDA, falvak Erdélyben. Helyragokkal: —hidán, —hidára, —hidáról.

APAI, (ap-a-i) mn. tt. *apai-t*, tb. —ak. 1) Ami az apé, ami az apáról maradt, örökségül róla jutott, kapott. *Apai bírtok, jószág, réss, hás.* 2) Apa lényegéhez, természetéhez tartozó, arra vonatkozó. *Apai szeretet, gond, gondviselés, öröm. Apai jog, kötelesség, hatalom.* 3) Önálló főnév gyanánt apáról maradt örökséget jelent. *Apait anyait elköltteni.*

APAKA, (ap-a-ka) kics. fn. tt. *apakát*, tb. *apakák*. Kedves kis apa, gyermekek hizelgő nyelvén szólva. Mondják megnyujtva is: *apáka*.

APALIN, női kn. tt. *Apalin-t*, tb. —ok. Apollonia. Átv. ért. *apalín ember*, am. asszonyos természetű, katonka ember. *Apalín szívű, félénk, gyáva.*

APÁLY, (ap-ály) fn. tt. *apály-t*, tb. —ok. Jelenli a víznek azon változási állapotát, midőn apad, vagyis tere, magassága fogy; különösen: *tengeri apály*, midőn a tenger hajjai naponként bizonyos idő alatt azon partoktól, melyek felé dagadostak, ellenirányban visszatérnek. E váltakozó tengermozgás: *drapály*, vagy *ár* és *apály*, *dagály* és *apály*.

APANAGYFALU, helység, Belső-Szolnok vármegyében. Helyragok: —ba, —ban, —ból.

APÁR, falu Tolna megyében. Helyragokkal: —on, —ra, —ról.

APÁRKA, fn. tt. *apárkái*, tb. *apárkák*. Növény-nem az együttnevezők és egyenlőnévűk seregéből:

vaczka kopasz, csészéje födelékes, bóbítája pelyhes, száratlan, virága sárga. Vannak többféle fajai, melyek részint *egyvirágu tölcscsényesek*, részint *elágasó szárúak*. (Apargia vagy Leontodon. L.)

APAROKON, (apa-rokon) ősz. fn. Aki atyai ágról van vérségben velünk, azaz, a szoros és tulajdon értelemben vett *atyafi*.

APÁS, (ap-a-as) mn. tt. *apás-t* vagy —at, tb. —ak. Apjától különösen gedélt, elkényeztetett, s annak nyakán lógó gyermek.

APASÚR, I. **APACS**.

APASÁG, (ap-a-ság) fn. tt. *apaság-ot*. Apai mineműség, állapot, nemzői viszony.

APASZT, (ap-asz-t) áth. m. *apaszt-ott*, par. *apaszt*, htn. —ni vagy —ani. 1) Bizonyos öbölben, mederben, térben levő nedvet kipárologtatás, felszívás, lecsapolás stb. által kevesebbé tesz, alább szállít, szűkebbre szorít. *A hossni és forró nyár tavakat, patakokat apaszt.* 2) Átv. ért. bizonyos fölfüvődött, dudorú, tömött testeket laposakká tesz. *A sok kiadás apasztja az erőszék.*

APASZTÁS, (ap-asz-t-ás) fn. tt. *apasztás-t*, tb. —ok. Cselekvés, mely által valami apadóvá lesz. *Tavak, erők, folyók apasztása.*

APÁT, fn. tt. *apát-ot*. Bizonyos szerzetesrendek, melynek a benedekiek, ciszterciák, s az ezekhez hasonló rendi szabályokat követők, illetőleg monostorok főnökei. *Ciszterces* vagy *süveges apát*, kinek csak apáti czíme, és süvege van. *Tihanyi, bakonybéli, sírcsi apát. Szentmártoni vagy pannonhegyi főapát.* Némely szerzetesrendek főnökei *prepositok*.

A több nyelvekkel közös *apa*, *abba* szóval egy eredetű, honnan latinul: *abbas*, olaszul: *abbate*, spanyolul: *abad*, németül: *Abt*, svédül: *abbod*, angolul: *abbot*, francziánul: *abbé*, v. *á. APA* vagy *ABA*.

APATÁRS, (apa-társ) ősz. fn. A házas felek apjai egymásra nézve apatársak, máskép: *nások*.

APÁTASSZONY, (apát-asszony) ősz. fn. Vannak apácsakolostorok, melyek főnökei latinul *abbatissa* csümmiek, magyarul apátasszonyok, különben az ily főnöknők czíme: *fejedelemasszony*.

APATELEK, falu Arad vármegyében. Helyr. —telken, —telekre, —telekről.

APÁTFA, falu Szala vármegyében. Helyragokkal: —fán, —fára, —fáról.

APÁTFALVA, (apát-falva) ősz. fn. Több helység neve Magyar és Erdélyországban; helyr. —falvára, —falván, —falváról.

APÁTI, (apát-i) mn. tt. *apáti-t*, tb. —ak. Apátot illető, ahhoz tartozó, arra vonatkozó. *Apáti rang, hivatal, kötelesség, cím, hatalom.*

APÁTI, (apát-i) Több helység neve hazánkban, helyr. —ra, —ra, —ról, vagy —ba, —ban, —ból.

APÁTSÁG, (apát-ság) fn. tt. *apátság-ot*. 1) Apáti hivatal, rang, méltóság. *Apátságot kérni, nyerni, viselni.* 2) Bizonyos apát főnöksége alá tartozó monostor, illetőleg szerzetes társulat. *Bakonybéli, tihanyi, dömölki, szalavári, sírcsi apátság.* 3) Apát alatti mo-

nostorhoz tartozó jószágok. *Gazdag, szegény apátság. Apátságból élni. Apátság jövedelmei.*

APÁTSÁGI, (apát-ság-i) mn. tt. *apátsági-t*, tb. —*ak.* Apátságos való, tartozó, azt illető, arra vonatkozó. *Apátsági jószág, jövedelem.*

APÁTÚR, (apát-úr) ösz. fn. Szokottabb népies nyelven am. *apát*. L. APÁT.

APÁTURSÁG, (apát-urság) ösz. fn. Apátság. *Megholt a barát, él a szent, változik az apáturság.* Km.

APCZ, mezőváros Heves megyében. Hely. —*on*, —*ra*, —*ról*.

APJOK, (ap-j-ok). Az *apa* szónak birtokragos módosítása, mely főnév gyanánt használva, mindenféle névragot fölveszen: *apjok-hoz, apjok-nál, apjoktól, apjok-ért* stb. A köz magyar asszony így szokta nevezni és szólítani férjét, ha t. i. gyermekeik vannak: *Hallja kend apjok! Édes apjokom!*

APÓ, (ap-ó) fn. tt. *apó-t*, tb. —*k.* Nyájas öregítő kifejezése az *apa* szónak. *Nagyapó, öregapó.*

APÓKA, (ap-ó-ka) kics. fn. tt. *apókat*, tb. *apókká*. Élemedett, hajlott korú apa, vagy más agg férfi, kihez fiúi bizodalommal, s nyájas kegyelettel szólunk.

APOCZIN, fn. tt. *apoczin-t*, tb. —*ok.* Az öthímese és kétanyások seregéből való növénynem: bokrétaja harangforma, ötmetszésű, porhonyjai a bibébe ragadtak, magva két hosszú szálkás tüszőben rövid kosorúak. (Apocynum.) Hellen eredetű.

APOL, (1), női kn. tt. *Apol-t*, tb. —*ok.* Apollonia, Apalin.

APOL, (2), (ap-ol); áth. m. *apol-t*. A régieknél általában, sőt a székieknél még ma is am. csókol. „Megapolja vala ő lábait,“ (osculabatur pedes eius). „Kit megapolandok,“ (quem osculatus fuero). Münch. cod. Így értelmezi Molnár Albert is. Elemzését és rokonságát, illetőleg. L. ÁPOL.

APOLÁS, (ap-ol-ás) fn. tt. *apolás-t*, tb. —*ok.* A régi nyelvben am. csókolás. V. ö. ÁPOLÁS.

APOLGAT, (ap-ol-g-at); gyak. áth. m. *apolgat-tam*, —*tdl*, —*ott*, par. *apolgass*. Csókolgat. V. ö. ÁPOLGAT.

APOLGATÁS, (ap-ol-g-at-ás) fn. tt. *apolgatás-t*, tb. —*ok.* Csókolgatás. V. ö. ÁPOLGATÁS.

APOLL, APOLLÓ (nap?), tt. —*t*. A hellén hitregében *napisten*, továbbá a költészet, zenészet, gyógyászat, ékeszlás stb. istene.

APONY, KIS—, NAGY—, helységek Nyitra vármegyében. Hely. —*ba*, —*ban*, —*ból*.

APÓS, (ap-ó-os) fn. tt. *após-t*, tb. —*ok.* Így nevezi a férj önfeleségének apját, és viszont a nő önférje apját, máskép: *ip* vagy *ipa*, mely műveltebb körbeli elnevezés, mint az após. Egyezik vele a finn: *oppi*.

APOSTOL, fn. tt. *apostol-t*, tb. —*ok.* A hellen *ἀπόστολος* után jelent követet, küldöttet. Keresztény ért. így nevezetnek Krisztus urunk tanítványai, kiket küldött, hogy az evangéliomot világszerte hirdessék. *Péter az apostolok fejedelme. Pál a pogány népek apostola. Apostolok hitvallása. Apostolok lován jární = gyalog.* Átv. ért. aki valamely népet keresztény hitre

tértített. Ennélfogva neveztetik szent István király a magyarok apostolának. Szélesb átv. ért. akármely hit, vagy tan terjesztője.

APOSTOLI, (apostol-i) mn. tt. *apostoli-t*, tb. —*ak.* Apostolt illető, ahhoz tartozó, arra vonatkozó, attól származó. *Apostoli tanítás, hagyomány, hitvallás, dildás. Apostoli atyák. Apostoli király.*

APOSTOLILAG, (apostol-i-lag) ih. Apostolok módja szerint, úgy mint az apostolok. *Szent István magyar király apostolilag hirdette és terjesztette a keresztény hitet.*

APOSTOLISÁG, (apostol-i-ság) fn. tt. *apostolság-ot*. A keresztény hitvallás tulajdonsága, melynélfogva az apostolok tanaival egyezik; apostoli eredet. Él vele Guzmics a „Vallási egyesülés Ideája“ című munkájában.

APOSTOLKODÁS, (apostol-kod-ás) fn. tt. *apostolkodás-t*, tb. —*ok.* Apostolok módjára fáradozás, hiterjesztés végetti járáskeles.

APOSTOLKODIK, (apostol-kod-ik); k. m. *apostolkod-tam*, —*tdl*, —*ott*. 1) Apostolok módjára a hiterjesztésében fáradoz. 2) Átv. ért. bizonyos tannak, ügynek előmozdításában működik, s annak másokat megnyerni iparkodik.

APOSTOLSÁG, (apostol-ság) fn. tt. *apostolság-ot*. Apostoli hivatal, munkálkodás.

APR, elvont gyök, melyből *apró, apród*, és származékaik eredtek. Bütüiáttétellel (mint *onozol = nozozol*) ugyanaz, ami *par* a *parányi* szóban, melyhez ismét rokonok a *per, pír, por, mor*, mint a magok nemében *parányit* kicsit jelentő *pereputty, piri, pirinyó, porhanyó, morzsa* származékok gyökei. Egyezik vele a héber *áfár* (*por*) a hellen *ἀπρόα* (*apród leány*), szanszkrit *bhara* (széttör) és *mar, mará* (tör), német *morsch, mürbe, török váfir* (sok) stb.

APRÁNKÉNT, (apr-ó-an-ki-ent) ih. Apróra, kicsire tördelt, szagztatott részekben. *Apránként eltördezett kö.*

APRÁNY, (apr-ó-any) fn. tt. *aprány-t*, tb. —*ok.* Apróra tört, szakasztott, morzsolts részecske, testecske, anyagocska. Egy vele némi bütüiáttétellel: *parány*, mint az *aprányi* és *parányi* származékok mutatják.

APRÁNYI, (apr-ó-yui) mn. tt. *aprányi-t*, tb. —*ak.* A maga nemében igen kicsin, *pirinyó, piczurka, parányi*. Kettőztetve: *aprányi apró*.

APRIL, APRILIS, fn. tt. *aprilis-t*, tb. —*ok.* vagy —*ek.* A polgári esztendő negyedik hava. Innen némelyek *negyedhó-nak* is nevezik, máskép, *tavaszhó*, és *Sz. György hava* általában a régi naptárak- és irományokban. *Aprilist jártni valakivel. Aprilist jární = bolondját jární, vagy valaki által rászedetn.* *Aprilis bolondja.*

A latin *aprilis* egész épségében átvéve, mely lehetöleg *aperio* igétől származott.

APRILISI, (aprilis-i) mn. tt. *aprilisi-t*, tb. —*ak.* vagy —*ek.* Aprilis havában létező, arra vonatkozó, azt illető. *Aprilisi idő = változékony. Aprilisi napok. Aprilisi szülött, termény.*

APRÍT, (apr-ó-ít, vagy apr-ít vagy apr-ó-t); áth. m. *aprít-ott*, par. —s, htn. —ni, vagy —ani. Valamely nagyobb, tömör testet apró részekre vagdal, metél, szegdel, tördel. *Dohányt aprítani. Biró hátán aprított, azaz vastagra metélt dohány. Levesbe kenyéret aprítani. Abba ugyan nem aprítass, nem eszel belőle. Van mit a tejbe aprítania, azaz, nem szegény, jó vagyonnal biró. Káposztát, tököt, répát aprítani. Összeaprítalak, mint a gulyáshúst. Átv. ért. elaprítani a beszédet, az imádságot, am. elszaporítani, eldarálni.*

APRÍTÁS, (apr-it-ás) fn. tt. *aprítás-t*, tb. —ok. Cselekvés, mely által valamit apróra metszünk, hasogatunk, tördelünk. *Dohány, kenyér, káposztaaprítás.*

APRÓ, (apr-ó vagy por-ó = por-ú, l. APR.) mn. tt. *apr-ó-t*, tb. —k. Harmadik személyraggal: *apraja, apraji*. Több kicsi, több parányi a maga nemében. Nem egyes tárgyhoz, hanem gyűnevekhez járul, vagyis olyakhoz, melyek több hasonló részecskékből állanak. *Apró péns. Kifizették apró pénzzel. Km. Apró kősa, apró eszlő. Apró marha. Apró gyermekek. Apró gyöngy, bimbó. Apróra törni a sőt, metszeni, vágni a dohányt. Apró, mint a mákszem. Örege, apraja, = kicsinye, nagyja. Aprókat lépni. Apró szemű olvasó. Apró szemű szűs, = gyanus nősemély. Terepes rózsák is apró bimbókból erednek. Km. Túl a Dunán, a székelyeknél, stb. jelenti a gyermekhimlő azon nemét, mely máskép: *kanyaró*.*

APRÓÁRUS, (apró-árus) ősz. fn. Holmi aprósággal kereskedő, szatócs, félkalkalmár.

APRÓCSÉPRÓ, (apró-cséprő) ősz. mn. Holmi kicsi, csekély terjedelmű, diribdarabokból álló. *Aprócséprő vesszők, bakrok. Aprócséprő marha, hási eszközk.* Máskép: *aprócséperű vagy csöptű*.

Legvalószínűbb, hogy az *apró* és *cséprő* vagy *csöpr* alkatrészekből ikerített szó, mennyiben mindkettő kicsit, parányit jelent, tehát = *apró-cséprő*, azaz, *aprónyí cséppnyi*.

APRÓCSÉPŰ, l. APRÓCSÉPRÓ.

APRÓCSKA, (apr-ó-oca-ka) kics. mn. tt. *aprócskát*, tb. *aprócskák*. A maga nemében igen apró, pirindikó.

APRÓD, (apr-ó-d) fn. tt. *apród-ot*. 1) A fejedelmek és némely főurak benső szolgálatában levő nemes ifju. *Királyi, fejedelmi, császári apród*. 2) Fegyverviselő a régi lovagoknál. 3) Magát valamely tudományos intézetben vagy mesterségben képező tanítvány, ujoncz. *Apród-esztendő* am. ujoncz esztendő. 4) A müncheni codexben általan am. kised (parvulus). „És híván Jézus egy apródot (parvulum), állaptatá őtet ő kösepettök.” Máté 18.

APRÓDIK, (apr-ód-ik); k. m. *apród-tam*, —tál, —ott. Régiés. *Ördög miatt megapródték azaz elsilányult. Katalin verses legendájában.*

APRÓDLEVÉL, (apród-levél) ősz. fn. Bizonyítvány bizonyos mesterségben tett előmenetelről.

APRÓDONKÉNT, (apr-ó-d-on-ki-ent) ih. Kis részletekben, lassanlassan egymásután, nem egyszerre, nem hirtelen; aprózza. *Apródonként elküldgetni va-*

gyondt. Apródonként eladogatni a szomszéd telkét. Apródonként bevásárolgatni a szükségeseket. Apródonként szeretni, fogyaítani.

APRÓDZÁS, (apr-ó-od-s-ás) fn. tt. *apródás-t*, tb. —ok. 1) Apró részecskékre válás, szakadozás, töredezés. 2) Apró nevű himlődsés.

APRÓDZIK, (apr-ó-od-s-ik); k. m. *apródás-tam*, —tál, —ott, par. —szál, htn. —ni, vagy —ani. 1) Apró részecskékre töredezik, szakados. *Apródzik a pörölylyel vert kődarab. Apródzik a mosárban tört só.* 2) Apró himlőben szenved, himlőzik.

APRÓERES, (apró-eres) ősz. mn. Aminek apró, illetőleg rövid, vékony erei vannak. *Apróeres növény-levelek, ásványok.*

APRÓGYALU, (apró-gyalu) ősz. fn. Kis gyalu, aprózó gyalu, melyet péld. az asztalosok a butorok idomításában használnak. A révkomáromi hajóvarrónál: *ficzkógyalu*. Ellenkezője: *öreggyalu*.

APRÓGYÖNGY, (apró-gyöngy) ősz. fn. Olyan kisszemű gyöngyök, melyeket a kereskedők többenként latszámra árulnak, különböztetéstül a nagyobb vagy öreggyöngyöktől, melyeket darabonként szokás árulni.

APRÓHARCZ, (apró-harcz) ősz. fn. Kevesebb számmal ütköző ellenfelek csatározása.

APRÓKA, (apr-ó-ka) kics. mn. l. APRÓCSKA.

APRÓKÁSA, (apr-ó-kása) ősz. fn. Durvább dara formára őrölt árpa, búza, s egyéb gabona.

APRÓKÖTE, (apr-ó-köte) ősz. mn. A székelyeknél am. himlőhelyes; tulajdonkép: *aprókötte* vagy *kette*, minthogy mondják: *megkötte* vagy *kette* a himlő, azaz meghimlőzött. *Aprókötte gyermek*. Oly öszvetétel, mint: *hidegvette ember, fenerágtá tag, eslette csont, molyette, porlepte ruha*, stb.

APRÓKÖTES, l. APRÓKÖTE. Második alkatrésze *köttes* vagy *köttes*, olyan mint: *ittas, jártas, keltes, halottas* s több mások, mint a mult harmadik személyéből képzett melléknemek.

APRÓLÉK, (apr-ó-l-ék) fn. tt. *aprólék-ot*. 1) Holmi kicsi darab, töredék, faradék, s mint ilyen melléknévül is használtatik. *Aprólék forgács, gyümölcs, kenyérszeletek. Aprólék gyermekek*. 2) A megölt barmok és baromfiak némely külső és belső részei, milyenek a lábak, szárnyak, máj stb. *Borjuaprólék, lúdaprólék, récsaprólék*.

APRÓLÉKOS, (apr-ó-l-ék-os) mn. tt. *aprólékos-t* vagy —at, tb. —ak. 1) Kicsi tárgyakból álló, apróságokra terjeszkedő. *Aprólékos gazdaság, kereskedés. Aprólékos gondok, tennivalók*. 2) Körülményes, részletes, mely minden részecskére, kicsiségre kiterjed. *Aprólékos elbada, tudóstítás*. 3) Baromfiak aprólékkal készített. *Aprólékos kása, becsindlt*.

APRÓLÉKOSSÁG, (apr-ó-l-ék-os-ság) fn. tt. *aprólékos-ság-ot*. 1) Kicsiség, csekélység. *Holmi aprólékos-sággal bibelődni*. 2) Részletesség, körülményesség.

APRÓLEN, (apr-ó-len) ősz. fn. Lenfaj, melynek számára kétkét ágú, apró csérnaforma, virágai fehérek,

nyílás előtt lecsüggők, máskép: *békalen*. (Linum catharticum).

APRÓLÉPÉS, (apró-lépés) ősz. fn. Szapora kis lépés, milyen a kisebb madaraké, pl. pipiskeé, barázdabillegetőé, stb.

APRÓMAJORSÁG, (apró-majorság) ősz. fn. Baromfiak, szárnyas házi állatok, házi madarak, melynek: pulyka, lúd részec, tyúk.

APRÓMARHA, l. **APRÓMAJORSÁG** vagy **BAROMFI**.

APRÓN, (apr-ó-an) ih. 1) Kis részekben, kis darabokra osztva, törve, metszve. *Aprón adni a sót a juhoknak*. 2) Szaporán, gyorsan, elhadarva. *Aprón beszélni, lépni*.

APRÓNKÉNT, (apr-ó-an-ként) ih. l. **APRÓDONKÉNT**.

APRÓPÉNZ, (apró-péNZ) ősz. fn. Általán a pénzek kisebb fajtái. Nálunk a forintnál kisebbek, pl. huszasok, tizesek, garasok, krajczárok. *Elfogyott az aprópénze*. Átv. ért. *Kifizették aprópénzzel* am. röviden, de jól megmondogatták neki; teketória nélkül visztoroloták.

APRÓPIKKELYRÖPÜK, (apró-pikkely-röpük) ősz. többes fn. A rovarok egyik osztályának megkülönböztető nevezete. (Mikrolepidoptera).

APRÓRA, (apr-ó-ra) ih. Kis részecskékre, darabkákra, töredékekre, morzsákra stb. *Apróra vágni a dohányt*. *Apróra törni a sót, zúzni a követ*. *Apróra szelni a kenyeret, metszeni a húst*.

APRÓS, (apr-ó-os) mn. tt. *aprós-t* vagy *-at*, tb. —*ak*. Kicsinyes, kicsi részecskéből, darabkákból, töredékekből álló.

APRÓSÁG, (apr-ó-ság) fn. tt. *apróság-ot*. A maga nemében kicsiség, csekélység, ami nem sokat nyom, nem nagy érdekel bír. *Holmi apróságokkal bibelődni*. *Apróságokra kiadott pénz*.

APRÓSERÉT, (apró-serét) ősz. fn. Kisebb madarak lövésére használt aprószemű serét. l. **SERÉT**.

APRÓSÍT, (apr-ó-os-ít); áth. m. *aprósít-ott*, par. —*s*, htn. —*ni* vagy —*ani*. Apróssá, kicsinyessé tesz, tör, zúz, szaggat, metél valamin.

APRÓSODÁS, (apr-ó-os-od-ás) fn. tt. *aprósodás-t*, tb. —*ok*. Apró részecskékre szakadozás, töredezés vagy elfajzás, korcsosodás, csenevészés általi kiscbedés, törpésedés.

APRÓSODIK, (apr-ó-os-od-ik); k. m. *aprósodtam*, —*tél*, —*ott*, htn. —*ni*. Apróssá, a maga nemében kicsinyessé tesz, illetőleg törpésedik, csenevészedik, eredeti nagysága elfajzás által kiscbedik, pl. a növények, állatok.

APRÓSZEMŰ, (apró-szemű) ősz. mn. 1) Amely embernek vagy állatnak tulajdon értelemben kis szemei vannak. 2) Aminek átvit értelmű kis szemei, illetőleg magvai, bogyói, gyöngyei stb. vannak. *Aprószemű szőlő, gabona*. *Aprószemű olvasó*. V. ö. **SZÉM**.

APRÓSZENTÉK, (apró-szenték) ősz. többes fn. Azon kis fiúk, kiket Heródes Bethlehem városában megöletett. *Aprószenetek napja*, azon innepnap, melyet

a kathólíka egyház december 28-án ez ártatlan kisdedek emlékére szentel. Átv. ért. mondjuk általán az ártatlan kisdedekről.

APRÓSZENTÉKKOR, (apró-szenték-kor) ősz. ih. Aprószenetek napján, ünnepen, december 28-án. *Aprószenetekkor mustármagozni, azaz suprikálni a gyermekeket*.

APRÓSZÉRÉS, (apró-szérés) ősz. fn. Aki apró árukkal kereskedik, szatócs, bakonyás, félkézalkmár.

APRÓSZÖLŐ, (apró-szölő) ősz. fn. Déli meleg tartományokban termő s fűszeres boltjainkban árulni szokott kisebb boggyóju aszuszölő. *Aprószőlővel készített rétes*.

APRÓSZÖLŐS, (apró-szölős) ősz. mn. Aprószőlővel készített, édesített. *Aprószőlős sütemények, rétes, turóslépeny*.

APRÓTÖZS, (apró-tözs) ősz. fn. Kiskereskedés, szatócsosság.

APRÓTÖZSÉR, (apró-tözsér) ősz. fn. l. **APRÓSZÉRÉS**.

APRÓZ, (apr-ó-oz); áth. m. *apróz-tam*, —*tél*, —*ott*, par. —*z*. 1) Apró részecskére, morzsákra tör, zúz, metél, szakgat, stb. *Felaprózni a fát*, apróra vágni. *Ne aprózd, add ide az egészét*. 2) Valamin kicsinyítve tesz, szaporáz, siettet. *Aprózni a lépést, tánczot, a fris magyart, a csórdást*. *Ugyan aprózta a háromtánczot*.

Vígan zeneg a muzsika,

Rózsám pereg mint karika,

Tárva, nyitva a kebelem,

Kincsem aprózta meg velem. Népdal.

Aprózni a sóit, beszédel, imádságot.

APRÓZÁS, (apr-ó-oz-ás) fn. tt. *aprózás-t*, tb. —*ok*. Általán cselekvés, mely által valamin aprózunk; kis részecskére törés, vágás, illetőleg szaporázás. l. **APRÓZ**.

APRÓZAT, (apr-ó-oz-at) fn. tt. *aprózat-ot*. Kis részletek. *A nyelvélemző gyakran aprózatokkal kénytelen bibelődni*. *Aprózatokig leirt növények, állatok*.

APRÓZIK, l. **APRÓDZIK**.

APRÓZOTT, (apr-ó-oz-ott) mn. tt. *aprózott-at*. 1) Apró részecskére tört, zúzott, metélt, szaggatott, vagdalt stb. 2) Szaporázott, siettetett, a maga nemében kicsinyített. *Aprózott lépés, táncz*. *Aprózott beszéd, elaprózott imádság*.

APRÓZOTTAN, (apr-ó-oz-ott-an) ih. Apróra tördelve, zúzva, morzsolva.

APUL, (ap-a-ul) ih. 1) Apai részről, apai ágról. *Apul rokonok, kiknek apjaik egy őstől származtak*. *Apul testvérek, de nem egyzsermind anyul*, azaz, egy apától nemzettek, de más más anya szülöttei. 2) Apai módon, apa gyanánt, úgy, mint apa szokott. *Apul bántani az idegen, a fogadott gyermekkel*. *Apul gondoskodni az árvákról*. Elemzésére nézve v. ö. **ANYUL**.

APUS, (ap-us) fn. tt. *apus-t*, tb. —*ok*. Kicsinyített szó, s nyájas, bizodalmas, hizelgő megszólítása az apának. Hasonlók e nemben: *anyus, atyus, tatus, Gedus, Ilus, Katus, stb*.

APUSKA, (ap-us-ka) kics. fn. tt. *apukát*, tb. *apuskák*. Az *apus* szónak újabb kicsinyítése, mint: *atyuska, anyuska, Iluska, Katuska*.

AR, elvont gyök, mely némely származékaiban jelent 1) metzést, vágást: *arat*, elötéttel *gyar, gyarat, sar sarol, sarabol, tar tarol*, rokonai: *or, ír, az ort, ortóány, irt, irtóvány*, elötéttel, *csor, csoraszol, dor, doroszol, nyír, nyírből* származékokban. 2) értéket, becsét, az *arany*-ban, s rokonai: *ár* (becs) és *ér, érték*. 3) terjedést, mértéket ezekben: *arasz, arány*, s rokona *er, ér*, honnan: *ered, ereszt, erdő*, 4) fordítva *ra* jelent magasságot, fölzint, pl. *hás-ra, fal-ra*; hangzóváltozattal rokonai a magasságra vonatkozó: *or, orr, orcza, orom, orj*, elötéttel: *mar, marj, morj*. 5) több helynevek gyöke, mint: *Arács, Ardó, Arak, Ardány, Arló, Arma, stb.*

Az idegen nyelvekbeli rokonságokat lásd részint a származékok, részint az érintett magyar rokonszók alatt.

AR, KIS—, NAGY—, helységek Szathmár megyében; tt. *Ar-t*, helyr. —*ba, —ban, —ból*.

— AR, képző, mely nyelvünkben számos nevet és igét alkot. Változatai: *er, ér, or, ör*, melyeket összefüggőleg lásd —R, mint képző rovata alatt.

ARA, fn. tt. *arát*, tb. *arák*. Népnyelvben ismeretlen azó. Párizspapai szerint megfelel neki a latin *nurus*, mely am. fiam neje, felesége, máskép köznyelven: *meny*. Valamint pedig a *meny* és *asszony*-ból összetett *menyasszony* jelent völgyének eljegyzett nőt, illetőleg jövődő feleséget, hasonlóan nemesebb és irodalmi nyelven *ara* am. *menyasszony* vagy eljegyzett nő. Furcsaság gyanánt följegyezzük, hogy Molnár Albertnél *ara* latinul: *sororis frater*, németül: *Schwester-Bruder*, mely rokonsági viszony előttünk értetlen.

Mi az *ara* elemzését illeti, eredetileg talán *ára* volt, a becsét, drágát jelentő *ár* gyöktől, mennyiben átvittén szólva az *ara* a férfinak mintegy drága kincse; különben alaphangra és értelményre nézve egyeznek vele a persa *aruz* (ara és völgyény), török *avret* (feleség), szanszkrit *bháriá* (menyasszony), német *Braut*, latin *nurus* és *hera* stb. Azt is vélhetnők, hogy valamint a *meny* = menő, a *menyasszony* = férjhez menő asszony, hasonlóan *ara* vékonyhangon *ere*, azon *er* gyökből származott volna, melyből az *ered*, mely annyit is tesz mint: *megy*, pl. eredj innen, menj innen.

ARAB, fn. és mn. tt. *arab-ot*. A sémi család egyik fájából való, Arabia tartomány ös lakosa. Mint melléknév jelent Arabiából valót, arabok tulajdonságaival bírót. *Arab lovak. Arab vendégszeretet, vitézség, bosszúállás.*

ARÁBIA, fn. tt. *Arábiát*. Ázsia egyik tartománya, mely *Boldog, Sziklás*, és *Punta* Arábiára osztatik fel.

ARABUL, (arab-ul) ih. Arabok nyelvén. *Arabul tanulni, olvasni, írni, beszélni.*

ARACS, (1), (ar-acs) fn. tt. *aracs-ot*. Aranyélecs (oxydulum auri).

ARÁCS, (2), helyn. Somogy, Szala és Torontál megyékben; tt. *Arács-ot*, helyragokkal: —*ra, —on, —ról*.

ARACSA, pusza Szala vármegyében. tt. *Aracsát*, helyr. —*n, —ra, —ról*.

ARAD, város ily nevű megyében, tt. *Arad-ot*, helyr. —*ra, —on, —ról*. *Ó és Új-Arad*.

ARADACZ, falu Torontál megyében; tt. *Aradac-ot*, helyr. —*on, —ra, —ról*.

ARADVÁNY, pusza Szabolcs vármegyében tt. *Aradvány-t*, helyr. —*ba, —ban, —ból*.

ARAG, (ar-ag) fn. tt. *arag-ot*. Aranyéleny (Oxydum auri).

ARAK, falu Mosony vármegyében tt. *Arak-ot*, helyr. —*ra, —on, —ról*.

ARANKA, női kn. tt. *Arankát*, tb. *Arankák*. Az *arany* szóból képzett név, mint a latin *Aurelia aurum*-ból. Van ily családnév is Erdélyországban. A növénytanban így nevezik a fonalfűnyűgöt.

ARÁNKA, fn. tt. *aránkát*, tb. *aránkák*. A gyermói székelyeknél am. félkupás csupor. Eredetileg talán: *arányka* = mértékecske.

ARÁNT, (ar-ány-t) névh. Bizonys vagy valamely arányban, illetőleg mértékben, honnan: *egyaránt* = egy arányban, egyenlő mértékben. Különbözik tőle: *iránt*, mely annyit tesz, mint valaminek irányában, valamire nézve, czélosva. E két szót tehát épen úgy nem kell összetévesztetni, mint ezeket: *arány* és *irány*.

ARANY, (ar-any) fn. tt. *arany-at*, vagy —*t*, tb. —*ak*, vagy —*ok*. 1) A drága fémek nemesbika. *Füvényarany, terméaarany, lőmör, tiesta arany, sár-arany* = sárga arany, különböztetésül a *fehér arany-tól*, azaz Mitterpacher szerint, a platinától. *Aranyat adni, mosni, tisztítani, kiegyezni, olvasztani, nyujtani. Nem fog aranyon rozsdá. Km. Aranyért eladni lelkét, udvosságát.*

„Arany- ezüstért, cifra ruháért
Leányt el ne végy koszorújáért.“

Népdal.

„Arany nem olt szomjat, éhet
A gazdag még koldus lehet.“

Népdal.

2) Aranyból vert pénz, érem. *Aranyat verni. Arany-nyal fisetni. Aranyon adni, venni. Aranyokra játessani. Körmeési, cseszéri arany, dupla arany.* 3) Melléknévül használva am. aranyból való, arany színű, formájú, átv. ért. ritka, drága. *Arany fonal, zsinór, lemez, csat, sarkantyú. Arany edények, eszközök, ékszerek. Arany alma. Ravasz a szerelem, arany békóval jár. Km. Nem kell az arany edényt pad alatt hevertetni. Km. Arany elme. Arany elmének gyöngy a gondolata. Km. Arany gondolat. Arany hidat csinálj a futó ellenségnek. Km. Árva az árva, ha kapufája arany is. Km. Bátorabb fakupából inni, mint arany pohárból. Km. Nincs esebb eső az aranypöngénél. Km. Illik, mint az arany rajt a szobráncsi gubdhoz. Km. Nem jó minden apróléket arany tollal írni. Km. Nem mind arany, ami fénylik. Km. Aki jókor (jó reggel) kel, aranyat lel. Km.*

Némelyek szerint elemezve am. *ár-any*, azaz, ár, vagy érték anyja. Rokonok a latin *aurum*, tatár *holarin*, szanzkrit *híranan*, hellon χρυσός; ide tartozónak tekintethetik még a szanzkrit: *ráds* (ragyog); miszerint a ragyogástól venné eredetét. A finn *kulta* a német *Gold*-hoz hasonló, valamint a török *altun* is.

ARANY, falu Hunyad vármegyében; tt. *Arany-t*, helyr. — *on*, — *ra*, — *ról*,

ARÁNY, (ar-ány) fn. tt. *árdny-t*, tb. — *ok*. 1) Általán egyik tárgynak a másikhoz való mértékviszonya. *Árányban van a kapu a házzal*, ha nagysága ezéhez van mérve, szabva. *Árányban van a kiadás a bevételrel*, mindön amaz nem nagyobb ennél. *A tagok árnyban vannak a deréktesttel*, ha kellő mértékűek. 2) A szám- és mértanban, a mennyiségek viszonyainak határozott mértéke. *Számtani arány* (proportio arithmetica), pl. 1 : 4 = 5 : 8, három-három különbséggel; *mértani arány* (proportio geometrica), pl. 2 : 8 = 6 : 24, négy-négy osztalékkal. Némelyek öszvezarják az *irány* szóval, mi hibás tévedés. V. ö. IRÁNY, és AR, gyök.

ARANYAD, ALSÓ —, FELSŐ —; helységek Szala vármegyében; tt. *Aranyad-ot*, helyr. — *on*, — *ra*, — *ról*.

ARANYÁG, falu Arad vármegyében. Helyr. — *on*, — *ra*, — *ról*.

ARANYAGYAG, (arany-agyag) ösz. fn. A hintó-, s holmi bútorfényezők által használt arany színű mázanyag.

ARANYALMA, (arany-alma) ösz. fn. 1) Aranyból készült alma, vagy almaalakú mű aranyfüsttel bevonva. 2) Bizonyos fajú almagyümölcs, melynek színe az aranyéhoz hasonló. A régi hitregékből ismeretes a *viészalkodás aranyalmája*. Így nevezik az olasz földön megfordult s regényes képzeletű közvitézseink az ott látott narancs és citromalmákat. *Aranyalmafa erdőben jártunk*.

ARANYÁSZ, (ar-any ász) fn. tt. *aranyász-t*, tb. — *ok*. Aki a patakok s folyók fővenyéből aranyport mos. *Csalókései aranyászkok*.

ARANYÁSZ, (ar-any-ász); önh. m. *aranyász-tam*, — *tál*, — *ott*, par. — *sz*, htn. — *ni*. A folyók fővenyéből aranyport mos.

ARANYÁSZÁS, (ar-any-ász-ás) fn. tt. *aranyászás-t*, tb. — *ok*. A folyók fővenye közt létező porarany mosása.

ARANYÁSZAT, (ar-any-ász-at) fn. tt. *aranyászat-ot*. Aranyászás, aranymosás, elvont értelemben. *Dunai aranyászat*. *Aranyászatból élni*.

ARANYBABOS, (arany-babos) ösz. mn. Aranypottyokkal vagy arany színű foltokkal tarkázott. *Aranybabos kelme*, *szővel*. *Aranybabos tollak*.

ARANYBÁDOG, (arany-bádóg) ösz. fn. Vékony laposra kinyújtott arany; aranylemezt, aranylap.

ARANYBÁNYA, (arany-bánya) ösz. fn. Bánya, melyből aranyérczet más érczekkel vegyültet ásának. Átv. ért. akármintemű jószág, üzérkedés, hivatal, mely nagyban jövedelmez. *Ezen ház valóságos aranybánya*.

ARANYBÉGY, (arany-bégy) ösz. fn. A húrosmadarak neméhez tartozó madárfaj, melynek begye arany színű sárga.

ARANYBÉLYEG, (arany-bélyeg) ösz. fn. 1) Aranybádóg készítő eszköz, melyet domborművek alakításánál használnak. 2) L. ARANYMIVESJEGY.

ARANYBERILL, (arany-berill) ösz. fn. Berillkő egyik faja, melynek tengerzöld színe kevés sárgával vegyítve van.

ARANYBOGÁR, (arany-bogár) ösz. fn. Darázs-nemű bogár, mely a falakban fészkel, s világos arany színe, és sima átlátszó röptüi vannak.

ARANYBORÍTÁS, (arany-borítás) ösz. fn. Általán aranylemezt, aranyfüst, aranypaszomántstb. melyvel valamely művet bevonnak.

ARANYBORKŐ, (arany-bor-kő) ösz. fn. A vegyészknél am. borkősavban fölöddött arany. (Aurum tartaricum).

ARANYCSÍKOS, (arany-csíkos) ösz. mn. Aranycsikkokkal, azaz aranyfonalú szalagzattal, zsinórzattal, vagy beszövettel tarkázott, díszített. *Aranycsikkos kelmé, fejkötő*.

ARANYCSILLÁM, (arany-csillám) ösz. fn. 1) Az aranyérczekben csillogó aranyrészcsek. 2) Aranyból készített csillagocskák, pikkelyek, pl. a szöveteiken.

ARANYCSINÁLÁS, (arany-csinálás) ösz. fn. A régi vegyészek (alchymisták) mesterkélése, mely által aranyat készíteni törekedtek.

ARANYCZOMPÓ, (arany-czompó) ösz. fn. A czompók neméhez tartozó halfaj, melynek arany színű pikkelyei vannak.

ARANYDOK, (arany-dok) fn. tt. *aranydok-ot*. Vakandokfaj, melynek szőre arany színű, s farka nincs. A *vakandok* után esetlenül csinált új szó.

ARANYDÚS, (arany-dús) ösz. mn. 1) Aranyval bővelkedő, sok aranyat termő. *Aranydús bányák*. 2) Sok arannyal cifrázott, díszített, borított. *Aranydús öltözék*.

ARANYEDÉNY, (arany-edény) ösz. fn. Aranyból készített edény, pl. tál, tányér, pohár. *Aranyedényekkel rakott asztal*. *Aranyedényből enni, inni*. *Egyházi aranyedények*.

ARANYELLENÉS, (arany-ellenés) ösz. mn. Aminek részei az arany mérték szabályaival nem egyeznek, időmptalanul öszveállított. *Aranyellenes épület*.

ARANYENYV, (arany-enyv) ösz. fn. 1) Víz által arany, ezüst, réz és ólom vegyületekből öszvehabart tömeg. 2) Zöld, földrészekkel vegyített, lágy rézércz. (Ochra Veneris).

ARANYÉR, (arany-ér) ösz. fn. 1) Bányaeér, bányaréteg, mely aranyérczet tartalmaz. 2) Átv. ért. a vérnek kóros öszvegyülése a has és különösen a végbél edényeiben. *Nyílt aranyér*, *vak aranyér*. (Hocmorrhois).

ARANYÉRCZ, (arany-ércz) ösz. fn. Arany alkatrészeket tartalmazó ércz.

ARANYERES, (arany-eres) ösz. mn. 1) Aranyneű érczeket tartalmazó. *Aranyeres bánya*, *hegy*. 2) Átv. ért. aranyér nevű betegségben szenvedő.

ARANYÉRÉM, (arany-érém) ösz. fn. Aranyanyagból készített, vert pénz, vagy ehhez hasonló emlékmű. Máskép: *aranyérme*, de amaz ragozásra alkalmasabb.

ARANYÉRFOLYÁS, (arany-ér-folyás) ösz. fn. Az aranyeres kór nagyobb fokán, tiszta vagy takonyos vagy bélsárral vegyített vérnek kiürülése a végbél edényeiből.

ARANYÉRREKEDÉS, (arany-ér-rekedés) ösz. fn. A kórmentű aranyér folyásának megakadása: vak aranyér.

ARANYESŐ, (arany-eső) ösz. fn. A tűzijátékokban, aranyszínű szikrákat, sziporkákat szóró esőmentű tűnemény.

ARANYÉV, (aranyév) ösz. fn. Ötvenedik év, melyet valaki bizonyos állapotban, életmódban, hivatalban betöltött. *Házassági, papsági, tanári aranyév*.

ARANYÉVES vagy — **ÉVÜ**, (arany-éves) ösz. mn. Aki aranyévet ért, betöltött. *Aranyéves pap, tanár, hivatalnok*. V. ö. **ARANYÉV**.

ARANYFÁCZÁN, (arany-fácán) ösz. fn. Fácánfaj, arany sugaras tollazattal, különböztetéstül az ezüstfácántól.

ARANYFAKÓ, (arany-fakó) ösz. mn. Aranyszínű fakó. *Aranyfakó paripa*. V. ö. **FAKÓ**.

ARANYFARKAS, (arany-farkas) ösz. fn. Az ebek neme alá tartozó, s Ázsia és Afrikában honos, ragadozó, s marczona vadállat, melynek szőre szürkével vegyes aranyfarkas. (*Canis aureus*. L.) Máskép: *sakál*.

ARANYFÉNY, (arany-fény) ösz. fn. Az aranynak sajátnevelű sárga csillogó fénye. *Megvakította az aranyfény* = elcsábították, megvesztegették pénzzel.

ARANYFESTVÉNY, (arany-festvény) ösz. fn. Arannyal készített festvény. V. ö. **FESTVÉNY**.

ARANYFOKOZAT, (arany-fokozat) ösz. fn. Mennyiségteni ért több egymással összefüggő, s bizonyos arányban nagyobbodó számok, illetőleg mennyiségek. *Számtani, mértani aranyfokozat*. (*Progressio arithmetica, geometrica*).

ARANYFONAL, (arany-fonal) ösz. fn. Aranyanyagból nyújtott fonal, huzal. *Aranyfonallal hímzeni, varrni*.

ARANYFONALFŰ, (arany-fonal-fű) ösz. fn. Nővényfaj a fűnyűgök neméből, máskép: *fonalfűnyűg, aranyka, fecskefonál, görényfű, kössvényfű*, (*Cuscuta europaea*).

ARANYFONÓ, (arany-fonó) ösz. fn. Személy, aki selyem és aranyszálakból fonalakat készít.

ARANYFÖVÉNY, (arany-fővény) ösz. fn. Fővény a folyóvizekben, mely aranyport tartalmaz, melyből aranyport mosnak.

ARANYFUTTATÁS, (arany-futtatás) ösz. fn. Valamely testnek, pl. ezüstnek, fának, papirnak aranyfüsttel behúzósa.

ARANYFŰ, ösz. fn. L. **GÓDIRCZ**.

ARANYFÜRT, (arany-fürt) ösz. fn. 1) Aranyszálakból készített fürtforma ékesség, piperc. 2) Arany-

színű sárga hajfürt. *Aranyfürtű gyermek. Aranyfürttel festett Venus*. 8) Mondatik, kivált Hegyalján, a tökéletesen megérett sárgaszínű szőlőről is. *Lugosok aranyfürtjei. Aranyfürtű szőlőessző*.

ARANYFÜRTÖZ, (arany-fürtöz) ösz. áth. Aranyfürttel disszt, piperez valamit. *Kár a kutya szőrt megaranyfürtözni*. Km.

ARANYFÜST, (arany-füst) ösz. fn. Igen vékonyra nyújtott aranyhártya, aranypilli, melylyel holmi műveket, pl. edényeket, könyveket, képkereteket, stb. bevonni szoktak. *Aranyfüsttel fulttatott ráma*.

ARANYFÜSTÖS, (arany-füstös) ösz. mn. Aranyfüsttel vegyített, vagy borított. *Aranyfüstös ág, bokréta*. Amit ötvös munkával szoktak aranyozni, azt inkább *aranyos*, vagy *aranyzott* melléknévvvel illetik, pl. *aranyos szelencze, bílikom, sarkantyú*.

ARANYFÜSTMIVES, (arany-füst-mives) ösz. fn. Mives, aki holmi szereket aranyfüsttel befuttat.

ARANYGLÉT, (arany-glét) ösz. fn. Sárga egérkőből készült ragadó szer. Némely beretválkozók, kivált a zsidók szappan helyet est szokták használni.

ARANYGYAPJAS, (arany-gyapjas) ösz. mn. és fn. A legfényesebb lovagrendek egyikének neve, melynek ismertető diszjegye aranygyapjat képez. *Aranygyapjas vitézek*.

„Egyik aranygyapjas, más, csillaggal fényes,
Ennek kulcs van zsebjén, más, kereszttel kényes,
Ez jól tud számolni, amaz nagy törvényes,
Kiki nagyra vágyik, kiki szerencsét les.“

Barcsay Ábrahám, a mult századból.

ARANYGYAPJU, (arany-gyapju) ösz. fn. 1) Ama költői képzeletben született aranyjuhok gyapja, melyért a mesés görögkor hősei sok veszelty álltak ki. 2) Az aranygyapjas rend vitézeinek jelmezi diszjegye.

ARANYGYÁR, (arany-gyár) ösz. fn. Gyár, melyben aranyból különféle drága műveket, szereket készítenek.

ARANYGYÍK, (arany-gyík) ösz. fn. A gyíkok egyik faja, melynek csillogó bőre aranyszínű játsszik.

ARANYGYOPÁR, (arany-gyopár) ösz. fn. Nővényfaj a gyopárok neméből, sárga virággal, melyet a molyok ellen használni szokás. V. ö. **GYOPÁR**.

ARANYGYÜRÜ, (arany-gyűrű) ösz. fn. Aranyanyagból készített gyűrű.

ARANYHAB, (arany-hab) l. **ARANYFÜST**.

ARANYHABOS, (arany-habos) ösz. mn. 1) L. **ARANYFÜSTÖS**. 2) Aranyszálakkal, mintegy habformára beszövöttékkel ékes. *Aranyhabos szövet*.

ARANYHAJ, (arany-haj) ösz. fn. Átv. ért. aranyszínű sárga haj. *Aranyhajú gyermek. Aranyhajú Venus*.

ARANYHAL, (arany-hal) ösz. fn. Aranyszínű pikkelyekkel ékes halmem, melyet a díszkertek taviban, s itt-ott üvegedényekben táplálnak.

ARANYHÁRTYA, (arany-hártya) ösz. fn. Hártyavékonyoságu aranylemez, aranylevél.

ARANYHÁZASSÁG, (arany-házasság) ősz. fn. Az ötven évig együtt élt házastársak újabb papi megáldása.

ARANYHIMZÉS, (arany-himzés) ősz. fn. Aranyfonalakkal, aranypikkelyekkel, gyöngyökkel ékesített díszmű, s maga azon foglalkozás, mely által ily művek készülnek.

ARANYHIMZŐ, (arany-himző) ősz. fn. Személy, illetőleg mives, aki valamit aranyfonallal, aranszálal stb. kivarr, tarkáz, díszít, piperéz.

ARANYHOLDASSPÁR, (arany-holdas-spár) ősz. fn. A pisztrángok neme alá tartozó hal-faj. (Sparus aurata L.).

ARANYHOMOK, (arany-homok) ősz. fn. Aranyport, aranyrészecskéket tartalmazó homok.

ARANYHON, (arany-hon) ősz. fn. Déli Amerikában levő, meszeszerű ország, melynek talkkőves partjai a ragyogó nap sugarainál arany és ezüstszinben tűnnek föl. (Eldorado).

ARANYI, KIS—, NAGY—, puszták Nógrád vármegyében. Helyragokkal: —*ba*, —*ban*, —*ból*.

ARANYIDKA, falu Abaújban. Helyragokkal: *Idkán*, —*ra*, —*ról*.

ARANYKÉM, (arany-kém) ősz. fn. 1) Aranycsináló; v. ö. **ARANYCSINÁLÁS**. 2) Az arany valódiságát, tisztaságát meghatározó bányász vagy más személy.

ARANYKÉMLE, (arany-kémle) ősz. fn. Kémle, azaz próbaműtét, mely által az arany valódiságát meghatározzák.

ARANYKERESKÉDÉS, (arany-kereskedés) ősz. fn. Kereskedés neme, melyet valaki veretlen, nem idomított aranyanyaggal, aranyérezcczel, aranyfémnel üz.

ARANYKERT, (arany-kert) ősz. fn. Átv. költői ért. kert, melyben arany gyümölcsöt termő fák díszlenek. Hagyomány szerint így nevezte Mátyás király a csalóközi szigetet, mely neve ma is divatban van.

ARANYKOHHÁNYAT, (arany-koh-hányat) ősz. fn. Azon tajtékkforma, sárgaszínű salak, mely a forró érczből kiválik.

ARANYKOR, (arany-kor) ősz. fu. Így nevezik a régi hellen és latin költők azon boldog kort, midőn Saturnus uralkodott e földön. Innen átv. ért. a népek életében azon korszak, midőn polgári jólétök és hírek a legmagasab fokon állott.

ARANYKŐ, (arany-kő) ősz. fn. 1) Aranyrészecskéket tartalmazó kőnem. 2) A talkkővek neméhez tartozó drágakő. (Chrysolithos). 3) Csárda Szepcsben. Helyragokkal: —*n*, —*re*, —*ről*.

ARÁNYKULCS, (arány-kulcs) ősz. fn. Általán azon alapmérték, mely által valamit kell arányban kivetni, fölosztani, elrendezni, idomítani stb. lehet. *Adókövetésben használt aránykulcs*.

ARÁNYKULCSOS, (arany-kulcsos) ősz. fn. és mn. Fejedelmi, udvari kamarás. *Ő cs. k. felsége aranykulcsos híve*.

ARANYKÚT, falu Kolos vármegyében. Helyragokkal: —*on*, —*ra*, —*ról*.

ARÁNYLAG, (ar-ány-lag) ih. Bizonyos arányra tekintve, arányt illetve, nem önállóan, nem magában véve, hanem valamihez mérve. *A sovány földű Árvában aránylag több ember lakik, mint némely kövér földű megyékben. Aránylag nagyobb, kisebb, hosszabb, rövidebb*.

ARÁNYLAGOS, (ar-ány-lag-os) mn. tt. *aránylagos-t*, vagy —*at*, tb. —*ak*. Aránylag vagyis bizonyos arányhoz képest határozott szabott, kimért. *Aránylagos fölosztás, adókövetés*.

ARÁNYLAGOZ, (ar-ány-lag-oz); áth. m. *aránylagoz-tam*, —*tál*, —*ott*, par. —*z*. Aránylag, bizonyos arányt követve kimér, kiszab, rendez valamit.

ARANYLAPÍTÁS, (arany-lapítás) ősz. fn. A tömör aranynak vékony lemezre nyujtása.

ARANYLAPÍTÓ, (arany-lapító) ősz. fn. Míves, ki a tömör aranyat lapokra, lemezekre nyujtja.

ARANYLEMEZ, (arany-lemez) ősz. fn. Aranyanyagból vert, lapított lemez. V. ö. **LEMEZ**.

ARÁNYLIK, (ar-ány-l-ik); k. m. *arány-l-ott*, htn. —*ani*. Személytelen igc. A számtanban annyit tesz, mint: *arányban van*, pl. kettő úgy aránylik négyhez, mint négy nyolcához, 2 : 4 = 4 : 8. (se habet).

ARANYMÁLÉ, 1. **ARANYMÁLINKÓ**.

ARANYMÁLINKÓ, (arany-málínlkó) ősz. fn. A verebek neméhez tartozó madárfaj, melynek arany színű *mála*, azaz melle, bögye és nyaka van.

ARANYMÁLU, 1. **ARANYMÁLINKÓ**.

ARANYMÁS, (arany-más) ősz. fn. Aranyhoz hasonló fémvegyület részből és ónból. (Similor).

ARANYMÁZ, (arany-máz) ősz. fn. A kocsigyártók és több más mivesek által fénycsíftöül használt arany színű máz.

ARANYMENYEKZŐ, (arany-menyekző) ősz. fn. Menyekzői szertartás, melyet az ötven évet együtt élt házastársak örömmünnepiül megújítanak.

ARANYMÉRLEG, (arany-mérleg) ősz. fn. Mérleg, melyet különösen az aranyból vert pénzek súlyának meghatározására használnak.

ARANYMÉRTEK, (arany-mérték) ősz. fn. Bizonyos határozott súly, nehézség, melylyel más fémek arányában az arany bir.

ARANYMÉRŐ, 1. **ARANYMÉRLEG**.

ARANYMEZŐ, falu Kővár vidékén. Helyragokkal: —*n*, —*re*, —*ről*.

ARANYMISE, (arany-mise) ősz. fn. Mise, melyet a pap fölszenteltetésének ötvenedik éve után ünnepélyes szertartással mond.

ARANYMIVES, (arany-mives) ősz. fn. 1) Általán minden mives, kinek fő foglalatossága, illetőleg mestersége aranyból dolgozni, milyenek az aranyfonók, aranyozók, aranylemezcsinálók, drága arany szöveteket készítő, aranyhímzők. 2) Különösen mives, ki aranyból különféle ékszereket, eszközöket, edényeket, leginkább olvasztás által készít, alakít.

ARANYMIVESBOLT, (arany-mives-bolt) ősz. fn. Bolt, melyben aranyból készített műveket, ékszereket, edényeket stb. árulnak, s melyben néha az illető mives dolgozik is.

ARANYMIVESJEGY, (arany-mives-jegy) ösz. fn. Az aranymiveken látható bizonyos bötök, jegyek, bélyegek, melyek részint a várost, hol az illető mives lakik, részint a mives nevét, de különösen az arany finomságát, s keveréki hányadát jelentik. *Egy számu, két számu, három számu aranyjegy.*

ARANYMOSÁS, (arany-mosás) ösz. fn. Munkálkodás, mely által a vizek fövenyében vagy homokjában rejtő aranyporocskák külön választatnak s összevgyűjtetnek.

ARANYMOSÓ, (arany-mosó) ösz. fn. Aki a vizek fövenye vagy homokja közt szórványosan rejlő aranyport kiöblögeti s leszűrögeti; aranyász. Ily aranymosókat láthatni a csalóközi szigeteken és zátonyokon.

ARÁNYMUTATÓ, (arány-mutató) ösz. fn. A mennyiségtanban azon szám, mely az arányban levő számok különbözési vagy hasonlati mennyiségét jelenti, pl. ezen aránynak $1:2 = 4:8$ mutatója, kettő (2).

ARANYMŰ, (arany-mű) ösz. fn. Akármely mű, pl. ékszer, edény, stb. mely aranyból készült, különösen mesterséges, művészibb illetén munka.

ARANYMŰVES, l. ARANYMIVES.

ARANYOLVASZTÓ, (arany-olvasztó) ösz. fn. Akinek fő foglalatossága az idomítatlan, vagy néha már idomított aranyat, illetőleg aranymivet felolvasztani. Így nevezik azon kis katlant is, melyben ezen munkát végrehajtatik.

ARANYOS, (ar-any-os) mn. tt. *aranyos-t* vagy *-at*, tb. —*ak*. 1) Aranyat termő, arannyal bővelkedő, teljes, töltött. *Aranyos bányaréteg, ásvány. Aranyos folyó homok. Aranyos erszény. A mesterembernek aranyos a keze.* Km. 2) Arannyal ékesített, futtatott, hímzett, stb. *Aranyos kard, edény, szelencze, pohár.*

„Csak azt mond meg rossám,

Melyik úton mégy el,

Felszántatom én azt

Aranyos ekével.“

Népdal.

3) Átvett ért. *aranyos mise*, am. hajnali vagy adventi mise.

ARANYOS, (ar-any-os) fn. tt. *aranyos-t*, tb. —*ok*. Több helység neve Magyarországon. Helyragozva: —*ra*, —*on*, —*ról*.

ARÁNYOS, (ar-ány-os) mn. tt. *arányos-t*, vagy *-at*, tb. —*ak*. Ami más hasonlított tárggyal kellő mértékviszonyban áll, aminek részei egymáshoz mérve illő alakú egységet képeznek. *As ajtók és ablakok a ház nagyságához képest arányosak legyének. A kiadás arányos legyen a jövedelemmel. Arányos természet.* V. ö. ARÁNY.

ARÁNYOSAN, (ar-ány-os-an) ih. Bizonyos arány szerint, arányt követve. *Arányosan épített ház.* V. ö. ARÁNYLAG.

ARANYOS-BÁNYA, falu Alsó-Fehér megyében. Helyr. —*bányá-n*, —*ra*, —*ról*.

ARÁNYOSÍT, (ar-ány-os-ít); áth. m. *arányosít-ott*, par. —*e*, htn. —*ni* vagy —*ani*. Valamit ará-

nyossá tesz, aránymérték szerint rendez, elintéz, bizonyos arányban egyeztet. *A munkások bérét az időhöz és végzett munkához arányosítani. A torony magasságot a templom nagyságához arányosítani.*

ARÁNYOSÍTÁS, (ar-ány-os-ít-ás) fn. tt. *arányosította-t*, tb. —*ok*. Arányba, vagy mértékviszonyba hozás. *Birtokok arányosítása* am. mindenki birtokának aránylagos kihatása, felosztása.

ARÁNYOSÍTÁSI, (ar-ány-os-ít-ás-i) mn. Arányosítást illető, ahhoz tartozó. *Arányosítási per.*

ARANYOS-GYÉRÉS, ösz. helynév, Erdélyben; helyr. —*re*, —*én*, —*ről*.

ARANYOS-MARÓT, ösz. helyn. Bars vármegyében; helyr. —*ra*, —*on*, —*ról*.

ARANYOS-MEGGYES, mezőváros Szathmár megyében. Helyr. —*en*, —*re*, —*ről*.

ARANYOS-MÓRICZ, falu Doboka vármegyében. Helyr. —*on*, —*ra*, —*ról*.

ARANYOS-RÁKOS, falu Aranyos azékben. Helyr. —*on*, —*ra*, —*ról*.

ARÁNYOSSÁG, (ar-ány-os-ság) fn. tt. *arányosság-ot*. Két vagy több egymáshoz hasonlított tárgyak mértékviszonyi tulajdonsága, vagyis bizonyos aránykulcs szerinti egyezése; arányos állapot. *As emberi test lassu kifejlődése és korai sebes hanyatlása között nincsen arányosság.*

ARANYOZ, (ar-any-oz); áth. m. *aranyoz-tam*, —*tdl*, —*ott*, par. —*z*, htn. —*ni*. Arannyal bevon, futtat, ékesít. *A bot, ha megaranyozzák is, sulyost út. Km. Okos ember, jó volna a fejtét megaranyozni.* Km.

ARÁNYOZ, (ar-ány-oz); áth. m. *arányoz-tam*, —*tdl*, —*ott*, vagy *arányoz-ott*, par. —*z*, htn. —*ni*, vagy *arányozani*. Arány vagyis bizonyos mértékviszony szerint rendez, összeállít. *Számokat arányozni. A kiadást a jövedelemhez arányozni.*

ARANYOZÁS, (ar-any-oz-ás) fn. tt. *aranyozás-t*, tb. —*ok*. Valamely műnek aranyfűttel, aranypillvel, aranylemezzel stb. befuttatása, bevonása, ékesítésc. *Gazdag, szép aranyozás.*

ARÁNYOZÁS, (ar-ány-oz-ás) fn. tt. *arányozás-t*, tb. —*ok*. Cselekvés, illetőleg mérés, rendezés, osztás, mely által valamit arányozunk.

ARANYOZÁSI, (ar-any-oz-ás-i) mn. Arányozást illető, arra vonatkozó. *Arányozási munka, ügyesség, mesterség, eszköz.*

ARÁNYOZÁSI, (ar-ány-oz-ás-i) mn. Arányozást illető, ahhoz tartozó. *Arányozási munka, ügyesség.*

ARANYOZAT, (ar-any-oz-at) fn. tt. *aranyozat-ot*. Maga azon mű, mely arányozás által keletkezett, aranyhorítás, aranyfuttatás stb. *As aranyozás sokáig tartott, de pompás is az aranyozat. A keret aranyozatát bepiszkolták a legyek.*

ARANYOZÓ, (1), (ar-any-oz-ó) fn. tt. *aranyozó-t*, tb. —*k*. Műves, ki arányozással foglalkodik. V. ö. ARANYOZ.

ARANYOZÓ, (2), (ar-any-oz-ó) mn. tt. *aranyozó-t*, tb. —*k*. Amivel arányozni szoktak. *Aranyozó eszköz, ecset.*

ARANYOZÓI, (ar-any-oz-ó-i) mn. Aranyozót il-
lető, arra vonatkozó. *Aranyozói munka, ügyesség, mes-
teresség.*

ARANYOZOTT, (ar-any-oz-ott) mu. tt. *aranyo-
zott-at*. Aranyfüsttel, aranypillivel, aranylevéllel, arany-
lemezzel stb. bevont, ékesített. *Aranyozott fegyverek,
edények.*

ARANYOZOTTAN, (ar-any-oz-ott-an) ih. Ara-
nyozott állapotban, megaranyozva.

ARANYÖLTÉS, (arany-öltés) ösz. fn. Sebészi
műtét, midőn a sérvtömlő nyakát aranyfonallal ösz-
vehurkolják.

ARANYPÁRNA, (arany-párna) ösz. fn. Arany-
nyal himzett, vagy aranyszövetű kelméből készített
párna.

ARANYPART, (arany-part) ösz. fn. Azon afri-
kai és indiai tengerpartok neve, melyekben arany és
ezüst található. Különösen nevezetes erről Guinea
partja.

ARANYPÁT, (arany-pát) ösz. fn. Pátnemű ás-
ványfaj, mely aranyasztint játszik.

ARANYPATAKA, falu Sáros megyében. Hely.
pataká-n, —ra, —ról.

ARANYPEJ, (arany-pej) ösz. mn. Mondjuk ló-
ról, melynek aranyszínű világos szőre van.

ARANYPÉNZ, (arany-péNZ) ösz. fn. Aranýfém-
ből vert pénz.

ARANYPERECZ, (arany-perecz) ösz. fn. Percz-
formára alakított ékszer, melyet karkötőül használnak.

ARANYPILL, (arany-pili) ösz. fn. Pillihez azaz
pehelyhez hasonló finomságu aranyfüst.

ARANYPILIZ, (arany-piliz) ösz. áth. Arany-
pillivel bevon, aranyoz.

ARANYPILLANGÓ, (arany-pillangó) ösz. fn.
Pillangófaj, melynek szárnyait aranyettyek, arany-
erek díszítik. Átv. ért. szöveteket díszítő, s arany-
pillangóhoz hasonló csífrázat.

ARANYPLÉH, l. **ARANYLEMEZ**.

ARANYPOHÁR, (arany-pohár) ösz. fn. Arany-
ból készített díszpohár. *Bátrabb fakannából inni, mint
aranypohárból.* Km.

ARANYPONTY, (arany-ponty) ösz. fn. A pon-
tyok neméhez tartozó halfaj, aranyszínű pikkelyekkel.

ARANYPOR, (arany-por) ösz. fn. 1) Az arany-
mivések által különféle czélből porrá tört arany. 2) A
folyók fővenye közt porformában rejtő aranyré-
szecskék.

ARANYPRÓBA, (arany-próba) ösz. fn. 1) Bá-
nyászati kísérlet, mely által az arany tisztasága meg-
vizsgálatik, valamint az is, mennyi aranyrész talál-
tatik más érczekben is. 2) Aranyművesi jegy, azon
arany minőségét tanúsító, melyből készült valamely mű.

ARANYPRÓBAKŐ, (arany-próba-kő) ösz. fn.
Fekete palaféle kő, mely által az aranymivések az
arany finomságát vizsgálóra veszik. (Lapis lydius).

ARANYRÁSPOLY, (arany-ráspoly) ösz. fn. Az
aranymivések által használt finom ráspoly, vagyis
reszelő.

ARANYRÖG, (arany-rög) ösz. fn. Természetes
állapotban talált aranyércz-darab, melyben az arany-
részek másféle ásvány,illetőleg fémrészekkel vegyítvék.

ARANYRÚD, (arany-rúd) ösz. fn. Hosszúkkás
rúdformára öszvevert tiszta aranytömeg, melyből a
péNZt verik.

ARANYSÁFRÁNY, (arany-sáfrány) ösz. fn. A sáf-
rányféle növények egyik faja, mely színét illetőleg a
többi sáfrányok között leginkább hasonlít az aranyhoz.

ARANYSALAK, (arany-salak) ösz. fn. Az arany-
érczből tisztítás alatt elhulló idegen részek. V. ö.
SALAK.

ARANYSÁRGA, (arany-sárga) ösz. mn. és fn.
Az arany színéhez hasonló sárgaszínű. *Aranyóárga haj,
szőr. Aranyóárga süvénnyű paripa.* Mint főnév am.
aranyglét.

ARANYSARKANTYÚ, (arany-sarkantyú) ösz.
fn. Aranyfém-ből készített díszsarkantyú.

ARANYSARKANYÚS, (arany-sarkantyús) ösz.
mn. Arany-sarkantyúval díszített. *Arany-sarkantyús
coizma.* Különösen *arany-sarkantyús vitéz*, azon lovagi
rendből való, melynek tagjait a fejedelem szokta bi-
zonyos innepélyek alkalmával, pl. a magyar király
koronázásakor, vitézekké ütni, vagyis beavatni, s mely-
nek díszjegye arany-sarkantyú.

ARANYSAVITAG, (arany-savitag) ösz. fn. 1)
Tűz vagy savanyok által égékeny részeitől megfoaz-
tott arany; aranyéleg. 2) Bányászatban az öszvetorlott
föld bizonyos neme, mely néha aranyat hoz magával.

ARANYSIK, (arany-sík) ösz. fn. Aranyból vagy
aranyat játszó fonalakból csinált paszomántféle mű,
melyet ruhadíszítésre használnak. Így nevezik azon
aranyszínű papírszeleteket is, melyekkel holmi báb-
ruhákat, gyermekci caecsebecskéket, stb. kiczífráznak.

ARANYSIKOS, (arany-síkos) ösz. mn. Arany-
síkkal díszített, ékesített, beraggatott. *Szinpadi arany-
síkos dolmány, mente.*

ARÁNYSÓ, (ar-ány-só) mn. tt. *aránysó-t*, th.
—k. Arányos. *Egyaránysó*, azaz egy arányban levő,
egyenlő nagyságu, mennyiségű.

ARÁNYSODRÓ, (arany-sodró) ösz. fn. Mives,
aki aranyból fonalakat készít.

ARÁNYSODRONY, (arany-sodrony) ösz. fn.
Aranyból nyújtott vagy sodrott vastagabbféle fonal.

ARÁNYSOR, (arany-sor) ösz. fn. Bizonyos arány
szerint egymással öszvefüggő, s egymás után követ-
kező számok sora. *Szám-tani, mértani aránysor.*

ARÁNYSULY, (arány-suly) ösz. fn. Azon suly,
melyet valamely test más hasonló terjedelmű testhez
mérve bír. *A gránitkő aránysulya nagyobb, mint a
homokkő.* (Gravitas specifica.)

ARÁNYSÜGÉR, (arany-süger) ösz. fn. Arany-
színű pikkelyekkel tarkázott sügérnemű halfaj. V.
ö. SÜGÉR.

ARÁNYSZÁM, (arany-szám) ösz. fn. Az idő-
rendtanban jelenti az évforgásnak egyiránt visszatérő
sorát. Ezen számon nyugszik az évszámolás, kivált a
naptár-csinálás. Minden huszonolcz év leforgása után

az évnek ugyanazon napjaira esnek a vasárnapok, és így a többi köznapok is. 2) Van más arányszám is, mely a huavét, s más változó innepek meghatározására szolgál.

ARÁNYSZÁM, (arany-szám) ösz. fn. A mennyiség-tanban azon számok, melyek úgy képződnek, ha a mértani arány számtani arányra fordítatik, pl. e mértani arányban levő számokból. 1, 7, 49, 343, 2401 lesznek arányszámok: 7-ből 1, 49-ből 2, 343-ből 3, 2401-ből 4, stb. (Logarithmus).

ARANYSZÉM, (arany-szém) ösz. fn. Apró morzsa vagy poralakban találtató arany.

ARÁNYSZÉRŰ, (arany-szérű) ösz. mn. Bizonyos aránymértéket követő, minek részei arányban vannak egymással.

ARÁNYSZÉRŰSÉG, (arany-szérűség) ösz. fn. Tulajdonság, melynélfogva valaminek részei arányszerűek; bizonyos mértékhez szabva összevillók, alakidomosság.

ARANYSZESZ, i. ARANYFESTVÉNY.

ARANYSZÍN, (arany-szín) ösz. fn. és mn. Olyan szín, vagy színű, amilyen az aranyé. *Arányszímben kelb, lenyugó nap. Arányszín kelme, szövet, papír.*

ARANYSZINŰ, (arany-színű) ösz. mn. Arányszint mutató, játszó. *Arányszínű bogár, hajfűrt.*

ARANYSZOMJ, (arany-szomj) ösz. fn. Képes kifejezés, s jelent mértéktelen vágyat, sóvárgást, arany, hirtok, illetőleg pénz után. *Telhetetlen, elolthatatlan arányszomj.*

ARANYSZÖG, (arany-szög) ösz. mn. Arányszínű szög. V. ö. SZÖG. *Arányszög fűrtök ékesítik fenékből homlokát. Kazinczy Ferencz.*

ARANYSZÖVET, (arany-szövet) ösz. fn. Aranyfonalakból készült vagy azokkal vegyített szövet. *Arányszövetből varrott díszruha. Arányszövetű templomi öltözet, püspökötveg.*

ARANYTAJTÉK, i. ARANYFÜST.

ARANYTALAN, (ar-any-talan) mn. tt. *arany-talan-t*, tb. —ok. Arany nélküli; akinek aranya nincsen; ami aranyat nem tartalmaz. *Aranytalan ércs, fővény.*

ARÁNYTALAN, (ar-ány-talan) mn. tt. *arány-talan-t*, tb. —ok. Aminek részei között kellő mértékviszony nincsen, ami a vele hasonlított, öszvemért dologgal nincs arányban. *As adó aránytalan földesúrnak nagy teher az adósokra néve. Melléknévül használva am. aránytalanul.*

ARÁNYTALANSÁG, (ar-ány-talan-ság) fn. tt. *aránytalanság-ot*. Arány hiánya, nem léte. Oly állapot, midőn az öszvehasonlított, egymásra vonatkozó tárgyak nincsenek kellő mértékviszonyban.

ARÁNYTALANUL, (ar-ány-talan-ul) ih. Arányt nélkülözve, egymáshoz hasonlítva kellő mértékesség nélkül. *Aránytalanul kivett adó*, mely az adóalaphoz vagy kulcshoz mérve kelletnél nagyobb vagy kisebb. *Aránytalanul végzett tagoztatás.*

ARANYTARTALMÚ, (arany-tartalmú) ösz. mn. Amiben aranyrészek foglaltnak. *Aránytartalms ércs,*

fővény. Továbbá, aranypénzzel töltött, rakott. Aránytartalms szekrény, erszény.

ARANYTELEK vagy —TELEP, (arany-telek vagy —telep) ösz. fn. Telek, vidék, zátony, melynek folyóiban aranyat tartalmazó fővény van, vagy bányaréteg, mely aranyérczet foglal magában.

ARANYTERMŐ, (arany-termő) ösz. fn. Ami aranyat rejt magában, aranyhozó. *Aranytermő hegyek, folyók. Átv. ért. költőileg szólva, dúsan jövedelmező. Aranytermő temesi bánóság.*

ARANYTÉSZTA, (arany-tészta) ösz. fn. Tésztaforma lágy tömeggé olvasztott arany, hogy holmi műveket leheessen képezni belőle.

ARANYTÖMEG, (arany-tömeg) ösz. fn. Tömör alakban talált tiszta arany, vagy öszveolvasztott s idomíttalan aranydarab.

ARANYTŰZKŐ, (arany-tűz-kő) ösz. fn. Tűzkövek egyik neme, mely aranyrészecskéket tartalmaz.

ARANYUL, (ar-any-ul) ih. Arany gyanánt, arany helyett, arany fejében, aranyban. *As aranyban kölcsönvett pénst aranyul fizetni vissza. A megfuttatott esztől aranyul árulni, megvenni.*

ARANYVÁGY, (arany-vágy) ösz. fn. Aranybiratok után sóvárgás, az aranyt túlzott szeretete. Általán átv. ért. jelent kincsvágyat, pénzvágyat. Képes kifejezéssel: *arányszomj.*

ARANYVÁLASZTÓ, (arany-választó) ösz. fn. Bányász, ki az aranyat az ezüsttől bizonyos vegytani műtét által elválasztja.

ARANYVÁNKOS, (arany-vánkos) ösz. fn. Arányszövetből készített vánkos.

ARANYVARRÁS, (arany-varrás) ösz. fn. 1) Varrás, mely aranyfonallal vitetik véghez. 2) Arannyal varrott mű, ékeség.

ARANYVARRÓ, i. ARANYHIMZŐ.

ARANYVÉGY, (arany-vég) ösz. fn. Oly vegyület vagy vegyték, melyben aranyrészek foglaltnak.

ARANYVÉGYÉS, (arany-végés) ösz. mn. Bányászok nyelvén azon ásvány, melyben aranyrészecskéket találnak.

ARANYVERŐ, (arany-verő) ösz. fn. Mives, ki a tömör aranyt vékony lemezre lapítja.

ARANYVESELKE, (arany-veselke) ösz. fn. Nővényfaj a veselkék neméből, melynek szára bakarasnyi, levelei váltakozók, csészéje sárga. (*Chrysosplenium alternifolium*).

ARANYVESSZŐ, (arany-vecssző) ösz. fn. Kőnem, mely mészből, finom fővényből és rohadó nővényrészekből áll, a levágott fák tövein képződik s vesszőforma alakú. (*Ostococolla*).

ARANYVIRÁG, (arany-virág) ösz. fn. A réteken és szántóföldeken buján termő, sárga virágú nővényem az együttnevezők és nőszövegék seregéből. (*Chrysanthemum*).

ARANYVÍZ, (arany-víz) ösz. fn. Szűrt lé, melyben vert aranylemezek uszkálnak, melyet különösen Danszig városában készítenek.

ARANYVONAL, I. ARANYFONAL.

ARÁNYZ, ARÁNYZÁS stb. I. ARÁNYOZ, ARÁNYOZÁS, stb.

ARANYZÖLD, (arany-zöld) ösz. mn. Arany-színbe vágó zöld. *Aranyzöld növénylevelek. Aranyzöld kelme, szövet.*

ARANYZSUFA, (arany-zsufa) ösz. mn. Arany-színbe átmenő, játszó zsufaszintű. V. ö. Zsufa.

ARASZ, (ar-asz) fn. tt. *arasz-t*, tb. —ok. Hoszmérték kézujjaink eszközlése által, t. i. a kinyújtott hüvelykujj hegyétől a szintén kinyújtott közép vagy kisujj hegyéig terjedő hosszúság teszen egy araszt, körülbelül egy réfnegyedet. *Bakarasz*, a hüvelyk hegyétől a mutatóujj hegyéig terjedő arasz. *Kiméri meg az eget arassal?* Biblia. E különben határozatlan mértékkel élnek néhutt az erdőszők a faderek vastagságának meghatározására. Néhol a nép szájában t. oldalékkal *arast*, honnan *arastol*, *arastos*, stb. törökül: *karys*; a persa *aris* = ulna (öl).

ARASZNYI, (ar-asz-ny) mn. tt. *araszny-t*, tb. —ak. Arasz hosszúságu. *Egy sing ember másfél arasznyi szakállalval.* Népmese.

ARASZOL, (ar-asz-ol); áth. m. *araszol-t*. Arasz-szal megmér valamit. *Megaraszolni az ablak szélességet.*

ARASZOS, (ar-asz-os) mn. tt. *araszos-t*, vagy —at, tb. —ak. L. ARASZNYI.

ARASZT, *arasztol*, *arasztos*, I. ARASZ, *araszol*, *araszos*.

ARAT, (ar-at); áth. m. *arat-tam*, —tál, —ott, par. *arass*. Holmi vékonyabb száru növényeket, különösen füvet, gabonaneműket stb. sarlóféle eszközzel töröl levagdál, lemetél. *Búsát, rossot, árpát aratni. Nádat, kékát, füvet, gyomot aratni. A gant a gabona körül kiaratni. A zabot, kölest utoljára aratni. Hajnal-tól késő estig aratni. Sarlós-Boldogasszonytól Nagy-Boldogasszonyig mindent learatni. Arass szívem, arass, megadom a garast; nem kell nekem garas, csak te velem arass. Arattam, arattam, kévél is kötöttem.* Népd. Átv. ért. akármiféle munka, szorgalom, költség következtében hasznot, jövedelmet húz. *Aki mint vet, úgy arat. Arat az ügyvéd, ha a pert megnyerte. Arat a kalmár, ha áruí nyereséggel keltek el.*

Ezen szó alapeszmében metszésre vonatkozik, ennél fogva rokonai: *irt*, *ort*, s mennyiben gyöke *ar*, előtéttel hasonlók hozzá: *gyarat*, *sarol*, *tarol*, *farag*, továbbá a hosszú *ár*, t. i. az *árt*, *ártány* származékokban. Idegen nyelvek közül egyeznek vele: a héber: אָרָה, arab: *areja*, német: *Ernte*, *ernten*, régi felső német: *arn*, *arnot*, *arno*, *arni*, svéd: *ár*, *áring*, latin: *arare*; mennyiben földmetszést jelent, szanszkrit *dar* (tör), *aró* (ront), stb. Végelemzésben mint hangutánzóhoz hasonló a magyar *hars*, *harsan*, *harsog*. V. ö. AR, elv. gyök.

ARATÁS, (ar-at-ás) fn. tt. *aratás-t*, tb. —ok. 1) Mezei munka, midőn a megérett gabonát, vagy némely más növényeket sarlóval levágják. *Az aratás nehézs munka, de hasznos. Iszadni az aratásban. Ara-*

AKAD. MAGY. SZÓTÁR.

tásra menni. Aratáson oda lenni. Aratásról vagy aratásból megjönni. Aratáshoz fogni, látni. Aratással keresni kenyerét. Résees aratás, midőn az aratók pénz helyett a learatott jószágból bizonyos részt kapnak.

2) Jelenti azon időszakot, melyben az aratási munka történni szokott. *Aratáskor múlt három esztendeje. Aratásra megfizetni, visszaadni a vett vagy kölcsönzött gabonát.* 3) Átv. ért. jövedelemhúzás. *Jön a vásár, lesz aratás. A hásbirtokosoknak télen is van aratásuk.*

ARATÁSI, (ar-at-ás-i) mn. tt. *aratási-t*, tb. —ak. Aratáshoz tartozó, arra vonatkozó, azzal járó. *Aratási foglalkodás, Aratási idő, hónap.*

ARATATLAN, (ar-at-atlan) mn. tt. *aratatlan-t*, tb. —ok. Ami learatva nincsen, száron levő, álló. *Sok esős és munkás hiánya miatt aratatlan maradt a jószág.* Használtatik határozóul is *aratatlanul* helyett.

ARATÓ, (ar-at-ó) mn. és fn. tt. *arató-t*, tb. —k. Aki aratással foglalkodik, illetőleg személy, munkás, aki arat. *Arató lednyok, legények.* A szoros értelemben vett aratótól, aki a gabonát vágja, különbözik a *marokszedő*, *kévektő*, *kepező*, *gereblyész*. *Résses, napszámos arató. Aratókat fogadni. Aratóknak főzni, enni adni.*

ARATÓGAZDA, (arató-gazda) ösz. fn. 1) Aratók feje, aki általában az illető birtokostól nagyobb vagy több telket aratásra fölvesz, s a fogadott munkát több alárendeltjeivel végezi, s azok élelmezéséről gondoskodik. 2) Arattató, aki gabonáját másokkal arattatja.

ARATÓGÉP, (arató-gép) ösz. fn. Gép, mely kevesebb emberi erővel rövidebb idő alatt aránylag többet arat, mint az aratók.

ARATÓGOMBÓCZ, (arató-gombóc) ösz. fn. Gombócétel, melyet az aratóknak főzni szoktak; nagyobbféle gombóc.

ARATÓRÉSZ, (arató-rész) ösz. fn. A learatott gabonából határozott mennyiségű, pl. tized, tizenegyed rész, azaz, annyiad kereszt, melyet az aratók munkabér fejében kapnak. Ettől különbözik a *kenyérítés*, melyet étel fejében kapnak, midőn t. i. az arattató gazda ételt nem ad.

ARATÓSZAKMÁNY, (arató-szakmány) ösz. fn. Aratási munka, mely az aratófelek között ki van osztva.

ARCZ, (ar-cz) fn. tt. *arcz-ot*. Köz értelemben jelenti az egész ábrázatot, vagyis a fejnek előrészét, melyet a homlok, szemek, száj, ajkak, áll képeznek. *Arcra borulni. Arcra esni. Im arcunkra borulunk, előtted istenség!* Egyh. ének. *Arczon ülni, csapni valaki. Arcsuzal neki menni a falnak. Arcsuzal fordulni. Arcsuzaban elváltozni. Hosszu, keskeny, kerek, gömbölyű, pofitos arc.* Az újabb hadi gyakorlatban mint vezényszó *arcz!* am. *arczodat egyenesen tartad.* (Front!)

Némi változattal egyezik vele: *orcsa*. Mi elemzését illeti, saját nyelvünkben kiindulva valószínű, hogy gyöke a magaszt, kiállót jelentő *ar*, *or*, melyből lett maga az *orr*; s innen *arcz*, *orcs*, *orcsa*, mint-

egy az orr tájéka, környéke. Különbösen hasonlók hozzá a persa *arsa*, szanszkrit *darç* (lát és arcz), a hellen *δάρκω* vagy *δάρκωμα* (látok), mely hasonlatnál fogva a látó szervtől t. i. szemtől vette volna nevét oly érzésként, mint a német *Gesicht* és *Sehen*.

— ARCZ, képző, mely egy-két főnevet, alkot, kiavult és élő gyökökből, mint: *hab-arcz*, *kov-arcz*, *fik-arcz*. Ősve van téve az *ar* és *cz* egyszerű képzőkből, a gyakorlatot vagy kicsinyítést jelent, s rokona: *arcz*, pl. a *vakarcs*, *habarcs* szókban.

ARCZA, tájdivatos, a szokottabb *arcz* vagy *orcsa* helyett. L. ARCZ, ORCZA.

ARCZALKAT, (arcz-alkat) ősz. fn. Az arcz részeinek, vonásainak bizonyos formája, idoma. *Szabályos*, *szabálytalan arczalkat*. *Különféle népfajú, éghajlati arczalkat*.

ARCZÁZ, (arcz-a-as); áth. m. *arczás-tam*, — *tél*, — *ott*, par. —s. A régiéknél am. szemrehányás által valakit meguságyent, pirongat.

ARCZÁZÁS, (arcz-a-as-ás) fn. tt. *arczásás-t*, tb. —ok. Szemrehányás, pirongatás.

ARCZÁTLAN, l. ORCZÁTLAN.

ARCZÁTLANSÁG, ARCZÁTLANUL, l. ORCZÁTLANSÁG, ORCZÁTLANUL.

ARCZÁTLANKODÁS, ARCZÁTLANKODIK, l. ORCZÁTLANKODÁS, ORCZÁTLANKODIK.

ARCZCSONT, (arcz-csont) ősz. fn. A szemgödör alatt fekvő csont, másképp: *járomcsont*. *Erős*, *kiálló arczcsontok*.

ARCZDAGANAT, (arcz-daganat) ősz. fn. Kóros, pl. csúszos, orbánczos daganat az arcson.

ARCZÉ, (ar-cz-é) ih. Baranyai tájasózással am. személyesen, szemtől szembe, mintegy arczcsal fordulva egymásnak.

Képzője é egyesik azon *é*-vel, mely bizonyos távolságra mutató helyhatárokat képez, mint: *lov-é* *al-é*, *el-é*, *föl-é*, *mög-é*, miszerint *arcz-é* = arcz felé, arcz irányában fordulva, tartva, menve.

ARCZEL, régies, *arczul* helyett.

ARCZÉL, (arcz-él) ősz. fn. Az arcznak azon látasata, tekintete, melyet oldalról névve mutat. *Finom*, *nemes*, *szabályos arczél*.

ARCZFÁJÁS, (arcz-fájás) ősz. fn. Általán mindenféle kóros bántalom az arczban, különösen az arczcsont csúszos szaggatása.

ARCZFÁJDALOM, l. ARCZFÁJÁS.

ARCZFESTŐ, (arcz-festő) ősz. fn. 1) Festő, ki az emberi arcz jellegző vonásait színezve utánozza, vagyis arczképeket fest. 2) Ki az arczát festi.

ARCZFINTORGATÁS, (arcz-fintorgatás) ősz. fn. Az arcz vonásainak, illetőleg izmainak, részeinek, pl. orrnak, szájnak ideoda rángatása, különösen finnyáskodásból vagy nemtetszésből, gúnyból stb.

ARCZFINTORGATÓ, (arcz-fintorgató) ősz. fn. Aki arczvonásait, izmait, orrát, száját finnyásan, gúnyosan, illedelmetlenül rángatja.

ARCZFINTORÍTÁS, (arcz-fintorítás) ősz. fn. Az arczvonásoknak egyegy megrándítása, félrehúszása

bizonyos kedélyi okból, pl. finnyáságból, neuntetszésből, gúnyból.

ARCZGÖDÖR, (arcz-gödör) ősz. fn. Az arcz, különösen pofák izmain leginkább mosolygáskor alakuló gödröcske, melyet szépeég jegyének tartanak.

ARCZISMERÉS, (arcz-ismerés) ősz. fn. Űgyesség, melynél fogva valaki a különféle arczalkatok bélyegző jegyeit hamar észreveszi s azokról az illető belsejére, vonalmaira stb. nem alaptalan következtetéseket húz.

ARCZISMERET, (arcz-ismeret) ősz. fn. Ismeret, melyet valaki különféle arczvonások szemlélése s összehasonlítása által szerez.

ARCZISMERŐ, (arcz-ismerő) ősz. fn. Aki ügyességgel bír különféle arczvonásokat fölfogni, azokat egymástól megkülönböztetni, s belőlök az illető esemény kedélyére, lelkületére és általában belső tulajdonságaira következtetni.

ARCZJÁTÉK, (arcz-játék) ősz. fn. Az arczvonások, illetőleg izmok különféle alakban előtűntetett változtatása, idomítása, fintorítása, stb. mely által a léleknek bizonyos kedélyi állapota fejeztetik ki, melynek különösen mások utánszásában, nevezetesen pedig a színészi előadásában van helye.

ARCZJEL, (arcz-jel) ősz. fn. Jel vagyis határozott bélyegvonás az arczon, melyből az embernek egyik vagy másik lelki hajlamát magyarázni szokás. *A szenvedélyek bizonyos arczjelekben mutatkoznak*. *Szeled, jámbor, vad, gonosz indulatra mutató arczjelek*.

ARCZJELISMERŐ, (arcz-jel-ismerő) ősz. fn. L. ARCZISMERŐ.

ARCZJELTUDOMÁNY, (arcz-jel-tudomány) ősz. fn. Tudomány, mely rendszeresen tárgyalja, mikép lehet az arcz, sőt egész fej, illetőleg koponya alkotásából az emberek lelki hajlamát kipuhatólni, s megismerni. (Physiognomika).

ARCZJELTUDÓS, (arcz-jel-tudós) ősz. fn. Tudós, aki az arczjeleket, arczvonásokat, illetőleg az egész fej alkotását, mennyiben azok a lelki tulajdonságokkal szoros viszonyban állanak, rendszeresen ismeri. (Physiognomus).

ARCZJÓS, (arcz-jós) ősz. fn. Oly arczismerő, aki az emberek arczvonásaiból azok mult vagy jövőd tetteit meghatározza.

ARCZJÓSLÁS, (arcz-jóslás) ősz. fn. Űgyesség, vagy képesség, melynél fogva valaki mások arczvonásaiból kitalál, megfejt, megjóvendől valamit.

ARCZJÓSLAT, (arcz-jóslat) ősz. fn. Az arczvonásokból kihosott, következtetett jóslat. V. 3. JÓSLAT.

ARCZKÉP, (arcz-kép) ősz. fn. Kép, mely főlegesen az emberi arczot tünteti elő. *Rajzolt*, *metaszt*, *festett arczkép*.

ARCZKÉPFESTÉS, (arcz-kép-festés) ősz. fn. Festési működés, mely különösen arczképek készítésével foglalkodik.

ARCZKÉPFESTŐ, (arcz-kép-festő) ősz. fn. Képző művész, aki arczképeket fest.

ARCZKIFEJEZÉS, (arcz-ki-fejezés) ösz. fn. Arczvonások, arczajelek együtt véve, mennyiben bizonyos alakot képeznek, s az illető személy lelki, kedélyi állapotára, hajlamaira, szóval belső tulajdonságaira mutatnak. *Derült, komor, vig, szomorú, szelíd, vad arczkifejezés.*

ARCZKÜTEG, (arcz-küteg) ösz. fn. Az arczbőrön kiütközött mérges foltok, pücsedékek.

ARCZLOB, (arcz-lob) ösz. fn. Lob, vagyis gyuladásaféle bántalom az arczon, melynek némely csúszos, orbánczos bajokban mutatkozik.

ARCZMENET, (arcz-menet) ösz. ih. Hadi vésényassó, s am. egyenes arczzal előre tartva, lépve. *Arczmenet indulj!* (Fronte).

ARCZMIRIGY, (arcz-mirigy) ösz. fn. Vörös, vagy kékes színben mutatkozó mirigyféle keményedések az arczon.

ARCZMOZGÁS, (arcz-mozgás) ösz. fn. Az arcz izmainak rángatózása, bizonyos indulatból származó húzogatósa. *Haragos, fájdalmas arczmozgás.*

ARCZORBÁNCZ, (arcz-orbáncz) ösz. fn. Orbánczféle bántalom, mely az arczon üti ki magát. L. **ORBÁNCZ**.

ARCZORJ, (arcz-orj) ösz. fn. Nehézkés hangzása miatt nem ajánlható. Am. némely állatok hegyesre nyuló arcza, illetőleg orra, milyen a disznóké, vakandokoké, különösen pedig az elefánté. Talán jobb volna egyszerűen: *orrony* vagy *orrmány*. (Rüssel).

ARCZPIRULÁS, (arcz-pirulás) ösz. fn. Rendkívüli változás az arczbőrön, midőn bizonyos okból, pl. fölhevülésből, kivált szégyenérzetből, a vér oda tolúl. *Átv. ért. szégyenlés. Arczpirulás nélkül nem hallhatom, nem nézhetem.*

ARCZPIRULAT, (arcz-pirulat) ösz. fn. Vértozulat által okozott rendkívüli pír az arczbőrön.

ARCZRÁK, (arcz-rák) ösz. fn. Ráknemű fekély az arczon.

ARCZSÁBA, (arcz-sába) ösz. fn. Éles szakgattással járó nyavalya az arczban.

ARCZSÁPADÁS, (arcz-sápadás) ösz. fn. Az arcznak valami belső kellemetlen érzésből, pl. ijedéssel, haragból, boesése, s elhalványodása.

ARCZSZÍN, (arcz-szín) ösz. fn. Jobb hangzással: *arczassín*. Azon szín, mely az arczbőrt nem szenvedő, nem fölhevült, hanem rendes, nyugott lelki állapotban bélyegzi. *Piros, halavány, fehér, barna arczszín. Arczszíne megváltozott.*

ARCZTAN, (arcz-tan) ösz. fn. Tan, mely az emberi arczok különféleségeit s tulajdonságait tárgyalja, s ismerteti.

ARCZTANÍTMÁNY, I. **ARCZTAN**.

ARCZUL, (ar-cz-ul) ih. 1) Szemközt azon irányról, tájról, mely felé az arcz van fordulva. *Arczul fúj a szél. Arczul hordja a havat a fűrgeteg. Arczul rohanni meg valakit.* 2) Erőszakos illetésre, útésre vonatkozva: *arczul csapni, ütni, vdgni valakit*, am. arczát megcsapni, ütni, vagy arczon ütni. Az első pont alatti értelemben megfelel e kérdésre: *honnan? mily tájról?*

s így tulajdonkép és helyesen *arczól* volna, mint: *alól, elől, felől, mögöl*, tehát *arczól fúj a szél* = *arcz elől, arcz felől*. A második ponti érteményben e kérdésre felel meg: *hol?* s képzője azon *ul*, (ül), mely helyállapító ezekben: *alul, hátul, elül, fölül, kívül belül*. V. ö. **ARCZÉ**.

ARCZULAT, (ar-cz-ul-at) fn. tt. *arczulat-ot*. A fejnek egész előfele, előrésze, ú. m. a homlok, szemek, orr, pofák, száj, áll, öszvevéve: ábrázat.

ARCZULATI, (ar-cz-ul-at-i) mn. tt. *arczulati-t*, tb. — *ak*. Arczulatot illető, arra vonatkozó. *Arczulati izom, ideg, ütér.*

ARCZULCSAPÁS, (arcz-ul-csapás) ösz. fn. Az arcz akármely részének megütése, különösen: pofonütés, pofoncsapás.

ARCZÜTÉR, (arcz-üt-ér) ösz. fn. Ütér az arczban, különösen arczpofában.

ARCZVAR, (arcz-var) ösz. fn. Állandó, és szinte kiirthatatlan neme a varnak, mely az arczot rutítja.

ARCZVÉDELÉM, (arcz-védelém) ösz. fn. Hadtani ért. védelem neme, az arczúl támadó, arczúl rohanó ellenség ellen.

ARCZVÉRT, (arcz-vért) ösz. fn. Vért vagyis vas, vagy más fémlemezéből készült, s arczot takaró védszer, mely által az arcz az ellenség fegyvere ellen fődötgetik. *Fölhúzni, leeresztetni az arczvértet.*

ARCZVONAL, (arcz-vonal) ösz. fn. Az arcznak bizonyos irányban vagy vonalban kiképzett része, mint sajátnemű bélyege, mely részint természetes eredetű, részint szokás által fejlett ki, s állapodott meg. *Szabályos, szép, rendetlen, visszatartó, rút arczvonalak.* A hadtanban am. kiállított, s arczczal bizonyos irány felé forduló katonák sora. *Hosszu arczvonalban fölül-ült katonaság, hadesapat.*

ARCZVONÁS, I. **ARCZVONAL**.

ARDA, puszta neve Veszprém vármegyében, tt. *Árdá-t*, helyr. — *ra*, — *án*, — *ról*.

ARDÁNY, falu Doboka vármegyében, helyr. — *ba*, — *ban*, — *ból*.

ARDÁNYHÁZA, falu Bereg vármegyében. Helyragokkal: — *hásdán*, — *hásdára*, — *hásdárol*.

ARDÓ, több helység neve mindkét magyar hazában, helyr. — *ra*, — *n*, — *ról*, vagy — *ba*, — *ban*, — *ból*.

ARDÓCSKA, puszta, Torna megyében. Helyr. *Árdócská-n*, — *ra*, — *ról*.

ARÉLECS, (ar-élecs) ösz. fn. Vegytani műszó, s am. aranyból való élecs. (Oxydulum auri). V. ö. **ÉLECS**.

ARÉLEG, (ar-éleg) ösz. fn. Vegytani ért. aranyból való éleg. (Oxydum auri). L. **ÉLEG**.

ARKANGYAL, fn. tt. *arkangyal-t*, tb. — *ok*. Az angyalokról szóló keresztény hittanban am. főangyal, a többi angyalok között felsőbb rangu gyanánt tisztelt angyal. *Szent Mihály, Szent Gábor arkangyalok.* A hellen *ἄγγελος* (fő) és *ἄγγελος* (angyal) után alakult szó.

ARLÓ, falu Borsod vármegyében. Helyr. — *n*, — *ra*, — *ról*.

ARLÓCZ, puszta Trencsén vármegyében; *tt. Arlócz-ot*, helyr. — *on*, — *ra*, — *ról*.

ARMA, puszta Bars megyében, *tt. Armá-t*. Helyragokkal: *Armá-n*, — *ra*, — *ról*.

ARMÁS, *fn. tt. armás-t*, *tb. — ok*. Párizpápainál am. haramia.

ARNOLD, férfi keresztnév, *tt. Arnold-ot*. Arnoldus. A nyelvészek a német *Ehrenheld* vagy *Ehrenhold*-ból származtatják.

ARNÓT, *l. ARNOLD*. Párizpápai szerint anyyi is, mint Albániai. Arnauta.

ARNYA, (ar-nya) *fn. tt. arnyát*, *tb. arnyák*, *l. ARANYVIRÁG*.

ARPA, mátyusföldi tájajéssel a szokottabb *árpa* helyett, törökül is röviden: *arpa*. *L. ÁRPA*.

ARRA, (az-ra) *ih. 1*) Bizonyos távolra mutatott pont, hely felé. *Arra futott a! Arra menj a! Ellenkezője a közlele irányzó: erre. Ne arra, hanem erre.* 2) Elbeszélésben am. azután, azt követve, fölvaltva, ami előre mondva volt. *Arra azt mondotta, hogy. Arra hirtelen fölugrott. Hát arra mit mondott? Arra (pl. valamely rosz hirre) igen megjárdt.* 3) Általán mint névmás úgy tekintendő a mondatban, mint a helyettesített fölható ragú főnév. *Arra törekszik*, bizonyos célra. *Ő is arra néz*, pl. bizonyos tárgyra. A rá igekötővel fölcserelehető. *Arrabírdni, hogy ne igyék bort*, = rábírdni. *Arravenni* = rávenni, *Arrafogni* = ráfogni.

ARRAFELE, (arra-felé) *ész. ih. Ama távolabb pontnak tartva, azon irányban menve. Ha te délnek tartass, én is arrafelé megyek. Arrafelé vette útját, amerre legbiztosab a járdás.*

ARRANÉZT, *l. ARRANÉZVE*.

ARRANÉZVE, (arra-nézve) *ész. ih. Azt vevén tekintetbe, azt illetőleg, arra vonatkozva. A vele viszonyban levő mutatott tárgyra mutat. Arranézve én másképp gondolkodom. Arranézve már elmondtam véleményemet. Arranézve semmi kifogásom.*

ARRANÉZVEST, *l. ARRANÉZVE*.

ARRAVALÓ, (arra-való) *ész. mn. Bizonyos tárgyra mutatólag am. arra alkalmas, ügyességel bíró, azon rendeltetése van, arra van szánva. A tinta, toll, arravalók, hogy írjunk velők. A templom arravaló, hogy imádkossunk benne. A katona arravaló, hogy védelmessen a hasát. Ő arravaló ember. A tagadó nem és sem által elválasztható, pl. Ő arra nem való, hogy másokat oktasson, de arra sem való, hogy tanuljon, mert fölbitte buta.*

ARRÓL, (az-ról) *ih. 1*) Bizonyos tárgy felől, róla. *Arról nem tudok. Arról nem lehet kétség. Arról is volt szó.* 2) Ellen. *Én arról nem tehetek.* 3) Valaminek következtében. *Úgy meguerlek, hogy arról koldulás*, = annak következtében koldussá, azaz, nyomorúkká leszsz.

ARSZLÁN, *fn. tt. arszlán-t*, *tb. — ok*. Jelentésére és elemzésére nézve *l. OROSZLÁN*. Újabb időben használtatik férfi keresztnévnek is, mint *Leo* fordítása.

ARTICSÓKA, *fn. tt. articsókát*, *tb. articsókák*. Növénynem az együttnevezők és egyenlőnsők seregéből: vaczka sertés, fészke hasas vagy kiterült, bóbítája pelyhes, virága kékes-eres. Mint kerti zöldseges vetemény húsos törzse miatt kedves eledel az úri asztalokon. Eredetije az olasz: *articiocco*.

ARTIFIZODOR, (artifi-pozdor) *ész. fn. Növényfaj a pozdorok neméből, melynek szára ágas, leveles; levelei szárölelők, láncasak, épek, vállban aprón fűrészesek. (Scorzonera hispanica).*

ARZSAG, **ARZSAGOL**, csalóközi tájszók. *L. AZSAG*, **AZSAGOL**.

— **AS**, hangrendi párhuzamban változkodva *es, és, os, és, ritkábban is, us*. Igen termékeny képző, mely főnevekből általán, továbbá sok részesülöből s némely melléknevekből és igékből mellékneveket alkot, melyek közül némelyek önálló főnevekké lettek. Midőn főnevekhez járul, azok többszámának önhangzóját veszi föl szabályszerűleg, pl. ház-ak, ház-as, kez-ek, kez-es, szem-ek, szem-és, dob-ok, dob-os, tör-ök, tör-és. E szabályt követi az önhangzóval végződő törzsek után is, pl. kapák kapás, kepék kepes, csomók csomós, tömlők tömlős, pilik pilis, kapuk kapus, köplük köpüs.

Alapérteménye: *összevételés, egyesítés*, mely egyszerűs mind gyakran sokaságra, többségre vonatkozik. Ugyanis összevétel 1) *birtokot birtokossal*: pénzes ember, hajós gazda, ökrös paraszt, 2) *tartalmat tartalmassal*: boros hordó, pince; pénzes láda, szekrény; ersény; fűszeres, posztós, kenyeres bolt; lisztes, gabonás, szalonnás kamara, 3) *egéssel annak alkatrészeivel, jegyeivel*: szárvas, tollas, szőrös, pikkelyes állatok; hegyes, völgyes, erdős, mocsáros tartomány, különösen átvitt nagyító, sokasító értelemben: fejcs, nyakas, vállas, melles, markos, tenyeres, talpas, faros, czombos, ikrás, csontos, szájás, nyelve, szemfüles ember, 4) *valami külső, változó*, a dolog lényegéhez nem tartozó járulékkal: bundás, szűrös, köpenyes, gatyás, nadrágos ember; sáros, zsíros, foltos, poros ruha; szeles, havas, esős idő, 5) *fölzserelési eszközrel*: kardos, dárdás, disdás, puskás katona; gyilkos, törös, csákányos szivány; hámos, ígás, nyerges ló, 6) *valami készlettel*: asztalos, lakatos, kalapos, üveges, nyerges, melyek egyszerűs mind főnevek levén az illető mivest jelentik, 7) *foglalkodás tárgyával*, jobbára főneveket alkotván: tehenes, kondás, birkás, gulyás, csordás, csikós; kapás, kaszás, villás, 8) *ételles* tartozó járulékkal: almás, mákos, diósrétes; turós, szilvás lepény; paprikás, borsos, vöröshajmás, sáfrányos lé; vajás téaszt, kása, 9) bizonyos *eszközzel*: magasztos, takaros, piritos, jártas, keltes, ittas, 10) részesülökhöz járulván, hajlami tulajdonságot vagy képességet, vagy gyakorlatot fejez ki, pl. nyúlós, ugrós, ijedős, lejtős, hajlós, kapós, tojós, fujtós, szurós, bőkkés, öklelős, viselő, harapós, 11) bizonyos melléknevek után *olyanadgi hasonlati összevételés*, pl. úrias, pórias, nőies, házias, városias, falusias, harcziás, hősiés; sárgás, fehéres, zöldes, kékes, vereses, 12) a

fent elsorolt egyik vagy másik osztályba tartoznak az *is*, *us*, *us* alakba öltözöttek is, mint: lapis, hamis, haris, tüvis, köris, koldis, május (májaa), tüttüs.

Egészen másneműek a) azon *is us* végzetek, melyek némely kereszt- és rokonsági neveket alakítanak, pl. Matyis, Danis, Maris, Boris, Gedus, Ferus, Bartus, Bertus, Mikus, Judus, Katus, Ilus, Annus, melyek közül némelyek *s* nélkül is divatoznak: Matyi, Dani, Katu, Erzsü, b) azon *os*, melyet a nyelvszokás némely idegen, kivált *r* végzetű szókhoz ragasztani szeret, pl. mészár-os (mészár, maszár) granatér-os (grenadier), kocsmár-os (krtsmár), sasér-os (chasseur), fiakker-os (fiakker), olejkár-os (olejkár) stb.

E képzőhöz hasonló a latin *os* az ily melléknevekben: muc-os-us mocs-os, fum-os-us füst-ös, grum-os-us göröngy-ös, set-os-us sert-és, továbbá a német *isch*, pl. wind-isch szel-es, büb-isch gyerek-es, närr-isch bolond-os. Ide sorozhatók a hellen: *os*, *us*, *os*, *us*, *os*, *us*, a hindu *asz*, *isz*, *jasz*, *szasz* melléknevképzők is.

Egyébiránt részletesab fejtegetését és rokonságait, l. a SÁG, SÉG rovatok alatt.

ASAG, ASAGOL, I. AZSAG, AZSAGOL.

ASPA, előfordul Párizspápaiban. Nem más mint a német *Haspel*. Az Ormánságban ma is: *áspó*. Szokott néven *motóla*.

ASSZONY, fn. tt. *asszony-t*, tb. — ok. 1) Széles ért. az emberi nemhez tartozó minden nőszemély, akár van férje, akár nincs. Ennélfogva mondják: *asszonyi nem*, *asszonyi ember* vagy *asszonyember*, *asszonyi állat*, *asszonyi népek*. *Kisasszony*, *leányasszony*, *hugomasszony*, *menyasszony*. Átv. ért. *istenasszony*. 2) Szűkebb értelemben oly nő, kinek férje van, vagy volt. *Asszonyinyá lenni* = férjhez menni. *Asszonyt hozni a házhoz*. *Ez nem leány*, *hanem asszony*. *Gyermekes asszony*. *Ifjú asszony* vagy *ifjasszony*, czime oly fiatal asszonnak, ki a köznépnél miveltebb osztályból való. *Vén asszony*. *Gazd asszony*, *özvegy asszony*. 3) Jelent úrnőt. *Ott van mind az úr*, *mind az asszony*. *Szomszéd úr*, *szomszéd asszony*. *Ő asszony a háznál*. *Vár asszonya*. *Három urodalom asszonya*. *Fejedelemasszony*. *Föld asszonya*, *tenger asszonya*, *népek asszonya*. *Nagy*, *tekintetes*, *nagyságos*, *méltóságos*, *kegyelmes*, *fenséges*, *felséges asszony*. 4) Keresztnevek után téve, az alrendű férjes nőket czimezik vele. *Kata asszony*, *Jutka asszony*, *Erzsóka asszony*, *Trézia asszony*. 5) Rokonsági vagy kort különböztető czim. *Néném asszony*, *ágyom*, *menyem*, *komám asszony*, *hugom asszony*, *öcsém asszony*, *nászasasszony*, *sógor asszony*. Némely tájakon a menyétet (talán szép szőre miatt) *menyétasszonynak* hívják. A régi úgynevezett magyar kártyában a tizes másnéven: *asszony*.

Az asszonyról a nép nyelvén igen sok közmondás van forgásban, melyek jó része csipkedő, gúnyos, gyakran jellemzetes, de nem ritkán, gyöngédtelen is. Fölhoznak itt néhányakat. „Hugom asszony, ma menyasszony, holnap asszony, holnapután komámasszony.“ „A vénasszony dérdúr.“ „Jaj az oly szegénynek sorsa, ki gazdag asszonyt vesz el.“ „Haragos asszony,

sűrű füst, likas tál, ártalmas a háznál. „Ha a haragos asszonyt meg akarod szelidíteni, járd meg vele a tánczot a mogyoróban.“ „Nem titok, amit két asszony tud.“ „Mérge asszonnak haragos a leánya.“ „Mosolygós asszonnak, világos felhőnek nem kell hinni.“ „Nehéz tudni czélját, végét, kitanulni mesteriségét az asszonnak.“ „Nagy szomorúság a rossz asszony.“ „Óvjad magad a szakálos asszontól.“ „Ha szemérmes az asszony, ne bízd idegen kézre.“ „A szép asszony is, ha megvéni, rút időt él.“

De vannak szintén oly népies mondatok és veresetek, melyek az asszony méltó dicséretét is megadják. „Jó asszony a háznak koronája.“ Km.

„Mert mit ér a férfi, ha asszonya nincsen!

Nincs ki bús sorsába rajta könnyebbítsen,
Sok aggságai közt rá nyugalmat hintsen.“

Vöféli versek.

Hazánkban több helység nevezeték róla, mint: *Asszonyfa*, *Asszonyfalva*, *Asszonyháza*, *Asszonyszállás*, *Asszonytelke*.

E szónak eredetét megfejteni még eddig nem sikerült az elemzőknek. Révai a régi halotti beszédben előforduló *achszin* nyomán úgy vélekedik, hogy az a héber אִשָּׁה (*issa*) módosítottványa; Jászay Pál az *aszik* igéből származtatja, azon föltevással, hogy az *asszony* korosabb *s* mintegy *aszásnak*, *fogyásnak* indult nőt jelent, mi azonban a nő jelentésével homlokegyenest ellenkezik. Mások szerint annyi volna, mint: *asz any* vagy *anyázó*, *anyzó*, mint: *leányzó*. Ide ragasztunk még egy véleményt. Az *asszony* másképp nő, mely valószínűen = *növő*, (mint *vő* = *vevő*, tájdivatos *jő* = *jövő*, stb.) azaz fáját szaporító, nemét növesztő. A nemzedéki szaporítás egyegy fáját, sarját *ág-nak* mondjuk, hounan a *fiudág*, *leánydág* egyenes *ág*, *oldalág* nevezeték. Ennélfogva az *achszin* mint legrégibb alak után indulva, az *asszony* gyöke *ág*, *s* törzse az ebből származott *ágazik* vagy *ágnik* volna, melyből lett részcsülő *ágzó*, *ágni*, mint: *játszó játszai*, *lakozó lakai*, *kaposó kaptai*, stb. innen *n* utóttétellel *ágnin*, vagy egyenesen az *ágzó-ból*: *ágzon*, *ágszon*, *áchszon*, *asszony*. — A lapp *niszu*-ban a nő látszik rejleni.

Figyelmet érdemel, hogy a rokon hangzású *zan* vagy *zen* a persában, *زنی* a görögben, és *dsani* a szanszkritban, (*γεννάω*, *γίνομαι*, *dsan* = szül igéktől) nőt jelent, a sinai nyelvben pedig *si* am. *uzor* és *sin* így értelmeztetik: nomen honorificum feminae. S innen némelyek szerint a magyar *asszony*, a halotti beszéd szerént: *achszin*, összetétel volna *akka* (l. AGG alatt) és *zen* vagy más hasonló szókból.

ASSZONYÁLLAT, (asszony-állat) ősz. fn. Régiesen am. asszonyember, asszonyszemély, némbér. E szóban az állat nem *animal*, hanem *substantia* értelmű, valamint ebben is: *Az Isten egy állatjában, három személyében*, (unus in substantia). *Te vagy áldott az asszonyi állatok között*. (Angyalí üdvözlét).

ASSZONYBARÁT, (asszony-barát) ősz. fn. Ki az asszonyi nem iránt különösebb barátsággal, vonzalommal viseltetik; ellenkezője: *asszonygyűlölő*.

ASSZONYBIRSÁG, (asszony-bírság) ősz. fn. Törvényszéki büntetés az asszonyok ellen, mely némely országokban kisebb szokott lenni a férfiak bíróságánál. A magyar törvény szerint az asszonyokra nézve külön bíróság nem létezik.

ASSZONYCZIPŐ, (asszony-czipő) ősz. fn. Czipő, melyet az asszonyok szoktak viselni, különböztetésül a férfi vagy gyermekczipőtől.

ASSZONYCZIPŐSZ, (asszony-czipősz) ősz. fn. Varga, aki asszonyi czipőket készít.

ASSZONYEMBÉR, (asszony-embér) ősz. fn. Általán minden nőszemély, akár leány, akár férjesült vagy özvegy. Oly értelemben használják a régiek, mint *némber* azaz nőember. *Hallgatással seép az asszonyember*. Km.

ASSZONYFA, több helység neve. Helyragokkal: *Asszonyfá-n* —*ra*, —*ról*.

ASSZONYFALVA, több helység neve. Helyragokkal: *Asszonyfalvá-n*, —*ra*, —*ról*.

ASSZONYFEJKÖTŐ, (asszony-fej-kötő) ősz. fn. Fejkötő, melyet a nők, kivált férjhezmentek szoktak viselni, különböztetésül a gyermekfejkötőtől. Átv. ért. jelent házi nőuralkodást. *Féltetni az asszonyfejkötőtől*, azaz urnőt játszani a házban. Gúnyosan szólva: *a férfi asszonyfejkötőtől visel*, midőn papucskormány alatt van, s közmondás szerint felesége hordja a kalapot.

ASSZONYFÉLÉS, (asszony-félés) ősz. fn. Lásd **ASSZONYKERÜLÉS**.

ASSZONYFÉRFI, (asszony-férfi) ősz. fn. 1) Caira vagyis himnő (hermaphrodita). 2) Átv. ért. elpuhult, elasszonyosodott, katuskatermészetű férfi.

ASSZONYFÉRTÉZŐ, (asszony-fértéző) ősz. fn. Oly férfi, aki tisztas nőket akár erőszakkal, akár elcsábítva paráznaságra vesz, illetőleg megejt.

ASSZONYGYÜLÖLÉS, (asszony-gyülölés) ősz. fn. Az asszonyi nem iránt ellenséges indulattal viseltetés.

ASSZONYGYÜLÖLŐ, (asszony-gyülölő) ősz. fn. Oly férfi, aki az egész asszonyi nemnek, akár vele született belső ösztönből, akár valami külső viszony miatt, határozott ellensége, megvetője.

ASSZONYHAJ, (asszony-haj) ősz. fn. Az asszonyok szálasabb, hosszabbra nőző haja, mint rendszeren a férfiaké.

ASSZONYI, (asszony-i) mn. tt. *asszonyi-t*, *tb*. —*ak*. Asszonyt illető, asszonyhoz való, tartozó, annak tulajdonságára vonatkozó. *Asszonyi kötelesség, dolog, munka. Asszonyi éss, ügyesség. Asszonyi illüset. Asszonyi erény, gyöngédség, könnyelműség, fursfangosság*.

ASSZONYIAS, (asszony-i-as) mn. tt. *asszonyias-t*, *tb*. —*ak*. Asszonyhoz hasonló, asszonyok tulajdonságára vonatkozó, leginkább rossz értelemben. *Asszonyias pityergés. Asszonyias lágydság. Asszonyias férfi*.

ASSZONYIASAN, (asszony-i-asan) ih. Asszonyias módon, szokás szerint. *Asszonyiasan pityeregni, szembelödni*.

ASSZONYILAG, (asszonyi-lag) ih. Asszonyi módon, asszonyi tekintetben, úgy mint asszonyhoz illik.

ASSZONYILLETMÉNY, (asszony-illetmény) ősz. fn. Törvényi értelemben azon jószág, illetőleg örökség, hagyomány, mely asszonyt illet, melyhez az asszonynak van joga.

ASSZONYIMÁDÓ, (asszony-imádó) ősz. fn. Férfi, ki az asszonyi nemnek túlzólag hódol, tömjénez.

ASSZONYING, (asszony-ing) ősz. fn. 1) Hosszú ing, melyet rendszeren az asszonyok viselnek. 2) A pendelyt viselő pórásszonyok rövid inge, melynek *félíng* a neve.

ASSZONYISÁG, (asszonyi-ság) fn. tt. *asszonyi-ság-ot*. A nőnemnek finomabb, gyöngédebb s neméhez illő szelid, kellemes tulajdonsága, melyben semmi férfias, vagy épen nyerszerűség nincsen; nőiség. Férfira vonatkozva elpuhulást, elasszonyosodást jelent.

ASSZONYISMERET, (asszony-ismeret) ősz. fn. Az asszonynak természetéről, illetőleg azok hajlamai, indulatai, erényei, gyöngeségei, hibái stb. felől szerzett tudás. *Asszonyismerettel bírnai. Asszonyismeret nem könnyű dolog*.

ASSZONYJAJVESZÉKLÉS, (asszony-jaj-veszéklés) ősz. fn. Idétlen felsikoltás, megrémülés, ideoda futkosás, sopánkodás, milyen az asszonyoknál nem ritkán csekélyebb bajban vagy veszélyben is szokott történni.

ASSZONYJOG, (asszony-jog) ősz. fn. Jog, mely különösen az asszonyok személyét és vagyonát biztosítja, vagy mely különösen az asszonyokat illeti. Az asszonyjogot nemzetünk törvényei lovagiasan kiemelik és védik.

ASSZONYKA, (asszony-ka) kics. fn. tt. *asszonykát*, *tb. asszonykák*. Néha valóban kicsit, kis termetűt jelentő, néha hizelgő, kedveskedő, nyájas értelemben vett asszony.

ASSZONYKALAP, (asszony-kalap) ősz. fn. Kalap, melyet a nők szoktak viselni. *Ó, új divatsu asszonykalap*.

ASSZONYKERÜLÉS, (asszony-kerülés) ősz. fn. Akár természeti, akár rögzött tulajdonság némely férfiben, melynél fogva a nőekkel társalogni vonakodik, s távol lenni szeret tőlök.

ASSZONYKEZTYÜ, (asszony-kertyü) ősz. fn. Keztyü, melyet nők szoktak viselni, mely t. i. szabása, finomsága által különbözik a férfikeztyütől.

ASSZONYKODÁS, (asszony-kod-ás) fn. tt. *asszonykodás-t*, *tb*. —*ok*. Asszonyi foglalkodás, működés, kormányzás, mely az asszonyt mint úrnőt illeti.

ASSZONYKODIK, (asszony-kod-ik) k. m. *asszonykod-tam*, —*tél*, —*ott*. Úrnői hatalmat gyakorol, mint úrnő a házi kormányt viseli.

ASSZONYKORMÁNY, (asszony-kormány) ősz. fn. 1) Országos, fejedelmi kormány, melyet asszonyok igazgatnak, akár mint törvényes fejedelmek, akár csak befolyva a fejedelemre. 2) Házi, családi kormány, mely asszony kezében vagyon.

ASSZONYKÖNY, (asszony-köny) ösz. fn. Köny, melyet asszonyok ejtenek; asszonysírás. Ócsarló értelembe véve, tettettét, nem szívből eredő, erőltetett, csalfa sírás, nem sokáig tartó keserűség.

ASSZONYKÖPENY, (asszony-köpeny) ösz. fn. Saját szabású köpeny, melyet asszonyok szoktak viselni, különböztetésül a férfiköpenytől.

ASSZONYLAK, (asszony-lak) ösz. fn. Általán, terem, szoba, vagy több szobából álló házosztály, melyben a ház asszonya lakik. Keleti szokás szerint, hol a többnejűség divatozik, a nők számára egészen elzárt hely, hová, az illető férjet vagy herélteteket kivéve, férfinak belépni tilos; nőlak. (Harem).

ASSZONYMUNKA, (asszony-munka) ösz. fn. Általán minden munka, melyet asszony vitt véghez; különösen oly munka, melyet rendesen és kiváltségeképpen nők szoktak tüzni, mint: fehérvarrás, himzés, kötés, horgolás, reczés.

ASSZONYNÉP, (asszony-nép) ösz. fn. Az asszonyi vagyis nőnem gyűneve, máskép *fehénép*, alsóbb népnyelven *fehércsaléd*. Rokon értelmű vele az *asszonynem*, csak hogy ez mint nemesebb elnevezés a felsőbb, amaz a közép írásmódban használtatik helyesebben. *Sok asszonynépek*. (Münc. cod.)

ASSZONYNÉM, (asszony-ném) ösz. fn. Gyűnév, melyben minden nő, hajadona, férjese, kicsinye nagyja, ürege apraja benne foglaltatik, máskép: *nőnem*. Ellenkezője: *férfinem*.

ASSZONYNYERÉG, (asszony-nyerég) ösz. fn. Sajátágos készületű nyereg, a lovagló nők számára, mely a férfinyerégtől különbözik.

ASSZONYOS, (asszony-os) mn. tt. *asszonyos-t*, vagy *-at*, tb. — *ak*. 1) Aki asszonyi természetű, elpuhult, nem szilárd jellemű. 2) Aki szerföllött a nőnem után löftut, máskép: *menyecsülés, lednyos*.

ASSZONYOSAN, (asszony-os-an) ih. Asszonyi módon, szokás szerint, asszonyi természettel: hiú, puhán. *Asszonyosan piperezni magát*.

ASSZONYOSODÁS, (asszony-os-od-ás) fn. tt. *asszonyosodás-t*, tb. — *ok*. Férfielpuhulás neme, midőn asszonyi természetet, szokásokat, erkölcsöket vesz föl.

ASSZONYOSODIK, (asszony-os-od-ik); k. m. *asszonyosod-tam*, — *tél*, — *ott*, htn. — *ni*. Férfiat illető erkölcsökből, szokásokból kivetkőzve asszonyi természetet ölt, illetőleg neméhez illetlenül gyöngévé, puhává lesz.

ASSZONYOL, (asszony-ol); áth. m. *asszonyol-t*, htn. — *ni*. A régiéknél am. asszonyképen, vagyis úrnő gyanánt tisztel valamely nőt. Megfelel az ural igének. *Az urat uralják, az asszonyt asszonyolják*.

ASSZONYOZ, (asszony-oz); áth. m. *asszonyoz-tam*, — *tél*, — *ott*, par. — *s*. Asszonyának hí, asszony czímmel nevez, szólít valakit, pl. *asszonyom! néném-asszony! komámasszony!* Hasonló képzésűek: *uraz, komás*.

ASSZONYÖLTÖZET, (asszony-öltözet) ösz. fn. Mindenféle ruházat, mely a férfiakétól szabására, formára, a jobbára kelmére nézve is különbözvén, kizá-

rólag a nőnem sajátja, milyenek: fejkötő, nyakkendő, szoknya, stb.

ASSZONYÖV, (asszony-öv) ösz. fn. Öv, derékra való szalag, melyet nők szoktak használni, különböztetésül a férfióvtól.

ASSZONRUHA, I. **ASSZONYÖLTÖZET**.

ASSZONYSÁG, (asszony-ság) fn. tt. *asszonyság-ot*. Így nevezik közönségesen az úri asszonyokat, hölgyeket, ha t. i. férjesek, vagy özvegyek. *Nemes asszonyságok. Fodorné asszonyság*. Különösen használtatik czimezésül, mint a férfiakat illetőleg az uraság. *Üdvözlöm asszonyságodat. Ha tetszik asszonyságodnak. Legyen kegyes asszonyságod. Ma már az újabb társalgási nyelvben kegyed vagy nagyság szóval élünk, melyeket rövidségök is ajánl.*

ASSZONYSIPKA, (asszony-sipka) ösz. fn. Sipka, melyet még hazánk némely vidékein, pl. Besztercebányán, viselnek a polgári nők.

ASSZONYSZABÓ, (asszony-szabó) ösz. fn. Szabó, ki nőszemélyek számára készit öltönyöket, máskép, és jobbára: *nőruhaszabó, nőruhakészítő, hölgyruhaszabó*.

ASSZONYSZAVÚ, (asszony-szavú) ösz. mn. Mondják férfiról, kinek asszonyias, vékony, rikácsoló hangja van. Máskép gúnyosan: *kappanszavu, kappanhangu*.

ASSZONYSZÉK, (asszony-szék) ösz. fn. Templombeli szék, mely rendesen az asszonyok ülőhelye. A katolikusoknál az asszonyszékek templom hosszában bemenetről balra állanak, a protestánsoknál a templom egyik felében, még pedig úgy, hogy az asszonyok a férfiak székei közt ne járjanak, tehát ha a templomnak csak végül van ajtaja, az asszonyszékek az ajtó felőli részen vannak.

ASSZONYSZEMÉLY, (asszony-személy) ösz. fn. Az asszonyi nevezet nyomatékosabb kifejezése, mely az asszonynak, mint a férfinak, személyességet tulajdonít, máskép: *nőszemély*, népiesen: *fehérsemély*.

ASSZONYSZÍV, (asszony-szív) ösz. fn. Átv. ért. női, gyöngéd érzelem, továbbá, félnék, ingatag, változó, érzélgésre hajlandó kedély, mint a nyersebb, bátrabb, szilárdabb férfiszív ellenkezője. *Az asszonyszív, mint az avar, igen hamar lobbot vet. Tud szeretni az asszonyszív, de csak magát s kényeit*. Kisf. S.

ASSZONYSZIVÚ, (asszony-szívű) ösz. mn. *Lágy, érzelgő, félnék. Asszonyszívű férfi*.

ASSZONYSZOBA, (asszony-szoba) ösz. fn. Szoba, mely kizárólag asszony, illetőleg a családanya számára, kényelmére van szánva.

ASSZONYTALAN, (asszony-talan) mn. tt. *asszonytalan-t*, tb. — *ok*. Asszony hiával levő, asszonyt nélkülöző. *Asszonytalan társaság*.

ASSZONYTÁRS, (asszony-társ) ösz. fn. Széles ért. nő, aki akár férfinak, akár nőnek bizonyos tekintetben társa. *Asszonytársal utasni. Asszonytársal üsérkedni, gasdálkodni*. Szűkebb ért. nőszemélynek nőnembeli felebarátja, barátja. *Nejél, s annak minden asszonytársait gyűlöli*.

ASSZONYTEJ, (asszony-tej) ősz. fn. Tej, mely a gyermekes asszony emlőiben gyűl össze. *Asszonytejet fecskendővel a fájós szembe.* Átv. ért. tejszerű illatszeres víz, melyet kendőzésre, bőrtisztításra szoktak használni.

ASSZONYTELKE, puszta Bihar megyében. Helyr. — *telkén, — telkére, — telkérből.*

ASSZONYURALKODÁS, (asszony-uralkodás) ősz. fn. Hatalom, melyet asszonyok gyakorolnak, akár házi, családi, akár országlási s más ügyekben.

ASSZONYÜGY, (asszony-ügy) ősz. fn. Ügy, dolog, munka, foglalkozás, mely különösen asszonyokat illet, vagy azok által szokott gyakoroltatni, melynek a hástartáshoz, kiházasításhoz, stb. tartozó dolgok.

ASSZONYVARGA, helyesebben I. ASSZONYCZIPÖSZ.

ASSZONYVÁRI, puszta Somogy vármegyében. Helyr. — *ba, — ban, — ből.*

ASSZONYVÁSÁRA, falu Bihar megyében. Helyr. — *vásárá-n, — ra, — ról.*

ASSZONYZSIVAJ, (asszony-zsivaj) ősz. fn. Hangosabb szóváltás, kiáltozás, sikoltozás, jajveszékés, s más láрма, milyent asszonyok szoktak ütni.

ASSZÚ, I. ASZÚ.

— AST, (as-t) hangrendi módosítással, *est, ést, ost, öst*, öszvetett képző, mely igehatározókat képez. Alkatrészei az öszveköző *as, es, és, os, ös*, és határozókat képezni szokott *t*, pl. *al-ant, kép-es-en-t*, vagy *kép-es-in-t*, alkalmas-*an-t*, vagy alkalmas-*as-in-t*, *kivál-t*, *nész-t*. Ugyanezen *t* egy érvényű az *an en* határozóval, mely a régieknél gyakoribb volt, mint *ma*, pl. a Kinizai Pálné imakönyvében: „rettenetőség-*öst* (rettenetesség-*esen*) huzattatol vala;” „nagy bőség-*öst* (bőség-*esen*) kiöntöd;” „méltóság-*ost* (méltóság-*osan*) engem meghallgass;” „görjedet-*öst* (görjedet-*esen*) ha öllelek.” Hasonlóak a mai: *egyen-est* = *egyen-esen*, *bizony-ost* = *bizony-osan*, *vegy-ést*, = *vegy-esen*, *öröm-est* = *öröm-esen*, *rettenet-ést* = *rettenet-esen*, *öszv-est* = *öszv-esen*. Ide tartozik az elavult *el-est* (primitus, antiquus), honnan, *elestebb* (antiquius, prius) az *el* (prae) gyöktől, tehát = *el-est*, *el-est-ebb*, mint: *miel-est* = *quamprimum*, *meg-est* = *iterum*. Ugyanezen képző rejlik a *vást vést* igehatározóban is, pl. *foly-vást* = *folyva-ast*, *bísvást* = *bízva-ast*, *nyargalvást* = *nyargalva-ast*, *lépvést* = *lépve-est* stb.

Minthogy ezen képző világosan módhatározó, s mint olyan ezen kérdésre felel meg: *hogyan? miképp? mimódon?* nem lehetünk egy véleményben Révaival, ki a magyar *est ost* öszvetett képzőt az *east-lapp ast-est* és fordított finn *sta ste*-vel rokonítja; mert ezek úgynevezett *ablativust* képeznek, pl. *Vattus-est* = *te-től*, *tet-től*, *tet-től*, *kala-sta* = *hal-tól*, ellenben a magyar *est ost* *ast* stb. inkább öszvetést jelentenek, mi az *astul ostul* stb. képző jelentéséből kitűnik. Több hasonlatot gyanítunk a német *st* határozóval, pl. *er-st* = *el-est*, *streng-st* = *legazor-ost*, *nüch-st* legközelebb, *würdig-st* méltóság-*ost*.

— ASTUL, (as-t-ul) hangrendi módosítással, *estül, éstül, ostul, östül*, nevekhez járuló, s első tagbéli hangszórára nézve az illető többes számhoz alkalmazkodó képző, pl. *ház-ak ház-as-t-ul*, *fel-ek fel-es-t-ül*, *kert-ek kert-ét-t-ül*, *csont-ok csont-os-t-ul*, *bőr-ök bőr-ös-t-ül*, *gyöker-ek gyöker-es-t-ül*. *Irtani kell gyökereztül a bünt.* Berzsenyi. Képez társas, együttességi igehatározókat, s am. azzal együtt, annak társaságában, akit vagy amit az alapszó jelent. Ezen képző így elemelhető: első íze teazen öszveköttetési viszonyt; pl. *házas-embel, csontos test*; a másikat *t. i. t* = *an en* határozó: *ház-as-t* = *ház-as-an*, *csont-os-t* = *csont-os-an*; a harmadik *ul ül* pedig am. *úgy, oly mineműségben*, tehát: *ház-as-tul* = *úgy házasan*, *házzal együtt*, *népeztül* = *úgy népesen*, *néppel együtt*, *csont-ostul bőr-östül* = *csont-ját bőrért úgy véve*, mint együtt levő részeket. A sinai nyelvben *ishien* így értelmesztetik: *omnes simul*.

ASZ, elvont gyök, melyből *aszal, aszik, aszott, aszi* s ezek rokonai származnak. Alapért. *száradás*, mely különösen melegség, tűz által történik, midőn az illető test nedvei elpárolognak elröpülnek, s ez által tömege kevesedik. Ezen értelménél fogva rokona a magyar *isz*, melyből *iszik, issó, issad* származtak, a szanszkrit: *asz* (ég), latin: *asso*, hellen: *αἶθω* (aszik, szárad), német: *heiss, Asche*, török *ışma*, sinai *asie* (aszare comburere), héber *és* vagy *esáh* (tűz), stb.

— ASZ, magashangon ESZ, képző, mely részint önálló, részint elvont gyökökből mellék és főneveket képez, s nem egyéb, mint az *as es* sziszegő hangra módosítása, pl. *dob-asz has*, = *dobos* azaz, *dobforma fölfújt has*; hasonlók: *kop-asz, cezp asz, horp-asz, rav-asz, lám-asz, esak-asz, dug-asz, tap-asz, vól-asz, rök-asz*. Legközelebbi rokona azon *as es*, mely szintén neveket képez, mint: *ig-as, esár-as, lem-es*, stb. Bővebben I. ASZT igeképző.

ASZAG, (asz-ag) fn. tt. *aszag-ot*. Szemét, holmi assott gyimgyom, trágya. *Büddö, mint az assag.* Km. Egyesik vele a cseh és szerb *ossek*.

ASZAL, (asz-al); áth. m. *aszal-t*. Aszuvá tesz, azaz a nyirkos, nedves, leves testet, különösen növényt, gyümölcsöt, melegség által nedveitől megfoszt, öszvefonnyaszt, kiszárit. *Szilvát, almát, körtvélyt fűtött kemenczében aszalni. Meggyet, cseresnyét aszalni.*

ASZALÁS, (asz-al-ás) fn. tt. *aszalás-t*, tb. — *ok*. Gyümölcsnek vagy más nedvekkel bíró testnek tűz, napsugár általi szárítása, fonyasztása, zsugorítása.

ASZALMÁNY, (asz-al-mány) fn. tt. *aszalmány-t*, tb. — *ok*. Általán minden, amit aszalás által kiszáritottak, különösen, aszalt gyümölcs.

ASZALÓ, (asz-al-ó) fn. tt. *aszaló-t*, tb. — *k. 1)* Kemence, melyben gyümölcsöt szárítanak; *aszaló-kemence*. 2) Mezőváros neve Borsod, és falu Somogy vármegyében, helyr. — *ra, — n, — ról.*

ASZALÓDESZKA, (aszal-ó-deszka) ősz. fn. Deszka, melyen az aszalni való gyümölcsöt az aszaló-kemenczébe tessik.

ASZALÓDÁS, (asz-al-ó-d-ás) fn. tt. *aszalódás-t*, tb. — *ok*. Önmagában aszás, megszáradás.

ASZALÓDIK, (asz-al-ó-d-ik); belsz. m. *aszalód-tam*, —*tál*, —*ott*. A melegségtől, tüstől, áthatva mint egy önmagában megaszik, aszárrá lesz, pl. a szőlő a meleg napon, a gyümölcs a kemenczében.

ASZALÓHÁZ, (aszaló-hás) ösz. fn. Gyümölcs-termesztő nagyobb kertekben kemenczével ellátott különös épület, melyben az aszalnivaló gyümölcsöt fejtegetik, tisztogatják, kemenczébe rakják, s onnan kiszedvén a padlásra teregetik.

ASZALÓKEMENCZE, ösz. fn. L. ASZALÓ.

ASZALÓPLÉH, (aszaló-pléh) ösz. fn. Vas lemez, vagy tepsiféle edény, melyen az aszalnivaló gyümölcsöt a kemenczébe teszik.

ASZALÓRÚD, (aszaló-rúd) ösz. fn. Vasrudak, melyekre az aszalódeszkákat fektetik.

ASZALT, (asz-al-t) mn. tt. *aszalt-at*. Kemenczében vagy nap sugaránál szárított. *Aszalt szilva, alma, cseresznye. Aszalt turó, sajt.* Átv. ért. elsoványodott, kiszáradt testű. *Aszalt ábrásat.*

ASZALTAN, (asz-al-t-an) ih. Aszalt állapotban, kiszáritva. *A szilvát assaltan sokáig el lehet tartani. A gyümölcsöt assaltan szeretni.*

ASZALVÁNY, (asz-al-vány) fn. tt. *aszalvány-t*, tb. —*ok.* 1) Aszalt gyümölcsféle, mely értelemben jobban: *aszalmány.* 2) Száraz nyavalya, aszkórság.

ASZÁLY, (asz-ály) fn. tt. *aszály-t*, tb. —*ok.* Szárazság, különösen a növényekről értve. Jelenti az állati testnek lassu elsoványodását, hervadását is. *Az aszály mind kigetette a réteket és mezőket. Aszályban stlnődni.*

ASZÁLYOS, (asz-ály-os) mn. tt. *aszályos-t*, vagy —*at*, tb. —*ak.* Száradásban levő, aminek nedvei fogyon fogynak; hervadó, fonnyadó. *Aszályos mezők, rétek. Aszályos kezek, lábak.* Hasonló hozzá a hellen: *ἀσάλωος*, v. ö. ASZIK.

ASZÁLYSÁG, (asz-ály-ság) fn. tt. *aszályság-ot*, Szárazság, aszottság.

ASZÁS, (asz-ás) fn. tt. *aszás-t*, tb. —*ok.* Általán aszáradás, a nedvek kipárolgása következtében. *A fűvek aszását szelletti a nagy hőség.*

ASZÁSZ, (asz-ász) fn. tt. *aszás-t*, tb. —*ok.* Növénynem az együttnevezők és egyenlőnösök seregéből (*crepis*). Sok fajai vannak, nevezetesen: *szegetes, kemény, veres, büdös, holgyomál, borzas*, stb.

ASZAT, fn. l. ASZAG, v. ö. MASZAT. Szláv nyelvekben: *oszat, oszat, oszat*.

ASZATOS, (asz-at-os) mn. tt. *aszatos-t* v. —*at*, tb. —*ak.* Gyommal, gizzazzal benőtt. *Aszatos udvar, parragszöld.*

ASZFOLT, (asz-folt) ösz. fn. Foltok, melyek a száradásnak indult növényen látszanak.

ASZFÜVES, (asz-füves) ösz. fn. Aki holmi száritott, kivált gyógyfüvekkel kereskedik.

ASZIK, (asz-ik); k. m. *asz-tam*, —*tál*, —*ott*, par. *aszódi*. Nedveit melegség által elvesztvén, szárad, zsugorodik, öszvemegy. *Aszik a fű, falevél, szőlőnem. Aszik az állati test*, midőn soványodik. *Aszik a fűtett kemenczébe tett gyümölcs.* Igekötővel: *elaszik*,

megaszik, öszvemegy. Rokonok a latin: *asso*, görög: *ἄζω*, szanszkrit: *asz*, sinai *asie*, stb.

ASZJÚ, régies, l. ASZÚ.

— **ASZKODÁS**, *asskodik*-ből főneveket alkot.

— **ASZKODIK**, (asz-kod-ik) öszvetett képző, mely középigéket alkot; hangrendi párhuzamos társa: *asskodik*. Szoros érteményi viszonyban áll az *asztgat*, *asztget*, képzője gyakorlatos átható igékkel, melyekből visszaható középigék így alakulnak: az első *t* könnyebb kiejtés végett elhagyták, a *g* a keményebb *k*-ra, a második *t* lágyabb *d*-re, mint a magok nemében szervrokonokra, változnak, továbbá a nyílt *a* e zártabb *o* *e*-re megyen által; tehát: *asztgat*, *asskodik*, *asztget*, *asskodik*, pl. *ak-asztgat*, *ak-aszkodik*, *rag-asztgat*, *rag-aszkodik*, *szak-asztgat*, *szak-aszkodik*, *er-asztget*, *er-asskodik*, *mer-asztget*, *mer-asskodik*, *rek-asztget*, *rek-asskodik*. Tehát az *asztgat* mint átható érteménye ez: *valamit gyakran tesz márra kihatóva*, pl. *akasztgat* = valami vagy több önmagán kívül levőt gyakran akaszt, *akasskodik* = önmagát gyakran akasztja valamire vagy valamibe, *erasztget* = mást vagy másokat mint magán kívül levőket gyakran eraszt valahová, *erasskodik* = önmagát eraszt gyakran bizonyos távolságra. V. ö. ASZT, igeképző.

ASZKÓR, (asz-kór) ösz. fn. Betegség neve, mely a testet lassan-lassan hervasztja, fonnyasztja, míg végre kiszáradva elvész. Népies nyelven: *szárazbetegség*.

ASZKÓROS, (asz-kóros) ösz. mn. és fn. Aszkórságban szenvedő. *Aszkóros ifju.*

ASZKÓRSÁG, (asz-kórság) ösz. fn. l. ASZKÓR.

ASZLÁZ, (asz-láz) ösz. fn. Láz neve, melyben az aszkórosok szoktak szenvedni.

ASZMÉRTÉK, (asz-mérték) ösz. fn. Mérték, mely által a posztónyirők, illetőleg szabók meghatározzák, mennyire megy öszve a beáztatott posztó.

ASZOMÁNY, (asz-o-mány) fn. tt. *aszomány-t*, tb. —*ok.* Növényfaj a sertescsokk neméből, melyről azt tartják, hogy a bolhák elfúzi, honnan máskép: *bolhasertecsk*. (Inula pulicaria).

ASZOTT, (asz-ott) mn. tt. *aszott-at*. Ami ki van aszva, száradt. *Aszott fű, falevél.* Átv. ért. sovány, szikár. *Aszott test. Aszott képlű vén ember.*

ASZOTTAN, (asz-ott-an) ih. Aszott állapotban.

ASZOTTAS, (asz-ott-as) fn. tt. *aszottas-t*, tb. —*ak.* A szántóföldeken, parragokon teremni szokott soványlevelű tuskés gyom.

ASZOVÁNY, (asz-o-vány) fn. tt. *aszovány-t*, tb. —*ok.* Aszott, száraz holmi, t. i. fű, növény, kóró.

ASZOVÁNYOS, (asz-o-vány-os) mn. tt. *aszoványos-t*, tb. —*ak.* Aszott, száraz, sovány, öszveszugorodott. *Aszoványos mező. Aszoványos far, ülep.*

ASZT, elvont gyök, melyből *asztat*, *asztal* és ezek származékai erednek. Egyezik a megfordított *tesz* önálló gyökkel, s rokona a hellen: *σῆμα, ἵστημι*, latin: *sto, statuo*, szanszkrit: *sztha* (áll), *szthasz* (állít, helyez) *szthal szthul* (halmoz, rak), német: *stehen, stellen*, szláv: *sztojim, sztávám*, stb. Jelentése tehát: valahová tevés vagy állítás, helyezés, rakás.

— ASZT, (asz-t) öszvetett igeképző, melynek magashangu párhuzamos társa *aszt*. Képez *tényező*, *okodó*, *eszközül* átható igéket, és belső érteményi viszonyban áll azon szintén kétágu *ad ed* képzővel, mely önhatókat, illetőleg beleszelekvőket alkot. Az elsőneműek érteménye: *aszú vagy olyanná tesz*, amit vagy amilyet a törzsszó jelent, pl. *horp-aszt* = *horpaszszá*, *kop-aszt* = *kopaszszá tesz*; a második neműek jelentése pedig: *aszú vagy olyanná lesz*, amit vagy amilyet a gyökészó jelent, pl. *lik-ad* = *lik támad*, *lik lesz rajta*, *horg-ad* = *horg alakuvá lesz*, *olv-ad* = *olvává lesz*. Az *aszt* *est* képzőnek első alkatrésze *asz* *es*, melyről némelyek azt tartják, hogy nem egyéb, mint az *ad ed* változata, miszerint pl. *horp-aszt* annyi volna, mint: *horp-ad-t*, *mer-aszt* = *mer-ed-t*, azaz *horpadóvá*, *meredővé tesz*. De ezen elemzés, totatetősége dacára, a hangváltozási viszonylatok analogiájával nem egyezik; mert a *d*, midőn *t* járul hozzája, a kiejtésben rendszeren ehhez alkalmazkodik, sőt a gyök vagy törzsbeli *sz* is *t*-re változik, pl. *nyugoszik nyugottam*, nem *nyugostam*, *feküszik fektettem*, nem *feküstem*. Véleményünk szerint valószínűbb, hogy az *asz es* mint középkepzők azon *sz es* változatai, melyek melléknéveket képeznek, s a csangó nyelvben, néhutt hazánkban is, nevezetesen Aggtelek vidékén a barkóknál szeszegye vagyis szelyepesen hangzik, pl. *édess, kedves, csendess*. Sőt vannak országos divatuk is: *horpasz*, *kopasz*, *dobasz*, *csupasz*, *ravasz*, *rönkess*, s a főnevek: *támasz*, *szakasz*, *dugasz*, *válasz*, *vigasz*, *tapasz*, *tavas*, *eres*; vagy *s*-vel melléknévek: *száras*, *igaz*, *nehéz*. Ennélfogva így okoskodunk: valamint *kopasz* = *kopaszszá*, *horpasz* = *horpaszszá tesz*, *támasz* = *támas állásba helyez*, *szakasz* = *szakossá*, *borzasz* = *borzassá*, *szárasz* = *szárossá tesz*: hasonlóan *likasz* = *likassá*, *horgasz* = *horgassá*, *gerjesz* = *gerjessé tesz*, stb. Tudniillik az ily *asz es* képzőjű törzsek nagyobb részt elavultak, vagy legfőlegb bizonyos tájakon maradtak szokásban. Némely igékben az *sz* tájajétással *j*-re változik: *szakasz* *szakajt*, *szalasz* *szalajt*; országos divatu pedig *felejt* e helyett: *feleszt* vagy *feled*.

ASZTAG, (aszt-ag) fn. tt. *asztag-ol*. Szabad ég alatt, illetőleg szűrűn hosszukás vagy kerekdomboru halomba öszverakott gabonakévék. *Búsa*, *roza*, *árpasztag*. A kévékbe nem kötözött száras gabona, szalma, széna stb. hasonló halomba rakva különösen *kazal*, vagy *boglya*, vagy *máglya*. *Asztagot rakni*, *télceni*. *Asztag alá járítani a barmot*.

„A nagy asztag s a szép leány,
Segít hazán és a pártán.” Székely dal.

Széleab ért. mondják kévébe kötözött más növényneműekről is. *A rőszekévéket, kukoriczakórót asztagba rakni*.

Egyezik vele a perzsa: *asztí*, román: *stogí*, a szláv: *stog*, *stoh*, *stok*. Elemzését illetőleg l. ASZT.

ASZTAGOL, (aszt-ag-ol) áth. m. *asztagol-t*. A

gabonakévéket asztagféle halmazba rakja. *A asztagba hordott búzárt, rozst asztagolni*.

ASZTAGOLÁS, (aszt-ag-ol-ás) fn. tt. *asztagolás-t*, tb. —ok. A gabonakévéknak asztagba rakása, asztagosinálás, asztagrakás.

ASZTAL, (aszt-al) fn. tt. *asztal-t*, tb. —ok. Palócos tájajétással: *asztó*. 1) Széles ért. állványra, csölpökre, lábakra stb. vizirányosan fektetett, szegezett táblaforma lap, házi bútortípe készület, melyre holmit tenni, rakni, s melyen különféle dolgokat végezni szokás. *Íróasztal*, melyen irank. *Varróasztal*, *szabóasztal*, *konyhaasztal*. *Játékasztal*. *Fa*, *márványkő asztal*. *Négy-szögű*, *kerek*, *hosszukás*, *keskeny*, *széles*, *magas*, *alacsony asztal*. *Festetlen*, *fényes*, *aranyozott asztal*. *Asztalhoz állni*, *úlni*. *Zöld asztal* = tanácskozási. 2) Különösen, melyről enni szokás. *Asztalt tartani*, *étellel megrakni*. *Főlnedni az asztalt*, a rajta levő terítéket s holmit eltakarítani. *Más asztalához kenni a kést* am. másnál élödni. *Széles az asztal*, *keskeny az abross*, *rövid a vacsora*. Népd. 3) Átv. ért. lakoma, élelmezés, eszemizom, mennyiben asztalnál szokott történni. *Gazdag*, *szíves*, *szegény*, *sovány asztal*. *Takarékos asztalt tartani*. *Nagy asztalt* (lakomat) *útni*. *Sovány*, *mert magas az asztala*, mert nem jut eledelhez. *Úr asztala*, = oltár, oltári szentség, illetőleg asztal, melyről az Ur vacsoráját veszik a hívek. *Úr asztalához menni*.

Egyeznek vele a szanszkrit: *asztal*, *asztalan* (szék), hellen: *σῆλη* (oszlop), régi felső német: *Stual*, újabb német: *Stuhl*, szerb: *asztal*, szlávul: *stol*, *stul*, stb. Elemzését illetőleg l. ASZT.

—ASZTAL, (asz-t-al) ösz. képző, párhuzamos magashangon: *asztal*, mely nem egyéb, mint az *aszt*, *aszt* igeképző toldalékos változata, s gyakorlatos módoaitása, pl. *maraszt-al*, *magaszt-al*, *tapaszt-al*, *vigaszt-al*, *engeszt-el*, *híreszt-el*, s az ezekhez hasonló: *neheszt-el*. V. ö. —ASZT, igeképző.

ASZTALADÁS, (asztal-adás) ösz. fn. Vendéglés, ételitalall ellátás.

ASZTALADÓ, (asztal-adó) ösz. fn. Vendéglátó, vendéglő, aki másokat saját asztalánál megvendégl, ételitalall ellát, akár ingyen barátságból, akár pénzért.

ASZTALAG, (aszt-al-ag) fn. tt. *asztalag-ol*. Mértani ért. asztalhoz hasonló hosszukás négyszögű lap, melynek általelles oldalai nem párhuzamosak. (Trapezium).

ASZTALÁGY, (asztal-ágy) ösz. fn. Olyan ágy, melynek táblafődele asztalul használtatik, pl. a szobáműhelyekben.

ASZTALÁLDÁS, (asztal-áldás) ösz. fn. Imédség, melyet a keresztények evés előtt végezni, s általa az asztali étkeket megáldani szokták. *Étel előtt asztaláldást mondj, utána hálaadást*.

ASZTALDÍSZ, (asztal-dísz) ösz. fn. Sütemény, vagy más valamiből készült alkotmány, melyet úri díszlakomák alkalmával asztali ékecséggül tesznek föl.

ASZTALFIA, (asztal-fia) ösz. fn. Az asztal táblája alá alkalmazott tolokás fiók, melybe az asztal rendeltetéséhez tartozó holmit berakni szokás, pl. az evő-

asztalfiába kenyeret, villát, kést, a varróasztaléba tűt, czérnát, az íróasztaléba papírt, tollat stb.

ASZTALFIÓK, I. ASZTALFIA.

ASZTALFŐ, (asztal-fő) ösz. fn. Az evő vagy tanácsasztal előrésze, melynél a legkitünőbb személy, vendég, illetőleg elnök ül.

ASZTALHAZUGJA, (asztal-hazugja) ösz. fn. Ingyen asztalnál élődi tányérnyaló, kit mulattató tulajdoniért, melyek hazudozással szoktak járnai, fogadnak asztalvendégül.

ASZTALGYÁRTÓ, ösz. fn. L. ASZTALOS.

ASZTALHULLADÉK, (asztal-hulladék) ösz. fn. Mindenféle étel-italmaradék, mi evés után fönmarad. *Asztalhulladékból élő megenyek, koldusok.*

ASZTALI, (aszt-al-i) mn. tt. *asztali-t*, tb. —*ak.* Evőasztalhoz tartozó, azt illető. *Asztali készület, eszközök, edények. Asztali beszéd, nyájaskodás, tréfa. Asztali bor,* közönséges, gyöngébbféle bor, melyet rendszeren inni szokás, különböztetül az úgynevezett *pecsenye-, ceemege-* stb. boroktól.

ASZTALKA, (aszt-al-ka) kics. fn. tt. *asztalkát* tb. *asztalkák.* A maga nemében kisebb terjedelmű asztal, pl. a nők varróasztalkája.

ASZTALKENDŐ, (asztal-kendő) ösz. fn. Asztalterítékhez tartozó kendő, mely száj- és kéztörülésül szolgál. *Csinvat, damaszok asztalkendő.*

ASZTALLÁB, (asztal-láb) ösz. fn. Azon lábforma czölöpök, melyeken az asztaltábla nyugszik. *Szegletes, hengerded, egyenes, görbe, karikás asztalláb. Zámolylyal ösvékötött asztallábak.*

ASZTALNEMŰ, (asztal-nemű) ösz. fn. 1) Mindenféle evőasztali eszköz, kellék, ú. m. kés, villa, tányér, palaczk, pohár. 2) Különösen asztalhoz tartozó ruhanemű, t. i. abrosz, asztalkendők.

ASZTALNOK, (aszt-al-nok) fn. tt. *asztalnok-ot.* Fejedelmek vagy főurak belső tiszte, ki az étteremekre, s lakomákra fölügyel. *Királyi főasztalnok* vagy *asztalnokmester*, zászlósúri méltóság Magyarországbán. (Dapiferorum Magister).

—**ASZTALÓDIK,** (asz-t-al-ó-d-ik) ösz. igeképző mely egy-két belszenvédőt alkot, milyen: *vigasztalodik, s a magashangú: enasztalodik.*

ASZTALONKÉNT, (aszt-al-on-ki-ént) ih. Asztalról asztalra, több asztalt különkülön véve. *A vendégeket asztalonként bejárnai, felküszönteni.*

ASZTALOS, (aszt-al-os) fn. tt. *asztalos-t*, tb. —*ok.* Eredetileg mesterember, ki asztalokat készített, később széles ért. aki fából mindenféle házi bútorokat, s fölzerelvényeket, ú. m. ajtókat, ablakrámákat, padlózatot stb. készít.

ASZTALOSENYV, (asztalos-enyv) ösz. fn. Asztalosok által ragasztásra használt sajátcmű ragadó enyv.

ASZTALOSINAS, (asztalos-inas) ösz. fn. Kezdő tanítvány az asztalosmesterségben.

ASZTALOSLEGÉNY, (asztalos-legény) ösz. fn. Az asztalosmesterségben gyakorlott tanítvány, illetőleg segéd, kinek ebbeli képessége felül czéhbizonyítványa van.

ASZTALOSMESTER, (asztalos-mester) ösz. fn. A bevett asztalosi czéhszabályok szerint legényből mesterré avatott személy.

ASZTALOSMUNKA, (asztalos-munka) ösz. fn. Asztalos mint olyan által készített, vagyis asztalosmesterség köréhez tartozó mindenféle mű, különböztetül a szintén fából dolgozó *ács, kerékgyártó, bodnár* stb. munkától.

ASZTALOSÁG, (aszt-al-os-ág) fn. tt. *asztaloság-ot*, tb. —*ok.* Asztalosmesterség. *Asztaloságot tanulni, üzni, abból élni.*

ASZTALOSVÉSŐ, (asztalos-véső) ösz. fn. Véső, melylyel az asztalosmunkákhoz szükséges likakat, hornyolatokat vésnek.

ASZTALPÉNZ, (asztal-péNZ) ösz. fn. 1) Élelmezésért fizetett pénz, kosztpéNZ. *Mindennapi, hónapi, évi asztalpenz.* 2) Háztartási költség, mely különösen asztali szükségek fődözésére fordítatik. *A gazdaszszonynak havonként száz forintgi asztalpenzt adni.*

ASZTALTÁBLA, (asztal-tábla) ösz. fn. Az asztal lényegét tevő táblaforma lap.

ASZTALTAKARÓ, (asztal-takaró) ösz. fn. Selyem, gyapju, len, vagy másnemű szövet, mely kivált fényüzési asztalok befödésére használtatik.

ASZTALTERITÉK, (asztal-teríték) ösz. fn. 1) L. ASZTALTAKARÓ. 2) Az evőasztalra fölrakott evőszerek és edények.

ASZTALTERÍTÉS, (asztal-terítés) ösz. fn. Az evőasztalnak az evésnél használtatni szokott ruhaneműekkel, edényekkel s eszközökkel fölserelése.

ASZTALTERÍTŐ, (asztal-terítő) ösz. fn. 1) Asztali szolgálatttevő személy, ki az asztalt az evésiváshoz szükséges szerekkel fölsereli, különösen úri házaknál kiválólag erre fogadott szolgatiszt. 2) L. ASZTALTAKARÓ.

ASZTÁN, helyesebben l. AZUTÁN.

ASZTÉJ, falu Bereg megyében; tt. *Asztéj-t*, helyragokkal: —*on*, —*ra*, —*ról*.

ASZÚ vagy **ASSZÚ,** (asz-ú, asz-jú) mn. tt. *aszú-t*, tb. —*k* vagy —*ak.* Egy azon kevés mellékevek közül, melyek ú, illetőleg ú raggal képződvn, magok elé más mellékevet nem vonzanak. Mondjuk bizonyos testekről, melyek nyirkossága vagyis nedves levek részei elpárologván, öszvefonyadtak, öszvezsugorodtak, szárazakká lettek, különösen növényekre és gyümölcsökre alkalmazva. *Aszú fü, fa, ág. Az aszú fa mellett a nyers is megég.* Km. *Aszú szilva, szőlő.* Mint fönév különösen jelent aszuszölőt.

ASZÚBOR, (aszú-bor) ösz. fn. Aszuszölőből készített finomabb, édesebb, szeszesebb bor. Hazánkban különösen híresek a hegyalyjai aszúborok.

ASZÚFÜGE, (aszú-füge) ösz. fn. A forróbb éghajlati nap melegénél megaszott fügegyümölcs. *Afrikai aszúfüge.*

ASZÚGYÜMÖLCS, (aszú-gyümölcs) ösz. fn. A nap heve vagy mesterséges meleg által, pl. kemenczében megaszott gyümölcs.

ASZÚKÓRSÁG, I. ASZKÓRSÁG.

ASZÚSÁG, (asz-ú-ság) fn. tt. *aszúság-ol*. Melegség által okozott szárazság, fonnyadtság; nyirok, nedv, lév nélküli állapota bizonyos testeknek.

ASZÚSZILVA, (aszú-szilva) ősz. fn. Töpött, töpörödött, a nap hevétől vagy mesterséges meleg által megaszott szilva.

ASZUSZÖLŐ, (aszú-szölő) ősz. fn. Érett szőlő, melyet a tartós meleg napok vizes részeitől megfosztottak, s csak mézét, csukrát hagyták meg. *Hegyaljai aszusszölő*.

ASZÚSZÖLŐBOR, I. ASZÚBOR.

AT, elvont gyöke az *atka* szónak, valamint az *Atád, Atány, Atkár* helyneveknek is. Eredete s családí rokonsága homályos.

—AT, (1), igeképző, magashangon *et*. Képez, a) *mvéltetőkkel* egytagu gyök- és törzsigékből, melyek ik hozzátétellel *különszedők* lesznek, pl. *csuk, csuk-at, csuk-atik; fon, fon-at, fon-atik; mond, mond-at, mond-atik; ver, ver-et, ver-etik; ken, ken-et, ken-etik; ünt, ünt-et, ünt-etik*. Jelentése: az illető cselekvést más által hajtja végre, más által teteti, péld. parancsolva, rendelve, meghagyva, kényszerítve stb. b) Gyakorlatos *g* középképző után *gyakorlatos cselekvőkkel*: *lát, lát-og-at; sodor, sodor-g-at; szed, szed-ég-et; üt, üt-ög-et*. Értelme: gyakran teszi azt, amit a gyök vagy törzsige jelent, pl. *lát-og-at* = gyakran teszi a látást, *sodor-g-at* a sodrást gyakran teszi stb. c) Önható gyakorlatos igékből *mvéltetőkkel*: *kong, kong-at; csikorg, csikorg-at; reng, reng-et; csörg, csörg-et, azaz eszközi, teszi, hogy valami kongjon, csikorogjon, rengjen, csörgjön*. d) Némely kedélyhang-utánzókból *egyszerű önhatókat* képez, mint: *jajg-at, ujjong-at, kurjog-at, ug-at, rigy-et, nyir-et, bég-et, nev-et*. e) Néha *egyszerű áthatókat*: *mut-at, kut-at, sir-at, vez-et, köv-et*, melyek közül némelyekben *al et* képzővel váltakozik, mint: *szér-et, elavultán szér-et, honnan szér-elem; mut-at, régiesen mut-al; sir-at, sir-al, honnan sir-alom; irtg-at, irtg-al, irtg-alom*. f) Ezen önhatóknak: *reszket, viszket, siet*, tulajdonképp az önhatókat képezni szokott *ed* helyett áll: *reszked, viszked, sied*.

Mind ezekben a közvetlen vagy közvetett *tevés* alapeszméje rejlik, s nem egyéb mint a *té-es* ige *té* gyöke fordított alakban: *et*, mélyhangon *at*. Miről össze-
függőleg és részletesen tárgyalva, I. —T, mint képző.

—AT, (2), magashangu párhuzamos mássá *et*, névképző, s mint olyan szoros viszonyban áll az *és* és névképzővel, pl. *lát-és, lát-at, ír-és, ír-at, men-és, men-et, üt-és, üt-et*, stb. Ezek képeznek mindennemű igékből főneveket, melyek szabatosan véve, értelményre különböznek egymástól, t. i. az *és* és azt jelenti, hogy az illető cselekvés, szenvedés vagy állapot *gyakorlatban, folyamatban* van, s nincs ige, melyhez nem járulhatna; ellenben az *at et* jelenti a) az illető cselekvés, szenvedés vagy állapot *bevégeztél, végrehajtott mivoltát, eredményét*, pl. *irat*, ami írva van, írott valami, *gondolat*, amit gondoltunk, gondolt valami, b) annak tárgyát, lételet, pl. *mondal*, a mondás tárgya, tartalma, *kereset*, a keresés tárgya, *üléstet* azon ruhaféle, amibe

öltözünk. Ennélfogva más és más az *írd és irat, mondás és mondat, gondolás és gondolat, keresés és kereset, ülés és ülészet*. stb. A régiek e különbségre pontosabban ügyeltek, ma pedig az eredeti nyelvrészek megtompultával ott is *és* és *t* használ a hanyag nyelvcsokás, hol *at, et*-nek van helye, pl. *magával vinni az írásokat, e helyett iratokat vagy írományokat*.

Ezen *at et* képzőn kívül, mely igékhez szokott ragadni, van még egy másnemű *at et* is, mely elvont, s jobbra homályos eredetű gyökökből alkot részsint fő, részsint mellékneveket, pl. *borbat, kuvat, duvat, szuvat, szamat, harmat, gyarmat, esimat, gamat, garat, pamat, pemel, esemel, kővet*, stb. Ezekről külön-külön saját rovataik alatt szólunk. Egyébiránt bővebben I. —T, mint képző.

—AT, (3), tárgyeseti rag, egyszámiban *at, et, ét, üt* változattal, hangrendi szabályok szerint az illető név többesszámának hangzójához alkalmazkodva, pl. *ház-at, ház-ak, fel-et, fel-ek, szem-ét, szem-ek, bot-ok, bot-ot, körm-ök, körm-öt*. A többesszámiban csak kéttagu *at, et*, pl. *házak-at, botok-at, búrok-at, felek-et, szemek-et, örök-et, búriuk-et*. Hosszú önhangzó után egyszerű-*t*, pl. *kopó-t, sarló-t, kópé-t, máló-t, gümö-t, szütyő-t*; a *e* után egygyé olvadva lessen *át* *ét*, pl. *kapát, kaszát, kepet, kését*; *i u ü* után egyszerű *t*: *tepsi-t, gugyi-t, kapu-t, hamu-t, köpü-t, csöpi-t*. — Az *as es* stb. képzőjü főnevek után rendszeren *t*, mint: *fazekas-t, nyáras-t* (erdő), *szilas-t* (erdő), *fenyves-t, üveges-t* (mester-ember), *lakatos-t* (mesterember), *körös-t* (fa); melléknevek után pedig szokottabban egyszerű *t*, de terjedt tájzokás szerint *at et* is, pl. *magas-t* vagy *magas-at*, *szálas-t* vagy *szálas-at*, *népes-t* vagy *népes-et*, *törös-t* vagy *törös-et*, stb. Ha tehát ugyanazon szó főnév is, melléknév is, első esetben csak *t*-vel, másodikban mindkétféleképp ragozható, pl. láttam a szomszéd *kalapos-t* (mesterembert), nem *kalaposat*; ellenben: azt a sipkás gyereket hívd ide, nem azt a *kalapos-t* vagy *kalaposat*. Így: *nyerges-t, asztalos-t, üveges-t, lakatos-t*, (t. i. mesterember-t). Hasonló szabály áll némely más képzőjü fő és melléknevekre nézve is, melyek tárgyeseti és többesszám-beli ragjai mindig följegyezve találhatnak.

ATÁD, mezőváros Somogyban, tt. *Atád-ot*, helyragokkal: —*ra, —on, —ról*.

—ATAG, (at-ag) párhuzamos magashangu tár-sa ETEG, mindkettő a maga nemében nyílt hangzókkal, képeznek mellékneveket a) *ad ed* képzőjü önhatóigékből, midőn a *d* keményebb *t*-re változik, s gyakorlatos *ag eg* ragaaztatik hozzá, ú. m. *olvad, olv-at-ag, hervad herv-at-ag, lankad lank-at-ag, roskad rosk-at-ag, csügged csüg-g-et-ag, pöföd pöf-et-ag*, b) *at et* képzőjü önhatókból, mint: *hallg-at-ag, reszket-et-ag, viszket-et-ag*, c) oly *ad ed* középképzőjü igékből, melyek gyakorlati igék törzseiül szolgálnak, mint: *ingad-os ing-atag, roml-ad-os roml-atag, leng-ed-és leng-eteg, csörg-ed-és csörg-eteg*, stb. E nem alá tartozó melléknevek jelentenek *belelő hajlamot, képességet, szokásos könnyűséget* azon belcselekvési gyakorlatára,

melyet az illető törzsige jelent, pl. *olvatag, hervatag, lankatag*, ami természeténél, hajlamánál fogva könnyen olvad, hervad, lankad; *roskatag, csüggeleg*, ami belső gyöngeségénél fogva könnyen roskad, csügged, vagy roskadosó, csüggedező állapotban van. E képző által sok szép hangzatu szóval szaporíthatjuk nyelvünket. Így lehetnek: *omlatag árvis; dörgeleg ágyu; horgatag*, ami könnyen horgad, *tespedeg*, ami tespedni szokott stb. A *mered* igéből *mereleg* helyett *meredek* van divatban. — Némelyek főnevektől is használtak, mint: *suhatag, sivatag, sörgeleg, rengeteg, csörgeleg, korgelag* stb.

Mint képességi gyakorlatra vonatkozók hasonló értaményiek az *ékony ékény*, pl. forgékony, omlékony, ingékony, tevékeny.

—ATAL, (at-al) ősz. képző, magashangon *etel*, (et-el). Főneveket alkot igékből, mint: *hiv-atal, rov-atal, jöv-etel, men-etel*. Ide tartoznak az *é, i, té, vé, ví, hí, lé* elvont gyökökből származott: *étel, ital, tétel, vétel, vitel, hitel, létel*. Ezen neveknek részint élő, részint kiavult egyszerű törzsei: *hivat, rovat, jövet, menet, ét, it, tél, vét, lét, hit, vit, s* a hozzájuk ragasztott *al* nagyobb nyomatékok, vagy faji értaményi kölcsönös nekik. V. ö. —AT, névképző.

ATALA, falu Somogy vármegyében; tt. *Atalá-t*, helyragokkal: *Atalá-n, —ra, —ról*.

ATÁNY, I. ÁTÁNY.

—ATEK, magashangon ETEK, ősz. képző, mely igékből alkot főneveket. Első alkatrésze a *te-üst* vagy *teletet* mivelletést jelentő *at* *et*, pl. *fogy* *fogy-at, ró* *rov-at, fon* *fon-at, mos* *mos-at*, második *ék*, mely az illető tevésnek tárgyát, illetőleg eredményét fejezi ki, pl. *fogyaték* = elfogyatott valami, *fonaték* = font valami, *rovaték* = rovott valami, *veseték* = vesztett valami. Értaményi rokonságban áll vele az *adék edék*, pl. *maradék, akadék, mosadék, menedék*, stb. azon különbséggel, hogy az első neműekben inkább a kiható, emesekben a benható cselekvés tárgya vagy eredménye jelentetik. Ily különbséget tesszünk ezek között is: *hasíték*, hasított valami, *hasadék*, hasadás által támadt nyílás, *repesték*, amit kúlerő repszett, *repedék*, ami önmagától repedt stb.

ATILA vagy ATILLA, keresztnév, tt. *Atilá-t*, 1) A hunnok világhíru fejedelme, máskép: *Etele*, (itélő?)

„Óh! más magyar kar mennyköve villogott

Atilla véres harcrai közt, midőn

A félvilággal szembe szállott

Nemzeteket tapodó haragja.“ Berseényi.

2) Átv. ért. magyar szabásu dolmány neme, atiladolmány. *Atilát csinílatni, viselni*.

ATILÁS vagy ATILLÁS, (atila-as) mn. tt. *atildet* vagy —*at*, tb. —*ak*. Atiladolmányba öltözött, festett, atilában járó. *Atilás ifjak, urak*.

ATKA, (at-ka) fn. tt. *atkát* tv. *atkák*. 1) Nyolcz-lábu kisdöd bőrféreg, mely a barmokat szokta leginkább meglepni (marhaatka). Van ilyenüvű sajtkucak is. 2) Baróti Szabó D. szerint folyók partjain

kavicsból és porondból álló földréteg. Mi első jelentését illeti, egyezik vele a lengyel *ovadka* magyarosan elemezve: *av-at-ka*, mintha volna *ev-et-ke*, az *evés* rokona, mennyiben a bőrön illetőleg sajton élődik. (Comedo).

ATKÁR, falu Heves vármegyében, tt. *Atkár-t*, helyragokkal: —*ra, —on, —ról*.

ATKÁS, (at-ka-as) mn. tt. *atkás-t* vagy —*at*, tb. —*ak*. 1) Marha vagy sajtféreggel teljes. 2) Porondos, köveces. *Atkás víspart*.

ATLACZ, fő és mn. tt. *atlacs-ot*. 1) Nehéz, tömör, fényes szövet neme leginkább selyemanyagból. *Fekete, fehér atlacs*. 2) Ily szövetből való, készített, varrott. *Atlacs szoknya, kényes, köpeny, csipő, mellény, nyakkendő*. — Perzsa szónak tartják.

ATLACZÉRCZ, (atlacz-ércz) ősz. fn. Érczes állapotban találtató jegeczes zöldes réz.

ATLACZGÁLICZ, (atlacz-gálicz) ősz. fn. Tiszta, rostos állapotban levő gálicz, milyen a magyar és csehországi bányákban bőven találtak.

ATLACZKELME, (atlacz-kelme) ősz. fn. Atlaczanyagból álló kelme. *Atlaczkelmeből készített díszkötés, öltözék*.

ATLACZOS, (atlacz-os) mn. tt. *atlaczos-t* vagy —*at*, tb. —*ak*. Ami atlacz módra, vagyis sodrott fonalakkal kevert szálakból van szöve; félatlacz.

ATLACZOZ, (atlacz-oz); áth. m. *atlaczoztam, —tdl, —ott*, par. —*s*. Atlaczossá tesz, atlaczformára készít valamely szövetet.

ATLACZOZOTT, (atlacz-oz-ott) mn. tt. *atlaczozott-at*. L. ATLACZOS.

ATLACZPILLANGÓ, (atlacz-pillangó) ősz. fn. Pillangók egyik neme, melynek röptyüi atlaczszint játszanak.

ATLACZSZALAG, (atlacz-szalag) ősz. fn. Atlaczféle szövetü szalag.

ATLACZSZÖVET, (atlacz-szövet) ősz. fn. L. ATLACZ.

ATLACZSZÖVŐ, (atlacz-szövő) ősz. fn. Takács, illetőleg gyáros, aki atlaczféle szöveteket, kelméket gyárt.

—ATLAN, magashangon ETLÉN, átvetve *atlan, telen*, öszvehúzva: *ulan, uen*, mellékneveket képez nevekből és igékből. E három alak használásában a nyelvzokás annyira változó, hogy szabály alá venni csak féligmeddig lehet.

I. *Nevek után*. 1) Az önhangzóval végződő egytagu nevekhez *atlan telen*, vagy az első hangzót kiugratva *ulan uen* járul: *fátalan, fátlan; sótalan, sótlan; szótalan, szótlan; nőtelen, nőtlen; hütelen, hütlen*. 2) A többtaguak után a rövid önhangzó megnyújtásával szokottabban: *ulan uen*; *apátlan, anyátlan, csomótlan, szülétlen, gyürítlen*. 3) A mássalhangzóval végződő egytagu nevek után a szokás hol az egyiket, hol a másikat használja: pl. a tagok, testrészek nevei után jobbára *atlan ellen*, mint: *agatlan, fejetlen, hajatlan, fületlen, nyakatlan, orratlan, szemetlen, szájtatlan, nyelvetlen, inyetlen, lábatlan,*

kezetlen. Különbön épen nem ritkán *talán telen*, ú. m. kártalan, nyugtalan, szagtalan, meztelen, hirtelen. Néha másmás értelemben majd ezt, majd amazt, pl. *nyomtalan* = nyom nélküli, *nyomatlan*, ami nyomva nincs; *sártalan* = zár nélküli, *zártalan*, ami nincs bezárva. 4) Az ékvesztők ép állapotban a *talán*, rövidítve pedig az *atlan* alakot vessik föl; *sártalan*, *saratlan*; *úrtalan* *uratlan*; *kéztelen*, *kezetlen*; *réztelen* *rezetlen*; *füztelen*, *füzetlen* stb. 5) A többtagu s más-salhangzóval végződők után általában *talán telen*: *dorombtalan*, *tanácstalan*, *csillagtalan*, *veszélytelen* *kétségtelen*, *örömtelen*. Kivétetnek a) a hangugratók, melyekhez ép alakban *talán telen*, különben *atlan ellen* járul: *álm-talan*, *álm-atlan*, *nyereg-telen* *nyergetlen*, *szobortalan*, *szobr-atlan*, *vödörtelen*, *vödr-etlen*, b) az *alom*, *élem* után rendszeren: *atlan ellen*: *bizalmatlan*, *alkalm-atlan*, *félelm-etlen*, *kényelm-etlen*; c) az ékvesztők után, ha hosszúk maradnak, *talán telen*, különben *atlan ellen*: *kosár-talan*, *kosar-atlan*, *bogártalan*, *bogar-atlan*, *kenyér-telen*, *kenyer-etlen*, *egértelen*, *eger-etlen*.

II. Igék után. A gyök- és egytagu származéki-igék általán fölveszik vagy fölvehetik a tagadóképzőt, továbbá az *ad ed, asst est, it ál ül, l, r, s, z*-vel képzettek, és a *tehetők*, a többi öszvetett képzőjük pedig, pl. a *ködik, ódik, ogál* stb. igen gyéren, s mintegy ritkaság gyanánt. Az igékhez általán *atlan*, *ellen* alakban járul, ú. m. *szab-atlan*, *ad-atlan*, *szed-etlen*, *vág-atlan*, *lak-atlan*, *szok-atlan*, *csal-atlan*, *gyón-atlan*, *ken-etlen*, *kér-etlen*, *vél-etlen*; *mosd-atlan*, *kezd-etlen*, *int-etlen*, *fejt-etlen*, *olt-atlan*, *nyujt-atlan*, *dönt-etlen*, *küld-etlen*; *szakad-atlan*, *enged-etlen*, *dagaszt-atlan*, *gerjeszt-etlen*, *fűrösz-etlen*; *tanít-atlan*, *hasít-atlan*, *borít-atlan*, *kerít-etlen*, *feszít-etlen*, *fenyít-etlen*; *szabadul-atlan*, *tanul-atlan*, *készül-etlen*, *rendül-etlen*; *gondol-atlan*, *fontol-atlan*, *kapál-atlan*, *mezel-etlen*, *herél-etlen*, *tapos-atlan*, *keres-etlen*; *hámoz-atlan*, *poroz-atlan*, *legyes-etlen*, *kérdés-etlen*, *födöz-etlen*; *maradhat-atlan*, *vi-gasztalhat-atlan*, *élhet-etlen*, *tűrhet-etlen*.

Az *asz ész* után, midőn ige, szintén: *atlan ellen*, midőn pedig név: *talán, telen*, pl. *vadász-atlan* erdő, melynek nem vadásztak, *vadász-talan* erdő, melynek vadászja nincs; *halász-atlan* folyó, melyben halászni nem szoktak, *halász-talan* folyó, melynek halászja nincs. Használtatik határozóilag is általában.

Az ifjúság szeszélyes álma illan,

Férfiult erőnk valót ölel búsfítlan.

Kisfaludy Károly.

De ah! szemeim haszontalan keresnek,
Haszontalan keresnek téged könnyeim.

Szemere Pál.

Hogy ezen képzőt észszerüleg elemezzük, mindenek előtt értelményét kell meghatározni. Annyi világos, hogy *tagadó*, vagyis *nemlő* mellékeveket képez, és pedig a) midőn nevekhez járul, ellentétese az *as es os ös* képzőjü mellékevek, pl. *házas*, akinek

háza van, *ház-atlan*, akinek háza nincs; *fej-es*, akinek feje van, *fej-ellen*, akinek feje nincs, és így csomós csomótlan, kapus kaputlan, csillagos csillagtalan, vagyis az elsőrendü képző az illető alanyról bizonyos *birtoki, tulajdonsági*, vagy *öszveköttetési viszonyt állít*, a második rendü pedig ezen viszonyt *tagadja*, miszerint a tagadó *nem* vagy *nélkül*-vel azonos jelentésű, pl. *lábaltalan* = nem lábas, láb nélkül, *fogaltalan* = nem fogas, *szóltalan* = nem szós, *nyöltlen* = nem nő vagy a tagadó *nem-et* is hátratéve = lábas nem, fogas nem, szós nem, nős nem. Az árja nyelvek a tagadó szócakát az illető név elé teszik, pl. *fegyvertelen*, (nem fegyverés), latinul: *in-ermis*, németül: *un-be-waffnet*, szlávul: *ne-zbrojni*; *akarattalan* (nem akáros), lat. *in-voluntarius*, ném. *un-willig*, szlav. *ne-wolni*. Sőt nálunk is van egy-két szóban elötétes tagadó, pl. *se-honnai* = hontalan, *se-esinü* = színtelen. 2) Midőn igékhez járul, körülírva a multidő által értelmezhető: *szabaltalan* = amit nem szabtak, nem szabott; *szokaltalan* = amit nem szoktak, nem szokott. Hasonló viszony uralkodik az árja nyelvekben is: *ismeretlen*, *incognitus*, *unbekannt*, *newedomi*; *szokaltalan*, *insolitus*, *ungewöhnt*, *váraltalan*, *inexpectatus*, *unerwartet*, *necekani*. Tehát közös észjárás szerint ezekben és ilyenekben a multidő képzője *t* rejlik.

E szempontból kiindulva az igékhez járó *atlan ellen* így elemezhető: első alkatrészét tenné a multidő *t* képzője elötétes nyílt *a* vagy *e* önhangzóval: *jár, jár-t, jár-at*; a másikat pedig *a len*, tájéjtással *lem* = *nem*, hangrendileg *lan* (*n* és *l* másutt is könnyen föl-cseréltetnek pl. *gyanánt* régen *gyalánt*, *lám* régen csaknem állandóan *nám*; ma is a népnél *hun, hol* helyett; így lön *Anton-ius Antal*); tehát: *járaltan* = *jár-t-lan* = nem járt; ellentéte: *jártas, járatos; fonatlan* = *fon-t-lan* = nem font. Amely igék csak a harmadik személyben kettőztetik a *t-t*, az első személy szerint elemzendők, pl. *szokott, szok-t-am*, lessen: *szok-t-lan* *szok-at-lan*, *törtött, tört-t-em*, lessen: *tört-t-lan*, *tört-et-lan*. Amelyek pedig a kettőztetést minden személyben megtartják, analogia szerint ezen képzésben is kettőztetniök kellene: *oldottam*, *old-ott-lan*, *old-att-lan*, *ülttem*, *üt-ött-lan* *üt-ett-lan*; de tudvalevő dolog, hogy ezen neműeket is a tájzokás egyszerűsíti, pl. *ülttem*, tehát *üt-t-lan*, *üt-et-lan* *ülttem*, tehát: *süt-t-lan*, *süt-et-lan*. Ezen elemzés szerint az *ítlan*, fölölvá = *ittlan*, *nem itt*, *nem ivott*, *ellen* = *ettlen*, aki *nem evett*, *nem ett*, *híttlen* = *híttlen*, aki *nem hitt*.

A nevekből származott *atlan ellen*-féle tagadó mellékevek ellentétese az *as es*-nemű állítólagosak, pl. *hajjas*, *hajatlan* = *nem hajjas*, *bőrös*, *bőrtelen* = *nem bőrös*, *nyelvel* *nyelvetlen* = *nem nyelvel* stb. Tehát a *tőnevekhez* ragadt *atlan ellen* azt jelenti, hogy az illető alany bizonyos birtoki, tulajdonsági, vagy öszveköttetési viszony nélkül való, pl. *szarvattan ökör*, melynek szarva nincs, *nem szarvas*; *kezellen ember*, ki- nek keze nincs, *kéz nélkül*. Ezen alapeszméből kiindulva azt gyanítjuk, hogy a kérdéses névképzőben a *t* nem egyéb, mint átváltozott *s*, vagyis, *hajaltalan* =

haj-as-lan, *fejellen* = fej-es-len; és így, mint az igék-nél, a tulajdonképi tagadó képző *len* (lem, nem). Eszerint mind az igék, mind a nevek után az eredeti képzősorozat: *atlan ellen*, ellenben a *talán telen* átvett, a *ulan ülen* pedig özvevűzött; továbbá a *t* mindenütt lényeges alkatrészt, s ki nem hagyható, pl. hibás volna *néptelen vidék* helyett: *néplen*, mert ez tulajdonképp ezt tenné: *nem nép*, holott azt akarjuk mondani: *nem népes*; hasonlóan *léllen*, elemelve: *tét-t-len* (két *t*-vel), vagy *tét-et-len* = *nem tétes*. Azonban ha már a törzs végén *t* van, a *t* kettőztetése elmaradhat, pl. mint főtebb *bústlan* (búst-t-lan vagy búst-at-lan helyett), különösen *hat, het* képzők után: láthatlan (lát-hat-t-lan vagy lát-hat-at-lan helyett). „A szél... eme láthatlan szilaj mén“ (Tompá); „Szirt! rendíthetlen“ (Kazinczy Ferencz); „Halhatlan ifjúsággal jövő időm örül“ (Kis János); „Ellentálni e viharnak, lehelten már a magyaroknak“ (Kisfaludy Sándor). Nincs példa nélkül a régiségben, hogy *lan, len* egészen egyszerűen áll, pl. a Toldy Ferencz kiadta „Passio“ 134. lapján „mérteklén irgalmasságot mutatád.“

A finn nyelvben hasonló hozzá a hiányt, fogyatkozást jelentő *ta tää* névmódosító rag, pl. *kukko kakas, kukotta*, kakas nélkül, *tyttö leány, työtöttö leány* nélkül; továbbá a *ton ön* képző, pl. *raha* pénz, *raha-ton* pénztelen, *henki lélek, hengetön*, lelketlen.

Innen némelyek a magyarban is *ta* elemet vesznek fel, mely *táv* = *ta-av*, *tasz-ít to-l*, *ta-g-ad stb.* szókból is létezik, *lan* végzettel együtt, vagy épen magát a *toi* igét *an* végzettel. Azonban a főtebbi elemzés valószínűbb.

ATRACZÉL, fn. tt. *atraczél-t*, tb — *ok*. Növény-nem az öthímese és egyanyások seregéből, melynek legismeretesebb faja *mezei atraczél*, másképp, *ökörnyelöfű*. Németül: *Augenier* (Anchusa).

— ATOS, pl. szorgalmatos, l. — ETÉS.

— ATT, változattal OTT, ETT, ÉTT, ÖTT, UTT, ÜTT, helyképző, mely megfelel e kérdésre *hol?* pl. *al-att, Óvár-ott, fél-étt, mell-étt köz-ött, más-utt, minden-ütt*. Közvetlenül véve nem egyéb, mint a hely-mutató *ott* különféle módosított alakban. Alkatrészei, a) azon *on én ön*, illetőleg *n*, mely állapot helyhatározókat képez, mint: *ben, benn, kün, künn, len, után, Pesten, Váradon*, b) azon *t*, mely az *n*-vel képzett helyhatározókhoz szokott járulni: *ben-t, kün-t, len-t, fen-t*, mely hasonlatnál fogva ezek: *alatt, fölött, előtt, mögött, hegyétt, körött, között, mellett* így elemezhetők: *alan-t, fölön-t, elön-t, mögön-t*, stb. valamint *hosszatt* = *hosszant, Fehérvárott* = *Fehérváront, Pécsétt* = *Pécsént, Győrött* = *Győrönt*, sőt maga az *ott itt* is = *on-t, in-t*.

— ATTA, felhangon — ETTE, (att-a, ett-e) igen sajátos és a bécsi s müncheni codexekben gyakran előforduló igerag: „*lelék Dánielt imádkozatta és meszollatta ő istenét*“ (bécsi codex, latinul: *invenerunt Danielem orantem et obsecrantem Deum suum*). A mint látjuk a latinban részestülő felel meg neki. De egy az, hogy a latin részestülő jelenben van, midőn

a magyar alak *multa* látszik mutatni; más az, hogy a magyarban végül a személyrag van, melynek nincs nyoma a latinban. Megtetszik ez más helyekből is: „*Jézus azért, hogy látá ötet siratta, és a zsidókat sirattok.*“ (Müncheni codex, latinul: *Jesus ergo ut vidit eum plorantem et Judaeos plorantes*); „*úr mikor láttonk tégedet ehazetted és ettetönk tégedet, szomjasattad és veneréket adtunk teneked*“ (Domine, quando te vidimus esurientem et pavimus te, sitientem et dedimus tibi potum); „*és látván azokat munkálkodattok*“ (et videns eos laborantes) stb. Ezeket ugyan mind ki lehet határtalan móddal — infinitívussal — fejezni: *lelék Dánielt imádkosni, látá a zsidókat sirni, láttonk tégedet éhezni és szomjasni, látván azokat munkálkodni*. De jönnek elő számos esetek, melyekben ez nem alkalmazható: „*ő még e beszéllette*“ (adhuc eo loquente); „*ő kedeg olivetuak hegyén ülette*“ (sedente autem eo super montem oliveti); „*immár kedeg ő leszállatta*“ (jam autem eo descendente); „*azok evezettek kedeg ő elalvék*“ (et navigantibus illis obdormivit); „*ők a helyről leszállattok*“ (descendentibus illis de monte); „*tü a városba bemenettetek*“ (introeuntibus vobis in civitatem); sőt viszonyragokkal is: „*Pontius Pilatus Judeában bíráskodtának idejében*“ (procurante Pontio Pilato Judaeam); „*látá egy szegény özvegyet két fél akcsa eresztettet*“ (vidit viduam pauperulam mittentem aera minuta duo); „*és ök a hegyről leszállattokban parancsolá ő nekik*“ (et descendentes illis de monte, praecepit illis); „*mend a népek hallattára*“ (ez ma is szokásban van) *kedeg monda*“ (audiente autem omni populo dicit). Valamennyit kifejezhetjük *midőn*, mikor *toldással* és *határozottmódú* mult idővel: *midőn imádkozott, midőn sirt, midőn éhezett, midőn munkálkodtak, midőn beszéltek, midőn eveztek, midőn leszállottak* stb. Ez tehát állapotjegyzői alak, még pedig mult időbeli, tökéletesen megfelelő a *va ve* jelen időbelinek, mely a régiségben szinte fölvevé a személyragokat: „*a mely föld tégedet meghalvád fogadand*“ (quae te terra morientem susceperit). Ime látjuk, hogy a latinban mindkét esetben a részestülő *jelen* használatik, hanem a régiebb magyar nyelvérzés a főtebbiekben igen finomul a multat is megkülönbözteti, s e mellett a személyragokat is használja. A mai általános nyelvészokás mindkét működést elhanyagolja. Azonban Erdélyből értesülünk, hogy ott ezen alak mostanig dívathban vagyon, pl. ott szokásos ezen kifejezés: *álmatta* vagy *álmotta* (álmában, midőn álmodott) *azt képnél*.

ATY, eredeti főnév, mely ma csak a birtokos állapot harmadik személyében használatik: *atyja, atyjok, atyjai, atyjai*, és ezek ragozásaiban: *atyját, atyjokhos*, stb. *Atyjai* helyett némelyek irták: *atydik*, de a többi formák ellen hibásan. Rokonságait l. ATYA szónál.

— ATY, — OTY, magashangúlag ITY, hangutánzókat képeznek, melyek csak népies alsó írásmódban használhatók mint: *pitypalaty, fityfity, kitykoty, lityloty, titytoty, pitypoty*.

ATYA, (1), (aty-a) fn. tt. *atydé*, tb. *atydé*. Annyi mint: *apa*, vagyis *nemző*. Különbösen nyelvészokásilag

az *apa* és *atya* között az a különbség látszik lenni, hogy az *apa* mindennapiasabb, népszerűbb s bizodalmasabb nevezet, ellenben az *atya* uriasabb, s nagyobb tisztelgetre mutató, s bizonyos rangu, s hivatalu eseményeket illet. *Lelki atya, gyámátya, egyház atya, dróvák atyja. Atyamester. Atya Isten. Szentéges atya. Atyám uram, vagy uram atyám. Atyafi, Atyaságod.* V. ö. APA.

Legrégibb szavaink egyike, mely első szükségű családi viszonyból fejlődén ki, különböző nyelvfajokban kisebb-nagyobb módosítással divatozik, milyenek a hellen: *άτρα*, szláv: *otacz*, vagy *otecz*, lapp: *atyye*, göth: *attia*, tatár, török *ata*, szanszkrit *átam*, csuvas: *atte*, angol: *dad*, *daddy*, cigány: *dadé* stb.

ATYA, (2), több falvak és puszták neve; tt. *Atyá-t*, helyr. *Atyá-n*, —*ra*, —*ról*.

ATYABÁTYA, (atya-bátya) ősz. fn. 1) Atyámnak öregebbik fitestvére. 2) Bármelyik apai testvér, ki nálam idősebb, mindkettő máskép: *nagybátya*.

ATYAFI, (atya-fi) ősz. fn. tt. *atya-fi-t*, tb. —*ak*. Szoros értelemben annyit tesz, mint velem egy atyától nemzett fiú, vagyis fitestvér, személyragorva: *atyaafia, atyáafia, atyafia* stb. „Toldy Györgynek.... atyafia (azaz testvére) volna.“ Illosvai Péter költeményében a XVI századból; de ezen értelme már végképen kiavult, s tágasabban véve oly rokon, ki velünk egy nemzetségből származott, vérrokon. *Közelről, távolról atyafiak. Ostályos atyafiak. Legtágasabb értelemben a sógorok, komák is ide értetnek. A lakodalomra mindnyájan hivatalosak az atyafiak.* Erre vonatkozik a közmondás is: *Sógorodg, komasodg, nem nagy atyafisodg.* Atyafinak nevezi a magyar a különféle keresztény felekezetteléket is, *reformatus, evangélikus, katólikus atyáknkfai.* Népies nyelven barátságos megszólításul használtatik. *Hová hová, atyafi? Hej nem úgy, atyafi!* Különösen a hazában lakó idegen fajnak közül a köz magyar így csímezi a tótot, valamint a németet sógornak, a románt bátyónak, a cigányt komának, a zsidót szomszédnak szokta nevezni.

ATYAFIAS, (atya-fias) ősz. mn. Atyafihoz illő, atyafiak szokása szerint való. *Atyafias vonzalom, barátság, egység.*

ATYAFISÁG, (atya-fiság) ősz. fn. tt. *atyafiság-ot*. Vérrokonság, egy nemzetségből származás. *Közelről, távolról való atyafisodg. Atyafisodgban levők ösvekelése. Sógorodg, komasodg, nem nagy atyafisodg. Km.*

ATYAFISÁGOS, (atya-fiságos) ősz. mn. Aki az atyafisággal megfér, hozzá való, arra vonatkozó, illetőleg: barátságos. *Atyafisodgos indulat, szeretet, megegyezés, osztóság.*

ATYAFISÁGOSAN, (atya-fiságosan) ősz. ih. Atyafiságos módon, úgy mint atyafiak szoktak. *Atyafisodgosan egyetkedni.* Széleseb ért. = barátságosan, viszonyos szeretettel.

ATYAFISODÁS, (atya-fisodás) ősz. fn. tt. *atyafisodás-t*, tb. —*ok*. Atyafivá levés, rokonosodás, mi tulajdonképen házasság által történik, tehát sógorosodás.

ATYAFISODIK, (atya-fisodik) ősz. k. m. *atyafisod-tam*, —*tdl*, —*ott*. Atyafiságha lép, bizonyos családdal rokonul.

ATYAFIÚJ, (atya-fíú) ősz. mn. 'Atyafit illető, ahhoz illő, annak tulajdonságával bíró. *Atyafis szeretet, vonzalom, részvét.*

ATYAGYILKOS, (atya-gyilkos) lásd APAGYILKOS.

ATYAGYILKOSSÁG, I. APAGYILKOSSÁG.

ATYAHÚG, (atya-húg) ősz. fn. 1) Atyám testvérhuga, fiatalabb nővére, máskép: *nagynéném*. 2) Atyám nővére, ki nálam ifjabb.

ATYAI, (aty-a-i) mn. tt. *atya-i-t*, tb. —*ak*. Atyát illető, ahhoz tartozó, attól való, származó. *Atyai szeretet, gond. Atyai jog, hatalom, kötelesség. Atyai jószág, ház, örökség. Atyai áldás, átok.*

ATYAILAG, (aty-a-i-lag) ih. Atyai módon, atyai szokás szerint, mint atyához illik. *Atyailag gondot viselni a gyermekekről. Atyailag bánni az örökökkel, alattvalókkal.*

ATYAISTEN, (atya-isten) ősz. fn. A Szentháromság első személye. A köznép néhutt *Öregistennek* is hívja.

ATYÁLKODÁS, (aty-a-al-kod-ás) fn. tt. *atyálkodás-t*, tb. —*ok*. Atyai módon való gondoskodás, atyai kötelességek teljesítése; atyáskodás.

ATYÁLKODIK, (aty-a-al-kod-ik); k. m. *atyálkod-tam*, —*tdl*, —*ott*. Atyai módon gondoskodik, bának, atyai gyöngéd kötelességeket gyakorol; úgy bának valakivel, mintha atyja volna.

ATYAMESTER, (atya-mester) ősz. fn. A cséhrendszerben azon mester, kinek fegyelmeltartó fölügyelése alatt vannak az illető legények. A cséhmester után első cséhbéli hivatalnok. Tréfás pásztori nyelven így hívják a *bikét*.

ATYANÉNE, (atya-néne) ősz. fn. Atyám nénye, öregebb nővére, máskép: *nagynéne*.

ATYANÉV, (atya-név) ősz. fn. Atyát illető név, czím, vagyis ezen szó: *atya, atyám. Megérdemlenni az atyanevet. Atyanéven szólítani jótévediket.*

ATYAŐCS, (atya-öcs) ősz. fn. 1) Atyámnak ifjabbik fitestvére. 2) Atyámnak fivére, ki nálamnál is ifjabb.

ATYAÖLÉS, (atya-ölés) ősz. fn. Az apának önön fia, vagy leánya által erőszakos halállal kivégzése.

ATYAÖLŐ, I. APAGYILKOS.

ATYAROKON, (atya-rokon) ősz. fn. Aki velünk atyai ágról van vérésgben, rokonásban.

ATYÁS, (aty-a-as) mn. tt. *atya-s-t*, vagy —*at*. tb. —*ak*. Mondjuk oly gyermekről, kit atyja elkényeztetett, s ennél fogva annak nyakán csügg, s tőle elvárni nem bír.

ATYASÁG, (aty-a-ság) fn. tt. *atyasodg-ot*. 1) Atyai minőség, tulajdonság. 2) Czím, melylyel általában a katólikusok szokták papjaikat, lelkészeiket, különösen a szerzeteseket meg tisztelni. *Kérem atyasodgodat. Engedje meg atyasodgod. Ő atyasága parancsolja.*

ATYÁSKODÁS, (aty-a-as-kod-ás) fn. tt. *atyáskodás-t*, tb. —ok. Atyai gondoskodás, bánásmód.

ATYÁSKODIK, (aty-a-as-kod-ik); k. m. *atyáskodtam*, —*tdl*, —*ott*. Atyailag gondoskodik, bánik, ápolgat valakit. *Atyáskodó fejedelem*.

ATYÁTLAN, (aty-a-atlan) mn. tt. *atyátlan-t*, tb. —ok. Árva, akinek atyja megholt, vagy elveszett, elbujdosott.

ATYÁTLANUL, (aty-a-atlan-ul) ih. Atya nélkül, árván, atyátlan állapotban. *Atyátlanul bujdosó, nyomorgó árvát*.

ATYÓ, (aty-ó) fn. tt. *atyó-t*, tb. —k. Öreg apa; néha hízeglő értelemben am. *apus*, *atyus*.

ATYUL, I. APUL.

ATYUS, (aty-us) fn. tt. *atyus-t*, tb. —ok. Az atya szónak kicsinyített, bizodalmas, hízeglő, gyermek kifejezése, mint: *apus*, *anyus*.

ATYUSKA, (aty-us-ka) fn. tt. *atyuskát*. Az atya szónak kettőzötetett kicsinyítése, mint: *apuska*, *anyuska*, *mamuska*.

AUGUSZT, keresztnév, tt. *Auguszt-ot*. Latinul: Augustus, jobban megmagyarosítva: *Ágost*.

AUGUSZTA, női keresztnév, tt. *Augusztát*. Latinul: Augusta. Máskép: *Ágosta*.

AUGUSZTUS, fn. tt. *Augusztus-t*, tb. —ok. 1) Keresztnév. 2) A polgári év nyolczadik hava, régiesen: *kisasszony hava*, vagy *kisasszonyhó*, újabb nyelven: *nyolczadhó* vagy *nyáru*.

AV, elvont gyök, egy az ó (antiquus) szóval; változattal, **OV**, honnan: *avik* vagy *ovik*, *avas* vagy *ovas*, *avul* vagy *ovul* stb. Hasonlóan a *hav*, *sav*, *szav*, *tav* öszvehúzva: *hó*, *só*, *szó*, *tó*. Általán jelent régít, régmúltat, s mennyiben agg korra is vonatkozik, ellenkezője *iv*, *ivik*, *ivadék*, mint a maga nemében újat, ifjat, illetőleg új nemzedéket jelent.

Rokon vele az agg korra vonatkozó latin: *avus*, *avitus*, *autumnus*, s a német: *alt*, *Ahn*, stb. V. ö. A, távolra mutató.

AVAD, (av-ad); önh. m. *avad-t*, htn. —ni. Óvá, illetőleg kopottá, romlékonyná lesz; *avul*.

AVADAG, **AVADAGSÁG**, I. **AVATAG**, **AVATAGSÁG**.

AVADÉK, (av-ad-ék) fn. tt. *avadék-ot*. Avadt, avult, illetőleg elkopott, elvált, idő által megviselt holmi, pl. ruha, bútor, edény. Használható melléknévül is: *avadék posztó*. Ellenkezője: *ivadék*, mint új születményt, fiatal származékot, nemzedéket jelentő.

AVAGY, (a-vagy) kötszó, mely elválasztó, illetőleg ellentétes mondatokat köt össze. *Enyém leszsz, avagy meghalok*. Ily mondatokat így is lehet öszvekötni: *vagy enyém leszsz vagy meghalok; vagy én, vagy te*. Néha igazító jelentése van. *Avagy mit is mondottam? Avagy úgy!* A régieknél előfordul: *avagy*.

AVAR, (av-ar) fn. tt. *avar-t*, tb. —ok. Általán, lábán túlérte, megaszott, elavult, öszveszaradt fű. Különösen, sovány, homokos földön, legelőkön termő szánaforma fű, melyet a barom nem kedvelvén, lábán marad, míg a tél és tavasz viszontagságai le nem tö-

rik. *Az asszonyssiv, mint az avar, igen hamar lobbot vet*. Kisf. S.

AVAROS, (av-ar-os) mn. tt. *avaros-t* vagy —*at*, tb. —ak. Avarral benőtt. *Avaros sovány mező, telek, legelő*. L. **AVAR**.

AVAS, (av-as) mn. tt. *avas-t*, vagy —*at*. tb. —ak. Mint az *av* azaz ó gyök származéka általán jelent régieszt, a maga nemében avultat. Különösen mondjuk holmi zsiros, kövér testekről, melyek bizonyos idő multával mintegy elavulnak, megromlanak, kellemetlen szagot és ízt kapnak. *Avas szalonna, háj, zsír, olaj, turó, sajt, tej*.

AVASAN, (av-as-an) ih. *Avas* állapotban, minőségben, illetőleg romlottan, ízét, büzét veszttve.

AVASÍT, (av-as-it); áth. m. *avasít-ott*, par —s, htn. —ni, vagy —*ani*. *Avassá tesz. A hosszú idő, a nagy melegség megavasítja a szalonnát*.

AVASODÁS, (av-as-od-ás) fn. tt. *avasodás-t*, tb. —ok. Bizonyos testek romladozó változása, midőn avasokká lesznek. *Avasodás ellen hús, szellős kamrában tartani a szalonnát, zsírt*.

AVASODIK, (av-as-od-ik); k. m. *avasodtam*, —*tdl*, —*ott*. *Avassá lesz, illetőleg hosszabb állás, melegség miatt szaga, íze megromlik, megkeseredik, pl. a szalonna, háj, zsír*.

AVASSÁG, (av-as-ság) fn. tt. *avasság-ot*. Némi zsiros, olajos testek mineműsége, megromlott tulajdonsága, midőn avasokká lettek. *Avassága miatt használhatatlan szalonna*.

AVAS-ÚJ-FALU, helység Szathmár megyében. Helyr. —*ba*, —*ban*, —*ból*.

AVASUL, (av-as-ül) önh. I. **AVASODIK**.

AVAT, (av-at); áth. m. *avat-tam*, —*tdl*, —*ott*, par. *avass*. Az *av* azaz ó gyököt véve alapul, általán am. valamit oly állapotba helyez, mely azt ujdonságtól megfosztja, s mintegy hasonnemű ó tárgyakhoz hasonlóvá teszi. V. ö. **AVATATLAN**. Innen 1) am. valami új szövetet bizonyos készület által frissességétől, ujdonságától megfoszt, s azt a kellő célra alkalmassá, s a többi már viselésben levőkhez mintegy hasonlóvá teszi. *Beavatni a posztót*, am. beereszteni. 2) Valakit bizonyos hivatali körbe, vagy társulatba vezet, s annak ismeretes, rendes tagjává tesz. *Az ujonnan kinevezett tisztviselőket beavatni. A gyermekét asszonyt egyházba avatni*. 3) Valakit bizonyos rejtélyes dolgok, ismeretek titkaiba bevezet. *Titokba, tudományokba avatni valakit*. 4) Visszaható névmással: önmagától bizonyos dolgokba, ügyekbe keveredik, bocsátkozik, s úgy teszen, mintha azokhoz már régtől köze vagy joga volna. *Mások ügyeibe avatni magát*.

AVATAG, (av-at-ag) mn. tt. *avatag-ot*. Régisége miatt kopásban levő, romladozó, romlékony. *Avatag áru, ruha*. Elemezve tulajdonkép: *avadag*, az *avad* törzstől, mint: *hervad hervatag, olvad olvatag* stb. L. —**ATAG**.

AVATAGSÁG, (av-at-ag-ság) fn. tt. *avatagság-ot*. Romlott, kopott régi holmi, tarattyú.

AVATÁS, (av-at-ás) fn. tt. *avatás-t*, tb. —ok. Általán cselekvés, mely által valamit vagy valakit beavatnak. *Posztóavatás, hivatalba avatás, titokba avatás*, stb. V. ö. AVAT.

AVATÁSI, (av-at-ás-i) mn. tt. *avatási-t*, tb. —ak. Avatást illető, ahhoz tartozó, azzal járó. *Avatási mód, szokás*, V. ö. AVATÁS.

AVATATLAN, (av-at-atlan) mn. tt. *avatatlan-t*, tb. —ok. Általán, ami vagy aki avatra, beavatva nincs, vagyis a maga nemében még új, újoncz, régies szint nélkülöző, más régiekhez a maga nemében nem hasonlítható. *Avatatlan posztó*, mely még újdunúj alakjában van meg, amint a gyárból kikerült. *Avatallan új hivatalnok*, akit még a hivatal titkaiba be nem vettek, aki a régiebb hivatalnokéhoz hasonló ügy ismerettel nem bír, stb. Határozóképp am. avatatlantul. V. ö. AVAT.

AVATATLANUL, (av-at-atlan-ul) ih. Anélkül, hogy avatva, beavatva volna, újonczképen, újdun állapotban.

AVATKOZÁS, (av-at-koz-ás) fn. tt. *avatkozás-t*, tb. —ok. Általán cselekvés, midőn valaki bizonyos idegen ügybe jogosan vagy jogtalanul, hivatra vagy hivatalnál мүködőleg közbeveti magát, beleeresszkedik. Törvényes ért. midőn valaki még a pernek folyamatban léte alatt a fölpereshez csatlakozik, s magának ugyanazon keresetet s jogot igényli, mely a fölperest illeti vagy illetheti. (Ingessio).

AVATKOZIK, (av-at-koz-ik); k. m. *avatkos-tam*, —*tél*, —*ott*, par. —*sál*. Mások dolgába, ügyébe cselekvőleg, részvevőleg keveredik, eresszkedik. *Hivatalnál mások hási dolgaiba avatkosni. Ami nem illel téged, ne avatkosdál bele. Perbe avatkosni.*

AVATKOZÓ, (av-at-koz-ó) mn. tt. *avatkosó-t*, tb. —k. Aki valamibe avatkoszik, beleártja magát. Törvényes ért. mint főnév jelent személyt, ki bizonyos perben mint második fölperes lép fel. V. ö. AVATKOZÁS.

AVATLAN, **AVATLANUL**, I. **AVATATLAN**, **AVATATLANUL**.

AVATMÁNY, (av-at-mány) fn. tt. *avatmány-t*, tb. —ok. Avatás által nyert mineműség, állapot. *Hivatalbeli, tudományos avatmány* = avatottság.

AVATÓ, mn. és fn. tt. *avató-t*, tb. —k. Aki valamit vagy valakit beavat, ezen igények mindenféle értelmében véve. *Avató biztos*, aki valakit hivatalba avat. *Avató pap*, aki gyermekágy után az asszonyt az egyházba avatja. V. ö. AVAT.

AVATONCZ, (av-at-oncz) fn. tt. *avatonc-z*. Valamibe újonnan, nem rég beavatott személy.

AVATÓPÉNZ, (avató-péns) ősz. fn. Díj, mely avatási munkáért, fáradságért adatik az avatónak.

AVATOTT, (av-at-ott) mn. tt. *avatott-at*. Akit vagy amit beavattak. *Hivatalba avatott személy. Avatott posztó*. Különösen, bizonyos dologban, ismeretekben, ügyekben jártas, nem újoncz, kellő ügyességgel, tudományyal bíró. *Tudományok avatott papja*.

AVATOTTAN, (av-at-ott-an) ih. Avatott módon, állapotban; kellő ügyességgel, ismeretekkel.

AVATOTTSÁG, (av-at-ott-ság) fn. tt. *avatottság-ot*, tb. —ok. Kellő jártasság, otthonosság, ügyesség bizonyos dolgokban, ismeretekben, tudományokban, stb.

AVATVÁNY, (av-at-vány) fn. tt. *avatvány-t*, tb. —ok. A *tanítvány, szökevény, jövevény* mint személyt jelentők hasonlata szerint am. személy, akit most avattak valamibe. Jobban: *avatonc-z*.

AVÉGETT, (a-vég-ett) ih. Azért, azon czélből. Utána hogy következik: *Avégett jöttem, hogy megkérjelek*. Néha előtte való dologra vonatkozva hogy nélkül: *Avégett* (amit mondottál) *kár fáradni. Avégett egy lépést sem teszek*.

AVÉGRE, I. **AVÉGETT**. *Avégre teremtetten Isten bennünket, hogy jók és boldogok legyünk*.

AVIK, (av-ik); k. m. *av-ott*, htn. —ni. Személytelen ige, s helyette az *avul* vezi föl a személyragokat. Igeközőkkel: *beavik, beléavik, elavik*. „Amit szüleink magasztalnak, annak becsülete belénk avik.“ Pázmán. *Idővel minden elavik*.

AVÍT, (av-ít); áth. m. *avít-ott*, par. —s, htn. —ni vagy —ani. Óvá tesz, illetőleg elkoptat, elvisel. *Avítani a ruhát*. Továbbá am. aggá, vénné tesz.

AVÍTT vagy **AVOTT**, (av-ítt vagy —ott) mn. tt. *avítt-at*, tb. —ak. Öszve van húzva az *avított*-ből, s am. elviselt, elkoptatott, ósága miatt romlott. *Avítt ruha, köpeny, szerszám, bútorok*.

AVÚL, (av-úl); önh. m. *avul-t*. Hosszabb idő folyta után óvá lesz, illetőleg divatból kimegy, elkopik, elviselődik. *A jó avul is ugyan, de javul is*. Km. *Avulnak az ősi szokások, erkölcsök. Avulnak a szokások s újak támadnak helyettük*. Igeközőkkel: *elavul, kiavul, megavul*.

AVULÁS, (av-ul-ás) fn. tt. *avulás-t*, tb. —ok. Ó, kopott állapotba jutás, divatból, szokásból kimenés. *Elavulás, kiavulás, megavulás. Avulás által feledésbe ment szok.*

AVULHATATLAN, (av-ul-hat-atlan) mn. tt. *avulhatatlan-t*, tb. —ok. Amit az idő el nem ronthat, új szokás el nem törülhet, ami mindig új, divatos, friss alakban, minőségben tűnik fel. Szoros ért. csak az örök lény változatlan és avulhatatlan.

AVULT, (av-ul-t) mn. tt. *avult-at*. Amit az idő újdonságától megfosztott, az újabb szokás divatból kiszorított, illetőleg elviselt, elkopott. *Avult szok, közmondások. Avult szokások, erkölcsök. Avult bútorok, ruhák*. Igeközőkkel: *elavult, kiavult, megavult*.

AVULTAN, (av-ul-t-an) ih. Avult állapotban, elkoptatva, elviselve, divatból kiszorítva.

AVULTSÁG, (av-ul-t-ság) fn. tt. *avultság-ot*. Avult, elviselt, elkopott állapot, tulajdonság, divatból kimaradt régiség. *Avultsága miatt használatatlan, nem viselhető ruha*.

AVVAL, I. **AZZAL**.

AZ, (1), I. **A**, (2), névmutató vagy névelő.

AZ, (2), névmás, melynek mássalhangzója rendszeren az illető ragéhoz alkalmazkodik, pl. *abba, arra, alhos, annál, attól, arról, akkor, annyi*, e helyett: *azba, azra, azhoz, aznál, aztól, azról, azkor, aznyi*. *Azig* helyett mondjuk és írjuk: *addig, s tájdivatosan létezük: addig*. Tárgejete: *aszt*, főléleg toldalékkal: *asztat*, még főlélegesebb czafranggal: *asztat* vagy *asztot*. Jelentését illetőleg, kettő vagy több közöl arra mutat, mely távolabbra esik, s ellenkezője a közelre mutató *ez*, pl. *Ez itt a kertem, az ott a szőlőm. Nem arról szölok, hanem erről*. Néha általánosságban mutat valamire. *Abban mindnyájan egyetértünk. Abból semmi sem lesz. Én is azon gondolkodom, abban törom a fejemet*. V. ö. A, (1), mutató, és AMAZ.

Rokonok a latin *is*, a hellen *íos*; *íosos*, goth *is*, német *es, das*, héber *zeh, zu*, *zóth*, arab *zá, zí, tá*, szanszkrit *aszaz, szá, tat*, finn *se, tuo*, stb.

—AZ, (1), magashangon EZ, ÖZ, néhány mellékneveket képez, ú. m. *ig-az, szár-az, neh-ex, üdv-öz*. Eredetre nézve legközelebbi rokon az *asz* és *as* melléknévképzőkkel, mint: *horp-asz, kop-asz, dob-asz, csup-asz, horg-as, tág-as* stb. Képez egykét főnevet is: *halmaz* = halmos, halmozott valami, *csimaz* = csimához hasonló féreg. L. —AS, képző.

—AZ, (2), változattal OZ, magashangon: *ez, éz, őz*, igeképző, mely főnevekből alkot gyakorlatos cselekvőket, s az illető név többes hangzóját veszi föl, pl. *fal-ak fal-az, nyál-ak nyál-az, bot-ok bot-oz, szér-ék szér-éz, kör-ök kör-öz, ör-ök ör-öz* vagy *ör-iz*. A gyök véghangzójával öszveolvadva meggyúlik: *czika czikáz, csata csatáz, pipere piperéz*. De az *i u u-t* röviden hagyja, vagyis ezekhez egyedül *z* járul: *pili-z, hamu-z, bötü-z*. Különösen jelent az illető nevek által kifejezett tárgyakkal való bánást, foglalkodást, azoknak mint eszközöknek bizonyos célra használatát, pl. *fal-az, ágy-az, nyál-az, nád-az, nyak-az, fej-éz, fél-éz, szem-éz, bot-oz, bőr-öz, bor-oz, sér-éz, pip-áz, zongoráz, furulyáz, tárogatóz*, stb. Értelmemre hasonló azon *l*-hez, mely eszközök, hangszerek stb. neveiből képez igéket, mint: *kapdál, kaszál, gereblyél, dudál, sipol, trombitál* stb. Mennyiben gyakorlatot jelent, hasonló azon *oz ez öz* vagy *os és őz* háromágu képzőkhöz, melyek igékből gyakorlatos igéket alkotnak, mint: *kapd-oz kapd-os, fogd-oz fogd-os, tépd-éz tépd-és, öld-öz öld-ös* stb. V. ö. ES ES kötszó, és —AS képző.

AZ A, I. AZ AZ.

AZÁL, fn. tt. *azál-t*, tb. —ok. Növénynem az őthímesek és egyanyások seregéből; bokréája harangforma vagy töltéses, hímzálai a vaczokból nőttek, tokja ötrekeszű. Havasokon termő rózsanem. (Azalea).

AZALATT, (az-alatt) ösz. ih. Azon idő folytatában, melyről imént szó volt; tehát = azon idő alatt. Mint időfolyamra, tartósságra vonatkozóval *míg* kötszó áll viszonyban, mely néha csak alattomban értetik. *Míg te heverésztél, mi asz alatt dolgozattunk. Asz alatt sok víz lefolyt a Dunán*. Midőn nem időre, hanem bizonyos tárgyra, mint helyet foglalóra vagy általán

bizonyos alárendeltségre mutat, akkor elválasztva iratik: *az alatt*, pl. *A mely fa alatt te ülsz, én is tegnap az alatt ültem. Péter is az alatt szolgál, aki alatt én*.

AZAR, KIS —, NAGY —, helységek Zemplén vármegyében; tt. *Azar-t*, helyr. —on, —ra, —ról.

AZ AZ, (1), mutató névmás, mássalhangzón kezdődő nevek előtt *az a*. Az az ember, az a kert.

AZAZ, (2), (az-az) kötszó, mely által a már mondottat más szóval vagy szavakkal körülírva, fölvilágosítás, magyarázás végett ismétljük. Latinul: *id est. Részedni valakit, azaz megcsalni nem szép. Holnap, azaz f. hó 15-én meglátogattak. 80, azaz nyolczvan forint*. Abban különbözik a kimondásban is az első-től, hogy az elsőben a hangüly az első tagon (áz az ember), az utóbbiban pedig a második tagon (azáz) fekszik, mintha ez volna: *az azt jelenté* (hoc illud est, hoc id significat).

AZELŐTT, (az-előtt) ösz. ih. Mult időben, régen, hajdan. *Azelőtt más világ volt. Nem úgy van most, mint azelőtt, sár van a mi házunk előtt*. Népd.

AZÉRT, (az-ért) ih. 1) Bizonyos okozó vagyis eredetű okból, pl. *Azért fáj a feje, mert sok bort ivott. Azért sír, mert megverték*. 2) Bizonyos célból, végokból, avégett. *Azért jöttem, hogy magammal vigyelek. Azért kár fáradni. Azért dolgozunk, hogy hasznunk legyen belőle*.

AZÉRT IS, daczoskodási, ellenszegülési indultszó. *Azért is elmegyek* = daczára annak, hogy tiltják, vagy bizonyos hátrányomra szolgál. Általán ellenkezőleg állít valamit, s ellentéte: *azért sem*, valamit daczosan tagadó: *Azért sem teszem, azért sem hallgatok*.

AZIDÉN, (az-idén) ösz. ih. Ebben az évben, folyó esztendőben. *Azidén történt. Azidén kemény tél volt. Azidén, azidén, megházasodom én*. Népd. Ösze van téve a mutató *az és idén* = időn, szókából. Ellenkezői: *taval, hajdan* (ha időn), *mult évben*. L. IDŐ fn.

AZOKÁÉRT, (az-okáért) ösz. ih. Azon okból, amiatt, azért.

AZOLTA, (az-olta) ösz. időhatározó. Azon időtől fogva, azon időtől számítva, asz alatt. *Azolta sok történt. Azolta, hogy nem láttalak, nagyon megháztál*. L. OLTA.

AZON, (az-on) (1), ih. Amiat, afölött, azért, azt illetőleg, arra vonatkozva. *Azon töprenkedik, azon töri fejt, azon aggódik, azon búsul, hogy . . . Azon van, hogy ígéretét mielőbb teljesítse. Azon kéri az Istent, hogy szabaduljon meg. Azon igen tudok nevetni, örülni, boszorkodni*. Néha fölcserélhető *rajta*-val, pl. *Mindenképp rajta leszek* = azon leszek. *Nem nevet rajta* = azon nem nevet. *Töri rajta a fejt*.

AZON, (az-on) (2), névmás, s nem egyéb, mint az *on* bőségi raggal megtoldott *az* mutató névmás. Élünk vele, midőn jelző gyanánt használjuk bizonyos név vagy igehatározó előtt. *Azon ember nekem nem tetszik. Azon házba megyek lakni, melyet most építenek. Azon módon, azon okból*. A todalék *on* tulajdonkép a mutató a *az-t* helyettesíti. pl. *Azon ló az enyém* = az a

ló. *Azon emberben nem hiszem* = abban az emberben. Jelent annyit is, mint: *ugyanazon*.

AZONARÁNYT, (azon-arányt) ösz. ih. Azonkép, azon módon.

AZONBAKSÁG, (azon-bakság) ösz. fn. Székeles szólás, s am. azon bakanak nyúzdása, azószaporítás.

AZONBAN, (az-on-ban) ih. 1) Azon bizonyos időben, azon idő folytában, melyről épen szó van, az elbeszélés alatt levő dolgok történetekor. *Azonban az ellenség mindig közelebb nyomul vala.* 2) Mindjárt, legott, azonnal, tüstént. *Csak menjétek előre, én is azonban ott leszek. Amint hallotta az ellenség dlygyszását, azonban fegyverhez kapott.* 3) Mindazáltal, egyéb-iránt. *Azonban tehetez, amit akarsz.*

AZONEGY, (azon-egy) ösz. mn. tt. *azonegy-et*. Ugyanaz, nem más. *Azonegy emberrel találkozni több ízben. Azonegy levelet háromszor egymásután elolvasni.*

AZONFÉLE, (azon-féle) ösz. mn. Olyanféle, hasonlónemű. *A te ruhád is azonféle kelmeből való, mi-lyenből az enyém.*

AZONFÖLÜL, (azon-fölül) ösz. ih. Az előbb állított valamire hozzá téve, hozzájárulva. *Ő nemcsak vérből származott, azonfölül gazdag is.*

AZONHAMAR, (azon-hamar) ösz. ih. Legott, tüstént, mindjárt, azonnal.

AZONHELYT, (azon-helyt) ösz. ih. Nyomban, helyből ki sem mozdulva, illetőleg tüstént, legott. *Amint leveledet vettem volt, azonhelyt válaszoltam. Azonhelyt megismeré a pástort. Heltai Gáspár. Oly alkotású, mint: mihelyt.*

AZONHEVENYÉBEN, (azon-hevenyében) ösz. ih. Azonhamarjában, frisében, melegében, azaz legott, tüstént, íziben, üstöllést.

AZONÍT, (az-on-ít); áth. m. *azonít-ott*, par. —s, hatn. —ni, vagy —ani. Valamiről azt állítja, hogy egy másikhoz annyira hasonló, mintha egy volna vele; valamit, mint egy másnak hasonmását ugyanazzal egyesíti. *Saját ügyét a közbőlval azonítani.* (Identificat).

AZONÍTÁS, (az-on-ít-ás) fn. tt. *azonítás-t*, tb. —ok. Ugyanazá tévés, ugyanaz gyanánt állítás.

AZONKÉP, (azon-kép) ösz. ih. Ugyanazon módra, hasonlóan, úgy mint valami más, oly módon. *Azonkép lehetetlen boldogulnia. Azonkép cselekednem, mint parancsoltad.*

AZONKÉPEN, I. **AZONKÉP**.

AZONKIVÜL, (azon-kivül) ösz. ih. Az elmondott, az állított valamire nem számítva, nem tartozva. *Ami akarsz, elmondottam, azonkivül semmi mondani valóm.*

AZONKORI, (azon-kori) ösz. mn. Ugyanazon időből való, azon időben történt, létezett, egy korból való. *Azonkori írók, események.*

AZONKÖZBEN, (azon-közben) ösz. ih. Az elbeszélésre vonatkozó időszak folyamában, azon idő alatt, mely épen azóban forog. *Míg a külháboru folyt, azonközben honn belvillongások dúlták a polgárok nyugalmát. A történelmi előadásban a dolgok fonalára visszavezetű szó.*

AZONKÖZEL, (azon-közel) ösz. ih. Mindjárt közel állva, legott mellette.

AZONMÓDON, (azon-módon) ösz. ih. I. **AZONKÉP**.

AZONNAL, (az-on-val) ih. Tüstént, legott, mindjárt. *Amint észre vón bennünket, azonnal elűnt. Azonnal ott légy.*

AZONNEMŰ, (azon-nemű) ösz. mn. Ugyanazon nemhez, ugyanazon köz tulajdonságokkal bírók osztályához tartozó (Homogeneous). *Azonnemű eszmék összeadása, kivonása.*

AZONNEVŰ, (azon-nevű) ösz. mn. Különféle dolgok vagy személyek, kiknek ugyanazon nevek vagy elnevezések van. Különösen nyelvtani értelemben oly szók, melyek ugyanazon hangokkal más-mást jelentenek, pl. *dr* (pretium), *dr* (subula), *dr* (unda). (Homonymus).

AZONOS, (az-on-os) mn. tt. *azonos-t* vagy —at, tb. —ak. Ami bizonyos másikkal egy jelentésű, egy érvényű, egy tulajdonsága, stb. *Azonos állítás, ítélet. Azonos eljárás.* (Identicus).

AZONOSÍT, (az-on-os-ít); áth. m. *azonosított-ott*, par. —s, htn. —ni, vagy *ani*. Két vagy több külön dolgot bizonyos hasonlati köz jegynél fogva azonegynek állít.

AZONOSSÁG, (az-on-os-ság) fn. tt. *azonosság-ot*. A különféléknek látszó dolgok ugyanegy léte, azonegysége. (Identitas).

AZONOSZ, (az-on-os) áth. m. *azonos-tam*, —tél, —ott, par. —z. Ugyanazon dolgot ismétli, ugyanazon bakot nyúzza. *A már egyszer-kétszer elmondottal azonosni.*

AZONSÁG, I. **AZONOSSÁG**.

AZONSZINŰ, (azon-szinű) ösz. mn. Aminek azakasztott olyan azine van, mint a vele hasonlított másiknak. *Azonszinű ruhában járó testvérek, intézetbeli növendékek.*

AZONT, AZONTÚGY, székely tájajéssel am. hasont, hasonlóan, épenúgy.

AZONTÜL, (azon-tül) ösz. ih. Annakutána, azután, bizonyos idő multával vagy tér határán túl. *Azontül minden közeledés, levelezés megostint közbőlük. Azontül az egész vidék kopár és néptelen.*

AZONZÁS, (az-on-os-ás) fn. tt. *azonzás-t*, tb. —ok. Ugyanazon dolgot ismétlő szószaporítás, ugyanazon baknyúzás, pl. *Péter hazulról eltávozott, és minca honn, hanem oda van.*

AZÓTA, (az-óta) ösz. ih. A azóban vagy kérdésben levő időtől fogva, onnan számítva. *Azóta sok útrétt a világon. Azóta már másképp gondolkodom.*

AZÓTÁTÓLFOGVA, a népies bőbeszédűség egyik hibás példánya, melynek az irodalmi nyelvben, kivéven népszerűség jellemzése végett, helye nincs.

AZTÁN, a helyesebb *azután* értelmében. I. **AZUTÁN**.

AZUTÁN, (az-után) ösz. ih. Elbeszélésben az események fonalát tovább szövő szó, mely a jövőt a multtal összeköti. Némely tájajéssel és hanyagul szólva: *ostán*. Népmesélőktől hallani: *azután, ostán*

vagy *asztén osztén*, vagy *asztég osztég*, vagy *asztán-nég*, *osztánnég*. Ezeknek az irodalmi vagy miveltebb társalgási nyelvben nincs helyök.

AZSAG, fn. tt. *aszag-ol*, tb. —ok. Piszkafa, melylyel a kemenczében égő szalmát, nádat, gazt kotorják, piszkálják, hogy jobban égjen. Néhatt így nevezik a pemetsőprút, melyet nyélbe ütve szintén kemencze vagy kéménysöprésre használnak. Csalóközi kiejtéssel: *arzag*. Eredeti jelentése homályos vagy talán rokon a *hártt*, *háru* szókkal, s annyi volna mint: *hárszag*, azaz, pernyét, tűzét hártfgató eszköz.

AZSAGHIPON, (aszag-hipon) ösz. fn. A hiponok neméhez tartozó lopvanösöző növényfaj, melynek szárai elágazók, rendetlenek, levelei tojáskerekek, s lakik a fák derekán. (Hipon rutabulum).

AZSAGOL, (aszag-ol); áth. m. *aszagol-t*, hat. —ni. Aszaggal, azaz piszkafával vagy konyhai pemetsőprúval valakit megver, kerget. *A kotnyeles vendéget kiazsagolni a konyhából*.

AZSAGOLÁS, (aszag-ol-ás) fn. tt. *aszagolás-t*, tb. —ok. Aszaggal verés, ütés.

AZSAGPEMET, (aszag-pemet) ösz. fn. Piszka-fára kötött pemet, azaz söprű, melylyel a kemenczét sütés előtt kitisztítják, vagy a kéményt söprik.

Á, (1), kisdud alakban á, második bőtü a magyar ábéczében. Mint hosszú önhangzó hangmértanilag anynyi időmoccanatú, amennyi két rövid a, pl. *bá bábá*, *pá pápá*. Közönséges tisztább beszédben tátott szájjal ejtett élesebb nemű nyílt hangot fejez ki, melyet azonban némely tájbeliek, neveztesen a palócok, barokk, stb. vontatott hangú öblös szájjal *aa*, *ad*, *oa*, *od*, *ud*, gyanánt ejtenek. A mélyhanguak osztályába tartozik, s magashangon hangrendileg párhuzamos társa a hosszú é. De az é nyelvünkben kétféle, a) *tompább* vagy *sártabb* hangzatú, mely tájjejtéssel *t*-re nem szokott változni, pl. az *ér* (rivus, vena) *szél* (ventus), *egér*, *kerék*, szókbán, b) *élesebb* vagy *nyíltabb*, mely több vidéken *t*-vel cseréltetik föl, pl. *ér* (pertüngit), *szél* (margo), *bér*, *vér*, *vég*, *verés*, *ütés*. Ezen hasonlatnál fogva gyanítható, hogy hajdan, midőn az eredeti nyelv-érzék finomabban működött volt, kétféle hosszú á létezék, és pedig (az é mint párhuzami kulcs után indulva) *tompa á* 1) az ékvesztőkben, mint *tér* teret, *dér* deret, *sár* sarat, *nyár* nyarat, *egér* egerek, *agár* agarak, *kenyér* kenyerek, *kosár* kosarak, 2) azon ragok és képzők előtt, melyek *e* a végzetű nevekhez járulnak, mint: *kepe* *kepék*, *kapa* *kapák*, *kepel* *kapát*, *kepem* *kapám*, *kepevel* *kapával*, *kepehez* *kapához*, *kepenél* *kapánál*, *kepen* *kapán*, *kepere* *kapára*, *kepes* *kapás*, *kepez* *kapás*, *kepecske* *kapácska*, 3) a gyakorlatos *él* *ál* ige-*ál* ige-*ál* képzőkben, melyek *t*. i. igékhez ragasztatnak, mint: *üldögél*, *álldogál*, *mendegél*, *járdogál*, *eddegél*, *iddogál*, melyeket a régiak röviden is használtak: *üldögél*, *álldogal*, stb. 4) a második személyű *él* *ál* ige-

ragban, midőn mássalhangzóhoz járul, pl. *mentél*, *jártál*, *vertél*, *csaptál*, *egyél*, *igydál*; elmélkedjél, gondolkodjál, ezeket szintén némely tájakon röviden ejtik, sőt elemzés szerint csak így is helyesek, 5) a *nél* *nál*, *vél* *vál* ragokban: *szegénynél*, *gazdagnál*, *kövé*, *lóvó*, 6) az *é* *á* helymutató ragokban: *főlé*, *mögé*, *alá*, melyek eredetileg, és némely tájjejtéssel rövidék, mint a hasonló, *mesze-e*, *od-a*, *tov-a*, *haz-a* szókbán. Az *ért*, *ig* névmódosítók előtt tájszokásilag rövidék: *kefe-ért*, *kepe-ért*, *fa-ért*, *munka-ért*, *fa-ig*, *háza-ig*, *ország-ért* rövidék pedig a *kor*, *adg*, *ség*, *beli*, és *i* képzők előtt: *mente-kor*, *járta-kor*, *renyhe-ség*, *lusta-ság*, *me-gye-beli*, *gulya-beli*, *hetye-i*, *buda-i*. Honnan hasonlat szerint gyaníthatni, hogy a 2)-dik pont alatt elszámolt ragok és képzők előtt eredetileg rövidék voltak: *kapa-val*, *kepe-vel*, *kapa-nak*, *kepe-nek*, stb. Később *kapa*, *kepe* stb. szókhöz némi gyöngye utóhehentes (spirits lenis) járult: *kapah*, *kepeh* mint ennek világos bizonyosága több régi nyelvemlék, pl. a Báthori bibliája, debreczeni legendás könyv, és némely más nyelvek, pl. a persa nyelv, melyben az önhangzón végződő szó mindig *h*-t veszen föl utól. Így lön *kapaah*-nak *kepeh*-nek alakokból egy szóvá olvadtan *kapának* *kepének*.

Élesebb é, következőképen hangrendi párhuzam szerint *élesebb á* hangzik bizonyos képzőkben, melyek *é*-je *t*-re szokott tájjejtésileg változni, milyenek *ék* *ák*: *mellék*, *környék*, *czulák*, *fonák*, *ély* *ály*: *fekély* *görvély*, *osztály* *nadály*, *ény* *ány*: *legény*, *kötény*, *vágány*, *csákány*, *ész* *ész*: *kertész*, *ökrész*, *juhász*, *kanász*, *ész* *ész* ige-*é* képző: *csenevész*, *kotorász*, *és* *ás*: *verés*, *heverés*, *marás*, *takarás*, *mény* *mány*: *vetemény*, *eredmény*, *hagyomány*, *vény* *vány*: *kérvény*, *törvény*, *látvány*, *halvány*, *ség* *adg*: *szépség*, *bőség*, *jóság*, *csúfság*, *énk* *ánk*: *élénk*, *félénk*, *nyalánk*, *falánk*.

Az igeragozásban *é*ések, midőn két vagy három önhangzóból húzódnak össze: *verék* = *vere-ek*, *verél* = *vere-el*, *verénk* = *veré-enk*, *verétek*, *verének*; *marék*, *marál*, *maránk*, *marátok*, *marának*; *verém* = *vere-e-em*, *veréd* = *vere-e-ed*, *veré* = *vere-c-e*, vagy *ver-é-j-e*, *marám*, *marád*, stb. hasonlóan: *vernék*, *marnék*, *v-erél*, *marnál*, *vernék*, *marndék*. Mindezek szabatos kiejtésére a kulcsot azon *é* szolgáltatja, mely tájjejtéssel, és elterjedt régi szokás szerint *t*-vel változik, s melytől Heltai és Erdösi a másik hosszú *é*-t különös jegy által különböztették meg, pl. a *kéz*, *ég* (coelum) *fenék* szokat Heltai ilyformán írta: *kéz*, *ég*, *fenék*, Erdösi pedig: *kéz*, *ég*, *fenék*.

Az *á* némely szókbán tájszokásilag *é*-vel cseréltetik föl: *tovább* *tovébb*, *arrább* *arrébb*, *odább* *odébb*, *hamarább* *hamarébb*, *hátrább* *hátrébb*, *rákász* *rákész*. Némely gyökszókbán és képzőkben rövid a helyett divatozik: *hágy* = *hagy*, *ád* = *ad*, *ápol* = *apol*, *láng* = *lang*, *árpa* = *arpa*, *angolna* = *angolna*, *óriás* = *órias*, *uriás* = *urias*, *kaczkias* = *kacz-kias*, *fuvát* = *fuvat*, *korlát* = *korlat*, *magyarán* = *magyaran*, *igazán* = *igazan*, *fondl* = *fonal*. Különböző több gyökszóban a rövid *a*-tól egészen különböző

alkatrész, melyet értelemváltoztatás nélkül fölcserélni nem lehet, pl. ezekben: *ág ag, ágy agy, vágy vagy, hál hal, csáp csap, már mar, tár tar, rág rag, nyál nyál, váll váll, tág tag, tár tar, kár kar, kánya kánya, bánya banya*, stb. Más részről az *a* és *é* több rokonértelmű szóban mint egymásnak változatai fordulnak elő, pl. *ár* (pretium), érték (valor), *bér* = fizetett ár; *sár caer*; *vág vég*; *tár tér*; *vás vés*; *táv tév*; *láb lép*; *fonák fenék*; *kágyló kágyó, kégyó, csáp csép*, stb.

Á, (2) természetutánzó hang bizonyos lelki vagy kedélyi állapotok kifejezésére, melyek szájítátás által nyilatkoznak, milyenek a) a bámulás, csudálkozást, ostobaságot együgyűséget jelentők, pl. *á! á! ám, amé, ámít, ámül, ástí, ájúl*, előtéttel: *bá, bám, bámé, bámül, bámés, bámészködik, báva, má, mákó, málté, mámmám, mámmor, mámmog, táú, tátté, tálogat*, b) némely teljes szívből fakadó, s mintegy nyílt szájon kiömlő indulatokat jelentők, mint: *áh, áhít, áhítat, áhítos, átok, ádás, ádászkodik*; *h* előtéttel: *há, hála, hálál, hálálkodik*. Mint természeti hang más nyelvekben is hasonló jelentésű szók alaphangja.

—**Á**, (1), határozói képző, fenhangu szókban megfelel neki az *é*: *al-á, re-á* öszvehúzva *rá, tovább-á sok-á, el-é, fel-é, föl-é, mell-é*; néha előszellettel: *ho-vá*, tájéjtással: *há, hoz-ja* régiesen, ma: *hoz-zá*, melyhez hasonló *köz-sé* = *köz-jé*. Jelent valahová, egy helyről másóhová menést. A régieknél előfordúl helynevek mellett is: „Annak utána hogy Bakits Pál Györé szálla“ (Tanúhallgatás a XVI. századból. Magyar Nyelvemlékek II. kötet 50. lap); „Mehmeth basa két negyven-ezer embervel jutott fel Pesté“ (Ugyanott az 51. lapon). Eredetére nézve nem más mint a távolra mutató rövid *a*, aminthogy ezekben: *ho-v-a, haz-a* röviden is ejtetik. Néha toldalékkul még *ba be* ragot is vesz magához, különösebben a fenhangu szókban, mint *elé-be, köz-be* (= *közé-be*), *föli-be* (= *fölé-be*).

—**Á**, (2), igerag a határozott vagy tárgyi igeviszonyítás első múltjában és óhajító módjában; fenhangu szókban megfelel neki az *é*: *lát-á, hall-á, olvas-á*; *szeret-é, dicser-é, kér-é*, melyek régiesen így állanak: *láta-ja, halla-ja, olvasa-ja, szerete-je, dicserne-je*. Ezen ragok a halotti beszédben *va ve* alakban fordulnak elő: *halla-va, terümté-ve, feledé-ve, vete-ve*; *j* vagy *v* nélkül is ezekben: *tiluto-a* (= *tilto-a* = *tiltá*) és *mondo-a* (= *mondá*); gyakrabban előjön ezen régies *ja, je* az óhajító módban: *hallana-ja, látna-ja, dicserne-je, kérne-je*. Az *á* és illetőleg *é* tehát mindenütt öszve van vonva a határozatlan vagy alanyi igeviszonyítás félmutlat alkotó *a* e ragából, s a tárgyat (*j* vagy *i*) és egyszerűsámd személyt (*a* vagy *e* = *ö*) mutató *ja, je* (a halotti beszéd szerént *va ve*) ragokból: *hall-a-j-a* vagy *hall-a-v-a* = *hall-á, feled-e-j-e* vagy *feled-e-v-e* = *feled-é*. V. ö. — **A** igerag, és *Személynévadás*.

—**ÁB**, vékonyhangon **EB**, szóképsző, mely, csak igen gyéren, főneveket alkot leginkább elvont gyökökből, mint *has-áb, nyál-áb, ver-éb, ger-éb, szel-éb*. Rokoni a szintén neveket képző: *ab eb*, pl. *kasz-ab*

ter-eb, és *ap, ep, ip*, pl. *har-ap, gyar-ap, cser-ep, szil-ip, csir-ip*, stb.

ÁBÉCZE, (á-b-cz) fn. tt. *ábéczté, th. abéczték*. Azon bötük rende, vagy sorozata, melyekből az illető nyelvek alkotvák. *Magyar, német, ló abécze. Ábéczté tanulni. Érti hozzá, mint tyúk az abécztéhez*. Km. *Melyik az abécztében a középső bötü? Még az abéczté sem tanulta*, azaz, egészen tudatlan. *Ábécze, kis becse*, gyermekek szójátéka.

ÁBÉCZEREND, (ábécze-rend) ösz. fn. Általán bizonyos sokaságot képező szók, különösen személy vagy tárgynevek egymás utáni következtése, sorozása aszerint, amint első betűik az abécze sorában követik egymást. *Ábéczerendben késsült szótár, névlajstrom. A katonák neveit abéczerendben olvassák föl*.

ÁBÉCZÉS, (a-b-cze-es) mn. tt. *ábécztés-t*, vagy —*é, th.* —*ék*. 1) Ami abécztét foglal magában, amiből abécztét tanulnak. *Ábécztés könyv, tábla*. 2) Aki abécztét tanul. *Ábécztés gyermek*.

ÁBEL, férfi kn. tt. *Ábel-t, th.* —*ék*. Héber eredetű szó, s am. mulandó, hiú.

ÁBER, alsó csallóközi tájéjtással, l. **ALBERT**, palócsoan: **ÓBER**.

ÁBOLYOG, l. **ÁMOLYOG**.

ÁBRA, (ábr-a) fn. tt. *ábrát, th. ábrák*. Valamely test terjedtségének határait, alakját, idomát fővonalakban mutató rajzkép (Figura). *Erdőműltani ábrák, gépábrák, mértani ábrák*.

Elavult, s most újra divatba hozott szó. Származékai: *ábrás, ábrásat, ábrásol, ábránd, ábrándos, ábrándozik*, melyek mind bizonyos alakra, formára, képre vonatkoznak. Ezen alapérteménynyél fogva hasonló hozzá a persa: *ábrá* (= szemöld), hellen *ὄφρος*, szanszkrit *ábrás, ábravas*, latin *frons*, német *Braune* (Augenbraune), szláv *obraz*. Egyébiránt v. ö. **ABR, ABROSZ**.

ÁBRAHÁM, férfi kn. tt. *Ábrahám-ot*. Héber származású szó, jelentése: sokaság, vagy nemzetségek atyja. Van ily nevű falu is Szabolcs vármegyében, és Erdélyben. (Szent—). Helyr. —*ba, —ban, —ból*. *Szent-Ábrahám* mezőváros is Pozsony megyében.

ÁBRAHÁMFÁ, (ábrahám-fa) ösz. fn. Szicilia és Nápoly mocsáros vidékein termő fa. (*Vitex Agnus castus*).

ÁBRAHÁMFALU, helység Sáros megyében.

ÁBRAHÁMFALVA, helységek Szepes, Turócs stb. vármegyékben és Erdélyben; helyr. —*falvára, —falván, —falváról*.

ÁBRÁL, (ábra-al); áth. m. *ábrál-t*. Valamit alaprajzban alakít, formál, körülvonalaz.

ÁBRÁLÁS, (ábra-al-ás) fn. tt. *ábrálás-t, th.* —*ók*. Rajz általi alakítás, formálás.

ÁBRÁMFALVA, helység Sáros megyében. Régi oklevélben (1292-ből) előjön mint falu Borsodban.

ÁBRÁMSÍK, régi oklevélben: „Ad quamdam viam Abramsych vulgariter nuncupatam. (Baranyában 1235.).

ÁBRÁND, (ábra-and) fn. tt. *ábránd-ot*. Oly kép, illetőleg eszme, melynek megfelelő valósága nincsen, mely egyedül a képzeletben él, a képzelet szüleménye, különösen, mely a kedélyt akár kedvezőleg, akár kedvezőtlenül igaztja, midőn alaptalan reményt, vagy félelmet támaszt. V. ö. **ÁBRA**. *Ábrándokra építeni. Ábrándokban élni. Ábrándoktól félni. Hiú ábrándok.*

Várt üdvöd kincse bánat ára leszen,
Ha kart hízelgő ábrándokra nyitsz.

Vörösmarty.

ÁBRÁNDKÉP, (ábránd-kép) ösz. fn. Hiú, valósággot nélkülöző eszmekép, légben épített vár.

ÁBRÁNDOS, (ábra-and-os) mn. tt. *ábrándos-t*, vagy *-at*, tb. — *ak*. Ábránddal, azaz, hiú képzelgés-sel foglalkodó; légvárakat építő, azokban élő. *Ábrándos ifju, leány. Ábrándos elmefuttatás.*

ÁBRÁNDOSSÁG, (ábra-and-os-ság) fn. tt. *ábrándosság-ot*. Képzelgési légbekapkodás. *Ábrándosság miatt a komoly valót, az igazat nem látni. Ábrándosságra hajlandó ifju szerelmesek.*

ÁBRÁNDOZ, (ábra-and-oz); önh. m. *ábrándoz-tam*, — *tál*, — *ott*, par. — *z*, htn. — *ni*. Elméjét hiú, üres, alaptalan eszméken, reményeken futtatja. Jobb értelemben: az érzelmek, vágyak országában nemesebb hév által tüzelve föllegez, képzelő tehetsége felsőbb erőttől ihelve kedves szép dolgokkal foglalkodik.

ÁBRÁNDOZÁS, (ábra-and-oz-ás) fn. tt. *ábrándozás-t*, tb. — *ok*. Hiú, üres tárgyakba merülő képzelgés; az érzelmek túlvilágába ragadtatás; magasabb ihletésű érzélgés.

Nézd a világot: annyi milliója,
S köztük valódi boldog oly kevés,
Ábrándozás az élet megrontója,
Mely, kancsalul, festett cgekbe néz.

Vörösmarty.

ÁBRÁNDOZÁSI, (ábra-and-oz-ás-i) mn. tt. *ábrándozási-t*, tb. — *ak*. Ábrándozásra vonatkozó, azzal járó. *Ábrándozási világ. Ábrándozási eszmék. Ábrándozási hójlam.*

ÁBRÁNDOZIK, I. **ÁBRÁNDOZ**.

ÁBRÁNDOZÓ, (ábra-and-oz-ó) mn. tt. *ábrándozó-t*. Képzelgő, levegői tárgyakon, hiú eszméken kapkodó, ki a valóságot feledvén vagy mellőzvéen képzeletekkel foglalkodik, vesződik. *Ábrándozó szerelmesek.*

ÁBRÁNDVILÁG, (ábránd-világ) ösz. fn. Képzetelek világa.

A föld határin túl szállong az elme,
S ábrándvilágba kél öröm- s gyötrelme.

Kisfaludy Károly.

ÁBRÁNY, több helység neve Borsod, Sáros és Bihar vármegyékben. Helyr. — *ba*, — *ban*, — *ból*.

ÁBRÁNYKA, vagy **ÁBRÁNKA**, faluk neve Beregben, helyr. *Ábrányk-ára*, — *án*, — *árol*.

ÁBRÁZ, (1), (ábra-az); áth. m. *ábráz-tam*, — *tál*, — *ott*, par. — *z*. Valamely testnek külsejét rajzban lemásolja, valamit fő vonalaiban, árnyképben előad, szóval: ábrát alakít. Éltek e szóval Pázmán, Káldi, s mások. „Mint a majmok *ábrázni* akarják a keresztényi szertartást.“ „Mikor a mennyezetre nem csak Cherubimokat, de Oroszlányképeket is *ábrázata*.“ „Az Istent nem azért írják ábrázatban, mintha festékekkel voltaképpen *kiábrázhatnók*.“ Pázmán Kal. Származékai: *ábrázás, ábrázat, ábrázol*.

ÁBRÁZ, (2), (ábra-az) fn. tt. *ábráz-t*, tb. — *ok*. Régies, ma: ábrázat, kép. „Uram kerály! meghallgasd, és tennen elmédben ne alóhad (alftasad = véljed), hogy ez *képnek* csoda volta az mester vetkétől volna, de ezt az Isten szerezte, ki ez *ábráz*at megkedvelte; ha ez ábrázat megkedvelte, alkoszik (= illik), hogy te szeressed.“ Sz. Katalin verses legendája. „De az teremő úristen más *ábrázatra* fordítottá (fordítá). Elál-mélkodának rajta mindnyájan, és akarák hogy eltörjék, de az bölcs megtöltá őket mondván: Miért az nagy istennek elyen (ilyen) *ábráz* kellett, maradjon azon“ Sz. Kat. 2-dik prósai legen.

ÁBRÁZÁS, (ábra-az-ás) fn. tt. *ábrázás-t*, tb. — *ok*. Rajzolás, vonalazás, illetőleg árnyképezés, mely által valaki ábráz valamit.

ÁBRÁZAT, (ábra-az-at) fn. tt. *ábrázat-ot*. Általán bizonyos ábrát vagyis alakot előtűntető rajzolat. Különösen emberi arcz, mennyiben rajta a lélek ismertető jegyei leginkább lerajzolják, s vonásain a lélek mintegy lemásolva lenni látszik. *Szeld, nyájias, vad, ijesztő, durva ábrázat. Nincs rajta emberi ábrázat*, emberi alakjából ki van vetkőzve, elrutitva. „A képek előtt tisztességet tehetünk annak, akit jegyez az *ábrázat*.“ Pázmán Kal.

ÁBRÁZATISME, I. **ARCZISME**.

ÁBRÁZATLAN, (ábra-az-atlan) mn. tt. *ábrázatlan-t*, tb. — *ok*. Idomtalan, esetlen, formátlan rút ábrázatú, vagyis kellőleg nem ábrázott.

ÁBRÁZOL, (ábra-az-ol); áth. m. *ábrázol-t*. 1) Valaminek alakját rajzban leveszi, ábráját elkészíti. *Állatokat, növényeket ábrázolni*. 2) Valakinek vagy valaminek ábráját, formáját mutatja, jelenti, képezi. *Ezen képek Urunk kinszenvedését ábrázolják. Hát ezen festmény mily tájképet ábrázol?*

ÁBRÁZOLÁS, (ábra-az-ol-ás) fn. tt. *ábrázolás-t*, tb. — *ok*. Valamely testnek rajz általi előterjesztése, fő vonalaiban lemásolása.

ÁBRÁZOLAT, (ábra-az-ol-at) fn. tt. *ábrázolat-ot*. Maga azon kép, rajz, festmény, mely valaminek ábráját, alakját másolatban mutatja.

ÁBRÁZOLÓ, (ábra-az-ol-ó) fn. és mn. tt. *ábrázoló-t*. Művész, vagy műgyakorló, ki ábrákat rajzol, készít. Továbbá, ami valamit valamely képben, alakban, vagy jelvény által előterjeszt. *Szenteket ábrázoló festmények.*

ÁBRÁZOLT, (ábra-az-ol-t) mn. tt. *ábrázolt-at*. Aminek alakja, külső formája rajzolva van. *Ábrázolt állatok, növények, ásványok, érmek gyűjteménye.*

ÁBRÁZOLTAN, (ábra-az-ol-t-an) ih. Ábrázolt állapotban.

ÁBRÁZTAT, (ábra-az-tat); mivel. m. *ábráztatam*, —*tál*, —*ott*, par. *ábráztaas*. Valakinek vagy valaminek ábráját más által veteti, rajzoltatja le.

ÁBRÁZTATÁS, (ábra-az-tat-ás) fn. tt. *ábrázta-tás-t*, th. —*ok*. Miveltetés, parancsolás, rendelés, midőn valaminek ábráját elkészítettjük más által.

ÁBRI, férfi kn. tt. *Ábri-t*. th. —*k*. Ábrahám név kicsinyítés és bizodalmas rövidítése.

ÁBRIS, I. ÁBRI.

ÁCS, (1), öszvevont gyöke vagyis törőke (án-ca vagy ám-ca) az *ácsorog*, vagy *ácsorog* szónak, s jelent ámulással járó állapotot. L. ÁCSOROG.

ÁCS, (2) régiesen ÁLCS, fn. tt. *ács-ot*. Építő mesterember, ki fából épületeket s mindenféle épületekhez famunkákat, különösen tetőzéshez tartozókat készít.

Rokonságban látszik lenni a szanszkrit *takas* (vág) szóval, melyből jön *takasan* (ács), továbbá a latin *ascio*, *asciarius* szókkal. Asonban eredetileg *ács*, *ács* volt, mint az *ács* helység neve I. Ferdinánd 1559-diki oklevelében: „Possessiones Thenyü et Álchi“ = *ács*. *Nemde es az ács fia és Máriának fia*. Münch. cod. *Egy ács keresztfákat csinál és farag*. Régi Passio. Tudniillik a magyar *ól*, több keleti nyelven *aul ula*, jelent aklot, gazdasági hajlékot, épületet, miszerint *ács* = *ól-aci*, azaz *ólsináló*, mint *szubbon-aci* = *szubboncsináló*, s valószínűleg ezen hasonlat szerint a *szőcs* is = *szőr-aci*, és a *csizma-ria* = *csizmacsináló*. Sőt *ács* = *ács* egészen egyesik a régies *csedl* (= *csinál*) szóval, betűátételel fogva, mint ezekben is: *csok(ély)* = *kes(keny)* = *kis*, *pök* = *köp*, *pala* = *lap*, *egy-eleg* = *vegy-eleg* stb. Jászay Pál véleménye szerint (Münch. cod. 269. lap) maga az *állít* szó. A perzsa nyelvben is *ustád* (artifex, opifex, magister, doctus) *isztáden* (stare, consistere) igétől látszik származni. A sínai nyelvben pedig *csáng* am. opifex, artifex és *csing*, am. perficere, construere.

ÁCS, (3), falu neve Komárom vármegyében; helyr. —*ra*, —*on*, —*ról*. „A szemetek a kulacson, a kezetek a kalacson, kár Ácson, a karácson.“ Szirmay Hungaria in Par.

—ÁCS, hangzováltozattal ÉCS, ÓCS, ÖCS, főneveket alkotó képző, s eredetileg nem más, mint az *ás és, ós és* módosított alakja, mint az illető származékok elemzése után gyanítható; pl. *tan-ács* = tanás t. i. tanát tartalmazó mondat, javaslat, és tanát adó személy; *köv-ács* = koh-ás, azaz, kohával dolgozó mesterember; *köp-ács* = kopás, azaz, bizonyos termények lekopott héja; *kal-ács* = kalás, azaz, kalinkosan fonott sütemény; *kaj-ács* = kajcsos tag; *ken-ács* = kenős, kennivaló, *bab-ács* = babós, légyfajta. Tudniillik az *s* és *cs* gyakran váltakozni szoktak, kivált tájbeszédben, pl. *ordás ordács*, *bordás bordács*, *taligás, taligács* stb. A többi ide tartozó szók elemzését l. saját rovatatik alatt.

ÁCSA, falu Somogy megyében; helyr. *Ácsá-n*, —*ra*, —*ról*.

ÁCSBÁRD, (ács-bárd) ösz. fn. Széles bárdhoz hasonló szekercze, vagy szakócza, melylyel az ácsok a munkába vett gerendákat simára egyengetik.

ÁCSFA, (ács-fa) ösz. fn. Általán azon fanemek, különösen fenyvek, tölgyek stb. melyekből az ácsok dolgozni szoktak.

ÁCSFATUTAJ, (ács-fa-tutaj) ösz. fn. Tutaj, melyen az ácsfát, épületfát vizen alászállítják. Máskép a tutaj neve *szál*, vagy a Dunán és Vágon *talp*.

ÁCSFEJSZE, (ács-fejsze) ösz. fn. Sajátságos formájú, hosszufejű fejsze, melylyel az ácsok a faragás alá vett faszálakról hosszú forgácsokat hasogatnak, azután bárdal simítják, egyengetik.

ÁCSFURÓ, (ács-furó) ösz. fn. Az ácsi munkánál használtatni szokott nagyobbserű furó. L. FURÓ.

ÁCSHELY, (ács-hely) ösz. fn. Tágas tér, udvar, kerített hely, hol az ácsok faragni szoktak. Némely tájakon: *páhó*, a német *Bauhof*-ból (?) elrontva.

ÁCSINAS, (ács-inas) ösz. fn. Az ácsmesterséget ujonczképen tanuló, gyakorló gyerkőcse, vagy siheder.

ÁCSKÉSZÜLET, (ács-készület) ösz. fn. Kifaragott, vagyis kellőleg idomított ácsfák öszvege, mely bizonyos épületre alkalmaztatik.

ÁCSKŐ, (ács-kő) ösz. fn. Kőforma vörös festékdarab, melylyel az ácsok a csapcsinórt szokták festeni, vagy a fákat vonalazni.

ÁCSKRÉTA, I. ÁCSKŐ.

ÁCSLEGÉNY, (ács-legény) ösz. fn. Ácsmesterséget gyakorló, s bizonyos mester alatt dolgozó czéhbeli legény.

ÁCSLEVÉL, (ács-levéli) ösz. fn. A német *Beilbrief* értelmében jelent írásba foglalt szerződvényt, melyet a tengeri hajók ácsaival mint olyanokkal kötni szoktak.

ÁCSLÓSZÉK, (ácsló-szék) ösz. fn. Négy lábbal ellátott hosszukás székforma állvány, melyre a munkába vett gerendákat vaskapcsokkal megerősítve fektetni szokták; használják egyszerűen is: *ácsló*.

ÁCSMESTÉR, (ács-mestér) ösz. fn. Az ácsmivességben czéhileg tanúsított ügyességgel, és gyakorlati jogokkal bíró személy.

ÁCSMESTÉRSÉG, (ács-mesterség) ösz. fn. 1) Ácsmiviek készítésének, és öszveszerkesztésének mesterisége. 2) Ácsmestéri jog.

ÁCSMUNKA, (ács-munka) ösz. fn. 1) Ácsolással foglalkodás. *Nehéz, fárasztó ácsmunkával keresni kenyerét*. 2) Mindenféle famű, melyet ácsok szoktak készíteni, pl. háztetők, fahidak stb.

ÁCSMŰ, I. ÁCSMUNKA. 2).

ÁCSODOZ, (ács-od-os); gyak. önh. m. *ácsodostam*, —*tál*, —*ott*, par. —*s*. Ácsi munkával foglalkodik, ácsműveket készítget. Ezen elavult ige már csak bizonyos játékversben él, mely így kezdődik: „Lengyel László jó királyunk,“ hol a többi között

előfordúl: *Ácsok vagyunk, ácsodozunk. Kinek ácsodostok?*

ÁCSOL, (ács-ol); áth. m. *ácsol-t*. Ácsok módjára, ácsfejzével faragja, idomítja a fát, illetőleg ácsművet készít. Képzésére olyan, mint: *kovács kovácsol*.

„Hídunk lábát lerontátok,
Fel sem ácsoldátok.“

A föntebbi játékversben.

ÁCSOLÁS, (ács-ol-ás) fn. tt. *ácsolds-t*, tb. — *ok*. Ácsfaragás, ácsmunka készítése.

ÁCSOLAT, (ács-ol-at) fn. tt. *ácsolat-ot*. Ácsmű, ácsmunka, ács által kifaragott, bizonyos célra idomított.

ÁCSORG, I. **ÁCSOROG**.

ÁCSORGÁS, (ám-cs-or-og-ás) fn. tt. *ácsorgás-t*, tb. — *ok*. Hivalkodó álldogálás, s mintegy szájtátogató. V. 8. **ÁCSOROG**.

ÁCSORGÓ, (ács-or-og-ó) mn. és fn. tt. *ácsorgó-t*. Hivalkova álldogáló, tátogató, szájtátó. *Kapuban ácsorgó lúta cseléd. Ácsorgó napzármas. Ácsorgó úri szolgák. Haszontalan ácsorgó.*

ÁCSORI-VICSORI, ikerített fn. Szájtátó, fogait mutogató henye, haszontalan, vagy bolondos hüle ember. Alsó írásmódban használható népies kifejezés. Az *i* képző gúnyos jelentésű, mint ezekben: *vigyori, oktondi, bufti, kelehajti, markapöki, sunyi, stb.*

ÁCSOROG, (ács-or-og); önh. és hangugrató, m. *ácsorog-tam, —tál, vagy ácsorg-ottam, ácsorgottál, ácsorgott*, htn. — *ni* vagy *ácsorgani*. Hivalkodva, szájtátva, henyén bámészkodva tölti az időt. *Ácsorog, mint a boltozleány. Km. Utcaán, ajtóban ácsorogni*. Eredetileg *ácsorog*, azaz *ám-cs-or-og*, a bámulásra, szájtátásra vonatkozó *ám* gyöktől. L. **Á**, gyökszó.

ÁCSSÁG, (ács-ság) fn. tt. *ácsság-ot*. Ácsmesettség.

ÁCSSINÓR, (ács-sinór) ösz. fn. Sinór, melyet az ácsok az ácsolandó fák kimérésénél használnak.

ÁCSSZEG, ösz. fn. 1) Nagyfejú vas szeg, melyet az ácsok szoktak használni. 2) Az ácsmunkába vett gerendák megerősítésére szolgáló vas kapocs.

ÁCSTÉR, I. **ÁCSHELY**.

ÁCSUDVAR, I. **ÁCSHELY**.

ÁCSUL, (ács-ul) ih. 1) Ácsok módjára, úgy, mint az ácsoknál szokás. 2) Mesterségesen. Ez utóbbi értelemben ritkán használtatik. A latin *fabre, affabre* szónak felel meg.

ÁD, (1), áth. ige, I. **AD**.

ÁD, (2), elvont gyöke az *adás* szónak és származékainak. Legközelebbi rokona *át*, a szintén vad indulatra vonatkozó *átok* szóban. Hasonlók hozzá a latin: *odi odium*, hellen: *ὀδῆσ, ὀδίζω*, német: *Hass, göth: hatís*, stb. Köz eredetűre nézve a szív mélyéből erősen kitörő indulathang.

— **ÁD**, (1) hangrendileg párhuzamos magashangu társa *éd*, szóképző, mely néhány mellék és főneveket alkot, mint: *galád, család, cseléd, segéd, negéd*. Úgy látszik, hogy ezen *ád éd* eredetileg az

ARAD. MAGY. SZÓTÁR.

illető törzsszók véghangzójából (gal-a, csal-a, csel-e, stb.) és *d* toldalékbütüből állott össze, olyformán, mint a *Mocsolád, Karád, Ürgéd*, stb. helynevekben.

— **ÁD**, (2), mint második személyrag az egyes számban, magashangon *éd*, az illető törzs véghangzójából és az *ad ed* ragokból olvad össze, pl. *haza-ad hazád, apa-ad apád, néne-ed néned, kefe-ed kefed; olvasa-ad olvasád, íra-ad írad, vere-ed veréd*, stb.

ÁDÁM, fn. tt. *Ádám-ot*. Az első ember neve. *Mindnyájan Ádámtól származunk. Ádám fiai, maradéki. Ádám büne*. A héber nyelvben am. ember, eredetileg vöröset jelentő **אדם** gyöktől, honnan származik a többek közt: *adamah* (am. föld) is. A török nyelvben is *adem, adam* embert jelent.

ÁDÁM-FÖLDE, falu Sáros megyében; helyragokkal: — *földé-n, — földére, — földéről*.

ÁDÁMOS, helység neve Erdélyben; helyragokkal: — *on, — ra, — ról*.

ÁDÁND, (Ádám-d) falu Somogyban; helyragokkal: — *ra, — on, — ról*.

ÁDÁNY, puszta Somogy vármegyében; helyragokkal: — *on, — ra, — ról*.

ÁDÁSZ, I. **ÁDÁZ**.

ÁDÁZ, (ád-áz) (1) mn. tt. *ádds-t*, tb. — *ok* vagy — *ak*. Dühös, bösz, kegyetlen, szörnyű, vérszopó. *Ádáz tigris. Ádáz szarnok*. Eredetire nézve I. **ÁD**, gyök.

ÁDÁZ, (ád-áz) (2), önh. m. *ádds-tam, —tál, —ott, par. —s*. Dühöng, kegyetlenkedik, dühösen áhít. Azon szók osztályából való, melyek ugyanazon alakban igék is nevek is, mint: *halász, vadász*, stb.

ÁDÁZÁS, (ád-áz-ás) fn. tt. *áddás-t*, tb. — *ok*. Dühödés, dühöngés, böszült kegyetlenkedés, dühös áhítás.

ÁDÁZAT, (ád-áz-at) fn. tt. *áddzat-ot*. Dühös, bösz indulat, kegyetlenségre törő kedélyi állapot.

ÁDÁZUL, (ád-áz-ul) ih. Dühösen, böszülten, vérszopó, kegyetlen indulattal.

ÁDÁZUL, (ád-áz-ul); önh. m. *áddzul-t*. Ádázul lesz, böszül, dühödik.

ÁDVENT, fn. tt. *ádvent-et*. Üdvözítőnk születési ünnepét megelőző időszak, mely karácson előtt legalább három héttel kezdődik, s a katolika anyaszentegyház szertartása szerint különös előkészületi ajtatosságok és böjti napok által szenteltetik meg. Az egyházi évszámolás az első ádventvasárnaptól veszi kezdetét. A latin *adventus* szónak értelme szerint am. *jövetel, Úrjövetel*.

ÁDVENTI, (ádvent-i) mn. tt. *ádventi-t*, tb. — *ek*. Ádventből való, ádventre vonatkozó, ahhoz tartozó, azon időszak alatt létező, létrejövő, stb. *Ádventi vasárnapok. Ádventi kántorböjtek. Ádventi mise, ének, ájtatosság. Ádventi rövid napok*.

ÁFONYA, I. **AFONYA**.

ÁG, fn. tt. *ág-at*, tb. — *ak*. Tulajd. ért. a növények, különösen fák derekából kifakadó kisebb-nagyobb száru sarjadék. *Vastag, vékony, egyenes, görbe ág. Zöld, lombos, száraz ág. Piros, sima, görcsös héju,*

nyers ág. *Fadg, rózsadg, szőlődg. Fattyu ág, mely buján a gyökérről sarjadzik. A fattyu ágak mély gyökereket nem vernek. Km. Nyers fának száraz ágát nehéz vágni. Km. A szegény embert még az ág is húzza. Km. Ágról szakadt ember, jöttment szegény rongyos. Ágravaló, akasztani való. Átv. ért. 1) Bizonyos eszköznek ághoz hasonló része. Villa ágai. Három ágú vasvilla. Két ágú kis kapa. 2) A folyók derekából kiszakadó kisebb medrek, folyók, fokok, erek. Öreg Duna győri, nádszegi ág. Vágduna ág. 3) Bizonyos szellemi vagy erkölcsi egészenek egyes részletei. A tudományok, ismeretek különféle ágai. 4) Az ész működésének egyes szervei. Eszem ágában sem volt. 5) A nemzetségi fában, illetőleg nemzedéki leszármazásban jelenti azon vérségi fonalat, melynél fogva valaki az ősi törzsekkel összefügg. Férfi vagy fiú ág. Leány ág. Mellék ágon atyafiak. Harmadik, negyedik ág. Hamis keresmény nem száll harmadik ágra. Km.*

Alaphangra nézve hasonlók hozzá a szanszkrit *çáká* (fakad), honnan: *çáká* (ág), a német *Zacke, Zweig*, a sinai *kó* (ramus), a finn *oksa*, a török *agadai* (fa). Egyébiránt a magasodás alapfogalma látszik rejleni benne, s rokona: *hág* = magásra lép, honnan: *ágaskodik* = *hágaskodik*, mint a németben a *Baum* és *Bäumen*.

— ÁG, magashangon *ég*, kevés főnevet képes leginkább elvont gyökökből, mint: *vil-ág, vir-ág, vend-ég*. Úgy látszik, nem egyéb, mint a rövid *ag, eg* képző megnyújtott vagy összevázott változata: *viló-ag, viró-ag, l. —AG, képző*.

ÁGABOGÁL, (ága-bogál); ikerített önh. m. *ágabogál-t*. Székely szójárás szerint am. himelhámol, imígy amúgy, akadozva mentegetődzik.

ÁGABOGAS, l. ÁGASBOGAS.

ÁGACSKA, (ág-acs-ka) kics. fn. tt. *ágacskát, tb. ágacskák*. A maga nemében kised, fiatal, gyönge ág.

ÁGAS, (ág-as) (1), mn. tt. *ágast* vagy *—at, tb. —ak*. Aminek ágai vannak, különösen ágakkal bujálkodó, bőven sarjadzó. *Ágas fűs. Némely fanemek ágasabbak, miní mások. Átv. ért. aminek növényághoz hasonló részei vannak. Ágas kapa. Ágas szarvak.*

ÁGAS vagy ÁGOS, (ág-as vagy ág-os) (2), fn. tt. *ágas-t, tb. —ok*. Két ággal végződő s földre vert fa oszlop vagy rúd, melynek ágai közé valamit fektetnek, s mely az illető tehernek mintegy tartaléklul szolgál. *Kútágas, mely a gémet tartja. Házágas, melyre a ház födele nehezkedik. Átv. tréfás ért. ló ágas, midőn valaki fejre áll, és szétvetett lábazáirival ágast képez. Mint helynév előfordúl régi oklevelekben (Ogus, Agos, Ágas. Jerney. Nyelvkincsek).*

ÁGASBOGAS, (ágas-bogas) ikerített mn. Aminek sűrűen egymásba fogódzó tekeredett, görbe gurba ágai és sok bogai, csomói vannak. *Ágasbogas vén somfa, tükebedokor. Ágasbogas a diófa teteje. Népd. Átv. ért. sokfelé ágazott, elterjedett. Ágasbogas só-*

gorság, a lakodalmi versekben. Továbbá bonyolodott, szövevényes szerkezetű.

ÁGASEGYHÁZA, puszták Pest megyében és a Kis-Kunságban; helyragokkal: —*hásdn, —hásdra, —hásdról*.

ÁGASHALOM, helynév (Agoasholm) a váradi Regestrumban.

ÁGASKODÁS, (ág-as-kod-ás) fn. tt. *ágaskodás-t, tb. —ok*. Cselekvés, midőn valaki vagy valami ágaskodik.

ÁGASKODIK, (ág-as-kod-ik); k. m. *ágaskodtam, —tál, —ott, hatn. —ni*. Saját ért. mondjuk négy lábú állatokról, midőn hátulsó lábaikra állván, első lábaikat fölfelé tartják; különösen ágaskodik a ló, midőn akár szilaj, akár délczeg indulatból első lábait magasra emeli. Széles ért. ágaskodik az ember is, midőn lába hegyére állva fölemelkedik. Elemzésére nézve l. ÁG, fn.

ÁGASODÁS, (ág-as-od-ás) fn. tt. *ágasodás-t, tb. —ok*. A növényi sarjadszásnak azon neme, midőn ágai nőnek.

ÁGASODIK, (ág-as-od-ik); k. m. *ágasodtam, —tál, —ott, htn. —ni*. Mondjuk általában növényekről, különösen fanemüekről, midőn ágaik nőnek, szaporodnak. *A lebotolt fűzfák újra ágasodnak. Átv. ért. a nemzetségi törzs szaporodik, több ágra szakad.*

ÁGASPÓCZ, (ágas-pócz) ősz. fn. Több sugarakra s mintegy ágakra szakadó oszlopféj.

ÁGASMOH, (ágas-moh) ősz. fn. Vékony ágakat képző szálas mohfaj.

ÁGASUL, önh. m. *ágasul-t, l. ÁGASODIK*.

ÁGASSZÁRNY, (ágas-szárny) ősz. fn. A két-ágú állványnak, oszlopnak, ágasnak egyegy szárnya, illetőleg ága.

ÁGATLAN, (ág-atlan) mn. tt. *ágatlan-t, tb. —ok*. Aminek ágai nincsenek, ágaitól fosztott, nyezett, botolt. *Ágatlan törzs, faderék*. Határozóképm. *ágatlanul*.

ÁGATLANUL, (ág-atlan-ul) ih. Ág nélkül, ágatlan állapotban, ágaitól megfosztva.

ÁGAZ, (ág-az); áth. m. *ágas-tam, —tál, —ott, par. —s*. A fa ágait lemetazi, nyesi, botolja. *Ágasni a fiatal erdőből, pagonyt. Ágasni a fűsést*. Képzése olyan, mint a *hámos, fattyas* igéké.

ÁGAZÁS, (ág-az-ás) fn. tt. *ágazás-t, tb. —ok*. 1) Midőn az *ágas* áthatótól származik, am. ágak lemetzése, botolása. 2) Midőn törzse *ágasik*, am. ágak növése, szaporodása, vagy átv. ért. nemzedéki leszármazás, szaporodás. V. 8. ÁGAZIK.

ÁGAZAT, (ág-az-at) fn. tt. *ágasat-ot*. 1) Fa, vagy másnemű növény ágainak összege. *Fűsfa sűrű buja ágazata. Nyírfának, szomorúfűsnek lefityegő ágazata*. 2) Átv. ért. a hitvallásnak vagy valamely tudománynak egy-egy cikke, tanigazsága. *Hítágazat. A kathólika hit ágazatai*. (Dogma fidei).

ÁGAZIK, (ág-az-ik); k. m. *ágas-tam, —tál, —ott, par. —szl, htn. —ni*. Ágai nőnek, sarjadszanak, szaporodnak. *A fák először rigyáznak, azután ágasnak.*

Átv. ért. *ágaznak a folyók*, midőn több kisebb mederre szakadoznak; *elágazik a nemzetség* szaporodás által. Általán elágazik valami, midőn a maga nemében több hasonló részek, tagok, szakok stb. fejlenek ki belőle. V. ö. **ÁG**, **fn.**

ÁGBOG, (ág-bog) ösz. fn. tt. *ágbogogat* vagy *bogot*, tb. *ágbogok* vagy *bogok*. Sűrű növési, s bogot képező ágak. Átv. ért. szövvény, bonyodalom, nehéz megfejtésű valami. Ezen dolagnak sok *ágboga* van.

ÁGCSA, (ág-csa) kics. fn. tt. *ágcsá-t*, tb. *ágcsák*. A maga nemében kisdéd *ág*, *ágacsa*.

ÁGDUNA, 1210-diki oklevélben: Ad Danubium, quod vulgo dicitur. Ag Duna = *Duna ága*.

ÁGERDÖLÉS, (ág-erdölés) ösz. fn. A fák ágainak lemetzése, lenyese, Felső Duna és Vág mentében: *botolás*.

ÁGERDÖLŐ, (ág-erdölő) ösz. fn. Munkás, aki a fák ágait nyesi, botolja. Különösen aki a pagonyt, vagyis fiatal erdőt a fattyusarjaktól megtisztogatja.

ÁGÉSZ, (ág-ész) (1), áth. m. *ágész-tam*, —*tál*, —*ott*, par. —*sz*. Az erdőben száraz ágakat keres és öszveszed, a régi urbéri törvények értelmében *fáész* vagy *fáiz*. Mondják a barmokról is, hogy *ágésznek*, midőn a zöld ágakat rágicsálják. Sajátnemű képzése olyan, mint: *rákész*, e helyett: *rákász*.

ÁGÉSZ, (ág-ész) (2), fn. tt. *ágész-t*, tb. —*ok*. Aki az erdőben száraz ágakat keres és szed. Hasonló képzésű: *rákész*, azaz, rákkereső, rákfogó. Azon szók osztályába tartozik, melyek ugyanazon alakban jelentenek cselekvést és cselekvőt, vagyis igék és főnevek.

ÁGFA, (ág-fa) ösz. fn. A fának levágott ágai-
ból álló készlet, milyen a vastagabbféle *dorongfa*, és a vékonyabbnemű ágakból való *rüszefa*. *Ágfával tüzelni*.

ÁGFÜRÉS, (ág-fürész) ösz. fn. A kertészek és ágerdőlők kisebbnemű fürése, melylyel az ágakat lenyestik.

ÁGH, *Nagy-Ágh*, helység neve Baranya megyében; helyragokkal: —*on*, —*ra*, —*ról*.

ÁGHÓ, l. **ÁGÓ**.

ÁGIRTÁS, (ág-irtás) ösz. fn. l. **ÁGERDÖLÉS**.

ÁGKERESZT, (ág-kereszt) ösz. fn. A czimer-
tanban jelent czimereken látható keresztet, mely ághoz hasonló sugarakkal van ellátva.

ÁGLA, elvont törzse az *áglál* szónak és származékainak. Röviden: *agla*, tulajdonképen: *akla*, azon *ak* gyöktől, melyből *akaszt*, *akgat* származtak. V. ö. **ÁGLÁL**.

ÁGLÁL, (ag-la-al); gyak. áth. m. *áglál-t*. Valami szakadt, rongyolott jószágot imgy-amúgy öszveakgat, kiigazít. Máskép: *aklál*.

ÁGLÁLÁS, (ág-la-al-ás) fn. tt. *áglálás-t*, tb. —*ok*. Nagyjában végzett foltozás, öszveakgatás.

ÁGLEVÉL, (ág-levél) ösz. fn. A növény különösen fa ágain növe levél, különböztetésül a növény derekából sarjadzó vagy viráglevéltől.

ÁGNES, női kn. tt. *Ágnes-t*, tb. —*ok* vagy *ék*. Hellenlatin: *Agnes*. Hellen jelentése: tiszta, szep-
lőtlen, szűz (*áyrós*). A Debreczeni legendáskönyvben: *Annos*.

ÁGNYALÁB, (ág-nyaláb) ösz. fn. Rövidebbre vágott s csomóba, kérébe kötött ágak; rőzsekévc, pőzs.

ÁGNYESŐ, (ág-nyeső) ösz. fn. Kertész vagy erdőtisztító munkás, aki a fák száraz vagy buja sarjadzása ágait lemetéli, ritkítja. Így nevezik azon késnemű eszközt is, melylyel e munkát végzik.

ÁGNYESŐLÉK, (ág-nyesőlék) ösz. fn. Nyesés által lemetezett faágak.

ÁGÓ, falu Bars megyében és pusztá a Jászságban. Helyr. —*n*, —*ra*, —*ról*.

ÁGOS, l. **AGOS**.

ÁGOST, férfi kn. tt. —*ot*. Latinul: *Augustus*, jelentése: magasztos. V. ö. **ÁGOSTON**.

ÁGOSTA, fn. tt. *Ágostá-t*. 1) Bajorország egyik nevezetes városa (Angsburg, Augusta Viudelicorum), melynek közelében a magyarok a X. században egyszer fényes diadalt nyertek, máskor meg nagy csapást szenvedtek. 2) Női keresztnév is. (Augusta). V. ö. **ÁGOST**.

ÁGOSTAI, (ágosta-i) mn. tt. *ágostait*, tb. —*ak*. Ágostából való, oda tartozó, onnan credő, arra vonatkozó stb. *Ágostai közönséges hírlap*. *Ágostai hitvallás*. *Ágostai utközet*.

ÁGOSTON, férfi kn. tt. *Ágostont*, tb. —*ok*. Latinul Augustinus. *Szent Ágoston doctor*.

ÁGOSTON-FALVA, helység Erdélyben; helyragokkal: —*falván*, —*falvára*, —*falváról*.

ÁGOSTYÁN, helység, helyragokkal: —*ba*, —*ban*, —*ból*.

ÁGOTA, női kn. tt. *Ágotát*, tb. *Ágoták*. Erce-
tije a hellen: *Agatha*, azaz jó. Van ily helység is (Szent—) Fehér megyében.

ÁGOZÁS, pusztá Somogy vármegyében; helyragokkal: —*on*, —*ra*, —*ról*.

ÁG-SZENT-PÉTER, **AGG-SZENT-PÉTER**, hely neve Fehér megyében.

ÁGTÓ, előjön régi oklevelekben (1248—1253.) „Ad quoddam Stagnum, quod *Agtou* dicitur“ (Jerney. Nyelvkincsek).

ÁGTŐ, helynév (Agtu) 1268-diki oklevélben.

ÁGUCS, őrségi tájzsó Vas vármegyében, s am. *Ágas*.

ÁGÚT, (ág-út) ösz. fn. A főútról letérő mellékút.

ÁGZIK, (ág-az-ik); k. m. *ágsz-ott*, htn. —*ani*. Ágakat hajt, ágai sarjadzanak. Az *ágazik* igtől abban különbözik, hogy emez átv. értelmekben is használtatik, az *ágzik* pedig nem.

ÁGY, fn. tt. *ágy-at*. 1) Holmi puhábbnemű anyagból álló, s fészek gyanánt elrendezett teríték, melyre alvás végett fekünni szokás. *Szalmából, szénából, kukoricahéjből vetett ágy*. *Egyedára hányt ruhanéműkből, letértett bundából való ágy*. *Párnás, dunyhás, paplanos ágy*. *A bojtárom vizen sáron*,

magam a paplanos ágyon. Népd. *Ágyat vetni, ágyat fölbontani. Vetett ágy. Aki a pad alatt hever, vetett ágyra ástonkik.* Km. *Ha jól veted ágyadat, jól nyugoszol.* Km. *Könnyű végbevenni azt, aminek más vetette meg ágyát.* Km. *A rósságyban is félhetni a tövisről.* Km. *Az Isten könnyebbítse meg ágya szalmáját, azaz haljon meg. Eb ágyában ellett, eb ágyában született. Halálos ágyon fektetni. Gyermekágyban lenni = szülni.* 2) Szilárd anyagból, nevezetesen fából, vasból készített bútorféle állvány, melyre a fentebbi értelemben vett ágyat helyezik. *Fa ágy, vas ágy. Fes-tett tulipános ágy. Katonágy, azaz hevederes, melyet össze lehet hajtani. Fődeles ágy. Ágy feje, lába, oldala, pártásata, feneké.* 3) Átv. ért. bizonyos művek öblös része, melybe valamit fektetnek behelyeznek. *Puska ágya, melyben a cső fekszik. Továbbá: meder, fenék, aly. Virág, folyamágy, ecsetágy.* 4) A kertészeknél a vetemények ültetésére különkülön választott osztály. *Virágágy, borsóágy, melybe virágot, borsót ültetnek.* 5) Nyomatás végett a szűrűre kitergetett gabona öszevege. *Hat hét keresztből vetett ágy. Egy nap két ágyat elnyomtatni.*

Ha alapfogalomul azt vesszük, hogy az *ágy* am. alvó hely, alvónak készített fészek, így elemezhető: *al-gy*, az *alszik* ige gyökétől, mely hosszan ejtve *ál*, az *álom* származékban és a *hál* előlehes szóban. Ide sorozható az *al-om* is, mely barnok alá vetett ágyat, alvóhelyet jelent. Mennyiben pedig az *ágy* valaminek alját, alapját teszi, azon *al*-ból származtatható, melyből *alatt*, *alul*, *alá* stb. származnak. Megvan az *l* e származékban is: *álgyl*, mely valamint régente úgy ma is használnak ez alakban. Egyébíránt rokonok hozzá az előtétés goth: *badi* (ágy), szanszkrit: *pat*, svéd: *baedd*, német: *Bett*, stb. Képzésre nézve olyan, mint: *rom-gy*, *tár-gy*, *hor-gy*, *töl-gy*, *völ-gy*, *ir-gy*, stb. L. —GY, mint képző.

—ÁGY, némely helynevek képzője, mely valószínűleg nem egyéb, mint az *ad dá* helyképzők lágyított változata, t. i. a *d* helyképző gyakran *gy*-re alakul által, pl. *Somod Somogy, Fűred Fűregy*, és így: *Halmágy, Szilvágy, Torbágy, Hortobágy, Szilágy, Har-ságy, Almágy, Palágy* = *Halmád, Szilvád, Torbád, Hortobád* stb. L. —D, helyképző.

ÁGYA vagy ÁGYA, falu Arad megyében; helyragokkal: *Ágyán, —ra, —ról.*

ÁGYACSKA, (ágy-aca-ka) kics. fn. tt. *ágyacs-kát*, tb. *ágyacs-kák*. A maga nemében kiaded, pl. gyermeknek való ágy.

ÁGYAL, (ágy-al); áth. m. *ágyal-t*, htn. —ni. Ágyneműket fekhelyül elkészít, kellőleg elhelyez, ágyat vet. Átv. ért. a gabonakévéket nyomatás alá kitergeti, máskép: *ágyas*.

ÁGYALÁS, (ágy-al-ás) fn. tt. *ágyalás-t*, tb. —ok. 1) Fekvésre való ágyvetés. 2) L. ÁGYAZÁS.

ÁGYANKÉNT, (ágy-an-ként) ih. Ágyról ágyra, több ágyat egyenként egymásután véve. *A kórházi beteget ágyanként eljárni. As alvó katonákat, segyen-cseket, intészi növevényeket ágyanként eszénygyre venni.*

ÁGYAS, (ágy-as) mn. tt. *ágyas-t* vagy —at, tb. —ak. Ágygyal vagy ágyakkal ellátott, felszerelt. *Ágyas szoba, terem.*

ÁGYAS, (ágy-as) fn. tt. *ágyas-t*, tb. —ok. Nőszemély, ki feleség gyanánt törvénytelen házasságban él valamely férfival. *Ágyast tartani. Ágyással élni. Ágyastól született törvénytelen gyermek.*

ÁGYÁS, néhutt divatos tájszó, öszvehúzva ebből: *ágyasás*. L. ezt 2).

ÁGYASHÁZ, (ágyas-ház) ösz. fn. 1) Hálószoba, hálóterem. 2) Ágyasnők laka, hárem.

ÁGYASKODÁS, (ágy-as-kod-ás) fn. tt. *ágyas-kodás-t*, tb. —ok. Nőszemélynek ágyas gyanánt élése, együtt lakása valamely férfival és viszont. L. ÁGYAS.

ÁGYASKODIK, (ágy-as-kod-ik); k. m. *ágyas-kod-tam, —tál, —ott*, htn. —ni. Mint ágyas törvénytelen házas életet üz valamely férfival; illetőleg a férfi ily személyvel él.

ÁGYÁSOL, (ágy-ás-ol); áth. m. *ágyásol-t*. Baranyában am. holmit, különösen szénát, szalmát csomóba kötöz. Tízamelléken pedig am. búzát s más gabonát nyomatás alá tereget.

ÁGYASSÁG, (ágy-as-ság) fn. tt. *ágyasság-ot*. Állapot, életmód, midőn a nőszemély törvénytelen házasságban él valamely férfival.

ÁGYASTÁRS, (ágyas-társ) ösz. fn. Törvénytelen házastárs; feleség gyanánt tartott ágyasféle nőszemély.

ÁGYASTARTÁS, (ágyas-tartás) ösz. fn. Férfi részéről törvénytelen cselekvés, midőn törvényes formában vele meg nem esküdtött nőszemélylyel nemi közösülésben él.

ÁGYATLAN, (ágy-atlan) mn. tt. *ágyatlan-t*, tb. —ok. 1) Ami ágygyal ellátva, felszerelve, bútorozva nincs. *Ágyatlan szoba, terem.* 2) Mondjuk bizonyos híg testekről, melyeknek alyjok, söprejök nincsen. *Ágyatlan ecset.* V. ö. ÁGY. Határozóképp am. ágy nélkül.

ÁGYAZ, (ágy-as); áth. m. *ágyas-tam, —tál, —ott*, par. —s. 1) Az ágyneműket elrendezi, hogy fekönni lehessen rajtuk, vagy bennök. 2) Fekvés után az ágyat rendbe hozza, öszverakja. 3) Nyomatás végett a gabonakévéket bizonyos rendben a szűrűre teregeti.

ÁGYAZÁS, (ágy-as-ás) fn. tt. *ágyasás-t*, tb. —ok. 1) Ágykészítés, ágyrendezés a végett, hogy fekönni lehessen rajta. 2) A szétbontott ágynak rendbe-szedése. 3) A gabonakévének vagy szemes szalmának kitergetése a szűrűn nyomatás alá.

ÁGYAZAT, (ágy-as-at) fn. tt. *ágyasat-ot*. 1) Az ágyneműket megvetett, rendezett állapotban véve. 2) A nyomatás alá kitergetett gabonakévé öszvege, rende. *Hét keresztből álló ágyasat. Naponként négy lóval két ágyasatot elnyomtatni.*

ÁGYBELI, (ágy-beli) ösz. fn. tt. *ágybéli-t* tb. —ek. Ágy felszereléséhez s fekvési kényelemhez tartozó mindennemű készület, milyenek; szalmazsák, párna, vánkó, paplan, dunyha, lepedő. *Finom, tiesta,*

melig, durva, szennyes ágybeli. Az ágybelit szellőztetni, tisztogatni, mosni.

ÁGYBÉR, (ágy-bér) ösz. fn. 1) Kölcsönözött vagy vendégágy használatáért fizetett bér. *Havi, esztendői ágybért fizetni.* 2) Különösen pénzben vagy gabonában fizetett szokott díj, mely a plebániában lakó házastársaktól jár az illető lelkésznek.

ÁGYDESZKA, (ágy-deszka) ösz. fn. Az ágyoldal belső pártázataira rakott deszkák, melyeken az ágybeli s közvetlenül a szalma vagy szalmazsák nyugszik.

ÁGYÉK, (ágy-ék) fn. tt. *ágyék-ol.* Azon tája az emberi deréknek, mely a hátgerinczek mellett és a csipőcsont taréjának hátsó része, valamint az utósó borda közt két oldalról határozottatik, mely táj a veséknek megfelelően, *vesetájnak* is neveztetik. Az *ágyék* szót a *lágycék*kal nem kell öszve zavarni.

ÁGYÉKFÁJDALOM, (ágyék-fájdalom) ösz. fn. Az ágyék kóros állapota által okozott fájdalom.

ÁGYÉKGERINCZ, (ágyék-gerincz) ösz. fn. Az ágyék táján fekvő gerinczsontok.

ÁGYÉKKELEVÉNY, l. **ÁGYÉKTÁLYOG**.

ÁGYÉKOS, (ágy-ék-os) mn. tt. *ágyékos-t* vagy *-at*, *-at*. Göcseji tájszó, s am. sérült, kinek a heréje lejár.

ÁGYÉKSÉRŰ, (ágyék-sérű) ösz. fn. Az ágyék táján képződött hassérű, ágyéksérülés vagy szakadás.

ÁGYÉKTÁLYOG, (ágyék-tályog) ösz. fn. Az ágyékszövetben fejlődő genyedés.

ÁGYÉKÜTÉR, (ágyék-üt-ér) ösz. fn. Üterek, melyek az ágyékon húzódnak által.

ÁGYELŐZŐ, (ágy-előző) ösz. fn. L. **ÁGYKÁRPIT**.

ÁGYFA, (ágy-fa) ösz. fn. Azon fából készített állvány, melyre az ágybelit vetik. Fő részei: ágy láb, ágyfej, ágyoldal, ágydeszka.

ÁGYFAL, (ágy-fal) ösz. fn. Deszkából vagy rámába foglalt vászonból, papirból stb. álló, s ide-oda mozdítható falforma alkotmány, melyet a léghuzam akadályozásul vagy akármily más okból az ágy elé alkalmaznak.

ÁGYFÉDÉL vagy **—FÖDÉL**, l. **ÁGYMENYNYEZET**.

ÁGYFEJ, (ágy-fej) ösz. fn. A fekvő feje felől álló ágyrész. L. **ÁGYFŐ**.

ÁGYFEJDESZKA, (ágy-fej-deszka) ösz. fn. Azon deszka, mely az ágyban a fekvő fejéhez legközelebb áll; *ágyfejet képező deszka*.

ÁGYFENÉK, (ágy-fenek) ösz. fn. Az ágyállványnak kideszkázott vagy hevederekkel öszvefont alja, melyre az ágybelit helyezik. *Fusztá ágyfenéken heverni*.

ÁGYFŐ, (ágy-fő) ösz. fn. Az ágy azon része, a köznépnél rendszerént eleje, mely felé a fekvő fejelyját vetik. A régi szabású ágyakon ezt magasabban felnyúló fejdészka képezi. *A levetett ruhát az ágyfőre akasztani. Ágyfőnél ülve virraoztani a beteg mellett.*

ÁGYGOMB, (ágy-gomb) ösz. fn. A régies alakú ágyak fejdészkaí vagy fölfelé nyúló lábai fölött ékes-ségül alkalmazott gomb.

ÁGYHEVEDER, (ágy-heveder) ösz. fn. 1) Az ágynevezett katonágyak oldalait öszvetartó kender-szövetű s hámalakú heveder. 2) Az ágyfa bel oldalaihoz szegezett pártázat, melyre az ágydeszkákat fektetik.

ÁGYKÁRPIT, (ágy-kárpit) ösz. fn. Függyöny, mely a födeles ágy mennyezetéről alá lóg, s az ágyat oldalról elfödi.

ÁGYKOSÁR, (ágy-kosár) ösz. fn. 1) Vesszöböl font kosáralakú körded ágy a kis gyermekek számára. 2) Rácsokkal kerített ágyacska szintén a kisdetek fektetésére.

ÁGYLÁB, (ágy-láb) ösz. fn. 1) Lábféle czölöpök, melyeken az egész ágyalkotmány áll. 2) Mint az ágyfő ellentéte, azon vége az ágynek, mely felé a fekvő lábai nyúlnak. *Ágylábtól nézni az alvót, betegét. Ágylábbhoz fektetni a kisdedet.*

ÁGYLEP, (ágy-lep) fn. és székely tájszó. L. **ÁGYNEMŰ**.

ÁGYLEPEL, (ágy-lepel) ösz. fn. Az ágy mennyezetéről lelógó, vagy az ágybelit takaró lepel.

ÁGYMEDENCZE, (ágy-medencze) ösz. fn. A betegek alá ágyba alkalmazott cdény, hogy szükségüket fekvé végezhessek benne.

ÁGYMELEGÍTŐ, (ágy-melegítő) ösz. fn. Üveg-ből vagy rézből stb. készített eszköz, mely fölmelegítettén, lefekvés előtt az ágyi ruha meleggé tételére használtatik.

ÁGYMENNYEZET, (ágy-mennyezet) ösz. fn. Az ágyállvány négy szögeiből fölnyúlt támaszokon álló födél, melyhez vagy melyre az ágykárpitok akasztatnak.

ÁGYNEMŰ, (ágy-nemű) ösz. fn. Az ágyhoz tartozó ruhakészület; ágybeli, ágyi ruha. *Finom, drága selyem, durva darócféle ágy-neműek.*

ÁGYOLDAL, (ágy-oldal) ösz. fn. Az ágyfának oldaldeszkázata, az ágynek oldalrészei, melyek pártázatain az ágydeszkák fekszenek.

ÁGYOSZLOP, (ágy-oszlop) ösz. fn. Oszlop gyanánt fölnyuló négy állvány, melyek az ágyoldalakat, ágyfőt és ágylábat öszvetartják.

ÁGYPÁRTÁZAT, (ágy-pártázat) ösz. fn. Az ágyoldalakhoz belülről ragasztott fahevederek, melyeken az ágydeszkák nyugosznak.

ÁGYSÁTOR, (ágy-sátor) ösz. fn. Az ágyat sátor gyanánt kerítő hálóféle készület, az éjjel alkalmatlankodó bogarak, különösen szúnyogok ellen.

ÁGYSZALMA, (ágy-szalma) ösz. fn. Szalma, melyet az ágy fenekére vetnek, vagy zsákba tömve a derekaly alá tesznek. *Isten könnyebbítse ágyad szalmáját, azaz, halj meg.*

ÁGYSZÉK, (ágy-szék) ösz. fn. Karos, tágas széllyeszék, melyet betegek, vagy heverésül egészségesek is ágy helyett használnak.

ÁGYSZOBA, (ágy-szoba) ösz. fn. Vakszoba, sőtét kis kamraféle rejthely, melyben ágynak van helye. (Alkoven).

ÁGYTAKARÓ, (ágy-takaró) ösz. fn. Ágybelihez tartozó lepel, melylyel a vetett ágyat befödik. *Selyem-, gyapju-, vászon-, gyapotszövetből való ágy-takaró.*

ÁGYTÁRS, (ágy-társ) ösz. fn. Akik egy ágyban hálnak, egymásnak ágytársai. E nevezet alatt ugyanazon nembeliek értetnek, pl. a katonai lakatnyákban, árvaházakban, szegények intézetében egy ágyban fekvők.

ÁGYTERITŐ, I. **ÁGYTAKARÓ**.

ÁGYU, (ágy-u) fn. tt. *ágyu-t*, tb. — *k.* Ágyalaku kerek alakotványon nyugró vaastag, nehéz csövü hadi löszér, melyből az ellenség, illetőleg erődök, épületek rontására nagyobbserű golyókat, bombákat stb. lödöznek. A golyók nagyságához képest, melyeket belőlök löni lehet, vannak hat, tizenkét, huszonnégy fontos stb. ágyuk. *Sudár vagy sugár ágyu*, a maga nemében legkisebb. *Öreg ágyu. Ágyut tölteni, elsűtni. Ágyukkal várni a várat. Ágyut szűgessni az ellenség tábora ellen. Nem bár volna ágyuba tenni és kilőni.* Km. Ágyunak nevezik a lövére alkalmazott mozsarat is: *mozsárágyu.*

Régiiesen *dígyu*, és elemzésileg helyesen, mert törzse a fekvésre való alkotmányt jelentő *dígy* azaz *ágy*, t. i. az ágyu abban különbözik más löszerektől, hogy ágyféle talpon fekszik. Képzése olyan mint a *lapu, áru, tanu* s több hasonló szóké, v. ö. **ÁGY**.

ÁGYUAGY, (ágyu-agy) ösz. fn. Az ágyuüregnek hátsó része, melyet megtöltének.

ÁGYUCSAP, (ágyu-csap) ösz. fn. Csapalaku hengerek az ágyu két oldalán, melyekkel a talpon fekszik.

ÁGYUCSŐ, (ágyu-cső) ösz. fn. Az ágyu lényegét tevő hengerded cső.

ÁGYUDERÉK, (ágyu-derék) ösz. fn. Az ágyucsőnek középső része, mely annak mintegy derekát képezi.

ÁGYUDÖRGÉS, (ágyu-dörgés) ösz. fn. Légrázó erős tompa dörgés, melyet az elsűtött ágyu okoz.

ÁGYUFA, (ágyu-fa) ösz. fn. Ászok vagy ágyalaku fa, melyen az ágyucső nyugszik; ágyutalp.

ÁGYUFOJTÁS, (ágyu-fojtás) ösz. fn. Fojtás, melyet az ágyuba tett töltelékre ütnek.

ÁGYUFURÓ, (ágyu-furó) ösz. fn. Sajátnemű furó, melylyel az ágyucsőveket furják.

ÁGYUFÜL, (ágyu-fül) ösz. fn. Fülalakú fogantyú, melynél fogva az ágyut fölemelni s ideoda forgatni lehet.

ÁGYUGOLYÓ, (ágyu-golyó) ösz. fn. Kisebbsúlyú golyók, melyeket ágyukból löni szoktak.

ÁGYUGOLYÓBIS, I. **ÁGYUGOLYÓ**.

ÁGYUGOMB, I. **ÁGYUGOLYÓ**.

ÁGYUHATLAN, (ágyu-hatlan) ösz. mn. Ami az ágyulövéseknek ellentállani képes, amit ágyugolyókkal összevongálni nem lehet. *Ágyuhatlan gránitzikla.*

ÁGYUHÁZ, (ágyu-ház) ösz. fn. Gerendákból vagy kőből rakott alkotmány, melyre védő vagy támadó ágyüteget állítanak.

ÁGYUIRÁNYZÓ, (ágyu-irányzó) ösz. fn. Eszköz, mely által a kieszegetett ágyuk a kitészött csel felé irányoztatnak.

ÁGYUKALÁN, (ágyu-kalán) ösz. fn. Ágyutöltéshez való kalán vagy lapátalaku eszköz.

ÁGYUKÖTÉL, (ágyu-kötél) ösz. fn. A hajók ágyuinál használt sajátneemű kötél.

ÁGYULÉK, (ágyu-lék) ösz. fn. Lék, azaz nyílás a hajók oldalain, melyeken által az ágyukat kisűtik.

ÁGYULÖVÉS, (ágyu-lövés) ösz. fn. Ágyuból történő lövés, illetőleg az elsűtött ágyu hangja, ágyuszó. *Megrettenni az ágyulövésből. Az ellenséget ágyulövés-sel fogadni. Ágyulövés-sel üdvözölni a fejedelmi vendéget.*

ÁGYUÖNTÉS, (ágyu-öntés) ösz. fn. Olvasztott ércnek ágyuvá alakítása, mi, valamint a harangöntés, előre készített minta segítségével történik.

ÁGYUÖNTŐ, (ágyu-öntő) ösz. fn. 1) Míves, ki-nek mesterege ágyukat készíteni. 2) Műhely melyben ágyukat öntenek.

ÁGYUPOR, (ágyu-por) ösz. fn. Gorombább nemű löpor, melylyel különösen ágyukat töltének.

ÁGYUROPOGÁS, (ágyu-ropogás) ösz. fn. Légrázó tompa erős hang, melyet egymásután sűtögetett ágyuk adnak.

ÁGYUS, (ágyu-s) fn. tt. *ágyu-t*, tb. — *ok.* A rendes katonaság azon osztálybeli tagja, ki ágyukkal bánik, ki az ágyulövés mesteregét elméletileg és gyakorlatilag tanulta, máskép: *pattantyós vagy tüszér.*

ÁGYUSÁNCZ, I. **ÁGYUTELEP**.

ÁGYUSÜTŐ, (ágyu-sűtő) ösz. fn. 1) Az ágyu mellett működő tüszerek közül az, ki kanóccsal kezében az ágyut elgyújtja. 2) Ágyukanócs.

ÁGYUSZÁJ, (ágyu-száj) ösz. fn. Az ágyuöböl azon vége, melyen a töltést beteszik, s melyen az ismét kiröpül; ágyutorok.

ÁGYUSZEKÉR, (ágyu-szekér) ösz. fn. Szekérféle jármű, melyen az ágyut helyről-helyre vontatják.

ÁGYUSZÓ, (ágyu-szó) ösz. fn. Általános neve azon hangnak, melyet az elsűtött ágyu ad. *Es ágyuszó volt, nem puskarész. Ágyuszóval fogadni a közeledő ellenséget. Ágyuszóval jelt adni.*

ÁGYUTALIGA, (ágyu-taliga) ösz. fn. Két ke-rekű taliga, melyhez az ágyut könnyebb mozgathatás végett hozzákötik.

ÁGYUTALIGALÁNCZ, (ágyu-taliga-láncz) ösz. fn. Láncz, melylyel az ágyut hozzákötik taligájához.

ÁGYUTALIGASZEG, (ágyu-taliga-eszeg) ösz. fn. Szeg, mely a taligalánczot összevetartja az illető ágyutaligával.

ÁGYUTALP, (ágyu-talp) ösz. fn. Vas pántokkal megerősített fa alkotmány, melyen az ágyucső nyugszik.

ÁGYUTALPOLDAL, (ágyu-talp-oldal) ösz. fn. Az ágyutalpnak kétfelől fölemelkedő karimája, hogy az ágyucső ideoda ne mozogjon.

ÁGYUTALPRÚD, (ágyu-talp-rúd) ösz. fn. Rúd, melynél fogva az ágyutalpat, illetőleg a rajta fekvő ágyucsövet fölemelni, s jobbra-balra igazítani lehet.

ÁGYUTEKE, l. **ÁGYUGOLYÓ**.

ÁGYUTELEP, (ágyu-telep) ösz. fn. 1) Emel-
tebb hely, melyre az ágyuk állítatnak, valamely pont
elleni lödőzés végett. 2) Az ilykép fölállított ágyuk
összeve; ágyúüteg. *Hat, nyolcs ágyuból álló ágyutelep.*

ÁGYUTOROK, l. **ÁGYUSZÁJ**.

ÁGYUTÖLTÉNY, l. **ÁGYUTÖLTÉS** 2).

ÁGYUTÖLTÉS, (ágyu-töltés) ösz. fn. 1) Az
ágyu felszerelése golyóval, löporral. 2) Jelenti ezen
szerek összevételét is.

ÁGYUTÖLTŐ, (ágyu-töltő) ösz. fn. 1) Tüzér,
ki a töltényt az ágyuba teszi, és beveri. 2) Póznaféle
eszköz, mely által azon munka végeztetik.

ÁGYUTÖRLŐ, (ágyu-törlő) ösz. fn. 1) Az ágyu
mellett működő tüzekek egyike, kinek hivatása a ki-
sütött ágyut tüstént kitisztítani. 2) Azon eszköz, mely
által e munkát véghezviszi.

ÁGYÜTEG, (ágyu-üteg) ösz. fn. l. **ÁGYUTE-
LEP** és **ÜTEG**.

ÁGYUZ, (ágy-u-z); áth. és önh. m. *ágyuz-tam*,
—*tál*, —*ott*, par. —*z*. Áthatólag am. valakit vagy
valamit ágyulövéssekkel támad, rongál, öldös. *Ágyuzni a
várat, az ellenségi tábor. Féljével nappal ágyuzni a
vérost.* Önhatólag am. ágyuból lövöldöz. *Ágyuznak
a gyakorló tüzekek.*

ÁGYUZÁS, (ágy-u-z-ás) fn. tt. *ágyuzás-t*, tb.
—*ok*. Ágyuból lödőzés. Valamely kitzűtött pontnak
ágyulövészek általi rongálása.

ÁGYUZTAT, (ágy-u-z-tat); mivel. m. *ágyuztat-
tam*, —*tál*, —*ott*, par. *ágyuztass*. Az illető tüzekek-
nek parancsolja, meghagyja, hogy ágyuzzanak.

ÁGYVETÉS, (ágy-vetés) ösz. fn. Cselekvés,
mely által a rendetlenségben levő ágybelit öszverak-
ják, vagy hogy fekvésre alkalmas legyen, kellőleg el-
rendezik.

ÁGYVETŐ, (ágy-vető) ösz. fn. Takarító sze-
mély, illetőleg cseléd, ki az ágyat lefekvés előtt fel-
bontja, s fölkelés után öszverakja, megveti.

ÁGYZUG, l. **ÁGYSZOBA**.

ÁH, mely érzésből fakadó indulathang, különösen
vallási buzgalomra mutató. Származékai: *áhít*, *áhítás*,
áhítat, *áhítatos*, stb. Rokonai, a rövid *ah!* és a hosszú
aj! (j=h), melyből *ájtat*, *ájtatos* származtak. V. ö.
ÁHÍT. Egyébiránt kifejez más kedélyi állapotot is, ne-
vezetesen a) bámulást, honnan: *áhé* am. bámész osto-
ba, b) haragot, boszút. Értelmét az élő hangoztatás-
ból ismerni meg. Számos más nyelvekben is feltalál-
tatik pl. a héberben אה, אהה, a persában *áh*, *áha*, a
latinban *ah*, *o*, *ehu*, a görögben *áh*, *áhá*, a német-
ben *ach*, *o*, *oh*, a francziában *ah*, a hollandban *ach*,
ag, *och*, a finnben *ahaa*, *aha*, *ahah*, stb.

ÁHÁ vagy **ÁHHÁ**, haragos indulatszó. *Áhá! ne
bosszants!* Élünk vele akkor is, midőn valakit megle-
pünk, rajtaérünk. *Áhá, te vagy az a jó madár?*

ÁHÉ, (áh-é) mn. tt. *áhé-t*. Székely szó, am.
szájtáti, málcászáju, ámé, bámész, bamba, ostoba.

ÁHÉT, **ÁHÉTAT** stb. l. **ÁHÍT**, **ÁHÍTAT**.

ÁHÍT, (áh-ít); áth. m. *áhít-ott*, par. —*s*. htn.
—*ni* vagy —*ani*. Nagy vágygyal óhajt, kíván. Ön-
hatólag vallási buzgalommal imádkozva sohajtoz. Tör-
zse *ah* vagy *áh*, melyből *ít*, régiesen *ajt*, *ejt*, *ojt* ige-
képzővel lesz *ahajt*, *áhajt* vagy *áhít*, *áhít*, s néha a
h-nak j-vé változtával *ajajt*, *ajejt*, egészen öszvehúzza
ajt, honnan *ajtat* = *áhítat*, *ajtatatos* = *áhítatos*. *Óhajt*
szóban maig is fenmaradt az *ajt* képző. Finnül *ahkai-
len*, s *áhítás ahneus*, *áhítatos ahnet*. Hogy a törzs szá-
mos nyelvekkel rokon, látható *áh* alatt. Hasonló szár-
mazékok a hellen *αἰέω*, a német *ächzen*, régi német
ahan, *ahhisan* stb.

ÁHÍTÁS, (áh-ít-ás) fn. tt. *áhítás-t*, tb. —*ok*.
Szív mélyéből fakadó, különösen vallási buzgalmu
fölsóhajtás.

ÁHÍTAT, (áh-ít-at) fn. tt. *áhítat-ot*. Vallási buz-
galom, mely különösen szent imák s énekek gyakor-
lata által nyilatkozik. *Áhítattal imádkosni. Áhítattal
hallgatni az Isten igéjét. Áhítatra gerjedni, gerjeszteni.*

ÁHÍTATLAN, (áh-ít-atlan) mn. tt. *áhítatlan-t*,
tb. —*ok*. Akiben áhítat, azaz vallási buzgalom nin-
csen, aki a vallási szent gyakorlatokban, ú. m. imák-
ban, énekekben stb. részt venni nem szeret, nem szo-
kott. Határozóképp am. áhítat nélkül.

ÁHÍTATOS, (áh-ít-at-os) mn. tt. *áhítatos-t*, vagy
—*at*, tb. —*ak*. Vallási buzgalmu, istenfélő, imád-
kozni szerető, szent gyakorlatokban szorgalmas. *Áhít-
atos jámbor keresztények.* Öszvehúzza: *ájtatos*, finnül
ahnet.

ÁHÍTATOSKODÁS, (áh-ít-at-os-kod-ás) fn. tt.
áhítatoskodás-t, tb. —*ok*. Áhítat gyakorlása, vallási
buzgolkodás, mely különösen templomok látogatásá-
ban, imádkozásban stb. mutatkozik. Öszvehúzza: *áj-
tatoskodás*.

ÁHÍTATOSKODIK, (áh-ít-at-os-kod-ik); k. m.
áhítatoskod-tam, —*tál*, —*ott*. par. —*jd*. Vallási szent
buzgalmat gyakorol, nevezetesen imával dicséri az
Istent. Öszvehúzza: *ájtatoskodik*.

ÁHÍTATOSSÁG, (áh-ít-at-os-ság) fn. tt. *áhítat-
osság-ot*. Szent imával, könyörgéssel foglalkodó val-
lasi buzgóság, ájtatosság.

ÁHÍTOZ, (áh-ít-oz); önh. m. *áhítos-tam*, —*tál*,
—*ott*, par. —*z*. Gyakran, folytonosan áhít, valami
után forrón vágyakodik.

ÁHÍTOZÁS, (áh-ít-oz-ás) fn. tt. *áhítózás-t*, tb.
—*ok*. Folytonos vagy gyakori áhítás, forró vágyako-
dás, sovárgás valami után.

ÁJ, (1); áth. m. *ájt*, htn. —*ni*. Göcsejben s Bara-
nyában divatos tájzso az országos szokásu *ás* (fodit)
értelmében. *Földet ájni, güdröl ájni*. Előtéttel egye-
zik vele: *váj*, valamint az *ás* rokona: *vás*, *vásik*. E
szókban a j és s úgy váltakoznak, mint ezekben: *ej-t*,
és *es-ik*, vagy a j és sz ezekben: *szakajt*, *szakaszt*.
Mennyiben az *ájás ásás nyitásra, nyitásra* vonatkozik,

rokona a rövid *aj*, melyből *ajak*, *ajt*, *ajtó* stb. származtak.

ÁJ, (2), elvont gyöke az *ájul* igének. L. *est*.
 ÁJÁJ, fn. tt. *ájáj-t*, tb. —ok. Evetfaj neve, mely Madagaskar szigetén lakik.

ÁJAZ, ÁJAZÓ, székely tájszók. L. AJAZ, AJAZÓ.

ÁJEJT, ÁJEJTAT, vagy AJOJTAT, AJOJTATOS, régies alakok *áhté*, *áhtat*, *áhtatos* helyett.
 ÁJTATOS, ÁJTATOSKODIK, ÁJTATOSSÁG, stb. L. ÁHÍTATOS, ÁHÍTATOSKODIK, stb.

ÁJUL, (áj-ul); önh. m. *ájul-t*. Mintegy lélek s élet nélkül magán kívül lesz, mintha mély álomba esett vagy meghalt volna. Az *alél* által jelentett kór-állapotnak nagyobb mértékét jelenti. Az *alél* gyöke *al-ék*, s am. alvóhoz hasonló állapotba esik, az *ájul-é* pedig a nyílást, szájatátást jelentő *áj*, minthogy az *ájult* szája rendszeren tátva marad; törökül: *başyl—mak*. Igekötővel: *elájul*.

ÁJULÁS, (áj-ul-ás) fn. tt. *ájulás-t*, tb. —ok. Az embert hirtelen elfogó kóros állapot, midőn a lélek öntudatától ideiglen megfosztatik s a test halott gyanánt öszveroskad.

ÁJULAT, (áj-ul-at) fn. tt. *ájulat-ot*. Ájulás elvont értelemben.

ÁJULATI, (áj-ul-at-i) mn. tt. *ájulati-t*, tb. —ak. Ájulatra vonatkozó. *Ájulati állapot*.

ÁJULDOZ, (áj-ul-d-oz); gyak. önh. m. *ájuldoztam*, —*tál*, —*ott*, par. —s. Gyakori, majd elöttűnő, majd megszűnő ájulásban szenved, el-el-ájul s megmeg magához tér.

ÁJULDOZÁS, (áj-ul-d-oz-ás) fn. tt. *ájuldozás-t*, tb. —ok. Ismételt, visszaviesszaterő ájulás.

ÁJULT, (áj-ul-t) mn. tt. *ájult-at*. Oly állapotban levő, szenvedő, melyet az ájulás okoz; öntudatától megfosztott, s ideiglen halott gyanánt öszverogyott. *Orvosi múltét alatt kinyában elájult kór*.

ÁJULTAN, (áj-ul-t-an) ih. Ájult állapotban. *Ájultan fekvő beteg*.

ÁJULTSÁG, (áj-ul-t-ság) fn. tt. *ájultság-ot*. Ájulási állapot vagy tulajdonság.

ÁK, elvont gyöke az *ákics*, röviden *akics* szónak, mely valami hegyeset, különösen tüskét, tövist jelent. Rokona a vékonyhangu *ék* (*cuneus*).

—ÁK, (1), néhány nevet képez, melyekben némi gánynyal vegyes értemény rejlik, milyenek: *iss-ák*, nagyiható, rézeges; *ezeny-ák*, nagyehető; *decs-ák*, dicsekedő, hányivetí, kérkedő; *tud-ák*, tudóságot fitogtató. A *fon-ák* eredetileg: *fen-ék*. Előfordul némely vezetéknevekben is: *Bacsák*, *Csicsák*. Középképz ezen hangutánsókban: *szip-ák-ol*, *berny-ák-ol*, *bok-ák-ol*, *csik-ák-ol*. A tót nyelvben igen divatos képző. Egyébiránt részletesen és hasonlítva l. K, mint képző.

—ÁK, (2), a többes öszveháuzott ragja mind neveknel, mind igéknel = *a-ak*, sőt *i-ak*, *ai-ak* és *o-ak* is: *fák* = fa-ak, *almák* = alma-ak, *birdák* =

biró-ak; *mondották* = mondotta-ak, *mondának* = mondána-ak vagy mondanai-ak stb.

ÁKÁ CZ, ÁKÁ SZ, l. AKÁ CZ.

ÁKICS, (ák-ics) fn. tt. *ákics-ot*. Balatonmellékén am. tüvis, tüske, máskép: *akics*. Eredetre nézve gyöke *ák* egyesik a vékonyhangu *ék*-vel, mely szintén a maga nemében valami hegyeset, szúrót jelent. Ide tartozik azon *ak*, melyből *akad*, *aklál* stb. származnak, valamint az ékalakú *éke*.

ÁKOMBÁKOM, (ákom-bákom), nyelvjátéki iker szó és fn. Idomtalan irkafirka, melyet az irni kezdő gyermekek s más irástudatlan emberek tesznek; macskavakarás. Valószínűleg az *ákom-bókóm* (ököm-bököm), azaz, szürom, szurkálom, elemekből állott öszve.

ÁKOS, férfi kn. tt. *Ákos-t*, tb. —ok. Latinul: Achatius, valószínűen a hellen: *Achates* után. A magyar történelemben ismeretes ily néven Barcsai Ákos a XVII. században erdélyi fejedelem. Régi oklevelekben, mint nemzetségi és személynév többször előfordul (1130—40. 1234. 1249. 1271. 1287. 1297. stb).

ÁKOS, falu, Közép-Szolnok megyében; helyragokkal: —*on*, —*ra*, *ról*.

ÁKOSFALVA, falu Erdélyben; helyragokkal: —*falván*, —*falvára*, —*falváról*.

ÁKOSI, régi oklevélben falu neve Vas megyében (1268).

ÁKOSNYÍRE, helynév 1259 és 1264-ből Pest megyében.

ÁKOVITA, néhutt túl a Dunán hallatszó tájszó, jelent fűszeres, festett pálinkát. A latin *aqua vitae*.

ÁL, (1), mn. tt. *ál-t*, tb. —ak. Ami nem valódiilag, hanem csak látszólag az, vagy olyan, aminek vagy amilyennek mutatkozik. E tulajdonság tehát hasonlaton alapszik, mely valaminek külsejét, színét mutatja, illetőleg utánozza, belső kép pedig, vagyis lényegre különbözik tőle. Közönségesebb szokás szerint az illető főnévvel öszveiratik. *Álbarát*, ki csak színeli, tettei magát jó barátnak. *Álproféta*, kit Isten nem küldött; hanem maga toltá föl magát *aszá*. *Álarc*, mely a valódi arcs helyett mást mutat. *Álajtó*, *álablak*, mely csak annak külsejét, formáját látatja. *Álhaj*, *álcsakál*, mesterségesen alkalmazott idegen haj, szakál. *Álköntös*, melyet az illető személy viselni nem szokott, melyet azért ölt valaki magára, hogy más valakinek tartsák őt.

Ezen szó alapfogalomban külső színre, formára, olyanságra vonatkozik, s ennél fogva rokona: *alak*, (= olyik) honnan *alakos* = álarcos, továbbá hasonló hozzá a minőséget jelentő *oly*, minél fogva így is értelmezhető *oly* vagy *olyan*, vagy *olyanforma*, t. i. színre, külsőre, amilyen az illető hasonlati alap, pl. *álbarát* = olyan, mintha barát volna; *álarc* = olyan, mint bizonyos arcs; *álkirály* = olyan, mintha király volna stb. Különben hasonló hozzá a török: *jalan*, s talán esetleg az előtétés latin: *fallo*, *fallus*, német: *falsch*, stb.

ÁL, (2), elvont törzse *ald* szónak és származékainak, rokon, sőt azonos *hála* szóval. V. ö. **ÁLD.**

—ÁL, (1), hangrendileg vékonyhangu párhuzamos társa **ÉL**, néhány igékből főneveket képez, pl. *val-ál*, régies am. (possessio); *hal-ál*, *fon-ál*, *föd-él*, *köt-él*. Ezen képző valószínűleg az illető igék részeü-kjéből fejlett ki, ily módon: *val* (elavult ige), *val-ó*, *val-a*, *val-a-l*, *val-ál*; *hal*, *hal-ó*, *hal-a*, *hal-a-l*, *hal-ál*; és így: *fonó*, *sona*, *fonal*, *fondl*; *kötő*, *köte*, *kötél*, *kötél*; *födő*, *föde*, *födél*, *födél*. Hogy ezekben eredetileg rövid *al* *el* létezett, onnét gyanítható, mert némelyek csakugyan ékvesztők, mint: *fonal*, *kötél*, *födél*, némelyek csupán rövidék, mint: *vonat*, *fiatal* (= fiadal, fiadó), *lepel*, stb. V. ö. — **ALY**, **ÉLY**, képző.

—ÁL, (2), hangrendi párhuzamban vékonyhangulag **ÉL**, igemódosító második személyrag, mely kétféle: 1) az igető önhangzójából és *al* *el* személyragból összeváltva, a) az első multban: *futa-al futál*, *mene-el menél*; b) az ohajtóban *futna-al futnál*, *menne-el mennél*. Ezekben éleshangu *d* van, mert párhuzamos *é* társa tájéjtésileg *t*, pl. *mentl*, *mennél*, *vertl*, *vernél*. 2) megnyújtott tompahangu *ál él*, mely más-salhangzóval végződő igetőhöz járuló *al* *el* helyett áll, a) a második multban, pl. *járt*, *járt-am*, *járt-al* helyett: *járt-ál*, *itt*, *itt-am*, *itt-al* helyett *itt-ál*; *ment*, *ment-em*, *ment-el* helyett *ment-él*; *élt*, *élt-em*, *élt-el* helyett *étt-él*; amelyek némely tájakon a Tisza vidékén ma is röviden hangzanak; és ikes igék parancsoló és kapcsoló módjában: *bukik*, *bukj-am*, *bukj-al* helyett *buk-j-ál*; *szök-ik*, *szökj-em*, *szökj-el* helyett *szök-j-él*. E második pont alattiakban az *d* tompahangu, mert párhuzamos társa *é* általános ejtés szerint mindig tompán hangzik, vagyis semmiféle tájon *t*-re nem változik, pl. nem ejtik így sehol: *mentl*, *vertl*, *üöttl*. Ellenben van vidék, nevezetesen Felső-Borsod, hol így szólnak: *mit étt-el?* *mit itt-al?* *e* helyett: *ettél*, *ittál*. V. ö. **É** bötü.

—ÁL, (3), párhuzamos vékonyhangon **ÉL**, igéképző, mely gyakorlatos *g* *k* képzőkhöz járulván, azok gyakorlati értelményét hatványozza. Ezekben az illető hangzók tompák, mert eredetileg, vagyis régiesen *al* *el*, továbbá mert ezen *é* semmiféle tájéjtéssel *t*-re nem változik, ilyenek: *áldog-ál* vagy *al*, *járdog-ál*, *adog-ál*, *gurig-ál*, *tamig-ál*, *üldög-él*, *mendeg-él*, *eddeg-él*; *irk-ál* = *irog-ál*, *szurk-ál* = *szurog-ál*, *turk-ál* = *turog-ál*, *vájk-ál* = *vájog-ál*, *uszk-ál* = *uzog-ál*, *causzk-ál* = *causzog-ál*, *toszk-ál* = *toszog-ál*, *herk-él* = *hereg-él* stb. Az átható igékben ezen *ál él* föl-cserélhető *at et* képzővel, mint: *irkál* *irogat*, *turkál*, *turogat*, *nyirkál* *nyirogat*. *vájkál* *vájogat*, *toszígál* *toszogat*, stb. Egyébiránt *g* vagy *k* nélkül is előfordul, pl. *dob-ál*, *nyies-ál*, *csib-ál*, *haszn-ál*, és a tájdivatos: *hál-ál*, *jár-ál*, stb. Részletesebben l. L igéképző és **É** bötü.

ÁLABLAK, (ál-ablak) ösz. fn. Ablakhoz hasonló rés, az épület külsején vagy a szobában, kamarában, stb. mely a falon nincs keresztülítve, s csak méridomból vagy fiók gyanánti használatra készült. **Vakablak**.

AKAD. NAGY SZÓTÁR.

ÁLAJTÓ, (ál-ajtó) ösz. fn. 1) Ajtót képező rés vagy forma az épületen, melyen ki s bejárni nem lehet, 2) Titkos, rejtékajtó.

ÁLARCZ, l. **ÁLORCZA**.

ÁLARCZOS, l. **ÁLORCZÁS**.

ÁLARCZOSKODAS, **ÁLARCZOSKODIK**, l. **ÁLORCZÁSKODÁS**, **ÁLORCZÁSKODIK**.

ÁLBARÁT, (ál-barát) ösz. fn. Aki barátságot szinlel, de valóban hűtelen, áruló vagy legalább olyan, ki a baráti kötelességeket nem teljesíti. *Nincs veszedelmesebb az álbarátnál*.

ÁLBARÁTSÁG, (ál-barátság) ösz. fn. Tettetett, színlelt, hamis barátság.

ÁLBUZGALOM, (ál-buzgalom) ösz. fn. Ajtatoságot, vallási buzgalmat külsőleg fitogató képmutatás.

ÁLBUZGÓ, (ál-buzgó) ösz. fn. Aki Idvezitőnk szavai szerint csak ajkaival imádja az Istent, szíve pedig távol vagyon tőle; képmutató.

ÁLBUZGÓSÁG, l. **ÁLBUZGALOM**.

ÁLCS, l. **ÁCS**.

ÁLCSÓK, (ál-csók) ösz. fn. Nem szívből, nem valódi vonzalomból, nem szeretetből, hanem mellékes érdekből adott csók, pl. milyennel Júdás üdvözölte, és elárulta ártatlan mesterét; Júdás-csók.

ÁLCSÜLÖK, (ál-csülök) ösz. fn. Az állatok lábain nőni szokott fattyu csontszarvas, fattyuköröm.

ÁLCSA, **ÁLCSÁS**, új szók, ezek helyett: **ÁLORCZA**, **ÁLORCZÁS**.

ÁLD, (ál-d); áth. m. *ald-ott*, htn. — *ani* vagy — *ni*. 1) Hálát mondva, hálálkodva, vagyis mintegy *dá dá*, *d* *d* indulathangon fölsohajtván dicsér, magasztal valakit a tőle vett kedves dologért. *Áldani az Istent jóitéményeiért*. *Áldani a szüléket, kik anyagi és szellemi nevelésünkről gondoskodtak*. *Áldani az órát, mely ránk szerencsét hozott*. *Áldani még a földet is, melyben valami termett*. *Áldani a kezét, mely segített rajtunk*. *Áldassék az Úr neve*. *Áldlak téged mindenható Isten*. 2) Buzgalmas áhitattal s ünnepélyes vallási szertartással, imával jót kér és kíván valakinek vagy valaminek, illetőleg fölavat, s ezen fölavatásból az Isten kegyelmeért sohajtoz. *A pap megáldja a népet*. *A szülék megáldják gyermekeiket*. *Az új ház-sokat megáldani*. *Étélt itált megáldani*. *Isten áldja meg kegyelmek ebédét, az emberét is*. *Áldjon meg a három Isten, ha szeretes*. Vörösmarty. Ellenkezője: *átkoz*. 3) Valakit jóitéményekkel halmoz. *Isten áld meg a magyart jó kedvvel, bőséggel*. Kölcsey. *Tessék, mivel az Isten megáldott bennünket*. *Jó természettel, gazdag sürettel áldott meg bennünket az Isten*. *Áldj meg minket Jézus, kik itt egybegyűllünk*. Egyh. ének. 4) Imád, imádkozik, könyörög, *Áldjad az Istent, hogy te is úgy ne járj*.

„Áld szenvedésim közt nyögésem;

Áld, poharam ha virág üvedzi.“

A hit szava az Istenekhez,

Kazinczy Ferencztől.

Eredetét illetőleg l. **Á**, gyök. Elvont törzse *ál* (= *d* vagy *dá* hangon sohajtván, ugyannaz *hála* szó tör-

zsével), melyből *d* hozzátétellel lett: *áld*, mint a *tol*, *ol*, *mos*, *kér*, *ken* gyökökből: *told*, *old*, *mosd*, *kérd*, *kend*. Egyébiránt rokonok a mandsu: *aldsime*, latin: *laus*, *laudo*, hellen: *áldōw*, *ώδή*, a szláv nyelvekben is előforduló: *aldov*, *aldujem*, stb.

ÁLDÁS, (ál-d-ás) fn. tt. *áldás-t*, tb. —ok. 1) Dicsérés, magasztalás, hálaadás, hálálkodás. 2) Jókivánás. *Atyai áldás. Asztali áldás. Új házasokra mondott, adott áldás.* 3) Jótétemény, adomány, jó siker. *Emberé a munka, Istené az áldás. Kása Isten áldása. Nincs áldás rajta.* 4) Egyházi szertartás, midőn a pap ünnepélyesen a néphez fordulva, azaz az Atya, Fiu és Sz. Lélek nevében vagy az oltári szentség fölmutatásával keresztet vet. 5) Így nevezik a katolikusok a déleleti ájtatosságot is, mely a szentség kitétele mellett tartatik. V. ö. **ÁLD.**

ÁLDJONISTEN, (áldjon-isten) ösz. fn. 1) Elbúcauzási szójárás. *Áldjon-isten mondaní. Utolsó áldjonisten.* 2) Üdvözlő, vagy poharat felköszöntő szólásmód. *Megverte a sok áldjonisten*, azaz, leitta magát, részeg lett.

ÁLDÓKÚT, határ 1268-ik oklevélben „Juxta quamdam fossam, quae vocatur *Aldokuth*“ (Jerney Nyelvkincsek).

ÁLDOMÁS, (ál-d-om-ás) fn. tt. *áldomás-t*, tb. —ok. A névtelen jegyzőnél (16. és 22. fejezetekben) jelent régi pogány isteni tisztelettel járt lakomát, áldozatot. „More paganismo fecerunt *aldumas*“ (áldomás), a XVI. fejezetben *aldomas*. Világosan áldozat értelemben fordul az elő a Münchener codexben is 32. és 38. lapokon: *irgalmasságot akarok és nem áldomást* (*misericiam volo et non sacrificium*); a Bécsi codexben: *miként ezer kövér bárányokban, ugyan legyen ma te személyed előtt mi áldomásunk*. Eredeti köszönéges értelménye: áldás. *As Istennek áldomása leszen mirajtunk. Házasok éneke. Atyának és fiúnak és szentlelkűnek áldomása legyen ez éjjel lelkömmel.* Benigna asszony imádságos könyve. Továbbá a vett jótéteményért ömlendező hálaadás és szerencsekivánás. Különösen am. akár mily végrehajtott szerződés vagy bevégzett munka után az illető felek által megtartott ünnepélyszerű lakoma, egykét pohár bor elköltése, ami rendesen áldás vagy szerencsekivánat nyilvánításával, s felköszöntő ömlengésekkel szokott járni. *Aratóknak, szüretelőknak adott áldomás. Eladni a házat, s meginni az áldomást. Csapjunk fel s igyuk meg áldomását. A szerződést áldomással befejezni. Áldomást inni a jelen és távollévőkért, a házi urért, a házi asszonyért, a vendégekért. Áldomás (ivás) áldomással (jó kívánattal) jó.* Km.

Képzésére hasonlók hozzá: *látomás, hallomás, tudomás, vallomás*, melyek egyszerű törzsei úgy látszik, eredetileg elsőben *om*, *em*, *öm* képzőt vőnek föl, és az *ás* képző azután az *áldom, látom, hallom, tudom, vallom* toldott törzsekhez járult. Ma is mondjuk: *má-lom* színű. Ezen *om*, *em*, *öm* pedig nem egyéb mint az *ó, ő*, részesülési rag, melyekből lett *ov, öv*, ezekből ismét *om, em, a* honnan *má-lom* színű = *múló* színű.

ÁLDOMÁSI, (ál-d-om-ás-i) mn. tt. *áldomási-t*, tb. —ok. Áldomást illető, ahhoz tartozó, arra vonatkozó. *Áldomási lakoma, felköszöntés.*

ÁLDOMÁSÓZ, (ál-d-om-ás-oz); önh. m. *áldomás-oz-tam, —tál, —ott*, par. —s. 1) Áldomásféle lakomát üt, folytat. *A szerződő felek áldomásomi szoktak.* 2) Lakoma alkalmával pohárköszöntő beszédet mond. *Ebéd vége felé áldomásomi.*

ÁLDOMÁSÓZÁS, (ál-d-om-ás-oz-ás) fn. tt. *áldomásózás-t*, tb. —ok. 1) Áldomásféle lakmározás, lakozás, ivás. 2) Lakomai felköszöntés.

ÁLDOR, I. **ÁLDOZÁR**.

ÁLDORNAGY, (áldor-nagy) ösz. fn. Némelyek által ajánlott, sőt többektől használt kifejezés a Magyarország főpapját jelentő *primás* helyett; mások szerint: *főérsek*, vagy *első*.

ÁLDOTT, (ál-d-ott) mn. tt. *áldott-at*. 1) Akire vagy amire áldást mondtak. *Paptól áldott, megáldott házasfelek. Szülétől megáldott gyermekek.* 2) Jótéteményekkel, boldogsággal, szerencsével elárasztott. *Áldott föld, ország. Oh te áldott Kanahán, Hortobágy melléke! Népdal.* 3) A maga nemében jó, jámbor, erkölcsös, vagy jótévő, jóindulatú. *Áldott jó ember. Áldott a sok kéz, átkozott a sok szív.* Km. *Te vagy áldott az asszonyok között.* Angyali üdv. 4) Hálával emlegetett, dicsért, magasztalt. *Áldott legyen még a pora is.*

ÁLDOTTCSÜKÜLLŐ, I. **ÁLDOTTFŰ**.

ÁLDOTTFŰ, (áldott-fű) ösz. fn. A csetküllők neméhez tartozó növényfaj, melynek fészkei kétszeresen tövisesek, szöszösek, levelei lefutó szabású, tövisfogasak; virága sárga. Másképp: *pápasű*. (*Centauria benedicta*).

ÁLDOTTÖVIS, I. **ÁLDOTTFŰ**.

ÁLDOZ, (ál-d-oz); áth. m. *áldoz-tam, —tál, —ott*, par. —s. Eredetileg am. áldással, hálaimával párosult ajándékot nyújt Istennek. *Pogány ücink szent források mellett lovat szoktak áldozni.* Átv. és köszönéges ért. am. sajátjából valami szükségset, becseset önmagától megvon, s azt akár magánosok javára, akár a közjó elbomzdtására fordítja, odaengedi. Aki tehát adománya, illetőleg jótéteménye által tetemes rövidséget nem szenved, az nem áldoz, csak ajándékoz vagy adakozik. *Utolsó fillérünket, vértünket, életünket a haszért áldozni. A szegények táplálására sokat áldozni. Barátink, gyermekeink javéért földáldozni magunkat.* „Épít, munkál, gyűjt, kockáz életével, s a közjóért áldozza napjait.“ Kisfaludy Károly. Néha am. veszélyeztet. *Mulandó gyönyörűrt örök boldogságát, nyereségvágyból hírelt, becsületét földáldosta.*

ÁLDOZÁR, (ál-d-oz-ár) fn. tt. *áldozás-t*, tb. —ok. Miséspap, áldozópap. *Római görög szertartású áldozár. Ötven éves, aranymiséés áldozár.*

ÁLDOZÁS, (ál-d-oz-ás) fn. tt. *áldozás-t*, tb. —ok. 1) Mint az átható *áldoz* származéka jelent cselekvést, melynél fogva valaki sajátjából áldoz valamit. L. **ÁLDOZ**. *Áldozásra kész hasafi, emberbarát.* 2) Midőn az *áldozik*-ből származik, am. a híveknek az

oltári szentségben részesülése, az Úr vacsorájának magához vévése.

ÁLDOZÁSI, (ál-d-oz-ás-i) mn. tt. *áldozási-t*, tb. —*ak*. Áldozat illető, ahhoz tartozó, azzal járó. *Áldozási készség, indulat. Áldozási szertartás, mód.* V. ö. **ÁLDOZÁS**.

ÁLDOZAT, (ál-d-oz-at) fn. tt. *áldozat-ol*. 1) Akármily jószág, melyet az istenségnek, illetőleg pogány isteneknek, hála, vagy tiszteletjeléül, vagy engesztelésül buzgó hívek nyujtani, neveztesen oltárikon vagy más szentelt helyen elkégetni szoktak. *Háldáldozat. Örömdáldozat. Engesztelő dáldozat. Vérdáldozat*, vagyis élő állat, melyet az Isten tiszteletére megöltek. Szélesb ért. áldozatnak mondatik minden hittvallási szent gyakorlat, melylyel az Istent tiszteljük, imádjuk, továbbá minden adományozás, ajándék, melyet a hívek illető egyházai költségesítésére, föltartására nyujtanak. 2) Átv. ért. minden jószág, becses vagyon, melyet magunktól megvonunk, hogy vele embertársunkon, illetőleg a közjón segítsünk. *Áldozatot hosni a háza oltárára. Áldozatot nem szóval, hanem tettel kell hosni. Hazafiak áldozataiból állított intézetek. Es sok pénzáldozatba került.* Továbbá, minden szenvedés, melyet másokért kiállunk, vagy öröm, élvezet, melyről érettek lemondunk. *Társaiért ő lett az áldozat. Ez által nagy áldozatot hoztál nekünk. Emberszeretetének, hazájának áldozata lett.*

ÁLDOZATBOR, (áldozat-bor) ősz. fn. A pogányok istentiszteleti szertartásánál azon bor, melyet az isteneknek följánlottak. A keresztény egyházakban az Úr vacsorájánál használt bor, illetőleg: *misebor*.

ÁLDOZATI, (ál-d-oz-at-i) mn. tt. *áldozati-t*, tb. —*ak*. Áldozathoz való, azt illető, arra vonatkozó. *Áldozati szertartás, mód. Áldozati imádság, könyörgés.*

ÁLDOZATKENYÉR, (áldozat-kenyér) ősz. fn. Kovászos vagy kovásztalan kenyér, illetőleg ostyá, melyet a keresztények az Úr vacsoráján használnak. A régi zsidóknál az Isten oltárára följánlott kenyér.

ÁLDOZATLAN, (ál-d-oz-atlan) mn. tt. *áldozatlan-t*, tb. —*ok*. 1) Ami áldozattal nincs öszvekapcsolva. *Áldozatlan isteni tisztelet.* 2) Aki nem áldozott, vagyis az Úr vacsorájában nem részesült. Határozóilag am. áldozatlanul, áldozat nélkül. *Gyónatlan, és áldozatlan meghalni.*

ÁLDOZATLANUL, (ál-d-oz-atlan-ul) ih. Áldozat nélkül, az Úr vacsorájában nem részesülve. *A templomból, a bucsujárástól áldozatlanul menni haza.*

ÁLDOZATSZEKRÉNY, (áldozat-szekrény) ősz. fn. Az oltár közepén levő szekrény, melyben az áldozati szent ostyá őriztetik.

ÁLDOZIK, (ál-d-oz-ik); k. m. *áldoz-tam*, —*tél*, —*ott*, par. —*szl*. 1) Az Úr vacsoráját, vagyis az oltári szentséget, Krisztus testét vérét magához veszi. *A hívek gyónnak, és áldoznak. Ki az utazókkal eszik, áldozik.* Km. 2) Mondjuk a napról: *leáldozik*, midőn lenyugszik. Ezt kétfelkép elemezhetni, vagy tulajdon értelemben am. *áldozik*, azaz, alászáll, vagy mintegy *alunni álomra* megy, minélfogva alapfogalomban

hasonló hozzá az *alkony alkonyodik*; vagy átv. ért. égő áldozathoz hasonló tízes alakban letünik.

ÁLDOZÓ, (ál-d-oz-ó) mn. és fn. tt. *áldozó-l*. 1) Aki valami becses vagyonát magától megvonja, s azt másnak ajánlja, vagyis aki áldoz valamit e szónak minden értelmében. 2) Aki az Úr vacsoráját magához veszi. *Gyónás után áldozó hívek. Oltár elé gyülekező áldozók.* 3) Misés, vagy misét mondó pap.

ÁLDOZÓCSÜTÖRTÖK, (áldozó-csütörtök) ősz. fn. Kathólíka egyházi értelemben, a husvétí időszaknak bezáró napja; husvét utáni negyvenedik nap; Urunk mennybemenetele. E napon záródik be a husvétí gyónás, és áldozás.

ÁLDOZÓHÉT, (áldozó-hét) ősz. fn. A negyven napi nagyböjt utolsó hete, mely a husvétinnepet közvetlenül előzi meg. Ennek csütörtökén üli az egyház az utolsó vacsora emlékinpét, mint az oltári szentség szerzésének napját.

ÁLDOZÓPAP, (áldozó-pap) ősz. fn. I. **ÁLDOZÁR**.

ÁLDOZTAT, (ál-d-oz-tat); áth. m. *áldoztat-tam*, —*tél*, —*ott*, par. *áldoztass*. A híveknek oltári szentséget osztogat. *A híveket gyónatni és áldoztatni. Az egézségéseket a templomban, a betegekét házaikban áldoztatni.*

ÁLDOZTATÁS, (ál-d-oz-tat-ás) fn. tt. *áldoztatás-t*, tb. —*ok*. Cselekvés, foglalkodás, midőn valaki áldoztat.

ÁLDRÁGAKÖ, (ál-drága-kő) ősz. fn. Fényes hegyi kristály, mely tűzben nehezen olvad fel, s melyet gyakran drágakő gyanánt használnak, s a nemértők velők gyakran megcsaltnak.

ÁLÉLCZ, (ál-élcz) ősz. fn. Keresett, fzetlen, erőltetett elménczkedés, meglepő furcsaság nélkül.

ÁLELMÉSSÉG, I. **ÁLÉLCZ**.

ÁLEREDETŰ, (ál-eredetű) ősz. mn. Mondjuk irományokról, illetőleg oklevelekről, könyvekről, melyeket valaki más neve alatt hamisan kohol.

ÁLÉRZELEM, (ál-érzelem) ősz. fn. Szinlett, tettetett, nem szívből, nem őszinte kedélyből származott érzélem. A hivatlan költők és szónokoknál nem ritka tünemény.

ÁLESKŰ, (ál-eskü) ősz. fn. Hamis eskü, midőn valaki olyasmit bizonyít esküvéssel, minek valóságát maga sem hiszi.

ÁLESKÜVŐ, (ál-esküvő) ősz. fn. Tanu, aki hamisan esküszik.

ÁLESZKÖZ, (ál-eszköz) ősz. fn. Oly eszköz, mely színleg a kitűzött czélra vezetni látszik, de azt valósággal elérni nem képes.

ÁLFESTÉK, (ál-festék) ősz. fn. Kendőző szer, melylyel a hiú személyek arcaiknak bájoló színt adni törekedeznek.

ÁLFOG, (ál-fog) ősz. fn. Mesterségesen készített fog, mely a kihúzott vagy kihullott fogat pótolja.

ÁLFOGÁS, (ál-fogás) ősz. fn. Csalóka okoskodás, melynek következtetése az előzményekkel nincsen szoros észtani öszvefűggsben. *Az egyttgyűeket holmi áldfogásokkal elhitetni.*

ÁLGYÖNGY, (ál-gyöngy) ösz. fn. Üvegből készített hamis gyöngy.

ÁLGYU, **ÁLGYUS**, **ÁLGYUZ**, stb. 1. **ÁGYU**, **ÁGYUS**, **ÁGYUZ**, stb.

ÁLHADMOZDULAT, (ál-had-mozdulat) ösz. fn. Hadicsészertő működés, midőn az ellenfelek egyike olyan fejlődéseket, mozdulatokat tesz, melyek a másikat téves ellenkészsületekre vezetik.

ÁLHAJ, (ál-haj) ösz. fn. Idegen hajfűrtök, vagy egész hajajat, mely a valódi hajak nemlétét pótolja; vendég-haj. *Álhajat viselni.*

ÁLHERE, (ál-here) ösz. fn. Kisebbségű here-méhek.

ÁLHIMLŐ, (ál-himlő) ösz. fn. Úgynevezett bárányhimlő, mely a közönséges emberi himlőnél apróbb, s kevésbé veszedelmes.

ÁLHOLD, (ál-hold) ösz. fn. Ritka égi tűnemény, midőn a gőzös légben a hold sugarai megtörvén, a holdhoz hasonló alakot képeznek. (Paraselene).

ÁLISTEN, (ál-isten) ösz. fn. A pogány hitregék költött, hamis istenei.

ÁLIZLÉS, (ál-izlés) ösz. fn. A széptanban, és művészetekben álzolásnak mondatik, ami a szép eszményével vagy elméletével nem egyezik, minek classici hatása nincs. Közönséges érzelmi értelemben am. elromlott szájíz.

ÁLIZÜLET, (ál-izület) ösz. fn. Midőn az eltört, s kéreg által nem egyesült csontvégek porccsal behúzódnak vagy körükbe lágyrészek veszik magokat.

ÁLJÓS, (ál-jós) ösz. fn. Csalfa jövődőlő, hamis jós, álprófeta.

ÁLKALÁSZ, (ál-kalász) ösz. fn. Fattyu kalász, melynek csak külső alakja és toklása van, de a szemek hiányának belőle. Így nevezhető a gabonakalászt utánzó mű is. *Álkalászkokkal pipercsatt nökcalap.*

ÁLKÉP, (álkép) ösz. fn. 1) **ÁLORCZA**. 2) Akármily tárgynak, dolognak olyan előadása, lefestése, alakja, mely azt nem valódi oldaláról tünteti elő.

ÁLKÉPLET, (ál-képlet) ösz. fn. Ami hibásan, nem a helyes felfogás törvényei szerint van alkotva. Körtani ért. az élő testtel összevetéssel, de lényegileg ahhoz nem tartozó, és saját életműséggel bíró körtermény.

ÁLKERESZTÉNY, (ál-keresztény) ösz. fn. Aki csak nevével viseli a kereszténynek, belsőleg pedig hitetlen, aki Krisztus tanait megveti.

ÁLKIRÁLY, (ál-király) ösz. fn. A törvényes király nevével és hatalmát bitorló személy.

ÁLKÖNNY, (ál-könnny) ösz. fn. Tettetett, színtelt, nem szívvel fakadó, hamis könnny. *Álkönnnyeket érvni. Álkönnnyekkel hitogtatni a világot. Álkönnnyekre megindulni.*

ÁLKÖRÖM, (ál-köröm) ösz. fn. A maga nemében kóros kinövésű fattyuköröm, vakköröm.

ÁLKULCS, (ál-kulcs) ösz. fn. Utánzótt kulcs, a valódi kulcsnak formájára, milyet a tolvajok, s más titkonjárók használni szoktak. Vagy olyan kulcs is, milyet a lakatosok idegen zár fölnyitására használnak.

ÁLL, (1), fn. tt. *áll-at*. Az arcnak alapja, vagyis az alsó ajak és toka közötti része. *Kerekded. hosszúkás, csúcsos, hegyes, rövid áll. Hasított, gödrös áll. Síma, szőrös áll. Állal a tenyérre támaszkodni. Valaki állát megcsipni. Állát döbrölni. Szegre akaestani as állát, am. koplalni. Felkopik as álla, nem éri el, ami után vágy.*

Bécsi cod. Micheas 5. fejezet, *al*. „Vesszőben verik meg Israel vezérének alatt,“ (percutient maxillam). A dolog természeténél fogva valószínű, hogy az *al* gyökből fejtett ki, ily fokozattal: *aló* = alatt levő, honnan: *alu, alv, all*, meguyujtva lett *áll*, mint: *főből fél*, valaminek *féle*, teteje, *ku-ból kül, el-ből elő* *elv ell, mell* = a derék előrése; *be-ből bel, dél*, a hasnak belseje; *vál-ból váló, váll* = kétfelé váló, *tol-ból toló, tols, toll*.

ÁLL, (2); önh. m. *áll-t*, vagy —*ott*, htn. —*ni*, vagy —*ani*. Tulajdon ért. áll minden lábas állat, midőn lábcsontjait függőlegesen fölnyujtva, s rajtok mint alapokon testét nyugtatván, helyéből nem mozdul. *Egyenesen, büszkén, kevélyen, katonásan állani. Görbén, tanyán, meghajlott térddel állani. Talpon, sarokon, lábujjhegyen állani. Sorban, egymás mellett, körben állani.* Mondjuk ezeket is: *Fejre állani*, midőn a helyzet alapja a fej. *Térden állani. Négykézlő állani.* Ellenkezői a) a test másrés alaps helyzetét jelentő: *ül, hasal, fekszik, guggol, könyöklő*, b) a helyváltotáshoz vonatkozó: *megy, jár, fut, ugrik, dől, hanyatlik.* Használtatik több átv. értelemben. 1) **Áll** minden lelketlen, de ingó test, mely lábhoz vagy talphoz hasonló alapon nyugszik. *Szegletben áll az asztal, s e mellett állnak a székek. A szobában úgy is több szekrény áll.* 2) Mondjuk bizonyos helyen létező, s kivált fölfelé emelkedő, ingatlan testekről. *Szárán áll a gabona, széna, nád. Még lábán áll a fa, le nem vágják. A templom nem áll egy sorban a hással. Ezen épület már évek óta pusztán áll.* 3) Am. folytonosan tart, mintegy azonegy alapon marad, ellenkezője: *szúnik, mulik. Áll a táncs, lakoma, mulatság. Áll a mise, prédikáció. Áll az oroszgyűlés, tisztujtás. Áll a háboru, csata, ütközet. Áll a vásár, bucsu. Áll a törvény, szokás, alkotmányos élet, érvényben, divatban van.* 4) Létezése el van határozva, s azt változtatni nem lehet. *Áll az alku, szerződés, egyesség, ígéret.* 5) Létezése, valótsága tagadhatatlan. *Es áll, es mindig állani fog. A mit te mondasz, az nem áll, az nem állhat.*

Mindezen jelentéseiből kitünik rokonsága az *al*, *alap* szókkal, ahonnan *áll* am. *al-ol* vagy *al-val* azaz valamely alapon létezik, valamely alappal bír. A szanszkrit nyelvbéli gyökök *asthá* (áll) és *asthasz* (állít, helyez, tesz), melyekből a hellén *σταίω, ἵστημι*, latin *sto, sisto*, német *stehen, stellen* stb. szokat származtatják, a magyar *tesz* igével vannak rokonságban. *Állani* a mandsu nyelvben *ilime*.

Sajátnemű vonzatai a szókötésben: 1) Vons tulajdonító ragu neveket. *Katonának állott, bedállott. Pappnak állott, katonává, pappá lett. Neki áll a munkának, belekap. Neki áll az ellenfélnek. Neki áll az ör-*

dögnék is. Még neki áll főlebb tréfás mondat e helyett: *még ő áll főlebb* azaz, hibás, bűnös létére ő fordul fölül, ő vádol, ő támad meg mást. *Szemesnek áll a világ* = az életrevaló ember boldogul. *Leányoknak áll a világ.* (Népd.) azaz a leányoknak van jó dolguk a világon. Ezek: *jól áll neki rosszul áll neki valami*, németes kifejezések, e helyett: *illik neki, nem illik neki.* *Szavának állani* latinos, e helyett: *szavát állani.* 2) Tárgyesetes neveket. *Valakinek utját állani. Helyt állani, bajt állani, irt állani. Boszut állani valakin. Jót állani valakiért*, helyesebben: kezeskedni. *Hideget, melegel, szomjat, éhet kiállani. Megállani a sarat*, a nehézségekben állhatatosnak maradni, s rajtok kifogni. *Törvényt állani*, régiesen am. peres fél gyanút a bíró előtt állani, valamint: *törvényt ulti* am. törvényt mondani, bíraskodni. 3) Segítő és beható ragu neveket egy mondatban. *Ellenséggel szembe állani. Alkuba, perbe állani valakivel*, ereszkedni, bocsátkozni. *Szoba, becsülete állani. Szolgálatba, hivatalba állani.* 4) Marasztaló ragu neveket. *Tiszteben, kötelességében, becsületében áll valamit tenni*, azaz, tiszte, kötelessége, becsülete úgy kívánja. *Bőreben áll*, elvesztés alatt tartozik vele. *Perben, alkuban áll valakivel*, pert, alkut folytat. 5) Kiható ragu neveket. *Az ember testből és lélekből áll. Kevésből, sokból áll, Egész élete perpartvarból áll. Minden dolga evés-ivás, mulatságból áll.* Ez értelemben az illető dolog alkatrészeire, lényegére vonatkozik. 6) Közelítő ragu neveket. *Valamely párt-hoz, felekezethez állani. Valakéhez szolgának állani.* 7) Állapító ragu neveket. *Kettőn áll a vásár. Ha rajtam állana, másképp lenne. Nem áll mindig a tanítón, hogy tanítványa jó legyen.* Ez értelemben am. bizonyos dologtól, októl függ. 8) Felható raguakat. *Talpra állani. Székre, padra, asztalra állani. Valakinek akarására, tanácsára, kívánására állani* = azt követni, teljesíteni. *Nem állok rá, nem egyezem bele.*

ÁLLÁB, (ál-láb) ösz. fn. Mesterségesen csinált pótláb, milyen az elvágott lábszáruak járnak.

ÁLLADALMI, **ÁLLADALOM**, I. **ÁLLODALMI**, **ÁLLODALOM**.

ÁLLADZÓ, I. **ÁLLAZÓ**.

ÁLLAG, (áll-ag) fn. tt. *állag-ot*. Új alkotásu szó a latin *substantia* kifejezésére, mely jelent önmagában főnálló lényt, mely nem csupán járuléka valamely más lénynek. *Szellemi, anyagi állag. Az oltári szentégyben a kenyér és bor állaga Krisztus testévé és vérévé változik.* V. ö. **ÁLLOMÁNY** és **ÁLLAT**.

ÁLLAM, (áll-am) fn. tt. *állam-ot*. Szabatosan szólva am. bizonyos fejedelem, illetőleg erkölcsi felség és törvények alatt élő, s külön polgáratlan területet képező emberek sokasága, saját kormányzattal bíró ország. Ez érteményben az állam jogi és politikai állapotra vonatkozik, s különbözik tőle az *állodalom*, mely jelent bizonyos felsőség alatt levő országoterületet. *Egyedúri, köztársasági állam. Szabad államok. Különböző kormányzi rendszerrel, törvényekkel bíró államok. Az államok nemzetközi viszonyai egymáshoz.*

ÁLLAMCSINY, (állam-csiny) ösz. fn. Meglepő és nagy fontosságú tény, melyet az állam feje a közügy, vagy saját érdekében önkényesen elkövet, s mely az állam jogi, vagy biztonsági állapotján lényeges változást, fordulatot idéz elő.

ÁLLAMCZÉL, (állam-czél) ösz. fn. Cél, melyet az államban élő emberek elérni akarnak, melyért az állam eredeti rendeltetésénél fogva létezik, milyen különösen a személy- és vagyonbiztonság.

ÁLLAMELLENÉS, (állam-ellenés) ösz. mn. Ami az állam céljával ellenkezik, ami a személy- és vagyonbiztonságot veszélyezteteti. *Államellenes pártoskodás, törekvés.*

ÁLLAMFÉRFI, (állam-férfi) ösz. fn. Aki az állami ügyekhez ért, továbbá, akire államügyek igazgatása bízva van, aki az állam, illetőleg ország kormányzásában részt vesz.

ÁLLAMFOGOLY, (állam-fogoly) ösz. fn. Az államczél ellen elkövetett bűn, pl. pártütés, felségsértés miatt fogságra ítélt személy.

ÁLLAMHIVATAL, (állam-hivatal) ösz. fn. Állam kormányához, közigazgatáshoz tartozó hivatal, szolgálat.

ÁLLAMHIVATALNOK, (állam-hivatalnok) ösz. fn. Államhivatalt viselő személy.

ÁLLAMI, (áll-am-i) mn. tt. *állami-t*, tb. — ak. Államot illető, ahhoz tartozó, arra vonatkozó. *Állami jószágok. Állami kincstár.*

ÁLLAMJOG, (állam-jog) ösz. fn. 1) Államot illető jogok öszvege, melyekkel az mint felsőség az államban lakó polgárok fölött bír, és azokat gyakorolja. 2) Azon jogok, melyek szerint valamely állam kormányoztatik, melyek az állampolgárok és felsőség viszonyait meghatározzák. (*Jus publicum*). 3) Különböző államjogok öszvege, öszveállítva, s tudományosan tárgyalva.

ÁLLAMJOGI, (állam-jogi) ösz. mn. tt. *államjogi-t*, tb. — ak. Államjogot illető, arra vonatkozó. *Államjogi tekintet, nézet. Államjogi kérdések, értekezések.*

ÁLLAMPAPIR, (állam-papir) ösz. fn. 1) Állami ügyeket tartalmazó oklevél, iromány, szerződvény. 2) Papirpénz, melyet az állam bocsát ki, s annak érvényességéért kezeskedik.

ÁLLAMSZOLGÁLAT, (állam-szolgalat) ösz. fn. L. **ÁLLAMHIVATAL**.

ÁLLAMTAN, (állam-tan) ösz. fn. Az államok belső és külső viszonyainak ismertetése, mely azok földleiratával és történelmével szoros öszveköttetésben áll. (*Statistica*).

ÁLLAMTANÁCS, (állam-tanács) ösz. fn. Több tagokból álló felső hatóság, mely az illető állam ügyeit igazgatja.

ÁLLAMTANÁCSOS, (állam-tanácsos) ösz. fn. Államtanács tagja.

ÁLLAMÜGYÉSZ, (állam-ügyész) ösz. fn. Állami hivatalban levő ügyész, kinek kötelessége vádlóképen oly büntettek ellen föllépni, melyek az állambiztonságát veszélyeztetik.

ÁLLAMVIZSGÁLAT, (állam-vizsgálat) ösz. fn. Vizsgálat az államot illető jogi és politikai tudományokból, melyet bizonyos személyekből álló bizottság előtt kiállani köteles, aki valamely állambivatalra igényt tart.

ÁLLANDÓ, (áll-and-ó) mn. tt. *állandó-t*. Ami a maga nemében tartós, maradós, nem romlékony, nem változékony. *Állandó barátság. Állandó hűség. Állandó, mint a köszél, mint az égforgás. Állandó fűtés*, mely időről-időre rendszeren foly. *Állandó katonaság*, mely folyvást hadi szolgálatban áll. *Állandó egészség*.

ÁLLANDÓAN, (áll-and-ó-an) ih. Tartósan, maradósan, folytonosan, nem mulólag; változatlanul, szilárdul. *Állandóan hű, egészséges, jó kedvű. Feltételében állandóan megmarad.*

ÁLLANDÓLAG, (áll-and-ó-lag) ih. I. **ÁLLANDÓAN**.

ÁLLANDÓSÁG, (áll-and-ó-ság) fn. tt. *állandóság-ot*. Tulajdonság, melynél fogva valami folytonosan bizonyos állapotú marad; tartóosság, szilárd elhatározottság mellett maradás; változatlanosság. *A földön nincs állandóság. Férjias állandóság. A jó bornak egyik jeles keltése az állandóság.*

ÁLLANDÓSÍT, (áll-and-ó-s-ít); áth. m. *állandósított-ott*, par. —s, htn. —ni, vagy —ani. Valamit állandóvá, maradandóvá tesz, változás, vagy mulékonyosság ellen biztosít. *A nemzet jólétét bölcs törvények s tiszta erkölcs fenntartása által állandósítani.*

ÁLLANDÓUL, (áll-and-ó-ul) I. **ÁLLANDÓAN**.

ÁLLAPAT, (áll-ap-at) fn. tt. *állapat-ot*. Szokottabban I. **ÁLLAPOT**. E két szó: *állapot* és *nyugot* a rendes *at* (*et*) képzőtől elüt, mely igékből szokott főneveket alkotni.

ÁLLAPIK, (áll-ap-ik); k. m. *állap-tam*, —*tál*, —*ott*. Kivult ige, mely csak származékaiban él, mint: *állapot, állapodik, állapodás*. „És ime az Úr angyala megállapék mellették.“ Káldi, Luk. II. 9. „És leszállván Jézus azokkal állapék mezőhelyen.“ „Mikor pedig megállapának ötet kérdezvén.“ „Megállapának messzül.“ „És állapván hát megől ő lábainál.“ Münch. cod. „És állapék a királyi háznak pitvarában.“ „És bemenvén állapék ő orcsája előtt.“ Bécsi cod. „De magában nem állapék.“ Sz. Katalin verses legendája. „Erősen megállapik (= megáll) ő fogadása.“ Benigna asszony imádságos könyve. Ma *állapodik* és *áll* használatik helyette. Egyébiránt valószínű, hogy hajdan létezett *állap* főnév is, mint: *alap, csillap, úlep, telep, terep, kösep*.

ÁLLAPÍT, (áll-ap-ít); áth. m. *állapított-ott*, par. —s, htn. —ni, vagy —ani. 1) Valamit álló, maradandó, tartós helyzetbe tesz. Különbözik tőle az *alapít*, mely am. valaminek alapját, fenekét teszi le, alapot rak, csinál, az *alapít* pedig bizonyos alapra helyez valamit. *As épületet erős alapra állapítani.* 2) *Meg* igékötővel valami mozgásban levőt nyugalomba helyez, megállít, csillapít.

ÁLLAPÍTÁS, ÁLLAPÍTÁS (áll-ap-ít-ás) fn. tt. *állapítás-t*, tb. —ok. Cselekvés, mely által állapítunk, megállapítunk valamit. V. ö. **ÁLLAPÍT**.

ÁLLAPODÁS, (áll-ap-od-ás) fn. tt. *állapodás-t*, tb. —ok. Mozgalom utáni megszűnés, megnyugovás, helybenmaradás, veszteglés, minthogy csak az állapodhatik meg, ami előbb ideoda mozgott, tovább haladt, ingadozott, stb. Szélesebb ért. akármiféle cselekvést, működést, események folyamát félbeszakasztó veszteglés, megpihenés.

ÁLLAPODÁSI, (áll-ap-od-ás-i) mn. tt. *állapodási-t*, tb. —ak. Állapodásra vonatkozó. *Állapodási hely, idő*.

ÁLLAPODIK, (áll-ap-od-ik); k. m. *állapod-tam*, —*tál*, —*ott*. 1) Mozgalom, járáskelés, ingadozás után nyugalomba helyezkedik. *Állapodik a meghajtott ló*, midőn mindig lassabban lép, s végre tovább haladni megszűn, megállapodik. 2) Átv. erkölcsi ért. állapodik az ember, midőn ifjusági hévűl, indulatoktól többé nem hányatik. Képzésre hasonló a *csillapodik, úlepedik, telepedik* igékhez, melyek szintén a magok nemében bizonyos helyen vagy viszonyban maradást, illetőleg nyugvást jelentenek.

ÁLLAPODOTT, (áll-ap-od-ott) mn. tt. *állapodott-at*. 1) Ami mozogni, járnikelni megerzűnt, egy helyben veszteglő. 2) Átv. ért. indulatoktól nem hánytvetett, higgadt, komoly. *Állapodott komoly férfi*.

ÁLLAPOT, (áll-ap-ot) fn. tt. *állapot-ot*. Általán azon külső és belső viszonyok, melyek között bizonyos személy vagy dolog létezik, mennyiben kedvező vagy kedvezőtlen, jó vagy rossz helyzetre vonatkoznak, s az illető személyt vagy dolgot bizonyos állandó alakban tüntetik elő. *Úri, szegény, szolgáló állapot. Jó, rossz, szerencsés, szerencsétlen állapot. Kényelmes, szűk, keserves állapotban élni. Rangbeli, vagyoni, hivatalbeli, polgári állapot. Állapotjával megelégedő ember. Ny állapotban nehéz boldogulni. Régi, új, jövőendő állapot. Akkor más állapotban valánk. Ritkán jut embernek előbbi állapota eszébe. Km. Bizony furcsa állapot, beittuk a kalapot. Km. As épületeket, földeket, esőket jó állapotban találni. As ország esomoró állapotban szenved. Törökül s arabúl hal.*

ÁLLAPOTJEGYZŐ, (állapot-jegyző) ösz. fn. Módosított ige, mely a cselekvés, szenvedés, szóval az igék értelmének állapotát fejezi ki, mint: *menvén, menve, menett*, melyeket a mondatban *midőn* vagy *mikor* által föl lehet gyakran oldani. Használatra nézve 1) a *ván vén* állapotjegyző változatlanul marad, pl. *elmenvén meghoztam; hasa jutván megkezdette munkáját; várván vártunk*. 2) A *va ve* állapotjegyző a régi irományok szerint minden egy birtoku személyragot felveszen, pl. *Tehát jövőd ajándokozad te ajándokodat. És bemenvétek lakozának ott. A konykolyt kiszévétek kiirtadtok velek a busát is. Tévelygetek nem tudvátok írdat*. (Müncheni cod.) Midőn pedig szenvedőleg állítmányul használatik, minden egyéb ragot is felveszen, s ekkor az egyeztetésre nézve az alanyi főnév személyét és számát követi, pl. *Vallaink rakvák ter-*

hekkel. Könyveket olvas ujságokkal telvéket. Az én postillámat, úgy mint semmit, és minden tévelygésekkel rakvát, meveti. Telegdi. A mai szokás a va ve állapotjegyzőket határozó gyanánt használván ragozatlanul hagyja, kivéven a többes számú harmadik személyragot, mely a vannak kihagyására alkalmaztatik, pl. az ujságok telvék hírekkal, azaz telve vannak. 3) Szokásban volt a régiéknél az att ett képzőjű állapotjegyző is, úgy hogy személyragoztatván, a névvel, melyre vonatkozik, személyben és számban megegyezik, pl. látá Satandst, miként villámatot mennyből lehull-atta. És hallák a két tanítvány ötet beszél-ette. Úr, mikor láttonk tégedet éhez-etted, és etettünk tégedet — szomjaz-(at)ad, és veneréket adtonk te neked. (Müncheneri cod). L. — ATTA, igerag.

ÁLLAPTAT, (áll-ap-tat); áth. m. állaptat-tam, —tál, —ott. Régiés, a mai állít és állapít helyett. Nabuchodonozor király alkotta arany oszlopot . . . és állaptatá ötlet Durránnak mesején. (Bécsi cod). Darius király vete szerést és megállaptata. (Bécsi cod). És híván Jézus egy apródot, állaptatá (statuít) ötlet ökösepeítették. (Müncheneri cod).

ÁLLÁS, (áll-ás) fn. tt. állás-t, tb. —ok. 1) A lábas állatnak azon helyzete, midőn testével lábaira neheskedik. 2) Az élő állatnak, vagy akármely testnek egy helyen maradása, nyugovása. Állásban etromlik a ló, megposkad a víz. 3) Az emberi testnek külső idoma, alkata, kivált midőn lábain áll. Búszke, feszes, katonás, szép állás. 4) Életbeli állapot, helyzet, hivatal, életmód. Jó állásra vergődni. Nyomorú állásban lenni. Állását jobbra változtatni. 5) Azon hely, melyen valami áll, létezik, melyre valamit raknak. Baromállás. Lóállás. Szekérállás a fogadóknak. Eléggett a szentpéteri állás. Népd. Vásárállás, tér, melyen a vásárt tartják, vásárhely. 6) Emelvényes alkotmány, különösen melyet az építésnél használnak. Kőművesek állása.

ÁLLÁSBAK, (állás-bak) ösz. fn. Baknak nevezett négylábu hosszukás szék, melyre az építésnél használt állás deszkáit rakják.

ÁLLÁSDESZKA, (állás-deszka) ösz. fn. Az építésnél használt állás padlózatául rakott deszkák.

ÁLLÁSFA, (állás-fa) ösz. fn. Általán minden fanemű, úgy mint gerendák, bakok, deszkák, melyekből az építési állást szerkesztik. Különösen azon vastag gerendák, fenyűszálak, melyek az állás padlózatát tartják.

ÁLLÁSHELY, (állás-hely) ösz. fn. Oly hely, nevezetesen csárda, fogadó, postaház, hol az utasok, fuvarosok, postakocsisok megállapodni, illetőleg fogatokat változtatni szoktak; állomás.

ÁLLÁSKÖTÉL, (állás-kötél) ösz. fn. Az állásfákat öszvetartó, s megerősítő köté; továbbá köté, mely által holmi építési szereket az állásra fölhúznak.

ÁLLÁSLÁB, (állás-láb) ösz. fn. Vastag karók, csölöpök, gerendák, melyeken az állás padolata nyugaszik.

ÁLLÁSLYUK, (állás-lyuk) ösz. fn. 1) Lyukak az építés alatt levő falban, melyekből az állás padolatát tartó rudakat kitolják. 2) Lyuk az állás padolatán, melyen az építéshez való követ, téglát, meszet stb. fölhúzzák.

ÁLLÁSPONT, (állás-pont) ösz. fn. 1) Mértani ért. azon helypont, honnan bizonyos távolságot mérünk. 2) Átv. ért. szemléleti kiinduló pont, melyet alapul veszünk, midőn valamely dolog viszonyait megvizsgálni s arról határozott ítéletet mondani akarunk. Valamit különböző álláspontból tekinteni.

ÁLLÁSRÚD, (állás-rúd) ösz. fn. Az építési állásoknál alkalmaztatni szokott rúd.

ÁLLÁSVONAL, (állás-vonal) ösz. fn. Mértani álláspontból kiinduló vonal, mely bizonyos távolsáig terjed.

ÁLLAT, (1), (áll-at) fn. tt. állat-ot. I. A régiéknél am. állomány (substantia), lényeg (essentia). Az Isten állatában egy, személyében három. Háromság a személyekben, egy istenség állatban. Krisztina legendája. Én tölem, ki állatom szerént szeretet vagyok. Debreczeni legendás könyv. Kitek kedig gondolván toldhat ő állatjához egy sengnyit? azaz testének egész állományához, természetéhez. És mikoron mind az hármat állatjára (termetére) megnézte volna. Pesti Gábor mesei. Hol voltanak a nevezetes óriások, kik kezdetől fogván nagy állatiak (magnae staturae) voltak. Bécsi cod. Előszerbéli egyházak minden állatban (állapot, status) valának jobbak mint mostan. Érsekújvári cod. Megismeré állatjából (állapotjából) hogy kimulnék ez világból. Sz. Katalin verses legendája. Továbbá ugyan a régiéknél am. általán véve állapot és dolog (rea). És ez tömlőcsbe tartatnak három álladbeli (állapotbeli) embörök fogván. Góry-codex. Ki neki az állatot (dolg) mondotta vala. Mardocheus ez állatnak emlékesétét írásokba adá. Mely állat az ő históriákból is bizonyítottik. Bécsi cod. Sokak akarék szerzeniek ez állatoknak mondékát, (multi conati sunt ordinare narrationem eorum). Münch. cod. II. Ujabbkori, és mai közönséges értelemben. 1) Minden élő lény, mely érez és önére-jéből mozog, hajdan: lelkes állat, vagy csak: lelkes. Emlős, szárnyas, csúszómászó, gerinces, gerinctelen, szárazföldi, vízi állatok. Okos, oktalan, emberi, asszonyi állat. Állat-e, vagy szerzet? Km. Szorosb ért. az ember kivételével minden más érző, és mozgó lény. Oktalan állat. Állatnál alábbvaló. Állatokat tartani, nevelni, szaporítani. Vad, szelid, házi állatok.

Mi a I. pont alatti állat elemzését illeti, gyöke azon áll, mely átv. értelemben am. bizonyos részekből való szerkesztve, pl. az ember testből és lélekből áll, azaz lényegét test és lélek teszi. A II. pont alatti állat eredete kétféleképp elemezhető, vagy a föntebbi ige tulajdon jelentéséből, mennyire az állatok mint élő lények legtöbb nemei lábakon állanak és mozognak, vagy pedig a lélekezést utánzó természeti á dá hangból lett ál, áhl, áll ige, miszerint állat annyi volna, mint lélekező lény, oly észjárással, mint a latin anima és animal. Képzőjére nézve azon at et osztályuk köz

tartozik, melyek nem elvont, hanem özszerű dolgokat jelentenek, mint: *kuvat, követ, evet*. A finn *eläin, elän* (= élek) szótól ered. A perában *ola* (Beregszászi). Figyelmet érdemel a góth *ala* = elleni.

ÁLLAT, (2) (áll-at); áth. m. *állat-tam, —tál, —ott*, par. *állass*. Eszközi, meghagyja, parancsolja, hogy valaki vagy valami álljon. Ma: *állt. Jósue megállatá a napot*. Pázmán. *Megállaták a hajót*. Münch. cod. *Ki állatád földet ő állásán*. Keszthelyi codex. *És állatta őtet az ő enke elött*. Krisztina legendája.

„Mint a lélek, mely végnélküli képzeletével
Messez jövendőben lakot állat előre magának.“
Vörösmarty.

Tulajdonképen miveltező jelentésű, mint: *járat, feketet, futtat*. Tehát szabatosan szólva különbözik tőle az *állít*: pl. *A hadsereget sárban visben állatja* (stehen lassen). *Hadsereget állít* (stellen). Régebben használtott a mai *állít* helyett 'affirmat' értelemben is. *Mi szükség azt annyira állatni?* (Quid opus est de eo tam valde affirmare?). *Erősen állatni*. (Affirmare animo). Párizspápay. Különbözik tőle: *alajt* vagy *allt*, mely Molnár Albert szerint is am. puto, existimo, arbitror.

ÁLLATÁS, (áll-at-ás) fn. tt. *állatás-t*, tb. —ok. 1) Cselekvés, illetőleg rendelés, parancsolás, melynél fogva valakit vagy valamit állatunk. 2) Állítás (affirmatio). „Hogy pedig *állatásának* teljes hitelt szerezzen.“ Faludi Ferencz.

ÁLLATBONCZOLÁS, (állat-bonczolás) ősz. fn. Az állati testnek egyes alkotórészeire feltagolása, azaz oly műtét, mely által az állati test életműszerkezete részletesen szem elé állíttatik.

ÁLLATBŐR, (állat-bőr) ősz. fn. Az állati test külső burka, takarója, mely rendszeren fehérés rostokból áll, s több állatnemeknél vagy egészen, vagy részben szőrrel van benöve.

ÁLLATFESTŐ, (állat-festő) ősz. fn. Festő, vagy helyesebben festész, ki az állatok rajzolását tűzi ki különös tanulmányul.

ÁLLATGYÓGYTUDOMÁNY, (állat-gyógy-tudomány) ősz. fn. Tudomány vagy tan, mely az állatok, különösen háziak betegségeit, s ezek orvoslási módjait rendszeresen tárgyalja.

ÁLLATHANG, (állathang) ősz. fn. Különbféle hangok, melyeket az állatok neveik szerint adni és hallatni szoktak, különböztetésül az emberek vagy léloktelen testek hangjaitól.

ÁLLATI, (áll-at-i) mn. tt. *állati-t*, tb. —ak. Állatot illető, attól származó, arra vonatkozó, annak természetére mutató. *Állati eszközök. Állati üsvön. Állati vadság. Állati elvek*.

ÁLLATILAG, (áll-at-i-lag) ih. Állatok módja, szokása, ösztöne szerint. *Állatilag vakon követni ösvönöit, vágyait. Állatilag élni*.

ÁLLATIMÁDÁS; (állat-imádás) ősz. fn. Állatok istenítése, állatok tisztelése Isten gyanánt.

ÁLLATIMÁDÓ, (állat-imádó) ősz. fn. Aki szellemi igaz Isten helyett oktalan állatokat imád. V. ö. IMÁD.

ÁLLATISÁG, (áll-at-i-ság) fn. tt. *állatiság-ot*. Oktalan állatok természetéből folyó érzéki tulajdonság, különösen oly emberi életmód, mely a lélek nemesebb ösztöneit az állati érzékiesség féktelen kielégítése által elnyomja; testiség.

ÁLLATISME, (állat-isme) ősz. fn. Az állatok országának szakavatott tudomány ismerete.

ÁLLATISMERŐ, (állat-ismerő) ősz. fn. Az állatok országáról szakismerettel bíró természettudós.

ÁLLATÍT, (áll-at-ít); áth. m. *állatít-ott*, par. *állatíts*, hat. —ni vagy —ani. Átv. ért. állati természetűvé alacsonft, oktalan állathoz hasonlónvá tesz valakit.

ÁLLATKA, (áll-at-ka) kics. fn. tt. *állatkát*, tb. *állatkák*. A maga nemében kiaded, csekély testű állat, milyenek a rovarok, férgek stb.

ÁLLATKERT, (állat-kert) ősz. fn. 1) Kerített erdő, berek, liget, melyben különösen konyhára való vadakat tenyésztenek; vadaskert. 2) Olyan kert, melyben különféle éghajlati s mindennemű szárazföldi sőt vízi állatok is üsvegyűjtve tápláltatnak. *Körlyi, csehszéki állatkert*.

ÁLLATKÖR, (állat-kör) ősz. fn. Égtani ért. am. az ég boltozatának azon keskeny köre vagy öve, melyen a bolygó csillagok keringenek, szélessége mintegy húsz foknyira terjed, és tizenkét egyenlő részre, azaz csillagzatra osztatik föl, melyek névszerint versbe foglalva így követik egymást: *Kos, bika, ikrek után, rák, araszán, és aratónus, mérleggel bőköll, tősz, bak, kanta, halakkal*. Az állatkör némelyek szerint: *barkör* (Zodiacus).

ÁLLATLAN, (áll-atlan) mn. tt. *állatlan-t*, tb. —ok. Akinek vagy minnek álla nincs, vagy igen kis álla van.

ÁLLATLEIRÁS, (állat-leírás) ősz. fn. Természetrajzi munka, mely az állatokat különböztető jegeik szerint ismerteti.

ÁLLATNEM, (állat-nem) ősz. fn. Ason élet-szerves testek osztálya, melyhez a szoros értelemben vett élő állatok tartoznak. *Állatnemhez, növény-nemhez tartozó testek*.

ÁLLATNEMŰ, (állat-nemű) ősz. mn. Állatok neméhez tartozó, azok tulajdonságaival, jegyeivel bíró. *Állatnemű teremtmények*.

ÁLLATNÖVÉNY, (állat-növény) ősz. fn. A természeti testek egyik neme, mely félig az állatok, félig a növények országába tartozik, azaz, mely tenyészésére, növéseére és külsejére nézve a növényekhez hasonló, de öntápláló ereje és érzékenységénél fogva az állatok országába való.

ÁLLATNYELV, (állat-nyelv) ősz. fn. Az oktalan állatok természetes hangjai, melyek által érzelmeik, vágyaik különféle állapotját és neveit ösztön-szerűleg nyilvánítják.

ÁLLATOCSKA, (áll-at-ocs-ka) kics. fn. tt. *állatocská-t*, tb. *állatocskák*. Az állatok legkisebb, legparányibb neme, milyenek pl. a férgek, ázalékférgék.

ÁLLATORSZÁG, (állat-ország) ösz. fn. Természettudományi ért. az életszerves lények azon öszvege, melyben az állatnevezetűek foglalhatók. *A természeti testek állatországga, növényországga, ásványországga.*

ÁLLATORVOS, (állat-orvos) ösz. fn. Orvos, ki az állatok, különösen háziak nyavalyáit gyógyítja. *Állatgyógyász.*

ÁLLATOS, (áll-at-os) mn. tt. *állatos-t* vagy *-at*, tb. *-ak*. Állatokkal bővelkedő. *Állatos ország. Állatos puszták. Állatos kert.*

ÁLLATŐR, (állat-őr) ösz. fn. Állatkertekben, vadaskertekben tartott állatokra fölügyelő személy.

ÁLLATÖV, I. **ÁLLATKÖR**.

ÁLLATSZÓ, (állatszó) ösz. fn. Természeti állathang, mely által az azzal bíró ösztönszerű érzelmeket, vágyait, szóval kedélyi állapotját saját neme szerint nyilvánítja; állathang, állatnyelv.

ÁLLATTAN, (állatt-tan) ösz. fn. Tan, mely az állatok országának leírását s részletes ismertetését terjeszti elő.

ÁLLATVIADAL, (állat-viadal) ösz. fn. Állatok verekedése egymással, milyen a kakasok viaskodása, a szarvasmarhák öklelődése, tulizása, ebek marakodása st. Különösen emberek által látványul rendezett ilyenét verekedés, mint hajdan Rómában divatozott, vagy a spanyoloknál szokásos bikaviadal.

ÁLLAZ, (áll-az); áth. m. *állaz-tam*, —*tdl*, —*ott*, par. —*s*. A lovat úgynevezett állazóval fölszereli, fékezi. V. ö. **ÁLLAZÓ**. *A szilaj csikót állazni.*

ÁLLAZÁS, (áll-az-ás) fn. tt. *állazást*, tb. —*ok*. A nyerges vagy hámos lónak állazóféle szerszámmal fölszerelése. V. ö. **ÁLLAZÓ**.

ÁLLAZÓ, (áll-az-ó) fn. tt. *állazó-t*. Kapiczánhoz vagy kantárhoz való vékony gyűrűzetű lánczoska, vagy szij, melylyel a szilaj paripa állát fölszorítják.

ÁLLCSONT, (áll-csont) ösz. fn. Az állati fejnek azon része, melybe a fogak helyezvők.

ÁLLCSÚCS, (áll-csúcs) ösz. fn. Az állnak csúcsosan végződő alsó része.

ÁLLCSUKÓDÁS, I. **ÁLLCSUKULÁS**.

ÁLLCSUKULÁS, (áll-csukulás) ösz. fn. Görcsös állapot, midőn az áll erőszakosan öszvecsukódik, s kiuyítása mttét nélkül csak alig eszközölhető.

ÁLLCZA, (áll-cza) fn. tt. *állczt*, tb. *állczták*. A mérnökök polczos állványa, melyre eszközeiket helyezik.

ÁLLDOGÁL, (áll-od-og-ál), gyak. önh. m. *áldogál-t*. Tétlenül, henylve, ácsorogva folytonosan egy helyen, vagy majd itt, majd ott áll. *Kapuban, piacon áldogálni. Ne áldogálj, hanem tégy valamit. Mit áldogáltok itt, takarodjatok.*

ÁLLDOGÁLÁS, (áll-od-og-ál-ás) fn. tt. *áldogálás-t*, tb. —*ok*. Foglalkodás nélküli folytonos állás, ácsorgás.

ÁLLÉKONY, (áll-ék-ony) mn. tt. *állékony-t* v. —*at*, tb. —*ak*. Szilárd állásu, helyéből nem mozduló, nem ingatag. *Állékony csöbök.*

ÁLLÉKONYSÁG, (áll-ék-ony-ság) fn. tt. *állékonyság-ot*. Szilárd állásu tulajdonság vagy állapot.

ÁLLEVÉL, (ál-levé) ösz. fn. 1) A növényeken buján sarjadzó fattyulevél. 2) Álnév alatt írt levél.

ÁLLGÖDÖR, (áll-gödör) ösz. fn. Gödröt képező mélyedés vagy völgyecske, mely az állat kétfelé választja. E gödröcske, mely szépség jegyének tartatik, nem minden állnak tulajdonsága.

ÁLLGÖRCS, (áll-görcs) ösz. fn. Az állcsontnak fájdalmas öszveszorulása, állcsukulás.

ÁLLHATATLAN, (áll-hat-atlan) mn. tt. *állhatatlan-t*, tb. —*ok*. Aki átvitt értelműleg egy helyen állni, azonegy állapotban maradni nem szokott, azaz tetteiben, föltételeiben változékony. *Állhatatlan, mint a sátoros cigány, mint a gyermek. Állhatatlan szeleburdi.* Mondjuk változékony dolgokról is. *Állhatatlan idő, szerence, sors.* Igehatározóul használva am. állhatatlanul.

ÁLLHATATLANKODÁS, (áll-hat-atlan-kodás) fn. tt. *állhatatlankodás-t*, tb. —*ok*. Kedélyi, föltételi és cselekvési ingadékonyság neme, midőn valaki folyvást vagy gyakran állhatatlanul viseli magát.

ÁLLHATATLANKODIK, (áll-hat-atlan-kod-ik); k. m. *állhatatlankod-tam*, —*tdl*, —*ott*. Föltételeit, cselekvéseit, állapotát gyakran változtatja; más más dolgokba kezd, s mielőtt bevégezte volna, ismét abban hagyja.

ÁLLHATATLANSÁG, (áll-hat-atlan-ság) fn. tt. *állhatatlanság-ot*. Változékony tulajdonság, szilárd eltökélés és kintartás nélkül, cselekvési vagy állapoti ingadékonyság. *Könnyelmű, gyermekies állhatatlanság.*

ÁLLHATATLANUL, (áll-hat-atlan-ul) ösz. ih. Változékonyan, eltökélett szilárd akarat nélkül.

ÁLLHATATOS, (áll-hat-at-os) mn. tt. *állhatatos-t* vagy *-at*, tb. —*ak*. Aki elhatározott föltétele mellett szilárdul megmarad, kezdett munkáját félben nem hagyja, aki minden viszályokkal megküzd; nem változékony, nem ingadozó.

ÁLLHATATOST, (áll-hat-at-os-t) ih. Régies a szokottabb *állhatatosan* helyett.

ÁLLHATATOSAN, (áll-hat-at-os-an) ih. Állhatatos módon vagy módra. V. ö. **ÁLLHATATOS**.

ÁLLHATATOSSÁG, (áll-hat-at-os-ság) fn. tt. *állhatatosság-ot*. Az emberi szándék, föltétel, akarat, működés, szilárd, változatlan, nem ingadozó, nem cüggeteg tulajdonsága. *Keresztény állhatatosság*, erény, midőn valaki csábítások és ijesztések daczára hitéhez hív marad.

ÁLLIK, (ál-lik) ösz. fn. Földalatti titkos menet különösen a várépítmények alatt. (Mine).

ÁLLÍT, (áll-it); áth. m. *állít-ott*, par. —*s*, hat. —*ni* vagy *-ani*. Tulajd. ért. eszközözi, hogy a lábas lény bizonyos helyzetben álljon. *Sorba, egymásután állítani a katonákat. Talpra állítani.* Igekövetekkel: *beállítani, földállítani, megállítani, hátraállítani. A lo-*

vakat, ökröket beállítani az istállóba. Átv. ért. 1) Ingó, de lelketlen testet lábhoz vagy talphoz hasonló alakra helyez, s mintegy állóvá tesz. *A fölfordított széklet, astartalt lábra állítani. A könyveket fiókokba állítani.* 2) Mozgásban levő állatot vagy más testet veszteglő, nyugvó állapotba helyez. *Lovat, kocnit megállítani. Kereket állítani. Megállítani a forgó gépet.* 3) Bizonyos célra valakit vagy valamit előmutat, idéz, szerez. *Katonákat állítani. Maga helyett mást állítani. Tanúkat állítani. Amit elvesztettél, állítsd elő.* 4) Valamit határozottan mond, erősít, vitat. *Hitelesen állíthatom, hogy . . . Én is azt állítottam, amit te. Okosat, bolondot állítani. Sokat, nagyot állít, keveset bizonyít. Én est jónak, cselirányosnak állítottam. Hát te mit állítasz felül. Szóval, becsületére állítja. Váltig, végig állítom.* 5. Valamit alapít. *Ikolád, kisededvót állítani.* Régiesen: *állat.* Különbözik: *állít.*

ÁLLÍTÁS, ÁLLÍTÁS, (áll-it-ás) fn. tt. *állítás-t*, tb. —ok. 1) Cselekvés, mely által valamit állítunk, ez igének minden érteménye szerint. 2) Különösen: mondomány. *Alapos, alaptalan, okos állítás; továbbá: bizonyítás, vitatás. Tanúk állítása. Sokak állítása szerint a dolog így történt.* Igeköztökkel: *beállítás, kiállítás, földállítás, megállítás, üveállítás,* melyeket l. saját rovataik alatt.

ÁLLÍTGAT, (áll-it-og-at); gyak. áth. m. *állítgat-tam, —tál, —ott, par. állítgass.* 1) Valamit bizonyos vagy valószínű dolog gyanánt több ízben folytonosan előad, erősít, vitat. 2) l. **ÁLLOGAT.**

ÁLLÍTGATÁS, (áll-it-og-at-ás) fn. tt. *állítgatás-t*, tb. —ok. Több ízbeli, ismételt, gyakori állítás.

ÁLLÍTHATATLAN, (áll-it-hat-atlan) mn. tt. *állíthatatlan-t*, tb. —ok. 1) Amit észszerűleg állítani, illetőleg bebizonyítani, tanelvül előadni nem lehet. 2) Igeköztökkel párosulva, amit *föl, ki, meg, össze,* stb. állítani nem lehet.

ÁLLÍTHATÓ, (állít-ható) mn. tt. *állítható-t*, tb. —k. 1) Amit okzerűen, észszerűleg állítani, vitatni, bizonyítani lehet. 2) Amit *föl, be, ki, meg, vissza, össze,* stb. állítani lehet. V. ö. **ÁLLÍT.**

ÁLLÍTMÁNY, (áll-it-mány) fn. tt. *állítmány-t*, tb. —ok. 1) Mondomány, mely által bizonyos ítéletet fejezünk ki; szavakkal kifejezett ítélet. *Bizonyos állítmányt vitatni, tagadni. Valamit bizonyító, tagadó, föltételes állítmány.* 2) Mint a mondat vagy mondomány lényeges része jelenti azt, amit az alanyról igenlőleg, tagadólag vagy föltételesen mondunk. (Praedicatum). Mondattani szabály szerint az állítmány az alanyval személyben és számban megegyezik, pl. *a fa* (alany) *virágzik* (állítmány).

ÁLLÍTÓ, ÁLLÍTÓ, (áll-it-ó) fn. tt. *állító-t*, tb. —k. Aki valamit bizonyos vagy valószínű dolog gyanánt mond, vagy a más által mondottat helybenhagyja, erősíti.

ÁLLÍTÓLAG, ÁLLÍTÓLAG, (áll-it-ó-lag) ih. 1) Bizonyos ítéletet állítmányképen kimondva. 2) Föltételesen, előre, mint igazat, mint valami bizonyost föltéve.

ÁLLÍTÓLAGOS, ÁLLÍTÓLAGOS, (áll-it-ó-lag-os) mn. tt. *állítólagos-t* vagy —at, tb. —ak. Állítás szerinti, amint állítatik; előre föltett.

ÁLLJ, (áll-j) hadi vezényszó, melylyel a menésben levő hadat megállítják. Ellenkezője: *indulj!*

ÁLLKAPCZA, (áll-kapcza, eredetileg: áll-kap-csa) ősz. fn. l. **ÁLLCSONT.**

ÁLLKAPOCS, L. ÁLLCSONT.

ÁLLKAPOCSFICZAM, (áll-kapocs-ficzam) ősz. fn. Az állkapocs izfejenek kimenüése.

ÁLLÓ, (áll-ó) mn. tt. *álló-t*, tb. —k. 1) Aki vagy ami tulajdon értelemben vett lábakon áll, illetőleg ily helyzetben mozdulatlan marad. *Hátulsó lábakra álló paripa. Egy lábon álló lúd. Utcsán álló, őrsőn álló katona.* 2) Átv. ért. mozdulatlanul egy helyben marad, veszteglő. *Álló víz. Álló malomkerekek. Álló csillagok,* melyek látszólag mindig ugyanazon helyzetben tűnnek föl. 3) Ami folytonosan tart, meg nem szűnik, el nem romlik. *Álló, elálló gyümölcs. Sok évig álló bor. Egy álló esztendeig.* Őszvetételekben: *bosszúálló, székálló legény,* aki a mézárásokban a húst kivágja, *vesztegálló, őrdülő,* stb. *Vesztegálló viték, hallgatag embernek nem kell himni.* Km.

ÁLLÓCSILLAG, (álló-csillag) ősz. fn. Így nevezetnek azon csillagok, melyek látszólag helyeiket nem változtatják, vagyis az égboltozatnak mindig ugyanazon pontjain tűnnek elő, különböztetésül a bujdosó és üstökös-csillagoktól. (Stella fixa).

ÁLLODALMI, (áll-od-al-om-i) mn. tt. *állodalmi-t*, tb. —ak. Állodalmat illető, ahhoz tartozó, arra vonatkozó. *Állodalmi ügyek. Állodalmi táncs, táncsros.*

ÁLLODALOM, (áll-od-al-om) fn. tt. *állodalmat.* 1) Szabatosan véve, azon tartományok, országok összes földterülete, melyek bizonyos fejedelemséget, illetőleg köztársaságot képeznek. (Etat territoriale). *Orosz állodalom,* az orosz csár felsősége alá tartozó földterület. *Magyar állodalom,* a magyar korona alá tartozó országok együttvére. *Ejzenakamerikai állodalom.* Különbözik tőle az *állam.* V. ö. **ÁLLAM.** Egyéb-iránt némelyek használják, de nem szabatosan, *állomány* helyett is.

ÁLLÓDÁS, (áll-ó-d-ás) fn. tt. *állódás-t*, tb. —ok. Új hadi műszó, s jelenti a hadseregnek bizonyos terv szerinti elhelyezett állapotját. *Kedves, csel-szerű állódás.* (Positio).

ÁLLOGAT, (áll-og-at); gyak. áth. m. *állogat-tam, —tál, —ott.* Dülbőfélben levő, vagy eldőlt, vagy fekvő holmit föltámogat s mintegy lábra állít. *Tekébökök állogatni. Kéveket állogatni. A halomban keverő könyveket polczara állogatni.*

ÁLLOGATÁS, (áll-og-at-ás) fn. tt. *állogatás-t*, —ok. Cselekvés, midőn valamit állogatnak. V. ö. **ÁLLOGAT.**

ÁLLOGATÓ, (áll-og-at-ó) fn. tt. *állogató-t*, tb. —k. Aki valamit vagy holmit állogat. *Tekéállogató, kéveállogató.*

ÁLLÓHELY, (álló-hely) ősz. fn. Azon hely, melyen valaki folytonosan állva marad, vagy állni

szokott. *Reggeltől estig egy állóhelyen maradni. Az őrsőket állóhelyeiken találni.*

ÁLLÓHÍD, (álló-híd) ösz. fn. Lábakra, oszlopokra épített híd, melyet ideoda mozdítani nem lehet, különböztetésül a hajókra épített vagy úgynevezett repülőhídtől. *Budapesti állóhíd. Esztergami, komáromi hajóhíd.*

ÁLLÓK, (áll-ók) mn. tt. *állók-ot*. Akinek rendkívül, vagyis aránylag nagy álla van. Képzőjénél s alapérteményénel fogva hasonló a *posók*, *pirók*, *szemők* szókhoz. Némelyek főnév gyanánt *sardelle* (hal-faj) helyett használják. 1. **AJÓK**.

ÁLLÓKÉP, 1. **SZOBOR**. V. ö. **ÁLLVÁNY**, **BÁLVÁNY**.

ÁLLOMÁNY, (áll-o-mány) fn. tt. *állományt*, tb. —ok. 1) Alkatrészek összege, melyekből valami áll, létezik. (Constitutivum). 2) L. **ÁLLAG**.

ÁLLOMÁS, (áll-om-ás) fn. tt. *állomás-t*, tb. —ok. 1) Utazás közben kintüött nyugvó pont, vagyis hely, melyen ideiglen megállani szokás. *Postállomás. Katonállomás. Két, három mérföldnyi állomás. Minden postállomáson új lovakat váltani.* 2) Átv. ért. hivatalbeli, szolgálathelyi hely, vagy állapot, melyhez valaki kötve van. *Állomáson maradni. Állomásáról megszökött katoná. Jó állomásra jutni. Állomását elhagyni.* Képzésre olyan mint: *látomás, hallomás, tudomás, vallomás*. V. ö. **ÁLDOMÁS**.

ÁLLOMÁSI, (áll-om-ás-i) mn. tt. *állomási-t*, tb. —ak. Állomást illető, arra vonatkozó, ahhoz tartozó. *Állomási postadíj, borraváló. Állomási lovak.*

ÁLLOMÁSONKÉNT, (áll-om-ás-on-ként) ih. Állomásról állomásra; minden egyes állomást külön, vagy sorba véve. *Állomásonként fizetni a postabért. Állomásonként változtatni az elfogatot.*

ÁLLOMÁSOZ, (áll-om-ás-oz); önh. m. *állomásoz-tam*, —tál, —ott, par. —z. Utazásban bizonyos helyen vagy helyeken megállapodik, ideiglen megpihen. *A gőzkocsi több helyen néhány perczig, némely helyeken pedig tovább szokott állomásozni. A katonák rendszeren minden két mérföldnyi utazás után állomásoznak.* Különösen a katonaságra alkalmazva am. bizonyos helyen tartósabb ideig szállásol, lakik.

ÁLLONG, (áll-ong); gyak. önh. m. *állong-tam*, —tál, vagy —ottam, —ottál, —ott, htn. —ni, vagy —ani. Folyvást egy helyen, tétlenül, ácsorogva, vesztegelve áll; álldogál. Képzőjében az *n* közbevetett s némi nagyítást s tartósságot jelent, mint ezekben és ilyenekben: *tátong, szállong, bolyong, mereng, kering* stb.

ÁLLÓPONT, 1. **ÁLLÁSPONT**.

ÁLLÓROSTA, (álló-rosta) ösz. fn. Lábakon álló, gépnemű nagy rosta, melyet a magtárakban szoktak használni, különböztetésül a kézirosztától.

ÁLLÓSÁG, (áll-ó-ság) fn. tt. *állóság-ot*. Tartós, maradós tulajdonsága vagy állapota valaminek. V. ö. **ÁLLANDÓSÁG**.

ÁLLÓSAS, (álló-sas) ösz. fn. Általán a fakerítések és fából való épületekben azon földbe ástott osz-

lopok, melyek vésett oldalába a kerítés deszkáit, illetőleg az épület gerendáit beeresztik. V. ö. **SAS**.

ÁLLÓSÉR, (álló-sér) ösz. fn. Ser, melyet főzés után néhány hónapig hordóban állani s érni hagynak. Némelyek szerint: *ászoksér*.

ÁLLÓSEREG, (álló-sereg) ösz. fn. Katonaság, mely folyvást fegyver alatt szolgál, akár van háboru, akár nincs.

ÁLLÓSÍT, (áll-ó-s-ít); áth. m. *állósított-ott*, par. —s, htn. —ni, vagy —ani. Állóssá, azaz tartóssá, maradóssá tesz.

ÁLLÓSÍTOTT, (áll-ó-s-ít-ott) mn. tt. *állósított-ott-ot*. Amit állóssá, tartóssá, maradóssá, a maga nemében szilárd állapotúvá tettek.

ÁLLÓSZÉK, (álló-szék) ösz. fn. 1) Az állani tanuló kiseddek számára készített karzatos székhely állvány. 2) A házfödélfák szerkezete fölállítva.

ÁLLOTT, (áll-ott) mn. tt. *állott-at*. Átv. ért. ami régtől fogva áll, vagyis bizonyos állapotban vesztegel, s ennél fogva eredeti épsége, fris volta megromlott. *Állott tojás. Állott étel, hús. Állott szag.*

ÁLLOTTAN, (áll-ott-an) ih. Állott állapotban, eredeti épségét, friseségét veszítve. *A vadhúst sokan állottan szeretik.*

ÁLLOTTAS, (áll-ott-as) mn. tt. *állottas-t*, tb. —ak. Kissé állott, avasodott. *Állottas étel, vadhús.*

ÁLLOVÁNY, (áll-o-vány) fn. tt. *állóvány-t*, tb. —ok. 1) L. **ÁLLAG**. 2) A folyóvíz nagyobb mélysége, hol a víz mintegy megállapodva lassabban foly; víz lengéje.

ÁLLÖBÖL, (áll-öböl) 1. **ÁLLGÖDÖR**.

ÁLLSÖMÖR, (áll-sömör) ösz. fn. Az állon támadt sömörféle kúteg.

ÁLLSZAKIZOM, (áll-szak-izom) ösz. fn. Boncz-tani ért. az állszakból kiinduló s fölfelé nyuló izom. (Musculus mylohyoideus).

ÁLLSZORÍTÓ, (áll-szorító) ösz. fn. 1. **ÁLLAZÓ**.

ÁLLTAN, (áll-tan) ösz. fn. Tan, mely a súlyos testek vízirányos állapotát s azon föltételeket tárgyalja, melyek szerint azok mozdulatlanul maradnak. (Statica).

ÁLLTARÉJ, (áll-taréj) ösz. fn. Szakált képező húsos kinövés a madarak állán. *Kakas álltaréja.*

ÁLLVACZOGÁS, (áll-vaczogás) ösz. fn. Nagy hideg vagy bizonyos nyavalya által okozott reszkettség, midőn a fogak összeverődnek.

ÁLLVÁNY, (áll-vány) fn. tt. *állóvány-t*, tb. —ok. Általán lábféle támaszon, vagy talapon álló készület, melyre valamit rakni, helyezni, emelni szoktak. Különösen, szobor, oszlop. *Virágcserepeket tartó állvány. Nézők számára emelt állvány.*

ÁLLYUK, (ál-lyuk) 1. **ÁLLIK**.

ÁLMATLAN, (ál-om-atlan) mn. tt. *álmatlan-t*, tb. —ok. 1) Kinek álma nincs, alunni nem képes. *Álmatlan betegek, vénemberek.* 2) Alvás nélkül, éber állapotban töltött, virasztott. *Álmatlan éjjel. Be sok álmatlan éjjelen együtt virasztottál velem.* Csokonai. Hátározókép am. álmatlanul.

ÁLMATLANÍT, (ál-om-atlan-ft); áth. m. *álmatlanít-ott*, par. —s, htn. —ni, vagy *ani*. Álmatlanná tesz, álomtól megfoszt. *Sok gond, aggodalom, betegség, álmatlanítják az embert.*

ÁLMATLANÍTÁS, (ál-om-atlan-ft-ás) fn. tt. *álmatlanítás-t*. tb. —ok. Álmatlanná tevés, álomtól megfosztás.

ÁLMATLANKODÁS, (ál-om-atlan-kod-ás) fn. tt. *álmatlankodás-t*, tb. —ok. Az időnek álom nélküli töltése, és pedig gyakran.

ÁLMATLANKODIK, (ál-om-atlan-kod-ik); k. m. *álmatlankod-tam*, —*tál*, —*ott*. Gyakran álom nélkül tölti az éjszakát, akár elfoglaltsága miatt, akár azért, mivel álom nem jön rá.

ÁLMATLANSÁG, (ál-om-atlan-ság) fn. tt. *álmatlanság-ot*. Álom, alvás nélküli állapot; gyöngeség, betegség, melynél fogva valaki aludni nem tud. *Álmatlanságban szenvedni. Álmatlanságból ártani.*

ÁLMATLANUL, (ál-om-atlan-ul) ih. Álom, vagy alvás nélkül, álmatlan állapotban; virasztva. *Álmatlanul állni az éjtel.*

ÁLMEGTÁMADÁS, (ál-meg-támadás) ösz. fn. Hadi csel neve, midőn az ellenfélre azért ütnek rá, hogy figyelmét a csélul kitzított valódi megtámadástól elvonják, vagy erejét szétesztassák.

ÁLMÉL, elvont törzsige, melyből *álmélkodik*, *álmélkods* szármastak. Ezek gyakorlatos értelménél fogva *álmél* am. valamit bámul, csodál. Elemzésére nézve l. ÁLMÉLKODIK.

ÁLMÉLKODÁS, (ám-é-l-kod-ás) fn. tt. *álmélkodás-t*, tb. —ok. A bámulásnak, csudálkozásnak legnagyobb foka, midőn valami meglepő, s előttünk hamarjában megfoghatatlan esemény mintegy eláll az eszünk, és szájunk táva marad. l. ÁLMÉLKODIK.

ÁLMÉLKODIK, (ám-é-l-kod-ik); k. m. *álmélkod-tam*, —*tál*, —*ott*, htn. —ni. Valamely véletlen, rendkívüli, meglepő, észszel meg nem fogható esemény, vagy tárgy fölött báméskodva, s mintegy szájátva csudálkozik. Állapító ragu viszonyneveket vonz. *Álmélkodik a történeteken, a váratlan, megfoghatatlan eseményen.*

Ezen igének egyszerű gyöke a csudálkozásból fakadó indulathang *á*, melyből részint bámulást részint az ezzel járn szokott szájátást, és ostobaságot, jelentős származékszó erednek, melyenek: *ám! ámé, ámsál, ámsál, ámsalyog*, elötéttel: *bá, bámé, bámsál, bambá, bacsá, málé, mamlasa*, stb. Az *ámé* (= bámuló, csudálkozó, szájátó, ostoba) törzsből lett: *ámél* = bámul, csodál, (mint elme elmél, eszme eszmél), s ebből gyakorlatos képzővel: *ámélkodik*, és l. közbetéttel: *ámélkodik*, mint tájnyelven *csók csóka* helyett: *csolk, csolka*, stb.

ÁLMÉLKODÓ, (ám-é-l-kod-ó) mn. tt. *álmélkodó-t*. Bámulva csudálkozó, báméskodó, valamely váratlan meglepő dolgot mintegy szájátva néző, halló.

ÁLMÉLKODTAT, (ám-é-l-kod-tat); mivel m. *álmélkodat-tam*, —*tál*, —*ott*, par. —*odtass*. Eszközi,

okozza, hogy valaki álmélkodik bizonyos dolog fölött. *Az ügyes szemfényvesztő álmélkodatja a nézőket.*

ÁLMENTSÉG, (ál-mentség) ösz. fn. Mentés, szabadkóság, melynek alapját holmi ál okok, hasugságok teszik.

ÁLMOD, (ál-om-od); előfordul 1270-diki oklevélben (*Olmod*) mint személynév (Jerney Nyelvkincsek).

ÁLMODÁS, (ál-om-od-ás) fn. tt. *álmodás-t*, tb. —ok. Az alvó ember képzelőtehetségének szabadon csapongó működése. Átv. ért. az ébren levőnek oly képzelődései, melyek az ész és tapasztalás szabályai-val nem egyeznek, s álomhoz hasonló látványokat tüntetnek elő.

ÁLMODIK, (ál-om-od-ik); k. m. *álmod-tam*, —*tál*, —*ott*. Alváskörsben működő képzelőtehetsége holmi észve nem függő, tarka, hiú képekkel, tüneményekkel foglalkodik. Átv. ért. éber létére a képzelet szüleményeit valóságnak veszi. *Jót, rosszat álmodni. Mit álmodtál? Azt álmodtam, hogy . . . Azt csak álmodtad, igazán nincs úgy. Megálmodtam, ami most történt velem. Arról nem is álmodtam. Ébren álmodik, álomképekkel ámitgatja magát. Éhes dicső makkal álmodik.* Km.

ÁLMODÓ, (ál-om-od-ó) mn. és fn. tt. *álmodó-t*. Általam, aki alváskörsben álomképeket lát. Különösen képzelgő, hiú ábrándokkal foglalkodó, magát ámitgató ember.

ÁLMODOZÁS, (ál-om-od-oz-ás) fn. tt. *álmodozás-t*, tb. —ok. Gyakori álmodás, az alvó képzelőtehetségének folytonos működése. Átv. ért. az ébren levő embernek hiú ábrándképekkel foglalkodása.

ÁLMODOZIK, (ál-om-od-oz-ik); k. m. *álmodoztam*, —*tál*, —*ott*, par. —*sál*. Gyakran, vagy folytonosan álmodik, álomképekkel, ábrándokkal foglalkodik. *Hajnalodik, harmatonik, a kis leány álmodozik.* Népd. *Nyúl agárral, macska egérrel álmodozik.* Km.

ÁLMOH, (ál-moh) ösz. fn. A mohok azon neme, melyek gyökere, törzse, és levele egy tagban egyesülve lenni látszanak.

ÁLMOSS, (ál-om-os) mn. tt. *álmos-t*, vagy —*at* tb. —*ak*. 1) Aludni kívánó, aki alhatnék. *Álmos vagyok, le kell fekünnöm. Ha álmos vagy, aludjál. A meleg szobában, forró ngárban álmos lesz az ember.* 2) Sok alvást szerető, gyakran aluvó, illetőleg tunya. *Álmos mint a macska, mint a rőt szolga, mint a beteg pulyka.* Km. 3) Álomok fejtegetésével foglalkodó. *Álmoskönyv.* 4) Mint fő és személynév Ügek fiának és Árpád vezér apjának neve, melyet a névtelen jegyző főképen az *álom* szóból elemez, minthogy, úgy mond, születése anyjának álmában jósoltatott meg. Biforban született Koszta leírása szerint: *Salmutses.*

..... „nagyra kelendő

Képzetelek villannak meg diadalmas Ügekről,
S a deli Álmosról, s Álmosnak büszke fiáról
Párduczos Árpádról“

Vörösmarty.

Régi oklevélben (1270-ből) előfordúl *Álmod* (Olmud) is mint személynév. Álmosnak neveztetett Kálmán király testvére is.

ÁLMOSSÁG, falu Biharban, helyr. —*ra*, —*on*, —*ról*.

ÁLMOSSÁG, (ál-mos-ság) ősz. fn. A hiszékeny és babonás nép kezein forgó könyv, mely az álmokat fejtegeti, hüvelyezi, s belőlk jót vagy rosszat jövendöl.

ÁLMOSSÁG, (ál-mos-ság) ősz. fn. A hiszékeny és babonás nép kezein forgó könyv, mely az álmokat fejtegeti, hüvelyezi, s belőlk jót vagy rosszat jövendöl.

ÁLMOSSÁG, (ál-mos-ság) ősz. fn. A hiszékeny és babonás nép kezein forgó könyv, mely az álmokat fejtegeti, hüvelyezi, s belőlk jót vagy rosszat jövendöl.

ÁLMOSSÁG, (ál-mos-ság) ősz. fn. A hiszékeny és babonás nép kezein forgó könyv, mely az álmokat fejtegeti, hüvelyezi, s belőlk jót vagy rosszat jövendöl.

ÁLMOSSÁG, (ál-mos-ság) ősz. fn. A hiszékeny és babonás nép kezein forgó könyv, mely az álmokat fejtegeti, hüvelyezi, s belőlk jót vagy rosszat jövendöl.

ÁLMOSSÁG, (ál-mos-ság) ősz. fn. A hiszékeny és babonás nép kezein forgó könyv, mely az álmokat fejtegeti, hüvelyezi, s belőlk jót vagy rosszat jövendöl.

ÁLMOSSÁG, (ál-mos-ság) ősz. fn. A hiszékeny és babonás nép kezein forgó könyv, mely az álmokat fejtegeti, hüvelyezi, s belőlk jót vagy rosszat jövendöl.

ÁLMOSSÁG, (ál-mos-ság) ősz. fn. A hiszékeny és babonás nép kezein forgó könyv, mely az álmokat fejtegeti, hüvelyezi, s belőlk jót vagy rosszat jövendöl.

ÁLMOSSÁG, (ál-mos-ság) ősz. fn. A hiszékeny és babonás nép kezein forgó könyv, mely az álmokat fejtegeti, hüvelyezi, s belőlk jót vagy rosszat jövendöl.

ÁLMOSSÁG, (ál-mos-ság) ősz. fn. A hiszékeny és babonás nép kezein forgó könyv, mely az álmokat fejtegeti, hüvelyezi, s belőlk jót vagy rosszat jövendöl.

ÁLMOSSÁG, (ál-mos-ság) ősz. fn. A hiszékeny és babonás nép kezein forgó könyv, mely az álmokat fejtegeti, hüvelyezi, s belőlk jót vagy rosszat jövendöl.

ÁLMOSSÁG, (ál-mos-ság) ősz. fn. A hiszékeny és babonás nép kezein forgó könyv, mely az álmokat fejtegeti, hüvelyezi, s belőlk jót vagy rosszat jövendöl.

ÁLMOSSÁG, (ál-mos-ság) ősz. fn. A hiszékeny és babonás nép kezein forgó könyv, mely az álmokat fejtegeti, hüvelyezi, s belőlk jót vagy rosszat jövendöl.

ÁLMOSSÁG, (ál-mos-ság) ősz. fn. A hiszékeny és babonás nép kezein forgó könyv, mely az álmokat fejtegeti, hüvelyezi, s belőlk jót vagy rosszat jövendöl.

ÁLMOSSÁG, (ál-mos-ság) ősz. fn. A hiszékeny és babonás nép kezein forgó könyv, mely az álmokat fejtegeti, hüvelyezi, s belőlk jót vagy rosszat jövendöl.

ÁLMOSSÁG, (ál-mos-ság) ősz. fn. A hiszékeny és babonás nép kezein forgó könyv, mely az álmokat fejtegeti, hüvelyezi, s belőlk jót vagy rosszat jövendöl.

ÁLMOSSÁG, (ál-mos-ság) ősz. fn. A hiszékeny és babonás nép kezein forgó könyv, mely az álmokat fejtegeti, hüvelyezi, s belőlk jót vagy rosszat jövendöl.

ÁLMOSSÁG, (ál-mos-ság) ősz. fn. A hiszékeny és babonás nép kezein forgó könyv, mely az álmokat fejtegeti, hüvelyezi, s belőlk jót vagy rosszat jövendöl.

ÁLMOSSÁG, (ál-mos-ság) ősz. fn. A hiszékeny és babonás nép kezein forgó könyv, mely az álmokat fejtegeti, hüvelyezi, s belőlk jót vagy rosszat jövendöl.

ÁLMOSSÁG, (ál-mos-ság) ősz. fn. A hiszékeny és babonás nép kezein forgó könyv, mely az álmokat fejtegeti, hüvelyezi, s belőlk jót vagy rosszat jövendöl.

ÁLMOSSÁG, (ál-mos-ság) ősz. fn. A hiszékeny és babonás nép kezein forgó könyv, mely az álmokat fejtegeti, hüvelyezi, s belőlk jót vagy rosszat jövendöl.

ÁLMOSSÁG, (ál-mos-ság) ősz. fn. A hiszékeny és babonás nép kezein forgó könyv, mely az álmokat fejtegeti, hüvelyezi, s belőlk jót vagy rosszat jövendöl.

ÁLMOSSÁG, (ál-mos-ság) ősz. fn. A hiszékeny és babonás nép kezein forgó könyv, mely az álmokat fejtegeti, hüvelyezi, s belőlk jót vagy rosszat jövendöl.

tevé is: *vitetnek vala kediy más két álnokok ő vele, hogy megfeszjetnének, tőletől* (mint: nálánál) *álnokakat* (nequiores sc). Münchener codex 154. és 186. lapon. Egyetlen szó, melyben a *nok* rag melléknevet alkot. Régebbi iratokban előjön *álnak* is: „melyeket ezek *álnakól* (= álnokul) szerzettenek.“ Bécsi cod. A Krisztina legendában is: *álnak, álnakságos*. Pesti Gábornál: *álnakság*.

ÁLNOKSÁG, (ál-nok-ság) fn. tt. *álnakság-ot*. Tettetett, hamis, csalárd lelkiség, alattomos, gonosz ravaszság. *Aki álnakságot vet, bűt arat*. Km.

ÁLNOKSÁGOS, (ál-nok-ság-os) mn. tt. *álnakságos-t*, vagy *-at*, tb. —*ak*. Álnokságot üző, alattomos ravasz csaló. „Kívén a szidalmat, és gyalázatot . . . és az álnokságos csapást.“ Káldi, Sirák fia. XXII. 27.

ÁLNOKTALAN, (ál-nok-talan) mn. tt. *álnoktalan-t*, tb. —*ok*. Aki nem álnok; igaz, egyenes szívű, őszinte.

ÁLNOKUL, (ál-nok-ul) ih. Álnok módon, hamisan, ravaszul, csalárd lelküleg. *Barátját álnokul jégre vinni. Álnokul megcsalni, elárulni, károstitani valakit*.

ÁLNOKODAT, ÁLNALKODAT, fn. tt. *álnokodat-ot*. Előfordulnak *álnokodik* igével együtt a müncheni és bécsi codexekben, *dolus* és *iniqua cogitatio* értelemben. V. ö. ÁLNALKODIK.

ÁLNALKODIK, ÁLNALKODIK (alkalmasint összehúzva ebből: ál-nok-ol-kod-ik, ma inkább: álnokoskodik); k. m. *álnokod-tam*, —*tál*, —*ott*. A müncheni codexben: *álnokodik vala ő neki* (93. lapon insidiabatur ei); a bécsi codexben: *és álnalkodnak vala* (observabant) *egyminden napon szorgalmatost* (szorgalmasan) *ólet látniok*.

ÁLNÖVEDÉK, (ál-növedék) ősz. fn. Általán kóros, vagy fattyu sarjadzásu növedék, mely a rendesnek csak alakját viseli, milyenek az álmagok, üszögök.

ÁLNÝOMAT, (ál-nyomat) ősz. fn. Utánnýomat, a törvényes kiadó, vagy szerző akarata és engedélye nélkül.

ÁLOE, fn. tt. *áloe-t*. Növénynem a hathímesek és egyanyások seregéből; csészéje nincs, bokréája csöves, feneke mezgés, hímszállai a vaczokból nőttek, tokja hármass rekeszű, levelei vaskos húsosak. Nálunk csak melegházakban tenyészik. (Aloe).

ÁLOG, túl a Dunán divatos tájszó, szokottabban I. ZÁLOG. A *z* elhagyatik benne, mint az *ászló*, *acsó* szókban *zászló* *zacsó* helyett.

ÁLOK, (ál-ok) ősz. fn. Látszó, vagy költött, nem valódi ok; ürügy, melyet valaki az igazi ok elpalástolására hoz fel. Továbbá oly ok, mely a neki tulajdonított okozattal észteni öszveköttetésben nincs, melyből észszerűleg nem következik, amit belőle kihozunk.

ÁLOKOSKODÁS, (ál-okoskodás) ősz. fn. Az okoskodásban akár szándékosan, akár tudatlanságból elkövetett balfogás, melynélfogva az előzmények és

következmény között szoros ésszati összefüggés nincsen, tehát oly okozódás, mely hamis tanra vezet.

ÁLOM, (ál-om) fn. tt. *álmo-t*. Az állati érzékek, illetőleg léleknek azon természetszükségű nyugállapota, melyet másképp alvásnak nevezünk. *Csendes, édes álom. Mély, könnyű álom. Nyugtalan, rövid, hosszú álom. Álomba merülni. Álomból fölébredni, fölriadni. Kivánni az álmot. Álomra hajtani fejét. Álomból fölverni, fölkelteni valakit. Szeméire nehezedik az álom. Egy jó álom mindent helyre hoz. Km. Étel, ital, álom, szükséges e három. Km. Személyesítve :*

„Álom pihent még a mezőkön,
S ködben merengtek a tetőkön
Az éjnek szürkületjoi.

Szemere Pál.

Megelőző s gyöngébb árnyaltú tüneményei: *szender, szendergyés, szunnyadás.* 2) A képzelőtehetség játsszi szüleményei, tarka képei, látványai, melyek alvás alatt tűnnek fel. *Álmat látni. Álomokkal vesződni. Ijesztő, rémítő, borzasztó álmok. Szép, örvendetes álom. Álomokban gyönyörködni. Álmokat küvelyezni, fejtegetni, magyarázni. Álomban beszélni, sírni, nevetni, ugrálni, reptülni.* 3) Átv. ért. az ébren levőnek hiú képzelődései, ábrándjai.

„A bírhatót ne add el álompénzen,
Melyet kezedbe hasztalan szorítasz.“

Vörösmarty.

„Álmaim tűnnek, leesik szememről
A csalárd fátyol, s az arany világnak
Rózsaberkekből sivatag vadon kél
Zordon időkkal.“ Berzsenyi.

Gyöke *ál*, előlshel *hál*, az alvónak gyöngé lehelését utánzó természeti hang, valamint a *szuny, szender*, latin *somnus, sopor* rokon értelmű szókban alaphang a szuszogó *sz*. Egyébiránt egyezik vele a héber *חלום* (*chalóm*) mely szintén álmat, álmodást jelent; a gyökige *chalam* megvan az arab nyelvben is. Töbire v. ö. **ALSZIK**.

ÁLOMBÓDULÁS, (álom-bódulás) ösz. fn. Kóros mély álomból származó kábult állapot.

ÁLOMBOLYGÁS, (álom-bolygás) ösz. fn. L. **ALVAJÁRÁS**, **ALVAJÁRÓ**.

ÁLOMBOLYGÓ, I. **ALVAJÁRÓ**.

ÁLOMÉSSZSEL, (álom-ésszel) ösz. ih. Álmosan, félig alva, félig ébren; homályos ésszel. *Álomésszel mondani, beszélni, csindálni valamit.*

ÁLOMFEJTÉS, (álom-fejtés) ösz. fn. Az álomféle képzeleti tüneményeknek kedvező vagy kedvezőtlen értelemben magyarázása.

ÁLOMFEJTŐ, (álom-fejtő) ösz. fn. Aki az álomoknak jó vagy rossz jelentését magyarázza, megfejti; álomhüvelyező.

ÁLOMFÜ, (álom-fü) ösz. fn. Nadragulya fajú növény, másképp, *bolondfü*. (*Atropa Mandragora*).

ÁLOMHIÁNY, ösz. fn. L. **ÁLOMTALANSÁG**.

ÁLOMHOZÓ, (álom-hozó) ösz. mn. Minden, ami álomossá tesz, ami az álmat mesterségesen, vagy rendkívül elősegíti, sietteti, könnyíti. *Álomhozó szerek, mákony. Álomhozó lanyha eső, szellő, faszuhogás, patak-csőrgedezés. Álomhozó malom.*

ÁLOMHÜVELYEZÉS, I. **ÁLOMFEJTÉS**.

ÁLOMHÜVELYEZŐ, I. **ÁLOMFEJTŐ**.

ÁLOMIDÉTT, (álom-idétt) ösz. ih. Álom idején, álomban. *Amit az ember ébren forgat, avval játszik álomidétt is.* Km.

ÁLOMISTEN, (álom-isten) ösz. fn. A régi hitregék istene, aki az emberekre rendkívüli álmat küldött. (*Morpheus*).

ÁLOMITAL, (álom-ital) ösz. fn. Általán minden olyféle ital, mely álmat hoz, vagy melyet azon ürügy alatt iszik valaki, hogy jól aludgyék, pl. különféle szesz-esz italok.

ÁLOMJÁRÁS, I. **ALVAJÁRÁS**, vagy **ALVA-BOLYGÁS**.

ÁLOMJÁRÓ, I. **ALVAJÁRÓ**.

ÁLOMJÁTEK, (álom-játék) ösz. fn. A képzelőtehetségnek alvás alatti játszódozó csapongása.

ÁLOMJELENÉS, (álom-jelenés) ösz. fn. Sejtelmes álom, mely sorsunkra némi befolyással látszik lenni, s azt némileg előérezeteti velünk.

ÁLOMJELENET, (álom-jelenet) ösz. fn. Álom-jelenés elvont értelemben.

ÁLOMKÉP, (álom-kép) ösz. fn. Azon látvány, tünemény, mely alvás alatt képzeletünkben támad. *Kedves, örvendetes, ijesztő, rémes álomképek.*

„Irtóztatók koronként álmaim;
Az éjjel is szörnyüket álmodám,
Alig hogy eltűnt egyik álomképem,
Másik mereazte vad szemet reám.“

Petőfi.

ÁLOMKÓR, (álom-kór) ösz. fn. Gyöngeség, illetőleg betegség neve, midőn valaki folyvást álmos. *Álomkórbán szenvedni.*

ÁLOMKÓROS, (álom-kóros) ösz. mn. Álomkórbán szenvedő. V. ö. **ÁLOMKÓR**.

ÁLOMLÁTÁS, (álom-látás) ösz. fn. Álomképek szemlélete; álmodás.

ÁLOMLÁTÓ, (álom-látó) ösz. fn. Kinek olyan álmai szoktak lenni, melyek valami jót vagy rosszat előre gyaníttatnak, sejtetnek, láttatnak.

ÁLOMLÁTVÁNY, (álom-látvány) I. **ÁLOMKÉP**.

ÁLOMMAGYARÁZÁS, I. **ÁLOMFEJTÉS**.

ÁLOMNYOMÁS, (álom-nyomás) ösz. fn. Nehézség, illetőleg lélekzetszorulás, mely az alvót oly erősen lepi meg, hogy fölriadni kénytelen.

ÁLOMNYOMASZTÁS, I. **ÁLOMNYOMÁS**.

ÁLOMPOR, (álompor) ösz. fn. Poralakban bevett álomhozó szer; altató por.

ÁLOMSZÉR, (álom-szér) ösz. fn. Általán minden szér, pl. italok, porok stb. melyek álmat hoznak.

ÁLOMSZESZ, (álom-szész) ösz. fn. Szész alakjában beadatni szokott álomhozó szer.

ÁLOMSZESZSZEL, (álom-szeszszel) ösz. ih. Álmosan, aluszekonyan, alvóhoz hasonlóan. *Álom-szeszszel daltolni, beszélni, tenni valamit.*

ÁLOMSZÍJ, (álom-szÍj) ösz. fn. A gyepő mar-
kolatához való szalagféle szÍj, mely a kocsí oldalához
kötötten, a kocsist biztosítja, hogy elalvás esetében
a gyepő a lovak közé nem esik.

ÁLOMSZUSZÉK, (álom-szuszek) ösz. fn. Aki
igen szeret alunni, sokalvó, álomtáska.

ÁLOMSZUSZI, (álom-szuszi) l. **ÁLOMSZU-
SZÉK.**

ÁLOMTALAN, (ál-om-talan) l. **ÁLMATLAN.**

ÁLOMTALANSÁG, l. **ÁLMATLANSÁG.**

ÁLOMTALANUL, l. **ÁLMATLANUL.**

ÁLOMTÁSKA, l. **ÁLOMSZUSZÉK.**

ÁLOMTÜNEMÉNY, (álom-tünemény) l. **ÁLOM-
KÉP.**

ÁLORBÁNCZ, (ál-orbáncz) ösz. fn. Másféle ba-
jokhoz, sebekhez, fekélyekhez, kútegekhez szövet-
kesni szokott orbánczos gyuladás. V. ö. **ORBÁNCZ.**

ÁLORCZA, (ál-orcza) ösz. fn. Emberi orcát
vagy arcot képező fíres alak, mely a valódi orcára
elfödözésére használják. *Álorczát venni föl. Álorczá-
val jární. Levenni, letépni az álorczát.* Átv. ért. álnev,
melyet valaki azért veszen föl, hogy személyét titok-
ban tartsa, vagy hogy csalhasson, csempészkedhessék,
stb. Továbbá, am. tettetés, színlelés, képmutatás. *Ál-
orcza alatt idegen jogokat bitorolni.*

ÁLORCZÁS, (ál-orczás) ösz. mn. 1) Aki álor-
czát visel. *Álorczás báli vendégek. Álorczás tolvajok.*
2) Amit álorcza alatt szoktak tenni, gyakorolni. *Ál-
orczás mulatság, táncvigalom.* 3) Aki más nevét ve-
szí föl, hogy annak jogait bitorolhassa.

ÁLORCZÁSAN, (ál-orczásan) ösz. ih. Álorcza
alá takart képpel, álorcza alá rejtve. *Álorczásan menni
a táncvigalomba.*

ÁLORCZÁSKODÁS, (ál-orczáskodás) ösz. fn.
Saját nevének, kilétének eltitkolása mellett, idegen
név és cím alatti színeskedés.

ÁLORCZÁSKODIK, (ál-orczáskodik), ösz. k.
m. *Álorczáskod-tam, —tál, —ott, hat. —ni.* 1) Szín-
lett alakban, hamis vagy álnev alatt jár, kel, műkö-
dik. 2) Jámornak, buzgónak, vallásosnak tettei ma-
gát, képmutatót játszik.

ÁLORCZÁSSÁG, (ál-orczásság) ösz. fn. L. **ÁL-
ORCZÁSKODÁS.**

ÁLORCZÁTLAN, (ál-orczátlan) ösz. mn. Aki
saját nyílt ábrázatában, nem álorczásan lép föl. *Ál-
orczás és álorczátlan bálvendégek.*

ÁLORCZÁZ, (ál-orczáz) ösz. áth. m. *Álorczáz-
tam, —tál, —ott.* Álorczával beföd, fölszerel, álor-
cza alá bujtat, rejt. *A báliba menők álorczázzák ma-
gukat.*

ÁLORVOS, (ál-orvos) ösz. fn. Kontár, nem ok-
leveles, nyegle, kuruzsló orvos.

ÁLOZ, (ál-oz); önh. m. *Áloztam, —tál, —ott,
par. —s.* Általán, aki álszerepet játszik, álképben
mutakozik. *Álos minden képmutató.*

ÁLOZÁS, (ál-oz-ás) fn. tt. *dlozds-t, tb. —ok.*
Álnév alá búvás, hamis alakban mutatkozás, kép-
mutatás.

ÁLÖLTÖZÉS, (ál-öltözés) ösz. fn. Általán, szo-
katlan, nem az illető személy rangjához, állapotá-
hoz vagy neméhez illő öltözés. Különösen álruhába
öltözés.

ÁLÖLTÖZET, (ál-öltözet) l. **ÁLRUHÁZAT.**

ÁLÖRÖKÍTÉS, (ál-örökítés) ösz. fn. Valamely
birtokba nem a törvényes örökösnek, hanem bitorló-
nak behelyezése.

ÁLÖRÖKÖS, (ál-örökös) ösz. fn. Aki az örökös
nevét és jogait bitorolja, akit az örökség jogszerűleg
nem illet.

ÁLÖRÖM, (ál-öröm) ösz. fn. 1) Tettetett, szín-
lett, nem szívből fakadó öszinte öröm. 2) Csalóka hiú
öröm, mely utóbb szomorúságra fordul, dinomdánom,
miből számbánom leszen.

ÁLPÁPA, (ál-pápa) ösz. fn. Ki a törvényesen vá-
lasztott pápa ellenében magát bitorol nevezi pápának.

ÁLPÉNZ, (ál-péNZ) ösz. fn. Hamis pénz, után-
zott pénz, mely mind anyagára, illetőleg belértékére,
mind alakjára nézve az igazi törvényes pénztől kü-
lönbözik.

ÁLPÉNZVERŐ, (ál-péNZ-verő) ösz. fn. Aki ha-
mis vegyitékü érempénzeket készít.

ÁLPRÓFÉTA, (ál-próféta) l. **ÁLJÓS.**

ÁLRÁMA, (ál-ráma) ösz. fn. Valódi rámat után-
zó, festett, vak ráma.

ÁLRÉM, (ál-rém) ösz. fn. Vak tünemény, agy-
rém, mely egyedül a hevült képzelet szüleménye, pl.
kísértetek látása.

ÁLRUHA, (ál-ruha) ösz. fn. Titkolódzás végett
használt, szokatlan, az illető személy állapotához,
rangjához, neméhez, nemzeti szokásához stb. nem illő
ruha. *Álruhát ölteni. Éjji kalandokra álruhában menni.
Táncvigalmi álruha.*

ÁLRUHÁZ, (ál-ruház) ösz. áth. Álruhába öl-
töztet, álruhával ellát.

ÁLRUHÁZAT, (ál-ruházat) ösz. fn. Álruhából
áll egész öltözcék, ú. m. főveg, köntös, nadrág, stb.

ÁLSÁG, (ál-ság) fn. tt. *álság-ot.* Gonosz szándé-
ku titkolódzás, hamisság, alattomoság, ravaszság. Ré-
gies. „Nines te nálad valami álság.“ „És álság visel-
tetik ő kezében.“ „Álságot teszen ő vele.“ Bécsi co-
dex. „Álságot ne tégy.“ (Ne fraudem feceris), Münch.
cod. „Hogy Jézust álsággal megtartánják (letartóz-
tatnák). Régi Passio.

ÁLSZÁRNY, (ál-szárny) ösz. fn. Némely ma-
darak lábszárjaiból kinövő tollazat.

ÁLSZÉMÉLY, (ál-szémély) ösz. fn. Más neve
alatt lappangó, más nevét bitorló személy.

ÁLSZÉMÉRÉM, (ál-szémérem) ösz. fn. Az er-
köcsi érzésből fakadó szeméremhez külsőleg hasonló
kedélyi állapot, midőn valaki oly dolgok miatt piron-
kodik, és szégyenli magát, melyek a gyöngvő erköl-
ciséget nem sértik, s melyek nem illetlenek, vagy
melyeknek ő nem oka. *Szegénységtől, természeti szükség-*

segeit álszeméremből titkolni. *Álszeméremből nem enni, nem inni. Gyermeknek, falusi leányok álszemérme.* V. ö. SZEMÉREM.

ÁLSZÉR, (ál-szér) ősz. fn. Általán mindenféle szer, vagy eszköz, mely a kitűzött cél elérésére nem alkalmas, mely csak látszólag vezet célra. Különösen, orvosi vagy gyógyszer, mely az illető nyavalyát ki nem irtja, legfőleg ideiglen eltakarja, vagy elnyomja.

ÁLSZÍN, (ál-szín) ősz. fn. Átv. ért. nem valódi, hanem csak látszólagos alakja, külseje, színe valaminek. *Álszínben állítani elé valomit. Álszínben látni a dolgokat.*

ÁLSZIROM, (ál-szirom) ősz. fn. Növénynem a tizhímesek és egygyások seregéből; csészéje ötlevelű, bokréta helyett két metszésű sziromforma pilisakkal. (Cherleria).

ÁLSZÓNOK, (ál-szónok) ősz. fn. Álokoskodásokkal élő, kontárkodó, azájhős, ki a szónoki nevet csak bitorolja.

ÁLSZÓNOKSÁG, (ál-szónokság) ősz. fn. Fattyu, kontár, nyegle szónokság, melyben sem ész, sem tudomány nincsen; hiú szájkodás.

ÁLSZÜZ, (ál-szüz) ősz. fn. Tiszta női szemérmességet színlelő, tettető, titkon pedig ellenkezőt gyakorló személy.

ÁLT, I. ÁLTAL.

ÁLTAL, (1), névutó. Személyragozva: (én) *általam*, (te) *általad*, (ő) *általa*, stb. 1) Valakinek vagy valaminek közbevetésével, eszközésével, okozásával, segítségével. *Pártfogás által hivatalt nyerni. Munkáját mások által végeztetni. Szolgája, levél által izenni valomit. Pazarlás által elszegényedni.* Birtokcsettelt a harmadik személyragot veszi föl. *Pártfogásnak általa. Másoknak általa. Pazarlásnak általa.* 2) Bizonyos térnek innenső oldalától a tulsóig, vagy a tulsótól innen-sőig, s ekkor a viszonynév állapító ragot vesz föl. *Erdőn által utat nyitni. A Dunán által hidat verni. Szántóföldön, réten által nem szabad utazni.* Ez értelemben am. keresztül. 3) Bizonyos idő kezdetétől annak végeig, egész folyama alatt. *Nyáron által falun lakott. Egész télen által beteg volt.* Sajátságos szókötés: *essendőt által.* A második és harmadik pont alatti értelemben *áll* vagy *át* öszvevont alak is használtatik.

Ez utóbbi mostani szólásmódok nem mindig használtattak ekképen, különösen az állapító rag sokszor elmaradt: „Parancsolá ő tanejtávirányinak *tenger által* (= tengeren által) menniek.“ Az időben mene Jézus ünnepe *vetemény által* (= veteményen azaz vetésen által). „A *lecsek által* (= lecceken által).“ „A *tőfok által* (= a tőfokon által) menni.“ Még személyraggal is „Megyen vala *Szamariának általa* (= Samarián által).“ Münch. cod. *Cedron vise általa.* Nádor codex.

Valószínűleg az *el-túl*, vagy *el-től* öszvetételekből származott, nevezetesen az első pont alatti *által* = *el-től*, mely alapfogalomban bizonyos kútfőből származására vonatkozik, pl. *dítalam boldog lezess; levelet szeretnék küldeni általad*; az utóbbi pontok alatt levő *által* pedig = *el-túl* (régiesen *elce* vagy *elvé* és

elől is) pl. a *Dunán által* = el túl a Dunán; *nyáron által* = el túl a nyáron. Ugyanezen értemény rejlik benne, midőn igekötőtül használtatik. Régi oklevélben (1015-ből) előjön *átál* (Áthut) azaz keresztút (Jernei. Nyelvkincsek). Az öszvevont *áll* vagy *át* alakban egyezik vele a török *öte* (= túl pl. serden öte = a városon túl), szanszkrit: *áti* (= túl); ide sorozhatók a hellen: *ávra*, *ávri* (átaellenben), s latin: *ante* is. V. ö. ÁLTAL, igekötő; és ÁTALL, ÁLTALKODIK.

ÁLTAL, (2), mint igekötő jelenti az illető ige-nek olyatén cselekvését vagy szenvedését, vagy állapotát, mely innen tulra, vagy tulról innenre történik. *Általvinni és általhosi valakit a Dunán. Általmenni, általjönni a hídon. Ha te általadod, én általvessem. Általdőfni, általaszúri valakit. Általengedni a jószágot. Általkergetni a juhokat a réten.* „Egy haltetem *által-állott* (azaz keresztülállott vagy keresztülakadt) vala az ő torkán.“ Debreczeni legendáskönyv. Öszvevonva *áll*, vagy szokottabban *át*. Ugyanaz a főntebbi névutóval.

ÁLTALÁBAN, (által-á-ban) ih. Nem külön véve, nem darabonként, nem részletesen, hanem az egészet öszvesen együtt vagy legalább nagyobb részben véve; jobbadán, jobbára. *Általán, nem napasámban vállalni föl bizonyos munkát. Az ifjak általában hajlandók a könnyelműségre. Az öregek általában szembesek szoktak lenni. Egyáltalában, azaz kivétel nélkül, vagy föltétlenül, határozottan.*

ÁLTALABB, (által-abb) második foku melléknév az *által* törzsből, s am. átkelve rövidebb, hamarabb. „Nincs a bolondságra általabb út, mint a harag.“ Pázmán P. Máskép: *áltabb*, mint: főntebb, alantabb.

ÁLTALAD vagy ÁTAD, (által-ad vagy át-ad), ősz. áth. 1) Állapító ragu viszonynévvel am. bizonyos téren keresztül nyújtva odaad. *A falon, kertészen általadni valomit.* Általán valomit birtokul vagy akármilyen végre odanyujt, odaenged. *A vár kulcsait a győzedelmes ellenségnek általadni. Átadni az irományokat. A letartóztatott jószágot átadni a törvényes örökösnek. Átadni a megvett házat.*

ÁLTALADÁS vagy ÁTADÁS, (által- vagy át-adás) ősz. fn. Cselekvés, midőn valomit birtokul vagy használás, vagy tartás stb. végett általadunk, odaengedünk. *Irományok, jószág általadása. Várkulcsok átadása. Átadára meghívott tanúk.*

ÁLTALADVÁNY vagy ÁTADVÁNY, (által- vagy át-advány) ősz. fn. Általadásról szóló iromány, bizonyítvány, oklevél.

ÁLTALAG, I. ANTALAG.

ÁLTALALAKÍT vagy ÁTALAKÍT, (által- vagy át-alakít) ősz. áth. Más alakuvá teszen, más formára változtat. *A német szabású öltönyt magyarra általaktani. Valamely társaságot általaktani. A templomot intésetté általaktítani.*

ÁLTALALAKÍTÁS vagy ÁTALAKÍTÁS, (által- vagy át-alakítás) ősz. fn. Cselekvés, midőn általakítunk valomit.

ÁLTALALAKÚL v. **ÁTALAKÚL**, (által- vagy át-alakúl) ösz. önh. Más, az előbbtől különböző alakot ölt, más alakura változik. *Az sígynevesett ebihalak békákká, a hernyók pillékké általalakulnak.*

ÁLTALALAKULÁS v. **ÁTALAKULÁS**, (által- vagy át-alakulás) ösz. fn. Más alak fölöttése, más alakura változás. *A nemzet általalakulása.*

ÁLTALALAKULÁSI vagy **ÁTALAKULÁSI**, (által vagy át-alakulási) ösz. mn. Átalakulásra vonatkozó, azt illető, ahhoz tartozó. *Átalakulási korszak. Átalakulási mozgalmak.*

ÁLTALÁLLATOZÁS, (által-állatozás) ösz. fn. K. kathólíka hittani értelemben am. a kenyér és bor állapotának az állományának Krisztus testévé és vérévé átváltozása. Régi szó. (Transsubstantiatio).

ÁLTALÁN, (által-án) ih. 1. **ÁLTALÁBAN**. *Általán véve, általán fogva.*

ÁLTALÁNÍT, (által-án-ít); áth. m. *általánít-ott*, par. —s, htn. —ni, vagy —ani. Az egyéni, vagy faji tulajdonságokat az egész nemre kiterjeszti.

ÁLTALÁNÍTÁS, (által-án-ít-ás) fn. tt. *általánítás-t*, tb. —ok. Cselekvés, midőn valamit általánítunk. V. ö. **ÁLTALÁNÍT**.

ÁLTALÁNOS, (által-án-os) mn. tt. *általános-t*, vagy —at, tb. —ak. 1) Ami bizonyos sokaságnak minden részeire kiterjed, kivétel nélküli, közösleges. *Általános panasz, elégtelenség. Általános szükség, pénshiány. Általános öröm, vig:dg.* 2) Bölcséleti ért. föltétlen, a maga nemében szükséges. Ellentéte: *föltételes*. (Absolutum et conditionatum).

ÁLTALÁNOSAN, (által-án-os-an) ih. 1) Közöslegesen, mindenek között, kivétel nélkül. *Általánosan elterjedt hír. Általánosan tisztelt, szeretett férfi.* 2) Föltétlenül.

ÁLTALÁNOSÍT, (által-án-os-ít); áth. m. *általánost-ott*, par. —s, htn. —ni, vagy —ani. Általánossá tesz, köz szokásba, köz divatba hoz, mindenekre kiterjeszt.

ÁLTALÁNOSSÁG, (által-án-os-ság) fn. tt. *általánosság-ot*. Általános, közösleges, mindenekre kiterjedő mineműség; föltétlen állapot vagy tulajdonság. *Általánosságban állítani valamit*, am. nem különösen erre vagy arra vonatkozva.

ÁLTALÁNTÖZS, (általán-tözs) ösz. fn. Adás-vevés neme, midőn az illető árukra nem különkülön, nem darabonként, hanem öszvesen történik az alku.

ÁLTALÁNY, (által-ány) fn. tt. *általány-t*, tb. —ak. 1) Ár, díj, fizetés, járandóság, melyet nem részletekben, hanem általán, mindenért vagy egyszer mindenkorra kötnek ki. 2) Bölcsészeti ért. föltétlen valami.

ÁLTALÁNYOS, **ÁLTALÁNYOSAN**, 1. **ÁLTALÁNOS**, **ÁLTALÁNOSAN**.

ÁLTALÁNYOZ, (által-ány-oz); áth. m. *általányoz-tam*, —tál, —ott, par. —s. Díjazási, fizetési általánynyal ellát valakit. *A rendes fizetésen kívül általánynyal a tisztviselőket.*

ÁLTALÁNYPÉNZ, (általány-péNZ) ösz. fn. Általányképen fizetett díj, bér.

AKAD. NAGY SZÓTÁR.

ÁLTALÁNYSZERINTI, (általány-szerinti) ösz. mn. Nem különkülön, hanem öszvesen ígért, adott, vett. *Általányszerinti alku, díj, fizetés, bér.*

ÁLTALAS, (által-as) mn. tt. *általás-t* vagy —at, tb. —ak. Általános, közösleges, bizonyos sokaság minden részeire kiterjedő.

ÁLTALÁZIK vagy **ÁTÁZIK**, (által- vagy át-ázik) ösz. k. Mondjuk általán testekről, midőn részeit valamely hígság, különösen víz, cső stb. általjárja, s e lébbi szilárd, tömör vagy kemény szerkezetük lágyabb lesz, megtágul, szétbomlik. *Bőrig általán. A sárban, vízben járó ember csizmatalpa átázik. Átv. tréfás ért. nagyon megittasodik, megrészegedik, szokottabban: *elázik*.*

ÁLTALÁZTAT vagy **ÁTÁZTAT**, (által- vagy át-áztat) ösz. áth. Valamit minden részeiben nedvessé tesz; eszközi, hogy átázzék.

ÁLTALBESZÉD, ösz. fn. Futólagos, odavetett, nem megfontolt, az illető tárgyon csak mintegy által-surrandó beszéd.

ÁLTALBOCSÁT vagy **ÁTBOCSÁT**, (által- vagy át-bocsát) ösz. áth. Valamely helynek tulsó oldaláról az immensőre vagy viszont onnan ide, vagy innen oda keresztül menni enged, vagy ereszt, küld valakit. *Az utasokat általbocsátani a vámon, az ellen-séges táboron.*

ÁLTAL- vagy **ÁTBOCSÁTÁS**, ösz. fn. Átmenni engedés, áteresztés, átküldés.

ÁLTALBÓDORGÁS v. **ÁTBÓDORGÁS**, (által- vagy át-bódorgás) ösz. fn. Bódorogva átmeneés, átkelés.

ÁLTALBÓDOROG vagy **ÁTBÓDOROG**, (által- vagy át-bódorog) ösz. önh. Bódorogva általmegy valahová.

ÁLTALBOLYONG vagy **ÁTBOLYONG**, (által- vagy át-bolyong) 1. **ÁLTALBÓDOROG**.

ÁLTALBÖG vagy **ÁTBÖG**, (által- vagy át-bög) ösz. önh. Úgy vagy azért bög, hogy a tulsó félen, tulsó oldalon meghallják. *A bika általbög a tulsó parton legelő csordára.*

ÁLTALBUVIK vagy **ÁTBUVIK**, (által- vagy át-búvik); ösz. k. Szűk résen, szorulaton vagy lap-pangva a tulsó oldalra búva keresztül hatol. *Által-búvni a sűrű galyak között. Által-búvni a kapu alatt, a sövény résén, az ablak rostélyán. Átv. ért. valamely bajon szerencsésen átesik, bizonyos ügyesbajos állapotból kikötölődzik.*

ÁLTALBUVÓFÜ, (által-buvó-fü) ösz. fn. Növényfaj a szingallérok neméből, szára felálló, levelei általnöttek, tojáskerekűek; másképp: *buvadk*. *Bupleurum rotundifolium*).

ÁLTALBÜZLIK vagy **ÁTBÜZLIK** (által- vagy át-büzlik) ösz. k. Búze távolabbra elhat. *A bak kecske szaga általbüzlik a szomszéd házba. A pászás ruha általbüzlik a mellékszobába.*

ÁLTALCSAL vagy **ÁTCSAL**, (által- vagy át-csal) ösz. áth. Egyik oldalról, szélről, másakra csal, édesget; egyik felekezettől, párttól másikhoz csábít.

Igéretekkel általsalni az ellenség embereit. Szomszéd-ból kukoriczával általsalni a sertéseket, a baromfiakat.

ÁLTALCSALÁS vagy **ÁTCSALÁS**, (által- v. át-csalás) ösz. fn. Cselekvés, melynél fogva általsalnak valakit. L. **ÁLTALCSAL**.

ÁLTALCSAP vagy **ÁTCSAP**, (által- vagy át-csap); I. ösz. áth. Bizonyos téren keresztülcsap, hajt, üz, kerget vagy egyik felekezetből másikba hajt. *A csordát általsapni a folyó túlsó partjára. A tehenet egyik csordából a másikba általsapni. A lóddát általsapni a házban.*

II. Önhatólag véve am. egyik oldalról, részről, helyről másikra önkényleg átmegy. Használtatik sajátlag a szabadban járó vagy legelő barmokról. *A lovak, ökrök, juhok általsapnak a szomszéd határba.* Átv. erkölcsi ért. más párthoz, felekezethez szegődik. *Átalsapni az ellenséghez, más politikai párthoz.* V. ö. **CSAP**.

ÁLTALCSAPÁS vagy **ÁTCSAPÁS**, (által- v. átcsapás) ösz. fn. Cselekvés, midőn valaki vagy valami általsap.

ÁLTALCSÉPÉG vagy **ÁTCSÉPÉG**, (által- v. átcsépég); ösz. önh. A testen keresztülszivárgott nedv cseppekben hull alá. *Átcsépeg a víz a homokkövön. A ross sátoron, esernyőn, hástetőn átcsépeg az eső.*

ÁLTALCSÉPÉGÉS vagy **ÁTCSÉPÉGÉS**, (által- vagy át-csépégés) ösz. fn. A folyadék keresztülszivárgása és cseppeként lehullása, lefolyása.

ÁLTALCSILLOG vagy **ÁTCSILLOG**, (által- vagy át-csillog) ösz. önh. A fényugár hézagos testen keresztülviláglik. *Átcsillog a hold a felhők hasadékain, a fák lombjai között. A nap általszillog a börtön szűk ablakán. A szép szemek általszillognak a recsés fátyolon.*

ÁLTALCSILLOGÁS vagy **ÁTCSILLOGÁS**, (által- vagy át-csillogás) ösz. fn. A fényugárnak bizonyos résen keresztülvilágítása.

ÁLTALCSÖDÍT vagy **ÁTCSÖDÍT**, (által- vagy át-csödít) ösz. áth. Többeket egymásután vagy tömegesen egyik helyről, oldalról, részről másikra csödít, hajt, csalogat. V. ö. **CSÖDÍT**.

ÁLTALCSÖDÍTÉS vagy **ÁTCSÖDÍTÉS**, (által- vagy át-csödítés) ösz. fn. Cselekvés, melynél fogva valakit vagy valamit általscsödítenek.

ÁLTALCSÖDÜL vagy **ÁTCSÖDÜL**, (által- v. át-csödül) ösz. önh. Tömegesen összenyomulva, tolongva siet valamin keresztül vagy valahova. V. ö. **CSÖDÜL**.

ÁLTALCSÖDÜLÉS vagy **ÁTCSÖDÜLÉS**, (által- vagy át-csödülés) ösz. fn. Tömegesen összenyomulva sietés egyik helyről, részről másikra.

ÁLTALCSÖRGEDEZ vagy **ÁTCSÖRGEDEZ**, (által- vagy át-csörgedez) ösz. gyak. önh. Kőveken, kavicsokon, bokrokon stb. keresztül csörögve folydogál, t. i. a patakocská, erecske, csörgeteg, csermely.

ÁLTALCSÚSZ vagy **ÁTCSÚSZ**, (által- vagy átcsúsz) ösz. önh. Szűk helyen, résen, szorulaton, meglapulva csúszó állatok módjára keresztülbúvik.

Átv. ért. szövevényes, fogárd ügyekből, állapotból ki-kötelkedzik, bizonyos bajon átesik.

ÁLTALCSÚSZÁS vagy **ÁTCSÚSZÁS**, (által- vagy át-csúszás), ösz. fn. Cselekvés, midőn valaki v. valami általsúsz.

ÁLTALCSÚSZTAT vagy **ÁTCSÚSZTAT**, (által- vagy át-csúsztat) ösz. áth. Tolás, taszigálás által eszközi, hogy valamely test egyik helyről, oldalról másikra csúszszék. *A jéghátán egyik parttól a másikra általsúsztatni a kis csónakot.* Átv. ért. szövevényes körülményeken, bajokon keresztül célhoz juttat.

ÁLTALCSÚSZTATÁS v. **ÁTCSÚSZTATÁS**, (által- vagy át-csúsztatás) ösz. fn. Cselekvés, midőn valakit vagy valamit általsúsztatunk.

ÁLTALDAGASZT vagy **ÁTDAGASZT**, (által- vagy át-dagaszt) ösz. áth. Gyúrva, dömöcskölve, ide-oda forgatva eszközi, hogy a dagadás az illető testen, pl. kovászon keresztülhasson.

ÁLTALDAGASZTÁS vagy **ÁTDAGASZTÁS**, (által- vagy át-dagasztás) ösz. fn. Cselekvés, melynél fogva valamit átdagasztanak, v. ö. **ÁLTALDAGASZT**.

ÁLTALDESZKA vagy **ÁTDESZKA**, (által- v. át-deszka) ösz. fn. Széles ért. bizonyos téren, mélység fölött, csatornán, patakon stb. keresztülfektetett deszka, melyen ide-oda lehet járni. Különösen a csónakokon, ülőhelyül keresztül tett deszka.

ÁLTALDOB vagy **ÁTDOB**, (által- vagy át-dob); ösz. áth. Valamit bizonyos tér, határvonal stb. fölött keresztül elhajít, elvet. Tárgyesetes neveken kívül állapító ragukat is vonz. *Követ általdobni a házban.*

ÁLTAL- vagy **ÁTDOBÁS**, ösz. fn. Cselekvés, midőn valaki átdob valamit. V. ö. **ÁLTALDOB**.

ÁLTALDOLGOZ vagy **ÁTDOLGOZ**, (által- v. átdolgoz) ösz. áth. 1) Bizonyos időszakot dologgal tölt. *Átdolgozni az egész napot, hetet*, azaz egész héten, napon által dolgozni. 2) A bevégzett, kész munkát újból másképp alakítja, újjakkal bővíti. Mondjuk leginkább szellemi művekről.

ÁLTALDOLGOZÁS vagy **ÁTDOLGOZÁS**, (által- vagy át-dolgozás) ösz. fn. Valamely elkészült szellemi műnek újra munkába vevése, más alakba öltöztetése, bővítése.

ÁLTALDÖF vagy **ÁTDÖF**, (által- vagy átdöf) ösz. áth. Hegyes, éles eszközzel, pl. karddal, dárdával, késsel, törrel, villával, tüllökkel, stb. valamely testet keresztülszúr. V. ö. **DÖF**.

ÁLTALDÖFÉS vagy **ÁTDÖFÉS**, (által- vagy át-döfés) ösz. fn. Cselekvés, midőn valakit vagy valamit ember vagy állat általdöf.

ÁLTALDÖRGÖL vagy **ÁTDÖRGÖL**, (által- v. át-dörgöl) ösz. áth. Valamit dörgölve egyik oldaltól másikig keresztülkoptat, áttikaszt.

ÁLTALDÖRZSÖL, I. **ÁLTALDÖRÖGÖL**. V. ö. **DÖRÖGÖL** és **DÖRZSÖL**.

ÁLTALÉG vagy **ÁTÉG**, (által- vagy át-ég) ösz. önh. Tűz által egyik oldalától, lapjától kezdve a másikig megemésztetik, hamuvá lesz. *Általég a kályha, midőn a tűs által kilikad.*

ÁLTALÉGÉS vagy **ÁTÉGÉS**, (által- vagy át-égés) ösz. fn. Tűz által egyik felétől a másikig megemésztetés, elhamvadás.

ÁLTALÉGET vagy **ÁTÉGET**, (által- vagy át-éget) ösz. áth. Valamit tűz vagy úgynevezett etető szer által egyik oldaltól másikig elkoptat.

ÁLTALÉGETÉS vagy **ÁTÉGETÉS**, (által- v. átégetés) ösz. fn. Cselekvés, midőn valamit a tűz vagy etető szer általéget.

ÁLTALÉL vagy **ÁTÉL**, (által- vagy át-él) ösz. áth. Bizonyos időt élve tölt el; bizonyos események folytában élve marad. *Általélni az élet virító korszakát. Sok viszontagságot, csapást átéltünk.*

ÁLTALLEMBEN, vagy **ÁTELLENBEN**, (által- vagy át-ellenben) ösz. ih. A tulsó félen szemközt. *Általellenben lakni valakivel.*

ÁLTALLELNI, vagy **ÁTELLENI**, (által- vagy át-elleni) ösz. mn. Egymással szemközt levő, homlok-irányban fekvő, levő. *Általelleni ház, szoba.*

ÁLTALEMBÉR, (által-embér) ösz. fn. Öszinte, becsületes, tetőtől talpig derék, mintegy általában: ember.

ÁLTALEMEL, vagy **ÁTEMEL**, (által- vagy át-emel) ösz. áth. Valakit vagy valamit fekvő vagy álló helyéből felkapva bizonyos térségen, vonalon, keresztül máshová visz által. *A kis gyermeket általemelni a sdron. A székotat egyik székérről a másikra áttemelni.*

ÁLTAL vagy **ÁTEMELES**, ösz. fn. Cselekvés, midőn valaki általemel valamit. V. ö. **ÁLTALEMEL**.

ÁLTALÉNEKÉL, vagy **ÁTÉNEKÉL**, (által- v. át-énekél) ösz. áth. Bizonyos dallamot elejétől végig elzeng; vagy, bizonyos időt énekelve tölt el. *Általénekelni a szózatot. Az estvéli órákat songora mellett áténekelni.*

ÁLTAL vagy **ÁTÉNEKLÉS**, (által- vagy át-éneklés) ösz. fn. Cselekvés, melyet gyakorol, aki valami dallamot, vagy időt áténekel.

ÁLTALENGED, vagy **ÁTENGED**, (által- vagy át-enged) ösz. áth. Engedőleg valamit másnak bírni hagy, valaminek bírásáról más kedveért lemond. *Öregednek általengedni a széket, a tisztább helyet. A nekünk jutott osztályrészt másnak átengedni. V. ö. ENGED.*

ÁLTALENGEDÉS vagy **ÁTENGEDÉS**, (által- vagy át-engedés) ösz. fn. Valamely birtokról, jogról vagy annak ideiglenes használatáról lemondás egy másik kedveért.

ÁLTALÉR, vagy **ÁTÉR**, (által- vagy át-ér) ösz. áth. Valamely testnek, vagy térnek hosszúsági vagy szélességi, vagy egész kerületi mértékét megüti. *Ezen gerenda általéri az árkot. Kinyújtott karokkal átérni a fa derekát. Araszsal átérni a karcau derekat.*

ÁLTALERESZT, vagy **ÁTERESZT**, (által- vagy át-ereszt) ösz. áth. Bizonyos téren, közön keresztül, illetőleg innenről túlra vagy viszont menni enged. *Az utasokat általereszteni a vámkorlátokon. A vizet átteresztetni a szögön V. ö. ERESZT.*

ÁLTALERESZTÉS, vagy **ÁTERESZTÉS**, (által- vagy át-eresztés) ösz. fn. Cselekvés, melyet az

gyakorol, aki valakit vagy valamit áttereszt. V. ö. **ÁLTALERESZT**.

ÁLTALESÉS vagy **ÁTESÉS**, (által- vagy át-esés) ösz. fn. Állapot, midőn valami vagy valaki általesik valamin. V. ö. **ÁLTALESIK**.

ÁLTALESIK v. **ÁTESIK**, (által- vagy át-esik) ösz. k. Mondjuk élő és élettelen testről, midőn súlyegyenét veszítve bizonyos testnek vagy térnek egyik oldaláról másikra tülesik. Átv. ért. valamely fáradságos, tartós munkát, dolgot bevégez. *Hála Istennek, ezen is általestem. Átesett rajta, mint Makó a házdn. Km.*

ÁLTALÉTET vagy **ÁTÉTET**, (által- vagy át-étet) ösz. áth. Szilárd szövettű, vagy tömör kemény testet bizonyos rágó szerrel, pl. választóvízzel keresztül koptat, átlikaszt.

ÁLTALÉTETÉS vagy **ÁTÉTETÉS**, (által- vagy át-étetés) ösz. fn. Cselekvés, midőn valaki általétet valamit.

ÁLTALEVEZ vagy **ÁTEVEZ**, (által- vagy át-evez) ösz. önh. Evezőlapáttal hajtva a vizet a víz egyik oldaláról a másikra csónakázik, hajózik stb. *Általevezni a Dunán, a Balatonon.*

ÁLTALEVEZÉS vagy **ÁTEVEZÉS**, (által- vagy át-evezés) ösz. fn. Vízi járművön evező segítségével egyik partról másikra szállás.

ÁLTALÉVÖDÉS vagy **ÁTEVÖDÉS**, (által- v. át-évödés) ösz. fn. Keményebb testnek valamely szer által keresztülkopása.

ÁLTALÉVÖDIK v. **ÁTEVÖDIK**, (által- v. át-évödik) ösz. belsz. Mondjuk szilárd állományu testről, midőn bizonyos hig szer, pl. választóvíz erejétől keresztülkopik.

ÁLTALFA vagy **ÁTFA**, (által- vagy átfá) ösz. fn. Bizonyos téren, házagon, árkon, stb. keresztül tett fa, pl. deszka, padló, gerenda, hogy ideoda járni, vagy holmit áthordani lehessen rajta. Szélesb ért. keresztbe tett fa.

ÁLTALFAGY vagy **ÁTFAGY**, (által- vagy át-fagy) ösz. önh. A hideg fagyasztó ereje egész valóját keresztüljárja, minden részében, kívül-belül megfagy.

ÁLTALFAGYÁS vagy **ÁTFAGYÁS**, (által- v. át-fagyás) ösz. fn. A hideg általi megmerevülés, egészen fagyvette állapot.

ÁLTALFAROL vagy **ÁTFAROL**, (által- vagy át-farol) ösz. önh. Farral másik oldalra fordul, csúszik, pl. a szán, kocsi.

ÁLTALFAROLÁS vagy **ÁTFAROLÁS**, (által- vagy át-farolás) ösz. fn. Farral fordulónak mozgása, csúszása.

ÁLTALFAROLTAT v. **ÁTFAROLTAT**, (által- vagy át-faroltat) ösz. áth. Eszközli, hogy valami általfaroljon. *Az úkröt a rúd innesső oldaláról a tulsóra általfaroltatni. A kocsit rúdjának forgatásával az utca egyik feléről a másikra általfaroltatni.*

ÁLTALFÁZÁS vagy **ÁTFÁZÁS**, (által- vagy át-fázás) ösz. fn. Testsanyarító állapot, midőn az élő állatot keresztüljárja a hideg.

ÁLTALFÁZIK vagy **ÁTFÁZIK**, (által- vagy át-fázik) ösz. k. Testét minden részeiben a nagy hideg keresztüljárja, meghűti. *Hideg esőben, csikorgó fagyos szeles hidegben átfázní.* V. ö. **FÁZIK**.

ÁLTALFÉNYLIK vagy **ÁTFÉNYLIK**, (által- vagy át-fénylik) ösz. k. Fénysugarai résen, hézagon, nyíláson, közön keresztülhatnak, s kitünnek. *A nap általfénylik a fák lombjain.*

ÁLTALFOG vagy **ÁTFOG**, (által- vagy át-fog) ösz. áth. Valamit ösveletett araszokkal, vagy karokkal körülölel, karol, nyalából. *Általfogni a fa derekát, a ló nyakát.* V. ö. **ÁLTALKAROL**, **ÁLTALÖLEL**.

ÁLTALFOGLAL vagy **ÁTFOGLAL**, (által- v. át-foglal) ösz. áth. Valamit egész kerületében és szilárdan tartva, öszveköttve körülfog. *Abronccsal általfoglalni a hordót. A kővel általfoglalja a kévét.*

ÁLTALFOLY vagy **ÁTFOLY**, (által- vagy át-foly) ösz. önh. Valamely hig test, nevezetesen a víz természetes és ékevetkezében bizonyos téren keresztül, vagy helyről helye ömöl. *A kúdradt víz általfoly a réteken.* Használtatik tárgyesees viszonynévvel is. *A csatorna általfolyja a város utcáit.* Átv. ért. általfolyának a kúszó, indás növények, midőn száraik, indáik valamin keresztülbúvznak. *A bab általfolyt a öbvényen, kertésen.*

ÁLTALFOLYÁS vagy **ÁTFOLYÁS**, (által- vagy át-folyás) ösz. fn. Cselekvés vagy állapot, midőn valami általfoly. *Az árvis általfolyása ellen gátot emelni.*

ÁLTALFOLYDOGÁL vagy **ÁTFOLYDOGÁL**, (által- vagy át-folydogál) ösz. gyak. önh. Lassan folytonosan általfoly. *A völgyi csermely általfolydogál a sások között.* V. ö. **ÁLTALFOLY**.

ÁLTALFORDÍT vagy **ÁTFORDÍT**, (által- vagy át-fordít) ösz. áth. Valamit egyik oldaláról másikra, fordít. *A könyv leveleit általfordítani. Átfordítani a hordót, kévét.* Átv. ért. irományt, nyomtatványt más nyelvre teszen át.

ÁLTALFORGAT vagy **ÁTFORGAT**, (által- v. át-forgat) ösz. áth. Többet egymás után, vagy valamit gyakran általfordít. *Általforgatni a könyv leveleit. Általforgatni a kévét.*

ÁLTALFORGATÁS vagy **ÁTFORGATÁS**, (által- vagy át-forgatás) ösz. fn. Cselekvés, midőn valamit általforgatunk. V. ö. **ÁLTALFORGAT**.

ÁLTALFÚ vagy **ÁTFÚ**, (által- vagy át-fú) ösz. önh. és áth. 1) Önhatólag véve am. valami fölött, vagy között fúva keresztülhat. *A szél általfú a résen, a tárt ablaku s ajtóju szobán. As drokban fekvő fűköt általfú a zivatar.* 2) Áthatólag am. fuvás által a mozgásba hozott testet tulsó részre hajtja. *A szél az utca egyik oldaláról a másikra általfúja a szemetet, gast, havat.*

ÁLTALFÜR vagy **ÁTFÜR**, (által- vagy át-für) ösz. áth. Tömör testet bizonyos eszközzel, különösen furóval keresztüllikaaszt. *Általfürni a falat, deszkét, gerendét. Átfürni a fűleket.*

ÁLTALFURÁS vagy **ÁTFURÁS**, (által- vagy át-furás) ösz. fn. Tömör test keresztüllikaasztása bizonyos furóeszközzel.

ÁLTALFUT vagy **ÁTFUT**, (által- vagy át-fut) ösz. önh. Bizonyos térnek egyik oldaláról, vagy végeről a másikra fut. *Általfutni a tulsó sorra. Általfutni a hidon.* Tárgyesees viszonynévvel is használtatik. *Általfutni a város nevezetesebb részeit.* Átv. ért. valamit sietve keresztültekin. *Általfutni a hírlapokon, vagy hírlapokat.*

ÁLTALFUTÁS vagy **ÁTFUTÁS**, ösz. fn. Cselekvés, midőn valaki általfut valamin vagy valamit. V. ö. **ÁLTALFUT**.

ÁLTALFÚV, I. **ÁLTALFÚ**.

ÁLTALFUVÁS vagy **ÁTFUVÁS**, (által- vagy át-fuvás) ösz. fn. Cselekvés, mely valamit általfú.

ÁLTALFÜRÉSZÉL vagy **ÁTFÜRÉSZÉL**, (által- vagy át-fürészél) ösz. áth. Fürészessel valamely testet ketté szel.

ÁLTALFÜRÉSZÉLÉS v. **ÁTFÜRÉSZÉLÉS**, (által- vagy át-fürészélés) ösz. fn. Cselekvés, midőn valaki általfürészel valamit.

ÁLTALFÜSTÖL vagy **ÁTFÜSTÖL**, (által- v. át-füstöl) ösz. áth. és önh. 1) Valamit füsttel keresztüljárát. 2) Valaminek füstje keresztülmegy. *As égett tömjén általfüstöl a templom minden részsein.*

ÁLTALFÜZ vagy **ÁTFÜZ**, (által- vagy át-füz) ösz. áth. Fonalat, cérnát, s más hasonló szálas eszközt likon keresztülhúz.

ÁLTALGÁZOL vagy **ÁTGÁZOL**, (által- vagy át-gázol) ösz. áth. Meglábolható vizen, illetőleg söppedéken, sáron, ingoványon gázolva keresztülhat. *A patatot, mocdrt át-gázolni.* Átv. ért. valamely akadályon, ügyesbajos dolgon, nehézségen valahogy úgy keresztülvérgődik.

ÁLTALGÁZOLÁS vagy **ÁTGÁZOLÁS**, (által- vagy át-gázolás) ösz. fn. Cselekvés, midőn valamin keresztülgázolunk.

ÁLTALGÉRÉNDÁ vagy **ÁTGÉRÉNDÁ**, (által- vagy át-gérénda) ösz. fn. Széles ért. bizonyos térvonalon, résen, éren, patakon, árkon stb. közelekedés végett keresztül tett gerenda. Különösen az ácsok nyelvéen azon tetőgerenda, mely a falakon hosszant elnyúlik, s melybe az ollófákat s egyéb gerendákat bevésik.

ÁLTALGONDOL vagy **ÁTGONDOL**, (által- v. át-gondol) ösz. áth. Valamit minden oldalról gondolóra, fontolóra veaz.

ÁLTALGONDOLÁS v. **ÁTGONDOLÁS**, (által- vagy át-gondolás) ösz. fn. Észbeli működés, midőn valamit általgondolunk. V. ö. **ÁLTALGONDOL**.

ÁLTALGÖRDÍT vagy **ÁTGÖRDÍT**, (által- vagy át-gördít) ösz. áth. Valamely hengerded vagy gömbölyü testet egyik oldaláról vagy helyről a másikra gördít, pl. a hordót, kádat.

ÁLTALGÖZÖLÖG, I. **ÁLTALGÖZÖLÖG**.

ÁLTALGÖZÖLÖGÉS vagy **ÁTGÖZÖLÖGÉS**, (által- vagy át-gözölögés) ösz. fn. A fölmelegült test gözös részeinek tovább terjedése.

ÁLTALGÖZÖLÖG vagy **ÁTGÖZÖLÖG**, (által- vagy át-gözölög) ösz. önh. A felmelegült test részecskéi gözalakban tovább szállanak.

ÁLTALHÁG vagy **ÁTHÁG**, (által- vagy át-hág) ősz. önh. és áth. 1) Lépvé valamely magasabb tárgy felszínének tulsó oldalára megyen. *Általhágni a korlátot, vagy korlátot. Általhágni a sövényen, kerítésen, falon.* 2) Átv. ért. bizonyos erkölcsi korlátok, pl. illetelmi szabályok, törvények, fegyelem ellen vét, s azokon mintegy keresztül lép. *Általhágni a természeti, a polgári törvényeket, az Isten, az Angyaszentegyház parancsolatit, a felsőség rendeleteit.*

ÁLTALHÁGÁS vagy **ÁTHÁGÁS**, (által- vagy át-hágás) ősz. fn. Cselekvés, midőn valaki általhág valamit. V. ö. **ÁLTALHÁG**.

ÁLTALHÁGÓ, vagy **ÁTHÁGÓ**, (által- vagy át-hágó) ősz. fn. 1) Oly magasságu korlát, kerítés, stb. melyen által lehet lépni; hágósó. 2) Átv. törvényszegő, parancsok ellen vétő személy; kihágó.

ÁLTALHAJÍT vagy **ÁTHAJÍT**, (által- vagy át-hajít) ősz. áth. Valamit túlról ide, vagy innenről túlra, illetőleg bizonyos tér, vagy magaslat, vagy test fölött keresztülhajít. *Követ általhajítani a patakon, folyón, hástétlen, vagy: kövel áthajítani a patakot, folyót, hástételt.*

ÁLTALHAJÍTÁS vagy **ÁTHAJÍTÁS**, (által- vagy át-hajítás) ősz. fn. Cselekvés, midőn valaki általhajít valamit.

ÁLTALHAJLÁS vagy **ÁTHAJLÁS**, (által- v. át-hajlás) ősz. fn. Állapot, midőn valami áthajlik. Vétetik *általhajlás* helyett is. L. ezt.

ÁLTAHAJLIK vagy **ÁTHAJLIK**, (által- vagy át-hajlik) ősz. k. Innen túlra, vagy túlról innence görbedve önkénytelenül nehezkeedik. *A fa ága áthajlik a szomszéd kertébe.*

ÁLTALHAJOL vagy **ÁTHAJOL**, (által- vagy át-hajol) ősz. önh. Egyik oldalról a másikra önkényesen, szabad akarattól nehezkeedik. *Általhajolni a szomszéd széken ülőhöz. Általhajolni a korlátot.*

ÁLTALHAJOLÁS vagy **ÁTHAJOLÁS**, ősz. fn. Cselekvés, midőn valaki áthajol.

ÁLTALHAJÓKÁZ vagy **ÁTHAJÓKÁZ**, (által- vagy át-hajókáz) ősz. önh. Mulatságból, időtöltésből áthajóz.

ÁLTALHAJÓZ vagy **ÁTHAJÓZ**, (által- vagy át-hajóz) ősz. önh. Hajózva valamely vizen általmegy; hajóval átszeli a vizet; hajón utazva bizonyos helyre száll. *Általhajózni a Balatonon. Európából Amerikába áthajózni. Több tengert áthajózni.*

ÁLTALHAJÓZAS, vagy **ÁTHAJÓZÁS**, (által- vagy át-hajózás) ősz. fn. Cselekvés, illetőleg vízi utazás, melyet valaki hajóval bizonyos vizen keresztül tesz.

ÁLTALHAJT vagy **ÁTHAJT**, (által- vagy át-hajt) ősz. áth. Egyik félről, oldalról, szélről, partról stb. a másikra hajt, illetőleg üz, kerget. *Általhajtani a csordát a vizen, áldon, erdőn.*

ÁLTALHAJTÁS vagy **ÁTHAJTÁS**, (által- v. át-hajtás) ősz. fn. Cselekvés, midőn valaki általhajt valamit.

ÁLTALHALLIK vagy **ÁTHALLIK**, (által- v. át-hallik) ősz. k. Mondjuk hangról, szóról, beszédéről,

midőn bizonyos közön keresztül távolra terjed, s ott hallhatóvá lesz. *A harangzúgás, ágyudurrogás általhallik a harmadik, ötödik stb. helységbe. A vékony falakon általhallik a beszéd, az alvó hortyogása.*

ÁLTALHANGOL vagy **ÁTHANGOL**, (által- vagy át-hangol) ősz. áth. Valamely zenesczközöt más kulcs szerint hangol.

ÁLTALHANGZÁS vagy **ÁTHANGZÁS**, (által- vagy át-hangzás) ősz. fn. Valamely hangnak tova hatása, vagy más hangokat fölülmuló ereje.

ÁLTALHANGZIK vagy **ÁTHANGZIK**, (által- vagy át-hangzik) ősz. k. 1) Hangjának ereje bizonyos távolságra hat. 2) Valamely hangszer, ének, szózat hangja minden egyéb zajon, zörgésen keresztül, s azokat fölülmulja.

ÁLTALHÁNY vagy **ÁTHÁNY**, (által- vagy áthány) ősz. áth. Bizonyos téren, közön, kerítésen keresztül, más oldalra hány valamit. *A személet, gazt a szomszéd udvarába általhányi. A kévétet egyik szekérről a másikra áthányi. Holmit áthányi a sövényen, kerítésen, árkon.*

ÁLTALHÁNYÁS vagy **ÁTHÁNYÁS**, (által- v. át-hányás) ősz. fn. Cselekvés, midőn valaki áthány valamit.

ÁLTALHARAP vagy **ÁTHARAP**, (által- vagy át-harap) ősz. áth. Fogakkal kemény szövetű szilárd testet keresztülümetsz, ketté hasít.

ÁLTALHÁRÍT vagy **ÁTHÁRÍT**, (által- vagy át-hárít) ősz. áth. Innenről túlra, vagy túlról ide hárít valamit, pl. szénát, szalmát, szemetet. V. ö. **HÁRÍT**.

ÁLTALHASÍT vagy **ÁTHASÍT**, (által- vagy át-hasít) ősz. áth. 1) Rostos szövetű, vagy alkotásu testet fonal vagy szál mentében végig, vagy keresztül szakaszt, metsz, repeaszt. *Általhasítani a vásznat, posztót. A fenyőt, deszkát áthatítani.* 2) Bizonyos tért ketté választ. *A földet barázdával, árokkal, csatornával általhasítani.*

ÁLTALHASÍTÁS vagy **ÁTHASÍTÁS**, (által- vagy át-hasítás) ősz. fn. Cselekvés, melynélfogva valamit általhasítunk.

ÁLTALHASONÍT vagy **ÁTHASONÍT**, l. **ÁLTALHASONLÍT**.

ÁLTALHASONLÍT vagy **ÁTHASONLÍT**, (által- v. át-hasonlít) ősz. áth. Valamely tárgyat, testet egy másikhoz hasonló állományúvá alakít, átváltoztat. *Az állatok a bevett étkeket saját testeik alkotászeiréve hasonlítják által. Jobban: áthasonít. (Assimilare).*

ÁLTALHASONLÍTÁS v. **ÁTHASONLÍTÁS**, (által- vagy át-hasonlítás) ősz. fn. Valamely testnek egy másikhoz hasonlóvá tevése. Jobban: *áthasonlítás.*

ÁLTALHASONÚL vagy **ÁTHASONÚL**, (által- vagy át-hasonúl) ősz. önh. Természete, tulajdonságai egy máshoz hasonlóvá alakulnak, változnak által. *A növényi testek, állatiakká, és viszont általhasonulnak.*

ÁLTALHASONULÁS vagy **ÁTHASONULÁS**, (által- vagy át-hasonulás) ősz. fn. Testek változása, midőn másokhoz hasonlókká alakulnak által.

ÁLTALHAT vagy **ÁTHAT**, (által- vagy át-hat); ösz. áth. és önh. Anyagi vagy szellemi ereje, működése valamire kiterjed, befolyást gyakorol, s mintegy keresztültör rajta. *As ékes beszéd általhatja a hallgatók szívét. A szilárd akarat általhat az ellenszegülő akadályokon.*

ÁLTALHATÁS vagy **ÁTHATÁS**, (által- vagy át-hatás) ösz. fn. Cselekvés, működés, midőn valaki, vagy valami általhat.

ÁLTALHATATLAN, vagy **ÁTHATATLAN**, (által- vagy át-hatatlan) ösz. mn. A maga nemében igen tömör, kemény, sűrű, melyen sem anyagi sem szellemi erővel áthatni nem lehet. *Általhatatlan test*, melyen más keresztül nem törhet, nem bújhat. *Általhatatlan titok, rejtelem*. (Impenetrabilis).

ÁLTALHATATLANSÁG v. **ÁTHATATLANSÁG**, (által- vagy át-hatatlanság) ösz. fn. Valamely tárgynak oly tulajdonsága, melynél fogva azon keresztültörni, illetőleg ész erejével behatni nem lehet. (Impenetrabilitás).

ÁLTALHATÓ vagy **ÁTHATÓ**, (által- vagy átható) ösz. mn. Ami anyagi vagy szellemi keresztüljáró erővel bír. *Általható beszéd*. Mint nyelvtani műszó jelent oly igét, melynek cselekvése más tárgyra hat, s abba munkálólag, működőleg befoly. Az átható igék tárgyeesetű neveket vonzanak. (Verbum transitivum).

ÁLTALHATOL vagy **ÁTHATOL**, (által- vagy át-hatol) ösz. önh. Holmi akadályokon, nehézségeken, ereje megfeszítésével keresztül tör.

ÁLTALHATÓLAG vagy **ÁTHATÓLAG**, (által- vagy át-hatólag) ösz. ih. Általható módon, átható minőségben. V. ö. **ÁLTALHAT**.

ÁLTALHATOLÁS vagy **ÁTHATOLÁS**, (által- vagy át-hatólás) ösz. fn. Bizonyos akadályokon keresztülvergődés.

ÁLTALHÁZ vagy **ÁTHÁZ**, (által- vagy át-ház) ösz. fn. Oly ház, melyen keresztül lehet járni.

ÁLTALHELYEZ vagy **ÁTHELYEZ**, (által- v. át-helyez) ösz. áth. Valamit vagy valakit előbbi helyéről egy másikra teszen, illetőleg rendel, küld. *Áthelyezni a szobai bútorokat, a könyveket. A katonákat egyik vidékről a másikra áthelyezni.*

ÁLTALHELYEZÉS vagy **ÁTHELYEZÉS**, (által- vagy át-helyezés) ösz. fn. Cselekvés, midőn valamit vagy valakit áthelyeznek.

ÁLTALHÉMPÉLYÉG vagy **ÁTHÉMPÉLYÉG**, (által- vagy át-hémpélyég) ösz. önh. A folyásban levő víz körülforgó hullámokban helyről-helyre átömlik.

ÁLTALHÉMPÉLYGET vagy **ÁTHÉMPÉLYGET**, (által- vagy át-hémpélyget) ösz. áth. Eszközi, hogy a víz általhempelyegjen. *As erős szél az innenső partról a tulsóra áthempelygeti a habokat, a hullámokat.*

ÁLTALHÉNGERÉDIK vagy **ÁTHÉNGERÉDIK**, (által- vagy át-héngérédik) ösz. k. Egy fordulással henger gyanánt más helyre vagy oldalra helyeskedik.

ÁLTALHÉNGERÉG v. **ÁTHÉNGERÉG**, (által- vagy át-héngérég) ösz. gyak. önh. Henger gya-

nánt körülforogva más helyre megyen által. V. ö. **HÉNGERÉG**.

ÁLTALHÉNGÉRÍT vagy **ÁTHÉNGÉRÍT**, (által- vagy át-héngérít) ösz. áth. Valamely kerekded, hengerded testet körülforogatás által más helyre mozdit. *Általhengeríteni a hordót, kádat, útkét.*

ÁLTALHÉNGÉRÍTÉS v. **ÁTHÉNGÉRÍTÉS**, (által- vagy át-héngérítés) ösz. fn. Cselekvés, midőn valamit áthengerítünk.

ÁLTALHEVÍT vagy **ÁTHEVÍT**, (által- vagy át-hevít) ösz. áth. Hősege, melege, tüze valamely test minden részein keresztülhat, azt egészen fölmelegíti, hevessé teszi. Használtatik átv. értelemben is, pl. *A jeles szónoklat általhevíti a hallgatók szívét.*

ÁLTALHEVÍTÉS v. **ÁTHEVÍTÉS**, (által- vagy át-hevítés) ösz. fn. Cselekvés, hatás, mely valamit v. vaiakit áthevít.

ÁLTALHEVÜL vagy **ÁTHEVÜL**, (által- vagy át-hevül) ösz. önh. Hőség vagy szenvedély hatásától egész belseje keresztülmelegedik.

ÁLTALHEVÜLÉS vagy **ÁTHEVÜLÉS**, (által- vagy át-hevülés) ösz. fn. Állapot, midőn valaki vagy valami áthevül.

ÁLTALHÍ, vagy **ÁTHÍ**, (által- vagy át-hí) ösz. áth. Onnan ide, vagy innen oda, bizonyos közön keresztül hí. *A szomszéd teremből, házból, utcáról, faluról általhíni valakit.*

ÁLTALHIDAL vagy **ÁTHIDAL**, (által- vagy át-hidal) ösz. áth. Valamely vizen, vagy mélységen keresztül hídát épít, vagyis annak széleit híddal összeköti. *Általhidalni a Dunát. Szulimán Eszéknel általhidallta a Drávát.*

ÁLTALHIDALÁS vagy **ÁTHIDALÁS**, (által- vagy át-hidalás) ösz. fn. Hídverés, hídépítés valamely folyón, vagy mélységen keresztül.

ÁLTALHIDEGÍT, vagy **ÁTHIDEGÍT**, (által- vagy át-hidegít) ösz. áth. Eszközi, hogy a hideg valamely test minden részeit általjárja. *Jeges vízzel, hóval általhidegíteni a testet.*

ÁLTALHIDEGÍTÉS vagy **ÁTHIDEGÍTÉS** (által- vagy át-hidegítés) ösz. fn. Cselekvés, mely valamit általhidegít.

ÁLTALHIDEGÜL vagy **ÁTHIDEGÜL**, (által- vagy át-hidegül) ösz. önh. A hideg általjárja. *Teste általhidegült.*

ÁLTALHIDEGÜLÉS v. **ÁTHIDEGÜLÉS**, ösz. fn. Állapotváltozás, midőn valami általhidegül. *Általhidegülés ellen ovakodni.*

ÁLTALHORD, vagy **ÁTHORD**, (által- vagy át-hord) ösz. áth. Holmit bizonyos téren keresztül, egyik helyről másikra hord. *A hajóról a szekerekre általhordani a gabonát. As utasokat hajón általhordani. A bútorokat egyik házból másikba áthordani.* V. ö. **HORD**.

ÁLTALHORDÁS v. **ÁTHORDÁS**, (által- vagy át-hordás) ösz. fn. Cselekvés, melynél fogva valaki holmit általhord.

ÁLTALHORDOZ vagy **ÁTHORDOZ**, (által- v. át-hordoz) ösz. gyak. áth. Egymás után többször, ismételve, folytatólag hord által.

ÁLTALHORDOZÁS, v. **ÁTHORDOZÁS**, ösz. fn. Többszöri, ismételt áthordás.

ÁLTALHORDOZKODÁS vagy **ÁTHORDOZKODÁS**, (által- vagy át-hordozkodás) ösz. fn. Cselekvés, midőn holminkkal együtt valahová áthordozkodunk.

ÁLTALHORDOZKODIK v. **ÁTHORDOZKODIK**, (által- vagy át-hordozkodik) ösz. k. Minden ingóbingójával, hozzá tartozókkal együtt máshová költözködik. *A szellőrek általhordozkodnak más házba, utczába.* V. ö. **HORDOZKODIK**.

ÁLTALHOZ vagy **ÁTHOZ**, (által- vagy át-hoz) ösz. áth. Valamit a tulsó részről az innensőre, vagy onnan ide, távolabbról felénk közelebbre szállít. Ellenkező irányban: *általvisz*. Midőn azt mondom: *hozd által a könyveket*, akarom jelenteni: hozd felém, hozzám: ide; midőn pedig mondom: *vidd által*, jelentem, innenről túlra, közelebből távolabbra. V. ö. **HOZ**, és **VISZ**.

ÁLTALHOZÁS vagy **ÁTHOZÁS**, (által- vagy át-hozás) ösz. fn. Cselekvés, midőn valamit áthozunk.

ÁLTALHULL vagy **ÁTHULL**, (által- vagy át-hull) ösz. önh. Egyenként, darabonként, részenként bizonyos téren, vagy résen keresztülesik. *A gabona alja általhull a rostán. Az eső cseppek áthullanak a likacsos ponyván, esernyőn. A homok, kövecs áthull a deszkák között.*

ÁLTALHURKOL vagy **ÁTHURKOL**, (által- v. át-hurkol) ösz. áth. Hurokkal körülfog, körülszorít valamit. *Általhurkolni az eb nyakát.*

ÁLTALHURKOLÁS v. **ÁTHURKOLÁS**, ösz. fn. Cselekvés, midőn áthurkolunk valamit.

ÁLTALHÚZ vagy **ÁTHÚZ**, (által- vagy át-húz) ösz. áth. 1) Egy helyről másra, bizonyos téren keresztül húz valamit. *A kompot a folyón általhúzni.* 2) Szűk helyen, résen, likon keresztül húz. *Áthúzni a csérnát a tű fokán, a köteleket a víza kopoltyuja alatt.*

ÁLTALHUZÁS vagy **ÁTHUZÁS**, ösz. fn. Cselekvés, midőn valamit áthúznak.

ÁLTALHUZÓDIK vagy **ÁTHUZÓDIK**, (által- vagy át-huzódik) ösz. belsz. Belső kényszerűségből, vagy legalább külsőleg nem tapasztalható erőttől hajtatik és vitetik, vagy megyen húzamosan keresztül. *Általhuzódnak a fellegek. Általhuzódik a sereg.* Ha nagyobb szabadsággal jár az átmenetel, akkor: *átvonul*.

ÁLTALHÚL vagy **ÁTHÚL**, (által- vagy át-hül) ösz. önh. A hideg megfázásig keresztül hat rajta; átfázik, de nem oly mértékben, hogy dideregne bele.

ÁLTALHÜLÉS vagy **ÁTHÜLÉS**, (által- vagy áthülés) ösz. fn. Állapot, melyben az szenved, kit a hideg keresztüljárt. *Általhüléssel támadt betegség.*

ÁLTALIGAZÍT vagy **ÁTIGAZÍT**, (által- vagy át-igazít) ösz. áth. Megmutatja a kellő igazi utat, melyen valahová keresztül lehet jutni. *A járallan utat általigazítani az erdőn.*

ÁLTALÍR vagy **ÁTÍR**, (által- vagy át-ír) ösz. áth. 1) Valamit egyik könyvből, vagy kéziratból más könyvbe, illetőleg papírosra ír. *Általírni az eredeti okmányt, jegyzőkönyvet.* 2) A tulsó félen lakónak, levőnek ír. *Pestről általírni Budára.* 3) Valamely birtokot, vagyont, jogot másra átruház, s azt közzététésénél, föld vagy telekkönyvbe stb. írással hitelesíti. *Jószágának egyrészét nagykoru fiára általírta.*

ÁLTALÍRÁS vagy **ÁTÍRÁS**, (által- vagy át-írás) ösz. fn. Cselekvés, midőn valamit általírunk, e szónak minden értelmében véve. *Oklevelek, könyvek általírásával foglalkodni. Jószág átírása.* V. ö. **ÁLTALÍR**.

ÁLTALIZZAD vagy **ÁTIZZAD**, (által- vagy át-izzad) ösz. önh. Nagy mértékben, egész testében, ruháján keresztül izzad. *A táncban, erős kézimunkában, futásban általizzadni. Ünge, paplana átizzadt.*

ÁLTALIZZADÁS vagy **ÁTIZZADÁS**, ösz. fn. Belső hőségi állapot, midőn valaki egész testében izzad. Gyógytanilag: a nedveknek az edények ernyedtetésénél, a bőrlikacsokon történő bővebb elválasztása.

ÁLTALJÁBAN, I. **ÁLTALÁBAN**.

ÁLTALJÁR vagy **ÁTJÁR**, (által- vagy át-jár) ösz. önh. Bizonyos téren keresztül egyik helyről másra gyakran jön-megy. *A pestiek általjárnak Budára, s a budaiak Pestre.* Átvitt értelemben és áthatólag véve am. ereje valamin keresztülhat. *A hideg általjárta egész testemet. A fájdalom töre átjárta szívemet.*

„Kocamárosné káposztát főz,

Általjárta fejét a gőz.“ Népdal.

ÁLTALJÁRÁS vagy **ÁTJÁRÁS**, (által- vagy átjárás) ösz. fn. 1) Közlekedés végett többszöri ideoda jövésmenés, átkelés. 2) Bizonyos útvonal, rés, nyílás, zátony, rév stb. melyen keresztül lehet menni. *A Dunán nincs mindenütt általjárás. Az átjárásnál ösvetődáltak a szekerek. Átjárást csinálni.* Másképp: *átjáróhely*, vagy egyszerűen: *átjáró, járó*.

ÁLTALJÖ vagy **ÁTJÖ**, (által- vagy át-jö) ösz. önh. A tulsó félről, részről innensőre, onnan ide, amazoktól hozzánk jö, illetőleg felekezettünkhez áll. *A zajló Dunán szerencsésen általjöttünk. Jöjj által hozzánk.* Ellenkező esetben: *általmegy*. L. **JÖ** és **MEGY**.

ÁLTALJÖVETEL vagy **ÁTJÖVETEL**, (által- vagy átjövétel) ösz. fn. A tulsó félről innensőre, onnan ide jövétel. Ellenkező irányban: *általmenetel* v. *átmenetel*.

ÁLTALJUT vagy **ÁTJUT**, (által- vagy át-jut) ösz. önh. Szerencse, véletlen eset, vagy sok baj, várakozás után átjő vagy átmegy valahová, ide vagy oda ér. *Valahára általjutottunk a réven.* V. ö. **JUT**.

ÁLTALKALÉZOL vagy **ÁTKALÉZOL**, (által- vagy át-kalézol) ösz. áth. és önh. Kalézolva, azaz kódorogva, ideoda csavarogva több helyet bejár. *Általkalézolni az országot.* V. ö. **KALÉZOL**.

ÁLTALKANDIKÁL v. **ÁTKANDIKÁL**, (által- vagy át-kandikál) ösz. önh. 1) A tulsó félre kíváncsi, kandi pillanatokot vetve nézdegel. *Átkandikálni a tulsó hás ablakaira. Átkandikálni a kedvesre.* 2) Valamely résen, nyíláson titokban, lopva keresztülnézget. *Átkandikálni a kulcslyakon.* „Estve van már, a kapu zárva még sem áll, Réson át úgy látszik, egy lányka kandikál.” Népd.

ÁLTALKAPASZKODIK v. **ÁTKAPASZKODIK**, (által- vagy átkapaszkodik) ösz. k. Kapaszkodva onnan ide vagy innen oda áthajol, általjön vagy általmegy. *A kerítésen a kapu fölött általkapaszkodni.*

ÁLTALKARCZOL vagy **ÁTKARCZOL**, (által- vagy át-karczol) ösz. áth. Valamely testet karczolva keresztülikaszt. *Tollkással általkarczolni a papirt.*

ÁLTALKAROL vagy **ÁTKAROL**, (által- vagy átkarol) ösz. áth. Karjával vagy karjaival körülfog, átölel valakit vagy valamit. *Oly vastag, hogy alig lehet általkarolni.*

ÁLTALKAROLÁS vagy **ÁTKAROLÁS**, ösz. fn. Karjával vagy karjaival körülfogás, átölelés.

ÁLTALKEL vagy **ÁTKEL**, (által- vagy átkel) ösz. önh. Bizonyos utakadályozó téren, pl. erdősegen, hegyen, különösen vizen, folyón, tengeren általmegy, illetőleg keresztülhajóz. *Gyalog, lóháton, szekérral általkelni a hegyen. Hidon, kompon, csónakon, hajón általkelni a tulsó partra.* Öseink azon helyet, hol a Dunán először átúsztattak, Kelemföldének nevezték, mert a krónikáiról szerint „Kelemföldön átkelének.”

ÁLTALKELÉS vagy **ÁTKELÉS**, (által- vagy átkelés) ösz. fn. Általszállás, általmenés, különösen valamely folyón, tavon, tengeren.

ÁLTALKÉNYSZERÍT v. **ÁTKÉNYSZERÍT**, (által- vagy át-kényszerít) ösz. áth. Általmenésre, átkelésre erőszakol. *As ellenséget általkényszeríteni a folyamon.*

ÁLTALKERGET vagy **ÁTKERGET**, (által- vagy át-kerget) ösz. áth. Innen amoda vagy amonnan emide bizonyos téren keresztül kerget úz, hajt. *A nyulakat általkergetni a szomszéd határba. A gulyát átkergetni az úton.* V. ö. KERGET.

ÁLTALKERGETÉS v. **ÁTKERGETÉS**, ösz. fn. Cselekvés, midőn valakit vagy valamit átkergetnek. V. ö. ÁLTALKERGET.

ÁLTALKIABÁL vagy **ÁTKIABÁL**, (által- v. át-kiabál) ösz. önh. és áth. Tulsó részre, félre kiáltoz; bizonyos téren keresztül többször kiált valakinek. *Általkiabálni a folyó tulsó partjára. Általkiabálni a tulsó táborba. Valakit általkiabálni, am. kiabálással általhin.*

ÁLTALKIÁLT vagy **ÁTKIÁLT**, (által- vagy át-kiált) ösz. önh. és áth. Valamely téren, vonalon túllevőre kiált. V. ö. KIÁLT.

ÁLTALKIÁLTÁS vagy **ÁTKIÁLTÁS**, (által- vagy át-kiáltás) ösz. fn. Kiáltás a tulsó oldalon levőkre.

ÁLTALKIÁLTOZ, (által-kiáltoz) l. **ÁLTALKIABÁL**.

ÁLTALKIGYÓZIK vagy **ÁTKIGYÓZIK**, (által- vagy át-kigyózik) ösz. k. Kigyóalakú tekervényes úton keresztülhat, keresztülfolydogál. *A patak általkigyózik a völgyek rétein.*

ÁLTALKIVÁNKOZIK v. **ÁTKIVÁNKOZIK**, (által- vagy át-kivánczik) ösz. k. Máshoz, más felekezethez vagy más állapotra, más helyre kíván általmenni. *A cecsemő idegen kézből általkivánczik anyja ülbe. A gyalogságtól általkivánczik a huszárokhoz.*

ÁLTALKÓBOROL vagy **ÁTKÓBOROL**, (által- vagy át-kóborol) ösz. önh. és áth. Kóborolva keresztüljár bizonyos helyeken. *Általkóborolt a févilágon. Átkóborolta széles Magyarországot.*

ÁLTALKODÁS vagy **ÁTALKODÁS**, (által- v. által-kod-ás) fn. tt. *általkodás-t*, tb. —ok. Nemakarásból, ellenszegülésből, daczból származó csökönyösség, makacszkodás, gonosz föltételű megrögzöttség. *Istentől elrugaszkodott általkodás, megdáltalkodás. Javíthatatlan, megöröhetetlen általkodás.* V. ö. **ÁLTALKODIK**.

ÁLTALKODIK vagy **ÁTALKODIK**, (által- v. által-kod-ik); k. m. *általkod-tam*, —tál, —ott, htn. —ni. Mások akarata, tanácsa vagy a józan ész és erkölcsi szabályok ellenére nyakasan, makacsul saját akarata, indulata, szenvedélye mellett marad; gonosz föltételéből, szándékából nem enged, gonoszságában megrögzik. Jobbára meg igekötővel használtatik. *A bűnben megdáltalkodik.*

Mennyiben az általkodott ember akarata a jótól, igaztól vonakodik, s azon mintegy túl teszi s általlelenez állásba helyezi magát: valószínű, hogy az általkodik törzse ugyanazon *által*, mely elemelve = *el-től* vagy *el-től*, t. i. az általkodó valami-től *el*-vonja vagy valamin *el-től* helyezi magát, mintha volna: *el-től-kodik* v. *el-től-kodik* (mint: ellen-kedik). Ugyanezen alapfogalomból elemezhető az emberi kodély más gyöngéd erkölcsi tüneményére vonatkozó *állal*, azaz valamit szégyenel tenni, szégyenből valamitől vonakodik, szeméremből nem akar, elemelve mintegy: *el-től-el* vagy *el-től-ol* valamit. Miszerint mindkettőben a *nemakarás* alapfogalma rejlik, azon különbséggel, hogy az általkodó daczos indulatból, az általló pedig szégyenérzetből vagy aszerénységből vonakodik, nem akar vagy eltol magától valamit. Egyébiránt a régi-eknél *általkodik* is inkább *szégyenel* értelemben fordul elő. Mert *általkodnak vala* (erubesecebant) *megjelenteni egymásnak ő kívánságokat.* Bécsi cod. „És mikor ezt mondotta volna, *általkodnak vala* (erubesecebant) mend ő ellenségi. Münch. cod.

ÁLTALKODOTT vagy **ÁTALKODOTT**, (által-kod-ott) mn. tt. *általkodott-at*. Vétke, gonosz föltételeiben, szándékában, cselekedetében nyakasan, makacsul megmarad, hajthatatlan, megrögzött. *Megdáltalkodott gonosztevő bűné.*

ÁLTALKODOTTAN vagy **ÁTALKODOTTAN**, (által-kod-ott-an) ih. Makacsul, hajthatatlanul, általkodott módon. *Gonoszságában általkodottan megmarad.*

ÁLTALKODOTTSÁG vagy **ÁTALKODOTTSÁG**, (által-kod-ott-ság) fn. tt. *általkodottság-ot*. Meg-

rögzött makacsság, nyakasság, csökönyösség, hajthatatlanság.

ÁLTALKÖLTÖZÉS vagy **ÁTKÖLTÖZÉS**, (által- vagy átköltözés) ösz. fn. Lakhely változtatása, midőn megtelepedés végett minden hozzánk tartozóval együtt valahová költözünk.

ÁLTALKÖLTÖZIK vagy **ÁTKÖLTÖZIK**, (által- vagy átköltözik) ösz. k. Állandó lakását más helyre teszi által, megtelepedés végett máshová hordozkodik. *Európából sokan áttalköltöztek Amerikába.* V. ö. **KÖLTÖZIK**.

ÁLTALKÖLTÖZKÖDÉS, lásd **ÁLTALKÖLTÖZÉS**.

ÁLTALKÖLTÖZKÖDIK, I. **ÁLTALKÖLTÖZIK** és **KÖLTÖZKÖDIK**.

ÁLTALKÖT vagy **ÁTKÖT**, (által- vagy át-köt) ösz. áth. Valamely testnek, tömegnek egész kerületét bizonyos kötéllal körülveszi, öszveszorítja. *Derékát övvel, szíjjal áttalköti. A vemhes lovat terhelővel vagy hasalóval áttalköti.*

ÁLTALKÖTÉS vagy **ÁTKÖTÉS**, (által- vagy át-kötés) ösz. fn. Cselekvés, midőn valamit áttalkötünk.

ÁLTALKÜLD vagy **ÁTKÜLD**, (által- vagy átküld) ösz. áth. Innen oda vagy onnan ide, általellenbe, a tulsó részre, partra stb. küld, bocsát, utasít valakit, vagy valaki által valamit. *Áttalküldeni a szolgát Pestről Budára. Áttalküldeni a levelet, portékát.*

ÁLTALKÜLDÉS vagy **ÁTKÜLDÉS**, (által v. átküldés) ösz. fn. Cselekvés, midőn valakit vagy valamit áttalküldünk.

ÁLTALL vagy **ÁTALL**, (által-ol vagy által-ol); áth. m. *áttall-ott* vagy *-t*, hatn. *-ani* vagy *-ni*. Gyöngéd szégyenletből, szeméremből, tartózkodásból valamit tenni vonakodik. A *szégyenel* igének árnyalata, s a *tolakodás*, *igénylés* ellenkezője. *Áttall kérni, könyörögni. Áttallja szegénységét megvallani. Áttallom a dolgot, de nem tehettem másképp. Áttallom most is száczaim, melyekkel elébe, balgatag én! szabad életemért eszedre borultam.* Horvát E. *Koldostomal áttallom*, (mendicare erubescio). Münch. cod. Régiesen *félni* értelembe is. „Azért ne *áttalljátok* (ne timueritis) azokat“. Bécsi cod. „Embereket nem *áttall* vala (hominis non reverebatur) Münch. cod. Elemzésére nézve I. **ÁLTALKODIK**.

ÁLTALLÁBOL vagy **ÁTLÁBOL**, (által- vagy át-lából) ösz. áth. Vizen, mely nem oly mély, hogy az embert elborítaná, keresztülgyalogol. *Áttallábolni a tavat, eret, sekély patakat, folyót. Az öreg Dundt nem lehet áttallólni.*

ÁLTALLÁBOLÁS vagy **ÁTLÁBOLÁS**, (által- vagy át-lábólás) ösz. fn. Vizen gyalog keresztülmenés, áttalolás.

ÁLTALLÁNCZOL vagy **ÁTLÁNCZOL**, (által- vagy át-lánczol) ösz. áth. Bizonyos téren keresztül lánczot húz vagy lánczcal körülköt, öszveszorít, valamit. *Áttallánczolni az utcát*, hogy a szekerek ne járhasanak rajta. *Áttallánczolni a szekérre rakott holmit.*

ÁLTALLÁNCZOLÁS vagy **ÁTLÁNCZOLÁS**, ösz. fn. Cselekvés, midőn valamit áttallánczolnak.

ÁLTALLÁS vagy **ÁTALLÁS**, (által-ol-ás v. által-ol-ás) fn. tt. *áttallás-t*, tb. —ok. Szégyenből, szeméremből, gyermeteg igénytelenségből származó vonakodás, nemakarás.

ÁLTALLÁT vagy **ÁTLÁT**, (által- vagy át-lát) ösz. áth. és önh. 1) Állapító ragu viszonynévvel, am. valami résen, hézagon, nyíláson vagy bizonyos távolságon keresztül lát. *Áttallátni a palánkon, sövényen. Áttallátni a folyón. Magasabb hegyről a kisebbben áttallátni. Áttátni a falon*, szójáték = falra irt *A* vagy a bötüt látni, *á-t látni*. 2) Tárgecetes viszonynévvel am. valaminek titkos, rejtélyes, szövevényes oldalát észével úgy fölfogja, mintha szemével látná. *Áttallátni az ármánykodók terveit, czélját. Áttallátom, hogy igazad van. Az emberek szíveit csak az Isten képe áttátni.*

ÁLTALLÁTÁS vagy **ÁTLÁTÁS**, (által- vagy át-látás) ösz. fn. 1) Valamin keresztül vagy tulsó oldalra látás. 2) A dolog mibenlétének észszel fölfogása.

ÁLTALLÁTHATÓ vagy **ÁTLÁTHATÓ**, (által- vagy át-látható) ösz. mn. Amit észszel világosan föl lehet fogni; érthető, fölfogható, tudható. *Könnyen áttallátható dolog.*

ÁLTALLÁTHATÓLAG vagy **ÁTLÁTHATÓLAG**, (által- vagy át-láthatólag) ösz. ih. Észszel fel-foghatólag, tudhatólag.

ÁLTALLÁTSZAT vagy **ÁTLÁTSZAT**, (által- vagy át-látszat) ösz. fn. Réscs, nyílásos állapota valamely testnek, midőn a világosságot keresztül bocsátja.

ÁLTALLÁTSZATOS vagy **ÁTLÁTSZATOS**, (által- vagy át-látszatos) ösz. mn. Oly állapotban levő vagy oly tulajdonságu, melynél fogva keresztül lehet rajta látni; illetőleg ritka szövétü, likacsos, igen vékony. *Áttallátszatos fátyol, vászon.*

ÁLTALLÁTSZIK vagy **ÁTLÁTSZIK**, (által- v. átlátszik) ösz. k. Valamely közbevetett test réssein, hézagain, likacsain keresztül a szemekbe tűnik. *A reczés fátyolon áttátszik az arca. A fák lombjai között áttátszik a hold.* Továbbá bizonyos távolságon keresztül és messzeségre látszik, ellátszik. *A pesti Dunasor nagy boltiratai áttallátszanak Budára.*

ÁLTALLÁTSZÓLAG vagy **ÁTLÁTSZÓLAG**, (által- vagy át-látszólag) ösz. ih. Áttallátszó módon vagy állapotban.

ÁLTALLÁTSZÓSÁG vagy **ÁTLÁTSZÓSÁG**, (által- vagy át-látszóság) ösz. fn. Tulajdonság, melynél fogva valamin keresztül lehet látni.

ÁLTALLÉKEL vagy **ÁTLÉKEL**, (által- v. átlékel) ösz. áth. A jégen úgynevezett léket, azaz likat vág. *Vízmerítés vagy halászsás végett áttékelni a jéget.*

ÁLTALLENG vagy **ÁTLENG**, (által- vagy át-leng) ösz. önh. Szellőtől hajtva, ingatva onnan ide vagy innen oda szállong, pl. zászló, fátyol. Mondjuk magáról a szellőről is. V. ö. **LENG**.

ÁLTALLEP vagy **ÁTLEP**, (által- vagy át-lép) ösz. önh. és áth. 1) Önhatólag állapító ragu viszony-

névvel am. bizonyos téren, testen, egy lépést tesz, s azt maga után hagyja. *Átállépní a csatorná, árkon, kúszóbbn, haláron.* 2) Áthatólag tárgyesetes viszony-névvel ugyan a föntebbi értelemben. *Átállépní a gerendát, kerékvágást. Átállépní a hácsót. Oly magas, oly széles, hogy állállépní nem lehet.* 3) Átv. ért. erkölcsi korlát, illedelem, törvény, fegyelem szabályain túl teszi magát; máskép: *általhág.*

ÁLTALLÉPÉS vagy **ÁTLÉPÉS**, (által- vagy át-lépés) ösz. fn. Egy lépéssel keresztülmenés. Átv. ért. erkölcsi általhágás.

ÁLTALLIKAD vagy **ÁTLIKAD**, (által- vagy át-likad) ösz. önh. Keresztül lik támad rajta. *Koptatásban áltlikad térden a nadrág. Addíg vakarní, karczolni valamit, míg áltlikad.*

ÁLTALLIKADÁS vagy **ÁTLIKADÁS**, (által- vagy át-likadás) ösz. fn. Romlási állapot, midőn valamely testen likféle nyílt támad.

ÁLTALLIKASZT vagy **ÁTLIKASZT**, (által- vagy át-likaszt) ösz. áth. Valamely testen dörzsölés, karczolás, koptatás, futás stb. által likat csinál. *Áltlikasztani a falat, deszkát.*

ÁLTALLIKASZTÁS v. **ÁTLIKASZTÁS**, (által- vagy át-likasztás) ösz. fn. Cselekvés, midőn áltlikasztunk valamit.

ÁLTALLÓDÍT vagy **ÁTLÓDÍT**, (által- vagy át-lódít) ösz. áth. Meglóbálva úgy eltaszít valakit vagy valamit, hogy a tulsó félre essék. V. ö. **LÓDÍT**.

ÁLTALLÓDUL vagy **ÁTLÓDUL**, (által- vagy át-lódul) ösz. önh. Lódulva, asaz, mintegy maga magát neki taszítva valamin keresztül, vagy tulsó félre siet, szaporább léptekkel általmegy. V. ö. **LÓDUL**.

ÁLTALLOVAGOL vagy **ÁTLOVAGOL**, (által- vagy át-lovagol) ösz. önh. Bizonyos téren lóháton megy keresztül; innen oda vagy onnan ide lovagol. *A hádon általlovagolni. A szomszéd faluba általlovagolni.*

ÁLTALLOVAGOLÁS v. **ÁTLOVAGOLÁS**, (által- v. át-lovagolás) ösz. fn. Utazás vagy sétajárás, midőn valamely helyen vagy valahová általlovagolunk.

ÁLTALLÓ vagy **ÁTLÓ**, (által- vagy át-ló) ösz. áth. és önh. 1) Valamit keresztül lö, lövés által kikaszt. *Ötven lépérről általlóni a deszkát.* 2) Tulsó félre, oldalra, partra stb. lö. *Átalló a tulsó hátra. Átalló az ellenség táborába.* 3) Valaminek teteje fölött ellő. *Átalló a bástyán, a csélláblán, az ellenség feje fölött.*

ÁLTALLÖK vagy **ÁTLÖK**, (által- vagy át-lök) ösz. áth. Valakit vagy valamit lökve magától tulsó félre vagy bizonyos téren keresztültaszít. V. ö. **LÖK**.

ÁLTALLÖVEL vagy **ÁTLÖVEL**, (által- vagy át-lövel) ösz. áth. és önh. Bizonyos résen, nyílán vagy téren keresztül folytonosan lö. Átv. ért. mondjuk a napról, midőn sugarait sebesen messze veti. *A nap áltlöveli sugarait a fél földgömbön.* Önhatólag véve am. sebesen keresztülröpül. *A kelő nap sugarai áltlövelnek a láthatáron.*

ÁLTALLÖVELL, I. **ÁLTALLÖVEL**.

ÁLTALLYUKAD vagy **ÁTLYUKAD**, I. **ÁLTALLIKAD** vagy **ÁTLIKAD**.

ÁLTALLYUKASZT vagy **ÁTLYUKASZT**, I. **ÁTALLIKASZT** v. **ÁTLIKASZT**.

ÁLTALLYUKGAT vagy **ÁTLYUKGAT**, (által- vagy át-lyukat) ösz. áth. Valamely testen keresztül több lyukat csinál, vés, fúr, lö, stb. *A csélláblát általlyukgatták a golyók. Fúróval áltlyukgattani a deszkát.*

ÁLTALMARAT vagy **ÁTMARAT**, (által- vagy át-marat) ösz. áth. Átv. ért. kemény, szívós testet, különösen húsfélét bizonyos szer által megpuhít; általtétet. *A vadhúst, mielőtt étellül elkészítendék, ecettel általmaratják.*

ÁLTALMÁSZ vagy **ÁTMÁSZ**, (által- vagy át-mász) ösz. önh. Bizonyos téren keresztül, innen oda, vagy onnan ide mász. *A békkák egyik helyről a másikkra általmásznak. A falon, övényen általmászni a szomszéd kertébe.*

ÁLTALMEGY vagy **ÁTMEGY**, (által- vagy át-megy) ösz. önh. Valahová bizonyos közön, elválasztó téren, határon, keresztülmegy. *Általmenni a szomszédba. Gyalog, gásolva, lóháton, kocsin általmenni a vísen. Általmenni a réteken, szőlőkön, szántóföldeken.* Továbbá, bizonyos felekezett, vagy párt részére áll, szegődik. *Általmenni az ellenséghez.* Átv. ért. bizonyos viszontagságok, bajok, akadályok közöl kivergődik. *Ő is áltment az ebek harmincsadján. Bizonny sok bajon, szenvedésen mentünk már által.*

ÁLTALMEGYÉN, I. **ÁLTALMEGY**.

ÁLTALMELEGÉDÉS vagy **ÁTMELEGÉDÉS**, (által- vagy át-melegedés) ösz. fn. Hévmérsékleti állapot, midőn valamely test általmelegedik. L. ext.

ÁLTALMELEGÉDIK vagy **ÁTMELEGÉDIK**, (által- vagy át-melegedik) ösz. k. Valamely test leginkább külső hőségtől meleggé lesz. Belső okból szabatosabban: általmelegül. *A forró vízbe mártott test általmelegedik. A dologban, futásban általmelegül az ember.*

ÁLTALMELEGÍT vagy **ÁTMELEGÍT**, (által- vagy át-melegít) ösz. áth. Valamit egész belsején keresztül meleggé tesz. *Az erős fűtés általmelegíti a kemenczét, szobát. A nyári forró napok általmelegítik a föld hóját, a vizet.*

ÁLTALMELEGSZIK, I. **ÁLTALMELEGEDIK**.

ÁLTALMELEGÜL, ösz. önh. I. **ÁLTALMELEGÉDIK**.

ÁLTALMENÉS vagy **ÁTMENÉS**, (által- vagy át-menés) ösz. fn. 1) Valamely térnek egyik oldaláról a másikra menés. 2) Más párthoz, felekezethez állás.

ÁLTALMENET vagy **ÁTMENET**, (által- vagy át-menet) ösz. fn. 1) Általmenés, tárgyilag vagy elvont értelemben véve. *Könnyű, nehéz általmenet.* Jelent általtérést is egyik hitfelekezettől a másikra. 2) Azon hely, vonal, út, csapás, stb. melyen keresztül lehet menni.

ÁLTALMENETEL vagy **ÁTMENETEL**, (által- vagy át-menetel) ösz. fn. Menetel, melyet valamely téren keresztül haladva teszünk. V. ö. **MENETEL**.

ÁLTALMENETELI v. **ÁTMENETELI**, ösz. mn. Általmenetelre vonatkozó. *Általmeneteli hely, időszak.*

ÁLTALMÉR vagy **ÁTMÉR**, (által- vagy át-mér) ösz. áth. 1) Valamely tért, vagy testet egyik szélétől másikig, vagy körülmér. 2) Egyenes vonalban egyik szélétől másikig terjed.

ÁLTALMÉRÉS vagy **ÁTMÉRÉS**, (által- vagy át-mérés) ösz. fn. Cselekvés, midőn valamit átmernek.

ÁLTALMÉRŐ vagy **ÁTMÉRŐ**, (által- vagy át-mérő) ösz. fn. Mértani ért. egyenes vonal, mely valamely térnek vagy testnek bizonyos pontjától kiindulva annak középpontján keresztül a tulsó pontig húzatik, s az illető test szélességét, vagy test vastagságát meghatározza. Különösen a körnek egyik oldalától a középponton keresztül a másik oldalig húzott egyenes vonal, mely a kört két egyenlő részre választja el. A székely köznépnél: *csetert* vagy *cöbört*, pl. *egy arasz a kenyér csetertje*.

ÁLTALMETSZ vagy **ÁTMETSZ**, (által- vagy át-metsz) ösz. áth. Bizonyos eszközzel ketté, vagy többfelé metesz, hasít, szel, választ valamit; keresztülmetsz.

ÁLTALMETSZÉS, vagy **ÁTMETSZÉS**, (által- vagy át-metszés) ösz. fn. Cselekvés, midőn valamit általmetszenek.

ÁLTALMOZDÍT vagy **ÁTMOZDÍT**, (által- v. át-mozdít) ösz. áth. Valamit avégre, és oly irányban mozdít, hogy a tulsó oldalra induljon, forduljon, stb.

ÁLTALNEDVESÉDIK v. **ÁTNEDESÉDIK**, (által- vagy át-nedvesedik) ösz. k. A nedvesség egészen keresztül jár rajta; általán nedvessé lesz. *A vízbe mártott ruha általnedvesedik.*

ÁLTALNÉZ vagy **ÁTNEZ**, (által- vagy át-néz) ösz. áth. és önh. 1) Tudomás, megismerés végett holmit szemügyre vesz, egyenként részletesen megtekint. *Általnézni a kiállított iparműveket. Általnézni a levél tárt.* 2) Valamely hibát, rendetlenséget észrevétlenül feddés nélkül hagy, továbbá, valamit bizonyos okoknál, tekintetkél fogva engedékenyen vesz, s úgy tesz, mintha nem is látná. *A szülék gyakran általnéznek gyermekeik pajkosságát. Békesség kedvéért sokat át kell nézni.* 3) Önhatólag, valamely részen, hézagon, líkon keresztül, vagy tulsó oldalra néz. *Általnézni a rostán, kulcslíkon. Általnézni a tulsó ablakba, Pestről Búdára.*

ÁLTALNÉZDÉGÉL vagy **ÁTNEZDÉGÉL**, (által- vagy át-nézdégél) ösz. gyak. áth. és önh. Valamit, vagy valamin gyakran, többször, ismételve keresztülnéz. *Általnézdegelni a képtárt. Általnézdegelni a folyón.* Továbbá, az általellenben levőre gyakran néz. *Átnézdegelni a tulsó házra.*

ÁLTALNÉZÉGET, i. **ÁLTALNÉZDÉGÉL**.

ÁLTALNÉZÉS, vagy **ÁTNEZÉS**, (által- vagy át-nézés) ösz. fn. 1) Részletes megtekintés, vizsgálás. 2) Innenső oldalról tulsóra nézés. 3) Valamely hibának, csínynek, gyüngeségnek engedékeny észre nem vevése. V. ö. **ÁLTALNÉZ**.

ÁLTALNÉZET vagy **ÁTNEZET**, (által- vagy át-nézet) ösz. fn. Sommás foglalát, mely valamely vé-

gig vizagált dolognak főbb pontjait tartalmazza. *A polgári törvények átnézete.*

ÁLTALNYARGAL vagy **ÁTNYARGAL**, (által- vagy át-nyargal) ösz. önh. Nyargalva lovagol bizonyos téren keresztül, valahova. *Átnyargalni a szomszéd faluba. Átnyargalni a városon.* Használatik tárgyesetes viszonynévvel is. *Ezer ölet tíz perc alatt átnyargalni.*

ÁLTALNYOM vagy **ÁTNYOM**, (által- vagy át-nyom) ösz. áth. Valamit a végre vagy úgy nyom, hogy bizonyos téren, szorulaton, résen, likacsokon keresztülhasson, menjen. *Nagy tolongásban általnyomni valakit az utca tulsó oldalára. A gyümölcsöt szitán, ruhán általnyomni.*

ÁLTALNYOMÚL vagy **ÁTNYOMÚL**, (által- vagy át-nyomul) ösz. önh. Önerejével valamely téren, szorulaton nyomról nyomra, akadályok daczára, tolakodva keresztülűtör. *Átnyomulni a sűrű sokaságon.*

ÁLTALNYOMULÁS v. **ÁTNYOMULÁS**, ösz. fn. Keresztülmenés, melyct bizonyos akadályok között általnyomulva teszünk.

ÁLTALNYUJT vagy **ÁTNYUJT**, (által- vagy át-nyujt) ösz. áth. 1) Kézből általad, odaad valamit. *Általnyujtani a tölt poharat. A perirátokat, okleveleket általnyujtani az ügyészeknek.* 2) Bizonyos közön, téren keresztül általad. *Általnyujtani a falon, kerttésen, árkon valamit.*

ÁLTALNYUJTÁS vagy **ÁTNYUJTÁS**, (által- vagy át-nyujtás) ösz. fn. Cselekvés, midőn valamit általnyujtunk.

ÁLTALNYÚL vagy **ÁTNYÚL**, (által- vagy át-nyúl) ösz. önh. Kiterjesztett karral, kézzel tulsó részre, vagy bizonyos közön keresztülhajol, hogy valamit adjon, vagy kapjon, elérjen stb. *Általnyúlni az asztal tulsó oldalára. Általnyúlni a kapun.*

ÁLTALNYULÁS vagy **ÁTNYULÁS**, ösz. fn. 1) Cselekvés, midőn valaki általnyúl. 2) Állapot, midőn valami átnyulik.

ÁLTALNYULIK vagy **ÁLNULIK**, (által- v. át-nyulik) ösz. k. Mintegy önmagától meghosszabbodva, kiterjedve bizonyos messzeségre általér. *A fa lombjai általnyulnak a kerttésen.* V. ö. **NYULIK**.

ÁLTALOLVAS vagy **ÁTOLVAS**, (által- vagy át-olvas) ösz. áth. Irományt, nyomtatványt elejétől végig olvas, elolvas. V. ö. **OLVAS**.

ÁLTALOLVASÁS vagy **ÁTOLVASÁS**, ösz. fn. Cselekvés, midőn valamit általolvasunk.

ÁLTALOMOS vagy **ÁTALOMOS**, (által-om-os) mn. tt. *általomos-t*, vagy *-at*, *tb.* — *ak*. Székelyesen am. általános.

ÁLTALOMOSAN vagy **ÁTALOMOSAN**, (által-om-os-au) ih. Általánosán, egészben véve.

ÁLTALÖKLEL vagy **ÁTÖKLEL**, (által- vagy át-ökkel) ösz. áth. Szarvával keresztülszúr. Átv. ért. nagyobbféle szurófegyverrel, pl. dárdával, láncsával, szuronnyal keresztülűbök. V. ö. **ÖKLEL**.

ÁLTALÖLEL vagy **ÁTÖLEL**, (által- vagy át-ölel) ösz. áth. Egyik, vagy mindkét karjával általfog,

általkulcsol valakit, vagy valamit. *As anya dtöleli kedves gyermekét.* V. ö. ÖLEL.

ÁLTALÖLELÉS vagy **ÁTÖLELÉS**, (által- vagy át-ölelés) ösz. fn. Cselekvés, midőn valakit, vagy valamit általölelünk.

ÁLTALÖLT vagy **ÁTÖLT**, (által- vagy át-ölt) ösz. áth. Bizonyos fonalmeműeket likon általhúz, vagy varráshoz való hegyes eszközöket valamin keresztül-szúr. *A fonalat, csérnát általölteni a tű fokán. Áltölteni a tűt a ruhán.* V. ö. ÖLT.

ÁLTALÖLTÖGET vagy **ÁTÖLTÖGET**, (által- vagy át-öltöget) ösz. gyak. áth. Folytonosan, egymásután, ismételve általölt. V. ö. ÖLTÖGET.

ÁLTALÖLTÖZÉS vagy **ÁTÖLTÖZÉS**, (által- vagy át-öltözés) ösz. fn. Ruhaváltoztatás, midőn általöltözünk. V. ö. **ÁLTALÖLTÖZIK**.

ÁLTALÖLTÖZIK vagy **ÁTÖLTÖZIK**, (által- vagy át-öltözik) ösz. k. 1) Előbbi öltözékét levetvén, más ruhát vesz magára. *Megázás, issadás után általöltözi. Mindennapi öltözékét levetve, díszruhába általöltözi.* 2) Szokatlan, idegenféle, áruhába öltözik. *Hogy meg ne ismerjék, általöltöztött parasztruhába.*

ÁLTALÖLTÖZKÖDÉS, **ÁLTALÖLTÖZKÖDIK**, i. **ÁLTALÖLTÖZÉS**, **ÁLTALÖLTÖZIK**.

ÁLTALÖLTÖZTET vagy **ÁTÖLTÖZTET**, (által- vagy át-öltöztet) ösz. áth. Levetköztetvén előbbi ruhájából mást ad reája. V. ö. ÖLTÖZTET.

ÁLTALÖLTÖZTETÉS v. **ÁTÖLTÖZTETÉS**, ösz. fn. Cselekvés, midőn átöltöztetünk valakit.

ÁLTALÖNT vagy **ÁTÖNT**, (által- vagy át-önt) ösz. áth. Keresztül, végig, vagy tulsó félre önt. *Általönteni a moslékot a tulsó ház elé. A marakodó ebeket általönteni. A viset egyik edényből általönteni a másikba.* V. ö. ÖNT.

ÁLTALÖTLIK vagy **ÁTÖTLIK**, (által- vagy át-ötlik) ösz. k. Bizonyos résen, akadályon keresztül-ütődik, szuródik, pl. a szeg a zsákon.

ÁLTALÖVEZ vagy **ÁTÖVEZ**, (által- vagy át-övez) ösz. áth. Övvel vagy övféle köteléssel, szalaggal körülfog, körülköt. *Általöveni karcsu derekát. Átöveve legyen ágyéktok.*

ÁLTALÖVEZÉS vagy **ÁTÖVEZÉS**, ösz. fn. Övvel való körülkötés, körülzoritás.

ÁLTALÖZÖNLIK vagy **ÁTÖZÖNLIK**, (által- vagy át-özönlík) ösz. k. Mondjuk áradt vízről, midőn medréből kiömölve határokon túl csapong. V. ö. ÖZÖNLIK.

ÁLTALPAD, (által-pad) ösz. fn. A csónakokon, dereglyéken keresztül fektetett vagy szegezett pad, mely ülőhelyül szolgál; keresztpad, általdeszka.

ÁLTALPÁROL vagy **ÁTPÁROL**, (által- vagy át-párol) ösz. áth. Átmelegedett olvadékony testrészeket pl. vizgőzt más testen keresztül ereszt.

ÁLTALPÁROLÁS vagy **ÁTPÁROLÁS**, ösz. fn. Cselekvés, illetőleg vegyéazi munkálkodás, midőn valamit át-párolnak.

ÁLTALPÁROLGÁS vagy **ÁTPÁROLGÁS**, (által- vagy át-párolgás) ösz. fn. A fölmelegült, megtü-

zesedett, vagy forró test olvadékony részecinek más testen keresztülhatása, elrepülése.

ÁLTALPÁROLOG vagy **ÁTPÁROLOG**, (által- vagy át-párolog) ösz. önh. Mondjuk fölmelegedett test olvadékony, repülékeny részecskéiről, midőn más testen gőz, vagy páraalakban keresztül-szűrődnek.

ÁLTALRÁG vagy **ÁTRÁG**, (által- vagy át-rág) ösz. áth. Fogai élével valami szilárd, szívos, kemény testet keresztülkoptat, átlíkaszt. *As egerék átrágnak a deszkát, a molyok a ruhát.*

ÁLTALRAK vagy **ÁTRAK**, (által- vagy át-rak) ösz. áth. Valamit innen oda, vagy onnan ide, vagy bizonyos helyről máshová rak. *As drukat egyik hajóról vagy szekérről másakra általrakni.*

ÁLTALRAKÁS vagy **ÁTRAKÁS**, (által- vagy át-rakás) ösz. fn. Cselekvés, midőn holmit általrakunk.

ÁLTALRAKODÁS vagy **ÁTRAKODÁS**, (által- vagy átrakodás) ösz. fn. Szállítási, vagy áthelyezési foglalkodás, midőn valaki általrakodik, i. est.

ÁLTALRAKODIK vagy **ÁTRAKODIK**, (által- vagy át-rakodik) ösz. k. Egyik járműről vagy rakhelyről másira hordozkodik holmijével által. V. ö. **RAKODIK**.

ÁLTALRÁNDUL vagy **ÁTRÁNDUL**, (által- v. át-rándul); ösz. önh. Rövid időre, csak úgy futtában, valamely közel helyre általmegy, átlövegol, átkocsiz, áthajóz.

ÁLTALRÁNDULÁS v. **ÁTRÁNDULÁS**, ösz. fn. Cselekvés, midőn valahová általrándulunk.

ÁLTALRÉPÉS vagy **ÁTRÉPÉS**, (által- vagy át-répés) ösz. gyak. önh. Mondjuk kisebb madarakról, vagy szárnyas bogarakról, midőn egyik helyről másira, ideoda repkednek, szállongnak.

ÁLTALRÉPKÉD, i. **ÁLTALRÉPÉS**.

ÁLTALRÉPPEN vagy **ÁTRÉPPEN**, (által- v. át-réppen) ösz. önh. Hirtelen és sebesen, egy ísben keresztülrepül. *A galambok általreppennek a háson.* Átv. ért. a sebesen haladó időre alkalmazva am. hirtelen, gyorsan elmúlik.

ÁLTALRÉPÜL vagy **ÁTRÉPÜL**, (által- vagy át-répül) ösz. önh. Valami fölött repülve eltávozik, vagy egyik helyről másira repül. *A tyúk nem képes általrepülni a magas épületen. A páva a kastély kupjáról általrepüli a templom födelére. A költözö fecskék, gólyák általrepülnek a tengeren.*

ÁLTALRÉPÜLÉS vagy **ÁTRÉPÜLÉS**, (által- v. át-répülés) ösz. fn. Repülve általszállás, túlhaladás.

ÁLTALROBOG vagy **ÁTROBOG**, (által- vagy át-robog) ösz. önh. Robogva keresztül, vagy tovább megyen, halad. *A hídon, utcákon átrobognak a sebesen vágató kocsik, lovagok.* V. ö. **ROBOG**.

ÁLTALROHAN vagy **ÁTROHAN**, (által- vagy át-rohan) ösz. önh. Rohanva siet, fut bizonyos téren keresztül. V. ö. **ROHAN**.

ÁLTALRONT vagy **ÁTRONT**, (által- vagy át-ront) ösz. áth. és önh. 1) Keresztültör, kettészakaszt pl. falat, gátat, töltést. 2) Önhatólag állapító ragu vi-

szonyévvvel, am. bizonyos akadályon keresztültörve megy. *Átrontani az ellenség táborán.*

ÁLTALROHAD vagy **ÁTROHAD**, (által- vagy át-rohad) ösz. önh. A rohadás keresztüljárja. V. ö. **ROHAD**.

ÁLTALRUGASZKODIK v. **ÁTRUGASZKODIK**, (által- vagy át-rugaszkodik) ösz. k. Mondjuk különösen lóról, midőn árkon, gáton, korlátton stb. keresztülgrik. V. ö. **RUGASZKODIK**.

ÁLTALRUHÁZ vagy **ÁTRUHÁZ**, (által- vagy át-ruház) ösz. áth. Átv. ért. Valamely jogot, birtokot, általában vagyont másnak ad által (transvestire).

ÁLTALRUHÁZÁS vagy **ÁTRUHÁZÁS**, (által- vagy át-ruházás) ösz. fn. Valamely jognak, birtoknak, általában vagyonnak általadása, átengedése. (Transvestitio).

ÁLTALSAJTÓL vagy **ÁTSAJTÓL**, (által- v. át-sajtól) ösz. áth. Valamely testnek híg, folyékony részeit sajtólás által más testen keresztülnyom, átszűr.

ÁLTALSÁG vagy **ÁTALSÁG**, (által-l-ság) fn. *általság-ot*. Gyöngéd szegyenlős, szemérmeskedés, midőn általlunk valamit. — Törzse *általl*, honnét egész épségében így irathatik: *általlság*.

ÁLTALSEGÍT vagy **ÁTSEGÍT**, (által- vagy át-segít) ösz. áth. Segítséget nyújt valakinek, hogy bizonyos közön, téren, illetőleg akadályon keresztülhatolhasson. *Általsegíteni valakit a gáton, kerítésen, áron, árkon.*

ÁLTALSEPÉR vagy **ÁTSEPÉR**, (által- vagy át-sepér) ösz. áth. Tulsó félre, bizonyos közön, téren keresztül seper.

ÁLTALSEPRÉS vagy **ÁTSEPRÉS**, (által- vagy át-seprés) ösz. fn. Tulsó félre seprés.

ÁLTALSÉTÁL vagy **ÁTSÉTÁL**, (által- vagy át-sétál) ösz. önh. Sétálva jön ide, vagy megyen oda. V. ö. **SÉTÁL**.

ÁLTALSÉTÁLÁS vagy **ÁTSÉTÁLÁS**, (által- vagy át-sétálás) ösz. fn. Sétálva menetel vagy jövetel.

ÁLTALSJET vagy **ÁTSJET**, (által- vagy át-siet) ösz. önh. Bizonyos téren vagy közön keresztül sietve jön, vagy megy.

ÁLTALSUDAMLIK vagy **ÁTSUDAMLIK**, (által- vagy át-sudamlik) ösz. k. Gyöngéd suhogással, mintegy suttomban könnyeden keresztülsiet, általsurran, pl. a repülő madár. Átv. ért. mondatik a sebesen muló időről, korról és eseményekről. *Átsudamlanak az ifjuság évei, az öröm percei.* V. ö. **SUDAMLIK**.

ÁLTALSUGÁRZIK vagy **ÁTSUGÁRZIK**, (által- vagy át-sugárzik) ösz. k. Mondjuk fénylő testről, midőn sugarai bizonyos résen, nyíláson keresztülhatnak. *Általsugárzik a nap az ablaktábla résein. A ragyogó szemek átsugárzanak a reczés fátyolon.*

ÁLTALSUHOG vagy **ÁTSUHOG**, (által- vagy át-suhog) ösz. önh. Suhogva megyen, halad, siet keresztül, vagy: suhogása általhallik.

ÁLTALSÜL vagy **ÁTSÜL**, (által- vagy át-sül) ösz. önh. Kivülbelül megsül. V. ö. **SÜL**.

ÁLTALSÜLYED vagy **ÁTSÜLYED**, (által- v. át-sülyed) ösz. önh. Bizonyos lágy vagy omlékony részekből álló tömeg tetejétől egészen fenéig le-sülyed.

ÁLTALSÜT vagy **ÁTSÜT**, (által- vagy át-süt) ösz. önh. és áth. 1) Önhatólag mondjuk a napról, midőn sugarai bizonyos résen, szorulatlan keresztül me- leget eresztnek. 2) Áthatólag am. valamit kívülbe- lül megsüt, vagy keresztülsüt.

ÁLTALSZÁGULD vagy **ÁTSZÁGULD**, (által- vagy át-száguld) ösz. önh. Bizonyos közön, téren ke- resztül sebesen nyargal valahová. *A nyulázó lovasok általszáguldanak a mezőkön. A kémlélő huszárok általszáguldanak az ellenség előőrseihez.*

ÁLTALSZAKGAT vagy **ÁTSZAKGAT**, (ál- tal- vagy át-szakgat) ösz. áth. Gátot, töltést, falat, sö- vényt, s ilyenmü korlátokat több helyen keresztül- szakaszt. *As erbe hullámok általszakgatják a töltéseket.*

ÁLTALSZÁNDÉKOZIK vagy **ÁTSZÁNDÉKO- ZIK**, (által- vagy át-szándékozik) ösz. k. Szándéka van általmenni valahová; általmenni készül. *Zimony- ból általszándékozik Belgrádba.*

ÁLTALSZALAD vagy **ÁTSZALAD**, (által- v. át-szalad) ösz. önh. Bizonyos térpont előtt keresztül- vagy tulsó részre, helyre szalad. *Épen most szaladt által kapunk előtt. Általszaladni a szomszédba, Pestről Budára. Átszaladni a kétfelül földállított katonaság között.*

ÁLTALSZALADÁS vagy **ÁTSZALADÁS**. (ál- tal- vagy át-szaladás) ösz. fn. Cselekvés, midőn valaki vagy valami általszalad.

ÁLTALSZALASZT vagy **ÁTSZALASZT**, (ál- tal- vagy át-szalaszt) ösz. áth. 1) Megparancsolja va- lakinek, hogy valahová szaladjon által. 2) Vigyázat- lansága vagy tehetetlensége által okozza, hogy va- lami átszaladjon.

ÁLTALSZÁLL vagy **ÁTSZÁLL**, (által- vagy át-száll) ösz. önh. 1) Repülve, a légben lebegve bi- zonyos téren keresztül száll valahová. *A madár egyik fáról a másikra, házról házra általszáll. Általszáll a falevél, a pely, midőn a szellő viszi.* 2) Mondjuk vízi járművekről, és a rajtok utazókról, midőn partról- partra, révből-révbe érnek. 3) Átv. ért. bizonyos va- gyon, birtok, jog, hivatal stb. az előbbi birtokosról másikkra megy által.

ÁLTALSZÁLLÍT vagy **ÁTSZÁLLÍT**, (által- vagy át-szállít) ösz. áth. Járművön, nevezetesen ha- jón, szekéren, vagy teherhordó állatokon, pl. lovon, öszvéren, tevéen stb. általvisz valamit, vagy valakit. *A Dunáról tengerre, onnan Ázsiába általszállítani holmit. Folyón, tengeren általszállítani az utasokat.*

ÁLTALSZÁLLÍTÁS v. **ÁTSZÁLLÍTÁS**, (ál- tal- vagy át-szállítás) ösz. fn. Közlekedési cselekvés, midőn valakit vagy valamit általszállítanak.

ÁLTALSZÁMLÁL vagy **ÁTSZÁMLÁL**, (által- vagy át-számlál) ösz. áth. Bizonyos mennyiséget rész- letenként, egytől-egyig, elejétől végig számba veszen. V. ö. **SZÁMLÁL**, **SZÁMOL**, **SZÁMÍT**.

ÁLTALSZÉGEZ vagy **ÁTSZÉGEZ**, (által- v. át-szégez) ösz. áth. Valamely tömör, szilárd, kemény stb. testet szeggel keresztülüt.

ÁLTALSZEGŐ vagy **ÁTSZEGŐ**, (által- vagy át-szegő) ösz. fn. Vonal, mely az egyenközi négyzög ellenes szögei között húzatván, azt két egyenlő részre választja. (Linea diagonalis). Másképp és jobban: *dió*.

ÁLTALSZELLŐZ vagy **ÁTSZELLŐZ**, (által- vagy át-szellőz) ösz. áth. Bizonyos zárt helyen, különösen lakon a szabad léget beereszti, s fölfrisítés végett keresztüljárta. V. ö. **SZELLŐZ**.

ÁLTALSZENDERÉDIK vagy **ÁTSZENDERÉDIK**, (által- vagy át-szenderedik) ösz. k. Átv. ért. gyöngédeden szólva am. meghal. *Általszenderedett a túlvilágra*.

ÁLTALSZENDERÜL, ösz. önh. L. **ÁLTALSZENDERÉDIK**.

ÁLTALSZIGOROG vagy **ÁTSZIGOROG**, (által- vagy át-szigorog) ösz. önh. Szükségben, nyomorban bizonyos időszakon keresztül tengődik, vagy viszontagságokon általcsik. Használtatik tárgyesetes viszonynévvel is. *Általszigorogni a telet*.

ÁLTALSZISZÉG vagy **ÁTSZISZÉG**, (által- v. át-sziszég) ösz. önh. Fogai közül sziszegő hangokat ad a tőle távol vagy túlsó félen levőre.

ÁLTALSZITÁL vagy **ÁTSZITÁL**, (által- vagy át-szitál) ösz. áth. Szitán keresztül ereszt, illetőleg megtisztít valamit, pl. lisztet, korpát. V. ö. **SZITÁL**.

ÁLTALSZIVÁROG vagy **ÁTSZIVÁROG**, (által- vagy át-szivárog) ösz. önh. Mondjuk folyékony, hig testről, midőn cseppenként, vagy vékony sugarakban más testnek likacsain, résein keresztülme gy. *As ernyedti hástetbn, sátoron, általszivárog as eső. A repedti edényen általszivárog a víz. Átv. ért. valami dolog kis mértékben, apródonként, lassan-lassan máshová elterjed.*

ÁLTALSZIVÁROGTAT vagy **ÁTSZIVÁROGTAT**, (által- vagy át-szivárogtat) ösz. áth. Esközli, hogy valami általszivárojon.

ÁLTALSZÓLÍT vagy **ÁTSZÓLÍT**, (által- v. át-szólít) ösz. áth. Valakit a túlsó félről, részről magához hí.

ÁLTALSZÓR vagy **ÁTSZÓR**, (által- vagy át-szór) ösz. áth. Holmit bizonyos közön keresztül túlsó félre szór.

ÁLTALSZORÚL vagy **ÁTSZORÚL**, (által- v. át-szorúl) ösz. önh. Közlekedési mód, vagy eszköz hiányában, vagy akármily akadálnál fogva bizonyos közön által nem mehetvén, a túlsó félen, nevezetesen parton, révben maradni kénytelen. *Jégtorláskor áltszorulni a Dunán.*

ÁLTALSZÓTAGOL vagy **ÁTSZÓTAGOL**, (által- vagy át-szótagol) ösz. áth. 1) Mondjuk olyan emberről, aki olvasásban gyakorlott nem levén csak szótagonként szakgatva olvas át valamely irományt vagy nyomtatványt. 2) A nehezen olvasható rozsz írást akadozva, darabosan olvassa el.

ÁLTALSZÖKEL vagy **ÁTSZÖKEL**, (által- v. át-szőkel) ösz. önh. Bizonyos téren, illetőleg közön,

akadályon, korláton, stb. keresztülugrál, szökdős; szökelve, ugrálva megyen valahova által.

ÁLTALSZÖKIK vagy **ÁTSZÖKIK**, (által- vagy át-szőkik) ösz. k. 1) Valamely közön keresztülugrik, szökik, mint a szökcső. 2) Azon testülettől, felekezettől, párttól, amelyhez tartozott, titkon, hiteszegetten egy máshoz megyen által. *Általszőkni as ellenséghes.*

ÁLTALSZÖKKEN vagy **ÁTSZÖKKEN**, (által- vagy át-szőkken) ösz. önh. Egy hirtelen, sebes, könnyű ugrással valamely közön keresztüllebben. V. ö. **SZÖKKEN**.

ÁLTALSZÚR vagy **ÁTSZÚR**, (által- vagy át-szúr) ösz. áth. Hegyes szerrel, eszközzel, fegyverrel valamely testet keresztülbők. *Tüvel, szeggel, árral általszurni a bőrt.*

ÁLTALSZURDAL vagy **ÁTSZURDAL**, (által- vagy át-szurdal) ösz. gyak. áth. Valamely testet több helyen általszúr, átlíkat, átbökös. *Tüvel általszurdalni a papírt.*

ÁLTALSZURKÁL, 1. **ÁLTALSZURDAL**.
ÁLTALSZÜR vagy **ÁTSZÜR**, (által- vagy át-szür) ösz. áth. Ritka szövettű anyagon, kelmén vagy likacsos eszközön, edényen, pl. szitán, ruhán hig folyékony testet keresztül szivárogtat, általcsepegte. *Átszürni a megfűtt levelet, a mustot.* V. ö. **SZÜR**, ige.

ÁLTALSZÜRÉS vagy **ÁTSZÜRÉS**, (által- v. át-szürés) ösz. fn. Cselekvés, midőn valamit átszürünk.

ÁLTALSZÜRENKÉDÉS v. **ÁTSZÜRENKÉDÉS**, (által- vagy át-szürenkédés) ösz. fn. A folyadéknek valamely résen, likacsos általszivárgása.

ÁLTALSZÜRENKÉDIK vagy **ÁTSZÜRENKÉDIK**, (által- vagy át-szürenkédik) ösz. k. Mondjuk folyadékról, midőn apró cseppekben valamely résen, hészagon keresztülshivárog.

ÁLTALTAKARODIK vagy **ÁTTAKARODIK**, (által- vagy át-takarodik) ösz. k. Seregesen, csoportosan, mindenestül valahová általmegy, áthordoskodik.

ÁLTALTÁNTOROG v. **ÁTTÁNTOROG**, (által- vagy át-tántorog) ösz. önh. Valamely közön vagy helyre tántorogva megyen által. *Résny fűvel alig bírt áltáltántorogni a hídon.*

ÁLTALTANUL v. **ÁTTANUL**, (által- v. át-tanul) ösz. áth. Valamit minden oldalról vizagálat alá véve megismer, s róla alapos tudományt szerez magának.

ÁLTALTART vagy **ÁTTART**, (által- vagy át-tart) ösz. áth. és önh. 1) Áthatólag am. valamit a túlsó részre, félre, bizonyos közön keresztül tolvá, nyújtva tart. 2) Önhatólag, útját a túlsó oldal felé irányozza. V. ö. **TART**.

ÁLTALTASZÍT vagy **ÁTTASZÍT**, (által- vagy át-taszít) ösz. áth. Valamely közön keresztül, túlsó oldalra taszít. *A csónakot csákllyval általtaszítani a túlsó partra. A szekeret rádjándi fogva általtaszítani.*

ÁLTALTEKINT vagy **ÁTTEKINT**, (által- v. át-tekint) ösz. önh. és áth. 1) Valami fölött keresztül néz. *Magasabb pontról álttekinteni a vidéken.* 2) Áthatólag am. valamit általában keresztül nézés, szemügyre vesz. *Áttekinteni az irományokat.*

ÁLTALTEKINTÉS vagy **ÁTTEKINTÉS**, (által- vagy át-tekintés) ösz. fn. 1) Szemlélés, midőn valamit vagy valamin futtában vagy általában áttekintünk. 2) Röviden egybevont foglalata vagy jegyzéke valamely terjedelmes irománynak, számvitelnek stb.

ÁLTALTELEPÍT vagy **ÁTTELEPÍT** (által- vagy át-telepít) ösz. áth. Bizonyos népsokaságot gyarmatképen más vidékre szállít, s ott állandóan meghonosít.

ÁLTALTER vagy **ÁTTÉR**, (által- vagy át-tér) ösz. önh. Más felekezethez, párthoz, különösen más hitvallásra megyen által. *Protestans hitről áttérni a kathólíka vallásra.* Különbözik ettől: *mejtér*, mely szabatosan am. a pogány hitről megyen által a keresztény vallásra, vagy az erkölcstelen életet odahagyva jobb útra fordul.

ÁLTAL vagy **ÁTTÉRÉS**, ösz. fn. Vallásváltoztatásra vonatkozó cselekvés, midőn valaki áttér.

ÁLTALTÉRÍT vagy **ÁTTÉRÍT**, (által- vagy át-térít) ösz. áth. 1) Valamely állatot, állatsereget, csordát, nyájat tulsó félre terel, hajt. *Az idegen gulyához eszegődött tulkot általtéríteni.* 2) Egyik vallási felekezetből másikba vezet, avat. *A nemegyesült görög szertartású híveket általtéríteni az egyesültekhez.*

ÁLTAL vagy **ÁTTÉRÍTÉS**, ösz. fn. Cselekvés, midőn valakit vagy valamit áttérítenek.

ÁLTALTÉSZ vagy **ÁTTÉSZ**, (által- vagy át-tész) ösz. áth. Előbbi helyéről vagy állapotából más-hova, onnan ide, vagy innen oda helyez, állít, fektet. *A könyvet egyik szekrényből másikba áttenni. A katonákat faluról városba áttenni. A hivatalnokot más osztályba áttaltni. Számvetléskor valamely özveget új lapra áttenni, azaz átírni.*

ÁLTAL vagy **ÁTTÉTEL**, ösz. fn. Átszállítás, átvitel, áthelyezés; más lapra átvitt özvege a számtásban.

ÁLTALTETSZIK, **ÁLTALTETSZŐ**, i. **ÁLTALLÁTSZIK**, **ÁLTALLÁTSZÓ**.

ÁLTALTIVORNÁZ vagy **ÁTTIVORNÁZ**, (által- vagy áttivornáz) ösz. áth. Bizonyos időt tivornázva, devernázva, dözsolva, dorbézolvá tölt el. *Áttivornázni egész napokat, éjeket.*

ÁLTALTOL vagy **ÁTTOL**, (által- vagy át-tol) ösz. áth. Valamely közön keresztül, a tulsó félre, részre, oldalra tol valamit. *A taligát általtolni a hídön, sáron.*

ÁLTALTOLAKODIK vagy **ÁTTOLAKODIK**, (által- vagy át-tolakodik) ösz. k. Sűrű népcsoporton, illetőleg állatseregen keresztülnyomakodik, tolva és tolatva keresztülhatol. V. ö. **TOLAKODIK**.

ÁLTALTÖLT vagy **ÁTTÖLT**, (által- vagy át-tölt) ösz. áth. Híg vagy omlékony részekből álló tömeget, gyűtestet más helyre, más edénybe tölt. *A bort nagyobb hordóból kisebbekbe általtölteni. A gabonát szákokból hombárba áttölteni.*

ÁLTALTÖLTÉS vagy **ÁTTÖLTÉS**, ösz. fn. Cselekvés, midőn valaki áttölt valamit.

ÁLTALTÖR vagy **ÁTTÖR**, (által- vagy áttör) ösz. áth. Merev keménységű testen, alkotmányon erőszakosan rést, hézagot, nyílást csinál. *Általtörni a falat.* Önhatólag állapító ragu viszonynevet vonz, s am. bizonyos akadályon keresztülhat, nyomul. *Áttörni az ellenégy táborán.*

ÁLTALTÜNDÖKLIK vagy **ÁTTÜNDÖKLIK**, (által- vagy át-tündöklik) ösz. k. Ragyogó fényuga-raival az előtte álló test hézagain, résein, likacsain keresztülhat.

ÁLTALTÜZ vagy **ÁTTÜZ**, (által- vagy át-tüz) ösz. áth. Tüнемű hegyes eszközzel valamit keresztül-szúr. V. ö. **TÜZ**, ige.

ÁLTALTÜZESÍT vagy **ÁTTÜZESÍT**, (által- v. át-tüzesít) ösz. áth. Valamely égékeny tűzfogó testet kívülbelül izzóvá teszen. *Általtüzesíteni a vasat. Az erős fűtés áttüzesíti a vaskályhát.*

ÁLTALUGRASZT vagy **ÁTUGRASZT**, (által- vagy át-ugrasz) ösz. áth. Embert vagy oktalan állatot ösztönöz, kényszerít, hogy valamely közön, korláton stb általugorjék. *A lovat általugrasztani az árkon, a csermelyen.* V. ö. **ÁLTALUGRAT**.

ÁLTALUGRAT vagy **ÁTUGRAT**, (által- vagy át-ugrat) ösz. áth. Am. általugraszt, csakhogy az általugrat önhatólag is használtatik állapító ragu viszonynévvel, midőn t. i. azt jelenti, hogy a lóval együtt ugrik valamin keresztül. *Az ügyes lovag átugrat az árkon, a patakon. Ezen korláton nem lehet átugratni.*

ÁLTALUGRIK vagy **ÁTUGRIK**, (által- vagy átugrik) ösz. k. Valamely téren, közön, korláton ugorva keresztül-szál, a tulsó oldalra veti magát. Áthatólag is használtatik. *Általugrani a kerítélesen vagy kerítést. Átugrani a száz tí hosszát. Akkor mondj hoppot, mikor általugortad az árkot. Átugrotta, mint perki leány a férjhezmenést.* Km. V. ö. **UGRIK**.

ÁLTALÚSZ vagy **ÁTÚSZ**, (által- vagy át-úsz) ösz. önh. Szabatosan véve mondjuk élő állatról, midőn tagjainak mozgatása által mintegy evezve, tehát önérejével a vizen lebegve keresztül-hajtja magát. Áthatólag is használtatik. *Általúszni a Duna-n vagy Duna-t. Pestről általúszni Budára. Amely eb egyszer át-úszta a Duna-t, máskor is megpróbálja az azt.* Km. Átv. ért. valamit fölületesen végez. *Átúszni az iskold-kon.* V. ö. **ÚSZ** és **ÚSZIK**.

ÁLTALÚT, (által-út) ösz. fn. Egyenes, torony iránt vezető, legrövidebb út. 2) Keresztút, mely egy másik úton átvág. „Monda az szíz Mária szent János-nak: Fiam János, jer el előst (elül, előre) imez által-útra, metalántal megláthatjok az én édes fiamat.“ Régi Passio. 3) Keresztülutazás, rándulás bizonyos helyen.

ÁLTALUTASÍT vagy **ÁTUTASÍT**, (által- vagy át-utasít) ösz. áth. Az utast vagy menőben levőt más helyre, innen amoda, a tulsó félre igazítja; megmondja, hol s merre kell átnenni. *Általutasítani valakit az erdősegen.*

ÁLTALUTAZ vagy **ÁTUTAZ**, lásd **ÁLTALUTAZIK**.

ÁLTALUTAZÁS vagy **ÁTUTAZÁS**, (által- v. át-utazás) ösz. fn. Útfolytatás valamely helyen keresztül.

ÁLTALUTAZIK vagy **ÁTUTAZIK**, (által- v. át-utazik) ösz. k. Valamely helyen keresztül tovább folytatja útját.

ÁLTALUTTAL, (által-uttal) ösz. ih. Röviden, torony iránt menve. *Általuttal jönni, menni.*

ÁLTALÜGET vagy **ÁTÜGET**, (által- vagy át-üget) ösz. önh. Bizonyos közön, téren, szorulatón stb. ügetve siet keresztül vagy valahova.

ÁLTALÜLTET vagy **ÁTÜLTET**, (által- vagy át-ültet) ösz. áth. Növényt előbbi helyéről máshova és be további tenyészés, gyarapodás végett. *A csemetéket a fajokalából általültetni a gyümölcsöskébe.* V. ö. **ÜLTET**.

ÁLTALÜLTETÉS vagy **ÁTÜLTETÉS**, (által- vagy át-ültetés) ösz. fn. Kertészi munka, cselekvés, midőn valamit általültetnek.

ÁLTALÜT vagy **ÁTÜT**, (által- vagy át-üt) ösz. áth. Ütve, ütőeszközzel valamely tömör test egyik oldaláról a másikig rést, hézagot, likat tör. *Általütni a falat, kemenczét.*

ÁLTALÜZ vagy **ÁTÜZ**, (által- vagy át-üz) ösz. áth. Valamely téren, közön, szorulatón keresztül a másik részre, oldalra hajt, kerget. *As ellenséget általütni az erdőn, hegyen, ingoványon.* V. ö. **ÜZ**.

ÁLTALÜZÉS vagy **ÁTÜZÉS**, (által- vagy át-üzés) ösz. fn. Cselekvés, midőn valakit vagy valamit általüzünk.

ÁLTALÜZEN vagy **ÁTÜZEN**, (által- vagy át-üzen) ösz. önh. A tulsó félen, részen, oldalon levőknek üzen, tudósítást küld. *Általüzenem neki, hogy már honn vagyok.* V. ö. **ÜZEN** vagy **IZEN**.

ÁLTALVÁG vagy **ÁTVÁG**, (által- vagy át-vág) ösz. áth. Éles eszközzel, fegyverrel valamely kemény tömör testet keresztülhasít, ketté választ. *A fát derékon vagy tőben általvágni.* Különösen az erdőn keresztül bizonyos vonalban kivágja a fákat.

ÁLTALVÁGÁS vagy **ÁTVÁGÁS**, (által- vagy át-vágás) ösz. fn. Cselekvés, midőn általvágnaq valamit. Különösen valamely téren keresztül tett hasítás, árkolás, határvonás.

ÁLTALVAGDAL vagy **ÁTVAGDAL**, (által- v. át-vagdal) ösz. gyak. áth. Valamit többszöri vágással vagy több helyen keresztülhasogat, metél, részekre választ.

ÁLTALVÁGTAT vagy **ÁTVÁGTAT**, (által- v. át-vágtat) ösz. önh. Mondjuk lovasról, illetőleg sebes futásban levő lőről, midőn vágtatva nyargal keresztül valamely közön, téren, szorulatón. V. ö. **VÁGTAT**.

ÁLTALVÁJ vagy **ÁTVÁJ**, (által- vagy át-váj) ösz. áth. Körmökkel vagy valamely kisebb nemű hegyes eszközzel valamely testen keresztül likat csinál. V. ö. **VÁJ**.

ÁLTALVAKAR vagy **ÁTVAKAR**, (által- vagy át-vakar) ösz. áth. Vékonyabbféle testet, pl. lemezt, levelet, bőrt vakarva keresztüllikaszt. *Tollkészel általvakarni a papírt.*

ÁLTALVAKOSKODIK vagy **ÁTVAKOSKODIK**, (által- vagy át-vakoskodik) ösz. k. Sötétségben vagy vakon tapogatózva bizonyos közön, téren általmeqy, átvérgődik.

ÁLTALVÁLASZ, (által-válassz) ösz. fn. Röviden, kereken, himezeshámozás, teketória nélkül adott válassz.

ÁLTALVÁLLAL vagy **ÁTVÁLLAL**, (által- v. átvállal) ösz. áth. Anyagi, erkölcsi vagy szellemi terhet, illetőleg munkát, kötelességet, tartozást, mástól magára vesz. *Általvállalni az druk szállítást, mások adósságát.*

ÁLTALVÁLLALÁS vagy **ÁTVÁLLALÁS**, (által- vagy át-vállalás) ösz. fn. Cselekvés, midőn valamit általvállalunk.

ÁLTALVÁLTOZÁS vagy **ÁTVÁLTOZÁS**, (által- v. át-változás) ösz. fn. Állapot, midőn valaminek alakja vagy állománya, vagy egész mineműsége valami mássá lesz. Hittani ért. a kenyér és bor állományának Úr testévé és vérévé levése.

ÁLTALVÁLTOZIK vagy **ÁTVÁLTOZIK**, (által- vagy át-változik) ösz. k. Más alakot ölt vagy alakrészei, illetőleg állománya az előbbitől különböző lesz. *A hernyó általváltozik lepkévé, az ebihal békává.*

ÁLTALVÁLTOZTAT vagy **ÁTVÁLTOZTAT**, (által- vagy átváltoztat) ösz. áth. Eszközi, hogy valami általváltozzék; más alakúvá képez, más állományúvá tesz.

ÁLTALVÁLTOZTATÁS vagy **ÁTVÁLTOZTATÁS**, ösz. fn. Cselekvés, mely valamit általváltoztat.

ÁLTALVÁNDOROL vagy **ÁTVÁNDOROL**, (által- vagy át-vándorol) ösz. önh. Lakváltoztatás végett, máshová utazik, zarándokol. Használtatik áthatólag is, mely esetben am. bizonyos helyeken, országokon keresztülutazik. *Általvándorolta Európát.*

ÁLTALVARR vagy **ÁTVARR**, (által- vagy át-varr) ösz. fn. Keresztül varr; a szövet színéről fonákjára teszi az öltéseket.

ÁLTALVÁM vagy **ÁTVÁM**, (által- vagy át-vám) ösz. fn. Vám, melyet bizonyos közlekedési határvonalakon átvitel fejében fizetnek a szállítmányoktól.

ÁLTALVEGYÜL vagy **ÁTVEGYÜL**, (által- v. át-vegyül) ösz. önh. Valamely test vegyészai működés által másalakúvá és neművé lesz.

ÁLTALVER vagy **ÁTVER** (által- vagy át-ver) ösz. áth. 1) Verve, ütve bizonyos téren, közön, szorulatón keresztülhajt, kerget, üt. *Általverni a gyúlt a adron, vizen.* 2) Keresztültör, rombol valamit. *Általverni a falat.* 3) Átv. ért. mondjuk holmi zsirnemű, olajos nedvekről, testekről, midőn más testeken keresztüliszivárognak. *A kalapot átveri az izzadság, a szőr. A falat átveri a salétrom.*

ÁLTALVERÉGET vagy **ÁTVERÉGET**, (által- v. át-veréget) ösz. gyak. áth. Valamit gyakran verve, ütögetve, kopogtatva keresztülüt.

ÁLTALVEREKÉDIK vagy **ÁTVEREKÉDIK**, (által- vagy át-verekedik) ösz. k. Nagy ügygyel bajjal vesződve valamely akadályokon, nehézségeken keresztültör, másképen: általvergődik.

ÁLTALVÉS vagy **ÁTVÉS**, (által- vagy át-vés) ösz. áth. Vésüvel keresztültmetaz, likaszt valamit. V. ö. **VÉS**.

ÁLTALVÉSZ vagy **ÁTVÉSZ**, (által- vagy át-vész) ösz. áth. Mástól elfogad, s magához vesz valamit: a) birtok gyanánt. *Általvenni a megvásárlott árukat. Átvenni az örökséget.* b) Más különféle czélből. *Átvenni az irományokat, okleveleket, a levéltárba letéttel végett. Átvenni a hivatalt.* Viszonyige: *általad vagy átad.*

ÁLTALVET vagy **ÁTVET**, (által- v. át-vet) ösz. áth. 1) Egyes kézemeléssel, egy lökéssel valamit bizonyos közön keresztül a tulsó részre vet. *A lopott jószágot általvetni a kertészen.* 2) Málha, vagy ruhafélének egyik végét a vállon keresztül, vagy egyik oldalról a másikra fekteti. *Általvetni balvállon a köpeny szárnyát. A teherhordó ösvér hátán átvenni a zsákokat.*

ÁLTALVÉTEL vagy **ÁTVÉTEL**, (által- vagy át-vétel) ösz. fn. Cselekvény, midőn mástól nyujtott, adott, vásárlott, ránk bizott, oda engedett valamit általveszünk. *Jószág, örökség átvétele.*

ÁLTALVETŐ vagy **ÁTVETŐ**, (által- vagy át-vető) ösz. fn. Málhas zsák vagy kettős tarisznya, melyet a teherhordó állat hátán keresztül vetnek, vagyis fektetnek.

ÁLTALVEZÉRÉL vagy **ÁTVEZÉRÉL**, (által- vagy át-vezérél) ösz. áth. Valamely sereget, sokaságot bizonyos téren, közön keresztül vezetéképen, parancsoló főnök gyanánt vezetni. *A hadakat idegen földre sok akadályot közt általvezérelni.*

ÁLTALVEZET vagy **ÁTVEZET**, (által- vagy át-vezet) ösz. áth. Elül menve vagy útmutató kalauzsképen valamely téren, közön keresztül egyet vagy többet valahová vezet. Szélesebb értelmű, mint: *átvezérel.* Átv. ért. mondjuk vizek medreiről, csatornákról, utakról, melyeket bizonyos téren keresztül vonnak, húznak, ásanak. *A palak árkat, a csatornát általvezetni az uton. Az utat átvezetni a legelőn.*

ÁLTALVEZETÉS vagy **ÁTVEZETÉS**, (által- vagy át-vezetés) ösz. fn. Cselekvés, midőn valakit vagy valamit általvezetünk.

ÁLTALVILÁGÍT vagy **ÁTVILÁGÍT**, (által- v. át-világít) ösz. ön- és áth. 1) Világosságot bocsát a tulsó félre. *As egyik utcasoron égő lámpák általvilágítanak a tulsó sorra.* 2) Világa valamely résen, közön, szorulatón, likacsokon keresztülhat. *A pásztori tüzek általvilágítanak az erdők homályain.* Szabatosabban: *általviláglik.*

ÁLTALVILÁGLÁS vagy **ÁTVILÁGLÁS**, (által- vagy át-világítás) ösz. fn. A világfénynek valamely testen, illetőleg közön, résen keresztülhatása.

AKAD. NAGY SZÓTÁR.

ÁLTALVILÁGLIK vagy **ÁTVILÁGLIK**, (által- vagy át-világlik) ösz. k. Világa, fénye keresztülhatászik.

ÁLTALVILÁGLÓ vagy **ÁTVILÁGLÓ**, (által- vagy át-világító) ösz. mn. Amin a világ keresztülhatászik, általhat. *Általvilágító testek.*

ÁLTALVIRASZT vagy **ÁTVIRASZT**, (által- vagy át-viraszt) ösz. áth. Az éjet esttől reggelig virasztva, ébren tölti el. *Átvirasztani az éjet.*

ÁLTALVISZ vagy **ÁTVISZ**, (által- vagy át-visz) ösz. áth. 1) Valakit vagy valamit fölfogva bizonyos téren, közön a tulsó részre, keresztülvizaz. *Vállra vetve, ölben, karon, hátan általvizinni a málhát.* 2) Valamely járművel általszállít. *Kocsin, kompon, dereglyén általvizinni.*

ÁLTALVITEL vagy **ÁTVITEL**, (által- vagy át-vitel) ösz. fn. Valaminek egyik félről, részről, oldalról a másikra általtétele, általszállítása, pl. a réven, hídon.

ÁLTALVITT vagy **ÁTVITT**, (által- vagy át-vitt) ösz. mn. 1) Amit innen túlra szállítottak, általhordottak. *Folyón, réven, vámon általvitt szállítmányok.* 2) Nyelvtanilag, ami nem tulajdon értelemben használtatik, képes kifejezésű, pl. ezen mondatban: *elszakad az élet fonala, az elszakad és fonala átvitt értelemben csak hasonlítólag mondatik az „élet”-ről.*

ÁLTALVIZSGÁL vagy **ÁTVIZSGÁL**, (által- vagy át-vizsgál) ösz. áth. Valamit minden részről, minden tekintetben figyelemre veszen, illetőleg kikutat, kifürkész, hogy mivoltáról s mibenlétéről alapos tudomása legyen.

ÁLTALVIZSGÁLÁS vagy **ÁTVIZSGÁLÁS**, ösz. fn. Cselekvés, midőn valamit átvizsgálunk.

ÁLTALVON vagy **ÁTVON**, (által- vagy át-von) ösz. áth. Valamit bizonyos közön, téren keresztül a tulsó részre, félre, oldalra von.

ÁLTALVONTAT vagy **ÁTVONTAT**, (által- v. át-vontat) ösz. áth. Idegen erő, ú. m. állatok, gépek segítségével valamit a tulsó részre szállít.

ÁLTALVONÚL vagy **ÁTVONÚL**, (által- vagy át-vonul) ösz. önh. Tartós, lassu haladással, mozgással, lépéssel keresztülmegyén. *A hadsereg általvonul az erdőségen, a hegyen, a hídon. Átvonulnak a láthatáron a fellegek.*

ÁLTALZÚG vagy **ÁTZÚG**, (által- vagy át-zúg) ösz. önh. Zúgó hangjával valamin keresztülhat, zúgása a tulsó félre általhallik. *As erős szél általzúg az erdőn. A sebes forgásu malomkerekek átzúgnak a szomszéd faluba.* Áthatólag is használtatik. *A szél átzúgja az erdőt.*

ÁLTALZÚZ vagy **ÁTZÚZ**, (által- vagy át-zúz) ösz. áth. Erős nyomás által valamely testet lapítva darabokra tördel.

ÁLTAT, (ál-tat) áth. m. *állat-tam, —tál, —ott, par. állass.* Csalódásba, mintegy álvéleménybe hoz, ámit. *Hiú ígéretekkel, reményekkel átlatni valakit.*

ÁLTATÁS, (ál-tat-ás) fn. tt. *állatás-t, tb. —ok.* Csalódásba ejtés, ámitás, hiú kecsgetetés.

ÁLTATÓ, (ál-tat-ó) mn. és fn. tt. *áltató-t.* 1) Amivel áltatnak. *Áltató beszéd, bistatás, ígéret.* 2) Személy, aki másokat áltatni, azaz ámitani, szokott.

ÁLTEHÉNHIMLŐ, (ál-tehén-himlő) ősz. fn. Himlő, mely a tehénhimlőhöz némileg hasonló, de valóban nem az. (*Vaccina spuria*).

ÁLTEKE, (ál-teke) ősz. fn. Oly teke, melynek föltete nem minden pontban fekszik hasonló távolságban a középponttól. (*Sphaeroid*).

ÁLTERMÉK, (ál-termék) ősz. fn. A valódi termékhez csak színre, külsőleg hasonló, fattyu termék, pl. üszög.

ÁLTERMET, (ál-termet) ősz. fn. Ferde kinövése, nem ép testalkat.

ÁLTÉTEL, (ál-tétel) ősz. fn. Okoskodási alapul használt hamis állítmány. (*Sophisma*).

ÁLTEVE, (ál-teve) ősz. fn. Állatfaj, mely némileg a teréhez hasonló, de sima háta, és púpos szügye van. (*Camelus spurius*).

ÁLTÖBORZÓ, (ál-toborzó) ősz. fn. Oly toborzó, aki más hatalmasság részére, vagy más célra gyűjt katonákat mint állítja.

ÁLTOPÁZ, (ál-topás) ősz. fn. Üvegéből közörlött s topáskövet haszudó mű.

ÁLTŰZ, (ál-tűz) ősz. fn. A tengeri hajóknál am. jeladó tűz, midőn a gyújtókanócot föllobbantják s legott elaludni engedik.

ÁLŰT, (ál-út) ősz. fn. 1) Nem azon út, mely célra vezet; tekervényes, görbe, tévesztő, csalóka út. 2) Titkos út. *Álúton vezetni a sereget. Álúton elurranai az úldűsök elöl.*

ÁLŰSTÖK, (ál-űstök) ősz. fn. Hamis, idegen hajból font űstök; vendégűstök. *Álűstököt viselni.*

ÁLVEREM, (ál-verem) ősz. fn. Titkos, eltakarva tartott verem, melynek célja valamit elrejtteni vagy megfogni, kelepcebe ejteni benne, milyen pl. a farkasverem.

ÁLVITA, (ál-vita) ősz. fn. Mulattató látványul, vagy gyakorlatul szolgáló harczjáték, párviadal, milyen a régi lovagkorban divatozott.

ÁLVITAHELY, (ál-vita-hely) ősz. fn. Tér, kör, melyen az álvitákat, harczjátékokat tartották vagy tartják.

ÁLVÍVÓ, (ál-vívó) ősz. fn. Harczos, vitéz, bajvívó, aki az úgynevezett álvitákban küszdeni szokott. L. ÁLVITA.

—ÁLY, vékonyhangon —ÉLY, névképző. Alkot 1) főneveket, és pedig a) elvont gyökökből, mint: dag-ály, hom-ály, nad-ály, ap-ály, fek-ély, b) önálló nevekből, mint: lap-ály, szem-ély, sereg-ély, c) igékből: szab-ály, oszt-ály, ass-ály, akad-ály, szeg-ély, vess-ély, 2) melléknveket: kop-ály, csek-ély, tereb-ély, kev-ély. Több bevett idegen szók hasonló végsetű szótaggal honosítottak meg, mint: muskatály, papagály, mordály, ispotály, bokály, fertály, kristály, karabély, barbély, bordély, kastély, fustély, stb.

Mi e képző elemzését illeti, valószínű, hogy két külön alkatrészből állott össze, nevezetesen az igék-

hez járuló *dly ély* gyakorlatos képzőjü *dí él* igék részesüljéből fejlődött ki. Vannak t. i. igék, leginkább tájzokásilag divatozók, melyekből *dí él* képzővel gyakorlatos származékok erednek, pl. *jár jár-ál, hál hál-ál, szok, szok-ál, men, men-él, tess (van) lev-él*. E hasonlat szerint fölteszszük, hogy esen igék: *szab, oszt, ass, akad, szeg, vess* gyakorlatos származékai: *szab-ál, oszt-ál, ass-ál, akad-ál, szeg-él, vess-él*, azaz folytonosan vagy gyakran *szab, oszt, ass-ik, akad, szeg, vess*. E gyakorlatos igék részesülői: *szabáló, osztáló, asszó, akadáló, szegelő, vesselő*, hangváltozattal: *szabáló, osztáló, asszó, akadáló, szegelő, vesselő*, (mint: csaló csali, sunyó sunyi, hányóvető, hányiveti, stb.). Végre az *l* egy hanggá olvadván össze, az utána álló *i*-vel kiejtésben lett: *szabdly, osztály, assály, akaddly, szegély, vessély*. Ugyanezen hasonlat szerint föltehetjük, hogy nevekből, és elvont gyökökből is szármastak illetén gyakorlatos igék: *lapál, dagál, apál, személ, szegél, terebél*, s ezekből fejlődtek ki: *lapdly, terjedelmes lap; dagdly, terjedelmes dag, dagadozó valami; apdly, apadozó állapot; szegdly, szeregelní, szeregben jární azokott madárfaj; terebdly, nagy kiterjedésű*. Ezen nyomon a titkosan működő nyelvérzék őszőne és sugalata szerint helyesen alkotott új szók, melyekhez, az érintett *szabdly* is tartozik: *hatdly, hatáló, nagyhatásu erő; aggdly, folytonosan aggó lelki állapot; ragdly, tovább, folytonosan ragadó kör; szennvedély, vetély, bessély, erély, szegély, engeddly, s több mások*. Ezen nemű szókban jobbra a folytonosság, tartósság, terjedelmesség, szóval, sokaság, gyakorlat alapelemje rejlik; v. ö. LY, és NY, mint képző.

ÁM, I. köztós. 1) Bizonysító, erősítő, helybenhagyó jelentésű, s jobbra más köztós vagy igehatározó után áll, pl. *úgy ám, igen ám, ott ám, no his ám, hiszem ám*; az igekötők után feleletképen használtatik, mely esetben az illető ige alattomban értetik, pl. *eljöss-e? el ám; meglátogat-e? meg ám; ugyan meg esett neki; meg ám*. 2) Ráhagyást, beleegyezést jelent, pl. *ám legyen, ám lásd, ám Isten neki*. 3) Ellentétes, ellenmondó: *ám de mégis talán nincs úgy; ám ha mást gondolna*. 4) Némely tájakon *lám, nám* helyett használják. *Ám ni! ám megmondtam*. II. Elvont gyök, melyből *ámé, ámit, ámul, ámelkodik*, stb. szármastak. L. Á gyök. III. Segítő raggal s im ikértárossal párosulva: *immel ámmal*, am. kedvetlenül, kényszerülve, tünán, lustán.

—ÁM, (1), szóképző, mely csak kevés nevet alkot elvont és önálló gyökökből, milyenek: *csill-ám, vill-ám, hull-ám, kar-ám, vid-ám*, s az újabb alkotásu *fal-ám, vir-ám*; vékony hangon: *ém*, pl. *föd-ém*. Eredetre nézve egy a rövid *am em* képzővel. L. AM, EM képző.

—ÁM, (2), igemódosító rag, vékonyhangon ÉM, mely tulajdonkép két ragból van összevívva, ú. m. az időképző *a e*, illetőleg *na ne*, és az első személyrag *am em*-ből, nevezetesen a) a határozott alakú igék első multjának egyesszámú első személyében, pl. *látám = lát-a-am, hallám = hall-a-am, vetém =*

vet-e-em, *törém* = tör-e-em, b) az óhajtómódban, *látám* = lát-a-am, *hallandám* = hall-a-na-am, *vet-ném* = vet-ne-em, *törném* = tör-ne-em. Hasonlóan az ik-es igéknél az említett időkben: *ivám evém, inám, enném*.

—ÁM, (3), első személy birtokragu neveknél, midőn t. i. maga a név a hangzón végződik, az am birtokrag amazzal egygyé azaz hosszú á-vá olvad: *apa apa-am = apám, haza haza-am = hazám; vékonyhangon: ém, p. kefe kefe-em = kefém*.

ÁMBÁR, (ám-bár) ösz. kötszó. Élünk vele, midőn valamely mondatot ellentét gyanánt állítunk egy másikkal szembe, s am. *jöllehet, noha*. A viszonymondásban mégis, *de, mindazáltal* felel meg neki, pl. *Ámbár lelkemből szereltek: de kedvedért törvényt nem szeghettek. Ámbár magam is szegény vagyok: mindazáltal, ami telik tőlem, szivesen adok*. Midőn az utómondatot vezérli, akkor az előmondat kötszó nélkül áll. *Elutazott, ámbár igen kértem volt, hogy maradjon*.

ÁMBÁTOR, (ám-bátor) ösz. kötszó. Értelmére nézve l. ÁMBÁR és BÁTOR, ksz.

ÁMBOLYOG, l. ÁMOLYOG. Előfordul a csán-gó dalokban:

„Ulyan beteg vagyok, hogy szinte meghalok,
Édesem házaig mégisz elámbolygok.“

ÁMDE, (ám-de) ösz. kötszó. A körbeszéd második részét vezeti, vagyis az utómondatot öszveköti az előmondattal. Ellenvetést, nehézséget fejez ki, melyet az előmondat állítmánya ellenében teszünk. *Te gazdag létedre könnyen beszél: ámde mit mondjunk mi szegények? Ha nyíltan rajtunk üt valaki, védhetjük magunkat: ámde mitevők legyünk, ha orozva támadnak meg?*

ÁMÉ, (1), (ám-é) indulatszó, s am. *imé! lám! nini!* régi iratokban: *ame*.

ÁMÉ, (2), (ám-é) elvont törzs, melyből *ámét, ámit, ámúl* és származékaik eredtek. Eredeti jelentése: bámuló, csudálkozó, szájtátó, átv. ért. buta, ostoba. V. ö. Á gyök.

ÁMÉLKODIK, (ám-é-el-kod-ik) k. m. *ámélkodtam, —tál, —ott*. Régies a mai *ámúl* helyett. *Elámélkodik*. Pesti Gábor, Nádorcodex stb.

ÁMÍT, (ám-it vagy ám-é-t) áth. m. *ámít-ott, par. —s, htn. —ni* vagy *—ani*. Valóság színe alatt, álokoskodással, ravaszsággal csalódásba ejt, vakon elhitet valakit, áldolgot igaz gyanánt oly meglepőleg ad elő, hogy a ráhallgató itélőtehetsége egészen elfogul. *Igéretekkel, szép szóval ámtáni valakit. A tapasztalatlan könnyenhiőt holmi hazugságokkal ámtáni*.

ÁMÍTÁS, (ám-it-ás vagy ám-é-t-ás) fn. tt. *ámítás-t*, tb. —ok. Csalás neme, melylyel különösen hiú reményeket vagy balfogalmakat támasztani szoktak; csalóka elhitétség, vágygerjesztés.

ÁMITGAT, (ám-it-o-gat v. ám-é-t-og-at) gyak. áth. m. *ámítgat-tam, —tál, —ott*, par. *ámítgass*. Gyakran vagy folytonosan ámit, hiteget, hiú reményekkel kecségtet.

ÁMITÓ, (ám-it-ó vagy ám-é-t-ó) inn. és fn. tt. *ámító-t*. Aki másokat ámit, hitegető, álokoskodással, vagy ravasz fogásokkal élő csalafinta. *Ámtó nyegle orvos*.

ÁMOLYGÁS, (ám-oly-og-ás) fn. tt. *ámolygás-t*, tb. —ok. Ámulva, szájtátva, tétlenül ideoda járás.

ÁMOLYOG, (ám-oly-og) önh. m. *ámolyog-tam, —tál, ámolygott* vagy *ámolygottam, ámolygottál, htn. —ni* vagy *ámolygani*. Ámulva, tátogatva, czéltalanul, henyén álldogál vagy ideoda jár; áncsorog.

ÁMPOLNA, (a latin *ampulla* után) fn. tt. *ámpolná-t*, tb. *ámpolnák*. Üvegből készült füles palaczk, milyent a kathólikus templomokban a bor és víz tartására az oltárnál használnak. *Vizes, boros ámpolna*.

ÁMÚL, (ám-úl) önh. m. *ámúl-t*. Csudának, megfoghatatlannak látszó dolgon bámul, megáll az esze rajta, és mintegy táva marad a szája.

ÁMULÁS, ÁMULÁS, (ám-ul-ás) fn. tt. *ámulás-t*, tb. —ok. Csudálkozás, bánulás, valamely meglepő, váratlan, megfoghatatlan dolog, tünemény fölött.

ÁMÚLAT, ÁMULAT, (ám-ul-at) fn. tt. *ámulat-ot*. Az ész működését mintegy nélkülöző lelki állapot, melyet valamely csudás dolog általi meglepetés az ember egész valóján előidé. *Ámulatából alig bírt észére térni. Ellepte az ámulat*.

—ÁN, vékonyhangon —ÉN. I. Több kölcsönözött idegen szók módosított végzőtaga, nevezetesen a) a keresztnevekben, mint: *Adorján, István, Fábán, Cziprián, Demjén*; b) másféle nevekben, pl. *gárdián, porcelán, ispán, áttán, tulipán, fácsán, ömjén, pergamén*. Ezek és ilyenek részint az eredeti szók kurtítása, részint átalakítása által képződtek. II. Képzőféle végtag némely magyar eredetű szókban, mint: *csalán, kalán* (melyek fordítva is használtatnak: *csanál, kanál*), *bojtorján, surján, burján, tátorján, foszán, aggastyán, tehén, pereszén*, s ezen melléknév: *kaján*. Ezek elemzését illetőleg l. N és NY képző. Az igék közül jóformán csak egy ily képzőjü van: *kiván*. III. Oly igehatározók végzőtaga, melyek a vagy e végzetű melléknevekből származnak, s tulajdonkép öszve van húzva az a + an vagy e + en-ből, pl. *bután = buta-an, tompán = tompa-an, gyöngén = gyöngé-en, ferdén = ferde-en, talán = tala-an*. Ezek pedig: *igazán, magyarán = igaz-an, magyar-an, vagy igazi-an, magyari-an*. IV. Állapító ragból és a törzsszónak a e véghangzójából van öszvehúzva, pl. *Budán = Buda-on, ruhán = ruha-on, Becsén = Becse-en, kefén = kefe-en*.

ÁNCs, elvont törzs, melyből *áncsori, áncsorog* származtak. Gyöke a bánuló szájtátást jelentő *ám*, egyszerűen á, honnan *áncsori, áncsorog* vagy *áncsori, áncsorog* egyet jelentenek. Mint képző talán csak az egyetlen *bogáncs* szóban fordul elő, s egy az *ánc* képzővel, honnan máskép: *bogáncs*.

ÁNCSORI, (ám-cs-or-i) inn. tt. *áncsori-t*, tb. —ak. Könyvelven a *vicsori* szóval ikerítve használtatik, s am. szájtáti, henyéldkődő; *áncsori-vicsori em-*

ber, am. tátogató, vigyorgó ostoba, mihaszna ember. **Máskép:** *ácsori*.

ÁNDORODIK, (ám-d-or-od-ik) k. m. *ándorodtam*, —*tdl.*, —*ott*. Balatonmelléki tájzáró, am. esze, gondolata belemerül, mintegy beleámul valamibe. Rokona: *andalodik*.

ÁNG, 1) némely idegen nyelvekből kölcsönzött szók végaszótaga; pl. *pussáng, istráng, piestráng*, 2) kevés magyar szók képzője, mint: *hús-áng, kal-áng*. V. ö. **ANG**, képző. Vékonyhangon *ang* némely helynevekben. *Enyáng. Venyáng*.

ÁNGÓ, (ám-og-ó) mn. tt. *ángó-t*, tb. —*k*. Iker-társal: *ángó-bángó*, jelent, ámuló, bámuló, szájitató haszontalan figyetlen embert, máskép: *angalit*. Gyöke a bámulási *a! ám!*

ÁNGOL, **ÁNGOLOS**, stb. L. **ANGOL**, **ANGOLOS**.

ÁNGOLNA, I. **ANGOLNA**.

ÁNGY, fn. tt. *ángy-ol*. Szoros értelemben am. testvérbáty felesége. (Glos, fratria). *Ángyom asszony. Ángyoddal ne játszd!* Km. Némelyek az *öcs*, azaz fiatalabb fivér feleségét is így nevezik, mi másutt, pl. Mátyusföldén: *monyem asszony*. Kiterjesztetik ezen elnevezés némely vidéken a távolabbi atyafiak feleségeire is, azaz mind azokéira, kiket bátya neven hívunk.

E szó eredetre nézve nem egyéb, mint az *any*, *anya* módosítása, mintha volna: *any-gy*, melyben a lágy *gy* hang mintegy kisebb, fiatalabb anyát látszik kifejezeni. V. ö. —**GY**, képző. A szanszkritban *nandá* ugyanazon jelentésű. A törökben *enge* vagy *jenge* Hindoglu szerént = bátyám neje.

ÁNGYAD, puzta Veszprém vármegyében helyragokkal: *Ángyád-ra*, —*on*, —*ról*.

ÁNGYI, (ángy-i) fn. tt. *ángyi-t*, tb. —*k*. Az *ángy* szónak gyöngéd, kedveskedő kicsinyítője, mit az *i* képző fejez ki, mint a *néni, bácsi, mámi, láti*, szókból is. Népies nyelven előttel: *gyángyi*, mint: *anya, nyanya, apa papa*.

ÁNGYIKA, (ángy-i-ka) fn. tt. *ángyikát*, tb. *ángyikák*. Az *ángyi* kicsinyítője, mint: *nénike, bácsika, öcsike, mámika, látika*. „Ángyikám kenderkét áztott.“ Népd.

ÁNGYÓ, (ángy-ó) fn. tt. *ángyó-t*. Az *ángy* szónak öregbítője, s am. koros, idős *ángy*; hasonlók: *anyó, apó, bátyó*.

ÁNIKÓ, női keresztnév, az *Anna* kicsinyítője, máskép: *Anikó*, vagy *Nacsá, Pannika, Annus*.

ÁNIS, fn. tt. *ánis-t*, tb. —*ok*. A pimpinellák neméhez tartozó növényfaj, melynek ízletes magvát a kenyér és zsemlyesütők fűszerül használják, görögül *ániszor*. (Pimpinella anisum).

ÁNISCZUKOR, (ánis-csukor) ösz. fn. Öszvetett ániással vegyített, fűszerezett csukor.

ÁNISKAPOR, (ánis-kapor) ösz. fn. Kapornemű fű, melyen az úgynevezett édes kömény terem, máskép: *olaskapor*.

ÁNISKAPORMAG, (ánis-kapor-mag) ösz. fn. Az *ániskapor* nevű növénynek fűszeres magva.

ÁNISKAPORMAGPOR, (ánis-kapor-mag-por) ösz. fn. Az öszverésztett *ániskapormagból* készített por.

ÁNISKAPOROLAJ, (ánis-kapor-olaj) ösz. fn. *Ániskapor* magvából sajtolt olaj.

ÁNISKAPORVÍZ, (ánis-kapor-víz) ösz. fn. *Ánismagokból* csepegtetett víz; *ániskaporlél*.

ÁNISKENYÉR, (ánis-kenyér) ösz. fn. Kenyér, *ánismaggal* fűszerezett tésztából.

ÁNISLÉL, (ánis-lél) ösz. fn. *Ánismagból* készített lé, vagy szesz.

ÁNISMAG, (ánis-mag) ösz. fn. *Ánisonövény* fűszeres magva. *Ánismaggal sült kenyér*.

ÁNISOS, (ánis-os) mn. tt. *ánisos-t*, vagy —*at*, tb. —*ak*. *Ánismaggal* kevert, behintett, fűszerezett. *Ánisos szemelye, kenyér, pálinka*.

ÁNISOLAJ, (ánis-olaj) ösz. fn. *Ánismagból* sajtolt olaj.

ÁNISPÁLINKA, (ánis-pálinka) ösz. fn. *Ánismaggal* fűszerezett pálinka.

ÁNIZS, I. **ÁNIS**.

—**ÁNK**, vékonyhangon —**ÉNK**, (1), esőképző, mely néhány melléknévet alkot igékből, melynek: *nyulánk, falánk, félénk, élénk*. Alap fogalomban képességet, hajlamot, gyakorlati minemiséget jelent, pl. *nyulánk*, a mi könnyen nyúlik, nyujtható; *falánk*, evésre, zabálásra hajlandó, sokevő, mohó; *félénk*, aki hamar megijed, ijedésre hajlandó; *élénk* igen eleven, mozgékony. Ide sorozható: *fulánk*, eredetileg *furánk*, ami hegyes vékony tulajdonságánál fogva könnyen átfúr valamit; *nyalánk*, nyalogatni szerető. Ezen képző nem egyéb, mint a rokon értékenyi *ák* *ék* módosított alakja a közbetétellel, mely egyszersmind nagyító értékenyi, pl. e szókból: *isz-ák, eszeny-ák, decs-ák, tud-ák*. Rokona: *ékony, ékeny*, honnan, *nyulánk* = *nyulékony, falánk* = *falékony, nyalánk* = *nyalékony, félénk* = *félékony, élénk* = *élékony*, stb. E nagyítási értékenyénél fogva szintén rokonságban van a nagyító *ók, ök* képzővel ezen szókból: *porók, pirók, monyók, ajók, szemők*. Eredetileg tehát öszvetett képző, s így elemezhető: *nyul*, *nyuló*, *nyul-a*, *nyul-á-k*, *nyul-án-k*, *fal*, *faló*, *fal-a*, *fal-á-k*, *fal-án-k*, *fél*, *félő*, *fél-e*, *fél-é-k*, *fél-én-k*, stb. hasonlóan: *por*, *por-ó*, *por-ó-k*, *pir*, *pir-ó*, *pir-ó-k*, *mony*, *mony-ó*, *mony-ó-k*, stb.

—**ÁNK**, vékonyhangon **ÉNK**, (2), igemódosító öszvetett rag, a) az elsömúlt többes első személyében, öszve van húzva az illető időképző *a* vagy *e* és többes első személy kifejező *ánk* vagy *enk* és *unk* vagy *ünk* alkatrészekből (melyek régiesen *mut* *mük* alakban is előjönnek), pl. *fut-a*, *fut-a-ánk*, *futánk*; *jár-a*, *jár-a-ánk*, *járánk*; *men-e*, *men-e-ánk*, *menénk*; *jöv-e*, *jöv-e-ánk*, *jövénk*, b) az ohajtomód többesazamu első személyében, tulajdonképp *nánk* *nénk*, elemezve: *na-ánk*, *ne-ánk*, pl. *fut-na*, *fut-na-ánk*, *futnánk*; *jár-na*, *jár-na-ánk*, *járnánk*; *men-ne*, *men-ne-ánk*, *mennénk*; *jön-ne*, *jön-ne-ánk*, *jönnénk*. Továbbá maga az *ánk* *enk*

elemezve = *en-ek* (nos), pl. *futánk* = *futa-cn-k*, vagy *-enek*, *menénk* = *mene-en-k*, vagy *-enek*.

—**ÁNK**, vékonyhangon **ĒNK**, (3), többes első személy birtokraga, tulajdonkép: *amk emk*, változtatással *ank enk*, mely az *a e* végzetű nevekhez járulván ezekkel összeolvadva lesz: *ánk énk*, pl. *házánk* = *haza-am-k*, *házámk*, *házánk*; *anyánk* = *anya-am-k*, *anyámk*, *anyánk*; *vesénk* = *vese-em-k*, *vesémk*, *vesénk*. Elemezve tehát nem egyéb, mint az első személyű birtokrag *am em* többese. Részletesen l. **SZEMÉLYNÉVMÁS**.

ÁNSLÓG, fn. tt. *ánsológ-ot*. A német *Einschlag*-ból elferdített szó. L. **KÉNLAP**.

ÁNSLÓGOS, (ánsológ-os) mn. tt. *ánsológos-t*, vagy *-at*, tb. —*ak*. l. **KÉNLAPOS**. *Ánsológos bor*, *hordó*.

—**ÁNT**, (án-t) ősz. képző, vékonyhangon **ĒNT**. Képez a) névhatározókat: *gyan-ánt*, *szer-ént*, b) igehatározókat: *kor-ánt*, *meg-ént*, *tüst-ént*, *rész-ént*, *alkalmas-ént*, *képes-ént*. Vánnak ily végzetű idegen szavaink is: *tulipánt*, *gyémánt*, *paszománt*.

Eredetileg öszvetett képző, az *an en*, és *t* alkatrészekből, melyek különkülön is határozókat szoktak képezni, pl. *okos-an*, *bölcs-en*, *alkalmas-an*, *képes-en*; *öröms-t*, *képes-t*, *néz-t*, *kivált-t*. Mindkettő együtt meg van az *al-an-t*, *hossz-an-t*, s némely más határozókban, honnan valószínű, hogy a föntebbi *ánt ént* is eredetileg = rövid *an-t*, *en-t*, pl. *alkalmasént* = *alkalmas-an-t*, *képesént* = *képes-en-t*. Ezen eredeti rövidségből magyarázhatni, hogy a hosszú *é* helyett *i* is használtatik: *alkalmasint*, *képesint*, *szerint*, *megint*, *részint*, e helyett: *képcsént*, *szerent*, *megent*, *részent*. A *koránt* törzse *kora*, honnan: *kora-an-t*, *koránt*. Az *iránt* és *aránt* törzse pedig: *irány*, *arány*, pl. *torony iránt* = *torony irányában*, egy *aránt* = egy, ugyanazon arányban. Az *ént* a régiéknél a mai *ként* (= *ki-ent*) helyett, vagy *szerént* értelmében is használtatott, pl. *vérént* való atyafi = vér *szerént*, *emberént* = emberként. V. ö. —**KÉNT**.

—**ÁNY**, vékonyhangon —**ÉNY**, öszvetett képző, s alkot 1) főneveket a) elvont gyökökből: *zeiv-ány*, *siv-ány*, *le-ány*, *hi-ány*, *sür-ény*, *leg-ény* b) önálló nevek-ből: *csák-ány*, *lap-ány*, *cser-ény*, *lep-ény* c) igék-ből: *foly-ány*, *köt-ény*, *föd-ény*, 2) mellékneveket: *sov-ány*, *sil-ány*, *mok-ány*, *szeg-ény*, *kem-ény*, *ser-ény*. Rokonok vele: *ony*, *öny*. Elemzését illetőleg l. —**NY**, mint képző.

ÁNYOLI, (ány-ol-i vagy ám-ol-i) mn. tt. *ányoli-t*, tb. —*ak*. Erdélyi szó, am. lomha, szajtató.

ÁNYOLOG, erdélyi szó, l. **ÁMOLYOG**.

ÁNYOS, férfi keresztnév, tt. *Ányos-t*, tb. —*ok*. *Anianus*. *Szent Ányos püspökről czímzett tihanyi apát-ság*. Van ily nevű nemes család is.

—**ÁP**, vékonyhangon **ĒP**, igen gyér használatu képző, néhány főnevekben, mint. *Hal-áp*, *sil-áp*, *scl-ép*, *cser-ép*.

ÁP, (1), túl a Dunán divatozó tájnyelven am. *záp*, *azaz*, *hosszu* állásban megromlott, *avas*, *hüdös*, t. i. *tojás*. Származékai: *áporodik*, *áporodott*. L. **ZÁP**.

ÁP, (2), elvont gyöke az *ápol* igének és származékainak, melyek táplálásra vonatkoznak. Mint apai gondoskodást jelentő valószínűen egy az *ap apa* szóval, s rokona a szanszkrit *pá* (táplál), csinai *páo* (alere, sustinere). Másfelől egyezik vele azon *ap*, melyből a csókolást jelentő régies, *apol*, *apolgat* származott. V. ö. **APOL**.

ÁPOL, (áp-ol) áth. m. *ápol-t*. Valakinek különös gondját viseli; nyájas szeretettel, jószívűséggel tetéz, minden szükségessel ellát, táplál, minden rosztól megóv, mint az apa. *Kisdedeket*, *betegeket*, *szegényeket* *ápolni*. Régiesen és a székelyeknél am. csókol, ölel, törökül: *ö-p-mek*. V. ö. **APOL**.

ÁPOLÁS, (áp-ol-ás) fn. tt. *ápolás-t*, tb. —*ok*.

1) Gondviselés, táplálás, apai gyöngédségű ellátás. 2) Csókolás, ölelés, czirogatás.

ÁPOLAT, (áp-ol-at) tt. *ápolat-ot*. Régiesen am. csók. Törökül: *öplü*.

ÁPOLGAT, (áp-ol-og-at) áth. m. *ápolgat-tam*, *-tál*, *-ott*, par. *ápolgass*. 1) Folytonosan gondját viseli valakinek, táplálgat. 2) Csókolgat, ölelget.

ÁPOLGATÁS, (áp-ol-og-at-ás) fn. tt. *ápolgatás-t*, tb. —*ok*. 1) Folytonos gondviselés, táplálás. 2) Csókolgatás, ölelgetés.

ÁPOLGATÓ, (áp-ol-og-at-ó) inn. és fn. tt. *ápolgató-t*, tb. —*k*. 1) Szeretettel teljes gondviselést folytonosan üző személy. *Vénségemben te légy ápolgatóm*. 2) Ami e gondviselésnek eszközül szolgál. *Ápolgatókéz*.

ÁPOLÓ, (áp-ol-ó) mn. és fn. tt. *ápoló-t*. Személy, aki tehetetlen, szegényt, ügyefogyottat ápol. *Betegápoló*, *gyermekápoló*. *Szegények*, *koldusok* *ápolója*. Átv. ért. *ápoló intézet* *ápoló kezek*. V. ö. **APOL**.

ÁPOLÓBÉR, (ápoló-bér) ősz. fn. Díj, melyet a fogadott ápolónak fizetnek, pl. aki a kórházakban a betegek mellett szolgál.

ÁPOLÓHÁZ, (ápoló-ház) ősz. fn. Jótékony közintézet, melyben gyermekek, betegek, árvák, szegények, elaggottak nyilvános gondviselés alatt tartatnak, tápláltnak. *Közégi*, *városi* *ápolóház*.

ÁPOLÓINTÉZET, (ápoló-intézet) lásd **ÁPOLÓHÁZ**.

ÁPOLÓNŐ, (ápoló-nő) ősz. fn. Nőszemély, ki valamely ápolóintézetben, kórházban a reá bízott ügyefogyottakra, szegényekre, betegekre akár szegődött bérért, akár irgalmasságból gondot visel, fölügyel.

ÁPOR, (áp-or) elvont törzse az *áporodik* igének. V. ö. **ÁP** = **zÁP**.

ÁPORKA, helység Pest megyében; helyragokkal *Áporká-n*, *-ra*, *-ról*.

ÁPORKODIK, (áp-or-kod-ik) k. m. *áporkodtam*, *-tál*, *-ott*, par. *-jál*. Székely tájszó, am. veszekedés végett valakivel foganatlanul szembeáll, pl. mikor az erőtlenebb ki akar fogni az erősebben.

Talán a *háborodik* vagy *iparkodik* igék módosítása?

ÁPORODÁS, (áp-or-od-ás) fn. tt. *áporodás-t*, tb. —*ok*. Romlékony, *avas* állapot, melyben akkor

van valamely test, midőn áporodik. *Áporodás ellen megóvni az elrakott tojást.* V. ö. ÁPORODIK.

ÁPORODIK, (áp-or-od-ik) k. m. *áporod-tam, —idő, —ott.* Mondjuk holmi hig állományu, zsíros, olajos testekről, midőn hosszas állás, tespedés miatt megromlanak, avasokká lesznek, megbüdösödnek. *Megáporodik a tojás, tej, vaj.* V. ö. ÉPÉRÉDIK.

ÁPORODOTT, (áp-or-od-ott) mn. tt. *áporodott-at.* Avasodott, bűzhődött, állásban megromlott, megzápult. *Áporodott zsír, szalonna, tej, olaj. Áporodott szag.*

ÁPTOJÁS, (áp-tojás) ősz. fn. Túl a Dunán némely tájakon am. záptojás.

ÁPÚL, (áp-úl) őnh. m. *ápu-l-t.* L. ZÁPÚL.

ÁR, (1), oly szók elvont gyöke, melyek rontást, sértést, fosztást jelentenek, mint: *ármány, ár* vagy *árr* (eszköz), *árt, ártány, árva.* Rokonai az elöltés: *árda, nyára, bárd,* továbbá: *arat, irt, ort, orló* (olló), *oru, oros,* fordítva: *ró, rom, rond.* Egyeznek vele a szanaszkrit: *arb* (ront, rombol), hellen: *ἀρνᾶζω*, latin: *orbo*, héber: *רָרַץ* (arab = carpsit, decerpsit) melytől származik *ari* (leo), azonos a magyar *or-oszlan* gyökével stb. Bővebben I. R, gyök.

ÁR, (2), fn. tt. *ár-t, tb.* —ak. Harmadik személyi birtokraggal: *árja, árjak, árjai, árjaik.* Dagadó, emelkedő, magasodva szétterjedő víztömeg; származékai: *arad, aradás, aradat, araszt, arados.* Ellenkezője az elvont *ap*, melyből *apad, apasit, apály* származnak. Rokon a folyamatot jelentő vékonyhangú *ér* (rivus), valamint a latin *mare*, német *Meer*, szanaszkrit *vári*, zend *vairi*, stb. v. ö. ÁRAD. Alapfogalomban, mint magasságra vonatkozók, egyeznek vele: *orj, orom, merj, marj, mart, part.* Bővebben I. R, gyök. *Árvás:* magasan szétömlő víz. *Árvás által megkárosodni. Árvásbe fullni. Vetéseket elborító, falukat pusztító árvás. Tavasszi, téli, jeges árvás. Duna árja.* Átv. ért. bőségs, sokaság, özön. *Csókár* am. sok csók, csók-özön.

„S árja közben a szilaj zenének
Riadozson diadalmi ének.“

Vörösmarty.

ÁR, (3), fn. tt. *ár-t, tb.* —ak, harmadik személyi birtokraggal: *ára, árok* vagy *árak, árai, árait.* Általán az adásvevésben kiszabott becsé, értéke valaminek, illetőleg azon díj, bér, pénz, melyre valamit becsülnék, s azt odaadják, vagy melyért valamit kiadásolnak. Ezen értelményénél fogva egyezik vele a vékonyhangú *ér* (ige, latinul: valet) t. i. amit vagy amennyit *ér* valamely jószág, az a szabott *ára.* Származékai: *áru, árul, árus* vagy *áros,* több öszvetételekkel együtt. *Magas, nagy, drága, piaci ár. Alacsony, olcsó, jutányi, csekély ár. Tartott, szabott, lealkudott áron venni. Fele áron eladni, elcsengetni valamit. Árt szabni. Megadni a portéka drát. Mi az ára esen lónak? Lehúzni az ártól. Lefeszteni az drát. Megadta a bak drát, rajta vesztett. Km. Másat beszél Bodóné, mikor a bor drát kérék. Km. Lassabban a lócs árval, ne oly fenhéjazva, kissé mérsékelve. Km.*

Mennyiben az *ár, áru, és ér, érték, érdem* alapfogalomban egyeznek, rokonok velők a német *Waare, werth, Würde,* továbbá a latin: *arrha,* hellen: *ἀρῆα-βῶν,* ismét a latin: *meritum, merx, merces* és *pretium.* V. ö. R, gyök.

ÁR, (4), fn. tt. *ár-t, tb.* —ok. Személyragozva: *árom, árod, ára, árain, áraid, árai, áraink, áraitok, árait.* Némely régiék szerint kettőztetve: *árv.* Górombább varrómunkáknál alkalmazott, hegyes, nyéllel ellátott lyukasúró eszköz, melyet bőrből dolgozó mestereberek, ú. m. csizmadiák, vargák, szíjgyártók, nyergesek használnak. Rokon vele az izlandi: *al* vagy *alr*, német *Ahle,* hellen: *ἄλος,* illir: *art* stb. Általán azon *r* gyökhangu szók osztályába tartozik, melyek rontást, metszést, hasítást jelentenek. L. főlebb ÁR gyök, és bővebben: R, gyökhangu.

—ÁR, párhuzamos vékonyhangú társa —ÉR, termékeny szóképző, mely fő és melléknéveket alkot 1) igékből: *buv-ár, nyus-ár, rov-ár, foly-ár, csapol-ár* (csapol-ár), *bug-ár, sziv-ár(og), kajt-ár, hajts-ár. csisz-ár, hat-ár, szakad-ár, csapod-ár, folyond-ár, bogl-ár* (bogol-ár), *flis-ér, us-ér, töltis-ér, lünd-ér, felleng-ér.* Ezekben az illető igék részestüljének módosítása, s bizonyos cselekvési szokottságot, hajlamot, képességet, illetőleg gyakorlatot fejez ki, pl. *buvár, nyusár, rovár,* aki buvni, nyúzni, róni szokott, vagy képes, azaz gyakorlatilag *buvó, nyúló, rovó.* Ezen alapfogalomnál fogva egyeznek vele a szintén igékhé járuló latin: *or*, mint: *sartor*, szabó (szab-ár), *sutor, lector, cantor,* stb. a német: *er*, mint: *Taucher,* buvár, *Treiber* hajtsár, *Trichter* töltésr, stb. a szláv: *ár, ér,* pl. *bludár* bujdosó, *pissár* író, *rovár, krajtsár* szabó. 2) Elavult vagy elvont gyökökből, mint: *mad-ár, bog-ár, ag-ár, kos-ár, gyap-ár, sud-ár, sugár, lajh-ár, snik-ár, hin-ár, gun-ár, sop-ár, sov-ár, posz-ár, esztý-ár, led-ér, eg-ér, gyök-ér, stég-ér, feh-ér, köv-ér, feny-ér, ves-ér,* stb. Némelyekben ezek közül ékvesztő, vagyis eredetileg rövid *ar er*, mint: *mad-ar-ak, bog-ar-ak, ag-ar-ak, kos-ar-ak, sud-ar-ak, eg-er-et, gyök-er-et,* stb. 3) Önálló nevekből képez bizonyos tárgyakkal bándó, foglalkodó személynevet, kézmivest, ú. m. *kád-ár, bod-nár,* (bodon-ár) *tim-ár, kulcs-ár, tús-ér, göröncs-ér, tés-ér.* Ezen értelemben leginkább a szláv, asután a német és latin nyelvekkel egyezik, pl. *csizmadr* csizmadia, *klobucsár* kalapos, *koldár* kerékgyártó, *remenár* szíjgyártó; *Gárber* timár, *Fürber* festő, *Wagner* kocsigyártó; *sutor, sartor, torneator,* stb. 4) Több, idegen nyelvekből kölcsönözött szók végszótagját képezi, mint: *káplár, bognár, szandár, cséger, hóhér* vagy *hóhár, pallér, gavallér.* Mindezekről részletesebben, s az *ar, er, or, ör* képzőkkel öszvefűgésben, I. R, képző.

ÁRAD, (ár-ad) őnh. m. *arad-t.* Mondjuk vízről, folyóról, midőn nagyobb tömegben öszvegyűlvén, dagad, emelkedik, illetőleg mind szélességében, mind magasságában vett árja növekedik. *Árad a Duna, Tisza. Két, három lábnyit dradt huszonnégy óra alatt.* Igeköztökkel: *kídrad, szélárad, elárad, megárad.* Átv.

ért. szaporodik, sokasodik, terjed. *Rdnk áradt a sok baj.* Szanszkrit nyelven: *ardh*, am. nő, szaporodik, növekedik, a török *art-mak*, szintén am. nőni, nevedni, nagyobbodni.

ÁRADÁS, (ár-ad-ás) fn. tt. *áradás-t*, tb. —ok.

1) Víznek, folyónak, tónak nagyobbodása, dagadása, növekedése. *Tavasszi, nyári áradás. Duna, Tisza, Balaton áradása.* 2) A medréből kinyomuló s partjain túlcsepülő víz szétömlése, özöne. *Az áradás elpusztította vetéseinket. Áradás ellen gátokat, töltéseket csinálni.* A törökben is *artis* növés, nevedés, nagyobbodás.

ÁRADAT, (ár-ad-at) fn. tt. *áradat-ot*. A földagadt, s rendkívüli magasságra emelkedett víz állapota, továbbá maga a földagadt víz tömege. „Áradat levén kedig, a folyó omla a házra.“ „Kimene ő tanejtványival Cedronnak áradatja elve“ (trans torrentem Cedron). Münch. cod.

ÁRADOZ, (ár-ad-oz) önh. m. *áradoz-tam*, —*tdl*, —*ott*, par. —s. A víz fokoként és folytonosan emelkedik, dagadoz, terjedez. Átv. ért. mondjuk bezédéről, előadásról, mely szavakban túlzólag bővelkedik, mely szószaporítva, mintegy zizenyösen nyilatkozik.

ÁRADOZÁS, (ár-ad-oz-ás) fn. tt. *áradozás-t*, tb. —ok. 1) A víznek folytonos emelkedése. 2) Átv. ért. beszéd, irás vagy indulatbeli túllömlengés, ömledezés, szószaporítás.

ÁRADOZÓ, (ár-ad-oz-ó) mn. tt. *áradozó-t*. Általán, ami áradoz, tulajdon és átv. értékenyben. *Áradozó folyamok. Áradozó bessed. Áradozó szívömlengés.*

ÁRAP, (ár-ap) ösz. fn. *árap-ot*. Az *árad* igének *ár*, és *apad* igének *ap* gyökeiből alkotott szó, jelenti a nyílt tengernek rendszerent váltakozó emelkedését és süllyedését. (Fluxus et refluxus. Fluth und Ebbe). Némelyek szerint: *árapály*.

ÁRAPATAK, helyragokkal: *Árapatak-on*, —*ra*, —*ról*; vagy *Árapataka*, helyragokkal: —*patakán*, —*patakára*, —*patakáról*. Falu Erdélyben.

ÁRASZT, (ár-aszt) áth. m. *áraszt-ott*, par. *áraszsz*, htn. —*ni* vagy —*ani*. Eszközlí, okozza, hogy a víz áradjon, dagadjon, növekedjék, illetőleg a folyók, tavak vizeit szaporítja. *A folyókat árasztják a gyakori záporok, felhősakadások, olvadó havak.* Átv. ért. sokasítva terjeszt. *Eldrasztani az országot papirospénzzel. A polgárok meghasonlása sok bajt áraszt a házra.*

ÁRASZTÁS, (ár-aszt-ás) fn. tt. *árasztás-t*, tb. —ok. Víznek, vagy átv. ért. bizonyos dolgoknak szaporítása, terjesztése.

ÁRBÉCS, (ár-bécs) ösz. fn. Az eladó jószágnak, illetőleg árunak, portékának, kelmének stb. tartott, vagy szabott vagy becü szerint kimondott értéke.

ÁRBÉCSLÉS, (ár-bécslés) ösz. fn. Valamely tárgy, jószág, áru adásvevési értékének, illetőleg árának meghatározása.

ÁRBOCZ, fn. tt. *árbocs-ot*. A nagy hajókon föllíftott magas aszfa, melyhez a vitorlarúdak és alattaágok kötvék. *Egy, két, három árboccsal felszerelt tengeri hajó.* „Mintegy árbocz úgy magaslik.“ Kisfaludy K.

„Ha reményid *árboczát*
Sors vizálya széttöré,
Nézz a csillagok köré:
Ők lesznek vezéreid
Ha szívvedben él a hit.“

Bajza.

A dunai hajókon a kötél tartó illetén szálfá vagy rúd neve: *örfa*, mely a hajó orrára van illesztve.

Gyöke *ár* valószínűleg rokon a magasságot jelentő *árad*, *orom*, *orj* szók *ár* or gyökeivel, s egészben hasonló hozzá a latin *arbo*s vagy *arbor*, mely árbozot is jelent. Régi emlékekben előfordul mint személynév: „Arbucz cumanum cognatum nostrum.“ Kun László király levele. A pozsonyi krónika szerint: *Arbus*.

ÁRBOCZCSINÁLÓ, (árbocz-csináló) ösz. fn. Faragó ácsmives, ki faszálakból árboczokat készít.

ÁRBOCZFÁ, (árbocz-fa) ösz. fn. L. **ÁRBOCZ**.

ÁRBOCZKAS, (árbocz-ka)s ösz. fn. A tengeri hajókon, erős rudakból szerkezett s korlattal kerített kasforma alkotvány az árbocz tetején, a hajóór és körülnézni akaró kapitány számára.

ÁRBOCZKASKÖTÉL, (árbocz-ka)s-kötél) ösz. fn. Az árboczka megerősítésére szolgáló kötelek.

ÁRBOCZKASVITORLA, (árbocz-ka)s-vitorla) ösz. fn. Az árboczkason lengedező vitorla.

ÁRBOCZKÖTÉL, (árbocz-kötél) ösz. fn. Általán az árbocz felszereléséhez szükséges kötelek, különösen kötéllepeső, melyen az árboczfára másznak.

ÁRBOCZMESTER, (árbocz-mester) ösz. fn. Hajógyári főügyelő, kinek kötelessége az árboczok készítésére, s azok célirányos felszerelésére vigyázni.

ÁRBOCZOS, (árbocz-os) mn. tt. *árboczos-t* vagy —*at*, tb. —*ak*. Árbocczal ellátott, felszerelt. *Árboczos gálya, gőzhajó. Két, három árboccos tengeri hajó.*

ÁRBOCZOZ, (árbocz-oz) áth. m. *árboczoz-tam*, —*tdl*, —*ott*, par. —s, htn. —*ni*. Árbocczal ellát, felszerel. *Árboczozni a gályákat, hajókat.*

ÁRBOCZOZAT, (árbocz-oz-at) fn. tt. *árboczozat-ot*. Árboczkészület, amint tudniillik az árbocz felszerelve van minden hozzávalókkal véve.

ÁRBOCZPÓT, (árbocz-pót) ösz. fn. Az árbocz tetejéhez toldott rúd.

ÁRBOCZSUDÁR, (árbocz-sudár) ösz. fn. Az árboczfa csúcsa, kellő tejeje.

ÁRBOCZTALAN, (árbocz-talan) mn. tt. *árbocz-talan-t*, tb. —ok. Aminek árbocza nincs, árboczától megfosztott. *Árbocztalan dereglye, sajka, kis hajó.* Hátzókép am. árbocz nélkül, árbocztalanul.

ÁRBOCZTALANÍT, (árbocz-talan-ít) áth. m. *árbocztalanít-ott*, par. —s, htn. —*ni*, vagy —*ani*. Árbocztalanná tesz, árboczától megfoszt.

ÁRBOCZTÁM, (árbocz-tám) ösz. fn. Az árbozot támasz gyanánt megerősítő rudak, hogy ne ingadozzon.

ÁRBOCZTÁMASZ, I. **ÁRBOCZTÁM**.

ÁRBOCZTOLDALÉK, I. **ÁRBOCZPÓT**.

ÁRBOCZVITORLA, (árbocz-vitorla) ösz. fn. Az árboczra pányvázott fővitorla.

ÁRCSÖKKENÉS, (ár-csökketés) ösz. fn. Az adásvevései jószágok, árucikkek becseinek alászállása, olcsósodása.

ÁRCSÖKKENTÉS, (ár-csökkentés) ösz. fn. Az adásvevései alkuban a hagyott, vagy tartott árnak leebb szállítása, kevesbítése, különösen árverés alkalmával, midőn a kevesebbet követelőnek engednek valamely munkát, szolgálatot, stb.

ÁRDÁNY, falu Erdélyben; helyr. *Árdány-on*, —*ra*, —*ról*, vagy *Árdány-ba*, —*ban*, —*ből*.

ÁRENDA, (az *áron-ada* szóból öszvetéve) fn. tt. *árendát*, tb. *árendák*. Jelent haszonbért, vagyis oly adózási fizetést, árt, melyet valamely birtok, vagy jószág haszonvételeért adnak. *Jószágot árendába adni, venni. Árendát fizetni. Az árendát fölverni, leszállítani. Árendában birtni.* Egyébiránt előfordul a francia, olasz és középkori latin nyelvekben is. A francia nyelvben *arrender* am. árendálni és *arrendement* am. árenda, melyeket a *rente* (olaszul *rendita*) szótól származtatnak.

ÁRENDAÉV, (árenda-év) ösz. fn. Valamely jószág haszonvételére kitűzött év; haszonbéri év.

ÁRENDAKÖTÉS, (árenda-kötés) ösz. fn. Az illető jószág tulajdonosa és annak kibérlője közötti szerződés; haszonbérkötés.

ÁRENDAKÉP, (árenda-kép) ösz. ih. Haszonbéri mineműségben, árendában, úgy mintha árendába volna adva.

ÁRENDAKÉPEN, I. ÁRENDAKÉP.

ÁRENDÁL, (árenda-al) áth. m. *árendál-t*, htn. —*ni*. Haszonbérbe vesz. *Házat, rétét, kertét, pusztát, urodalmat árendálni.*

ÁRENDÁLÁS, (árenda-al-ás) fn. tt. *árendálás-t*, tb. —*ok*: Árendába vévés, árendakép bírás; haszonbérlet.

ÁRENDALEVÉL, (árenda-levé) ösz. fn. Haszonbérleti szerződést tartalmazó oklevél.

ÁRENDAPÉNZ, (árenda-pé) ösz. fn. Haszonbér fejében fizetett vagy bevett pénz.

ÁRENDÁS, (árenda-as) I. fn. tt. *árendás-t*, tb. —*ok*. I. HASZONBÉRLŐ. A zsidót a köznép rendszeren árendásnak nevezi, minthogy a zsidók, kivált faluhelyeken árendában laknak, s árendakép bírnak jószágokat, II. mn. tt. *árendás-t*, vagy —*at*, tb. —*ak*. Ami árendába vagyis haszonbérbe van kiadva, kivéve. *Árendás föld, rét, kert, jószág.*

ÁRESÉS, (ár-esés) ösz. fn. I. ÁRCSÖKKENÉS.

ÁRFOLYAM, (ár-folyam) ösz. fn. Az árjóságoknak kelendősegi becae, értéke, melylyel jelennem bír. *Piaci árfolyam. Börzei papirok, államkötelevények, ezüst, arany árfolyama.*

ÁRFOLYAMJEGYZÉK, (ár-folyam-jegyzék) ösz. fn. Jegyzék, mely az áruk jelenleg folyó árát, becset, értékét előadja.

ÁRGÁT, (ár-gát) ösz. fn. Az árvíz szétömlése ellen épített főtájt belső oldalán fekvő védtöltés.

ÁRGYAS, falu Erdélyben; helyr. *Árgyas-on*, —*ra*, —*ról*.

ÁRIA, (olasz eredetű) fn. tt. *áriát*, tb. *áriák*. Zenészeti nyelven am. valamely dalnak, éneknek lengése. Újabb időben *dallam*-nak nevezik.

ÁRIGÉRET, (ár-igéret) ösz. fn. Azon ár, melyet a venni akaró a tartott árból valamit lealkudva ígér.

ÁRISTOM, fn. tt. *áristom-ot*. Francia nyelvűből (arrét) a németek által (Arrest) hozzánk átszivárgott szó. L. BÖRTÖN.

ÁRHORGONY, (ár-horgony) ösz. fn. Horgony a tengeri hajókon, melyet nagy hullámsáskor vetnek le.

ÁRJEJYZÉK, (ár-jegyzék) ösz. fn. 1) Jegyzék, mely az eladó vagy bevásárlott jószágokat, árukkal együtt részletesen tartalmazza. 2) Oly kereskedési vagy iparos könyv kivonata, melybe az eladott áruk, vagy készített munkák ára szokott följegyeztetni. *Kalmárok, bollosok, szabók, vargák árjegyzékai.*

ÁRJEJYZÉKI, (ár-jegyzéki) ösz. mn. Árjegyzéket illető, arra vonatkozó; árjegyzékbe foglalt.

ÁRJEJYZÉKKÖNYV, (ár-jegyzék-könyv) ösz. fn. Kereskedők, kalmárok, iparosok könyve, melyben az eladott jószágok, illetőleg készített munkák ára, értéke, díja följegyeztetik.

ÁRKA, (ár-ok-a) fn. tt. *árkát*, tb. *árkák*. Hadtani műszó, s am. föld alatt ásott út, árokféle menet, mely az erőd sáncaiba vezet.

ÁRKÁSZ, (árk-ász, vagy ár-ok-a-ász) fn. tt. *árkász-t*, tb. —*ok*. A hadi mérnökök testületéhez tartozó katona, ki az ostromlott várak körül földalatti árkokat ás. (Sapeur).

ÁRKÁSZ, (ár-ok-ász) önh. m. *árkász-tam*, —*tdl*, —*ott*, par. —*sz*. Földbe és föld alatt árkot ás. Azon szavaink egyike, melyek igék és nevek egy alakban. V. ö. ÁRKÁSZ, fn.

ÁRKÉNT, (ár-ként) ih. Átv. ért. nagy bőségben, árhoz hasonló terjedésben, sokasággal. *Árként tóduló hadseregek. A futó homok árként elbortítja a földet.*

ÁRKI, puszta Fehér megyében; helyragokkal: *Árki-ba*, —*ban*, —*ből*.

ÁRKOCSKA, (ár-ok-ocs-ka) kics. fn. tt. *árkocskát*, tb. *árkocskák*. Kicsiny, keskeny, nem mély árok.

ÁRKOL, (ár-ok-ol) áth. m. *árkol-t*. Árkot ás, árkot húz, árokkal kerít, vagy elválaszt bizonyos tért. *Árkolni az országút széléit, a legelőt, réteket határait. Körülárkolni az aklot.* Önhatólag véve am. árokásással foglalkodik. *Cselédeit elküldötte árkolni.*

ÁRKOLÁS, (ár-ok-ol-ás) fn. tt. *árkolás-t*, tb. —*ok*. Árokásás, árokhúzás. *Az árkolást ölenként fizetni.*

ÁRKOLAT, (ár-ok-ol-at) fn. tt. *árkolatot*. Árok egész terjedelmében, hosszában véve, amint elkészítve áll; árokból álló kerítés, határvonal. *Hosszu, széles, mély árkolattal kerített akol. Fákka, bokrokkal betöltött árkolat. Vár árkolatában termő sás. Vízzel töltött árkolat.*

ÁRKOLO, (ár-ok-ol-ó) fn. tt. *árkoló-t*. Munkás, napszámós, aki árkot ás. *Napi díjért vagy ölszámra dolgozó árkolók.*

ÁRKOS, (ár-ok-os) mn. tt. *árkos-t* vagy *-at*, tb. — *ak*. Árokkal ellátott, aminek mentében vagy határan, kerületén árkot ástak. *Árkos út. Árkos határvonal Árkos kert, rét.* Van ily nevű falu Erdélyben.

ÁRKOSHÁZA, puszta Zala megyében; helyragokkal: *Árkos-házán, —házára, —házáról.*

ÁRKUS, a latin *arcus*-ból, fn. tt. *Árkus-t*, tb. — *ok*. Papirosról szólva am. ív. *Árkus papiros = ív papiros.* L. ÍV.

ÁRKUS, (árok-os) falu Bihar, és puszta Somogy megyében; helyragokkal: *Árkus-on, —ra, —ról.*

ÁRKUSHAGYÓ, puszta Somogy megyében.

ÁRKUSONKÉNT, I. ÍVENKÉNT.

ÁRLAP, (ár-lap) ösz. fn. Jegyzék, mely a vámokon, réveken, hídakon, harminczadokon általszállított jószágoktól fizetendő díjak lajstromát tartalmazza. *Árlap szerint fizetett hídvám.* (Tariffa).

ÁRLEJTÉS, (ár-lejtés) ösz. fn. Az árverés azon neme, midőn bizonyos munkát, vállalatot, szolgáltatást, szóval kötelezettséget annak engednek által, aki azt a kikiáltott díjon alul legolcsóbban teljesíteni ígérkezik. *Árlejtés útján föl vállalni a város világitását, az utcák süprését.*

ÁRLEJTÉZ, (ár-lejtéz) ösz. áth. Az árverésben kikiáltott díjon alul kevesebbet, olcsóbbat ígérkezik valamit tenni, magára vállalni, teljesíteni.

ÁRLESZÁLLÁS, **ÁRLESZÁLLÍTÁS**, I. **ÁRCSÖKKENÉS**, **ÁRCSÖKKENTÉS**.

ÁRLEVÉL, (ár-levél) ösz. fn. Falevél, melynek karimája ár vagy tüformára köröskörül hegyes. Továbbá, bizonyos fanemek, nevezetesen fenyveknek árhoz hasonló levele, máskép: *tülevél.*

ÁRMÁDIA, az idegen *Armée* után módosított fn. Főfegyverzett, fegyverben álló, háborura fölszerelt hadsereg.

ÁRMÁLIS, latin eredetű, az *arma* (am. czímer) szóból alakult *armalis* literac után származtatva, s am. nemeslevél, mely jószág nélkül adatik. L. **NEMESLEVÉL**.

ÁRMÁLISTA, fn. tt. *ármálistát*, tb. *ármálisták*. Nemesember, kinek csak nemeslevele van a fejedelmétől, de azzal jószág nem adományoztatott, ezen szótól: *arma*, fegyver, czímer, minthogy a nemességgel többnyire czímer is adatik, s a fegyverviselés megengedettik.

ÁRMÁNY, (ár-mány vagy ár-t-mány) fn. tt. *ármány-t*, tb. — *ok*. Öseink által a pogány hittel behozott régi szó, mely gonosz szellemet, ártalmas istent jelent, ki minden jót gátolni törekszik. Átv. am. cselszövény, mások kárára, veszedelmére törekvő furfangosság.

Többek véleménye szerint egy a persa *ahriman* vagy *ahraman* vagy *ahriman* vagy *ahrima* szóval, melynek megfelel a zendben: *anhrimainju* am. rosztat forraló vagy ártó szellem.

ÁRMÁNYKODÁS, (ár-mány-kod-ás) fn. tt. *ár-*

mánykodás-t, tb. — *ok*. Cselszövény, mások kárára törekvő tervek forralása.

ÁRMÁNYKODIK, (ár-mány-kod-ik) k. m. *ármánykod-tam —tál, —ott*. Mások ártalmára, kárára, megrontására czélzó terveket forral, titkosan, furfangosan áskálódik.

ÁRMÁNYOS, (ár-mány-os) mn. tt. *ármányos-t* vagy *-at*, tb. — *ak*. 1) Gonosz, furfangos, alattomos cselszövény. 2) Szelidebb ért. dévaj, pajkos, csintalan, kópé, tréfás, szóval olyan ember, kinek elmés leleményességén nehéz kifogni. *Ejnye az ármányos beh megréféll! Ármányos fű vagy te öcsém!*

ÁRMIVES, (ár-míves) ösz. fn. Árféle eszközöket készítő kézmives.

ÁRNŐ, (árnő) fn. tt. *árnő-t*. Növénynem az öthímeack és egyyanyások seregéből; csészéje öthasábú, bokrétája töltésű, torka beboltolt, kifelé csucsorodó kúpos bolttal, levelei a kutyanyelvhez hasonlóak. Több fajtái vannak. (Cynoglossum. L.)

ÁRNY, (ár-ny) fn. tt. *árny-at*. Meghosszabbított alakban I. **ÁRNYÉK**. Képzésre hasonló a *szár-ny, horny, tor-ny, gor-ny, gör-ny, szür-ny, kör-ny* szókhöz. Rövidített alakban leginkább az újabb irodalom hozta szokásba, származékaival együtt: *árnyal, árnyas, árnyaz.*

ÁRNYAD, (ár-ny-ad) önh. m. *árnyad-t*. Erdélyi szó, am. félhalóvá, féldöglővé válik. Rokon hozzá a felhangú *ernyed*, valamint *árny*, am. *ernyő*.

ÁRNYADOZ, (ár-ny-ad oz) önh. m. *árnyadoz-tam, —tál, —ott*, par. —z. Haló vagy döglőfélben van, halni, dögleni készül. *Árnyadoz a csibe.*

ÁRNYAL, (ár-ny-al) áth. m. *árnyal-t*. A festészetben am. a rajzolt, festett kép homályos oldalát vonások vagy festék által utánozza, s a világosabb oldalról megkülönbözteti (Schattiren).

ÁRNYALÁS, (ár-ny-al-ás) fn. tt. *árnyalás-t*, tb. — *ok*. Árny kifejezése a festésben, rajzolásban. (Schattirung).

ÁRNYALAT, (ár-ny-al-at) fn. tt. *árnyalat-ot*. A festett vagy rajzolt képnek árnyoldala. Átv. ért. hasonlat, mely valaminek képét, illetőleg mivoltát némileg csak úgy homályosan viszonzozza vagy mutatja.

ÁRNYAS, (ár-ny-as) mn. tt. *árnyas-t* vagy *-at*, tb. — *ak*. Aminek árnya van, ami árnyat vet. *Árnyas fa. Árnyas erdő, völgy.* Hosszabbítva: *árnyékos.*

A szanszkritban *pernasia*, helleniül *παρσασια*, am. árnyas.

ÁRNYAZ, (ár-ny-az) áth. m. *árnyaz-tam, —tál, —ott*, par. —z. Árnyával valakit betakar, valamire árnyféle homályt vet, elzárván tőle a világosság sugarait. *Mezei lakát árny lombok árnyazzák.*

ÁRNYAZÓ, (ár-ny-az-ó) mn. és fn. tt. *árnyazó-t*. 1) Ami árnyat vet, árnyal beföd, homályosít. 2) Mint főnév jelent át nem látszó testből álló készüléket, ernyőt, melyet égő gyertya vagy lámpa elé vagy kőre szokás alkalmazni, hogy azok lobogó világa a szemeket ne sértse.

ÁRNYÉK, (ár-ny-ék) fn. tt. *árnyék-ot*. 1) Valamely tömör, át nem látszó testnek homályos oldal-

képe, mely az által képződik, hogy az illető test a világsugarakat át nem eresztí, mi által annak tuló oldala homályban marad. *Árnyékát látni a falon. Róvid, hosszú, messze nyúló árnyék. A hajszálnak is van árnyéka.* Km. *Délben kicsin, estve nagy árnyékot vet a test. Fák, házak árnyéka. A nap égető heve ellen árnyékot keresni, árnyékba bújni. Árnyékban ülni.* 2) Szélesb ért. világosság hiánya, sötétség, sűrű homály. 3) A festészetben és rajzolásban a festett vagy rajzolt tárgy homályosabb oldala, mennyiben az a valódi árnyék képét utánozza. 4) Átv. ért. valami hiú, mulandó, valódiságot nélkülöző dolog, csalékony látászat, tünemény. *Sovány, mint az árnyék. Meg nem ijed a maga árnyékától.* Km. *Árnyékvilág. Árnyék után kapkodni. Csak árnyéka annak, ami hajdan volt.* 5) Erkölcsi homály, becselenség. *Esen tett nagy árnyékot vet hírére, nevére.* 6) Költői képes kifejezéssel a megholtak lelke, szelleme.

Alapfogalomban egyezik vele: *ernyő*, mint árnyékot tartó eszköz, fődő; sőt régente ezzel egyértelembe is használtatott. „*És megkésejjetik az árnyék (et praeparabatur umbraculum) avagy a sátor.*“ (Bécai cod.) Különben gyökre néve a terjedést jelentő *ár* szóval rokonítható. Képzésre hasonlók hozzá: *esárny-ék, kőrnny-ék, táj-ék.* A szanszkritban *parnasie* am. árnyas, honnan némelyek szerint a hellen *παρῳός* származik.

ÁRNYÉKHAL, (árnyék-hal) ösz. fn. Tengeri fekete halfaj.

ÁRNYÉKJÁTÉK, (árnyék-játék) ösz. fn. Sötét kamrának nevezett láttani játékkészület, mely a bele helyezett képek árnyait játszilag és nagyítva mutatja.

ÁRNYÉKKÉP, (árnyék-kép) ösz. fn. Oly kép, illetőleg festmény vagy rajzolat, mely valamely tárgyat csak árnyalva, vagy árnyékoldalról tüntet elé. Átvett ért. az erkölcsi tulajdonságnak, állapotnak kevésbé ajánlatos oldalról mutatása, előadása.

ÁRNYÉKLAT, (ár-ny-ék-ol-at) fn. tt. *árnyéklat-ot.* A festett vagy rajzolt testnek illő helyen kinymott árnyékoldala.

ÁRNYÉKLÓ, (ár-ny-ék-ol-ó) l. **ÁRNYAZÓ**.

ÁRNYÉKMUTATÓ, (árnyék-mutató) ösz. fn. Mutató, mely vetett árnyéka által jelenti az időt, pl. a napóra árnyékmutatója.

ÁRNYÉKOL, (ár-ny-ék-ol) áth. m. *árnyékol-t.*

1) Árnyékkal beföd, betakar, árnyékot vet valamire. 2) L. **ÁRNYAL**.

ÁRNYÉKOLÁS, (ár-ny-ék-ol-ás) fn. tt. *árnyékolás-t, tb. —ok.* 1) Árnyékkal befödés, takarás, elhomályosítás. 2) A festett vagy rajzolt tárgy árnyékoldalának kiténtetése.

ÁRNYÉKÓRA, (árnyék-óra) ösz. fn. 1) L. **NAPÓRA**. 2) Szélesb ért. valamely mozdulatlanul álló test árnyéka szerint kijelölt időmutató.

ÁRNYÉKOS, (ár-ny-ék-os) mn. tt. *árnyékos-t v. —at, tb. —ak.* Aminek árnyéka van, ami árnyékot, homályt vet, illetőleg ernyős, hűvös. *Árnyékos sűrű erdő, lomb. Árnyékos lugosban éldélni. Árnyékos napalkonyat.*

ÁRNYÉKOZ, (ár-ny-ék-oz) áth. m. *árnyékos-tam, —tál, —ott, par. —s.* Árnyékkal beföd, árnyékosná tesz. Átv. bibliai ért. „*És a Magasságbelinek ereje megárnyékoz téged*“ azas nemzőképen reád száll. Luk. I. 35.

ÁRNYÉKOZÁS, l. **ÁRNYÉKOLÁS**.

ÁRNYÉKRAJZ, (árnyék-rajz) ösz. fn. Valamely test, különösen arcz árnyékoldalának vázlata. Szélesb átv. ért. oly leírás, mely valaminek csak általános alapvonalait adja.

ÁRNYÉKSZÉK, (árnyék-szék) ösz. fn. Szükséget, belüritést végezni való székemű ülőhely, illetőleg hajlék, kamara; némely tájakon: *buda, budár, putri, perváta, Páldátus konyhája, pöcse.*

ÁRNYÉKSZÉKTISZTÍTÓ, (árnyék-szék-tisztító) ösz. fn. Ki az árnyékszékben összevgyült ganéjt kihordja, mit rendesen a községbeli serhák vagy kutyapeczérek szoktak végezni.

ÁRNYÉKTARTÓ, (árnyék-tartó) ösz. fn. Általán mindenféle ernyő, ellenző, ami a világosság elé árnyékot vet.

ÁRNYÉKVIADAL, (árnyék-viadal) ösz. fn. Hiú, haszontalan dolog fölötti viaskodás; hányiveti handabanda.

ÁRNYÉKVILÁG, (árnyék-világ) ösz. fn. Képes kifejezéssel am. ezen mulandó földi élet. *Ha az Úr Isten kiszólt az árnyékvilágból.*

ÁRNYJÁTÉK, l. **ÁRNYÉKJÁTÉK**.

ÁRNYMELLÉK, (árny-mellék) ösz. fn. Az árnyék széleinek vékonyabb homályzata, árnyak árnya, félárnyék. (Penumbra).

ÁRNYMÉRŐ, (árny-mérő) ösz. fn. Láttani eszköz, mely a testek árnyainak egymástól különbözését mutatja, s mely által azok átlátásosági fokát meg lehet határozni.

ÁRNYRAJZ, l. **ÁRNYÉKRAJZ**.

ÁRNYTALANOK, (ár-ny-talan-ok) több. fn. tt. *árnytalanok-at.* Földleírásban így nevestetnek az egyenlítő alatti lakosok, kiknek úgyszólván majd mindig fejük fölött van a nap, minélfogva testök alig vet némi árnyat.

ÁROK, (ár-ok) fn. tt. *árkot, tb. árkok.* 1) Földbe ásott hosszukás mélyedés, kerítésül, határu, vízfölfo-góul, vagy akármily más czélból. A *verem- és gödör-től különbözik*, mert ezek nem hosszukásak, hanem kerekded vagy szabálytalan alakúak. *Mély, széles, hosszú árok. Árok medre, fenéke, partja, széle. Út mentében ásott árok. Bedőlni az árokba szekerestül. Árkot ázni, húzni. Árkot ugrani. Árkon, bokron túl lenni. Akkor mondj hoppot, mikor általugorad az árkot.* Km. *Árkon kívül hegymester, am. az alája rendelt határon túl, aki tovább akar terjeszkedni, mint hatalma van.* 2) Különösen csatorna. *A visenyős réteken, legelőbön árkokat húzni. Árokba csapolni a vizet.* 3) Folyók medre, teknője, melyet ásás által szabályoztak. *Rákos, Zsitva árka.* 4) Erődök körül ásott mélység. *Vár árka.* 5) Falu Ungban, s pussta Trencsében.

Azon *ár* ar gyökü azok osztályába tartozik, me-

lyek metszésre, hasításra vonatkoznak, mint: *ártány*, s az előtétes: *bárd*, *dárda*, *nyárs*; ide tartozók: *arat*, *ort*, stb. Hasonló hozzá némely hazánkbeli szláv nyelvjárásokban divatozó, s valószínűleg tőlünk kölcsönzött: *járek*.

Képzésre nézve s mint hangugrató hasonló a *mar-ok*, *far-ok*, *sar-ok*, *bur-ok*, *hur-ok*, *szur-ok*, *tor-ok*, *suly-ok* s némely más szókhöz.

ÁROKALJA, (árók-alja) ösz. fn. 1) Így nevezetnek a kerített városok azon részei, melyek az árok közelében esnek; váralja, bástyaalja. 2) Helység neve Doboka megyében.

ÁROKÁSÓ, (árók-ásó) ösz. fn. 1) Munkás, aki árkokat húz, ás. 2) Eszköz, melylyel árkot ásának.

ÁROKBÉLLÉS, (árók-béllés) ösz. fn. Az árok belső oldalainak kövel vagy téglával kirakása, hogy be ne dőljön, vagy gyöpos hanttal kirakása.

ÁROKCSA, (ár-ok-csa) kies. fn. I. **ÁRKOCSKA**.

ÁROKSÁNCZ, (árók-sáncz) ösz. fn. Erdők körül ásott árok; várárok.

ÁROKSZÁLLÁS, (árók-szállás) ösz. fn. Mezőváros a Jászságban; helyragozva *Árokszállás-ra*, —on, —ról. „Árokszállás, Kecskemét, nyerit a ló, ehtnek.“ Népd.

ÁROKSZÖG, (árók-szög) ösz. fn. Szög, melyet két ároksáncz képez.

ÁROKTALAP, (árók-talap) ösz. fn. Árok, különösen sánczárok feneké.

ÁROKTOROK, (árók-torok) ösz. fn. Szűk nyílás, melyen az ároksánczba lehet lemenni.

ÁROKTŐ, helység Borsod megyében. Helyr. *Áraktő-n*, —re, —ről.

ÁROL, (ár-ol) áth. m. *árol-t*. Valaminek árát meghatározza, megbecsüli, kiszabja. Régiiesen am. *írúl*. L. **ÁRÚL**.

ÁROLÁS, I. **ÁRÚLÁS**.

ÁROMLÁS, (ár-omlás) ösz. fn. A földagadt, s medre partjait áthágó víznek kitolulása, szétözönlése.

ÁRONG, (ár-ong) gyak. önh. m. *árong-ott*. L. **ÁRADOZ**.

ÁRORR, (ár-orr) ösz. fn. Növénynem az egyfalkások seregéből, mely a világ minden részeiben tenyészik, s nevét anyaszálainak árformájától veszi. Fajai: *bürök*-, *daru*-, *golya*-, *pézma*-, *római*-, stb. ár-orr. (Geranium. L.)

ÁROS, (ár-os, vagy ár-u-os) fn. tt. *áros-t*, tb. —ok. Általán, kalmár, kereskedő, aki holmi árukkal üzérkedik. Jobbára öszvetett szóokban használják. *Vadáros*, *fűszeráros*, *könyváros*. Egyébiránt szabatosabban: *árus*, minthogy alapja *aru*, tehát: *könyvárús*, *gyógyszerárús*, stb.

ÁROS, (ár-os) mn. tt. *áros-t*, vagy —at, tb. —ak. 1) Aminek kitünő ára van; becses, drága. *A mesterség, míg tiltos, áros*. Km. 2) Eladandó. *Mindön örökségkel árossá tevén* (áruba bocsátván) *és eladrán*. Debreczeni legendáskönyv. 3) A ki árul. *Áros ember* Pesti Gábornál am. kereskedő. Vétetik főnévnek is, pl. *könyvárús* vagy —*árus*, midőn tt. *könyvárós-t*, tb. —ok.

ÁROSÍT, (ár-os-ít) áth. m. *árosít-ott*, par. —s, htn. —ni v. —ani. 1) Árossá, becsessé, drágává tesz, árát neveli valaminek. 2) Am. árúl, áruba bocsát. V. ö. **ÁROS**.

ÁRPA, (ár- vagy ár-pa) fn. tt. *árpát*, tb. *árpák*. Közismeretű gabonafaj, mely halavány sárga, és szegletes magot terem. Virágai hármával egy bokorban, melyek között gyakran csak a középső nő. Kalászának alakja a többi gabonafajok között leginkább hasonlít a búzáéhoz. (Hordeum). Fajai sokfélék: *béka*-, *egér*-, *hámló*-, *hatsoros*-, *kétsoros*-, *laposfejű*-, *ősi*-, *tavaszi*-, *tengeri*-, *csóré*-, stb. árpa. *Búzátt porba, árpát* (t. i. tavaszit) *sárba kell vetni*. Km. *Árpából sert főni*. *Árpával abrakolni a lovat, hízalni a disznót*. Egészen egyezik vele a török *arpa*, és mandsu *arfa*; finnül *ohra*, *otra*. Átv. ért. a szembéjén támadó kemény, pirosas bibircső, mely rendszerint magától el szokott mulni.

Nevét valószínűen árrhoz hasonló szűrés szálkáitól kapta. Némely tájakon röviden: *arpa*, a hangokban hasonló német *Haber* zabot jelent.

ÁRPAARATÁS, (árpa-aratás) ösz. fn. Az érett árpának sarlóval letesztése, s kévákbe kötése.

ÁRPACZUKOR, (árpa-czukur) ösz. fn. A gyógyszerárakban am. tisztított czukor, melyet árpalében mindaddig főznek, míg nyulós és sűrű nem lesz, aztán vékony hengerkébe sodorva hurut ellen adják.

ÁRPÁD, tulajdon név, tt. *Árpád-ot*. Némelyek, mint Dankovszky, *arany pad*-tól származtatják; Biborban született Koszta Arpades-nek írja. Főszemély a kilencedik századbéli hétmagyar között, s a mai hazánkba költözött őseink fejedelme.

Párduczos Árpád.

S késő százak után méltán láttassa vezérlő

Párduczos Árpádot, s hadrontó népe hatalmát.

Vörösmarty.

Árpád fia = Árpád maradéka, azaz magyar.

Ébredj nagy álmaidból,

Ébredj, Árpád fia!

Bajza.

Korunkban keresztnevéül használják, az ó testamentomi *Arfaxad* hasonlata nyomán. Ugyanitt előfordul *Árvád* helynév is; Erdélyben is van székely falu: *Árvádfalva*. Régi oklevelekben előfordulnak ezen helynevek is: *Árpádér* (Arpadir, 1280-ból, Mozsomban) *Árpádfejrőhegy* (Arpadfeeregh, 1211. 1899.), *Árpád-zuga* (Arpadsuka, 1269. Csallóközben) és *Árvád* (1211. 1229. Jerney. Nyelvkinccsek). A persa nyelvben *Arvand* (zendül *arvat*, *arvant*) am. nagyság, méltóság; *Orontes* hegye; ocean; stb. és személynév.

ÁRPÁD, helységek Bihar és Baranya megyékben.

ÁRPADARA, (árpa-dara) ösz. fn. Árpaszemekből őrölt dara. *A sertéseknek árpadarát adni*. V. ö. **DARA**.

ÁRPAÉRŐ, (árpa-érő) ösz. inn. Árpával együtt érő. Így nevezik azon korai körtefajt, mely a tavaszi árpával egyszerre szokott érni, mely hasonlat szerint van *búzaérő* és *rozsaérő* nevű körte is.

ÁRPAFŐ, (árpa-fő) ösz. fn. Az árpaféle gabona kalásza. *Teljes, üres árpafő*. Másképp, kivált ragozott állapotban, *árpafej, árpafejek*, stb.

ÁRPAFÖLD, (árpa-föld) ösz. fn. Szántóföld, melybe árpát vetettek, vagy melyen árpát szoktak termesztetni.

ÁRPAGYÖNGY, (árpa-gyöngy) ösz. fn. Apró, gyöngyhöz hasonló gömbölyűségű, finomabbféle árpakása.

ÁRPAKALÁSZ, (árpa-kalász) ösz. fn. Az árpaszár csúcsán emelkedő boglár, melynek toklászaiban az árpamagok rejlének. *Hosszú szállkás, csóré, szőretlen árpakalász*.

ÁRPAKÁSA, (árpa-kása) ösz. fn. Örlés által héjaiktól megtisztított árpaszemek, s a belőlők készített edel.

ÁRPAKÁSALÉ, (árpa-kásalé) ösz. fn. Sűrűbb vagy hígabb levesétel árpakásából. Különösen, pép-féle főzet a betegek számára.

ÁRPAKENYÉR, (árpa-kenyér) ösz. fn. Árpalisztból sültött, nehezebb emésztetű, de tápláló kenyér.

ÁRPALE, (árpa-lé) ösz. fn. Főzött árpából készített léféle ital különösen tréfas körülírással a közönséges sör neve, melyet árpából főznek, törökül: *arpasszu*.

ÁRPALEPÉNY, (árpa-lepény) ösz. fn. Árpalisztból sültött azegényes lepény.

ÁRPA LISZT, (árpa-liszt) ösz. fn. Finom porrá, vagyis lisztté őrlött árpa. *Árpalisztból sültött kenyér*. V. ö. LISZT.

ÁRPÁS, (ár-pa-as) mn. tt. *árpás-t*, vagy —at, tb. —ak. 1) Amiben árpa terem, vagy amiben árpát tartanak, hordanak. *Árpás szék, kamra*. 2) Árpával kevert. *Árpás takarmány, abrak*. Mint főnév tárgyese: *árpás-t*, tb. —ok, s jelent árpaföldet.

ÁRPÁS, helynév, Győr, Sopron és Somogy megyékben, tt. *Árpás-t*, tb. —ok, helyragokkal: *Árpás-
ra*, —on, —ról.

ÁRPASÉR, (árpa-sér) ösz. fn. Áztatott, s kicsi-
ráztatott árpából főzött, közismeretű részegítő ital.

ÁRPÁSTÓ, falu Erdélyben; helyr. *Árpás-tón*, —tóra, —tóról.

ÁRPASZALAD, (árpa-szalad) ösz. fn. Maláta a kicsi-
ráztatott árpából.

ÁRPASZALMA, (árpa-szalma) ösz. fn. Az árpaféle gabonának sásos levelű szára, melyet a marhának takarmányul szoktak adni. *Árpaszalmán telelt borjúk, tinók*.

ÁRPASZÉM, (árpa-szém) ösz. fn. Az árpaféle gabona egyes magva. Átv. ért. szemhéjon nőni szokott bibircső, egyszerűben: árpa.

ÁRPAVALÉRO, I. **ÁRPAÉRO**.

ÁRPÓT vagy **ÁRPÓTLÉK**, (ár-pót vagy árpótlék) ösz. fn. Azon ráadási öszveg, melyet valaki valamely pénzre vagy értékpapírra egyik nemnek a másikra cserélésénél fizet vagy kap. (Agió).

ÁRR, fn. tt. *árr-t*, tb. —ak. L. a hegyes eszközt jelentő **ÁR** rovata alatt.

ÁRRÉV, (ár-rév) ösz. fn. Rév, vagy kikötő, melybe csak a tenger dagadásakor lehet bejárni.

ÁRRVÉSŐ, (árr-véső) ösz. fn. Árrhoz hasonló vékony hegyű véső.

ÁRSOR, (ár-sor) ösz. fn. Jegyzék, mely bizonyos díjak, fizetések, járandóságok mennyiségét mutatja, melyet a hidakon, vámokon, harminczadokon át-
szállított áruktól fizetni kell.

ÁRSZABÁLY, (ár-szabály) ösz. fn. Szabály, mely az áruk becsét, ármenységét meghatározza. Különösen hatósági rendelet, mely bizonyos árucikkek árát megállapítja. *Ezen árúrt árszabály szerint tiz forint jár. Árszabályon alul kérni valamit*.

ÁRSZABÁLYOZ, (ár-szabályoz) ösz. áth. Bizonyos árucikkek árát, becsét, pénzbeli értékét szabályozza, megállapítja. *Árszabályozni a húst, lisztet*.

ÁRSZABÁLYOZÁS, (ár-szabályozás) ösz. fn. Becslés, mely által valamit árszabályoznak. V. ö. **ÁRSZABÁLYOZ**.

ÁRSZABÁS, (ár-szabás) ösz. fn. Meghatározás, melynél fogva valaminak árát szabják; szabott árnak megállapítása. Használtatik *árszabály* helyett is.

ÁRSZABÁSI, (ár-szabási) ösz. mn. Árszabást illető, mutató, tartalmazó, arra vonatkozó. *Árszabási hirdetmény, jegyzék*.

ÁRT, (ár-t) cselekvő ige, m. *árt-ott*, par. —s, htn. —ni, vagy —ani. 1) Kárt tesz, rosszat okoz valakinek vagy valaminek, és pedig a) anyagi sértés, sérelem, rontás által. *A mértéktelen evésévs árt az egészségnek. A gyöngye vetéseknek ártott a sok eső, kemény fagy. A mérge kóstolással is megárt*. Km. *Nem árt ennek se hideg, se meleg. A hernyók sokat ártottak a fűnek*. b) Erkölcai, szellemi bántalom által. *Rágalmazás által ártani valakinek. Még a légynek sem árt*. Km. *Nincs oly nyomorult ember, ki ártani ne tudna. Ki ártani akar, nem fenegelődik*. Km. *Mit árt az nekem? Nem árt neki, ha szigorin tartják*, erkölcsi javára, hasznára válik. *Ha nem használ, nem árt*. Ezek: sok, kevés, valami, semmi, nagy, kicsi tárgyesetben járnak vele. *Sokat ártott az országnak. Ez nem árt semmit*. 2) Beható ragu viszonynévvel am. valamibe avatkozik, elegyedik. *Magát mások dolgába ártani. Mindenbe beleártja magát*. Képzésre nézve azon t képzőjű igék osztályába tartozik, melyek részint önálló, részint elavult igékből származtak, mint: *ér-t, sér-t, ír-t, or-t, kel-t, töl-t, til-t*. Az 1-ső pont alatti értelemben az *ár-mány* és *kár* szókkal egyezik, mennyiben romlásra, kárra vonatkozik; a 2-dik pont alattiban pedig, úgy látszik, egy a metszést, bevágást jelentő *ár-val*, melyből a heréltet jelentő *ártány* származott, mennyiben, magát valamibe ártani, am. magát erőszakkal, hivatlanul, tolakodva mintegy befúrni, s ezen alapfogalom nyomán hasonló hozzá a *márt* is.

ÁRTALMAS, (ár-t-al-om-as) mn. tt. *ártalmas-t*, tb. —ak. Aki vagy ami ártalmat, kárt okoz, vagy természeténél fogva okozni szokott, akár anyagi, akár erkölcsi értelemben. *Ártalmas szerek, növények, férgek. Ártalmas időjárás*.

ÁRTALMASAN, (ár-t-al-om-as-an) ih. Ártva, ártalmat okozva, sérelemesen, hátrányosan. *A hirtelen légváltozás ártalmasan hat rá.*

ÁRTALMASKODIK, (ár-t-al-om-as-kod-ik) k. m. *ártalmaskod-tam, —tél, —ott.* Ártalmas cselekedeteket gyakorol, károkat, sérelmeket szokott okozni.

ÁRTALMASSÁG, (ár-t-al-om-as-ság) fn. tt. *ártalmasság-ot.* Tulajdonság, melynélfogva valami árt-hat, ártalmas, káros lehet, vagy valósággal az is. *Aminek ártalmasságáról meg vagy győződve, azt kerüld.*

ÁRTALMATLAN, (ár-t-al-om-atlan) mn. tt. *ártalmatlan-t, tb. —ok.* Ami nem árt, ártalmat, kárt, sérelmet nem okoz. *Ami egynek ártalmatlan, másnak ártalmas lehet.* Határozóképp am. ártalom nélkül, ártalmatlanul. V. ö. **ÁRTATLAN**.

ÁRTALMATLANSÁG, (ár-t-al-om-atlan-ság) fn. tt. *ártalmatlanság-ot.* Tulajdonság, melynél fogva valami nem ártalmas, ártani nem szokott. Ellenkezője: *ártalmasság.*

ÁRTALMATLANUL, (ár-t-al-om-atlan-ul) ih. A nélkül, hogy ártana.

ÁRTALOM, (ár-t-al-om) fn. tt. *ártalmat.* Ártás által elkövetett, okozott sérelem, kártétel, bántalom. *Ártalmára lenni valakinek.*

ÁRTÁND, helység neve Bihar megyében. Helyragokkal: *Ártánd-on, —ra, —ról.*

ÁRTANDÓ, (ár-t-and-ó), mn. tt. *ártandó-t.* Régi, *ártalmas* helyett.

ÁRTANDÓSÁG, (ár-t-and-ó-ság) fn. tt. *ártandóság-ot.* Ártalmasság, ártási szándék. „És soha ő szájában ártandóság nem lelettetött.“ Nádor-codex.

ÁRTÁNHÁZA, puszta Szabolcs megyében.

ÁRTÁNY, (ár-t-ány) fn. tt. *ártány-t, tb. —ok.* Kihérélt kandisznó. Néhatt így nevezik az emsét is, melynek görgőjét kimetszették.

Gyöke a metszésre, szúrásra vonatkozó ár, melyből lett: *árt* = metsz, herél (= irt, ort) s rokona *ür*, melyből a herélt kos neve: *ürü*, s hasonló hozzá a latin *ur*, a *verrea* (ártány), és *verrez* (ürü) származékokban.

ÁRTÁS, (ár-t-ás) fn. tt. *ártás-t, tb. —ok.* Cselekvés, midőn valakinek vagy valaminek úrtanak; kártetés, sértés. V. ö. **ÁRT**.

ÁRTATLAN, (ár-t-atlan) mn. tt. *ártatlan-t, tb. —ok.* Aki vagy ami nem árt, sérelmet, bántalmat, kárt nem okoz. Leginkább átv. erkölcsi értelemben használva, am. szelid, jóindulatu, feddhetetlen, tiszta életű, akit semmi vád nem illet, nem terheli; bűmentes. *Ártatlan, mint a ma született gyermek. Ártatlan bírány. Ártatlan szüz. Ártatlan anygali teremés. A bírói vizsgálatból kitűnt, hogy ő ártatlan.* Határozóképp am. *ártatlanul.*

ÁRTATLANKODIK, (ár-t-atlan-kod-ik) k. m. *ártatlankod-tam, —tél, —ott, htn. —ni.* 1) Folytonosan ártatlanul viseli magát, ártatlan életet gyakorol. 2) Külöleg ártatlannak tettei magát, olyanakk mutatkozik.

ÁRTATLANSÁG, (ár-t-atlan-ság) fn. tt. *ártatlanság-ot.* Erkölcsi tulajdonság, feddhetetlen tiszta lelki állapot, midőn valaki semmi bűnben nem részes.

Gyermekei, szüzice ártatlanság. Az ártatlanságnak csak egy a szava = nem szokott mentetetődni.

ÁRTATLANUL, (ár-t-atlan-ul) ih. 1) Tiszta, feddhetetlen életet gyakorolva, bűn nélkül, senkinek nem ártva, rosztat nem cselekedve. *Ártatlanul élni.* 2) Anélkül, hogy valakinek ártott, valamely bűnt követett volna el. *Ártatlanul vád alá jutni, perbe keveredni, szenvedni, meghalni.*

ÁRTÉR, (ár-tér) ösz. fn. Azon nyílt térség, lapály a folyók mentében, melyet a kiömlő árvíz el szokott lepni. Különösen a szabályozott folyóknál azok partjától a töltésig terjedő köz, mely az árvíz fölfogására van hagyva.

ÁRTERV, (ár-terv) ösz. fn. Terv, mely valamely készítendő műnek, vállalatba vett tárgynak mibeke-rülését, vagyis a ráfordítandó költséget meghatározza. *Házépítési, útesinálási, fűszerelési árterv. Máskép: költségterv.*

ÁRTHATATLAN, (ár-t-hat-atlan) mn. tt. *árthatatlan-t, tb. —ok.* Ami természeténél vagy az illető körülményeknél fogva nem árthat, kárt, sérelmet nem okozhat. *Árthatatlanná tenni az ellenség működését, cseleit.* Határozóképp: a nélkül, hogy árthatna.

ÁRTICSÓKA, (az olasz *articiocco* után) fn. tt. *árticsókát.* Növénynem az együttnevezők seregéből; vaczka sertés, fészke hasas vagy kiterült, bokrétaja pelyhes, száratlan, virága kékesveres. Így nevezetik gümös, csucoros földi gyümölcse is (Cynara). A kerti árticsóka, másképp: *olaszlapu.*

ÁRTIFIOLA, (olasz eredetű) fn. tt. *ártifiolát.* A pozdorok neméhez tartozó konyhai növényfaj. (Scorzonera hispanica).

ÁRTIFIPOZDOR, ösz. fn. I. **ÁRTIFIOLA.**

ÁRTÓ, (ár-t-ó) mn. tt. *ártó-t, tb. —k.* Általán, ami árt, ez igének minden érteményét véve. *Egés-ségnek ártó szeszcs italok.* V. ö. **ÁRT.**

ÁRTÓLAG, (ár-t-ó-lag) ih. Ártva, ártó módon, károsan, kártéve, kártékonyan rövidséget, sérelmet okozva. *A száraz fagy ártólag hat a vetésekre.*

ÁRU, (ár-u) fn. tt. *áru-t.* Általán eladásra, vásárra szánt, s alku alá bocsátott jószág, legyen az ingó vagy ingatlan. *Áruba bocsátani, ercszteni valamit. Drága, becses, hitvány, selejtes áruk. Különösen a ren-des kalmárok és kereskedők vásári cikkelyei, portékái. Rőfös áruk, fűszerárak. Külföldi, honi áruk. Új, divatos, ódon, állott áruk. Átv. ért. árúul adni magát, am. becsületét, erkölcsiségét, hűségét anyagi haszonért, pénzért föláladozni, odavetni.*

Mennyiben az áru becsét, díjat, értéket jelent, rokounai a magyar: *érő, bér, érték, érdem*; továbbá a német: *Waare, Werth, Würde*, az angol-sász: *ware, waru*, a latin: *merx, merces, mercitum*, a finn: *arvo* (= ár és áru) sth.

ÁRUBABOCSÁTÁS, (áruba-boc-sátás) ösz. fu. Valamely jószágnak eladásra kitevése, ajánlása.

ÁRUBARCZA, (áru-barcza) ösz. fn. Pléhből, lemezéből való barczaféle jegy, melyet némely rőfös árukra tenni szoktak.

ÁRUBÉLYEG, (áru-bélyeg) ösz. fn. Bélyeg, melyet némely árucikkekre, különösen gyárbeliekre ismertetés végett ütni szokás.

ÁRUBEVALLÁS, (áru-bevallás) ösz. fn. A szállított áruk mennyisége és minősége felől adott bizonyítás a vámokon és harmadoszadokon.

ÁRUCSERE, (áru-csere) ösz. fn. Az adásvevései üzlet azon neme, midőn az árukat nem pénzért, hanem hason értékű másféle árukkal váltják meg.

ÁRUCZIKK, (áru-czikk) ösz. fn. Az áruk egyes külön faja, pl. a rőfös kereskedésben a posztó, pamutzövetek, szörkermék, vásznak, szalagok stb. mindannyi áruczikk; vagy a fűszerboltban: a kávé, cukor, náfrány, narancs, citrom stb. *Ritka, drága, közönséges, olcsó, kelendő áruczikk.*

ÁRUCZIKKELY, (áru-czikkely) fn. L. **ÁRUCZIKK**.

ÁRUÉRTŐ, (áru-értő) ösz. fn. Az áruk ismerésében jártas személy, üzér, ki azok mineműségét, gyári származását, anyagát, illetőleg értékét, becstét kellően meghatározni tudja.

ÁRUHÁZ, (áru-ház) ösz. fn. Kereskedelmi épület, melyben áruboltok, áruaktárak vannak, melyeket nagyobb kereskedelmi városokban láthatni.

ÁRUHELY, (áru-hely) ösz. fn. Rakhely, vásárhely, rakpiacz, hová az eladásra szánt árukat összebordják.

ÁRUHORDÓ, (áru-hordó) ösz. fn. 1) Hordóféle szállító edény, melyben a fűszerárusok némely árukat kapják. 2) Házaló kis kalmár, aki eladó áruit házról-házra hordja, háttas kalmár.

ÁRUJEGY, (áru-jegy) ösz. fn. Az áruládkra és hordókra, valamint némely árukra irt vagy ragaasztott bizonyos jegyek.

ÁRUKÉLET, (áru-kelet) ösz. fn. Az eladásra kitett áruk kelendőse, kapóssága, fogyasztása.

ÁRUKÉSZLET, (áru-készlet) ösz. fn. Eladás végett összevegyített s kiállított áruk összevege. *Gasdag, hön és külföldi árukészlet.*

ÁRUKOBZÁS, (áru-kobzás) ösz. fn. Holmi tiltott, vagy becsempészett áruknak, felsőbb rendeletnél fogva lefoglalása.

ÁRUKÜLDELÉK, (áru-küldelék) ösz. fn. Körfülményes jegyzék, eladott s küldött portékákról, ezek árával együtt. (Factura).

ÁRUKÜLDEMÉNY, (áru-küldemény) ösz. fn. Áruczikket összevege, melyet valamely kereskedőhöz vagy kalmárhoz utasítanak.

ÁRUKÜLDÉS, (áru-küldés) ösz. fn. Szállítási cselekvés, midőn valaki árukat küld. *Áruküldést magára vállaló bizományos.*

ÁRUKÜLDŐ, (áru-küldő) ösz. fn. Gyári, üzleti, kereskedői biztos, kinek tiszta a megrendelt áruczikket illető helyeikre küldeni.

ÁRUL, **ÁRUL** (ár-ul vagy ár-ol) áth. m. *árul-t.* 1) Holmi eladásra szánt jószágot, illetőleg áruczikket a végre állít ki vagy ajánlat, hogy valaki bizonyos áron megvegye. *Gabonát, gubacsot, gyapjút árul-*

ni. Vajat, zsírt, szalonnát, lisztet, árulni. Házát telkeit, marháit, minden jószágát árulja. Mit árul kigyelmed? Zsákban macskát árulni. Km. 2) Átv. ért. kelletés végett fitogtat, mutogat. *Leányát árulja*, hogy férjhez vigyék. *Árulja magát* a szemtelen kacser nő. 3) Valakit bizonyos díj fejében, haszonlesésből vádol, fölad, s mintegy áru gyanánt Júdás módjára elad. *Hamisan beárulni, valakit.* 4) Titkos dolgot nyilvánít, felfödöz, el igekötővel. *Elárulni magát*, valamely hibáját napfényre hozni, köztudomásává tenni. *Elárulni a titkot. Elárulni büntetéseit.* Különösen, oly valamit födöz fel, ami adott hitével, vagy bizonyos kötelességével ellenkezik, s az által kárt, veszélyt okoz. *Barátját, házját elárulni. És te csókkal árulod el az ember fiát? Biblia.*

Ha ez igében közvetlen törzsnek az áru szótvesszük, így elemezhető: *ár-ul*, mint: gyalu gyalul, köpü köpül; ha pedig közvetlenül az *ár* (pretium) ből származtatjuk, = *ár-ol*, mint: tar-ol, sar-ol vádol, tör-öl, stb. S régi iratokban, például a Münchener codexben ezen alakban fordul elő: „és elárolja mindenét, mie vagyon.”

ÁRULÁS, **ÁRULÁS** (ár-ul-ás) fn. tt. *árulás-t*, tb. — *ok.* 1) Üzéri, kereskedési cselekvés, midőn valamit eladás végett árulnak. *Sóárulás, kenyérárulás.* 2) Hit, kötelesség, barátság elleni büntett, midőn valaki bizonyos titokban tartandó dolgokat födöz föl, s az által másnak kárára, veszedelmére törekszik. V. ö. **ÁRUL**.

ÁRULÁSI, (ár-ul-ás-i) mn. tt. *árulási-t*, tb. — *ak.* Árulásra vonatkozó, árulást tárgyazó. *Árulási ügyesség. Árulási büntett.*

ÁRULGAT, (ár-ul-og-at) gyak. áth. m. *árulgat-tam*, — *tél*, — *ott*, par. — *gass.* Gyakran, vagy kicsinben, vagy csak időnként árul valamit. *Heti vásárokon gyümölcsöt, tojást árulgatni.*

ÁRULGATÁS, (ár-ul-og-at-ás) fn. tt. *árulgatás-t*, tb. — *ok.* Cselekvés, midőn valaki eladás végett árulgat.

ÁRULKODÁS, (ár-ul-kod-ás) fn. tt. *árulkodás-t*, tb. — *ok.* Másnak veszedelmére, kárára törekvő alattomos áskálódás, midőn valaki más ellen árulkodik. L. est. *Hítvány kereset az árulkodás. Magát behízelegni akaró árulkodás.*

ÁRULKODIK, (ár-ul-kod-ik) k. m. *árulkod-tam*, — *tél*, — *ott*. Alattomosan áskálódva rágalmakat költ, és mondogat, kártékony szándékból vádolgat másokat. *Hogy urának kegyét megnyerje, cselédtársa ellen árulkodik.*

ÁRULKODÓ, (ár-ul-kod-ó) fn. tt. *árulkodó-t*. Áskálódó, rágalmazó, aki mások ellen árulkodik. L. est.

ÁRULMÁNY, (ár-ul-mány) ösz. fn. Árubabocsátott, eladásra kitett akármiféle jószág, mindenféle áru.

ÁRULÓ, (ár-ul-ó) fn. tt. *áruló-t*. 1) Személy, ki valamit árul. *A vásár árulókból és vevőkből áll.* 2) Erkölcsi ért. alattomos áskálódó, hitszegő, ki haszonlesésből bizonyos kegyelet ellen vét, s hitlenséget kö-

vet el. *Hazaáruló, vérdáruló, nemzetáruló.* A Debreczeni legendáskönyvben: *árultató.*

ÁRULÓ, (mint föntebb) mn. tt. *áruló-t.* Aki valamit eladási czélból árul. *Áruló kereskedői biztos. Gyümölcsáruló kofa, tejáruló leány.*

ÁRUNÉZŐ, (áru-néző) ösz. fn. Harminczadi, vámi tisztviselő, kinek kötelessége az általmenő árukat megvizsgálni.

ÁRURAKTÁR, (áru-rak-tár) ösz. fn. I. **ÁRUHELY.**

ÁRUROVANCS, (áru-rovancs) ösz. fn. Jegyzék, melyen az áruaktárba helyezett és abból kivett árucikkek föl vannak róva.

ÁRUS, (ár-u-s) fn. tt. *árus-t,* tb. —ok. Általán kalmár, kereskedő, üzér, aki holmi árukat avégre tart, hogy eladja. *Könyvárús,* aki könyveket árul. *Vasárús, fűszerárús, gyógyszerárús.* Szabatosan véve különbözik tőle az *áros,* azaz becses, értékes, aminek ára van. V. ö. **ÁROS,** mn.

ÁRUSSÁG, (ár-us-ság) fn. tt. *árusság-ot.* Némely öszvetett szóknban am. kereskedői üzértség, foglalkozás. *Könyvárusság, fűszerárusság.*

ÁRUSZÁLLÍTÁS, (áru-szállítás) ösz. fn. Kereskedési forgalomban levő áruk vizen vagy szárazon kitűzött helyre küldése, juttatása.

ÁRUSZÁLLÍTÓ, (áru-szállító) ösz. fn. és mn. 1) Személy, bizományos, ki árukat vizen vagy szárazon küld, vagy viszen. 2) Amin árukat szállítanak. *Áruszállító hajók, szekerek.*

ÁRUSZÁMKÖNYV, (áru-szám-könyv) ösz. fn. Kereskedői számvitelhez tartozó könyv, melybe az áruevő biztos vagy megbízott stb. leginkább a küldelék vagyis jegyzék mellett eladott árucikkeket beigtatja.

ÁRUSZÁMLA, (áru-szám-lla) ösz. fn. 1) A küldött s általvett árucikkek jegyzéke. 2) Az árukról vezetett számviteli lap a kereskedői főkönyvben.

ÁRUSZÁMOLÁS, (áru-számolás) ösz. fn. Számolás, melyet az árueladó s küldő kereskedői megbízott teszen a vett cikkekről.

ÁRUSZÉRZÉS, (áru-szörzés) ösz. fn. Cselekvés, midőn valaki egy másik számára, egy már megelőzött egyezkedésnél (áruszerzési kötésnél) fogva bizonyos árucikkeket kerít elő, akár maga termelte, akár másoktól véle megszerezhetőknek.

ÁRUSZÉRZÉSI, (áru-szörzési) ösz. mn. Áruszerzést illető, arra vonatkozó. *Áruszerzési kötés,* olyan adásvevéai szerződés, melynél fogva valaki más számára bizonyos árukat még csak jövőbeni megszerzés föltétele mellett ad el. *Áruszerzési ügy,* adásvevéai foglalkodás, mely áruszerzésre vonatkozik.

ÁRUSZÉRZŐ, (áru-szörző) ösz. fn. Személy, legyen ez kereskedő vagy termelő, ki előleges egyezkedésnél fogva bizonyos árucikkeket vásárol öszve, vagy másképen kerít elő egy másik, illetőleg vevő fél számára.

ÁRUTANYA, (áru-tanya) I. **ÁRUHELY.**

ÁRUTUDOMÁNY, (áru-tudomány) ösz. fn. Gyakorlati tudomány, mely az: áruk különfélesége, anyaga, s tulajdonságainak ismeretére tanít.

ÁRUVÁM, (áru-vám) ösz. fn. Kiviteli vagy behozatali bér, melyet a szállított árukért fizetni kell.

ÁRUVIZSGA, (áru-vizsga) ösz. fn. A kivitt vagy behozott áruk meg szemlélése az illető harminczadi és vámhivataloknál.

ÁRUVIZSGÁLÓ, (áru-vizsgáló) ösz. fn. Harminczados vagy vámtiszt, ki a be- vagy kiszállított árukat megvizsgálja.

ÁRVA, (ár-va) mn. és fn. tt. *árvát,* tb. *árvák.* Eredeti értelemben, aki valamitől meg van fosztva, mintegy *or-va,* kitől valamit eloroztak, elvettek, mire nézve egyezik vele a latin: *orbus,* hellen: *ὄρφανός,* szanszkrit: *arbhass, arb* (rombol) gyöktől. Szokott közértelemben, kinek szülei meghaltak, ki szüleitől halál által megfosztatott. *Árva fiú, árva leány. Árva gyermekek. Szegény, elhagyott árvák. Árvákat hagyni maga után. Árvákra gondot viselni. Árvák atyja. Az árvákat elnyomni égbekidőltő bűn.* Régebben az özvegy, kinek férje meghalt, szinte árvának tartotta és nevezte magát. Tágasb értelemben: ügyefogyott, elhagyott, segéd nélküli szegény, magára hagyott. *Árva az árva, hábár arany is kapufája. Km. Égett tőke fekete, árva borju nincs arnya. Km. Árva lelkekre mondom. Árva vagyok, árva, mint az őszi tarló, melynek ékességét elvette a sarló.*

Népd. *Árva vagyok, árva lettem, szerencsétlennék születtem. Népd. Árva az a madár, kinek párja nincsen; én is árva vagyok, mert szerelöm nincsen. Népd. Átv. ért. mondatik növényekről is, melyeknek bizonyos nemi tulajdonságaik hiányzanak, pl. *árvacsalán,* melynek égető fulánkja, *árvaróza,* melynek tiüskéje nincsen; *árvakáka,* leveletlen, *árvarekettye,* stb. Továbbá oly madarak jelzője, melyek a magányt kedvelik, vagy siránkozók. *Árvaveréb, árvaszajkó, árvapinty* stb.*

ÁRVA, folyóvíz és vár neve Árva megyében.

ÁRVABIRÓSÁG, (árva-biróság) ösz. fn. Az árvák ügyeiben, pereiben ítélő, birói hatóság.

ÁRVABIZOTTMÁNY, (árva-bizottmány) ösz. fn. Az árvák vagyonát, pénzt kezelő, s azok személyére fölügyelő hivatali személyzet.

ÁRVABIZTOSÍTÉK, (árva-biztosíték) ösz. fn. Hatósági fölügyelet, örködés, az árvák vagyonának épességben fönn tartása végett. Különösen azon mód vagy szabály, mely szerint az árva vagy árvák pénzt törvényes biztosítás mellett kölcsön kiadják.

ÁRVACSALÁN, (árva-csalán) ösz. fn. A csalánféle növénynek kisebb faja, mely szurósságától meg van fosztva.

ÁRVÁDFALVA vagy **ÁRVÁTFALVA,** székely falu Erdélyben. Helyragokkal: —*falván,* —*falvára,* —*falváról.*

ÁRVAFÜZ, (árva-füz) ösz. fn. Alácsüggő águ füzfaj, *szomorúfüz.* (*Salix babylonica.*)

ÁRVAGONDNOK, (árva-gondnok) ösz. fn. Hatóságilag megbízott személy, ki az árvák vagyonára és személyére gyámtyaképen fölügyel; árvák atyja.

ÁRVAHÁZ, (árva-ház) ösz. fn. Közintézet, illetőleg alapítványi épület, melyben árvagyermeket neveltetnek.

ÁRVAHIVATAL, (árva-hivatal) ösz. fn. 1) Hatósági tisztviselőség, melynek feladata az árvákra s azok vagyonaára gondot viselni. 2) Lakosztály vagy terem, melyben e tisztviselőség hivatalosan működik.

ÁRVAKÁKA, (árva-káka) ösz. fn. Egyfűzérű, leveletlen kákafaj. (*Scirpus palustris*). Mocsárookban tenyészik.

ÁRVAKATYJA, (árva-atyja) ösz. fn. L. **ÁR-VAGONDNOK**.

ÁRVAKORU, (árva-koru) ösz. mn. Gyámság alatt levő, kiskoru.

ÁRVAKORUSÁG, (árva-koruság) ösz. fn. Kiskoruság.

ÁRVALÁNYHAJ, (árva-lány-haj) ösz. fn. A hajkák neméhez tartozó növényfaj, melynek vékony és bokrosan nővő fehér szálai hajfűrthöz hasonlóak. (*Capillus Veneris*).

ÁRVALEPÉNYFA, (árva-lepény-fa) ösz. fn. A lepényfának tövistelen faja. V. ö. Lepényfa.

ÁRVÁN, (ár-va-an) ih. Árva állapotban. Egyedül.

ÁRVAPELYHÍM (árva-pély-hím) ösz. fn. Növényfaj a pelyhímek neméből. (*Celsia orientalis*).

ÁRVAPENZ, (árva-péncz) ösz. fn. Az árvának vagyonához tartozó s gondnoki kezelésre bízott pénz. *Kamatra kiadott árvapénz.*

ÁRVAPINTY, (árvapinty) ösz. fn. A pintyek neméhez tartozó madárfaj, másképp *sirópinty*, mint-hogy magányosan sirdogálva üldögel a fákon.

ÁRVA REKÉTTYE, (árva-rekettye) ösz. fn. Cserjés erdei rekettye, melynek tövisei nem szurósak. (*Genista silvestris*).

ÁRVARÓZSA, (árva-rózsza) ösz. fn. Fulánktalan száru rózsafaj, mely havasokon szokott tenyészni. (*Rosa alpina*).

ÁRVAROZSNOK, (árva-rozsnok) ösz. fn. Növényfaj a rozsnokok neméből, melynek ondói kopaszak, igen rövid kalászuak vagy kalásztalanok. (*Bromus inermis*).

ÁRVASÁG, (ár-va-ság) fn. tt. *árvaság-ot*. Szülék nélküli állapot. *Árvaságra jutni. Árvaságban élni.* Átv. ért. elhagyatott, ügyefogyott szegénység, szűkölködő magánélet. V. ö. **ÁRVA**.

ÁRVASZAJKÓ, (árva-szajkó) ösz. fn. A szajkók neméhez tartozó madárfaj, mely a magányt szereti.

ÁRVASZEGFŰ, (árva-szeg-fű) ösz. fn. Kisdedszáru s bimbaju, de igen kedves illatu és korán nyilószegfűfaj.

ÁRVASZÉK, (árva-szék) ösz. fn. Árvák ügyeire vonatkozó tanácskozmány vagy tárgyalás; árvabíróság.

ÁRVASZÜLÖTT, (árva-szülődött) ösz. mn. és fn. Aki apjának holta után született, másképp: *méhben hagyott*. (*Posthumus*) *Árvasszültt Iászló.*

ÁRVÁTFALVA, l. **ÁRVÁDFALVA**.

ÁRVATISZTSÉG, l. **ÁRVAHIVATAL**.

ÁRVAVÁRALJA, (Árva-vár-alja) falu Árva megyében; helyr.: *Árva-vár-alján*, — *aljára*, — *aljárdól*.

ÁRVAVÁRMEGYE, (Árva-vár-megye) ösz. fn. A Dunán inneni kerület legmagasabb fekvésű megyéje, mely nevét *Árva várától* vette.

ÁRVAVERÉB, (árva-vereb) ösz. fn. Magán repkedő s folyvást nyögdecselő verébfaj, másképp: *magános veréb*.

ÁRVAVIRÁG, (árva-virág) ösz. fn. l. **HÓVIRÁG**.

ÁRVERÉL, (ár-verél) ösz. áth. m. *árverél-t*. L. **ÁRVERÉZ**.

ÁRVERÉS, (ár-verés) ösz. fn. Nyilvános eladási mód, midőn az eladó jószágának bizonyos, tartott árát kikiáltják, s azt a legtöbbet ígérőnek adják, másképp: *köttyavetye* (= *kötő-vető*).

ÁRVERÉSI, (ár-verési) ösz. mn. Árverésre vonatkozó. *Árverési költség. Árverési hirdetmény.*

ÁRVERÉZ, (ár-verez) ösz. áth. m. *árveréz-tem*, — *tél*, — *élt*, par. — s. Valamit árverésre bocsát, árverésen adja el. *A csőd alá jutott adós jószágát árverezni, elárverezni.*

ÁRVERÉZÉS, (ár-verezés) ösz. fn. Eladási cselekvés, midőn valamit a többet ígérőnek adnak el.

ÁRVERÉZŐ, (ár-verező) ösz. fn. Megbizott személy, ki az árverést intézi, vagyis az illető jószág első árát meghatározza és kikiáltja.

ÁRVESÓ, l. **ÁRRVESÓ**.

ÁRVETÉS, (ár-vetés) ösz. fn. Az áruk becsének, árának fölzámítása. Helyes alkotásu újabb szó a *számvetés* hasonlatára.

ÁRVÍZ, (ár-víz) ösz. fn. Rendkívüli nagyságra földagadt, és szétterjedt, szétözönlő víztömeg. *Tavaszi, nyári, jeges árvíz. Határunkat elborította az árvíz. Árvíz ellen töltéseket, gátokat emelni. Romboló, pusztító árvíz.*

ÁRZAT, (ár-oz-at) fn. tt. *árvat-ot*. Valamely vállalatra, üzletre fordított pénzmenyiség, beruházás.

ÁRZSARU, (ár-zsaru) ösz. fn. Az idegen eredetű *monopolium* kifejezésére alkotott új szó, az *ár* és *zsar* (zsarol) elemekből, mennyiben ezen kizárólagos kereskedés neve zsarolással jár. Szokottabban *egyedárvaság*.

ÁS, (1), áth. m. *ás-lam*, — *tál*, — *ott*, par. — s. 1) Körmeivel, vagy bizonyos eszközzel a földet fölmetezi, illetőleg hezágot, nyílást csinál benne. *Árkot, vermet, gödröt, sirt ásni. Pincset, kutat, csatornát ásni. Folyónak medret ásni. Aki másnak vermet ás, maga esik bele, nem más.* Km. Ikerítve: *ásvés*. 2) A felszakgatott földből vagy más testből valamit kiszed, mely értelemben *ki* igekötővel vagy a nélkül is használtatik. *Összel a burgonyát, répát, petrezselymet kidáni. Pénzt, aranyat, ezüstöt ásni. Valakinek szemét kidáni.* Öszveteve: *ásvés, aláás, beás, elás, földás, ledás, kiás, megás.* Származékai: *áskál, ásogat, ásó, ásvány* stb.

Eredetre nézve egyszerű gyökige, tájéjtással: *áj*, mint: *esik éjt, feslik fejt, rojt roet*, melyekben az *s* és *j* váltakoznak. Legközelebbi rokonai az elötétes: *vás, vásik*, vékonyhangon, *vés*, továbbá *váj*. Alaphangban és fogalomban egyeznek vele azon *áj, áj, ás*, gyökü szók, melyek nyílásra, illetőleg szájtáthara vonatkoznak, ú. m. *áj, ajak, ajt, ajtó, ájtul, ástl*. Ásni törökül *kaz-mak*.

ÁS, (2), hangutánzó, egyszersmind szájtátással járó elvont gyök, melyből *ásít, ástitoz, ástlás, ástlás* származtak. A szanszkrit gyök *hasz* ugyanezen jelentéssel is bír. A hellenben *χάσω* színtén am. *ástok*; törökül *eszne-mek*. L. ÁSÍT.

—ÁS, vkonyhangon —ÉS, mindenféle igéből képez főneveket, melyek azt jelentik, hogy az illető cselekvés, szenvedés, vagy állapot gyakorlatban, folyamatban s mintegy függőben létezik, pl. *ír-ás, írat-ás, jár-ás, gondolkod-ás, forgolód-ás, ver-és, verel-és, verked-és, tűnőd-és*, stb. Mennyiben párhuzamos társa *et at* (pl. *járás járat, kötés kötet*) bevezetett vagy elvont cselekvést, szenvedést, vagy állapotot jelent, s a bevezetett multtal legszorosob fogalmi rokonságban áll: ezért okzerűleg állíthatni, hogy az *ás* és képzőjü főnevek az első multtal, vagy úgynevezett félmulttal vannak viszonyban, és hogy tulajdonkép ebből származnak azon *es* (as) képző segítségével, mely általán gyakoritást, sokasítást, illetőleg többeknek öszvetéltét jelenti, pl. *mene, mene-es, menés; jöve, jöve-es, jövés; álla, álla-as, állás; jára, jára-as, járás, azaz, ezen cselekvéseknek, mene, jöve, álla, jára*, ismétlése, tartóssága, mintegy folytonos *men, jö, áll, jár*, mit a német nyelv helyesen határtalan móddal fejez ki: *das Gehen, das Kommen, das Stehen* stb. Ezen állítást támogatja azon körülmény, hogy vannak bizonyos nemű igék, melyekről világos, hogy az illető képzőt nem a jelenidő, hanem az első mult tőlakja után veszik föl, mint: *leve levés, teve tevés, vive vivés, hive hívés, mene menés*; ilyenek: *evés, ivás, aluvás, fektetés, alkuvás, esküvés, cselekvés, menekvés*. stb. Ezen elemzésből látni egyszersmind okát, miért kell itt mindig hosszú hangzónak lenni, minthogy a töszó önhangzója a képzőjével öszveolvad, valamint azt is, hogy ezen *és* éles, mely tájéjtással *t*-be megy által, mert eredetije *es is* színtén élshangu. Más elemzés szerint itt az igék részesülje, mint *menő, jövő, álló, járó, levő, vivő, hívő, alkuvó, esküvő* stb. vevé föl magának az *esik* (am. történik) igének *es* törzsét, mely némely vidéken, többek közt az Érmelléken, és alakban *ma is* használatban van, például *és az eső*, e helyett: *esik az eső*, a bécsi codexben pedig többször előjön *es*, *eső* helyett; tehát *menés = menő-es* (vagy *és*), *vivés = vivő-es* azaz *menő, vivő* eset vagy történet (eundi, portandi actio). Valamint *at et a tesz* ige *te* törzse.

Ezen *ás* és némely szavakban *at et* helyett használtatik, s jelenti az illető működés eredményét, mint: *tojás = tojat, fa-rakás = farakat, másolás = másolat vagy másodlat, söld vetés = vetet, kelés = kelet* stb. V. ö. AT, ET, képző.

Egyébiránt e magyar *ás* és igen közel rokonát, sőt testvérét bírja a török és perzsa nyelvekben, is alakban, pl. a törökben *art-mak* (áradni) *art-is* = *áradás, szev-mek* (szeretni) *szev-is* = *szeretés, bak-mak* (látni) *bak-is* = *látás, jürü-mek* (járni) *jür-is* = *járás*, vagy az egész törzs után *j* közbeszurattal: *jürü-j-is*, ige szőjle-mek (szólni) *szőjle-j-is* = *szólás*; a perzsában *puraz-iden* kérdeni *puraz-is* kérdés stb. A finnben ez

os, ös vagy *us, ys* (osz, ösz, usz, üsz), pl. *peittää* (föd), *peitos* (födés), *kuulutan* (hirdetek), *kuulutus* (hirdetés).

ÁSADEK, (ás-ad-ék) fn. tt. *ásadék-ot*. Amit ásóval vagy ilyféle szerszámmal fölvtágtak, fölszakgattak, pl. földréteg, hant, melyet fölástak, *ásadék-kő, ásadék-agyag*. Képzésre olyan mint: *faradék, nyersedék*.

ÁSANY, (ás-any) fn. tt. *ásany-t*, tb. —ok. A latin *minera* kitételére alkotott újabb szó; a régiebb *ásvány* helyett. *Ibolyós ásany. Érczes ásanyok*.

ÁSÁNY, l. ÁSVÁNY.

ÁSANYÉGVÉNY, (ásany-égvény) ösz. fn. Ásanyból készített égvény.

ÁSANYFÉNY, (ásany-fény) ösz. fn. Csillogás, fényesség, mely az ásanyok tulajdonsága. V. ö. ÁSANY.

ÁSANYFONAL, (ásany-fonal) ösz. fn. Ércz-ásanyból nyújtott fonal.

ÁSANYKÉKLET, (ásany-kéklet) ösz. fn. Ásanyból készített kéklet. V. ö. KÉKLET.

ÁSANYLEMEZ, (ásany-lemez) ösz. fn. Ércz-ásanyból lapított lemez.

ÁSÁS, (ás-ás) fn. tt. *ásás-t*, tb. —ok. Cselekvés, melyet az gyakorol, aki valamit *ás*. *Árokásás, veremásás, pinczésás, kútdás*.

ÁSAT, (1), (ás-at) fn. tt. *ásat-ot*. Ásás elvont értelemben; bevezetett *ásás*; ami *ásva* van, *ásadék*.

ÁSAT, (2), (ás-at) mivel. m. *ásat-tam*, —*tál*, —*ott*, par. *ásas*. Megparancsolja, rendeli, hogy valaki *ásson* valamit. *Údvardában kutat, kertje végén árkot ásat. Sírt ásatni a megholtnak. A kerti ágyakat földásatni*.

ÁSATLAN, (ás-atlan) mn. tt. *ásatlan-t*, tb. —ok. Ami nincs *ásva*, föl*ásva*. *Ásatlan kert. Ásatlan vete-ményes ágy*. Határozóképp am. *ásatlanul*, föl nem *ásva*.

ÁSATLANUL, (ás-at-lau-ul) ih. Ásatlan állapotban, föl nem *ásva*. *Ásatlanul hagyott, s begyöpösödött kert*.

ÁSHATÓ, (ás-hat-ó) mn. tt. *ásható-t*. Amit *ásni* lehet, amit az *ásó* fölvtágni, fölmetszeni bír. *Könnyen ásható porhanyó, nyirkos föld*.

ÁSÍT, (ás-it) önh. m. *ástít-ott*, par. —s, htn. —*ni* vagy —*ani*. Száját fölvtáva *d*-féle hangot halat, mi rendesen unalomból vagy álmoságból, vagy tunyaságból történik. *Mit ástitasz itt? tégy már valamit*. Néha am. valamit *ásít*, *óhajt*, *kíván*. *Hiába ástitasz rá, nem kapod meg. Ástítanak az agarak, jó vadászat lesz*. Km. Gyöke *ás* (l. föntebb) rokon azon *áh*-hoz, melyből a *vágyat* jelentő *díht* származott. Különbözn képzésre hasonlók hozzá ezen hangutánzó önhatók: *von-ít, ord-ít, hur-ít, kukor-ít, nyer-ít, siv-ít, rik-ít, sik-ít*.

ÁSÍTÁS, ÁSÍTÁS, (ás-it-ás) fn. tt. *ástítás-t*, tb. —ok. Szájtátás neve, mely jobbára álmoságból, vagy unalomból származik.

ÁSÍTÓZ, (ás-it-oz) gyak. önh. Gyakran, ismételve *ásít*, száját tátogatja. Átv. ért. valamire *vágyakodik*. *Ástitoz, mint kutya a turóra*. Km. Köznyelven *ik-vel* is: *ástítzik*.

ÁSÍTÓZÁS, (ás-it-oz-ás) fn. tt. *ástítózás-t*, tb. —ok. Gyakori, többszöri *ásítás*.

ÁSKÁL, (ás-og-ál) gyak. áth. m. *áskál-t*. Gyakran, folytonosan, ismételve, de csak kicsinben vagy kisebbféle eszközzel ás. Ikerítve: *áskálvétel*. *Körmökkel, késsel áskálni a földet*.

Képzője kettős gyakorlati, t. i. *og és ál*, s hasonlók hozzá: *vájkál* = vājogál, *turkál* = turogál, *esurkál* = szurogál, *irkál* = irogál stb. V. ö. **KÁL**, **KÉL**, képző.

ÁSKÁLÁS, (ás-og-ál-ás) fn. tt. *áskálás-t*, tb. —ok. Gyakori, folytonos, kicsinyes ásás.

ÁSKÁLÓDÁS, (ás-og-ál-ó-d-ás) fn. tt. *áskálódás-t*, tb. —ok. Átv. ért. alattomos ármánykodás, cselszövéés valaki ellen. V. ö. **ÁSKÁLÓDIK**.

ÁSKÁLÓDIK, (ás-og-ál-ó-d-ik) k. m. *áskálód-tam*, —*ítél*, —*ott*. Átv. ért. valaki ellen titkon ármánykodik, cseleket szövéget, s mintegy vermet ás neki, hogy veszélybe ejtse.

ÁSKÁLÓDÓ, (ás-og-ál-ó-d-ó) mn. tt. *áskálódó-t*. Ármánykodó, alattomos cselszövé, másnak kárára, veszélyére tervekét koholó. *Áskálódó irigy ember*.

ÁSMÁNY, és származékai, szokottabban: **ÁSVÁNY**, **ÁSVÁNYOS**, stb.

ÁSÓ, (ás-ó) fn. tt. *ásó-t*. 1) Munkás, ki valamit ás, vagy ásással keres, fölfejt. *Ásóság, kútásó, kincésó, strásó*. 2) Nyéllel ellátott lapátalaku vas eszköz, melylyel ásnak szoktak. *Ásóval kivágni a vakandókat. Csak ásó és kapa választ el bennünket, azaz, a sír*. Km. Különböztetés végett az eszköz neve lehetne: *ásu*, mint *vésu*, *furu*.

ÁSÓKAPA, (ásó-kapa) ösz. fn. Ásóhoz hasonló kapa, milyennel a sírásók élnek.

ÁSÓLAPÁT, (ásó-lapát) ösz. fn. A sírásók lapátja, mely ásóhoz hasonló.

ÁSÓLAPOCZKA, (ásó-lapocska) ösz. fn. Kisebbséle ásólapát, melylyel a sírra hányt földet sírára lapítgatják.

ÁSOTT, (ás-ott) mn. tt. *ásott-at*. Ami ásva van, amit fölástak. *Ásott, nem szántott földbe ültetni a burgonyát*.

ÁSOVÁNY, (ás-o-vány) fn. tt. *ásóvány-t*, tb. —ok. Régi oklevélben, 1379-ből előkerülő szó, am. határárok, vizárok.

ÁSPA, fn. tt. *áspát*. A német *Haspel*, és olasz *aspo* szókkal azonos. L. **MOTÓLA**.

ÁSPÁL, l. **MOTÓLÁL**.

ÁSPIS, (hellen s latin nyelvekből) fn. tt. *áspis-t*, tb. —ok. A mérges kígyók egyik legveszedelmesebb faja. *Olyan mint az áspiskígyó*. Km.

ÁSPÓ, göcseji tájszó. L. **ÁSPA**.

—**ÁST**, vékonyhangu párhuzamos társa —**ÉST**. L. —**VÁST**, —**VÉST**, képző.

ÁSVÁNY, (1), (ásvány) fn. tt. *ásvány-t*, tb. —ok. 1) Általán, a földben és földön létező természeti test, mely sem az állatok, sem a növények országához nem tartozik, melynek kifejlett életműszerei nincsenek. 2) Szorosb ért. merev idomu, életműnélküli test, melynek a fémek, érczek, kövek (Minera). Minthogy a *vány vány* képzők leginkább cselekvő értelemben használatnak és használtattak, kivált a ré-

gieknél; innen *ásvány* helyett némelyek *ásmány* szóval élnek. Mások az *ásany* vagy *ásány* szót ajánlják, mely hasonló volna ezekhez; vágány, zákány, csákány.

ÁSVÁNY, (2), falu Győr vármegyében, helyragokkal: *Ásvány-ba*, —*ban*, —*ból*.

ÁSVÁNYÁSZ, szebb kiejtéssel l. **ÁSVÁNYTUDÓS**.

ÁSVÁNYFESTÉK, (ásvány-festék) ösz. fn. Ásványanyagból készített festék különböztetésül a növényfestéktől.

ÁSVÁNYFOG, (ásvány-fog) ösz. fn. Földgyomrában találató megkövült fog, különösen a vízözön előtti korból.

ÁSVÁNYHEGY, (ásvány-hegy) ösz. fn. Hegy, mely kebelében érczes ásványokat rejt, különböztetésül másnemű, péld. homokhegytől.

ÁSVÁNYISME, (ásvány-isme) ösz. fn. Isme, melynek tárgyát az ásványok teszik.

ÁSVÁNYKŐ, (ásvány-kő) ösz. fn. Ásványos, azaz érczes részeket tartalmazó kő, különböztetésül másnemű, péld. homok-, agyagkőtől.

ÁSVÁNYOLAJ, (ásvány-olaj) ösz. fn. L. **KŐOLAJ**.

ÁSVÁNYORSZÁG, (ásvány-ország) ösz. fn. Életműszeretlen természeti testek özvege, melyek általán ásványok neve alatt értetnek, különböztetésül az állat- és növényországtól.

ÁSVÁNYOS, (ás-vány-os) mn. tt. *ásványos-t* v. —*at*, tb. —ok. Ásvánnyal bővelkedő, ásványt tartalmazó. *Ásványos kő, föld. Ásványos vizek, szerek*.

ÁSVÁNYSAV, (ásvány-sav) ösz. fn. Sav, mely vegyszileg valamely ásványból fejlődik ki.

ÁSVÁNYSZÉN (ásvány-azén) ösz. fn. l. **KÖSZÉN**.

ÁSVÁNYTAN, (ásvány-tan) ösz. fn. Ásványok, mint természeti testek ismeretét tárgyzó tan.

ÁSVÁNYTUDOMÁNY, (ásvány-tudomány) ösz. fn. Tudományos rendszerbe foglalt ismeretek az ásványokról.

ÁSVÁNYTUDÓS, (ásvány-tudós) ösz. fn. Az ásványok rendszeres ismeretébe avatott tudós.

ÁSVÁNYVÍZ, (ásvány-víz) ösz. fn. Ásványne-mű alkatrészeket, pl. vasat, só-t tartalmazó víz.

—**ÁSZ**, vékonyhangu párhuzamos társa —**ÉSZ**, név- és igeképző, a) némely szókból alkot neveket és igéket: *vadász* (venator, venatur), *halász* (piscator, piscatur), *madarász* (suceps, aucupatur), továbbá: *fűrjész*, *csikász*, *egerész*, *böngész*; b) csupán neveket, mint: *tyúkász*, *kertész*, *méhész*, *ökrész*, stb. c) csupán igéket igékből: *hadarász*, *kotorász*, *vakarász*, *legelész*, *fűrész* (fűrögész), *heverész*. Ezen képzők az őzveköttő, sokasító, illetőleg gyakorlatos *as es*, az *es* nemiekhez tartoznak. Ugyanis a) az ily képzőjű főnevek jelentenek valamely foglalkozót, folytonosan bánót, b) az igék ily foglalkozási cselekvést; miszerint így elemezhetők: 1) valamint a *csikás*, *gulyás*, *kondás*, *csirás*, *birka*, *tehenez*, *szamavás*, *ludas*, *tyúkos* jelentenek ezen állatokkal bánó személyeket is, s képzőjük az őzveköttő *as*, *es*, *os*: úgy *vadász*, *madarász*, *tyúkász*, *ju-*

hász, méhés, ökrész, stb. szintén ezt jelentik: *vadas, madaras, tyúkos, juhos*, stb. úgy mint ezen állatokkal szoros bányai öszveköttetésben álló személyeket, s egyodul a játszi nyelvcsokás műve, hogy a fűntebbieket is nem nevezte így: *csikósz, gulyász, kondász*, (mint: *kanász*), *csirész, birkész, szamarász, luddsz*, sőt a *tehenes és tyúkos* csakugyan máskép: *tehenész, tyúkdász* is. Ezen *ász és sz* tehát valószínűen a csangósan ejtett *asz* *esz*-ből származott: *vad-as, vad-ass, vad-ász; méh-es, méh-esz, méh-ész*. 2) Az igeképző *ász és sz* = gyakorlatos az *ez*, nyújtva *áz és sz*, pl. *hadonász* = hadonáz, *kotorász* = kotoráz, *fürkész* = fürkéz, *tollászodik* = tollazodik, *tetvézskedik* = tetvezkedik, miszerint ezen igék: *vad-ász, madar-ász, eger-ész, fűrj-ész* = *vad-az, madar-az, eger-az, fűrj-az*.

Egyébiránt a nyelvérzéknek igen finom tapintatára mutat, hogy a rokon, de mégis más más árnyalatú fogalmak kifejezésére némileg különböző, de alaphangban hasonló képzőket alkalmazott, mert a) a neveket illetőleg az *as es* tulajdonképp melléknév-képző, s csak átv. ért. alkot főneveket, midőn a *jelzőt* a *jelzett* helyében használja, pl. *vadas* erdő, *vadas*, vaddal bővelkedő hely; *halas* folyó, *Halas* mezőváros; ellenben az *ász és sz* főnevet alkot: *vaddász, halász* = azok fogásával, tartásával stb. foglalkozó személy; b) némely neveknel az *os es* durvább, az *ász és sz* szellemibb foglalkozásra vonatkozik, pl. *műves* vagy *műves* (ezüstműves, aranyműves, kőműves, puska-műves) és *művész* (Künstler); az igéket illetőleg a *z* képző általán jelent gyakorlatos cselekvést, valamint az *ász és sz* igeképző is, mint: *nyargal-ász, legel-ész* = *nyargalga, legelget*.

A fentebbi elemzésből kitűnik, hogy hasonlóké szerinti helyesek ezen újabb alkotású szók: *zenész, művész, színész, ügyész, bordász, erdősz*, mennyiben az illető tárggyal bánó, foglalkozó személyt jelentenek; ellenben korcs ivadék: *gazdász* (*oconomus*), mely nem gazdálkkal, hanem gazdasággal foglalkozót akar na jelenteni.

Tájdívatós képzésü: *rákész*, ige és név, *rákész* helyett.

Idegen eredetűek: *bindász, kovász, kolbász*, s némely mások.

Újabb szóalkotóink az *ász és sz* képzővel igékből is képeznek főneveket, mint: *fest-ész, költ-ész, épít-ész*, mi nincs épen nyelvünk szabályai ellen, mert van régi szónk: *term-ész-et*, a *terem* igéből, de különben is, mint fűntebb megjegyzők, az igékből ily képzővel igéket alkotni nem ritkaság.

Megjegyzendő, hogy ezekben: *bölcs-ész, szép-ész*, a *bölcs* és *szép* szók főnév gyanánt tekintendők, s am. böles dolog, szép dolog, és így *bölcsész, szépész* = böles vagy szép dolgokkal foglalkozó tudós.

ÁSZOK, fn. tt. *ászok-ot* vagy *ászok-ot*. Általán dorong vagy gerenda, melyet talapul valami alá tesznek. Különösen a pinczékben levő hordók alá fektetett ilyen talapzat, máskép: *gantár* vagy *kantárfafa*, a német Ganther után.

Eredetileg talán az *al* gyöktől *alsék* vagy *alsok* volt, melyből változattal lett *ázok, ássok*. Egyébiránt alaphangra és értelemre rokon hozzá a német *Sockel* és *Sog-baum*, s a támaszt jelentő szláv *szoccha*, stb.

ÁSZOKFA, (ászok-fa) ösz. fn. L. ÁSZOK.

ÁSZOKHORDÓ, (ászok-hordó) ösz. fn. Pinczebeli nagy hordó, melyet tovább szállítani nem szoktak, hanem folytonosan ászokon fekkünni hagynak.

ÁSZOKPÉNZ, (ászok-pénz) ösz. fn. Pénz, melyet valaki a bérbe fogadott pinczeért fizet.

ÁSZOKSÉR, (ászok-sér) ösz. fn. Erősebb s érettebb sér, melyet hosszabb ideig a pinczében állani hagynak.

ÁT, (1), névtűtő és igekötő. Értelemre és használatra nézve jobbára egy az *által* szóval, pl. *Dunán át* vagy *által*, *Tiszán át* vagy *által*; *átmegyek* vagy *átalmegyek*. L. ÁLTAL. Az *át* igekötővel öszvetett szókat, mint: *átad, átalakul, átázik, átádf*, stb. stb. szintén l. az ÁLTAL szóval kezdődő öszvetett szók rovatai alatt.

ÁT, (2), gyöke az *átok, átkos, átkos* szóknak és származékaiknak. Legközelebb rokona azon *ád*, melyből a vad indulatra vonatkozó *ádds* származott. Elemzésére nézve l. Á, gyökelem (2).

ÁT, (3), székelyes tájéjtéssel am. a közönséges használatu: *árt*, átv. ért. véve, pl. *valamibe beledáni magát* = bele ártani.

—ÁT, vékonyhangon —ÉT, ritka használatu képző, s eredetileg nem egyéb, mint a rövid *at* *et* megnyújtása, pl. a *rov-át*, *rov-at*, *fuv-át*, *fuv-at*, *korl-át*, *korl-at*, *porgol-át*, *porgol-at*, *korszov-át*, *korszov-at* szókban. Hasonlóak: *lap-át*, *borb-át*, *meny-ét*. Különben sok idegen szók végtagát képezi, mint: *horvát, kabát, pervát, sörét*, stb.

ÁTABOTÁBA, (áta-botába) ösz. ih. Minden rend nélkül, öszvevissza, keresztülkicsul, imigy-amúgy. *Átabotába elmondani, végezni valamit*.

Valószínűen eredetileg am. *átalbotolva*, mintegy keresztülbotorkálva, vagy talán = *áta-bodába*, az az *átalbotázza*. L. BODÁZ.

ÁTALÁBAN, L. ÁLTALÁBAN.

ÁTALAG, L. ANTALAG.

ÁTÁN, fn. tt. *átán-t*, tb. —ok. Cserjefa, melyet máskép *tamariskának* neveznek.

ÁTILLA, L. ATILLA, ETELE.

ÁTKOS, (át-ok-os) mn. tt. *átkos-t* vagy —at, tb. —ak. 1) Amin átok fekszik, amit megátkoztak. *Átkos jószág, örökség*. 2) Átokból álló. *Átkos káromkodás, fenyegetés*. 3) Ami vesztlyt hoz, amiu nincs Isten áldása. V. ö. ÁTOK.

ÁTKOZ, (át-ok-oz) áth. m. *átkoz-tam*, —tál, —ott, par. —z. 1) Valakit vagy valamit átokkal illet, azaz különös vad kifejezésekkel gonoszt, kárt, vesztlyt, szerencsétlenséget kíván, milyenek: *dügöljék meg, verje meg az Isten, süljedjen el, ne lássa menyneknek országát*, stb. 2) Mint gonosznak kútfejét, okát szidalmaz, káromol valakit vagy valamit. *Átkozni az órát, melyben valaki született. Átkozni a napot, me-*

lyen valakit megismert. *Átkosni a játékokat. Átkosni a gondolatot, mely először eszébe jutott. Mert ha elhagyás, megátkozlak, elhervadsz. Népd.*

ÁTKOZÁS, (át-ok-oz-ás) fn. tt. *átkozás-t*, tb. —ok. Vad indulatú kifakadás, midőn valaki átkot vagy átkokat mond.

ÁTKOZAT, (át-ok-oz-at) fn. tt. *átkozat-ot*. Kimondott átkozások összege, vagyis átalok kifejezett rossz kívánatok, illetőleg szidalmak, káromlások tartalma. *Átkozat súlya fekszik rajta. Borzasztó átkozat.*

ÁTKOZATOS, (át-ok-oz-at-os) mn. tt. *átkozatos-t* vagy —at, tb. —ak. Átkokkal, átkozattal terhelt, átkok súlya alatt szenvedő, kárhozattal teljes. *Átkozatos állapot, csapás.*

ÁTKOZÓDÁS, (át-ok-oz-ó-d-ás) fn. tt. *átkosódás-t*, tb. —ok. 1) Vad kifakadású indulatoskodás, midőn valaki átkokat mond. 2) Szójárás szerint divatos átkmondatok, melyeket leginkább a mentegetődző bűnösök s gonosztevők szoktak önmagok fejére mondani. *Átkozódások között tagadta, hogy ő követte volna el a lopást, gyilkosságot.*

ÁTKOZÓDIK, (át-ok-oz-ó-d-ik) belsz. m. *átkosód-lam*, —tál, —ott, par. —jál, htn. —ni. Zaboláltan vad indulatból cikornyás szidalmakkal tetézt átkokat szór. *Átkosódik ég, föld, Isten, ember ellen. Átkosódik mint a kereke-törött kocsi.* Km. Különösen, hogy valami vád ellen védelmezze magát, önféjére átkokat mond, vagy szokat káromolja, kik őt állítólag hamisan vádolják.

ÁTKOZÓDÓ, (át-ok-oz-ó-d-ó) mn. tt. *átkosódó-t*. Aki átkosódni, átkokat szórni szokott. *Átkosódó istentelen, mocskos száju ember.*

ÁTKOZOTT, (át-ok-oz-ott) mn. tt. *átkozott-at*. 1) Amire átkot mondtak, ami megvan átkozva. *Átkozott nap, óra.* 2) Káros, veszedelmes, gonosz, ártalmas. *Átkozott a hal a harmadik vízben.* Km. *Átkozott szem volna, ki rajta nem kapna.* Km. 3) Néha szelidebb jelentéssel am. dévaj, lator, ármányos. *Átkozott egy fiú ez a mi Petink.* *Ejnye te átkozott, mily csinyt követél el megint?*

ÁTKOZOTTAN, (át-ok-oz-ott-an) ih. Igen rosszul, gonoszul, minden áldás, szerencse, siker nélkül. *Átkozottan batul folynak dolgaink. Átkozottan bánik velünk a sors.*

ÁTKOZOTTUL, l. **ÁTKOZOTTAN**.

ÁTLÓ, (át-ol-ó) fn. tt. *átlót*. Vonal, mely az egyenköz áttelnes szögei között húzódik, s azt két egyenlő részre osztja, székelyesen *cselert*. (Diagonális). V. ö. **ÁLTALMÉRŐ**.

ÁTLÓMOZGÁS, (átló-mozgás) ösz. fn. Erőműtani értelemben jelent két külön irányú erő által okozott középmozgást, pl. midőn a hajóval valamely folyón átevezünk.

ÁTOK, (át-ok) fn. tt. *átkot*, tb. *átkok*. 1) Elke-seredett vad indulatból, haragból, bosszúból, kárvágyból fakadó gonosz kívánat, illetőleg, ezen kívánatot hatályosan kifejező mondat. *Átkot mondani. Átkokat ökredegni. Átkokkal illetni valakit. Borzasztó, irtóz-*

atató, hajmeresztő átok. Szülék átka. Átok száll rád. Lé tartja a szolgálát, átok, szitok a gasdát. Km. 2) Csapás, veszély, szerencsétlenség. *Isten átka van e nemzetben. Átok fogta meg a magyart, hogy az soha együtt nem tart.* Népd. *Átok reád, magyarok hazája! Vörösmarty: Salamon átka. Isten átkát nem kívánom, de ha rád száll, azt se bánom.* Népd. 3) Egyházi ért. az anyaszentegyház kebeléből ideiglenes vagy örökös kizárás, illetőleg a bütelenek kárhoztatása. (Anathema).

Rokonságára nézve l. **ÁD**, elvont gyök. Képzőjét illetőleg azon ok képzőjü szók osztályába tartozik, melyek változattal *ék-et* is használnak, mint: *hajlok hajlék, marok marék, szándok szándék. Az átok gyöke át vagy ad indulatozó, mint szitok-é szid.*

ÁTOKESKÜ, (átok-eskü) ösz. fn. Önmegátkozással erőltett eskü, pl. *Úgy verjen meg az Isten. Úgy ne léssam mennyeknek országot. Vakuljak meg. Nyeljen el a föld elevenen.*

ÁTOKHOZÓ, (átok-hozó) ösz. mn. Ami gonosz, veszélyt, szerencsétlenséget, csapást okoz.

ÁTVÁGAT, (át-vágat) ösz. fn. Nyílás, rés, hézag, mely átvágás által támad.

ÁZ, gyöke az *ázik* igének, és származékainak. L. **ÁZIK**.

—**ÁZ**, (1), vékonyhangon —**ÉZ**, igeképző, mely az illető törzs a vagy e hangzójából és az es képzőből olvadt össze, pl. *tiesta-as, tisztáz, koma-as komász, ruha-as, ruhász, recse-es, recsész, misce-es, misész, ige-es, igész.* V. ö. **AZ EZ** igeképző.

—**ÁZ**, (2), vékonyhangon **ÉZ**, kevés nevek vég-szótaga, mint: *hagymász* (l. *ezt*), *pórász, nehész, vitész, kelevész.* Elemzésére nézve l. **AZ, EZ, ASZ, ESZ**, névképző.

ÁZALAG, (áz-al-ag) fn. tt. *ázalag-ot*. A vízben, szeezes italokban, s más folyékony testekben létező parányi állatkák. (Infusoria). Máskép: *ásbarcsa*.

ÁZALÉK, (áz-al-ék) fn. tt. *ázalék-ot*. A növények országából, kerti veteményekből, zöldségből stb. készített ételnemű főzelék, pl. káposzta, répa, borzó, bab stb.

ÁZBARCSA, (áz-barcsa) ösz. fn. l. **ÁZALAG**.

ÁZIK, (áz-ik) k. m. *áz-lam*, —tál, —ott, par. —szl. Általán mondjuk minden testről, midőn nedvesedik, midőn a víz vagy más híg test bele veszi magát. *Esőben, hóban ázni, megázni. Ázik a föld, ha megfutja az árvíz, ha esik az eső. Ázik, átázik a vízbe mártott ruha. Elázik a tésta.* Átv. ért. *elázni a bortól*, am. részeggé lenni. *Addig iszom, míg a torkom el nem ázik, két feketé bogárszemem nem esikrázik.* Bortal.

Alaphangra és értelemre rokona a német: *nass*, továbbá az előtetés latin: *madet, mador, madiidus*, valamint a magyar: *med, ned, nedv*, szanszkrit: *niss*.

ÁZOTT, (áz-ott) mn. tt. *ázott-at*. Ami nedvesé lett, amit a víz vagy másféle nedv általjárt, meglágyított. *Ázott föld. Ázott széna, ezalma. Ázott ruha. Ázott tésta.* Átv. ért. *ázott fejű* = részeg.

ÁZOTTAN, (áz-...-an) ih. Nedvesen, nedvtől, különösen víztől, esőtől általjárva. *Szárazon elmenni, ázottan visszajönni.*

ÁZTAT, (áz-tat) áth. m. *asztat-tam, —tál, —ott, par. aszass.* Valamit a végre márt a vízbe, vagy más folyadékba, hogy a nedvesség általjárja, megpuhítsa, megtisztítsa, stb. *Fehérneműket áztatni, bedzátatni a vízbe. Kendert, vessőt, faabrincsol, kákkát áztatni. Lábakat áztatni.* Átv. ért. *valakit bedzátatni, am. vádolás, gyalázás által hitelétől, becsületétől megfosztani, vagy bajba, adósságba kaverni; eláztatni valakit, erkölcsileg semmivé tenni.*

ÁZTATÁS, (áz-tat-ás) fn. tt. *asztatás-t, tb. —ok.* Nedvesítés, belocsolás, vízbemártás. *Kenderasztatás, lenasztatás, ruhadzátatás.*

ÁZTATÓ, (áz-tat-ó) fn. tt. *asztató-t.* 1) Mindenféle híg szer, folyadék, nedv, mely bizonyos anyagok puhítására, tisztítására, illetőleg idomítására használtatik, pl. *bőráztató, gyapju-, szőráztató.* 2) Személy, aki e munkát végzi. *Lustos, mint a kenderasztató.* 3) Tő, mocsár, öböl, patak, melynek vízében kender szoktak áztatni.

—ÁZS, igen ritka használatú névképző, mely némely elvont gyökökhöz járul, mint: *par-ázs, var-ázs, vir-ázs, dar-ázs.* Úgy látszik, nem egyéb, mint az *as* képző módosítása. V. ö. ZS, mint gyökhang, és középképző.

ÁZSIA, fn. tt. *Ázsiát.* A földnek közismeretű s Európához mérve keleti része, az emberi nem bölcsője. Nevének eredete felől több vélemény létezik. Némelyek szerint a sémi nyelvekből eredett, mint-hogy az ide vonatkozó héber és arab gyökök jelentése: két felé osztott, felezett; innen különösen a héber אֲזַי am. fél, közép (t. i. a régenté csak három számban ismert világrések: Európa Ázsia és Afrika között a középföld). A görögök majd *Ázia* nevű nymphától, Okeanos és Thetys leányától, majd *Asias* lydiai királytól, majd ismét ilyenévű magustól származtatták; némelyek szerint *Asios Leimon* rónától, s a síkságon találtató sok iszaptól (görögül *ασίς*) vette volna nevét. Vannak, kik azt az északi hitregészetben előforduló *aszokkal* hozzák viszonyba. *Nagy-Ázsia, Kis-Ázsia.*

ÁZSIAI, (ázsia-i) mn. tt. *ázsiai-t, tb. —ak.* Ázsiába, vagy Ázsiából való, ott lakó, onnan származó stb.

ÁZSIALAG, (ázsia-i-lag) ih. Ázsiái módon, mint Ázsiában. *)

*) Az A-ban van 2792, az Á-ban 1681, mindkettőben összesen 4476 czikk.

B

B, kised alakban *b*, harmadik bőtti a magyar ábéczében, s a mássalhangzók sorában első, kiejtve: *bé.* Az ajakbőttük osztályába tartozik, a maga nemében *lággy*, s ennél fogva szervtársai közül legközelebbi rokona *v*, mennyiben pedig *érülködő* ajakkal ejtetik ki, a *p* és *m*-hez tartozik. E rokonsági viszonyok szerint fölcserélődik a) *p*-vel: *bongyola, pongyola; bennyele, pennyele; biggyed, pittycd; bizseg, pixseg; bizereg, pixereg; bog, pog(ács); bok, pok; bódor, pótor; bufog, pufog; bimbó, pimpó; bulya, pólya; bóné,*

póné; bibasz, pimasz; búb, púp; büfög, pöfög; butyka, putyoka stb. a gyökök és törzsek végén: *láb, lóp; dobb-an, topp-an; tereb-ély, terep-ély; ab-a, ap-a; csib-eszkedik, csip-eszkedik; lab-oda, lap-u; leb-enyeg, lep-edő; lib-ben, lip-pen; tob-orétk, top-orétk; kaszab, kaszap; szilib, szilip; csirib, csirip; szörb-ül, szörp-ül, stb. b) v*-vel: *bajlódik, vajudik; bakcsó, vakcsó; leb-eg, lev-eg; zab-ar, zav-ar; zsid-aj, zsv-aj; olybá, olyvá; Veszprém Beszprém; Valént Bálint; Bazil Vasul, stb. c) f*-vel: *bodor, fodor; bánton bánt, fántonfánt; bige, fige; billing, filling, stb. d) m*-vel: *čamba, mámmám; badár (gyermeknyelven) madár; baglya, máglya; bak-fántos, makacs; bogy, mogy; bankó, mankó; balyu, motyó; bufi, mufti; bekeg, mekeg; gub-ó gum-ó, stb.*

A *b* több szóban oly elütetes hang, mely a gyök értelményén mitsem változtat, legfőlebb az illető szót hangzatosabbá teszi, ú. m. *á, bá; ám, bám; ámul, bámul; ámit, bámít; ángó, bángó; iczeg, biczeg; illeg, billeg; izgat, bisgat; ibolya, bíbolya; uborka, bu-dorka; ringat, bringat; ringyó, bregyó; izseg, bizseg; Andri, Bandri; Örzsé, Bözse.* Többször az alapszó értelményét némi árnyalattal módosítja, mint: *atya, bátya; anya, banya; állvány, bálvány; ai, bal; en-nünket, bennünket; omlik, bomlik; ér(ték) bér; ök-lel, bök; öllik, bottlik, stb.* Némely szóokban csak ikerítve divatozik: *inogbinog, ingóbingó, elegybelegy, ákombákom, csigabiga, csonkabonka.*

A *b*-vel kezdődő gyökök és törzsek értelményét illetőleg a) nagy számu hangutánzók előhangja, melyekben különösen az ajkak működnek, mint: *babuk, bakog, barczag, bekeg, beryákol, bebeg, besze, bibicz, bé, bég, bög, büfög, bölömböl, bümböl, löng, burukkol, bokákol, búg, stb. b) oly kedélyszók vezérhangja, melyek valami kedveset, kívánatosat fejezvé ki, az ajkak bezárásával mintegy a lélekzetet visszahúzzák, pl. *béh! bár,* vagy ellenkező esetben valami kedvetlen dolgot mintegy eltasztani, elfújni törekszenek, pl. *baj, bágyad, beteg, bú, boszú, bösz, böstörködik, bú, búz, búdó.* c) kiváltképen nagyszámu gyökszók előhangja, melyekben zárt hangzók vannak, s holmi dudor, gömbölyű tárgyakat jelentenek, miut: *bocska, buczkó, bócz, béczek, buczka, bodor, bodon, bódön, bog, bogács, boglya, buga, bogyó, bögy, bögyök, balyu, bugyor, bugya, boka, búke, buksi, bukta, boly, bolyó, bölke, bonca, bomblék, bomfordi, boncz, bündö, böngyüle, bunca, bunkó, bufi, busa, botk, botyk, butikó, butyk, stb. d) mint zárt ajakkal képzett hang bensőséget jelentő szók előhangja: *be, ben, belül, bört, burok, bö.***

Némely gyökszókban részint köz, részint tájszókás szerint átvettetik, pl. *bög-re, göb-re, bú-leg, lib-eg, bug-a, gub-a, bód-ön, döb-ön, bucz-kó, czub-ók, stb.*

A magyar finon hallérzéke és jól kifejelett szószerve szabatosan megkülönbözteti a *lággy b* hangot a megfelelő kemény *p*-től, mely tekintetben a németfajú nyelvek fölött nagy előnye van, pl. *bor, por; bab, pap; baba, papa; bogács, pogács; bibi, pipi, stb.*

Az öreg *B* mint pénzjegy jelenti azon várost, melyben az illető pénzt verték, pl. az austriai pén-

zeken am. *Körmöcz*, a francziákon: *Rouen*, a poroszokon: *Breslau*. A finnen *b* hang és betű nincsen.

—B, (1), mint szóképző, főneveket alkot leginkább elvont gyökökből és törzsekből, mint: *dom-b*, *csom-b*, *czom-b*, *lom-b*, *szém-b*, *gém-b*, *ször-b*, *dorom-b*, *söröm-b*. Többször mint középképző fordul elő, pl. *mur-b-ol*, *rom-b-ol*, *hom-b-ár*, *otrom-b-a*, *csom-b-ók*, *him-b-él*, *csim-b-ál*, *em-b-er*, *gém-b-er*, stb. Mint e példák-ból kitünik, leginkább az *m s r* végzetű gyökökhöz járul.

Eredetére nézve többi szervtársaival, úgymint *p, f, v, m*, ajkhangokkal egyezik, miért is kölcsönös fölvilágosítás végett ezekkel együtt fejtegetjük, mire szolgáljanak e következő példák, nevezetesen: a) *p*-vel: *tal-p*, *hor-p(ad)*, *sely-p*, *hör-p*, *ször-p*, *kör-p(ölö)*, *ter-p*, b) *f*-vel: *döl-f*, *csör-f*, *csal-f-a*, *tré-f-a*, *kaj-f-os*, c) *v*-vel: *ol-v*, *or-v*, *ölv*, *ör-v*, *nyel-v*, *ter-v*, *el-v*, *eny-v*, *ad-v*, *szar-v*, *dar-v*, *ham-v*, *évr-v*, *feny-v*, stb. d) *m*-vel: *ál-m*, *ál-m*, *hal-m*, *jár-m*, *jár-m*, *ver-m*, *ür-m*, *ter-m*, *hatal-m*, *írgal-m*, *kegyel-m*, *védél-m*, *ürel-m*, stb. melyek bizonyos ragok és képzők előtt segéd előhangzót vesznek föl: *al-om-ba*, *ál-om-tól*, *ver-em-ről*.

E hasonlatok nyomán okszerűleg állíthatni, hogy a fönne sorolt ajkábütök nem különkülön eredetű s önálló képzők, hanem az *ó ö* képzőből kifejtett árnyalati módosítványok, t. i. az *ő ó* közvetlen változatai: *ú* és, ezekből leszen *u*, mely majd *f*, majd *b*, *p*, majd *m* szervtársainak alakját veszi föl, pl. *ol-ó*, *ol-u*, *ol-v*; *ül-ő*, *ül-ü*, *ül-v*; *feny-ő*, *feny-ü*, *feny-v*; *el-ő*, *el-ü*, *el-v*; *nyel-ő*, *nyel-ü*, *nyel-v*; hasonló átmenetűek: *nedő*, *nedü*, *nedv*; *redő*, *redv*; *kedü*, *kedv*; *hivő* (hivő) *hív*; *hió*, *hiu*, *hív*; *tellü*, *tetv*; *sérő*, *sérv*; *szaru*, *szarv*; *daru*, *darv*; *hamu*, *hamv*; *oró*, *orv*. A keményebb *f-re* átmenve: *döl-ő*, *döl-v*, *döl-f*; *csör-ő*, *csörv*, *csör-f*; *kaj-ó*, *kaj-v*, *kaj-f*. Az érülködő ajkakkal kiejtett lágy-nemű *b-re*: *csom-ó*, *csom-v*, *csom-b*; *dom-ó*, *dom-v*, *domb*; *gom-ó*, *gom-v*, *gom-b*; *czom-ó*, *czom-v*, *czom-b*; *lom-ó*, *lom-v*, *lomb*; *em-ó*, *em-v*, *emb(ér)*, *gém-ő*, *gém-v*, *gém-b(ér)*; *dorom-ó*, *dorom-v*, *dorom-b*; *söröm-ő*, *söröm-v*, *söröm-b*; kemény-nemű *p-re*: *tal-ó*, *tal-v*, *tal-p*; *sely-ő*, *sely-v*, *sely-p*; *ször-ő*, *ször-v*, *ször-p*; *ter-ő*, *ter-v*, *ter-p*; *hor-ó*, *hor-v*, *hor-p(asz)*; végre *m-re*: *al-ó*, *al-v*, *al-m*, (h) *ál-ó*, *ál-v*, *ál-m*; *ver-ő*, *ver-v*, *ver-m*; *ür-ő*, *ür-v*, *ür-m*; *hatal-ó*, *hatal-v*, *hatal-m*; *kegyel-ő*, *kegyel-v*, *kegyel-m*, stb. V. ö. ALOM, ELÉM, képző.

Ezennemű képzők több esetben a segédhangzót állhatatosan megtartják különféle okokból, a) mivel a nyelvzokás hosszúvá nyújtotta, pl. *has-áb*, *nyal-áb*, *ver-éb*, *ger-éb*, *szar-éb*, *vill-ám*, *caill-ám*, *hull-ám*, b) mert kiugratás által a kiejtés nehézzé válnék, pl. *id-om*, *ild-om*, *kasz-áb*, *küsz-áb*, *isz-áp*, *kész-ép*, *sik-ám*, *fut-ám*, vagyis általában a *d, t, sz, z* után, c) egyedül nyelvzokási szeszélyből, minthogy hangugratva sem hangzanának keményen, pl. *dar-áb*, *sar-áb*, *szil-áb*, *ter-éb*, *al-áp*, *kel-ép*, *ker-ép*, *ül-ép*, *gyar-áp*, *tél-ép*, *mer-ev*, *tür-em*, *ir-am*. Sőt némelyeket szokás csakugyan kétféleképp használni: *ter-ép-ély*, *ter-p-esz-k-ed-ik*, *tal-áp*, *tal-p*, *hal-av-ány*, *hal-v-ány*.

A főtebbi szóalakokból a *e* toldalékhanggal képződtek a *ba be, fa fe, ma me, pa pe, va ve*-féle fő és melléknevek, mint: *hi-b-a*, *gom-b-a*, *lom-b-a*, *him-b-a*, *csim-b-a*, *bam-b-a*, *írom-b-a*, *torom-b-a*, *otrom-b-a*, *csor-b-a*, *gur-b-a*, *gör-b-e*;

csal-f-a, *el-ef-e* vagy *al-af-a*; *tré-f-a* (ter-ef-a) vagy *tru-f-a*;

dus-m-a, *tor-m-a*, *szusz-m-a*, *fity-m-a*, *tuty-m-a*, *szak-m-a*, *bá-m-a*, *haj-m-a*, *tuk-m-a*, *el-m-e*, *esz-m-e*, *is-m-e*, *bösz-m-e*;

lom-p-a, *csám-p-a*, *töm-p-e*, *tör-p-e*, *csim-p-a*;

Zagy-v-a, *csor v-a*, *dur-v-a*, *mur-v-a*, *goly-v-a*, *pány-v-a*, *pony-v-a*, *csé-v-e*, *des-v-e*, stb.

Némelyek a *e* helyett *ó ö-t* vesznek föl, mint: *bim-b-ó*, *pim-p-ó*, *kam-p-ó*, *pem-p-ó*, *kaj-m-ó*, *or-m-ó*, *suz-m-ó*, *kosz-m-ó*, *böm-b-ó*, *Gör-b-ó*. *Öl-b-ó*.

—B, (2), névrág, mely melléknevekből hasonlító, vagyis másodfokot alkot, s azt jelenti, hogy azon tulajdonság, melyet bizonyos alanyról mondunk, nagyobb fokon van meg benne, mint a hozzája hasonlítottban, pl. *a ló hasznosabb állat az ebnél*, *Pest nagyobb, mint Buda*. Mai közdivat szerint mássalhangzó után kettőzötve s előhanggal *abb ebb*: *okos-abb*, *bolond-abb*, *bölcs-ebb*, *eszes-ebb*; önhangzók után: *bb*, *utó-bb*, *kész-bb*; ha a *e* rövidke, ezeket megnyújtva: *butá-bb*, *tisztá-bb*, *gyöngébb*; az *u u i* után kótalaku: *szomorú-bb* vagy *szomorú-abb*, *keserű-bb* vagy *kererű-ebb*, *deli-bb* vagy *deli-ebb*. Régekte gyakran találtatik egy *b*-vel az ilyenekben is: *szeb*, *job*, *könnyűeb*, *elesteib*, stb. Egyszerűen járulhat oly többtagu melléknevekhez, melyek sziszegő *sz, s, z*, továbbá, melyek *l*, *ly, n* mássalhangzókkal végződnek; midőn pedig ragoztatik, általában ez alakban használható, valahányszor a kiejtést nem nehezíti, pl. *gonosz-b*, *ravasz-b*, *ígas-b*, *közel-b*, *kevély-b*, *külön-b*. A régies nyelvben pedig a legkeményebb kiejtés daczára is egyszerű, pl. *kemény-b*, *kerekded-b*, *dínok-b*, *tömérdék-b*, stb. melyeket Révay Etym. Pars II. Sect. I. Cap. II. fölős számmal idéz, s véleménye szerint ezen *b* eredetileg *öb*, mely alapfogalomban a fordított és sokaságot jelentő *bö* melléknévvvel egyezik. Ehhez odatehetjük, hogy rokona azon *be* vagy *beh* is, mely nagyítást jelent, pl. *be jó!* *beh szép!* miszerint így elemezhetnők: *okosb* = *okos-be*. Tulajdonképen és eredetileg itt is a nagyítás, bővítés fogalma rejlik. Az *abb ebb* alakbeli eltételes önhangzó csak a kiejtés könnyébbítésére szolgál, épen úgy, mint az igék multjában a kettőzötött *t* képző előtt, pl. *győz-t* helyett *győz-ött*; ragozva egyszerűen: *győz-t-em*, *győz-t-él*, *győz-t-unk*. Egyébiránt a két *bö*, *böv* vagy *beh* toldott alakokkal is igazolható: *keserű keserűböv* = *keserűböv* = *keserűbb*, vagy a *beh* szóval: *keserű-beh* = *keserű-bh* = *keserűbb*. Néha a *b* vagy *bb* rag még *ik* ragot is vesz magával, mely nyilván *ki* névmásból alakult át: *nagyobb-ik*, *szebb-ik*, *okosb-ik*. Régekte szintén: „Szegénybiknek neve az Jaukula vala.“ Istváni Pál a XVI. századból.

Hasonló hozzá a keményebb hangzatu finn *p*, *pi*, mely az *n* ragos alapfoku birtokos esethez járulva,

másodfokot képez, pl. *makia*, édes, *makian*, édesé, *makian-pi* édesb, s az *n*-nek hangtani oknál fogva *m*-re változtával: *makiam-pi*. Minthogy tehát a régi magyar nyelvben a hasonlításí rag egyszerű *b*, ellenben az *abb* *ebb* inkább csak könnyebb kiejtés végett toldott alak; továbbá minthogy a finn *ampi*, *empi*-nek első íze a birtokos eset ragja, s a fokozó tulajdonkép csak *p*, *pi*: innen következik, hogy a magyar *abb*, *ebb* és finn *ampi* *empi* elemileg egészben véve nem hasonlók, hanem csak a *b* és *p*, *pi*.

Annak igazolására, hogy a hasonlító fok némely más nyelvekben is a bőségg fogalmát rejti magában, példakul szolgálhatnak e következők: A török nyelvben a hasonlító fok ragja, de a mely leginkább csak iratokban s itt is ritkán fordul elő: *rek*, *rak*, melyet a szótárkönyvekben így értelmeznek: „plus“ (több), pl. *güzel* szép, *güzel-rek* (szép-több) szebb, *alcsak* alacson, *alcsak-rak* (alacson-több) alacsonyabb; e helyett közbeazédben *dakhy* (népiczen *daha*) tétetik a melléknév elébe, melynek jelentése: *tova*, *tovább*, még, *több*, pl. *büjük* nagy, *dakhy büjük* nagyobb (*tova* nagy vagy *tovább* nagy; de szokásban van az is, hogy a mondott elő vagy utó szó helyett *andan* (= attól) tétetik a melléknév elébe, pl. *andan büjük* szó szerént: attól, (annál vagyis a mellett) nagy, azaz nagyobb stb. Az árja nyelvekben, különösen szanszkritban, zendben levő másodfoki *tara* (görög *τερος*) stb. ragot Bopp Ferencz a *tar* (trans-gredi) gyöktől származtatja, melyből keletkeztek a többek közt a zend előjáró: *taró*, a latin: *trans*, a német: *durch* stb. is, melyekben tehát ismét a *túl*, *tova*, *terj* értelmét látjuk. Hogy a persában ezenkívül előfordul még a *bih* (jó) hasonlító szó, melyet e viszonyban Vullers „valde“ „multo“ szókkal magyaráz, —ABB czikk alatt láthatni.

A magyarban némi melléknévek fokozása rendhagyónak tekinthető, ú. m. *szép*, *szébb*, (e helyett: „szépebb“), *jó*, *jobb*, („jóbb“ helyett), *nagy*, *nagyobb*, („nagyabb“ helyett, minthogy a többi alhangú fokozások mind *a*-val veszik fel e ragot), *kicsi* vagy *kicsiny*, *kisebb* (*kis* szótól), *sok*, *több* (*tö* gyöktől, *tö-lt tö-m* stb. szókban, vagy már magától a *töm* törzstől, tehát *tömebb* = *tömb* = *több*, azaz *tömöttebb*, *teljesebb*); ezekben pedig *hosszú*, *könnyű*, a végső *ú*, *ü* kiesik: *hosszabb*, *könnyebb*.

—BA, (1), némelyek képzőnek veszik *hiba*, *íromba*, *otromba* stb. szókban; de itt a törzs inkább *hib*, *íromb*, *otromb*. V. ö. —B.

—BA, (2), vékonyhangon párhuzamos társa —BE, névviszonyrag, pl. *ház-ba*, *város-ba*, *kert-be*, *erdő-be*. Részletesen tárgyalva l. —BE.

BÁ, (1), csudálkozást, ámulatot jelentő indulatszó, melyből, *bám*, *bámé*, *bámész*, *bámít*, *bámúl*, *bamba*, *báva*, *bászli*, *báj*, *bákó* és ezek származékai eredtek. *Ást sem mondja, bú-e vagy bá!* *Se búl se bát nem mondott.* Km. Azonos vele magas hangon: *be!* vagy *béh!* a török nyelvben is *ba* *be* s a persában *pa* (mely tö-

rökösen kiejtve *pöh*) csudálkozást jelentő indulatszók. Rokonai azon á gyökű szók, melyek általán csudálkozásra, szájtátásra, illetőleg ostobaságra vonatkoznak. V. ö. Á, gyök, és BEH.

BÁ, (2), palóc és székely tájéjtéssel am. báty, bátya. *Istók bá!* *János bá!* a sinai nyelven *pe* (frater aetate major).

—BÁ, vékonyhangon —BÉ, némely ragozásokban a *rendes* *vá* *vé* ragnak változása, pl. *dobba* = *dob-vá*, *lobba* = *lob-vá*, *gombba* = *gomb-vá*, *sebbé* = *seb-vé*. Hasonlóan: *olyba* = *oly-vá*, *oly-lyá*. *Olyba tartom rossz embernek réám szólását, mint szeméten gubás ebnek az ugatását.* Szirmay Hung. in Parab. V. ö. VÁ, VÉ, rag.

BAB, (1), fn. tt. *bab-ot*. 1) A babónemű vete-ményekhez tartozó növényfaj, melynek számos alfajai és fajtái vannak. (Vicia Faba). 2) Ezen hüvelyes vete-ménynek hosszukás gömbölyű, tömör, lisztállományu magva. *Öreg bab*, *apró bab*. *Futó* (felfutó) *bab*, *gyalog bab*. *Fehér*, *sárgás*, *tarka*, *fekete bab*. *Figébab* (= csil-lagfirt). *Diszóbab*, *törköbbab*, *gürögbab*. *Olajos*, *ecsetes babot enni*. *Bableves*, *babkása*. *Babot sem leveért fő-zik*. Km.

Azon hasonló gyökhangu szókkal rokonítható, melyek valami gömbölyűt, csomósat, illetőleg pöttyöt jelentenek, mint: *búb*, *buba*, *bób*, *bóbíta*, *bombék*, *bimbó*, *boborcsó*, *bibircsó*, *babug*, *púp*, *pompos*, *pimpó*, stb. Különbön hasonlók hozzá az orosz *bob*, finn *papu*, dalmát *boh*, német *Bohne*, görög *βίνας*, latin *faba*, román *bobu*, olasz *fava*, francia *fève* stb.

BAB, (2), elvont gyöke a *babrál*, *babráz*, *babir-kál* szóknak, melyek jelentésénél fogva valószínűleg am. *ba-be*, azaz, ideoda, mint: föl-le, ki s be.

BÁB, (1), fn. tt. *báb-ot*. 1) Általán, bizonyos emberi alakot, termetet utánzó készítmény fából, vagy más anyagból, kivált mely kis gyermeket, vagy törpét ábrázol, s gyermeki játéknak használtatik. *Bábbal játszó kis leány*. *Felöltötetni, ágyba fektetni, übe cenni a bábót*. *Még báb való neki, nem férfi*. *Dróton rángatott, s látványul szolgáló bábok*. (Marionette). *Sakk- és te-kejátéki bábok*. *Kapu bábja vagy bábánya*, azaz, bál-ványa. *Egy báb czérna*, azaz, nem gömbölyösgömb, hanem hosszukás hengerbe kötött tekercs czérna. *Mécses báb* = bábót ábrázoló mézes kalács. 2) A rovarher-nyók azon alakja, midőn hengerded testöket burok takarja, melyből utóbb lepke-, pilleformában bujnak ki. 3) A szemben látszó kis alak (pupilla oculi). 4) Átv. ért. tulságosan czifrázott lelketlen nőszemély. *Együgyű, szóltan báb*. *Olyan, mint a báb*. 5) Mondjuk emberről, kivel más valaki kénye kedve szerint bá-nik, visszaél. *Én nem leszek bábja senkinek*.

Egyeznek vele a magyar *baba*, latin *pupa*, olasz *pupa*, *puppa*, francia *poupée*, angol *baby*, svéd *pup-pa*, német *Puppe*, chaldeai *báb* (puer, puerulus), héber *bábáh*, honnan *bábáh-ajn* szem bábja.

BÁB, (2), helységek neve Hevesben és Nyitrában, helyr. *Báb-ra*, —on, —rdl.

BABA, (1), (bab-a) fn. tt. *babát*, tb. *babák*. 1) A *báb*-féle gyermekjátékázer kicsinyített alakja. 2) Kis gyermek, honnan: *megbabásmi*, am. szülni. *Szép baba*, *csecse baba*. Nevét ez értelemben hihetőleg a kis gyermekek petyegésétől (németül *dabbeln*) vette: *pe-pe*, *ba-bu*. V. ö. **BEB**, elvont gyök. 3) Népies nyelven így nevezi a legény kedvesét, szeretőjét. *Édes babám*. *As én babám nem kis baba*. Vörösmarty.

„Kicsin falu, fehér hás!
Hát te babám, mint csinálz?
Héj! egyengetem magamat,
Várom a galambomat.“ Népdal.

A szeretőknek több más megszólításuk is vannak: alak, gyöngyalak, csillag, kincsem, lelke, rózsám, violám stb.

Rokonok az arab *babos*, angol *baby*, svéd *babe*, latin *puer*, olasz *bambino*, német *Bube*, finn *vauva*, stb.

BABA, (2), helységek neve Vas és Somogy megyékben; helyr. *Babán*, —*ra*, —*ról*.

BÁBA, (1), (báb-a) fn. tt. *bábát*, tb. *bábák*. 1) Nőszemély, ki a szülő, vagyis babázó asszonyokkal báblik. *Okleveles bába*. *Falusi, városi bába*. *Sok bába készült elvadás a gyermek*. Km. *Kurva legyen a bábád*. Km. Törökül: *ebe*. 2) A népmesékben bűbájos, boszorkányféle vén banya, *vas orru bába*. Ez értelemben egyezik vele a szláv *baba*. 3) Gyermekjátéki műszó, melylyel a távolságot lépésenként meghatározzák. Egy bába tíz láb mértéket tesz. 4) Erdélyben így nevezik a havasi szarkát.

BÁBA, (2), több helység neve Magyarországon és Erdélyben; helyr. *Bábára*, —*n*, —*ról*.

BABAASSZONY, (bába-asszony) ösz. fn. Öszvehúza: *bábasszony*. L. **BÁBA**.

BÁBABUKRA, (bába-bukra) ösz. fn. A palócok képes kifejezéssel így nevezik a szívárványt. Ez elnevezés a népmesén alapszik, mely szerint a szívárvány a mesebeli bábának tündér szalagját, csokrát képezi.

BABÁCSA, I. **BABÓCSA**.

BABÁCSKA, (bába-acs-ka) kics. fn. tt. *babácskát*. Gyöngéden, kedveskedőleg szólva am. kis baba, szeretett gyermekce.

BABÁD, puszta Pest vármegyében, tt. *Babád-ot*. helyr. *Babád-ra*, —*on*, —*ról*.

BÁBAFALU, helység Sáros megyében; helyr. *Bába-falu-ba*, —*ban*, —*ból*.

BÁBAFALVA, helység Ung megyében; helyr. *Bába-falván*, —*ra*, —*ról*.

BÁBAFÁNK, (bába-fánk) ösz. fn. Tészta sütemény neve (németül: *Kugelhupf*).

BÁBAHALMA, falu Erdélyben; helyr. *Bába-halmán*, —*ra*, —*ról*.

BÁBAI, (báb-a-i) mn. tt. *bábai-t*, tb. —*ak*. *Bábát* illető, ahoz tartozó, arra vonatkozó.

BÁBAIRE, (bába-íre) ösz. fn. I. **PIMPINELLA**. **BABAK**, I. **BABUK**.

BABÁKA, (baba-ka) I. **BABÁCSKA**.

BÁBAKAKAS, (bába-kakas) ösz. fn. Tréfásan szólva oly kakas neve, mely akár természeti hibájánál, akár vénségnél fogva párzására nem alkalmas.

BÁBAKALÁCS, (bába-kalács) ösz. fn. I. **DISZNÓTÖVIS**.

BÁBAKÁSA, (bába-kása) ösz. fn. Tejjel készített pépféle eledel, különösen rizsből.

BÁBALAK, (báb-alak) ösz. fn. Törpe, emberi alakot képező báb, melyet a gyermekek látványos mulatságára dróton ráncsigálnak. (*Marionette*).

BÁBALAKOS, (báb-alakos) ösz. mn. *Bábalakokból* álló, szerkezett. *Bábalakos játék*, *mutatvány*.

BÁBAL, (báb-a-al) áth. m. *bábdí-t*. Bába módjára ápolgat, szülésben, vagy betegségben segít valakit.

BÁBÁLKODIK, (báb-a-al-kod-ik) I. **BÁBÁSKODIK**.

BÁBALLAPOT, (báb-állapot) ösz. fn. A robrok kifejlődésének azon állapota, midőn bábforma alakot öltenek. V. ö. **BÁB** (1), (2).

BABALUSKA, falu Gömör megyében; helyr. *Babaluskán*, —*ra*, —*ról*.

BÁBAMESTERSÉG, (bába-mesterség) ösz. fn. A bábák, bábasszonyok, mint szülészek ügyessége.

BÁBAORVOS, (bába-orvos) ösz. fn. Orvos, ki különösen a szülő asszonyok körül működik, s azok bajait gyógyítja; szülész.

BÁBÁR, (bab-ár) fn. tt. *bábár-t*, tb. —*ok*. Csarvasigák legapróbb, mintegy babszemnyi faja. (*Turbo muscorum*).

BÁBARCZ, falu Baranya megyében; helyr. *Babarcs-on*, —*ra*, —*ról*.

BÁBÁRU, (báb-áru) ösz. fn. Eladni való bábféle gyermeki játékszerek.

BÁBÁRUS, (báb-árus) ösz. fn. Aki bábárukkal kereskedik, gyermeki bábjátékokat árul.

BÁBASÁG, (bába-ság) fn. tt. *bábaság-ot*. 1) Bábák, mint olyanok által üzött foglalkozás. *Bábaságot gyakorolni*. *Bábaságból élni*. 2) Bábamesterség, szülésszerűség. *Bábaságot tanulni*.

BÁBÁSKODÁS, (bába-as-kod-ás) fn. tt. *bábáskodás-t*, tb. —*ok*. Bábáság gyakorlása, szülésskedés. Átv. ért. ápolgatás, midőn valaki bába gyanánt báblik valakivel.

BÁBÁSKODIK, (bába-as-kod-ik) k. m. *bábáskod-tam*, —*tál*, —*ott*. A szülő nők mellett mint bába működik, szülésszedik. Átv. ért. a beteg körül gyöngéd ápoló gyanánt forgolódik, vagy valamit mintegy létre hozni segít.

BÁBASZARKA, (bába-szarka) ösz. fn. Erdélyben am. *havasi szarka*, a Hegyalján *bábagedőce* (*lanius exaubitor*).

BÁBASZÉK, (bába-szék) ösz. fn. 1) Székféle készüllet, melyre a vajudó nőt helyezik, hogy könnyebben szülhesen. 2) Mv. Zólyomban, helyr. *Bábassék-re*. —*én*, —*ról*.

BÁBASZILVA, (bába-szilva) ösz. fn. Ragya által megromlott, időnek előtte megsárgult vagy piro-

sodott, s öszvevsugorodott szilva; Balaton mellett: *tökös szilva*.

BABATH, puszta Pest megyében; helyr. *Babath-on, —ra, —ról*.

BABÁZ, (baba-az) önh. m. *babás-tam, —tál, —ott, par. —z*. 1) Gyermekeket szül. *Megbabásmi*. 2) Babával, mintjátékszerrel játszik, szokottabban: *bábuz*.

BABÁZÁS, (baba-az-ás) fn. tt. *babázás-t, tb. —ok*. Gyermekszülés, gyerekezés.

BABÁZIK, k. l. BABÁZ.

BABBA, gyermeknyelven am. szép, csinos, csecse.

BABCSIRA, (bab-csira) ösz. fn. A bábféle növénymag csirája.

BABÉR, fn. tt. *babér-t, tb. —ok*. Növényem a kétlakiak és kilenczhímesek seregéből, mely déli Európában tenyészik. (Laurus). Minthogy a régi rómaiak ennek leveleivel koszorúzták a diadalmasokat, átv. ért. jelent: dicsosozót, dicsőséget. *Babért érdemelni. Babér koszorúzza homlokd.*

„Embernek, ki földi pályán
Szépért és nagyért buzog,
Hol tenyészend a babér, mit
Érte érdemelni fog?” Bajza.

Némelyek a *baj-bér*-ből (azaz viadal-bér) elemezik, mivel máskép *bajfának* is nevezik. Egyébiránt hasonló hozzà a tót *bobek*, és *bob-javora*.

BABÉRÁG, (babér-ág) ösz. fn. A babérfa ága, mint vitézi koszorú.

BABÉRFÜZ, (babér-füz) ösz. fn. Növényfaj a fűzfák neméből, máskép: *veresfűs*.

BABÉRKOSZORÚ, (babér-koszorú) ösz. fn. Babérfa ágából vagy leveleiből font koszorú, mint vitézségi díszjegy.

BABÉRLEVEL, (babér-level) ösz. fn. Babérfa levele, melyet némely ételekhez fűszerül használnak.

BABÉROLAJ, (babér-olaj) ösz. fn. Babérfa bogyóiból sajtólt olaj.

BABÉROS, (babér-os) mn. tt. *babéros-t, vagy —at, tb. —ak*. 1) Babérággal, babérkoszorúval díszített, illetleg diadalmas, hős. *Babéros vitézek*. 2) Babérlevéllel fűszerezett. *Babéros becsinált*.

BABÉRZÖLD, (babér-zöld) ösz. mn. Eleven friss zöld színű, mint a babérlevél.

BABFÉREG, (bab-féreg) ösz. fn. Babnemű veteményeket pusztító féregfaj.

BABFÖLD, (bab-föld) ösz. fn. Föld, melyben bábót természetnek, vagy mely bábtermesztésre különösen alkalmas.

BABHÜVELY, (bab-hüvely) ösz. fn. Hüvelyféle tok, mely a babnemű vetemény magvait takarja.

BÁBI, (1), női kn. tt. *Bábi-t, tb. —k*. Barbara. Máskép: *Boris, Borcsa, Biri*, mint *Borbála* kicsinzői.

BÁBI, (2), *Alsó—, Felső—*, népes puszták neve Nógrád megyében; helyr. *Bábi-ba, —ban, —ból*.

BABICZA, (baba-icz-a) fn. tt. *babiczát*. Somogyban am. *kisbaba, babácska*.

BÁBILLÓ, tt. *bábilló-t, l. LÓSÓSKA*.

AKAD. MAGY SZÓTÁR.

BABIRKÁL, (bab-ir-kál) önh. m. *babirkál-t*. Ujjaival tapogatózva keresgél, piszkál, vakargál valamit, máskép: *bibirkél*, v. ö. BABRÁL.

BABIRKÁLÁS, (bab-ir-kál-ás) fn. tt. *babirkálás-t, tb. —ok*. Cselekvés, midőn valaki babirkál bibrkél, babrálgat.

BÁBJÁTEK, (báb-játék) ösz. fn. Gyermekjáték bábféle alakokkal.

BÁBJÁTEKOS, (báb-játékos) ösz. fn. Személy, aki mások mulattatására báb alakokból mutatványt ad elő.

BABKA, (bab-ka) fn. tt. *babkát, tb. babkák*. 1) Kis babszem. 2) Parányi pénznem, mely ma csak névszerint ismeretes. Átv. ért. legcsekélyebb ár, hecs, érték. *Babkát sem ér. Babkát sem adnék érte*. Máskép: *batka*. E pénzcseke II. Lajos királyunk alatt jött dívatba.

BÁBKALÁCS, (báb-kalács) ösz. fn. Mézes tésztából készített, s bábót ábrázoló kalács, mint gyermeki csemege, máskép: *mézeskalács*, néhutt: *borsoska*, vagy németesen *sifli*.

BÁBKALÁCSOS, (báb-kalácsos) ösz. fn. Csemegésítő, aki bábkalácsokat süt; máskép: *mézeskalácsos, bábsütő, borsoskás*, németesen: *sifli*.

BABKARD, (bab-kard) ösz. fn. Bizonyos fajú babnak görbe hüvelye, mely kardhoz hasonló.

BABKÁSA, (bab-kása) ösz. fn. Héjától megtisztított babból készített kásaétel. Néhutt tréfásan: *lélektapasztó*.

BABLISZT, (bab-liszt) ösz. fn. Megörlött babból való liszt.

BABLON, fn. tt. *bablon-t, tb. —ok*. A palóczoknál divatos, s a tótokkal közös szó, a magyarosabb *gyapot* helyett. Közvetlenül a német *Baumwolle*-ből származott, s úgy látszik a *pamuk* vagy *pamut* is.

BÁBMÍVES, (báb-míves) ösz. fn. Míves, aki játékszernek való báb alakokat készít.

BÁBMŰ, (báb-mű) ösz. fn. Általán játékszerül használt bábféle művek, alakok, áruk.

BABÓ, (bab-ó) fn. tt. *babó-t*. Növényem a kétfalkások és tizhímesek seregéből, melynek fajai többnyire indások, kacsosak, kapaszkodók, s leveleik szárnyasak. (Vicia). Ide tartoznak: *bab, lednek, stb*.

BÁBÓ, (báb-ó) fn. tt. *bábó-t*. Máskép: *bambó*. Gyermeeknyelven am. lábacska, azaz, *lábó*, mint a kezecke: *kacsó. Vigyázz fiam, meg ne üsd a bábódat*.

A szanszkrit nyelven *pab* vagy *pamb*, am. megy.

BABÓCS, (bab-ócs) fn. tt. *babócs-ot*. Babos, azaz pettyegedett testű nagyobb fajta légy, máskép: *bögöly*, mely nyáron a barmokat vérzésig csipdesi, üldözi.

BABÓCSA, mv. Somogyban, helyr. *Babócsára, —án, —áról*.

BABOCSKA, (bab-ocs-ka) kics. fn. tt. *babocskát*. Apró szemű, kis bab.

BÁBOCSKA, (báb-ocs-ka) kics. fn. tt. *bábocskát*. Piczi alakot képező kis báb.

BÁBOCZKA, puszta Békés megyében; helyr. *Bábocskán, —ra, —ról*.

BABOD, puszta Somogyban, helyr. *Babod-ra*, —*on*, —*ról*.

BABÓLCSA I. **BABÓCSA**.

BÁBOLNA, falu Erdélyben, népes puszta Komárom megyében; *Tissa* —, falu Borsod megyében; helyr. *Bábolná-n*, —*ára*, —*áról*.

BABON, erdélyi falu neve Kolos megyében; helyr. *Babon-ba*, —*ban*, —*ból*.

BABONA, fn. tt. *babonát*. 1) Mindenféle bűvölés, varázslás, boszorkányság, jóslás neme, vagyis titokszerű, rejteményes cselekvés, melynek valami természetfölötti, rendkívüli hatás tulajdoníttatik, melynek: megigézés, megrontás, lelkek idézése, stb. 2) Vakhit a vallási gyakorlatban, különösen a régi pogány hitregék és szertartások maradványai. (Superstitio).

E szó elemzése kétséges. Némelyek a *bab* szótól szármastatják, minthogy a babonáság egyik nemét a *babvetés* azaz, babszemekből való jóvendülés teszi, honnan származik *babvetés* is. Mások a *bába* szóval, (mely tündért, bűvös nőt is jelent) hozzák viszonyba, minthogy a népmondákban leginkább ezek köréhez tartozik a csudás, bűvös, varázsló babona. Egyébiránt egyezik vele a szláv nyelvekben divatos *bobon*, *bobona*, *sabobon*, mely hasonlatnál fogva e második értelmezés azért is valószínűbb, minthogy a magyar *bába* és *tót baba* szintén egyeznek. Figyelmet érdemel azon vélemény is, miszerint ez egy gyökű és eredetű a *bubus*, *dubu*, *babés* szókkal, tehát annyit mint *bubu-na* (oly végzettel, mint *gabona*), oly valami, mely *bubuval*, *bubukkal*, *bubusokkal* foglalkodik. S ezt tartjuk leghihetőbbnek.

BABONÁL, (baboná-l) áth. m. *babonál-t*. Bűvöl, varázsol, boszorkányoz, illetőleg babonaféle működés által megveszteget, megront, rendkívüli tulajdonsággal ellát, megigéz stb. *Semmi sem sikerül neki, mintha megbabonálták volna*.

BABONÁLÁS, (baboná-l-ás) fn. tt. *babonálás-t*, tb. —*ok*. Bűvölés, varázslás, boszorkányozás.

BABONÁS, (babona-as) mn. tt. *babonás-t*, vagy —*at*, tb. —*ak*. Vakhitű, ki a tiszta vallás tanai s elvei ellen holmi természeti dolgoknak isteni erőt tulajdonít, s lelki üdvösségét azokhoz köti. *Tudatlan, babonás nép*.

BABONÁSAN, (babona-as-an) ih. Vakhitűen, a tiszta, józan vallás tanai s elvei ellen.

BABONÁSÁG, (babona-ság) fn. tt. *babonáság-ot*. 1) Bűvölés, varázslat, boszorkányság neme. 2) Vakhitűség.

BABONÁSHITŰ, (babonás-hitű) ősz. mn. I. **BABONÁS**.

BABONÁSKODÁS, (babona-as-kod-ás) fn. tt. *babonáskodás-t*, tb. —*ok*. 1) Oly cselekvések gyakorlása, melyek alapját bűvölés, varázslás, boszorkányozás teszi. 2) Vallásbeli vakhitűség, melyet valaki a józan, észszerű, tiszta hit tanai ellen üzni szokott.

BABONÁSKODIK, (babona-as-kod-ik) k. m. *babonáskod-tam*, —*tál*, —*ott*. 1) Bűvölő, varázsló,

boszorkányozó cselekvéseket gyakorol. 2) Holmi babonás cselekvéseknek üdvösségre vezető hatást tulajdonít, s azokat vakhitűen üzi.

BABONÁZ, (babon-a-az) áth. m. *babonáz-tam*, —*tál*, —*ott*, par. —*z*. Bűvölve, varázsolva, boszorkányozva megront, megváltoztat, átalakít, pl. a népmondáza szerint a tejét vesszővel megcsapkodván véressé teszi.

BABONÁZÁS, (babona-az-ás) fn. tt. *babonázás-t*, tb. —*ok*. Cselekvés, mely által valaki babonáz, bűvöl, varázsol, boszorkányoz valamit.

BABONÁZAT, (babona-az-at) fn. tt. *babonázat-ot*. Azon mű, illetőleg eredmény, melyet a babonázó létrehoz.

BABONÁZÓ, (babona-az-ó) mn. és fn. tt. *babonázó-t*. Aki babona által tesz valamit; bűvölő, varázsló, boszorkányozó. *Babonázó vén banya, boszorkány, vasorru bába*.

BABONÁZOTT, (babona-az-ott) mn. tt. *babonázott-at*. Akit vagy amit babona által megbűvöltek, megrontottak, megigéztek, stb.

BABONY, I. **BABON**.

BÁBONY, helységek neve több megyében; helyragokkal: *Bábony-ba*, —*ban*, —*ból*.

BABOS, (bab-os) mn. tt. *babos-t*, vagy —*at*, tb. —*ak*. 1) Amiben bab van, amiben babot tartanak. *Babos szék, zacok, fiók*. 2) Átv. ért. pettyes, pöttyөгетett, bahhoz hasonló foltokkal tarkásott. *Babos tollu tyúk, babos kőntös*.

BABÓS, (bab-ós) fn. tt. *babós-t*, tb. —*ok*. Gyermekeyelven am. ijesztő vázalak, bábféle készüllet; máskép: *bubus, mumus*.

BÁBOS, (1), (báb-os) mn. tt. *bábos-t* vagy —*at*, tb. —*ok*. Bábbal ellátott, bábokkal bővelkedő. *Bábos játék. Bábos bolt*.

BÁBOS, (2), (báb-os) fn. tt. *bábos-t*, tb. —*ok*. Bábos, mézeskalácsos, sifis, borsoskás.

BABOSAN, (bab-os-an) ih. Pettyesen, pettyegve, tarka foltokkal megrakva. *Babosan festett kelme*.

BÁBOSGAT, (báb-os-gat) gyak. áth. m. *bábosgat-tam*, —*tál*, —*ott*, par. —*gass*. Gyöngéden csirogat, simogat, mint gyermekek kedves bábjaikat szokták.

BÁBOSGATÁS, (báb-os-gat-ás) fn. tt. *bábosgatás-t*, tb. —*ok*. Gyöngéd, bábuzó csirogatás, simogatás.

BABOSKA, (bab-os-ka) fn. tt. *baboska-t*. Baranyai tájzso, s jelent babos, azaz pöttyös kelméből való öltönyt.

BABÓT, **BABÓTH**, faluk neve Sopron és Győr vármegyében; helyragokkal: *Babót-ra*, —*on*, —*ról*.

BABOTA, fn. tt. *babotát*. Vízese, zuhatag. Kevessé ismert és homályos származásu szó, talán eredetileg *habota* a *hab* gyöktől.

BABOTYA, puszta Bihar megyében; helyragokkal: *Babotyá-ra*, —*n*, —*ról*.

BABOZ, (bab-oz) áth. m. *baboz-tam*, —*tál*, —*ott*, par. —*z*. Pettyez, pettyegget, tarkáz. *keztőben babomi a kelmét. Babosni a falat.*

BÁBOZ, (báb-oz) önh. m. *báboz-tam*, —*tál*, —*ott*, par. —z. Bábbal játszik, mulatja magát. *Báboznak a kis leányok*. Máskép: *bábus*.

BABOZÁS, (bab-oz-ás) fn. tt. *babozás-t*, tb. —*ok*. Cselekvés, midőn baboznak valamit; pettyezés tarkázás.

BABOZÁS, (báb-oz-ás) fn. tt. *bábozás-t*, tb. —*ok*. Bábbal vagy bábokkal játszás, gyermeki mulatozás; *bábuzás*.

BABRÁL, (bab-or-ál) önh. m. *babrál-t*. 1) Holmi között ujjaival motoz, tapogatózik, keresgél; különösen mintegy kelletlenül, imígyamúgy, lassan tesz, ideoda rakosgat valamit. *Irományok közt babrálni*. *Ne babrdlj oly sokdíg vele*. 2) Holmi mocskos, lustos testtel bánik. V. ö. **BABIRKÁL**.

BABRÁLÁS, (bab-or-ál-ás) fn. tt. *babrálás-t*, tb. —*ok*. Cselekvés, midőn valaki babrál, l. ezt.

BABSA, falu neve Temesben; helyragokkal: *Babsá-ra*, —*n* —*ról*.

BÁBSÜTŐ, (báb-sütő) ösz. fn. Mézeskalácsos, bábos, aki mézes tésztából, különféle süteményeket, nevezetesen bábalakuakat készít; siffis.

BABSZALMA, (bab-szalma) ösz. fn. A babféle növények megszáradt indája, szokottabban: *babkóró*.

BABSZÁR, (bab-szár) ösz. fn. Szélesb ért. a babnövény indája. Szűkebb ért. a babbüvely kacscsa.

BABTOK, (bab-tok) ösz. fn. L. **BABHÜVELY**.

BÁBU, (báb-u) fn. tt. *bábu-t*, tb. —*k*. A báb-nak azon neme, melyet a gyermekek játékszerű használnak. V. ö. **BÁB**.

BABUG, (bab-ug) fn. tt. *babug-ot*. Babhoz némileg hasonló csecsbimbó vagy tögy. Hasonló hozzá a köldökcsmót jelentő szláv *pupek*, s ehhez ismét a magyar *pup*, *pupa*.

BABUGA, (bab-ug-a) fn. tt. *babugá-t*. Növény a kétfalkások, tizhimesck seregéből, vitorlája nyakán fekszik, kétfelől hosszúra egy-egy szemölcs vagy *babug* van, s a szárnyakat öszvényomja. (*Dolichos*).

BABUGOS, (bab-ug-os) mn. tt. *babugos-t* vagy —*at*, tb. —*ak*. Csecsbimbós, tögyes.

BABUK, fn. tt. *babuk-ot*. L. **BABUKA**.

BABUKA, (babuk-a) fn. tt. *babukát*. A vándorlók neméhez tartozó madárfaj, sárgásbarna, fekete és fehér tollazattal s nagy tollbúbbal, mely a ganéjférgeket szereti, honnan hüdösbabuka vagy hüdösbankának, vagy szarbabukának is nevezik. Máskép: *babutka*, *baduk*, *banka*. Eredetűre nézve hangutánzó, mire nézve hasonló hozzá a perzsa *popak*, *bobak*, *popas*, *pupu*, *pupa*, *bubu*, *baba*, latin *upupa*, vend *bubkacs*, stb.

BABUKOL, (babuk-ol) önh. m. *babukol-t*. 1) *Babuk*-féle hangon kiáltoz, mint a babuka. 2) Sötétben éjszaka botorkázva jár.

BABUSKÁL, (baba-us-ka-al) áth. m. *babuskál-t*. Hegyaljai szó, am. *babus* vagy *babuska* (kishaba) módjára báb valakivel, csecseget, gedél, kényeztet valakit.

BABUTKA, l. **BABUKA**.

BÁBUZ, (báb-u-z) önh. m. *bábuz-tam*, —*tál*, —*ott*, par. —z. Bábuval játszik. *A kis leányok bá-*

buznak. Átv. ért. valakit bábu gyanánt tulságos, gyermekes szeretettel czirogat, simogat, kedvel.

BÁBUZÁS, (báb-u-z-ás) fn. tt. *bábuzás-t*, tb. —*ok*. L. **BÁBOZÁS**.

BABVETŐ, (bab-vető) ösz. fn. Babonás ember, jósnő, jvas, ki a babszemek ideoda hányásából jövőndől, vagy valamely titkot, rejtélyt föl akar földni.

BABVIRÁG, (bab-virág) ösz. fn. A babnemű növények különféle színű, fehér, kékes, piros virágai.

BÁCS, (1), mezőváros, ilyenü vármegyében, puszta Zalában, s falu Erdélyben, Kolos megyében; helyragokkal: *Bács-ra*, —*on*, —*ról*. Midőn magát a vármegyét jelenti, mint általában a megyék nevénel, helyragokkal: *Bács-ba*, —*ban*, —*ból*. V. ö. **BÁCSKA**. *Aranyos-Bács*, falu Szabolcs megyében.

BÁCS, (2), fn. tt. *bács-ot*. Baranyai ormányságban am. *báty*, *bátya*. Ebből lett: *bácsi*. A székelyeknél, juhász, öregjuhász. V. ö. **BACSA**.

BACSA, (bacs-a) fn. tt. *bacsát*, tb. *bacsát*. A palócoknál am. *öreg juhász*, számadó juhász, Tisza mellett: *bacsó*. Egyezik az idősb korra vonatkozó *bács*, *bácsi*, *bátya*, *atya* szókkal. V. ö. **BÁTYA**. Hasonló hozzá a szláv *batsa*, és román *baciu*.

BÁCSA, falu és néhai papi nemesség Győr vármegyében; helyragokkal: *Bácsá-ra*, —*n*, —*ról*.

BÁCSFA, helység Pozsony megyében; helyragokkal: *Bács-fán*, —*fára*, —*fáról*.

BÁCSFALU, helységek Nógrád, Pozsony megyében és Erdélyben; helyragokkal: *Bácsfaluba*, —*ban*, —*ból*.

BÁCSFALVA, helység Erdélyben Hunyad megyében; helyragokkal: *Bácsfalván*, —*ára*, —*áról*.

BÁCSI, (1), (bács-i) mn. tt. *bácsi-t*, tb. —*ak*. Bács vármegyei vagy Bács városából való.

„Bácsi szekeresek útnak indulának,
Útnak indulának, Eger városának.”

Vitkovics.

BÁCSI, (2), (bácsi vagy báty-csi) fn. tt. *bácsi-t*, tb. —*k*. A *báty* vagy *bátya* szó kicsinyítője. Így nevezi a magyar bizodalmas nyájas hangon az öregebb férfit, ha nem épen rokona is. *Kedves édes bácsim*. *Nagy bácsi*. Palóczosan röviden is ejtetik: *bacsi*. V. ö. **BÁ**, fn.

BÁCSIKA, (bácsi-ka vagy báty-csi-ka) fn. tt. *bácsikát*. A *bá* vagy *báty* szónak kettőztetett kicsinyítője, mely a bácsinál még hízelgőbb és bizodalmasabb.

BACSKA, falu Zemplénben; helyr. *Bacska-n*, —*ára*, —*áról*.

BÁCSKA, (Bács-ka) fn. tt. *Bácskát*. Bács vármegye egész tartománya, vidéke. Helyragokkal: *Bácská-ba*, —*ban* —*ból*.

BACSKAFALVA, falu neve Nyitra megyében. Helyragokkal: *Bacska-falván*, —*falvára*, —*falváról*.

BÁCSKAI, (bács-ka-i) mn. tt. *bácskai-t*, tb. —*ak*. Bácskában lakó, onnan való, ott termett, stb. *Bácskai magyarok*, *németek*, *szervek*. *Bácskai búza*.

BÁCSKASÁG, (bács-ka-ság) tt. *bácskaság-ot*. L. **BÁCSKA**.

BACSKÓ, falu Zemplén vármegyében; helyragokkal: *Bacskó-ra*, —*n*, —*ról*. L. BASKÓ.

BACSO, (1), tt. *bacsót*. I. BACSA.

BACSO, (2), puszta Szatmárban; helyr. *Bacsó-n*, —*ra*, —*ról*.

BACZA, (1), mn. és fn. tt. *baczd*. Túl a Dunán mondják együgyű, szelíd, csendes természetű gyerekekről, ki egyszersmind gyáva, báva, ostoba. Vékonnyhangon: *becze*.

BACZA, (2), falu Erdélyben, Belső-Szolnok megyében; helyragokkal: *Baczá-n*, —*ra*, —*ról*.

BACZKAMADARAS, falu Erdélyben, Maros-zékben; helyr. *Bacska-Madaras-on*, —*ra*, —*ról*.

BÁD vagy BÁLD, elvont gyöke vagy törzse a *bádog* szónak és származékainak. Mennyiben laposra nyújtott, kiszélesített valamit jelent, rokon vele a hellen *πλατύς* (lapos, széles), német *platt*, francia *plat*, olasz *platte*, szláv *platek*, stb.

BADA, fn. tt. *badát*. Nádasokban tartózkodni szokott bogárfaj.

BADÁCS, tt. *badács-ot*. Gyermekegyelven am. kis madár, mintegy *madács* vagy *madarcs*.

BADACSON, fn. tt. *Badacson-t*. Zala vármegyének legnevezetesebb hegye a Balaton mellett, mely jó bora, s Kieseludyt Sándor regéi által országos hírnévű lett. Van ily nevű falu is Kraszna vármegyében és népes puszta Zalában. Helyragokkal: *Badacson-ba*, —*ban*, —*ból*.

BADAFALVA, falu neve Vas vármegyében; helyragokkal: *Bada-falvára*, —*falván*, —*falváról*.

BADAR, (1), (bad-ar) mn. tt. *badar-t*, th. —*ok*. Mondjuk értetlen, összevevő zavart beszédről. *Badar beszédék úgy-e bár?* Vörösmarty. Valószínűleg egy a *hadar*, *sadar* igével. A beszédet hadarni, elhadarni, am. badarul beszélni.

BADAR, (2), (bad-ar) áth. m. *badar-t*. Hadar, sadar, vagyis a beszédet értetlenül összezavarja.

BADARSÁG, (bad-ar-ság) fn. tt. *badarság-ot*. Zavart, értetlen beszéd, melynek se füle se farka.

BADARUL, (bad-ar-ul) ih. Zavarva, értetlenül. *Badarul beszélni*.

BÁDJAD, BÁDJASZT, stb. I. BÁGYAD, BÁGYASZT, stb.

BÁDOG, (báld-og) fn. és mn. tt. *bádog-ot*. Fém-ből, leginkább vasból lapított lemez, különféle eszközök készítésére. Némely tájéjtéssel: *bágyog*, vagy keményebb hangon: *bátok*. Mint melléknév am. bádogból való, készített. *Bádog kánna*. *Bádog szelencse*. *Bádog kandl*. V. ö. BÁD, elvont gyök.

BÁDOGÁRU, (bádog-áru) ősz. fn. Bádogból készült s eladni való holmi művek, edények, eszközök, stb.

BÁDOGGYÁR, (bádog-gyár) ősz. fn. Gyár, melyben bádogféle lemezeket, s ezekből holmi edényeket, eszközöket, stb. készítenek.

BÁDOGKEZTYŰ, (bádog-keztü) ősz. fn. Bádogféle lemezből csinált keztü, melyet a vívók használnak.

BÁDOGMÉRTÉK, (bádog-mérték) ősz. fn. Bádogból készített edény, kupa, itcze, melylyel valamit mérni szoktak.

BÁDOGMIVES, (bádog-mivea) ősz. fn. Mesterember, ki bádogból holmi eszközöket, edényeket stb. készít; egyszerűen: *bádogos*.

BÁDOGOLLÓ, (bádog-olló) ősz. fn. Bádogmivesek ollója, melylyel a munkába vett bádoglemezeket nyirkálják, idomítják.

BÁDOGOS, (1), (bád-og-os) mn. tt. *bádogos-t*, vagy —*at*, th. —*ak*. Bádoglemezzel bevont, befödött. *Bádogos torony*. *Bádogos keresztfa*.

BÁDOGOS, (2), fn. tt. *bádogos-t*, th. —*ok*. Bádogból dolgozó, bádogmiveket készítő mesterember; bádogmives.

BÁDOGOZ, (bád-og-oz) áth. m. *bádogos-tam*, —*tal*, —*ott*, par. —*s*. Bádoggal bevont, beföd valamit. *Tornyot, háztetőt bádogozni*.

BÁDOGVERŐ, (bádog-verő) ősz. fn. Bádogcsináló, bádogkészítő, bádogkovácsoló.

BÁDOK, falu Erdélyben, Doboka megyében. Helyr. *Bádok-on*, —*ra*, —*ról*.

BÁDON, falu Kraszna megyében; helyr. *Bádon-ba*, —*ban*, —*ból*.

BADONFA, falu Vas megyében; helyr. *Badonfán*, —*fára*, —*fáról*.

BADUG, I. BABUG.

BAG, elvont gyök, melyből *baglya*, *bagó*, *bagoly* származtak, jelentése am. *bog*, azaz csomó, vagy csomóban levő, boghoz hasonló valami.

BAG, BAGH falu, KIS—, puszta Pest vármegyében, helyr. *Bag-ra*, —*on*, —*ról*. Több helynevek gyöke, mint: *Bagd*, *Bagod*, *Bagonya*, *Bagos*, *Bagota*.

BAGAMÉR, falu Bihar megyében; helyr. *Bagamér-on*, —*ra*, —*ról*.

BAGARIA, fn. tt. *bagariát*. Leginkább vörös színre festett, vízellenes, igen erős és nehéz szagu bőr, melyből kivált vadász-csizmákat készítenek. Átv. ért. *bagariabőr az orcsája*, am. szemtelen, orcsátlan. *Bagaria orru*, am. rezes orru.

Eredetére nézve am. *bolgáriai* bőr, s megvan az illir nyelvben is.

BAGARIACSIZMA, (bagaria-csizma) ősz. fn. Bagariabőrből való csizma.

BAGARIASZÍJ, (bagaria-szj) ősz. fn. Bagariabőrből hasított szj.

BAGAZIA, fn. tt. *bagasiát*. Hegyaljai sző, am. kékre festett vászon.

Kassai véleménye szerint *egésin* szóból volna átalakítva. Egyébiránt megvan az illir nyelvben is. V. ö. BAKAC SIN.

BAGÁZSIA, fn. tt. *bagásiát*. Általán podgyász, különösen a katonák podgyásza, melyet magokkal hordanak.

A francia *bagage*-ből vétetett.

BAGD, (bag-d) falu Biharban, helyr. *Bagd-ra*, —*on*, —*ról*.

BAGDÁCSOL, I. BAKDÁCSOL.

BAGDÁNY, önállóan szokatlan szó, csak öszvetéve divatozik: *bagdány-pecsenye*, l. **BOGDÁNY-PECSENYE**.

BAGLA vagy **BAGLYA**, (bag-ol-a vagy bag-oly-a) fn. tt. *baglái*, vagy *baglyái*. Gömbölyded dereku s csúcsosan végződő kupacba rakott széna, szalma, stb. a petrenczénél nagyobb, mert több petrenczéből kerül egy baglya, ellenben a hosszukás alaku kazalnál rendszeren kisebb, ámbar vannak hatvan, sőt több szekér szénát is magokban foglaló baglyák, melyeket a majorságokban szoktak rakni. *A lekaszált szénát, sabot, árpát, a kinyomtatott szalmát baglydába rakni. Szénabaglya, szalmabaglya.*

Máskép: *bogla, boglya, bugla*, a *bog*, azaz csomó, gyöktől. Hasonló hozzá: *máglya*.

BAGLAD, falu Zala megyében; helyr. *Baglad-on*, —*ra*, —*ról*.

BAGLYACS, (bag-oly-acs) fn. tt. *Baglacs-ot*. l. **KANAKUCZ**.

BAGLYAS, (bag-oly-as) mn. tt. *baglyas-t*, vagy —*at*, tb. —*ak*. Fésületlen, öszveviszsa kuszált hajú. *Baglyas haj, baglyas fej. Baglyas cigánygyerek*. Máskép: *boglyas*, a csomót jelentő *bog-tól*, melyből lett: *bogoly*, s az képzővel és hangugratólag *boglyas*. Ha a *baglya* törzstől származnék, akkor *baglyás* volna.

BAGLYASALJA, falu Nógrád megyében; helyragokkal: *Baglyas-alján*, —*aljára*, —*aljáról*.

BAGLYASAN, (bag-oly-as-an) ih. Fésületlenül, rendetlen kuszált hajjal, illetőleg borzas fejjel.

BAGLYÁSZ, (bag-oly-ász) áth. m. *baglyász-tam*, —*tdl*, —*ott*, par. —*sz*. Baglyokat fogdos, vadász.

BAGLÁSZ, fn. tt. *baglász-t*, tb. —*ok*. Személy, aki baglyokat vadász, fogdos.

BAGLYOS, l. **BAGLYAS**.

BAGÓ, (bag-ó) fn. tt. *bagó-t*, tb. —*k*. 1) Dohányzás alatt a pipa fenekén meglevesedett s égetlenül maradt zsíros dohány, melyet a pórnépbeliék rágicsálnak. Néha ugyanezt megnyázott száraz dohányból készítik. *Bagót rágni, nyalni*. Néhatt: *bagolyhús, pipamocok*. 2) Köznépiesen így csúfolják az oly idegent, ki egészen más szokásu és viseletű. 3) Tunya kiejtéssel am. bagoly.

Héberül: בַּג (bag) eledelt jelent, mire nézve azt mondja a Simon szókönyve: *convenit quodam modo phrygicum βέλος panis*.

BAGÓCS, (bag-ócs) fn. tt. *bagócs-ot*. Valamint *hangra*, úgy értelményre nézve is hasonló a *babócs*-hoz, mely hegyes fulánku mezei legyet jelent. *Rugtató bagócs, bókcsae bagócs*.

BAGOD vagy **BAGÓD**, **ALSÓ—**, **FELSŐ—**, falvak Zalában, helyr. *Bagod-ra*, —*on*, —*ról*.

BAGOLA, falu Somogyban; helyragokkal: *Bagolán*, —*ra*, —*ról*.

BAGOLCSA, (bag-ol-csa) fn. tt. *bagolcsát*. Községes csicseri borsó, máskép: *bagolyborsó*.

BAGOLCSABÓKA, (bagolcsa-bóka) ösz. fn. Nő. vényfaj a bókák neméből, máskép: *hólyag-lóborád* (*Astragalus cicer*).

BAGOLY, (bag-oly) fn. tt. *bagoly-t* vagy *baglyot*, tb. *baglyok*. Ismeretes ragadozó madár, melynek sűrű tollazatu zömök gömbölyű feje, aránylag rövid nyaka, gatyás lábai és dudorú nagy szemei vannak, s jobbra éjjelenként keresi a zsákmányt. Fajai: *fejes bagoly, füles bagoly, nagyfüles bagoly, apró füles bagoly, csuvik* vagy *kuvik-féle bagoly*, máskép: *halálmadár, gyöngybagoly*, stb. *Bagolysemű*, kidudorodott nagy szemű. *Bagoly képu*, busa képu, fejű. *Bagoly is bíró a maga barlangjában*. Km. *A baglyokkal huhogass, a verebekkel csiripelj*; azaz, alkalmazd magadat azokhoz, akik társaságában élsz. Km. *Egész éjjel virraszt, mint a bagoly. Éjjeli bagoly. Bagoly is azt véli, hogy sólyom az ő fia*. Km. *Bagoly nem szereti a napfényt*. Km. *A baglyok huhognak*. Faludi Ferencz.

„Szecsenországban baglyok temessék el,
Hogy soha se lásson az ő szemével.“

Vöféli vers.

Hasonló hozzá a török *bajkus*. Egyébiránt vagy hangutánzó (huhogó, uhogó), mely tekintetben rokon vele a latin *bubo*, *baubari*, vagy busa fejénél fogva a csomót jelentő *bog-tól* vette nevét.

BAGOLYBORSÓ, (bagoly-borsó) ösz. fn. l. **BAGOLCSA**.

BAGOLYÉB, (bagoly-éb) ösz. fn. Bolognai eb-faj, hosszú bozontos gubás szőrözettel, és gömbölyű bagolyforma fejjel.

BAGOLYFALVA, (Lenk szerint), máskép **BAGOLYHÁZA** (Fényes szerént), falu Kraszna megyében; helyr. *Bagolyfalván*, —*ára*, —*áról*.

BAGOLYHÚS, (bagoly-hús) ösz. fn. 1) A bagoly madár húsa. 2) Átv. ért. pipamocok, bagó.

BAGOLYLAB, (bagoly-láb) ösz. fn. Hogy a meggyengült kerékfalnak erőt adjanak, egy ágasfát ütnek oda támaszul, mely a székelyeknél bagolyláb-nak hivatik.

BAGOLYPILLE, (bagoly-pille) ösz. fn. Nagy éjjeli pille, boszorkánypille, mely leginkább tavaszi és őszi hónapokban mutatkozik.

BAGOLYSÍP, (bagoly-síp) ösz. fn. Baglyászok csalóka sípja, melylyel a baglyok szavát utánozzák.

BAGOLYSÜVEG, (bagoly-süveg) ösz. fn. Fekete báránybőrből készült kétrétül süveg, melynek külső rétvét a fülekre húzni lehet. Több vidéken divatos főveg. Köznépiesen ejtve: *bagósüveg*, néhol: *luttyú*. Nevét valószínűen onnan kapta, mert borzas volta miatt a viselő fejét a bagolyéhoz teszi hasonlónak.

BAGOLYTÜDŐ, (bagoly-tüdő) ösz. fn. Képes kifejezéssel, bodrogközi tájnyelven am. aszalt alma.

BAGONYA, faluk neve Hontban és Zalában, helyr. *Bagonyá-ra*, —*n*, —*ról*.

BAGOS, több helység neve Kraszna és Szathmár megyékben; **HAJDÚ—**, Biharban; **KUTYA—**, Szabolcsban; helyr. *Bagos-ra*, —*on*, —*ról*.

BAGÓSÜVEG, I. BAGOLYSÜVEG.

BAGOTA, BAGOTTA falu neve Komárom és Baranya megyékben; helyragokkal: *Bagot-ára, —án, —árdól.*

BAGÓVÁR, puszta Győr megyében; helyr. *Bagóvár-on, —ra, —ról.*

BAGRÁCS, I. BOGRÁCS.**BAGZÁS, BAGZIK, I. BAKZÁS, BAKZIK.**

BÁGY, elvont gyök, melyből *bágyad, bágyaszt* szármastak. Jelent belső gyöngeséget, erő fogyatkozást. Rokon vele a *fogy* ige, továbbá a német: *matt, müde*, (a régi felső német nyelvben: *muade*), finn *voivun* (viribus deficio).

BÁGY, falu Erdélyben, Udvarhely esékben; helyr. *Bágy-ra, —on, —ról.*

BÁGYAD, (bágy-ad) önh. m. *bágyad-t*. Nagy fáradság, vagy étlenség, vagy nyavalygás után és miatt lankad, gyöngeségben szenved, s kellő erő hiányában mintegy összeesik. *Bágyad a test*, a hosszú munka után; *bágyad a szem*, midőn megerőltetett nézés, vigyázás, olvasás után homályosá lesz; *bágyad a kar*, midőn nehezen emelkedik; *bágyad a láb*, midőn a járást nem bírja.

BÁGYADÁS, (bágy-ad-ás) fn. tt. *bágyadás-t*, tb. —ok. Szenvedő állapot, midőn valaki bágyad.

BÁGYADOZ, (bágy-ad-oz) önh. m. *bágyados-tam, —tál, —ott*, par. —z. Lassan-lassan bágyad, lankadoz, hova-tovább erőtlenebb lesz. *Bágyadoz, akin valami nyavalya akar kitörni. Bágyadosni a hosszú munka után. Bágyadosni a nagy melegségtől, étlétől.*

BÁGYADOZÁS, (bágy-ad-oz-ás) fn. tt. *bágyadosás-t*, tb. —ok. Folytonos, fokozatosan növekedő bágyadás; lankadozás, erőtlenedés.

BÁGYADSÁG, (bágy-ad-ság) fn. tt. *bágyadságot*. Lankadt, fáradt, elgyöngült állapot vagy tulajdonság. *Bágyadságban alig bír állani. Lábak, kezék, szemek bágyadsága.*

BÁGYADT, (bágy-ad-t) mn. tt. *bágyadt-at*. Belsőleg elgyöngült, lankadt, fáradt. *Bágyadt beteg. Bágyadt szemek, karok.* Átv. ért. *bágyadt eszt*, am. halvány, homályos. *Bágyadt esztű poestó*, mely fényesítve nincsen.

BÁGYADTAN, (bágy-ad-t-an) ih. Bágyadt állapotban, lankadtan, belsőleg elgyöngülve. *Bágyadtan járni, beszélni.*

BÁGYADTSÁG, (bágy-ad-t-ság) fn. L. **BÁGYADSÁG**.

BÁGYASZKODIK, (bágy-asz-kod-ik) k. m. *bágyaszkod-tam, —tál, —ott*. Bágyadozónak érzi magát.

BÁGYASZT, (bágy-asz-t) áth. m. *bágyaszt-tott*, par. *bágyassz*, htn. —ni vagy —ani. Okozza, hogy valaki vagy valami bágyadjon; lankaszt, fáraszt, erőtlent. V. ö. **BÁGYAD**.

BÁGYASZTÁS, (bágy-asz-t-ás) fn. tt. *bágyasztás-t*, tb. —ok. Cs elekvés, illetőleg okozás, mely által valaki bágyadttá lesz.

BÁGYASZTÓ, (bágy-asz-t-ó) mn. tt. *bágyasztó-t*. Ami bágyaszt, lankaszt, belsőleg gyöngíti. *Bágyasztó étel, szomj, meleg.*

BÁGYIK, (bágy-ik) k. m. *bágy-tam, —tál, —ott*. L. **BÁGYAD**.

BAGYON, falu Hont megyében; helyragokkal: *Bagy-on-ba, —ban, —ból.*

BÁGYON, falu neve Erdélyben; helyragokkal: *Bágy-on-ba, —ban, —ból.*

BAJ, (1), fn. tt. *baj-t*, tb. —ok. 1) Küzdelem, vita, viadal, harc. *Bajra híni valakit. Bajt vtni. Bajt állani.* Innen ezen öszvetételek: *bajtárs*, *bajviadal*, *bajhely*, *bajvívás*, *párbaj* és a *bajnok*, kinek kitűzött hivatása a harc, vita. 2) Szélesb ért. minden kedvezőtlen állapot, izetlenség, baleset, nehézség, melynek elhárítása, illetőleg legyőzése, küzdelembe, fáradságba, vitába kerül. *Nagy baj van. Mi baj van? Nincs semmi baj. Se baj! Sok bajba kerül. Ügygyel, bajjal vergődhetünk ide. Jaj baj! Hajh baj! kilencz téhen, még sincs vaj. Nincsen nekem semmi bajom. Bajba keveredni. Másnak bajt szeresni. Más baján segíteni. Bajban lenni.* Különösen betegség, nyavalya, testi szenvedés. *Egészséges, semmi baja nincsen. Sokféle bajban szenved. Maga sem tudja, mi baja, csak azt érsi, hogy rosszul van. Kutya baja, mint a szentesi halottnak.* Km.

Legközelebbi rokona azon *vaj*, melyből *vajudít, vajládít* származott, továbbá a *ví, víj*, oly hasonlat lévén közöttök, mint a *fi, faj, ki-ált kaj-ált, hí! haj!* között. Sz. Katalin verses legendájában, a mi egy helyütt (108. lapon) *baj'-nak* mondatott („kiért én ez *bajt* felveszem“), ugyanaz utóbb (a 110. lapon) *viadal'-nak* nevezetik („s ez *viadalt* végig állja“). Egy 1231-diki oklevélben iratik: „Secundum vero Juris rationem conscientia magistrorum nostrorum inter ipsos quod vulgo Boy dicitur adjudicavimus.“ Most *bajvívás*, *párviadal* (Jerney: Magyar nyelvkincsek). *Baj* szóhoz hasonlóknak tekinthetők, a hellen *βῆη* (*pugna*), szláv *boj, voj*, finn *vaiva*, szanszkrit *bhajam* (veszély).

BAJ, (2), több helység neve és helynevek gyöke, mint: *Baja, Baján, Bajcsa, Bajcs, Bajcsa, Bajka, Bajmóc, Bajmak, Bajom, Bajna, Bajonta, Bajól, Bajsa, Bajta.*

BÁJ, (1), fn. tt. *báj-t*, tb. —ok. Oly vonzó erő, mely némf titkos, bámulandó, vagy csoda módon elbűvöl. Különösen, oly kedves tulajdonsága valakinek vagy valaminek, mely csodálattal párosult szeretetet gerjeszt s magához vonz.

Önálló gyök, melynek eleme a csudálkozási *bd*, vékonyhangon *bü*, honnan a *bájal, búvöl* és *büvös bájos* szók rokonsága. Hasonlók hozzá a szanszkrit *mája* (ámulat), honnan *májasz* (= magus); továbbá a hellen *μαγία*, latin *magia*, orosz *baju*, illir *dájan-ye*, stb.

BÁJ, (2), falvak Komárom és Szabolcs megyékben; helyragokkal: *Báj-on, —ra, —ról.*

BAJA, mv. Bács vármegyében és falu Erdélyben Hunyad vármegyében; helyragokkal *Bajá-ra*, —*n*, —*ról*.

BÁJA, falu Aradban; helyragokkal: *Bájá-n*, —*ra*, —*ról*.

BÁJALAK, (báj-alak) ösz. fn. A maga nemében igen kedves vonzó női alak; bájos, bájoló alak.

„Nem földi kényeket nyújt minden óra,
S egy bájalakra fűzi álmait.“ Kisfaludy K.

BAJÁNHÁZA, helységek neve Vas és Ung megyékben; helyr.: *Baján-házán*, —*házava*, —*házáról*.

BAJÁR, (baj-ár) fn. tt. *bajár-t*, —*ok*. Régi szó. Oláh Miklósnál am. bajnok, vitéz. Egyezik a moldvai és oláh nemest jelentő *bajír* szóval, mely egyszersmind am. levante, vitéz.

BAJATLAN, (baj-atlan) mn. tt. *bajatlant*, tb. —*ok*. Baj nélküli levő, akinek baja nincs, vagy ami bajjal nem jár. Határozólag is használtatik. *Bajatlan dtesni valamin* = baj nélkül.

BAJATLANUL, (baj-atlan-ul) ih. Baj nélkül, bajatlan állapotban.

BAJBONCS, (baj-boncs) ösz. fn. Sűrű, összebonyolodott tüskebokor, melyen mintegy nagy bajjal lehet általvergődni.

BAJBONCSOS, (baj-boncsos) ösz. mn. Sűrű tüskebokrokkal, tüvises csalittal benőtt. *Bajboncsos berek*, *liget*, *cserje*.

BAJCS, több helység neve, tt. *Bajcs-ot*; helyragokkal: *Bajcs-ra*, —*on*, —*ról*.

BAJCSA, falu Szala megyében; helyragokkal: *Bajcsá-n*, —*ra*, —*ról*.

BÁJCSÓ, (báj-cső) ösz. fn. Látcső, mely a tárgyakat szépített, kedves kised alakban tünteti elő. (Caleidoscop).

BAJCZ, l. **BAJSZ** vagy **BAJUSZ**.

BAJD, l. **BAJÓD**.

BÁJDAL, (báj-dal) ösz. fn. Gyöngéd érzelmet gerjesztő, bűvös erővel vonzó s mintegy lekötő szép dal.

BÁJDÚS, (báj-dús) ösz. mn. A maga nemében igen bájos, gyöngédsége, finom tulajdonsága által vonzó, megbűvölő. *Bájdús alak*, *viseletü*, *beszédü nő*. *Bájdús fuvolahangok*.

BAJELŐZŐ, (baj-előző) ösz. mn. 1) Ami valamely bajnak, különösen nyavalyának elejét veszi, azt megakadályozza. *Bajelőző ellenszerek*. 2) Kórjel gyanánt bizonyos baj kitörése előtt mutatózó. *Bajelőző báyadság*, *ásltozás*, *éllenség*.

BÁJERŐ, (báj-erő) ösz. fn. Személynek vagy dolognak azon kedves, kellemes tulajdonsága hatalma, mely által beuüinket magához vonz, s mintegy önkénye alatt kötve tart. *Bájerővel bírnak a nemesebb idomé szép arcok, szemek, a kellemes társalgás. Szép-művek bájereje*.

BAJFA, (baj-fa) ösz. fn. Képes kifejezéssel am. babérfa, melynek leveleivel szokták a bajnokokat koszorúzni. V. ö. **BABÉR**.

BAJFALU, helység Szathmár megyében; helyragokkal: *Bajfalu-ba*, —*ban*, —*ból*.

BÁJFŰ, (báj-fű) ösz. fn. A pérák neméhez tartozó növényfaj, szára arasznyi, fűnemű, ágatlan, más-kép: *nyelves péra*, *nyakcsapfű*. (*Ruscus hypoglossum*).

BÁJHANG, (báj-hang) ösz. fn. Igen kedves zengtetű, bájerejű, érzékeinket mintegy megbűvölő hang vagy szózat, illetőleg ének, zeneszó. *A fuvola bájhangjai édesen illetik a füleket. Bájhangon szótani, dalolni*.

BAJHELY, (baj-bely) ösz. fn. Csatahely, harc-tér, vívóhely.

BÁJITAL, (báj-ital) ösz. fn. Babonás módon készített ital, melyről azt hiszik balul, hogy a ki megiszsa, kénytelen a kitűzött személy iránt szerelemre gerjedni, és viszont.

BAJJ, falu Biharban; helyragokkal: *Bajj-on*, —*ra*, —*ról*.

BAJJAL, (baj-val) ih. Alig, csak nehezen. *Bajjal hiszem. Ügygyel bajjal. Sok ajjal bajjal. Nem keves ajjal bajjal*.

BAJJÁTÉK, (baj-játék) ösz. fn. Mulatságból, egyedül látványul rendezett bajvívás.

BAJKA, falu Bars vármegyében; helyragokkal: *Bajká-ra*, —*n*, —*ról*.

BÁJKÉP, (báj-kép) ösz. fn. Bájoló erővel vonzó kedves kép, bájos vagy bájoló kép.

„A játszi gyermekség bájos körében,

S könnyü habok közt lebegve létünk,
Minden bájképnek oltárt díszesítünk.“

Kisfaludy K.

BAJKOSZORÚ, (bajkoszorú) ösz. fn. Babér vagy borostyán levelekből készített diadalmi koszorú.

BAJL, (baj-ol) elvont törzse *bajlódik* szónak és származékainak.

BÁJLÁMPA, (báj-lámpa) ösz. fn. Lámpaféle láttani készüllet, mely a bele helyezett képek árnyait, illetőleg alakjait visszveti. (*Laterna magica*).

BÁJLÁR, (báj-ol-ár) fn. tt. *bájlár-t*, tb. —*ok*. Fényes szárnyu bogárnem. (*Schönschröter*).

BÁJLÓ, (báj-ol-ó) mn. tt. *bájoló-t*, tb. —*k*. Aki vagy ami bájerővel bír. *Bájló szépség*.

BAJLÓDÁS, (baj-ol-ó-d-ás) fn. tt. *bajlódás-t*, tb. —*ok*. Holmi bajokkal, nehézségekkel, akadályokkal küzködés, vesződés, vergődés.

BAJLÓDIK, (baj-ol-ó-d-ik) belsz. m. *bajlód-tam*, —*tdl*, —*ott*. Bajokkal vesződik, küzködik, bajokban szenved. *Mások ügyével bajlódni. Rendetlen cselédekkel, rossz gyermekekkel bajlódni*.

BAJM vagy **BAJN**, (baj-om vagy baj-on) elvont törzs *bajmóc*, *bajmol* és *bajnócza* szókban; öszvébbrántva *bán*, *bánik* szóban.

BAJMAK, falu Bács megyében; helyragokkal: *Bajmak-on*, —*ra*, —*ról*.

BAJMÓCSKA, falu Nyitra megyében; helyragokkal: *Bajmócská-n*, —*ra*, —*ról*.

BAJMÓCZ, mezőváros Nyitra vármegyében, helyragokkal: *Bajmócs-ra*, —*on*, —*ról*. Némelyek ajánlják az idegen *pedant* szó kifejezésére, mennyiben ez holmi külsőségekkel, apróságokkal, lényegtelen dolgokkal bajlóddó, bibelődő, bajmolódó embert jelent.

BAJMOL, (baj-om-ol vagy baj-on-ol) törzse *bajmolódik* igének, de a mely önmagában is használható; m. *bajmol-t*.

BAJMOLÓDÁS, (baj-om-ol-ó-dás) fn. tt. *bajmolódás-t*, tb. —*ok*. Vesződés, apróságokkal bibelődés.

BAJMOLÓDIK, (baj-om-ol-ó-d-ik) k. m. *bajmolód-tam*, —*tél*, —*ott*. Bajlódik, különösen apróságokkal, lényegtelen dolgokkal bibelődik.

BAJNA, helynév Eashtergam és Nyitra vármegyékben; helyragokkal: *Bajná-ra*, —*n*, —*ról*.

BAJNÁR, fn. tt. *bajnárt*, tb. —*ok*. Korán érő szőlőfaj. Hegyalján s több más vidéken: *gohér* vagy *gahér*, Zalában: *bajnák*, Győrben és Tolnában: *bajor*, Borsodban: *sombajom*. Mindezek talán a *bajor* (bajorhoni, bajorországi) szótól eredtek.

BAJNÓCZA, (baj-on-ó-cza) fn. tt. *bajnóczát*. Növénynem a húszhimesek és ötányások seregéből; fajai cserjések és fűneműek. (*Spiraea*). E szó alkotói (Diószegi és Fazekas) a *baj* szót vevék törzszül. Van *gamandor*, *süllevellu*, *csepkés*, *bangitabajnócza* a cserjék közül, *szakállas*, *koloncás* és *legyeső bajnócza* a fűneműekből.

BAJNOK, (baj-nok) fn. tt. *bajnok-ot*. Általán, harcos, csatár, vitéz, kinek hivatása bajt víni, csatázni, harcolni, katonáskodni. Szorosabban: személyes bajvívó.

„Bajnok, bajnok, van-e erő
Szászak felett kebledben,
Kivíva-e majd, balsors ha jő,
Lángszablyáddal kezvedben?”

Kölöcsey.

Régi iratokban, például 1216-ból, 1289-ből: *boymuk*. (Jerney: Magyar nyelvkincsek).

Gyökre és értékenyre nézve egyeznek vele a szláv *bojovnik*, *bojnik*, *voják*, a moldva-oláh *bojár*, stb. V. ö. **BAJ**.

BÁJNOK, (báj-nok) fn. tt. *bájnok-ot*. Új alkotású szó, s am. bővülő, bübájos.

BAJNOKI, (baj-nok-i) mn. tt. *bajnoki-t*, tb. —*ak*. Bajnokot illető, bajnokhoz tartozó, arra vonatkozó. *Bajnoki bátorság*, *ügyesség*, *termet*.

BAJNOKILAG, (baj-nok-i-lag) ih. Bajnoki módon, úgy mint bajnokhoz illik, illetőleg bátran, vitézsül. *Bajnokilag víni*.

BAJNOKISÁG, (baj-nok-i-ság) fn. tt. *bajnoki-ság-ot*. Bajnoki tulajdonság, bátorság.

BAJNOKLIBUCZ, (bajnok-libucz) ősz. fn. A libuczok azaz bibiczmadarak egyik faja, melynek hímjei folytonos viaskodásban élnek egymással. (Tringa pugnax). Átv. ért. házsártos, veszekedő, párviadalokat kereső ember.

BAJNOKSÁG, (baj-nok-ság) fn. tt. *bajnokság-ot*. Bajnoki állapot, vagy tulajdonság, illetőleg bátorság, vitézség.

BAJNOKTÁRS, (bajnok-társ) ősz. fn. Egy hadtestben szolgáló, egymás mellett vívó, csatázó bajnokok; bajtárs, vitéztárs.

BAJNOKUL, (baj-nok-ul) ih. Úgy mint bajnokhoz illik, mint bajnok szokott, azaz, bátran, vitézsül.

BAJÓD, (baj-ó-d) fn. tt. *bajód-ot*. Lótetűféreg, máskép keményen: *pajód*, *pajót*. Némely tájakon: földi féreg, mely a fűvek és fák gyökerein rágódik. Több helyen jelentí azon bábót, melyből a cserébogár fejlődik ki.

BAJOL, (baj-ol) törzse *bajlódik* szónak, s önmagában is használható, épen úgy mint *bajmol*; m. *bajol-t*. *Valamivel bajolni* vagy *bajmolni*, önállóbb cselekvés mint bajlódni vagy bajmolódni.

BÁJOL, (báj-ol) áth. m. *bájol-t*. Vonzó, kellemes, kedves tulajdonságai által elragad, s leköt; büvölbájol. V. ö. **BÁJ**.

BÁJOLÁS, (báj-ol-ás) fn. tt. *bájolás-t*, tb. —*ok*. 1) Elragadás kellemei által. 2) Megvesztegetés holmi bűvös mesterségek, boszorkányság által.

BÁJOLÓ, (báj-ol-ó) mn. tt. *bájoló-t*, tb. —*k*. 1) Ami vonzó, kedves tulajdonságainál fogva magához ragad, kellemesen leköt, gyönyörködtet. *Bájoló arc*, *alak*, *esemek*. *Bájoló sene*, *csnek*.

„Kéjvilág örömvilága,

Bájoló tavasz!”

Garay.

2) Ördögös erő, bővölés által ható, működő. *Bájoló ital*. *Bájoló babonáság*. „Az bájoló kedéglén az ő bájolásival indojtá vala az kégyókat.” Sz. Kristina élete.

BAJOM, (1), elvont törzs, l. **BAJM**.

BAJOM, (2), több helység neve Magyarországon és Erdélyben; helyr. *Bajom-ba*, —*ban*, —*ból*.

BAJONET, a francia *baionnette*, l. **SZURONY**.

BAJOR, (1), fű és mn. tt. *bajor-t*, tb. —*ok*. 1) A német nemzetnek egyik ága, népe. (Bavaria). 2) Szőlőfaj neve. l. **BAJNÁR**.

BAJOR, (2), falu neve Sáros megyében; helyr. *Bajor-on*, —*ra*, —*ról*.

BAJORORSZÁG, (Bajor-oraszág) ősz. fn. A német szövetség egyik királysága.

BAJORORSZÁGI, (bajor-oraszági) ősz. mn. Bajorországból való, arra vonatkozó; azt illető, stb. *Bajorországi verecsenyő*, *sör*.

BAJORSZÖLŐ, ősz. fn. l. **BAJNÁR**.

BAJORUL, (bajor-ul) ih. 1) Bajor módra, bajorok szokása szerint. 2) Bajor nyelven, illetőleg oly német tájajéttással, mint a bajorok szoktak beszélni.

BAJORVÁGÁS, falu Sáros megyében; helyr. *Bajorvágás-on*, —*ra*, —*ról*.

BAJOS, (baj-os) mn. tt. *bajos-t*, vagy —*at*, tb. —*ak*. Nehézséggel, küdelemmel járó, veszedelmes. *Bajos állapot*, *körülmények*. *Bajos utasás*. *A rajló Dunán bajos az átjárás*. *As bajos dolog*. Különösen ezen

öszvételtelben: *ügyesbajos*, am. peres, perbe bonyolódott, perlekedő. *Ügyesbajos felek*.

BAJOS, (báj-os) mn. tt. *bajos-t* vagy *-at*, tb. —*ak*. Az érzékekre különös vonzalommal ható, kedves, kellemes, elragadó. *Bajos arcz, alak. Bajos zene, ének*. Különösebben a régieknél am. búbajos, bűvös.

„Ti az bájost kihozjátok
És mi előnkbe állassátok:
Lássuk, ha az éhség azt tette,
Hogy ötet megengesztelte.“

Sz. Katalin verses legendája.

BAJOSAN, (baj-os-an) ih. Nehezen, bajjal, fáradsággal, küzdelemmel. *Bajosan jutni valamihez*. Néha am. aligha.

BAJOSAN, (báj-os-an) ih. Bájai által szerettetett, vonzalmat, szelid gyönyört gerjesztve. *Bajosan énekelni*.

BAJOSKODÁS, (baj-os-kod-ás) fn. tt. *bajoskodás-t*, tb. —*ok*. Folytonos vagy gyakori bajokkal vesződés, küzdés.

BAJOSKODIK, (baj-os-kod-ik) k. m. *bajoskodtam, -tál, -ott*. Folytonosan vagy gyakran előforduló bajokkal küzd, vesződik, máskép: *bajlódik*.

BAJÓT vagy **BAJÓTH**, falu Esztergam vármegyében, helyr. *Bajót-ra, -on, -ról*.

BAJSA, falu Bács vármegyében, helyr. *Bajsa-ra, -ra, -ról*.

BAJSEGÉD, (baj-segéd) ősz. fn. Személy, ki a szabály szerinti párviadalban a vívónak oldalán áll, s a fölött őrködik, hogy a párviadali föltételek és szabályok megtartassanak.

BAJSZ, l. **BAJUSZ**.

BAJSZA, (baj-usz-a) fn. tt. *bajszát*, lásd **BAJUSZFÜ**.

BAJSZÉRZŐ, (baj-szér-éz-ő) ősz. mn. és fn. Aki vagy mi bajokat, nehézségeket, vesződséget okoz: nyugalomháborító, békezararó.

BAJSZI, kemenesali tájszó, l. **BAJUSZOS**.

BAJSZOS, **BAJSZOSAN**, l. **BAJUSZOS**, **BAJUSZOSAN**.

BAJSZOSODÁS, (baj-usz-os-od-ás) fn. tt. *bajszosodás-t*, tb. —*ok*. Az ifjunak azon kifejlődési állapota, midőn bajza kezd nőni.

BAJSZOSODIK, (baj-usz-os-od-ik) k. m. *bajszosodtam, -tál, -ott*. Bajza növekedik, illetőleg legénykorba lép.

BAJSZÖVŐ, (baj-szövő) ősz. mn. és fn. Aki szándékosan bajokat okoz, másokat bajba, perbe, veszekedésbe kever; alattomos ravasz izgágacsináló.

BAJTA vagy **BAJTHA**, falu Hout vármegyében, helyr. *Bajta-ra, -ra, -ról*.

BAJTALAN, (baj-talan) mn. tt. *bajtalan-t*, tb. —*ok*. Baj nélkül levő, vagy törtető, illetőleg harcztalan, háborútlan. *Bajtalan állapotban élni. Bajtalan magánélet*. Használtatik határozóilag is, s am. bajtalanul. „Csak busúl, csak őszül, vég- s határtalan, bajh! mert kedve nincsen élni bajtalan.“ Vörösmarty.

AKAD. MAGY SZÓTÁR.

BAJTÁRS, (baj-társ) ősz. fn. Általán, aki bajainknak részese; különösen hadi társ, ki velünk egy seregben, egy sorban, egy csapatban harczol. Közéletileg: velünk társalkodó barátunk, hozzánk hasonló érzésű ember, népnyelven: *pajtás*.

BAJTAT, (baj-tat) őnh. m. *bajtat-tam, -tál, -ott*, par. *bajlass*. Ideoda csapong, mintegy bajt csinálva, vagy bajosan jár. Ritka használatu szó, különben mint őnható hasonló képzésű a *vágtat, csörtet, lüket* szintén járásra vonatkozó igékhez.

BAJTATÁS, (baj-tat-ás) fn. tt. *bajtatás-t*, tb. —*ok*. Ideoda csapongó járás.

BAJTEKINTET, (báj-tekintet) ősz. fn. Igézőleg ható, kedves, bájoló pillantás, mint a vonzó arckifejezés leggyöngédebb neme.

BAJUSZ, (baj-usz) fn. tt. *bajusz-t*, tb. —*ok*. A férfineműek és némely hímfállatok pl. a macskaneműek s némely halak szája felett növe szőrszálak. *Ritka, tömött, sűrű, sima, torzonbors, rövid, nyitott, hosszú, csurgóra álló bajusz. Kajla, pörge, kacakaringsó, tulipános bajuszt viselni. Szőke, vörö, fekete, tejföllős (igen szőszke) bajusz. Kocsisosan kékent bajusz. Szürke, ősz, kesé bajusz. Macskabajusz, harcsabajusz, orozlánbajusz. Pederni, pedergetni, simogatni, kikenni, kicélni a bajuszt. Haragjában bajuszt rágni, tépni. Félre bajusz, jön a szakál. Előbb nő a bajusz, aztán érik az ész. Km. Átv. ért. a lakatosoknál, *huszárba-jusz*, am. fölpederített bajusz formájú vas kallantyú. Így nevezik némely növények vékony kacakaringsó indáit és kacsait. *Szőlőbajusz*.*

Egyezik vele a török *biucs, byjyk*, a tót *bavusz, fúze*, lengyel *wonze*. Elemelve talán = *ajusz ajez*, mintegy ajon, ajkon növe szőr, mint *szakál* = szakon azaz tokán való szőr. Mások szerint annyi mint *bolyhos*, felhangon: *pelyhes*.

BAJUSZFODORÍTÓ, (bajusz-fodorító) ősz. fn. Kis sütővas, melylyel a nyalka piperkőczök bajssaitkat fodorrá sütögetik.

BAJUSZFÜ, (bajusz-fü) ősz. fn. Növénynem a háromhimesek és egyanyások seregéből, virágzása csoportos gomb- vagy füzérformában, melynek tövén kétfelé kiálló levélgallér van. (Chrypsis W.)

BAJUSZKEFE, (bajusz-kefe) ősz. fn. Bajuszt simítani való kis zsebbeli kefe.

BAJUSZKENŐ, (bajusz-kenő) ősz. fn. Zsíros, viaszos stb. anyagból készített kenőcs, melylyel a bajuszszálakat simává, fényessé teszik, s kipederítik.

BAJUSZNYIRÓ, (bajusz-nyirő) ősz. fn. Ollócska, melylyel a bajuszt metélgetik s idomítják.

BAJUSZOS, (baj-usz-os) mn. tt. *bajuszos-t* vagy *-at*, tb. —*ak*. Kinek vagy minek bajusza van, illetőleg fölserdült. *Bajuszos legény. Bajuszos diák. Bajuszos macska, orozlán. harcsa*. Különösen, aki bajuszt visel. *Bajuszos pap, barát, katona*. Ellenkezője: *bajusztalan*.

BAJUSZOSAN, (baj-usz-os-an) ih. Bajusszal ellátva, bajuszt viselve.

BAJUSZOSODÁS, (baj-usz-os-od-ás) fn. tt. *bajuszosodás*, tb. —ok. Bajussz növekedése, illetőleg állapot, midőn valakinek vagy valaminek bajusza sarjad.

BAJUSZOSODIK, (baj-usz-os-od-ik) k. m. *bajuszosodtam*, —tél, —ott. Bajussza sarjadzani, növekedni kezd. V. ö. PÖLYHÖSÖDIK. MOHÓDZIK.

BAJUSZPÉDÉRÍTŐ, I. **BAJUSZFODORÍTÓ**.

BAJUSZPÉDRŐ, I. **BAJUSZKENŐ**.

BAJUSZSZÁL, (bajusz-szál) ősz. fn. Egyes szál a bajuszból.

BAJUSZTALAN, (baj-usz-talan) mn. tt. *bajusztalant*, tb. —ok. 1) Kinek vagy minnek természeténél vagy koránál fogva bajussa nincs. *A nő, gyermekek bajusztalanok.* 2) Aki nőtt bajuszt borotválja, sima szája. *Bajusztalan pap, katona.*

BAJVIADAL, (baj-viadal) ősz. fn. Kettő közötti fegyveres küzdelem, harc, ütöközet, párbaj.

BAJVIVÁS, (baj-vivás) ősz. fn. Cselekvés, midőn két ellenfél fegyveres kézzel bajt ví, küzd, csatáz.

BAJVIVÓ, (baj-vivó) ősz. fn. Harcos, csatázó, párviadalos, viador.

BAJZA, (baj-oz-a) mn. tt. *bajzed-t*. Szilaj, vad lóról mondják, mely féket, hámat nem tűr, s az által mintegy bajt csinál. Baranyai tájszó. Némileg egyezik vele: *pajzán*.

BAJZÁT, (baj-oz-a-ot) mn. tt. *bajzát-ot*. Lásd **BAJZA**.

BAK, (1), természeti hangutánzó gyök, melyből *bakog*, *bakogás*, *bakban*, stb. származott. Rokonai: *mak makog*, *vak vakog* *vakbant*.

BAK, (2), elavult gyök, mely valami dudorít, csomósat, bucskósat jelent a *baka*, és *bakancs*, *bakalló* származékokban. Rokonai a szintén bucskósat jelentő *boka*, *baglya*, *bagoly* szók gyökei: *bok*, *bag*, és a szegfejet jelentő *pok*, s ennek módosítványai *bog(ás)* *pog(ás)*, stb.

BAK, (3), am. *buk* esen származékokban: *bakásik*, *bakarás*, *bakdésol*, *bakfinc*.

BAK, (4), a maga nemében valami kicsinyet (ak=ka) jelent ezen őszvetett szókban: *bakágyu*, *bakarass*, *bakásán*, *baksekér*. Es értelmében rokona a vékonyhangu *bige*.

BAK, (5), fn. tt. *bak-ot*. 1) Szélesb ért. himnemű állat, nevezetesen némely madárneműek közül, mint: *bakpáva*, *bakgalamb*, *bakrése*, *bakpulyka*. 2) Szorosb ért. a kecske, zerge, őzféle állatok híme: *bakkecske* vagy *kecskebak*, *bakzerge*, *bakös*. *Bakzag*. *Büdtse* mint a *kecskebak*. *Megitták a bak ártát*. Km. *Bakot üni*, szarvas hibát követni el. *Egy bakot nyírni*, mindig ugyanazon dologról beszélni. *Bakot fejni*, sikertelen, haszontalan munkát tenni. Átv. ért. a kecskebak szarvait véve alapul 1) Mintegy szarvakkal ellátott kétágu nyeles eszköz, melyen holmi terhet, pl. fűteni való fát hordani szoktak, máskép: *kecske*. 2) Az ácsok négy lábú állványai, melyekre a munkába vett gerendákat fektetik. 3) A hintónak karos eleje, melyen a kocsi ül, továbbá szintén karzatos hátulja,

melyre holmit rakni lehet. *Bakra ül a kocsi. Szénát, zabot rakni a bakra. Fülkapni a bakra. Bakon ül kis eb.* 4) A takácsoknál az oartováta azon része, melyre a fonalat föltekercik. 5) Az égi állatkörnek, azaz naputjának azon csillagzata, melybe a nap december 21-kén lép.

Ezen szónak a legtöbb hindueurópai nyelvekkel közös; azanaszkritül: *bukka*, svédül: *bock*, *bagge*, dánul, hollandul: *bok*, francziául: *bouc*, németül: *Bock*, wendül: *bak*, latinul fordítva: *caper*, finnül: *pukki* stb. Ha szarvas, illetőleg bökös tulajdonságát vesszük alapul, rokon vele a magyar *bök* és *bika*, a latin *pungo*, franczia *piquer*, szlav *picnem*, finn *pökän*, *pukkaan*, stb. ha pedig bekegő hangját, hasonlók hozzá a magyar *bekeg*, *mekeg*, *makog*, a szanszkrit *bukt*, a latin *buccino*, a hellen *βαύζω*, stb.

BAK, (6), több helység neve; helyragokkal: *Bak-on*, —ra, —ról.

BÁK, falu Szalában; helyragokkal: *Bák-on*, —ra, —ról.

BAKA! (1), néhutt, nevezetesen Somogyban csiakót hívogató szó, máskép: *macsi!*

BAKA! (2), (bak-a) fn. tt. *bakát*. 1) Mocsárookban termő nagy bokrétájú fejes kákafaj, melyet máskép buzogánynak neveznek. Ezen értelményben közös gyökű a szintén bucskóst, csomósat jelentő *bakalló*, *bakló*, *baglya* szókkal. 2) Bokáig érő kurta száru lábbeli, melyet a magyar gyalog katonaság szokott viselni. *Bakában járni. Felfűteni a bakát*. Innen jelenti magát a bakancsos katonát is. *Jönnek a bakák. Huszár vagyok nem baka*. V. ö. **BAKANCS**, **BAKANCSOS**.

BAKA, (3), több helységek neve; helyragokkal: *Baká-ra*, —n, —ról.

BÁKA, több helység neve; helyragokkal: *Báká-n*, —ra, —ról.

BAKABÁNYA, (baka-bánya) ősz. fn. és királyi város neve Zólyom vármegyében; helyragokkal: *Bakabányá-ra*, —n, —ról.

BAKÁCS, (bak-ács) fn. tt. *bakács-ot*. Sándor István szerint régi szó, am. kocsiigértő, talán a baktól, mint a kocsi egy részétől.

BAKAC SIN, fn. tt. *bakacsint*, tb. —ok. Fekete vagy sötétkék színre festett cainvat vásson. Hasonló hozzá *bagassia*. Eredetre néve francziául: *bocassin* vagy *boucassin*, mely kétnyüstű parketasövetet jelent.

BAKAFÁNTOS, (baka-fántos) ősz. mn. Kötekedő, másokba kapzaskodni szerető, mintegy bak módjára öklelődni szokó.

Első alkatrésze: *bak*, második: *fántos* am. *bántos*, tehát = bak gyanánt bántó. Hasonló jelentésű a *fántanfánt*, azaz *bántanfánt* elavult szóban.

BAKAFÁNTOSKODIK, (baka-fántoskodik) ősz. k. Veszekedési, bántani akaró vágyból másokba köteleződik, kapzaskodik.

BAKÁGYU, (bak-ágyu) ősz. fn. Kis sudár ágyu, mely legfőlebb háromfontos golyókat lő.

BAKAHÁZA, népes puszta Gömör megyében helyragokkal: *Bakahásá-n*, —ra, —ról.

BAKAL, (bak-al) ősz. fn. Alkatrészei: *bak* (hircus) és *el* vagy *elem*, a törzshöz idomítva: *al*, am. *bakellé*, *bakelem* (hircinum).

BAKÁLLÁS, (bak-állás) ősz. fn. Építők állása, melyet úgynevezett bakokra, azaz hosszú lábú állványokra raknak.

BAKALLÓ, (bak-al-ló) fn. tt. *bakalló-t*, tb. —*k*. A csizmaszár fülei közül aláfityegő bojt, vagy boglár-féle gombkötő mű. Gyöke *bak* = csomót jelentő *bog*, honnan elemezve: *bog-ol-ó*.

BAKALLÓS, (bak-al-ló-os) mn. tt. *bakallós-t* vagy —*al*, tb. —*ak*. Bakallóval ellátott, fölszerelt. *Bakallós csizma*.

BAKALSAV, (bak-al-sav) ősz. fn. Bakalból készített sav. (Acidum hircinum).

BAKAMEZŐ, falu Krassó megyében; helyragokkal: *Bakamező-n* —*re*, —*ról*.

BAKANCS, (bak-ancs vagy bok-ancs) fn. tt. *bakancs-ot*. Bokáig érő, rövid szárú lábbeli, mely ha finomabb anyagu és idomu: *topán*, *topánka*; katonai tréfa nyelven: mindennapra való *kurtacsizma*. A magyar gyalogkatonaság lábbelije. *Fontos talpu bakancs*. *Eldásik a bakancs*. *Felfűsni a bakancsot*. Tájéjtéssel és eredetileg: *bokancs*, a *boka* törzstől.

BAKANCSOS, (bok-ancs-os) fn. tt. *bakancs-os-t*, tb. —*ok*. Magyar eszrebéli gyalog katona, máskép: *baka*, *fika*, *hajdu*. *Hussár vagyok, nem bakancsos*. *Nem ráig patkót a bakancsos lova*. Km. *Sárral él a bakancsos paripája*. *Pocétakerülő bakancsos*. V. ö. **BAKANCS**.

BAKANCSOSAN, (bok-ancs-os-an) ih. Bakancsban, bakancsot füzve. *Bakancsosan járni*.

BÁKÁNY, (baka-any) fn. tt. *bákány-t*, tb. —*ok*. Bakás azaz buzogányforma fejű kákafaj. V. ö. **BAKA**.

BAKANYA, falu Erdélyben, Hunyad megyében; helyragokkal: *Bakanyá-n* —*ra*, —*ról*.

BAKAR, l. **BAKATOR**.

BAKARASZ, (bak-arasz) ősz. fn. A hüvelyk és mutatóujjal mért arasz. előarasz, kurta arasz. Különböztetésül a hüvelyk és középujjal mért hosszabb arasztól.

BAKARÁSZ, (bak-ar-ász) önh. m. *bakarász-tam*, —*tál*, —*ott*. Fejét aláál bicsegeti, buktatja; eredetileg *bukarász*, a *bukik* gyöktől.

BAKATOR, fn. tt. *bakator-t*, tb. —*ok*. Rózsaszin pirosat játszó bogyóju szőlőfaj, öszvehúzva: *bakar*, máskép: *dinka*; különbözik tőle a *rózsaszőlő*. Híres az érmelléki bakatorból szűrt bor. Valószínűleg az olasz *bacca d'oro*-tól (arany bogyó) vette eredetét.

BAKÁZÁS, (baka-as-ás) fn. tt. *bakázás-t*, tb. —*ok*. Botlás neme, mely bukással jár. V. ö. **BAKÁZIK**.

BAKÁZIK, (baka-as-ik) k. m. *bakász-tam*, —*tál*, —*ott*, par. —*sál*. Megbotolva lebukik, bukfenczet vet, pl. a hegyről leeszaladó nyúl. Értelményénél fogva gyöke eredetileg: *buk*, *bukik*, tehát am. bukászik, bukdoszik.

BAKBÖR, (bak-bör) ősz. fn. A kecskebagnak lenyúzott vagy kikészített bőre.

BAKBÜZ, (bak-büz) ősz. fn. Sejátságos büszű szag, mely a bakból kipárolog, s a szagló észkre igen csípősen és kellemetlenül hat.

BAKBÜZÜ, (bak-büzü) ősz. mn. Amit a bak büze általjárt vagy oly büszű, milyen a baké. *Bakbüszű istálló*. *Bakbüszű gerely*, növényfaj a gerelyek neméből, máskép: *büszű golyaorr*.

BAKCSACSA, (bak-csacsa) ősz. fn. Vesszőből font szánforma alkotmány, melyen a gyermekek játékból egymást hurcolják; bakszekér, kis szekér.

BAKCSÓ, (bak-csó) fn. tt. *bakcsó-t*, tb. —*k*. Gémfaju madár, a bölönbikánál kisebb; lakik vizes helyeken, apró szigeteken és füzeseken. *Úgy néz, mint a bakcsó*. Km. Szeged tájékán: *vakvarju*, néhutt tréfásan: *oldháp*.

Eredetileg: *vakcsó*, mintegy *vakosó*, minthogy négy—öt óra hosszáig egy helyben mozdulatlanul merően néz.

BAKDÁCSOL, (buk-od-ács-ol) önh. m. *bakdác-sol-t*. Fejét lelógatva, s mintegy bukdosva lépdegel, pl. a ballagó nyúl vagy a melegtől gyötört s fáradt ló. Gyöke *buk* vagy *bukik*, melyből gyakorlatos képzőkkel lett: *bukdác-sol*, *bakdác-sol*, mint: *vág-ból vág-dác-sol*, *nyög-ből nyög-dác-sol*, *sök-ből sök-dác-sol*.

BAKDÁCSOLÁS, (buk-od-ács-ol-ás) fn. tt. *bak-dácsolás-t*, tb. —*ok*. Bukdosva mendegélés, ballagás.

BAKDÜHÖDÉS, (bak-dühödés) ősz. fn. A baknemű állatok erősen kitérő párzási, közösülési ösztöne.

BAKFINCZ, Dunántuli tájzso. L. **BUKFENCZ**.

BAKFINCZÉZ, l. **BUKFENCZÉZ**.

BAKFITTY, l. **BUKFENCZ**.

BAKFORDÍTÓ, (bak-fordító) ősz. fn. Az égtéken, s illetőleg az égboltozaton azon képzelti körvonal a déli félgömbön, melyet elérvén a nap megfordul s éjszak felé veszi útját. (Tropicus capricorni). Ellenirányosa: *rákfordító*.

BAKFÜ, (bak-fü) ősz. fn. Növényfaj a betonikák neméből, máskép: *orvosi bakfü*, *sebfü*. (Betonica officinalis).

BAKGEDŐ, (bak-gedő) ősz. fn. Fialtal kecskebak, kis bak. V. ö. **GEDŐ**.

BAKHÁT, (bak-hát) ősz. fn. Szőlőmivesek nyelvén am. a szőlőtőkék között nyáron fölbányt föld, melylyel télen a tökéket ismét befödik.

BAKIK, (bak-ik) k. m. *bak-tam*, —*tál*, —*ott*. Bak vagy himállat módjára nyösténnyel közösül, párzik. Göcsejben: *bükik*; amaz inkább a *bak*-tól, emez a *biká*-tól vevén eredetét. Rokona: *fikik*.

BAKIRHA, (bak-irha) ősz. fn. Bakbörből készített irha. V. ö. **IRHA**.

BAKKAN, (bak-u-an) önh. m. *bakkan-t*. 1) Egyes *bak* hangot ad. 2) Bukkan, bölint.

BAKKANCS, helyesebben L. **BAKANCS**.

BAKKANCSOS, helyesebben L. **BAKANCSOS**.

BAKKECSKE, (bak-kecske) ősz. fn. A kecskenemű állatok hímje, fordítva: *kecskebak*. *Ugrik, bök-dös, mint a bakkecske*. Km.

BAKLAT, (bak-ol-at) őnh. m. *baklat-tam*, —*tál*, —*ott*, par. *baklass*. Szoros ért. mondják kecskéről, midőn a nemi közösülés őstöne ingerli, máskép: *bak-sik*. Szélesb ért. mondatik kutya, macska s más állatokról is a fentebbi értelményben. Képzésére olyan mint: *koslat, viasslat, peslet*.

BAKLÓ, (bak-ol-ó) fn. tt. *baklót*, tb. —*k*. A disznók és juhok kidadorodó tokája. Gyöke *bak*, a cacakót, csomót jelentő *bok, bog, bag* gyökökkel rokon.

BAKMÁCSKA, (bak-macska) ősz. fn. A széke-lyeknél am. kanmacska, kandúr.

BAKÓ, (1), (bak-ó, bök-ó) fn. tt. *bakót*, tb. —*k*. 1) Hóhér, ki a halálra ítélteteket kivégzi. Egyezik vele a cseh *pochop*. 2) Dobverő pálca, vendül: *paoko*.

BAKÓ, (2), (bak-ó) mn. tt. *bakót*, tb. —*k*. Ami bakik, azaz pársani, nemileg közösülni vágyik.

BAKÓ, (3), népes puszta Nógrád megyében; helyragokkal: *Bakón*, —*ra*, —*ról*.

BAKÓ, (bá-kó) fn. tt. *bakót*, tb. —*k*. Együgyű, bamba, mamlass, bászli, gyűgye, aki mindenre bámul. Gyöke a csudálkozást, illetőleg ostobaságot jelentő *bá* /

BAKÓBÁRD, (bakó-bárd) ősz. fn. Bárd vagy pallos, melylyel a bakó vagy hóhér a halálra ítélteteket kivégzi.

BAKÓCZA, falu Baranya megyében; helyragokkal: *Bakócsán*, —*ra*, —*ról*.

BAKÓCZÁL, (bak-ó-csa-al) őnh. m. *bakócsál-t*. Álomtól nyomva bókol, bóbiskol, fejével bukdácsol. Gyöke *bak* = buk, tehát eredetileg: *bukócsál*, mint: *bakdácsol* = bukdácsol.

BAKÓFA, falu Vas megyében; helyragokkal: *Bakófa-n* —*ra*, —*ról*.

BAKOG, (bak-og) őnh. m. *bakog-tam*, —*tál*, —*ott*. Akadózó nyelven s értetlenül mond vagy akar mondani valamit. Változattal: *makog, vakog*. Gyöke *bak*, valamint a *mak, vak*, természeti hangutánzó.

BAKOGÁS, (bak-og-ás) fn. tt. *bakogás-t*, tb. —*ok*. Akadózó nyelvű, értetlen hangu szólás, vako-gás, makogás. V. ö. **BAKOG**.

BAKOL, (bak-ol) áth. m. *bakol-t*. Holmit a kosibakra fölrak, fölhelyez. *Szénát, sabot, ládát bakolni*.

BAKOM, I. ÁKOMBÁKOM.

BAKONAK, helységek neve Szala megyében; helyragokkal: *Bakonak-ra*, —*on*, —*ról*.

BAKONY, fn. tt. *Bakony-t*. Nagy erdőség Veszprém és Szala vármegyékben. *Makkos, bükkös Bakony. Bakony erdeje*. Van *Bakony-szeg* nevű helység is Biharban, és *Bakonya* Baranyában.

Gyöke *bak* talán a *makk* szónak változata, mint ha *Makkony* volna, sok makkos fájától. Hanganban rokon hozzá a *pagony* szó is.

BAKONYA, (1), falu Baranyában; helyragokkal: *Bakonyá-ra*, —*n*, —*ról*.

BAKONYA, (2), (bak-ony-a) fn. tt. *bakonyá-t*. Holmi aprólék árucikk, melyeket az úgynevezett szatócsok árulnak. Erdélyben divatos azó, románul: *bakány, bakányic* am. portéka, áru.

BAKONYÁS, (bak-ony-a-as) fn. tt. *bakonyás-t*, tb. —*ok*. Erdélyben am. kisboltos, szatócs, félkékalmár. (Greisler).

BAKONYBÉL, falu Veszprém megyében (a Bakony közepén); helyragokkal: *Bakonybél-ben*, —*be*, —*ből*.

BAKONYI, (bak-ony-i) mn. tt. *bakonyi-t*, tb. —*ak*. Bakonyból való, Bakonyban levő, oda vonatkozó, stb. *Bakonyi talicskák, lapátok, villák. Bakonyi kanász, szegénylegény. Bakonyi diasmó*.

BAKONYSZEG, falu Bihar megyében; helyragokkal: *Bakonyseg-en*, —*re*, —*ről*.

BAKOR, I. BAKATOR.

BAKOSTÖRÉK, falu Gömör megyében; helyragokkal: *Bakostörék-en*, —*re*, —*ről*.

BAKÓVÁR, falu Temes megyében; helyragokkal: *Bakóvár-on*, —*ra*, —*ról*.

BAKÓZ, (bak-öz) ősz. fn. Az őznemű állatok bakja, kanja, hímje. V. ö. **ÖZ**.

BAKREKESZ, (bak-rekesz) ősz. fn. A kecske-ólban vagy akolban külön választott rekesz, melybe a bakokat zárják.

BAKS, népes puszta Csongrádban; helyragokkal: *Baks-on*, —*ra*, —*ról*.

BAKSA, (1), (bak-os-a) fn. tt. *baksát*. Kínzópad, melyen a gonosztevőket kínozza vallatni szokták. Eredetileg valószínűen: *buksa*, a *buk*-ik gyöktől, mennyiben az így kínoztakat lefektetni, lebuktatni szokták.

BAKSA, (2), több helység neve Abaúj, Szala, Tolna megyékben; helyr. *Baksá-ra*, —*n*, —*ról*.

BAKSAFALU, helység Vas megyében; helyr. *Baksafalu-ba*, —*ban*, —*ből*.

BAKSAHÁZA, falu Szala, és népes puszta Nógrád megyében; helyr. *Baksházán*, —*ra*, —*ról*.

BAKSÁL, gyak. őnh. m. *baksál-t*. Bőngész, bilingérez, s mintegy bukdosva keregél. Elemelve: *buk-os-al*.

BAKSZAKA, (bak-szaka) ősz. fn. I. **KECSKE-DÍSZ**.

BAKSZAKÁL, (bak-szakál) ősz. fn. 1) Kecsebak szakála, vagy ennek formájára beretvált s idomított hegyes szakál. 2) I. **KECSKEDÍSZ**.

BAKSZÁN, (bak-szán) ősz. fn. Gyermekek kisdéd szánkója, máskép: *bakcsaca*.

BAKSZARV, (bak-szarv) ősz. fn. A kecskebak szarva.

BAKSZEKÉR, (bak-szekér) ősz. fn. Két kerekű kis szekér, taliga.

BAKSZÖKÉS, (bak-szökés) ősz. fn. Olyan szökés, ugrás, milyent a kecskebak szokott tenni, előre tolt s öklelésre, eltaszításra feszített fejfel.

BAKTA, több helység neve Abaúj, Heves és Szabolcsban (NYÍR—); helyr. *Baktá-ra*, —*n*, —*ról*.

BAKTÁMASZ, (bak-támasz) ösz. fn. Zsámolyforma talap a bakos kocnikon, hintókon, melynek neki veti lábait a kocsis.

BAKTAT, (bak-tat) önh. m. *baktat-tam*, —*tál*, —*ott*, par. *baktass*. Lassan lépve, fejét lógatva, s mintegy bakdácsova megy, jár. *Baktat a fáradt ló. A sánta ember baktatva megy. Nagynehezen haza baktatott.* Átv. ért. mondják emberről, aki valamely könyvből vagy írásból nehezen, vagyis fejét gyakran lebólintva, lebutkatva olvas.

Eredetileg elemeze: *buk-tat*. Képzésre olyan mint: *vágtat, satrat, csórtat, lúktat*, önhatók.

BAKTATÁS, (bak-tat-ás) fn. tt. *baktatás-t*, tb. —*ok*. 1) Lassan, fejlógatva, bukducsova menés. 2) Nehézkés olvasás. V. ö. **BAKTAT**.

BAKTI, népes pusztá Gömörben; helyr. *Baktiba*, —*ban*, —*ból*.

BAKTOP (bak-top) ösz. fn. Növénynem az öthümesek és kétanyások seregéből. Neve a hellen *aeopodium* (bakláb, kecskeláb) után van fordítva.

BAKTÖVIS, (bak-tövis) ösz. fn. Mézgatarmó tövises növénynem. (Tragant).

BAKTÖVISMÉZGA, (bak-tövis-mézga) ösz. fn. Mézga, mely baktövisből fakad ki.

BAKUGRÁS, I. **BAKSZÖKÉS**.

BAKUL, (bak-ul) ih. Székelyesen am. bolond módon, halgatagul. *Ezt bakul cselekedted.*

BAKZÁS, (bak-oz-ás) fn. tt. *bakzás-t*, tb. —*ok*. Párási, közösülési inger, ösztön bizonyos állapotknál, különösen a kecskéknél, macska-, kutyanemüeknél. V. ö. **BAKZIK**.

BAKZERGE, (bak-zerge) ösz. fn. A zerge vagyis vadkecskeféle állatok himje.

BAKZIK, (bak-oz-ik) k. m. *bakzott-am*, —*tál*, —*ott*, htn. *bakzani*. Szoros ért. mondjuk azon állatnemekről, illetőleg nőstényekről, melyek himjét *baknak* nevezik, s am. nemi ösztöntől ingerelve bakkal közösülni vágyik. *Bakzanak a kecskék, özek, zergék.* Szélesb ért. *bakzik a macska, kutya, nyúl* stb. Átv. megvető értelemben mondják a szemtelen bujálkodó emberről is. *Bakzanak, mint a kutyák.*

BAKZÓ, (bak-oz-ó) mn. tt. *bakzó-t*, tb. —*k*. Nemi ösztöntől ingerülve közösülni vágyó, koslató. *Bakzó macska, kutya. Lótfut, mint a bakzó kutya.* Km.

BAKZÓDÁS, (bak-oz-ó-d-ás) **BAKZÓDIK** (bak-oz-ó-d-ik) I. **BAKZÁS**, **BAKZIK**.

BAL, (1), elvont gyök, s rokon a szintén elvont *ball*, *bol*, *boly*, *bel*, *bil*, *böl*, gyökökkel, melyekből ideoda mozgást, tétovázó járást, forgást jelentő szók származnak, mint: *ballag, bolyong, bellöke, billeg, búlcső*. Az egyszerű gyök *el, ül* (illan, illeg, mely szanszkritban *vail, vaill*). Alapértelmében különbözik tőle azon *bal*, elvont gyök, melyből a metszésre, hasításra, elválasztásra vonatkozó *balaska, balta*, eredtek, s ezek rokonai: *vál, válik, választ*, melyekkel egyeznek a szanszkrit *p-hal* (kinyit, szétválaszt, tör), *vil* (választ), német *spalten*, latin *vello*, hellen *óllóv* stb.

BAL, (2), mn. tt. *bal-t*, tb. —*ok*. 1) A maga nemében rossz, helytelen, nem kedvező, mint a jónak ellenkezője. *Jó és bal szerencse. Jó vagy bal véleményvel lenni valaki felől. Bal esettől félni.* 2) Észbeli fölfogásra vonatkozólag am. hibás, észtanelleni. *Bal ítélet. Bal értelem. Bal fölfogás. Balra érteni, balra magyarázni valamit.* Innen a *balga, balgatag, baladg* származékok is. 3) Az emberi vagy más állati test páros tagjai, illetőleg részei közül az, mely a szív felől fekszik. *Bal kéz, bal láb, bal fül, bal szem, bal oldal, bal csipő.* Különösen kezet illetőleg önálló főnév gyanánt is használatik, s páros társa *jobb* (régiesen *jog* vagy *jobbkez*. *Az anya balján tartja gyermekét s jobbával czirogatja. Baljába fogja a kocsis a gyeplőt, s jobbába az ostort.*

Mindezen érteményekben az általános vagy viszonylagos rossz alapérteménye rejlik, mint a *bal kéz, és jobb kéz, bal és jó szerencse*, ellentétes fogalmakból látszik. Tiszta gyöke pedig azon *al*, mely több származékaiiban szintén viszonylagos rossz jelent, mint: *aljas, alávaló, aláz, gyaláz*. T. i. a *bal kéz* a jobbhoz, mint rendesen ügyesebbhez mérve némileg rosszabb. Egyébiránt hasonló a hozzá a török *bela* (balság), latin *mal-us*, hellen *μαλ-ος* stb.

BÁL, önálló gyök és fn. tt. *bál-t*, tb. —*ok*. 1) Táncvizigalom. *Álarcos bál. Farsangi jótékony czélú bál.* Ezen érteményben azon hasonló gyökű szók osztályába tartozik, melyek kerengést, forgást, ideoda mozgást jelentenek, melynek: *bolyog, bellöke, billeg*, s egyeznek vele a szanszkrit *vaill* (fordít), latin *volvo*, hellen *βάλλω*, német *Ball*, *walzen*, francia *bal, balet*, török *balo* stb. Ide sorozhatók általában azon *l* gyökhangu szók, melyek haladó mozgásra, illegésre vonatkoznak; v. ö. *L*, gyökhang. 2) Csomagba kötött, tekercsbe szedett, göngyölgetett holmi szövetek, papirneműek stb. öszvege. *Tíz bál papiros.* Ez értemény szerint rokoni a magyar *pólya, bula, buldál, bulázó*, a hellen *πάλλα*, francia *balle, boule*, német *Ball*, stb.

—**BÁL**, öszvetett képző, mely némely gyökökből gyakorlatos igéket alkot, mint: *rom-bál him-bál, czim-bál, nyiv-bál, kaj-bál* vagy *kaj-a-bál*. Első eleme a középképző *b*, mely önálló neveket is képez, mint: *dom-b, lom-b, czom-b*, másík a gyakorlatos *ál*, mint az *iddog-ál, álldog-ál* s több más igékben. V. ö. —**B**, képző.

BALA, (1), I. **BALÁZS**.

BALA (2), v. **BALLA**, falu Kraszna megyében; helyr. *Balán*, —*ra*, —*ról*. Régi oklevelekben sokszor előfordul mind egyszerűen: *Bala*, mind összetételekben: *Balavár* (1024), *Balavölgye* (1248). Jersey. Nyelvkincesek.

BALAJT, helynév Abauj és Borsod vármegyében helyr. *Balajt ra*, —*on*, —*ról*.

BALAHÁZA I. **BALLAHÁZA**.

BALÁS, (1), I. **BALÁZS**.

BALÁS, (2), több helység neve; helyr. *Balásra*, —*on*, —*ról*.

BALÁSFÁ, helység Pozsony megyében; helyr. *Baldsfá-n*, —*ra*, —*ról*.

BALÁSFALVA, helyek neve Magyarországon és Erdélyben; helyr. *Baldsfalvára*, —*n*, —*ról*.

BALÁSFÖLDE, népes pusztája Gömör megyében; helyr. *Baldsföld-n*, —*re*, —*ről*.

BALÁSHÁZA, falu Közép-Szolnok megyében; helyr. *Baldsházán*, —*ra*, —*ról*.

BALASKA, (bal-as-ka) fn. tt. *balaskát*, Bárdhoz hasonló széles lapu vagy pillingájú szekerezéfle vágó, hasító eszköz, máskép: *valaska*. Elemzését illetőleg l. **BAL**, elvont gyök.

BALÁSTELKE, falu Erdélyben; helyr. *Baldsteltkén*, —*re*, —*ról*.

BALÁSVÁGÁS, falu Sárosban; helyr. *Baldsvágs-on*, —*ra*, —*ról*.

BALASZGYÉMÁNT, (balasz-gyémánt) ösz. fn. Halvány vörös, vagy nem ritkán fehéres gyémántfaj, mely nevét keletindiai Balaszam városától vette.

BALATON, fn. tt. *Balaton-t*. Magyarország legnagyobb tava Veszprém, Szala, és Somogy vármegyékben. Anonymusnál: *Boloton*. A Debreczeni legendáskönyvben előfordul *balaton* szó általános tó értelemben: „Nagy követ köttete az ő (Sz. Balázs) nyakára és a *Balatomba* vetteté.” Ez értelemben egyezik vele a déli, különösen montenegrói és bosnyai szláv *blato*, mely nemcsak *sárt*, hanem *nagy tavat* is jelent, s a latin *palus*, *palud(is)* szótól származottnak látszik. Némelyek véleménye szerint a *bal*, töröktől *balyk*, azaz *hal* és *tó* alkatrészekből alakult. Kassai József szerint *Balaton* = barna tó, és *Fertő* = fehér-tó. Van ilyenű falu is. L. **BALATONY**.

BALATONI, (balaton-i) mn. tt. *balatoni-t*, tb. —*ak*. *Balatonból* való; abban levő, ahhoz tartozó, *Balaton* melléki. *Balaton halak*, *fogasok*. *Balaton halászek*, *révészek*.

BALATONY, falu Borsod vármegyében tt. *Balatony-t*, helyr. *Balatony-ba*, —*ban*, —*ból*.

BALAVÁSÁRA, falu Erdélyben; helyr. *Balavásáran*, —*vásárára*, —*vásáráról*.

BALÁZS vagy **BALÁS**, férfi kn. tt. *Balász-t*, tb. —*ok*. Blasius. *Balász vitése*, régi szokás szerint így hívják azon falusi iskolás gyermekeket, kik Balász napján, febr. 3-án kezökben nyársat tartva házról házra járnak, verseket mondanak, s az ajándéskul kért és kapott szalonnaszeleteket nyársra húzva távoznak. Ezen név több példabeszédben bolondot, bohókást, eszelőst jelent, vagy ily nevezetű néhai bolondos emberekről, vagy mivel gyöke *bal* hasonló a *balga*, *balgatag*, *bolond* szókéhoz. *Adása Baldsznak*, nincs helyes eaze. *Bolond Balds*. *Megbecsült, mint Balds a hurkát*. *Hű bele Balds, lovat ad as Isten*. *Éltalálta, mint Balds pap a veccerneyt*. Szirmay Hung. in Parab. A mennyiben idegen eredetűnek tekinthető, némelyek szerint *ασφαλής* (gondtalan), mások szerint *βασιλεύς* (király), szótól származik. Több helység is van ily nevezetű: *Baldsfa*, *Baldsfalva*, *Baldsháza*, *Ba-*

laspatak, *Baldstelte*, *Baldsvágás*, *Kis-Balds* (Jászáguban), *Szent Balds* (Szalában).

BALAZSÉR, falu Beregh megyében; helyr. *Balazsér-on*, —*ra*, —*ról*.

BALCSILLAG, (bal-caillag) ösz. fn. Képes kifejezéssel am. balsors, balszerencse, gonosz véletlenség. *Balcsillagom veszett ide*.

BÁLD, (1), férfi kn. tt. *Báld-ot*. *Baldwinus*.

BÁLD, (2), falu Erdélyben; helyr. *Báld-on*, —*ra*, —*ról*.

BÁLDOR, férfi kn. tt. *Báldor-t*. *Baldericus*.

BALÉRTELEM, (bal-értelém) ösz. fn. Hibás értelem, nem azon fogalom, illetőleg értemény, melyet bizonyos szók, kifejezések jelentenek, különösen rossz, kedvezőtlen értelem. *Balértelmet tulajdonítani valaminek*. *Balértelemben venni a legjobb szándéku mondást*.

BALESET, (bal-eset) ösz. fn. Szerencsétlen eset, szerencsétlenség. *Baleset ért beintünk*. *Baleset ellen elkészülve lenni*. *Egyik baleset a másikat szüli*. V. ö. **ESET**.

BALÉT, fn. tt. *balét-ot*. Látványos, szinpad műtáncz, különösen mely több operák kiegészítő része. Közvetlenül a francia *ballet*-ből kölcsönzött szó. V. ö. **BÁL**.

BALÉTTÁNCZOS, (balét-tánczos) ösz. fn. Műtánczos, mint a szinpad balétzemélyzet férfi tagja; ha pedig nőszemély: *baléttánczosnő*.

BALFASZ, (bal-v-asz) mn. tt. *balfasz-t*, tb. —*ok*. Együgyü, balga, balyókás. *Balfasz Miska*. Gyöke azon *bal*, melyből *balga*, *balustya*, *balgatag* származtak. A középképző *f* az *ó* *ö*-ből származott *v*-nek keményített változata, mint a *dölyös*, *cörfös* szókban, mintha volna: *bal-ó-as* *bal-v-as*. Csak alsó népnyelvben divatos szó.

BALFASZKODÁS, (bal-v-asz-kod-ás) fn. tt. *balfaszkodás-t*, tb. —*ok*. Balgáskodás, bolondoskodás.

BALFASZKODIK, (bal-v-asz-kod-ik) k. m. *balfaszkod-tam*, —*tél*, —*ott*. Balgán, bolondosan, viseli magát.

BALFELÉ, (bal-felé) ösz. ih. Baloldalon fekvő irányban. *Egyik balfelé, másik jobbfelé megy*. *Balfelé légy*, nész. Egyszerűen: *balra*. Megfelel e kérdésre: *merre? hova?* Az ökörhajtóknál: *hajszra*, a lóhajtóknál: *hosszód*.

BALFELŐL, (bal-felől) ösz. ih. Ason oldalról, mely bizonyos irányponthoz képest balrészt, baltájt képez. E kérdésre: *honnán?* felel meg. *Balfelől ér a szél*.

BALFELÜL, (bal-felül) ösz. ih. E kérdésre felel meg: *hol?* *melyik oldalon?* *melyik felen?* Értelme: baloldalon, azon helyen, tájon, mely valakinek vagy valaminek baljára esik. *A kocsiában balfelül szereték ülni*. *Te jobbfelül tartad, én meg balfelül*.

BALFÉRJ, (bal-férj) ösz. fn. A férjesett nő mellett námi lovagias, udvarias szolgálatokat tevő férfi, illetőleg a nőnek titkos hódolója, imádója, vagy épen férj gyanánt velc élő társa. (Cicisbeo).

BALGA, (bal-g-a) mn. tt. *balgát*, tb. *balgák*. A bolond szónak szelídített értelemben rokona, s am. bohó, bolondos, kinek nincs helyes esze, ki szavaiban és tetteiben nem valami szarvas hibájú, de mindenestre bal, helytelen fogásokat tesz, tájéjtással: *balókás*, *baluatyán*, köznépiesen: *balfass*. Néhutt a palócoknál a *Bálint* keresztnév kicsinyítése. *Ó te balga*, (balókás), *mily bakot löttél ismét?*

BALGÁLKODÁS, (bal-g-a-al-kod-ás) fn. tt. *balgálkodás-t*, tb. —ok. Balga cselekvések gyakorlása, esztelenkedés.

BALGÁLKODIK, (bal-g-a-al-kod-ik) k. m. *balgálkod-tam*, —*tél*, —*ott*. Szavaiban vagy tetteiben balga módon viseli magát, esztelenkedik, bolondoskodik, bohóskodik, ezeknél szelidebb értelemben.

BALGÁN, (bal-g-a-an) ih. Balga módon, a helyes gondolkodás és cselekvés szabályai ellen hibázva, esztelenül, oktalanul. *Balgán cselekedni, viselni magát*.

BALGASÁG, (bal-g-a-ság) fn. tt. *balgaság-ot*. Esztelenség, oktalanlás, bolondság, szelidebb értelemben.

BALGATAG, (bal-g-ad-ag) mn. tt. *balgatag-ot*. A *bolond* szónál szelidebb, a *balga* szónál valamivel nyomatosabb kifejezés. „Oh balgatagok, és késedelmes szívűek!” Luk. 24. 25. Káldi. Azon *ag* eg képzőjü melléknevek osztályába tartozik, melyek *ad* ed-vel képzett önhatókból származnak s a *d-t* keményebb *t-re* változtatják, mint: *herv-ad*, *herv-at-ag*, *lank-ad*, *lank-at-ag*; hasonlóan az elavult *balog-ad* *balg-ad* törzsből lett: *balg-at-ag*, mint *horog* törzsből: *horg-ad*, *horg-at-ag*.

BALGATAGOSLIK, (bal-g-ad-ag-os-ol-ik) k. m. *balgatagosl-ott*, htn. —*ani*. Régies. Balgatag dolgot szól vagy cselekszik. „Ördögöt val és balgatagoslik (insanit) mit hallgatjátok ötet.” Münch. cod. „Kedének balgatagoslani (furere) a bortól.” Bécsi cod.

BALGATAGSÁG, (bal-g-ad-ag-ság) fn. tt. *balgatagság-ot*. Bolondság szelidebb, vagy balgaság nyomatosabb értelemben véve. V. ö. **BALGASÁG**.

BALGATAGUL, (bal-g-ad-ag-ul) ih. Balgatag módon, esztelenül, oktalanul. *Est balgatagul cselekedted*.

BALGÓCZ, (bal-g-ócz) mn. és fn. tt. *balgócz-ot*. A német *geck* kifejezésére ujonnan alkotott szó, am. ember, kinek balgasága, esztelensége abban áll, hogy maga felől sokat képzel, hiúan elbízva, rátartja magát.

BALGÓCZKODÁS, (bal-g-ócz-kod-ás) fn. tt. *balgóczkodás-t*, tb. —ok. Balga, hiú, maga felől képzelés.

BALGÓCZKODIK, (bal-g-ócz-kod-ik) k. m. *balgóczkod-tam*, —*tél*, —*ott*. Balgán, esztelenül, hiú módon maga felől sokat tartva képzelődik.

BALHA, **BALHAFŰ**, **BALHAPOHÁR**, **BALHÁS**, **BALHÁZ**, stb. I. **BOLHA**, **BOLHAFŰ**, stb.

BÁLHÁZ, (bál-ház) ösz. fn. Nyilvános épület, terem, melyben a közönség mulattatására tánczvigalmakat tartanak.

BALHÁZASSÁG, (bal-házasság) ösz. fn. 1) Boldogtalan, rosszul sikerült házaseset, melyben az illető felek egymással elégedetlenek, csivódók, stb. 2) Oly házasság, mely egészen különböző rangu személyek között kötöttik, különösen az úgynevezett *balkezsre* kötött házasság, midőn valamely fejedelmi vagy uralkodó személy alattvaló nőt veszen el.

BALHIEDELÉM, (bal-hiedelem) ösz. fn. Hibás vélekedés, melynél fogva valakiről rosszat hiszünk, vagy maga a hit tárgya kedvezőtlen. *Balhiedelemben lenni. Balhiedelmet táplálni valaki felől*.

BALHIT, (bal-hit) ösz. fn. Szoros ért. a józan ész elveivel és isteni nyilatkozással ellenkező hitválsai tanok.

BÁLIKÓ, (bál-i-kó) fn. tt. *bálikó-t*, tb. —k. Némely kákafajok bogláros, buzogányos feje, máskép: *bákány*. V. ö. **BALLA**.

BALIN, fn. tt. *balin-t*, tb. —ok. A pontyok neméhez tartozó halfaj. (Cyprinus ballerus).

BÁLINT, férfi kn. tt. *Bálint-ot*. Valentinus. Latin *validus* után am. erős. *Félti, mint beteg Bálint a haját. Cifra, mint Bálint nadrágja*. Dugonics. Km. Azt tartják, hogy a verebek Bálint napján, böjtjelő 14-dikén, kezdenek párosodni.

BÁLINT, falu Zólyom megyében; **TÖRÖK** —, Pestben; helyr. *Bálint-on*, —*ra*, —*ról*.

BÁLIS, fn. tt. *bális-t*, tb. —ok. Így nevezik túl a Dunán a) azon vándorló, háttas kalmárokat, kik jobbára Istriából jönnek holmi aprólékos áruikkal, b) a sajtcsináló olaszokat és karantánokat, kik nyáron haszonbérbe veszik ki a pusztai birkák fejését, télen pedig szalámit készítenek. Nem egyéb, mint az elsajátított *wälsch*, *wälisch* (olasz).

BALITA, fn. tt. *balitát*. Általán valahová utasító, bemeneti engedélyt adó jegy, különösen a katonáknak adatni szokott kvártélyczédula, máskép, *poléta*. Eredetije az olasz *bolletta* vagy *bollet*, melylyel egyezik a francia *billet*.

BALITÉLET, (bal-itélet) ösz. fn. Észtanilag, hibás fölfogáson alapuló, kellő megvizsgálás nélkül hozott vagy kimondott ítélet, midőn valamely alanyról olyasmit állítunk, vagy tagadunk, ami nem való, nem igaz, különösen erkölcsi tekintetben. Ide tartozik általán az előítélet is. V. ö. **ELŐÍTÉLET**.

BALJOBBÜGYES, (bal-jobb-ügyes) ösz. fn. Aki mindkét kezével egyiránt, hasonló ügyességgel tud banni, dolgozni.

BALJÓS, (bal-jós) ösz. fn. Általán aki valami rosszat jövendöl.

BALJÓSLAT, (bal-jóslat) ösz. fn. Rosz, nem kedvező jövendölés, vagyis ily jövendőt állító mondat.

BALJÓSLATU, (bal-jóslatu) ösz. mn. Szerencsétlen jövendőt hirdető, gyanúttató, vagy hozó. *Baljóslatu előjelek*.

BALKÁNY, (1), fn. tt. *balkány-t*, tb. —ok. Gürbe fa a hidasban vagy ladikban és eketalyigán, amin a gerendely fekszik. Alkalmassint a német *Balken*-ből módosított.

BALKÁNY, (2), fn. tt. *balkány-t*, tb. —ok. Békalencsés mocsár. Van ily nevű tó is Szatmár vármegyében.

BALKÁNY, (3), több helység neve, tt. *Balkány-t*; helyr. *Balkány-ba*, —*ban*, —*ból*.

BALKAR, (bal-kar) ősz. fn. A szívnek oldalán levő, tág értelemben vett kar. *Balkar alá suorítani a könyvet. Balkarján hordozni a gyermeket.*

BALKÉZ, (bal-kéz) ősz. fn. Azon kéz, mely a szív oldalán fekszik. *Balkézzel enni. Balkézbe fogni valamit. Balkésre házasodni*, átv. ért. am. alsóbb rangú nőt venni feleségül, s a tőle születendő gyermekeket az apai rangra nem jogosítani.

BÁLKÖNTÖS, (bál-köntös) ősz. fn. lásd **BÁLRUHA**.

BALKÖRMÜ, (bal-körmű) ősz. mn. Átv. élcezes értelemben am. kicsapongó, kirugó. Mondják különösen oly nőszemélyről, ki fajtalan életet él.

„De jobb holtig való árvaságban lenni,
Hogysem mint bálkörmű durczás asszonyt venni.“
Vöfélköszöntő.

BALL, elvont gyöke a *ballag* igének és származékainak. Egy azon *bal*, *bel*, *bol*, *boly* gyökökkel, melyek mozgásra vonatkoznak. Kicsinyítve: *bill*, melyből *billeg*, *billen*, *billent*. Elemelve: *bal-ol*. Rokona a *barangol* gyöke *bar* is, honnét így is elemezhetjük: *bar-ol*, *bar-l*, *ball*, mint *taroló talló*, *saroló sarló*.

BALLA, (1), (ball-a) fn. tt. *ballát*, tb. *ballák*. 1) A savorok neméhez tartozó növényfaj, másnép *ballangkóró*, *ballagó*, *ördögsekere*, mely neveit onnan kapta, mert őszszel kiszáradván, s tövére fölszakadván, a szélről üzetve kering, s mintegy ballagva hengereg a fölészántott földeken. (*Salsola tragus*). 2) A nádnyéneknél bogláros feje, bugája, nádcsímer. Ez értelemben a *páló*, *póla*, *bula* szókkal egy gyökű, menyiben ezek őszregöngyölgetett, s boghoz hasonló valamit jelentenek.

BALLA, (2), több helység neve Magyarországon és Erdélyben. Helyragokkal: *Ballá-n*, —*ra*, —*ról*.

BALLADA, (közelebből a francziáktól vétett) fn. tt. *balladát*. A lantos költészet középkori szüleménye az olaszok és spanyoloknál, mely eredetileg szerelmi ének vala, tánczkísérettel. Jelennem jobbára komoly tárgyú költemény, mely mintegy középső helyet foglal az eposz és romanza között.

BALLAG, (ball-ag) önh. m. *ballag-tam*, —*tál*, —*ott*. Kényelmesen, nem sietve, mintegy testét billegtetve jár, mendegél; mint az szokott, kinek járason kívül egyéb célja nincs. *Kiballagni a szomszéd faluba. Ballagunk! Majd csak elballagunk.* Mondják a legelő barmokról is, mennyiben lassan lépegetve haladnak tovább. Kicsinyítő ikertársa: *billeg*. „Juhászlegény furulyál, billegballag meg megáll.“ Népd.

BALLAGÁS, (ball-ag-ás) fn. tt. *ballagás-t*, tb. —ok. Kényelmes mendegélés, sétálás.

BALLAGCSÁL, (ball-ag-csa-al) kics. önh. m. *ballagcsát-t*. Lassacskán ballag, sétikál, járdogál.

BALLAGDOGÁL, (ball-ag-od-og-al) kics. gyak. önh. m. *ballagdogál-t*. Lassacskán és folytonosan mendegél. Azon kicsinyítve gyakorító igék osztályába tartozik, melyek a maguk nemében, gyöngéd, kényelmes módu cselekvésre vonatkoznak, mint: *iddogál*, *eddegél*, *járdogál*, *álldogál*, *üldögél*, stb. Mindezekben a végső képző eredetileg rövid *al el*.

BALLAGÓSAVAR, ősz. fn. l. **BALLA** (1).

BALLAHÁZA, falu Krassó megyében, s pusztá Somogyban; helyr. *Ballaház-n*, —*ra*, —*ról*.

BALLANG, (ball-an-g) tt. *ballang-ot*. **BALLANGKÓRÓ**, ősz. fn. l. **BALLA** (1).

BALLANGÓ, (ball-an-g-ó) tt. *ballangó-t*, lásd **BALLA** (1).

BALLONY, falu Győr megyében; helyr. *Ballyony-ba*, —*ban*, —*ból*.

BALMAGYARÁZAT, (bal-magyarázat) ősz. fn. 1) Hibás értelmezés, tudományos értelemben véve. 2) Valamely szónak, beszédnek, cselekvésnek gyanúsítása, midőn azt vélik, vagy állítják felőle, hogy czélja nem jó, nem becsületes. *Balmagyarásatra adni okot.*

BÁLMOZ, fn. tt. *bálmos-t*, tb. —ok. A széke-lyeknél jelent édes turóból és kukoriczalisztból készített étket. Így nevezik a románok is. Eredete homályos, vagy talán am. *bélmos* azaz *béles*?

BALMOZ, (balom-oz) önh. m. *balmoz-tam*, —*tál*, —*ott*, par. —s. Balomféle labdával játszik. V. ö. **BALOM**.

BALMOZÁS, (balom-oz-ás) fn. tt. *balmozás-t*, tb. —ok. Testgyakorló multság, midőn többen balommal játszanak.

BÁLNA, (a latin *balena* után) fn. tt. *bálnát*. Az úgynevezett csethalak egyik faja.

BALOG, (1), (bal-og) mn. és fn. tt. *balog-ot*. 1) Mondjuk oly emberről, aki rendesen jobbkéz helyett mindent bálkézzel tesz, pl. eszik, varr, fát vág, dob, stb. másnép: *sete*, *suti*, vagy *balognuti*, *balogács*. 2) Messze ágazó magyar nemzetségek neve: *Galántai Balog*, *Almásai Balog*, stb.

Gyöke: *bal*, s képzésre hasonló a *gyalog*, *hályog*, *lovag*, *hanyag*, *kérég* stb. szókhoz.

BALOG, (2), több helység neve, helyr. *Balog-ra*, —*on*, —*ról*.

BALOGÁCS, (bal-og-ács, mintegy *balog* cseáló vagy csináló) l. **BALOG**.

BALOGD, helynév Somogyban; helyr. *Balogd-on*, —*ra*, —*ról*.

BALOGFA, helység Vas megyében; helyr. *Balogfá-n*, —*ra*, —*ról*.

BALOGFALU, helység Gömör megyében; helyragokkal: *Balogfaluba*, —*ban*, —*ból*.

BALOGSUTI, (balog-suti, vagy süti, vagy sete) ősz. mn. l. **BALOG**.

BALÓL, régies a magashangú *belől* helyett, midőn az mint névrág, *ből* helyett fordul elő: „A falubalól (= faluból) jöväjt“ (venientem de villa). Münch. cod. I. **BELŐL**.

BALOM, fn. tt. *balmot*, tb. *balmok*. Levegővel töltött golyó vagy labda, rendszeren bőrből készítve, melyet testgyakorló játéknak használnak. *Balmot föl-fujni, fölütni*. V. ö. LÉGGOLYÓ.

Eredetileg az idegen, jelesen latin *pila*, francia *balle, boule*, német *Ball, Ballen*, hellen *πάλλα*, stb. szók után elemezhető.

BALOTAFALU, helység Szathmár megyében; helyr. *Balotafalu-ba, —ban, —ból*.

BÁLOZ, (bál-oz) önh. m. *báloz-tam, —tál, —ott*, par. —s. Bálókba jár, bálókban mulat. *Farsangban báloz a fiatalág.*

BÁLÓLTÖZET, (bál-öltözet) ösz. fn. Piperézett, diszesebb öltözet, milyent a bálba vagyis táncvígalmamba menők vesznek magukra.

BÁLOZÁS, (bál-oz-ás) fn. tt. *bálozás-t*, tb. —ok. Bálókba, táncvígalmakba járás. *A bálozás pénzbe kerül.*

BÁLPATAKA, falu Sáros megyében; helyr. *Bálpataká-n, —ra, —ról*.

BALRA, (bal-ra) ih. 1) Azon oldalra, félre, tájra irányozva, mely balkezűnkre fekszik. *Balra nézz! Balra kanyarodj! Nem néz se jobbra, se balra. Ha te balra mész, én jobbra megyek.* Ökörhajtók nyelvén: *hajsz! hajszra!* a lóhajtókén: *hosszad.* 2) Rosz értelemben, hibásan. *Balra magyarázni, balra érteni valamit.*

BALRÓL, (bal-ról) ih. Balfelől, baloldaltól, a balkéz melletti tájról, helyről. *Balról kezdeni az írást, nem jobbról. Balról keríteni, támadni meg az ellenséget.*

BÁLRUHA, (bál-ruha) ösz. fn. L. BÁLÓLTÖZET.

BALSA, helynév Szabolcs és Hunyad vármegyében; helyragokkal: *Balsá-ra, —n, —ról*.

BALSÁG, (bal-ság) fn. tt. *balság-ot*. 1) Bal eset, szerencsétlenség, kedvezőtlen állapota vagy minemisége valaminek. 2) Fonákság, ügyetlenség. *Balságot követelt el.*

BALSIKER, (bal-siker) ösz. fn. Nem kedvező kimenetele, következménye, eredmény bizonyos vállalatnak, föltételnek, működésnek. V. ö. SIKER.

BALSÓ, (bal-os-ó vagy bal-ül-eső) mn. tt. *balsó-t*, tb. —k. Bal részen szélső vagy általán: balfelül levő, fekvő. Képzésre hasonló az *alsó, tulsó, innenső, felső, középső*, stb. szókhoz.

BALSORS, (bal-sors) ösz. fn. Szerencsétlen sors, kedvezőtlen véletlenség, eset. *Üldözi őt a balsors. Al-dozata lett a balsorsnak.* Máskép: *balszerencse.*

BALSZÁRNY, (bal-szárny) ösz. fn. 1) Tulajd. ért. azon szárny, mely a repülő állatnak homlokához képest balfelül fekszik. *A lúd balszárnyát leültették. Balszárnya tollait kitépték.* 2) Átv. ért. az oszlopokra föllállított hedseregnek azon oldala, mely a homlokzat balfelét képezi. *Balszárnyal előre nyomulni. Az ellenség balszárnyát megtámadni.* 3) Bizonyos lebegő ruhaneműek baloldalt takaró része. *Köppönyeg, palást, mente balszárnya.*

BALSZÉL, (bal-szél) ösz. fn. 1) A latin *ventus* értelmében vett szélre vonatkozva am. kedvezőtlen

szél, mely a hajózást akadályozza, hátráltatja. *Balszéllel nehéz hajózni.* 2) A latin *margo* vagy *latus* értelmében vett szél-től am. balfelül levő szél, balrésze, baloldala valaminek. *A köpeny balszéle elszakadt.* Az első pont alatti szél tompa, a másik élesebb é hanggal ejtik. V. ö. SZÉL.

BALSZERENCSE, (bal-szerencse) ösz. fn. Lásd **BALSORS**. „Balszerencséd kebledben tenyész vala.“ Bajza.

BALSZOKÁS, (bal-szokás) ösz. fn. Rendszeren üzött vagy megrögzött cselekvésmód, mely az illedelmével, vagy bizonyos szabályokkal, vagy józan észszel ellentétben áll.

BALSZOMSZÉD, (bal-szomszéd) ösz. fn. Általán, azon szomszéd, kinek háza, illetőleg lakhelye a mienkhez képest balfelül fekszik. Különösen a sorba állított katonának azon bajtársa, ki baloldaltól áll, a másik oldalon álló *jobb szomszéd*, másképp amaz: *al-szomszéd*, emez: *felsőszomszéd*. (Untermann, Obermann).

BALTA, (bal-t-a) fn. tt. *baltát*, tb. *balták*. Félkézre való kis fejsze, melylyel kisebb vágást, faragást végeznek. *Hosszu, kurta nyelű, fényes, éles balta. Bakonyi kanászok baltája. Baltát forgatni, hányni. Baltával leütni a disznót.* Palóczos kiejtéssel: *bóta*.

Gyöke a hasításra, elválasztásra vonatkozó *bal = val, vál*, (vá gyöktől, honnan *vág* is származik), mely minthogy több más nyelvekben is bír hasonló értelménnyel (pl. a szanszkrit *vil* am. *vág, hasít*), innen egyeznek vele a török, uigur *bolta*, arab *balata* (secuit), hellen *παλζόν* (Wurfspiesz), *πέλεκυς*, német *Beil, Spalten*, svéd *bil, bila*, (a régi svéd *bulu*, am. hasít), *bult* (nagy szeg), izlandi *bulda, bylda*, stb. Képzésre nézve valószínűleg az elavult *bal-t* ige részcsülője, *baltó balta*, mint: *hintó hinta, finta, fajta, sánta, ajtó, oltó*, stb.

BALTACZIM, (balta-czim) ösz. fn. Növénynem a kétfalkások és tízhímecsek seregéből; csészéje három fogu, bokkrétája csónakjának fölhajlott orra egyenes élű, balta forma, honnan a neve. (Hedysarum). Takarmányul használt növény.

BALTAFOK, (balta-fok) ösz. fn. A baltaféle eszköz vastag vége, feje, melybe a nyelet ütik. *Fejbeütni valakit baltafokkal. A szegyet baltafokkal beverni.* V. ö. FOK.

BALTANYÉL, (balta-nyél) ösz. fn. Fából faragott nyél, melynél fogva a baltát czélszerűen használni lehet. *Kurta, hosszú baltanyél.*

BALTÁS, (balta-as) mn. tt. *baltás-t*, vagy —at, tb. —ak. Baltával ellátott, szerszámozott. *Baltás kanász.*

BALTAT, (bal-tat) úth. m. *baltat-tam, —tál, —ott*. Somogyi tájszó, s am. botot vagy más eszközt ügyesen forgat. Gyöke *bal*, melyből mozgásra, forgásra vonatkozó szók származnak. V. ö. **BAL**, elvont gyök.

BALTAVÁR, falu Vas megyében; helyr. *Baltavár-on, —ra, —ról*.

BALTAVIRÁG, (balta-virág) l. **BALTACZIM**.

BALTÁZ, (balta-az) áth. m. *baltáz-tam*, —*tél*, —*ott*, par. —z. Baltával vág, hasít, metél valamit. *Baltázni a kukoricza-kórót.*

BALUL, (bal-ul) ih. Roazul, vizásan, helytelenül, fonákul. *Balul érteni, balul magyarázni valamit. Balul itélni mások fölül. Balul fogni föl a dolgot.*

BALUSTYA, (bal-os-tya) mn. tt. *balustyát*. Balgatag, ostoba, buta. Tolna megyében divatos tájszó. Képzésre olyan mint: *puruttya.*

BALÚT, (bal-út) ősz. fn. Czéltől eltérő, félrevezető tévút, tulajd. és átv. értelemben véve. *Balútra térni. Balúton járni. Balútról jó útra igazítani valakit.*

BÁLVÁNY, (bál-vány, vagy áll-vány) fn. tt. *bálvány-t*, tb. —ok. Általán bizonyos alakot képező szobor, vagy csobor, pl. *kapubálvány*, mely a kapuszárnyát ragasztóképp tartja, s teteje fejet ábrázol; *bálvány a borsajtóban*, felálló rovátkos henger; *sármalmi bálvány*, a kerék tengelye. Ezekből látszik, hogy gyöke eredetileg *áll*, melyből lett: *állvány*, elbített *bálvány*, s megfelel neki alapfogalomban a latin *statua* a *stando*. *Lóth felesége sóbálvánnyá vált.* Innen átv. ért. hamis isteni alakot képező faragvány, öntvény. *Bálványokat imádni. Bálvány elbített térdepelni. Arany, kő bálvány. Úgy áll, mint bálvány. A kőpet nem arany, hanem az imáadás teszi bálvánnyá.*

„Isteni kéz maradványa!
Égő szívemnek bálványa.“ Népdal.

Némelyek szerint a bibliai *בַּלְזָז* (*ba'áz*) szótól, mely latinosan *Belus*, pogány isten neve, vette volna e második értelmét, valamint a szláv *balvan*, *bolvan*, román *bolovan* is.

BÁLVÁNYBERÉK, (bálvány-berék) ősz. fn. A régi pogány istenek tiszteletére fölvatott s azok bálványaival és oltáraival ékesített berek.

BÁLVÁNYHIT, (bálvány-hit) ősz. fn. Pogány hit, mely lelketlen bálványokat, illetőleg teremtett lényeket Isten gyanánt imád.

BÁLVÁNYIMÁDÁS, (bálvány-imáadás) ősz. fn. Pogány vallási szertartás, midőn valaki bálványokat istenek, s mint isteneket imád.

BÁLVÁNYIMÁDÓ, (bálvány-imádó) ősz. fn. és mn. Se a józan természeti, se a kinyilatkoztatott vallást nem ismerő pogány, ki holmi teremtett lények, nevezetesen bálványok iránt imádó hódolatot mutat.

BÁLVÁNYISTEN, (bálvány-isten) ősz. fn. Hamis, képzelt, csak bálványalakban létező és imádot isten.

BÁLVÁNYKÉP, (bálvány-kép) ősz. fn. Képzelt, hamis istent ábrázoló kép vagy szobor. *Faragott, öntött bálványképek.*

BÁLVÁNYKÍGYÓ, (bálvány-kígyó) ősz. fn. Fényes, tarka pikkelyű nagy kígyófaj Afrikában, melyet a pogány vad népek Isten gyanánt imádnak. (*Anaconda*).

BÁLVÁNYKŐ, (bálvány-kő) ősz. fn. Sírkő, melyen valamely szoborszerű alak van kifejezve. Előfor-

dul Ilosvai Péternél a XVI. században: „Az nagy bálványkővet el-felemelíté.“

BÁLVÁNYLIGET, (bálvány-liget) lásd **BÁLVÁNYBERÉK**.

BÁLVÁNYOLTÁR, (bálvány-oltár) ősz. fn. Oltár, melyen a bálványok, illetőleg hamis istenek tiszteletére áldozatokat tettek vagy tesznek a bálványimádók.

BÁLVÁNYOS, (1), (bál-vány-os) mn. tt. *bálványos-t* vagy —*at*, tb. —*ak*. 1) Bálványokkal ellátott, ékesített, fölszerelt. *Bálványos berek, templom*. 2) Bálványimádó. 3) Szoborral ellátott. *Bálványos kapu*.

BÁLVÁNYOS, (2), több helység neve Magyar-és Erdélyországban; helyr. *Bálványos-ra*, —*on*, —*ról*.

BÁLVÁNYOZ, (bál-vány-oz) áth. m. *bálványos-tam*, —*tél*, —*ott*, par. —z. Valamely teremtett lényt vagy emberi művet isten gyanánt tisztel, imád. *A régi egyiptomiak a hajmát is bálványosták.* Átv. ért. valakit érdemén fölül, túlzottan, vakon tisztel, mely hódolattal illet.

BÁLVÁNYOZÁS, (bál-vány-oz-ás) fn. tt. *bálványozás-t*, tb. —ok. Cselekvés, midőn bálványoznak valakit, mind tulajdon, mind átv. érteményben véve. **L. BÁLVÁNYOZ.**

BÁLVÁNYOZÓ, (bál-vány-oz-ó) fn. tt. *bálványozó-t*, tb. —*k*. 1) **L. Bálványimádó**. 2) Átv. ért. tulságos tisztelője, hódolója valakinek. *Fejedelmek, nép nők bálványozói. A gazdagoknak mindig vannak bálványozói.*

BÁLVÁNYPAP, (bálvány-pap) ősz. fn. Bálványok vagyis hamis istenek szolgálatára levő pap.

BÁLVÁNYSZAKÁLOS, népes pusztá Komárom megyében; helyr. *Bálvány-Szakálos-on*, —*ra*, —*ról*.

BÁLVÁNYSZOBOR, (bálvány-szobor) ősz. fn. Hamis istent ábrázoló szobor, faragott vagy öntött alak.

BÁLVÁNYTEMLOM, (bálvány-templom) ősz. fn. Hamis istenek tiszteletére épített vagy használt bálványszobrokkal díszített templom.

BÁLVÉG, (bal-vég) ősz. fn. Rossz, kedvezőtlen, szerencsétlen kimenetele bizonyos vállalatnak, cselekvésnek, életmódnak, nevezetesen szerencsétlen halál. *Bálvéget érni.*

BÁLVÉLEMÉNY, (bal-vélemény) ősz. fn. 1) Észbeli hibás, okszerűtlen fölfogás vagy fogalom, mely a valósággal nem egyezik. 2) Erkölcsi tekintetben, más tetteinek rosszra magyarázása. *Mások becsületét gyanúsító balvélemény.*

BALZAM, fn. tt. *balsam-ot*. Bizonyos arabiai cserjének gyantászerű nedve, mely igen illatozó és gyógyerejű. Széleab ért. így nevezetnek több más külföldi illatos, egyszersmind gyógyerejű gyantanedvek. Átv. ért. enyhülést, vigasztalást jelent. *A jó barát vigasztaló szava, a szívnek balsama.*

Valószínű, hogy az arab *balsam*, *balsam* szóból képeztetett, mely a balsam-termő cserjének arab neve, s innen ment által a hellen, latin, török s más nyelvekbe. Némelyek a héber *baal-samin*-től származtatják, mely am. legjobb olaj. Ha szabad a ma-

gyarból elemezni és értelmezni, *bal* vagy *bol* vagy *bil*, az *ill* gyökhöz hasonlítható, melyből lett *illó*, *illat*, a *sam* pedig *szamat* szó gyöke, miszerint az egész annyi volna, mint *illó*, *illatozó szamat*, öszvehúzva *illzam*, előtéttel *bilzam*.

BALZAMÁRUS, (balzam-árus) ösz. fn. Aki balzamatot, illetőleg balzamból készített olajt, illatszereket stb. árul.

BALZAMCSERJE, (balzam-cserje) ösz. fn. Arabiában diszlő cserje, melyből a balzam-féle gyántanedv fakad.

BALZAMFA, (balzam-fa) ösz. fn. 1) Több meleg földövi fa, melyekből szélső értelemben vett balzam csepeg. 2) Az ilyen fának egyes része, darabja, mennyiben balzamillatu.

BALZAMFENYŰ, (balzam-fenyű) ösz. fn. Egyes levelű fenyűfaj, melynek levelei laposak, csorbák, virágzaskor hátratuiremlettek. A luczfenyűhöz nagyon hasonló. Balzamillatu és erejű gyántanedvet csepeg.

BALZAMFŰ, (balzam-fű) ösz. fn. Meleg tartományokban tenyésző illatos és balzamedvű fűnem.

BALZAMILLAT, (balzam-illat) ösz. fn. Illat, melyet a balzamok terjesztenek. V. ö. *Illat*. Költői nyelven általában a szagló érzékre igen kedvesen ható virágillat.

BALZAMMILLYE, (balzam-millye) ösz. fn. Balzamtartó edényke, szelencze.

BALZAMNEDV, (balzam-nedv) ösz. fn. Azon gyántanedv, félig hig, félig kásás anyag, mely a balzamszerjékből és balzamból kiforr.

BALZAMNÖVÉNY, (balzam-növény) ösz. fn. Általán fű, cserje, vagy fa, mely illatos balzamedvet izzad.

BALZAMNYÁRFA, (balzam-nyárfa) ösz. fn. Amerikai nyárfa, melyből ragadós, illatos és balzamedvű gyánta csepeg.

BALZAMOLAJ, (balzam-olaj) ösz. fn. Gyógyszer-erejű olaj, mely balzamból készül.

BALZAMOS, (balzam-os) mn. tt. *balzamos-t* v. —*at*, tb. —*ak*. 1) Balzամfélé gyántanedvet izzadó vagy tartalmazó. *Balzamos növények, cserjék, fák*. 2) Balzammal vegyített, balzamtól illatozó. *Balzamos kenőcs. Balzamos ruha*.

BALZAMOZ, (balzam-oz) áth. m. *balzamosz-tam*, —*tdl*, —*ott*, par. —*z*. Balzammal beken vagyis illatosít. *A régiék a megholtak testeit be szokták balzamoszni*.

BALZAMOZÁS, (balzam-oz-ás) fn. tt. *balzamosz-ás-t*, tb. —*ok*. Cselekvés, midőn valamit balzammal bekennek, vegyítenek, illatozóvá tesznek.

BALZAMSZAG, (balzam-szag) ösz. fn. A balzam repülő részeinek erősebb kipárolgása, illetőleg a szagló érzékre nagyobb hatású ereje. Ennél gyüngébb a *balzamillat*.

BALZAMSZELENCZE, I. **BALZAMMILLYE**.

BALZAMTERMŐ, (balzam-termő) ösz. mn. Amiből balzամfélé nedv forr, fakad, csepeg. *Balzamtermő fák, cserjék*. Továbbá, ahol ily növények tenyésznek. *Balzamtermő déli, meleg tartományok*.

BALZAMVIRÁG, (balzam-virág) ösz. fn. 1) Balzամfa vagy cserje virága. 2) Átv. ért. balzամ gyántán kedvesen illatozó virág.

BALZSAM, **BALZSAMOS**, stb. I. **BALZAM**, **BALZAMOS**, stb.

BALY, elvont gyöke a *balyók*, *balyókás* származékoknak, s egyezik a *boly* gyökkel.

BÁLYOG, falu Bihar megyében; helyragokkal: *Bályog-on*, —*ra*, —*ról*.

BALYÓK, (baly-ók) fn. tt. *balyók-ot*. Balga, bolondos; máskép: *bolyók*.

BALYÓKA, (baly-ók-a) mn. tt. *balyókat*. Balga, botor, bolond, kinek az esze mintegy bolygóban van.

BALYÓKÁS, (baly-ók-a-as) mn. tt. *balyókás-t*, vagy —*at*, tb. —*ak*. Balgatag, bolondos, helytelen otromba eszű. Székely tájszó.

BAM, (1), szájatást utánzó természeti hang, melyből az ostobát, butát jelentő *bamba*, *bambu*, *bambuc* származtak. Rokona a *mamuk*, *mamlasz* szók gyöke *mam*. Egyezik vele a megnyujtott *bám*, melyből *bámé*, *bámul*, *bámész* stb. eredtek.

BAM, (2), a magában duzzogó, haragos embernek tompán kitörő hangja. Származéka: *bammog*, *bammogás*.

BÁM, elvont vagyis elavult törzs, mely a szájatást és csudálkozást jelentő természethangu *bá* és *ám* szóelemekből állott öszve. Származékai: *bámé*, *bámész*, *bámészcodik*, *bámul*, *bámít* stb. Előtet nélkül: *ám*, *ámé*, *ámít*, stb. Ezek (b nélkül) gyüngébb, am azok (b-vel) nagyobb fokú csudálkozást jelentenek.

BÁMÁSZ, **BÁMÁSZKODIK**, I. **BÁMÉSZ**, **BÁMÉSZKODIK**.

BAMB, (bam-b vagy bám-b) elvont törzs, melyből *bamba* származott, mint: *gomó* gomba, *lomb* lomb. Elemezve: *bamó*, *bamv* vagy *bámó*, *bámv*, mint: *gomó* gomv, *gomb*, *csomó* csomv, *csomb*, stb. V. ö. —*B*, képző.

BAMBA, (bam-b-a vagy bám-b-a) mn. és fn. tt. *bambát*. Mondják ostoba, buta, együgyű, hüle emberről, aki mindent szájátva csudál, bámul. Népies nyelven rokonai: *bákó*, *bacza*, *mamlasz*, *málé*, *mámám*, *mamuk*.

BAMBÓ, I. **BÁBÓ**.

BAMBU, bodrogközi tájszó, I. **BAMBA**.

BAMBUCZ, székely tájszó, I. **BAMBA**.

BAMBUSZ, fn. tt. *bambusz-t*, tb. —*ok*. Indiai nád, csomós, bütykös derékkal és ágakkal, melyekből botokat, nedvéből pedig csukrot készítenek.

BAMBUSZNÁD, ösz. fn. I. **BAMBUSZ**.

BÁMÉ, (bám-é) az *ámé* szónak előtéttes módosulata. I. **BÁMÉSZ**, **ÁMÉ**.

BÁMÉSZ, (bám-ész) mn. és fn. tt. *bámész-t*, tb. —*ok*. Valamin szájátva csudálkozó, bámuló, különösen midőn valami újat, meglepőt, neki megfoghatatlannak tetszőt lát, ácsori. Képzője: *ász* helyett *ész*, hogy a kettős hosszú *á* vontatása kikerültesse, mely tekintetben hasonló képzésűek: *ágész*, *fáész*, *rákész*.

A persában *bámász* vagy *bámusz* Vullers szerint: otiosus, vagus, qui considet alibi, ubi non habet quod agat.

BÁMÉSZKODÁS, (bám-ész-kod-ás) fn. tt. *báméskodás-t*, th. — *ok*. Elfogult csudálkodás, midőn valaki bámulva, szájtátva néz valamit; illetőleg, ostoba, buta, együgyű nézés.

BÁMÉSZKODIK, (bám-ész-kod-ik) k. m. *báméskod-tam*, — *tdl*, — *ott*. Valamin szájtátva csudálkozik, mintegy esze megállva s vesztegelve tátogat, elfogultan meregeti szemeit. *Báméskodik, mint borju az új kapura*. Km.

BÁMÉSZSÁG, (bám-ész-ság) fn. tt. *bámézság-ot*. Bámész állapot vagy tulajdonság. *Bámézságában se nem lát, se nem hall*.

BÁMÍT, (bám-it) áth. m. *bámít-ott*, par. — *s*, htn. — *ni* v. — *ani*. Csudálkozásra gerjeszt; a látott vagy hallott dolog elfogulttá teszi. V. ö. **ÁMÍT**.

BÁMÍTÁS, **BÁMITÁS**, (bám-it-ás) fn. tt. *bámítás-t*, th. — *ok*. Cselekvés, mely által valakit bámítanak. V. ö. **BÁMÍT**.

BÁMÍTÓ, **BÁMITÓ**, (bám-it-ó) mn. tt. *bámító-t*, th. — *k*. Aki vagy ami elfogult csudálkozásra gerjeszt, illetőleg ami váratlansága, rendkívülisége, szokatlansága által igen meglep. *Bámító eset, tünemény, látvány. Bámító gyorsaság, vakmerőség*.

BÁMÍTÓLAG, (bám-it-ó-lag) ih. Csudálkozást gerjesztőleg, csudálatosan, meglepve, a maga nemében váratlan, szokatlan, rendkívüli módon.

BAMMOG, (bamm-og) gyak. önh. m. *bammog-tam*, — *tdl*, — *ott*. Magában dünyög, haragjában mormog. Azon hangutánzó osztályába tartozik, melyek nagyobb nyomatosság végett a gyök véghangját megkettőztetik, mint: *vinynyog, hinyynyog, nyámnyog, duzzog, dünynyög*, stb. Hasonlók hozzá a mozgásra vonatkozó: *kammog, czammog* is.

BAMMOGÁS, (bamm-og-ás) fn. tt. *bammogás-t*, th. — *ok*. Magában dünyögés, mormogás.

BÁMÚL, (bám-úl) önh. és áth. m. *bámúl-t*. Valami meglepő, váratlan, rendkívüli, megfoghatatlan dologon egészen elfogulva csudálkozik, esze s itélő ereje mintegy szünetet tart, vesztegel. Mint önható *on, én, ön*, és *ra re* ragu nevetek vonz. *Bámulok rajta. A gyermekek és tudatlanok minden új dologon bámulnak. Minden ember bámult vakmerőségeden. Hát te mire bámulsz? Amint megjelent, mind rá bámultak. Áthatólag tárgyesetes viszonyúval jár. Bámulni az Isten műveit, és mindenhatóságát. Megbámulták őt, azaz, megcsudálták. Néha viszonynev nélkül am. báméskodik, áncsorogva vesztegel. Ne bámuljatok, de tegyetek már valamit.*

„Bámulva kergetjük álunk tarka képét,
Örökre elvesztjük gyakran éltünk szépét.“
Berzsenyi.

BÁMULANDÓ, **BÁMULANDÓ** (bám-úl-and-ó) mn. tt. *bámulandó-t*, th. — *k*. Amit vagy akit rendkívüli, váratlan, meglepő tulajdonsága miatt bámulni,

azaz csudálni kell; csudálatra méltó, a maga nemében kitünő. *Bámulandó bátorság, kiartás. Mákép: bámulatos.*

BÁMULÁS, **BÁMULÁS**, (bám-úl-ás) fn. tt. *bámulás-t*, th. — *ok*. Meglepő dolog fölötti csudálkozás, álmélkodás, illetőleg elfogult lelki állapot, midőn valamit bámulunk. *Es esemény bámulással tölt el. Bámulásra gerjeszteni valakit. Bámulásig meg vagyok lepve. Bámulásomból alig bírok magamhoz térni.*

BÁMULAT, **BÁMULAT** (bám-úl-at) fn. tt. *bámulat-ot*. A lélek rendkívüli, elfogult állapota, melybe akkor jön, midőn valami meglepő, nagy, ritka tüneményű dolog mintegy megfoghatatlannak látszik előtte. *Elfogta a bámulat.*

BÁMULATOS, (bám-ul-at-os) mn. tt. *bámulatos-t*, vagy — *at*, th. — *ak*. Ami bámulást okoz, bámulattal jár; a maga nemében váratlan, rendkívüli, megfoghatatlan. *Bámulatos esemény.*

BÁMULATOSAN, (bám-ul-at-os-an) ih. Bámulatot okozva, bámulatos módon, csudálatosan, meglepőleg.

BÁMULVÁNY, (bám-ul-vány) fn. tt. *bámulvány-t*, th. — *ok*. A nép mulattatására rendezett holmi szemfényvesztő, vagy rendkívüli mutatvány, mely első pillanatban bámulásra, csudálkozásra indít. (Speculaculum).

BÁN, elvont gyöke a *bankó, bangócs* származéknak; változattal; *man*, melyből *mankó, mancs*, és *ban*, melyből *bunkó* származott. Ezen szóban pedig: *banka*, azon gyök hangutánzó.

— **BÁN**, vékonyhangon — **BEN**, névmódosító rag. L. **BEN**.

BÁN, (1), fn. tt. *bán-t*, th. — *ok*. Így nevezettek hajdan a magyarországi végtartományok kormányzói, főnökei, mint: *macsó, temesi, szőrényi bán*, és a maig főnálló, *horvátországi bán*. Eredetét némelyek a *boján* avar szóból magyarázzák, mely annyit tett nálok, mint khagan, azaz vezér, mások a *boján* horvát szóból, mely hatalmas embert jelent; némelyek a *pán* (úr) tót és cseh szóból. Előfordul különösbbe a perna nyelvben, tökéletesen egyező kimondással: *bán* (a zendben és szanszkritban: *van*), melyet Vullers szókönyve így értelmez: possessor, dominus, vir magnus, illustris, dux; és öszvetett szók végén: custos (gondviselő, bánó), pl. *bághbán kertész* (kertel bánó), *darbán* ajtónálló (ajtóval bánó). Innen ered talán *ispán* = ősbán is. A mongol nyelvben *uvan* vagy *van* am. fejedelem (Fürst).

Több helység neve is mind Magyarorazágon, mind Erdélyben, melyek már XIII. századi oklevelekben és a Várad Regestumban is előjönnek. Öszvetételekben: *Bánfa, Bánfalva, Bánffy-Hunyad, Bánhalma, Bánháza, Bánhegyes, Bánhida, Bánhorváth, Bánkezesi, Bánlaka, Bánpalata, Bánréve, Bánoszeg*. Mikből megtetazik, hogy e név régtől fogva divatos és igen elterjedt vala a két magyar hazában.

BÁN, (2), áth. önálló gyök. m. *bán-t*. 1) Fájlalja, sajnálja, hogy valami rosszat cselekedett, vagy hibát

követett el, vagy valami teendőt elmulasztott. *Bánom, hogy tanácsodat nem követtem. Várj, várj, megbánod te még est. Szánom-bánom bűneimet. Hogy dolgoz meg ne bánod, a nyomorultat szánd. Km. Soha se bánod biz ast. Eb, aki bánja. Jaj de bánom, hogy erre az életre adtam magamat. Késő bánod, amit helyre nem hozhatsz. Harmadnapig dítom-dánom, holtig való szánom-bánom.* Közmondás a szerencsétlen házasságról. 2) Szélesb ért. akármi kedvetlen dolgon szomorkodik, sajnálkodik. *Ha meghalok, sem bánom, úgy sincs engem ki szánjon.* Népdal. *Eb is bánja az orrát, ha t. i. megütik. Aki bánja, tegyen róla. Bánja béka a deret, nem tetszik neki.* 3) Gondol valamivel, aggódik rajta. *Bánom is én! Mit bánom én? Nem bánom, tégy amint tetszik.* 4) Nincs ellenére, ráhagy valamit. *Nem bánom, ha eljősz. Nem bánom, menjünk.* Eredetileg bá indulatszóból eredett, mint e kedélyre vonatkozók is: *szán, sajnál, vajh! hajh, bár, jaj!* Rokonnak látszik vele a latin *poen-itet*. V. ö. BÁNIK.

BANA, 1) férfi kn. Barnabás, máskép: *Barna*. 2) Falu neve Komárom vármegyében, helyr. *Bandara*, —n, —ról.

BÁNADALOM, (bán-ad-al-om) fn. tt. *bánadalmat*. Valamely kedvezőtlen dolog fölötti szomorkodás, sajnálkozás. Él e szóval Mikes K. törökországi lev. 303. l.

BÁNAKODÁS, I. BÁNKODÁS.

BÁNAKODIK, I. BÁNKODIK.

BÁNALOM, (bán-al-om) fn. tt. *bánalmat*. A *bánadalom* szónak valamivel kisebb hatású módosítványa, olyforma árnyalati viszony lévén köztök, mint: *uralom és urodalom, biralom és bírodalom, nyugalom és nyugodalom* között.

BÁNANDÓ, (bán-and-ó) mn. tt. *bánandó-t*, tb. —k. Sajnálásra méltó, ami megérdemli, hogy szomorkodjunk miatta. *Bánandó elmulasztás. Bánandó vesztesség.*

BÁNÁS, (bán-ás) fn. tt. *bánás-t*, tb. —ok. 1) Midőn a *bán* gyökből ered, am. szomorú, sajnálkozó érzés, midőn valamit bánunk. 2) Ha a *bánik*-ből származik, jelent valamivel foglalkodást, gondviselést, különösen azon cselekvési módot, melyet társadalmi viszonyban mások iránt követünk. *Szelid, engedékeny bánás. Kemény, szigorú bánás. Emberekkel való bánás. Rossz bánás miatt elsatnyult házi állatok.* V. ö. BÁNIK.

BÁNÁSMÓD, (bánás-mód) ösz. fn. Bizonyos cselekvési rend, szokás, melyet a velünk társadalmi viszonyban élő emberek irányában követünk, vagy mely szerint valamit kezelünk. *Ildomos, eszélyes, nyájus, barátságos bánásmód. Durva, visszataszító bánásmód.*

BÁNAT, (bán-at) fn. tt. *bánat-ot*. Szomorú kedélyállapot, midőn valaki tartós lelki fájdalomban szenved akár az önmaga által elkövetett bűn, vagy hiba, akár oly kedvezőtlen események miatt, melyek őt közelebről illetik. *Mély bánat. Sok búval, bánattal telteni napjait. Nem tudom, hová legyek bánatomban. Meghalok bánatomban. Késő bánat, ehgondolat.* Km. Különösen hiterkölesi értelemben jelenti a magába

tért bűnös szomorúságát, elkövetett bűnei miatt. *Tűredelmes bánat*, azon föltétellel, hogy többé nem vétkezünk. *Tökéletes bánat*, mely nem valami mellékes érdekből, pl. az örök büntetés félelméből, hanem tiszta erkölcsi indokokból, az Isten szeretetéből, s a bűnnek utálatából ered.

BÁNÁT, I. BÁNSÁG. 2).

BÁNATBÉR, (bánat-bér) ösz. fn. Bizonyos mennyiségű pénz, melyet előre letenni kötelesek, kik valamit nyilvános árverés vagy árlejtés útján haszonbérbe venni akarnak, máskép: *bánatpénz*.

BÁNATHÁZ, (bánat-ház) ösz. fn. A katolika egyházban szokásos halotti szertartásoknál fölállított gyászalkotmány, mely fekete posztóval beterített korpót ábrázol, égő gyertyákkal, kereszttel, az illető halott jelvényeivel stb. fölkesítettetik. (*Castrum doloris*).

BÁNATOS, (bán-at-os) mn. tt. *bánatos-t*, vagy —at, tb. —ak. Ami bánatot fejez ki; bánattal, szomorkodással, sajnálkozással telt. *Bánatos arcz. Bánatos szív. Nehéz a bánatos arcznak vig kedvet mutatnia. A bánatos szívet akármi szó szele is megkeserítheti. Bánatos állapot. Bánatos érzés.*

„Bánatos érzéssel nézek vissza rátok,
Ti szelid szerelmek s vidám nyájasságok
Örömmel tölt órái.“ Berzsenyi.

BÁNATOSAN, (bán-at-os-an) ih. Bánattal eltele, valami fölött szomorkodva, keseregve.

BÁNATPÉNZ, (bánat-pénz) I. BÁNATBÉR.

BÁNATTELI, (bánat-teli) ösz. mn. lásd BÁNATOS.

BÁNCSÓKOS, (bán-dsa-ók-os) mn. tt. *báncsókos-t*, vagy —at, tb. —ak. Csókaszemű, azaz, kinek bandzsalsága miatt szeme fehére igen kilátszik. V. ö. BANDZSA.

BÁND, falu Veszprém megyében; MEZŐ—, erdélyi helység; helyr. *Bánd-on*, —ra, —ról.

BANDA, fn. tt. *bandát*. Általán több személyek társulata, kik bizonyos célból öszvetartanak, együtt járnak-kelnek, vándorolnak, stb. Különösen 1) Zenészek társulata. *Cigány banda. Katonai banda.* 2) Tolvajok, zsványok egyesülete. *Tolvajbanda, zsványbanda.* Idegen eredetű szó, olvasul *banda*, francziául *bande*, németül *Bande*. Megvan az arabban *band*, és syriai nyelvben *bando*, mint bizonyos csapat katonaságot jelentő szó.

BANDI, az *András* keresztnévnek kicsinyített módosítványa, máskép: *Bandri, Andor, Endre*. „Útnak indult szöke Bandi.“ Kisfaludy K. *Angyal Bandi*, elhírhedt zsvány.

BANDS, elvont türzse a *bandsa, bandsal, bandsalog* szónak. Elemezve vagy *bam-ds*, a *bam* gyöktől, mennyiben a *bandsa* néhutt bámészt is jelent; vagy talán gyöke *ban* a *bal* változata, mint a *balga* és *bang* szókban. Eszerint a *bandzsa* balra, vagy balul nézőt jelentene. Alapfogalomban egyezik vele a *kancsi, kancsal*, a görbét jelentő *kan* gyöktől, am. görbén néző, továbbá a *sanda* azaz *csanda* a *csa*

gyöktől, melyből félre hajlást, félremenést jelentő szók származnak.

BANDSA, (bands-a) mn. tt. *bandsát*. Akinek szemei nem párhuzamos irányban, hanem keresztben, vagy nem egyenesen hanem félre néznek, minek oka abban rejlik, hogy a szemgolyók tengelyei nem párhuzamos irányúak. Tréfásan: *káposztáskertbe néző*, azaz, kecskeszemű.

BANDSAL, (bands-a-l) mn. tt. *bandsal-t*, tb. —ok. A *bandsa* szónak l hanggal megtoldása, mint: *kancsa, kancsal, sanda, sandal, hangya, hangyal*, stb.

BANDSALI, (bands-a-l-i) tt. *bandsali-t*, lásd **BANDSA**.

BANDSALÍT, (bands-a-l-it) önh. m. *bandsalít-ott*, par. —s, htn. —ni vagy —ani. Bandsán néz.

BANDSALOG, (bands-a-l-og) gyak. önh. m. *bandsalog-tam*, —tól, *bandsalogott*, htn. —ni vagy *bandsalogani*. Bandsa módra nézgel, kacsingat, tekinget.

BANDSALSÁG, (bands-a-l-ság) fn. tt. *bandsalság-ot*. Szemhiba, midőn a szemgolyók tengelyei nincsenek párhuzamos irányban; bandsa állapot vagy tulajdonság.

BANDSÓKOS, l. **BANCSÓKOS**.

BÁNFA, helynevek, Baranya és Szala megyékben; helyragokkal: *Bánfá-n*, —ra, —ról.

BÁNFA LVA, (Bán-falva) helységek neve Mósony és Trencsain vármegyékben; helyragokkal: *Bánfalvára*, —n, —ról.

BÁNFFIHUNYAD, mezőváros Erdélyben, Kolos megyében; helyr. *Bánffi-Hunyad-on*, —ra, —ról.

BANGA, (bam-og-a vagy bal-og-a) mn. tt. *bangát*. Együgyű, mamlasz, ostoba. Gyöke vagy *bam*, honnét a rokon értelményű *bamba*, vagy talán hangváltozattal *bal*, mennyiben alapfogalomban egyezik vele a *balga* is. Tájszokásilag annyi is mint *benge*.

BANGITA, (bang-it-a) fn. tt. *bangitát*. Az öthímese és háromanyások seregéhez tartozó cserjenővény. Fajai: *ostormény* és *kánya-bangita*, mindegyiken sok piros bogó terem. Gyöke *bang* rokon a *bingy*, *bingyó*, *bogyó*, *benge* szókkal. (Viburnum).

BANGÓ, (bam-g-ó vagy bal-og-ó) fn. és mn. tt. *bangó-t*, tb. —k. 1) Hüle, mamlasz, együgyű, málszájú ostoba, máskép: *bangá*. 2) Növénynem az anyahímesek seregéből, fajai: *egygyöldyü*, *légytermő*, *póktermő bangó*. E második értelményben gyöke valószínűleg a *bogyót*, *bingyót* jelentő *bang*. (Ophrys).

BANGÓCZ, 1) L. **BANGA**. 2) Káposztanemű növények törzsája. Eredetileg *bunkóc* lehetett, t. i. *bunkó*hoz, *buczkó*hoz hasonló alakjától.

BANGY, (ban-gy vagy bon-gy) fn. tt. *bangy-ot*. 1) Fákon teremni szokott, különösen az agg fák derekát benövő moh. 2) Ringyongyból öszvegyűrt tekerca, máskép: *bongy*, honnan, *bongyol*, *bongyolt*.

BÁNHALMA, népes puszta Heves megyében; helyr. *Bánhalmán*, —ra, —ról.

BÁNHA TÓS, (bán-hat-ó-s) mn. tt. *bánhatós-t*, vagy —at, tb. —ak. Akivel könnyű bánni, azaz, ön-

véleményében, akaratában nem makacs, akit okkalmóddal valamire bírni nem nehéz.

BÁNHAZA, puszták Bihar és Szabolcs megyékben; helyr. *Bánháza-n*, —ra, —ról.

BÁNHEGYES, pusztá Csanád megyében; helyr. *Bánhegyes-en*, —re, —ről.

BÁNHIDA, falu Komárom megyében; helyr. *Bánhidán*, —ra, —ról.

BÁNHORVÁTH, falu Borsodban; helyr. *Bánhorváth-on*, —ra, —ról.

BÁNIK, (bán-ik) k. m. *bán-tam*, —tól, —t, par. *bán-j-ál*. Valamivel foglalkodik, valamit kezel. *Val vel ragu* neveket vonz. *A katona fegyverrel bánik. A varga árral, a kovács pörtytyel tudjon bánni. Különösen, a rábizott vagy gondja alá vett személy, illetőleg dolog iránt bizonyos eljárási módot követ. Alattvalóival, cselédeivel, tisztjeivel jól, emberélegesen bánik. Szépen bánni a növendékekkel. Kegyetlenül, rosszul, gorbomból bánni valakivel. Gyermekével mostohán bánni. Még az oktalan állatokkal is jól kell bánni. Továbbá: gondoskodik, szükségességekkel ellát. A kocsis lovaival, a juhász nyájával bánik. Elbánni a markával, am. megetetni, megitatni. Elbánni a vendégekkel, költsen fogadni, ellátni. Átv. ért. elbánni az ellenséggel, vele megküzdeni, azt megverni.*

Ezen igében noha végelemzéssel szinte a fuvás, különösebben a *fáradság* alapfogalma rejlik, s ennél fogva rokonítható a *bán* igével: mindazáltal közelebből a *baj* szót tekinthetjük törzének, melytől származott *bajm* vagy *bajm* törzs is, 'bajmol' és 'bajnozca' szókban; *bán* is tehát am. *bajm* vagy *bajm*, további képzéssel *bajmol* vagy *bajmol* (*bajmol* = *bánol*); az *aj* hangok könnyen változtak hosszú *a*-vá (mint látása = látá-á, hallan-aja = hallan-á, s több számtalanokban). Teljeesen egyezik vele a hellen *πίσιον*, mely miden jelentéseiben (Rost szótára után: Arbeit haben, sich mühen, mit etwas beschäftigt sein; Noth leiden stb.) egészen öszveüt a magyar *bajlódik* (*bajló-d-ik*) szóval. A szanaszkritban is *pan* gyöknek épen a fentebbi jelentések tulajdoníthatnak.

BÁNK, fn. tt. *bank-ot*. Kereskedelmi műszó, am. nyilvános intézet, melyben pénzt váltanak és kölcsönöznek. Többféle fajai vannak: *jegybank*, *váltó* vagy *leszámloló bank*, *földhitelbank*, *nemzeti bank* stb. Így nevezetik a játsszóasztaloknál azon pénzmennyiség is, melyet valaki a játék alapjául kitesz, innen: *bankot adni*, *bankot elveszteni*, *bankot megnyerni*, stb.

Idegen eredetű szó, mely padot, asztalt jelent, németül *Bank*, olaszul *banca*, spanyolul, portugallul *banca*, *banco*, francziálul *banc*, *banque*; a régi német *panh* szóhoz igen közel jár a magyar *padó*.

BÁNK, 1) férfi kn. tt. *Bánk-ot*. A Benedek név alhangú változata, máskép: *Benke*, *Benkö*, *Bendő*, *Bencse*, *Bende*, *Beke* stb. Honi történelmünkben nevezetes *Bánk bán*. 2) Faluk neve Nógrád és Veszprém vármegyékben; helyr. *Bánk-ra*, —on, —ról.

BANKA, fn. L. BABUK, BABUKA. *Budös, mint a banka.* Km.

BÁNKA, faluk neve Nyitra megyében; helyr. *Bánká-n. —ra, —ról.*

BANKADÓ, (bank-adó) ösz. fn. Játékosok műszava. Jelenti a játéztársak közül azt, aki bizonyos mennyiségű pénzt játék alapjául kockára tesz.

BANKALAP, (bank-alap) ösz. fn. Ami a bank működéseinek, üzleteinek alapul szolgál, pl. jegybanknál az érzékeslet pénzben vagy ércrudakban; földhitelbanknál a tartaléktőke vagy tartalékalap.

BANKÁR, (bank-ár) fn. tt. *bankár-t*, tb. —ok. Pénzváltó, pénzváltással, váltókkal, s egyéb hitelpapirokkal üzérkedő. (Banquier).

BÁNKESZI, falu Nyitra megyében; helyr. *Bánkeszi-be, —ben, —ből.*

BÁNKFALVA, helység Erdélyben a Csíki székben; helyr. *Bánkfalvá-n, —ra, —ról.*

BANKHÁZA, népes puszta Pest megyében; helyragokkal: *Bankházá-n, —ra, —ról.*

BÁNKHEGY, népes puszta Sopron megyében; helyr. *Bánkhegy-en, —re, —ről.*

BANKIGAZGATÓ, (bank-igazgató) ösz. fn. Azon személyek egyike, kik valamely bank ügyeinek vezérlésével vannak megbízva.

BANKJEGY, (bank-jegy) ösz. fn. A bank által kiállított jegy, illetőleg papíropénz, köznyelven: bankcédula.

BANKKORMÁNYZÓ, (bank-kormányzó) ösz. fn. Az egész bankintézet feje, vagy elnöke.

BANKÓ, (1), (ban-kó) fn. tt. *bankó-t*, tb. —k. Némely tájszólás szerint am. *mankó* vagy *bunkó*.

BANKÓ, (2), fn. tt. *bankó-t*, tb. —k. Bank által kibocsátott papírpénz, bankcédula. „Akadtam még egy bankóra, mit szántam szemborítóra.“ Csonkai. *Egy, öt, tíz, száz, ezer forintos bankó.* „Az egyikben acél, kova, tapló, a másikban száz forintos bankó.“ Népdal.

BÁNKODÁS, (bán-kod-ás) fn. tt. *bánkodás-t*, tb. —ok. Szomorkodás, sajnálkozás, sopánkodás. V. ö. **BÁNKODIK**.

BÁNKODIK, (bán-kod-ik) k. m. *bánkod-tam, —tól, —ott.* Folytonosan bán, azaz sajnál, fájjal valamit; szomorkodik, kesereg, sajnálkodik, sopánkodik valamiért, valami fölött, vagy miatt. *Kedvese halálán bánkodik.*

„Gyülöltünk mint kurucz, tatár,
Bánkodtunk mint a puszta vár,
Ügyünk azért
Sikert nem ért.“

Vörösmarty „Jóslat“. a.

Mondják megnyújtva is: *bánkodik*, de hibásan, mert elemelve: *bán-ak-od-ik* mint *szán-ak-od-ik, fenék-éd-ik, ün-ek-éd-ik*, stb.

BANKRÉSZVÉNY, (bank-részvény) ösz. fn. 1) Bizonyos pénzösszeg, mely a banktőkének egyenlően felosztott egy részét teszi. 2) Azon jegy, mely a

bank részéről adatik bizonyoságul a betett összeg felől. *Bankrészvényeket eladni, venni.*

BANKTÖKE, (bank-tőke) ösz. fn. 1) L. *Bank-alap*. 2) Azon egész tőke, melylyel valamely bank működik, ide számítván nem csak az érzékesletet, hanem minden más értékeket is, pl. épületet, a megnyitban az sajátja, mindenféle értékpapirokat, mint államkötelevényeket, magánosok váltóit, zálogait, stb.

BANKUS, fn. tt. *bankus-t*, tb. —ok. Gyermekijesztő mumus, bubusféle báb.

BÁN LÁS, (bán-ol-ás) fn. tt. *bánlás-t*, tb. —ok. Valamely ügynek, értekezleti dolognak, illetőleg pernek önállóbb tárgyalása, kezelése, minthogy *bánik* s innen *bánás* némi szenvedőlegességet teszen föl. Némelyek által használni kezdett, de lábra nem kapott új szó, a *bánlat*, *bánlott* társaival együtt.

BÁNMAJOR, népes puszta Vas megyében; helyragokkal: *Bánmajor-on, —ra, —ról.*

BANNY, elavult gyöke a *bannyas*, *bannyol* szónak, s egy azon *bony* gyökkel, melyből *bongy*, *bongyol*, *bongyolódik* származtak.

BANNYAS, (banny-as) mn. tt. *bannyas-t* vagy *-at*, tb. —ak. Györtájéki szó, am. bozontos, öszve-vissza bonyolodott, kuszált szőrü, haju.

BANNYOL, (banny-ol) áth. m. *bannyol-t*. Bozontossá tesz valamit, nevezetesen szőrt, haját, gyapjút. V. ö. **BANNYAS**.

BANNYOLÁS, (banny-ol-ás) fn. tt. *bannyolás-t*, tb. —ok. Cselekvés, melynél fogva valamit bannyassá, azaz bozontossá, gubanczossá tesznek.

BÁNOL, (bán-ol) mintegy *bajmol* értelemben. V. ö. **BÁN LÁS**, **BAJMOL**.

BÁNÓPÉNZ, (bánó-péNZ) l. **BÁNATPÉNZ**.

BANOTA, falu Zala megyében; helyragokkal: *Banotá-n, —ra, —ról.*

BÁN PATAKA, falu Erdélyben, Hunyad megyében; helyragokkal: *Bánpataká-n, —ra, —ról.*

BÁN RÉVE, falu Gümör megyében; helyragokkal: *Bánrévé-n, —re, —ről.*

BÁN SÁG, (bán-ság) fn. tt. *bánság-ot*. 1) Báni méltóság. *Horvátországi bánság*. 2) Tartomány vagy vidék, melynek kormányzója vagy helytartója bán címet visel. *Régi macsóti, szőrényi bánság*. A hajdani temesi bánság ma is megtartotta nevét, ámbár vármegyékre és katonai vidékekre van osztva, másképp: *bánát*.

BÁN SZEG, népes puszta Zala megyében; helyragokkal: *Bánszeg-en, —re, —ról.*

BÁNT, (bán-t) áth. m. *bánt-ott*, par. —s, htn. —ani vagy —ni. 1) Általán akármiféle sérelem által kedvetlenséget, szomorúságot, fájdalmat, bosszúságot okoz valakinek, s mintegy bánó, bánatos állapotba helyez valakit. Különösen jogában, vagyonában háborgat, nyugtalanít, megrovidít valakit. *Ne bántsd a magyart. Zrinyi. Ne bántsd a másét.* 2) Valamibez hozzányul, amit illetetlenül kellene hagynia. Kárt, sérelmet okoz. *Ne bántsd a gyöngye csemelékét. Kár azt bántani, ami nincs utadban.* 3) Ingerel, bosszont. *Ne*

bántsd a makranczos gyermeket, az ittas embert. 4) Mondjuk holmi bajokról, betegségekről. *Nyavalyatás, hideglelés bántja. Mi bánt édes fiam? azaz mi bajod, mid fáj? Átv. ért. a restség bántja, nem akar dolgozni, lustaságban szenved.*

Gyöke az önálló ige *bán*, melyből *t* képzővel lett *bán-t*, mint: *vál-t, buj-t, kel-t, sér-t, vess-t* vagy elavult gyökökből: *szám-t, rom-t, bom-t, stb.*

BÁNTALMAS, (bán-t-al-om-as) mn. tt. *bántalmas-t* vagy *-at*, tb. —ok. Ami bántalommal jár, bántalmat okozó. *Bántalmas szó.*

BÁNTALMAZ, (bán-t-al-om-az) áth. m. *bántalmaz-tam, -tál, -ott*, par. —s. Bántalommal illet, sérteget. *Szóval, tettel bántalmazni valakit.*

BÁNTALMAZÁS, (bán-t-al-om-az-ás) fn. tt. *bántalmazás-t*, tb. —ok. Cselekvés, mely által valakit bántalmaznak, sértegetnek.

BÁNTALMI, (bán-t-al-om-i) mn. tt. *bántalmi-t*, tb. —ak. Bántalmat illető, arra vonatkozó. *Bántalmi per.*

BÁNTALOM, (bán-t-al-om) fn. tt. *bántalm-at*. Valakinek személye ellen elkövetett jogtalan cselekedet, sérelem. *Szándékos bántalom.* Gyógytanilag: beteges állapot, testi sérelem. *Vízkóros, lázas bántalom.*

BÁNTALOMVÁD, (bántalom-vád) ősz. fn. Tőrvény előtti kereset a szenvedett bántalom, vagyis sérelem miatt.

BÁNTÁS, (bán-t-ás) fn. tt. *bántás-t*, tb. —ok. Általán jogtalan cselekvés, mely által valaki másnak sérelmet, fájdalmat, szomorúságot, kárt stb. okoz. *Bántás nélkül legyen mondva. Minden szava bántás. Becsületbeli bántás.*

BÁNTATLAN, (bán-t-at-lan) mn. tt. *bántatlan-t*, tb. —ok. Akit nem bántottak, nem sértettek, nem nyugtalanítottak; akit nem érintettek, amihez nem nyúltak. Használtatik határozóul is. *Vad népek között bántatlan utazni. Bántatlan hagyni valamit.*

BÁNTATLANSÁG, (bán-t-at-lan-ság) fn. tt. *bántatlanság-ot*. Bántatlan, sértetlen, illetetlen állapot.

BÁNTATLANUL, (bán-t-at-lan-ul) ih. Anélkül, hogy valaki bántaná vagy bántotta volna; sértetlenül, illetés nélkül.

BÁNTHATATLAN, (bán-t-hat-at-lan) mn. tt. *bánthatatlan-t*, tb. —ok. Akit vagy amit bántani, sérteni, megszorítani nem lehet, vagy nem szabad.

BÁNTHATATLANUL, (bánt-hat-at-lan-ul) ih. Bánthatatlan állapotban, sérthetetlenül.

BÁNTÓ, (bán-t-ó) mn. tt. *bántó-t*, tb. —k. Aki vagy ami bánt, sértő, szomorító. *Bántó szavak. Bántó magavisélet.* V. ö. **BÁNT**.

BÁNTÓDÁS, (bán-t-ó-d-ás) fn. tt. *bántódás-t*, tb. —ok. Kedvetlen, szomorító állapot, érzélem, melyet bántás, megsértés okoz.

BÁNTÓDIK, (bán-t-ó-d-ik) belsz. m. *bántóditam, -tál, -ott*. Magát bántottnak, megsértettnek érzi. *Bántódni, megbántódni valami által vagy valamiért.*

BÁNTOGAT, (bán-t-og-at) gyak. áth. m. *bántogat-tam, -tál, -ott*, par. *bántogass*. Valakit gyakran, ismételve, sokszor bánt, sérteget, háborgat, nyugtalanít.

BÁNTOGATÁS, (bán-t-og-at-ás) fn. tt. *bántogatás-t*, tb. —ok. Gyakori, ismételt bántás, sértegetés, háborgatás, nyugtalanítás.

BÁNTÓLAG, (bán-t-ó-lag) ih. Bántó módon, megsértve, megszorítva. *Bántólag szólni valakéhez.*

BÁNY, elvont gyöke a *bánya*, *bányol* szónak, és ezek származékainak. L. **BÁNYA**.

BÁNYA, (bany-a) fn. tt. *bányát*. Elkorosodott vén asszony, öreg anyóka. *Vén banya. Ha az anyja, a vén banya, ott nem lett volna.* Népdal. Átv. ért. zsémbes, nyelves, hírhordó, mint a banyák lenni szoktak. Gúnyos, gyöngédtelen elnevezés.

Eredetere nézve nem egyéb, mint *anya*, b előtéttel, honnan Csalóközben *banyalúd* am. anyalúd, vénlúd. Egyezik vele a latin *anus* (anyus).

BÁNYA, (bany-a) fn. tt. *bányát*. 1) Általán föld alatti hely, üreg, mélység, melyből ásványokat vájnak, túrzanak, ásnek, fejtenek. *Sóbánya*, melyből sóot vágnak, *kőbánya*, melyből köveket fejtenek, *kőszénbánya*, stb. Különösen, oly hegyek gyomra, ürege, melyekből érczeket ásnek. *Aranybánya, ezüstbánya, rézbánya*, továbbá oly helységek és városok neve, melyek illetően bányákkal bővelkednek. *Selmeczbánya, Kőrömczbánya, Bakabánya, Bélabánya* stb. 2) Tájékozásilag: érczes fűrdő. 3) Hevesben így nevezik néhány azon gödröt, melyben a vályognak való agyagot tapasztás, továbbá a sertések feltűrt fekhelyét.

Az első pont alatti értékenyben a latin *fodina* szónak felel meg, a valószínű, hogy valamint ennek gyöke *fodio* (ások, vájok), hasonlóan a *bánya* szóban az ásás alapfogalma rejlik, t. i. *dj váj* am. ás, honnan *vája*, melyből lett *ványa*, mint *borju bornyu, varju varnyu*, stb. továbbá a *v*-nek rokon *ö*-re változtával: *bánya*, mint: *vakcsó bakcsó, vacsora bacsora, Valent Bálint, olyvá olybá* stb. miszerint *bánya* annyi volna mint *vája*, (fodina). A második pont alatti értékenyben rokonok vele az olasz *bagno*, francia *bain*, latin *balneum*, hellen *βαλνεϊον*. Mind az ásványokra, mind a fürdőre vonatkozó *bánya* megvan a szláv nyelvekben is. Aki azon alapfogalomból indulnak ki, hogy a bányák a föld *belsejében* léteznek, véleményök oda megy ki, hogy e szó gyöke *be*, melyből lett *bény, bénye*, mélyhangon *bánya*. Talán a *Bénye* helységek neve is innen származott, legalább az Esztergom megyei *Bény* ásványos gyógykútjáról ismeretes a maga környékén.

BÁNYA, számos helyneveket alkot mind a két magyar hazában: *Kis—, Nagy—, Felső—, Ó—, Új—, Cseh—, Német—, Rima—*, Magyarországon, *Abrud—, Király—, Kis—, Kőrös—, Lapos—, Oldhlapos—, Mosó—*, Erdélyben. Helyr. *Bányád-n, —ra, —ról*.

BÁNYAÁCS, (bánya-ács) ösz. fn. Bányaeépítési ács, aki a bányákhoz szükséges faműveket, pl. víz-húzó, vízajtó kerekeket stb. készíti.

BÁNYAADÓ, (bánya-adó) ösz. fn. Adó neme, melyet a bányabirtokok fizetnek.

BÁNYABÉR, (bánya-bér) ösz. fn. L. **BÁNYA-VÁM**.

BÁNYABIRÓ, (bánya-biró) ösz. fn. Bányai törvényhatósághoz tartozó személy, ki a bányászok közt, és bányák körül előforduló peres ügyekben ítél.

BÁNYABIRÓI, (bánya-birói) ösz. mn. Bányabíróhoz tartozó, azt illető, arra vonatkozó. *Bányabirói eljárás, ítélet.*

BÁNYABIRÓSÁG, (bánya-biroság) ösz. fn. 1) Bányabirói tiszttség, hivatal. 2) L. **BÁNYABIRÓ-SZÉK**.

BÁNYABIRÓSÁGI, (bánya-birosági) ösz. mn. Bányabírószékre vonatkozó, attól eredett. *Bányabíró-ségi ítélet.*

BÁNYABIRÓSZÉK, (bánya-bíró-szék) ösz. fn. Törvényhatóság, mely a bányapöröket intézi, a bányai ügyekben ítél.

BÁNYABIRTOK, (bánya-birtok) ösz. fn. Birtok, melynek területe bányát foglal magában, melynek tárgyat bánya teszi.

BÁNYABIRTOKOS, (bánya-birtokos) ösz. fn. Oly személy, kinek bányája van.

BÁNYABÜK, falu Erdélyben; helyr. *Bányabük-ön, —re, —ről.*

BÁNYACSIPA, (bánya-csipa) ösz. fn. Mindenféle folyékony, vagy csepegő, gyántás ásványok a bányákban.

BÁNYÁCSKA, KIS — (máskép *Széphalom*) falu Abaújban; **RUDA** —, Zemplénben; helyr. *Bányácska-n, —ra, —ról.*

BÁNYAESKÜTT, (bánya-cskütt) ösz. fn. Alább rendű felügyelő tiszt a bányákban.

BÁNYAFA, (bánya-fa) ösz. fn. Tümaszul alkalmazott gerendák, czölöpök stb. melyek a bányalikban fölállítván azokat a bedőlés ellen megóvják.

BÁNYAFELVIGYÁZÓ, lásd **BÁNYAMESTER**.

BÁNYAFÉM, (bánya-fém) ösz. fn. 1) A bányák gyomrában rejlő fém (metallum). 2) A kovacsok legkeményebb neme, mely a közönséges kovacstól különbözik.

BÁNYAG, (bány-ag) fn. tt. *bányag-ot*. Vegyes érczfaj. (Cobalticum). *Mirecsavas bányag*. (Cobalticum arsenicosum). *Miregsavas bányag*. (Cobalticum arsenicum).

BÁNYAGRÓF, (bánya-gróf) ösz. fn. A bányákra felügyelő legfelsőbb tiszt, ki a mellé rendelt tanácsal a bányaügyeket igazgatja.

BÁNYAGYÁM, (bánya-gyám) ösz. fn. Szilárd szikla- vagy érczköves fal, mely a földalatti bányautakon tümaszul hagyatik, nehogy az üregek beszakadjanak.

AKAD. MAGY SZÓTÁR.

BÁNYAGYÜLÉS, (bánya-gyülés) ösz. fn. A bányabirtokokosok öszvejövetele, bányai dolgokat, ügyeket elintéző tanácskozás végett.

BÁNYAHASZON, (bánya-haszon) ösz. fn. Jövedelem, melyet a bányák hoznak.

BÁNYAHÁZ, (bánya-ház) ösz. fn. A bányákhoz tartozó mindenféle épületek, ú. m. olvasztókemenczék, huták stb.

BÁNYANY, (bánya-any) fn. tt. *bányany-t*. Cobaltum. Máskép: *kékleny* vagy *kékeny*. Azon egyszerű vegyelemek egyike, melyek a nemtelen fémek osztályát teszik.

BÁNYAHIVATAL, (bánya-hivatal) ösz. fn. 1) Hivatal, melyet valaki a bányák igazgatása, fölügye-lése körül visel. 2) A bányákra felügyelő tiszti személyzet.

BÁNYAISZÁK, (bánya-izsák) ösz. fn. L. **BÁNYÁSZISZÁK**.

BÁNYAJÁRÓ, (bánya-járó) ösz. fn. Bányatiszt, kinek kötelessége a bányászok után járni, s a bánya-műveket folytonosan szemmel tartani.

BÁNYAJOG, (bánya-jog) ösz. fn. 1) Szabadalom bányát nyitni s bányászokat tartani. 2) Törvények öszvege, melyeket a bányákra nézve a felsőség vagy törvényhozás vagy a szokás megalapított.

BÁNYAJÖVEDEK, BÁNYAJÖVEDELEM, (bánya-jövedék vagy bánya-jövedelem) ösz. fn. Haszon, melyet a bányamivelés hajt.

BÁNYAKEMENCZE, (bánya-kemencze) ösz. fn. Somogy vármegyei tájszó, am. vesszöböl font, és sárral tapasztott paraszt kemencze. A Tisza vidékén: *baglyakemencze*.

BÁNYAKÍSÉRTET, (bánya-kisértet) ösz. fn. A babonás bányászok hite szerint bizonyos bányai kísértet, melynek alacson kis termete van, s ha nem ingerlik, senkit sem bánt.

BÁNYAKÓR, (bánya-kór) ösz. fn. A sorvadásnak egyik faja, mely a bányászoknál kiszáritó, és összehúzó ásványok behatása által fejlődik ki, és mell-szorulás, köhögés, kezek reszketése, száraz bőr, és sorvasztó láz által jelenkezik.

BÁNYAKÓROS, (bánya-kóros) ösz. mn. Bányakórban sínlődő. V. ö. **BÁNYAKÓR**.

BÁNYAKÓRSÁG, (bánya-kórság) tt. *bánya-kór-ság-ot*. L. **BÁNYAKÓR**.

BÁNYAKOVÁCS, (bánya-kovács) ösz. fn. A bányamiveléshez megkívántató vas eszközöket készítő mesterember.

BÁNYAKÖ, (bánya-kő) ösz. fn. A kövágó helyeken törés által fejtett kő, mely még faragva nincsen.

BÁNYAKÖLTSEG, (bánya-költség) ösz. fn. A bánya megnyitására, mivelésére és fentartására fordított pénzek öszvege.

BÁNYAKÖNYV, (bánya-könyv) ösz. fn. Hivatalos könyv, melybe a bányához tartozó mindenemű ügyek, különösen a bányabírószéghoz tartozók följegyztetnek. Különöscbben a bányabirtokokról vezet

tetni szokott vagy törvény által vezetetni rendelt könyv.

BÁNYAKRISTÁLY, (bánya-kristály) ösz. fn. Üvegszerűleg átlátszó kő, mely majd hatszögű majd szabálytalan alakkal leginkább a hegyek barlangiban és részeiben találhatóik.

BÁNYAKÜRTŐ, (bánya-kürtő) ösz. fn. Nyílás, mely a bányáuregre világosságot ereszt.

BÁNYALÁTOGATÓ, (bánya-látogató) ösz. fn. Bányai tiszt, ki a bányászok után látni, s a bányamesterekre és bányaesküttekre felügyelni köteles.

BÁNYALÉG, (bánya-lég) ösz. fn. Levegő a bányáuregekben, mennyire az a külső légtől különbözik.

BÁNYALEGÉNYSÉG, (bánya-legénység) ösz. fn. A bányákban dolgozó munkások öszves serege.

BÁNYALISZT, (bánya-liszt) ösz. fn. Igen finom porrá mállott mész a bányákban, mely a sziklahasadékokba lerakodik, s a liszthez igen hasonlít.

BÁNYALÖPOR, (bánya-lő-por) ösz. fn. Lőpor, melylyel a bányákban réceket törnek, s a sziklákat fölvetetik.

BÁNYAMANÓ, (bánya-manó) ösz. fn. L. **BÁNYAKÍSÉRTET**.

BÁNYAMÉCS, (bánya-mécs) ösz. fn. Mécs, melynek világánál a bányászok dolgoznak.

BÁNYAMEGYE, (bánya-megye) ösz. fn. Bizonyos bányához tartozó, s határok által kijelölt terület.

BÁNYAMENET, (bánya menet) ösz. fn. Földalatti út a bányákban, mely az érczászványok üregeihez vezet. Másnéven: *bányagátor*.

BÁNYAMÉRÉS, (bánya-mérés) ösz. fn. 1) A bányamivelésben am. a bányatelek határainak kijelölése mind a földszinén, mind a föld alatt, s a bányáüregek és építéseknek mértan szerénti meghatározása. 2) Maga azon műtan, mely az ilyetén kimérés szabályait előadja.

BÁNYAMÉRNÖK, **BÁNYAMÉRŐ**, ösz. fn. Személy, ki a megnyitandó, vagy felosztandó bányák határait kijelöli; az is, ki a földalatti bányaeépületeket kiméri és meghatározza.

BÁNYAMESTER, (bánya-mester) ösz. fn. Bányatiszt, ki a bányákat a fejedelem nevében kiosztja, s a bányáügyeket intézi.

BÁNYAMÉZGA, (bánya-mésga) ösz. fn. Általános nevezete minden éghető ásványtesteknek, melyek folyó állapotban vannak, vagy egykor voltak.

BÁNYAMIVELÉS, (bánya-mivelés) ösz. fn. A bányákban előforduló munkák öszvege, egyszersmind azon tudomány, mely az azokhoz szükséges szabályokat előadja.

BÁNYAMIVELŐ, (bánya-mivelő) ösz. fn. és mn. Aki bányai munkákkal foglalkodik.

BÁNYAMIVES, (bánya-mives) ösz. fn. Tágasabb értelemben minden ember, ki bányai munkákkal foglalkodik. Szorosabban: aki a bányászathoz tartozó ismeretekben járta, bányász.

BÁNYAMUNKA, (bánya-munka) ösz. fn. Minden munka, mely a bányákban történik.

BÁNYANAGY, (bánya-nagy) ösz. fn. Az egyes bányák főtiszte.

BÁNYANAGYSÁG, (bánya-nagyság) ösz. fn. Bányanagy hivatala, rangja.

BÁNYAOMLADÉK, (bánya-omladék) ösz. fn. Omladék a bányákban.

BÁNYAOMLÁS, (bánya-omlás) ösz. fn. A bányamenetnek, azaz földalatti bányáuregnek beszakadása.

BÁNYAÖL, (bánya-öl) ösz. fn. A bányamérésnél használtatni szokott hossz mérték, mely nyolczvan hüvelykre osztatik fel.

BÁNYAŐR, (bánya-őr) ösz. fn. Bányai felügyelő, ki a be- és kijáró bányamunkásokra vigyáz.

BÁNYAPOSZ, (bánya-posz) ösz. fn. Pöfetegek egyik faja, mely feketés porral van teli, s megnyomatván sziszegve fakad szét.

BÁNYARÉM, (bánya-rém) ösz. fn. L. **BÁNYAKÍSÉRTET**.

BÁNYAREND, (bánya-rend) ösz. fn. Bizonyos szabályok foglalata, melyekhez a bányatisztek és bányamívesek magokat alkalmazni kötelesek.

BÁNYARÉSZ, (bánya-rész) ösz. fn. Bányadaráb, köznyelven kuksz vagy kuksza, azaz egyes bányaterületnek 128-ad része.

BÁNYARÉSZVÉNY, I. **BÁNYARÉSZ**.

BÁNYARÉSZVÉNYÉS, (bánya-részvényés) ösz. fn. Aki úgynevezett kukszát, azaz bányarészt bír.

BÁNYAROM, (bánya-rom) ösz. fn. A bányákban beomlás által támadt katlanszerű üreg vagy mélység.

BÁNYÁS, (bánya-as) fn. tt. *bányás-t*, th. —ok. Bányabirtokos, bányatulajdonos.

BÁNYASÁFÁR, (bánya-sáfár) ösz. fn. A bányamunkásokra felügyelő tiszték egyike.

BÁNYASÁG, (bánya-ság) fn. tt. *bányaság-ot*. A bányához tartozó dolgok és művek öszvege.

BÁNYÁSODIK, (bánya-as-od-ik) k. m. *bányásod-tam*, —*tál*, —*ott*. Bányává lesz, megvéni, vagy oly természetű lesz, mint a bányák szoktak lenni. Göcseji szójárás szerint, *megbányásodik a turó*, midőn öszveránészosodik, vagy nyálkássá válik.

BÁNYÁSZ, (1), (bánya-asz) fn. tt. *bányász-t*, th. —ok. Általán, aki bányákban dolgozik; különösen aki az érczes ásványokat fejti és tisztítja. Szoros értelemben, ki ezen munkálatokat rendszeres ismeretek szerint űzi s bányamiveléssel foglalkodik.

BÁNYÁSZ, (2), (bánya-asz) önh. és áth. m. *bányásztam*, —*tál*, —*ott*. Érczek ásásával különféle ásványok fejtesével foglalkodik. *Kibányásni* átv. ért. mint a bányát kikeresni s a találató jót céljára fordítani.

BÁNYÁSZAKADEMIA, (bányász-akademia) ösz. fn. Oskolai intézet, melyben bányászok az illető tudományokban képeztetnek. *Selmeci bányászakademia*.

BÁNYASZÁJ, (bánya-száj) ösz. fn. Bányatorolat, nyílás, mely a bányamenetbe vezet.

BÁNYÁSZÁMTARTÓ, (bánya-azám-tartó) ösz. fn. Bányatiszt, ki a bányamivelési költségeket és jövedelmeket számba veszi.

BÁNYÁSZAT, (bány-ász-at) fn. tt. *bányászat-ot*. 1) Mindenféle munka, mely a bányamivelésre öszveesen fordítottat. 2) Rendszeres tudománya a bányamivelésnek. *Bányászatot tanulni. Bányászatra adni magát. Bányászattal foglalkodni. Bányászatból élni.*

BÁNYÁSZATI, (bánya-ász-at-i) mn. tt. *bányászati-t*, tb. — *ak.* Bányászathoz tartozó, arra vonatkozó. *Bányászati tanulmányok, ismeretek, munkák.*

BÁNYÁSZBALTA, (bányász-balta) ösz. fn. Balta, melylyel a bányászok az ásványokat vágják, törik.

BÁNYÁSZBÉR, (bányász-bér) ösz. fn. Napszám vagy fizetési díj, melyet a bányászok munkáikért kapnak.

BÁNYÁSZCZÉH, (bányász-czéh) ösz. fn. Egyesület, melyet bányászok, mint olyanok alkotnak, s melynek bizonyos szabályai és rendtartásai vannak.

BÁNYÁSZDAL, (bányász-dal) ösz. fn. Bányászati életre vonatkozó tartalmu dal, melyet a bányamunkások énekelnek.

BÁNYÁSZÉK, (bánya-szék) ösz. fn. Törvényszék, mely bányai ügyekben ítél.

BÁNYÁSZÉN, (bánya-szén) ösz. fn. Oly szén, mely dorong- és ágfából gödrökben, nem pedig földszint öszverakott máglyában égettetik.

BÁNYÁSZÉR, (bánya-szér) ösz. fn. Mindenféle szerszám, dolgozó eszköz, mely a bányamivelésnél használtatik.

BÁNYÁSZFEJSZE, (bányász-fejsze) lásd **BÁNYÁSZBALTA**. Egyébiránt V. ö. **FEJSZE**.

BÁNYÁSZFŐ, (bányász-fő) ösz. fn. Előkelő bányai felügyelő, németül: *Berghauptmann*.

BÁNYÁSZFURÓ, (bányász-furó) ösz. fn. Furó, melylyel a bányászok a kemény köveken nyílást törnek.

BÁNYÁSZI, (bánya-ász-i) mn. tt. *bányászi-t*, tb. — *ak.* Bányászhoz való, bányászt illető. *Bányászi munka, bányászi eszközök, bányászi díj, bányászi öltözet.*

BÁNYÁSZILAG, (bánya-ász-i-lag) ih. Bányászati módon. *Bányászilag öltözködni.*

BÁNYÁSZINAS, (bányász-inas) ösz. fn. Ujoncz bányászati mives; különösen oly gyerköcz, ki az érczeket a földtől elválasztja, az érczeket mossa s más könnyebb munkákat végez.

BÁNYÁSZIRNOK, (bányász-irnok) ösz. fn. Személy, ki a bányahivatalban leirói tisztet visel.

BÁNYÁSZISKOLA, (bányász-iskola) ösz. fn. Tanoda, melyben bányászok az illető tudományokra képeztetnek.

BÁNYÁSZISZÁK, (bányász-iszák) ösz. fn. Börtéska, melyet a bányászok szíjnál fogva derekokra kötnek, s tűz- és világító szereiket viselik benne.

BÁNYÁSZIVATYÚ, (bánya-szivatyú) ösz. fn. Eszköz, mely által a bányalyukakban levő vagy fakadó vizet kiszivatják.

BÁNYÁSZKABÁT, (bányász-kabát) ösz. fn. Sajátságos szövetű és színű öltöny, melyet a bányászok viselnek.

BÁNYÁSZKODIK, (bánya-ász-kod-ik) k. m. *bányászkod-tam, — tál, — ott.* Bányamiveléssel foglalkodik, bányászatot üz.

BÁNYÁSZKÖNYV, (bányász-könyv) ösz. fn. Azon könyv, melybe a bányahatóság munkálkodásai, a bányai ügyek tárgyalásai följegyeztetnek.

BÁNYÁSZLÁMPA, (bányász-lámpa) lásd **BÁNYAMÉCS**.

BÁNYÁSZLEGÉNY, (bányász-legény) ösz. fn. Széles értelemben minden bányamunkás; szorosabban: fiatal bányász.

BÁNYÁSZLEGÉNYSÉG, (bányász-legénység) ösz. fn. A bányamunkások együttvéve.

BÁNYÁSZMÉCS, (bányász-mécs) ösz. fn. Különösen készített mécs, melyet a bányászok a bányüregekben használnak.

BÁNYÁSZMESTER, I. **BÁNYAMESTER**.

BÁNYÁSZMUNKA, (bányász-munka) ösz. fn. Mindenféle munka, mely a bányamivelésben előfordul.

BÁNYÁSZNA, (bánya-ász-na) fn. tt. *bányásznál.* Ásvány. Életre nem igen kapott szó.

BÁNYÁSZNAPSZÁM, (bányász-nap-szám) ösz. fn. 1) A bányákban naponként határozott ideig végzett munka. 2) A bányákban végzett munkákért járó napi díj.

BÁNYÁSZNYELV, (bányász-nyelv) ösz. fn. Azon műszók és szójárások öszvege, melyekkel kizárólag a bányászok élnek.

BÁNYÁSZOS, (bánya-ász-os) mn. tt. *bányászos-t* vagy — *at*, tb. — *ak.* Ami a bányászoknál divatos. *Bányászos ruha, öltözetmód, bányászos élet.*

BÁNYÁSZÖL, (bányász-öl) ösz. fn. Öl, mely a bányaméréseknél használtatik. V. ö. **BÁNYAÖL**.

BÁNYÁSZÖLTÖZET, (bányász-öltözet) ösz. fn. L. **BÁNYÁSZRUHA**.

BÁNYÁSZPÖRÖLY, (bányász-pöröly) ösz. fn. Pöröly, melyet az érczes kövek öszvezúzására használnak.

BÁNYÁSZRUHA, (bányász-ruha) ösz. fn. Sajátságos öltözet, melyet bányászok viselnek.

BÁNYÁSZSÁG, (bánya-ász-ság) ösz. fn. tt. *bányászság-ot.* Bányamivelés, bányatudomány, ásványok, érczek keresésével s idomításával foglalkodás; bányászok öszveisége.

BÁNYÁSZSIPKA, (bányász-sipka) ösz. fn. Háromszögü vászonföveg, melyet a bányászok kalap alatt s néha ékességül hátukon viselnek.

BÁNYÁSZSÜVEG, (bányász-süveg) ösz. fn. Karimátlan posztó kalap, melyet a bányászok viselnek, midőn a bányákba lemennek.

BÁNYÁSZSZEKERCZE, (bányász-szekercze) ösz. fn. Kisded szekercze, melynek felső része hegyes, alja pedig hosszú szakállas, s melyet a bányászok díszjelül viselnek.

BÁNYÁSZSZERSZÁM, (bányász-szerszám) ösz. fn. Akármiféle eszköz, melylyel a bányai munkákban élnek.

BÁNYÁSZSZOKÁS, (bányász-szokás) ösz. fn. A bányások között bevett s divatozó cselekvésmód.

BÁNYÁSZTALICSKA, (bányász-talicska) ösz. fn. Közönséges talicska, melyen a kiásott bányaföldet és köveket ide-oda tolják.

BÁNYÁSZTANODA, (bányász-tanoda) I. **BÁNYÁSZISKOLA**.

BÁNYÁSZTISZT, (bányász-tiszt) ösz. fn. Bányahatósági személy; bányaiszgatásnál szolgáló hivatalnok.

BÁNYÁSZTISZTSÉG, (bányász-tisztség) ösz. fn. A bányákra felügyelő hivatalbeliek öszvesége, testülete.

BÁNYÁSZTÖRVÉNY, (bányász-törvény) ösz. fn. L. **BÁNYAJOG**, (2).

BÁNYÁSZTUDOMÁNY, (bányász-tudomány) ösz. fn. Tudomány, mely bányamivélére oktat, azaz, mikép lehessen a földben rejtező érczekhez minél könnyebb módon jutni, s azokat elválasztani, megtisztítani stb.

BÁNYÁSZUJONCZ, (bányász-ujonc) ösz. fn. Növendék ifju vagy akárki más, ki a bányatudományokat tanulja.

BÁNYÁSZÚR, (bányász-úr) ösz. fn. Egy vagy több bányának birtokos ura.

BÁNYÁSZÜNNEP, (bányász-ünnep) ösz. fn. Ünnep, melyet a bányások sajtóságos szertartással üllnek meg.

BÁNYÁSZVILÁG, (bányász-világ) ösz. fn. L. **BÁNYÁSZMÉCS**.

BÁNYATALICSKA, (bánya-talicska) ösz. fn. L. **BÁNYÁSZTALICSKA**.

BÁNYATALICSKÁS, (bánya-talicskás) ösz. fn. Alsóbbrendű napazámos a bányákban, ki a bányaföldet és köveket talicskán (vagy taligán) odább szállítja.

BÁNYATALIGÁS, (bánya-taligás) ösz. fn. L. **BÁNYATALICSKÁS**.

BÁNYATÁMASZ, (bánya-támasz) ösz. fn. Fadócz, fagerenda, mely a bányamenetek s üregek oldalait és tetőit a beomlástól óvja.

BÁNYATAN, I. BÁNYATUDOMÁNY.

BÁNYATANÁCSNOK, (bánya-tanácsnok) ösz. fn. A bányaiszgatató testületnél tanácsnoki ranggal felruházott személy.

BÁNYATAPLÓ, (bánya-tapló) ösz. fn. Lúgban kifőzött, s megpuhított közönséges fűzfatapló.

BÁNYATÁRS, (bánya-társ) ösz. fn. Kinek valamely bányában része van; bányai résztárs, kuzsabirtokostárs.

BÁNYATÁSKA, (bánya-táska) I. **BÁNYÁSZISZÁK**.

BÁNYATISZT, I. BÁNYÁSZTISZT.

BÁNYATISZTSÉG, I. BÁNYÁSZTISZTSÉG.

BÁNYATOROK, I. BÁNYASZÁJ.

BÁNYATÖRVÉNY, I. BÁNYAJOG, (2).

BÁNYATUDOMÁNY, (bánya-tudomány) ösz. fn. Azon tudomány, mely kisebb-nagyobb kiterjedésben a bányákra és bányászatra vonatkozó ismereteket adja elő.

BÁNYAÜGYELŐ, (bánya-ügyelő) ösz. fn. Bányatiszt, kinek kötelessége a dolgozó bányászlegények után látni, s a bányamesterekre, és bányaeszküztökre vigyázni.

BÁNYAÜREG, (bánya-üreg) ösz. fn. Mélység a bányákban, honnan az érczes ásványok felhozhatnak.

BÁNYAVÁM, (bánya-vám) ösz. fn. Adó neme, melyet a bánya vagy kuzsabirtokosok a fejedelemekek fizetnek. (Urbura = úr pora?)

BÁNYAVÁROS, (bánya-város) ösz. fn. Bányákkal biró, és bányászoktól lakott város, melynek egyszersmind sajtóságos szabadalmi s törvényei vannak, melyenek hazánkban: Selmecz-, Körmöcz-, Baka-, Béla-, Besztercebánya stb.

BÁNYAVÉSŐ, (bánya-véső) ösz. fn. Véső, melylyel a bányások köveket, sziklákat hasogatnak.

BÁNYAVIRÁG, (bánya-virág) ösz. fn. Üveg-szerű, igen kemény, s félig átlátszó kőfaj, melynek földszine rendszerént jegezetet ölt magára. Jobbára fehér, vagy víz színű, de találhatnak más színiek is.

BÁNYAVIRÁGOS, (bánya-virágos) ösz. mn. Ami bányavirágokkal bír. V. ö. **BÁNYAVIRÁG**.

BÁNYAVÍZ, (bánya-víz) ösz. fn. Bányaureggekben álló vagy szivárgó víz.

BÁNYAVIZSGÁLÓ, (bánya-vizsgáló) L. **BÁNYAÜGYELŐ**.

BÁNYAZÖLD, (bánya-zöld) ösz. fn. Zöldes réz, mely földdel vegyes, és lágy. (Ochra Veneris).

BÁNYOL, (bány-ol) áth. m. *bányol-t.* 1) Pénzt ver. Ez értelemben nem igen kapott lábra. 2) Foltoz, galyabít. Tájézolás. Ez értelemben a gyöke rokon *domy* gyökkel.

BÁNYOLÁS, (bány-ol-ás) fn. tt. *bányolás-t.* th. —ok. 1) Pénzverés. 2) Foltozás, galyabítás. V. ö. **BÁNYOL**.

BÁNYOLÓADÓ, (bányol-adó) ösz. fn. Pénzverési szabadalomért fizetendő szokott tartozási díj.

BAR, elvont vagy elavult gyök, melynek eredeti értelménye különféle lehetett, minthogy más-más családú származékok alapját teszi. 1) Mozgást, járást, forgást jelent ezekben: *barangol, barkócsol, bartang* (kóró), *barom*, s alapfogalomban és hangban rokonai: *par, per, pör, far, for, fér, für, fúr*, mint a *paracabó, paripa, paripa, pereslén, pörög, fartat, farol, forog, férég, füge* származékok gyökei. Egyeznek vele a szanszkrit *par, pur* (mozogni), *pari* (körül), hellen *παρά, πορεύομαι*, német *fahren, führen* stb. 2) Metezésre, hasításra vonatkozik ezekben: *baráda, barkóca, barka, barkál, barona* vagy *berena, barcs*, hangváltozattal, *bor*, úgymint a *borda, borotva* származékokban, s rokonai: *mar, far-ag, fúr-és*, előtét nélkül: *arat, ort, irt, ordas, orló* (=olló). Ez értelemben is más családbeli, ú. m. hellen, latin, német, azláv stb. nyelvek szavaival egyezik. 3) Jelent oly asint,

melyre a testeket, nevezetesen az ember bőrét a nap heve, a tűz folytonos hatása festeni szokta, s rokonai: *par, pér, por, pír, vir, mir*, melyek szintén tűzre, égésre, s az által okozott színre vonatkoznak, mint e származékokban: *barna, pardás, pongol, pírásel, pörköl, pirté, virad*. Hasonló értelmű és hangu gyökszókkal bővelkednek más családú nyelvek is. 4) Tompa, mély, kemény természeti hangutánzó ezekben: *barczag, barabora*, s e rokonhangyakban: *varczog, vartyog, porcsog, burikol, bordó*. 5) Ugyanaz a *bor* gyökkel (t. i. *borít borít, burít* stb. szók gyökeivel) ezekben: *baradla, barlang*. 6) Számos helynevek gyöke, mint: *Baracs, Barak, Barakony, Bars, Barbacs, Barócs*, stb. Bővebb összehasonlítás végett v. ö. R. gyökelem.

BÁR, (1), elvont gyöke 1) *bárány* szónak, és származékainak, 2) *bárd* szónak, mely a metazéare, hasításra vonatkozó *bar, far, mar* gyökökkel rokon.

BÁR, (2), kaz. Ráahagyó, engedő értelményű mondatot vezérel, pl. *Bár ég föld szakadjon, mégis*, stb.

„Bár szemét rád a sors mosolyogva nyissa,

Bár feléd forduljon csalfa golyóbbissa,

Bár nyájas karokkal kívánjon ölelni,

Ne higgy néki, ne higgy; mert sokan megesnek,
Mikor nála boldog életet keresnek.“ Csokonai.

Néha *jöllehet, noha* kötazókkal fölcserélhető, nyomatosabban: *ámbár*, pl. *Nem jött el, bár eleget kérttem volt*. Néha az ige után áll. *Legyen bár órtás, mégsem félek tőle. Kérjen bár térden állva, mégsem engedek neki*. Szintén ráahagyó értelményű az *úgy-e? nemde?* kérdések után. *Úgy-e bár nem haragszol? Úgy-e bár eljössz? Nemde bár nálunk maradsz?* Nagyobb nyomatosság kedvéért, mint érintettük, előbe tétetik az *ám*, így: *ámbár*. Használjuk így is: *noha bár! ha bár!* Ezen igehatározók előtt: *mint, miként, mikép, hogyan? meddig, mennyire, merre*, stb. a mondott értelményét fokozza, nyomosítja. *Bár miként ohajtottam. Bár mennyire távozandó. Bár meddig itt maradandasz. Bár hová tesz az Isten*. Ez értelemben akár szóval fölcserélhető. *Akár miként ohajtottam, akár meddig* stb.

Gyöke az indulatszó *bá*, melyből *r* képzővel lett *bár*, mint a jelenidőre vonatkozó *ma* gyökből *már*. Fölcseréltetik, kivált a régiéknél *bátor* szóval is, honnan azt is vélhetjük, hogy az *bátor* szóból húzatott össze. *Ámbár, ámbátor*. „Legyünk itten mind hajnalig, bátor világos viradtig.“ Népdal. „Bátor akárkik meglássák.“ Katalin verses legendája. „Nobátor ne volt volna Uronk Jézus ez jegyes, bátor volt volna csak ez széles velágnak ő kerályának ő fia, még es nagy mondhatatlan kesereséggel vált volna ő tőle.“ Kat. prósai leg.

BÁR, (3), indulatszó, mely vágyat, ohajtást jelent, körülírva: *kivánnám szeretném, hogy . . . ohajtanám, ha . . .* pl. *Bár soha sem láttam volna. Bár csak találkozhatnám vele. Bár honn lennék már*. Értelményben egyezik vele a jövő után vágyó *vaj! vajha!* Néha daczoló ellenmondó erejű: *Ha bár! Nos bár! Üse bár! Györe bár!*

BÁR, (4), több helység neve, helyr. *Bár-ra*, —on, —ról.

BARA, fn. tt. *barát*. Így hívják Bácskában a kisebb tavakat. Szláv eredetűnek látszik, legalább a szláv nyelvekkel közös, s magyar családtagjai nincsenek, ha csak az alsó Vág völgyén levő *Barócsot* ide nem értjük, mely vízállásos orgovány neve. Egyébiránt a szanszkritban *vári* és a zendben *vairi* am. a magyar *ár* azaz *víz*, az arab, török *bahr* pedig am. tenger (mare). Lehet hogy több *bar* vagy *bara* gyökű helynevekben is ezen eredeti érteleme rejlik.

BARABÁS, l. **BARNABÁS**. Több helység neve is. Helyr. *Barabás-on*, —ra, —ról.

BARABOLY, (bara-boly) ösz. fn. tt. *baraboly-t*, tb. —ok. 1) Növényteni osztályozás szerint növény nem az öthímese és kétanyások seregéből. (Chaerophyllum). 2) E növény nem egyik faja, melynek gyöngé korában mogyoróforma gumós gyökere van, más-kép: *bubujicska, mogyorósaláta, csemegebütyök*, néhutt pedig *turbolya* vagy *turbolyka*. Első alkatrésze valószínűen am. *bora, bura*, azaz borított, a másik *boly*, am. bolyó, golyó, gumó, vagyis egészben véve am. *bortott bolyó*.

BARABORA, (bara-bora) ikerített hangutánzó fn. A palóczok így nevezik a hegedü nemű hangszerek legnagyobbikát, más-kép: *dögő, brúgó, gordon*.

BARABORÁS, (bara-borás) ikerített mn. és fn. tárgyese, midőn mn. *baraborás-t* vagy —at, tb. —ak, midőn fn. —t, tb. —ok. Aki baraborán játszik, *bögös, brúgós, gordonos*. *Baraborás cigány*.

BARACS, puszták neve Fcher és Vas vármegyékben; helyragokkal: *Baracs-ra*, —on, —ról.

BARACSKA, több helység neve; helyragokkal: *Baracska-ra*, —n, —ról.

BARACZA, falu Gömör megyében; helyragokkal: *Baraczá-n*, —ra, —ról.

BARACZKHÁZA, falu Temes megyében; helyragokkal: *Barackházá-n*, —ra, —ról.

BARACZK, fn. tt. *baraczk-ot*. Tájéjtéssel: *boroczk*. A csontármaguak neméhez tartozó gyümölcs-faj, melynek kivált nemesített fajtái sokfélék. *Tengeri, kajszai* (nyári), *ősz*, *duránczi, magvaváló, vérbéllű, szőrös*, stb. *baraczk*. V. ö. **BARACZKFA**.

Egyik nemesebb faja Perzsiából hozatott be Európába, honnan görögül *περσικός*, latinul *persicum* (prunum), olaszul *perica*, németül *Pfirsiche*, szlávul *brszkva, breszkina*, stb. Onnan származott a *baraczk* név is. Magában a perza nyelvben előfordul *barkuk* (prunum flavum, Aprikose).

BARACZKFA, (baraczk-fa) ösz. fn. Növényteni osztályozás szerint a szilvák neméhez tartozó csontáros gyümölcsöt termő fajfa.

BARACZKKERMES, (baraczk-kermes) ösz. fn. Növény, mely a baraczkfák kérgein teremvén, azok nedveit kiszívja.

BARACZKLEVELESZ, (baraczk-levelész) ösz. fn. Fatetű, mely a baraczkfa levelein élődik.

BARACZKLEVELÜ, (baraczk-levelü) ösz. mn. Aminek baraczkfalevel alakú levelei vannak.

BARACZKMAG, (baraczk-mag) ösz. fn. 1) A baracznak húsu belül levő csontár belestül együtt. 2) A csontárban azaz maghüvelyben rejtőző bél.

BARACZKOS, (baraczk-os) mn. tt. *baraczkos-t* v. —at, tb. —ak. 1) Baraczkkal bővelkedő, baraczkkal bíró. *Baraczkos kert, baraczkos vidék, baraczkos kofa.* 2) Ami baraczkal van készítve, fűszerezve, töltve. *Baraczkos kása, baraczkos fánk.*

BARACZKPÁLINKA, (baraczk-pálinka) ösz. fn. Baraczklebből készített szeszese ital.

BARACZKPIROS, (baraczk-piros) ösz. mn. Olyan pirossággal bíró, milyen az érett baraczké szokott lenni.

BARACZKVIRÁGSZÍN, (baraczk-virág-szín) ösz. fn. és mn. Olyan szín, vagy színű, amilyen a baraczkfa virága.

BARADLA, (bar-ad-ol-a) fn. tt. *baradlát.* Gömör és Torna vármegyékben, am. az országosabb divatú *barlang*, l. ext. *Aggteleki baradla.*

BARAK, puszta Bars vármegyében; helyragokkal: *Barak-ra, —on, —ról.*

BARAKONY, több helység neve, helyragokkal: *Barakony-ba, —ban, —ból.*

BÁRAN, (bár-an) ksz. Nem egyéb, mint a *bár* szónak toldott módosítványa, mint: *már, máran.* L. BÁR.

BARANGOL, (bar-ang-ol) k. m. *barangol-t.* Ideoda bolyong, szerte csatangol, tétova jár-kei, kóderog. Különösebben a mezőn szabadon bolygó ridg baromról használatik, mely pástor nélkül tévelyeg.

Gyöke a járást jelentő *bar*, melyből *ang* gyakorlatos képzővel lett *barang*, s innen *barangol*, mint: *kering, keringel; csatang, csatangol.*

BARANGOLÁS, (bar-ang-ol-ás) fn. tt. *barangolás-t*, tb. —ok. Csatangolás, ide s tova bolygás.

BÁRÁNKA, l. BÁRÁNYKA.

BÁRÁNY, (bár-ány) fn. tt. *bárány-t*, tb. —ok. Általán a juhfa ju állatok fia, mely, ha esztendő, *töklő* a neve. *Kos bárány. Jerke*, azaz nőstény, mintegy *jezece bárány. Kocsa bárány*, melynek anyja elveszett. *Rugott bárány*, melyet anyja többé nem szoptat. *Szopós bárány. Idéllen bárány. Nehéz a bárányt a farkassal összebékéltetni.* Km. *A farkasnak soha sem lesz bárány fia.* Km. *Túr, szenved, mint a bárány. Szelid, ártatlan, mint a bárány. Isten báránya, ki elveszi a világ bíneit.*

Kicsinyítve *bari, bariska.* Gyöke az élénk mozgásra, fűgéségre vonatkozó *bar*, honnan *barjú* vagy *borjú* is származik. Némelyek a héber *bar* szótól származtatják, mely fiat jelent. Egyébiránt rokon vele a hellen *ἀγρῶ*, perza *barah*, arab *berak* (birka), szláv *baran*, *beran*, stb.

BARANYA, vármegye és helység neve, hely. mint vármegye, *Baranyá-ba, —ban, —ból*, mint helység: *Baranyá-ra, —n, —ról.* *Bejárta Tolnáti Baranyát* = tapasztalt, jártas ember.

BÁRÁNYAKOL, (bárány-akol) ösz. fn. Kerített födeze hely, hová a bárányokat zárják.

BARANYAVÁR, falu Baranya megyében; hely. *Baranyavár-on* vagy —ott, —ra, —ról.

BÁRÁNYBÉL, (bárány-bél) ösz. fn. L. BÁRÁNY és BÉL.

BÁRÁNYBÉLHÚR, (bárány-bél-húr) ösz. fn. Hegedűhúr, melyet báránybélből készítenek.

BÁRÁNYBÉLLÉS, (bárány-béllés) ösz. fn. Báránybőrrel kivarrott belseje a ruhának.

BÁRÁNYBÖR, (bárány-bőr) ösz. fn. l. BÁRÁNY és BÖR. *Báránybőrbe öltöztet farkas*, azaz kópmutató.

BÁRÁNYBÖGETŐ, (bárány-bögető) ösz. fn. Hosszú orrú madár, mely bárány módra szól.

BÁRÁNYBUROK, (bárány-burok) ösz. fn. 1) Magzating, azaz vékony hártya, melyben a született kised, s több állatok magzati takarva vannak. 2) Az emberi heréket burító belső vékony hártya.

BÁRÁNYCÍMER, (bárány-címer) ösz. fn. A levágott s felkoncolt bárány czombja. *Előb bárány-címer, hátulob bárány-címer.*

BÁRÁNYCSÉCSFÜ, (bárány-caécs-fü) ösz. fn. Fű neme, melynek levelei a báránycaécshez hasonlók. (Sedum minus, sedum acre).

BÁRÁNYD, (bárány-d) több helység neve; hely. *Bárányd-ra, —on, —ról.*

BÁRÁNYDERMENET, (bárány-dermenet) ösz. fn. Most ellett, s igen fiatal bárányokon tapasztalt, s újszülött gyermekek állcsukódásához hasonló görcsös nyavalya.

BÁRÁNYELLEÉS, (bárány-ellés) ösz. fn. 1) Juhok szaporodása, midőn szülnek. 2) Azon üdős szak, midőn a juhek ellenek. *Bárányelléskor történt.*

BÁRÁNYÉTEL, (bárány-étel) ösz. fn. Bárányhúsból készített eledel. A Münchener codexben előjön 'húsvét' értelemben.

BÁRÁNYFAGGYU, (bárány-faggyú) ösz. fn. A bárány húsát borító faggyuféle zsír, kövérség.

BÁRÁNYFARSANG, (bárány-farsang) ösz. fn. Zöld farsang, azaz húsvét és pünköst közti időszak, mikor már bárányok vannak.

BÁRÁNYFELHŐ, (bárány-felhő) ösz. fn. Fehéres, és mintegy pikkelyekből vagy barásdákból összeállott felhőfoltok az égen. *Tarka, mint a bárányfelhő.* Km.

BÁRÁNYFI, (bárány-fi) ösz. fn. Kis bárány. *A farkasnak soha sem lesz bárány fia.* Km. Tulajdonképen két szó.

BÁRÁNYGYAPJU, (bárány-gyapju) ösz. fn. Gyöngye gyapju, mely a bárány bórét fődí, s az öreg juh gyapjánál kevesebb becstü.

BÁRÁNYHIMLŐ, l. JUHHIMLŐ.

BÁRÁNYHURUT, (bárány-hurut) ösz. fn. Sajtásagos nyavalya a bárányoknál, mely köhögéssel jelenkezik, s hasonlatosságból az emberről is mondják.

BÁRÁNYHÚS, (bárány-hús) ösz. fn. A báránynak gyöngye húsa. *Sült, paprikás, tárkonyos bárányhús.*

BÁRÁNYKA, (Bár-ány-ka) kics. fn. tt. *báránykát.* Kised, gyöngye, fiatal bárány. Van ily nevű puszta is Bihar megyében; hely. *Bárányká-n, —ra, —ról.*

BÁRÁNYKÚT, falu Erdélyben; helyr. *Báránykút-on, —ra, —ról.*

BÁRÁNYLÁB, (bárány-láb) ösz. fn. A bárány lába. *Farkasnak mondják: mi atyánk Isten, ő azt feléli: bárányláb.* Km.

BÁRÁNYNYELVFŰ, (bárány-nyelv-fű) ösz. fn. I. BORÁGÓ.

BÁRÁNYOS, (1), (bár-ány-os) fn. tt. *bárdnyos-t*, tb. —ok. Bojtárfű, aki különösen bárányokat őriz. Képsője a szokottabb *ész* helyett *os*, mint: *kecsakés, tehenes, csirás.*

BÁRÁNYOS, (2), (bár-ány-os) mn. tt. *bárdnyos-t*, vagy —at, tb. —ak. Bárányokkal bővelkedő, ami bárányokat foglal magában. Átv. ért. bárányfelhős. *Ha bárányos az ég, harmadnapra eső lesz.* Km.

BÁRÁNYOZIK, (bár-ány-oz-ik) k. m. *bárdnyoz-tam, —tál, —ot.* A juhról mondatik, midőn megellik. Olyan mint: *borjazik, csikózik, kölykezik, fattyazik.*

BÁRÁNYSZÜZFA, (bárány-szüz-fa) ösz. fn. Szicília, és Nápoly mocsáros helyein termő fa, melyről azt hitték a régiek, hogy magvának használása a szüzeséget megőrzi.

BÁRÁNYÜRÖM, (bárány-üröm) ösz. fn. Az ágas szára, s bugás virágzású ürömmű növények egyik faja, melynek levelei alul molyhosak, levelkái szálasak, áglevelei egycsek. (Artemisia pontica).

BARASZK, I. BARACZK.

BARÁT, (1), fn. tt. *barát-ot*. 1) Rokon lelkű és érzelmű társ, fél, kivel szoros belső viszonyban, s bizodalmas öszveköttetésben élünk. *Jó, hü, igaz, állhatatos barát.* Nem minden bokorban fekszik, ritka madár a jó barát. Km. Nem mind barátod, ki redő mosolyog. Km. Elnek kutya a barátja. Km. Eb aki nem barát. Km. *Barátom! barátim!* nyájas, bizodalmas szólítások. 2) Szerzetes rendbeli egyházi személy, a római és görög anyaszentegyházban. *Csuklás barát. Fatalpu barát. Fejér barát*, melyenek a dömécsek és több mások. *Turka barát*, cistercita. *Szürke barátok*, szürke posztóba járó ferencziek. *Fekete barátok*. Néma barát, camaldulensis. *Vörös barát*, templarius. Így nevezetnek némely nem keresztény pl. hindu, mahomedán valláson levő szerzetesek is. *Török barát*, azaz, dervis.

Közvetlenül a szláv *brat* szóból kölcsönöztetett, honnan a XII. századbéli halotti beszédben: *szerelemes bratim*. Különben a szláv *brat*-tal egy ivásnak a hellen *φρατήρ*, latin *frater*, német *Bruder*, góth *brothar*, szanszkrit *bhratar*, perzsa *burader*, stb. stb. melyek gyöke köz hiedelem szerint a szanszkrit *bhar*, s megfelel a latin *fero* és *pario*, a hellen *φραέω*, a magyar *pár* és *vér* szónak, különösen a magyarban az utóbbi, mint tudjuk, *testvér* és *rokon* értelemben is vétetik.

BARÁT, (2), népes puszta Somogy megyében; helyragokkal: *Barát-on, —ra, —ról.*

BARÁTBÉTŰ, (barát-bétü) ösz. fn. Középkori szögletes vagy góth betü, milyennel a régi kolostorbeliek írtak.

BARÁTBILLEGÉNY, (barát-billegény) ösz. fn. A billegények neméhez tartozó, poszta madárfaj.

BARÁTCSUHA, (barát-csuha) ösz. fn. Durva posztóból való szerzetesi ruha, szörköntös.

BARÁTCSUKLYA, (barát-csuklya) ösz. fn. A barátesuhához varrott töltésr-alaku leffentyű, melyet a fejre lehet húzni. V. ö. CSUKLYA.

BARÁTCZINEGE, (barát-czinege) ösz. fn. A czinegék egyik faja, melynek feje a nyírott barátfejhez némileg hasonlít.

BARÁTCZINKE, I. BARÁTCZINEGE.

BARÁTÉLET, (barát-élet) ösz. fn. Bizonyos szerzetesrend szabályai szerinti életmód. Átv. ért. magába vonult, emberek társaságát kerülő szomorú, szigorú élet. *Barátéletem élő különcz.*

* **BARÁTFÁ**, (barát fa) ösz. fn. Gyalogfenyőfaj Olaszországban, Portugáliában stb. melynek minden részéből igen büdös és undorító szag párolog ki. (Juniperus sabina).

BARÁTFALVA, helynevek Magyarországon és Erdélyben; helyr. *Barátfalván, —ra, —ról.*

BARÁTFŐFŰ, (barát-fő-fű) ösz. fn. I. PITY-PANG.

BARÁTFÖLD, puszta Mosony megyében; helyragokkal: *Barátföld-ön, —re, —ről.*

BARÁTFÖLDE, puszta Pozsony megyében; helyragokkal: *Barátföld-én, —re, —ről.*

BARÁTFÜL, (barát-fül) ösz. fn. Átv. értelemben így nevezik túl a Dunán azon töltött táskaféle téisztás étket, melynek neve másképp: *derelnye*, vagy *dődülle*. L. ezeket.

BARÁTGARAS, (barát-garas) ösz. fn. Tréfás népnyelven am. Isten fizesse meg (Deo gratias), melylyel a szegény kéregető barátok a kapott alamizsnát megköszönik. *Barátgarassal fizetni.*

BARÁTHINTÓ, (barát-hintó) ösz. fn. Tréfás neve a barátesuklyának, mennyiben eső ellen fejre húzva a gyaloghintót, vagyis esernyőt pótolja.

BARÁTI, (1), (barát-i) mn. tt. *baráti-t*, tb. —ak. 1) Ami rokon lelkű és érzelmű felünkől jó, vagy azt illeti, arra vonatkozik. *Baráti kézzoroltás, baráti csók, baráti intés, baráti látogatás.* 2) Monostor-, klastrom-, szerzetesszerű. *Baráti öltözet, baráti alázatosság.*

BARÁTI, (2), több helység neve Magyarországon; helyr. *Baráti-ba, —ban, —ból.*

BARÁTILAG, (barát-i-lag) ih. 1) Rokonlelkűleg, oly módon, mint rokon érzelmű fél tenni szokott. *Barátilag egyezkedni valami peres ügyben. Barátilag szólítani. Barátilag kérni.* 2) Barát módra, szerzetes módjára. *Barátilag élni. Barátilag a csendes magányt keresni.*

BARÁTISÁG, (barát-i-ság) fn. tt. *barátiság-ot*. Szerzetes rendü életmód, állapot.

BARÁTKA, (barát-ka) fn. tt. *barátkát*. 1) Kis barát, kis szerzetes. Élnek e szóval némely palócós vidékek általán a *barát* szó helyett. *Jin a barátka. Menjünk a barátkához templomba.* 2) Barátbillegény, madárfaj.

BARÁTKÁMZSA, I. **BARÁTCSUKLYA**. A középkori latin *camisia*-ból alakult.

BARÁTKLASTROM, (barát-klástom) ösz. fn. Társas intézet, melyben szerzetesek bizonyos előjáró, és rendtartás alatt élnek. Mennyiben a világi zajtól elzárt épület, újabb nyelven *zárdá* a neve.

BARÁTKODÁS, (barát-kod-ás) fn. tt. *barátkodás-t*, tb. —ok. Szerzetes rendben és szabályok alatti élet. Különböztetés végett v. ö. **BARÁTKOZÁS**.

BARÁTKODIK, k. m. *barátkod-tam*, —*tél*, —*ott*. Baráti életet él. Különbözik tőle: *barátkozik*.

BARÁTKOLOSTOR, I. **BARÁTKLASTROM**.

BARÁTKOZÁS, (barát-koz-ás) fn. tt. *barátkozás-t*, tb. —ok. Baráti viszonyok kötése, és folytatása. V. ö. **BARÁTKOZIK**.

BARÁTKOZIK, (barát-koz-ik) k. m. *barátkoztam*, —*tél*, —*ott*. 1) Olyan lépéseket, előkészületeket tesz, melyek őt másokhoz szorosabb bizalom és szeretet köteleivel fűzik. *Némely ember igen könnyen és hamar barátkozik*. 2) A megkötött baráti viszonyokat folytatja, és fentartja. *Kapás kapással, úr úrral barátkozik*. Km. Igekövetőkkel: *megbarátkozik, összebarátkozik*.

BARÁTKOZÓ, (barát-koz-ó) mn. tt. *barátkozó-t*, tb. —k. Aki szorosabb összeköttetésre, baráti viszonyok folytatására hajlandó. *A komor ember nem barátkozó. A gyermekek, nők, és könnyelműek barátkozók szoktak lenni*.

BARÁTKOZTAT, (barát-koz-tat) mivel. m. *barátkoztat-tam*, —*tél*, —*ott*. Aki mások között baráti viszonyokat köt; aki idegeneket közelebb viszen egymáshoz, őket egymással megismerteti, s rokon érzelmekre és viszonyszeretetre gerjeszti.

BARÁTKÖNTÖS, (barát-köntös) ösz. fn. Saját szabásu egyenruha, melyet a szerzetesek, kiki a maga rendének szabályai szerint, viselnek. *Fehér, fekete, sötétke barátköntös. Barátköntösbe ültetni. Levetni a barátköntöst*.

BARÁTLAN, (barát-lan) mn. tt. *baráttalan-t*, tb. —ok. 1) Kinek barátja nincsen, a szóalkotás köz szabályai szerint teljesebben: *baráttalan*. 2) Emberkerülő, magának való, nem nyájas.

BARÁTLANSÁG, (barát-lan-ság) fn. tt. *barátlanság-ot*. 1) Barát nélküli állapot. 2) Szeretet nélküli bánásmód, vagy élet, mely egyedül önhasznát tekinti s mások kedvéért mit sem tesz. *Barátlanság más baján, midőn lehet, nem segíteni. Barátlanság némi csekély szolgálatot szomszédainktól megtagadni*. Az első pont alatti értelemben szabatosabban: *baráttalanság*, a másodikban: *barátságtalanság*.

BARÁTMAGÚ, (barát-magú) ösz. mn. A görög-dinnyéről mondatik, melynek nem egészen fekete, hanem sárgás-szürke magja van.

BARÁTMAJOR, falu Vas megyében; helyr. *Barátmajor-on*, —*ra*, —*ról*.

BARÁTNÉ, jobban: **BARÁTNŐ**, (barát-nő) ösz. fn. tt. *barátnő-t*, tb. —k. Nőszemély, ki más nővel, vagy férfival baráti viszonyokban él. Idegen, külö-

nösen német (Freundin) szóok utánzásából eredett, hanem már igen elhatalmazzott, ámbár ha csakugyan szükség volt e megkülönböztetésre, *nőbarát* helyesebben alkottatott volna, mint a régi német = *ndember*. Jelen alkataiban pedig *barátnő* és személyragozva *barátnőm, barátnőd* stb. azért helyesebb, mert barátné annyit tenne mint barát neje, valamint grófné am. gróf neje és grófnő am. grófi nő.

BARÁTOS, (barát-os) mn. tt. *barátos-t* v. —*at*, tb. —*ak*. Barátmodorú, barátszerű, kolostoros. *Barátos szokás. Barátos szabásu ruha. Barátos szónoklat*. Régiesen 'barát' vagy 'barátságos' helyett is előfordul. A Müncheneri codexben: „És lőnek Herodes és Pilatos barátosok“ azaz barátok vagyis összeharátkoztak, kiegészztelődtek (et facti sunt amici). Pestinél szinte 'barátosok' am. barátok. A Nádor codexben is: „Barátosok lőnek össze.“

BARÁTOS, székely falu Erdélyben; helyr. *Barátos-on*, —*ra*, —*ról*.

BARÁTOSAN, (barát-os-an) ih. Barát módjára. *Barátosan jární vagy ültöködni*.

BARÁTPARÉJ, (barát-paréj) ösz. fn. Fűszéknek való kerti zöldség neve, kerti laboda. (Spinát).

BARÁTPILIS, (barát-pilis) ösz. fn. Barátok módjára körünyirt baj, vagy köröskörül leberetvált fej, mint a Krisztus töviskoszorújának jelvénye. Különbözik tőle a *pappilis*, a fejtetőn, mely amannál kisebb kerületű.

BARÁTPOR, (barát-por) ösz. fn. Dárdanyból vagy piskolczból készített por, melynek feltalálója carthausi barát volt.

BARÁTREND, (barát-rend) ösz. fn. Szerzetes állapot, szerzetes intézet. *Barátrendbe lépni, barátrendben élni. Barátrend szabályai, szigorúsága*.

BARÁTRUHA, (barát-ruha) I. **BARÁTKÖNTÖS**.

BARÁTSÁG, (barát-ság) fn. tt. *barátság-ot*. 1) Belső viszonyszeretet, mely a választott félnek jó és rossz ügyeiben részvevőleg mutatkozik. *Ritka madár az igaz barátság. Km. Örökös barátság, hív barátság. Barátságban élni, lenni. Barátságot kötni, barátsággal viseltetni. Barátságot tenni, cselekedni. Barátságot színlenni vagy tettezni. Igyunk egyet barátságért. Felebarátság. Ennek fele sem barátság. Km. Kutyabarátság, marhaszaporaság hamar oda van. Km. 2) Pajtáság, pajtáskodás, együtt nyájaszkodás, mulatás. *Barátságot kötni poharak között*. 3) Jóságosság, jóakarát. *Barátságból segíteni valakin. Köszönni, meghálálni a barátságot*. 4) A régieknél baráti (kolostori) állapot vagy élet is: „Egy gonosz életű szépségű leánynak hízelkedésével, kit hozzája bocsáttnak, akarák a barátságról eltéríteni.“ Debreczeni legendáskönyv, Sz. Tamás doktor életéről.*

BARÁTSÁGOS, (barát-ság-os) mn. tt. *barátságos-t*, vagy —*at*, tb. —*ak*. Baráti viszonyokra kész, hajlandó; nyájas, társaságkedvelő; szíves, engedékeny; szolgálatra kész, megelőző. *Barátságos ember. Barátságos alku, barátságos szolgálat. Barátságos ebéd, barátságos látogatás, megszállás. Barátságos estivel,*

indulattal, akarattal lenni valakihez; barátságos egyezkedésre lépni; barátságos arcot mutatni; barátságos ajánlatot tenni.

BARÁTSÁGOSAN, (barát-ság-os-an) *ih.* Baráti módon, nyájasan, szívesen társalgólag, készséggel. *Barátságosan élni egy föld alatt. Barátságosan szólni az alattvalókhöz.*

BARÁTSÁGTALAN, (barát-ság-talan) *mn. tt. barátságtalan-t, tb. —ok.* 1) Emberfutó, társaságerülő, komor. 2) Aki szolgálatra nem kész, s mással jót cselekedni vonakodik. Határozóilag *am. barátságtalanul.*

BARÁTSÁGTALANSÁG, (barát-ság-ta-lan-ság) *fn. tt. barátságtalanság-ot.* 1) Nyájasságtalan, társalkodást kerülő állapot. 2) Oly cselekvésmód, mely rokon érzelmre, jószívűságra, szolgálati készségre éppen nem mutat.

BARÁTSÁGTALANUL, (barát-ság-talan-ul) *ih.* Rokon érzelme nélkül; baráti viszonyok híjával; hidegen, komoran, szolgálati készség nélkül. *Barátságtalanul eligazítani a megszorult utast. Barátságtalanul fogadni régi jötevőjét.*

BARÁTSZEGFÜ, (barát-szeg-fü) *ösz. fn.* Szegfü neme igen tömött szirmokkal. (*Dianthus Carthusianorum*).

BARÁTSZIGET, falu Szala megyében; helyr. *Barátságigeten, —re, —ről.*

BARÁTSZÍN, (barát-szín) *ösz. fn. és mn.* Barna, vagy barnás szín, vagy színű.

BARÁTSZINŰ, (barát-szinű) *ösz. mn.* Barna, barnás. *Barátszinű posztó, kelme.*

BARÁTTALAN, (barát-talan) *mn. fn. baráttalan-t, tb. —ok.* Akinek barátja nincsen, bizodalmas társ nélkül szűkölködő. Jelenthet oly helyet is, melyben szerzetes rendü barátok nincsenek. *Baráttalan város.*

BARÁTTÁNCZ, (barát-táncz) *ösz. fn.* Képes és tréfás kifejezéssel *am.* türelem, béketűrés, vak engedelmesség, melynek kivált a barátletheben otthonosnak kell lennie. *Patientia, baráttáncz. Km.*

BARÁTUL, (barát-ul) *ih.* Barát gyanánt, barátképen, mint barát, vagy barátot. *Barátul tisztelni szeretni valakit. Barátomul fogadlak.*

BARÁTÚR, falu Baranya megyében; helyragok: *Barátúr-on, —ra, —ről.*

BARÁTZSÁK, (barát-zsák) *ösz. fn.* Zsák, melybe a kolduló barátok az alamizsnát rakják. Néhol: *papsák. Barátságja, kocsis torka soha meg nem telik. Km.*

BARATYÓ, (bar-aty-ó azaz borító) *fn. tt. baratyó-t.* Kanyaróhímlő, csécs. Órmánysági szó.

BARÁZ, (bar-áz vagy bar-az) elavult ige, eredetileg *am.* metsz, hasít, szel, *d* toldalékképzővel *barázd*, mint: *mos-d, tol-d, ken-d, öl-d(ös) mar-d(os)* stb. Innen lett a részesülő: *barázdó*, módosítva: *barázda*, azaz, valamit, nevezetesen földet ketté hasító vonal. Gyöke *bar* vagy *bor*, mert így is ejtik, *borázda*, ro-

AKAD, NAGY SZÓTÁR.

kon az ortásra, hasításra, metszésre vonatkozó *barka, barkál, borotva, berena* szók *bar, bor, ber* gyökeivel. V. ö. **BAR**, gyök 2).

BARÁZDA, (bar-áz-d-a vagy bar-az-d-a) *fn. tt. barázddt.* 1) Ekével hasított vonal, illetőleg hosszukás mélyedés, mely a szántóföldek között határukat húzatik. *Barázdában fekszik a nyúl. Végig menni a barázdákn. Barázdába lefolyó esővíz. Mély, széles barázda.* 2) Minden egyes rétege a fölshántott földnek, melyet az eke hagy maga után. *Barázddal hasítani, vetni. Egyenes, görbe barázda. Keskeny, vékony barázda. A föld hosszában, vagy keresztben fekvő barázddk. Barázda alá vetni a magot, azaz, elébb elvetni, azután barázdolni, szántani.* 3) A sorba ültetett szőlőtőkék közötti mélyedés, mely a földnek fölkapálása által alakítatik. 4) Sáros utakon, mezőkön látszó párhuzamos vonalú mélyedések, melyeket a barmok lábai-
kal vágnak fel. 5) Átv. ért. az arcon mutatkozó ránczok. *A vénség barázddái látszanak arczán.*

Elemzését illetőleg *l. BARÁZ*. Egyezik vele a szláv *brázda, brozda, borzda*, török *burusuk* (ráncz; ránczos), *burus-mak* (ránczosodni).

BARÁZDABILLEGÉNY, **BARÁZDABILLETŐ**, (barázda-billegény vagy barázda-billetető) *ösz. fn.* Hosszu lábú kis madár, a billegények neméből, valamivel hosszabb a verébnél, de karcsúbb; s farkát magasan viseli és folyvást billegeti.

BARÁZDAKÖZ, (barázda-köz) *ösz. fn.* Két barázda között levő térség, melyet a barázdák felső csúcsai kerítenek föld hosszában.

BARÁZDÁL vagy **BARÁZDOL**, (bar-áz-da-al vagy bar-áz-d-ol) *áth. m. barázddál-t.* Barázdát hasít.

BARÁZDÁLÁS, (bar-áz-da-al-ás) *fn. tt. barázddálás-t, tb. —ok.* Barázda-hasítás.

BARÁZDÁNKÉNT, (bar-áz-da-an-ként) *ih.* Barázdáról barázdára; minden egyes barázdát külön véve. *Barázddánként elszántani a szomszéd földét. Barázddánként ültetni a kukoriczát, vagy kitepegetni a gyomot.*

BARÁZDÁS, (bar-áz-da-as) *mn. tt. barázddás-t, vagy —at, tb. —ok.* Ami barázdával vagy barázddákkal van felhasítva, megjelölve. *Barázddás út, barázddás rét, barázddás orca, homlok.*

BARÁZDÁSAN, *ih.* Barázdával jelölve.

BARÁZDOL, (bar-áz-d-ol) *l. BARÁZDÁL.*

BARBACS, falu Sopron vármegyében; helyr. *Barbacs-ra, —on, —ről.*

BARBÁR, *fn. tt. barbár-t, tb. —ok.* 1) A régi görögök és rómaiak értelmében minden más nemzetbeli, aki nem görög vagy római volt. 2) Műveletlen, vad népből való. 3) Durva, kegyetlen, ádáz ember. 4) Éjszakai Afrikának egyik népfelkekezete, barbáriai, berber.

BARBÁLA, *l. BORBÁLA.*

BARBÁRSÁG, (barbár-ság) *fn. tt. barbárság-ot.* Barbár népek módja, vagy cselekvése, tulajdonsága, különösen műveletlenség, durvaság, kegyetlenség.

BARBÉLY, *l. BORBÉLY.*

BARBORA, *l. BARABORA.*

BÁRC, (1), (bár-ca vagy bar-ca) fn. tt. *bárcot*. A bogácsféle növényemű növények egyike, melynek némely fajai szárrafutó levelűek, némelyek pedig nyeletlen, le nem futó levelűk. (Cnicus).

Kitünőleg tüskés, szűrös tulajdonságánál fogva azon *bar* vagy *bár* gyökü szók családjához tartozik, melyek metazésre, hasításra, ortásra szúrásra vonatkoznak, mint: *barkél*, *barkócsda*, *bárd*.

BÁRC, (2), mezőváros Somogyban; helyragokkal: *Bárca-ra*, —on, —ról.

BARCSA, KIS—, NAGY—, helységek Erdélyben; helyr. *Barcsán*, —ra, —ról.

BÁRCSAK, (bár-csak) ösz. indulatező. Ohajtást, kívánságot jelentő mondatok előtt áll. *Bárcsak még egyszer láthatnám őt. Bárcsak az Isten esőt adna. Bárcsak soha nem találkoztam volna vele.* Néha fenyegetésül használtatik, pl. *Bárcsak kitörné a nyakát, hogy mindig a fákon mászkál. Bárcsak jól megvernék, miért megy a kocsmába.* Olykor hiányt jelent. *Bárcsak kenyerem volna, nem hogy kalácsot enném. Bárcsak menni tudnék, nem hogy táncoljak, vagy fussak.*

BÁRCSAKÁNT, (bárca-akánt) ösz. fn. Medvetalpfi, tüskés terepélyes levelekkel. *Boglár-, csicsókás-, csoportos-, csermelyi-, enyves-, gereben-, gyapot-, hegyi-, lánccsás-, püszke-, szártalan-, tavi-, változó bárcaakánt.* V. ö. **AKÁNT**.

BÁRCSAKÓRÓ, (bárca-kóró) l. **CSIMPAJ**.

BARCZ, természeti hangutánzó gyök, melyből *barczag*, *barcsagás* származtak. Egyezik vele a latin *barr*, *barrit*.

BÁRCZ, pusztas Bars megyében; helyr. *Bárcon*, —ra, —ról.

BARCZA, (bar-cza) fn. tt. *barczát*. Pléhlemezből készült jegy, különféle használás végett, pl. amilyet a festők térítvényül adnak a festőbe adott vászonért, vagy a birkanyírók kapnak minden egyes birka megnyírásától, s munka bevégeztével ezek száma szerint fizettetnek.

Nyelvünkben elemezve ezt látszik tenni: kis borító, t. i. a *bar* = bor, bur. Egyébiránt rokonok vele a szanszkrit *marsz* (megkülönböztetni, megismerni), francia *marque*, német *Marke*.

BÁRCZA, faluk neve Abauj és Borsod megyékben; helyr. *Bárcaán*, —ra, —ról.

BARCZAG, (barcz-ag) önh. m. *barczag-tam*; —tól, —ott. Tompa, mély *barr* féle hangon szól, mint az elefánt, bival, vagy szarvas. Latinul *barrit*.

BARCZAGÁS, (barcz-ag-ás) fn. tt. *barczagás-t*, tb. —ok. Elefánthang, bivalhang, szarvashang. Latinul *barritus*.

BARCZÁNFALU, helység Máramaros megyében; helyr. *Barczánfalu-ba*, —ban, —ból.

BARCZASÁG, (Barcza-ság) fn. tt. *Barczaság-ot*. Erdélyországi szászkerület, brassai kerület. Így nevezetik a *Burcza* folyótól, németül *Bursenland* (terra Saxonum de Barussa, a gróf Nemes családnak egy 1252-diki oklevelében).

BÁRCZIHÁZA, népes pusztas Gömör megyében; helyr. *Bárcziházán*, —ra, —ról.

BARCZIKA, ALSÓ—, FELSŐ—, faluk neve Borsod megyében; helyr. *Barcsikán*, —ra, —ról.

BARCZOG, BARCZOGÁS, l. BARCZAG, BARCZAGÁS.

BÁRD, (1), (bár-d) fn. tt. *bárd-ot*. Szekercze alakú, de aránylag széles pengéjű vágó és faragó eszköz, vasból. *Konyhai bárd*, melylyel a szakácsok a húst konzokra vagdalmák. *Ácsbárd*, melylyel az ácsok a munkába vett fát simára egyengetik, másképp: *simító bárd*. *Mészárosok bárdja*, melyet a taglásnál használnak.

Gyöke azon *bár* vagy *bar*, melyből vágásra, hasításra vonatkozó szók származnak. Képzésre olyan, mint a *kar* gyökből származott *kar-d-é*. Rokonok vele a svéd *bard*, német *Barte*, szláv *bard*, *bartia*, *brádva*, melyek szinte a maguk nyelvében vágást jelentő *bar* gyökü szókkal rokonok. A héberben is בָּרָד (bara) am. vág.

BÁRD, (2), népes pusztas Somogy megyében; helyr. *Bárd-on*, —ra, —ról.

BÁRDA, falu Aradban, helyr. *Bárdára*, *Bárdán*, *Bárdáról*.

BARDELEJSÉG, (bar-delejség) ösz. fn. Állati delejség. (Magnetismus animalis) V. ö. **DELEJSÉG**.

BÁRDFOK, (bárd-fok) ösz. fn. A bárdféle eszköz vastagabb része, feje, melybe a nyelet ütük.

BÁRDIBÜK, népes pusztas Somogy megyében; helyr. *Bárdibük-ön*, —re, —ről.

BÁRDKÉS, (bárd-kés) ösz. fn. Félhold alaku, széles lappal bíró konyhai bárd, melynek két oldali nyele van, s hús és egyéb főznievalók összevagdolására használtatik.

BÁRDLEVÉL, (bárd-level) ösz. fn. Tengerézi értelemben, irott szerződés valamely áccsal, melynél fogva ez tengeri hajó építésére köteles magát.

BARDOCZ, falu Erdélyben Udvarhely székben; helyr. *Bardocz-on*, —ra, —ról.

BÁRDOL, (bár-d-ol) áth. m. *bárdol-t*. Bárd által a görcsös, szálkás gerendát simára egyengeti. *Bárdolni* különösen az ácsok dolga. *Ha vastag a fa, meg kell bárdolni*. Km. Átv. értelemben: művel, finomabb erkölcsökre oktat, szoktat valakit; durvaságból, darabosságából szőgleteségből kisimít.

BÁRDOLÁS, (bár-d-ol-ás) fn. tt. *bárdolás-t*, tb. —ok. A görcsös, szálkás fának, gerendának bárd általi kisimítása, egyengetése.

BÁRDOLATLAN, (bár-d-ol-atlan) mn. tt. *bárdolatlan-t*, tb. —ok. Ami kisimítva, kiegyengetve, görcsőtől szálkáktól megtisztítva nincsen. Átv. értelemben: műveletlen, darabos erkölcsű, finomság, udvariság nélküli. *Bárdolatlan nép*, *bárdolatlan pórsuhancs*, *bárdolatlan magaviselet*. Határozóíllag am. bárdolatlanul, műveletlenül.

BÁRDOLATLANSÁG, (bár-d-ol-atlan-ság) fn. tt. *bárdolatlanság-ot*. Átv. ért. durvaság, nyereség, faragatlan, szegletes erkölcsi, magaviseleti tulajdonság.

BÁRDOLATLANUL, (bár-d-ol-at-lan-ul) ih. 1) Simítatlan állapotban, görcsösen, ki nem egyengetve. *Bárdolatlanul hagyott gerendák.* 2) Átv. ért. Durván, nyersen, idomítatlanul, faragatlanul, gorombául. *Bárdolatlanul viselni magát.*

BARDOS, helységek neve Erdélyben, helyragokkal: *Bardos-ra, —on, —ról.*

BÁRDOS, (1), (bár-d-os) fn. tt. *bárdos-t*, tb. —ok. 1) Aki bárdot visel, bárdviselő, bárdhordozó. Hajdan voltak ily fegyverzetű katonák. 2) Bizonyos régi pénz neve.

BÁRDOS, (2), mn. tt. *bárdos-t*, vagy —at, tb. —ak. Bárdal bíró, bárdal felkészített, bárdhordozó.

BÁRDOS, (3), falu Vas vármegyében; helyragokkal: *Bárdos-ra, —on, —ról.*

BÁRGYU, (bár-gy-u) mn. tt. *bárgyu-t*, tb. —k, vagy —ak. Együgyüen gyáva, szelíd indulatu, természetű, ki a légynck sem árt, ostobácska, butácska. Némely tájakon am. csendes, szomorkás, kedvetlen, nem életrevaló. *Bárgyu emberke. Igen bárgyu, a vizet sem szavolja meg.* Tájéjtéssel: *bárgya.*

Gyökre és alaperteményre nézve rokon a *bárány*, *bari* és *borju*, szókhoz. Ide sorozható a *bacza* is, máskép *becze* (borjucska, ostobácska). A *gy*, úgy látszik, a *j* változata, mint a tájdivatos *borgyu*, *vargyu*, *sargyu* szókban.

BÁRGYUAN, (bár-gy-u-an) ih. Gyáva szelíd módon; ostobán, butácskán, jó indulattal, de kevés észszel. *Bárgyuan viselni magát.*

BÁRGYUSÁG, (bár-gy-u-ság) fn. tt. *bárgyuság*-ot. Együgyűség, gyáva szelídség, ostobaság.

BÁRHA, (bár-ha) ősz. köt- és indulatszó. 1) Ohajtást jelent, s am. vajha. 2) Megfordított *ha bár*, pl. *Nem engedek, bárha vagy habár meg halaz is.* V. ö. **BÁR.**

BÁRHELY, falu Zala megyében; helyr. *Bárhely-en, —re, —ről.*

BÁRHOL, (bár-hol) I. **AKÁRHOL.**

BÁRHONNAN, (bár-honnan) ősz. kez. Akármely helyről, vidékről. *Bárhonnan jő az okos tanács, el kell azt fogadni. Fogadd be a szegény utast, bárhonnan való.* Egyezik vele: *akárhonnan.*

BÁRHOVÁ, (bár-hová) I. **AKÁRHOVÁ.**

BARI, (1), (bar-i) fn. tt. *bari-t*, tb. —k. Kis bárány, bárányka, egyszersmind csalogató neve a kis báránynak. *Ne bari ne! Bari! bari!*

BARI, (2), **KIS—, NAGY—**, helységek Zemplén megyében; helyr. *Bari-ba, —ban, —ból.*

BARIKA, (bar-i-ka) fn. tt. *barikát*. A *bari* szó kibébitése, hízlelőbb változata. I. **BARI.**

BARJÓSZAT, (bar-jószat) ősz. fn. tt. *barjószat*-ot. Némelyek által ajánlott új szó, az állatgazdaság, baromtenyésztés kifejezésére, talán inkább *barmászat*.

BARKA, (1), (bar-ka) fn. tt. *barkát*. 1) Kis metszés, rovat, bevágás valamely test felszínén, honnan: *barkálni*, pl. a hotot, pipaszárt, am. cifrára róni, héját itt-ott bemetszeni, *barkált*, *barkóztatás*, am. rovatokkal *cifrázott*. 2) Különösen, a kikészített bőr felszínén

váltakozó görcsös pettyegetések. *A télén- és borjubb-rón levő barkák.* Mondják posztóról is, hogy barkája van, midőn nem egészen sima, hanem szőrös borzas felszínű, mit a posztónyírok le szoktak nyenesi. 3) A rügyezni kezdő fák, kivált puhaneműek szőrös gumója, néhutt: *birke, bürke, cziczamacza. Nyárfá, fűsfá barkája. Virágvasárnap barka. Barkát szentelni.*

Az első pont alatti *barka* azon *bar bor* gyökű szók osztályába tartozik, melyekben alapfogalom a metszés, hasítás, milyenek: *barázda, borotva, berema.* Ide vonatkozik a *tarkabarka* ikerszó is, mely rovatos metszetű, vagy festvényű cifráságot jelent, am. *tarolt, barolt*. A második és harmadik ponti *barka* szóban a *borzaság* alapfogalma látszik rejleni, s gyöke azon *bor, bér* gyökökkel rokon, melyekből *borzad, borsózik, borzaszt, berzenkedik* származtak, mennyiben a *barkás bőr és posztó* a simának ellentéte, s a fák barkája csakugyan borzas szőrös tulajdonsága.

BARKA, (2), falu Tornában, helyr. *Barká-ra, —n, —ről.*

BÁRKA, fn. tt. *bárkát*. 1) Kisebb nemű tengeri hajó. *Noé bárkája.* 2) Likacsos, vízjárta halászhajó, melyben a fogott halakat tartják. *Halászbárka.*

A latin *arca* vagy *barca* szóból eredetlenné látszik. A hellenben *βίταις* szintén hajónem, mely több más, mint a franczia, spanyol, olasz, angol, szláv, stb. nyelvekben is megvan. Rokona a dunai kisebb szállító hajókat jelentő *buresella*, azaz *barcella*.

BARKÁCS, fn. tt. *barkács*-ot. Lépes mézzel kereskedő. Úgy látszik, a Torna megyei *Barka* (Barkó) helységtől származott, amely vidékről szoktak az ország némely részeiben szejtjárnai a lakosok lépesméz szedése és viasz készítése végett.

BÁRKACSIGA, (bárka-csiga) ősz. fn. Bárkaalakú házban, teknőben lakó csiga.

BARKÁCSOL, (barkács-ol) önh. m. *barkácsol-t*. 1) Mézet, lépes mézet gyűjt, bevásárol s azzal kereskedik. V. ö. *Barkács*. 2) Aprólékos házi dolgokban szüntelen foglalkodik, ideoda téblábol, mintha volna *forgácsol*. 3) Mindenfelé járkel, csilleg. *Barkácsol a vidég barom a mezőn, az erdőben. Barkácsol a nyúl, midőn kényelmesen szökdel a csalátban.* Ez értékenyben rokona *barangol*.

BARKÁDZIK, I. **BARKÁZIK.**

BÁRKAHAJÓ, (bárka-hajó) ősz. fn. I. **BÁRKA.**

BARKÁL, (bar-ka-al) áth. m. *barkál-t*. Új szőlültetésekor a szőlővessző végét késsel imitt-amott meghántja. Mondatik a búcsusokról is, midőn zarándokbotjaikat hüntás által megtarkítják (*tarka-barkázás*), kiczifrázzák. V. ö. **BARKA.**

BARKÁLÁS, (bar-ka-al-ás) fn. tt. *barkálás-t*, tb. —ok. Cselekvés, midőn valaki barkál.

BÁRKÁNY, **KIS—, NAGY—**, helységek Nógrád vármegyében, helyragokkal: *Bárkány-ba, —ban, —ból.*

BARKÁS, (bar-ka-as) mn. tt. *barkás-t* vagy —at, tb. —ak. 1) Pettyes, gücsörtös. *Barkás bőrből*

varrott csizma. 2) Borzas, szőrös. *Barkás posztó*. 3) Szőrös, bolyhos rügyü. *Barkás fák, ágak*. V. ö. BARKA.

BARKÁSAN, (bar-ka-as-an) ih. Barkás állapotban, barkával. *Barkásan meghagyni a posztót*, am. meg nem nyitni.

BARKÁSÍT, (bar-ka-as-ít) áth. m. *barkásít-ott*, par. —s, htn. —ni vagy —ani. Barkásá tesz, rovatoz, czifráz.

BARKASZENTELÉS, (barka-szentelés) ösz. fn. Virágvasárnapi egyházi szertartás, midőn a barkás faágak megszenteltetnek, emlékeül Urunk diadalmos bemeneténék Jeruzsalembe.

BARKASZÓ, falu Beregh megyében, helyragokkal: *Barkassó-n, —ra, —ról*.

BARKÁZ, (bar-ka-az) áth. m. *barkáz-tam, —tál, —ott*, par. —s. 1) Szőrös kelmét fölborzas. *Kalapot, posztót barkázni*. 2) Rovás, bemetelés által czifráz. *Botot, pipaszárt barkázni*. V. ö. BARKÁL.

BÁRKÁZ, (bárka-az) önh. m. *bárkáz-tam, —tál, —ott*, par. —s. Bárkán hajókáz, bárkával jár a vizen.

BÁRKÁZÁS, (bárka-az-ás) fn. tt. *bárkázás-t*, tb. —ok. 1) Cselekvés, midőn valaki barkáz, azaz metelés, rovatozás által czifráz, tarkáz valamit. 2) Állapot, midőn a fának barkái nőnek.

BÁRKÁZÁS, (bárka-az-ás) fn. tt. *bárkázás-t*, tb. —ok. Bárkával járás, hajózás a vizen.

BARKÁZIK, (bar-ka-az-ik) k. m. *barkáz-tam, —tál, —ott*. A fáról mondatik, midőn tavaszkor szőrös bimbókat hajt.

BÁRKI, (bár-ki) ösz. mn. Bizonyos sokaságu emberek közül akárki, akármelyik. *Bárki legyen, nem gondolok vele. Bárkitől tanuld, elmaradhatsz vele*.

BARKÓ, (1), fn. tt. *barkót*, tb. —k. 1) Fülektől lefelé növő pofaszőr, arczszakál, néhutt *fülbajusz*. 2) Így nevezik a Gömör vármegyében lakó palócokat, kiknek sokban saját szójárásuk van. Használják esküvésül is. *Barkó úgy se! Barkó úgy segítjen*.

Első értelmében hasonló a latin *barba*, német *Bart*, szláv *brada* (szakál) szókhöz. Második jelentése az őskor homályában rejlik, talán *barogó, barangó*, mint a *palócs*, kivel beszédejtésben is rokon, *ballócs, ballagócs*.

BARKÓ, (2), falu Zemplén megyében; helyragokkal: *Barkó-n, —ra, —ról*.

BARKÓCZ, KIS—, NAGY—, faluk neve Vasban; helyragokkal: *Barkócs-ra, —on, —ról*.

BARKÓCZA, (1), (bar-kó-cza) fn. tt. *barkócsát*. 1) Fanem a húszhimesek és háromanyások seregéből, melynek bogyós gyümölcse akkora mint egy kis körte, máskép *berekenye, süvöllin körte* (Sorbus). 2) Göcsejben jelent furkós botot is.

Gyöke *barkó* valószínűen nem más, mint a *furkó* azas buczkó változata, mennyiben a barkóczafa csomós, kemény, s a botféle barkócza am. furkócza, furkós bot. Egyébiránt a barkóczafa tótul *brekitza*.

BARKÓCZA, (2), (bar-kó-cza) önállóan nem divatozó törzsnev; származéka: *barkócsás* am. rova-

tokkal czifrázott, tarkázott, barkált. *Barkócsás bot, pipaszár*.

BARKÓCZAFÁ, ösz. fn. L. BARKÓCZA (1).

BARKÓCZAGALAGONYA, (barkócsa-galagonya) ösz. fn. Fanövény a galagonyák neméből, mely a barkócsához némileg hasonló. (*Crataegus torminalis*).

BARKÓCZÁS, (bar-kó-cza-as) mn. tt. *barkócsás-t —at, tb. —ak*. 1) Barkócsát termő, barkócsafakkal bővelkedő. 2) Rovatos, tarka, csíkos vonalú. *Barkócsás szardokbot*.

BARKÓS, (bar-kó-os) mn. tt. *barkós-t v. —at, tb. —ak*. Aki barkót visel vagy barkóval benőtt. *Barkós angol. Barkós arcs*.

BARKÖR, (bar-kör) ösz. fn. Csillagászi műszó, s jelenti az éggömbnek azon körét, melynek határai között a bujdosók mozognak. Szélessége tíz fok, és tizenkét részre, azaz csillagzatra osztatik. Másképen: *állatkör*. (Zodiacus).

BARKÖRFÉNY, (bar-kör fény) ösz. fn. Világosság, mely őszszel és tavaszszal látszik leginkább napkelte és lementé után, ferdén fekvő, szélein halkkal elhalványuló s a tejúthoz hasonló fényű gúlaidomban. (Lumen zodiacale).

BARLAFALU, helység Szatmár megyében; helyragokkal: *Barlafalu-ba, —ban, —ból*.

BARLANG, fn. tt. *barlang-ot*. 1) Földalatti üreg, mely egyedül a természet működése által képződött. *Aggteleki barlang. Szemiluki barlang. Sütét, mint a barlang. Gömörben: baradla*. 2) Rejtek, buvóhely, melybe zsványok veszik magokat. 3) Átv. ért. bordélyház, bűnbarlang.

Némelyek szerint elemelve: *bar-lak = bor- vagy burlak*, azaz borított lak vagy hely. Megvan a szláv nyelvekben is: *barlog, berlog, brlok, brloha*.

BARLANGI, (barlang-i) mn. tt. *barlangi-t*, tb. —ak. Barlangban levő, barlangbeli, barlangban lakó. *Barlangi csepegőkövek, jegecsképtetek*.

BARLANGKÓRÓ, (barlang- vagy ballang-kóró) ösz. fn. Póczér, ördöglova, nyúlárnyék, boszorkánykóró. Talán jobban: *ballang* vagy *ballag* vagy *barlangkóró*, mert kiszáradván s tövétől elszakadván legkisebb széltől megindítatik, s behallagja, barangolja a síkságot.

BARLANGÓ, puszta Szabolcsban; helyragokkal: *Barlangó-n, —ra, —ról*.

BARLANGOS, (bar-lang-os) mn. tt. *barlangos-t* vagy —at, tb. —ak. Aminek barlangja van, ami barlangokkal bővelkedik. *Barlangos vidék, barlangos hegy*.

BÁRLING, I. AMARÁNT.

BARMÁSZ, (bar-om-ász) fn. tt. *barmás-t*, tb. —ok. Barommal foglalkodó, baromtenyésztő. Különbözik *baromgyógyász*.

BARMÁSZAT, (bar-om-ász-at) fn. tt. *barmászat-ot*. Barommal foglalkodás, baromtenyésztés.

BÁRMELY, (bár-mely) ösz. nm. Akármely, a sok közül akár ez, akár amaz. *Bármely időben menj*

hossz, mindig dologban leled őt. Bármely hivatalt választasz, mindenütt pontosnak kell lenned.

BÁRMI, (bár-mi) ösz. nm. tt. *bármi-t*, tb. —k. Akármi, a sok közül akár ez, akár amaz. *Bármihes fogtam volt, nem lett sikere. Bármibe fogadjak. Bármibe kerülend, meg kell szeresnem.*

BÁRMILY, (bár-mily) ösz. nm. Akármily tulajdonságu, akárminő.

BÁRMINŐ, (bár-minő) ösz. nm. L. **BÁRMILY**.

BÁRMÍT, (bar-om-it) áth. m. *barmit-olt*, par. —s, htn. —ni vagy —ani. Barom természetüvé tesz, baromi állapotra lealacsonyít.

BARMOD, puszta Bihar megyében; helyragokkal: *Barmod-on*, —ra, —ról.

BARMOL, (bar-om-ol) önh. m. *barmol-t*. 1) Tanulók között divatozó szó, am. barommódra igen sokat tanul, (bovisat, bubalisat). 2) Hevesmegyei táj-szóállással am. valamit durván, rosszul, felében-harmadában csinál.

BARMOS, (bar-om-os) mn. tt. *barmos-t* vagy —at, tb. —ak. Barmokkal bíró, bővelkedő. *Barmos gazda, barmos vidék.*

BARMOSKODÁS, (bar-om-os-kod-ás) fn. tt. *barmoskodás-t*, tb. —ok. Barom módra erőltetett s kitarító dolgozás.

BARMOSKODIK, (bar-om-os-kod-ik) k. m. *barmoskod-tam*, —tál, —ott. Barom módjára erejét megfeszítve dolgozik.

BARMÚL, (bar-om-úl) önh. m. *barmúl-t*. Baromtermészetüvé lesz, baromi állapotra alacsonyul. *Elbarmúl.*

BARNA, (1), mn. tt. *barnd-t*. 1) Általán, többkevesebbé sötétes szín, a vörös és fekete szín vegyülete. *Barna posztó. Barna ló. Barna haj, szakál, szemöldök, szőr. Barnára festeni a szövetet.* 2) Különösen az emberi arcra vonatkozva, barnának mondjuk, kinek arcbőrére a nap megsütötte, megpirította, vagy oly színű, mintha a nap égette volna meg. Ellenkezője a világos színű szőke. *Szebb a szőke, mint a barna, mert a barna csak vadalma, de a szőke édesalma.* Népd. *Barna legény, barna ledny. Se nem szőke, se nem barna, ez az igaz magyar fajta.* Népd. 3) Amit a szakácsok tüznél, sütésfőzés által ily színűen készítettek el. *Barna leves, barna becsinált.*

Érteményre és alaphangra egyeznek vele a latin *brunus*, német *braun*, francia *brun*, tót *barnavi*, stb. A német nyelvészek *brennen* (ég, pirít) igétől származtatják, melynek gyöke szintén megvan a magyar *pir, pör, por, par*, gyökökben, melyekből *pirít, pörvöl, porgol, parász*, stb. származtak. Ha tehát alakjára, illetőleg képzőjére nézve idegennek látszik is, nagy családi rokonságánál fogva magyar származásúnak is tartható, s azon szók osztályába tartozik, melyek a nyelvek legősibb korszakából valók. V. ö. R gyökelem.

BARNA, (2), falu Nógrád megyében; helyragokkal: *Barnd-n*, —ra, —ról.

BARNABÁS, férfi keresztnév; héber eredetű, jelentése: vigasz fia.

BARNAFÖLD, (barna-föld) ösz. fn. A hegyi földnek egyik különös faja, melynek színe sötét vöröset játszik.

BARNAG, MAGYAR—, NÉMET—, faluk neve Veszprém megyében; helyragokkal: *Barnag-ra*, —on, —ról.

BARNAK, népes puszta Zala megyében; helyragokkal: *Barnak-on*, —ra, —ról.

BARNAKÖSZÉN, (barna-kö-szén) ösz. fn. A kőszének egyik faja, mely színére nézve a rohadt fa beléhez hasonló, s ebben különbözik a fekete kőszéntől.

BARNAPEJ, (barna-pej) ösz. fn. Sötét pej. *Barnapej ló.* V. ö. PEJ.

BARNAPIROS, (barna-piros) ösz. mn. Barnából és pirosból vegyített színű. *Barnapiros arcz.*

BARNARÉZ, (barna-réz) ösz. fn. Sárga vagy vörösrézből és ónból vegyített fémkeverék, melyből szobrokat, harangokat, ágyúkat stb. öntenek. (Bronze).

BARNARÉZMIVES, (barna-réz-mives) ösz. fn. Mives, ki holmi eszközöket, edényeket, díszműveket, barnarézből készít.

BARNARÉZMŰ, (barna-réz-mű) ösz. fn. Barnarézből készített mű.

BARNARÖT, (barna-röt) ösz. mn. Barna és vörös szín vegyítve, sötétvörös. *Barnaröt haj, szakál.* Különbözik tőle a világos röt, haragos vörös.

BARNÁS, (barna-as) mn. tt. *barnds-t* vagy —at, tb. —ak. Barnához közelítő, kevéssé, nem hirtelen barna.

BARNASÁG, (barna-ság) fn. tt. *barnaság-ot*. Barnaszínű tulajdonság, barnaszínűség.

BARNÁSAN, (barna-as-an) ih. Barnás, kevéssé pirított, pörkölt állapotban. *Barnásan készített lé, mártás.*

BARNÁSÍT, (barna-as-ít) áth. m. *barndsít-ott*, par. —s, htn. —ni vagy —ani. Barnássá, azaz világos, nem igen sötét barnává tesz, olyan színűre fest. Különbözik: *barndt*.

BARNÁSODÁS, (barna-as-od-ás) fn. tt. *barndsodás-t*, tb. —ok. Valamely test színének változása, midőn barnássá lesz, kevéssé megpörköldik.

BARNÁSODIK, (barna-as-od-ik) k. m. *barndsod-tam*, —tál, —ott. Barnás színt kap. Különösen tűz, pörkölés vagy a nap sütő sugarai által.

BARNASÁRGA, (barna-sárga) ösz. mn. Barnából és sárgából elegyített színű. *Némely nyavalyák barnasárgává teszik az arcbőrt.*

BARNASZÍN, (barna-szín) ösz. fn. és mn. 1) L. BARNA. 2) L. BARNASZINÜ.

BARNASZINÜ, (barna-szinü) ösz. mn. Lásd BARNA. *Barnaszínü arcz, haj, szakál. Barnaszínü kelmek.*

BARNAVÉRÉS, (barna-vérés) ösz. mn. Lásd BARNARÖT.

BARNÍT, (barna-it) áth. m. *barnít-ott*, par. —s, ltn. —ni vagy —ani. Barnává tesz, barnaszínre fest, pörgöl, éget. *Nap-barnította vitések.*

BARNÍTÁS, **BARNÍTÁS**, (barna-ít-ás) fn. tt. *barnítás-t*, tb. —ok. **BARNÁVÁ** tevés, barna színre festés, változtatás, pörkölés, sütés.

BARNÓT, pusztá neve Arad vármegyében; helyragokkal: *Barnót-ra*, —on, —ról.

BARNÚL, (barna-úl) önh. m. *barnúl-t*. Barnává leszen, barna színt kap, illetőleg pirítás, pörkölés, sütés, égetés által leszen olyanná. *Barnúl a forró napon járónak arca. Barnúl a rántás, a leves. Megbarnulni.*

BARNÚLÁS, **BARNULÁS**, (barna-ul-ás) fn. tt. *barnulás-t*, tb. —ok. Barna színűvé változás. *Barnulás ellen napernyőt viselni.*

BÁRÓ, fn. tt. *báró-t*, tb. —k. Általán felsőbb rangu nemesi osztály tagja, aki méltóságra nézve a gróf után áll. *Hercegek, grófok, bárók.* Különösen hazánkban bizonyos nagyméltóságot viselő személy, kit *zárlósúrnak* nevezünk, milyenek a nádoron kívül az országbíró, a horvátországi bán, a tárnok, a királyi főkomornok, a kir. főudvarnok, a főajtónálló, a főlovászmester, a főasztalnok, a főpohárnok, a kir. testőrsereg kapitánya, a pozsonyi gróf és a két koronaőr.

E szó mint rangnév majd minden európai nyelvben megvan, de eredetére nézve nincsenek a nyelvek egy értelemben. Némelyek a *βαρύς* (súlyos) helyen szótól, mások valamely régi nyugot-éjszaki nyelvből *bar-tól*, mely a) férfit, b) férjet, c) főurat jelentett, származtatják. L. **ADELUNG**. Ha figyelünk az előszámlált magyar, ú. m. *férj* és *főúr* szókra, ezek a bőtük rokonságára nézve, tehát nyelvészetiileg is megegyeznek az érintett *bar* és *igý baro* szókkal.

BÁRÓD, **KIS—**, **NAGY—**, faluk neve Biharban; helyragokkal: *Báród-ra*, —on, —ról.

BÁRÓI, (báró-i) mn. tt. *báró-i-t*, tb. —ak. Bárót illető, bárónak tulajdonságaival bíró. *Bárói rang, cím, méltóság. Bárói udvar, jog.*

BÁRÓILAG, (báró-i-lag) ilh. Bárói módra, úgy mint báróhoz illik.

BAROK, **Ó—**, **ÚJ—**, helynevek Fehér megyében; helyragokkal: *Barok-on*, —ra, —ról.

BAROM, (1), (bar-om) fn. tt. *barmot*, tb. *barmok*. Általán nagyobb négylábu emlős állat, milyenek az ökör, ló, szamár, teve, stb. másképen: marha. Különösen, szarvasmarha, ökör, tehén. *Barmokat tenyészteni. Ürsini. Szőre mentében simogatni a barmot. Igavonó barom.* Átvett értelemben oktalan állathoz hasonló, „ minden szellemiségből kivetkezett durva emberről mondatik megvetésképen.

Elemzésére nézve l. **BAR** gyök (1).

BAROM, (2), faluk neve Sopron vármegyében; **KIS-** és **NAGY-BAROM**, helyragokkal: *Barom-ba*, —ban, —ból.

BAROMADÓ, (barom-adó) ösz. fn. Adózási díj, melyet valaki a birtokában levő barmoktól fizetni köteles.

BAROMAKOL, (barom-akol) ösz. fn. Kerített hely, földelleg vagy földel nélkül, hová a barmok éjt-azakánként beteretletnek, s télen által tartatnak. V. ö. **AKOL**.

BAROMÁLLÁS, (barom-állás) ösz. fn. Általán oly hely a határban vagy majorban, hol a barom deleni vagy fekünni szokott. A baromállás rendszeren kutak körül vagy itatóknál vagyon. Szorosabb értelemben korlátokkal kerített hely, hová a barmokat zárják.

BAROMALOM, (baromalom) ösz. fn. Szalma, vagy akármiféle gaz, melyet istállóban vagy akolban a fekvő barom alá vetnek. V. ö. **ALOM**.

BAROMBÉRLET, (barom-bérlet) ösz. fn. Haszonbérlet neme, midőn valaki a barmok tulajdonosának azért fizet, hogy azokat használhassa, pl. az igás ökröket munkára, a teheneket fejésre stb.

BAROMBOGÁR, (barom-bogár) ösz. fn. Légyfaj, mely különösen a barmokat szokta körülrepkedni, és csipdesni. V. ö. **PÓCSIK**.

BAROMCSORDA, (barom-csorda) ösz. fn. Egy seregben járókelő, legelő barmok sokasága, különösen, ökör-csorda, tehén-csorda. V. ö. **CSORDA**, és **NYÁJ**.

BAROMDÖG, (barom-dög) ösz. fn. Ragályos betegség, mely néha a barmokat meglepi, s melytől ezek seregesen hullanak; marhadög, marhavész.

BAROMELEDEL, (barom-eledel) ösz. fn. Mindenféle takarmány, eleség, szüleség, pl. széna, szalma, répa, stb. melylyel a barmokat, nevezetesen szarvasmarhákat tartani szokták.

BAROMÉLŐ, (barom-élő) ösz. fn. Mátýusföldön és Csalóközben am. legelő, közlegelő, barmok mezeje.

BAROMEMBER, (barom-ember) ösz. fn. 1) Igen nagy testtel bíró, s nagy erejű ember. 2) Aki durva, nyers, otromba erkölcei miatt inkább baromhoz, mint szellemi lényhez hasonlít.

BAROMERKÖLCS, (barom-erkölcs) ösz. fn. Durva, nyers, otromba, az oktalan barmokéhoz hasonló erkölcs.

BAROMERŐ, (barom-erő) ösz. fn. Erő, melylyel a barmok bírnak. Átv. ért. rendkívüli nagy, a baroméhoz hasonló erő.

BAROMFAJ, (barom-faj) ösz. fn. A négylábu állatok azon osztálya, mely *barom* nevezet alá soroztatik. *Baromfajhoz tartoznak: az ökör, a bival, a juhok, a tevék, stb.*

BAROMFERTŐZÉS, (barom-fertőzés) ösz. fn. A fajtalanság undok neme, melyet valaki barmokkal követ el.

BAROMFI, (barom-fi) ösz. fn. Így nevezetnek általában a házi madarak, mint: a tyukok, pulykák, ludak, récsék. Másképen: *apró marha. Baromfi-vásár, baromfi-piac, baromfi-as asszonyok, kofák. Baromfiakat ne-*

velni, *baromfiakkal kereskedni. Baromfi-ól, baromfi-ketrecz, baromfi-sült.*

BAROMFITARTÁS, (barom-fi-tartás) ösz. fn. Baromfiak, házimadarak, aprómarha tenyésztése. *Némely gazdaságosnyok baromfiartásból élnek.*

BAROMGYÓGYÁSZ, (barom-gyógyász) ösz. fn. Baromorvos, ki baromorvoslással foglalkodik.

BAROMGYÓGYÁSZAT, (barom-gyógyászat) ösz. fn. Baromorvoslási mesterség vagy tudomány.

BAROMGYÓGYÍTÁS, ösz. fn. I. BAROMORVOSLÁS.

BAROMHAJTÓ, (barom-hajtó) ösz. fn. Bérbe fogadott napezáinos, ki a kereskedők barmait vásárra hajtja, másképen: *hajtásár.*

BAROMHÁZ, népes pusztá Mozsony megyében; helyr. *Baromház-on, —ra, —ról.*

BAROMI, (bar-om-i) mn. tt. *baromi-t*, tb. —ak. Barom erkölcsével, természetével, tulajdonságaival bíró. *Baromi vadásg, durvaság, baromi munka, erő.*

BAROMILAG, (bar-om-i-lag) ih. Barmok módjára, barmok szokása szerint, illetőleg csupán az állati ösztönt követve, durván, oktalanul, otrombául. *Baromilag élni emberhez nem illik.*

BAROMISÁG, (bar-om-i-ság) fn. tt. *baromiság-ot.* Baromi indulat, ösztön, természet.

BAROMISTÁLLÓ, ösz. fn. I. ISTÁLLÓ.

BAROMITATÓ, (barom-itató) ösz. fn. 1) Kút, hol a barmokat válúba húzott vízzel itatják. 2) Bizonyos alkalmas fekvésű hely a patakon, folyón, vagy tón, melyhez a barom ivás végett könnyen hozzáfér. Egyszerűen: itató.

BAROMÍZÉK, (barom-izék) ösz. fn. Kóró-, széna-, szalma-, szóval takarmánytöredék, melyet a barom meg nem evén a jászolban, vagy etetőhelyen hagy. Egyszerűen, és rövidebben: izék. *A jóféle, és összevagdalt takarmányból kevés izéket hágy a barom.*

BAROMJÁRÁS, (barom-járás) ösz. fn. 1) Bizonyos útvonal a határban, melyen a csorda legelőre jár. 2) Barázda formára felvágott föld, merre a marha jár. *A baromjáráson keserves dolog akár gyalog akár kocsin vagy lóháton menni.* 3) Vásárra hajtott barmok útja. *Szemcs felé Mátyusföldén nagy baromjárás van.*

BAROMKERESKÉDÉS, (barom-kereskédés) ösz. fn. Szarvasmarhákka üzőtt kereskedés, máskép: marhakereskedés.

BAROMKERESKÉDŐ, (barom-kereskédő) ösz. fn. Aki barmokkal kereskedést üz, máskép: *marhakereskedő.*

BAROMKODÁS, (bar-om-kod-ás) fn. tt. *baromkodás-t*, tb. —ok. Baromi módon élés, az állati ösztönök kielégítése oktalan barmok szokása szerint.

BAROMKODIK, (bar-om-kod-ik) k. m. *baromkod-tam, —tál, —ott.* Baromi módon él, viseli magát; baromi erővel és kitartással dolgozik.

BAROMLAK, (barom-lak) ösz. fn. Általán akol, ól, istálló, tanya, a barmok számára. Több helység neve is; helyr. *Baromlak-ra, —on, —ról.*

BAROMLAKA, (barom-laka) ösz. fn. és helység neve Erdélyben.

BAROMLEGELŐ, (barom-legelő) ösz. fn. 1) Mező, mely barmok legeltetésére van száruva. V. ö. BAROMELŐ. 2) Mindenféle fű, melyen barom élhet. *Néha az ugarok, és tarlok igen jó baromlegelővel szolgálnak.*

BAROMLÉGY, (barom-légy) ösz. fn. Lásd BÖGÖLY és PÖCSIK.

BAROMLOPÓ, (barom-lopó) ösz. fn. Aki másnak barmait, nevezetesen ökreit, teheneit, juhait, disznait stb. orozva elhajtja. Ilyenről szól e népdal: *Szegénylegény vagyok én, tinót, csikót lopok én.* Ide tartoznak a *lókötők* is.

BAROMMÓDON, (barom-módon) ösz. ih. Olyképen, mint barom szokott, baromilag; állati ösztönét követve; durván, oktalanul, otrombán. *Vágyait barommódon kielégíteni. Barommódon neki döszülni.*

BAROMMÓDRA, (barom-módra) ösz. ih. I. BAROMMÓDON.

BAROMMUNKA, (barom-munka) ösz. fn. Igen erős, szerföltt nehéz, vagy sok, illetőleg baromi erővel véghezvihető munka.

BAROMNYÁJ, (barom-nyáj) ösz. fn. I. BAROMCSORDA és NYÁJ.

BAROMORVOS, (barom-orvos) ösz. fn. Orvos, ki különösen a barmok, nevezetesen házi állatok nyavalyáinak megismerésével és gyógyításával foglalkodik, másképen: *baromgyógyász.*

BAROMORVOSISKOLA, (barom-orvos-iskola) ösz. fn. Tanítóintézet, melyben a tanulókat a barmok nyavalyáinak ismerésére, és gyógyítására oktatták.

BAROMORVOSLÁS, (barom-orvoslás) ösz. fn. Barmok, s általán háziállatok, és baromfiak gyógyítása.

BAROMORVOSSÁG, (barom-orvosság) ösz. fn. A barmok nyavalyái ellen használt gyógyszerék nevei.

BAROMÖR vagy **BAROMÖRZŐ**, (barom-ör vagy barom-örző) ösz. fn. Aki egy sereg, csorda, nyáj baromra fölüggyel, azokat legelteti, s a rablók és ragadozó állatok ellen oltalmazza. E nem alá tartoznak: esikós, gulyás, juhász, kanász, kecskepásztor, tehénpásztor, stb.

BAROMPIACZ, (barom-piacz) ösz. fn. Piacz, vagyis vásárhely, vásártér, vásárállás, melyen barmokat, apró marhákat, baromfiakat árulnak.

BAROMPÖCSIK, (barom-pöcsik) ösz. fn. Fulánkos légy, bögöly, mely a barmokat csipkedi, nyugtalanítja, I. PÖCSIK.

BAROMSÁG, (bar-om-ság) fn. tt. *baromság-ot.* 1) Baromi durvaság, kegyetlenség, faragatlanság. 2) Sült ostobaság, butaság.

BAROMTARTÁS, (barom-tartás) ösz. fn. A mezei gazdálkodás egyik ága, mely barmok tenyésztésével s nevelésével foglalkodik; barmászat.

BAROMTENYÉSZTÉS, lásd BAROMTARTÁS.

BAROMUL, (bar-om-ul) ih. Barom gyanánt; *Úgy, mint barmot. Baromul tekinteni a szolgát rút*

bán; *baromul szaklatja alattvalóit*. Abban különbözik a *baromilag* határozótól, hogy ez a mondatban az alanya, *baromul* pedig a tárgyra vitetik.

BAROMÚSZTATÓ, (barom-úsztató) ősz. fn. Alkalmas hely a folyóban vagy tóban, hol barmokat, különösen nyírás előtt juhokat úsztatnak. Egyszerűen: *úsztató*.

BAROMVÁSÁR, (barom-vásár) ősz. fn. Vásár, melyben barmokat, nevezetesen szarvasmahákat, juhokat, lovakat, sertéseket árulnak, másképp: *marhavásár*. Átv. ért. így nevezik a barompiacot is.

BARONA, BARONÁL stb. l. **BORONA, BORONÁL**.

BARONAMEZŐ, l. BORONAMEZŐ.

BÁRÓNÉ, (báró-né) fn. tt. *báróné-t*, tb. —k. Szabatosan szólva am. báró neje, felesége, hitves társa, miszerint báróné minden férjes asszony, akármily rendből származott, ha t. i. férje báró. Különbözik tőle: *bárónő*, azaz, bárói vérből született, bárói családból való nő általán véve. Így különböznek egymástól: herczegnő és herczegnő, grófné és grófnő, színésznő és színésznő, művésznő és művésznő, stb. a lehet valaki grófné, ki saját nemzetségére nézve bárónő.

BÁRÓNŐ, (báró-nő) ősz. fn. tt. *bárónő-t*. Bárói nemzetségből való nő. V. ö. **BÁRÓNÉ**.

BÁRÓS, (báró-s) mn. tt. *bárós-t*, vagy —at, tb. —ak. Báró alakú, formájú; bárói szokásokkal élő, báró szabású.

BÁRÓSÁG, (báró-ság) fn. tt. *báróság-ot*. Bárói rang, bárói méltóság. *Báróságért folyamodni. Báróságra emelni valakit*.

BARÓT vagy **BARÓTH**, székely falu; helyr. *Barót-on*, —ra, —ról.

BARRA, l. BARNABÁS.

BARS, Ó—, ÚJ—, mezővárosok Bars megyében; helyr. *Bars-on*, —ra, —ról. Ha *Bars*, megyét jelent, helyragai: *Bars-ba*, —ban, —ból, mint minden megyevénel.

BARSÁV, (bar-sav) ősz. fn. Vegytani ért. am. állatsav. (Acidum zooticum).

BÁRSONY, fn. és. mn. tt. *bársony-t*, tb. —ok. Finom, puha tapintatu selyem vagy gyapjú szövet, melynek fonák oldala vastagabb szálú. A bársony egymás fölé szőtt ketős fonalból áll. *Virdagos, nyirett bársony. Vörös, fekete, zöld bársony. Bajtós bársony. Selyem, vagy gyapjú bársony. Bársonyba ölléknézni. Puha, mint a bársony. Km. Mint melléknév jelent bársony kelméből való, bársonyhoz hasonlót, finom puhaságút. Bársony ruha. Bársony virág. Bársony kezekék. Bársony csiga, bársony rósea. Illik, mint juhászbundára a bársony folt, mint szemár hátára a bársony nyereg. Km. Néha a régiségben és néhutt ma is: *bársom*.*

Egyezik vele a persa *barsah* (Vullers szerint: *vestis seu panni ex serico et filis laneis contexti species*); továbbá az orosz *barkhat*, szláv *barsun*, német *Barchent*, hellen *σορφήρα, σορφήσιος*, hellen-latin

bysus, stb. Egyébiránt mennyiben polyhos barkáju, gyökre nézve rokon a magyar *barka*, és *bársing* szókhhoz.

BÁRSONYAMARÁNT, (bársony-amaránt) ősz. fn. Amaránt virágok egyik faja. Néhol: *bársonyka*. V. ö. **AMARÁNT**.

BÁRSONYBARNA, (bársony-barna) ősz. mn. Barna bársonyhoz hasonló színű.

BÁRSONYBIGA, (bársony-biga) ősz. fn. Csigafaj, melynek kis gömbölyű ajaka, és hosszú orra vagyon.

BÁRSONYBORSÓ, (bársony-borsó) ősz. fn. l. **BÁRSONYKEREP**.

BÁRSONYCSIGA, (bársony-csiga) ősz. fn. l. **BÁRSONYBIGA**.

BÁRSONYCSINÁLÓ, (bársony-csináló) ősz. fn. Míves, ki bársonyszöveteket készít.

BÁRSONYFESTŐ, (bársony-festő) ősz. fn. Míves, ki bársony szöveteket fest.

BÁRSONYGALLÉR, (bársony-gallér) ősz. fn. Bársony szövetből készült ruhagallér.

BÁRSONYGYÁR, (bársony-gyár) ősz. fn. Gyár, melyben selyemből, vagy gyapjúból bársony szöveteket készítenek.

BÁRSONYKA, (bársony-ka) fn. tt. *bársonykái*. L. **BÁRSONYAMARÁNT**, másképp: **TARAJFÜRT**.

BÁRSONYKALAP, (bársony-kalap) ősz. fn. Bársonyszövetből készült, vagy bársonnyal behúzott kalap.

BÁRSONYKEFE, (bársony-kefe) ősz. fn. Finom puha szőrből való kefe, melyet bársony kelmék és ruhák tisztítására használnak.

BÁRSONYKEREP, (bársony-kerep) ősz. fn. A kerepek neméhez tartozó növényfaj, melynek virágai sötét bársonzsínűek, másképp: *bársonyborsó, cipőse virág*. (Lotus tetragonolobus).

BÁRSONYKŐ, (bársony-kő) ősz. fn. Vörös bársonyhoz hasonló színű kő. (Porphy).

BÁRSONYKÖNTÖS, (bársony-köntös) ősz. fn. Bársony kelméből készített köntös.

BÁRSONYMELLÉNY, (bársony-mellény) ősz. fn. Mellény bársony szövetből.

BÁRSONYNEMŰ, (bársony-nemű) ősz. mn. Bársonyhoz hasonló, bársonyféle. *Bársonymű szövetek*.

BÁRSONYNYEREG, (bársony-nyereg) ősz. fn. Bársonyszövettel bevont nyereg.

BÁRSONYOS, (1), (bársony-os) mn. tt. *bársonyos-t*, vagy —at, tb. —ak. Bársonnyal díszített, kivarrott, bevont, szegett. *Bársonyos pamlagok, székek. Bársonyos kalap, ruha*.

BÁRSONYOS, (2), falu Veszprém vármegyében; tt. *Bársonyos-t*, helyragokkal: *Bársonyos-ra*, —on, —ról. Van ily nevű kis folyó is Abadiban, mint a Hernád egyik ága.

BÁRSÓNYPUHA, (bársony-puha) ősz. fn. Finom, puha tapintatú, mint a bársony. *Bársonypuha kacsók*.

BÁRSONYRÓZSA, (bársony-rózsa) ösz. fn. Rózsafaj, melynek bársony formájú levelei vannak.

BÁRSONYRUHA, (bársony-ruha) ösz. fn. Általán mindenféle öltöny bársonyból. *Drága, vörös, fekete, kék bársonyruha.*

BÁRSONYSIPKA, (bársony-sipka) ösz. fn. Bársony kelméből varrott sipka.

BÁRSONYSZALAG, (bársony-szalag) ösz. fn. Szalagbársonyból. *Bársonyszalaggal szegélyezett köntös.*

BÁRSONYSZÍN, (bársony-szín) ösz. fn. és mn. Világos vörös szín, bíbor szín.

BÁRSONYSZINÜ, (bársony-szinü) ösz. mn. Világos vörös bársonyhoz hasonló színü, bíbor színü. *Bársonyszinü kalpag, mente, naárdg.*

BÁRSONYSZOVÁTA, (bársony-szováta) ösz. fn. Szövőszék, melyen bársonyféle kelméket szőnek.

BÁRSONYSZÖVŐ, (bársony-szövő) ösz. fn. Takács, ki szövészeiken bársonyt készít.

BÁRSONYTAKÁCS, I. **BÁRSONYSZÖVŐ**.

BÁRSONYTAPINTATÚ, (bársony-tapintatú) ösz. mn. Minek illetése oly gyöngye puha érzést gerjeszt, melyet a bársonyé. *Bársonytapintatú mentalevél. Bársonytapintatú kéz.*

BÁRSONYTARAJFÜRT, (bársony-taraj-fürt) ösz. fn. Növényfaj a tarajfürtök neméből, piros bársonyszínű virágokkal. (*Celosia coccinea*).

BÁRSONYÜRÖM, (bársony-üröm) ösz. fn. Növényfaj a nézsit neműek közül, máskép: *kerti csiprus*. (*Santolina chamaecyparissus*).

BÁRSONYVIRÁG, I. **BÁRSONYTARAJFÜRT**.

BARSVÁRMEGYE, (Bars-vár-megye) ösz. fn. A Dunán inneni kerület egyik vármegyéje, melynek székhelye Aranyos-Marót.

BART, falu Esztergom vármegyében; helyragokkal: *Bart-ra, —on, —ról.*

BARTA, férfi kn. tt. *Bartát*. A *Bartholomaeus* szó rövidített alakja, máskép: *Bertalan, Bartal, Bartalos, Bartók, Barton, Berta, Bertus, Berczi*.

BARTAN, (bar-tan) ösz. fn. Az állatot jelentő *bar* értelmében, I. **ÁLLATTAN**.

BÁRTFA, kir. város Sáros vármegyében; helyr. *Bártfa-ra, —n, —ról.* — **ÚJFALU**, helység ugyanott; helyr. *Bártfa-Újfalu-ba, —ban, —ból.*

BÁRTFALU, helység Máramaros megyében; helyragokkal: *Bártfalu-ba, —ban, —ból.*

BÁRTHÁZA, falu Beregh megyében; helyr. *Bártházá-n, —ra, —ról.*

BARTÓK, keresztnév I. **BARTA**.

BARTOSFALVA, helység Sáros megyében; helyr. *Bartosfalvá-n, —ra, —ról.*

BARVÉSZ, (bar-vész) ösz. fn. Baromvész, baromdög, baromdögvész.

BÁRZING, fn. tt. *bárzing-ot*. L. **BÁRZSING**. 2).

BÁRZSING, fn. tt. *bárzsing-ot*. 1) Táj- és orvosi nyelven am. nyelögege. Ugyanaz a hellen *βαρύς* szóval. 2) A menták neme alá tartozó növényfaj, melynek levelei hosszukásak, hegyes fűrészfogúak, fehérek

és molyhosak, s bársony tapintatúak, minélfogva a *bársony* szóval rokon eredetűnek látszik.

BÁRZSINGBÉNULAT, (bárzsing-bénulat) ösz. fn. Nyeldekklő gége bénulása. (Pharyngolysis).

BÁRZSINGEDÉNYÉK, (bárzsing-edényék) ösz. fn. A nyelögege alkatrészei, ú. m. *garat, rekesz, gyomornyíl*.

BÁRZSINGFONAT, (bárzsing-fonat) ösz. fn. A nyelögege szövete.

BÁRZSINGLIK, (bárzsing-lik) ösz. fn. Lik, melyen az étel ital a bárzsinon azaz nyelögegén lemegy.

BÁRZSINGLOB, (bárzsing-lob) ösz. fn. Nyelögege gyuladása.

BÁRZSINGMETSZÉS, (bárzsing-metszés) ösz. fn. Sebészi műtét, mely a bárzsinon annak bizonyos kórállapotában vitetik véghez.

BÁRZSINGNYILÁS, (bárzsing-nyilás) ösz. fn. A nyelögege torkolata.

BÁRZSINGSÉRV, (bárzsing-sérv) ösz. fn. A nyelögege bizonyos kórállapota, mely sérv alakban mutatkozik. V. ö. **SÉRV**.

BÁRZSINGSIPOLY, (bárzsing-sipoly) ösz. fn. Bárzsinba magát beevő csőfékely.

BÁRZSINGSZÉLHÜDÉS, (bárzsing-szélhüdés) ösz. fn. Nyelögege szélhüdése.

BÁRZSINGTÁGITÓ, (bárzsing-tágító) ösz. fn. Sebészi eszköz, mely bárzsinmetszésnél használtatik.

BÁRZSINGTAKARÍTÓ, (bárzsing-takarító) ösz. fn. Sebészi eszköz, idegen testek kivételére a bárzsinból.

BASA, fn. tt. *basát*. Közvélemény szerint nálunk a török világban meghonosodott szó, mely tartományi főnököt, vezért, várparancsnokot jelent. *Budai, temesvári, belgrádi basa*. Törökös kiejtéssel, helyesebben: *pasa*. Egyébiránt a haramiák főnökének, kapitányának neve a törökbirodalmi népek nyelvéen: *harambasa*. Törökül *bas* am. fej.

BASADOHÁNY, (basa-dohány) ösz. fn. Apró levelű s igen erősféle török dohány.

BASAHARCE, népes pusztá Esztergom megyében; helyr. *Basaharcs-on, —ra, —ról.*

BASAHALOM, népes pusztá Szabolcs megyében; helyr. *Basa-halmon, —halomra, —halomról.*

BASAL, falu Somogy megyében; helyr. *Basal-on, —ra, —ról.*

BASARÓZSA, (basa-rózsa) ösz. fn. I. **RÓZSA**—**BAZSAL**.

BASASÁG, (basa-ság) fn. tt. *basaság-ot*. 1) *Basa*, vagy inkább *pasa* hatósága alatt levő tartomány. 2) Basai rang, méltóság. V. ö. **BASA**.

BÁST, Ó—, **EGYHÁZAS**—, helységek neve Nógrád és Gömör megyékben; tt. *Bást-ot*, helyragokkal: *Bást-ra, —on, —ról.*

BÁSTYA, (1), fn. tt. *bástyát*. Hadi erősséghez tartozó épületmű, köből, földből stb. Szorosabb értelemben: az *erdőnek* azaz vārerősségnek kitünőbb szögein kigörbedő vármű, földből felhánnya, kivülről falbélzettel ellátva, s többnyire négy vonalból áll, úgy-

mint: két homlokzattól, és ugyanannyi oldalzattól. *Egyesortű* bástya, ha oldalzatai egyenes vonalúak; *lapos* bástya, ha az egymáshoz tartozó *torkozatok* egy vonalban fekszenek. *Elkülömtett* bástya, melyet az erőd közép falzatától árok választ el. *Kurtított* bástya, melynek begörbödő szöge van. *Összetett* bástya, ha a sokszög öszvevágó oldali egyenetlenek. *Rendszeres* bástya, mely szabályszerű mértékben épült. *Rendszeretlen* bástya, melynek nincs torkozatszöge, s egyik oldalzata sokkal rövidebb a másikkal. *Főbástya* egy homlokzattal és egy oldalzattal. *Kettős* bástya, ha egyik a másik hegyébe van építve, ami dombzatokra rakott erődöknél szok történni. *Tömör* bástya, ha annak egész belső füre a falzat fölszínéig földdel van megtömve; ellenkező esetben: *ürbástya*. *Bástyafok*, a bástya két homlokzatának egybevágása, melyen ha torony van, az *bástyatoronymak* nevezetik. *Bástyát hányni*, *bástyát tölteni*, *bástyára törni*, *rontani*, *rohanni*; a *bástyát meghágni*, *megmászni*, *fölvettetni*. *Erős*, mint a bástya. Km.

A régi frank nyelven *bastir* annyit tett, mint a mai francia: *bâtir* (építeni); innen lett a francia *bastion*, olasz *bastia*, s ebből közvetlenül a magyar *bástya*.

BÁSTYA, (2), falu Erdélyben Hunyad megyében; helyr. *Bástyán*, —*ra*, —*ról*.

BÁSTYABOLT, (bástya-bolt) ösz. fn. Bástyák alatti üreg, mely lakhelyet is nyújt, s eleségtárul, s általában hadi szerek rakhelyéül is szolgál (casematte). A győri kőnép nyelvén *kásamáttra*, Zemplénben *kásamátta*.

BÁSTYAÉL, (bástya-él) ösz. fn. Axon szög, melyen a homlokzat és oldalzat vonalai öszvevágának l. **BÁSTYA**.

BÁSTYAFOK, (bástya-fok) ösz. fn. l. **BÁSTYA** szó alatt.

BÁSTYAFÜL, (bástya-fül) ösz. fn. lásd **BÁSTYAVÉD**.

BÁSTYAGÁT, (bástya-gát) ösz. fn. Gátforma töltés árokkal ellátva, melyet egyes várműveknek, vagy mezőváraknak tökélyesebb védelmére készítenek.

BÁSTYÁS, (bástya-as) mn. tt. *bástyás-i*, vagy —*at*, tb. —*ak*. Bástyával erősített, ellátott. *Bástyás várerőd*.

BÁSTYASZÖG, (bástya-szög) ösz. fn. A bástyahomlokzat és oldalzat vonalainak egybevágása. l. **BÁSTYA** alatt.

BÁSTYATORONY, (bástya-torony) ösz. fn. lásd **BÁSTYA** alatt.

BÁSTYAVÉD, (bástya-véd) ösz. fn. Ha a mellvédek a bástyán kifelé görbednek, bástyavéd vagy bástyafül a nevök. V. ö. **MELLVÉD**.

BÁSTYÁZ, (bástya-az) áth. m. *bástyás-tam*, —*tál*, —*ott*, par. —*s*. Bástyával erősít, kerít. *Bástyásni a várt*.

BASZ, áth. m. *basz-tam*, —*tál*, —*ott*. Nővel köszül. Az illető személyt tárgyessel vonzza. Aljas kifejezés, valamivel szelidebb kifejezéssel *bak* vagy *fű*. Egyezik vele a hellen *βαβάζω*. V. ö. **BEZ**, elvont gyök.

BASZÁRKA, fn. tt. *baszárkát*. Somogy és Baryányban am. tarisznya, oldalra vetett tarisznya. Gyöngyösön: ujjatlan ködmen. Franciaül *besace* am. általvető, előfordul a vend nyelvben is *baszaga*, *biszaga*.

BASZIK, (basz-ik) k. l. **BASZ**.

BÁSZLI, (bá-m-ész-li) mn. tt. *bászli-t*, tb. —*k*, vagy —*ak*. Együgyü, bambá, bákó, mamlassz, haszonlatlan gyáva. Dunántuli tájszó.

BÁSZLISÁG, (bám-ész-li-ság) fn. tt. *bászliságot*. Bambaság, mamlasszág, együgyü málészájúság.

BASZOS, (basz-os) mn. tt. *baszos-t*, vagy —*at*, tb. —*ak*. Fajtalan, kurvás. Aljas kifejezés.

BASZUTA, (basz-u-ta) mn. tt. *baszutat*. Buta, együgyü, élhetetlen ember. Székely és tiszavidéki tájszó. Aljas kitétel. Azon szók osztályába tartozik, melyek a bámulást, vagy ostobaságot jelentő *ba*, *bá* gyökből származnak. V. ö. **BÁ**.

BÁT, (1), mezőváros Bars vármegyében; tt. *Bát-ot*, helyr. *Bát-ra*, —*on*, —*ról*.

BÁT, (2), elvont gyöke *bátor* szónak, és származékainak. Egyezik vele a héber בָּטָח (batah), mely am. bátornak biztosnak lenni. *Bátor* régi oklevelekben előfordul *bahatur*, *batur*, *bathor*, *bothur*, *baatur* alakokban. 2) Több helynevek gyöke, mint: *Báta*, *Bátka*, *Bátöny* stb.

BATA, falu Fehér vármegyében; helyr. *Bát-ra*, —*n*, —*ról*.

BÁTA, (1), fn. tt. *bátát*. Így nevezik némelyek az frónt, vagy köznyelven szólva plajbászt. Csakugyan 'plajbász' szóból látszik egybehúzottnak.

BÁTA, (2), **KIS**—, helynév Arad megyében; helyr. *Bát-n*, —*ra*, —*ról*.

BÁTA, (3), mezőváros Tolna vármegyében; helyragokkal: *Bát-ra*, —*n*, —*ról*.

BATÁR, fn. tt. *batár-t*, tb. —*ok*. 1) Űveges úri díszhintó. Eredetije a francia *bátarde*. 2) Falu neve Ugocsa vármegyében; helyr. *Bátár-ra*, —*on*, —*ról*.

BÁTASZÉK, (Báta-szék) mezőváros Tolna vármegyében; helyr. *Bátaszék-re*, —*én*, —*ról*.

BATÉ, falu Somogy vármegyében; helyr. *Báté-ra*, —*n*, —*ról*.

BATFA, falu Ungh megyében; helyr. *Bátfa-n*, —*ra*, —*ról*.

BÁTHOR, helynevek, l. **BÁTOR**.

BATIDA, puszta Csongrád megyében; helyragokkal: *Batidá-ra*, —*n*, —*ról*.

BATIZ, (1), fő és mn. tt. *batis-t*, tb. —*ok*. Fínom, vékony szálú gyolcsnem, és ami ily gyolcsból való. *Batis üng*, *batis szebbevaló*, *batis nőruha*. Másképp: *patyolat*. Eredetileg francia *batieste*.

BATIZ, (2), faluk Szathmár és Hunyad megyékben; helyr. *Batis-on*, —*ra*, —*ról*.

BATIZFALVA, helység Szepes megyében; helyragokkal: *Batizfalvá-ra*, —*n*, —*ról*.

BATIZGYOLCS, (batiz-gyolcs) ösz. fn. lásd **BATIZ**.

BATIZHÁZA, falu Erdélyben Alsó-Fehér megyében; helyr. *Batizháza-n*. —*ra*, —*ról*.

BATIZSZÖVŐ, (batiz-szövő) ösz. fn. Takács, vagy gyáros, aki batizt sző.

BATKA, (bat-ka) fn. tt. *batkát*. Fillérmű legkisebb pénzdarab, mely ma már nincs keletben. Átv. ért. jelent csekélységet, igen keveset, semmit. *Nem ér egy batkát*. Km. Eredetileg: *babka*, mintegy kis babhoz hasonló.

BÁTKA, puszta Nógrád vármegyében és faluk Gömör megyében (ALSÓ—, FELSŐ—); *Bátká-ra*, —n, —ról.

BATLA, (bot-la vagy bot-ló) fn. tt. *batlát*. Fekete szalonka. Alsó tiszavidéki szó. Fajai: ibisz batla, veres batla, magyar batla.

BÁTOK, l. **BÁDOG**.

BÁTOKOS, (bátok-os) fn. és mn. l. **BÁDOGOS**.

BÁTON, faluk Hunyad és Belső-Szolnok megyékben; helyr. *Báton-ba*, —ban, —ból.

BÁTONY, faluk neve Heves vármegyében; helyragokkal: *Bátöny-ba*, —ban, —ból.

BATONYA, (bat-ony-a?) fn. tt. *batonyát*. Madár neve. Talán egy a batlával, l. **BATLA**.

BÁTONYA, falu Csanád vármegyében; helyr. *Bátönyá-ra*, —n, —ról.

BÁTOR, (1), (bát-or) mn. tt. *bátor-t*, vagy *bátorat*, tb. *bátorok*, vagy *bátrak*. 1) Aki önjerejében bízva veszélytől nem fél, könnyen meg nem ijed, ennél fogva akadályokkal, nehézségekkel, de kivált életfenyegető vészszel szembeállani mer és kész. A bátor ember erejének öntudatából cselekszik, mely ha nagyobb fokra hág, *merész*, s még nagyobb fokon, *vakmerő*, l. ezeket. *Bátor legény*, *bátor ember*, *bátor vitéz*. *Nem kell bátornak bízattás*. Km. *Bátor a kemencze mögött*. Km. 2) Biztos, veszély nélküli. *Bátor hajózás*, *kocsizás*. *Bátor járás*. *Erre nem bátor az utazás*.

Mint kedélyi állapotra vonatkozó eredetileg indulatszóból származottnak látszik, mint a szintén ővel kezdődő *böss*, *boszu*, *bámul*, *bánt* stb. Egyébiránt egyezik vele a mandsu *baturu*, s rokonnak tekinthető a német *bieder*, a régi felső német nyelvben *piderp*, *pidirb*, melyek a német nyelvészek szerint *bátor*, *vitéz* értelemben is vétetnek. L. **ADELUNG**. Előjön a szláv nyelvekben is *batur*, *batriv*, *bedor*, szintén rokon értelemben. Némelyek ide sorolják az olasz *bravo*, francia *brave*, s latin *probus* szókat.

BÁTOR, (2), (bát-or) ksz. Ugyanaz a főntebbi melléknévvel, s körülbelül ezt jelenti: *bizonyos*, *bátran állítható*; pl. *bátor* (bizonyosan, igazán, bátran állíthatni, hogy) *nagy teher a szegénység: mindazáltal inkább akarok szegényül, de becsületesen élni, mint gadagon s gonoszul*. „Ehhez hozzá mene a róka, és mondta neki, hogy bátor (= bizon) semmit ne kevélykednék.” Pesti Gábor meséi. Előtoldással: *ámbátor* l. **BÁR**. Heltai Gáspárnál többször előfordul nógató értelemben, mintha volna bátran azaz nosza (wohlan): *bátor: menj elől, maradj ott bátor, bátor ám vidd el*. Így Faludi Ferencznél is: „Bátor! ha itt megváltok, visszatérek.” „Menjünk el bátor” Nádor-codex.

BÁTOR, (3), több helyek neve Abaúj, Bihar, Heves, Szabolcs megyékb. helyr. *Bátor-ba*, —ban, —ból.

BÁTORBIZON, (bátor-bizon) ösz. indulatszó. Tájécsólás, s am. épenbizon, akár komolyan, akár gúnyosan véve.

BÁTORGAT, (bát-or-og-at) gyak. áth. m. *bátorgat-tam*, —tál, —ott, par. *bátorgass*. Biztat, merényre buzdít valakit. Szokottabban: *bátorítgat*.

BÁTORÍT, (bát-or-ít) áth. m. *bátorít-ott*. Bátorra tesz, bátorságra gerjeszt; félenkséget osztat; kedvet ad valamire. *Felbátorít, nekibátorít, megbátorít*. „Az szizeknek haláláról bátorétanája“ azaz vigasztalná. Nádor-codex.

BÁTORÍTÁS, (bát-or-ít-ás) fn. tt. *bátorítás-t*, tb. —ok. Biztatás neme, mely által valakit bátor tettek végrehajtására nógatunk, illetőleg félelmét osztatjuk, nehéz vállalatra ösztönözzük.

BÁTORÍTÓ, (bát-or-ít-ó) mn. tt. *bátorító-t*, tb. —k. Általán ami által valaki bátorra tétetik, ereje öntudatához jutva félenksége oszlik, s nehéz tettek, illetőleg veszély elleni elszánásra buzdúl. *Bátorító beszéd*. *Bátorító körülmények*.

BÁTORKESZI, (Bátor-keszi) ösz. fn. és mv. Esztergom vármegyében, tt. *Bátorkeszi-t*, helyragokkal: *Bátorkeszi-re*, —n, —ről, vagy *Bátorkeszi-be*, —ben, —ből.

BÁTORKODÁS, (bát-or-kod-ás) fn. tt. *bátorkodás-t*, tb. —ok. Némi merénnyel, elszánással járó cselekvés, melynek különböző fokozatai vannak. L. **BÁTORKODIK**.

BÁTORKODIK, (bát-or-kod-ik) k. m. *bátorkodtam*, —tál, —ott. 1) Valamit erejének öntudatából, veszélytől nem félve, magát elszánva teszen. *Bátorodik egyszerre kettővel megbirkózni*. *Bátorodik veszélyes útnak indulni*. 2) Túlmerészen, vakmerően vagy szemtelenül mer valamit tenni. *Hogy bátorodol fegyvertelenül mer valamit tenni*. *Nyilvános gonosztevő léttre becsületes emberek társaságába menni bátorodik*. *Nagyra bátorodik, azaz vetemedik*. Nádor-codex. 3) Előre föltett engedelemmel, némi bizalommal tesz valamit. *Bátorodom önt valamire kérní*. *Bátorodtam kegyednek kedveskedni*. *Bátorodom önt valamire kérní*. *Bátorodtam kegyednek kedveskedni*. *Bátorodom önt felszólítani*. Ez értelemben az udvarias társalgási nyelv kifejezései közé tartozik. (Németül: ich bin so frei).

BÁTORODÁS, (bát-or-od-ás) fn. tt. *bátorodás-t*, tb. —ok. A léleknek azon állapota, midőn az aggasztó, félelmes képzeteket legyőzvé, bizni kezd magában. *Nekibátorodás*.

BÁTORODIK, (bát-or-od-ik) k. m. *bátorodtam*, —tál, —ott. Önjerejében bizakodni kezd; leteszi félelmét s merényes cselekvényre gerjedez. *Nekibátorodni*. *Megebátorodni*. *Szütség idején a gyáva is megebátorodik*. Km.

BÁTORÓLTATIK, (bát-or-ól-tat-ik) külsz. m. *bátoróltattam*. Előjön a Münchener codexben. „És szellettal bátoroltatik vala“ (confortabatur). A bécsi co-

dexben : ,bátorodott' am. confortatus est, és áthatólag ,bátorejt' = confortare.

BÁTORSÁG, (bát-or-ság) fn. tt. *bátorság-ot*.

1) Önerő tudatából származó indulat, mely a veszélyektől vissza nem retten. *Bátorság a harcban, tengeren, nagy tervek kivételében. Férfiás, katonai bátorság. Bátorságot mutatni, tettezni, színleni. Valódi, igazi, elszánt bátorság.* 2) Kedv valamely merényre, nagy tette. *Kinek van bátorsága velem szembeállni? Ha nincs bátorságod, ne jöjj ide.* 3) Biztosság, azaz oly körülmények együttléte, melyek minden félelmet, aggodalmat megszüntetnek. *As erbe gátak bátorságba helyezik a vízmelléki lakosokat. Hol nincsen rendőrség, bátorság sincsen. Hála isten, mi bátorságban vagyunk.* 4) Elszántság. *Bátorság, légy velem!*

BÁTORSÁGLEVEL, (bátorság-level) ősz. fn. Biztosító hiteles irat, mely szerint valakinek bizonyos helyen általutazni, megjelenni vagy tartózkodni sérelem nélkül szabad.

BÁTORSÁGOS, (bát-or-ság-os) mn. tt. *bátorságos-t* vagy *-at*, tb. — *ak*. Biztos, félelem nélküli, veszedelemmel nem ijesztő. *Bátorságos vidék, utazás, kocsiúts. Falu nevében kardot kötni nem mindenkor bátorságos. Km. Nem minden jégen bátorságos jární. Nagy hullámsákor kis csónakon menni nem bátorságos.*

BÁTORSÁGOSAN, (bát-or-ság-os-an) ih. Bizton, félelem nélkül, veszélytől nem tartva. *Erre bátorságosan mehetsz, nincs mitől félned.*

BÁTORSÁGOSÍT, (bát-or-ság-os-ít) áth. m. *bátorságost-tott*. Biztosít, biztossá tesz; félelmisségtől megóv.

BÁTORSÁGOSÍTÁS, (bát-or-ság-os-ít-ás) fn. tt. *bátorságosítás-t*, tb. — *ok*. Biztosítás, félelemtől megóvás, kártétel vagy veszély elleni mentesítés.

BÁTORSÁGOSÍTÓ, (bát-or-ság-os-ít-ó) mn. tt. *bátorságosító-t*, tb. — *k*. Ami vagy aki biztosságba helyez, félelemtől megóv, kár, veszély ellen mentessé tesz. *Utazókat bátorságosító intézkedés.*

BÁTORSÁGOSÍTVÁNY, (bát-or-ság-os-ít-vány) fn. tt. *bátorságosítvány-t*, tb. — *ok*. Jogtudományi ért. am. biztosítólevél, biztosítvány. (Literae assecutoriae).

BÁTORSÁGOST, (bát-or-ság-os-t) ih. Régies, e helyett: bátorsággal, mint: örömet = örömmel. „*En jó leányom bátorságot mivelkögygyél.*“ Nádor-codex. (Szent Sóna asszony életi).

BÁTORSÁGTALAN, (bát-or-ság-talan) mn. tt. *bátorságtalan-t*, tb. — *ok*. 1) Aki nem mer, ki önerében nem bízik, félékeny. 2) Ami nem biztos, kár, veszély ellen nincs megóva. *Bátorságtalan átjárás a visen, bátorságtalan utazás.* Határozóilag: bátorság nélkül.

BÁTORSÁGTALANSÁG, (bát-or-ság-talanság) fn. tt. *bátorságtalanság-ot*. Bátorsághiány.

BÁTORSZIVÜ, (bátor-szivü) ősz. mn. Kinek szíve helyén van, ki meg nem ijed a maga árnyékától, veszélytől nem félő *Bátorszívü katona.*

BÁTORSZIVÜLEG, (bátor-szivüleg) ősz. ih. Önerében bizva, nem félve, veszélytől nem rettegve, elszánt akarattal. *Bátorszivüleg nekirohanni a veszélynek.*

BÁTORSZIVÜSÉG, (bátor-szivüség) ősz. fn. Eltökélett akarat, lelki erő, mely veszélytől vissza nem retten.

BÁTORTALAN, (bát-or-talan) mn. tt. *bátortalan-t*, tb. — *ok*. 1) Félelme, nyúlászivü, mindenütt veszélyt látó. 2) Szemérmes, szégyenlős. *Bátortalan falusi gyermek, bátortalan menyasszony.* Határozóilag am. bátortalan módon, bátortalanul. L. est.

BÁTORTALANÍT, (bát-or-talan-ít) áth. m. *bátortalanít-ott*, par. — *s*, hatn. — *ni* vagy — *ani*. Bátortalaná tesz, holmi veszélyek emlegetése előterjesztése által ijesztget valakit.

BÁTORTALANÍTÁS, (bát-or-talan-ít-ás) fn. tt. *bátortalanítás-t*, tb. — *ok*. Cselekvés, mely által valakit bátortalaná tesznek.

BÁTORTALANKODIK, (bát-or-talan-kod-ik) k. m. *bátortalankod-tam*, — *tál*, — *ott*. Nincs elegendő bátorsága, félékenység miatt nem mer, nem bízik erejéhez.

BÁTORTALANSÁG, (bát-or-talanság) fn. tt. *bátortalanság-ot*, tb. — *ok*. 1) Félékenység, önerében nem bizás, elszáunást igénylő tettektől visszarettenés. 2) Szégyenlős, szemérmeskedő tulajdonság.

BÁTORTALANUL, (bát-or-talan-ul) ih. 1) Félelmen, gyáván, magába nem bizva, veszélytől tartva. *Bátortalanul viselni magát az útközvet előtt.* 2) Szemérmesen, szégyenlősen.

BÁTORUL, (bát-or-ul) ih. Bátran, félelem nélkül. **BÁTORÚL**, (bát-or-úl) önh. m. *bátorul-t*. Bátorra lesz, bátorodik, merni kezd. *Nekibátorul.*

BÁTOS, mezőváros Erdélyben, *tt. Bátos-t*, helyragokkal: *Bátos-ra*, — *on*, — *ról*.

BÁTÖR, (bát-ör) ősz. fn. Így nevezik némelyek a közbátorságra felügyelő rendőröket.

BÁTRAG, (bát-or-ag) fn. tt. *bátrag-ot*. Vegytani új szó, am. oxydum wismuthi.

BÁTRAN, (bát-or-an) ih. 1) Önerében bizva, merve, merészen. *Menj neki bátran. Viseld magadat bátran. Bátran legények! Csak bátran!* 2) Biztosan, félelem, veszély nélkül. *Erre bátran járhatok-kelhetek. Bátran rám bízhatod magadat.* 3) Kétkedés nélkül, bizonyosan. *Asi bátran híheted. Bátran merem állítani.*

BÁTRANY, (bát-or-any) fn. tt. *bátrany-t*, tb. — *ok*. Vegytani ért. wismuthum, azaz igen törekeny félfém, vörösbe átmenő fehérsárga színnel. Újabbán: *keneny.*

BÁTRANYKÉNET, (bátrany-kénet) ősz. fn. Sulfuretum wismuthi. V. ö. **BÁTRANY** és **KÉNET**.

BÁTRANYREMEKLET, (bátrany-remeklet) ősz. fn. Vegytani nyelven am. Magisterium wismuthi.

BÁTTA, több helység neve; helyragokkal: *Bát-tán*, — *ra*, — *ról*.

BÁTAN, (bát-tan) ősz. fn. Tan, mely a közbátorság föntartására szükséges intézkedési szabályo-

kat tárgya. Különösen *orvosi báttan*, mely a közegészségre vonatkozik. (Politia medica).

BATTYÁN, több helyek neve; helyragokkal: *Battyán-ba*, —*ban*, —*ból*.

BATU, (bat-u) fn. tt. *batu-t*, tb. —*k*. 1) Lepe-dőféle takaróruha, melybe elszállítani való holmit, czeleczulát, podgyászt, stb. beletakargatnak, s melyet rendszeren a gyalogmenők nyakba akasztva szoktak hordani. *Batuba kötni az ágynéműt. Batut czepleni a hátán. Batuban fület vinni haza. A kis gyermeket batuba tenni. Mindene belefér egy batuba.* Jászságban így is nevezik: *ponyecz*. 2) Maga azon csomag, göngyöleg, mely ilyképen együvé van kötve. *Főladni a batut. Meggömbödni a batu alatt.*

Mennyiben a *batu* teherkatorót, illetőleg takaróba burkolt terhet jelent, hasonló a hellen *βάρυμα* (teher), továbbá a francia *bat* és olasz *basto* (teherhordó nyereg és állat) s a szláv *batoh*, *bastoh* szókhoz. Egyébiránt belső családi rokonításból kiindulva, egyeznek vele a magyar: *bátor*, *bútyor*, *bugyor*, *bugyola*, *motyó*, *mutya*, *podgyász*, s minthogy a *batu* csomagba kötött, tekergetett, betakart holmit jelent, családi rokonságban vannak vele azon *bod*, *bogy*, *bongy*, *déngy* gyökszók, melyek származékai valami gömbölyűt, csomóalakút, göngyölyítettet jelentenek. V. ö. **BOGY**, **MOGY**.

BATUS, (bat-u-os) mn. tt. *batus-t*, vagy —*at*, tb. —*ak*. Aki *batut* visel, *batuban* visz valamit, *batyus*, *bugyros*. *Batus zsidó*, *kupecz*. *Batus asszony*.

BÁTY, eredeti régi alakú főnév, a köz divatu *bátya* értelmében, t. i. az a utóbb járult hozzá, mint az *ap*, *any*, *aty*, szókból lett: *apa*, *anya*, *atya*. Mindezek, valamint a *néne* és *öcs* a harmadik személyű birtokragot az egyszerűbb alakban veszik föl: *bátyja*, *apja*, *anyja*, *atyja*, *nénje*, *öccse*. Egyébiránt még tájszokásilag hallani: *Isók báty!* *János báty!* *Ez a ház Ferencz bátyé,* amaz *pedig Mihály bátyé. Menjünk Imre bátyékhoz.* Székelyesen: *bá*.

Véleményünk szerint egy származásu az *aty atya* szóval, *b* előtéttel: *baty*, *báty*, mint: *apa papa*, *ata tata*, *ama mama*, *anya nyanya*, *eme*, *ene nene*, *néne* szintén előtétések. A *báty* t. i. mintegy atyához hasonló, nálunk öregebb vérrokon. Így a görög *πατήρ* (nagy bátya) is a *πατήρ* (atya) szótól eredett. V. ö. **BACSÓ**. Különben, mint némely vérrokonági ősi nevek, más nyelvekben is némi változattal előfordul, milyenek a szláv *batykó*, *batyuskó*, latin *frater*, stb.

BÁTYA, (1), (báty-a) fn. tt. *bátyát*. Eredetileg mint fentebb érintők, *báty*, esonkítva székelyesen: *bá*. Személyr. *bátyám*, *bátyád*, *bátyja* (nem, bátyája), *bátyánk*, *bátyátok*, *bátyjok* (nem: bátyájok, sem: bátyjuk), *bátyám*, *bátyáid*, *bátyjai*, *bátyáink*, *bátyáitok*, *bátyjaik*. Általánosam am. nálunk korosabb férfi, akár rokonunk, akár nem. Így nevez a köz magyar minden öregebb férfit. *Honnan jön kend bátyám?* *Kérem bátyám uramat.* *Engedjen meg édes bátyám.* Ez értelemben bizodalmas és megtisztelő nevezet. *Nincs a had-*

ban semmi Péter bátya. Km. Szorosabb értelemben nálunk idősebb atyafi, vérrokon. *Nagybátya*, *apabátya*, *anyabátya*. Legszükébb ért. öregebb férfi testvér, máskép: *testvérbátya*. Némely vidéken, nevezetesen alsó Vágmelléken a szolgák és szolgáléányok bátyám uramnak hívják gazdáikat, valamint asszonyaikat némém asszonynak. Újabb időben udvarias szólításoknál divatba jött az ősi és tiszta magyaros *bátyám uram* helyett így szólani: *uram bátyám*, mi már az alsóbb rendűekhez is átszivárogván jóformán meghonosodott. Elemzését illetőleg **I. BÁTY**.

BÁTYA, (2), falu Pest megyében; helyragokkal: *Bátyá-n*, —*ra*, —*ról*.

BÁTYÁZ, (báty-a-az) áth. m. *bátyáz-tam*, —*tál*, —*ott*, par. —*s*. Valakit bátyjának nevez, *bátya* czímmel szólít. *Engem ne bátyázz, mert ifjabb vagyok nálad.* Képzésre nézve olyan mint: *komáz*, *kendéz*, *magáz*.

BATYK, falu Szala megyében; helyr. *Batyk-on*, —*ra*, —*ról*.

BÁTYÓ, (báty-ó) fn. tt. *bátyó-t*, tb. —*k*. Öreg bátya. Bizodalmasabb szólítási czím. Olyan mint: *apó*, *anyó*. „Húzza kend meg, bátyó, rekedt hegedűjét.“ Vőfélköszöntés.

BATYOK, falu Abaújban; helyr. *Batyok-on*, —*ra*, —*ról*.

BATYU, I. **BATU**.

BÁTYÚ, falu Beregh megyében; helyr. *Bátyú-ba*, —*ban*, —*ból*.

BATYUS, I. **BATUS**.

BÁV, elvont gyöke *báva*, *bávul* stb. szókknak. A *bám* gyökkel azonos. I. **BÁ**.

BÁVA, (báv-a) mn. tt. *bávát*, tb. *bávák*. Bamba, bászli, bámészzkodó, szájtáti, illetőleg buta, ostoba. Gyöke a szájtátó *bá*.

BÁVÁSZKODIK, (báv-ász-kod-ik) k. m. *bávász-kod-tam*, —*tál*, —*ott*. Szájtátogatva csudálkozik, bámészködik.

BÁVÚL, (báv-úl) önh. I. **BÁMÚL**.

BÁZA, falu Szala megyében; helyr. *Básá-n*, —*ra*, —*ról*.

BAZALT, I. **CSERKŐ**.

BAZIN vagy **BAZING**, kir. város Pozsony vármegyében; *Bazin-ba*, —*ban*, —*ból*.

BAZITA, falu Szala megyében; helyr. *Basitá-n*, —*ra*, —*ról*.

BAZSA, ugyanaz, ami *basa* a *basarózsa* szóban. I. **BASARÓZSA**.

BAZSÁL, (bazsa-al) fn. tt. *bazsál-t*, tb. —*ok*. Növénynem a sokhímesek és kétanyások seregéből; csészéje öt levelű, bokkrétája öt szirmú, tokja sokmagvu, magvai színesek. Nevezetesebb faja: *rózsabazsál*. (Paeonia officinalis).

BAZSALIKOM, (hellen eredetű szó) fn. tt. *bazsalikom-ot*. Egyszerű zöld levelekkel bíró, de igen finom illatu ismert kerti növény, melyet a hellenek kellemes illata miatt királyi fünek (*βασιλικόν*) neveztek.

BAZSÁLRÓZSA, (bazsál-rózsa) üsz. fn. I. **RÓZSABAZSÁL**.

BAZSAMINT, fn. tt. *bassamint-ot*. Növénynem az együttnevezők és egyenlőnsők seregéből; vaczka kopasz, fészke födelékes, bóbítája nincs. (Balsamita W.)

BAZSAMINTPÁRTAMAG, (bassamint-pártamag) ősz. fn. A pártamagok neméhez tartozó növényfaj; virágai sátorozók, levelei tojásdad hoszúkásak, gyökérlevelei nyelesek. Olyan mint a lapos bassamint, csak hogy sugáros. (Pyretrum balsamita).

BAZSÁR, vasvármegyei és családosi gyermekenyelven am. madár, másutt: *badács*.

BAZSARÓZSA, (bassarózsza) ősz. fn. L. RÓZSABAZSÁL.

BAZSI, helyek neve Zala és Zemplén megyében; helyragokkal: *Bazzi-da*, —*ban*, —*ból*.

BAZSILISK, (hellen eredetű) fn. tt. *bassiliak-ot*. Afrikában honos sárga mérges kígyófaj. Fején három fehér folt látszik, miért őt a régiek kígyók királyának (*βασιλεύς*) tartották.

—**BB**, hangzókkal: **ABB**, **EBB**, névrag, melléknevekből alkot hasonlító vagyis másod fokot, pl. *régiőbb*, *okosabb*, *bőlcebb*, *drágább*, *gyöngyebb*. Részletesen tárgyalva l. —**B** névrag.

BÉI indulatszó, l. **BÉH**.

—**BE**, felhangú szók után s a vastaghangú

—**BA** alhangú szók után névmódosító rag, mely tulajdon ért. bizonyos térfoglalathoz indulást, valaminek belsejébe irányzást, hatást jelent, pl. *terem-be* lép, *kút-be* esik. Mint igekötő e viszonyt ismétli: *be-megy a kert-be*, *be-rohan a vár-da*. Megfelel e kérdésre: *hová?* illetőleg, *mibe?* Ezen alapfogalomnál fogva különféle közelebb vagy távolabb ítv. értékenyben alkalmaztatik, nevezetesen a) holmi burkolást, takarást, befödést, bonyolítást jelentő igékkel, mennyiben azok bizonyos térbe, helybe foglalást fejeznek ki, pl. *pólyába* takarni a gyermeket; *gyászruhába* öltöztetni; *marokba* szorítani a fegyvert; *papírba* göngyölgetni valamit; *csomóba* kötni a kendert; *gombolyagba* szedni a fonalat; *üstökbe* fenni a haját; *rúcsba* eszedni a ruhát; b) valamely tömegbe, gyűtest belsejébe, középsébe: *vásárba*, *sárba*, *hóba* lépni; *kenyérbe* harapni; *hajba* kapni; *társaságba*, *gyűlésesbe* vegyülni; c) bizonyos sokaság által gyakorlott működésbe: *dalidóba*, *mulatságba*, *fonóba*, *csatába* menni; *besszébe*, *tanácskozásba* ereszkedni; d) szellemi, erkölcsi működések székhelyébe: *vedd fejedbe*, *eszedbe*, *amit mondok*; *szívembe* szárom; *lelkembe* hat; *emlékesembe* honom; e) kedélyi állapot körébe ható: *kegyelembe* venni, fogadni; *bába*, *bánatba*, *esomorúságba* merülni; *aggodalomba* ejteni; *belsőszereitni*, *belebolondulni*, *beleunni* valamibe; *betegségbe*, *nyavalyába* esni; *kísértelbe* vinni; f) bizonyos időközbe ható: *éltének huszadik évébe* lépett; *belát a jövőbe*; *sok időbe* kerül; g) néha csupán az irányt fejezi ki, mely valaminek belseje felé csúsz, honnan az ily sajátmemű kifejezések: *orrba*, *hátba* útni; *oldalba* lötni; *agybafőbe* verni; *hasba* rugni; *mellbe* döfni, am. az ütést, lökést, verést, rugást, döfést az illető testrész belseje felé irányozni.

Különbözik ettől azon *be*, mely *elébe*, *közebe*, *főlébe* szókhoz todatik, ezek t. i. *elébe*, *közebe*, *főlébe*, helyett állanak, hol a *ve* azonos *va* szótaggal (ho-va szóban), s a *v* úgy változott *ö*-vé mint ezekben is *olybá* (= *olyvá*), *kevésbé* (= *kevésvé*).

Az alapfogalomtól eltérő szabálytalan sajátosságok: *fejébe* tenni, *szemébe* vágni a kalapot, *nyakába* akasztani a köpenyt, e helyett: *fejére*, *szemére*, vagy *szeme fölé*, *nyakára* vagy *nyaka köré*. Hasonlóan, *közébe*, *szekérbe* fogni a lovat, am. kocsit, szekér elé. Sajátneműek ezek is: *szembekelni*, *szembeszökni*, *szembe szállani*, *szóba állani* valakivel; *kevébe*, *szemibe*, *kutyába* venni valamit; melyek részletesebben az illető igék rovatai alatt adatnak elé.

A régi halottá beszédben *bele* *beli* alakban jön elő, még pedig alhangú szók után is változatlanul: *világ-bele*, *urusság-bele*, *nyugalma-bele*; a személyragokat ma is csak ezen alakban vesszi föl: *belém* (= *beleem*), *beléd*, *belé*, *belénk*, stb. Mikből némelyek azt hiszik, hogy ez az eredeti ragozás, noha a gyök mindig be marad, valamint *fel*-ben *fe*. A mondott halotti könyörgésben, valamint általában más nyelvemlékekben, a marasztaló *ben* is előfordul behatólag: *kebelében hely-heje*.

Egyébiránt számos más nyelvekben előfordul ezen és rokon jelentéssel, a nyelvek természetéhez képest előjárói minőségben is, pl. az arabban *bī* (bi-meszcsidi = a mecsetben), *fi* (fi-l-bejti = a pajtában vagy házban) a héberben *be* (ב), perzsában *be* (be-aeher = városba vagy városban), a szláv nyelvben *we* (we koztele = templomban), a görögben *ἐνί*, a törökben *da*, *de* (d = b), a finnben: *han* *hän*, *hoon*, *hän* (h = b) stb.

BE, igekötő, mely a helyre viszonyuló a névmódosító *be* raggal szoros eszmerokonságban áll, s változás nélkül vékony és vastaghangú igék elé egyiránt jár, pl. *bemegy*, *bemárt*. Ellentétes irányban megfelel neki a *kí* vagy *kü*, pl. *behí* a szobába, *kíhí* a szobából; *bejő* a városba, *kijő* a városból; hasonlóak: befű, kifű; bedob, kidob; bead, kiad; bedug, kidug; befog, kifog; bertűg, kirűg; bemegy, kimegy; beigat, kiigat; bebukik, kibukik; becsuk, kicsuk; belök, kilök; bepök, kipök; berak, kirak; beazökik, ki-azökik; beáll, kiáll; becsal, kicsal; befoly, kifoly; benyúl, kinyúl; behull, kihull; beazáll, kiszáll; benyom, kinyom; behány, kihány; betol, kitol; bevon, kivon; becsap, kicsap; belép, kilép; beér, kiér; bejár, kijár; beszór, kiszór; betör, kitör; bever, kiver; bezár, kizár; beás, kiás; becsúsz, kicsúsz; betaszít, kitzaszt; bevisz, kivisz; beüt, kiüt; befut, kifut; behat, kihat; bevet, kivet; beűz, kiűz; behúz, kihúz; benéz, kinéz, stb.

A dolog természeténél fogva vannak *be* igekötős igék *kí* ellentétesek nélkül, mint: *befalni* a kőncsot, *behunygni* a szemet; *beöltani* a fába, *beszöni* a vízszonda bizonyos jegyet, stb.

Födésre, burkolásra, takaráásra vonatkozó igék előtt szintén azon belsőségre vonatkozik, melyet az

illető födél, burok, takaró foglal magában, ú. m. *benő* a feje lágya; *beheged* a seb; *belepi*, *befogja* a szenny; *beszege* a ruhát: *beföd*, *beburkol*, *betakar* holmit; *be-hunyja* a szemét; *bekeni*, *bemázolja*, *democskolja* a ruháját; *bemeszeli* a falat, stb. Bőséget, belterjet, teljesítést jelent ezekben: *beéri* vele; *betölti* helyét; *befér* a zsákba; *bevéges* valamit, *bearat*, *beültetel*. A mozgási igékkel közelítő irányu névragokat is vonz, pl. *bemegy*, *belép*, *berohan* valakihez.

Régi nyelvmélekekben előfordul *bel* alakban is: „és *beltelik* az én lelkem,” Bátori László bibliája; „pokol, nem mennyország *telik bel*,” „úr papához *beljutván*,” „kik mind *beltelének*,” „és *belhivatá* az egyházi fejedelmeket.” Sz. István király élete (Érdy-codex).

BÉ, (1), tájéjtéssel és némely régi s újabb íróknál am. az igekötő *be*, pl. *bemegy*, *béfut*. Egyébiránt hogy a rövid ejtésű *be* az eredeti, onnan is kiténik, mert közvetlen származékai: *ben*, *bel* régen és ma országszerte rövidek. A hosszú *bé* származhatott a fön-
tebb érintett *bel* összeholvadásából is: *bel* t. i. am. *bee*, *beő*, *beu* öszverántva *bé*, tehát *beltelik* lesz *beetelik* vagy *beütelik* = *bételik*, *belhivatá* = *beehivatá* = *béhivatá* stb.

BÉ, (2), természeti hang, melyből *bég* származott; legközelebbi rokona *bő*, mint a *bög* ige gyöke. Az őrségben mint önálló igét, még pedig vastaghangulag ragozzák: *béok* azaz bégek; *bénak* azaz bégnek a jukog.

BÉ, (3), némely tájszólásokban és régibb íróknál am. a szokottabb *bő*, t. i. a *bé*, *bév*, *bő* oly változatok, mint: *hé*, *hév*, *hő*; *csé*, *csév*, *cő*; *né*, *nő*; *fé*, *fej*, *fő*. L. **BŐ**.

BEAD, (be-ad) ösz. áth. 1) Általán kívülről benyújt valamit. *Beadni valamit az ablakon. A hozott vadat beadni a konyhába.* Különösen vétel, bevétel végett nyújt. *Orvosságot, álomittalt beadni a betegnek. Beadni a keresetlevelet.* 2) Hatóságnál, felsőségnél bevádol, bejelent. *A tolvajt a bírónak, a rossz fiút a tanítónak beadni.* 3) Átv. ért. tulajdonító ragu viszony névvel am. másnak kárára, hozzászágára tesz valamit. *Beadtak neki. Majd beadok én Péternek, tudom, megemlékezik róla.* Máskép: *befüzet*.

BEADÁS, (be-adás) ösz. fn. Cselekvés, midőn valamit beadunk, ezen igének minden értenőnyceiben. *Orvosság beadása. Irományok beadása.* V. ö. **BEAD**.

BEADAT, (1), (be-adat) ösz. mívelt. Eszközli, rendeli, parancsolja, hogy valami beadassék. *Segéde által beadatta az okleveleket. Ápoló által a gyógyszerzt beadatni a betegnek.*

BEADAT, (2), (be-adat) ösz. fn. Törvénykezési ért. a peres okiratok benyújtási ideje.

BEADMÁNY, I. **BEADVÁNY**.

BEADÓ, (be-adó) ösz. fn. 1) Vádoló, valamely hüntényt a törvényhatóság előtt bejelentő személy. 2) Aki valamit bevételül nyújt, vagy mással bevetet.

BEADOGÁL, (be-adogál) ösz. gyak. áth. A beadást többször ismétli, gyakran bead, egymás után

többször benyújt. *Holmit beadogálni az ablakon. Beadogálni a gyógyszerzt.*

BEADOGAT, (be-adogat) ösz. gyak. áth. lásd **BEADOGÁL**.

BEADVÁNY, (be-advány) ösz. fn. Törvénykezési ért. az illető bírósághoz benyújtott okirat, iromány.

BEADVÁNYI, (be-adványi) ösz. mn. Amibe a beadványokat bejegyzik, amivel besorozzák. *Beadványi jegyzőköny. Beadványi szám.*

BEAGGAT, I. **BEAGGAT**.

BEÁGYAL, **BEÁGYALÁS**, I. **BEÁGYAZ**, **BEÁGYAZÁS**.

BEÁGYAZ, (be-ágyaz) ösz. áth. A nyomtatandó gabonakérveket fölbontva bizonyos rendbe lerakja a szérún. *Egyszerre hét kereszt buzdt beágyasni.*

BEÁGYAZÁS, (be-ágyazás) ösz. fn. Nyomtatók, illetőleg villások munkája, midőn beágyaznak. V. ö. **BEÁGYAZ**.

BEAKAD, (be-akad) ösz. önh. Valamely test egy másikkal ütközésbe jön, s mozgásában föntartóztatatik. *A ruha beakadt az ajtó kilincselbe.* V. ö. **AKAD**.

BEAKADÁS, (be-akadás) ösz. fn. Szabad mozgást visszatartó állapot, midőn valami vagy valaki beakad.

BEAKASZT, (be-akaszt) ösz. áth. Valamit bizonyos tartaléknál, kapocsnál stb. fogva állandó maradásul betesz, behelyez. *Beakasztani az ablakredőnyöket, a szünnyoghádlót. Beakasztani az ajtót.*

BEAKASZTÁS, (be-akasztás) ösz. fn. Cselekvés, midőn beakasztunk valamit. *Az ablakok beakasztását ügyes emberre bízni.*

BEAKGAT, (be-akgat) ösz. gyak. áth. 1) Több ugyanazon nemű bizonyos helyre akaszt. *Nyáron a redőnyöket, télre a téliablakokat beakgatni.* 2) Holmit ráakgatva beföd, betakar. *Beakgatni a terem falait képekkel. A ház elejét dohányfüzerekkel beakgatni.*

BEAKGATÁS, (be-akgatás) ösz. fn. Cselekvés, midőn beakgatnak valamit.

BEAKNÁZ, (be-aknáz) ösz. áth. A hordót begugaszolja, akonával becsinálja.

BEALKUSZIK, (be-alkuszik) ösz. k. Különféle vagy azonnemű árukra alkut köt; alkunál egyiket a másikba tudja. Olyan, mint *bevádrol*.

BEALKUVÁS, (be-alkuvás) ösz. fn. Üzerek, vásárlók cselekvése, midőn bealkusznak.

BEÁLL, (be-áll) ösz. önh. V. ö. **ÁLL**. 1) Valamely testülethez szegődik, annak tagjává lesz. *Beállani papnak, katonának.* 2) Bizonyos helyet elfoglal. *Kévébe beállani. Fogadóba, kocsiszinbe, istállóba beállani.* 3) Mondatik a szájról, midőn szólan megszün. *Ugyan mikor áll be már a szájad?* 4) Beáll az idő, munka, midőn kezdetét veszi. *Beállott a tél, fűteni kell. Beállott az aratás, beállott az őszi szántás, beállott a szüret.* 5) Beáll a víz, midőn megfagy. *A nagy Duna be nem áll minden télen. A kis folyók hamar beállnak.* 6) Beáll a gulya-marha, midőn többé a hó miatt a mezőn nem legelhetvén, istállóba, akolba hajtatik.

BEÁLLÁS, (be-állás) ösz. fn. Cselekvés vagy állapot, midőn valaki vagy valami beáll, ezen igének szokott értevényeiben. *As utasok beállása a révbe, a fogadóba. Duna beállása.* V. ö. **BEÁLL**.

BEÁLLÍT, (be-állít) ösz. áth. 1) Bizonyos állapotba igtat, besoroz. *As ujoncokat beállítani az ezredbe. A tisztviselőt beállítani hivatalába.* 2) Behelyez, beteter. *Beállítani akolba a barmokat. Szállásra beállítani a katondkat.* „Megszüntetni” (einstellen) értevényben nem magyaros.

BEÁLLÍTÁS, (be-állítás) ösz. fn. Cselekvés, midőn valakit vagy valamit beállítanak; behelyezés, beigtatás, beteterelés, bevezetés.

BEÁLORCZÁZ, (be-ál-orczáz) ösz. áth. Ál-orczával beföd, tetőtől talpig álrühába öltöztet. *Hogy meg ne ismerjék, beálorczásza magát.*

BEARAT, (be-arat) ösz. áth. Minden aratni valót bevégéz, az aratásnak véget vet. *Ha bearattunk, legott elkezdjük a nyomtatást.*

BEARATÁS, (be-aratás) ösz. fn. Az aratásnak, illetőleg learatott gabona-takarításnak bevégzése.

BEÁRKOL, (be-árkol) ösz. áth. Árokkal bekerít, körülvon. *A tagostályban jutott birtokot beárkolni. A falu határárt beárkolni.*

BEÁRKOLÁS, (be-árkolás) ösz. fn. Árokkal behúzás, árokkal bekerítés, körülvevés. *A telek beárkolása sok kártól megmenti a gazdát.*

BEÁRNYAZ, (be-árnyaz) ösz. áth. Árnyékkal beföd, betakar. *A beárnyazott tőkéken későbbben értek meg a szőlő. Kellemes sétálni oly úton, melyet fák árnyának be.* V. ö. **ÁRNY**, **ÁRNYAZ**.

BEÁRNYAZÁS, (be-árnyazás) ösz. fn. Árnyékkal befödés, betakarás, behomályosítás.

BEÁRNYÉKOZ, **BEÁRNYÉKOZÁS**, lásd **BEÁRNYAZ**, **BEÁRNYAZÁS**.

BEÁROZ vagy **BEÁRUSÍT**, (be-ároz vagy be-arusít) L. **BERUHÁZ**.

BEÁROZÁS vagy **BEÁRUSÍTÁS**, (be-ározás vagy be-arusítás) L. **BERUHÁZÁS**.

BEÁRUZAT, (be-áruzat) ösz. fn. Azon ingó vagy ingatlan jószágok, illetőleg eszközök, szerszámok, barmok, épületek stb. összevege, melyet valamely birtokra fordítanak; beruházat.

BEÁRUL, (be-áru) ösz. áth. 1) Bevádol. 2) Különösen: csupa rossz akaratból vagy hogy az előljáróságnak kedvét keresse, mások bűneit kikutatja s feladja. 3) Az árulást bevégzi.

BEÁRULÁS (be-árulás) ösz. fn. Cselekvés, midőn valaki valakit beáru) vagy az árulást bevégzi.

BEÁS, (be-ás) ösz. áth. Valamit ásóval vagy akármely eszközzel csinált gödörbe, verembe, lyukba rejt. *Beásni a pénzt a földbe.* 2) Visszaható névmással am. befúrja magát. *A vakandok beásna magát a föld alá. As egerek beásnak magokat a ház tövébe.* 3) Bizonyos darab telket ásóval megforgat. *A kertés beásna tavankor a szőlőnek való ágyakat.*

BEÁSÁS, (be-ásás) ösz. fn. Cselekvés, mely által valamit beásunk. V. ö. **BEÁS**.

BEÁSOTT, (be-ásott) ösz. mn. tt. *bedsott-at.* 1) Ami ásott lyukba, gödörbe, verembe van rejtve. *Bedsott kincs, bedsott koporsó, bedsott sírkő, bedsott hátfafa.* 2) Ami ásó által fel van hányva. *Bedsott kert, bedsott veteményágy.*

BEAVAT, (be-avat) ösz. áth. 1) Rejtélyes, titkos, a nagy közönség tudomása elől elzárt dolgokkal megismertet. *Beavatni valakit a kormány, as állam titkaiba. Beavatni bizonyos rendkívüli s új taldlmányba.* 2) Valamely társulat, testület, hivatal tagjának beigtat. 3) Gyerekágyas nőt föllábadozása után bizonyos szertartások mellett a templomba vezet. 4) Holmi ruhának való szövetekeket, nevezetesen posztót, ártatás által beereszt. 5) Visszaható névmással: hivatlanul beleártja magát valamibe. *Beavatni magát mások ügyibe.* Magyarosabban: *beavatkozik.* V. ö. **AVAT**.

BEAVATÁS, (beavatus) ösz. fn. Cselekvés, illetőleg szertartás, midőn valakit vagy valamit beavatnak ezen igének értelemei szerint. *Titokba avatás. Papi, hivatalnoki beavatus. Egyházi beavatus. Posztó beavatusa.* V. ö. **BEAVAT**.

BEAVATKOZÁS, (be-avatkozás) ösz. fn. Általán cselekvés, midőn valaki mások dolgába, ügyeibe avatkozik. *Hivattan, törvényes beavatkozás.* V. ö. **BEAVATKOZIK**.

BEAVATKOZIK, (be-avatkozik) ösz. k. 1) Köz értevényben: mások dolgaiba, ügyeibe részvevőleg, közbevetőleg, hivatlanul vagy fölszólítva beleártja magát. 2) Jogtanilag: valamely kezdett perbe beleszól, s a fölperessel közös követelésekkel lép föl az alperes ellen.

BEAVATÓ, (be-avató) ösz. fn. Általán személy, aki valakit bizonyos szertartások mellett beavat, beigtat bizonyos testületbe, hivatalba stb. bevezet. V. ö. **BEAVAT**.

BEÁZTAT, (be-áztat) ösz. áth. Vízbe vagy más nedvbe márt, hogy szivósabb, puhább legyen, vagy bizonyos részekről, mocsoktól megtisztuljon, stb. *Beáztatni a kenderet. Beáztatni as abrincoot, a kötélnek való szalmát, vesszőt.* Átv. ért. valakit legyaláz, bevádol, becsület fogytáig mások előtt lefest.

BEÁZTATÁS, (be-áztatás) ösz. fn. Cselekvés, midőn valamit vagy átv. ért. valakit beáztatnak. V. ö. **BEÁZTAT**.

BEB, elvont hangutánzó gyök, mely az akadozó nyelv hangját fejezi ki. Származékai: *bebeg, bebegés.* Rokona *heb, hebeg* vagy *héb, hëbëg*. Ugyanezen gyök vastaghangulag s ugyanazon értevényben megvan a hellen *βαβάζω*, és a keményebb ajakhangu német *babbeln* szókbán is. V. ö. **BABA**.

BÉB, falu Veszprém megyében; helyragokkal: *Béb-en, —re, —röl.*

BÉBA, **KIS**—, népes pnszta, **Ó**—, falu Torontál megyében; helyragokkal: *Bébá-n, —ra, —röl.*

BEBÁDOGOZ, (be-bádogoz) ösz. áth. Bádoglemezzel bevon, beföd, tetőz. *Bebádogosi a templom tornyát.*

BEBÁJOL (be-bájol) ösz. áth. Búbajos móddal, mesterséggel, illetőleg kellemeivel becsal, becsábit valakit.

BEBAKTAT, (be-baktat) ösz. önh. Baktatva be-megy valahová. *A nyúl bebaktat a csalit közé.* V. ö. **BAKTAT**.

BEBALLAG, (be-ballag) ösz. önh. Ballagva, az-az, kényelmesen lépdegelve bemegy, beérkezik. *Falról beballagni a közel városaiba.* V. ö. **BALLAG**.

BEBALZAMOZ, (be-balmazoz) ösz. áth. A sebet gyógyítás végett, vagy a megholt testét rohadás ellen balzammal bekeni.

BEBALZAMOZÁS, (be-balmazozás) ösz. fn. Balzammal bekenés.

BEBARANGOL, (be-barangol) ösz. áth. Valamely vidéken, tartományon, országon keresztül-kasul csatangol. *Bebarangolni fél Európát.* V. ö. **BARANGOL**.

BEBÉG, (beb-ég) gyak. önh. m. *bebég-tem*, —*tél*, —*itt*. Akadozó nyelvvél, értetlenül beszél; hebeg, hóbög. *Bebeg a fogatlan ember is.*

BEBÉKÓZ, (be-békóz) ösz. áth. Békóba zár. *Bebékózni a legelőre bocsátott lovakat.*

BEBÉNGYÉL, (be-béngyél) ösz. áth. Vastag-hangon *bebonyol*. Betakargat, valamely lepelbe burkol. *Kendővel bebéngyelni fejét. Sebes kezét bebéngyelni ruhába.* V. ö. **BENGYÉL**.

BEBES, népes pusztá Szalában; helyr. *Bebes-en*, —*re*, —*ről*.

BÉBICZ, I. **BÍBICZ**.

BEBICSAKOL, (be-bicsakol) ösz. áth. Köznépi tájszó, am. kárt, fájdalmat, sérelmet okoz. *Bebicsakoltak neki.* V. ö. **BICSAKOL**.

BEBILLEN, (be-billen) ösz. önh. Becsukódik, becsapódik. Mondatik holmi apróbb mozgékony ajtócskák-, nyitócskákrol, pl. némely fuvó hangszereken, tárogatón, furulyán, stb. melyek billentyűi felnyomatván önként *le* vagy *bebillennek*. V. ö. **BILLEN**.

BEBILLENT, (be-billent) ösz. áth. Valami kis nyitócskát bezár, becsaptat. *Bebillenteni a szelőlő lyuk ajtaját, vagy a tárogató billentyűjét.* V. ö. **BILLENT**.

BEBIRÓS, (be-birós) ösz. fn. A székelyeknél am. részbirtokos, aki bizonyos határban többekkel együtt bír valamit. Máskép: *közbirtokos*.

BEBIRTOKOS, I. **BEBIRÓS**.

BEBIZONYÍT, (be-bizonyít) ösz. áth. Valamely állítást meggyőződésig elegendő okokkal támogat, s annak igazsága felől minden kétséget elhárít. *Alaposan bebizonyítani valamit. Amit állít, be is bizonyítja.*

BEBIZONYÍTÁS, (be-bizonyítás) ösz. fn. Okadó, hiteles adatokkal támogatott vitatás, mely által valamely állítást bebizonyítunk. *Ez bebizonyítást vagy bebizonyításra vár. A vád bebizonyítására hiteles tanukat állítani.*

BEBIZONYÍTÓ, (be-bizonyító) ösz. mn. Ami vagy aki valamit meggyőző okokkal támogat. *Bebizonyító tanúk, bebizonyító okok:oldás.*

AKAD. NAGY SZÓTÁR.

BEBIZONYODIK, (be-bizonyodik) ösz. k. Valamiről valósul, hitelesen megtudódik, hogy igaz, hogy úgy van, mint állítják. Személytelen ige. *Bebizonyodott rá a lopás, a gyilkosság. Debizonyodott, amiről kételkedtünk volt.*

BEBIZONYOSODIK, I. **BEBIZONYODIK**.

BEBIZONYÚL, I. **BEBIZONYODIK**.

BEBIZONYULÁS, (be-bizonyulás) ösz. fn. A kérdéses, állítólagos, vagy kétes dolognak, ténynek hitelcassé levése.

BEBOCSÁT, (be-bocsát) ösz. áth. 1) Valakit bemenni enged, beküld, beereszt. *Bebocsátani a vendégeket a társalgó terembe; bebocsátani a gyermekeket az állatgyűjteménybe.* 2) Hig folyó testet valami résen, nyíláson beereszt. *Bebocsátani a vizet a vár árkaiba; bebocsátani friss levegőt a szobába.* V. ö. **BOCSÁT**.

BEBOCSÁTÁS, (be-bocsátás) ösz. fn. Bemenni hagyás, beeresztés, engedelem a bemenetelre. *Bebocsátásért könyörögni. Bebocsátásra várakozni.*

BEBOGYOL, (be-bogyol) ösz. áth. Takaró ruhába, lepelbe burkol, begöngyöl valamit. *Hideg ellen bebogyolni a kis gyermeket. Bebogyolni a sebes nyakat, lábat.*

BEBOGYOLÁL, (be-bogyolál) ösz. áth. I. **BEBOGYOL**.

BEBOLTOZ, (be-boltoz) ösz. áth. Boltféle tetővel beépít, beföd, vagy bélel. *Beboltozni a pinczét, az alagutat.*

BEBOLYONG, (be-bolyong) ösz. önh. és áth. 1) Tárgezeti ragu viszonynévvel am. bizonyos tért, vidéket, tájt stb. kódorogva, csavarogva bejár. *Bebolyongta széles Magyarországot.* 2) Mintegy tévedezve, vagy véletlenül bevetődik valahová. *Az elítéllyellett rideg marha bebolyong idegen udvarokba.*

BEBONYOL, (be-bonyol) ösz. áth. Valamely testet bizonyos takaróval, lepellet körültekerget, bekötöz, betakar, csomóba fűz. Átv. ért. holmit öszve-vissza zavar, hogy föloldani nehéz legyen.

BEBONYOLÁS, (be-bonyolás) ösz. fn. Cselekvés, midőn valamit bebonyolunk. V. ö. **BEBONYOL**.

BEBONYOLÍT, (be-bonyolít) ösz. áth. Szövevényes csomóba összefűz, melyet szétbontani csak ügyesség által vagy igen nehezen lehet. *Bebonyolítani a fonalat.* Átv. értelemben valami ügyet úgy öszvezavar, hogy nehéz eligazodni rajta. Az elbeszélő, és drámai költészetben: a költemény meséjét úgy fűsi öszve, vagy inkább kezdi meg, hogy annak kifejlődése iránt várakozást és figyelmet gerjeszzen.

BEBONYOLÍTÁS, (be-bonyolítás) ösz. fn. Cselekvés, midőn valamit akár tulajdon, akár átv. értelemben bebonyolítunk. V. ö. **BEBONYOLÍT**.

BEBONYOLODÁS, (be-bonyolodás) ösz. fn. Valamely tárgynak öszvevissza szövéődése, melyet szétbontani, s kellő rendbe szedni, és egyes részeit világosan felfogni munkába kerül.

BEBONYOLODIK, (be-bonyolodik) ösz. k. 1) Beburkolódik, szövevényes csomóba fonódik, pl. bebonyolodik saját szálaiba a selyembogár. 2) Beköte-

lődik, valamibe úgy bele akad, hogy alig vergődhetik ki belőle. *A tyúk lába bebonyolódik a pondorjába.* 3) Átv. ért. a dráma vagy elbeszélés meséje oly pont-ra jut, melynek kifejlődése némi akadályokkal van párosulva, s megoldása a figyelmet és várakozást fokozza.

BEBORDÁZ, (be-bordáz) ősz. áth. Takácsok műszava, s am. a vászonnak való fonalszálakat a borda hosszában fölbúzza.

BEBORÍT, (be-borít) ősz. áth. 1) Homálylával bevon, felhőkkel beföd. *A köd beborítja a hegyeket és folyókat.* 2) Betakar, lepellel, vagy más takaró szerrel behúz. *Fátyollal beborítani az arcot; szemfüdéssel beborítani a halottat, fekete posztóval a koporsót,* stb. 3) Némely kézműveseknél am. a kézművet erősítés, vagy ékeesség gyanánt valamivel belapoza. *Beborítani a sárgalemezset a bútorokat, pléhvel beborítani a korlátfákat; aranyékkal beborítani a ruhát; a fenyőfabútorokat diófalamezzel beborítani.*

BEBORONÁL, (be-boronál) ősz. áth. Boronával behúz; a vetett földet végig vontatott borona által simúra egyengeti. A boronálást elvégzi. V. ö. BORONA, BORONÁL.

BEBORONGAT, (be-borongat) ősz. áth. Betakargat; összehajtogat, és takaróval beföd valamit. *Beborongatni az útra viendő ruhadarabokat; beborongatni pólóba a kisedet; rongyokba beborongatni a fagyos lábakat.* Máskép: beburogat.

BEBORSOL, (be-borsol) ősz. áth. Borsal behint, borsal fűszerez.

BEBORSOZ, (be-borsoz) ősz. áth. lásd BEBORSOL.

BEBORUL, (be-borul) ősz. önh. 1) Mondjuk az égboltozatról, midőn felhők takarják el, s illetőleg a nap tiszta fényét elrejtik előlünk. *Beborult az ég, eső lesz.* Ellentéte: kiderül. *Ki-kiderül, meg beborul, csak az én szívem szomorú.* Népd. 2) Mondjuk növényekről, és virágokról, midőn leveleik egymás fölé hajlanak, s mintegy bezárkoznak. *Beborul a káposzta levele, midőn fejesezni kezd.*

BEBORULÁS, (be-borulás) ősz. fn. Az égboltozat felhősödése, a látkör elhomályosodása.

BEBORULT, (be-borult) ősz. mn. Felhőkkel bevont, homályos, szomorú. *Beborult ég, őszi napok.* Ellenkezője: derült, kiderült.

BEBOTLIK, (be-botlik) ősz. k. 1) Botlogva, botorkálva, tántorogva belép valahová. *Részeg fővel bebottolt a kúszóbn.* 2) Véletlenül, történetből tér be. *Magam sem tudom, hogyan bebottoltam be ide.*

BEBOTORKÁL, (be-botorkál) ősz. önh. Sötétben tapogatózva, vakoskodva, meg-megbotolva, rászeg ember módjára bevetődik valahová.

BEBÖK, (be-bök) ősz. áth. Valamely hegyes eszközt bizonyos testbe szúr. *Az ártt bebökte az újjába. Karát bebökténi a földbe.*

BEBÖKKEN, (be-bökken) ősz. önh. Tájéjéttessel am. bebukkan.

BEBÖRÖDZIK, (be-börödzik) ősz. k. Bőrhártyával behúzódik, behártyásodik. *A gyógyuló seb lassanként bebörödzik.* Átv. ért. mondatik hig testekről, midőn felszínükön sűrű hártyaféle burok gyűl össze. *Bebörödzik a felforralt tej.*

BEBÖRÖZ, (be-böröz) ősz. áth. Bőrrel behúz, be- ragaszt. *Bebörözni a könyv tábláját.*

BEBÖRZIK, (be-börzik) ősz. k. lásd BEBÖRÖDZIK.

BEBÖRZÖTT, (be-börzött) ősz. mn. Bőrrel, hártyával benőtt, beforrott. *Bebörzött seb.*

BEBŰ, (be-bú) ősz. önh. Szoros helyen, hézagon, résen keresztül bemegy. *Az egerek bebűnnek vackaikba. Bebűni az ágy alá. Bűjj be!* a kopogtatónak szokták tréfásan mondani e helyett: *szabad!* V. ö. BŰ.

BEBUGYOLÁZ, (be-bugyoláz) ősz. áth. Holmi ruhaneműbe, lepellel takargat, bebogyol, bepattyókál. *Bebugyoláznai a fejet kendővel.*

BEBŰJ, **BEBŰV**, I. **BEBŰ.**

BEBUJDOS, (be-bujdos) ősz. áth. Bujdosva, rejtett utakon bolyongva bizonyos helyeket, vidékeket bejár. *Bebujdosni a Lakonyt, a Vérteseket.*

BEBUJDOSIK, (be-bujdosik) ősz. k. Szőkevényképen, lopva megyen be valamely helyre, tartományba. *Sok úzóbe vett lengyel bebujdosott Magyarországra.*

BEBUJTAT, (be-bujtat) ősz. áth. és mivel. Szűk helyen, résen, nyíláson, líkon keresztül bebocsát, vagy kényszerít, erőszakol valakit, hogy bebujjon. *Bebujtatni valakit a szurdékba, az ágy alá.*

BEBUKIK, (be-bukik) ősz. k. 1) Hirtelenül, vagy megbotolva belép, betoppan, belüti fejt valahová. *Bebukott egyszerre az ajtón, mintha égből pottyant volna.* 2) Fejjel bemerül a vízbe. *A buvár majd bebukik, majd kibukik.*

BEBUKKAN, (be-bukkan) ősz. önh. Váratlanul, minden előjel nélkül betoppan. V. ö. BUKKAN.

BEBUKTAT, (be-buktat) ősz. áth. Vízbe, vagy más folyadékba hirtelen bemerít, különösen embert, vagy más állatot. *A fürdő gyermeket bebuktatni a kádba. A juhokat bebuktatni az úsztatóba.* Átv. ért. adósságba ver. *A csalók, uszorsók bebuktatták őt.* V. ö. BUKTAT.

BEBULÁL, (be-bulál) ősz. áth. Lepelféle takaróval bekötöz, bepattyókál, beföd. *Kendővel bebulálni a fejet.* V. ö. BULA.

BEBULÁZ, [(be-buláz) ősz. áth. I. **BEBULÁL**, és **BULÁZÓ.**

BEBURKOL, (be-burkol) ősz. áth. Betakar, burokba tesz, valamely ruhával, takaró eszközzel köröskörül beföd, bepólyáz. *As összevert embert lepedővel beburkolva vinni haza. Beburkolni a fejet kendőbe.* Átv. valamely ügyet, igazságot sok haszontalan szó által elhomályosít, eltitkol.

BEBURKOLÁS, (be-burkolás) ősz. fn. Cselekvés, midőn valamit beburkolnak; burokba, pólyába lepellel takargatás.

BEBURKOZÁS, I. **BEBURKOL**, **BEBURKOLÁS.**

BEBÜDÖSÍT, (be-büdösít) ösz. áth. Büdös szaggal betölt. *Pézmával bebüdösíteni a szobát.*

BEBÜZHÍT, (be-büzhít) ösz. áth. Dögnek vagy rohadt testnek szagával betölt. *A düglött halak bebüzhítik a víz mellékét.*

BEBÜZÍT, (be-büzít) ösz. áth. Általán am. bebüdösít, büdössé tesz. Különösen mondják az állati test rossz szagú párolgásáról, és a gyomorból jövő szelekről. *A kutya bebüzítli a szobát.*

BEBÜZÖL, (be-büzöl) ösz. áth. L. **BEBÜZÍT**.

BÉCS, (1), zártabb ajakkal: **BÖCS**, önálló gyök és fn. tt. *bécs-ét*, *tb.* — *ék.* 1) Az értéknek bizonyos foka, mely valamely dolognak akár általán, akár viszonylag tulajdonítottatik, melynél fogva bizonyos előnye, kelendősége van. *Ezen dolognak előttem nagy becsce van. Amin minden ember kap, annak nagy a becsce. Nincs becsce oly jó cselekedetnek, melyet valaki haszonlesésként követ el. Belső becs, melynek értéke mindig megmarad, pl. az aranyé, a pénzek között. Változó becs, mely a körülmények és viszonyok szerint majd emelkedik, majd alább száll.* 2) Azon ár, melyért valamit adnak, vesznek. *Meghatározni az árverésre kitétt jószágok becsét. Felmegy a házak becsce. Semmi becsce.* 3) Átv. ért. erkölcsi érték, illetőleg tisztelet, kegyelet. *Becsben tartani a jeles férfiak képét, a szüléktől maradt emléket. Származékai: bécsés, bécstelen, bécsü, bécsül, bécsület stb. Törökül: beha, am. pretium, valor, aestimatio, és a szanszkritban bhads = becsül, tisztel.*

BÉCS, (2), **SZAMOS** — **TISZA** — faluk Szatmárban; helyragokkal: *Becs-en, —re, —ről.*

BÉCS, fn. tt. *Bécs-ét.* Ausztriának fő- s a fejedelemnek székvárosa. *Magyarnak Pécs, németnek Bécs, Km. Az ökör ökör marad, ha Bécsbe hajtják is. Km. Akinek lova nincs, Bécsben is gyalog jár. Km. Török és illir nyelven szintén Bécs a neve. Eredetére nézve németek szerint a magyar becs szótól vette volna nevezetét. (Vienna Alkaidi, Adalberto Ostrichiae Comitii nuptae, a Stephano Rege in pretium dotis collata). L. Berzeviczy: De industria et commercio Hungariae, Leutschoviae 1797. Mások *Vend* vagy *vendisch* névből alakultnak hiszik, a *v* *b*-vel könnyen felcserélhető, mint *olyv* = *olybá*, s megfordítva *Veszprém* = *Beszprém*.*

BECSAL, (be-csal) ösz. áth. Álszavakkal, áligérettekkel reávesz valakit, hogy bemenjen. *Becsalni a futkosó gyermeket a szobába. Becsalni valakit a csárdába.*

BECSALI, (be-csali) ösz. fn. Tréfásan így nevezik a csárdákat. *Menjünk a becsaliba.* Egyszerűen: *csali.*

BECSALOGAT, (be-csalogat) ösz. áth. Csalogatva behi, bemenésre bír valakit.

BECSAP, (1), (be-csap) ösz. önh. 1) Beüt, beront, pl. az ellenség az országba. *A határokon tanyázó törökországi haramiák gyakran becsapnak a horvát végekre.* 2) Suttomban titkos vagy gyanús helyre besurran. *Becsapni a kocsmába, bünbarlangba.*

BECSAP, (2), (be-csap) ösz. áth. 1) Kaput, ajtót, ablakot nagyobb erőszakkal s csattanással tesz be. *Haragjában becsapta az ajtót, s elment. A szél úgy*

becsapta az ablakot, hogy fekre törött. 2) Italt amúgy könnyű módon, hamarjában felhajt. *Becsapni egy itce bort, egy pohár pálinkát.*

BECSAPDOS, (be-csapdos) ösz. áth. Ismételeve becsap. *A szél becsapdossa a nyitott ablakokat.* 2) Sárval behány, sártapaszszal, úgynevezett malterrel beken, bevakol. *A kömives először vakolód kalennel becsapdossa a falat, asután simára egyengeti.*

BECSAPKOD, (be-csapkod) l. **BECSAPDOS**.

BECSAPÓ, (be-csapó) ösz. mn. Mondjuk leginkább ellenségről és rablókról, kik bizonyos tartományba, országba beütni, betörni, berohanni szoktak.

BECSAPÓDIK, (be-csapódik) ösz. belaz. Látható külső erő nélkül mintegy magától csattanva becsukódik. *Becsapódik az ajtó, ablak, kapu.*

BÉCSÁR, (bécs-ár) ösz. fn. A jószágoknak, legyen az ingó vagy ingatlan, azon értéke, melyet a megbízott becsüsök határoznak meg. *Bécsáron fölül elkelt a ház. Ezen bútorokat bécsáron alul vettem.*

BÉCSARÁNY, (bécs-arány) ösz. fn. A folyó pénznek bizonyos láb szerénti értéke, mely a körülményekhez képest változni is szokott. A körmöczi arany határozott bécsarány szerint négy és fél conventió forintot ér.

BECSATOL, (be-csatol) ösz. áth. Csattal öszvefűz, egymáshoz köt, illetőleg a himcsatot a nőstény csatba eresztve, a ruha vagy szalagkötő szárnyait öszvefogalja. *Becsatolni a láncos mentét. Becsatolni a nyereg hevederét. A mállás láda szjait becsatolni.*

BECSATTAN, (be-csattan) ösz. önh. Csattanva becsukódik, bezáródik. *A hirtelen kerekedett szélben becsattan a nyílt ajtó, ablak.*

BECSATTANT, (be-csattant) ösz. áth. Eszközli, okozza, hogy valami becsattanjon, azaz, hogy csattanva becsukodjék. *A szél becsattantja a kaput, ajtót, ablakot.*

BECSAVAR, (be-csavar) ösz. áth. 1) Valamit csavarva, forgatva befúr, betol valamely testbe. *As ártt becsavarni a bőrbé.* 2) Mondjuk örvényes forgású vízről, midőn valamely testet tekergő öblébe húz.

BECSAVARODIK, (be-csavarodik) ösz. k. Egyenes vonaltól, iránytól eltérve bizonyos helyre befordul, görbe hajlással bemegy. *As út becsavarodik a völgybe, az oldalt fekvő faluba.* Mondjuk az így félretérő utazóról is.

BECSAVAROL, (be-csavarol) ösz. áth. Csavarféle eszközzel beszorít, behelyez, befúr valamit. *A rációba becsavarolni az ablakkapcsokat.* Szokottabb, s a németből kölcsönözött szóval: *beszűfol.*

BÉCSCZÍM, (bécs-czím) ösz. fn. Nécléz kiejtésű s különben is szokatlan szó. Helyette alkalmasabb, tiszteleti vagy tiszteletbeli cím, t. i. oly cím, melylyel valóságos hivatal és díj nem jár.

BECSE, (1), a *csece* szónak ikertestvére, s csak evvel egyesülve használtatik, *csecebecse*. L. ezt.

BECSE, (2), faluk Bars és Pest megyében, Ó —, mezőváros Bács megyében; **TÖRÖK** —, mezőváros Torontálban; helyr. *Becsé-n, —re, —ről.*

BECSEHELY, falu Zalában; helyr. *Becsehely-en, —re, —ről.*

BÉCSÉL, (bécs-él) áth. m. *bécsél-t.* Zártabb hangon: *bécsől*, am. valaminek becset, árát szabja. Szokottan, ámbár elemzésileg nem oly szabatosan *bécsül* vagy *bécsül*. Egyébiránt a *bécsől* lett *bécslés*, melytől különbözik a *bécsülés*.

BECSEMPÉSZ, (be-csempész) ösz. áth. Az illető várnok, harmincsadok, határőrök kikerülésével lopva, alattomosan beszállít valamit. *Tiltott árukat, kiállványokat becsempészni.* V. ö. **CSEMPÉSZ.**

BECSEN, (be-csen) ösz. áth. Csenve, azaz lopva, suttomban, alattomosan becsúsztat, behoz, beszállít valamit, becsempész. *A várnok, harmincsadok kikerülésével holmi tiltott árukat becseenni.* V. ö. **CSEN.**

BECSENÉS, (be-csenés) ösz. fn. Suttonyos, alattomos becsúsztatás, becsempészés.

BECSENDÍT, (be-caéndít) ösz. áth. Caengetyűféle kisebb haranggal beharangoz, s bemenetelre jelt ad. *Kisimisére becsendíteni.*

BECSENGET, (be-csénget) ösz. áth. 1) Lásd **BECSENDÍT.** 2) Csengetyűszóval behí. *Ebédre becsengeneti a majorkban elnéledt munkásokat. Becsengeneti az inast.* 3) Tréfásan szólva: *becsengeneti valakinek*, am. meglakoltatni, befityőlni.

BECSEPÉG, (be-csépég) ösz. önh. Hézagon, résen, nyíláson, líkon keresztül cseppenként beesik. *As eső becsepeg a kocaiszimb.* Zártabb hangon: *becsöpög.*

BECSEPÉGET, (be-csépéget) ösz. gyak. áth. 1) Bizonyos folyadékknak cseppenkénti eregetése által benedvesít, hemocskol valamit. *Becsepegetni a pallót, a ruhát olajjal.* 2) Edénybe vagy folyadék közé cseppenként ereget. *A megölt csirke vért becsepegetni a mosogatóba. Orra vért becsepegetni a vízzel töltött medenczébe. A lábórába néhány csepp gyógyfolyadékot becsepegetni.* Zártabb hangon: *becsöpéget.*

BECSEPÉGETÉS, (be-csépégetés) ösz. fn. 1) Cseppekkel behintés, benedvesítés. 2) Valamely nedvnek cseppenkénti befolytatása valami edénybe, ürbe. V. ö. **CSEPÉGETÉS.**

BECSEPÉGTET, (be-csépégtet) ösz. áth. és mivel. 1) L. **BECSEPÉGET.** 2) Másnak meghagyja, rendeli, hogy csepegessen. Zártabb hangon: *becsöpégtet.*

BECSEPPEN, (be-cséppen) ösz. önh. Cseppformában beesik. Tréfásan szólva am. valahová véletlenül, váratlanul, észre sem véve betoppan, ott terem. Zárt hangon: *becséppen.*

BECSEPPENT (be-cséppent) ösz. áth. Eszközi, hogy becseppenjen valami; egy cseppet beereszt, behullat. *Becseppenteni a sebbe néhány csepp balsamot.*

BECSERÉL, (be-cserél) ösz. áth. Valamely ingó jószágot, vagyont más hasonló értékűvel fölválva magáévá tesz. *Búsát rozsossal, gabonát liszttel becseréli. Viseltes ruhákat újjakkal becseréli.*

BECSEREPEZ, (be-cserepez) ösz. áth. Cserépsindelylvel beföd, betetős. *Becserepesni a házat, templomot.*

BÉCSÉRTÉK, (bécs-érték) ösz. fn. Szabott érték vagy ár, melyet az illető becslők bizonyos jószágoknak, illetőleg árunak tulajdonítanak. *E ház becsértéke tízezer forint.*

BECSERZ, (be-cserz) ösz. áth. A timárok, tobakok-, cseresvargáknál am. cserhéjből készült lúgba áztat. *Becszerzeni az öklörbört.*

BÉCSÉS, (bécs-és) mn. tt. *bécsés-t*, tb. —ek. 1) Aminek kitünő értéke van, drága. *Becses gyönygök, becses hagyomány.* 2) Tiszteletes, tiszteletre méltó. *Becses úri ember. Tisztelem becses személyét.*

BÉCSÉSÍT, (bécs-és-it) áth. m. *bécsésít-ett*, par. —s, htn. —ni vagy —eni. 1) Valaminek becset, értékét emeli; becsessé, értékesé, drágává tesz. *Némely árut hazonvehetősége, tartóssága, ritkasága becsésít.* 2) Tiszteletessé, tiszteletre méltóvá tesz.

BÉCSÉSÍTÉS, (bécs-és-ít-és) fn. tt. *bécsésítés-t*, tb. —ék. Cselekvés, mely által valami vagy valaki becsessé tétetik. V. ö. **BÉCSÉSÍT.**

BÉCSÉSSÉG, (bécs-és-ség) fn. tt. *bécsésség-ét.* 1) Tulajdonság, melynél fogva valami becsben tartatik, kitünő értékesség, kelendőség. 2) Tiszteletben lével, tiszteletet gerjesztő személyes tulajdonság.

BÉCSETLEN, (bécs-etlen) mn. tt. *bécsetlen-t*, tb. —ék. Aminek tulajdon értelemben vett becsé, értéke, ára nincs. *Becsellen háidai bitorok.* Különbözik tőle az átv. érteményű *becstelen*, azaz erkölcsi becs nélkül levő, törvényszegő, gonosz vétkei miatt elhírhedett, megvetett. *Becstelen ember. Becstelen magaviselet.* Hasonló viszonyuk: *szemetlen és szemtelen, esztellen és esztelen*, stb.

BÉCSFEGYVER, helyesebb és szokottabban l. **DÍSZFEGYVER.**

BÉCSI, (bécs-i) mn. tt. *bécsi-t*, tb. —ék. Bécshez tartozó, arra vonatkozó. *Bécsi ára valamely jószágnak.*

BÉCSI, (bécs-i) mn. tt. *bécsi-t*, tb. —ék. 1) Bécsben lakó, működő, ott született, készült, oda való. *Bécsi lakosok. Bécsi rendőrök. Bécsi kézművesek.* 2) Ami Bécsben létezik, Bécsset illeti, Bécsre vonatkozik. *Bécsi házak, templomok, tornyok. Téli van, mint a bécsi bolt. Bécsi rongy, arczfestő, arczkendő. Olyat hasudott, mint a bécsi torony.* Km. 3) Ami nem Bécsben létezik, hanem Bécs felé néz, vezet, mutat, pl. *bécsi kapu a budai várban, bécsi út.* 4) Midőn pénzre vonatkozik, jelenti annak papiros vagy másképen váltó értékét. *Szász esztet forint bécsi becsben kétszáz ötven forintot tesz.*

BÉCSIES, (bécs-i-es) mn. tt. *bécsies-t*, tb. —ék. Bécsi szokások szerint való, olyan, mint a bécsi. *Bécsies német beszéd. Bécsies talcs. Bécsies életmód. Bécsies állóköde. Bécsies eszem-isomvágy.*

BECSEKAR, (be-csikar) ösz. áth. Erősen beszorít. *Becsekarja markába a pénst.*

BECSINÁL, (be-csinál) ösz. áth. 1) Hézagot, üreget, lyukat bedug, bezár. *Becsinálni a hordót, palackot, kemence száját.* 2) Hús ételt valamely lésben elkészít. *Becsinálni a csibét, borjúhúst, halat.* 3) Be-

rak, bizonyos rendben elhelyez, kivált valami elvinni valót. *Becsinálni hordóba a káposztát, gyümölcsöt, ugor-kát; becsinálni utazó ládába a képrámákat, stb.* 4) Vág mellékén: a földet beveti és beboronálja.

BECSINÁLÁS, (be-csinálás) ösz. fn. Cselekvés, midőn valamit becsinálnak. V. ö. **BECSINÁL**.

BECSINÁLT, (1), (be-csinált) ösz. fn. tt. *becsinált-at*. Különféle lében, s vegyülékekkel készített húselekek neve. *Savanyú, édes, citromos becsinált. Csibe-, borju-, báránybecsinált.*

BECSINÁLT, (2), (be-csinált) ösz. mn. 1) Ami be van dugaszolva; elrakott, eltett, elhelyezett. *Becsinált hordó, Tétre becsinált uborka.* 2) Lében készült, főtt. *Becsinált hal. Becsinált borjúhús.*

BECSÍP, (be-csíp) ösz. áth. 1) Elzárás, letartóztatás végett befog valakit. *Becsípték a tolvajokat, az éji csavargókat.* 2) Kártyajátékban a kitett mennyiségből nyer. *A bank felét becsípte.* 3) Önhatólag am. szélcsokedvűségig iszik. *Ek az ember becsípett, azért oly bőbeszédű.*

BECSIPTET, (be-csiptet) ösz. áth. Szűk hézagba bizonyos eszközzel beszorít valamit. *Valakinek ujjait becsíptetni az ajtó közé.*

BECSIRIZÉL, (be-csirizél) ösz. áth. Csirizzel beken, beragaszt. *Becsirizelni a bőrt, papírt. Becsirizelni a kezét, ruháját.*

BECSKE, falu Nógrád megyében; helyragokkal: *Becsk-én, —re, —ről.*

BECSKEHÁZA, falu Torna megyében; helyragokkal: *Becskeházán, —ra, —ről.*

BECSKEREK, KIS —, falu Temesben, **NAGY** —, mezőváros Torontálban; helyragokkal: *Becskekerek-én, —re, —ről.*

BÉCSLÉS, (bécs-él-és) fn. tt. *bécslés-t*, tb. —*ék*. Valamely jószág, áru becsének, értékének meghatározása. *Ezen ház becslés szerint ezer forintot ér.*

BÉCSLEVÉL, (bécs-levél) ösz. fn. L. **BECSÜLEVÉL**.

BÉCSLŐ, (bécs-él-ő) fn. és mn. tt. *bécslő-t*, tb. —*k*. Megbízott hiteles személy, ki bizonyos jószág-nak értékét, árát meghatározza. *A becselőket kivinni a hely szinére. Meghiteletetni a becselőket.* Különösen a végre kiküldött biztos, hogy bizonyos károk mennyiségét határozza meg. *Tűzkármentesítési becslők.*

BÉCSLŐBIZOTTSÁG, (bécslő-bizottság) ösz. fn. Több személyből álló kiküldöttség, melynek feladata valamely jószág értékét vagy kármennyiségét meghatározni. V. ö. **BIZOTTSÁG**.

BÉCSMÉL, helyesebben l. **BÉCSMÉRÉL**.

BÉCSMÉRÉL, (bécs-mérél) ösz. áth. Valamely jószágnak, árunak becsét, értékét mintegy méregetve, latolgatva fitymálja, kicsinyíti, ócsárolja. *Más portékáit becsmérélni. Ami nem az övé, szereti becsmérélni.* Továbbá a cselekvények erkölcsi becsét alacsonyítja, gyalázza. *Mások tetteit, érdemeit irigységből becsmérélni.*

BÉCSMÉRÉZ, (bécs-méréz) ösz. áth. L. **BÉCSMERÉL**.

BÉCSMÉRÉS, (bécs-mérés) ösz. fn. tt. *bécsmérés-t*, tb. —*ék*. Valamely áru vagy tárgy vagy tett értékének gyalázása, alacsonyítása. *A legnemesebb cselekedet sem kerül el az irigyekedők becsméréséért.*

BÉCSMÉRŐ, (bécs-mérő) ösz. mn. Aki valaminek anyagi vagy erkölcsi becsét, értékét kisebbíti, ócsároló, gyalázó.

BÉCSMESTER, (bécs-mester) ösz. fn. 1) Bányásztiszt, ki az érczetek, illetőleg érczes ásványok értékét, belbecsét meghatározza. 2) Zálogháznál szakértő, ki a zálogba veendő tárgyakat megvizsgálja, s a reájok adandó pénz mennyiségét megszabja.

BÉCSMEZŐ, (bécs-mező) ösz. fn. Becsület mezeje. Katonai értelemben: csatahely, hol hírt-nevet szerezhetni. Általán pedig: akármely állapot, hivatal, melynek viselése becsületet szerez.

BECSOMBOLÍT, (be-csombolít) ösz. áth. Csomóba gombolyít, özsvégöngyölget valamit.

BECSOMÓZ, (be-csomóz) ösz. áth. Holmi leveles, száras stb. jószágot csomókba rak és özsvékötöz. *Becsomózni a megszártott dohányleveleket. Becsomózni, azaz bálókba kötni a papirost. Becsomózni az írományokat.*

BECSOMÓZÁS, (be-csomózás) ösz. fn. Csomókba, kötegekbe, bálókba szedés, szorítás, kötözés. *Dohány, papiros, írományok becsomózása.*

BÉCSORSZÁG, (Bécs-ország) ösz. fn. Heltai s némely más régi írónál, am. Ausztaria.

BECSŐ, falu Zólyom vármegyében; helyragokkal: *Becső-re, —n, —ről.*

BECSŐDÍT, (be-csődít) ösz. áth. Seregesen, csapatosan begyűjt, bemenni sűrgét. *A népet becsődíteni a gyűlésekre. A kíváncsiakat holmi látványos előadásokra becsődíteni.* V. ö. **CSŐDÍT**.

BECSŐDÜL, (be-csődül) ösz. önh. Csoportosan, seregesen, csapatosan tódulva begyülekezik, betolakodik. V. ö. **CSŐDÜL**.

BÉCSREVÁGYÓ, (bécsre-vágyó) ösz. mn. Kiténtetést, rangot, czímetet kereső, dicsvágyó.

BÉCSSZABÁS, (bécs-szabás) ösz. fn. Szokottabban, l. **ÁRSZABÁS**.

BÉCSSZERÉNTI, (bécs-szerénti) ösz. mn. Ami bizonyos határozott becsnek, árnak megfelel. *Valaminek becsszerénti árát megadni.*

BÉCSSZÓ, (bécs-szó) ösz. fn. Szokottabban am. becsületszó, azaz oly szó, illetőleg ígélet, fogadás, melynek teljesítéséhez vagy igazságához becsületünket köjtük.

BÉCSSZOMJ, (bécs-szomj) ösz. fn. A becsvágy-nak magasabb foka, mely a kiténtetést szertelenül keresi, s mintegy szomjuhozza.

BÉCSSZOMJAS, (bécs-szomjas) ösz. mn. Szer-telenül, tulságosan becsvágyó, dicsőség után sovárgó.

BÉCSTÁPLÁLAT, (bécs-táplálat) ösz. fn. Ösz-tön, inger, körülmény, állapot, mely valakiben a becs-érzést, dicsvágyat fontartja, neveli, s mintegy táplálja.

BÉCSTELEN, (bécs-telen) mn. tt. *bécstelen-t*, tb. —*ék*. Aminek átvitt értelményü erkölcsi becs

nincsen; erkölcsileg alávaló, galád, elvetemedett, kit a közvélemény tisztelgetre méltónak nem tart. *Becstelen ember. Becstelen cselekedet.* Különböztetés végett v. ö. BÉCSETLEN.

BÉCSTELENÉDIK, (bécs-telen-éd-ik) k. m. *bécs-telened-tem, — tél, — étt.* Erkölcsi alávalósága, galádsága miatt bec sülete, jó híre-neve fogy, vessendőben van, becstelenné lesz.

BÉCSTELENÍT, (bécs-telen-ít) áth. m. *bécs-telenít-étt, par. — s, htn. — ni vagy — ni.* 1) Becstelenné tesz valakit, azaz, erkölcsi jellemét beszennyezi. *Minden vétek, gonosz tett becstelenti az embert. Éssel mind magadat, mind családodat becstelented.* 2) Becstelenné, azaz alávalónak, galádnak, erkölcsatlenné mond, hirdet, gyaláz, mások szemében kisebbít. *Gyanúsításokkal, rágalommal becstelenteni valakit.*

BÉCSTELENÍTÉS, (bécs-telen-ít-és) fn. tt. *bécs-telenítés-t, tb. — ek.* Általán cselekvés, mely által mást vagy minmagunkat becstelentjük. V. ö. BÉCSTELENÍT. Különösen bec sületsértés, rágalmaszás, mely ellen törvényes keresetnek van helye.

BÉCSTELENÍTÉSI, (bécs-telen-ít-és-i) mn. tt. *bécs-telenítési-t, tb. — ek.* Becstelentésre vonatkozó. *Becstelentési szándék, tett. Becstelentési per.*

BÉCSTELENÍTETT, (bécs-telen-ít-étt) mn. tt. *bécs-telenített-et.* Hírében-nevében sértett; erkölcsileg becstelenné tett; a közvélemény előtt bec sületétől megfosztott. *A becstelentett előjárónak nincs tekintélye.*

BÉCSTELENÍTŐ, (bécs-telen-ít-ő) mn. tt. *bécs-telenítő-t, tb. — k.* Ami becstelenné tesz, meggyalázás, megszerényítő. *Becstelentő szavak, szidalmak, rágalmak.*

BÉCSTELENKÉDÉS, (bécs-telen-kéd-és) fn. tt. *bécs-telenkédés-t, tb. — ek.* Illetlenkedés, becstelenség elkövetése.

BÉCSTELENKÉDIK, (bécs-telen-kéd-ik) k. m. *bécs-telenkéd-tem, — tél, — étt.* Illetlenül, orczátlanul, gyalázatosan cselekszik, viseli magát, maga vagy mások iránt becstelenséget követ el.

BÉCSTELENSÉG, (bécs-telen-ség) fn. *bécs-telenség-él.* 1) Erkölcsileg alávaló tulajdonság, elvetemedettség. *Es már még is sok, es szörnyű becstelenség.* 2) Méltatlan gyalázat, bec sületsértés, rágalmaszás. *Becstelenséggel illetni a jó hasafakat. Becstelenséget követni el valaki ellen.*

BÉCSTELENÜL, (bécs-telen-ül) ih. Gyalázatosan, orczátlanul, szégyannel. *Bécs-telenül szavát szegni; bécs-telenül megcsalni a hitelenőket; bécs-telenül elűteni a tisztas férfiak társaságából.*

BECSUK, (be-csuk) ösz. áth. 1) Ami tárva, nyitva, kiterjesztve volt, annak lapjait, szárnyait, oldalait behajtja, egymáshoz szorítja, stb. s ez által a köztök levő rést, nyílást betakarja. *Becsukni a nyitott könyvet. Becsukni a szemeket. Csukd be a szád.* Különösen kapocs, akaszték által ugyanest teszi. *Becsukni az ajtót, ablakot, kaput. Becsukni a szekrényt, ládát.* Különböztetés végett v. ö. BEZÁR. 2) Valamit ajtóval,

ellátott rekesztékbe tesz. *A pénst becukni a ládába. Becsukni valakit a mellékesórába.* V. ö. CSUK.

BECSUKÁS, (be-csukás) ösz. fn. Cselekvés, midőn valamit, vagy valakit becuknak. V. ö. BECSUK, és BEZÁR.

BECSUKKAN, (be-csukkan) ösz. önh. Mintegy önmagától becukódik, betevődik. *Álmosságától becukkannak a szemek. As ajtó becukkant.*

BECSUKKANT, (be-csukkant) ösz. áth. Eszközi, hogy ami tárva nyitva volt, becukkanjon. *A szél becukkantotta az ajtót. Maga után becukkantani a kaput.*

BECSUKLYÁZ, (be-csuklyáz) ösz. áth. Csuklyával beföd, betakar. *Esz ellen becuklyázni a fejet.*

BECSUKOTT, (be-csukott) ösz. mn. Általán, akit vagy amit becuktak, ezen igének minden érteményeiben véve. *Becsukott ajtó, kapu, ablak. Becsukott könyv. Becsukott ládában, szekrényben tartani a pénst. Bűnteléstől becukott gyermek.* V. ö. BECSUK.

BECSULLANKODIK, (be-csullankodik) k. Veszprém vármegyei tájzáró, am. belopódszik.

BECSUNYÁZ, (be-csunyáz) ösz. áth. Bemocskol, beszennyez, berutít, bepizskít. *Becsunyádni a ruhát, a szobát.*

BECSUNYÍT, (be-csunyít) ösz. áth. 1) l. BECSUNYÁZ. 2) Ganajával bemocskol, lessar, lefoa. *Becsunytani a hás elejét, az árnyékséket.* V. ö. CSUNYÍT.

BECSÚSZ, (be-csúsz) ösz. önh. 1) Tulajd. ért. hason csúszva megy be valahová. *A kígyót becúsznak liheikba, a sziklarepedékekbe.* 2) Mondjuk emberről s más lábas állatokról is. *Négykélső becúszni a kapu alatt.* 3) Átv. ért. suttomban, alattomban, lopva, álutakon bejut valamely helyre, vagy állapotba. *Becúszni valamely hivatalba, társaságba.* 4) Észrevétel nélkül, véletlen bekeveredik, bevegyl. *Esen iromány csak úgy csúszott be a levéltárba.*

BECSUSZAMIK, (be-csuszamik) ösz. k. Sima kígyóként észrevétel nélkül belopódszik valahová. Az alattomos bejutás nagyobb fokát fejezi ki, mint az egyszerű becúsz.

BECSUSZAMLIK, **BECSUSZAMODIK**, l. BECSUSZAMIK.

BECSÚSZIK, (be-csúszik) ösz. önh. Köz szokás szerint egy érteményű a becúszás igével; de szabatosan véve, becúszás az élő állat, midőn önkénytes mozgással jut be valahová, ellenben becúszik akár az állat akár a lelketlen test, midőn kül erőttől hajtva, illetőleg akaratlanul jut be. *A ló lába becúszik a kátyuba, a szekér fara becúszik az árokba.*

BECSUSZSZAN, (be-csuszszan) ösz. önh. Hirtelen, egy mozzanattal, lappangva becúsz. *Észre sem vettük, midőn becúszszant.* V. ö. CSUSZSZAN.

BECSÚSZTAT, (be-csúztat) ösz. áth. 1) Tolás, taszítás által eszközli, hogy valamely test becúszszárék valahová. *A portékás ládát lejtés deakán becúsztatni a vízbe.* 2) Átv. ért. álutakon, alattomosan, igazságta-

lanul, törvénytelen módon behelyez, bejuttat, beigtat. *Becsúsztatni a kegyenczeket holmi hivatalokba.* 3) Hivatalos irományok, oklevelek közé, vagy azok szövegébe csempész valamit.

BECSÚSZTATÁS, (be-csúsztatás) ösz. fn. Cselekvés, midőn valaki becsúsztat valamit, ezen igének minden érteményeiben. V. ö. **BECSÚSZTAT**.

BECSÚSZTATOTT, (be-csúsztatott) ösz. mn. Általán amit akár tulajdon akár átv. érteményben becsúsztatnak, különösen, becsempézett, alattomban betölt. *Vámon becsúsztatott áruk. Becsúsztatott tisztviselő. Szöveg közt becsúsztatott szavak.* V. ö. **BECSÚSZTAT**.

BECSUTAKOL, (be-csutakol) ösz. áth. Csutakal bedug. *Becsutakolni a hordó száját, a széken támadt likat.* V. ö. **CSUTAK**.

BÉCSÜ, (bécs-ü) fn. tt. *becsül*-t, *tb.* —k. Valamely jószág értékének meghatározása, melyben kimondatik, mit ér, mi a becese, mit lehet vagy kell érte adni. *Előre megszabott becsü szerint adni, venni valamit.* Különösen hites személyek, biztosok általi meghatározása valamely jószág értékének. *Becsüre kiküldött esküttek. A tűz által okozott kár becsü szerint ezer forintra rúg. A bécs gyökből úgy képződött becsül, mint ár-ból dru.*

BÉCSÚÁR, (bécsü-ár) ösz. fn. A jószágnak azon értéke, ára, melyet a meghívott, s hites becsüsök határoznak meg. *A tett háznak becsúárát megfizetni. A szlogos jószág beruhásának becsúára.*

BÉCSÜL, **BECSÜL**, (bécs-ül vagy bécs-öl) áth. m. *becsül*-t. 1) Valakinek erkölcsi becset tulajdonít, s mint olyanul bírót tisztel. *Becsülni a jó hazafiakat, az erényes férfiakat.* 2) Visszaható névmással am. illően, az erkölcsi törvények szerint viseli magát. *Magát megbecsülni. Fiam, becsüld meg magadat.* 3) Szintén megigekötővel am. kimél, gondját viseli valaminek. *Megbecsüli, amije van, nem pazarolja. Megbecsüli a ruháját.* 4) Felható ragu viszonynevel: méltat, méltónak tart valamire. *Nagyra, sokra becsülni valakit. Kevésre, semmire sem becsülni.* 5) Valaminek becsúrárt, értékét szabja, becesel. *E lovat kétszáz forintra becsülik. Mint átható ige tulajdonkép: bécs-öl, mint ezek is: kerül (áth.), tanul, elemezve: ker-öl, tan-ol.* V. ö. —**ÜL** —**ÜL** képző.

BÉCSÜLÉS, (bécs-ül-és) fn. tt. *becsülés*-t, *tb.* —ek. Cselekvés, illetőleg lelki működés, mely által valakit vagy valamit becsülünk ezen igének minden érteményeiben. V. ö. **BÉCSÜL**.

BÉCSÜLET, **BECSÜLET**, (bécs-ül-et) fn. tt. *becsület*-ét. 1) Erkölcsi törvények iránti belső tisztelet, s azon belső érzelem, mely az erénynek mint erkölcsi jónak rugója. *Becsületből tenni jót másokkal. Becsülettel élni, halni. Becsületből szolgálni a hazát,* nem haszonért, hanem egyedül a haza javáért. *Ő sokat ad a becsületre. Becsületében lehet bízni. Becsületemre mondom, fejedom, ígérem. Nincs benne annyi becsület, hogy . . .* 2) Oly belső hódolat, melyet mások erénye bennünk, vagy a miénk másokban gerjeszt. *Becsületben lenni. Becsületet cseregni, vallani, aratni. Bercsületre vágyani, törekedni.*

*Becsületet érdemelni, elveszteni. Oda a becsület. Vége a becsületnek. Becsületét féltetni, őrizni, védelmezni. Becsületben tartani valakit, és másoktól becsületben tartatni. Becsület fogytáig. A becsületet minden ember szereti. Km. Mind jó ott lakni, hol becsülete van az embernek. Km. Tisztelet becsület, de igazság is. Km. 3) Illendőség, udvariság, emberség. *Becsületet tanulni. Majd megtanítlak becsületre. A vendégeket becsülettel fogadni. Becsülettel viszonzni a sziveséget. Ennek fele sem becsület. Adom tisztelettel, vezetem becsülettel.**

BÉCSÜLETADÁS, (bécsület-adás) ösz. fn. Külső tisztelés, illetőleg tiszteletjel, oly emberek iránt, kiket becsülünk.

BÉCSÜLETADÓ, (bécsület-adó) ösz. mn. Aki másokat kellő tiszteletjelekkel megkülönböztet.

BÉCSÜLETBELI, (bécsület-beli) ösz. mn. 1) Amitől becsületünk föltételeztetik, amit teljesíteni a becsületézés kívánja; becsületben járó. *Ez becsületbeli dolog.* Aki bizonyos hivatalnak, rangnak czímét viseli, ami fizetéssel s néha kötelességgel sem jár: máskép: tiszteletbeli. *Becsületbeli szolgabíró, eskütt, jegyző.*

BÉCSÜLETBUZGALOM, (bécsület-buzgalom) ösz. fn. Becsületre vágyó indulat, hajlandóság.

BÉCSÜLETÉRZÉS, (bécsület-ézés) ösz. fn. Nemesebb erkölcsi tulajdonság, melynél fogva a jót, az erényt belső ösztönből szeretjük. *A gyermekben föltéveszteni, táplálni a becsületérzést. Becsületézésből, nem kényazerítve, nem félelemből tenni valamit. Nincs benne becsületézés.*

BÉCSÜLETÉRZŐ, (bécsület-éző) ösz. mn. Aki a jót, illőt belső ösztönből felfogja, és követi. *Becsületéző fiatal ember.*

BÉCSÜLETÉS, (bécs-ül-et-és) mn. tt. *becsületés*-t, vagy —*et*, *tb.* —ek. 1) Becsületben álló, erényes magaviselete miatt tiszteletre méltó. *Becsületés ifju. Minden ember ember, de nem minden ember becsületés ember. Km. 2) Tisztességesebb polgári állásu, nem a nép aljából, vagy épen söpredékéből való. Különösen a községi előljárók és czéhtársulatok czíme. *Becsületés bírák! Becsületés csizmazia czéh.* 3) Köz szokásilag tágas érteményben, a maga nemébe derék, jeles, nevezetes. *Ez becsületés úri lak.**

BÉCSÜLETÉSEN, (bécs-ül-et-és-en) ih. 1) A jó erkölcsiség, erényesség szabályai szerint, illendően. *Becsületésen viselni magát. Becsületésen élni.* 2) Szélesb ért. jelesen, helyesen, derekasan, igen nagyon. *Becsületésen bevégezni a munkát. Becsületésen (igen erősen) megverni valakit.*

BÉCSÜLETÉSSÉG, (bécs-ül-et-és-ség) fn. tt. *becsületesség*-ét. Tiszteletet gerjesztő erkölcsi tulajdonság. *Becsületessége miatt köz tiszteletben álló férfi. Nincs szebb dolog a becsületességnél. Becsületességgel leg többre mehetsz.*

BÉCSÜLETFELEDÉS, (bécsület-feledés) ösz. fn. A becsületre, illetőleg erényes cselekvényekre ösztönző érzelmek elhanyagolása.

BÉCSÜLETFELEDŐ, (bécsület-feledő) ősz. mn. Az erény, erkölcsiség, illedelem szabályaival nem gondoló; becstelen, szemtelen, galád jellemű.

BÉCSÜLETKEVERÉS, (bécsület-keverés) ősz. fn. Él e szóval Faludi s am. mások becüsületének, jó hírének-nevének alacsonyítása; gyalázás, rágalmazás.

BÉCSÜLETKÓR, (bécsület-kór) ősz. fn. Túl-ságos, mértéktelen becüsületvágy, illetőleg rangvadá-
szat, mások tiszteletének hajhászása; gögös nagyra-
vágás, mely gyakran tiltott útakon törekszik célt érni.

BÉCSÜLETLEN, (bécs-ül-etlen) mn. tt. *bécsu-
letlen-t*, th. —*ék.* Akit vagy amit nem becüsülnek, er-
kölcsei becs nélkül való, illetőleg megvetett, nem tisz-
telt. *Bécsületlen galád ember.* Határozóilag am. becüs-
let nélkül.

BÉCSÜLETLENSÉG, (bécs-ül-etlen-ség) fn. tt. *bécsu-
letlenség-ét.* Becüsület nélküli állapot, vagy tulaj-
donság, becüsület hiánya. *Bécsületlenségednek magad
vagy oka.*

BÉCSÜLETLENÜL, (bécs-ül-etlen-ül) ih. Be-
cüsület nélkül, nem becüsülve, nem tisztelve. *Bécsület-
lenül élni.*

BÉCSÜLETMENTÉS, (bécsület-mentés) ősz. fn. Gyalázás, rágalmazás, gyanusítás elleni óvás, a ve-
szélyben forgó becüsületnek védelmezése, igazolása.

BÉCSÜLETMENTŐ, (bécsület-mentő) ősz. mn. Ami a kétségbe hozott, gyanusított becüsületet, jó hír-
nevet a rágalom, illetőleg vádak ellen megvédi, meg-
tisztítja. *Bécsületmentő hiteles tanúk, oklevelek.*

BÉCSÜLETMENTSÉG, (bécsület-mentség) ősz. fn. Nyilatkozat, tanuvallomás becüsületünk mellett;
gyanusított, kétségbe vont becüsületességünk védel-
mére felhozott bizonyítványok.

BÉCSÜLETPÉR, (bécsület-pér) ősz. fn. Pecs ke-
reset oly személy ellen, aki becüsületünket megsértette.

BÉCSÜLETPOLCZ, (bécsület-polcz) ősz. fn. Rangfokozat, vagy tisztí állomás, melyre valaki be-
cüsületessége által emelkedik, vagy általán, melylyel
valakit megtisztelnek. *Magas becüsületpolcra jutni,
emelkedni. Bécsületpolcra vágyani, törekedni.*

BÉCSÜLETRABLÓ, (bécsület-rabló) ősz. fn. Másokat a közvélemény előtt gyalázó, rágalmazó, gya-
nusító személy.

BÉCSÜLETREVÁGYÁS, I. **BÉCSÜLETVÁGY.**

BÉCSÜLETREVÁGYÓ, I. **BÉCSVÁGYÓ.**

BÉCSÜLETRONTÁS, (bécsület-rontás) ősz. fn. Általán ellenséges törekvés, működés, mely által va-
laki mások becüsületét, jó hírét-nevét kisebbíti, vagy
épen megsemmisíti.

BÉCSÜLETRONTÓ, (bécsület-rontó) ősz. mn. és fn. Aki vagy ami mások becüsületet hírének-nevét be-
szennyezi, alacsonyítja. *Bécsületrontó irigyek, vetély-
társak. Bécsületrontó kihágások, büntettek.*

BÉCSÜLETSÉRTÉS, (bécsület-sértés) ősz. fn. Erkölcsi bántás, mely mások becüsületén csorbát ejt,
illetőleg mely a becüsületérző embernek fájdalmat okoz.

BÉCSÜLETSÉRTŐ, (bécsület-sértő) ősz. mn. és fn. Aki vagy ami a becüsületérző szíven erkölcsi se-

bet ejt, mennyiben valakit rágalmaz, gyaláz, gyanu-
sít, s az által mások előtt kisebbíti. *Bécsületértő cél-
zások, példászatások, gyanusítások, csúfnevek. A be-
cüsületértőt perbe idézni, párviadalra kihívni.*

BÉCSÜLETSZÉK, (bécsület-szék) ősz. fn. Tör-
vényesség, mely becüsületértési peceket tárgyal, s azok-
ban ítéletet hoz.

BÉCSÜLETSZERETET, (bécsület-szeretet) ősz. fn. Gyöngéd és nemes erkölcsi érzelem, vagy indulat,
mely a becüsületet mint az erény kútfejét kedveli, s
annak megszerzésére minden erejéből törekszik.

BÉCSÜLETSZERETŐ, (bécsület-szerető) ősz. mn. és fn. Aki az erényességen alapuló becüsületet
kedveli, azt megszerezni iparkodik, s elveszteni ova-
kodik.

BÉCSÜLETSZERZŐ, (bécsület-szerző) ősz. mn. Ami által mások becüsületét megnyerjük, ami tiszte-
letet gerjeszt irántunk; ami kitüntetésben részesít,
rangra emel stb. *Bécsületserző polgári erények, érdemek.*

BÉCSÜLETSZÓ, (bécsület-szó) ősz. fn. Állítás,
ígéret, fogadás, melyet becüsületünk kikötése mellett
teszünk. *Bécsületssavát adni. Bécsületsszóval fogadni,
igérni, erősíteni, bizonyítani valamit. Bécsületsszómat
teszem rá. Hígyj becüsületsszóvannak. Bízhatol becüsület-
sszóvamba. Az ő becüsületsszóva esküvel fölér.*

BÉCSÜLETTELI, (bécsület-teli) ősz. mn. Igen
becüsületes; különösen, igen nyájas, udvarias, tiszte-
lettel viseltető. *Bécsületteli fogadás, bándamód. Be-
cüsületteli tisztviselő.*

BÉCSÜLETTEVŐ, (bécsület-tévő) ősz. mn. A
társadalmi illem szabályai szerint tiszteletet mutató,
udvarias.

BÉCSÜLETTUDÓ, (bécsület-tudó) ősz. mn. Az
emberekkel való finom, úrias bánásmódban jártas,
nyájas, udvarias.

BÉCSÜLETÜGY, (bécsület-ügy) ősz. fn. Oly do-
log, mely közvetlenül a becüsületet illeti, melytől be-
cüsületünk függ, melyet becüsületünk kockázatátása nél-
kül elintézetlenül nem hagyhatunk; becüsületben járó
főladat.

BÉCSÜLETVADÁSZÁS, (bécsület-vadászás) ősz. fn. A becüsületnek, és becüsülettel járó tiszteletje-
leknek, rangnak, címeknek tulságos keresése.

BÉCSÜLETVADÁSZÓ, (bécsület-vadászó) ősz. mn. Aki a becüsület külső jeleit, nevezetesen ran-
got, címeiket, megtiszteltetésekét tulsólag keresi, haj-
hászása.

BÉCSÜLETVÁGY, (bécsület-vágy) ősz. fn. Er-
kölcsei belső ösztön, melynél fogva mások általi kitün-
tetésre, illetőleg rangra, méltóságra törekszik valaki,
mely ha tulságossá válik, becüsületkórnak mondatik.

BÉCSÜLETVÉDŐ, (bécsület-védő) ősz. mn. Ami megsértett, vagy veszélyeztetett, gyanusított becüsület-
tünket okokkal menti, fentartja. *Bécsületvédő iratok,
oklevelek.*

BÉCSÜLŐ, (bécs-ül-ő) mn. és fn. 1) Aki mások
erkölcsi becsét elismeri, s ennél fogva őket tiszteli.

2) Aki valamely jószág anyagi becét vagyis értékét, árát meghatározza. V. ö. BÉCSÜL.

BÉCSÜLT, (bécs-ül-t) mn. tt. *bécsült-et*. Akit vagy amit becsülnek, becsben tartanak, illetőleg tisztelt, értékkel bíró, drága. *Nagyra becsült barátim! Ez igen becsült ajándékot köszönettel veszem.*

BÉCSÜLTET, (bécs-ül-tet) áth. m. *bécsültet-tem, —tél, —ett, par. bécsülless.* Dologhoz értő személyek, illetőleg kiküldött biztosok által valaminek árát, értékét meghatároztatja, kiszámíttatja. *Eladó házat, földet becsültetni. A határban, tilosban tett károkat esküttek által becsültetni.* V. ö. MEGBÉCSÜLTET, KIBÉCSÜLTET.

BÉCSÜLTETÉS, (bécs-ül-tet-és) fn. tt. *bécsültetés-t, tb. —ék.* Cselekvés, illetőleg megbízás, mely által valaminek árát, értékét megbecsültetjük. V. ö. BÉCSÜLTET.

BÉCSÜS, BÉCSÜS, (bécs-ü-ös) fn. tt. *bécsüs-t, tb. —ök.* Oly személy, ki valamely dolog árát, értékét kiszámítja, meghatározza. Így az épületek árának kiszámítására mesteremberek, a határbeli károkéra pedig esküttek választatnak becsüsökül. *Kármentesítő intézetek által kiküldött becsüsök.*

BÉCSÜSDÍJ, (bécsüs-díj) ősz. fn. Díj, melyet a megbízott, s kiküldött becsüsök illető fáradságukért kapnak.

BÉCSVÁGY, BÉCSVÁGYÁS, (bécs-vágy vagy bécs-vágyás) ősz. fn. I. BÉCSÜLETVÁGY.

BÉCSVÁLTÁS, (bécs-váltás) ősz. fn. A német *Handkauf* értelmében ann. az adásvevésnek azon módja, midőn valamely árunak értékét, illetőleg mennyiségét csak úgy szemmel becsülvé, nem mérleg által határozzák meg.

BÉCSVÉSZ, (bécs-vész) ősz. fn. Becsületvesztés, midőn valaki jó hírétől-nevétől a közvélemény előtt megfosztatik, s becsületlen lesz.

BÉCSVESZTES, (bécs-vesztes) ősz. mn. Aki becsületét elvesztette, becstelen, gyalázatos hírben álló. *Becsvesztes uszorás, csaló.*

BÉCSVESZTÉS, (bécs-vesztés) ősz. fn. Állapot, midőn valaki becsületét, hírét-nevét veszti.

BECZ, elvont gyöke, 1) *becze* szónak, mely borjut s elkényeztetett gyereket jelent, 2) *becző* szónak, s ekkor jelent holmi magokat bezáró, betakaró hüvelyt, 3) am. mozgásra vonatkozó *bicz* a *beczig* származékban.

BÉCZ, helységek Somogy és Szala megyékben; helyr. *Bécz-en, —re, —rül.*

BECZE, (becz-e) fn. tt. *beczét.* Így nevezik gyermeknyelven a kis borjut, sőt a tehenet is. *Ne becze, ne!* Néhol: *boczi.* Használók hozzá a csikó neve: *maczi!* a malaczó: *poczi, czoczi.* Mennyiben a fiatal házi állatokat különös gonddal szokás ápolni, innen átv. ért. így nevezik az elkényeztetett gyereket is. Ide vonatkozik a közmondás is: *hanem borja, nem nyalja, és: nyalja, mint tehén a borját.* Különb. vég elemzésileg mint hangutánzó a *bé, bég, bög* szókkal rokon, s am. kis bégő.

AKAD. MAGY. SZÓTÁR.

BECZEBETEG, (becze-beteg) ősz. mn. A székelyeknél am. kényes beteg.

BECZÉG, (becz-ég) önh. m. *beczég-tem, —tél, —ett.* Tájéjtéssel am. biczeg, azaz sántikálva lépdegel.

BECZEPEL, (be-czapel) ősz. áth. I. BECZIPEL.

BECZÉZTET, (becze-ez-tet) áth. m. *beczézé-tem, —tél, —ett.* Kényessé tesz, elkényeztet. V. ö. BECZE.

BECZI, BECZIKE, (becz-i, beczi-ke) fn. A borjut jelentő *becze* szónak kicsinyítő módosítványa, mint: *muczika, maczika.* V. ö. BECZE.

BECZIKKELYÉZ, (be-czikkelyéz) ősz. áth. Hiteles írományt valamely könyvbe, illetőleg szövegbe más rokonneműek közé beigtat. Különösen használatik e szó a tövénkönyvbe igtatásról. *Beczikkelyezni az ujoman honostolt férfiakat, az új törvényeket.*

BECZIKKELYÉZÉS, (be-czikkelyezés) ősz. fn. Beigtatási cselekvés, midőn valamit törvénybe, vagy más szövegbe czikkelyeznek. V. ö. BECZIKKELYEZ.

BECZINÉZ, (be-czinéz) ősz. áth. Öntött czinnel befuttat, vagy czinlemezsel behúz. *Beczinezni a részletnyeket, a sercs kancsókat.*

BECZINÉZÉS, (be-czinézés) ősz. fn. Cselekvés, midőn valamit czinnel befuttatnak, vagy czinlemezsel behúznak.

BECZIPEL, (be-czipel) ősz. áth. Nagy ügygyelbajjal, erőlködve, félig emelve, félig maga után vonatva bevisz valamit. *A teli zsákot beczipelni a kamrába.* V. ö. CZIPEL.

BECZIRMOL, (be-czirmol) ősz. áth. Czirmossal, azaz mocsokkal, piszokkal, szennyvel beken, bemázol. *A kéményseprők, lakatosok, kovácsok beczirmolják keziket és ruháikat.* V. ö. CZIRMOL.

BECZŐ, (becz-ő) fn. tt. *becző-t, tb. —k.* Némely növények, különösen kerti vetemények, pl. bab, borsó, lencse tokja, hüvelye. Gyöke *becz* a fészket jelentő *caczk, caczok* szónak *cacz* gyökéhez hasonlítható, mennyiben a beczőben mint vaczokban, fészekben, fejlődnek a magvak.

BECZŐKE, (becz-ő-ke) kics. fn. tt. *beczökél.* Kisded becző, azaz, maghüvelyke, magtokocska.

BECZŐKÉS, (becz-ő-ke-es) mn. tt. *beczőkés-t, vagy —et, tb. —ék.* Aminek beczőkéi, azaz kisded maghüvelyei vannak. *Beczőkés lednek.*

BECZŐS, (becz-ő-ös) mn. tt. *beczős-t, vagy —et, tb. —ék.* Maghüvelyes, aminek magvai beczőben fejlődnek. *Beczős vetemények.*

BECZŐVEKÉL, (be-czővekél) ősz. áth. Czővek-féle szeggel becsinál, beszorít valamit; beékel. *Beczővekelni a rést, hasadékat.*

BECZUKROZ, (be-czukroz) ősz. áth. Czukorral behint, kever. *Beczukrozni a téstét, a befőzött gyümölcsöt.*

BECZÜ, (becz-ü) fn. I. BECZŐ.

BÉD, elvont gyöke oly szóknak, melyek alapeszmében tekergő, ideoda csavargó mozgásra, irányra vonatkoznak, milyenek a *bédér, bédérédik*, mélyhangon: *bod, bodor, bodorodik*, kemény ajakhanggal:

péd, pédér, pédérédik, b) bédény, máskép: bélény, bélény, azaz, vad állapotban él, és szabadon bolyongó, bódorgó ökörnem.

BÉD, (1), elvont gyöke a *bédó* szónak, mely jelent bambát, böszmét, baczá, bámész ostobát, s ennélfogva alaphangja *bé* rokon a *bámul* szónak vastaghangú *bá* gyökével.

BÉD, (2), falu Nyitrában; helyragokkal: *Béd-en, —re, —ről.*

BEDAGAD, (be-dagad) ősz. őnh. 1) Az állati test valamely része a kóroanyag szaporodása, szétterjedése által benő, s mintegy bezáródik. *Néha fogfájdától, csúttól bedagadnak a szemek. Bedagad a nyeldeklib gége.* 2) Némely fa eszközök részei közt levő hézagok a nedvesség által betöltetnek, s szorosabban egymáshoz állanak. *A megtárgult horódongák, ha vízben állanak, be szoktak dagadni.*

BEDAGASZT, (be-dagaszt) ősz. áth. 1) Eszközi, okozza, hogy valamely testrés, vagy rés, hézag bedagadjon. *A csúsz bedagasztotta szeméit.* 2) Lisztet oly kovászszá gyúr, melynek szívos részei szorosan együvé állanak, illetőleg a gyúrás bevégzi. *Már bedagasztottunk, s ha megkelt a tészta, szakasztani fogunk.*

BEDE, erdélyi falu Marosszékbén; helyragokkal: *Bedé-re, —n, —ről.*

BEDECS, erdélyi falu Kolos vármegyében; helyragokkal: *Bedecs-re, —én, —ről.*

BEDEG, falu Tolna vármegyében; helyragokkal: *Bedecs-re, —én, —ről.*

BEDEGETÉL, (be-degetél) ősz. áth. Degettel, azaz kátrányféle kenőccsel bemázol, beken, betöm. *Bedegetelni a hajó bordáinak részeit, hézagait.* V. ö. **DEGET.**

BÉDELŐ, erdélyi falu Torda vármegyében; helyr. *Bedelő-re, —n, —ről*

BÉDÉNY, (béd-ény vagy béd-d-ény) fn. I. **BÉLÉNY** vagy **BŐLÉNY.**

BÉDÉRÉDÉS, (béd-ér-éd-és) fn. tt. *bédérédés-t,* tb. —ék. A fonálnak összezsugorodása, bódorodása, pederedése. V. ö. **BÉDÉRÉDIK.**

BÉDÉRÉDIK, (béd-ér-éd-ik) k. m. *bédéréd-tem, —tél, —ett.* Mondják fonalról, midőn összezsugorodik, tekeredik, keményebb ajakhanggal: *pédérédik,* vastaghangon egyezik vele *bodorodik, fodorodik.*

BEDEREZ, (be-dercz) ősz. áth. Dérrrel, máskép hóharmattal beföd, fehérré tesz. *A hideg éjszai éjék bederezik a mezőket.* Átv. ért. összhajuvá tesz. *As agg kor bederezte fejét.*

BEDESZKÁZ, (be-deszkáz) ősz. áth. Deszkával beföd, betakar, beazegel, bekerít; az épületnek, falnak oldalait deszkákkal kibéleli. *Bedeszkázni a hajó fenekét, a padlást. As elhagyott ház ablakait bedeszkázni.*

BEDINA, I. BENEDEK.

BEDISZNÓZ, (be-disznóz) ősz. áth. Átv. értelmű disznókkal, azaz tintafoltokkal valamit, nevezetesen papírt, bemocskol. *Bedisznózni a levelet.* V. ö. **DISZNÓ.**

BÉDÓ, (béd-ó) mn. tt. *bédó-t,* tb. —k. Vas vármegyei tájszó, am. buta, bamba, balga, faragatlan. Elemsését illetőleg I. **BÉD.**

BEDOB, (be-dob) ősz. áth. 1) Bizonyos térkerületbe, üregbe, zárt helyre stb. valamit behajít, bevet. *Bedobni a savasati golyót a ládába. A törött edény cserepeit bedobni a személgödörbe.* 2) Dobott valamivel beüt, betör. *Kövel bedobni as ablakot. Bedobták a fejt.* V. ö. **DOB, áth.**

BEDOBÁL, (be-dobál) ősz. áth. 1) Holmit egymás után, részenként bedob. *A rohadt almákat bedobálni a vízbe.* 2) Gyakran dobva betördel, bever. *Bedobálni as ablakokat.*

BEDŐ, faluk neve Bihar és Máramaros vármegyékben; helyr. *Bedő-re, —n, —ről.* Továbbá am. *Benedek.*

BEDŐF, (be-dőf) ősz. áth. Hegyes testet, eszközt beszúr valamibe. *Bedőfni a villát a sült lúdba. Bedőfni a kést, tör, kardot valaki szívébe.* Továbbá: dőfés által likat csinál, rést üt, betaszít.

BEDŐHÁZA, puszta Erdélyben, Sepsi székbén; helyr. *Bedőházá-n, —ra, —ról.*

BEDÖL, (be-döl) ősz. őnh. 1) Mondjuk holmi épületi alkotmányról, kerítésről stb. midőn összeomlik, berokkad, beszakad. *Áradáskor bedőlnek a sárfalak. Nagy szélvészen bedől a sövény, palánk. Kidőlt, bedől az oldala.* Vörösmarty. 2) Átv. ért. erőszakkal elnyomulva, s mintegy sulygyenét vesztve berohan. *Bedőlni ajtószél a szobába. Bedől a sok nép.*

BEDÖLÉS, (be-dőlés) ősz. fn. Beomlás, berokkadás, berohanás, beesés. *Bedőlés ellen dúcokkal megtámogatni a falat.*

BEDÖNT, (be-dönt) ősz. áth. Erőhatalommal, neki dőlve betaszít, beomlaszt, lerokkasz. *Bedönteni a falat, kályhát. A szekeret bedönteni as árokba.* V. ö. **DÖNT.**

BEDÖRGÖL, (be-dörgöl) ősz. áth. Híg, vagy olvadékony anyagot, pl. gyógyírt, kenőcsöt a test likaiba benyomkod, beszívárogtat.

BEDÖRGÖLÉS, (be-dörgölés) ősz. fn. Cselekvés, mely által valamit bedörgölnek. V. ö. **BEDÖRGÖL.**

BEDÖRZSÖL, (be-dörzsöl) ősz. áth. I. **BEDÖRGÖL, és DÖRZSÖL.**

BEDÖRZSÖLÉS, (be-dörzsölés) ősz. fn. I. **BE-DÖRGÖLÉS, és DÖRZSÖLÉS.**

BEDÖZMÖL, (be-dözmöl) ősz. áth. Csalóközben am. valami ennalót magába töm, dömszöl.

BEDUG, (be-dug) ősz. áth. 1) Üreget, rést, nyílást, hézagot, likat valamely szerrel betölt, betöm, becsinál. *Bedugni a horzó száját, a palacskot. Rongygyal bedugni as ablakhasadékot.* 2) Valamit titkon bizonyos üregbe, rejtékbe eltesz. *A lopott jószágot bedugni a szobbe.* 3) Benyom, benyújt, betol. *Bedugni egy hársőfát a pinczelikón.* Tájcséssal: *begyug, begyuk.*

BEDUGÁS, (be-dugás) ősz. fn. Cselekvés, midőn valamit bedugunk. V. ö. **BEDUG.**

BEDUGASZOL, (be-dugaszol) ősz. áth. Dugaszzal betöm, becsinál valamit. *Bedugaszolni a megtöltött hordókat, a pezsgőspalackokat.* V. ö. DUGASZ.

BEDUGDOS, (be-dugdós) ősz. gyak. áth. 1) Több rést, hézagot, likat stb. bedug, betöm. *Az ablakok, ajtók réseit télen bedugdósní. Az úrgelikákat bedugdósní.* 2) Benyomkod, betaszgál. *Fejét bedugdósní az ablakon, az ajtón. Újjait bedugdósní a vízbe.* V. ö. DUGDOS.

BEDUGGAT, (be-duggat) ősz. gyak. áth. lásd **BEDUGDOS**, 1).

BEDUGÚL, (be-dugúl) ősz. önh. Mondjuk általában nyílásról, résről, likról, midőn betömődik, beheged, bereked, s ez által a légjárása, szabad mozgása akadályozva van benne. *Bedugul a pipa, pipaszár. Bedugul a csatorna, töltésér.*

BEDUGULT, (be-dugult) ősz. mn. Aminek nyílása, rése, lika stb. betömődött, behegedt, berekedt, őszveszorult. *Bedugult csatornán nem folyhat a víz. Bedugult pipából nem lehet dohányozni.*

BEECSETÉL, (be-ecsetél) ősz. áth. Ecsettel bemázol, befest, alapszint ad. V. ö. ECSET.

BEECZETÉZ, (be-eczetéz) ősz. áth. Bizonyos ételneműeket, különösen húsféléket eczetben áztatva elkészít. *Beecezteni a halat. Beecezteni a vadhúst.*

BEEG, (be-ég) ősz. önh. A tűz nem csak kívülről, hanem belülről is megemésztí. *Beég a hús, midőn a benne levő holmik is hamuvá lesznek.*

BEEGÉS, (be-égés) ősz. fn. Az épület belsejében levő holmik elégeése. *Beégés ellen vastáblákkal beárni az ablakokat.*

BEEGYENGET, (be-égyenget) ősz. gyak. áth. Valamely térnek rögeit, gödreit, darabos részeit vizirányossá lapítgatja. *Beegyengetni a dísznók, vakandok által fültűrt mezőt. Beegyengetni az elhagyott ótemető sírhalmait.*

BEEKEL, (be-ékel) ősz. áth. 1) Ékkel bever, becsinál, beczövekel, valamely rést, nyílást. 2) Bizonyos tért ék gyanánt befoglal más két tér közé. *A háttár egyik csúcsát bekelni a szomszéd határok közé. Némely vármegyék egyes helységei más vármegyékbe vannak bekelve.*

BEEKELÉS, (be-ékelés) ősz. fn. Cselekvés, illetőleg határszabás, midőn valamit beékelnek valahová. V. ö. BEEKEL.

BEEKÉZ!, **BEEKÉZÉS**, lásd **BEEKEL**, **BEEKELÉS**.

BÉEL, mezőváros Bihar, és falu Honth megyében; helyr. *Béel-en, —re, —ről.*

BÉELEGYŰL, (bé-elegyül) ősz. önh. 1) Bizonyos tömeg, vagy sokaság közé vegyül, keveredik. *Némely ösvetöltött híg testek béelegyülnek egymásba.* 2) Valamely dologba akaratlanul belekeveredik, vagy önkénynt beavatkozik. *Béelegyülni mások ügyébe, perébe.* A székelyeknél használtatik határozott alakban is, midőn annyit jelent, mint: *összeavarr valamit, de ekkor helyesebb volna: béelegyel, vagy béelegyül.*

BEEMEL, (be emel) ősz. áth. Főlemelve, levegőben tartva bevisz, betesz valamit vagy valakit. *Az eldjuultat beemelni az ágyba. Beemelni valakit a kocsiha.*

BEENYEGÉSÉDÉS, (be-enyegésédés) ősz. fn. Enyegféle nyálkával betömődés, behúzódás. *Seb beenyegésédés.*

BEENYEGÉSÉDIK, (be-enyegésédik) ősz. k. Enyegféle ragadás nyálkával behúzódik. *Beenyegésédnek a sebek. Beenyegésédnek némely gytkfajok, midőn tűz ellen védik magukat.*

BEENYÉSZIK, (be-enyészik) ősz. k. Mondatik aszkóros testről, midőn tömörsége fogy, s becsik.

BEENYVEZ, (be-enyvez) ősz. áth. Enyvvel beken, beönt, beragaszt, bemocskol. *Az asztalos beenyvezi a deszkákat. A madarászok beenyvezik a vesszőket. Beenyvezni a kezet, ruhdát.*

BEÉPÍT, (be-épit) ősz. áth. 1) Valamely tért, helyet épülettel vagy épületekkel berak. *A tagosztályban jutott belső telket beépíteni.* 2) Bizonyos anyagokat épületre fordít, vagy pénzt épületre költ. *Beépíteni az őszvehordott köveket, fákat. Ezen hátsza beépíttem tízezer forintot.*

BEÉPÜL, (be-épill) ősz. önh. Épületekkel betelik. *Pesten a belváros már egészen beépült.*

BEÉR, (be-ér) ősz. áth. 1) Valamit egész terjedésében, vagy amennyire szükséges, beföd, betakar. *Ezen függöny beéri az egész ablakot. Ezen dunyha alig ér be engemet félig.* 2) Az előtte menőt oly sebességi arányban követi, hogy bizonyos idő múlva együtt menjen vele. *Péter hat órakor indult. Pál pedig nyolckor, s beéré amant tizenkét órakor.*

BEÉR, (be-ér) ősz. önh. 1) Beható ragu viszonynévvel am. utazva, menve bizonyos helyre bejut. *Jó korán beértünk a városba. Oda éjfélt előtt be nem értünk.* 2) Azon, s maga nemében egyetlen különösséggel bír, hogy határozott formában nem tárgyesetben hanem val vel raggal vonzza magához a neveket, s ekkor ezen jelentése van: megalógszik, elég neki. *Egy érben beéri egy ültözlet ruhával. Érd be vele, amit kapsz. Aki sokkal nem éri be, kevére sem érdemes. Szegény ember kenyérrel és sajttal beéri. Úgy látzík, ezekben és ilyenekben am. föd, takar, t. i. bizonyos szükségét, mi alattomban értetik, pl. *Száz forinttal beéri* = befödi, takarja bizonyos szükségét. *Ezzel nem érem be* = nem födöm szükségemet. V. ö. **BEÉR**, átható.*

BEERÉGET, (be-eréget) ősz. gyak. áth. Egy-más után, egyenként többeket bemenni enged, behócsát, beereszt valahová. *Beeregetni a szekereket a vámon. A teheneket beeregetni a tilosba.* Továbbá am. bizonyos mélységbe, gödörbe, vagy vízbe stb. ereszt, alától. *A fa-szállakat beeregetni a folyóba.*

BEERESZKÉDIK, (be-ereszkédik) ősz. k. 1) Önsúlya által bizonyos helyre, térbe, üregbe benyomul, leszáll. *A fák ágai beereszkédnek a szomszéd kertjébe.* 2) Avatás, áztatás által őszvemegy. *Beereszkedik a posztó.* 3) Átv. ért. bizonyos dologba, ügybe

avatkozik, bele ártja magát. *Beereszkedett a vltalkozásba, beesébe.*

BEERESZT, (be-ereszt) ösz. áth. 1) Engedelmet ad, vagy módot nyújt a bemenetelre, bebocsát. Ellentéte: kizár, kitilt. *Jegy nélkül beeresztani valakit a színházba. A kecskét be ne eresz a kertbe.* 2) Átv. ért. bizonyos kelmet áztatás által tömörebbé tesz, beavat. *Beeresztani a postót.* 3) Valamit közbecsáptet, beékel, toldásképen közbevarr vagy azó. *A gerendák közé csúveket beeresztani. A szék ruhába egyikét ujnyi toldást beeresztani. A vászonba vörve fonalat beeresztani.*

BEERESZTÉS, (be-eresztés) ösz. fn. Cselekvés, midőn valakit vagy valamit beeresztenek. V. ö. **BEERESZT.**

BEERESZTŐ, (beeresztő) ösz. fn. A szövöszékben azon fonalak, melyeket hosszában föl húznak, s melyek közé a keresztfonalakat, másképp ontokot eresztik. V. ö. **ONTOK.**

BEESENKÉDIK, (be-esenkedik) ösz. k. Esengve, könyörögve, kunyorálva bebocsátást, beeresztést, bemenetelt kíván eszközölni magának. *A gyermek beesenkedik a látványos előadásokra.*

BEESÉS, (be-esés) ösz. fn. Egyensúly vesztese által okozott esés bizonyos térbe, mélységbe, üregbe. V. ö. **BEESIK.**

BEESÉTT, (be-esétt) ösz. mn. Mondjuk állati testről, illetőleg oly részeiről, melyek rendes állapotban kiállóak, kidudorodók, midőn bármely oknál fogva benyomulnak, megcsappannak, megsoványodnak. *Beesett szemek. Beesett arcz. Beesett mell, far.*

BEESIK, (be-esik) ösz. k. 1) Súlygyenőt veszve bizonyos üregbe, térbe, mélységbe esik, alá száll. *Eléneszudn, beesett a güdörbe. Hajófedelről beesni a vízbe. Beesni a kámváltlan kútba.* 2) Mondjuk különösen esőről, hóról, midőn bizonyos részen valamely zárt helyre hull, csepeg. *Az eső beesik a kéményen, a rongyos hástetlőn. Beesik a hó.* 3) Átv. ért. özvelappad, dudorodását veszti, megcsappan, megsoványodik. *Beesnek a szemek. Beesett a képe.*

BEESKET, (be-eseket) ösz. áth. Bizonyos testületbe, rendbe, szerzetbe, állapotba eskü által beavat, beigtat. *Beesketni a szerzetes rend növendékeit. A katonajoncokat beesketni.* Szokottabban: *fülesket.*

BEESKETÉS, (be-eseketés) ösz. fn. Eskü általi beigtatás, beavatás. *Beesketéssel járó szertartások, fogadalmak.*

BEESKETÉSI, (be-eseketési) ösz. mn. Beeskétést illető, ahhoz tartozó. *Beeskétési szertartás, innepély.*

BEESKÜSZIK, (be-esküszik) ösz. k. Bizonyos állapotra, szolgálatra, hivatalviselésre esküvel kötelezi magát. *Beeskünni papnak, szerzetesnek, katonának.* Szokottabban: *fülesküszik.*

BEESTVELÉDIK, (be-estveléedik) ösz. k. Nyugovóra hanyatlik a nap, estve leszen. *Már beestveléedik, hasafelé vletnek a munkások.* Személytelen ige.

BEËSZI MAGÁT. Csak visszaható névmással használtatik, s mondjuk holmi maró, emésztő ned-

vekről vagy más testekről, férgesekről, midőn más testeket elkoptatnak, vagy beléjük fúrják magukat. *A ronsda, a vllasztóvíz beesni magát a vasba. A rák, a fene beesni magát a testbe. A szű beesni magát a fába.*

BEÉTET, (be-étet) ösz. áth. Erős, maró hízazer által valamely test részeit feloldja, megemészti, ki-koptatja. *Béletni a nyomtatásra használandó kőldldkat, réselemeseket.*

BEEVESÉDIK, (be-evesedik) ösz. k. Eves folyadék által behúzódik, belepetik. *Beevesedik a seb.* V. ö. **EVES.**

BEEVEZ, (be-evez) ösz. önh. 1) Hajón, dereglyén, esónakon stb. evezőlapát segédelmével bemegy, beszáll valahová. *Beevezni a révbe, a kikötőbe. A Tisnából beevezni a Dunába.* 2) Általán: behajós.

BEEVEZÉS, (be-evezés) ösz. fn. Evezés hajón bemenés, beszállás bizonyos helyre, révbe, kikötőbe.

BEËVÖDIK, (be-évődik) ösz. belss. L. **BEËSZI MAGÁT.**

BEEVÜL, (be-evül) ösz. önh. L. **BEEVESÉDIK.**

BEFAGGYÚZ, (be-faggyúz) ösz. áth. Fagygyúval beken, bemázol, bemocskol. *Befaggyúzni a fájós tyúkesemet, a sebes orrt. Befaggyúzni a csimádt. Befaggyúzni a ruhát.*

BEFAGY, (be-fagy) ösz. önh. 1) Bizonyos foku hidegben jéggé merevedik. *Befagytak a tavak, folyók.* 2) Mondjuk más testekről is, midőn jég közé szorulnak, vagy jéggel behűződnek. *Befagytak a malmok, Befagynak az ablakok.* Tréfás átv. ért. *befagyott a szája,* am. hallgat, midőn szólania kellene.

BEFAL, (be-fal) ösz. áth. Ételt, konczot mőhőn bekap a szájába. *Befalni egyszerre egy gombócot. Az eb befalta az előbe vetett konczot.* Széleseb ért. valamit a szájába kap, benyom, bedug. *Befalni a sápot. Befalni a megütött ujjat.* V. ö. **FAL,** ige.

BEFALAZ, (be-falaz) ösz. áth. 1) Fallal kerít, körülvesz. *Befalazni a kertet, a város kerületét.* 2) Bizonyos nyílások közé vagy elé falat rak, hogy betakarja. *Befalazni a kaput, ajtót, ablakot.* 3) Fal közé zár, szorít. *A régi vad századokban büntetésből vagy bosszúból befalasták az embereket.*

BEFÁRAD, (be-fárad) ösz. önh. Némi önmegerőltetéssel, fáradtsággal megy be valahová. *Messziről ide befáradtam és hűdiba.*

BEFÁRASZT, (be-fáraszt) ösz. áth. Másat kényszerít, hogy oly útat tegyen valahová, mely fáradtságba kerül. *A cselédet holmi haszontalanodért befárasztani a városba.*

BEFAROL, (be-farol) ösz. önh. Farral fordulva hat be, megy be valahová. *A kantáron visszahúzott ló befarolt a kapu alá.* Átv. ért. mondjuk járművekről, midőn hátulsó részeikkel fordulnak be valahová. *Befarol a kocsi, a eszn az ároka. A hajó befarolt a kikötőbe.* V. ö. **FAROL,** **FARTOL.**

BEFÁTYOLOZ, (be-fátyoloz) ösz. áth. Fátyollal beföd, betakar, beborít. *Befátyolozni a fejet, a kalapot.* Különösen am. apácának beavat, fülesket. V. ö. **FÁTYOL.**

BEFÉCSKEND, (be-fécskend) ősz. áth. 1) Sugarasan vagy szétszórt cseppekben kilövellő folyadékkal benedvesít, bemocskol valamit. *Befecskendeni a vizset a fákat, utcákat. Híg sárral befecskendeni az állatmenőket.* 2) Bizonyos folyadékot, híg szert, csöves eszközzel valamely hézagba, üregbe, likba lövell.

BEFÉCSKENDEZ, (be-fécskendéz) ősz. áth. Többször, ismételve, folytatva befecskend.

BEFÉD, (be-féd) ősz. áth. Tetőzettel, héjazattal, lepellet stb. betakar. *Befedni a házat cseréppel, rételemessel, szíppal, náddal. Befedni a szőlőtőkét földdel, ganajjal.* V. ö. FÉD.

BEFÉDÉS, (be-fédés) ősz. fn. Cselekvés, midőn valamit befednek. *Házak, asztalok, kazalok befédése.* V. ö. BEFÉD.

BEFÉDELEZ, (be-fédelez) ősz. áth. Fedéllel betakar, betetéz, tetővel ellát. *Befedelezni a házat, templomot. Befedelezni a kéményt, pipát.* V. ö. FEDEL.

BEFÉDÉZ, (be-fédéz) ősz. áth. Am. tetővel, takaróval befed, egész terjedelmében s gyakorlatilag véve.

BEFÉDÉZÉS, (be-fédézés) ősz. fn. Betetőzés, földellel ellátás, betakargatás. *A ház befedezésével foglalkodó ácsok, cserepesek, bádogyosok.*

BEFEHÉRÍT, (be-fehérít) ősz. áth. Fehér színű szerrel, pl. mésszel, krétával, fehér földdel, fehér festékkel beken, bemázol. *Hajporral befehéríteni a kezeket, karokat.*

BEFEJEZ, (be-fejez) ősz. áth. Valamely művet, dolgot, munkát, bevégez, tökéletesen végrehajt, elkészít. *Befejezni a beszédet, értekezést. Befejezni a megyei tanácskozást, az országgyűlést. Befejezni a hadi gyakorlatokat.*

BEFEJEZÉS, (be-fejezés) ősz. fn. 1) Bizonyos műnek, munkálatnak bevégzése, berekesztése, végrehajtása. 2) Az illető munkának végső része, mely az egésznek mintegy fejét, tetejét képezi.

BEFEJEZŐLEG, (be-fejezőleg) ősz. ih. Bezárólag, bevégzősköpen. *Befejezőleg még ezeket és ezeket mondotta a szónok.*

BEFEKETÍT, (be-feketít) ősz. áth. Fekete színrel befest, bemázol, bemocskol. *Szurokkal, korommal befeketíteni a kezt. Sajátnemű kenőccsel, mázzal befeketíteni a bőrt. Átv. ért. valakinek hírét, nevét, becsületét bemocskolja.*

BEFEKSZIK, (be-fekszik) ősz. k. Fekvés végett behelyezi magát valahová. *Befekünni a váduba, teknőbe, árokba, jászolba. Befekünni máznak agyába. Befekünni a székérbe.*

BEFELÉ, (be-felé) ősz. ih. E kérdésre *hová? merre? mily irányban?* am. bizonyos tájnak, térnek, helynek belsejébe irányzólag; azon oldalra, félre, részre, mely belül esik. *Mikor ő befelé ment (a városba, erdőbe stb.), én kifelé jöttem. Az ember keze befelé hajlik, nem kifelé.*

BEFELEL, (be-felel) ősz. önh. Tulajdonító rag személynévvel am. kereken, hímezés nélkül, sza-

vait nem válogatva, vastagon, de egyszersemind alaposan odabeszél valakinek. *Ugyan befelelték neki. Csak szóljon, majd befelelek én neki.*

BEFELHŐDZIK, (be-félhődzik) ősz. k. L. BEFELHŐSÖDIK.

BEFELHŐSÖDIK, (be-félhősödik) ősz. k. Az ég boltozata felhőkkel behűződik, illetőleg homályosává lesz, beborul. *Befelhősödik, eső lesz.* Személytelen ige.

BEFELHŐZ, (be-félhöz) ősz. áth. Felhőkkel beborít, behomályosít. *A felszálló köd befelhőzi az eget.*

BEFELLEGZIK, (be-fellelegzik) ősz. k. L. BEFELHŐSÖDIK. *Ast sem mondta, befellegett, azaz, hírnélkül eltávozott, elosont, a kapufától vett bucsút, egyet sem szolt.*

BEFEN, (be-fen) ősz. áth. Hozzá dörgölődés által beken, bemocskol valamit. V. ö. FEN.

BEFENEKEL, (be-fenekel) ősz. áth. Valamely edényt, vagy másnemű öblös művet fenékkal ellát, becsinál. *Befenekelni a hordót, dézsát, kádát.*

BEFENŐ, (be-fenö) ősz. fn. Mesterember, ki holmi bútorokat, edényeket, eszközöket olajos, enyves vagy vizes festékkel beszinez, bemázol.

BEFÉNYMÁZOL, (be-fény-mázol) ősz. áth. Fénymázzal befest, beken, megfényesít. *Befénymázolni a hintókat, bőrköket, szíjakat, csizmákat.*

BEFÉR, (be-fér) ősz. önh. 1) Beható ragu viszonynévvel am. bizonyos térben, öbölben, üregben helye van. *Ezen hordóba tíz akó befér. Már több ember nem fér be a színházba.* 2) Bizonyos szorulaton bemehet. *Oly vastag, hogy alig fér be az ajtón.*

BEFÉRCZÉL, (be-férczél) ősz. áth. Nagyjában, ritka öltésekkel, imígyamúgy összevarr, összeáklál valamit. *Beférczélteni a gyapjús szőket. Beférczélteni a festett ruhát.* V. ö. FÉRCZÉL.

BEFÉRKÉZIK, (be-férkézik) ősz. k. Tolongva, szorokonkva behelyezi magát, bejut valahová. *Úgy megtelt a terem, hogy alig bírtam beférkezni.*

BEFÉST, (be-fest) ősz. áth. Festékkel, mázzal bevon, beken, szinez. *Befesteni a fenyőfa bútorokat. Arcsát pirosra befesteni.* V. ö. FEST.

BEFESZÉGET, (be-feszéget) ősz. áth. Bizonyos eszköz által erőszakosan egymás után betör, betaszít, benyit. *Befeszégetni a zárt kapukat, ajtókat.*

BEFESZÍT, (be-feszít) ősz. áth. 1) Ékféle egyes éles eszközt szűk helyre, résbe szorít. *Éket, fejszét befeszíteni a fába.* 2) Ékkel, emeltyüvel betaszít, benyom. *Vas rúddal befeszíteni a kaput.*

BEFÉSZKEL, (be-fészkel) ősz. önh. Visszaható névmással am. állandó maradásul behelyezkedik, betelepedik valahová. *Sok jött-ment ember befészkelte magát nálunk.*

BEFÉSZKELŐDIK, (be-fészkelődik) ősz. k. Átv. ért. fészket csináló madár módjára izegve-mozogva állandó lakhelyet készít, megtelepedik valahol; erőszakkal tolakodik be valahová. V. ö. FÉSZKELŐDIK.

BEFESZÜL, (be-feszül) ősz. önh. Szűk résbe, hasadékba nyomulva beazorul. *Befeszül a fészke fába.*

BEFI, (be-fi azas belfi, belsői) ősz. fn. Heves vármegyében am. kegyencz, pl. „Ez a tisztartó befí a grófjának.” Erdélyben am. bejárós. *Befí a házába.*

BEFIRKÁL, (be-firkál) ősz. áth. Ákombákomféle irkafirkákkal, bőttükkel, jegyekkel, rajzokkal betölt, bepiszkol, bemocskol. *A gyermek sok papírt befirkál, míg írni megtanul. Befirkálni a házak falait.* V. ö. **FIRKÁL**.

BEFIZET, (be-fizet) ősz. áth. 1) Valamely pénz-tárba, illetőleg czélra bizonyos mennyiségű pénzt bead. *Amit ígért, amivel tartozott, utolsó fillérig befizette. Száz forintot már befizettem.* 2) Átv. ért. tulajdonító ragu viszony névvel am. valakinek kárt tesz, valakit meg-torol, meggyalás, vagy valamit megrongál. *Nekem ugyan befizettek. Majd befizetek én neki.* Népies alsóbb nyelvben divatos kifejezés.

BEFIZETÉS, (be-fizetés) ősz. fn. Adás, adózás neme, midőn valamit befizetünk. *Itt van a részvények befizetésének ideje.* V. ö. **BEFIZET**.

BEFOG, (be-fog) ősz. áth. 1) Valakit fogolylyá tesz, becsíp. *Befogni az éjjeli csavargókat. Befogni a gyanús személyeket, tolvajokat.* 2) Barmot igába, hámba szorít. *Befogni a tinókat. Fogj be négy ökröt. Fogd be a lovakat. Már befogott a kocsis, mehetünk. Fogjunk be!* 3) Valamely üreget, nyílást, rést, hézagot kézzel betakar, bedug. *Befogni a füléket, szemeket. Fogd be a szédet,* am. hallgas, ne locsoj. *Befogni a váltóér végett.* 4) Bizonyos tért beföd, testet betakar. *Terebélyes szoknyája befogja a fél szédét. Eszen abross nem fogja be az egész asztalt.*

BEFOGAD, (be-fogad) ősz. áth. 1) Szállást, lak-helyet ad valakinek. *Idegeneket befogadni az országra. Éjjeli házlóra befogadni az utasokat.* 2) Szerződés által bevesz bizonyos állapotba. *Befogadni valakit inasnak, tisztnek. Semmiféle szolgálta nem akarják őt befogadni.* V. ö. **FOGAD**.

BEFOGADÁS, (be-fogadás) ősz. fn. 1) Szállásra, lakásra, 2) bizonyos állapotba fölvevés. V. ö. **BEFOGAD**.

BEFOGÁS, (be-fogás) ősz. fn. 1) Fogolylyá tevés, fogságba vivés. *Tolvajok, csavargók befogása.* 2) Vonó baromnak pl. ökörnek, lónak igába, hámba fogása. *Síess, ne késsél a befogással.*

BEFOGATÓ-PARANCS, ősz. fn. Hatóságtól kiadott parancs, melynek rendelkezésénél fogva bizonyos vád alatt levő személyeket be kell fogni.

BEFOGDOS, (be-fogdos) ősz. gyak. áth. Többeket egymás után, vagy különkülön időben fogolylyá tesz, bezáratás végett özvefogdos. *Befogdosni az üssevekű-veket, a szökevényeket. Befogdosni a tolvaj csámordákat.*

BEFOGDOZ, (be-fogdoz) l. **BEFOGDOS**.

BEFOGLAL, (be-foglal) ősz. áth. 1) Bizonyos határok közé, illetőleg keretbe, ráhámba szorít valamit; bekerít. *Fákkal befoglalni a falu környékét. Árok-kal befoglalni a rétet. Befoglalni aranyos rámdba a képet.* 2) A többi közsé veszi, több mással részcsíti valamiben, többihez csatolja. *Befoglallak mindennapi imádságomba.* V. ö. **FOGLAL**.

BEFOGLALÁS, (be-foglalás) ősz. fn. Cselekvés, midőn valamit befoglalunk, ezen igéncz minden értelmében. V. ö. **BEFOGLAL**.

BEFOJT, (be-fojt) ősz. áth. 1) Élő állatot vízbe vagy más folyadékba vetve, benyomva megfulni kény-szerít. *A macskabölyköket befojtani a vízbe.* 2) Bizonyos ételitalt saját gőzében, párájában készít el. *Befojtani holmi gyümölcsöket. Befojtani a mustot.*

BEFOJTOTT, (be-fojtott) ősz. mn. és fn. Saját gőzében, párájában megfőzött, megsütött, elkészített. *Befojtott baracsk. Befojtott must. Csukros befojtott.*

BEFOLD, (be-fold) ősz. áth. Kiszakadt, rongyos ruhán egyes likat bevarr, kijavít.

BEFOLDOZ, (be-foldoz) ősz. gyak. áth. l. **BEFOLTOZ**.

BEFOLTOZ, (be-foltoz) ősz. áth. Szakadt, kopott, likas, rongyos ruhát, vagy más valamit hozzá toldott, vagy ráborított több darabokkal, illetőleg foltokkal kijavít. *Befoltolni a dolmány könyvéket. Befoltolni a szédet. Befoltosni az üstöt, serpenyőt. Befoltolni a hajót, a ház oldalát, fűdelét.*

BEFOLY, (be-foly) ősz. önh. 1) Mondjuk folyadékról, nevezetesen vízről, midőn természeti nehézkedésénél fogva mozgásba jöven alantabb helyre ereszkedik, benyomul. *A Tisza befoly a Dunda, a Duna pedig a tengerbe. Oly nagy volt az árva, hogy befolyt a kocsiba. Az esővíz befoly a csatornába, az árokba.* 2) Átv. ért. működő erejénél fogva hatást gyakorol valamely ügybe, dologba. *Az orosz befoly Törökország belső ügyébe. Az irók befolyanak a nép erkölcséire.*

BEFOLYÁS, (be-folyás) ősz. fn. 1) A híg testnek mozgási állapota, midőn esésénél fogva benyomul valahová. 2) Átv. ért. erkölcsi működés, mely beavatkozás által, vagy természeténél fogva behat valamibe. *Nagy befolyással bíró férfú. Az ételitalnak nagy befolyása van az egészségre, a népek jellemére. E dologba nekem semmi befolyásom.*

BEFOLYASZT, (be-folyaszt) ősz. áth. l. **BEFOLYAT**.

BEFOLYAT, (be-folyat) ősz. áth. Eszközi, hogy a folyadék, vagyis általán akármily híg test benyomuljon, beereszkedjék bizonyos térbe, mederbe, öbölbe, stb. *Az állóvizet csatornákon befolyatni a Dunda.*

BEFON, (be-fon) ősz. áth. 1) Özvevegussolva, tekergetve, csavargatva holmi szálal, fonalmú testeket csomóba köt. *Befonni a haját, a ló sertényét, farkát.* 2) Önmagából kieresztett fonalakkal bekerít. *A selyembogár befonja magát saját száláiba. A pók befonja hálójába a legyeket.* 3) Átv. ért. szövénymesterséggel, ármánynyal valakit valamely ügybe beslekever, behámoz, behálóz. *A játékosok befonták őt társaságukba, s nem menekedhetik tőlük.*

BEFONÁS, (be-fonás) ősz. fn. Cselekvés, midőn valamit befonnak. *Hajak befonása.* V. ö. **BEFON**.

BEFONDOLÓDZIK, (be-fondolódzik) ősz. k. Önmaga által befonódik, beszövéődik, betekeredik, pl. a selyembogár.